

ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ವೇದರತ್ನಮಾಲಾ

ಸಂಖ್ಯೆ—೮

RIG-VEDA

ಸಾ ಯೆ ಏ ಭಾಷ್ಯ ಸ ಮೇ ತಾ

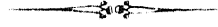
ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ

(ಕರ್ಣಾಟಕ ಭಾಷಾರ್ಥಾನುನಾದವಿವರಣೆಗಳೊಡನೆ)

ಭಾಗ—೮

ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು.

ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತಗಳು—೯೫-೧೧೨

Translated with Exhaustive Critical Notes

by

ASTHANA MAHAVIDWAN

H. P. VENKATA RAO.

Editor.

Printed at

SREE VINAYAK PRINTING WORKS, MYSORE.

1950

Published by the gracious permission of

His Highness

Sri Jayachamarajendra Wodeyar Bahadur,

G.C.B., G.C.S.I., Maharaja of Mysore.

ಯದುವಂಶಪಯಃಪಾರಾವಾಸುಧಾಕರರೂ ಸತ್ಸಂಪ್ರದಾಯವೈದಿಕವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕರೂ
ಮೈಸೂರು ದೇಶವನ್ನಾಳುವ ಧರ್ಮಪ್ರಭುಗಳೂ ಆದ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ
ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಬಹದ್ದೂರ್,
ಜಿ.ಸಿ.ಬಿ., ಜಿ.ಸಿ.ಎಸ್.ಐ. ರವರು.

ವೇದಪ್ರಕಟನಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ನಿಯಮಿತವಾಗಿರುವ
ವೇದವಿಮರ್ಶನವಿದ್ವನ್ಮಂಡಲಿ

ಅಧ್ಯಕ್ಷರು :

ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ನಾಗಲಿಂಗಪರಿವ್ರಾಜಕಾಚಾರ್ಯ ಪೀಠಾಧ್ಯಕ್ಷರಾದ
ಶಿಲ್ಪಿಸಿದ್ಧಾಂತಿ ಶಿನಯೋಗಿ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿಗಳವರು.

Translator & Editor :

ಆಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್ H. P. ವೆಂಕಟರಾವ್

ಸಹಾಯಕ ವಿದ್ವನ್ಮಂಡಲಿ

1. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಜಿ. ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟರು, ವ್ಯಾಕರಣವಿದ್ವಾನ್, ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜರವರ
ಸಂಸ್ಕೃತಮಹಾವಿಶಾಲಾ, ಮೈಸೂರು.
2. ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾನ್ ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| H. ಗಂಗಾಧರಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ಜ್ಯೋತಿಷ ವಿದ್ವಾನ್
ಮತ್ತು ಕರ್ಣಾಟಕ ಭಾಷಾಪಂಡಿತರು,
3. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಶ್ರೀನಿವಾಸಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ಮುಗ್ಧೇದ ಭಸ್ಮಾಶಿಗಳು.
4. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಹಿಟ್ಟವಳ್ಳಿ ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗಾಚಾರ್ಯರು, ಶ್ರೌತ ವಿದ್ವಾನ್.
5. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಹಿಟ್ಟವಳ್ಳಿ ದೇವರಭಟ್ಟರು, ಮಾತುಸಾಧಾರ್ಣನ ಪಂಡಿತರು.
6. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| G. N. ಚಕ್ರವರ್ತಿ M. A.
Professor of Sanskrit. St. Philomina's College, Mysore.
7. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ವೆಂಕಟರಮಣಾಚಾರ್, M. A., B. T., ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾನ್.
8. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| S. ರಂಗನಾಥನ್, ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾನ್, ಆರಮನೆ ಸರಸ್ವತೀ ಭಂಡಾರ.
9. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಪ್ರತಾಪ ಅನಂತಕೃಷ್ಣಮಾಚಾರ್, ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾನ್,
Govt. Oriental Research Institute, Mysore.
10. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| S. ಸೀತಾರಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ರಿಟೈರ್ಡ್ ಪಂಡಿತರು.
Govt. Oriental Research Institute, Mysore.

ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ನಾಗಲಿಂಗಪರವ್ರಾಜಕಾಚಾರ್ಯ ವೀರಾಧ್ಯಕ್ಷರಾದ
ಶಿಲ್ಪಸಿದ್ಧಾಂತಿ ಶಿವಯೋಗಿ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿಗಳವರು
ವೇದವಿಮರ್ಶನ ವಿದ್ವನ್ಮಂಡಲಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು

ಪೀಠಿಕೆ.

ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದ ೯೫ ರಿಂದ ೧೧೨ ರವರೆಗೆ ಕುತ್ಸುಖಾಧ್ಯಾಯವಾದ ೧೮ ಸೂಕ್ತಗಳಿರುವುವು. ವೈಶ್ವಾನರಾದಿ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಅವಿಭವಿಸುವ ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ, ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿ, ಋಭುಗಳು ಮತ್ತು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಈ ಸೂಕ್ತದ ದೇವತೆಗಳು. ಸಂಪತ್ಪ್ರದರಾದ ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೀಶಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದೇ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳ ಮುಖ್ಯಲಕ್ಷಣವಾದರೂ, ಕುತ್ಸುಖಾಧ್ಯಾಯ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅತಿಶಯವಾದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಿದೆ. ಉದಾತ್ತವಾದ ಭಾವಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವುದೂ, ಉತ್ತಮವಾದ ಶೈಲಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದೂ, ಸುಂದರವೂ ಆದ ಕುತ್ಸನ ಕಾವ್ಯಸೃಷ್ಟಿಯು ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಇನ್ನೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವ ನೈತಿಕವಾದ ಆದರ್ಶದಿಂದ ಕೂಡಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಸಾರ್ಥನಜೀವನದ ಪುಷ್ಟಿಗೆ ಸಾಧಕವಾದ ಸಕಲಸಂಪತ್ತುಗಳೂ, ಶಾಂತಿಸಾಧಕವಾದ ಶತ್ರುಪರಾಜಯವೂ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯ ಲಕ್ಷ್ಯವಾದರೂ ಸಹ ದೈವದತ್ತವಾದ ಆ ಸಕಲಸಂಪತ್ತುಗಳೂ ನೈತಿಕವಾದ ಶುದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ಆ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಯಜ್ಞಕರ್ತನು ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡುತ್ತಾ ದೈವಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನಾಗಿರಬೇಕು. ಈ ಅರ್ಹತೆಗೆ ಸಾಹಾಯ್ಯಕವಾದ ಸನ್ಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತನೆಗೆ ದೇವತೆಗಳ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿತ್ವವಿರಬೇಕು ಎಂಬ ಧ್ಯೇಯಗಳು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಅಪ ನಃ ಶೋಶು ಚಿದಘಂ, ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಸುಮತೌ ಸ್ಯಾಮ, ಅಪರಿಹೃತಾ ವಾಜಂ ಸನುಯಾಮ, ವರಿವಃ ಸುಗಂ ಕೃಧಿ, ವಿಶ್ವಸ್ಮಾನ್ನೋ ಅಂದಸೋ ನಿಷ್ಪಿಪರ್ತನ, ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗಳಿಂದ ಪಾಪರಹಿತವಾದ ಜೀವನವನ್ನು ನಡೆಸುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿತ್ವವನ್ನೂ ಕೊಡಬೇಕೆಂಬುದೇ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯ ಮುಖ್ಯವಾದ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿರುವ ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಉದರ್ಕವೆಂಬ ಪಾರಿಭಾಷಿಕವಚನದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಇದೇ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು, ಕ್ರಾಂತದರ್ಶಿಯೂ ರಸಖಾಡಿಯೂ ಆದ ಕುತ್ಸನ ಆಶಯವನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ತನ್ನೋ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣೋ ಮಾಮಹಂತಾಮದಿತಿಃ ಸಿಂಧುಃ ಪೃಥಿವೀ ಉತ ದ್ಯೌಃ | ಮಿತ್ರನೂ, ವರುಣನೂ, ಅದಿತಿಯೂ, ಸಿಂಧುವೂ, ಪೃಥಿವಿಯೂ, ದ್ಯುಲೋಕಾದಿವೇವತೆಯೂ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಅನುಗ್ರಹಿತವಾದ ನಮ್ಮ ಸೌಭಾಗ್ಯಸಂಪತ್ತನ್ನು ಬೆಳೆಸಲಿ, ಅದನ್ನು ಪೂಜ್ಯವಾದುದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ, ಅವು ನಮ್ಮ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಶ್ರೀಯಸ್ಸನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಂತಾಗಲಿ ಎಂದು ಪ್ರತಿಸೂಕ್ತದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮಿತ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೀಶಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಂಶವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳೇ ಸಕಲ ಸಂಪತ್ಪ್ರದರಾಗಿಯೂ, ಶಕ್ತಿದಾತರಾಗಿಯೂ, ಸನ್ಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕರಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವರಿಂದ ದತ್ತವಾದ ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ಪೂಜ್ಯವಾದವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಮಿತ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಪುನಃ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯೇತಕ್ಕೆ, ಇದನ್ನು ಈಡೇರಿಸಲು ಮಿತ್ರಾದಿಗಳ ವಿಶೇಷಸ್ಥಾನವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

ಕುತ್ಸೇ ನೋದರ್ಕಾ ಬಹುದೈವತೇಷು ತಥಾ ದ್ವಿದೇವೇಷು ಸಮಾನಧರ್ಮಿಣಃ |

(ಬೃ. ದೇ. III ೧೨೮)

ಭರದ್ವಾಜ, ಗೃತ್ಸಮದ, ವಸಿಷ್ಠ, ನೋಧಾಃ, ಅಗಸ್ತ್ಯ, ವಿಮದ, ಸಭಾಕ ಮುಂತಾದವರ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉದರ್ಕಗಳಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅವು ಬಹುದೇವತಾಕವಾಗಿರಲಿ, ದ್ವಿದೇವತಾಕವಾಗಿರಲಿ ಕುತ್ಸುಖಿಯ ಉದರ್ಕದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಲವಿಯೊಂದಿಗೆ ಸಮಾನಾರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ಕುತ್ಸನ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬಹುದೇವತಾಕವಾದ ಈ ಉದರ್ಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಸಮಾನವಾದ ಧರ್ಮವೂ ಶಕ್ತಿಯೂ ಯಾವುದು, ಸೈತಿಕವಾದ ಶುದ್ಧಿಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಇಷ್ಟ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಗುಂಪು ಸೇರಿಸಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಏತಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ಮೊದಲು ಮಿತ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಮಾತೆಯಾದ ಅದಿತಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ, ಅವಳ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವೇನೆಂಬುದನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅದಿತಿದ್ಯೌರದಿತಿರಂತರಿಕ್ಷಮದಿತಿನಾರ್ತಾ ಸ ಪಿತಾ ಸ ಪುತ್ರಃ |

ವಿಶ್ವೇದೇನಾ ಅದಿತಿಃ ಸಂಚಿಜನಾ ಅದಿತಿರ್ಜಾತಮದಿತೀರ್ಜನಿತ್ಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೯-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಅದಿತಿಯು ವಿಶ್ವಮಾತೆ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಾತ್ಮಳು. ಇಂತಹ ಜಗನ್ಮಾತೆಯಾದ ದೇವತೆಯು ಸಕಲವಾದ ಭೌತಿಕಜಗತ್ತಿಗೂ, ಸೈತಿಕವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ಅಧ್ಯಕ್ಷಳು. **ಅದೀನಾ ದೇವಮಾತಾ** (ನಿ. ೪-೨೨) ಕ್ಷಯರಹಿತಳಾದ ದೇವಮಾತೆಗೆ **ನಮತೇರ್ಮಾರ್ತಾ** | (ನಿ. ೬-೫). ನಮನಕ್ರಿಯೆಗೆ ಅರ್ಹಳಾದುದರಿಂದ ನನಾ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು (ಋ. ಸಂ. ೯-೧೧೨-೩) ಆ ದೇವತೆಯ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಪೂಜ್ಯಳಾದ ಅದಿತಿಯು ಮಾತಾ ಪುತ್ರೈರದಿತಿರ್ಧಾಸೇ ನೇಃ | (ಋ. ಸಂ ೧-೭೨-೯) ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಜಗದ್ಧಾತ್ರಿಯೆಂದು ಸ್ತುತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಈ ಅದಿತಿಯು ಅಖಂಡಳು, ಬಂಧನರಹಿತಳು, ಮುಕ್ತಳು ಮತ್ತು ಅನಂತಳು. ಇವಳ ಪುತ್ರರಾದುದರಿಂದ **ಅದಿತ್ಯಾಸೋ ಅದಿತಯಃ** | (ಋ. ಸಂ. ೭-೫೨-೧) ಆದಿತ್ಯರೂ ಅಖಂಡನೀಯರು-ಆದಿತ್ಯರು ಯಾರು, ಎಷ್ಟು ಮಂದಿ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದೊಂದುಕಡೆ ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ೨-೨೭-೧ ನೇ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಭಗ, ಅರ್ಯಮ, ದಕ್ಷ, ಅಂಶ ಎಂದು ಆರುಜನ ಆದಿತ್ಯರೆಂದೂ, ೯-೧೧೪-೩ ರಲ್ಲಿ ದೇನಾ ಅದಿತ್ಯಾ ಯೇ ಸಸ್ತ | ಎಂದು ಅವರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಏಳು ಜನ ಆದಿತ್ಯರೆಂದೂ, ೧೦-೭೨-೮ ರಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವ ಅಷ್ಟಸಂಖ್ಯಾಕರಾದ ಆದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಮಾತಾಂಡ ನೊಬ್ಬನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಏಳು ಜನರನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ವಶಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದಳೆಂದೂ (೧೦-೭೨-೯) ಹೇಳಿದೆ. ೧-೫೦-೧೨ ರಲ್ಲಿ ಉದಗಾದಯಮಾದಿತ್ಯಃ ಎಂದೂ, ೧-೧೯೧-೯ ರಲ್ಲಿ ಉಡಪಸ್ತದಸಾ ಸೂರ್ಯಃ ಆದಿತ್ಯಃ ಎಂದೂ, ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅದಿತಿಪುತ್ರರಾದ ಆದಿತ್ಯರಲ್ಲೊಬ್ಬನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ೮-೧೮-೩ ರಲ್ಲಿ ತತ್ಸು ನಃ ಸವಿತಾ ಭಗೋ ವರುಣೋ ಮಿತ್ರೋ ಅರ್ಯಮಾ | ಎಂದು ಭಗ, ವರುಣ, ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ಅರ್ಯಮರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸವಿತೃವು ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ಆದಿತ್ಯರ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕರ್ಷವಾದ ನಿರ್ದೇಶವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಹ,

ಭಗಶ್ಚೈನಾರ್ಯಮಾಂಶಶ್ಚ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣ ಏವ ಚ |

ಧಾತಾ ಚೈವ ನಿಧಾತಾ ಚ ವಿವಸ್ವಾಂಶ್ಚ ಮಹಾದ್ಯುತಿಃ ||

ತ್ವಷ್ಟಾ ಪೂಷಾ ತಥೈನೇಂದ್ರೋ ದ್ವಾದಶೋ ವಿಷ್ಣುರುಚ್ಯತೇ |

(ಬೃ. ದೇ. ೫-೧೪೬-೧೪೭)

ಎಂದು ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆ ಭಗಾದಿ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಋತಾನುಯಾದ (೮-೨೫-೩) ಅದಿತಿಯು ಋತಾತ್ಮಕವಾದ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಋತಾನಾನಾ ಸಂಮ್ರಾಜಾ (೮-೨೫-೭) ಸತ್ಯವಂತರೂ, ವಿಶ್ವಪ್ರಕಾಶಕರೂ ಆದ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ ನಿಯತವಾದ ಸಹಾಯಕರು.

ಯೆಸ್ಮೈ ಪುತ್ರಸೋ ಅದಿತೇಃ ಪ್ರ ಜೀವಸೇ ಮರ್ತ್ಯಾಯ | ಜ್ಯೋತೀರ್ಯಚ್ಚಿಂತ್ಯಜಸ್ತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೮೫-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಅದಿತಿಪುತ್ರರಾದ ಮಿತ್ರಾದಿಗಳು ಮಾನವರಿಗೆ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಜಗದ್ಧಾತ್ರಿಯಾದ ಅದಿತಿಯು ತನ್ನ ಪುತ್ರರಾದ ಆದಿತ್ಯರೊಡಗೂಡಿ ಬಂದು ಮಾನವರಿಗೆ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಅದಿತ್ಯೈರ್ನೋ ಅದಿತಿಃ ಶರ್ಮ ಯಂಸತ್ | (೧-೧೦೭-೨, ೧೦-೬೬-೩), ಅದಿತ್ಯಾ ಅದಿತಿಂ ಸ್ತುತುಯೇ (೧೦-೬೩-೫), ದೇವಾ ಅದಿತ್ಯಾ ಅದಿತಿಂ ಹವಾಮಹೇ (೧೦-೬೫-೯) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ, (ಋ. ಸಂ. ೩-೫೪-೨೦, ೫-೬೯-೩, ೬-೫೧-೫, ೭-೩೫-೬,) ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇದೇ ವಿಧವಾಗಿ ಆದಿತ್ಯರೊಡಗೂಡಿದ ಅದಿತಿಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಆದರೆ ಅದಿತ್ಯರೆಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರೆಂದು ತಿಳಿಯಕೂಡದು. ರಕ್ತಜಾತ್ಯಕವಾದ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಪಾಪಶಮನರೂಪವಾದ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಾಗಲಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಅದಿತಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಹಾರಕರು.

ಅದಿತೇ ಮಿತ್ರ ವರುಣೋತ ಮೃಳ ಯದ್ವೋ ವಯಂ ಚಕೃಮಾ ಕಚ್ಚಿದಾಗಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೭-೧೪)

ಮಿತ್ರೋ ನೋ ಆತ್ರಾದಿತಿರನಾಗಾನ್ತಸ್ತನಿಶಾ ದೇವೋ ವರುಣಾಯ ವೋಚತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೭-೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಅದಿತಿಯು ಸಮಸ್ತವಾದ ಪಾಪವನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಹೀಗೆಯೇ, ಅಥಾ ವಯಮಾದಿತ್ಯ ವ್ರತೇ ತೇವಾನಾಗಸೋ ಅದಿತಯೇ ಸ್ಯಾಮ. (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೪-೧೫), ಅನಾಗಾಸ್ತೈಮದಿತೇ ಸರ್ವತಾತಾ | (೧-೯೪-೧೫), ಅನಾಗಾಸ್ತೈಂ ನೋ ಅದಿತಿಃ ಕೃಣೋತು (೧-೧೬೨-೨೨) ಎಂದು ಪಾಪಶಮನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಆತ್ಮಶುದ್ಧಿಯನ್ನೂ ದೇಹದ ವುಷ್ಟಿಗೆ ಸಾಧಕವಾದ ಅನ್ನಾದಿಗಳ ಶುದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ಋತಾವ್ಯಧರೂ, ಧೃತವ್ರತರೂ (೮-೨೫-೨) ಆದ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ಅದಿತಿಯೊಂದಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಸೃಣಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳಿಗೂ ಅದಿತಿಗೂ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಅದಿತಿ, ಸೃಣಿವೀ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿಪತೇ ಇವರ ಸ್ವರೂಪವೂ, ಕ್ರಿಯೆಯೂ ಸಮಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತನ್ನೋ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣೋ ಮಾಮಹಂತಾಂ ಎಂಬುದಾಗಿ ಶುದ್ಧಿಕಾರಕರಾದ ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟಿಗೆ ನೇರಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. [ಇದೇ ಆನುಪೂರ್ವಿಯಾದ ಕುತ್ಸುಮಾಕ್ಷಯ ಕೃತಿಯಿಂದ ೯-೯೭-೫೮ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ.] ರಥಂ ನ ದುರ್ಗಾದ್ವಸವಃ ಸುದಾನವೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾನೋ ಅಂಹಸೋ ನಿಷ್ಪಿಸರ್ತನ | ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕುತ್ಸುಮಾಕ್ಷಯವನ್ನೂ ಆತ್ಮಶುದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡಬೇಕೆಂದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮೊರೆಯಿಡುವುದು ಅವನ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಂಶವಾಗಿದೆ.

೧೦೫ ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ತ್ರಿತನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಕಥೆಯೂ ತತ್ಕೃತವಾದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯೂ ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿವೆ. ತ್ರಿತನ ವಿಷಯವು ವಿಮರ್ಶಕರಿಗೆ ಒಂದು ಸಮಸ್ಯೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ಹೆಸರು ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಋಷಿಯ ಹೆಸರೇ ಅಥವಾ ತ್ರಿತನೆಂಬ ದೇವತೆಯುಂಟೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೂ ನಿಷ್ಕರ್ಷವಾದ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳಿಗೆ ತ್ರಿತನೆಂಬ ಸದವು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ಮತ್ತು ಇತರ ಅಥಾರ

ಗಳಿಂದ ತ್ರಿತನ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂಬುದನ್ನು ಸಾಧ್ಯವಾದಷ್ಟು ತಿಳಿಯಬಹುದಾದರೆ, ಯಾಸ್ಕಾದಿವೈದಿಕವಿಮರ್ಶಕರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ನೋಡಲು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

ತ್ರಿತನ ಹೆಸರು ೨೯ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ೪೦ ಸಲ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದರೆ ತ್ರಿತನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ (ಎಂದರೆ ತ್ರಿತನೆಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿದ) ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಸೂಕ್ತವಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಹೆಸರು ಉಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಯಾಸ್ಕರು ಮಾತ್ರ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಇದೇ ೧೦೫ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೮ ನೇ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ (ನಿ.೪-೬) ತ್ರಿತಂ ಕೂಪೇಽವಹಿತಮೇತತ್ಸೂಕ್ತಂ ಪ್ರತಿಬಭೌ ತತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿಹಾಸಮಿತ್ರಮ್ಜ್ಞಾಶ್ರಂ ಗಾಥಾ ಮಿತ್ರಂ ಭವತಿ | ತ್ರಿತಸ್ತೀರ್ಣತಮೋ ಮೇಧಯಾ ಬಭೂವ ಅಪಿ ನಾ ಸಂಖ್ಯಾನಾಮೈವಾಭಿಪ್ರೇತಂ ಸ್ಯಾದೇಕತೋ ದ್ವಿತಸ್ತ್ರೀತ ಇತಿ ತ್ರಯೋ ಬಭೂವುಃ | ಭಾವಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿದ್ದ ತ್ರಿತನಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತವು ದೃಷ್ಟವಾಯಿತು. ಇದು ಋಗಾತ್ಮಕವಾದುದೂ, ಗಾಥಾತ್ಮಕವಾದುದೂ (ವಿತ್ತಂ ಮೇ ಅಸ್ಯ ರೋದಸೀ) ಆದ ಕಥೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಾಗಿದೆ. ಪ್ರಜ್ಞೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾವೀಣ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ತ್ರಿತನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಅಥವಾ ಏಕತ, ದ್ವಿತ, ತ್ರಿತ ಈ ಮೂವರಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯವನಾದ್ದರಿಂದ ತ್ರಿತನೆಂದು ಬಂದಿರಬಹುದು ಎಂದು ಮೊದಲನೆಯ ಸಲವೂ, ಎರಡನೆಯಸಲ ೧-೧೮೭-೧ ನೇ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ತ್ರಿತಸ್ತ್ರಿಸ್ಥಾನ ಇಂದ್ರಃ (ನಿ. ೯-೨೫) ಮೂರು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಇಂದ್ರನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರು ಸಲವೂ, ವೃತ್ರಹಂತಕನೆಂದು ಒಂದು ಸಲವೂ, ವಿಯದಶ್ಚವೆಂದು ಒಂದು ಸಲವೂ, ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಏಳು ಕಡೆಯೂ, ವರುಣನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಡೆಯೂ, ಸೋಮನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಸಲವೂ ದೂರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವ ವ್ಯಕ್ತಿಯೆಂದು ಆರು ಸಲವೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯು ಯಾಸ್ಕರ ನಿರ್ವಚನವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿದೆ. ಇವರು ತ್ರಿತ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ೨೦ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಋಷಿಯ ಹೆಸರೆಂದು ಅಂಕಿತನಾಮವಾಗಿಯೂ, ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ವಾಯು, ವರುಣ, ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ವಿಶೇಷಣವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಏಕತ, ದ್ವಿತ, ತ್ರಿತ ಎಂಬ ಮೂರು ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯವನಾದ ತ್ರಿತನ ಕಥೆಯನ್ನು ೧-೧೦೫ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೇ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದೇ ಸೂಕ್ತದ ೯ ನೇ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ತ್ರಿತನಿಗೆ ಆಪ್ತೃನೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಯೊಡನೆ ತ್ರಿತನು ತನ್ನ ಸಂಬಂಧವಿದೆಯೆಂದೂ ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇವನಿಗೆ ಆಪ್ತೃನೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಹೇಗೆ ಬಂದಿತು. ಅಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವು ಹೇಗೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಲು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಥೆಯಿದೆ.

ಚತುರ್ಥಾವಿಹಿತೋ ಹ ವಾಗ್ರೇಽಗ್ನಿರಾಸ | ಸ ಯಮಗ್ರೇಽಗ್ನಿಂ ಹೋತ್ರಾಯ ಪ್ರಾವೃಣತ ಸ ಪ್ರಾಧನ್ವದ್ಯಂ ದ್ವಿತೀಯಂ ಪ್ರಾವೃಣತ ಸ ಪ್ರೈವಾಧನ್ವದ್ಯಂ ತೃತೀಯಂ ಪ್ರಾವೃಣತ ಸ ಪ್ರೈವಾಧನ್ವದಥ ಯೋಽಯಮೇತರ್ಹ್ಯಗ್ನಿಃ ಸ ಭೀಷಾ ನಿಲಿಲೈ ಸೋಽಪಃ ಪ್ರನಿವೇಶ

ತೆಂ ದೇವಾ ಅನುವಿದ್ಯ ಸಹಸೈವಾದ್ಯ ಆನಿನ್ಯಃ ಸೋಽಪೋಽಭಿತ್ಯೇವಾವಷ್ಯಾತಾ
ಸ್ಥ ಯಾ ಅಪ್ರಪದನಂ ಸ್ಥ ಯಾಭ್ಯೋ ವೋ ಮಾಮುಕಾಮಂ ನಯಂತೀತಿ ತತ ಆಪ್ತಾಃ
ಸಂಬಭಾವುಸ್ತೀತೋ ದ್ವಿತ ಏಕತಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೨-೩-೧)

ಅಗ್ನಿಯ ಮೂರು ಹಿರಿಯ ಸಹೋದರರೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಹಿಸುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ವಹಿಸುವ ಕೃತವ್ಯಗಳು ಅಗ್ನಿಯು ತನಗೂ ಇದೇ ಸ್ಥಿತಿ ಬರಬಹುದೆಂಬ ಭಯದಿಂದ ಓಡಿಹೋಗಿ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಆವಿತುಕೊಂಡನು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ನೀರನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಹಿಡಿದು ತರಲು ಅಗ್ನಿಯು ಸುರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಕೊಡಲು ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲದ ಪದಾರ್ಥವೆಂದು ಕೋಪದಿಂದ ನೀರಿನ ಮೇಲೆ ಉಗುಳಿದನು. ಆಗ ಏಕತ, ದ್ವಿತ, ತ್ರಿತ ಎಂಬ ಮೂರು ಆಪ್ತೆ ದೇವತೆಗಳು ಉದ್ಭವಿಸಿದರು. ಇದು ಆಪ್ತೆನೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಬರಲು ಒಂದು ಕಾರಣ.

ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ತ್ರಿತಾದಿಗಳು ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯದ ಆಧಾರದಮೇಲೆ ತ್ರಿತ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ಋ.ಸಂ. ೧-೨-೩ ಸಾ. ಭಾ.)

ದೇವಾನಾಂ ಹವಿರ್ಲೇಪನಿಘರ್ಷಣಾಯ ಅಗ್ನೇಃಸಕಾಶಾತ್ ಅಪ್ನ ಏಕತೋ ದ್ವಿತಸ್ತ್ರಿತ ಇತಿ
ತ್ರಯಃ ಪುರುಷಾ ಜಜ್ಞಿರೇ | ತಥಾ ಚ ತೈತ್ತಿರೀಯೈಃ ಸಮಾಮ್ನಾತಂ | ಸೋಽಂಗಳಾರೇ-
ಣಾಸಃ ಅಭ್ಯಸಾತಯತ್ | ತತ ಏಕತೋಽಜಾಯತ | ಸ ದ್ವಿತೀಯಮಭ್ಯಸಾತಯತ್ |
ತತೋ ದ್ವಿತೋಽಜಾಯತ | ಸ ತೃತೀಯಮಭ್ಯಸಾತಯತ್ | ತತಸ್ತ್ರಿತೋಽಜಾಯತ |

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೮-೧೦)

ದೇವತೆಗಳ ದೋಷವನ್ನು ತೊಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ಉದಕದಲ್ಲಿ ಏಕತ, ದ್ವಿತ ಮತ್ತು ತ್ರಿತ ಎಂಬ ಮೂವರು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಈ ಕಾರಣ ದಿಂದಲೇ, ತ್ರಿತನು,

ಅಗ್ನಿಂ ಮನ್ಯೇ ಪಿತರಮಗ್ನಿಮಾಪಿಮಗ್ನಿಂ ಭ್ರಾತರಂ ಸದಮಿತ್ಸಖಾಯಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಶುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೇ ತನಗೆ ಪಿತೃವೆಂದೂ, ಭ್ರಾತೃವೆಂದೂ, ಸಖನೆಂದೂ ಹೇಳಿ ಅಂತಹ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತಾನು ಆರಾಧಿಸುವುದಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥನೂ ಪೂಜ್ಯನೂ ಆದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಬೀರುವುದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದಾಗಿಯೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಹೀಗೆ ತ್ರಿತನಿಗೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸಂಬಂಧವಿರುವುದಾಗಿ ತ್ರಿತನ ವಾಕ್ಯವೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರ, ವಾಯು ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ತ್ರಿತನ ಸರಿಯಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನಬಹುದು ತ್ರಿತನು ವೈದ್ಯತಾಗ್ನಿಯ ಅಂಶವೆಂದು ಅನೇಕ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸರಿಯೆಂದು ತೋರಿಸಲು ಸರಿಯಾದ ಕಾರಣಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ವೈದ್ಯ-ತಾಗ್ನಿಯೇ ತ್ರಿತನೆಂಬ ಪರ್ಮಾಯವಾದ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ನಿಷ್ಕರ್ಷವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು, ಅತ್ಯಂತ ಆಸಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾದ ಕ್ರಮದಿಂದಲೂ ವೈದಿಕವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ನಡೆಸಿ ಇಂತಹ

ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಪಡಿಸಿರುವ ಅಂಗ್ಲ ಪಂಡಿತರ ಮತಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿತನ ವಿಷಯವಾದ ಕೆಲವು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸಿದರೆ ಅನುಚಿತವಾಗಲಾರದು. ಇವರಲ್ಲಿ Benfey ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು,

“Trita is a mythical personage, to whom, as to Indra and other deities, is ascribed the destruction of the demons withholding the fertilising rain from the earth. In some passages, special mention is made of the fact, that Trita owes his strength for this deed to the sacred Soma draught, and in one passage, Indra is described as drinking Soma with him.” ಎಂದೂ, Bergaigne ಎಂಬುವನು, “In his warlike exploits he always preserves his part as a sacrificer, Trita, who was certainly a God, has none the less become a priest, favourite of Indra ” ಎಂದೂ, Pischel ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು “Trita was from the beginning a God of the sea and of the waters ” ಎಂದೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. Roth ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ತ್ರಿತನಿಗೂ ನಾಯುವಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಇದೇ ಮತವನ್ನು Ludwig ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಅನುಮೋದಿಸಿದ್ದಾನೆ. Muir ಎಂಬುವನು ತ್ರಿತ ಎಂಬುದು ಇಂದ್ರನ ಪರ್ಮಾಯನಾಮವೆಂದು ತನ್ನ ಮತವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರು ಒಂದೊಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ವೈದಿಕಸಂಸ್ಕೃತದಾಯದವರೂ ಸಹ ಮತಭೇದವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ, ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲದೇ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ತ್ರಿತನಿಗೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲು ಸರಿಯಾದ ಆಧಾರಗಳಿಲ್ಲ. ತ್ರಿತನ ಹೆಸರು ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಹದಿನಾರು ಸಲ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಸಹ ೨-೧೧-೨೦ ; ೮-೭-೨೪ ; ೮-೫೨-೧ ; ೯-೩೨-೨ ; ೯-೩೮-೨ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹಾಯಕನಾದವನು, ತ್ರಿತನೆಂಬ ಇಂದ್ರನ ಸಖನಾದ ಋಷಿ ಹೀಗೆಂಬುದಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ತ್ರಿತ ಎಂಬುದು ಇಂದ್ರನ ಪರ್ಮಾಯನಾಮವಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ,

ಇಮಂ ತ್ರಿತೋ ಭೂರ್ಯವಿಂದದಿಚ್ಛನ್ನೈಭೂವಸೋ ಮೂರ್ಧನ್ಯಘ್ನಾ ಯಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೬-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಗೃಹಸಖನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೇ ಹೊರತು ನಾಯುವು ಗೃಹಸಖನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಲ್ಲ. ಇದರಂತೆ ೧೦-೪೬-೨ ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿದ ಸ್ತುತಿಯಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ತ್ರಿತನೆಂಬುದು ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಪರ್ಮಾಯನಾಮವಾಗಿರದೆ ಅಗ್ನಿಯ ಅಂಶವೆಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಆಪ್ತನೆಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ೮-೪೭-೧೩ ರಿಂದ ೧೭ ನೇ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ದೂರಸ್ಥನೂ ಮೇಘಾಂತ ಗಾರ್ಗಮಿಯೂ ಆದವನು ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿರುವುದರಿಂದ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಯ ರೂಪವೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದರೆ ಇಂದ್ರ, ಮರುತ್ತು ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ತ್ರಿತನ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಾಹಚರ್ಯವೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು.

ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಸಹ ತ್ರಿತನಿಗೂ ರೂಪತ್ರಯದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಗ್ನೇ ತ್ರೀ ತೇ ವಾಜಿನಾ ತ್ರೀ ಷಢಸ್ಥಾ ತಿಸ್ರಸ್ತೇ ಜಿಹ್ವಾ ಋತಜಾತ ಪೂರ್ವೀಃ |

ತಿಸ್ರ ಉ ತೇ ತನ್ನೋ ದೇವವಾತಾಸ್ತಾಭಿರ್ನಃ ಪಾಹಿ ಗಿರೋ ಅಪ್ರಯುಚ್ಛನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೦-೨)

ಅಗ್ನಿಗೆ ಶಕ್ತಿತ್ರಯವೂ, ಸ್ಥಾನತ್ರಯವೂ, ಜಿಹ್ವಾತ್ರಯವೂ, ತನುತ್ರಯವೂ ಇರುವುದಾಗಿ ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ, ತೇಜಸ್ತ್ರಯವೂ (೩-೨೬-೭), ಜ್ವಲನತ್ರಯವೂ (೩-೨-೯) ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ- ಅಲ್ಲದೆ, ತ್ರಿರಸ್ಯ ತಾ ಪರಮಾ ಸಂತಿ ಸತ್ಯಾ ಸ್ವಾರ್ಹಾ ದೇವಸ್ಯ ಜನಿಮಾನ್ಯಗ್ನೀಃ | (ಋ. ಸಂ. ೪-೧-೭) ದೇವನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನಗಳೂ ಮೂರು. ಅವು ಯಾವವೆಂದರೆ, ಸ ಜಾಯತ ಪ್ರಥಮಃ ಸಸ್ತ್ಯಾಸು ಮಹೋ ಬುಧ್ನೇ ರಜಸೋ ಅಸ್ಯ ಯೋನೌ | (ಋ. ಸಂ. ೪-೧-೧೧) ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ನುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ವೃಥಿವೇ, ದ್ಯುಲೋಕ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನಾದ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಗೂ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮೇಘಾಂತರ್ಗತನಾದ ತ್ರಿತನಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಾಮಾನ್ಯಧರ್ಮವೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ತ್ರಿತನೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

ಅಮೀ ಯೇ ಸಪ್ತ ರಶ್ಮಾಯಸ್ತತ್ರಾ ಮೇ ನಾಭಿರಾತತಾ |

ತ್ರಿತಸ್ತದ್ವೇದಾಪ್ತ್ಯಃ ಸ ಜಾಮಿತ್ವಾಯ ರೇಭತಿ ವಿತ್ತಂ ಮೇ ಅಸ್ಯ ರೋದಸೀ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೫-೯)

ಸಪ್ತಪ್ರಾಣರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಏಳು ಸೂರ್ಯಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿ ನನ್ನ ನಾಭಿಯು ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ದಾಟಿದವನೂ, ನೀರುಗಳ ಪುತ್ರನೂ ಆದ ತ್ರಿತನು ತನ್ನ ಹಿಂದಿನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆ. ಈ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯುಳ್ಳ ಋಷಿಯು ಬಾವಿಯಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಈ ರಶ್ಮಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದಲೂ; ಮತ್ತು ಯದೀಮಹ ತ್ರಿತೋ ದಿವ್ಯುಪ ಧ್ಮತೇನ ಧಮತಿ ಶಿಶೀತೇ ಧ್ಮಾತರೀ ಯಥಾ | (೫-೯-೫) ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನಾದ ತ್ರಿತನು ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ; ಪ್ರ ಸಕ್ಷಣೋ ದಿವ್ಯಃ ಕಣ್ವಿಹೋತಾ ತ್ರಿತೋ ದಿವಃ ಸಜೋಷಾ ವಾತೋ ಅಗ್ನಿಃ | (೫-೪೧-೪) ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನಾದ ತ್ರಿತನು ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳೊಡನೆ ಬರುತ್ತಾನೆ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೂ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಯು ತ್ರಿತನೆಂಬ ಪರ್ಮಾಯನಾಮದಿಂದ ಪ್ರತಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಆಪ್ತ್ಯಃ (ಅಪಾಂ ಪುತ್ರಃ ೧-೧೦೫-೯) ಆಪ್ತೇ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣವು ಇರುವೆಡೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ತ್ರಿತನ ಪರವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಅಪಾಂ ನಸಾತ್ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಯಾವಾಗಲೂ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿ ಪರವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ತ್ರಿತನೂ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಯೂ ಮೂಲತಃ ಒಂದೇ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ೧೧೨ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೧೪ ನೇ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅತಿಥಿಗ್ನ ದಿವೋದಾಸನ ವಿಷಯವೂ ಕೊಂಚ ಚರ್ಚಾಸ್ಪದವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಅತಿಥಿಗ್ನನೆಂಬ ಪದವು ದಿವೋದಾಸನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. [ಅತಿಥಿಗ್ನ ಪದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ, ದಿವೋದಾಸನ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಈ ಋಕ್ನಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ]. ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರು ಅತಿಥಿಗ್ನ ಮತ್ತು ದಿವೋದಾಸ ಎಂಬಿಬ್ಬರೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು, ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಇಬ್ಬರೂ ಒಂದೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಹೆಸರೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಆದರೆ ದಿವೋದಾಸನೆಂಬ ದೊರೆಯು ಒಬ್ಬನೇ ಆದರೂ ಅತಿಥಿಗ್ನ ಎಂಬ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ನಾಲ್ಕು ಮಂದಿಯೆಂದು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ಆಧಾರಗಳಿಂದಲೇ ಹೇಳಬಹುದು. ದಿವೋದಾಸನು ಈ ನಾಲ್ಕುಜನ ಅತಿಥಿಗ್ನರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು.

ಈ ನಾಲ್ಕು ಜನರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯವನು ಭರತವಂಶದವನು. ನದ್ರ್ಯಶ್ವಪುತ್ರನು ಶಂಬರನೊಂದಿಗೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡುವಾಗ ಇವನಿಗೆ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೂ ಇಂದ್ರನೂ ಮಾಡಿದ ಸಹಾಯವನ್ನು ೧-೧೧೨-೧೪, ೧-೧೧೬-೧೮, ೪-೨೬-೩, ೬-೪೭-೨೨ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ೯-೬೧-೨ ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇವನು ಶಂಬರನೊಬ್ಬನನ್ನೇ ಅಲ್ಲದೆ ತುರ್ವಶ ಮತ್ತು ಯೆದು ಎಂಬುವರನ್ನೂ ಇಂದ್ರನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಗೆದ್ದ ವಿಷಯವು ಹೇಳಿದೆ. ಇವನೇ ಅತಿಥಿಗ್ವ ದಿವೋದಾಸನಿರಬೇಕು.

ಎರಡನೆಯ ಅತಿಥಿಗ್ವನು ಗುಂಗುವೆಂಬ ಜನಪದಕ್ಕೆ ಒಡೆಯನಾದವನು. ಇವನೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಜಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆಂಬುದು ೧೦-೪೮-೮ ಮುಂತಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣನೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಭರತವಂಶವೂ ಗುಂಗುವಂಶವೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾದುದರಿಂದ ಪರ್ಣಿಯ ಮತ್ತು ಕರಂಜರನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದ ಅತಿಥಿಗ್ವನು ಭರತವಂಶದ ಅತಿಥಿಗ್ವದಿವೋದಾಸನಿಗಿಂತ ಬೇರೆವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿರಲೇ ಬೇಕು.

ಋ. ಸಂ. ೮-೬೮-೧೫ ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಇಂದ್ರೋತನೆಂಬುವನ ತಂದೆಯಾದ ಅತಿಥಿಗ್ವನು ಮೂರನೆಯವನು. ಇವನು ಅತಿಥಿಗ್ವ ಇಂದ್ರೋತನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (೮-೬೮-೧೬, ೧೭). ಇವನಿಗೆ ಅಶ್ವಮೇಧ ಪೂತಕ್ರತುವೆಂಬ ಭರತವಂಶದ ರಾಜನು ಮಿತ್ರರಾಜನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಇಂದ್ರನಿಂದ ಪರಾಜಿತನಾದ ಅತಿಥಿಗ್ವನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ಜನರಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿರಬೇಕು.

ತ್ವಮಸ್ತೃ ಕುತ್ಸಮತಿಥಿಗ್ವಮಾಯುಂ ಮಹೇ ರಾಜ್ಞೇ ಯೂನೇ ಅರಂಧನಾಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೩-೧೦)

ಯ ಆಯುಂ ಕುತ್ಸಮತಿಥಿಗ್ವಮರ್ದಯೋ ನಾವೃಥಾನೋ ದಿನೇ ದಿನೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೫೩-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಅತಿಥಿಗ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದುದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಇವನು ಇಂದ್ರಶತ್ರುನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸಾಯದಾಚಾರ್ಯರು ಮಾತ್ರ ಕೇವಲ ಅತಿಥಿಗ್ವ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೂ ಸಹ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅತಿಥಿಗ್ವದಿವೋದಾಸನೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಈ ವಿಷಯವು ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ವಿನುಶಾರ್ಹವಾದುದಾಗಿದೆ.

ಹೀಗೆಯೇ ವಿಚಾರಾರ್ಹವಾದ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಯಥೋಚಿತವಾಗಿ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತೆ. ಕುತ್ಸನ ಭಾವವೂ, ಭಾಷೆಯೂ, ಶೈಲಿಯೂ ಪ್ರೌಢವಾದುದು. ಕುತ್ಸನು ಭಕ್ತಿಯುತರಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಗ್ರಗಣ್ಯನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ' ಅಗ್ನೇ ಸಖ್ಯೇ ಮಾ ರಿಷಾಮಾ ವಯಂ ತವ ' ' ಅಪ ನಃ ಶೋಶುಚಿದಘಂ ', ' ಮರುತ್ಸಾನೋ ಭವತ್ಸಿಂದ್ರ ಊತೀ ', ' ವಿತ್ತಂ ಮೇ ಅಸ್ಯ ರೋದಸೀ ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ಕುತ್ಸಋಷಿಯ ಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕವಾದ ಭಾವಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಈ ಋಷಿ ಸೂಕ್ತಗಳು ಮುಂದಿನ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದುವರಿಯುವುದರಿಂದ ಮುಂದಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕುತ್ಸನ ಕಾವ್ಯಶೈಲಿಯ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿಷಯವಾಗಿ ಯಥಾಮತಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವೂ, ಅತಿಗದನವೂ, ಅತಿವಿಸ್ತಾರವೂ, ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಮೂಲಭೂತವೂ ಆದ ಇಂತಹ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಸರಳವಾಗಿ ಕನ್ನಡಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ವಿನುಶ್ಠಾನವಾದ ಸಹಿತವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದು ಸುಲಭವಾದ ಕೆಲಸವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇಂತಹ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಪಂಡಿತಪಾತ್ರರಾದ ಸಕಲಜನರೂ ಜ್ಞಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಈಶ್ವರಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಲೆಂಬ ಘನವಾದ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಿಂಹಾಸನಾಧೀಶ್ವರರೂ, ವೇದವಿದ್ಯಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ, ಸ್ವಯಂಪಂಡಿತರೂ, ಪ್ರಜಾನುರಾಗಿಗಳೂ, ಕೈವಳಕೃತಿತ್ವರರೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಬಹದ್ದೂರು ಜಿ.ಸಿ.ಬಿ., ಜಿ.ಸಿ.ಎಸ್ ಐ ಮಹಾಪ್ರಭುವರ್ಯರು ಬಹುದ್ರವ್ಯಸಾಧ್ಯವಾದ ಈ ಗ್ರಂಥಪ್ರಕಟಣೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಉದಾರಾಶ್ರಯದಿಂದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಕರ್ನಾಟಕಜನಕೋಟಿಯ ಸುಕೃತವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಇಂತಹ ಉದಾರಮತಿಗಳಾದ ನಮ್ಮ ಪ್ರಭುವರ್ಯರಿಗೂ, ಅವರ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೂ (ವೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಮುಖ್ಯವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಗಾಯತ್ರೀ ಎಂಬ ಮಂತ್ರ ನಾಮಾಂಕಿತರಾಗ) ರಾಜಕುಮಾರಿಗೂ, ಸಮಸ್ತಪ್ರಜಾಕೋಟಿಗೂ ಸಹ ವೇದಪುರುಷನಾದ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ಐಹಿಕ ಫಲಗಳಾದ ಆಯುರಾರೋಗೈಶ್ವರ್ಯಾದಿಸಕಲಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಇತೋಽಪ್ಯತಿಶಯವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಮೈಸೂರು
ವಿಕ್ಟೋರಿಯಾ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದ ಪ್ರಧಾನಾಧಿಕಾರಿ
19-3-1950

ಅನುವಾದಕ
ಹೆಚ್. ಪಿ. ವೆಂಕಟರಾನ್,
ಅಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್

॥ ೞಃ ॥

ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ.

ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕೇ ಸಪ್ತಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ

ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ

೯೫. ದ್ವೇ ವಿರೂಪೇ ಎಂಬ ತೊಂಭತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತವಿನಿಯೋಗ	1
ಋಷಿ ದೇವತಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು	3
ಅಗ್ನಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿ ವರ್ಣನೆ ಇತ್ಯಾದಿ	11
ಅಗ್ನಿಯ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಜನ್ಮಗಳು	17
ಅಗ್ನಿಯ ವಿದ್ಯುದಾದಿ ಸ್ವರೂಪಗಳು	23
ಭದ್ರಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ ಮತ್ತು ನಾಶ್ರಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ವಿನರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	35
ಅದಭ್ಧೀಭಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	51

೯೬. ಸ ಪ್ರತ್ಯೇಥಾ ಎಂಬ ತೊಂಭತ್ತಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು	61
ಋಷಿ ದೇವತಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು	62
ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ವಿನರಣೆ	64
ನಿವಿತ್ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವಿಶೇಷದ ಸ್ವರೂಪ ಇತ್ಯಾದಿ	74
ಮಾತೇರಿಶ್ವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ವಿನರಣೆ	86
ಬುಧ್ನಶಬ್ದ ವಿನರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	96
ನೂ ಚಿತ್ ಎಂಬ ನಿಸ್ಪಾತಗಳು	100

೯೭. ಅಪ ನಃ ಶೋತುಚಿತ್ ಎಂಬ ತೊಂಭತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು	110
ಋಷಿ ದೇವತಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು	111
ದೀರ್ಘಚಿಹ್ನೀ ಎಂಬ ರಾಕ್ಷಸಿಯ ವೃತ್ತಾಂತವು	113
ಸೂರಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	120
ಸಹಸ್ವಾನ್ ಶಬ್ದದ ವಿನರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	125
ಸ್ವಸ್ತಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ	133

೯೮. ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಸುಮತೌ ಎಂಬ ತೊಂಭತ್ತಿಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿವರಣೆಗವು	134
ಋಷಿ ದೇವತಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು	135
ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಮಹಿಮೆ	137
ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪಕಥನ—ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಂತೆ	140
ಪೃಷ್ಠೋ ದಿವಿ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷ ವಿವರಣೆಗ	149

೯೯. ಜಾತವೇದಸೇ ಎಂಬ ತೊಂಭತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿವರಣೆಗವು	157
ಋಷಿ ದೇವತಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು	158
ಜಾತವೇದಾಃ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪ ಇತ್ಯಾದಿ	160

೧೦೦. ಸ ಯೋ ವೃಷಾ ಎಂಬ ನೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿವರಣೆಗ	165
ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	166
ವೃಷಾ, ವೃಷನ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶನೆಯು	168
ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಖ್ಯತ್ವ ವಿಚಾರ ಇತ್ಯಾದಿ	172
ವೃತ್ರ, ವೃತ್ರೇಹನ್ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ವಿವರಣೆ	179
ಅಂಗಿರಾ ಋಷಿಯ ವೃತ್ತಾಂತ	187
ಮರುತ್ತುಗಳು ರುದ್ರಪುತ್ರರೆಂಬ ವಿಚಾರ	193
ಮನ್ಯುಶಬ್ದ ನಿರ್ವಚನ	198
ವ್ರಾಧತ್ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	212
ಜಾಮಿಶಬ್ದವಿವರಣೆ	221
ಇಂದ್ರನ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಗಳು	225
ಪಂಚಜನಾ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	227
ಇಂದ್ರನ ನಜ್ರಾಯುಧ ವಿವರಣೆ	232
ಋಜ್ರಾಶ್ವ, ನಾಹುಷ ಮೊದಲಾದವರ ವಿಷಯ	247
ಉಕ್ಥಮಂತ್ರಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ವಿವರಣೆ	252

೧೦೧. ಪ್ರ ಮಂದಿನೇ ಎಂಬ ನೂರೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿವರಣೆಗವು	265
ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	267

ಶಂಬರನೆಂಬ ಅಸುರನ ವಿಷಯ	274
ಹಿಪ್ಪು ಶುಷ್ಕ ಇವರ ವಿಚಾರ	275
ಬ್ರಹ್ಮನಾಹ, ನಿಯುತ್ಸ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ	305
ಸುತಿಪ್ರಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ	308
೧೦೨. ಇಮಾಂ ತೇ ಧಿಯಂ ಎಂಬ ನೂರ ಎರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು	313
ಸಿಮಶಬ್ದಾರ್ಥವಿಚಾರ	335
ಪುರಂದರಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	339
ಇಂದ್ರನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಚಾರ	344
೧೦೩. ತತ್ತ ಇಂದ್ರಿಯಂ ಎಂಬ ನೂರ ಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತ—	
ಸೂಕ್ತದ ಅನುವಾದ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು	356
ಇಂದ್ರಿಯ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿಚಾರ	358
ಅಹಿಂ, ಆದನ್ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ	364
ಚಾಕೂಭರ್ಮಾ, ಶ್ರದ್ಧಾಧಾನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ	370
ವನಶಬ್ದಾರ್ಥ ವಿವರಣೆ	380
ಕುಯವ ಎಂಬ ಅಸುರನ ವಿಚಾರ	392
೧೦೪. ಯೋನಿಷ್ಠ ಇಂದ್ರ ಎಂಬ ನೂರನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು	394
ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	395
ಯೋನಿಶಬ್ದಾರ್ಥವಿಚಾರ	397
ಆಯುಶ್ಯಶಬ್ದಾರ್ಥವಿಚಾರ	411
ಜೀವಶಂಸೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ವಿಮರ್ಶೆ	423
ಇಂದ್ರನ ಸೋಮರಸಪಾನವಿಚಾರ	436
೧೦೫. ಚಂಪ್ರಮಾ ಅಪ್ಸು ಎಂಬ ನೂರ ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು	440
ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	441
ಏಕತ, ದ್ವಿತ, ತ್ರಿತ ಎಂಬ ಋಷಿಗಳ ವಿಚಾರ	443
ತ್ರಿತನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ Wilson ಎಂಬ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಹಿತನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ	445

ಸ್ತುತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಾನುವಾದ ವಿನಿರಣೆ	455
ಅನಮ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ಇತ್ಯಾದಿ	459
ಮೂನತ್ತಮೂರು ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯ	464
ತ್ರಿತನ ಸ್ತುತಿನುಹಿಮೆ	473
ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಗಳ ವಿಚಾರ	482
ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಫಲದಾತ್ಮಗಳಾದ ಐದುಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳು	486
ಸುಪರ್ಣಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ವಿಚಾರ	491
ಅಗ್ನಿಯ ದೇವಬಂಧುತ್ವವಿಚಾರ	500
ಗಾತುವಿತ್ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ವಿಮರ್ಶೆ	508
ದೇವಯಾನ, ಪಿತೃಯಾಣ ವಿಚಾರ	512
ಅಂಹುರಶಬ್ದಾರ್ಥ ವಿಮರ್ಶೆ	518
೧೦೬. ಇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ಎಂಬ ನೂರ ಆರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು.	529
ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	530
ಸುಡಾನುಶಬ್ದಾರ್ಥವಿನಿರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	533
ಅದಿತ್ಯಶಬ್ದಾರ್ಥವಿನಿರಣೆ	536
ಪಿತೃಗಳ ಸ್ವರೂಪವರ್ಣನೆ ಇತ್ಯಾದಿ	540
ನರಾಶಂಸಶಬ್ದಾರ್ಥವಿನಿರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	546
ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಪುತ್ರನಾದ ಶಂಯುವಿನ ವಿಚಾರ	553
ಅದಿತಿಶಬ್ದಾರ್ಥ ವಿಚಾರ	559
೧೦೭. ಯಜ್ಞೇ ದೇವಾನಾಂ ಎಂಬ ನೂರ ಏಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು	561
ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	562
ಯಜ್ಞ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪ	564
೧೦೮. ಯೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಎಂಬ ನೂರ ಎಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	573
ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳ ಸಾಹಚರ್ಯ ವಿಚಾರ	575
ಇಂದ್ರನು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ ವಿಷಯ	581
ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳ ವೀರ್ಯಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದಿಗಳು	592

ಅಸುರಶಬ್ದಾರ್ಥವಿಮರ್ಶೆ	569
ಯದು, ತುರ್ವಶ, ದ್ರುಹ್ಯು, ಅನು, ಪ್ರೂರು ಇವರ ವಿಚಾರ	604
೧೦೯. ವಿ ಹ್ಯುಖ್ಯಂ ಮನಸಾ ಎಂಬ ನೂರೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು	620
ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು	621
ವಸ್ಯಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	623
ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಸಜಾತರಿಗೆ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳು	624
ವಿಜಾಮಾತುಶಬ್ದಾರ್ಥ ಇತ್ಯಾದಿ	629
ಅದ್ರಿಶಬ್ದಾರ್ಥ ವಿವರಣೆ	633
ಅಶ್ವಿನಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	639
ಚಕ್ಷಣಿ ಮತ್ತು ಸಿಂಧುಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ವಿವರಣೆ	647
ಶಿಕ್ಷತಿಶಬ್ದದ ನಾನಾ ಅರ್ಥಗಳು	651
೧೧೦. ತತಂ ಮೇ ಅಪಃ ಎಂಬ ನೂರ ಹತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು	657
ಸಮುದ್ರಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನ ಇತ್ಯಾದಿ	660
ಋಭುಗಳು ಆದಿತ್ಯನ ಆತಿಥ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಹರಾದ ವಿಚಾರ	666
ಋಭುಗಳು ಚಮಸಾದಿಯಜ್ಞಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ವಿಚಾರ	671
ಋಭುಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ	685
ಋಭುಗಳು ತಾಯಿಯಿಲ್ಲದ ಕರುವನ್ನು ಕಾಪಾಡಿದ ವಿಚಾರ	693
ಋಭುಗಳೊಡನೆ ಇಂದ್ರನ ಸಾಹಚರ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ	699
೧೧೧. ತಕ್ಷನೃಥಂ ಎಂಬ ನೂರ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು	701
ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು	702
ಋಭುಗಳ ಕಲಾಕೌಶಲ್ಯವಿವರಣೆ	704
ರಥಶಬ್ದದವಿವರಣೆ	711
ಅರ್ವನ್ ಸಕ್ಷಣಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	712
೧೧೨. ಈಳೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ನೂರ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು	722

ಕಾರಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	726
ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ	732
ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಶಯುವೆಂಬ ಋಷಿಯ ಬಂಜೆಯಾದ ಬೆಸುವನ್ನು ಕರುಹಾಕಿ ಹಾಲು ಕೊಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದ ವಿಚಾರ ಇತ್ಯಾದಿ	736
ದ್ವಿಮಾತಾಶಬ್ದಾರ್ಥವಿಚಾರ	741
ರೇಭ, ವಂದನ, ಕಣ್ಣು ಎಂಬುವರನ್ನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಕಾಪಾಡಿದ ವಿಚಾರ	746
ಭುಜ್ಯು, ಕರ್ಕಂಧು, ವಯ್ಯ ಎಂಬುವರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ ವಿಚಾರ	753
ಶುಚಂತಿ ಎಂಬ ರಾಜನನ್ನು ಅಶ್ವಿನೀ ಎಂಬ ಋಷಿಯನ್ನು ಪುರುಕುತ್ಸ ಮತ್ತು ಪೃತ್ವಿಗು ಎಂಬುವರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ ವಿಚಾರ	757
ಪರಾವೃಜಶಬ್ದವಿವರಣೆ	762
ಪರಾವೃಜ, ಋಜ್ರಾಶ್ವ ಶ್ರೋಣ ಎಂಬುವರ ವಿಷಯ	763
ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ವರ್ತಿಕಾ ಎಂಬ ಪಕ್ಷಿಯನ್ನು ತೋಳನ ಬಾಯಿನಿಂದ ಬಿಡಿಸಿದ ವಿಷಯ	764
ವಸಿಷ್ಠ, ಕುಶ್ಲ ಇವರನ್ನು ಕಾಪಾಡಿದ ವಿಚಾರ	768
ವಿಶ್ವಲಾ ಎಂಬುವಳ ಕತ್ತರಿಸಿ ಹೋದ ಕಾಲನ್ನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಸರಿಪಡಿಸಿದ ವಿಚಾರ	771
ವಶನೆಂಬ ರಾಜನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ ವಿಚಾರ	772
ಪಜ್ರಿಗೂ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧ	775
ರಸಾ ಎಂಬ ಜಲರಹಿತವಾದ ನದಿಗೆ ನೀರು ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿದ ವಿಚಾರ	780
ತ್ರಿಶೋಕ ಎಂಬ ರಾಜನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದವಿಚಾರ	781
ಮಂಧಾತಾ, ಭರದ್ವಾಜ ಎಂಬ ಋಷಿಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ ವಿಚಾರ	784
ತ್ರಿಸದಸ್ಯುವಿನ ವಿಷಯ	789
ನಮ್ರ, ಕಲಿ ಪೃಥಿ, ವ್ಯಶ್ವ ಎಂಬುವರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ ವಿಷಯ	792
ಶರ್ಯಾತನೆಂಬ ರಾಜನ ವೃತ್ತಾಂತ	800
ವಿಮದನೆಂಬ ರಾಜನಿಗೆ ಅವನ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ತಂದು ಕೊಟ್ಟ ವಿಚಾರ	807
ಸುದಾಸನೆಂಬ ರಾಜನ ವಿಷಯ	808
ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗುತ್ತಿದ್ದ ಭುಜ್ಯುವೆಂಬ ರಾಜನನ್ನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ರಕ್ಷಿಸಿದ ವಿಚಾರ, ಅಧ್ವಿಗುವಿನ ವಿಚಾರ	812
ಕೃತಾನುವಿನ ವಿಷಯ	816
ಆರ್ಜುನೇಯ ಕುಶ್ಲ, ತುರ್ವೀತಿ, ದಭೀತಿ, ಧ್ವಸಂತಿ, ಪುರುಷಂತಿ ಎಂಬುವರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ ವಿಚಾರ	821
ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಅವುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ವಿಧಾನ ಇತ್ಯಾದಿ	827

ಸಂಕೇತಾಕ್ಷರಗಳ ನಿವರಣೆಯು.

ಅಥ. ಸಂ. — ಅರ್ಥವರ್ವೇದಸಂಹಿತಾ
 ಆಪ. ಸೂ. — ಆಪಸ್ತಂಬಶ್ವೇತಸೂತ್ರ
 ಆಪ. ಧ. ಸೂ. — ಆಪಸ್ತಂಬಧರ್ಮಸೂತ್ರ
 ಆಪ. ಪ. ಸೂ. — ಆಪಸ್ತಂಬಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರ
 ಆ. ಸೂ. ಅಥವಾ ಆ — ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ವೇತಸೂತ್ರ
 ಉ. ಸೂ. — ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರ
 ಋ. ಸಂ — ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾ
 ಐ. ಆ. — ಐತರೇಯಾರಣ್ಯಕ
 ಐ. ಉ. — ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್
 ಐ. ಬ್ರಾ. — ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ಛಾ. ಉ. — ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್
 ಜೈ. ಸೂ. — ಜೈಮಿನೀಯ ಪೂರ್ವಮೀಮಾಂಸಾಸೂತ್ರ
 ಜೈ. ನ್ಯಾ. ವಿ. — ಜೈಮಿನೀಯ ನ್ಯಾಯಮಾಲಾವಿವರ
 ತಾ. ಬ್ರಾ. — ತಾಂಡ್ಯಮಹಾಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ತೈ. ಆ. — ತೈತ್ತಿರೀಯ ಆರಣ್ಯಕ
 ತೈ. ಬ್ರಾ. — ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ತೈ. ಸಂ. — ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತಾ
 ನಿ. — ನಿರುಕ್ತ, ನಿಘಂಟು
 ಪಾ. ಸೂ. — ಪಾಣಿನೀಯ ಸೂತ್ರ
 ಪಾ. ಶಿ. — ಪಾಣಿನೀಯ ಶಿಕ್ಷಾ
 ಫಿ. ಅಥವಾ ಫಿ ಸೂ. — ಫಿಟ್ ಸೂತ್ರ
 ಬ್ರ. ಸೂ. — ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ
 ಮ. ಭಾ. — ಮಹಾಭಾರತ
 ಮ. ಸ್ಮೃ. — ಮನುಸ್ಮೃತಿ
 ಮೈ. ಸಂ. — ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯಸಂಹಿತಾ
 ಯಾ. ಸ್ಮೃ. — ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಸ್ಮೃತಿ
 ವಾ. ಸಂ. — ವಾಜಪತೀಯಸಂಹಿತಾ
 ವಾ. ಪು. — ವಾಯುಪುರಾಣ
 ವಿ. ಪು. — ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣ
 ವೇ. ಸೂ. — ವೇದಾಂತಸೂತ್ರ
 ಶ. ಬ್ರಾ. — ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ಸಾ. ಸಂ — ಸಾಮೇದಸಂಹಿತಾ ಇತ್ಯಾದಿ
 ಬೃ. ದೇ. — ಬೃಹದ್ದೇವತಾ

॥ ಶ್ರೀ ॥

॥ ಶ್ರೀ ಮಹಾಗಣಾಧಿಪತಯೇ ನಮಃ ॥

ವಾಗೀಶಃಪ್ರಾಣಃ ಸುಮನಸಃ ಸರ್ವಾರ್ಥಾನಾ ಮುಪಶ್ಯಮೇ |
ಯಂ ನತ್ವಾ ಕೃತಕೃತ್ಯಾಃ ಸ್ಯುಸ್ತಂ ನಮಾಮಿ ಗಜಾನನಂ ||
ಯಸ್ಯ ನಿತ್ಯಸಿತಂ ವೇದಾ ಯೋ ವೇದೇಭ್ಯೋಽಪಿಲಂ ಜಗತ್ |
ನಿರ್ಮಮೇ ತಮಹಂ ವಂದೇ ವಿದ್ಯಾತಿರ್ಥಮಹೇಶ್ವರಂ ||
ವೇದಃ ಶಿವಃ ಶಿವೋ ವೇದೋ ವೇದಾಭ್ಯಾಯಾ ಸದಾಶಿವಃ |
ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಪ್ರಯತ್ನೇನ ವೇದಮೇವ ಸದಾ ಜಪೇತ್ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತಾ

ಮುಗ್ಧೇದ ಸಂಹಿತಾ

ಭಾಗ—೮

॥ ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕೇ ಸಪ್ತಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ ॥

ಮೊದಲನೆಯ ಅಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು

॥ ಶ್ರೀ ಗಣೇಶಾಯನಮಃ ॥

ಯಸ್ಯ ನಿತ್ಯಸಿತಂ ವೇದಾ ಯೋ ವೇದೇಭ್ಯೋಽಪಿಲಂ ಜಗತ್ |
ನಿರ್ಮಮೇ ತಮಹಂ ವಂದೇ ವಿದ್ಯಾತಿರ್ಥಮಹೇಶ್ವರಂ ||

ಪ್ರಥಮೇ ಮಂಡಲೇ ಪಂಚದಶೇನುವಾಕೇ ಪ್ರಥಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ಧ್ವೇ ಎರೂಪೇ
ಇತ್ಯೇಕಾದಶರ್ಚಂ ದ್ವಿತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಅತ್ರಾನುಕ್ರಮ್ಯತೇ | ಧ್ವೇ ಏಕಾದಶಾಷಸಾಯ ನಾಗ್ನಯ

ಇತಿ | ಋಷಿಶ್ವಾನೈಸ್ತಾದಿತಿ ಪರಿಭಾಷಯಾ ಕುಶ್ಲಸ್ಯಾನುವೃತ್ತೇರಾಂಗಿರಸಃ ಕುಶ್ಲಋಷಿಃ | ಅನಾ-
ದೇಶಪರಿಭಾಷಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಃ | ಉಷಸಿ ಪ್ರಾತಃಕಾಲೇ ಹವಿರ್ಭಾಗ್ಯೋಽಗ್ನಿರಸ್ತಿ ಸ ದೇವತಾ |
ಯದ್ವಾ | ಅಗ್ನೇಯಂ ತದಿತಿ ಪೂರ್ವತ್ರೋಕ್ತತ್ವಾತ್ಪ್ರಾತಃಪರಿಭಾಷಯೇದಮಾದೀನಿ ಪಂಚ ಸೂಕ್ತಾನಿ
ಕೇವಲಾಗ್ನಿದೇವತ್ಯಾನಿ | ಅತೋಽಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯಾಪಸಗುಣವಿಶಿಷ್ಟೋಽಗ್ನಿಃ ಶುದ್ಧೋಽಗ್ನಿರ್ವಾ ದೇವತೇತಿ
ವಾಶಬ್ದಾರ್ಥಃ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಸ್ಯಾಗ್ನೇಯೇ ಕೃತಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ಭೇ ಭಂದಸೀದಮಾದಿಕೇ ದ್ವೇ ಸೂಕ್ತೇ |
ತಥಾ ಚ ಸೂಕ್ರಿತಮಥೈತಸ್ಯಾ ಇತಿ ಖಂಡೇ | ದ್ವೇ ವಿರೂಪೇ ಇತಿ ಸೂಕ್ತೇ | ಅ. ೪-೧೩ | ಇತಿ || ಅಶ್ವಿ-
ನಶಸ್ತ್ರೇ ಚೈತೇ ಪ್ರಾತರನುವಾಕನ್ಯಾಯೇನ ತಸ್ಯೈವ ಸಮಾನ್ವಾಯಸ್ಯ | ಅ. ೬-೫ | ಇತ್ಯೆತಿದಿಷ್ಟತ್ವಾತ್ ||

ಅನುವಾದವು—ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದ ಹದಿನೈದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಹಿಂದಿನ
ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿಯೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ದ್ವೇ ವಿರೂಪೇ ಎಂಬುವುದು ಎರಡನೆಯ
ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವುವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ದ್ವೇ ಏಕಾದಶಾಷಸಾಯ ವಾಗ್ನಯ
ಇತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ ಕುಶ್ಲ ಅಂಗಿರಸಃ ಎಂಬುವನೇ ಋಷಿಯು.
ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸು. ಉಷಸಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹವಿರ್ಯೋಗ್ಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಯು. ಅಥವಾ ಹಿಂದೆ ಅನು-
ಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಈ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಐದು ಸೂಕ್ತಗಳು ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ
ಉಷಸಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಅಥವಾ ಕೇವಲ ಅಗ್ನಿಯು ಇನರಲ್ಲಿ ಯಾರಾದರೂ ದೇವತೆ
ಯಾಗಬಹುದೆಂದು ವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಗ್ನೇಯ
ಕ್ರತುಸಂಬಂಧವಾದ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕಾದಾಗ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಅಥೈತಸ್ಯಾ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ
ದ್ವೇವಿರೂಪೇ ಇತಿ ಸೂಕ್ತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. (ಅ. ೪-೧೩) ಮತ್ತು ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರ
ಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರ ಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು
ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ವಿವರಿಸಲಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೬-೫)

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೯೫

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೧೫ ॥ ಸೂಕ್ತ—೯೫ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೭ ॥ ವರ್ಗ—೧, ೨ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಪುಸ್ತಕಂಖ್ಯೆ— ೧೧ ॥

ಪುಷ್ಪಿ—ಕುತ್ಯ ಆಂಗೀರಸಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿರಗ್ನಿರಾಪಸ್ತೋಮಾ ॥

॥ ಭಂಡಾ—ತ್ರಿಪ್ಲವಾ ॥

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ದ್ವೇ ವಿರೂಪೇ ಚರತಃ ಸ್ವರ್ಥೇ ಅನ್ಯಾನ್ಯಾ ವತ್ಸಮುಪ ಧಾಪ-
ಯೇತೇ |

ಹರಿರನ್ಯಸ್ಯಾಂ ಭವತಿ ಸ್ವಧಾವಾಚ್ಛುಕ್ರೋ ಅನ್ಯಸ್ಯಾಂ ದದೃಶೇ
ಸುವರ್ತಾಃ || ೧ ||

ಪಠಪಾಠಃ

ದ್ವೇ ಇತಿ | ವಿರೂಪೇ ಇತಿ ವಿರೂಪೇ | ಚರತಃ | ಸ್ವರ್ಥೇ ಇತಿ ಸುಽ ಅರ್ಥೇ |

ಅನ್ಯಾಽ ಅನ್ಯಾ | ವತ್ಸಂ | ಉಪ | ಧಾಪಯೇತೇ ಇತಿ |

ಹರಿಃ | ಅನ್ಯಸ್ಯಾಂ | ಭವತಿ | ಸ್ವಧಾವಾ ನಾನ್ | ಶುಕ್ರಃ | ಅನ್ಯಸ್ಯಾಂ | ದದೃಶೇ |
ಸುಽ ವರ್ತಾಃ || ೧ ||

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಸ್ವರ್ಥೇ ಸ್ವರಣೇ ಶೋಭನಗಮನಾಗಮನೇ | ಯದ್ವಾ | ಅರ್ಥಃ ಪ್ರಯೋಜನಂ | ಶೋಭನ-
ಪ್ರಯೋಜನೋಪೇತೇ ವಿರೂಪೇ ವಿಷಮರೂಪೇ ಶುಕ್ಲಕೃಷ್ಣತಯಾ ನಾನಾರೂಪೇ ದ್ವೇ ಅಹೋರಾತ್ರೇ
ಚರತಃ | ಪುನಃಪುನಃ ಪರ್ಯಾವರ್ತೇತೇ | ತೇ ಚಾಹೋರಾತ್ರೇ ಅಗ್ನೇಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಚ ಜನನ್ಯಾ |
ತತ್ರ ರಾತ್ರೇಃ ಪುತ್ರಃ ಸೂರ್ಯಃ | ಸ ಹಿ ಗರ್ಭವದ್ರಾತ್ರಾವಂತರ್ಹಿತಃ ಸನ್ ತಸ್ಯಾಶ್ಚರಮಭಾಗಾದು-
ತ್ಪದ್ಯತೇ | ಅಹ್ನಃ ಪುತ್ರೋಽಗ್ನಿಃ | ಸ ಹಿ ತತ್ರ ವಿದ್ಯಮಾನೋಽಪಿ ಪ್ರಕಾಶರಾಹಿತೈನಾಸತ್ಯಲ್ಪಃ ಸನ್
ತಸ್ಮಾದಹ್ನಃ ಸಕಾಶಾನ್ನಿರ್ಮುಕ್ತಃ ಪ್ರಕಾಶಮಾನಂ ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಲಭತೇ | ಅನಯೋರೇತಯೋಃ
ಪುತ್ರತ್ವಂ ಚ ತೈತ್ತಿರೀಯೈರಾಮ್ನಾಯತೇ | ತಯೋರೇತೌ ವತ್ಸಾ | ಅಗ್ನಿಶ್ಚಾ ದಿತ್ಯಶ್ಚ | ರಾತ್ರೇರ್ವತ್ಸಃ |
ಶ್ವೇತ ಆದಿತ್ಯಃ | ಅಹ್ನೋಽಗ್ನಿಃ | ತಾಮ್ರೋ ಅರುಣ ಇತಿ | ತೇ ಚಾಹೋರಾತ್ರೇ ವತ್ಸಂ ಸ್ವಂ ಸ್ವಂ ಪುತ್ರ-
ಮನ್ಯಾನ್ಯಾ ಪರಸ್ಪರವ್ಯತಿಹಾರೇಣೋಪ ಧಾಪಯೇತೇ | ಸ್ವಕೀಯಂ ರಸಂ ಸಾಯಯತಃ | ಯದ್ರಾತ್ರಾ
ಕರ್ತವ್ಯಂ ಸ್ವಪುತ್ರಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ರಸಸ್ಯ ಸಾಯನಂ ತದಹಃ ಕರೋತಿ | ಯದಹ್ನಾ ಕರ್ತವ್ಯಂ ಸ್ವಪುತ್ರ-
ಸ್ಯಾಗ್ನೇ ರಸಸ್ಯ ಸಾಯನಂ ತದ್ರಾತ್ರಿಃ ಕರೋತಿ | ಏತಚ್ಚ ಸಾಯಂಸ್ಪ್ರಾತಃಕಾಲೀನಾಹುತ್ಯಭಿಪ್ರಾಯಂ |
ಶ್ರೂಯತೇ ಚ | ತಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಯೇ ಸಾಯಂ ಹೂಯತೇ | ಸೂರ್ಯಾಯ ಪ್ರಾತರಿತಿ | ಯಸ್ಮಾದೇವಂ |
ತಸ್ಮಾದನ್ಯಸ್ಯಾಂ ಸ್ವಜನನ್ಯಾ ಅನ್ಯಸ್ಯಾನುಹರಾತ್ತಿಕಾಯಾಮಗ್ನೀರ್ಜನನ್ಯಾಂ ಹರಿ ರಸಹರಣಶೀಲ
ಆದಿತ್ಯಃ ಸ್ವಧಾವಾನ್ ಹರ್ವಿರ್ವಕ್ಷಣಾನ್ವನಾನ್ಭವತಿ | ಶುಕ್ರೋ ನಿರ್ಮಲದೀಪ್ತಿರಗ್ನಿಃ ಸ್ವಜನನ್ಯಾಂ
ಅನ್ಯಸ್ಯಾಂ ರಾತ್ರಾ ಮಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಜನನ್ಯಾಂ ಸುವರ್ಣಃ ಶೋಭನದೀಪ್ತಿಯುಕ್ತಃ ಸನ್ನದ್ಯತೇ |
ದೃಶ್ಯತೇ || ಸ್ವರ್ಥೇ | ಋಗತಾ | ಉಷಿಕುಷಿಗಾರ್ತಿಭ್ಯಸ್ಥನ್ನಿತಿ ಭಾವೇ ಕರ್ಮಣಿ ವಾ ಧನ್ವತ್ಯಯಃ
ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶೋಭನೋಽರ್ಥೋ ಯಯೋಶ್ವೇ | ಆದ್ಯದಾತ್ತಂ ದ್ಯುಚ್ಛಂದಸೀ-
ತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅನ್ಯಾನ್ಯಾ | ಕರ್ಮವ್ಯತಿಹಾರೇ ಸರ್ವನಾನ್ಮೋ ದ್ವೇ ಭವತ ಇತಿ
ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಸಮಾಸವಚ್ಚ ಬಹುಲಂ | ಮ. ೮-೧-೧೦೧ | ಇತಿ ದ್ವಿಭಾವಃ | ಬಹುಲಗ್ರಹಣಾ-
ತ್ಸಮಾಸವದ್ಭಾವಾವೇ ತಸ್ಯ ಪರಮಾನ್ವೇಡಿತಮಿತಿ ಪರಸ್ಯಾನ್ವೇಡಿತಸಂಜ್ಞಾಯಾನುನುದಾತ್ತಂ
ಚೇತ್ಯಾನ್ವೇಡಿತಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧಾಪಯೇತೇ | ಧೇರ್ತು ಸಾನೇ | ಆದೇಚ ಇತ್ಯಾತ್ಮಂ | ತತೋ
ಹೇತುಮತಿ ಚಿಚ್ | ಅರ್ತಿಹೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೭-೩-೩೬ | ಧಾತೋಃ ಪುಗಾಗಮಃ | ತತ್ರ ಹಿ
ಲಕ್ಷಣಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತಪರಿಭಾಷಾ ನಾಸ್ತೀತಿ ಜ್ಞಾಪಿತಂ ಶಾಖಾಸಾಹ್ವಯೈತಿ ಕೃತಾತ್ಮಾನಾಂ ನಿರ್ದೇಶೇನ |
ಸ ಹಿ ಯುಕ್ತಪ್ರಾಪ್ತಿಖ್ಯಾಪನಾರ್ಥಃ | ಯದಿ ತತ್ರ ಲಕ್ಷಣಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತಪರಿಭಾಷಯಾ ಪುಗ್ನ
ಪ್ರಾಪ್ತೋತಿ ಸೋಽನರ್ಥಕಃ ಸ್ಯಾತ್ | ತಸ್ಮಾದಧ್ಯಾಪಯತೀತ್ಯಾದಾವಿವ ಧಾಪಯೇತೇ ಇತ್ಯೇತ್ರಾಪಿ
ಪುಗಾಗಮಃ ಸಿದ್ಧಃ | ನಿಗರಣಚಲನಾರ್ಥೇಭ್ಯಶ್ಚ | ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೮೭ | ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ಪರಸ್ಮೈ-
ಪದಸ್ಯ ಪಾದಿಷು ಧೇರ್ತು ಉಪಸಂಖ್ಯಾ ನಂ | ಪಾ ೧-೩-೮೯ | ಇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾದಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಹರಿಃ |
ಹೃಚ್ ಹರಣೇ | ಔಣಾದಿಕ ಇನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಇತ್ಯಾದಿನಿರ್ದೇಶಮಿತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಭವತಿ |
ಏಕಾನ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ಸಮರ್ಥಾಭ್ಯಾಂ | ಪಾ. ೮-೧-೬೫ | ಇತಿ ಪ್ರಥಮಾಯಾಸ್ತಿಜ್ಞವಿಭಕ್ತೇರ್ನಿಘಾತಪ್ರತಿ-

ಷೇಧಃ | ದದೃಶೇ | ದೃಶೇತ್ಯಂದಸಿ ಲಜ್ಜಾಲುಜ್ಜಾಲಿಟಿ ಇತಿ ವರ್ತಮಾನೇ ಲಿಟ್ | ಸುವರ್ಚಾಃ |
ಶೋಭನಂ ವರ್ಚಸ್ತೇಜೋ ಯಸ್ಯ | ಸೋಮನಸೀ ಅಲೋಮೋಷಸೀ ಇತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುಪಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸ್ವರ್ಥೇ—ಉತ್ತಮವಾದ ಗಮನಾಗಮನ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳವೂ ಅಥವಾ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪ್ರಯೋಜನಗಳಿಂದ
ಕೂಡಿದವೂ | ವಿರೂಪೇ—(ಶುಕ್ಲ ಕೃಷ್ಣಭೇದದಿಂದ) ಬೇರೆಬೇರೆ ರೂಪವುಳ್ಳವೂ ಆದ | ದ್ವೇ—ಅಹೋರಾತ್ರ
ಗಳೆರಡೂ | ಚರತಃ—ಪುನಃಪುನಃ ಆವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಚಲಿಸುತ್ತಿವೆ. (ಈ ಅಹೋರಾತ್ರಗಳೆರಡೂ ಸಹ)
ಅನ್ಯಾನ್ಯಾ—ಪರಸ್ಪರವಾದ ವಿನಿಮಯದಿಂದ | ವತ್ಸಂ—ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಪುತ್ರನಾದ (ಅಗ್ನಿಸೂರ್ಯರನ್ನು) | ಉಪ-
ಧಾಸಯೇತೇ—ಆಹಾರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಪೋಷಿಸುತ್ತವೆ. ಅಹಸ್ಸಿನ ಪುತ್ರನಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ರಾತ್ರಿಯೂ ರಾತ್ರಿಯ ಪುತ್ರ-
ನಾದ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಅಹಸ್ಸೂ ಆಹಾರವನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ. (ಆದುದರಿಂದ) | ಅನ್ಯಸ್ಯಾಂ—ಅಗ್ನಿಯ ತಾಯಿಯಾದ
ಅಹಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ | ಹರಿಃ—ರಸವನ್ನು ಹೀರುವ ಸೂರ್ಯನು | ಸ್ವಧಾರ್ವಾ—ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಅನ್ನವುಳ್ಳವನಾಗಿ |
ಭವತಿ—ಆಗುತ್ತಾನೆ | ಶುಕ್ರಃ—ನಿರ್ಮಲವಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಗ್ನಿಯು | ಅನ್ಯಸ್ಯಾಂ—ಅದಿತ್ಯನ
ತಾಯಿಯಾದ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ | ಸುವರ್ಚಾಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವನಾಗಿ | ದದೃಶೇ—ಕಾಣುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಪರ್ಮಾಯರೂಪದಿಂದ ಉತ್ತಮವಾದ ಗಮನಾಗಮನ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳವೂ ಶುಕ್ಲಕೃಷ್ಣಭೇದದಿಂದ ಬೇರೆಬೇರೆ
ರೂಪವುಳ್ಳವೂ ಆದ ಅಹೋರಾತ್ರಗಳೆರಡೂ ಸಹ ಪುನಃಪುನಃ ಆವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಚಲಿಸುತ್ತಿವೆ. ಈ ಅಹೋರಾತ್ರ
ಗಳೆರಡೂ ಸಹ ವಿನಿಮಯದಿಂದ ಅಹಸ್ಸಿನ ಪುತ್ರನಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ರಾತ್ರಿಯೂ, ರಾತ್ರಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ
ಅಹಸ್ಸೂ ಆಹಾರವನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಪೋಷಿಸುತ್ತವೆ. ಅಗ್ನಿಮಾತೆಯಾದ ಅಹಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ರಸವನ್ನು ಹೀರುವ ಸೂರ್ಯನು
ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಅನ್ನವನ್ನೂ, ಶುಕ್ರವಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಗ್ನಿಯು ಸೂರ್ಯಮಾತೆಯಾದ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ
ತನ್ನ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನೂ ಸಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Two periods, of different complexions, revolve for their own purposes,
and each in succession severally nourishes a son; in one, Hari (Sun) is the
receiver of oblations, in the other, the brilliant Agni is beheld.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ದ್ವೇ ವಿರೂಪೇ ಸೂಕ್ತಮೌಷಸಾಯಾಗ್ನಯೇ |

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೧೨)

ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ರಾತ್ರೃಷಸ್ಸುಗಳ ವರ್ಣನೆಯೂ, ಅಗ್ನಿಯ ಪುಷ್ಟಿಗೆ ಅವುಗಳು ಮಾಡತಕ್ಕ ಪರಿಚರಣ
ಕ್ರಮವೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಕೊಂಚವೂ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯಿಲ್ಲದೇ ಪುನಃಪುನಃ ಆವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೂ, ಪರ್ಮಾಯರೂಪ

ದಿಂದಲೂ, ಒಬ್ಬರಾದಮೇಲೊಬ್ಬರು ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ರಾತ್ರೃಷಸ್ಸುಗಳ ಲೋಕಸಂಚಾರ ಕ್ರಮವನ್ನು ಕಾವ್ಯರೂಪವಾದ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿ ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಲೋಕೋಪಕಾರಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿಯ ವಾತ್ಸಲ್ಯದಿಂದ ಬೆಳೆಸಿ ಪೋಷಿಸುತ್ತಾರೆಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ, ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಇನ್ನೊಂದಂಶವೇನೆಂದರೆ, ಉಷಸಾ ಚಾತ್ರ ತತ್ಸಮನ್ವಂತರಭಾವ್ಯಹರ್ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಎಂದು ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಹೇಳುವಂತೆ, ಈ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಅಹಸ್ನೂಚಕವಾದ ಉಷಸ್ಸಿನ ವರ್ಣನೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉಷಸ್ಸೆಂದು ಉಪಯೋಗಿಸಿದಾಗಲೆಲ್ಲಾ ಅಹಸ್ಸೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ವೀ ವಿರೂಪೇ— ವಿಷಮರೂಪೇ ಶುಕ್ಲಕೃಷ್ಣತಯಾ | ಶುಕ್ಲಕೃಷ್ಣರೂಪಗಳಿಂದ ವೈತ್ಯಾಸವಾದ ವರ್ಣಗಳುಳ್ಳ ಉಷಸ್ಸು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿಗಳು.

ಅಹಶ್ಚ ಕೃಷ್ಣಮಹರಜುನಂ ಚ ನಿ ವರ್ತೇತೇ ರಜಸೀ ವೇದ್ಯಾಭಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೯-೧)

ಎಂದು ಭಾರದ್ವಾಜೀಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಕೃಷ್ಣವರ್ಣವುಳ್ಳ ರಾತ್ರಿಯೂ ಶುಕ್ಲವರ್ಣವುಳ್ಳ ಅಹಸ್ಸೂ ಒಂದಾದ ಮೇಲೊಂದು ಪರ್ಯಾಯರೂಪದಿಂದ ಚರತಃ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿವೆಯೆಂದು ಅಹೋರಾತ್ರಗಳ ಪರಿಭ್ರಮಣವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಸ್ವರ್ಥೇ— ಶೋಭನಗಮನಾಗಮನೇ | ಉತ್ತಮವಾದುದೂ ಗಮನಾಗಮನರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಸಂಚಾರಕ್ರಮವುಳ್ಳ ಎಂದು ಅರ್ಥಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಃ ಅರ್ತೇಃ (ನಿ. ೧-೧೮) ಸಂಚರಿಸು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥವೆಂದಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಮಾಡಿರುವ ಒಂದರ್ಥವೂ, ಅದಲ್ಲದೇ ಅರ್ಥಃ ಪ್ರಯೋಜನಂ | ಶೋಭನಪ್ರಯೋಜನೋಪೇತೇ | ಅರ್ಥ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದಾಗಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದಪ್ರಯೋಜನವುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ಲೋಕಯಾತ್ರೆಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದೇ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವೂ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಅನ್ಯಾನ್ಯಾ ವತ್ಸಮುಪಧಾಸಯೇತೇ— ತೇ ಚ ಅಹೋರಾತ್ರೇ ಸ್ವಂ ಸ್ವಂ ಪುತ್ರಂ ಪರಸ್ಪರವ್ಯತಿಹಾರೇಣ ಉಪಧಾಸಯೇತೇ ಸ್ವಕೀಯಂ ರಸಂ ಸಾಯಯತಃ | ಅಹೋರಾತ್ರಗಳೆರಡೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಪುತ್ರರನ್ನು ಎಂದರೆ ಅಹಸ್ಸಿನ ಪುತ್ರನಿಗೆ ರಾತ್ರಿಯೂ ರಾತ್ರಿಯ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಅಹಸ್ಸೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪಾನವನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ವತ್ಸ ಶಬ್ದವನ್ನು ಯಾವ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ, ಪಾನಮಾಡಿ ಸತಕ್ಕದ್ದಾದ್ದು ಎಂದು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ,

ರುಶದ್ವತ್ಸಾ ರುಶತೀ ಶ್ವೇತ್ಯಾಗಾದಾರೈಗು ಕೃಷ್ಣಾ ಸದನಾನ್ಯಸ್ಯಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೩-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಸೂರ್ಯರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಉಷಸ್ಸಿನ ಪುತ್ರನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೇ,

ಅಜೀಜನಸ್ತೂರ್ಯಂ ಯಜ್ಞಮಗ್ನಿಮಪಾಚೀನಂ ತಮೋ ಅಗಾದಜುಷ್ಯಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೭೮-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉಷಸ್ಸಿಗೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ಮಾತೃಪುತ್ರಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ, ತಯೋರೇತೌ ವತ್ಸೌ | ಅಗ್ನಿಶ್ವಾದಿತ್ಯಶ್ಚ | ರಾತ್ರೇರ್ವತ್ಸಃ | ಶ್ವೇತೇ ಅದಿತ್ಯಃ | ಅಹ್ನೋಽಗ್ನಿಃ | (ತೈ. ಆ. ೧-೧೦) ಎಂದು ತೈತ್ತಿರಿಯ ಆರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಅಹಸ್ಸಿನ ಪುತ್ರನೆಂದೂ ಸೂರ್ಯನು ರಾತ್ರಿಯ ಪುತ್ರನೆಂದೂ ವರ್ಣಿತನಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿಯೂ, ಅಹಸ್ಸುಚಕವಾದ ಉಷಸ್ಸು ಸಹೋದರಿಯರೆಂದೂ ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ.

ಸ್ವಸಾ ಸ್ವಸ್ರೇ ಜ್ಯಾಯಸ್ಯೈ ಯೋನಿಮಾರೈಗಪ್ಯತೃಷ್ಠಾಃ ಪ್ರತಿಚಕ್ಷ್ಮೇವ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೪-೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ರಾತ್ರೃಷಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಸಹೋದರಿಯರೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಹಸ್ಸಿನ ಪುತ್ರನಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ರಾತ್ರಿಯು ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಆಹುತಿಯನ್ನೂ, ರಾತ್ರಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಅಹಸ್ಸು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಆಹುತಿಯನ್ನೂ ಪಾನಮಾಡಿಸುತ್ತವೆ. ತಸ್ಮಾದಗ್ನಯೇ ಸಾಯಂ ಹೂಯತೇ | ಸೂರ್ಯಾಯ ಪ್ರಾತಃ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೧-೨-೬) ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣದಂತೆ ಯದ್ರಾತ್ರಾ ಕರ್ತವ್ಯಂ ಸ್ವಪುತ್ರಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ರಸಸ್ಯ ಪಾಯನಂ ತದಹಃ ಕರೋತಿ | ಯದಹ್ನಾ ಕರ್ತವ್ಯಂ ಸ್ವಪುತ್ರಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ರಸಸ್ಯ ಪಾಯನಂ ತದ್ರಾತ್ರಿಃ ಕರೋತಿ | ತನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ರಸಪಾನವನ್ನು ಮಾಡಿಸುವ ರಾತ್ರಿಯ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಅಹಸ್ಸು, ಅಹಸ್ಸಿನ ಪುತ್ರನಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ರಸಪಾನವನ್ನು ಮಾಡಿಸುವ ಅಹಸ್ಸಿನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ರಾತ್ರಿಯೂ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು

ಮೂರ್ಧಾ ಭುವೋ ಭವತಿ ನಕ್ತಮಗ್ನಿಸ್ತತಃ ಸೂರ್ಯೋ ಜಾಯತೇ ಪ್ರಾತರುದ್ಯನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೬)

ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಸೂರ್ಯನೂ ಅಗ್ನಿಯ ಆವಿರ್ಭಾವವೇ ಆದುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಮಾಣದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಸ್ವಂದ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅನ್ಯೋನ್ಯಸ್ಯ ಚಿ ವತ್ಸಸ್ಯಾನೀಯಮಗ್ನಿಂ | ಅವರ ವತ್ಸರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಎಂದು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯೇ ವತ್ಸ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಮಾತ್ರ ಪರ್ವಾಯವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಹರಿಃ—ರಸಹರಣಶೀಲಃ ಅದಿತ್ಯಃ | ರಸವನ್ನು ಹೀರುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಹರಿಯೆಂದು ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಹೆಸರು.

ಸ್ವಧಾನಾನ್—ಹರ್ವಿರ್ವಿಷ್ಣುಶಾನ್ನವಾನ್ | ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಅನ್ನವುಳ್ಳವನು.

ದೇನಾನಾಂ ಚ ಪಿತೃಣಾಂ ಚ ನಮಸ್ಕಾರಃ ಸ್ವಧೈವ ಚಿ |

(ಬೃ. ದೇ. ೮-೧೧೨)

ಎಂಬಂತೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸತಕ್ಕ ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಅನ್ನವುಳ್ಳವನು, ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸ್ವರ್ಥೇ—ಋ ಗತೌ ಧಾತು. ಉಷಿಕುಷಿಗಾರ್ತಿಭ್ಯ ಸ್ಥನ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಧನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ—

ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಉರಣ್ಣಪರಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅರ್ಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಶೋಭನಃ ಅರ್ಥಃ ಯಯೋಸ್ತೇ ಸ್ವರ್ಥೇ. ಆದ್ಯದಾತ್ಮಂ ದ್ವ್ಯಚ್ಚಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವ್ಯಚ್ಚವಾದ ಉತ್ತರಪದವಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನ್ಯಾನ್ಯಾ—ಕರ್ಮವ್ಯತಿಹಾರೇ ಸರ್ವನಾಮೋ ದ್ವೇ ಭವತೇ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ ಸಮಾಸವಚ್ಚ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಮಾ. ೮-೧-೧೨-೧೧) ಕ್ರಿಯಾ ವಿನಿಮಯ ತೋರುವಾಗ ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದಲ್ಲದೆ ಸಮಾಸವದ್ಭಾವವನ್ನೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ಯ ಎಂಬ ಸರ್ವ ನಾಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿಭಾವ ಬಂದಿದೆ. ಸಮಾಸವದ್ಭಾವದಿಂದ ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ—ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಸುಪ್ಪಾಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಅದು ಬಾರದಿರುವಾಗ ದ್ವಿಭಾವ ಬಂದುದರಿಂದ ತಸ್ಯ- ಪರಮಾನ್ವೇದಿತಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಕ್ಕೆ ಆಮ್ನೇದಿತಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮಂ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮ್ನೇದಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾಪಯೇತೇ—ಧೇಟ್ ಪಾನೇ. ಧಾತು. ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೀತ್ಯತಿತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಜಂತವಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಹೇತುನುತಿ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಣಿಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಆದಂತವಾದ ಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಅರ್ತಿಪ್ರೀಮೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಪುಕಾಗಮ. ಲಕ್ಷಣಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತಯೋಃ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತಸ್ಯೈವ ಗ್ರಹಣಮ್—(ಪರಿ-೧೧೫) ಸೂತ್ರನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಒಂದು ರೂಪ, ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿರುವ ಒಂದು ರೂಪ, ಇವೆರಡರಲ್ಲಿ ಅಕೃತ್ರಿಮವಾದ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ರೂಪಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣ ಎಂದು ಹೇಳುವ ಈ ಪರಿಭಾಷೆ ಯಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲುಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಇದು ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಕೃತ್ರಿಮರೂಪ. ಆದರೆ ಶಾಚ್ಛಾಸಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೭) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಆತ್ಮ ದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶನಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪರಿಭಾಷಾಸಂಚಾರವಿಲ್ಲವೆಂದು ಜ್ಞಾಪಿತ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಾಚ್ಛಾಸಾ—ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪುಕಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಯುಕ್ತವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇಲ್ಲವೆಂದರೆ ಅದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅಧ್ಯಾಪಯತಿ ಎಂಬೀಮುಂತಾದ ಅಕೃತ್ರಿಮ ಸ್ಥಳ ಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಪುಕ್ ಬಂದಿದೆಯೋ ಅದಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪುಕ್ ಬರಲು ಯಾವ ಅಭ್ಯಂತರವೂ ಇಲ್ಲ. ನಿಗರಣಚಲ- ನಾರ್ಥೇಭ್ಯಶ್ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಪಾದಿಷು ಧೇಟ ಉಪ- ಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೮೯-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಷೇಧನಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಲಟ್ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಆತಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ (ಆಮ್) ಏತ್ಸ ಆತೋಜಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ. ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ— ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಲೋಪ. ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚಿಗೆ ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದ ರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹರಿಃ—ಹೃಣ್ ಹರಣೇ ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಇನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿ ಮಿತ್ರವಾಗಿ ಧಾತುನಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಉರಣ್ ಪರಿಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭವತಿ—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಹಿಂದೆ ಅನ್ಯಾನ್ಯಾಂ ಎಂಬುದರ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಏಕಾನ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ಸಮರ್ಥಾಭ್ಯಾಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮೋಚ್ಚರಿತ ತಿಜ್ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಅದುವದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯ ಸುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ದದ್ಯಶೀ—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಲಿಟಸ್ತುರ್ದಯೋರೇಶಿರೇಚ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಶಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಆದಿಹಲ್ ಶೇಷ. ಉರತ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉರದತ್ವ ರಪರವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಪುನಃ ಆದಿಹಲ್ ಶೇಷ. ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಶಿತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿತ್ವ ಬರುವುದರಿಂದ ಧಾತುನಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುವರ್ಚಾಃ—ಶೋಭನಂ ವರ್ಚಃ ತೇಜೋ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುವರ್ಚಾಃ. ಸೋಮನಸೀ ಅಲೋ-
ಮೋಷಸೀ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಪರ
ವಾದಾಗ ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. || ೧ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ದಶೇಮಂ ತ್ವಷ್ಟೃಜನಯಂತ ಗರ್ಭಮತಂದ್ರಾಸೋ ಯುವ-

ತಯೋ ವಿಭೃತ್ತಂ |

ತಿಗ್ಮಾನೀಕಂ ಸ್ವಯೃಶಸಂ ಜನೇಷು ವಿರೋಚಮಾನಂ ಪರಿ ಸೀಂ

ನಯಂತಿ || ೨ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ದಶ | ಇನುಂ | ತ್ವಷ್ಟುಃ | ಜನಯಂತ | ಗರ್ಭಂ | ಅತಂದ್ರಾಸಃ | ಯುವ-

ತಯಃ | ವಿಽ ಭೃತ್ರಂ |

ತಿಗ್ಮಂ | ಅನೀಕಂ | ಸ್ವಂ ಯಶಸಂ | ಜನೇಷು | ವಿಽ ರೋಚಮಾನಂ | ಪರಿ |

ಸೀಂ | ನಯಂತಿ || ೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅತಂದ್ರಾಸಃ ಸ್ವಕಾರ್ಯೇ ಜಗತಃ ಪ್ರೋಷಣೇನಲಸಾ ಅಲಸ್ಯರಹಿತಾಃ | ಜಾಗರೂಕಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |
ಯುವತಯೋ ನಿತ್ಯತರುಣ್ಯಃ | ಜರಾಮರಣರಹಿತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂಭೂತಾ ದಶ ಪ್ರಾಚ್ಯಾದ್ಯಾ
ದಶಸಂಖ್ಯಾಕಾ ದಿಶೋ ಗರ್ಭಂ ಮೇಘೇಷು ಗರ್ಭರೂಪೇಣಾಂತರ್ವರ್ತಮಾನಂ ತ್ವಷ್ಟುರ್ದೀಪ್ತಾನ್ಮಧ್ಯ-
ಮಾದ್ವಾಯೋಃ ಸಕಾಶಾಜ್ಜನಯಂತಿ | ನೈದ್ಯುತಮುಗ್ನಿಮುತ್ಪಾದಯಂತಿ | ಯದ್ವಾ | ದಶಸಂಖ್ಯಾಕಾ ಅಂಗು-
ಲಯುಕ್ತಷ್ಟುರ್ದೀಪ್ತಸ್ಯ ವಾಯೋರ್ಗರ್ಭಂ ಸ್ವಕಾರಣಭೂತೇ ವಾಯೌ ಗರ್ಭರೂಪೇಣ ವರ್ತಮಾನಂ |
ಅಗ್ನೇರ್ಹಿ ವಾಯುಃ ಕಾರಣಂ ವಾಯೋರಗ್ನಿರಿತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಏವಂಭೂತಮಿಮಮುಗ್ನಿಮರಣ್ಯೋಃ ಸಕಾಶಾ-
ಜ್ಜನಯಂತ | ಉತ್ಪಾದಯಂತಿ | ಕೀದೃಶ್ಯೋಽಂಗುಲಯಃ | ಅತಂದ್ರಾಸಃ ಪುನಃಪುನಃ ಕರ್ಮಕರಣಿ
ಅಲಸ್ಯರಹಿತಾಃ | ಯುವತಯೋಽಪೃಥಕ್ಪ್ರತ್ಯ ವರ್ತಮಾನಾಃ | ಏಕಸ್ಮಿನ್ನಾಣೌ ಸಂಹತ್ಯಾನಸ್ತಿತ್ವಾ
ತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೀದೃಶಮುಗ್ನಿಂ | ವಿಭೃತ್ರಂ | ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷು ವಿಹೃತಂ | ಜಾತರೂಪೇಣ ವಿಭಜ್ಯ-
ಇವರ್ತಮಾನಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಿಗ್ಮಾನೀಕಂ ತೀಕ್ಷ್ಣಮುಖಂ ತೀಕ್ಷ್ಣತೇಜಸಂ | ಅತ ಏವ ಹಿ ನೈದ್ಯುತಾಗಿ
ದರ್ಶನೇ ದೃಷ್ಟಿಃ ಪ್ರತಿಹೃನ್ಯತೇ | ಸ್ವಯಶಸಂ | ಸ್ವಾಯತ್ತಯಶಸ್ಕಂ | ಅತಿಶಯೇನ ಯಶಸ್ವಿನಮಿತ್ಯರ್ಥಃ |
ಜನೇಷು ಜನಪದೇಷು ಸರ್ವದೇಶೇಷು ವಿರೋಚಮಾನಂ ವಿಶೇಷೇಣ ದೀಪ್ಯಮಾನಂ | ಬಹುನಾಮುಪ-
ಕಾರಕಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂಭೂತಂ ಸೀಮೇನಮುಗ್ನಿಂ ಪರಿ ಪರಿತಃ ಸರ್ವತೋ ನಯಂತಿ | ಸ್ವಸ್ಮೋಪ-
ಕಾರಾಯ ಸರ್ವೇ ಜನಾಃ ಸ್ವಕೀಯಂ ದೇಶಂ ಪ್ರಾಪಯಂತಿ || ತ್ವಷ್ಟುಃ | ತ್ವಿಷ ದೀಪ್ತಾ | ನಪ್ತೌನೇಷ್ಟ್ಯು-
ತ್ವಷ್ಟ್ಯು ಇತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೨-೯೬ | ಉಣಾದಿಷು ತೃನಂತೋ ನಿಸಾತಿತಃ | ಅತೋ ನಿತ್ವಾದಾ-
ದ್ಯಾದಾತ್ವತ್ವಂ | ವಿಭೃತ್ರಂ | ಹೃಷ್ಣ ಹರಣೇ | ಅಸ್ಮಾತ್ಕರ್ಮಣಿ ನಿಷ್ಠಾ | ಛಾಂದಸೋ ರೇಪೋಪಜನಃ |
ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭ ಇತಿ ಭತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ಔಣಾದಿಕಃ
ಕ್ರಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತಿಗ್ಮಾನೀಕಂ | ತಿಜ ನಿಶಾನೇ | ಯುಜಿರುಚಿತಿಜಾಂ ಕುತ್ವಂ ಚ | ಉ. ೧-೧೪೫ |
ಇತಿ ಮಹ | ಅನ ಪ್ರಾಣಿನೇ | ಅನಿದೃತಿಭ್ಯಾಂ ಚೇತಿ ಕೀಕನ್ | ತಿಗ್ಮಂ ತೀಕ್ಷ್ಣಮನೀಕಂ ಯಸ್ಯ |
ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಪರಿ ಸೀಂ | ಪೂರ್ವಪದಾದಿತಿ ಷತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅತಂದ್ರಾಸಃ—(ತಮ್ಮತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯದಲ್ಲಿ) ಆಲಸ್ಯವಿಲ್ಲದೇ ಜಾಗರೂಕರಾಗಿರುವವರೂ | ಯುವ—
ತಯಃ—(ಜರಾಮರಣವಿಲ್ಲದೇ) ನಿತ್ಯಯುವತಿಯರೂ ಆದ | ದಶ—ಪ್ರಾಚ್ಯಾದಿ ದಶದಿಕ್ಕುಗಳೂ | ಗರ್ಭಂ—
ಮೇಘದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿ ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿರುವವನೂ |

ಅಥವಾ

[ಅತಂದ್ರಾಸಃ—(ತಮ್ಮತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ) ಆಲಸ್ಯವಿಲ್ಲದೇ ಕರ್ತವ್ಯಪರರಾಗಿರುವವರೂ ಯುವತಯಃ—
(ಕೈಯಿನ ಒಂದೇ ಜಾಗದಲ್ಲಿ) ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಇರುವವರೂ ಆದ | ದಶ—ಹತ್ತುಬೆರಳುಗಳೂ ಸಹ | ಗರ್ಭಂ—
(ಸ್ವಕಾರಣವಾದ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ) ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿ ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿರುವವನೂ |]

ವಿಭೃತ್ರಂ—(ಸಕಲಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜಾತರಾಗ್ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ) ವಿಭಾಗಿಸಿಕೊಂಡು ಹರಡಿರುವವನೂ | ತಿಗ್ಮಾ-
ನೀಕಂ—ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಮುಖವು (ತೇಜಸ್ಸು) ಳ್ಳವನೂ | ಸ್ವಯಶಸಂ—ಅತಿಶಯವಾದ ತನ್ನ ಯಶಸ್ಸಿನಿಂದ
ಕೂಡಿದವನೂ | ಜನೇಷು—ಸಕಲಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ವಿರೋಚಿಮಾನಂ—ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನೂ ಆದ | ಇಮಂ—
ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ತ್ವಷ್ಟುಃ—ವಾಯುವಿನ ಮೂಲಕ | ಜನಯಂತೆ—ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದವು (ಮತ್ತು)
ಸೀಂ—ಇದೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಪರಿ—ಸಕಲಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ನಯಂತಿ—(ಜನರು ತಮ್ಮತಮ್ಮ
ಸ್ವಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ) ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಾರೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ತಮ್ಮತಮ್ಮ ನಿತ್ಯಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಆಲಸ್ಯವಿಲ್ಲದೇ ಜಾಗರೂಕರಾಗಿರುವವರೂ, ನಿತ್ಯಯುವತಿಯರೂ ಆದ
ಪ್ರಾಚ್ಯಾದಿ ದಶದಿಕ್ಕುಗಳೂ ಸಹ ಮೇಘದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿರುವವನೂ, ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ಜಾತರಾಗ್ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಹರಡಿರುವವನೂ, ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳವನೂ, ಅತಿಶಯವಾದ ಯಶಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿ
ದವನೂ, ಸಕಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವಾಯುವಿನ ದ್ವಾರಾ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗು
ವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಇದೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸರ್ವದೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಜನರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸ್ವಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ
ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಾರೆ.

English Translation

The vigilant and youthful Ten beget, through the wind, this
embryo Agni, inherent (in all beings) sharp-visaged, universally re-
nowned, shining among men; him they conduct (to every dwelling)

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಅಗ್ನಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ನಾನಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ
ಮೂಲಸ್ಥಾನವು ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದೂ, ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿಯೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಋಕ್ಕಿನ
ವರ್ಣನೆಯು ಆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ -

ದಶ ಇಮಂ ಜನಯಂತಿ ಪ್ರಾಚ್ಯಾದ್ಯಾ ದಶಸಂಖ್ಯಾಕಾ ದಿಶಃ ಇಮಂ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಂ ಉತ್ಪಾದಯಂತಿ | ಪ್ರಾಚ್ಯಾದಿ ಹತ್ತು ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದವು ; ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಎರಡು ದಶಸಂಖ್ಯಾಕಾ ಅಂಗುಲಯಃ ಉತ್ಪಾದಯಂತಿ | ಹತ್ತು ಬೆರಲುಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಶ್ರುತಿಪ್ರಮಾಣಗಳಿವೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಸ್ಥಾನವು ಅಂತರಿಕ್ಷವಾಗಿದ್ದು, ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳೆರಡೂ ಆವಿರ್ಭವಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದವು, ಎಂದು ಅಗ್ನಿತ್ವತ್ತಿಯ ವರ್ಣನೆಯು,

ಸ ಜಾತೋ ಗರ್ಭೋ ಅಸಿ ರೋದಸ್ಯೋರಗ್ನೇ ಚಾರುರ್ವಿಭೃತ ಓಷಧೀಷು |

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧-೨)

ಯಂ ತ್ಯಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಯಂ ತ್ಯಾಪಸ್ತೃಷ್ಯಾ ಯಂ ತ್ಯಾ ಸುಜನಿಮಾ ಜಜಾನ |

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೨-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಉದ್ಯಮವು ಮೂಲವು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುತ್ತೆ.. ಇನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ—

ದ್ವಿಯಂ ಸಂಚ ಜೀಜನನ್ತ್ಸಂವಸಾನಾಃ ಸ್ವಸಾರೋ ಅಗ್ನಿಂ ಮಾನುಷೀಷು ವಿಪ್ರು |

(ಮು. ಸಂ. ೪-೬-೮)

ಎರಡು ಕೈಗಳ ಹತ್ತು ಬೆರಳುಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದವು ಎಂದು ಪಾರ್ಥಿವವಾದ ಅಗ್ನಿತ್ವತ್ತಿಯ ಕ್ರಮ | ನನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದಶ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳನ್ನು ಆವರಿಸಿರುವ ದಶ ದಿಕ್ಕುಗಳೆಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಮಥನ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದ್ಯುಕ್ತವಾಗುವ ಹತ್ತು ಬೆರಳುಗಳೆಂದಾಲಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ದಶದಿಕ್ಕುಗಳೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ಅತಂದ್ರಾಸಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ವಕಾರ್ಯೇ ಜಗತಃ ಪ್ರೋಷಣೇ ಽನಲಸಾಃ ಜಾಗರೂಕಾಃ | ಜಗತ್ತನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಲಸ್ಯವಿಲ್ಲದೇ ಜಾಗರೂಕವಾಗಿರುವ ಎಂದೂ ಯುವತಯಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯತರುಣ್ಯಃ | ಜರಾಮರಣಗಳಿಲ್ಲದ ನಿತ್ಯತರುಣರಾಗಿರುವ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಹತ್ತು ಬೆರಳುಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ, ಅತಂದ್ರಾಸಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೆ ಪುನಃ ಪುನಃ ಕರ್ಮಕರಣೇ ಆಲಸ್ಯರಹಿತಾಃ ಪುನಃಪುನಃ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಆಲಸ್ಯವಿಲ್ಲದೇ ಕರ್ತವ್ಯಪರವಾಗಿರುವ ಎಂದೂ, ಯುವತಯಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಏಕಸ್ಮಿನ್ ಪಾಣೌ ಸಂಹೃತ್ಯ ಅವಸ್ಥಿತಾಃ | ಒಂದೇ ಕೈಯಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಒಂದೇ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಎಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಗರ್ಭಂ—ಮೇಘದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿ ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿರುವ (ಮಿಂಚಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ) ಅಗ್ನಿಯನ್ನು

ಸ ಈಂ ವೃಷಾಜನಯತ್ತಾಸು ಗರ್ಭಂ ಸ ಈಂ ಶಿಶುರ್ಧಯಂತಿ ತಂ ರಿಹಂತಿ |

(ಮು. ಸಂ. ೨-೩೫-೧೩)

ಗರ್ಭೋ ಯೋ ಅಪಾಂ ಗರ್ಭೋ ವನಾನಾಂ ಗರ್ಭಶ್ಚ ಸ್ಥಾತಾಂ ಗರ್ಭಶ್ಚ ರಥಾಂ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೭೦-೨)

ಎಂದು ವೈದ್ಯತಾಗ್ನಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಮೇಘರೂಪವಾದ ಉದಕಗಳಲ್ಲಿ ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಗರ್ಭರೂಪದ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ವಿಭೃತ್ಯಂ—ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷು ನಿಹೃತಂ | ಜಾತರೂಪೇಣ ವಿಭಜ್ಯ ವರ್ತಮಾನಮಿತ್ಯರ್ಥಃ |
ಜಾತರಾಗ್ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿ,

ತಿಷ್ಠತ್ಯೇನ ಹಿ ಭೂತಾನಾಂ ಜಠರೇ ಜಠರೇ ಜ್ವಲನ್ |

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೬-೫)

ಎಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುವಂತೆ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಉದರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡಿರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು.

ತಿಗ್ಮಾನೀಕಂ—ತಿಗ್ಮಂ ತೇಜತೇಃ (ನಿ. ೧೦-೬) ಹರಿತವಾಗಿ ಮಾಡು, ಮೊನೆಚಾಗಿಮಾಡು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ತಿಜ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ತಿಗ್ಮ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ತೀಕ್ಷ್ಣಮುಖಂ ತೀಕ್ಷ್ಣತೇಜಸಂ ದೃಷ್ಟಿಯಿಟ್ಟು ನೋಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವಷ್ಟು ತೀವ್ರವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ವೈದ್ಯತಾಗ್ನಿಯೆಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಅನೀಕಮಿತ್ಯಪಿ ಲೋಕೇ ಖಡ್ಗಸ್ಯ ಮುಖಮುಚ್ಯತೇ | ಇಹ ಶು ತೀಕ್ಷ್ಣಗೃತ್ಯಾದೇಸ್ತತ್ಸಾಧೃತ್ಯಾತ್ ಜ್ವಾಲಾ ಉಚ್ಯಂತೇ | ತೀಕ್ಷ್ಣಜ್ವಾಲಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ಅಥವಾ ತೀಕ್ಷ್ಣಜ್ವಾಲಾಸಮೂಹಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅನೀಕಶಬ್ದವು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಖಡ್ಗದ ಮುಖಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಮುಖವಿರೋಧದಿಂದಲೂ ಹರಿತ ಖಡ್ಗದ ಮುಖಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಜ್ವಾಲೆಗೆ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಜ್ವಾಲೆಯುಳ್ಳ ಅಥವಾ ಜ್ವಾಲಾಸಮೂಹವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತೆಂದು ಸ್ಕಂದಪುರಾಣವು ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಿಗೆ ತಿಗ್ಮಹೇತುಃ, ತಿಗ್ಮಭೃಷ್ಟಿಃ, ತಿಗ್ಮಜಂಭಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಬಹಳ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಉದಗ್ನೇ ತಿಷ್ಠ ಪ್ರತ್ಯಾ ತನುಷ್ಠ ಸ್ಯ ೧ ಮಿತ್ರಾ ಓಷತಾತ್ತಿಗ್ಮಹೇತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೪-೪)

ಸಾನು ದ್ವಿಬರ್ಹಾ ಮಹಿ ತಿಗ್ಮಭೃಷ್ಟಿಃ ಸಹಸ್ರರೇತಾ ವೃಷಭಸ್ತು ವಿಷ್ಣಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೫-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತವೆ.

ಸ್ವಯಂಶಸಂ—ಆತ್ಮನಿಮಿತ್ತಕೀರ್ತಿಂ | ತನ್ನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಗಳತಕ್ಕ ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾದ (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು)

ತ್ವಷ್ಟುಃ ಜನಯಂತೆ—ತ್ವಷ್ಟುವಿನ ಮೂಲಕ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಇಲ್ಲಿ ತ್ವಷ್ಟುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ವಾಯುವಿನ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ತ್ವಷ್ಟುಶಬ್ದದ ಅನಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಬಿಡಿಸುತ್ತಾ ದೀಪ್ತಾತ್ ಮಧ್ಯಮಾತ್ ವಾಯೋಃ | ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ ಮಧ್ಯಮಲೋಕನರ್ತಿಯೂ ಆದ ವಾಯುವಿನ ಮೂಲಕ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತ್ವರ್ಥದ ಮೇಲೆ ಪರಂ ಪರೆಯಾಗಿ ವಾಯುವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕೇ ವಿನಹ

ತ್ವಷ್ಟ್ಯ ಶಬ್ದವು ವಾಯುವಿನ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಮುಂದೆಯೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿತ್ವತ್ತಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ತ್ವಷ್ಟ್ಯ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವಾಗ ಸಾಯಣರು ತ್ವಷ್ಟಾ—ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಯಂ ತ್ವಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಯಂ ತ್ವಾಪಸ್ತ್ವಷ್ಟಾ ಯಂ ತ್ವಾ ಸುಜನಿಮಾ ಜಜಾನ |

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೨-೭)

ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ತ್ವಷ್ಟಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನೇ ಮಾಡದೆ ಆ ಪದವನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಅಥ ತ್ವಷ್ಟಾ ದಿಕ್ಷ್ವಗ್ನಿಮಜನಯತ್ | ಎಂದು ಪೂರ್ವದ ಕಥಾಸಂದರ್ಭವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಸರ್ವಮಿದಮಂಥೇನ ತನುಸಾ ಪ್ತಣೇನೈವಾವೃತಮಭವತ್ ಅಥ ತ್ವಷ್ಟಾ ದಿಕ್ಷ್ವಗ್ನಿಮಜನಯತ್ | ತಸ್ಮಿನ್ನೈತ್ಯಸ್ಯತಿ ಪ್ರವರ್ಧಮಾನೇ ಆಕಾಶೇ ಪ್ರಾಜ್ವಲನ್ | ತಂ ದಿಶಃ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಚಾಮೃತೇನ ತರ್ಪಯಿತ್ವಾ ತತ್ರ ತತ್ರ ವಿಹೃತವತ್ಯ ಇತಿ | ಹಿಂದೆ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯಿಂದ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಆವೃತವಾದಾಗ ತ್ವಷ್ಟ್ಯವು ದಿಕ್ಪುಗ್ಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಆಗ ಅಗ್ನಿಯ ಪೋಷಕ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿಲ್ಲದೆಯೂ ಸಹ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವಿಗಳೂ, ದಶದಿಕ್ಪುಗಳೂ ಅವನನ್ನು ಅನ್ಯತದಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿದರು ಎಂಬ ಕಥೆಯು ಅಗ್ನಿ—ಮಾತರಿತ್ವರ (ಮು. ಸಂ. ೧-೨೩-೬). ಕಥಾ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತ್ವಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ವಾಯುವೇ ಆಗಿರಬೇಕೆಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಸೂಚಿಸಿರುವರೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತ್ವಷ್ಟುಃ—ತ್ವಿಷ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ನಪ್ತೌನೇಷ್ಟೌತ್ವೌಷ್ಟೌ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೨೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃನಂತವಾಗಿ ಇದು ನಿಸ್ಪಾತವಾಗಿದೆ. ತೃನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪಂಚಮೀಕವಚನ ಜಸ್ ಪರನಾದಾಗ ಋತೇ ಉತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೂ ಪ್ರತ್ಯಯಾಕಾರಕ್ಕೂ ಉತ್ವವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಋಕಾರಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಉರಣ್ರಪರಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ರಾತ್ವಸ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಖರವಸಾನಯೋರ್ನಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಅವಸಾನದಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗ.

ಜನಯಂತೆ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಹೇತು-ಮತಿ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್. ಅತೇ ಉಪಧಾಯಾಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಜನೀಜ್ಯಾಷ್‌ಕ್ಕೆ ಸುರಂ-ಜೋಮಂತಾಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಮಿತಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದರಿಂದ ಇಚ್ ಪರನಾದಾಗ ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ೬-೪-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸಿಲುಜ್‌ಲರ್ಜಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲರ್ಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರ್ಘಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ರೋಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಶವ್ ವಿಕರಣ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಇಚ್‌ಗೆ ಗುಣ ಆಯಾದೇಶ. ಬಹುಲಂಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್‌ಯೋಗೇಽಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗನು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅತಂದ್ರಾಸಃ—ಅತಂದ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜನ್ ಪರವಾದಾಗ ಆಜ್ಞಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ೭-೧-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜನಿಗೆ ಅಸುಕಾಗಮ.

ಯುವತಯಃ—ಯುವನ್ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾನಾದಿದಾಗ ಯೂನಸ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಪದಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಭೃತ್ರಮ್—ಹೃಜ್ ಹರಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ರೇಫಾಗಮ ಬಂದಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇತಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಗತಿರನಂತರಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ವಿ)ಪ್ರಕೃತಿಪ್ಪರ (ಉದಾತ್ತ) ಬರುತ್ತದೆ. **ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭಶ್ಚಂದಸಿ** ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಹೃಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಷೇಣಾದಿಕವಾದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದರಿಂದ ಛಾಂದಸಕಾರ್ಯಕಲ್ಪನೆಮಾಡುವ ಗೌರವವಿಲ್ಲ.

ತಿಗ್ಮಾನೀಕಂ—ತಿಜ ನಿಶಾನೇ ಧಾತು. ಯುಚಿರುಜಿತಿಜಾಂಕುತ್ವಂಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಮಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ಕುತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಗ್ಮಂ ತೀಕ್ಷ್ಣಂ ಅನೀಕಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ. ತಿಗ್ಮಾನೀಕಃ ಬಹುನೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಪ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾವಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅನ ಪ್ರಾಣನೇ ಧಾತು. **ಅನಿದೃತಿಭ್ಯಾಂ ಚಿ** (ಉ. ಸೂ. ೪-೩-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೀಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ.

ವಿರೋಚಮಾನಮ್—ರುಚಿ ದೀಪ್ತಾ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಪ್ರಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಶಪ್ವಿಕರಣ. **ಅನೇಮುಕ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ ಎಂಬುದು ಪರವಾದಾಗ ಅಜಂತಾಂಗೆ ಮುಕಾಗಮ. **ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ ಕೃತ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಿಷೀಮ್—ಪರಿ+ಸೀಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ **ಪೂರ್ವಪದಾತ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದದ ನಿಮಿತ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಷತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಯಂತಿ—ಣೇಜ್ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. **ಣೋನಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನತ್ವ- ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತ್ರಿಣಿ ಜಾನಾ ಪರಿ ಭೂಷಂತ್ಯಸ್ಯ ಸಮುದ್ರ ಏಕಂ ದಿವ್ಯೇಕಂ
ಮಪ್ಸು |

ಪೂರ್ವಾಮನು ಪ್ರ ದಿಶಂ ಪಾರ್ಥಿವಾನಾಮೃತೂನ್ಮಶಾಸದ್ವಿ
ದಧಾವನುಷ್ಠು || ೩ ||

ಪದಪಾಠಃ

ತ್ರಿಣಿ | ಜಾನಾ | ಪರಿ | ಭೂಷಂತಿ | ಅಸ್ಯ | ಸಮುದ್ರೇ | ಏಕಂ | ದಿವಿ | ಏಕಂ |
ಅಪ್ ಸು |

ಪೂರ್ವಾಂ | ಅನು | ಪ್ರ | ದಿಶಂ | ಪಾರ್ಥಿವಾನಾಂ | ಮೃತೂನ್ | ಪ್ರ ಸ ಶಾಸತ್ |
ವಿ | ದಧೌ | ಅನುಷ್ಠು || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಸ್ಯಾಗ್ನೇಸ್ತ್ರೀಣಿ ತ್ರಿಸಂಖ್ಯಾಕಾನಿ ಜಾನಾ ಜನನಾನಿ ಜನ್ಮಾನಿ ಪರಿ ಭೂಷಂತಿ | ಪರಿತಃ
ಸರ್ವಲೋಲಂಕುರ್ವಂತಿ | ಯದ್ವಾ | ಪರಿತ್ಯೇಷ ಸಮಿತ್ಯೇತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನೇ | ಅಸ್ಯಾಗ್ನೇಸ್ತ್ರೀಣಿ ಜನ್ಮಾನಿ
ಸಂಭವಂತಿ | ಸಮುದ್ರೇಽಬ್ದಾ ವಡವಾನಲರೂಪೇಣೈಕಂ ಜನ್ಮ | ದಿವಿ ದ್ಯುಲೋಕ ಆದಿತ್ಯಾತ್ಮನೈಕಂ |
ಅಪ್ಸು | ಅಪ ಇತ್ಯಂತರಿಕ್ಷನಾಮ | ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿರೂಪೇಣೈಕಂ | ಏವಮಗ್ನಿಸ್ತೇಧಾತ್ಮಾನಂ
ವಿಭಜ್ಯ ತ್ರಿಷು ಸ್ಥಾನೇಷು ವರ್ತತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರಾದಿತ್ಯಾತ್ಮನಾ ವರ್ತಮಾನಃ ಸೋಽಗ್ನಿರ್ಮುತೂ-
ನ್ಮಸಂತಾದ್ಯಾನ್ ಷಡ್ಮತೂನ್ಮಶಾಸತ್ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ವಿಭಕ್ತತಯಾ ಜ್ಞಾಪಯನ್ಪಾರ್ಥಿವಾನಾಂ ಸೃಥಿನ್ಯಾಃ
ಸಂಬಂಧಿನಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಪೂರ್ವಾಂ ಪ್ರಾಚೀಂ ಪ್ರದಿಶಂ ಪ್ರಕೃಷ್ಟಾಂ ಕಕುಭಂ | ಅನು-
ಷ್ಠಿತೈತದವ್ಯಯಂ ಸಮ್ಯಕ್ಶಬ್ದಸಮಾನಾರ್ಥಂ ಸುಷ್ಪ್ತಿತಿ ಯಥಾ | ಸಮ್ಯಗನುಕ್ರಮೇಣ ವಿ ದಧೌ |
ಕೃತವಾನ್ | ಸ್ವತೋ ಭೇದರಹಿತಯೋರಬಂಧಯೋರ್ದಿಕ್ಕಾಲಯೋಃ ಪ್ರಾಚ್ಯಾದಿಭೇದೋ ವಸಂ-
ತಾದಿಭೇದಶ್ಚ ಸೂರ್ಯಗತ್ಯಾ ನಿಷ್ಪಾದ್ಯತೇ | ಅತಃ ಸೂರ್ಯ ಏವ ತಯೋಃ ಕರ್ತೇತ್ಯರ್ಥಃ ||
ಜಾನಾ | ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ | ಘೞ | ಕರ್ಷಾತ್ವತೇ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವೃಷಾದೇ-
ರಾಕೃತಿಗಣತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶೇಷ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಬಹುಶಿ ಶೇಲೋಪಃ | ಭೂಷಂತಿ | ಭೂಷ

ಅಲಂಕಾರೇ | ಭಾವಾದಿಕಃ | ಯದ್ವಾ | ಭವತೇರ್ಲೇಟಿ ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟೀತಿ ಸಿಪ್ | ಅಗಮಾನು-
ಶಾಸನಸ್ಯಾನಿತ್ಯತ್ವಾದಿಭಾವಃ, ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕಸ್ಯ ವಿಧೇರನಿತ್ಯತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಶ್ಚ | ದಿವಿ | ಅಪ್ಸು |
ಉಭಯಶ್ರೋದಿಡಮಿತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪಾರ್ಥಿವಾನಾಂ | ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಇಾಇಾವಿತಿ ಪ್ರಾಗ್ಗೀ-
ವ್ಯತೀಯೋಽರ್ಜಾಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರಶಾಶತ್ | ಶಾಸು ಅನುಶಿಷ್ಟಾ | ಅಸ್ತಾಲ್ಲಟಃ ಶತ್ವ | ಜಕ್ಷತ್ಯಾ-
ದಯಃ ಷಡಿತ್ಯಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಛತುರಿತಿ ಸುಮ್ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿ-
ಸ್ವರತ್ವಂ | ಅನುಷ್ಠು | ಅಸದುಃಸುಷು ಸ್ಥಃ | ಉ. ೧-೨೬ | ಇತಿ ವಿಧೀಯಮಾನಃ ಕುಪ್ರತ್ಯಯೋ
ಬಹುಲವಚನಾತ್ತಿಷ್ಠತೇರನುಪೂರ್ವಾದಸಿ ಭವತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಸ್ಯ—ಈ ಅಗ್ನಿಗೆ | ತ್ರೀಣಿ ಜಾನಾ—ಮೂರು ಜನ್ಮಸ್ಥಾನಗಳು | ಪರಿ ಭೂಷಂತಿ—ಸುತ್ತಲೂ
ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ಸಂಭವಿಸುತ್ತವೆ | ಸಮುದ್ರೇ—ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ | ಏಕಂ—(ಬಡಬಾನಲ ರೂಪದಲ್ಲಿ)
ಒಂದು ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವು | ದಿವಿ—ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ | ಏಕಂ—(ಆದಿತ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ) ಒಂದು ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನವು |
ಅಪ್ಸು—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ (ಮಿಂಚಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಜನ್ಮ ಸ್ಥಾನವು) | ಋತೋ—(ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯ
ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ವಸಂತಾದಿ ಆರು) ಋತುಗಳನ್ನೂ | ಅನು ಪ್ರಶಾಶತ್—ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಿಭಾಗಮಾಡಿ
ತಿಳಿಸುತ್ತಾ | ಪಾರ್ಥಿವಾನಾಂ—ಪೃಥಿವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ | ಪೂರ್ವಾಂ ಪ್ರದಿಶಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠ
ವಾದ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕನ್ನು | ಅನುಷ್ಠು—ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ | ವಿ ದಧೌ—ಉಂಟುಮಾಡಿದನು ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಈ ಅಗ್ನಿಗೆ ಬಡಬಾನಲರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂದೂ, ಆದಿತ್ಯರೂಪದಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ
ಒಂದೂ, ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಿಂದಲೇ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಒಂದೂ, ಹೀಗೆ ಮೂರು ಜನ್ಮಸ್ಥಾನಗಳಿವೆ. ಈ ಮೂರು ರೂಪ
ಗಳ ವೈಕಿ ಆದಿತ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ಪೃಥ್ವಿಯ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ದೇಶಕಾಲಗಳ ವಿಭಾಗವನ್ನುಂಟುಮಾಡ
ತ್ತಾನೆ. ವಸಂತಾದಿ ಆರುಋತುಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿ ತೋರಿಸುವುದರಿಂದ ಕಾಲವನ್ನೂ, ಪ್ರಾಚ್ಯಾದಿ
ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ತೋರಿಸುವುದರಿಂದ ದೇಶವನ್ನೂ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ತೋರಿಸಿಕೊಡುವನು. ಇವನೇ ಕಾಲದೇಶಗಳ
ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನು.

English Translation

They contemplate three places of his birth; one in the ocean,
one in the heaven, one in the firmament; and, dividing the seasons
of the year for the benefit of earthly creatures, he formed, in regular
sucession, the eastern quarter.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ತ್ರಿಣಿ ಜಾನಾ—ತ್ರಿ ಸಂಖ್ಯಾಕಾನಿ ಜನನಾನಿ | ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಜನ್ಮಗಳು, ಎಂದು ಆ ಮೂರು
ಜನ್ಮಸ್ಥಾನಗಳನ್ನೂ ಒಂದೊಂದಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವರ್ಣನೆಯು ಅಗ್ನಿಯ ಅವಿಭಾವಕ್ಕೆ ಮೂಲಸ್ವರೂಪವನ್ನು

ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅಸ್ತಿತ್ವವೂ, ಅವಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಆವಿರ್ಭಾವವೂ ಜಗತ್ತಿನ ಮೂಲತತ್ವವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬುದು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯ ವಿವರಣೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಭವದ್ಭೂತಸ್ಯ ಭವ್ಯಸ್ಯ ಜಂಗಮಸ್ಥಾವರಸ್ಯ ಚ |
ಅಸ್ಯೈಕೇ ಸೂರ್ಯಮೇವೈಕಂ ಪ್ರಭವಂ ಪ್ರಲಯಂ ವಿದುಃ ||
ಏತದ್ಭೂತೇಷು ಲೋಕೇಷು ಅಗ್ನಿಭೂತಂ ಸ್ಥಿತಂ ತ್ರಿಧಾ |
ಋಷಯೋ ಗೀರ್ಭಿರರ್ಚಂತಿ ವ್ಯಂಜಿತಂ ನಾಮಭಿಸ್ತೃಭಿಃ ||
(ಬೃ. ದೇ. ೧-೬೧ ; ೧-೬೪)

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ಅಗ್ನಿಯ ಮಹತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಯೋನಿಯಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಭೂತಭವಿಷ್ಯದ್ವರ್ತಮಾನಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಕಲ ಚರಾಚರವಾದ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಸೃಷ್ಟಿಪ್ರಳಯಗಳ ಮೂಲವಾಗಿ ಅಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಆವಿರ್ಭಾವವನ್ನೂ ಸಹ ಋಷಿಗಳು ಮೂರು ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಕಂಡಂತೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, ಎಂದು ಇದೇ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತಾ—

ತ್ರಿಸ್ಥಾನಂ ಚೈನಮರ್ಚಂತಿ ಹೋತ್ರಾಯಾಂ ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ ||
ಇದೈವ ಪವಮಾನೋಽಗ್ನಿರ್ಮಧ್ಯಮೋಽಗ್ನಿರ್ವನಸ್ಪತಿಃ |
ಅಮುಷ್ಮಿನ್ನೇವ ವಿಪ್ರೈಸ್ತು ಲೋಕೇಽಗ್ನಿಃ ಶುಚಿರುಚ್ಯತೇ ||
ಇಹಾಗ್ನಿಭೂತಸ್ತ್ವೃಷಿಭಿರ್ಲೋಕೇ ಸ್ತುತಿಭಿರೀಳಿತಃ |
ಜಾತನೇದಾಃ ಸ್ತುತೋ ಮಧ್ಯೇ ಸ್ತುತೋ ವೈಶ್ವಾನರೋ ದಿವಿ ||
(ಬೃ. ದೇ. ೧-೬೫ ರಿಂದ ೬೭)

ಈ ಮೂರು ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಆವಿರ್ಭವಿಸುವ ಅಗ್ನಿಗೆ ಪವಮಾನಾಗ್ನಿಯೆಂತಲೂ, ಮಧ್ಯಮಲೋಕವರ್ತಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದೂ, ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥನಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಶುಚಿಯೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದೆ. ಈ ಮೂರು ಪ್ರಭೇದಗಳೂ ತ್ರಿತ್ತೀರಿಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (೨-೨-೪) ಪವಮಾನ, ಶುಚಿ, ಪಾನಕ, ಎಂಬ ವಿಭಾಗದಿಂದ ಪರಿತನಾಗಿವೆ. ಇದಲ್ಲದೇ ಅಗ್ನಿ, ಜಾತನೇದಸ್ ಮತ್ತು ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಸಹ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನೂ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರೂ ಸಹ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ—

ಸೋಮೇನ ಹಿ ದಿವಿ ದೇವಾಸೋ ಅಗ್ನಿಮಜೀಜನಙ್ಭಕ್ತಿಭೀ ರೋದಸಿಪ್ತಾಂ |

ತೇಮೂ ಅಕೃಣ್ಣನ್ ತ್ರೇಧಾ ಭುವೇ ಕಂ ಸ ಓಷಧೀಃ ಪಚತಿ ನಿಶ್ವರೂಪಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೪-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ತಮಕುರ್ವಂಸ್ತೇಧಾಭಾನಾಯ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಂತರಿಷ್ಟೇ ದಿವೀತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ |

ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಸರಿಸಿ ಪೃಥಿವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಗಳೆಂಬ ಪ್ರಭೇದಗಳುಳ್ಳ ಈ ಮೂರು

ಗ್ನಿಃ ಜಾತನೇದಾಃ ಮತ್ತು ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂಬ ಮೂರು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಅವಿರ್ಭವಿಸಿದ್ದಾನೆ

ಎಂದು ಈ ಮೂರು ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳ ಉದಾಹರಣೆಯಿಂದ ವಿಶದವಾಗಿ ವಿನಿರಿಸುತ್ತಾರೆ. (ನಿ. ೭-೧೪ ರಿಂದ ೭-೨೫).

ಇದರಂತೆಯೇ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಮುದ್ರೇ, ದಿವಿ, ಅಪ್ಸು ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ವಿನಿರಿಸಿ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಬಡಬಾನಲ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ, ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ, ಅಪ್ಸು ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಿಂಚಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಗೋಚರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವಿಸ್ತರಿಸಿದೆ. ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಈ ಸ್ಥಾನಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾದರೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳೆಲ್ಲಾ ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಸಮುದ್ರವೆಂದು ಈ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ವಿಭಾಗಿಸಿದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಮೂರು ಪ್ರಭೇದಗಳು ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಾನಾಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ದಿವಸ್ವರಿ ಪ್ರಥಮಂ ಜಜ್ಞೇ ಅಗ್ನಿರಸ್ಮದ್ ದ್ವಿತೀಯಂ ಪರಿ ಜಾತವೇದಾಃ |

ತೃತೀಯಮಪ್ಸು ನೈಮಣಾ ಅಜಸ್ರಮಿಂಧಾನ ಏನಂ ಜರತೇ ಸ್ವಾಧೀಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೫-೧ ; ವಾ. ಸಂ. ೧೨-೧೮ ; ತೈ. ಸ. ೧-೨-೧೪-೫)

ಅಗ್ನಿರಸ್ಮಿ ಜನ್ಮನಾ ಜಾತವೇದಾ ಘೃತಂ ನೋ ಚಕ್ಷುರಮೃತಂ ಮು ಅಸನ್ |

ಅರ್ಕಸ್ತ್ರಿಧಾತೋ ರಜಸೋ ವಿಮಾನೋಽಜಸ್ರೋ ಘರ್ನೋ ಹವಿರಸ್ಮಿ ನಾಮ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೬-೭ ; ವಾ. ಸಂ. ೧೮-೬೬ ; ನಿ. ೧೪-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಿನರಣೆಗಳಿಂದ ತ್ರೀಣಿ ಜಾನಾ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯ ಸ್ವರೂಪವು ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಪ್ಸು—ಆಪಃ ಇತ್ಯಂತರಿಕ್ಷನಾಮ (ನಿ. ೨-೧೦) | ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿರೂಪೇಣೈಕಂ | ಅಪ್ ಎಂಬುದು ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಪ್ಸು ಏಕಂ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ಒಂದು ಪ್ರಭೇದವೆಂದರ್ಥ.

ಪೂರ್ವಾಂ ಪ್ರದಿಶಂ ಅನುಷ್ಠ ವಿವೇಧೌ—ವಸಂತಾದಿ ಆರು ಋತುಗಳನ್ನೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಿಭಾಗಮಾಡಿ ತೋರಿಸುವುದರಿಂದ ಕಾಲವನ್ನೂ, ಪ್ರಾಚ್ಯಾದಿ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವುದರಿಂದ ದೇಶವನ್ನೂ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಆದಿತ್ಯನು (ಅಗ್ನಿಯು) ಕಾಲದೇಶಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆ ಕಾಲವನ್ನೂ ನಿಯಮಿಸಿದನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಜಾನಾ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಘರ್ಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅತೇ ಉಪಧಾಯಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಕರ್ಷಾತ್ಪತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೯) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವೃಷಾದಿಯು ಆಕೃತಿಗಣನಾದುದರಿಂದ ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ನಪುಂಸಕ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಜಶ್ಯಸೋಃ ಶಿಃ ಸೂತ್ರ

ದಿಂದ ತಿ ಆದೇಶ ಬಂದು ರೂಪನಾದಾಗ ಶೇತ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಗೆ ಲೋಪ.

ಭೂಷಂತಿ—ಭೂಷ ಅಲಂಕಾರೇ. ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಅಥವಾ ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನವಿವಕ್ಷಾನಾದಿವಾಗ ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್. ಆಗಮಶಾಸ್ತ್ರಮನಿತ್ಯಮ್—ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಜ್ಞಾ ಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ—ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಗುಣವು ಧಾತುವಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರೋಂತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ಯ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಿವಿ ಅಪ್ಸು—ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನ ಬಹುವಚನರೂಪ. ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಉಡಿದೆಂಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಾರ್ಥಿವಾನಾಮ್—ವೃಥಿವ್ಯಾಃ ಇಮೇ ಪಾರ್ಥಿವಾಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಇವಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೮೫-೨. ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಗ್ವೈಯವಾದ ಅಜ್ ಪೃತ್ಯಯ. ಇಂತಾದುದರಿಂದ ತದ್ವಿತ್ಯೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ಯಸ್ಯೇತಿಚ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈಕಾರಲೋಪ. ಪಾರ್ಥಿವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾ ಪೋಸುತ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ನುಟಾಗಮ ನಾಮಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಂತಾಂಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ.

ಪ್ರಶಾಸತ್—ಶಾಸು ಅನುಶಿಷ್ಟ್ವ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಸೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸಿಗೆ ಲುಕ್. ಜಕ್ಷಿತ್ಯಾದಯಃ ಷಟ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಇದೂ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸು ಪರನಾದಾಗ ನುಮಾಗಮ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಚತುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಸತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ ಕೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಸದ ಪ್ರಕೃತಿವ್ಯವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೆಧೌ—ಡು ಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಅತಿ ಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನುಷ್ಠು—ಅನು ಉಪಸರ್ಗ. ಸ್ವಾಗತಿನಿವೃತ್ತಾ ಧಾತು. ಉಣಾದಯೋ ಬಹುಲಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಹುಲವಚನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅಸದುಃ ಸುಷು ಸ್ಥಃ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾಧಾತುವಿಗೆ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇಲ್ಲಿ ಅನು ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ

ಅತೋ ಲೋಪ ಇತಿ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅನುಸ್ಥಂಭ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಪಸರ್ಗಾತ್ ಸುನೋತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೩ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಕ ಇಮಂ ವೋ ನಿಣ್ಯಮಾ ಚಿಕೇತ ವತ್ಸೋ ಮಾತ್ಸರ್ಜನ-
ಯತ ಸ್ವಧಾಭಿಃ ।

ಬಹ್ವೀನಾಂ ಗರ್ಭೋ ಅಪಸಾಮುಪಸ್ಥಾನ್ಮಹಾನ್ಮವಿರ್ನಿಶ್ಚರತಿ
ಸ್ವಧಾವಾನ್ ॥ ೪ ॥

ಪದಪಾಠಃ ||

ಕಃ । ಇಮಂ । ವಃ । ನಿಣ್ಯಂ । ಆ । ಚಿಕೇತ । ವತ್ಸಃ । ಮಾತ್ಸಃ । ಜನಯತ ।
ಸ್ವಧಾಭಿಃ ।

ಬಹ್ವೀನಾಂ । ಗರ್ಭಃ । ಅಪಸಾಂ । ಉಪ ಸ್ಥಾತ್ । ಮಹಾನ್ । ಕವಿಃ । ನಿಃ ।
ಚರತಿ । ಸ್ವಧಾ ವಾನ್ ॥ ೪ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನಾ ನಿಣ್ಯಂ ನಿರ್ಜೀತಂ | ಅಂತರ್ಹಿತನಾಮೃತಃ | ಒಬಾದಿಷು ಗರ್ಭರೂಪೇ-
ಣಾಂತರ್ಹಿತಂ | ತಥಾ ಚ ಮಂತ್ರಾಂತರಂ | ಗರ್ಭೋ ಯೋ ಅಪಾಂ ಗರ್ಭೋ ವನಾನಾಂ ಗರ್ಭಶ್ಚ
ಸ್ಥಾತಾಂ ಗರ್ಭಶ್ಚ ರಥಾಂ | ಋಗ್ವೇ. ೧-೭೦-೨ | ಇತಿ | ಏವಂಭೂತಮಿಮಮಗ್ನಿಂ ವೋ ಯುಷ್ಮಾಕಂ

ಮಧ್ಯೇ ಕ ಆಚೀತ | ಕೋ ಜಾನಾತಿ | ನ ಕೋಽಪೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಸೋಽಯಮಗ್ನಿವರ್ತೋ ಮೇಘ-
ಸ್ಥಾನಾಮಪಾಂ ವೈದ್ಯತಾಗ್ನಿರೂಪೇಣ ಪುತ್ರಸ್ಥಾನೀಯಃ ಸನ್ ಮಾತ್ಸ್ಯಸ್ಯ ಮಾತ್ಸ್ಯಸ್ಥಾನೀಯಾನಿ
ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಾನಿ ಸ್ವಧಾಭಿರ್ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣೈರನ್ನೈರ್ಜನಯತ | ಉತ್ಪಾದಯತಿ | ತಥಾ ಚ ಸ್ಮರ್ಯತೇ |
ಅಗ್ನೌ ಪ್ರಾಸ್ತಾಯತಿ | ಸಮ್ಯಗಾದಿತ್ಯಮುಪತಿಷ್ಠತೇ | ಅದಿತ್ಯಾಜ್ಞಾಯತೇ ವೃಷ್ಟಿರ್ವೃಷ್ಟೇರನ್ನಂ ತತಃ
ಪ್ರಜಾಃ | ಮನು. ೩-೭೭- | ಇತಿ | ಅಪಿ ಚ ಬಹ್ವೀನಾಂ ಮೇಘಸ್ಥಾನಾಮಪಾಂ ಗರ್ಭೋ ವೈದ್ಯತ-
ರೂಪೇಣ ಗರ್ಭಸ್ಥಾನೀಯಃ ಸೋಽಗ್ನಿರಪಸಾಮುಪಸ್ಥಾತ್ ಸಮುದ್ರಾನ್ನಿಶ್ಚರತಿ | ಔಷಸಾಗ್ನಿರೂಪೇ-
ಣಾದಿತ್ಯಃ ಸನ್ನಿರ್ಗಚ್ಛತಿ | ಕೀದೃಶಃ | ಮಹಾನ್ ತೇಜಸಾ ಪ್ರೌಢಃ | ಕವಿಃ | ಕ್ರಾಂತದರ್ಶೀ |
ಸ್ವಧಾವಾನ್ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಾನ್ನವಾನ್ | ಏಕ ಏವಾಗ್ನಿರ್ದೋಮನಿಷ್ಪಾದಕಲಕ್ಷಣೇನ ಪಾರ್ಥಿವರೂಪೇಣ
ವೈದ್ಯತಾತ್ಮನೌಷಸರೂಪೇಣಾದಿತ್ಯಾತ್ಮನಾ ಚ ವಿಭಜ್ಯ ವರ್ತತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಚೀತ | ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ |
ಭಾಂದಸೋ ಲಿಟ್ | ಜನಯತ | ಜನೀ ಜ್ಞಾಪ್ಯಸುರಂಜೋಮಂತಾಶ್ಚ | ಧಾ. ೧೯-೬೩-೭೭ | ಇತಿ |
ಮಿತ್ಯಾನ್ನಿತಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವ ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ಪೂರ್ವವಚ್ಛಾಂದಸೋ ಲಜ್ | ಬಹ್ವೀನಾಂ | ನಿತ್ಯಂ ಛಂದಸಿ |
ಪಾ. ೪-೧-೪೭ | ಇತಿ ಬಹುಶಬ್ದಾಜ್ಞೇಷ್ | ಜ್ಯಾಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಂ | ಪಾ. ೬-೧-೧೭೮ | ಇತಿ ನಾಮ
ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಪಸಾಂ | ಅಪ್ಲ ವ್ಯಾಪ್ತಾ | ಅಪಃ ಕರ್ಮಾಖ್ಯಾಯಾಂ ಹ್ರಸ್ವೋ ನುಟ್ಟ ನಾ |
ಉ. ೪-೨೦೭ | ಇತಿ ಬಹುಲವಚನಾದಕರ್ಮಾಖ್ಯಾಯಾಮಸ್ಯಾ ಪ್ರೋತೇರಸಿಪ್ರತ್ಯಯೋ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ |
ಉಪಸ್ಥಾತ್ | ಉಪತಿಷ್ಠಂತ್ಯಾ ಪ್ರೋತ್ರೇತ್ಯುಪಸ್ಥಃ | ಆತಶ್ಚೋಪಸರ್ಗ ಇತಿ ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲ-
ಮಿತಿ ಬಹುಲವಚನಾದಧಿಕರಣೇ ಕಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಮರುದ್ವೈಧಾದಿತ್ಯಾತ್ಮವರ್ಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ನಿಣ್ಯಂ—(ಎಲೈ ಋಷಿಗೃಹಮಾನರುಗಳೇ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೊಂದು ರೂಪದಿಂದ) ಅಡಗಿ
ಕೊಂಡಿರುವ | ಇಮಂ—ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ವಃ—ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ | ಕಃ—ಯಾರು (ತಾನೇ) | ಆ ಚೀತೇ —
ತಿಳಿಯುವನು. (ಯಾರಿಂದಲೂ ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ ಈ ಅಗ್ನಿಯು) | ವತ್ಸಃ—(ಮಿಂಚಿನರೂಪದಿಂದ ಮೇಘದ ನೀರು
ಗಳಲ್ಲಿ) ಪುತ್ರರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು | ಮಾತ್ಸ್ಯಃ—(ತನ್ನ) ಜನನಿಗಳಾದ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಗಳನ್ನು | ಸ್ವಧಾಭಿ—ಹವಿಸ್ಸಿನ
ರೂಪದ ಅನ್ನಗಳಿಂದ | ಜನಯತೇ—ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (ಮತ್ತು) | ಮರ್ಹಾ—ತೇಜಸ್ಸಿನ
ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವನೂ | ಕವಿಃ—ಪ್ರಾಜ್ಞನೂ | ಸ್ವಧಾವಾ—ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಅನ್ನವುಳ್ಳವನೂ |
ಬಹ್ವೀನಾಂ ಗರ್ಭಃ—ಮೇಘರೂಪದ ನೀರುಗಳಲ್ಲಿ ಮಿಂಚಿನ ರೂಪದಿಂದ ಅಂತರ್ಹಿತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು |
ಅಪಸಾಂ ಉಪಸ್ಥಾತ್—ನೀರುಗಳ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ ಸಮುದ್ರ ಮಧ್ಯದಿಂದ | ನಿಶ್ಚರತಿ—(ಔಷಸಾಗ್ನಿರೂಪ
ದಿಂದ) ಹೊರಹೊರಡುತ್ತಾನೆ

ಭಾವಾರ್ಥ

ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೊಂದು ರೂಪದಿಂದ ಅಡಗಿಕೊಂಡಿರುವ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯಲು
ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೂ ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಮೇಘದ ನೀರುಗಳಲ್ಲಿ ಮಿಂಚಿನರೂಪದಿಂದ ಪುತ್ರನಂತಿದ್ದು ಅನಂತರ
ಯಜ್ಞದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ “ಯಜ್ಞಾಧ್ವನತಿ ಪರ್ಜನ್ಯಃ” ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರವಚನದಂತೆ ಯಜ್ಞಹವಿಸ್ಸಿನ

ಮೂಲಕ ತನ್ನ ಜನನಿಗಳಾದ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ತನ್ನತೇಜಸ್ವಿನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವನೂ, ಪ್ರಾಜ್ಞನೂ, ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ ಅನ್ನವುಳ್ಳವನೂ, ಮಿಂಚಿನರೂಪದಲ್ಲಿ ಮೇಘೋದಕಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಅಂತರ್ಹಿತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಸಮುದ್ರಮಧ್ಯದಿಂದ ಔಷಸಾಗ್ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ (ಆದಿತ್ಯನ) ಹೊರಹೊರಡುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Which of you discerns the hidden Agni ? a son, he begets his mothers by oblations ; the germ of many (waters), he issues from the ocean ; mighty and wise, the recipient of oblations.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಗ್ನಿಯ ಬಾಹ್ಯಾ ವಿಭಾವದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಎಲ್ಲರೂ ತಿಳಿಯಬಹುದೇ ಹೊರತು ಅವನ ನಿಜವಾದ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪವನ್ನೂ, ಮಹತ್ತರವೂ ಎಲ್ಲರೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಾರದು ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರವಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನರೂಪದಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದ ಅಗ್ನಿವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದೆ.

ನಿಣ್ಯಂ— ನಿಣ್ಯಂ, ಸಸ್ಯಃ, ಸನುತಃ ಇತ್ಯಾದಿ ೬ ಅಂತರ್ಹಿತನುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೯) ಗೂಢವಾಗಿರುವುದು, ಮರೆಯಾಗಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಕೊಂಡಿರತಕ್ಕ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ರಹಸ್ಯವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ನಿಣ್ಯ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಕವಿರ್ನ ನಿಣ್ಯಂ ವಿವಿಧಾನಿ ಸಾಧನ್ ವೃಷಾ ಯಶ್ವೇಕಂ ವಿಹಿಸಾನೋ ಅರ್ಚಾತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೬-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕವಿಯ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಗೋಚರವಾಗುವುದು ; ಸಾಧಾರಣವಾದ ಮತಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗದೇ ರಹಸ್ಯವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ತತ್ತ್ವಾನ್ವೇಷಣವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ತತ್ತ್ವವು ಅತಿ ನಿಗೂಢವಾಗಿದ್ದು ಸಮಸ್ಯೆಯು ಬಹಳ ಜಟಿಲವಾದುದೂ, ತೊಡಕಾದುದೂ ಆದಾಗ ಮನಸ್ಸಿನ ಸ್ವೋಭೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗ ನಿಣ್ಯ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ನ ನಿ ಜಾನಾಮಿ ಯದಿವೇದಮಸ್ಮಿ ನಿಣ್ಯಃ ಸಂನದ್ವೋ ಮನಸಾ ಚರಾಮಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪—೩೭)

ಇಲ್ಲಿ ನಿಣ್ಯಃ—ಅಂತರ್ಹಿತಃ ಮೂಢಚಿತ್ತಃ | ಭ್ರಾಂತಚಿತ್ತನು, ಮನಃಸ್ವೋಭೆಯುಳ್ಳವನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾದರೂ ತತ್ತ್ವವು ಗಹನಾತೀತವಾದುದು ಎಂಬುದೇ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ.

ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಗಳಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಿಜ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಹಸ್ಯವೆಂದರ್ಥವಾಗಿ, ಅಗ್ನಿಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಸ್ವರೂಪವು ಅತಿರಹಸ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಃ ಕಃ ಆ ಚಿಕೇತ ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರು ಅರಿಯಬಲ್ಲರಿ ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯಿದೆ. ಎತಕ್ಕೊಂದರೆ

ದಿವಶ್ಚಿತ್ತೇ ಬೃಹತೋ ಜಾತೇನೇದೋ ನೈಶ್ವಾನರ ಪ್ರ ರಿರಿಚೇ ಮಹಿತ್ವಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೯-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಭಾವವು ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೀರಿರುವುದರಿಂದ ಮಾನವನಿಗೆ ಇವನ ಮಹತ್ವವನ್ನರಿಯಲು ಅಸಾಧ್ಯ. ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಓಷಧಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಉದಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವನ ಸತ್ತ್ವವು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಮಾನವನ ಸಾಧಾರಣವಾದ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ತಿಳಿಯಲಾರದಷ್ಟು ರಹಸ್ಯವಾಗಿರುವುದು. (ಋ.ಸಂ.೧-೫೯-೫) ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವತ್ಸಃ ಮಾತೃಃ ಸ್ವಧಾಭಿಃ ಜನಯತ—ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಗೂ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳ ವಿವರಣೆಗೂ ಬಹಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುತ್ತೆ. ಸಾಯಣರು—

ವತ್ಸಃ—ಮೇಘಸ್ಥಾನಾಂ ಅಪಾಂ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿರೂಪೇಣ ಪುತ್ರಸ್ಥಾನೀಯಃ ಸನ್, ಮಾತೃಃ—ತಸ್ಯ, ಮಾತೃಸ್ಥಾನೀಯಾಸಿ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಾಸಿ ಸ್ವಧಾಭಿಃ—ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣೈರನ್ನೈಃ, ಜನಯತ—ಉತ್ಪಾದಯತಿ | ಮಿಂಚಿನ ರೂಪದಿಂದ ಮೇಘದ ನೀರುಗಳಲ್ಲಿ ಪುತ್ರರೂಪವಲ್ಲಿದ್ದು ತನ್ನ ಜನನಿಗಳಾದ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಗಳನ್ನು ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಅನ್ನಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಎಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಮನುಸ್ಮೃತಿಯ—

ಅಗ್ನೌ ಪ್ರಾಸ್ತಾಹುತಿಃ ಸಮ್ಯಗಾದಿತ್ಯಮುಪತಿಷ್ಯತೇ |

ಆದಿತ್ಯಾ ಜ್ಞಾಯತೇ ವೃಷ್ಟಿರ್ವೃಷ್ಟೇರನ್ನಂ ತತಃ ಪ್ರಜಾಃ ||

(ಮನು. ೩ ೭೬)

ಎಂಬ ಸ್ಮೃತಿನಾಕ್ಯದ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಉಪಹರಿಸಿ ಯಜ್ಞದ ಮೂಲಕ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು, ಯೋಗ್ಯಂ ವತ್ಸಸ್ಥಾನೀಯಃ | ಅಪತ್ಯಭೂತಸ್ಸನ್ ಮಾತೃಃ—ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಯಃ ಆತ್ರ ಮಾತರ ಉಚ್ಯಂತೇ ಅಗ್ನೇರ್ಜನಕತ್ವಾತ್ | ಜನಯತ ವೈದ್ಯುತಾತ್ಮನಾ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ ಸನ್ ಜನಯತಿ | ಸ್ವಧಾಭಿಃ—ಸ್ವಧೇತ್ಯುದಕನಾಮ | ವೃಷ್ಟಿಲಕ್ಷಣೈಃ ಉದಕೈಃ | ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಿಗಳಿಂದ ಇವನು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದರಿಂದ ಅವು ಅಗ್ನಿಗೆ ಮಾತೃಗಳಾಗಿರುವುವು. ಪುನಃ ತಾನು ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸಿ ತನ್ನ ಮಾತೃಗಳಾದ ಓಷಧಿ ವನಸ್ಪತಿಗಳನ್ನು ಸ್ವಧೆಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ವೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದ ಉದಕಗಳಿಂದ ಪುನಃ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಅತ್ರೇದಮುಕ್ತಂ ಭವತಿ—ಸತ್ಯಪಿ ಭೌತಿಕೀಗ್ನೌ ಪರಿಜ್ಞಾತೇ ದ್ಯುಲೋಕಾದಿಷು ತಥಾ ಅಂತರಿಕ್ಷಪ್ರದೇಶೇಷು ವರ್ತಮಾನಂ ಗೂಢಸ್ವರೂಪಮಗ್ನಿಂ ಕೋಽಪಿ ನ ಜಾನಾತಿ | ಅಗ್ನಿರೂಪೋ ವತ್ಸೋ ಹಿಸ್ವಯಮೇವ ಸ್ವಕೀಯಾ ಮಾತೃರ್ಜನಯತಿ | ಅಲ್ಪಕೃತಿರಜ್ಞೋ ಬಲಹೀನೋ ಬಾಲಕಃ ಕಥಂ ಮಾತೃಜನನೇ

ಸಮರ್ಥಃ ಸ್ಯಾದಿತಿ ನ ಶಂಕನೀಯಂ | ಅಗ್ನಿಹಿಂ ನ ಸ್ವನಾತ್ಮಾಣಾಮುದರಾತ್ ಸಾಧಾರಣಬಾಲಕಾ
ಯಥಾ ಅಲ್ಪಾಕೃತಿರಜ್ಞೋ ನಿರ್ಬಲಶ್ಚ ಜಜ್ಞೇ ತರ್ಹಿ ಮಹಾನ್ ಕವಿಃ ಸ್ವಧಾನಾನ್ ಸನ್ನೇವ ಉದಪದ್ಯ-
ತೇತಿ || ಎಂದರೆ, ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ನೋಡಿರುವರು. ಆದರೆ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರಕ್ಷ
ದಲ್ಲಿಯೂ ಗುಡಸ್ತರೂಪದಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಯಾರೂ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿರೂಪದಿರುವ ವತ್ಸನು
ಅಥವಾ ಬಾಲಕನು ತನಗೆ ಮಾತೃವಾದವರನ್ನೇ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುವನು ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಆಗತಾನೇ ಹುಟ್ಟಿದ
ಸಣ್ಣದಾದ ಆಕಾರದಿಂದ ಇರುವ ಏನೂ ತಿಳಿಯದ ನಿರ್ಬಲವಾದ ಮಗುವು ತನ್ನ ಮಾತೃಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಲು
ಸಮರ್ಥನೇ ಎಂದು ಸಂದೇಹಪಡುವ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಸಾಧಾರಣಬಾಲಕರಂತೆ ಜನಿಸಿದವನಲ್ಲ.
ಹುಟ್ಟುವಾಗಲೇ ದೊಡ್ಡವನೂ, ಬುದ್ಧಿವಂತನೂ ಆಗಿರುವನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು.

ಬಹ್ವೀನಾಂ ಗರ್ಭಃ ಅಪಸಾಂ ಉಪಸ್ಥಾತ್ ನಿಶ್ಚರತಿ— ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೂ ಸಹ ಇವರಿಬ್ಬರ ವಿವರಣೆಗೂ
ಬಹಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ಸಾಯಣರು, ಬಹ್ವೀನಾಂ—ಮೇಘಸ್ಥಾನಾಂ ಅಪಾಂ, ಗರ್ಭಃ—ವೈದ್ಯುತರೂಪೇಣ
ಗರ್ಭಸ್ಥಾನೀಯಃ ಸೋಽಗ್ನಿಃ, ಅಪಸಾಮುಪಸ್ಥಾತ್—ಸಮುದ್ರಾತ್ ನಿಶ್ಚರತಿ—ತೇಷಸಾಗ್ನಿರೂಪೇಣಾದಿತ್ಯಃ
ಸನ್ನಿರ್ಗಚ್ಛತಿ | ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿ ಮೇಘಗಳ ಗರ್ಭಪ್ರಾಯವಾಗಿದ್ದು ತೇಷಸಾಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ ಆದಿತ್ಯನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ
ಸಮುದ್ರಮಧ್ಯದಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು, ಬಹ್ವೀನಾಂ
ಓಷಧೀನಾಂ ದಿಶಾಂ ವಾ ಗರ್ಭಃ ಅಪತ್ಯಭೂತಃ ಅಪಸಾಂ ಉಪಸ್ಥಾತ್ | ಅಪಾಂಸಿ ಕರ್ಮಾಣಿ | ತಾನ್ಯು-
ಪೇಗಮ್ಯ ಯತ್ರ ತಿಷ್ಠಂತಿ ಗೋಽಪಸಾಮುಪಸ್ಥೋ ಯಜ್ಞಃ ಆಹವನೀಯೋ ವಾ | ತಸ್ಮಾತ್
ಮಹಾನ್ ಕವಿಃ ಮೇಧಾಸ್ ಸ್ವಧಾನಾನ್ ಹನೀಂಷ್ಯಾದಾಯೆ ನಿಶ್ಚರತಿ ದೇವಾನ್ ಪ್ರತಿ ನಿರ್ಗಚ್ಛತಿ |
ಓಷಧಿಗಳ ಅಥವಾ ದಿಕ್ಪುಗಳ ಅಪತ್ಯಭೂತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು ಯಜ್ಞಮಧ್ಯದಿಂದ
ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ದೇವತೆಗಳ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಹೊರಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವಿನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.
ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳೂ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಬಹ್ವೀನಾಂ ಗರ್ಭಃ ಎನ್ನು
ವುದಕ್ಕೆ—

ಗರ್ಭೋ ಯೋ ಅಪಾಂ ಗರ್ಭೋ ವನಾನಾಂ ಗರ್ಭಶ್ಚ ಸ್ಥಾತಾಂ ಗರ್ಭಶ್ಚರಥಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೭೦-೨)

ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಮೇಘಸ್ಥಾನಂ ಅಪಾಂ ಗರ್ಭಃ ಎಂದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು ಅಥವಾ ಓಷಧೀನಾಂ
ಗರ್ಭಃ ಎಂದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು. ಅಪಸಾಂ ಉಪಸ್ಥಾತ್ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೂ ಸಹ, ಸಾಯಣರು ವಿನಿರೂಪಿಸಿ
ಸಮುದ್ರಮಧ್ಯದಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ ಎಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ, ಅಪಃ, ಅಪ್ಸಃ, ದಂಸಃ ಇತ್ಯಾದಿ ೨೬ ಕರ್ಮ
ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಅಪಸ್ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ ೩-೨) ಅಪಸಾಂ ಉಪಸ್ಥಾತ್ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞದ
ಮಧ್ಯದಿಂದ ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಮಮ್—ಇದಮ್ ಶಬ್ದ. ದ್ವಿತೀಯಾವಿಕಚನ ಅಮ್ ಪರವಾದಾಗ ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ—ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ ಅತ್ಯ. ಪರರೂಪ. ದಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರಾದೇಶ. ಅಮಿ-

ಪೂರ್ವಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. **ಉದಿದಂಪದಾದಿ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಿಕೇತ—ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ನರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಿಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ—ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಸಿಗೆ ಣಲಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಆದಿಹಲ್‌ಶೇಷ. ಚುತ್ವ. ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಚಿಕೇತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜನಯತ—ಜನಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಹೇತುಮತಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಜನೀಜ್ಯಾಷ್ ಕ್ವೆಸುರಂಜೋಮಾಂತಾಶ್ಚ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಮಿತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದರಿಂದ ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಜನಿ ಎಂಬ ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ನರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕರ್ತರಿ ಶಸ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಪ್‌ನಿಕರಣ. ತನ್ನಿಮಿತವಾಗಿ ಣಿಚಿಗೆ ಗುಣ ಆಯಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ ಮಾಜೋಯೋಗೇಽಪಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಜನಯತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬಹ್ವೀನಾಮ್—ಬಹು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ನಿತ್ಯಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಯಣಾದೇಶ. ಬಹ್ವೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಷ್ವೀಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆಮ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ನದ್ಯಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋನುಟ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಡಾಗಮ. ಜ್ಯಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ನಾಮ್ ಬಂದುದರಿಂದ ಜ್ಯಾತ್ವಂಛಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪಸಾಮ್—ಅಪ್‌ಲ್ಯ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ. ಧಾತು. ಸ್ವಾದಿ. ಅಪಃ ಕರ್ಮಾಖ್ಯಾಯಾಂ ಹ್ರಸ್ವೋ ನುಟ್ ಚಿ ವಾ (ಉ.ಸೂ. ೪-೬೪೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಾತ್ಪವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಬಹುಲವಚನದಿಂದ ಅಸಿಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಅಪಸ್‌ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಪಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಷ್ವೀಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಉಪಸ್ಥಾತ್—ಉಪ ಉಪಸರ್ಗ. ಸ್ಥಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತಿ ಧಾತು. ಉಪತಿಷ್ಠಂತ್ಯಾಪೋಽತ್ರ ಇತಿ ಉಪಸ್ಥಃ. ಕೃತ್ಯೈಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೩) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆತಶ್ಲೋಕಸರ್ಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗ ಉಪಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಂತನಾದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದು ಪರನಾದಾಗ ಅಲೋಲೋಪ ಇಟಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಕೈರುತ್ತರಸವಪ್ರಕೃತಿಪ್ಪರವು ಪ್ರಾಪ್ತ

ವಾದರೆ ಮರುದ್ವೈಧಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಮರುದ್ವೈಧಾದೀನಾಂ ಛಂದಸ್ಯುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೦೩-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಂಚಮೀಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಚರತಿ— ಚರ ಗತಿಭಕ್ಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಟಾಪ್ರಥಮಪುರುಷವಚನಚನರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಷರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಆವಿಷ್ಟೋ ವರ್ಧತೇ ಚಾರುರಾಸು ಜಿಹ್ಮಾನಾಮೂರ್ಧ್ವಃ
ಸ್ವಯಶಾ ಉಪಸ್ಥೇ |
ಉಭೇ ತ್ವಷ್ಟೃರ್ಬಿಭ್ಯತುರ್ಜಾಯಮಾನಾತ್ಪ್ರತೀಚೀ ಸಿಂಹಂ
ಪ್ರತಿ ಜೋಷಯೇತೇ || ೫ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಆವಿಃ ತ್ಯಃ | ವರ್ಧತೇ | ಚಾರುಃ | ಆಸು | ಜಿಹ್ಮಾನಾಂ | ಉರ್ದ್ವಃ | ಸ್ವ-
ಯಶಾಃ | ಉಪಃ ಸ್ಥೇ |
ಉಭೇ ಇತಿ | ತ್ವಷ್ಟಃ | ಬಿಭ್ಯತುಃ | ಜಾಯಮಾನಾತ್ | ಪ್ರತೀಚೀ ಇತಿ |
ಸಿಂಹಂ | ಪ್ರತಿ | ಜೋಷಯೇತೇ ಇತಿ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಸು ಮೇಘಸ್ಥಾಸ್ಥಪ್ತು ವೈದ್ಯುತಾತ್ಮನಾ ವರ್ತಮಾನೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಾರುಃ ಶೋಭನದೀಪ್ತಿಃ ಸನ್
ಅವಿಷ್ಟೋ ವರ್ಧತೇ | ಅವಿಭೂತಃ ಪ್ರಕಾಶಮಾನೋ ವೃದ್ಧಿಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ಕಿಂ ಕುರ್ವನ್ |
ಜಿಹ್ಮಾನಾಂ ಕುಟಲಾನಾಂ ಮೇಘೇಷು ತೀರ್ಯಗವಸ್ಥಿತಾನಾಂ ತಾಸಾಮಪಾಮುಪಸ್ಥ ಉತ್ಪಂಗೇ ಸ್ವಯಶಾಃ
ಸ್ವಾಯತ್ತಯಶಸ್ಕೋಽಗ್ನಿರೂರ್ಧ್ವ ಉರ್ಧ್ವಜ್ವಲನಃ ಸನ್ | ಸ್ವಕಾರಣಭೂತಾಸ್ಥಪ್ತು ತೀರ್ಯಗವ-
ಸ್ಥಿತಾಸ್ತಸಿ ಸ್ವಯಮೂರ್ಧ್ವಂ ಜ್ವಲನ್ನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತದುಕ್ತಂ ವೈಶೇಷಿಕೈಃ | ಅಗ್ನೇರೂರ್ಧ್ವಜ್ವಲನಂ
ವಾಯೋಸ್ತೀರ್ಯಕ್ವವನಂ | ಅಣುಮನಸೋರೂರ್ಧ್ವಂ ಕರ್ಮತಾನ್ಯದೃಷ್ಟಕಾರಿತಾನೀತಿ | ಅಸಿ ಚ |
ಉಭೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ತ್ವಷ್ಟುರ್ಧಿಪ್ತಾ ಜ್ವಾಯಮಾನಾದುತ್ಪದ್ಯಮಾನಾತ್ಸ್ಮಾದಗ್ನೇರ್ಬಿಭೃತುಃ | ಭಯಂ
ಪ್ರಾಪತುಃ | ತದನಂತರಮುತ್ಪನ್ನಂ ಸಿಂಹಂ ಸಹನಶೀಲಮಭಿಭವನಶೀಲಂ ತಮಗ್ನಿಂ ಪ್ರತೀಚೀ ಪ್ರತ್ಯಂ
ಚಂತ್ಯಾ ಪ್ರತಿಗಚ್ಛಂತ್ಯಾವಾಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಪ್ರಾಪ್ತುಂ ತ್ಯಾ ಜೋಷಯೇತೇ | ಸೇವೇತೇ | ಯಾಸ್ತುಸ್ತಾದ |
ಅನಿರಾವೇದನಾತ್ತತ್ಪೋ ವರ್ಧತೇ ಚಾರುರಾಸು ಚಾರು ಚರತೇರ್ಜಿಹ್ಮಂ ಜಿಹೀತೇರೂರ್ಧ್ವ
ಉಚ್ಚ್ರಿತೋ ಭವತಿ ಸ್ವಯಶಾ ಆತ್ಮಯಶಾ ಉಪಸ್ಥ ಉಪಸ್ಥಾನ ಉಭೇ ತ್ವಷ್ಟುರ್ಭಿಭೃತುರ್ಜಾಯಮಾನಾ-
ತ್ಪ್ರತೀಚೀ ಸಿಂಹಂ ಪ್ರತಿ ಜೋಷಯೇತೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ವಿತಿ ವಾಹೋರಾತ್ರೇ ಇತಿ ನಾರಣೇ ಇತಿ
ವಾಪಿ ಚೈತೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೇ ಸಿಂಹಂ ಸಹನಂ ಪ್ರತ್ಯಾಸೇವೇತೇ | ನಿ. ೮-೧೫ | ಇತಿ || ಅವಿಷ್ಟಾಃ ಅವಿಃ
ಶಬ್ದಾಚ್ಛಂದಸಿ | ಸಾ. ೪-೨-೧೦೪-೧ | ಇತಿ ಶೃಷಿಕಸ್ತುಪ್ | ಹ್ರಸ್ವಾತ್ತದಾ ತದ್ಧಿತೇ | ಸಾ ೪-೩-೧೦೧ |
ಇತಿ ಸತ್ಯಂ | ಅಸು | ಇದಮೋಽನ್ಯಾದೇಶ ಇತ್ಯಶಾದೇಶೋಽನುದಾತ್ತಃ | ವಿಭಕ್ತಿಶ್ಚ ಸುಪ್ತಾದನು-
ದಾತ್ತೇತಿ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ನ ಚೋಡಿವಮಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ ಶಂಕನೀಯಂ | ಅಂತೋ-
ದಾತ್ತಾದಿದಂಶಬ್ದಾದ್ಧಿ ತದ್ಧಿದೀಯತೇ | ಪ್ರತೀಚೀ | ಪ್ರತಿಪೂರ್ವಾದಂಚಿತೇರ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಗತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ಷಿನ್ |
ಅನಿದಿತಾಮಿತಿ ನಲೋಪಃ | ಅಂಚಿತೇಶ್ಲೋಪಸಂಖ್ಯಾನಮಿತಿ ಜ್ಞಾಪ್ | ಅಚಿ ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪೇ
ಚಾವಿತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣ ಜೀವ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ನಾ ಛಂದಸೀತಿ ಪೂರ್ವ
ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಃ | ಜೋಷಯೇತೇ | ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ | ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಣಿಚ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಸು—(ಮೇಘಸ್ಥವಾದ) ನೀರುಗಳಲ್ಲಿ (ಮಿಂಚಿನರೂಪದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಅಗ್ನಿಯು) | ಚಾರುಃ—ಮನೋ
ಹರವಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ | ಜಿಹ್ಮಾನಾಂ—(ಅಲೆಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ) ಕುಟಲವಾಗಿರುವ ನೀರುಗಳ |
ಉಪಸ್ಥೇ—ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ | ಸ್ವಯಶಾಃ—ತನ್ನನ್ನು ತಾನೇ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು | ಉರ್ಧ್ವಃ—ಉರ್ಧ್ವ
ಮುಖವಾದ ಜ್ವಾಲೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ | ಅವಿಷ್ಟಾಃ—ಹೊರಗಾಣಿಸಿಕೊಂಡು (ಅವಿಭೂತನಾಗಿ) | ವರ್ಧತೇ-
ಬೆಳೆಯುತ್ತಾನೆ. | ಉಭೇ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ ಸಹ | ತ್ವಷ್ಟುಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗಿಯೂ | ಜಾಯ-
ಮಾನಾತ್—ಉದಯಿಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಈ ಅಗ್ನಿಯ ದರ್ಶನದಿಂದ | ಬಿಭೃತುಃ—ಭಯಗೊಂಡವು. | (ಅನಂತರ)
ಸಿಂಹಂ ಪ್ರತಿ—(ಎಲ್ಲಾಕಡೆಯೂ) ಆಕ್ರಮಿಸುವ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು | ಪ್ರತೀಚೀ—
ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಎದುರುಗೊಂಡು ಜೋಷಯೇತೇ — ಸೇವಿಸುತ್ತವೆ. (ಗೌರವವನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತವೆ.) |

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಅಗ್ನಿಯು ಮೇಘಸ್ಥವಾದ ನೀರುಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಮನೋಹರವಾದ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಮಿಂಚಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನನ್ನು ತಾನೇ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಉರ್ಧ್ವಮುಖವಾದ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ಆವಿರ್ಭೂತನಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಈ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ ಸಹ ಭಯಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಅನಂತರ ಸರ್ವತ್ರವ್ಯಾಪಿಸುವ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಎದುರುಗೊಂಡು ತಮ್ಮ ಗೌರವವನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತವೆ.

English Translation

Appearing amongst them (the waters), the bright-shining (Agni) increases, rising above the flanks of the waving waters, spreading his own renown : both (heaven and earth) are alarmed as the radiant Agni is born, and approaching the lion, they pay him honour.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಇದಮುಕ್ತಂ ಭವತಿ | ನ ಸಾಧಾರಣವತ್ಸವದಯಮಗ್ನಿರ್ವತ್ಸೋ ದೃಶ್ಯಮಾನೋ ಮಾತುರುದರೇ ವರ್ಧತೇ ತರ್ಹಿ ದೃಶ್ಯಮಾನ ಏವ ವರ್ಧತೇ | ಪಶುವತ್ತಿರಶ್ವೀನಾನಾಂ ಅಬ್ರೂಪಮಾತ್ಮಾಣಾಮುದರೇ ಚ ತಿರಶ್ವೀನೋ ನ ವರ್ಧತೇ ತರ್ಹಿ ಉರ್ಧ್ವಃ ಸನ್ ವರ್ಧತೇ | ತಾ ಇವ ಚಾಯಂ ನ ದೀಪ್ತಿಹೀನಸ್ತರ್ಹಿ ಸ್ವಯಶಾಃ ಸ್ವಾಯತ್ತದೀಪ್ತಿರ್ಭವತಿ | ತ್ವಷ್ಟುಸ್ತು ಯದಾಯಮಗ್ನಿರ್ಜಾತಸ್ತದಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಪಿ ತಸ್ಮಾದ್ಭೀತ್ಯಾ ಪರಾಗತೇ | ಪಶ್ವಾತ್ಪುನರಾಗತ್ಯ ತಂ ಸಿಂಹಸದೃಶಮಗ್ನಿಂ ಬಾಲವತ್ಸೇವೇತೇ ಸ್ಮೀತಿ ಭಾವಃ || ಎಂದರೆ— ಸಾಧಾರಣ ಶಿಶುಗಳಂತೆ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ತಾಯಿಯ ಉದರದಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೂ ಕಾಣಿಸದಂತೆ ಒಳಗೇ ಇದ್ದು ಬೆಳೆಯಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣುವಂತೆಯೇ (ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳ ದಹನದಿಂದ) ಬೆಳೆಯುವನು. ಇದಲ್ಲದೆ ಪಶುಗಳಂತೆ ಜಲರೂಪವಾದ ಮಾತೃಗಳ ಉದರದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದು ಬೆಳೆಯಲಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ಉರ್ಧ್ವಮುಖವಾದ ಎಂದರೆ ಮೇಲಕ್ಕೆಳೆವ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವನು. ಇವನ ಮಾತೃಗಳಾದ ನೀರಿನಂತೆ ಇವನು ಪ್ರಕಾಶಹೀನನೂ ಅಲ್ಲ. ತಾನೇ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಬೆಳಗುವವನು. ಈ ರೀತಿ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರಕಾಶತ್ವದಿಂದ ಜನಿಸಿದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಭೀತರಾದರೂ ಮತ್ತೆ ಸಿಂಹಸದೃಶನಾದ ಅವನಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಅವನನ್ನು ಸೇವಿಸಿದರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಚಿತ್ತಾಕರ್ಷಕವಾದ ರಮಣೀಯತೆಯಿಂದಲೂ ಭೀತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಭೀಮಗುಣಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುವ ವಿದ್ಯುತ್ತಿನ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಹೊಗಳುತ್ತಾ ಅದರ ವಿನರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ತರಂಗರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಗಳ ನಡುವೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗಿಯೂ ಮನೋಹರವಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಆವಿರ್ಭವಿಸುವ ಮಿಂಚಿನರೂಪದ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ ಅತ್ಯಂತ ರಮ್ಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ, ಆ ಮಿಂಚಿನ ಪ್ರಭಾವವು ಸಕಲ ಶಕ್ತಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಿನ

ದಾಗಿ, ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ವೇಗದಿಂದಲೂ ದಾಹದಿಂದಲೂ ಲೋಕವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸುವಾಗ ಸಿಂಹದಂತೆ ಭಯಜನಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ ಈ ಅಗ್ನಿಗೆ ಗೌರವವನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿ ಸೇವಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ರೀತಿ ಒಂದರ್ಥವಾದರೆ, ಉಭೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತವೆ. ಆಗ ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಆಗದೇ, ಪಾರ್ಥಿವವಾದ ಅಗ್ನಿಯೂ ಈ ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ವರ್ಣಿತನಾಗಿರಬಹುದು. ಈ ಅರ್ಥಭೇದಗಳನ್ನು ವಿವರಣೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಮೊದಲು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಅವಕಾಶವಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಯಾಸ್ಕರು ಈ ಋಕ್ವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಆವಿರಾವೇದನಾತ್ತತ್ತ್ವೋ ವರ್ಧತೇ ಚಾರುರಾಸು| ಚಾರು ಚರತೇರ್ಜಿಹ್ಮಂ ಜಿಹೀತೇರೂರ್ಧ್ವ ಉಚ್ಛ್ರಿತೋ ಭವತಿ | ಸ್ವಯಶಾ ಆತ್ಮಯಶಾ ಉಪಸ್ಥ ಉಪಸ್ಥಾನ ಉಭೇ ತ್ವಷ್ಟುರ್ಭಿಭೃತುರ್ಜಾಯ ಮಾನಾತ್ಪ್ರತೀಚೀ ಸಿಂಹಂ ಪ್ರತಿ ಜೋಷಯೇತೇ| ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಿತಿ ವಾಯೋರಾತ್ರೇ ಇತಿ ನಾರಿಣೇ ಇತಿ ನಾಸಿ ಚೈತೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ತೇ ಸಿಂಹಂ ಸಹಸಂ ಪ್ರತ್ಯಾಸೇನೇತೇ (ನಿ. ೮-೧೫) ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಹರಡುವವನೂ, ಆತ್ಮಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಔನ್ನತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವವನೂ, ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಜಿಹ್ಮರೂಪದ ಅವುಗಳ ನಡುವೆ ಪ್ರವೃದ್ಧನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಈ ತ್ವಷ್ಟುವಿಗೆ ಎರಡೂ ಹೆದರಿಕೊಂಡು, ಸಿಂಹಪ್ರಾಯನಾದ ಇವನನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಸರೆ, ಇದನ್ನು ಇನ್ನೂ ವಿಶದವಾಗಿ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಚಾರುಃ—ಚಾರು ಚರತೇಃ | ನಿಪ್ತರಿಸು, ಪ್ರಸರಿಸು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಚೇರ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಚಾರು ಎಂಬ ರೂಪದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿ ಮನೋಹರವಾದ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಅವಿಷ್ಟ್ಯಃ—ಅವಿಃ ತ್ಯಃ ಆವಿರಾವೇದನಾತ್ತತ್ತ್ವೋ ವರ್ಧತೇ | ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶವಾಗುವಂತೆ ಬೆಳಗಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ರಮ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಮೇಲಿನ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಜಿಹ್ಮಾನಾಂ—ಜಿಹ್ಮಂ ಜಿಹೀತೇಃ | ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಚಿಮ್ಮು, ಹಾರು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಹಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಕುಟಿಲವಾಗಿ, ವಕ್ರವಾಗಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಕ್ರವಾಗಿ ಚಲಿಸುವ ಅಲೆಗಳ, ತರಂಗರೂಪದ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಗಳ (ನಡುವೆ) ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ.

ಉಪಸ್ಥೇ—ಉಪಸ್ಥಾನೇ | ಉಪಸ್ಥಃ, ಯಜ್ಞಃ ಆಹವನೀಯೋ ನಾ, ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ನಾ | ಯಜ್ಞ ಪ್ರದೇಶದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಂದಾಗಲಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೇಘಗಳ ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದಾಗಲಿ ಆಗುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿ ಯಾದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥವೂ, ವಿದ್ಯುತ್ಪಾದರೆ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವೂ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ,

ತ್ವಷ್ಟುಃ—ತ್ವಷ್ಟಾ ತೂರ್ಣಮಶ್ನುತ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ತ್ವಿಷೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ವೀಮ್ನಿಕರ್ಮಣಸ್ತು-ಪ್ರತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಕರೋತಿ ಕರ್ಮಣಃ | (ನಿ. ೮-೧೪.) ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾಶ ಮಾನವಾಗಿ ಬೆಳಗು ಎಂದರ್ಥದಿಂದಾಗಲಿ, ಕರ್ಮಕಾರಿ ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಲಿ ತ್ವಷ್ಟುಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ (ಭಿಭೃತುಃ) ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉಭೇ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ಇತಿ ನಾ, ಅಹೋರಾತ್ರ ಇತಿ ನಾ, ಅರಣೇ ಇತಿ ನಾ | (ನಿ. ೮-೧೫) ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆಂದಾಗಲಿ, ಅಹೋರಾತ್ರಗಳೆಂದಾಗಲಿ ಅಗಬಹುದೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ,

ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ತ್ವಷ್ಟುಃ ಜಾಯಮಾನಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತ್ವಷ್ಟುಃ ಸಕಾಶಾತ್ ದಶಸ್ವಸಿ ದಿಕ್ಷು ಜಾಯಮಾನಾತ್ | ತ್ವಷ್ಟುಃವಿನಿಂದ ದಶದಿಕ್ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದೂ, ಸಾಯಣರು ಜಾಯಮಾನಾತ್ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಎಂದು ಎರಡನ್ನೂ ವಿಶೇಷಣವಿಶೇಷ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಿನರಣೆಯನ್ನೇ ಸಾಯಣರು ಅನುಸರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸಿಂಹಂ—ಸಹನಂ ಪ್ರತ್ಯಾಸೇವೇತೇ | ಅಪ್ರತಿಹತನಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಎಂದಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಸಿಂಹದಂತೆ ಭೀಷಣಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಎಂದಾಗಲೀ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ರಮ್ಯವಾದುದೂ ಭೀಷಣವಾದುದೂ ಆದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಯ ಅಥವಾ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯ ಮಹಿಮೆಯು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಯೆಂದು ಅರ್ಥವಾಡಿದರೆ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಸ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅವಿಷ್ಟ್ಯಃ—ಅವಿಸ್ ಎಂಬುದು ಸಾಂತವಾದ ಅವ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಛಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೨-೧೦೪-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶೇಷಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ತೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಾದಿಯಾದ ತದ್ಧಿತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಾತ್ತಾದೌ ತದ್ಧಿತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವರ್ಧತೇ—ವೃಧು ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆಸು—ಇದಮ್ ಶಬ್ದ. ಅನ್ವಾದೇಶದಲ್ಲಿ (ಕಾರ್ಯಾಂತರಕ್ಕೆ ಉಪಾತ್ತವಾದುದನ್ನು ಪುನಃ ತೆಗೆದು ಕೊಂಡಾಗ ಇದನೋನ್ವಾದೇಶೇಶನುದಾತ್ತಸ್ತುತೀಯಾದೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಶಾದೇಶ ಶಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀಬಹು ವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಶಾದೇಶ ಅನುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದಲೂ, ವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಅನುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಉಡಿದಂ ಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಇದಂ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸ್ವಯಶಾಃ—ಸ್ವಂ ಯಶಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸ್ವಯಶಾಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತ್ವಷ್ಟುಃ—ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಎರಡನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

ವಿಭ್ಯುತುಃ—ಇಾಭೀ ಭಯೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಅತುಸ್ ಆದೇಶ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಪ್ರಸ್ತ. ಜಸ್ತ. ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣಾದೇಶ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಾಯಮಾನಾತ್—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ದಿವಾದಿ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದಿವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್‌ನಿಕರಣ. ಜ್ಞಾಜನೋರ್ಜಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣ ಪರವಾದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಜಾದೇಶ. ಅನೇಮುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಂತಕ್ಕೆ ಮುಕಾಗಮ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು (ಆನ) ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರತೀಚೀ—ಅಂಚು ಗತಿಪೂಜನಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಪೂರ್ವವಾಗಿರುವಾಗ ಋತ್ವಿಕ್‌ದಧ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಅಂಚಿತೇಶ್ವೋಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್—ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಜೀಪ್. ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಚಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಉಪಾಕಾರವುಳ್ಳ ಅಂಚುಧಾತುವು ಪರವಾದುದರಿಂದ ಚೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಜೀಪ್ (ಅನುದಾತ್ತ) ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಉದಾತ್ತಾಕಾರ ಲೋಪವಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯಚಿ ಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತೀಚೀ+ಃ ಎಂದು ದ್ವಿವಚನ ಪರವಾದಾಗ ವಾ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಿಂಹಮ್—ಹಸಿ ಹಿಂಸಾಯಾಂ. ಧಾತು. ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅಚ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪೃಷೋದರಾದೀನಿ ಯಥೋಪದಿಷ್ಟಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೦೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ಣವಿಪರ್ಯಯದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜೋಷಯೇತೇ—ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ ಧಾತು. ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್. ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಟಿತಆತ್ಮ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ. ಆತೋಜಂತೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ. ಯಲೋಪ. ಶಪ್‌ವಿಕರಣ. ಣಿಚಿಗೆ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ ಆಯಾದೇಶ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಉಭೇ ಭದ್ರೇ ಜೋಷಯೇತೇ ನ ಮೇನೇ ಗಾವೋ ನ ವಾಶ್ರಾ

ಉಪ ತಸ್ಥುರೇವೈಃ ।

ಸ ದಕ್ಷಾಣಾಂ ದಕ್ಷಪತಿರ್ಬಭೂವಾಂಜಂತಿ ಯಂ ದಕ್ಷಿಣತೋ

ಹವಿರ್ಭಿಃ ॥ ೬ ॥

ಸದಸಾಪಾಠಃ

ಉಭೇ ಇತಿ । ಭದ್ರೇ ಇತಿ । ಜೋಷಯೇತೇ ಇತಿ । ನಮೇನೇ ಇತಿ । ಗಾವಃ । ನ ।

ವಾಶ್ರಾಃ । ಉಪ । ತಸ್ಥುಃ । ಏವೈಃ ।

ಸಃ । ದಕ್ಷಾಣಾಂ । ದಕ್ಷಪತಿಃ । ಬಭೂವ । ಅಂಜಂತಿ । ಯಂ । ದಕ್ಷಿಣತಃ ।

ಹವಿಃ ಭಿಃ ॥ ೬ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಉಭೇ ಅಹಶ್ಚ ರಾತ್ರಿಶ್ಚ । ಯದ್ವಾ । ಉಭೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ಅರಣೀ ನಾ । ಭದ್ರೇ ಭಜನೀಯೇ ಶೋಭನಾಂಗ್ಯ ಮೇನೇ ಸ್ತ್ರಿಯೌ ಜೋಷಯೇತೇ ನ । ಸೇನೇತೇ ಇವ । ಯಥಾ ಶೋಭನೇ ಸ್ತ್ರಿಯೌ ಚಾಮರಹಸ್ತೇ ರಾಜಾನಮುಭಯತಃ ಸೇನೇತೇ । ಏವಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವೇನಮಗ್ನಿಮುಭಯತಃ ಸೇನೇತೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ । ಅಸಿ ಚ ವಾಶ್ರಾ ಹಂಭಾರವಂ ಕುರ್ವತ್ಯೋ ಗಾವೋ ನ ಗಾವೋ ಯಥೈವೈಃ ಸ್ವಕೀಯೈಶ್ಚ ರಿತ್ಯೈರಾದರಾತಿಶಯೇನ ಸ್ವಕೀಯಾನ್ವತ್ನಾನುಪ ತಸ್ಥುಃ ಸಂಗಚ್ಛಂತೇ । ತಥೇನಮಗ್ನಿಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವುಪಸ್ಥಿತೇ ಭವತಃ । ಪೂರ್ವಂ ಸೇವನಮಾತ್ರಮುಕ್ತಂ । ಇದಾನೀಂ ಪುನರ್ಗೋನಿದರ್ಶನೇನ ತತ್ರೈವಾದರಾತಿಶಯೋ ದ್ಯೋತೈತೇ । ಅತಃ ಸೋಽಗ್ನಿರ್ದಕ್ಷಾಣಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಬಲಾನಾಂ ದಕ್ಷಪತಿರ್ಬಲಾಧಿಪತಿರ್ಬಭೂವ ಆಸೀತ್ । ಬಲಾನಾಂ ಮಥ್ಯೇ ಯದತಿತಯಿತಂ ಬಲಂ ತಸ್ಯಾಧಿಪತಿರ್ಬಭೂವೇತ್ಯರ್ಥಃ । ಯಮಗ್ನಿಂ ದಕ್ಷಿಣತ ಅಹವನೀಯಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗೇವಸ್ಥಿತಾ

ಋತ್ವಿಜೋ ಹವಿರ್ಭಿಶ್ಚ ರುಪುರೋಡಾಶಾದಿಭಿರಂಜಂತಿ | ಅದ್ವೀಕುರ್ವಂತಿ ತರ್ಪಯಂತಿ | ಸೋಽಗ್ನಿರಿತಿ
ಪೂರ್ವೇಣಾನ್ವಯಃ || ವಾಶ್ರಾಃ | ವಾಶ್ರ ಶಬ್ದೇ | ಸ್ಥಾಯಿತಂಚೀತ್ಯಾದಿನಾ ರಕ್ | ಏವೈಃ | ಇಣ್
ಗತಾ | ಇಣ್ ಶೀಘ್ರಭ್ಯಾಂ ವನ್ನಿತಿ ಭಾವೇ ವನ್ತೈತ್ಯಯಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಭದ್ರೇ—ಮಂಗಳಾಂಗಿಯರಾದ | ಮೇನೇ—ಇಬ್ಬರು ಸ್ತ್ರೀಯರು | ಜೋಷಯೇತೇ ನ—(ದೊರೆಯನ್ನು
ಚಾಮರಾದಿಗಳಿಂದ ಎರಡು ಕಡೆಯೂ) ಸೇವಿಸುವಂತೆಯೂ | ವಾಶ್ರಾಃ—ವಾಶ್ರಲ್ಯದಿಂದ ಶಬ್ದಮಾಡಿಕೊಂಡು |
ಗಾವಃ—ಹಸುಗಳು | ಏವೈಃ—ಆದರಾತಿಶಯಗಳಿಂದ | ಉಪ ತಸ್ಥಾಃ ನ—(ತಮ್ಮ ಕರುಗಳನ್ನು) ಸಮೀಪಿಸಿ
ಉಪಚರಿಸುವಂತೆಯೂ | ಉಭೇ—ಅಹೋರಾತ್ರಗಳೆರಡೂ ಅಥವಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ ಅಥವಾ ಎರಡು
ಅರಣಿಗಳೂ (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೇವಿಸುತ್ತವೆ) | ಯಂ—ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ದಕ್ಷಿಣತೇ—
(ಆಹವನೀಯದ) ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ (ಇರುವ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು) | ಹವಿರ್ಭಿಃ—ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳಿಂದ |
ಅಂಜಂತಿ—(ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೋ) ಅಭಿಷೇಕ ಮಾಡುತ್ತಾರೋ | ಸಃ—ಆ ಅಗ್ನಿಯು | ದಕ್ಷಾಣಾಂ—ಸಕಲ ವಿಧ
ವಾದ ಶಕ್ತಿಗಳಿಗೂ | ದಕ್ಷಪತಿಃ—ಸಮರ್ಥನಾದ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿ | ಬಭೂವ—ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಮಂಗಳಾಂಗಿಯರಾದ ಇಬ್ಬರು ಸ್ತ್ರೀಯರು ದೊರೆಯ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಚಾಮರಾದಿಗಳಿಂದ ಸೇವಿಸು
ವಂತೆ ಭಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ; ಹಸುಗಳು ವಾಶ್ರಲ್ಯದಿಂದ ಶಬ್ದಮಾಡಿಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ಕರುಗಳನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಉಪಚರಿಸು
ವಂತೆ ಆದರದಿಂದಲೂ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಮಂಗಳಕರಗಳಾದ ಅಹೋರಾತ್ರಗಳೆರಡೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವ
ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೇವಿಸುತ್ತವೆ. ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆಹವನೀಯದ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ಚರು
ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳಿಂದ ಅಭಿಷೇಕಮಾಡಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೋ ಆ ಅಗ್ನಿಯು ಸಕಲವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು
ಶಕ್ತರಿಗೂ ಸಹ ಸಮರ್ಥನಾದ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

Both the auspicious ones (day and night) wait upon him like two female attendants, as loving cows (follow their calves) by the paths (that they have gone); he has been the lord of might among the mighty, whom (the priests) on the right (of the altar) anoint.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಸೌಂದರ್ಯವೂ, ಭಯಭಕ್ತಿಗಳೂ, ವಾಶ್ರಲ್ಯವೂ, ಕರ್ಮನಿಷ್ಠೆಯೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ
ಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿವೆ. ಅಹೋರಾತ್ರಗಳ ಅಥವಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಅಗ್ನಿಸೇವೆಯನ್ನು ಮಂಗಳಾಂಗಿಯರಾದ
ಸುಂದರಸ್ತ್ರೀಯರು ರಾಜನನ್ನು ಸೇವಿಸುವುದಕ್ಕೂ, ಗೋವುಗಳು ತಮ್ಮ ಕರುಗಳನ್ನು ವಾಶ್ರಲ್ಯದಿಂದ ಉಪಚರಿಸು
ವುದಕ್ಕೂ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳ ಕರ್ಮನಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಭದ್ರೇ—ಭದ್ರಂ ಭಗೇನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ಭಜನೀಯಂ, ಭೂತಾನಾಮುಭಿದ್ರವಣೀಯಂ ಭವದ ಮಯತೀತಿ ವಾ ಭಾಜನವದ್ವಾ | (ನಿ. ೪-೯) ಶ್ರೇಯಸ್ಕರ ಅಥವಾ ಮಂಗಳಕರ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭದ್ರ ಶಬ್ದವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿದರೆ, ಭೋಗಕ್ಕೆ ಅರ್ಹವಾದುದು, ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದುದು, ಅಥವಾ ಸುಖಭೋಗವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು ಅಥವಾ ಅರ್ಹತೆಯುಳ್ಳವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸೇರತಕ್ಕದ್ದು ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಭದ್ರ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಒಂದು ಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯದ ಉದಾಹರಣೆಯಿಂದ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಇದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ—

ಅತ್ರ ಸಖಾಯಃ ಸಖ್ಯಾನಿ ಜಾನತೇ ಭದ್ರೈಷಾಂ ಲಕ್ಷ್ಮೀರ್ನಿಹಿತಾಧಿ ವಾಚಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೧-೨)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಭದ್ರ ಶಬ್ದವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಮಂಗಳಾತ್ಮಕವಾದುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದ ರಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಭದ್ರೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಭಜನೀಯೇ ಶೋಭನಾಂಗ್ಯಾ | ಮಂಗಳಾಂಗಿಯರಾದ ಎಂದು ಸುಂದರ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಭದ್ರೇ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಉಭೇ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ, ಮಂಗಳಾತ್ಮಕರಾದ ಅಹೋರಾತ್ರಗಳು ಅಥವಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಎಂದು ಅನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದೆಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳ ಮತ. ಅವರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಉಭೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಭದ್ರೇ ಕಲ್ಯಾಣ್ಯಾ ಜೋಷಯೇತೇ ಎಂದಿದೆ.

ಮೇನೇ—ಮೇನಾ ಗ್ನಾ ಇತಿ ಸ್ತ್ರೀಣಾಂ | ಮೇನಾ ಮಾನಯಂತ್ಯೇನಾಃ | ಮೇನಾ, ಗ್ನಾ ಇವು ಸ್ತ್ರೀಪರಾಯ ಶಬ್ದಗಳು. ಗಂಡಸರು ಇವರನ್ನು ಗೌರವಿಸುತ್ತಾರಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಿವರಣೆಯಿದೆ. (ನಿ. ೩-೨೧). ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮೇನೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಅರ್ಹರಾದ ಸುಂದರ ಸ್ತ್ರೀಯರೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಜೋಷಯೇತೇ ನ—ಸೇವೇತೇ ಇವ | ಯಥಾ ಶೋಭನೇ ಸ್ತ್ರಿಯೌ ಚಾಮರಹಸ್ತೇ ರಾಜಾನಮುಭಯತಃ ಸೇವೇತೇ ಏವಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಏನಮಗ್ನಿಮುಭಯತಃ ಸೇವೇತೇ | ಶೋಭನಾಂಗಿಯರಾದ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಬ್ಬರು ದೊರೆಯನ್ನು ಎರಡು ಕಡೆಯೂ ನಿಂತು ಸೇವಿಸುವಂತೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾ ರೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ.

ವಾಶ್ರಾಃ—ವಾಶ್ರ ಶಬ್ದೇ | ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡು ಎಂಬ ವಾಶ್ರಧಾತುವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದೆ. ಆದರೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವಾಶ್ರಾಃ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಪುತ್ರವಾತ್ಸಲ್ಯದಿಂದ ಶಬ್ದಮಾಡುವ ಗೋವುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೇ ಹೆಚ್ಚು ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಎಲ್ಲಿಲ್ಲಿ ವಾತ್ಸಲ್ಯ, ಪುತ್ರಪ್ರೇಮ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸಬೇಕಾದರೂ ಈ ಉಪಮಾನವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ.

ವಾಶ್ರೇವ ವಿದ್ಯುನ್ಮಿಮಾತಿ ವತ್ಸಂ ನ ಮಾತಾ ಸಿಷಕ್ತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೮-೨).

ಅರ್ನಾಚೀ ಸಾ ಮರುತೋ ಯಾ. ವ ಉತಿರೋ ಷು ವಾಶ್ರೇವ ಸುಮತಿರ್ಜಿಗಾತು |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೪-೧೫).

ಗಾವ ಇವ ಗ್ರಾಮಂ ಯೂಯುಧಿರಿವಾಶ್ವಾಸ್ವಾಶ್ರೇವ ವತ್ಸಂ ಸುಮನಾ ಮಹಾನಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪೯-೪).

ಇತ್ಯಾದಿ ಎಲ್ಲಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ವಾಶ್ರಾಃ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಹಂಭಾರವಂ ಕುರ್ವತ್ಯಃ ಗಾವಃ ಎಂದು ವಾತ್ಸಲ್ಯಪೂರ್ಣವಾದ ಗೋವುಗಳಿಗೆ ವೀಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ರೀತಿ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ಅಗ್ನಿ ಯಲ್ಲಿರುವ ಪುತ್ರವಾತ್ಸಲ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಸ ರೋಚಯಜ್ಜ ನುಷಾ ರೋದಸೀ ಉಭೇ ಸ ಮಾತ್ರೋರಭವತ್ಪುತ್ರ ಈಡ್ಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೨).

ಅಗ್ನೇ ದಿವಃಸೂನುರಸಿ ಪ್ರಚೇತಾಸ್ತನಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಉತ ವಿಶ್ವವೇದಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೫-೧).

ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಪೂಜ್ಯನೂ ವಿಶ್ವಾಸಪಾತ್ರನೂ ಆದ ಪುತ್ರನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪುತ್ರವಾತ್ಸಲ್ಯವುಳ್ಳ ಗೋವುಗಳ ಅಭಿಮಾನಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿರುವುದು ಉಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಅಥವಾ ಉಭೇ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅಹೋರಾತ್ರಗಳೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೂ ಸಹ.

ದ್ವೇ ವಿರೂಪೇ ಚರತಃ ಸ್ವರ್ಥೇ ಅನ್ಯಾನ್ಯಾ ವತ್ಸಮುಪಧಾಪಯೇತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೫-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯದಿಂದಲೂ, ತಯೋರೇತೌ ವತ್ಸೌ | ಅಗ್ನಿಶ್ವಾದಿತ್ಯಶ್ಚ | ರಾತ್ರೇರ್ವತ್ಸಃ | ಶ್ವೇತೇ ಅದಿತ್ಯಃ | ಅಹೋರಾತ್ನಃ | ಎಂಬ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಆರಣ್ಯಕದ (೧-೧೦) ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯು ಅಹೋರಾತ್ರಗಳ ವತ್ಸನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಉಭೇ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅರಣೀ ಎಂದಾದರೂ ಸಹ—

ಉತ ಸ್ತ ಯಂ ಶಿತುಂ ಯಥಾ ನನಂ ಜನಿಷ್ಠಾರಣೀ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೯-೩).

ಅತಿಥಿಂ ಮಾನುಷಾಣಾಂ ಸೂನುಂ ವನಸ್ಪತೀನಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨೩-೨೫).

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಅರಣಿಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಶಾಲಿಯಾದ ಪುತ್ರನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಉಭೇ ಎನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೂ, ಅಹೋರಾತ್ರಗಳೆಂಬ ಅರ್ಥವಾದರೂ ಅಥವಾ ಅರಣಿಗಳೆಂದಾದರೂ, ಈ ಉಪಮಾನವು ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೆ ಅತ್ಯುಚಿತವಾಗಿದೆ.

**ದಕ್ಷಸತಿಃ—ಬಲಾಧಿಸತಿಃ | ಬಲಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಯದತಿಶಯಿತಂ ಬಲಂ ತಸ್ಯಾಧಿಸತಿರ್ಬಲಭೂ
ವೇತ್ಯರ್ಥಃ |** ಬಲಗಳ ನಡುವೆ ಯಾವುದು ಅತ್ಯಂತ ಅತಿಶಯವಾದ ಬಲವೋ ಅದಕ್ಕೆ ಅಧಿಸತಿಯಾಗಿ ಅತ್ಯಂತ
ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾದವನು ಎಂದರ್ಥ.

|| ಸ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನಾಶ್ರಾಃ—ನಾಶ್ರ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. **ಸ್ಯಾಯಿತೇಜ್ಞಃ—**(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ
ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಾಶ್ರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಅಜಾದ್ಯತೆಷ್ಟಾಪ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್
ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ತಸ್ಮಃ—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. **ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ—**ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಲಿಟ್
ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ **ಸರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ—**ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಸಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ.
ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃಖಯೇಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ತಕಾರಶೇಷ. **ಆತೋ ಲೋಪಃ**
ಇಟಿ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿತ್ವಾತಿದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿನ ಉಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ
ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಏವೈಃ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. **ಇಣ್ಶೀಜ್ಞಭ್ಯಾಂ ವನ್—**ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವನ್
ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ **ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಃ—**(ಉ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ
ಗುಣ. ಏವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **ಇತ್ಯಾದಿನಿರ್ವಿತ್ಯಮ್—**(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ದಕ್ಷಸತಿಃ—ದಕ್ಷಾಣಾಂ ಪತಿಃ ದಕ್ಷಸತಿಃ ಸ್ವಾಮೀತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ. **ಸತ್ಯಾನ್ಯೈಶ್ವರ್ಯೇ** (ಪಾ. ಸೂ.
೬-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಂಜಂತಿ—ಅಞ್ಞಾ ವೃತ್ತಿವೃಕ್ಷಣ್ಣಕಾಂತಿಗತಿಷು. ಧಾತು. ರುಧಾದಿ. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ
ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ **ಯೋಂತಃ—**ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. **ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನಮ್—**ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ನಮ್
ವಿಕರಣ. ಅತಿಜಃ ಎಂದು ಪ್ರತೀಕೋಧನಾದಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ
ಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ದಕ್ಷಿಣತಃ—ದಕ್ಷಿಣಸ್ಮಾತ್ ಎಂಬರ್ಥವಿನಕ್ಷಾನಾದಿದಾಗ **ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರಾಭ್ಯಾಮತಸುಚ್—**(ಪಾ.
ಸೂ. ೫-೩-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತಸುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ—**ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ. **ಟಿತಃ—**
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಉದ್ಯಂಯಮಿತಿ ಸವಿತೇವ ಬಾಹೂ ಉಭೇ ಸಿಚೌ ಯತತೇ
ಭೀಮ ಋಂಜನ್ |

ಉಚ್ಛಕ್ರಮತ್ಕಮಜತೇ ಸಿಮಸ್ತಾನ್ನವಾ ಮಾತೃಭ್ಯೋ ವಸನಾ
ಜಹಾತಿ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉತ್ | ಯಂಯಮಿತಿ | ಸವಿತಾಽ ಇವ | ಬಾಹೂ ಇತಿ | ಉಭೇ ಇತಿ | ಸಿಚೌ |
ಯತತೇ | ಭೀಮ | ಋಂಜನ್ |

ಉತ್ | ಶುಕ್ರಂ | ಅತ್ಕಂ | ಅಜತೇ | ಸಿಮಸ್ತಾತ್ | ನವಾ | ಮಾತೃಽ ಭ್ಯಃ |
ವಸನಾ | ಜಹಾತಿ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸವಿತೇವ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರೇರಕ ಆದಿತ್ಯೋ ಯಥಾ ಬಾಹೂ ಬಾಹುಸ್ಥಾನೀಯಾನ್ರತ್ತೀನುದ್ಗಮಯತಿ
ತಥಾಯನೌಷಸೋಽಗ್ನಿಃ ಸ್ವಕೀಯಾನಿ ತೇಜಾಂಸ್ಯುದ್ಯಂಯಮಿತಿ | ಭೃಶಮುದ್ಯತಾನ್ಯೂರ್ವಾಭಿಮು-
ಖಾನಿ ಕರೋತಿ | ತದನಂತರಂ ಭೀಮಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭಯಂಕರೋಽಗ್ನಿರುಭೇ ಸಿಚಾವುಭೇ ದ್ಯಾವಾ-
ಪೃಥಿವ್ಯೌ ಋಂಜನ್ ಪ್ರಸಾಧಯನ್ ಸ್ವತೇಜಸಾಲಂಕುರ್ವನ್ಯತತೇ | ಸ್ವನ್ಯಾಪಾರೇ ಪ್ರಯತತೇ | ತದ-
ನಂತರಂ ಸಿಮಸ್ತಾತ್ಸರ್ವಸ್ತಾದ್ಭೂತಜಾತಾಚ್ಛುಕ್ರಂ ದೀಪ್ತಮತ್ಕಂ ಸಾರಭೂತಂ ರಸಮುದಜತೇ |
ರಶ್ಮಿಭಿರೂರ್ಧ್ವಮಾದತ್ತೇ | ಅಪಿ ಚ ಮಾತೃಭ್ಯಃ ಸ್ವಮಾತೃಸ್ಥಾನೀಯೇಭ್ಯೋ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕೇಭ್ಯಃ
ಸಕಾಶಾನ್ನವಾ ನವಾನಿ ಪ್ರತ್ಯಗ್ರಾಣಿ ವಸನಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ಜಗತ ಆಚ್ಛಾದಕಾನಿ ತೇಜಾಂಸಿ ಜಹಾತಿ | ಉದ್ಗಮ-
ಯತಿ || ಯಂಯಮಿತಿ | ಯಮ ಉಪರಮೇ | ಆಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಲುಕಿ ನುಗತೋಽನುನಾಸಿಕಾಂತಸ್ತು |
ಸಾ. ೭೪-೮೫ | ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ನುಗಾಗಮಃ | ಏತಚ್ಚಾನುಸ್ವಾರೋಪಲಕ್ಷಣಾರ್ಥಂ | ಸಿಚೌ | ಸಿಚಿ
ಕ್ಷರಣೇ | ಸಿಂಚಿತಃ ಫಲೇನ ಸಂಯೋಜಯತ ಇತಿ ಸಿಚೌ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ | ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಯತತೇ |
ಯತೀ ಪ್ರಯತ್ನೇ | ಅತ್ಕಂ | ಅತ ಸಾತತ್ಯಗಮನೇ | ಇಣ್ಫೀಕಾಪಾಶಲ್ಯತಿಮರ್ಚಿಭ್ಯಃ ಕನ್ | ಉ

೩-೪೩ | ಇತಿ ಕನ್ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯು ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಿಮಸ್ಮಾತ್ | ಸಿಮಶಬ್ದಃ ಸರ್ವಶಬ್ದಸರ್ವೋಯಃ |
ನನಾ ವಸನಾ | ಉಭಯತ್ರ ಶೇಷ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತಿ ಶೇರ್ಲೋಪಃ | ಜಹಾತಿ | ಓಹಾಕ್ ತ್ಯಾಗೇ |
ಜೋಹೋತ್ಯಾದಿಕಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಸವಿತಾ—ಸೂರ್ಯನು | ಬಾಹೂ ಇವ—(ತನ್ನ) ಬಾಹುಗಳಂತಿರುವ ರಶ್ಮಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಸಾರಮಾಡಿಸು
ವಂತೆ | ಉದ್ಯಂಯಮೀತಿ—(ಈ ಔಷಸೋಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು) ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರಸಾರವಾಗು
ವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. | ಭೀಮಃ—ಭಯಂಕರನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ಉಭೇ ಸಿಚೌ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡನ್ನೂ |
ಅಂಜನ್—(ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ) ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತಾ | ಯತತೇ—(ಸ್ವಕರ್ತವ್ಯದಲ್ಲಿ) ನಿರತನಾಗುತ್ತಾನೆ. |
(ಅನಂತರ) ಸಿಮಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲಭೂತಗಳಿಂದಲೂ | ಶುಕ್ರಂ—ಶುಭ್ರವಾದುದೂ | ಅತ್ಯಂ—ಸಾರಭೂತ
ವಾದುದೂ | ಆದ ರಸವನ್ನು | ಉದಜತೇ—(ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ) ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎಳೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. (ಮತ್ತು) |
ಮಾತೃಭ್ಯಃ—(ತನ್ನ) ಜನನಿಗಳಾದ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಗಳಿಂದ | ನನಾ—ಹೊಸದಾದ | ವಸನಾ—(ಸಕಲ ಜಗ
ತ್ತಿಗೂ) ಹೊದಿಕೆಯಂತೆ ವ್ಯಾಪಿಸುವ (ತೇಜಸ್ಸನ್ನು) | ಜಹಾತಿ—ಹೊರಡಿಸುತ್ತಾನೆ. |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಸೂರ್ಯನು ಬಾಹುಗಳಂತಿರುವ ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳನ್ನು ಹರಡುವಂತೆ ಈ ಔಷಸೋಗ್ನಿಯು ಸಹ ತನ್ನ
ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಹರಡುತ್ತಾನೆ. ಭಯಂಕರನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡನ್ನೂ ತನ್ನ
ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತಾ ಸ್ವಕರ್ತವ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಂದಲೂ ಶುಭ್ರ
ವಾದುದೂ, ಸಾರಭೂತವಾದುದೂ ಆದ ರಸವನ್ನು ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎಳೆದುಕೊಂಡು ತನ್ನ ಜನನಿಗಳಾದ
ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಗಳಿಂದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಹೊದಿಕೆಯಂತೆ ವ್ಯಾಪಿಸುವ ತನ್ನ ಹೊಸ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಹೊರಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Like the sun, he stretches forth his arms, and the formidable Agni,
decorating both heaven and earth (with brightness), labours (in his duties);
he draws up from everything the essential (moisture), and clothes (the earth)
with new vestments (derived) from his maternal (rains).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಲ್ಲಿ ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸಿದ ಅಗ್ನಿಯ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳ ಪ್ರಸಾರಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ.
ಈ ತೇಜಃಪ್ರಸಾರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಭೀಷಣರಮ್ಯತೆಯಿದೆ. ಈ ಗುಣಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾ ಅಗ್ನಿಯು
ತನ್ನ ನಿತ್ಯಕರ್ತವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿ ಲೋಕದ ಸಾರವನ್ನು ಒಂದು ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ತಾನು ಹೀರಿ ಇನ್ನೊಂದು ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ಆ
ಸಾರವನ್ನು ಪುನಃ ಹರಡಿ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಒಂದು ಹೊಸ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ.

ಸವಿತಾ—ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರೇರಕಃ ಆದಿತ್ಯಃ | ಸಕಲಕ್ಕೂ ಪ್ರೇರಕನಾದ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು ಸೂರ್ಯಕಿರಣಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೂರ್ಯನು ಯಾವ ರೀತಿ ತನ್ನ ಬಾಹುಗಳಂತಿರುವ ಕಿರಣಗಳನ್ನು ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಹರಡಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅದರಂತೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಸಹ ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು,

ಉಪ್ಯಂಯಮೀತಿ—ಭೃಶಮುದ್ಯತಾನ್ಯೂರ್ವಾಭಿಮುಖಾನಿ ಕರೋತಿ | ಅಧಿಕವಾಗಿ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಪ್ರಸರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿಬಿಡುವುದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಸ್ವಂದ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಇದನ್ನು ಬೇರೆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ದೇವಪರಿವೇಷಣವೇಲಾಯಾಂ ಯದುದ್ಯಮನಂ ತದಿಹಾಭಿಪ್ರೇತಂ | ದೇವಾನ್ ಪರಿವೇಷ್ಯಂ ಹವೀಂಷ್ಯಾದಾಯ ಪುನಃಪುನರುದ್ಯಚ್ಛತಿ | ಸವಿತೇವ | ಯಜಮಾನನಾಮೈತಚ್ಛಾಕಪೂಣಿಸಾ ಪತಿತಂ | ಯಜಮಾನ ಇವ | ದೇವಾನ್ ಪರಿವೇಷ್ಯಂ ಹಸ್ತಾಭ್ಯಾಂ ಹವೀಂಷ್ಯಾದಾಯ ಯಜಮಾನವತ್ ಪುನಃಪುನರಗ್ನಿರುತ್ಪತ್ತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹಂಚುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಪುನಃಪುನಃ ತನ್ನ ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ ಹರಡುವುದನ್ನು ಯಜಮಾನನು ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪದೇಪದೇ ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತುವ ತೋಳುಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಶಾಕಪೂಣಿಗಳು ಸವಿತೃಶಬ್ದವನ್ನು ಯಜಮಾನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸವಿತಾ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುವ ಯಜಮಾನನೆಂದರ್ಥ ಎಂದು ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅಥವಾ ಸವಿತಾತ್ರೇ ಆದಿತ್ಯ ಏವ ವಾಭಿಪ್ರೇತಃ | ಇಲ್ಲಿ ಸವಿತೃಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದಿತ್ಯನೆಂದಾದರೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು ಎಂದಿರುತ್ತಾರೆ.

ಉಭೇ ಸಿಚ್ಛಾ ಉಭೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ | ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡನ್ನೂ, ಅಂಜನ್—ಸ್ವತೇಜಸಾ ಅಲಂಕುರ್ವನ್ ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತಾ ಎಂಬ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಸಾಯಣರೂ ;

ಉಭೇ ಸಿಚ್ಛಾ—ಸಿಚಿ ಶಬ್ದಃ ಅತ್ರ ವಸ್ತ್ರಾಂಚಲವಚನಃ | ಯತೇತಿರಪಿ ಸನ್ನಹನಾರ್ಥಃ ಉಭೇ ಅಪಿ ವಸ್ತ್ರಾಂಚಲೇ ಗಾಢಂ ಸನ್ನಹತಿ | ಸಿಚ್ಛಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ವಸ್ತ್ರದ ಸೆರೆಗೆಂದರ್ಥ. ಯತೇತೇ ಎಂದರೆ ವಸ್ತ್ರದ ಸೆರೆಗುಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಹವಿಸ್ಸಿನ ಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರಲುಳ್ಳವರೆಂದರ್ಥ ಎಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇದೂ ಸಮಂಜಸವಾಗಿಯೇ ಕಾಣುತ್ತದೆ, ಏತಕ್ಕೇಂದರೆ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಚಿಶಬ್ದವನ್ನು ನಾಮಪದವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು ಅಪರೂಪ. ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಒಂದೆರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಸ್ತ್ರದ ಸೆರೆಗೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಿತುರ್ನ ಪುತ್ರಃ ಸಿಚಿನಾ ರಭೇ ತ ಇಂದ್ರ ಸ್ವಾದಿಸ್ತಯೋ ಗಿರಾ ಶಚೀವಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೩-೫೩-೨)

ಮಾತಾ ಪುತ್ರಂ ಯಥಾ ಸಿಚಾಭ್ಯೇನಂ ಭೂಮು ಊರ್ಣುಹಿ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೮-೧೧)

ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಸಿಚಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರೂ ಸಹ ವಸ್ತ್ರಪ್ರಾಂತ, ವಸ್ತ್ರಾಂತ ಎಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳ ವಿವರಣೆಯೂ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಮುಂದಕ್ಕೂ. ಸಹ, ಸಾಯಣರು

ಉಭೇ ಸಿಚೌ ಅಂಜನ್ ಯತತೇ ಎಂದು ಅನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಉಭೌ ಸಿಚೌ ಯತತೇ ಎಂಬುದನ್ನೇ ಬೇರೆ ಮಾಡಿ, ಅನಂತರ ಭೀಮಃ ಅಂಜನ್—ಎಂಬುದನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಅತ್ಯಾನಂ ಯಜ್ಞಂ ನಾ ಪ್ರಸಾಧಯನ್ | ತನ್ನನ್ನು ಅಥವಾ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತಾ ಉತ್ ತುಕ್ರಮುತ್ಕಂ ಅಜತೇ ಎಂಬುದರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅತ್ಯಂ—ಸಾರಭೂತಂ ರಸಂ | ಸಾರಭೂತವಾದ ರಸವನ್ನು ಉದಜತೇ | ಮೇಲಕ್ಕೆ ಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ, ಎಂದು ಅತ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ರಸವೆಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ರೂಪನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಸೇರಿರುವುದೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿ ರೂಪವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆಚ್ಛಾದಕವಾದ ಕವಚವೆಂದಾಗಿದೆ. ಆಯುಧವೆಂದೂ ಒಂದೆರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸನ ಹೆಸರಾಗುವುದು

ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅತ್ಯಶಬ್ದೋತ್ತರ ರೂಪವಚನಃ ಅಂಜತಿರಸಿ ಪ್ರೇಪಣಾರ್ಥಃ | ಶುಕ್ರಮಾತ್ಮೀಯಜ್ವಾಲಾಖ್ಯಂ ರೂಪಮುತ್ಪ್ರಾಪತಿ | ಊರ್ಧ್ವಂ ಜ್ವಾಲತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತ್ಯಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲಿ ರೂಪವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಉದಜತೇ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎಸೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಹರಡುತ್ತಾನೆ ; ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು ಹರಡಿ ಉರಿಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಿಂದ—

ಸಚಾ ಯದಾಸು ಜಹತೀಷ್ಟತ್ಕಮಮಾನುಷೀಷು ಮಾನುಷೋ ನಿಷೇವೇ |

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೯೫-೮)

ಎಂಬ ನಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ನಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅತ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಂದರವಾದ ರೂಪವೆಂದರ್ಥವು.

ಸ್ತುರೀರ್ನಾತ್ಮಂ ವೃತಂ ವಸಾನಾ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ತ್ರಿಯಾ ಸುದೃಶೀ ಹಿರಣ್ಯೈಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೨೨.೨)

ವಸಾನೋ ಅತ್ಯಂ ಸುರಭಿಂ ದೃತೇ ಕಂ ಸ್ತುಂ ಣ ನೃತವಿಷಿರೋ ಬಭೂಧ |

(ಮು. ಸಂ. ೬-೨೯-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಅತ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ರೂಪವೆಂದೇ ಸಾಯಣರೂ ನಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದುಕಡೆ ಮಾತ್ರ ರಸವೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಮು. ಸಂ. ೫-೭೪-೫ ; ೯-೬೯-೪ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕವಚವೆಂದೂ, ೬-೩೩-೩. ರಲ್ಲಿ ಆಯುಧವೆಂದೂ ; ೧೦-೪೯-೩. ರಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸಶಿಶುವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಾತೃಭ್ಯಃ—ಸ್ವಮಾತೃಸ್ಥಾನೀಯೇಭ್ಯೋ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕೇಭ್ಯಃ ಸಕಾಶಾತ್ | ತನ್ನ ಮಾತೃಪ್ರಾಯರಾದ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಗಳಿಂದ ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ ; ಮಾತರೋಽಸಿ ದಿಶಃ ಅಗ್ನೀರ್ಜನಕತ್ಯಾತ್ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮಾತೃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಿಕ್ಕುಗಳೆಂದೂ, ಮಾತೃಭ್ಯಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ದಿಗ್ಭ್ಯಃ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಎಂದೂ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ನಾಕ್ಯದ ಒಟ್ಟು ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ನನಾ ವಸನಾ ಜಹತಿ | ತನ್ನ ಹೊಸದಾ

ದುದೂ, ಜಗತ್ತನ್ನೆಲ್ಲಾ ಆವರಿಸುವುದೂ ಆದ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಾನೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ದಿಕ್ಪುಗಳಿಂದ ಎಂದಾದರೆ, ಆಗ ಅಚಿರೋತ್ಪನ್ನಾನಿ ತಮಾಂಸಿ ದಿಗ್ಭ್ಯಃ ತ್ವಾಷ್ಟ್ರಾಃ ಅಗ್ನಿರಜಹಾತ್ | ಹೊಸದಾಗಿ ಆವರಿಸಿದ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಅಗ್ನಿ ಯು ದಶದಿಕ್ಪುಗಳಿಂದಲೂ ಓಡಿಸಿದನು, ನಾಶಮಾಡಿದನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಯಂಯಮೀತಿ—ಯಮ ಉಪರಮೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅತಿಶಯಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಧಾತೋರೇ-
ಕಾಚೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್. ಯಜೋಲ್ಯಚಿ ಚೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೨೪) ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ ಅನ್ಯೇಮಿತ್ತವಾಗಿ ಲುಕ್. ಸನ್ಯಜೋಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾಚೇಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಆದಿಹಲ್ಶೇಷ
ಬಂದಾಗ ಧಾತುವು ಅನುನಾಸಿಕಾಂತವಾದುದರಿಂದ ನುಗತೋಽನುನಾಸಿಕಾಂತಸ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮೫)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ನುಕಾಗಮ. ನುಕ್ ಎಂಬುದು ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಉಪಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಅಲ್ಲಿ
ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲನಾದರೆ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಶ್ರವಣವಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.
ಸನಾಧ್ಯಂತಾ ಧಾತೇವಃ—ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಂ ಯಮ್ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ
ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚರ್ಕರೀತಂ ಚೇ—ಎಂದು ಆದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಠವಾಡಿರು
ವುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಯಜೋ ನಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಕ್ಕೆ (ತಿ)
ಈಡಾಗಮ. ಯಂಯಮೀತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ
ಬರುತ್ತದೆ.

ಸವಿತಾ—ಪ್ರಸವಾರ್ಥಕ ಸು ಧಾತುವಿಗೆ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ—ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ಇಡಾಗಮ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಅನಾದೇಶ, ಚಿತ್ತೇಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋ
ದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಿಚೌ—ಷಿಚಿರ್ ಕ್ಷರಣೇ. ಧಾತು. ಸಿಂಚತಃ ಫಲೇನ ಸಂಯೋಜಯತಃ ಇತಿ ಸಿಚೌ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ.
(ಫಲಾನುಭವಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಗಳು) ಕ್ವಿಪ್ ಚೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾ
ದುದರಿಂದ ಲಘೂಫಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ವಿಪ್ ಸರ್ವಲೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.
ದ್ವಿತೀಯಾವಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಯತೇತೇ—ಯತೀ ಪ್ರಯತ್ನೇ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಔತ
ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ. ಶಪ್ವಿಕರಣ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಞತಿಜಃ—
ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭೀಮಃ—ಬಿಭೇತಿ ಆಸ್ಮಾತ್ ಇತಿ ಭೀಮಃ. ಜಾಭೀ ಭಯೇ ಧಾತು. ಭೀಮಾದಯೋಽಸಾದಾನೇ
(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಸಾಕಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋ
ದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅತ್ಯಮ್—ಅತ ಸಾತತ್ಯಗಮನೇ. ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಇತ್ ಭೀಕಾಪಾಶಲ್ಯತಿಮರ್ಚಿಭ್ಯಃ ಕನ್—
(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಶ್ಚಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಜತೇ—ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಧಾತು. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಟಿನಲ್ಲಿ
ಆತ್ಮನೇಸದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ
ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಿಮಸ್ಮಾತ್—ಸಿಮ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸರ್ವಶಬ್ದಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೀನಿ ಸರ್ವ-
ನಾಮಾನಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನ
ಪರವಾದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಜಃಸಿಜ್ಞೋಃ ಸ್ಮಾತ್ ಸ್ಮಿನ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಮಾತ್ ಎಂಬ
ಆದೇಶ. ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ನನಾ—ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ತಿ ಆದೇಶ ಬಂದು ಕಾರ್ಯವಾದಾಗ ಶೇಷ್ಯಂಧಸಿ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ
೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ವಸನಾ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ತಿಗೆ ಲೋಪ.

ಜಹಾತಿ—ಓಹಾಕ್ ತ್ಯಾಗೇ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ
ದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಲೂಕಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲೂಕವಿಕರಣ. ಶ್ಲೂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ
ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಚುತ್ವದಿಂದ ಜಕಾರಾದೇಶ. ಜಹಾತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಅತಿಜಂತದ
ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೭ ||

ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ

ತ್ವೇಷಂ ರೂಪಂ ಕೃಣುತ ಉತ್ತರಂ ಯತ್ಸಂಪಂಚಾನಃ ಸದನೇ
ಗೋಭಿರದ್ಭಿಃ |

ಕವಿಬುಧ್ನಂ ಪರಿ ಮರ್ಯುಜ್ಯತೇ ಧೀಃ ಸಾ ದೇವತಾತಾ ಸಮಿ-
ತಿರ್ಬಭೂವ || ೮ ||

ಪದಪಾಠಃ

ತ್ವೇಷಂ | ರೂಪಂ | ಕೃಣುತೇ | ಉತ್ ತರಂ | ಯತ್ | ಸಂ ಸೃಂಚಾನಃ |

ಸದನೇ | ಗೋಭಿಃ | ಅತ್ ಭಿಃ |

ಕವಿಃ | ಬುಧ್ನಂ | ಪರಿ | ಮಮೃಜ್ಯತೇ | ಧೀಃ | ಸಾ | ದೇವ ತತಾ | ಸಂ -

ಇತಿಃ | ಬಭೂವ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸದನೇಂತರಿಕ್ಷೇ ಗೋಭಿರ್ಗಂತ್ರಿಭಿರಧ್ವಿಮೇಘಸ್ಥಾಭಿಃ ಸಹ ಸಂಸೃಂಚಾನೋ ವೈದ್ಯುತರೂಪೇಣ ಸಂಯುಕ್ತಃ ಸನ್ ತ್ವೇಷಂ ದೀಪ್ತಂ ಸರ್ವೈರ್ಭ್ರಷ್ಟಮಶಕ್ಯಮುತ್ತರಮುತ್ಕೃಷ್ಟತರಂ ರೂಪಂ ವೈದ್ಯುತಂ ಪ್ರಕಾಶಂ ಯದ್ಯದಾ ಕೃಣುತೇ ಕರೋತಿ | ತದಾನೀಂ ಕವಿಃ ಕ್ರಾಂತದರ್ಶೀ ಧೀಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಧಾರಕಃ ಸೋಽಗ್ನಿಬುಧ್ನಂ ಸರ್ವಸ್ಯೋದಕಸ್ಯ ಮೂಲಭೂತಮಂತರಿಕ್ಷಂ ಪರಿ ಮಮೃಜ್ಯತೇ | ಪರಿತೋ ಮಾರ್ಷ್ವ ಸ್ವತೇಜಸಾಚ್ಛಾದಯತಿ | ತಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ಸಾ ದೇವತಾತಾ ದೇವೇನ ದೇವನಶೀಲೇನಾಗ್ನಿನಾ ತತಾ ವಿಸ್ತಾರಿತಾ ದೀಪ್ತಿರಸ್ಮಾಭಿಃ ಸ್ತುತಾ ಸತೀ ಸಮಿತಿರ್ಬಭೂವ | ತೇಜಸಾಂ ಸಂಹರ್ತಿರ್ವತಿ || ಸಂಸೃಂಚಾನಃ | ಪೃಚೀ ಸಂಪರ್ಕೇ | ರಾಧಾದಿಕಃ | ಅಸ್ಮಾಲ್ಲಟಃ ಶಾನಚ್ | ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪ ಇತ್ಯೇಕಾರಲೋಪಃ | ಸೀದಂತ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಗಂಧರ್ವಾದಯ ಇತಿ ಸದನಮಂತರಿಕ್ಷಂ | ಅಧಿಕರಣೇ ಲ್ಯುಟ್ | ಮಮೃಜ್ಯತೇ | ಮೃಜುಷ್ ಶುದ್ಧಾ | ಅಸ್ಮಾದ್ಯಜಿ ಮಮೃಜ್ಯತೇ ಮಮೃಜ್ಯಮಾನಾಸ ಇತಿ ಚೋಪಸಂಖ್ಯಾನಂ | ಸಾ. ೭೪-೯೦-೧ | ಇತಿ ನಿಸಾತನಾದಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ರುಗಾಗಮಃ | ದೇವತಾತಾ | ದೇವೇನ ತತಾ ದೇವತಾತಾ | ತನೋತೇಃ ಕರ್ಮಣಿ ನಿಷ್ಠಾ | ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾನುನಾಸಿಕಲೋಪಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ವಂ | ತೃತೀಯಾ ಕರ್ಮಣೇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಸದನೇ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ | ಗೋಭಿಃ—ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ | ಅಧ್ವಿಃ—(ಮೇಘಸ್ಥವಾದ) ನೀರುಗಳೊಡನೆ | ಸಂಸೃಂಚಾನಃ—(ಮಿಂಚಿನರೂಪದಲ್ಲಿ) ಸೇರಿಕೊಂಡು | ತ್ವೇಷಂ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದು | ಉತ್ತರಂ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದುದು ಆದ | ರೂಪಂ—(ಮಿಂಚಿನ) ತೇಜೋರೂಪವನ್ನು | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಕೃಣುತೇ—ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ (ಅಗ್ನಿ) | ಕವಿಃ—ಪ್ರಾಜ್ಞನೂ | ಧೀಃ—(ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ) ಧಾರಣೆಮಾಡುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು | ಬುಧ್ನಂ—ನೀರಿಗೆ ಮೂಲವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು | ಪರಿ ಮಮೃಜ್ಯತೇ—ಸುತ್ತಲೂ (ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ) ಹೊದಿಸುತ್ತಾನೆ. | ಸಾ ದೇವತಾತಾ—ಅಗ್ನಿದೇವನಿಂದ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಆ ದೀಪ್ತಿಯು | ಸಮಿತಿರ್ಬರ್ಭೂವ (ನಮ್ಮಿಂದ ಸ್ತುತವಾದನಂತರ) ಸಂಘಾತರೂಪವುಳ್ಳದ್ದಾಯಿತು. (ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿತು)

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಮೇಘಸ್ಥನಾದ ನೀರುಗಳೊಡನೆ ಮಿಂಚಿನರೂಪದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಪ್ರಕಾಶ ಮಾನವಾದುದೂ, ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದುದೂ ಆದ ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದಾಗ ಪ್ರಾಜ್ಞನೂ, ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಧಾರಣಮಾಡುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ನೀರಿಗೆ ಮೂಲವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೆಲ್ಲಾ ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ತುಂಬುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ನಿದೇವನಿಂದ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಲ್ಪಟ್ಟ ಆ ದೀಪ್ತಿಯು ನಾವು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಸಂಘಾತ ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಯಜ್ಞಾರ್ಹವಾಯಿತು.

English Translation

Associated in the firmament with the moving waters, he assumes an excellent and lustrous form, and the wise sustainer (of all things) sweeps over the source (of the rains with his radiance), whence a concentration of light is spread abroad by the sportive deity.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅತ್ರೇದಮುಕ್ತಂ ಭವತಿ | ಯದಾ ಮೇಘೋದಕರೂಪಾಭಿಗೋಭಿಯುಕ್ತಃ ಸನ್ನಗ್ನಿವೈದ್ಯುತಃ ಸ್ವಕೀಯಮುತ್ಕೃಷ್ಟತರಂ ತೇಜಸ್ತೇಜಃಪುಂಜಪೂರ್ಣೇಂತರಿಕ್ಷೇ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಯತಿ ತದಾ ತತ್ಸರ್ವಮಂತರಿಕ್ಷಂ ತೇನ ತೇಜಸಾ ಪ್ರವೃಷ್ಟಂ ಭವತಿ ಯಚ್ಚ ತತ್ಸ್ವರೂಪಪ್ರಾದುರ್ಭವನಂ ತದೇವ ದೇವಾಂತರೈಃ ಸಹಾಗ್ನೇರ್ಗಮನಂ ಭವತೀತಿ || ಎಂದರೆ ಮೇಘಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಿಂದ ತನ್ನ ಪೂರ್ಣ ತೇಜಸ್ಸಿನೊಡನೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅವಿರ್ಭವಿಸುವಾಗ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಲ್ಲವೂ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ತುಂಬಿಹೋಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಅತಿಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿ ಬೆಳಗುವುದು. ಈ ರೀತಿ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಾದುರ್ಭವಿಸಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸೇರುವನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ಮುಕ್ತನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅನ್ವಯವು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಾರ್ಧಕ್ಕೆ, ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಮಿಂಚಿನರೂಪದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂತಲೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದಲೂ ಸೋಮರಸಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಉಜ್ವಲವಾದ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂತಲೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಾಗಬಹುದು. ಮೊದಲನೆಯ ಅನ್ವಯದ ಪ್ರಕಾರ ಸಾಯಂಹರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ;

ಸದನೇ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ. ಸೀದಂತ್ಯೆಸ್ಮಿನ್ ಗಂಧರ್ವಾದಯಃ ಇತಿ ಸದನಮಂತರಿಕ್ಷಂ | ಗಂಧರ್ವಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸುತ್ತಾ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸದನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ,

ಗೋಭಿಃ ಅದ್ಭಿಃ ಸಂಪೃಂಚಾನಃ—ಗಂತ್ರಿಭಿಃ ಮೇಘಸ್ಥಾಭಿಃ ಸಹ ವೈದ್ಯುತರೂಪೇಣ ಸಂಯುಕ್ತಃ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಮೇಘಗಳೊಡನಿರುವ ನೀರುಗಳೊಡನೆ ಮಿಂಚಿನರೂಪದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವಿನಿರೂಪಿಸಿದೆ.

ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ,

ಸದನೇ—ಯಜ್ಞಗೃಹೇ ; ಗೋಭಿಃ ಅಧ್ವಿಃ, ಗೋ ಶಬ್ದಃ ಅತ್ರ ಸ್ತುತಿವಚನಃ |

ಗೋಭಿಯೇದೀ ಮನೈಃ ಅಸ್ಮತ್ಪ್ರಗಂ ನ ವ್ರಾ ಮೃಗಯಂತೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨-೬)

ಇತಿ ಯಥಾ | ಸ್ತುತಿಭಿಃ ಸೋಮರಸಲಕ್ಷಣಾಭಿಶ್ಚ ಅಧ್ವಿಃ ಸ್ತೋತ್ರಮಾನಃ ಸೋಮೇನ ಚ ಹೂಯಮಾನ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದಲೂ ಸೋಮರಸಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಬೀರುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತುತಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮೇಲಿನ ಶ್ರುತಿನಾಕೃತವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಉತ್ತರಂ—ಉತ್ಪ್ರಾಪ್ತರಂ | ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ತಮವಾದ ಎಂದು ತ್ವೇಷಂ ಎನ್ನುವ ಸದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲೂ ಇಬ್ಬರ ಅನ್ವಯಕ್ಕೂ ವಿವರಣೆಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾಯಣ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ,

ಕವಿಃ ಕ್ರಾಂತದರ್ಶೀ, ಧೀಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಧಾರಕಃ ಸಃ ಅಗ್ನಿಃ ಬುಧ್ಧಂ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಪರಿ ಮಮೃಜ್ಯತೇ ಪರಿತಃ ಸ್ವತೇಜಸಾ ಅಚ್ಛಾದಯತಿ ಸಾ ದೇವತಾತಾ ದೇವತೀಲೇನಾಗ್ನಿನಾ ವಿಸ್ತಾರಿತಾ ದೀಪ್ತಿಃ ಅಸ್ಮಾಭಿಃ ಸ್ತುತಾ ಸಮಿತಿರ್ಬಭೂವ ತೇಜಸಾಂ ಸಂಹತಿರ್ಭವತಿ | ಮೇಧಾವಿಯೂ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಧಾರಣೆಮಾಡುವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಆವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಆ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ನಾವು ಸ್ತುತಿಸಿದಾಗ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತೇಜಸ್ಸಿನ ಪುಂಜವುಂಟಾಯಿತು ಎಂದೂ, ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ—

ಬುಧ್ಧಂ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ | ತಚ್ಚ ತನೋಽಪನಯನೇನ ಸರ್ವತಃ ಶೋಧಯತಿ | ಧೀರಿತಿ ಕರ್ಮನಾಮ | ಸಂಗಚ್ಛಂತೇ ದೇವಾಃ ಸಾ ಸಮಿತಿಃ | ಯತ್ರ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಣಿ ದೀಪ್ತಿಮಾತ್ಮನೋ ರೂಪಮಗ್ನಿಃ ಕರೋತಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಾಚ್ಚ ತನೋಽಪನಯತಿ ತತ್ರೈವ ದೇವಾಃ ಸಂಗಚ್ಛಂತೇ ನಾನ್ಯತ್ರೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ತಮಸ್ಸನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಸಮಿತಿಯು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಬೆಳಗುತ್ತಾನೆಯೋ, ಯಾವ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕತ್ತಲನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹವು ಸೇರಿ ವಿಹರಿಸುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಖಂಡಿತವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಸೇರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಿವರಣೆಯ ಪ್ರಕಾರ ದೇವತಾತಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಯಜ್ಞ, ವೇನ, ಇತ್ಯಾದಿ ೧೫ ಯಜ್ಞನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೧೯) ಪರಿತವಾಗಿ ಯಜ್ಞನೆಂದರ್ಥವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಬುಧ್ಧಂ—ಬುಧ್ಧಮಂತರಿಕ್ಷಂ | ಬದ್ಧಾ ಅಸ್ತಿಸ್ಥಿ ವೃತಾ ಆಸ ಇತಿ ವಾ | ನೀರು ಇಲ್ಲಿ ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬುಧ್ಧವೆಂದು ಹೆಸರು. (ನಿ. ೧೦-೪೬)

Maurice Bloomfield ಎಂಬ ಅಂಗ್ಲವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರನು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿಯೇ ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಅದರೂ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿ ಆಗದೆ ಇರುವ ಋಷಿಯ ಭಾವನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ಗುಣವಾದ ತತ್ತ್ವವು ಅಡಗಿದೆಯೆಂದೂ, ಇದೇ ರೀತಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಒಂದೇ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ಕಡಿ ಬರುತ್ತದೆಂದೂ ಇದೇ ಋಕ್ಕಿನ ಅನುಪೂರ್ವಿಯುಳ್ಳ ಆ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ತೈಷಂ ರೂಪಂ ಕೃಣುತೇ ವರ್ಣೋ ಅಸ್ಯ ಸ ಯತ್ರಾಶಯತ್ಸಮೃತಾ ಸೇಧತಿ ಸ್ಥಿಧಃ |

ಅಸ್ಥಾ ಯಾತಿ ಸ್ವಧಯಾ ದೈವ್ಯಂ ಜನಂ ಸಂ ಸುಷ್ಪತೀ ನಸತೇ ಸಂ ಗೋಅಗ್ರಯಾ |

(ಮು. ಸಂ. ೯-೭೧-೮)

ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಮಾನವಾದ ಭಾವವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಅವುಗಳ ಮರ್ಮವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರಿಯುವುದು ಸುಲಭಸಾಧ್ಯವಲ್ಲವೆಂದು ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕಂಡಂತೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

"We can see that they are related beyond the verbal similarity of their opening padas. In 'I. 95. 8, 'Sage Prayer' (ಕವಿಃ ಧೀಃ) purifies Agni's foundation after his highest part has assumed brilliant colour ತೈಷಂ ರೂಪಂ ಕೃಣುತೇ so that it becomes the meeting place among the Gods. (ದೇವತಾತಾ) In 9-71-8, Soma assumes brilliant colour, goes to the divine folk and there associates himself with praise accompanied by cows. We may never find out what is the exact value of these mystic utterances of the Rishis but, in any case, these two stanzas which assimilate Agni and Soma must be considered in their mutual relation, before explanation of either is possible "

(Rig-Veda Repetitions- Pt. I. P. 110.)

ಎಂಬುದಾಗಿ ಈ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳ ಭಾವವೂ ಸಮಾನವಾದುದೆಂದೂ ಒಂದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ಇನ್ನೊಂದನ್ನೂ ಗಹನವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಎರಡರ ತತ್ತ್ವವನ್ನೂ ಕೂಲಂಕಷವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾನೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ತೈಷಮ್—ತ್ವಿಷ ದೀಪ್ತಾ ಧಾತು. ಪಚಾದಿಯು ಆ ಕೃತಿಗಣವಾದುದರಿಂದ ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಗೆ ಗುಣ. ಚಿತಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಕೃಣುತೇ—ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋತ್ತ್ವ. ಧಾತು. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಧ್ನಿಕ್ಯಣ್ವೋರಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಾಂತಾದೇಶ. ಉವಿಕರಣ. ಅತೋಲೋಪಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂಸೃಷ್ಟಾ ನಃ—ಪೃಚ್ಛೇ ಸಂಪರ್ಕೇ. ಧಾತು. ರುಧಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನ್‌ಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವನ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವನ್ ವಿಕರಣ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾನ್‌ಚಿಗೆ ಜಿಹ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾನ್‌ಚನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಶ್ವಮಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ನಷ್ಟಾಪದಾಂತಸ್ಯಯುಲಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ. ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಸವರ್ಣ. ಶಾನ್‌ಚ್ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಮ್ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಗತಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸದನೇ—ಸೀದಂತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ಗಂಧರ್ವಾದಯ ಇತಿ ಸದನಮ್. ಅಂತರಿಕ್ಷಮ್. ಪದ್ಲ ವಿಶರಣ ಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು. ಧಾತು. ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಯುಮೋರನಾಕೌ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಸದನಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗೋಭಿಃ—ಗಮ್‌ಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಗಮೋರ್ಭೋಸ್—(ಉ. ಸೂ. ೨-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಡೋಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಟಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಗೋ ಎಂದು ಓಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅದ್ವಿಃ—ಅಪ್ ಶಬ್ದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ನಿತ್ಯಬಹುವಚನಾಂತ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಭಿಃ ಪರವಾದಾಗ ಅಪೋಭಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಾಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಊಡಿದಂ ಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಮ್‌ಽಜ್ಯತೇ—ಮೃಜೂಷ್ ಶುದ್ಧಾ. ಧಾತು. ಅತಿಶಯಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಧಾತೋರೇಕಾಚಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸನ್ಯಜೋಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜಂತದ ಏಕಾಚಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಉರದತ್ವ. ಪುನಃ ಆದಿಹಲ್‌ಶೇಷ. ಮಮ್‌ಽಜ್ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಮ್‌ಽಜ್ಯತೇ ಮಮ್‌ಽಜ್ಯಮಾನಾಸ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್—ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೧-೧) ಎಂಬ ನಚನದಿಂದ ನಿಪಾತ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ರುಕಾಗಮ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಟಿತೆಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೇನತಾತಾ—ದೇವೇನ ತತಾ ದೇನತಾತಾ. ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕಮ ಫಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಅನುದಾತ್ತೋಪಃ. ದೇಶವನತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ವ. ತೃತೀಯಾ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ. ತೃತೀಯಾಕರ್ಮಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬಭೂವ—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೮ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಉರು ತೇ ಜ್ರಯಃ ಪರ್ಯೇತಿ ಬುಧ್ಧಂ ವಿರೋಚಮಾನಂ

ಮಹಿಷಸ್ಯ ಧಾಮು |

ವಿಶ್ವೇಭಿರಗ್ನೇ ಸ್ವಯಶೋಭಿರ್ದ್ಯೋಽದಬ್ಧೇಭಿಃ ಪಾಯುಭಿಃ

ಪಾಹ್ಯಸ್ಮಾನ್ || ೯ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಉರು | ತೇ | ಜ್ರಯಃ | ಪರಿ | ಏತಿ | ಬುಧ್ಧಂ | ವಿ | ರೋಚಮಾನಂ | ಮಹಿ-

ಷಸ್ಯ | ಧಾಮು |

ವಿಶ್ವೇಭಿಃ | ಅಗ್ನೇ | ಸ್ವಯಶಃ | ಭಿಃ | ಇದ್ಭಃ | ಅದಬ್ಧೇಭಿಃ | ಪಾಯು | ಭಿಃ |

ಪಾಹಿ | ಅಸ್ಮಾನ್ || ೯ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಮಹಿಷಸ್ಯ ಮಹತಸ್ತೇ ತವ ಜ್ರಯೋ ರಾಕ್ಷಸಾದೀನಾಮಭಿಭಾವುಕಂ ವಿರೋಚಮಾನಂ ವಿಶೇಷೇಣ ದೀಪ್ಯಮಾನಮುರು ವಿಸ್ತೀರ್ಣಂ ಧಾಮ ತೇಜೋ ಬುಧ್ಧಮಪಾಂ ಮೂಲಭೂತಮಂತರಿಕ್ಷಂ ಪರ್ಯೇತಿ | ಪರಿತೋ ವ್ಯಾಪ್ನೋತಿ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ | ಇದ್ಭೋಽಸ್ಮಾಭಿಃ ಪ್ರಜ್ವಲಿತಃ ಸನ್ ವಿಶ್ವೇಭಿಃ ಸರ್ವೈಃ ಸ್ವಯಶೋಭಿಃ ಸ್ವಕೀಯೈರಾತ್ಮೀಯೈಸ್ತೇಜೋಭಿರಸ್ಮಾನ್ಮಾಹಿ | ರಕ್ಷ | ಕೀದೃಶೈಃ | ಅದಬ್ಧೇಭಿಃ ರಾಕ್ಷಸಾದಿಭಿಃ

ರಹಂಸಿತ್ಯಃ | ಪಾಯುಭಿಃ | ಸಾಲನಶಕ್ತ್ಯಃ || ಪ್ರಯಃ | ಜಿ ಜಿ ಅಭಿಭವೇ | ಅಸುನ್ | ಅದಬ್ಧೇಭಿಃ |
 ದನ್ಯು ದಂಭೇ | ನಿಷ್ಠಾಯಾಂ ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷೇತೀತ್ಯತಿಷೇಧಃ | ಅನಿದಿತಾಮಿತಿ ನಲೋಪಃ | ಝಷಸ್ತೆ-
 ಘೋರ್ಧೋಽಥ ಇತಿ ಧತ್ತಂ | ನ ಇನ್ಮನಾಸೇಽನ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ನಂ | ಬಹುಲಂ ಛಂಧಸೀತಿ
 ಭಿಸ ಐಸಭಾವಃ || ೯

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಮಹಿಷಸ್ಯ—ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾದ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಪ್ರಯಃ—(ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡಿ)
 ಜಯಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳದ್ದು | ವಿರೋಚಿಮಾನಂ—ಅಧಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು | ಉರು—ವಿಸ್ತಾರ
 ವಾದುದು. ಆದ | ಧಾಮ—ತೇಜಸ್ಸು | ಬುಧ್ಧಂ—ನೀರುಗಳಿಗೆ ಮೂಲಸ್ಥಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು | ಪರೈತಿ-
 ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತದೆ. | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, | ಇದ್ಧಿ—(ನಮ್ಮಿಂದ) ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾಗಿ | ಅದಬ್ಧೇಭಿಃ-
 (ರಾಕ್ಷಸರಿಂದ) ಅಹಂಸಿತವಾದುವೂ | ಪಾಯುಭಿಃ—ರಕ್ತಿಸಲು ಸಮರ್ಥವಾದುವೂ ಆದ | ವಿಶ್ವೇಭಿಃ ಸ್ವಯಂ-
 ಶೋಭಿಃ—ನಿನ್ನ ಸಕಲ ತೇಜಸ್ಸುಗಳೊಡನೆಯೂ | ಅಸ್ಮಾನ್—ನಮ್ಮನ್ನು | ಪಾಹಿ—ಕಾಪಾಡು. |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಜಯಿಸತಕ್ಕದ್ದು, ಅಧಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸತಕ್ಕದ್ದು,
 ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಿರುವುದು ಆದ ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸು ನೀರುಗಳಿಗೆ ಮೂಲಸ್ಥಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸು-
 ತ್ತದೆ. ಮಹಾತ್ಮನಾದ ನೀನು ನಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾಗಿ ರಾಕ್ಷಸರಿಂದ ಅಹಂಸಿತವಾದುವೂ ರಕ್ತಿಸಲು ಸಮರ್ಥ-
 ವಾದುವೂ ಆದ ನಿನ್ನ ಸಕಲ ತೇಜಸ್ಸುಗಳೊಡನೆಯೂ ನಮ್ಮನ್ನು ಕಾಪಾಡು.

English Translation

The vast and victorious radiance of thee, the mighty one, pervades
 the firmament; Agni, who has been kindled by us, preserve us with all your
 undiminished and protecting glories.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ತನ್ನ ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ದುಷ್ಪಶಿಕ್ಷಣವನ್ನೂ ಶಿಷ್ಟರಕ್ಷಣವನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು
 ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಮಹಿಷಸ್ಯ—ಮಹತ್, ಬೃಹತ್, ಉಚ್ಚಿತಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಈ ಮಹನ್ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು
 ರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೩) ಮಹತ್ತಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾದ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಬಲವಾದ
 ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದು ಹೇಳುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮಾ ದೇವಾನಾಂ ಪದವೀಃ ಕವೀನಾಮೃಷಿರ್ವಿಪ್ರಾಣಾಂ ಮಹಿಷೋ ಮೃಗಾಣಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೯-೯೬-೬)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೃಗಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದು ಮಹಿಷ ಮೃಗವೆಂದು ಅದರ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಗಳಿದೆ. ಅತ್ಯಂತ ಪೂಜ್ಯವಾದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವಾಗಲೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ನಿರ್ಮದೀಂ ಬುಧ್ಧಾನ್ಮಹಿಷಸ್ಯ ವರ್ಪಸ ಈಶಾನಾಸಃ ಶವಸಾ ಕ್ರಂತ ಸೂರಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೧೩)

ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಷ್ಯವಾದ, ಪೂಜ್ಯವಾದ ಎಂದರ್ಥ. ಅದರಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾದ, ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ ಮತ್ತು ಅತ್ಯಂತ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಯಃ—ವರ್ತತೇ, ಅಯತೇ. ಲೋಟತೇ ಇತ್ಯಾದಿ ೧೨ ಗತಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯತಿ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಗಮನವೆಂದರ್ಥ. ಆದರೆ ಆ ಗಮನದಲ್ಲೂ ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಗಮನದ ವೇಗವನ್ನು ಹೇಳಲು ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅಧೀನಾಸಂ ಪರಿ ಮಾತೂ ರಿಹನ್ನಹ ತುನಿಗ್ರೇಭಿಃ ಸತ್ಯಭಿರ್ಯಾತಿ ನಿ ಪ್ರಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೦-೯)

ಇಲ್ಲಿ ದಾವಾಗ್ನಿಯು ಪ್ರಸರಿಸುವ ವೇಗವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು—

ಪ್ರತಿ ಭದ್ರಾ ಅದೃಷ್ಟತ ಗವಾಂ ಸರ್ಗಾ ನ ರತ್ನಯಃ | ಓಷಾ ಅಪ್ರಾ ಉರು ಪ್ರಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೫೨-೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಹತ್ತರದ ತೇಜಸ್ಸೆಂದು ಅರ್ಥವು ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ವೇಗ, ಅಥವಾ ಶಕ್ತಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಃ ಧಾಮ ಎಂದು ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಜಯಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ತೇಜಸ್ಸು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ:

ಬುಧ್ಧಂ—ಅಂತರಿಕ್ಷಂ | ಈ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ನಿರುಕ್ತದ ವಾಕ್ಯವನ್ನುದಹರಿಸಿ ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ತನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಅದಭ್ಯೇಭಿಃ—ಅಹಿಂಸಿತೈಃ | ಯಾರಿಂದಲೂ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡದಿರುವ ಎಂದು ಸಾಯುಭಿಃ (ರಕ್ಷಣಿಗಳಿಂದ) ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಹಿಂಸಿಸು, ನಾಶಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವ ದ್ವಿಭಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿಯೇ ಇವೆ. ಅಹಿಂಸಿತವಾದುದು, ನಾಶಮಾಡಲ್ಪಡದಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವ ಅದಭ್ಯಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿಯೇ ಆಗಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಗ್ನಿ ಯನ್ನು ರಕ್ಷಣಿಗಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಾಗ ಅದಭ್ಯೇಭಿಃ, ಅಥವಾ ಗೋಪಾಭಿಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯಗಳು ಜೊತೆ ಯಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅಪ್ರಯುಚ್ಛನ್ನಪ್ರಯುಚ್ಛದ್ಧಿರಗ್ನೇ ಶಿವೇಭಿರ್ನಃ ಸಾಯುಭಿಃ ಪಾಹಿ ಶಗ್ನೈಃ |

ಅದಭ್ಯೇಭಿರದ್ಯಹಿತೇಭಿರ್ದ್ವೇನಿಮಿಷದ್ವಿಃ ಪರಿ ಪಾಹಿ ನೋ ಜಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೩-೮)

ಅದಭ್ಯೇಭಿಸ್ತವ ಗೋಪಾಭಿರಿಷ್ಟೇಸ್ತಾಕಂ ಪಾಹಿ ತ್ರಿವಧಸ್ಥ ಸೂರೀನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೮-೭).

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ರಕ್ಷಣೆಯು ಶತ್ರುಗಳ ಏಟನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಡೆದು ಶತ್ರುವಿನ ಹಿಂಸೆಯಿಲ್ಲದಿರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ಎಂಬ ದೃಢವಾದ ನಂಬಿಕೆಯು ಅನೇಕಕಡೆ ನೈತವಾಗಿದೆ.

ನ ತಸ್ಯ ಮಾಯಯಾ ಚನ ರಿಪುರೀಶೀತ ಮರ್ತ್ಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨೩-೧೫).

ಅಗ್ನಿಯ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಒಳಗಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯಾವ ಶತ್ರುವೂ ಹಿಂಸೆ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂದು ದೃಢವಾದ ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಪ್ರಯಃ—ಜಿ ಜಿ ಅಭಿಭವೇ ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಅಸುನ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ. ಪ್ರಯಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿತಿ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ತಿಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿರೋಚಮಾನಮ್—ರುಚ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ನಿಕರಣ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಆನೇಮುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಂತಾಂಗಳಿಗೆ ಮುಕಾಗಮ. ಇಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮ. ಅನುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವ ಧಾತುಕ ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ಮೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದೂ ಅನುದಾತ್ಮವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಚಿಯುತ್ತದೆ. ವಿ ಎಂಬುದರೊಡನೆ (ಗತಿ) ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿಶ್ವೇಭಿಃ—ನಿಶ್ವ+ಭಿಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಾ ಭಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಐಸ್ಥಾನ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇ ರ್ಘುಲೈತ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ.

ಇದ್ಧೇಃ—ಇೌಇಂಧೀ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ಸರವಾದಾಗ ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರ್ಘುಷಸ್ತಫೋಽಭೋಽಭಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯತಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ವ. ರ್ಘುಲಾಂಜಶ್ ರ್ಘುತಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಧಕಾರಕ್ಕೆ ದತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅದಬ್ಬೇಭಿಃ—ದಮ್ಬು ದಮ್ಬೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ಸರನಾದಾಗ ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷಾ—
ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಣ್‌ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅನಿದಿತಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ.
ಪ್ರತ್ಯಯತಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ವ. ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಜಸ್ತ್ವ. ದಬ್ಧ ಎಂದು ರೂಪನಾಗುತ್ತದೆ. ನ ದಬ್ಧಾಃ ಅದಬ್ಧಾಃ.
ನ ಇತ್ಯುರುಷ ಸಮಾಸನಾದಾಗ ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ಯಯ
ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಸಾದೇಶ ವಿಕಲ್ಪಿತವಾದುದರಿಂದ
ತ್ವತೀಯಾ ಬಹುನಚನದಲ್ಲಿ ಏತ್ವದಿಂದ ಅದಬ್ಬೇಭಿಃ ಎಂದು ರೂಪನಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಾಹಿ—ಪಾ ರಕ್ಷಣೀ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲೋಽನ್ಯಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕನಚನದಲ್ಲಿ ಸೇರ್ಪಡೆಹಿಚ್ಛೆ—
ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಮಾನ್—ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುನಚನದಲ್ಲಿ ಶಸೋನ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೯) ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ನಕಾರಾದೇಶ. ಅದೇಃ ಪರಸ್ಯ ಸರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಆದಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ
ಸಕಾರಲೋಪ. ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಆಕಾರಾಂತಾದೇಶ. || ೯

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಧನ್ವನ್ಮೋತ್ರೇಃ ಕೃಣುತೇ ಗಾತುಮೂರ್ಮಿಂ ಶುಕ್ರೈರೂ.

ರ್ಮಿಭಿರಭಿ ನಕ್ಷತಿ ಕ್ಷಾಂ |

ವಿಶ್ವಾ ಸನಾನಿ ಜರರೇಷು ಧತ್ತೇಂತರ್ನವಾಸು ಚರತಿ ವ್ರಸೂ-

ಷು || ೧೦ ||

ಪದಪಾಠಃ ||

ಧನ್ವನ್ | ಮೋತ್ರೇಃ | ಕೃಣುತೇ | ಗಾತುಂ | ಉರ್ಮಿಂ | ಶುಕ್ರೈಃ | ಉ-

ರ್ಮಿಭಿಃ | ಅಭಿ | ನಕ್ಷತಿ | ಕ್ಷಾಂ |

ವಿಶ್ವಾ | ಸನಾನಿ | ಜಠರೇಷು | ಧತ್ತೇ | ಅಂತಃ | ನನಾಸು | ಚರತಿ | ಪ್ರ-
ಸೂಷು || ೧೦ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಧನ್ವನ್ ನಭಸಿ ಗಾತುಂ ಗಮನಶೀಲಮೂರ್ಮಿಮುದಕಸಂಘಮಯಮಗ್ನಿಃ ಸ್ತೋತಃ ಕೃಣುತೇ |
ಸ್ತೋತಸಾ ಪ್ರವಾಹರೂಪೇಣ ಯುಕ್ತಂ ಕರೋತಿ | ಶುಕ್ರೈರ್ನಿರ್ಮಲೈರೂರ್ಮಿಭಿಸ್ತೈರ್ಜಲಸಂಘೈಃ
ಕ್ಷಾಂ ಭೂಮಿಮುಭಿ ನಕ್ಷತಿ | ಅಭಿನ್ಯಾಪ್ನೋತಿ | ಸ್ವತೇಜೋಭಿರಂತರಿಕ್ಷೇ ಜಲಸಂಘಮುತ್ಪಾದ್ಯ ತೇನ
ಸರ್ವಾಂ ಭೂಮಿಮುಭಿವರ್ಷತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಪಶ್ಚಾದ್ವಿಶ್ವಾ ಸರ್ವಾಣಿ ಸನಾನಿ | ಅನ್ನನಾನ್ಮೃತತ್ | ಸರ್ವಾ-
ಣ್ಯನ್ನಾನಿ ಜಠರೇಷು ಧತ್ತೇ | ಅವಸ್ಥಾಪಯತಿ | ತದರ್ಥಂ ನನಾಸು ವೃಷ್ಟ್ಯನಂತರಮುಪ್ಪನ್ನಾಸು
ಪ್ರಸೂಷು ಸರ್ವೇಷಾಮನ್ನಾನಾಂ ಪ್ರಸವಿತ್ರೀಷ್ಟೋಷಧೀಷು ಪಾಕಾರ್ಥಮಂತಶ್ಚರತಿ | ಮಧ್ಯೇ ವರ್ತತೇ |
ಅಂತರವಸ್ಥಿತೇನ ಭಾಮಾಗ್ನಿನಾ ಸರ್ವಾ ಒಷಧಯಃ ಪಚ್ಯಂತೇ || ಧನ್ವನ್ | ರಿವಿ ರವಿ ಧನಿ ಗತೈರ್ಧಾಃ |
ಇದಿತ್ಯಾನ್ಮಮ್ | ಕನಿನ್ಯುವೃಷೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕನಿನ್ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಲುಕ್ | ಧನ್ವಂತ-
ರಿಕ್ಷಂ ಧನ್ವಂತೃಸ್ಮಾದಾಪ ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ನಿ-ಃ | ನಿತ್ವಾದ್ಯದ್ಯದಾತ್ರತ್ವಂ | ಗಾತುಂ | ಗಾಜ್
ಗತಾ | ಕಮಿಮನಿಜನೀತ್ಯಾದಿನಾ ತುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಊರ್ಮಿಂ | ಅರ್ತೇರೂಚೇತಿ ಮಿಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ನಕ್ಷತಿ | ನಕ್ಷ ಗತಾ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಅಗ್ನಿಃ— ಅಗ್ನಿಯು) | ಧನ್ವನ್— ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ | ಗಾತುಂ— ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ |
ಊರ್ಮಿಂ—ಉದಕಸಂಘಾತವನ್ನು | ಸ್ತೋತಃ—ಪ್ರವಾಹ ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿ (ಹರಿಯುವಂತೆ) | ಕೃಣುತೇ—
ಮಾಡುತ್ತಾನೆ | ಶುಕ್ರೈಃ—ನಿರ್ಮಲಗಳಾದ | ಊರ್ಮಿಭಿಃ—ಆ ಜಲಸಮೂಹಗಳಿಂದ | ಕ್ಷಾಂ—ಭೂಮಿ
ಯನ್ನು | ಅಭಿ ನಕ್ಷತಿ—ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ (ನೀರಿನಿಂದ) ಆವರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. (ಅನಂತರ) | ವಿಶ್ವಾ
ಸನಾನಿ—ಸಮಸ್ತವಾದ ಅನ್ನವನ್ನೂ | ಜಠರೇಷು—ಉದರಗಳಲ್ಲಿ | ಧತ್ತೇ—ಇರಿಸುತ್ತಾನೆ | (ಅದಕ್ಕಾಗಿ)
ನನಾಸು—(ಮಳೆಯಾದನಂತರ) ಹೊಸದಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ | ಪ್ರಸೂಷು—(ಸಕಲ) ಸಸ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಅಂತಃ
ಚರತಿ—ಒಳಗೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅಗ್ನಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಜಲಸಂಘಾತವನ್ನು ಪ್ರವಾಹರೂಪದಿಂದ ಹರಿಯು
ವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ನಿರ್ಮಲವಾದ ಆ ಅಲೆಯ ರೂಪದ ಜಲಸಮೂಹಗಳಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ
ನೀರಿನಿಂದ ತೊಯ್ಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಸಮಸ್ತವಾದ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳ ಉದರದಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿ
ಅದರ ಪಕ್ವಕ್ಕಾಗಿ ಮಳೆಯಾದನಂತರ ಹೊಸದಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಸಕಲ ಸಸ್ಯಗಳ ಅಂತಃ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

He causes the waters to flow in a torrent through the sky, and with those pure waves he inundates the earth ; he gathers all (articles of) food in the stomach, and for that purpose sojourns in the news-prung parents (of the grain).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಧನ್ವನ್—ಅಂಬರಂ, ವಿಯತ್, ವ್ಯೋಮ ಇತ್ಯಾದಿ ೧೬ ಅಂತರಿಕ್ಷ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೧೦) ಧನ್ವನ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದರ್ಥ. ಧನ್ವಾಂತರಿಕ್ಷಂ ಧನ್ವಂತ್ಯಸ್ಮಾದಾಪಃ | ಇಲ್ಲಿಂದ ಉದಕಗಳು ಹರಿಯುವುದರಿಂದ ಧನ್ವವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಯಃ ಪರಸ್ಯಾಃ ಪರಾವತ್ಸಿರೋ ಧನ್ವಾತಿರೋಚಿತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೮೭-೨)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಉದಹರಿಸಿ ಧನ್ವ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ನಿ. ೫-೫).

ಊರ್ಮಿಂ—ಊರ್ಮಿರೂರ್ಣೋತೇಃ | ಆಚ್ಛಾದನ ಮಾಡು, ಮುಚ್ಚು, ಆವರಿಸು ಎಂಬ ಅರ್ಥದ ಊರ್ಣ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತ. (ನಿ. ೫-೨೩) (ಆರ್ತೇರುಚ್ಚ ಎಂದು ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರವು ಪರಿತನವಾಗಿದೆ. 484) ತರಂಗವೆಂಬ (ಅಲೆ) ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವಂತೆಯೇ, ಜಲಸಂಘಾತ, ಜಲಸಮೂಹವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಜಲಸಂಘಾತವೆಂದರ್ಥ.

ಕ್ಷಾಂ—ಗೌಃ, ಗ್ವಾ, ಜ್ವಾ ಇತ್ಯಾದಿ ೨೧ ಪೃಥಿವೀನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ (೨-೫) ಪೃಥ್ವಿಯೆಂದು ಅರ್ಥ. ಕ್ರಿಯತೇರ್ನಿವಾಸಕರ್ಮಣಃ | (ನಿ. ೨-೬) ವಾಸಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವುಳ್ಳ ಕ್ಷಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ, ಅದರಮೇಲೆ ಎಲ್ಲರೂ ವಾಸಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಕ್ಷಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಕ್ಷಾಂ—ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು.

ಅಭಿ ನಕ್ಷತಿ—ಇನ್ಯತಿ, ನಕ್ಷತಿ, ಆಕ್ಷಾಣಾಃ ಇತ್ಯಾದಿ ೧೦ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೦) ಅಭಿನಕ್ಷ್ವತಿಯೆಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸು, ಸುತ್ತುವರಿ ಎಂದರ್ಥ.

ಪ್ರ ಪರ್ವತಾ ಅನಂತ ಪ್ರ ಗಾವಃ ಪ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಅಭಿನಕ್ಷಂತ ಇಂದ್ರಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೯೬-೫)

ಸರಸ್ವತೀಂ ಯಾಂ ಸಿತರೋ ಹನಂತೇ ದಕ್ಷಿಣಾ ಯಜ್ಞ ಮಭಿನಕ್ಷಮಾಣಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೭-೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಕ್ಷಂತೇ, ಅಭಿನಕ್ಷಮಾಣಾಃ ಎಂದರೆ ಸುತ್ತುವರಿದು ನಿಂತುಕೊಂಡರು ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನೀರು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ಆವರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ.

ಸನಾನಿ—ಅನ್ನ ನಾಮೈತತ್ | ಸಕಲಾನ್ಯನ್ನಾನಿ | ಸಮಸ್ತವಾದ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಎಂದರ್ಥವು

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಸಂಗಾ ॥

ಧನ್ವನ್—ರಿವಿ, ರವಿ, ಧನಿ, ಗತ್ಯಾರ್ಥಾಃ. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದಿತ್ತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ—
ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಕನಿನ್ಯೈವೃಷಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧನ್ವನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.
ಇದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮಿ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ
ಲುಕ್. ಇನ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಧನ್ವಾಂತರಿಕ್ಷಂ ಧನ್ವಂತ್ಯಸ್ಮಾ-
ದಾಪಃ (ನಿರು. ೫-೫) ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ (ನೀರು ಇದರಿಂದ ಬೀಳುವುದರಿಂದ ಧನ್ವನ್ ಎಂದರೆ ಆಕಾಶ)

ಕೃಣುತೇ — ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ. ಧಾತು. ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ೮ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ
ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ.

ಗಾತುಮ್—ಗಾಜ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಕಮಿಮುನಿಜನಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ತುಪ್ರತ್ಯಯ.
ಗಾತು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚ
ನಾಂತರೂಪ.

ಉರ್ಮಿಮ್ — ಋ ಗತೌ ಧಾತು. ಅರ್ತೇರೂಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಮಿಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಕಾರಾದೇಶ. ಉರಣ್ವಪರಃ—ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಮುಕಾರ
ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುವುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಉರ್ಮಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ
ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅನು ಪರವಾದಾಗ ಅನಿಪೂರ್ವಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ
ರೂಪ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಕ್ಷತಿ—ನಕ್ಷ ಗತೌ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರ
ದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಾ—ವಿಶ್ವಾನಿ ಎಂದು ನವುಂಸಕದಲ್ಲಿ ರೂಪವಾದಾಗ ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಶೇಷ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್—
(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ಧತ್ತೇ ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ
ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿತಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲೂಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ
ಶ್ಲೂ ಏಕರಣ. ಶ್ಲಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಧಾಧಾತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಃ—
ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚೆ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಸ್ತ್ವ. ಶ್ಲಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಜಾತಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ದಧಸ್ತಥೋಶ್ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೮)
ದ್ವಿರುಕ್ತವಾದ ಝವಂತವಾದ ಧಾಧಾತುವಿನ ಬರಿಗೆ ಭವ್ ಭಾವನು ತಕಾರಧಕಾರ ಪರವಾದಾಗ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ
ಅಭ್ಯಾಸದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ಧಾತುವಿನ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಖರಿಚಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಚರ್ತ್ವ. ಧತ್ತೇ
ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಸೂಷು — ಸೂಜ್ ಪ್ರಾಣಿಪ್ರಸವೇ. ಧಾತು. ದಿವಾದಿ. ಪ್ರ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆದಿಯ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ. ಕ್ವಿಪ್ ಸರ್ವಲೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ. ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್—ನಿಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮಿಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. || ೧೦ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಏನಾ ನೋ ಅಗ್ನೇ ಸಮಿಧಾ ವೃಧಾನೋ ರೇವತ್ಪವಕ ಶ್ರವ-
ಸೇ ವಿ ಭಾಹಿ |

ತನ್ನೋ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣೋ ಮಾಮಹಂತಾನುದಿತಿಃ ಸಿಂಧುಃ
ಪೃಥಿವೀ ಉತ ದ್ಯೌಃ || ೧೧ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಏವ | ನಃ | ಅಗ್ನೇ | ಸಂಽ ಇಧಾ | ವೃಧಾನಃ | ರೇವತ್ | ಪಾವಕ | ಶ್ರವಸೇ |
ವಿ | ಭಾಹಿ |

ತತ್ | ನಃ | ಮಿತ್ರಃ | ವರುಣಃ | ಮಮಹಂತಾಂ | ಅದಿತಿಃ | ಸಿಂಧುಃ | ಪೃಥಿವೀ |
ಉತ | ದ್ಯೌಃ || ೧೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಪಾವಕ ಶೋಧಕಾಗ್ನೇ ಸಮಿಧಾಸ್ಮಾಭಿದ್ವೇನ ಸಮಿದಾದಿದ್ರವ್ಯೈಷ್ಟೈವೈವಮುಕ್ತ-
ಪ್ರಕಾರೇಣ ವೃಧಾನೋ ವರ್ಧಮಾನಃ ಸನ್ ರೇವತ್ ರಯಿಮತೇ ಧನಯುಕ್ತಾಯ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ
ಶ್ರವಸೇಽನ್ನಾಯ ವಿ ಭಾಹಿ | ವಿಶೇಷೇಣ ದೀಪ್ಯಸ್ವ | ಅಸ್ಮಾಕಂ ತಾದೃಶಮನ್ನಂ ಪ್ರಯಚ್ಛೇತ್ಯರ್ಥಃ |

ನೋಸ್ಮಾಕಂ ತದನ್ನಂ ಮಿತ್ರಾದಯೋ ಮಮಹಂತಾಂ | ಪ್ರಾಜಯಂತಾಂ | ರಕ್ಷಂತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಉತ-
ಶಬ್ದಃ ಸಮುಚ್ಚಯೇ | ಪೃಥಿವೀ ಚ ದ್ಯೌಶ್ಚೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಏವ | ನಿಪಾತಸ್ಯ ಚೇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ
ದೀರ್ಘಃ | ವೃಧಾನಃ | ವೃಧೇರಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಾತ್ಪ್ರಾಚ್ಛೇಲಿಕಶ್ಚಾನಶ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ-
ಲುಕ್ | ಚಾನಶಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕತ್ವೇನ ಜಾತ್ಯಾಲ್ಪಘೂಪದಗುಣಾಭಾವಃ | ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕತ್ವಾಭಾವೇ-
ನಾನುದಾತ್ತತ್ವಾಭಾವೇ ಚಿತ್ಸ್ಮರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ರೇವತ್ | ರಯಿಶಬ್ದಾನ್ಮತುಪ್ | ರಯೇರ್ಮತೌ ಬಹು-
ಲಮಿತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಛಂದಸೀರ ಇತಿ ಮತುಪೋ ವತ್ಸಂ | ರೇಶಬ್ದಾಚ್ಚ | ಕಾ. ೬ ೧-೧೭೬-೧ | ಇತಿ
ಮತುಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಚಿತುರ್ಧ್ಯಾ ಲುಕ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಪಾವಕ—(ಎಲ್ಲರನ್ನೂ) ಶುದ್ಧಿಮಾಡುವ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಸಮಿಧಾ—(ನಮ್ಮಿಂದ ಅರ್ಪಿತ
ವಾದ) ಸಮಿದಾದಿವ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ | ಏವ—ಹಿಂದೆ ವರ್ಣಿಸಿದಂತೆ | ವೃಧಾನಃ—ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾ |
ರೇವತ್—ಧನದಿಂದಕೂಡಿದ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಶ್ರವಸೇ—ಅನ್ನಕ್ಕಾಗಿ | ವಿ ಭಾಹಿ—ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸು |
ನಃ—ನಮ್ಮ | ತತ್—ಆ ಅನ್ನವನ್ನು | ಮಿತ್ರಃ—ಮಿತ್ರನೂ | ವರುಣಃ—ವರುಣನೂ | ಅದಿತಿಃ—ಅದಿತಿಯೂ |
ಸಿಂಧುಃ—ಸಾಗರವೂ | ಪೃಥಿವೀ—ಪೃಥಿವಿಯೂ | ದ್ಯೌಃ—ದ್ಯುಲೋಕವೂ | ಮಮಹಂತಾಂ—ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

ಭಾಸಾರ್ಥ

ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಶುದ್ಧಿಮಾಡುವ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಮ್ಮಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಸಮಿದಾದಿ ವ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಹಿಂದೆ
ವರ್ಣಿಸಿದಂತೆ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾ ಧನದಿಂದಕೂಡಿದ ನಮ್ಮ ಅನ್ನಕ್ಕಾಗಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸು. ನಮ್ಮ
ಅನ್ನವನ್ನು ಮಿತ್ರನೂ, ವರುಣನೂ, ಅದಿತಿಯೂ, ಸಾಗರವೂ, ಪೃಥಿವಿಯೂ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕವೂ ಸಹ ರಕ್ಷಿಸಲಿ

English Translation

Agni, who is the purifier, growing with the fuel we have supplied,
blaze for the sake of (securing) food to us who are possessed of wealth ; and
may Mitra, Varuna, Aditi—ocean, earth and heaven, preserve it to us.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಮಿಧಾ ವೃಧಾನಃ—ಅಸ್ಮಾಭಿರ್ದತ್ತೇನ ಸಮಿದಾದಿವ್ರವ್ಯೇಣ ವರ್ಧಮಾನಃ ಸನ್ | ನಮ್ಮಿಂದ
ಅರ್ಪಿತಗಳಾದ ಸಮಿದಾದಿವ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ವರ್ಧಿತನಾಗಿ ನಮಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಇದು
ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆ. ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಗಳು ಸ್ತುತಿರತ್ತಾಭಿಪ್ರೇತಾ ನ ಕಾಷ್ಠಮಯೀ | ಸಮಿತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ
ಕಾಷ್ಠಗಳಿಂದಲ್ಲ, ಸ್ತುತಿಯಿಂದರ್ಥ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು
ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ಅನುಚಿತವೇನೂ ಕಾಣಲಿಲ್ಲ.

ಯಸ್ತು ಇಧ್ವಂ ಜಭರತ್ಸಿಷ್ಟಿದಾನೋ ಮೂರ್ಛಾನಂ ನಾ ತತಪತೇ ತ್ವಾಯಾ |

ಭುವಸ್ತಸ್ಯ ಸ್ವತರ್ವಾಃ ಪಾಯುರಗ್ನೇ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ತೀಮಘಾಯತ ಉರುಷ್ಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨-೬).

ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಶ್ರಮಪಡಿಸಿಕೊಂಡು, ತಲೆಯನ್ನೂ ಕಾಯಿಸಿಕೊಂಡು ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಜ್ವಲನ ಕ್ಯಾಗಿ ಸಮಿದಾದಿಕಾಷ್ಠಗಳನ್ನು ತಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನಿಗೆ ಶ್ರಮಯುಕ್ತವಾದ ಪೂಜೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಭೂತವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನೊದಗಿಸುವುದಲ್ಲದೇ ಹಿಂಸಾಕಾರಕರಾದ ಸಕಲ ಶತ್ರುಗಳಿಂದಲೂ ಅವನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ, ಎಂದು ಕಾಷ್ಠಸಂಚಯನವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೇ,

ನಹಿ ಮೇ ಅಸ್ತೃಘ್ನಾ ನ ಸ್ವಧಿತಿರ್ವನನ್ವತಿ |

ಅಭೈತಾದ್ಯಗ್ ಭರಾಮಿತೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೦೨-೧೯).

ಯದಗ್ನೇ ಕಾನಿ ಕಾನಿ ಚಿದಾ ತೇ ದಾರೂಣಿ ದಧ್ವಸಿ |

ತಾ ಜುಷಸ್ವ ಯವಿಷ್ಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೦೨-೨೦).

ಎಂಬುದಾಗಿ ಯಜಮಾನನು ಅಗ್ನಿಗೆ ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕಾದ ಆಜ್ಞಾಹುತಿಗೆ ದಾತ್ರಿಯಾಗಿರತಕ್ಕ ಒಳ್ಳೆಯ ಗೋವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕಾಷ್ಠಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವ ಆಯುಧಗಳಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಕಾಷ್ಠಗಳ ಅರ್ಪಣೆಯಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಹೇಳುವ ಅರ್ಥವೂ ಸಮಂಜಸವಾಗಿಯೇ ಇದೆ.

ರೇವತ್—ಧನಯುಕ್ತಮನ್ನಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ | ಪುತ್ರಾದಿ ಸಂಪತ್ತಿನೊಡಗೂಡಿದ ಅನ್ನವನ್ನು, ಅಥವಾ ಅನ್ನಕ್ಕಾಗಿ.

ತನ್ನೋ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣೋ ಮಾಮಹಂತಾಮದಿತಿಃ ಸಿಂಧುಃ ಪೃಥಿವೀ ಉತ ದ್ಯೌಃ—ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಅನುಗೃಹೀತವಾದುದೂ, ಧನದಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ ಆದ ಅನ್ನವನ್ನು ಮಿತ್ರವರುಣಾದಿ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ನಮ್ಮ ಭೋಗಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದದ್ದನ್ನಾಗಿಯೂ, ಹವಿರಾದ್ಯರ್ಪಣೆಗೋಸ್ಕರ ಪೂಜ್ಯವಾದದ್ದನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡಲಿ ಎಂದು ಸರ್ವದೇವತಾಕವಾದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ. ಸೂಕ್ತದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಉದರ್ಕನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದಾಗಿಯೂ ಇಂತಹ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಭರದ್ವಾಜಾದಿ ಋಷಿಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಕುತ್ಸನ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಅಧಿಕವಾದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಿದೆಯೆಂದೂ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಋ. ಸಂ. ೧-೯೪ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ತಿನ ವಿನರಣೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಸ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಏವ—ಚಾದಯೋಽಸತ್ವೇ—ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದು ನಿಪಾತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ನಿಪಾತಸೃಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಮಿಧಾ—ಜಾಂಞೀ ದೀಪ್ತೌ. ಧಾತು. ಸಂ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನಿಧಿತಾಂಹಲ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ನಕಾರಲೋಪ. ಸಮಿಧ್ ಎಂದು ಭಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃಗುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವೃಧಾನಃ—ವೃಧು ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ಪ್ರೇರಣಾ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತ ಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ತಾಚ್ಚೀಲ್ಯವಯೋ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಾನಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಕಪ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಆಗ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಾನಶಿಗೆ ಜಿಹ್ವದ್ವಾನ ಬರುವುದರಿಂದ ಕ್ವಿತಿಚೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚಾನಶ್ ಲಸ್ಥಾನಿಕವಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯ ನಿಬಂಧನವಾದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರೇವತ್—ರಯಿಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ರೇವತ್. ತದಸ್ಯಾಸಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮತುಪ್ ಪರವಾದಾಗ ರಯೇರ್ಮತ್ ಬಹುಲಮ್—ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ರಯಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವನ್ನು ಹೊಂದುವವುಗಳು ಎರಡು ಇರುವುದರಿಂದ ನಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೭) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರರೂಪ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚೆ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವರೂಪ. ರೇಘೋತ್ತರಾಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಗುಣಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಛಂದಸೀರಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇ ಎಂಬುದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಯ. ರೇವತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತುಪ್ ಪಿತ್ತಾದರೂ ರೇ ಶಬ್ದಾಚ್ಚೆ (ಕಾ. ೬-೧-೧೭೬-೧) ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲುಕ್.

ಪಾನಕ—ಪೂರ್ಣ ಪವನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಣ್ವಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುಮೋರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆಕಾದೇಶ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಚೋಞ್ವಾತಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಆಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆವಾದೇಶ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭಾರಿ—ಭಾ ದೀಪ್ತೌ. ಧಾತು. ಲೋಣ್ಯಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾಮಹಂತಾಮ್—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ (ಝ) ಬರುತ್ತದೆ. ರೋಂತಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಶ್ಲು ಆದೇಶ. ಶ್ಲಾ—ಎಂಬುದರಿಂದ

ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅದಿಹಲ್‌ಶೇಷ. ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದೃಶ್ಯತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದ್ಯೌಃ—ದಿವ್ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಸು ಪರನಾದಾಗ ದಿನಶ್ಚೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೮೪) ಔಕಾರಾಂತಾ
ದೇಶ. ಯಣ್. ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಅನಲ್ವಿಧೌ—ಎಂದು ಅಲ್‌ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವ ನಿಷೇಧ
ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಔಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವದಿಂದ ಹಲ್‌ತ್ವನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಸುಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ||೧೧||

— :೦: —

ತೊಂಭತ್ತಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಸ ಪ್ರತ್ನೇಥೇತಿ ನವಚಂ ತೃತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ಕುತ್ಸಸ್ಯಾರ್ಷಂ ತ್ರಿಷ್ಟುಭಂ | ದ್ರವಿಣೋದಸ್ತು-
ಗೌಣವಿಶಿಷ್ಟೋಽಗ್ನಿಃ ಶುದ್ಧಾಗ್ನಿರ್ವಾ ದೇವತಾ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಸ ಪ್ರತ್ನೇಥಾ ನವ ದ್ರವಿಣೋ-
ದಸ ಇತಿ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾಶ್ಚಿನಶಸ್ತ್ರಯೋಃ ಪೂರ್ವಸೂಕ್ತೇನ ಸಹೋಕ್ತಃ ಸೂಕ್ತವಿನಿಯೋಗಃ ||
ವ್ಯೂಢಸ್ಯ ದಶರಾತ್ರಸ್ಯ ಷಷ್ಠೇಽಹನ್ಯಾಗ್ನಿನಾರುತ ಇದಂ ಸೂಕ್ತಂ ಜಾತವೇದಸ್ಯನಿವಿದ್ಧಾನಂ | ವ್ಯೂಳ್ವ-
ಶ್ವೇದಿತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಸ ಪ್ರತ್ನೇಥೇತ್ಯಾಗ್ನಿನಾರುತಂ | ಅ. ೮-೮ | ಇತಿ | ಸ ಪ್ರತ್ನೇಥಾ ಸಹಸಾ
ಜಾಯಮಾನ ಇತಿ ಜಾತವೇದಸ್ಯಂ ಸಮಾನೋದರ್ಕಮಿತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ || ಐ. ಬ್ರಾ. ೫-೧೫ || ಮಹಾ-
ಪಿತೃಯಜ್ಞೇ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತ್ಸ್ನಾನೀಯಸ್ಯ ಕವ್ಯವಾಹನಸ್ಯ ಸ ಪ್ರತ್ನೇಥೇತ್ಯೇಷಾ ಯಾಜ್ಯಾ | ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನೇರಿತಿ
ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಸ ಪ್ರತ್ನೇಥಾ ಸಹಸಾ ಜಾಯಮಾದ ಇತ್ಯಾಗ್ನಿಃ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತ್ಕವ್ಯವಾಹನಃ | ಅ. ೨-೧೯ |
ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಸ ಪ್ರತ್ನೇಥಾ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ದ್ರವಿಣೈದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.
ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಕುತ್ಸ ಆಂಗಿರಸಃ ಎಂಬುವನೇ ಋಷಿಯು. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್
ಛಂದಸ್ಸು. ದ್ರವಿಣೋದನಾಮಕ ಅಗ್ನಿಯು ಅಥವಾ ಕೇವಲ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—
ಸ ಪ್ರತ್ನೇಥಾ ನವ ದ್ರವಿಣೋದಸ ಇತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ
ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಹತ್ತುದಿನಗಳು ಮಾಡಬೇಕಾದ ವ್ಯೂಳ್ವ
ವೆಂಬ ಯಾಗದ ಆರನೆಯ ದಿವಸ ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನ ಮಾಡುವಾಗ ಜಾತವೇದನಾಮಕ ಅಗ್ನಿಯು
ನಿವಿತ್ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ವ್ಯೂಳ್ವಶ್ಚ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಸ
ಪ್ರತ್ನೇಥೇತ್ಯಾಗ್ನಿನಾರುತಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೮-೮) ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ

ಕೂಡ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಸ ಪ್ರತ್ಯಥಾ ಸಹಸಾ ಜಾಯಮಾನ ಇತಿ ಜಾತವೇದಸ್ಯಂ ಸಮಾನೋದರ್ಕಮಿತ್ಯಾದಿ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಎಂದು ವಿವರಣೆ ಇರುವುದು (ಐ. ಬ್ರಾ. ೫-೧೫) ಮಹಾಸಿತ್ಯಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತ್ ಎಂಬ
ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಹೋಮಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಕವ್ಯವಾಹನಾಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಸ ಪ್ರತ್ಯಥಾ ಎಂಬ ಈ
ಋಕ್ಕು ಯಾಜ್ಞಮಂತ್ರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನೇಃ
ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಸ ಪ್ರತ್ಯಥಾ ಸಹಸಾ ಜಾಯಮಾನ ಇತ್ಯಗ್ನಿಃ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತ್ಕವ್ಯವಾಹನಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ
ವಿವರಿಸಲಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೨-೧೯).

—:೦:—

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೯೬

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೫ || ಸೂಕ್ತ—೯೬ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೭ || ವರ್ಗ— ೩, ೪ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ— ೯ ||

|| ಋಷಿಃ—ಕುತ್ವ ಆಂಗೀರಸಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿರಗ್ನಿರ್ವಿಣೋದಾ ವಾ ||

|| ಛಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ ಪ್ರತ್ಯಥಾ ಸಹಸಾ ಜಾಯಮಾನಃ ಸದ್ಯಃ ಕಾನ್ಯಾನಿ ಬಳಧತ್ತ
ವಿಶ್ವಾ ।

ಆಸಶ್ಚ ಮಿತ್ರಂ ಧಿಷಣಾ ಚ ಸಾಧನ್ತೇನಾ ಅಗ್ನಿಂ ಧಾರಯನ್ದ್ರ-
ವಿಣೋದಾಂ || ೧ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಸಃ | ಪ್ರತ್ನಃ | ಸಹಸಾ | ಜಾಯಮಾನಃ | ಸದ್ಯಃ | ಕಾವ್ಯಾನಿ | ಬಹಿಃ |

ಅಧತ್ತ | ವಿಶ್ವಾ |

ಆಪಃ | ಚ | ಮಿತ್ರಂ | ಧಿಷಣಾ | ಚ | ಸಾಧನ್ | ದೇನಾಃ | ಅಗ್ನಿಂ | ಧಾರ-
ಯನ್ | ದ್ರವಿಣಃ | ದಾಂ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸಹಸಾ ಬಲೇನ ಜಾಯಮಾನೋ ನಿರ್ಮಥನೇನೋತ್ಪದ್ಯಮಾನಃ ಸೋಽಗ್ನಿಃ ಸದ್ಯಸ್ತದಾನೀ-
ಮುತ್ಪತ್ತೈನಂತರಮೇವ ಪ್ರತ್ನಃ ಪ್ರತ್ನ ಇವ ಚಿರಂತನ ಇವ ವಿಶ್ವಾ ವಿಶ್ವಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಕಾವ್ಯಾನಿ ಕವೇಃ
ಕ್ರಾಂತದರ್ಶಿನಃ ಪ್ರಗಲ್ಭಸ್ಯ ಕರ್ಮಾಣಿ ಬಹಿಃ ಸತ್ಯಮಧತ್ತ | ಅಧಾರಯತ್ | ಪೂರ್ವಂ ವಿದ್ಯಮಾನ
ಇನಾಗ್ನಿರುತ್ಪತ್ತಿಸಮಕಾಲಮೇವ ಸ್ವಕೀಯಂ ಹವಿರ್ವಹನಾದಿಕಂ ಸರ್ವಂ ಕಾರ್ಯಮಕರೋದಿತ್ಯರ್ಥಃ |
ಇನುಮಗ್ನಿಂ ವೈದ್ಯುತರೂಪೇಣ ವರ್ತಮಾನಂ ಮೇಘೋಷ್ವವಸ್ಥಿತಾ ಆಸತ್ತ್ವ ಧಿಷಣಾ ಚ ಯಾ ಮಾಧ್ಯ-
ಮಿಕಾ ನಾಕ್ ಸಾ ಚ ಮಿತ್ರಂ ಸಖಿಭೂತಂ ಸಾಧನ್ | ಸಾಧಯಂತಿ | ಕುರ್ವಂತಿ | ತಮಿಮಂ ದ್ರವಿ-
ಣೋದಾಂ ದ್ರವಿಣಸ್ಯ ಧನಸ್ಯ ದಾತಾರಮಗ್ನಿಂ ದೇನಾ ಋತ್ವಿಜೋ ಧಾರಯನ್ | ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿರೂಪೇಣ
ಧಾರಯಂತಿ | ಯದ್ವಾ ದೇನಾ ಏವೇಂದ್ರಾದಯ ಇನುಮಗ್ನಿಂ ದ್ರವಿಣೋದಾಂ ಹವಿರ್ವಹಣಸ್ಯ ಧನಸ್ಯ
ದಾತಾರಂ ಕೃತ್ವಾ ದೂತೈಃ ಧಾರಯನ್ | ಧಾರಯಂತಿ || ಪ್ರತ್ನಃ | ಪ್ರತ್ನ ಪೂರ್ವವಿಶ್ವೇನಾತ್ಥಾಲ್
ಭಂದಸೀತೀನಾರ್ಥೇ ಧಾತ್ರೈಯಃ | ಕಾವ್ಯಾನಿ | ಕವೇಃ ಕರ್ಮ ಕಾವ್ಯಂ | ಗುಣವಚನಬ್ರಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯ
ಇತಿ ಸ್ಯ ಇತ್ | ಇತ್ಯಾತ್ಮಂ | ಲೇಛ್ಯದಾಗಮಃ | ಇತಶ್ಚ ಲೋಪ ಇತೀಕಾರಲೋಪಃ | ಭಂದಸ್ಯುಭಯ-
ಥೇತಿ ಶಪ ಅರ್ಧಧಾತುಕತ್ವಾಣ್ಣೇರನಿಟೀತಿ ಣಿಲೋಪಃ | ದ್ರವಿಣೋದಾಂ | ದ್ರವಿಣಾನಿ ದದಾತೀತಿ
ದ್ರವಿಣೋದಾಃ | ದ್ರು ಗತೌ | ದ್ರುದಕ್ಷಭ್ಯಾಮಿನನ್ | ಛಾಂದಸಃ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಸುಕ್ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿ
ದೃಶ್ಯಂತ ಇತಿ ದದಾತೇರ್ವಿತ್ | ಸಕಾರಾಂತಂ ತ್ವಸುನಿ ಕೃತೇ ನಿಷ್ಪದ್ಯತೇ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಸಹಸಾ—(ಘರ್ಷಣದ) ಶಕ್ತಿಯಿಂದ | ಜಾಯಮಾನಃ—ಉತ್ಪನ್ನನಾಗತಕ್ಕ | ಸಃ—ಅಗ್ನಿಯು |
ಸದ್ಯಃ—ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ | ಪ್ರತ್ನಃ—(ಬಹಳ) ಹಳಬನಂತೆ | ವಿಶ್ವಾ—ಸಕಲವಾದ | ಕಾವ್ಯಾನಿ—
ಪ್ರಾಜ್ಞನ (ಹವಿರ್ವಹನಾದಿ) ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ | ಬಹಿಃ—ನಿಜವಾಗಿಯೂ | ಅಧತ್ತ—(ತನ್ನಧೀನ

ವಾಗಿ) ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ (ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ) | ಆಪಶ್ಚ- (ಮೇಘಸ್ಥವಾದ) ನೀರುಗಳೂ | ಧಿವಣಾ ಚ- (ಗುಡುಗುಶಬ್ದದ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ) ವಾಕ್ಯೂ ಸಹ | ಮಿತ್ರಂ- (ಮಿಂಚಿನರೂಪದ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) ಸ್ನೇಹಿತನನ್ನಾಗಿ | ಸಾಧನ್- ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ | ದ್ರವಿಣೋದಾ- ಧನದ ದಾತನಾದ | ಅಗ್ನಿಂ- ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ದೇವಾಃ- ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು | ಧಾರಯನ್- (ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿರೂಪಗಳಿಂದ) ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರು ||

ಅಥವಾ

ದೇವಾಃ- (ಇಂದ್ರಾದಿ) ದೇವತೆಗಳು | ಅಗ್ನಿಂ- ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ದ್ರವಿಣೋದಾ- (ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ) ಧನವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನನ್ನಾಗಿ | ಧಾರಯನ್- (ದೂತಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ) ಇರಿಸಿಕೊಂಡರು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅರಣಿಗಳ ಘರ್ಷಣದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗತಕ್ಕ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ ಬಹಳ ಹಳಬನಂತೆ ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ತನ್ನ ಧೀನವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಮೇಘಸ್ಥವಾದ ನೀರುಗಳೂ, ಗುಡುಗುರೂಪದ ವಾಕ್ಯೂ ಸಹ ಮಿಂಚಿನ ರೂಪದ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತಮಗೆಲಾ ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಧನವನ್ನು ಹಂಚತಕ್ಕ ದೂತನನ್ನಾಗಿ ಇರಿಸಿಕೊಂಡರು.

English Translation

Engendered by force, Agni verily appropriates, as soon as born, the offerings of the sages : the waters and voice make him their friend, and the gods retain him as the giver of (sacrificial) wealth.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ದೈವಿರೂಪೇ ಸೂಕ್ತಮೌಷಸಾಯಾಗ್ನಯೇ ಸ ಪ್ರತ್ನಭೇತಿ ದ್ರವಿಣೋದಸೇಽಗ್ನಯೇ |
(ಬೃಹದ್ದೇವತಾ. ೩-೧೯)

ಸ ಪ್ರತ್ನಥಾ ನವ ದ್ರವಿಣೋದಸೇ |
(ಸರ್ವಾನುಕ್ರಮಣಿ.)

ದ್ರವಿಣೋದಸ್ವೈಗುಣಯುಕ್ತಾಯಾಗ್ನಯೇ ಇದಂ ಸ್ತಾವಕಂ. (ವೇದಾರ್ಥದೀಪಿಕಾ) ದ್ರವಿ-
ಣೋದಾಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ದ್ರವಿಣೋದಾಃ- ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ತುರು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಬರೆದಿರುವರು-

ದ್ರವಿಣೋದಾಃ | ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಕಸ್ಮಾದ್ಧನಂ ದ್ರವಿಣಮುಚ್ಯತೇ | ಯದೇನದಭಿದ್ರ-
ವಂತಿ | ಬಲಂ ವಾ ದ್ರವಿಣಂ ಯದೇನೇನಾಭಿದ್ರವಂತಿ | ತಸ್ಯ ದಾತಾ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ
(ನಿ. ೮-೧)

ಇಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು, ದ್ರವಿಣಂ ದೇವತೀತಿ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ. ದ್ರವಿಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನ, ಬಲ ಎಂದು ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿರುವುವು. ಆದುದರಿಂದ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂದರೆ ಧನವನ್ನು ಅಥವಾ ಬಲವನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಇದು ಈ ಶಬ್ದದ ಅವಯವಾರ್ಥವು. ಇವಲ್ಲದೆ ಯಾಸ್ವರು ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವರು—

ದ್ರವಿಣೋದಾ ಯಸ್ತುಂ | ದ್ರವಿಣಸ ಇತಿ ದ್ರವಿಣಸಾದಿನ ಇತಿ ವಾ ದ್ರವಿಣಸಾನಿನ ಇತಿ
ವಾ ದ್ರವಿಣಸಸ್ತಸ್ಮಾತ್ ಪಿಬತ್ತಿತಿ ವಾ | ಯಜ್ಞೇಷು ದೇವಮೀತೇ | ಯಾಚಂತಿ
ಸುತಂತಿ, ವರ್ಧಯಂತಿ ಪೂಜಯಂತೀತಿ ವಾ ||

ಎಂದರೆ ಧನ, ಹವಿಸ್ಸು ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಆಹೇಕ್ಷಿಸುವ ಋತ್ವಿಜರು ದ್ರವಿಣೋದಾ ಎಂಬ ನಿನ್ನನ್ನು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವಂತೆ, ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಎಕನಚನವಾಗಿದ್ದರೂ ದೇವಂ ಎಂಬ ದ್ವಿತೀಯೈಕನಚನಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಯಿತೆಂದರೆ— ದ್ರವಿಣೋದಾ ಯಃ ದೇವಃ ತಂ ದೇವಂ, ಯಾವ ದೇವನು ಧನದಾತನೋ ಆ ದೇವನನ್ನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಪದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರವಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ದ್ರವಿಣಸಃ ಎಂದರೆ ಧನ ಅಥವಾ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತಾಯಜನಾರ್ಥ ನಾಗಿ ದೇವನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವವರಾದುದರಿಂದ ದ್ರವಿಣಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಋತ್ವಿಜರು ಎಂದರ್ಥವು. ಮತ್ತು ಈಳಿತೇ ಎಂದರೆ ಯಾಚಿಸುತ್ತಾರೆ, ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ, ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುತ್ತಾರೆ, ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ಅನೇಕ ಅರ್ಥ ಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ತತ್ಕೋ ದ್ರವಿಣೋದಾ ಇಂದ್ರ ಇತಿ ಕ್ರೌಷ್ಟಕಿಃ |
ಸ ಬಲಧನಯೋರ್ದಾರ್ಥತಮಸ್ತಸ್ಯ ಚ ಸರ್ವಾ ಬಲಕೃತಿಃ ||

ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನೇನೋ ಹೇಳಿದ್ದಾಯಿತು. ಆದರೆ ಈ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ಯಾರು? ಎಂದರೆ, ಇಂದ್ರನೇ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು, ಏಕೆಂದರೆ ದ್ರವಿಣ ಶಬ್ದವು ಸೂಚಿಸುವ, ಬಲ, ಧನ. ಇವುಗಳನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಕೊಡುವವನು ಇಂದ್ರನೇ ಆದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಕ್ರೌಷ್ಟಕಿ ಎಂಬುವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಥಾಪ್ಯಗ್ನಿಂ ದ್ರವಿಣೋದಸಮಾಹೈಷ ಪುನರೇತಸ್ಮಾಜ್ಜಾಯತೇ |
ಯೋ ಅಶ್ವನೋರಂತರಗ್ನಿಂ ಜಜಾನ ಇತ್ಯಸಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

ಮತ್ತು ಇವರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಇಂದ್ರನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಆದುದರಿಂದ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು ಎಂದು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ “ಅಶ್ವನೋರಂತರಗ್ನಿಂ ಜಜಾನ” ಎಂಬ ಮುಕ್ತವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

ಅಥಾಪ್ಯತುಯಾಜೇಷು ದ್ರವಿಣೋದಸಾಃ ಪ್ರವಾದಾ ಭವಂತಿ | ತೇಷಾಂ ಪುನಃ ಪಾತ್ರ-
ಸ್ಯೇಂದ್ರಪ್ರಾಣಮಿತಿ ಭವತಿ || ಅಥಾಪ್ಯೇನಂ ಸೋಮಪಾನೇನ ಸ್ತುತಿ | ಅಥಾಪ್ಯಾಹ
ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಪಿಬತು ದ್ರವಿಣೋದಸ ಇತಿ ||

ಋತುಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಜರ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೋಮಪಾನಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ, ಋತ್ವಿಜರನ್ನು ದ್ರವಿಣೋದಸರೆಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿ ಇದೆ. ಇದೆಲ್ಲವೂ ಕ್ರಾಷ್ಟ್ಯಕಿ ಎಂಬುವರ ಮತವು.

ಆಯಮೇವಾಗ್ನಿದ್ರವಿಣೋದಾ ಇತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ ಅಗ್ನೀಯೇಷ್ಟೇನ ಹಿ ಸೂಕ್ತೇಷು ದ್ರವಿ
ಣೋದಸಾಃ ಪ್ರವಾದಾ ಭವಂತಿ ||

ಅಗ್ನಿಯೇ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂದು ಶಾಕಪೂಣಿಯವರ ಮತವು, ಏಕೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಸಂಬಂಧವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಜರು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣಪದವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು.

ಯಥೋ ಏತತ್ಸ ಬಲಧನಯೋರ್ವಾರ್ತೃತಮ ಇತಿ ಸರ್ವಾಸು ದೇವತಾಸ್ವೈಶ್ವರ್ಯಂ ವಿದ್ಯತೇ
ಯಥೋ “ ಏತದೋಜಸೋಜಾತಮುತಮನ್ಯ ಏನಂ ” ಇತಿ ಚಾರ್ಹೇತ್ಯಯಮಪ್ಯಗ್ನಿ-
ರೋಜಸಾ ಬಲೇನ ಮಧ್ಯಮಾನೋ ಜಾಯತೇ ತಸ್ಮಾದೇನಮಾಹ ಸಹಸಸ್ಪುತ್ರಂ ಸಹಸಃ
ಸೂನುಂ ಸಹಸೋ ಯಹುಂ ||

ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಐಶ್ವರ್ಯವಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೂ ಬಲ, ಧನ ಇವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವನು. ಬಲಧನಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ದ್ರವಿಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಲವೆಂದು ಅರ್ಥವಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉಪ್ಪತ್ತಿಸುವುದಾಗಿ ಬಲವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ (ಬಲವಾಗಿ) ಮಥನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಬಲದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದನೆಂದು ಹೇಳುವ ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಹಸಸ್ಪುತ್ರಂ, (ಸಹಸಃ-ಬಲದ, ಪುತ್ರಂ-ಪುತ್ರನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) ಸಹಸಃ ಸೂನುಂ ಸಹಸೋ ಯಹುಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವರು—

ದ್ವಿನ್ಯಃ ಸರ್ಪಿರಾಸುತಿ ಪ್ರತ್ನೋ ಹೋತಾ ವರೇಣ್ಯಃ |

ಸಹಸಸ್ಪುತ್ರೋ ಅದ್ಭುತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೭-೬)

ತ್ವಂ ಹ ಯದ್ಯವಿಷ್ಯ ಸಹಸಃ ಸೂನವಾಹುತಃ |

ಋತಾ ವಾ ಯಜ್ಞಯೋ ಭುವಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೭೫-೩)

ಅಗ್ನೇ ವಾಜಸ್ಯ ಗೋಮತ ಈಶಾನಃ ಸಹಸೋ ಯಹೋ |

ಅಸ್ಮೇ ಧೇಹಿ ಜಾತವೇದೋ ಮಹಿಶ್ರವಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೭೯-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಹಸಸ್ಪುತ್ರ, ಸಹಸಃ ಸೂನು, ಸಹಸೋ ಯಹು ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು. ಆದುದರಿಂದ ಬಲಧನಗಳನ್ನು ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ಕೊಡುವವರಾದರೂ ಅಗ್ನಿಯೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾಗಿರುವನು.

ಇಲ್ಲಿ ಬೃಹದ್ದೇವತಾವಾಕ್ಯಗಳನ್ನುದಹರಿಸಿ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಯಾವ ದೇವತೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದು, ಇದರಿಂದ ಆ ದೇವತೆಯ ಯಾವ ಯಾವ ಗುಣಗಳು ತಿಳಿಯುವುವು ಎಂದು ನೋಡೋಣ.

ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಅಗ್ನಿಯೆಂಬ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಅಗ್ನಿಗೆ ಏತಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸಿದೆ.

ಜಾತೋ ಯದಗ್ರೇ ಭೂತಾನಾಂ ಅಗ್ರಣೇರಧ್ವರೇ ಚ ಯತ್ |

ಸಾಮ್ನಾ ಸಂನಯತೇ ವಾಂಗಂ ಸ್ತುತೋಽಗ್ನಿ ರಿತಿ ಸೂರಿಭಿಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೨೪)

ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನೇತೃವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ತಾನು ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರೂ ಅದನ್ನು ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಲೀನವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಋಷಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ನಿರ್ವಚನವು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಗ್ರಣೇರ್ಭವತಿ, ಅಗ್ರಂ ಯಜ್ಞೇಷು ಪ್ರಣೇಯತೇ, ಅಂಗಂ ನಯತಿ ಸನ್ನಮಮಾನಃ | (ನಿ. ೭-೧೪) ಎಂಬ ನಿರ್ವಚನಗಳಿಗೆ ಅನುರೂಪವಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಶಬ್ದವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದನಂತರ, ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ—

ದ್ರವಿಣಂ ಧನಂ ಬಲಂ ವಾಪಿ ಪ್ರಾಯಶ್ಚ ದೈನ ಕರ್ಮಣಾ |

ತತ್ಕರ್ಮ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಕುತ್ಸಸ್ತು ಪ್ರಾಹೈನಂ ದ್ರವಿಣೋದಸಂ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೨೫)

ಉದಾರವಾಗಿ ಧನವನ್ನೂ ಬಲವನ್ನೂ ಕೊಡತಕ್ಕ ಅಗ್ನಿಯ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಕುತ್ಸಮುಷಿಯು ಗ್ರಹಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಧನದ ಅಥವಾ ಬಲದ ದಾತನಾದ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಿರುವನು.

ದ್ರವಿಣೋದಾ ದ್ರವಿಣಸ್ತುರಸ್ಯ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಸನರಸ್ಯ ಪ್ರ ಯಂಸತ್ |

ದ್ರವಿಣೋದಾ ವೀರವತೀಮಿಷಂ ನೋ ದ್ರವಿಣೋದಾ ರಾಸತೇ ದೀರ್ಘಮಾಯುಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೯೬-೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಕುತ್ಸಕೃತವಾದ ಅಗ್ನಿಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ಪುನಃ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವಾದದ್ದೇ ಹೊರತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದುದಲ್ಲ ಎಂದು ಸಮರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಅಯಂ ಹಿ ದ್ರವಿಣೋದೋಽಗ್ನಿ ರಯಂ ದಾತಾ ಬಲಸ್ಯ ಹಿ |

ಜಾಯತೇ ಚ ಬಲೇನಾಯಂ ಮಥ್ಯಕೃತ್ಯೌಷಿಭಿರಧ್ವರೇ ||

ದ್ರವಿಣೋದೋಽಗ್ನಿ ರೇನಾಯಂ ದ್ರವಿಣೋದಾಸ್ತದೋಚ್ಯತೇ |

ಆಗ್ನೇಯೇಷ್ಟೇನ ದೃಶ್ಯಂತೇ ಪ್ರವಾದಾ ದ್ರವಿಣೋದಸಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೬೧ ; ೩-೬೨)

ಧನದಾತನೂ, ಬಲದಾತನೂ, ಬಲದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನೂ ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಗೆ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ಪ್ರಶಂಸೆಯು ಸಲ್ಲುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವೇ ಆಗಿರುವುದು ಎಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ಸಮರ್ಥಿಸಿರುವರು.

ಮೇಲಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಜಾಯತೇ ಚ ಬಲೇನಾಯಂ ಎಂಬ ಸ್ವರೂಪದ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಈ ಋಕ್ವಿನ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು.

ಸಹಸಾ ಜಾಯಮಾನಃ—ಬಲೇನ, ನಿರ್ಮಥನೇನ ಉತ್ಪದ್ಯಮಾನಃ | ಮಥನ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನು. ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಹಸಸ್ಪುತ್ರಃ, ಸಹಸಃ ಸೂನುಃ ಎಂದು ಅನೇಕ ಕಡೆ ಪ್ರಶಂಸೆ ಇದೆ. ಮಥನಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯ ಸಂಬೋಧನೆಯು ಅಥವಾ ವರ್ಣನೆಯು,

ದ್ವೃನ್ನಃ ಸರ್ಪಿರಾಸುತಿಃ ಪ್ರತ್ನೋ ಹೋತಾ ವರೇಣ್ಯಃ | ಸಹಸಸ್ಪುತ್ರೋ ಅದ್ಭುತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೭-೬)

ಅಗ್ನೇ ವೀಹಿ ಪುರೋಳಾಶಮಾಹುತಂ ತಿರೋ ಅಹ್ನಂ | ಸಹಸಃ ಸೂನುರಸ್ಯಧ್ವರೇ ಹಿತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೮-೩).

ಅಸ್ಮಾಕಮಗ್ನೇ ಅಧ್ವರಂ ಜುಷಸ್ವ ಸಹಸಃ ಸೂನೋ ತ್ರಿಷಧಸ್ವ ಹವ್ಯಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪-೮).

ಯಸ್ತೇ ಅಗ್ನೇ ಸುಮತಿಂ ಮರ್ತೋ ಅಕ್ಷತ್ಸಹಸಃ ಸೂನೋ ಅತಿ ಸ ಪ್ರಶ್ನೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧-೭).

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಪುತ್ರನೆಂದೇ ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಂಬೋಧನೆಯಿದೆ. ಅನಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸಹಸಾ ಜಾಯಮಾನಃ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರತ್ನಥಾ-ಪ್ರತ್ನಂ, ಪ್ರದಿವಃ, ಪ್ರವಯಾಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಆರು ಪುರಾಣನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೯) ಪ್ರತ್ನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಳೆಯದು ಅಥವಾ ಹಳಬನೆಂದು ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ ಅತ್ಯಂತ ಹಳಬನಂತೆ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಪರಿಚಯವನ್ನೂ ತೋರಿಸಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಅಶ್ವರ್ಥವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

ತದ್ವಾಮೃತಂ ರೋದಸೀ ಪ್ರ ಬ್ರವೀಮಿ ಜಾಯಮಾನೋ ಮಾತರಾ ಗರ್ಭೋ ಅತ್ತಿ |

ನಾಹಂ ದೇವಸ್ಯ ಮರ್ತ್ಯಸ್ಥಿ ಕೇತಾಗ್ನಿರಂಗ ವಿಚೇತಾಃ ಸ ಪ್ರಚೇತಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೯-೪).

ಇತ್ಯಾದಿ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ ಅಥವಾ ಗರ್ಭಪ್ರಾಯನಾಗಿರುವಾಗಲೇ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಜನನಿಯರನ್ನು ನುಂಗುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಮಾನವನ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಅಗೋಚರವಾದುದೂ ಅದ್ಭುತವಾದುದೂ ಆದ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿದೆ ಎಂದು ವಿಸ್ಮಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯು ಅದ್ಭುತವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಈ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಸಕಲವಿಧವಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿ ಮೆರೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಕಾವ್ಯಾನಿ—ಕವೇಃ ಕ್ರಾಂತದರ್ಶಿನಃ ಪ್ರಗಲ್ಬಸ್ಯ ಕರ್ಮಾಣಿ | ಮೇಧಾವಿಯೂ ಶಕ್ತಿಯುತನೂ ಆದ ತನ್ನ ಹರ್ವಿಹವನಾದಿಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು.

ಬರ್ಹಿ—ಬರ್ಹಿ, ಶ್ರತ್, ಮತ್ರಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಅರು ಸತ್ಯನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೩)
ಬರ್ಹಿ ಎಂದರೆ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಎಂದರ್ಥ.

ಕಾವ್ಯಾನಿ ಬರ್ಹಿ ಅಧತ್ತ—ಹವಿರ್ವಹನಾದಿಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಇತರರೂ ಸಮರ್ಥರಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ, ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮಾನವರಿಗೂ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ದೇವಮಾನವಾದಿ ಸಕಲರಿಗೂ ಸೌಖ್ಯವನ್ನೂ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಉಂಟುಮಾಡಲು ಅಗ್ನಿಯೊಬ್ಬನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಈ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯೇ ಹವಿರ್ವಹನಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕೆಂದು ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ ಅಗ್ನಿಯು (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೧) ಈ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಗೆಯಿತ್ತುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ ಈ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದು ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ವಿಷಯವಾದುದರಿಂದ ಇತರ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲೂ—

ಸದ್ಯೋ ಜಾತೋ ವ್ಯಮಿಮೀತ ಯಜ್ಞ ಮಗ್ನಿರ್ದೇವಾನಾಮಭವತ್ಪರೋಗಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೧೧ ; ಅ. ವೇ. ೫-೧೨-೧೧ ; ವಾ. ಸಂ. ೨೯-೩೬)

ಎಂಬುದಾಗಿ ನಾನಾ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲೂ ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿದೆ.

ಧಿಷಣಾ—ಶ್ಲೋಕಃ, ಧಾರಾ, ಇಳಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಏವತ್ತೇಳು ವಾಜ್ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೨೨) ಧಿಷಣಾ ಎಂದರೆ ವಾಕ್ಯ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಿಷಣಾ ವಾಕ್ ಧಿಷೇದ್ಧಾತ್ಯರ್ಥೇ | ಧೀ ಸಾದಿ ನೀತಿ ವಾ | (ನಿ. ೮-೩). ಹಿಡಿದಿರುತ್ತದೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕೊಡುವ ಧಿಷ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಬಹುದು. ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ವಿಪ್ರರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿರದವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದಾದರೂ ಆಗಬಹುದೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನವು.

ಅಪಶ್ಚ ಧಿಷಣಾ ಚ ಮಿತ್ರಂ ಸಾಧನ್—ಇದು ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಯ ಪ್ರಶಂಸೆಯಾದುದರಿಂದ, ಮೇಘಸ್ಥವಾದ ಉದಕಗಳೂ ಗುಡುಗುರೂಪದ ವಾಕ್ಯೂ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಿತ್ರನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಸಾಯಣರು ಅನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಬೇರೆಕಡೆಯ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸಬಹುದು.

ತಸ್ಯ ದೇವಾಃ ಸೃಧಿವೀ ದ್ಯೌರುತಾಪ್ರೋಽರಣಿಯನ್ನೋಷಧೀಃ ಸಖ್ಯೇ ಅಸ್ಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೨)

ಎಂಬ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿದಾಗ ಅಗ್ನಿಯ ಮೈತ್ರಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ರಮಿಸಿದವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಆದರೆ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅಸ್ ಶಬ್ದೋಕ್ತ ಆಪೋ ತೇನ್ಯಾಫ್ತಿವಚನೋ ನೋದಕವಚನಃ | ಧಿಷಣೇತಿ ವಾಜ್ ನಾಮ | ಸ್ತುತಿಲಕ್ಷಣಾ ವಾಕ್, ವ್ಯಾಪ್ತೈಶ್ಚಾಹುತಯಃ ಅಗ್ನಿಂ ಮಿತ್ರಂ ಸಾಧನ್ ಸಾಧಯಂತಿ | ಕುರ್ವಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಉದಕವೆಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ವ್ಯಾಪಿಸು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ಆಹುತಿಗಳೂ, ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಿತ್ರನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವೆಂದು ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ದೇವಾ ಅಗ್ನಿಂ ಧಾರಯನ್ ಪ್ರವಿಣೋದಾಂ—ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಅನ್ವಯವು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ದೇವಾಃ—ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು, ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು, ಪ್ರವಿಣೋದಾಂ—ಧನದ ದಾತನನ್ನಾಗಿ, ಧಾರಯನ್—ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರು. ಅಥವಾ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ದೇವಾಃ—ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು, ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು, ಪ್ರವಿಣೋದಾಂ—ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಧನದಾತನನ್ನಾಗಿ, ಧಾರಯನ್—ಇರಿಸಿಕೊಂಡರು. ದ್ರವಿಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹವಿಸ್ಸೆಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹವೀಂಷಿ ದ್ರವಿಣಂ ಸ್ವಾಹುರ್ಹವಿಷೋ ಯತ್ರ ಜಾಯತೇ |

ನಾತಾರಶ್ಚ ತ್ವಿಜಸ್ತೇಷಾಂ ದ್ರವಿಣೋದಾಸ್ತತಃ ಸ್ವಯಂ ||

(ಬೃಹದ್ದೇವತಾ ೩-೬೩).

ಹವಿಸ್ಸಿಗೆ ದ್ರವಿಣವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ಹವಿಸ್ಸಿನ ದಾತರಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಇವರಿಗೆ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ಕೀರ್ತಿಯು ಇರುವುದು. ಅಗ್ನಿಯು ಸಕಲಯಜ್ಞಗಳಿಗೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಾದುದರಿಂದಲೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹಂಚುವವನಾದುದರಿಂದಲೂ, ದೇವಾಃ, ಇಂದ್ರಾದಯಃ ಅಗ್ನಿಂ ದ್ರವಿಣೋದಾಂ ಧಾರಯನ್ ಎಂಬ ಅನ್ವಯವೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ.

ಅಹರಹರ್ಜಾಯತೇ ಮಾಸಿ ಮಾಸ್ಯಥಾ ದೇವಾ ದಧಿರೇ ಹವ್ಯನಾಹಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೨-೩)

ಮಾಂ ದೇವಾ ದಧಿರೇ ಹವ್ಯನಾಹಮಪೆಮ್ಲಕ್ಷಂ ಬಹು ಕೃಚ್ಛಾ ಚರಂತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೨-೪)

ಎಂಬ ಇತರ ಶ್ರುತಿನಾಶ್ಯಗಳೂ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿವೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪ್ರತ್ಯಥಾ—ನಕ್ಷ ಪುರಾಣೇ ಸ್ವಾತ್ (ಪಾ. ೩-೩೭೮) ಪುರಾಣಾರ್ಥಕವಾದ ಪ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಚಕಾರದಿಂದ ತ್ವಪ್, ತನಪ್, ಋ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತ್ವಪ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿರಂತನ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯ ಇವ ಎಂದು ಸಾಧ್ಯವೆನಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಪೂರ್ವವಿಶ್ವೇಮಾತ್ಯಾಲ್ ಛಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಥಾಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಾಯಮಾನಃ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದಿನಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್—ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ. ಜ್ಞಾಜನೋರ್ಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಜಾದೇಶ. ಆನೇಮುಕ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಂತವಾದ ಜಾಯ ಎಂಬ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಮುಕಾಗಮ. ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ಯನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕಾನ್ಯಾನಿ—ಕವೇ: ಕರ್ಮ ಕಾನ್ಯನಾ. **ಗುಣವಚನಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ** ಷ್ಯಜ್ಜ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷ್ಯಜ್ಜ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ **ತದ್ವಿತ್ವೇಷ್ಯಚಾಮಾದೇಃ** —ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. **ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಕಾನ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ **ಇಸ್ತಿತ್ಯಾದಿನಿರ್ವೃತ್ತಿ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ವೈದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಲದೇಶ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ನುಮಾಗಮ, ಉಪಧಾದೀರ್ಘ.

ಅಥತ್ತ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಲಜ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಾ—ಶೇಷ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶಿಗಿ ಲೋಪ.

ಅಶಃ — ಅಸ್ ಶಬ್ದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ನಿತ್ಯಬಹುವಚನಾಂತ. ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ **ಅಪ್ ತೈನ್ ತೈಚ್**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ.

ಸಾಧನ್—ಷಿಧು ಸಂರಾದ್ಧಾ ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಹೇತುಮುತಿ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಣಿಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಸಿದ್ಧ್ಯತೇರಪಾರಲೌಕಿಕೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಚಿಗಿ (ಇಕಾರಕ್ಕೆ) ಆತ್ಮ. ಧಾತುವಿನ ಆದಿಗಿ ಸತ್ವ. ಸಾಧಿ ಎಂಬುದು ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿಪ್ರತ್ಯಯ. ರೋಂತಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. **ಇತಶ್ಚಲೋಪಃ ಪರ-ಸ್ಮೈಪದೇಷು** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. **ಲೇಟೋಽಡಾಟಾ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಶವ್ ವಿಕರಣ. **ಛಂದಸ್ಸುಭಯೇಥಾ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸಿಗಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ **ಣೀರನಿಟಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶವ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚಿಗಿ ಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ್ಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಾಧನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾರಯನ್—ಧೃಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿ ಬಂದಾಗ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ, ತಿಜಂತದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದ್ರವಿಣೋದಾಮ್—ದ್ರವಿಣಾನಿ ದದಾತಿ ಇತಿ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ದ್ರು ಗತೌ ಧಾತು. **ದ್ರುದಕ್ಷಿಭ್ಯಾಮಿನನ್** (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಅನಾದೇಶ. **ಅಟ್ಠಕುಪ್ಪಾಜ್**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಪೂರ್ವಪದವಾದ ಇದಕ್ಕೆ ಸುಕಾಗಮ. ದ್ರವಿಣಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. **ಡುಧಾಜ್ ದಾನೇ** ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ **ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿಚಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ ದ್ರವಿಣೋದಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಕಾರಾಂತಶಬ್ದವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ ದಾಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ

ಮಾಡಿದಾಗ ದ್ರವಿಣೋದಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಅತ್ಯಸಂತಸ್ಯ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಸುರೋಪವಾದಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ||೧||

— ೦೦ —

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಸ ಪೂರ್ವಯಾ ನಿವಿದಾ ಕನ್ಯತಾಯೋರಿಮಾಃ ಪ್ರಜಾ ಅಜನ-
ಯನ್ಮನೂನಾಂ ।

ವಿವಸ್ವತಾ ಚಕ್ಷಸಾ ದ್ಯಾಮವಶ್ಚ ದೇವಾ ಅಗ್ನಿಂ ಧಾರಯನ್ದ್ರವಿ-
ಣೋದಾಂ ॥ ೨ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಸಃ । ಪೂರ್ವಯಾ । ನಿವಿದಾ । ಕನ್ಯತಾ । ಆಯೋಃ । ಇಮಾಃ । ಪ್ರಜಾಃ ।

ಅಜನಯತ್ । ಮನೂನಾಂ ।

ವಿವಸ್ವತಾ । ಚಕ್ಷಸಾ । ದ್ಯಾಂ । ಅಸಃ । ಚ । ದೇವಾಃ । ಅಗ್ನಿಂ । ಧಾರಯನ್ ।

ದ್ರವಿಣಃ ದಾಂ ॥ ೨ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಸೋಽಗ್ನಿಃ ಪೂರ್ವಯಾ ಪ್ರಥಮಯಾಗ್ನಿದೇವೇದೈ ಇತ್ಯಾದಿಕಯಾ ನಿವಿದಾ ಕನ್ಯತಾ
ಗುಣನಿಷ್ಕಗುಣಾಭಿಧಾನಲಕ್ಷಣಾಂ ಸ್ತುತಿಂ ಕುರ್ವತಾಯೋರ್ಮನೋಃ ಸಂಬಂಧಿನೋಕ್ತೇನ ಚ ಸ್ತೂಯ-

ಮಾನಃ ಸೋಽಗ್ನಿರ್ಮನೂನಾಂ ಸಂಬಂಧಿನೀರಿಮಾಃ ಪ್ರಜಾ ಅಜನಯತ್ | ಉದಪಾದಯತ್ | ಮನುನಾ
ಸ್ತುತಃ ಸನ್ ಮಾನವೀಃ ಸರ್ವಾಃ ಪ್ರಜಾ ಅಜನಯದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ವಿನಸ್ತತಾ ವಿನಾಸನವತಾ ವಿಕೇ-
ಷೇಣಾಚ್ಛಾದಯತಾ ಚಕ್ಷುಸಾತ್ಮೀಯೇನ ತೇಜಸಾ ದ್ಯಾಂ ದ್ಯುಲೋಕಮಪಶ್ಚಾಂತರಿಕ್ಷಂ ಚ ವ್ಯಾಪ್ನೋ-
ತಿತಿ ಶೇಷಃ | ಅನ್ಯತ್ಸಮಾನಂ || ಕವ್ಯತಾ | ಕು ಶಬ್ದೇ | ಅಚೋ ಯದಿತಿ ಭಾವೇ ಯತ್ | ಕವ್ಯಂ
ಕವನಂ ಸ್ತುತಿಂ ಕರೋತಿ | ತತ್ಕರೋತಿ | ಪಾ. ೩-೧-೨೬೫ | ಇತಿ ಚಿತ್ | ತದಂತಾತ್ ಕ್ವಿಪ್ |
ಬಹುಲಮನ್ಯತ್ರಾಪಿ ಸಂಜ್ಞಾಚ್ಛಂದಸೋರಿತಿ ಚಿಲುಕ್ | ತತಸ್ತುಕ್ | ಧಾತುಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಆಯೋಃ | ಇತ್ ಗತೌ | ಭಂದಸೀಣ ಇತ್ಯುಕ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಪೂರ್ವಯಾ—ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದೂ | ನಿವಿದಾ—ಗುಣಗಾನಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೂ |
ಕವ್ಯತಾ—ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ | ಆಯೋಃ—ಮನುವಿನ (ಉಕ್ತದಿಂದ ಸ್ತುತನಾಗಿ) | ಮನೂನಾಂ—
ಮಾನವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ | ಇಮಾಃ ಪ್ರಜಾಃ—ಈ (ಮಾನವ) ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು | ಅಜನಯತ್—ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು
(ಮತ್ತು) | ವಿನಸ್ತತಾ—(ಜಗತ್ತನ್ನೆಲ್ಲಾ) ಹೊದಿಸುವಂತೆ ಹರಡುವ | ಚಕ್ಷುಸಾ—(ತನ್ನ) ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ |
ದ್ಯಾಂ—ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ | ಅಪಶ್ಚ—(ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ) | ದ್ವಿವಿಣೋದಾಂ—ಧನದಾತನಾದ |
ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ದೇವಾಃ—ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳು | ಧಾರಯ್—(ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಿಂದ)
ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರು ||

ಅಥವಾ

ದೇವಾಃ—(ಇಂದ್ರಾದಿ) ದೇವತೆಗಳು | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ದ್ವಿವಿಣೋದಾಂ—(ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ) ಧನವನ್ನು
ಹಂಚಿಕೊಡತಕ್ಕವನನ್ನಾಗಿ | ಧಾರಯ್—(ದೂತಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ) ಇರಿಸಿಕೊಂಡರು ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದೂ, ಗುಣಗಾನಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೂ ಮತ್ತು ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ಮನುವಿನ
ಮಂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತುತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಮನುವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಈ ಸಕಲ ಮಾನವ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು.
ಮತ್ತು ಜಗತ್ತನ್ನೆಲ್ಲಾ ಹೊದಿಸುವಂತೆ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಹರಡತಕ್ಕ ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ
ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಧನವನ್ನು ಹಂಚಿಕೊಡತಕ್ಕ ದೂತನನ್ನಾಗಿ
ಇರಿಸಿಕೊಂಡರು.

English Translation

Propitiated by the primitive laudatory hymn, of A'yu he created the
the progeny of the Manus, and pervades, with his all-investing splendour, the
heavens and the firmament: the gods retain Agni as the giver of (sacrificial)
wealth.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪೂರ್ವಯಾ ನಿವಿದಾ ಕವ್ಯತಾ ಆಯೋಃ ಮನೂನಾಂ ಇಮಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಅಜನಯತ್ — ಪ್ರಥಮ-
ಯಾ ' ಅಗ್ನಿದೇವೇದ್ಧಃ ' ಇತ್ಯಾದಿಕಯಾ ಗುಣನಿಷ್ಠಗುಣಾಭಿಧಾನಲಕ್ಷಣಾಂ ಸ್ತುತಿಂ ಕುರ್ವತಾ ಮನೋಃ
ಸಂಬಂಧಿನೋಕ್ತೇನ ಚ ಸ್ತೂಯಮಾನಃ ಮಾನವೀಃ ಸರ್ವಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಅಜನಯತ್ | ' ಅಗ್ನಿದೇ-
ವೇದ್ಧಃ ' ಇತ್ಯಾದಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದೂ ಅಗ್ನಿಯ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸತಕ್ಕದ್ದೂ
ಆದ ನಿವಿತ್ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಮನುಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು
ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಈ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತನ್ನ ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಗ್ರಹಿಸಿ
ಅವನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಿರುವ ಕುತ್ಸುಸುಷಿಯ ಪ್ರಶಂಸೆಯೂ, ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಿವಿತ್
ಮಂತ್ರಗಳ ಮಹಿಮೆಯೂ, ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೂ ಅಮಹಾಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಸಂಬಂಧವೂ, ಆ
ಮಂತ್ರಗಳು ಸೂಚಿಸುವ ಅಗ್ನಿಯ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಗುಣಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿವೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವಾ ಇದಮೇಕ ಏವಾಗ್ರ ಆಸ ಸೋಽಕಾಮಯತ ಪ್ರಜಾಯೇಯ ಭೂಯಾ-
ನ್ಮಾನ್ಮುಮಿತಿ ಸ ತಪೋಽತಸ್ಯತ ಸ ನಾಚಮಯಚ್ಛತ್ಸ ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯ ಪರಸ್ತದ್ವ್ಯಾಹರ-
ದ್ವ್ಯಾದತಕೃತ್ಸೋ ದ್ವಾದಶ ಪದಾ ನಾ ಏಷಾ ನಿವಿದೇತಾಂ ನಾವ ತಾಂ ನಿವಿದಂ
ವ್ಯಾಹರತ್ತಾಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯನ್ಯಸೃಜ್ಯಂತ | (ಐ. ಬ್ರಾ- ೧೦-೧ ; ೧೦-೨)

ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಒಬ್ಬಂಟಿಗನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಬಹುಸಂಖ್ಯಾತನಾಗ
ಬೇಕೆಂದಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಒಂದು ವರ್ಷಕಾಲ ಮೌನವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸುತ್ತಾ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ಹನ್ನೆರಡು
ಮಹಾವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ನಿವಿತ್ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹನ್ನೆರಡು ಸಲ ಪಠಿಸಿದನಂತರ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಭೂತಗಳೆಲ್ಲವೂ
ಸೃಷ್ಟವಾದವು ಎಂದು ಈ ಮಂತ್ರಗಳ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಇವುಗಳ ರಹಸ್ಯವನ್ನರಿತುಕೊಂಡ ಕುತ್ಸು
ನನ್ನೂ ಅವನು ಪಠಿಸಿರುವ ಈ ಋಕ್ವಿಧಿ ಮಹಿಮೆಯನ್ನೂ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ತದೇತಪ್ತುಷಿಃ ಪಶ್ಯನ್ನಭ್ಯನೂನಾಚಿ ಸ ಪೂರ್ವಯಾ ನಿವಿದಾ ಕವ್ಯತಾಯೋರಿಮಾಃ ಪ್ರಜಾ
ಅಜನಯನ್ಮನೂನಾಮಿತಿ |

ನಿವಿತ್ ಮಂತ್ರಗಳ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಜಗತ್ತಿನ ಭೂತಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸೃಷ್ಟವಾದವು ಎಂಬ ತತ್ವಾನ್ವಿತವನ್ನು ಕುತ್ಸುಸುಷಿಯು
ಗ್ರಹಿಸಿ ' ಸ ಪೂರ್ವಯಾ (ಋ. ಸಂ. ೧-೪೬-೨) ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದನು.

ತದ್ಯದೇತಾಂ ಪುರಸ್ತಾತ್ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ನಿವಿದಂ ದಧಾತಿ ಪ್ರಜಾತ್ಯೈ | ಪ್ರಜಾಯತೇ ಪ್ರಜಯಾ
ಪಶುಭೀರ್ಯ ಏವಂ ನೇದ |

ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಹೋತೃವು ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ನಿವಿತ್ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರ ಫಲವಾಗಿ ಸಂತಾನ
ವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ತಿಳುವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವರಿಗೆ ಸತ್ಸಂತಾನವೇ ಮೊದಲಾದ ಸಕಲ ಧನವೂ
ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು.

ಒಂದು ದೇವತೆಯನ್ನಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳ ಒಂದು ಗುಂಪನ್ನಾಗಲಿ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಅವರ ಅಸಾಧಾರಣ
ವಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ನಿವಿತ್ ಮಂತ್ರವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಕರ್ನೇವ ತಾವತ್ಸಾವಿತ್ರಾಂ ನಿವಿದಿ ಸ್ತೌತಿ ಕರ್ಮಣಾ |

ಯದ್ಭೇನುಃ ಸಪ್ತೈನಡ್ವಾಹೌ ವೋಽಹ್ನೋ ಬೋಗ್ವಾಶ್ವತುರೇವ ನಾ ||

(ಬೃಹದ್ದೇವತಾ ೩-೫೦)

ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಋ. ಸಂ. ೧-೨೪-೩ನೇ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಸವಿತ್ರದೇವತೆಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ನಿವಿದ್ ಮಂತ್ರವು ಸವಿತ್ರೈವನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಅವನ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಕರ್ಮದ ವಿವರಣೆಯಿಂದ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಬೋಗ್ವಾ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಹಾಲನ್ನು ಕರೆಯುವ ಹಸುವೆಂದೂ, ಆಶು (ವೇಗಗಾಮಿ) ಎನ್ನುವುದರಿಂದಲೂ, ವೋಽಹ್ನೋ ಹೊರೆಯನ್ನು ನಹಿಸುವುದು) ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಎತ್ತೆಂದೂ ಅವುಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇವೆ. ಆದರಂತೆಯೇ ನಿವಿದ್ ಮಂತ್ರವೂ ಆಯಾ ದೇವತೆಯ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಕರ್ಮಗಳ ವಿವರಣೆಯಿಂದ ತಿಳಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುವುದು.

ಕುತ್ಸುಮಿಷಿಯಿಂದ ಪರಿತವಾದ ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಯಾ ನಿವಿದಾ ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು, ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಉಕ್ತವಾದವೂ ಆದ ಹನ್ನೆರಡು ಮಹಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದನ್ನಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨)

೧. ಅಗ್ನಿದೇವೇದ್ಭಃ ಇತಿ ಶಂಸತ್ಯಸೌ ನಾ ಅಗ್ನಿದೇವೇದ್ಭ ಏತಂ ಹಿ ದೇವಾ ಇಂಧತ |
ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು.

೨. ಅಗ್ನಿರ್ಮನ್ವಿಭಃ—ಇಮಂ ಹಿ ಮನುಷ್ಯಾ ಇಂಧತೇ | ಪಾರ್ಥಿವವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಾನವರು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

೩. ಅಗ್ನಿಃ ಸುಷುಮಿತ್—ವಾಯುರ್ವಾ ಅಗ್ನಿಃ ಸುಷುಮಿದ್ವಾಯುರ್ಹಿ ಸ್ವಯಮಾತ್ಮಾನಂ ಸಮಿಂಧೇ | ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನಾದವನೂ, ವಾಯುರೂಪದಲ್ಲಿರುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನನ್ನು ತಾನೇ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

೪. ಹೋತಾ ದೇವವೃತಃ—ಏಷ ಹಿ ಸರ್ವತೋ ದೇವೈರ್ವೃತಃ | ಸಕಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಹೋತೃವಾಗಿ ಆರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು.

೫. ಹೋತಾ ಮನುರ್ವೃತಃ—ಅಯಂ ಹಿ ಸರ್ವತೋ ಮನುಷ್ಯೈರ್ವೃತಃ | ಮಾನವರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ ಹೋತೃವಾಗಿ ಆರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು.

೬. ಪ್ರಣೀರ್ಯಜ್ಞಾನಾಂ—ವಾಯುರ್ವೈ ಪ್ರಣೀರ್ಯಜ್ಞಾನಾಂ ಯದಾಹಿ ಪ್ರಾಣಿತೈಃ ಯಜ್ಞೇಽಥಾಗ್ನಿಹೋತ್ರಂ | ವಾಯುವಿನ ಸಂಚಾರವಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಯಜ್ಞವು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರವು ನೆರವೇರುವುದರಿಂದ ವಾಯುವೇ ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹಕನು.

೭. ರಥೀರಧ್ವರಾಣಾಂ—ಅಸೌ ವೈ ರಥೀರಧ್ವರಾಣಾಂ ಏಷ ಹಿ ಯಥೈತಚ್ಚರತಿ ರಥೀರಿವ | ರಥಿಕನು ತನ್ನ ಅಭಿಷ್ಠಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಂತೆ ಆದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯೂ ಸಹ ಹವಿಸ್ಸನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಯಜ್ಞರೂಪದ ರಥಕ್ಕೆ ಯಜಮಾನನಾಗಿ ತಾನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ.

ಅತೂರ್ತೋ ಹೋತಾ—ಇಮಂ ಹ ನ ಕಶ್ಚ ನ ತಿರ್ಯಂಚಂ ತರತಿ | ಮಾರ್ಗಮಥ್ಯೇ ತಿರ್ಯಂಚಂ ಮಾರ್ಗಸ್ಯಾವರೋಧಕಶ್ಚೇನ ಅವಸ್ಥಿತಂ ಪ್ರೌಢಂ ದಾವಾಗ್ನಿಂ ಕಶ್ಚಿದಸಿ ತೇರಿತುಂ ನ ಸಮರ್ಥಃ | ದಾವಾಗ್ನಿ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಹರಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಾರೂ ಪ್ರತಿಭಟಿಸಲಾರರು.

೯. ತೂರ್ಣಿರ್ಹವ್ಯವಾಟ್—ವಾಯುರ್ವೈ ತೂರ್ಣಿರ್ಹವ್ಯವಾಟ್ | ವಾಯುರ್ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ಸಹ್ಯಸ್ತರತಿ | ಯಾದಿದಂ ಕಿಂಚಿ ವಾಯುರ್ದೇವೇಭ್ಯೋ ಹವ್ಯಂ ವಹತಿ | ವಾಯುವು ನಿಮಿಷಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಸಂಚರಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಒಯ್ಯುವುದರಿಂದ ವಾಯುವೇ ಹವ್ಯವಾಟ್ ಆಗಿರುವನು.

೧೦. ಆ ದೇವೋ ದೇವಾನ್ವಕ್ಷತ್—ಅಸೌ ನೈ ದೇವೋ ದೇವಾನಾವಹತಿ | ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬರುವ ದೇವತಾತ್ಮನು ಇವನೊಬ್ಬನೇ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

೧೧. ಯಕ್ಷವಗ್ನಿದೇವೋ ದೇವಾನ್—ಅಗ್ನಿದೇವೋ ದೇವಾನ್ಯಜತಿ | ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಾಗಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

೧೨. ಸೋ ಅಧ್ವರಾ ಕರತಿ ಜಾತನೇದಾಃ—ವಾಯುರ್ವೈ ಜಾತನೇದಾ ವಾಯುರ್ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ಕರೋತಿ | ವಾಯುವೇ ಜಾತನೇದಸ್ವಾಗಿ ಸಕಲವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಅವನೇ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯು.

ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಈ ಹನ್ನೆರಡು ನಿವಿದಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ಮಂತ್ರಗಳ ಪಠನವು ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದೆಂಬ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವಾಗ ಪ್ರತಿದೇವತೆಯ ಸ್ವರೂಪ, ಶಕ್ತಿ, ಮಹತ್ಕಾರ್ಯಸಾಧನೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಂಡಾಡಿ ಇವುಗಳ ಪಠನವನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಸಂಪ್ರದಾಯವೆಂದು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ನಾನಾ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಬರುತ್ತದೆ.

ತಾನ್ಯೂರ್ವಯಾ ನಿವಿದಾ ಹೂನುಹೇ ವಯಂ ಭಗಂ ನಿತ್ರೆಮದಿತಿಂ ದಕ್ಷಮಸ್ಥಿಧಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೯-೩).

ಜುಷೇಥಾಂ ಯಜ್ಞಂ ಬೋಧತಂ ಹವಸ್ಯ ಮೇ ಸತ್ತೋ ಹೋತಾ ನಿವಿದಃ ಪೂರ್ವ್ಯಾ ಅನು |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೬-೬).

ಕಿಮು ಸ್ವಿದಸ್ಮೈ ನಿವಿದೋ ಭನಂತೇಂದ್ರಸ್ಯಾವದ್ಯಂ ದಿಧಿಷಂತ ಅಪಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೮-೭).

ನಿ ಯದ್ವಾಚಂ ಕೀಸತ್ತಸೋ ಭರಂತೇ ಶಂಸಂತಿ ಕೇ ಚಿನ್ನಿದೋ ಮನಾಸಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೬೭-೧೦).

ನಿವಿದಾ ಮಂತ್ರಗಳ ಮಹಿಮೆಯು ತೈ ಬ್ರಾ. ೩-೫-೬ ರಲ್ಲಿ— ದೇವೇದ್ಯೋ ಮನ್ವಿದ್ಧಃ | ಋಷಿಷ್ವತೋ ವಿಸ್ರಾನುಮದಿತಃ | ಕವಿಶಸ್ತ್ರೋ ಬ್ರಹ್ಮಸಗ್ಂಶಿತೋ ಘೃತಾಹವನಃ | ಪ್ರಣೀರ್ಯಜ್ಞಾನಾಂ | ರಥೀರಭ್ವರಾಣಾಂ | ಅತೂರ್ತೋ ಹೋತಾ | ತೂರ್ಣಿರ್ಹವ್ಯವಾಟ್ | ಅಸ್ತಾತ್ರಂ ಜುಹೂರ್ದೇವಾನಾಂ | ಚಮಸೋ ದೇವಪಾಶಃ | ಅರಾಗಂ | ಇವಾಗ್ನೇ ನೇಮಿದೇವಾರ್ಗಸ್ತ್ವಂ ಪರಿಭೂರಸಿ || ಎಂದು ಅಗ್ನಿ ಸಂಬಂಧವಾದ ನಿವಿದಾಮಂತ್ರವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಆಯೋಃ ಮನೋ ;—ಮನೋಃ ಸಂಬಂಧಿಸೋಕ್ತೇನ ಸ್ತೂಯಮಾನಃ | ಮನುವಿನಿಂದ 'ಅಗ್ನಿ ದೇವೇದ್ಧಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತನಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ಭೂತಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದ ಸನ್ನಿವೇಶವು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ **ಆಯೋಃ** ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಮನುವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತರಾದ ಪ್ರಜಾ ಪತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಮನುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಮನುಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿ (೧-೬೩) ಹೇಳುವ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಪ್ರಜಾ ಪತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯವನಾದ ಸ್ವಾಯಂಭುವಮನುವೂ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸುವ ಪ್ರಜಾ ಪತಿಯೂ ಒಬ್ಬನೇ ಆಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ, ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರೇ ಈಶ್ವರಃ ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಯೇನ ಜ್ಯೋತೀಂಷ್ಯಾಯನೇ ಮನವೇ ಚ ವಿವೇದಿಥ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೫-೫).

ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಔರ್ವಶೇಯಾಯ ಆಯವೇ, ಮನವೇ ಚ ಎಂದು ಆಯು, ಮನು ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಮಾನವವೃತ್ತಿಗಳಿರಬಹುದು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿನ ಪೂರ್ವಕಥಾ ಸಂದರ್ಭವು ವಿಶದವಾಗಿಲ್ಲ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೇ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಆಯು ವೆಂಬ ಶಬ್ದವು ಆಯಸ್ಸು, ಮನುಷ್ಯ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದಲ್ಲದೇ, ಅಂಕಿತನಾಮವಾಗಿಯೂ ಸಹ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ.

ತ್ವಮಸ್ಮೈ ಕುತ್ಸಮತಿಥಿಗ್ವಮಾಯುಂ ಮಹೇ ರಾಜ್ಜೇ ಯೋನೇ ಅರಂಧನಾಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೩-೧೦).

ಯ ಆಯುಂ ಕುತ್ಸಮತಿಥಿಗ್ವಮರ್ಧಯೋ ವಾವೃಧಾನೋ ದಿನೇದಿನೇ.

(ಋ. ಸಂ. ೮-೫೩-೨).

ಈ ಎರಡು ಋಕ್ಪುಗಳನ್ನೂ ಉದಹರಿಸಿ ಆಂಗ್ಲವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರರು (Index of Vedic subjects and proper names by Maedonell and Keith. Vol. I). ಆಯು ವೆಂಬುವನು ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಿತ್ರನಾಗಿರಲವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ವಶಮಾಡಿಕೊಂಡನು, ಹಿಂಸಿಸಿದನು ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನ ವಿರೋಧಿಯಾಗಿರ ಬೇಕೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಧಯಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಆಯುಂ ಆಯುನಾಮಾನಂ ಯುಷಿಂ ವರಪ್ರದಾನೇನ ಪೀಡಯೇತಿ | ಆಯುವೇ ಮೊದಲಾದ ನಿನ್ನ ಮಿತ್ರಭೂತರಾದ ಭಕ್ತರಿಗೆ ವರಪ್ರದಾನ ರೂಪವಾದ ಭಾರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಹಿಂಸಿಸುವೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಆದರೆ,

ಮಾ ನೋ ಗುಹ್ಯಾ ರಿಸ ಆಯೋರಹನ್ ದಭಿನ್ಮಾನ ಅಭ್ಯೋ ರೀರಧೋ ದುಚ್ಛುನಾಭ್ಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೨-೨).

ಎಂಬ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಆಯೋಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಶತ್ರುಭೂತಸ್ಯ ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಎಂದು ವಿಶದವಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು

ಯುಯೋಪ ನಾಭಿರುಹರಸ್ಯಾಯೋಃ ಪ್ರ ಪೂರ್ವಾಭಿಸ್ತಿರತೇ ರಾಷ್ಟ್ರಿ ಶೂರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೪-೪).

ಎಂಬ ಋಕ್ಪ್ರನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಆಯೋಃ ಪರೇಷಾಮುಪದ್ರವಾರ್ಥಮಿತಸ್ತತೋ ಗಚ್ಛತಃ ಕುಯವಸ್ಯಾಸುರಸ್ಯಾ| ಇತರನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಲು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ ನುಗ್ಗುತ್ತಿರುವ ಕುಯವನೆಂಬ ಅಸುರನ ಎಂದು ಆಯು ವೆಂಬುವನು ಶತ್ರು ರೂಪನಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಕುತ್ಸಸ್ಯಾಯೋರತಿಥಿಗ್ನಸ್ಯ ನೀರಾನ್ಯೈವೈವಿಗ್ಧರತಾ ಸೋಮಮಸ್ಮೈ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೪-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕುತ್ಸ, ಅತಿಥಿಗ್ನ, ಆಯು ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಬೇಕಾದಮಿತ್ರರೆಂದು ಖಚಿತವಾಗಿಯೇ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಸೌರೂರವಸ್ಯ ರಾಜರ್ಷೇಃ ಔರ್ವಶೇಯಾಯ ಮನವೇ ಎಂದು ಅನೇಕಕಡೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಆಯುವೆಂಬ ಅಂಕಿತನಾಮವು ಬೇರೆಬೇರೆ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವುದೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ದ್ಯಾಂ ಅಪಶ್ಚ—ಸ್ಯ ತೇಜಸಾ ದ್ಯಾಂ ಚ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಚ ವ್ಯಾಪ್ನೋತಿ | ಎಂದರೆ—

ಉದತ್ತಂಭೀಶ್ವಮಿಥಾ ನಾಕಮೃಷ್ಣೋ ಅಗ್ನಿರ್ಭವನ್ಮತ್ತನೋ ರೋಚಮಾನಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫-೧೦).

ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ ಬೆಳಗಿಸಿ ತಾನೂ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಕವ್ಯತಾ—ಕು ಶಬ್ದೇ. ಧಾತು- ಅಜಂತನಾದುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಅಚೋಯತ್— (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ನಾಂತೋ ಯಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ಕವ್ಯ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕವ್ಯಂ=ಕವನಂ=ಸ್ತುತಿಂ ಕರೋತಿ ಇತಿ ಕವ್ಯತ್. ತತ್ಕರೋತಿ ತದಾಚವೈ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತ್ವರ್ಥವಿವಕ್ಷಾನಾಡಿದಾಗ ಕವ್ಯ ಎಂಬ ಸುಬಂತದ ಮೇಲೆ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಜಂತಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಮನ್ಯತ್ರಾಪಿ ಸಂಜ್ಞಾ ಚೈಂದಸೋಃ --ಎಂಬ ನಚನದಿಂದ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕವ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತುಕಾಗಮ. ಕವ್ಯತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಉಪ್ತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆಯೋಃ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಛಂದಸೀಣಃ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಚೋಞ್ಞಾತಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಆಯಾದೇಶ. ಆಯು ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಷ್ವೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಜನಯತ್—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಹೇತು-
ಮತಿ ಚೆ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಣೀತ್. ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಜನೀಜ್ಞಾಷ್‌ಕ್ಸು—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಮಿತ್
ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದರಿಂದ ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.
ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನಃ—ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಊಡಿದಂ ಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತಮಾಳತ ಪ್ರಥಮಂ ಯಜ್ಞಸಾಧಂ ವಿಶ ಆರೀರಾಹುತನ್ಮಂಜ
ಸಾನಂ |

ಊರ್ಜಃ ಪುತ್ರಂ ಭರತಂ ಸೃಪ್ರದಾನುಂ ದೇವಾ ಅಗ್ನಿಂ ಧಾರ-
ಯನ್ದ್ರವಿಣೋದಾಂ || ೩ ||

ಪದಪಾಠಃ

ತಂ | ಈಳತ | ಪ್ರಥಮಂ | ಯಜ್ಞ ಸಾಧಂ | ವಿಶಃ | ಆರೀಃ | ಆಹುತಂ |
ಮಂಜಸಾನಂ |

ಊರ್ಜಃ | ಪುತ್ರಂ | ಭರತಂ | ಸೃಪ್ರದಾನುಂ | ದೇವಾಃ | ಅಗ್ನಿಂ | ಧಾರ-
ಯನ್ | ದ್ರವಿಣಃ ದಾಂ || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ವಿತಃ ಸರ್ವೇ ಮನುಷ್ಯಾಃ | ಆರೀರಗ್ನಿಂ ಸ್ವಾಮಿನಂ ಗಚ್ಛಂತ್ಯೋ ಯೂಯಂ ತಮಗ್ನಿ-
ಮಾಳತ | ಸ್ತುಧ್ವಂ | ಕೀದೃಶಂ | ಪ್ರಥಮಂ ಸರ್ವೇಷು ದೇವೇಷು ಮುಖ್ಯಂ | ಯಜ್ಞಸಾಧಂ

ಯಜ್ಞಸ್ಯ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾದೇಃ ಸಾಧಕಂ ನಿಷ್ಪಾದಕಂ ಆಹುತಂ ಹವಿರ್ಭಿಕ್ಷುಪಿತಂ ಋಂಜ-
ಸಾನಂ ಸ್ತೋತ್ರೈಃ ಪ್ರಸಾಧ್ಯಮಾನಂ ಊರ್ಜೋಽನ್ನಸ್ಯ ಪುತ್ರಂ | ಭುಕ್ತೇನಾನ್ನೇನ ಜಾಠರಾಗ್ನೇರ್ವ-
ರ್ಧನಾದಗ್ನೇರನ್ನಪುತ್ರತ್ವಂ | ಭರತಂ | ಹವಿಷಾಂ ಭರ್ತಾರಂ | ಯದ್ವಾ | ಪ್ರಾಣರೂಪೇಣ ಸರ್ವಾಸಾಂ
ಪ್ರಜಾನಾಂ ಭರ್ತಾರಂ | ಶ್ರೂಯತೇ ಚ | ಸ್ವದೇಹೇ ಏಷ ಪ್ರಾಣೋ ಭೂತ್ವಾ ಪ್ರಜಾ ಬಿಭರ್ತಿ ತಸ್ಮಾದೇಷ
ಭರತ ಇತಿ | ಸ್ಯಪ್ರದಾನುಂ ಸರ್ಪಣಶೀಲದಾನಯುಕ್ತಂ | ಅವಿಚ್ಛೇದೇನ ಧನಾನಿ ಪ್ರಯಚ್ಛಂತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ |
ದೇವಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಗತಂ || ಈಳಿತ | ಈಡ ಸ್ತುತೌ | ಲೋಟಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪರಸ್ಪೃಪದಂ | ಬಹುಲಂ
ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಗಭಾನಃ | ಯಜ್ಞಸಾಧಂ | ಯಜ್ಞಂ ಸಾಧಯತೀತಿ ಯಜ್ಞಸಾತ್ | ಸಾಧಯತೇಃ
ಕ್ವಿಪ್ | ಕೇರನಿಟೀತಿ ಜಿಲೋಪಃ | ಆರೀಃ | ಋ ಗತೌ | ಸೂಚಿಸೂತ್ರೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ- ೩-೧-೨೨-೩ |
ಯಜ್ಞ | ಯಜ್ಞೋಽಚಿ ಚೇತಿ ಚತುರ್ವೇನ ಬಹುಲಗ್ರಹಣಾನುಕರ್ಷಣಾದನ್ಯಮಿತ್ತಿಕೋ ಲುಕ್ | ಪ್ರತ್ಯ-
ಯಲಕ್ಷಣೇನ ದ್ವಿಭಾವ ಉರದತ್ವಹಲಾದಿಶೇಷೌ | ರುಗ್ರಿಕೌ ಚ ಲುಕೀತಿ ರುಕ್ | ಯಜ್ಞಲುಗಂತಾ-
ದಾಣಾದಿಕಃ ಕಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಯಜ್ಞಾದೇಶೇ ರೋ ರೀತಿ ರೇಫಲೋಪಃ | ಡ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯೇತಿ
ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ತಿನ ಇತಿ ಜೀರ್ಷ್ | ಜಸಿ ನಾ ಛಂದಸೀತಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘತ್ವಂ |
ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾದ್ಯದಾತ್ರತ್ವಂ | ಋಂಜಸಾನಂ | ಋಂಜತಿ ಪ್ರಸಾಧನಕರ್ಮಾ | ಋಂಜಿವೃಧಿಮಂದಿ-
ಸಹಿಭ್ಯಃ ಕಿತ್ | ಉ. ೨-೮೨ | ಇತಿ ಕರ್ಮಣ್ಯಸಾನಚ್ | ಭರತಂ | ಭೃಚ್ ಭರಣೇ | ಭೃಮೃದೃತೀತ್ಯಾ-
ದಿನಾತಚ್ | ಸ್ಯಪ್ರದಾನುಂ | ಸ್ಯಪ್ತ್ಯ ಗತೌ | ಸ್ಥಾಯಿತಂಚೀತ್ಯಾದಿನಾ ರಕ್ | ಸ್ಯಪ್ರೋ ದಾನುದಾನಂ
ಯಸ್ಯ | ಬಹುಪ್ರೋಹೌ ಪೂರ್ವಪದಸ್ರಕ್ಯತಿಪ್ಪರತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ವಿಶಃ—ಎಲೈ ಮಾನವ ವರ್ಗವೇ | ಆರೀಃ—(ದೇವನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) ಸಮೀಪಿಸಿ | ಪ್ರಥಮಂ—
(ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ) ಮುಖ್ಯನೂ | ಯಜ್ಞಸಾಧಂ—(ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾದಿ) ಯಜ್ಞಗಳ ಸಂಪಾದಕನೂ |
ಆಹುತಂ—ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ತೃಪ್ತನಾಗುವವನೂ | ಋಂಜಸಾನಂ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಪೂಜಿತನೂ | ಊರ್ಜಃ—
ಅನ್ನದ | ಪುತ್ರಂ—ಪುತ್ರನಾದವನೂ (ಅನ್ನಭೋಜನದಿಂದ ಜಾಠರಾಗ್ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯತಕ್ಕವನೂ) | ಭರತಂ—
(ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳ) ಧಾರಕನೂ ಅಥವಾ ಹವಿಸ್ಸುಗಳ ರಕ್ಷಕನೂ | ಸ್ಯಪ್ರದಾನುಂ—ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಿಲ್ಲದೇ ಧನವನ್ನು
ಕೊಡತಕ್ಕವನೂ ಆದ | ತಂ—ಅಗ್ನಿದೇವನನ್ನು | ಈಳಿತ—ಸ್ತುತಿಸಿರಿ | ದ್ರವಿಣೋದಾಂ—ಧನದಾತನಾದ |
ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ದೇವಾಃ—ಮುಖ್ಯಕ್ಕುಗಳು | ಧಾರಯೇ—(ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿರೂಪಗಳಿಂದ)
ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರು.

ಅಥವಾ

ದೇವಾಃ—ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳು | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ದ್ರವಿಣೋದಾಂ—(ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ) ಧನವನ್ನು
ಹಂಚಿಕೊಡತಕ್ಕವನನ್ನಾಗಿ | ಧಾರಯೇ—(ದೂತಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ) ಇರಿಸಿಕೊಂಡರು ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಮಾನವವರ್ಗವೇ, ದೇವನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮುಖ್ಯನೂ ದರ್ಶ
ಪೂರ್ಣಮಾಸಾದಿ ಯಜ್ಞಗಳ ಸಂಪಾದಕನೂ, ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ತೃಪ್ತನಾಗುವವನೂ, ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ಪೂಜಿತನಾಗು

ವನನೂ ಅನ್ನಭೋಜನದಿಂದ ಜಾತರಾಗ್ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯತಕ್ಕವನೂ, ಹವಿಸ್ಸುಗಳ ರಕ್ಷಕನೂ, ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿದೇವನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರಿ. ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹಂಚತಕ್ಕ ದೂತನನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರು.

English Translation

Approaching him, let all men adore Agni, the chief (of the gods) the accomplisher of sacrifices, who is gratified by oblations and propitiated by praises—the offspring of food, the sustainer of (all men), the giver of continual gifts, the Gods retain Agni as the giver of (sacrificial) wealth.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ವಿಶಃ—ಮನುಷ್ಯಾಃ, ನರಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಅ ಮನುಷ್ಯನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ.೩.೨) ವಿಶಃ ಮನುಷ್ಯರೆಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಎಲೈ ಮಾನವರೇ ಎಂಬ ಸಂಬೋಧನೆಯಿದೆ.

ಆರೀಃ—ಗರ್ಭ್ಯರ್ಥಸ್ಯ ಅರ್ತೇರ್ವಾ, ದಾನಾರ್ಥಸ್ಯ ರಾತೇರ್ವಾ ಇದಂ ರೂಪಂ | ಗಮನಾರ್ಥಕವಾದ ಋ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ದಾನಾರ್ಥಕವಾದ ರಾ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಆರೀಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜೆಗಾಗಿ ಸಮೀಪಿಸುವ ಅಥವಾ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದಾನಮಾಡುವ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆರೀಃ ವಿಶಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯಗಳು ಇದೇ ರೀತಿ—

ತಂ ಮೇಧೇಷು ಪ್ರಥಮಂ ದೇವಯಂತೀರ್ವಿಶ ಉಪ ಬ್ರುವತೇ ದಸ್ಮಮಾರೀಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೨)

ಎಂಬಋಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಸ್ವರೂಪದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಗ್ನಿಪೂಜೆಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧರಾಗಿ ಹೋಗುವ, ಮತ್ತು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಮಾನವರನ್ನು ಕುರಿತು ಸಂಬೋಧನೆ.

ಯಜ್ಞಸಾಧಂ — ಯಜ್ಞಸ್ಯ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾದೇಃ ಸಾಧಕಂ ನಿಷ್ಪಾದಕಂ | ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾದಿಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸತಕ್ಕವನೆಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಒಟ್ಟು ಮೂರುಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಒಂದು ಸಲ ರುದ್ರನ ಪರವಾಗಿಯೂ ಎರಡು ಸಲ ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿಯೂ ಇದೆ.

ತೇಷಾಂ ನಯಂ ರುದ್ರಂ ಯಜ್ಞಸಾಧಂ ವಂಕುಂ ಕವಿಮವಸೇ ನಿ ಹ್ವಯಾಮದೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೪-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ರುದ್ರನನ್ನು ಯಜ್ಞಸಾಧಕನೆಂದೂ,

ತಂ ಯಜ್ಞಸಾಧಮಸಿ ವಾತಯಾಮಸ್ಯ ತಸ್ಯ ಪಥಾ ನಮಸಾ ಹವಿಸ್ಮತಾ ದೇವತಾಕಾ ಹವಿಸ್ಮತಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೮-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞ ಸಾಧಕನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಋಂಜಸಾನಂ— ಋಂಜತಿಃ ಪ್ರಸಾಧನಕರ್ಮಾ. (ನಿ. ೬-೨೧) ಅಲಂಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಋಂಜ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ರೂಪದ ಪ್ರಯೋಗವಾಗಿದೆ. ಸ್ತೋತ್ರೈಃ ಪ್ರಸಾಧ್ಯಮಾನಂ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತನಾದ ವಸೂ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಯಜ್ಞಂ, ಸರ್ವಾನ್ ಅಭಿಪ್ರೇತಾನ್ ನಾ ಪ್ರಸಾಧಯಂತೆಂ ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಕಲವನ್ನೂ ಅಲಂಕರಿಸುವ ಎಂದು ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆಯೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಒಂದು ಕಡೆಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ರಥೋ ನ ನಿಕ್ಷಪ್ತಂಜಸಾನ ಆಯುಷು ವ್ಯಾಸುಷಗ್ನ್ಯಾರ್ಯಾದೇವ ಋಣ್ಣತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೮-೩)

ಋಂಜಸಾನಃ ಪುರುನಾರ ಉಕ್ಷೈರೇಂದ್ರಂ ಕೃಣ್ವೀತ ಸದನೇಷು ಹೋತಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೧-೫)

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ಅಗ್ನಿವಿಶೇಷಣವಾದ ಋಂಜಸಾನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತೂಯಮಾನಃ ಎಂತಲೂ ಎರಡನೆಯದರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಾಧ್ಯಮಾನಃ ಅಲಂಕೃತನಾಗುವ ಇಂದ್ರ ಎಂತಲೂ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಊರ್ಜಃ ಪುತ್ರಂ—ಊರ್ಜ ಶಬ್ದವು ಅನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಭುಕ್ತೇನಾನ್ನೇನ ಜಠರಾ ಗ್ನೀರ್ವರ್ಧನಾತ್ ಅಗ್ನೀರನ್ನಪುತ್ರತ್ವಂ | ಭುಜಿಸಿದ ಅನ್ನವು ಸಕಲ ಜಠರಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಜಠರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಅಗ್ನಿಗೆ ಊರ್ಜಃ ಪುತ್ರನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದೆ. ಅಥವಾ ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ವಿವರಿಸುವಂತೆ ಊರ್ಜಶಬ್ದೇನಾತ್ರ ಅನ್ನಕಾರಣತ್ವಾದ್ಭೃಷ್ಟಿಲಕ್ಷಣಮುದಕಮುಚ್ಯತೇ | ತತೋ ಹ್ಯೋಷಧಿವನ ಸ್ತತಯೋ ಜಾಯಂತೇ ಓಷಧಿವನಸ್ತತಿಭ್ಯ ಏಷ ಜಾಯತೇ ಊರ್ಜ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ನಕಾರಣವಾದ ಉದಕ ವೆಂದರ್ಥ. ಉದಕದಿಂದ ಓಷಧಿವನವೃತ್ತಿಗಳು ಬೆಳೆದು ಅವುಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದರಿಂದ ಪರಂಪರೆಯಾಗಿ ಉದಕಗಳ ಪುತ್ರನಾದಂತಾಯಿತು, ಎಂದೂ ಆಗಬಹುದು. ಆದರೆ ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸುವಂತೆ ಜಠರಾಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೇಳುವುದೇ ಸಹಜವಾಗಿದೆ.

ಭರತಂ—ಭಾರತಾಃ, ಕುರುವಾಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಲ ಋತ್ವಿಜ್ಞಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೮) ಭರತನೆಂದರೆ ಋತ್ವಿಕ್ಕು ಎಂದರ್ಥ. ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಉತ್ತಮನಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಕಾದುದರಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಅಥವಾ ಸರ್ವಯಜಮಾನಾನಾಂ ಭರ್ತಾರಂ; ಹವಿಷಾಂ ಭರ್ತಾರಂ | ಸಕಲ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೂ, ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಗೂ ಒಡೆಯನಾದುದರಿಂದಲೂ ಭರತನೆಂದಾಗಬಹುದು. ಭರತಶಬ್ದವು ರುದ್ರ, ಆದಿತ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಪ್ರಥಮ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಾದ ಭರತನೂ ಆಗಬಹುದು.

ಅಸದ್ಯಾ ಬರ್ಹಿಭರತಸ್ಯ ಸೂನವಃ ಪ್ರೋತ್ರಾದಾ ಸೋಮಂ ಪಿಬತಾ ದಿವೋ ನರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೬-೨).

ಇಲ್ಲಿ ಭರತಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಕಲಜಗತ್ತನ್ನೂ ಭರಿಸತಕ್ಕ ರುಪ್ರನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ೩-೫೩-೨೪ ; ೬-೧೬-೪ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ದೌಷ್ಯಂತಿಪುತ್ರನಾದ ಭರತನು ಭರತನೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಆದಿತ್ಯಪರವಾಗಿಯೂ ಇರಬಹುದು. ಭರತಃ ಆದಿತ್ಯಃ. (ನಿ. ೮-೧೩).

ಸೃಪ್ರದಾನುಂ-ಸರ್ಪಣಶೀಲದಾನಯುಕ್ತಂ | ಅವಿಚ್ಛೇದೇನ ಧನಾನಿ ಪ್ರಯಚ್ಛಂತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಎಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಿಲ್ಲದೇ ಧನವನ್ನು ದಾನಮಾಡುವವನೆಂದರ್ಥ. ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಆಗ್ನಿಗೆ ಪರವಾಗಿ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಪರಾಯವಾಗಿ ಒಂದು ಕಡೆಯೂ ಒಟ್ಟು ಎರಡುಸಲ ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ

ನಸಾತಾ ಶನಸೋ ಮಹಃ ಸೂನೂ ದಕ್ಷಸ್ಯ ಸುಕ್ರತೂ | ಸೃಪ್ರದಾನೂ ಇಷೋ ವಾಸ್ತವ್ಯಧಿ ಕ್ಷಿತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨೫-೫).

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಈಳತ—ಈಡ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಕ್ಕೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲೋಟೋಲಜ್ಜತ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ಜದ್ಭಾವವಿಹಿತನಾದುದರಿಂದ ಧ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತಸ್ಯ ಧಸ್ ಧ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಳತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞಸಾಧಮ್—ಯಜ್ಞಂ ಸಾಧಯತಿ ಇತಿ ಯಜ್ಞಸಾತ್ | ಪಿಧು ಸಂರಾದ್ಧೌ. ಧಾತು ಇದಕ್ಕೆ ಣಿಚ್ ಪು ವಾದಾಗ ಸಿದ್ಧ್ಯತೇರಪಾರಲೌಕಿಕೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮ. ಸಾಧಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗರ ತ್ತದೆ. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ಣೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಗೆ ಲೋಪ. ಕ್ವಿಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪ. ಯಜ್ಞಸಾಧ್ ಎಂದು ಧಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಆರೀಃ—ಋ ಗತೌ. ಧಾತು. ಅತಿಶಯಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಸೂಚಿ ಸೂತ್ರಿ—(ಪಾ. ಮ. ೩-೧-೨೨-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್. ಯಜೋಚಿಚೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೪) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚಕಾರದಿಂದ ಬಹುಲ-ಗ್ರಹಣಾನುಕರ್ಷಣದಿಂದ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಯಜಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯ-ಲಕ್ಷಣಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣವಿರುವುದರಿಂದ ಸನ್ಯಜೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಉರತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ವ. ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿಭಿನ್ನ ಹಲ್ ಲೋಪ. ಅಋ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ

ರುಕ್‌ರಿಕೌ ಚ ಲುಕಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ರುಕಾಗಮ. ಅರ್‌ಋ ಎಂಬುದು ಸನಾಧ್ಯಂತಾಧಾತವಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಯಜ್ ಲುಗಂತವಾದ ಇದರ ಮೇಲೆ ಟೆಣಾದಿಕನಾದ ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಶಕ್ವತದ್ವಿತೀ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಕಾರಲೋಪ. ಇ ಪರವಾದಾಗ ಧಾತು ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ. ಅರ್‌+ಇ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ರೋರಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರೇಫಲೋಪನಿಮಿತ್ತವಾದುದು ಪರವಾದುದರಿಂದ ಧೈಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಽಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಆರಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿನಕ್ಷಾನಾಡಿದಾಗ ಕೈದಿಕಾರಾದಕ್ತಿನೆ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್ ಭಿನ್ನವಾಗಿ ಇಕಾರಾಂತ ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ ಜೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಆರೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ನಾಭಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಋಷ್ಣಾಸಾನಮ್—ಋಷ್ಣಾ ಧಾತುವು ಪ್ರಸಾಧನ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಋಷ್ಣಾ-ವೃದ್ಧಿಮಂದಿಸಹಿಭ್ಯಃ ಕಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಅಸಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಋಷ್ಣಾಸಾನ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತ್ತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾವಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಊರ್ಜಃ—ಊರ್ಜ ಬಲಪ್ರಾಣನಯೋಃ ಧಾತು. ಕ್ಷಿಪ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಊರ್ಜ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಸಾನೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭರತಮ್—ಭೃಷ್ ಭರಣೇ ಧಾತು. ಭೈವೃದತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅತಚ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೃಪ್ರದಾನುಮ್—ಸೃಪ್ಲೃ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾಯಿತೃಷ್ಣಾ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸೃಪ್ರ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೃಪ್ರಃ ದಾನುಃ=ದಾನಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸೃಪ್ರದಾನುಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ||೩||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಸ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಪುರುನಾರಪುಷ್ಪಿವಿದದ್ಗಾತುಂ ತನಯಾಯ
ಸ್ವರ್ವಿತ್ |

ವಿಶಾಂ ಗೋಪಾ ಜನಿತಾ ರೋದಸ್ಯೋದೇವಾ ಅಗ್ನಿಂ ಧಾರ-
ಯನ್ದ್ರವಿಣೋದಾಂ || ೪ ||

ಸದಪಾಠಃ

ಸಃ | ಮಾತರಿಶ್ವಾ | ಪುರುನಾರಃ ಪುಷ್ಪಿಃ | ವಿದತ್ | ಗಾತುಂ | ತನಯಾಯ |
ಸ್ವಃ ಽ ವಿತ್ |

ವಿಶಾಂ | ಗೋಪಾಃ | ಜನಿತಾ | ರೋದಸ್ಯೋಃ | ದೇವಾಃ | ಅಗ್ನಿಂ | ಧಾರ-
ಯನ್ | ದ್ರವಿಣಃ ಽ ದಾಂ || ೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಸೋಽಗ್ನಿ ಸ್ತನಯಾಯಾಸ್ತದೀಯಾಯ ಪುತ್ರಾಯ ಗಾತುಮನುಷ್ಠಾನಮಾರ್ಗಂ ವಿದತ್ | ಲಂಭ-
ಯತು | ಕೀದೃಶಃ | ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಮಾತರಿ ಸರ್ವಸ್ಯ ಜಗತೋ ನಿರ್ಮಾತರ್ಯಂತರಿಕ್ಷೇ ಶ್ವಸಸ್ತರ್ತಮಾನಃ
ಪುರುನಾರಪುಷ್ಪಿಃ | ಪುರುರ್ಭಿರ್ಬಹುಭಿರ್ನಾರಾ ವರಣೀಯಾ ಪುಷ್ಪಿರಭಿವೃದ್ಧಿರ್ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ |
ಸ್ವರ್ವಿತ್ | ಸ್ವಃ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಯಾಗದ್ವಾರೇಣ ಲಂಭಯಿತಾ | ವಿಶಾಂ ಸರ್ವಾಸಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಗೋಪಾ
ಗೋಪಾಯಿತಾ | ರಕ್ಷಿತಾ | ರೋದಸ್ಯೋದ್ಯಾನಾಪೈಥಿವ್ಯೋರ್ಜನಿತಾ ಜನಯಿತೋತ್ಪಾದಯಿತಾ |
ದೇವಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಗತಂ || ಮಾತರಿಶ್ವಾ | ಶ್ವನ್ನುಕ್ಷನ್ನಿತ್ಯಾದೌ ಮಾತೃತಬ್ಧೋಪಪದಾತ್ ಶ್ವಸ ಪ್ರಾಣನ
ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ ಕನಿನ್ಸ್ರತೈಯಾಂತೋ ನಿಪಾತ್ಯತೇ | ವಿದತ್ | ವಿದ್ವು ಲಾಭೇ | ಅಸ್ಮಾದಂತರ್ಭಾವಿತೇಣ್ಯ-
ರ್ಥಾಚ್ಛಾಂದಸೋ ಲುಜ್ | ಲೃದಿತ್ವಾತ್ ಚ್ಲೇರಜಾದೇಶಃ | ಸಾದಾದಿತ್ಯನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ಜನಿತಾ |
ಜನಿತಾ ಮಂತ್ರೇ | ಸಾ. ೭.೪.೫೩ | ಇತಿ ತೃಚಿ ಏನಿಲೋಪೋ ನಿಪಾತ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಮಾತರಿಶ್ವಾ—(ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ನಿರ್ಮಾತೃವಾದ) ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವವನೂ | ಪುರುವಾರಪುಷ್ಪಿಃ—
ಅನೇಕರಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ವೃದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನೂ | ಸ್ವರ್ವಿತ್—(ಯಜ್ಞದ ಮೂಲಕ) ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿಸುವವನೂ |
ವಿಶಾಂ—ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳ | ಗೋಪಾಃ—ರಕ್ಷಕನೂ | ರೋದಸ್ಯೋಃ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ | ಜನಿತಾ—
ಉತ್ಪಾದಕನೂ ಆದ | ಸಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ತನಯಾಯೇ—ನಮ್ಮ ಪುತ್ರನಿಗೆ | ಗಾತುಂ—(ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನದ)
ಮಾರ್ಗವನ್ನು | ವಿದತ್—ತಿಳಿಸಿಕೊಡಲಿ | ದ್ರವಿಣೋದಾಂ—ಧನದಾತನಾದ | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು |
ದೇವಾಃ—ಋತ್ವಿಜ್ಞಗಳು | ಧಾರಯೇನ್—(ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿರೂಪಗಳಿಂದ) ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರು ||

ಅಥವಾ

ದೇವಾಃ—ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ದ್ರವಿಣೋದಾಂ—(ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ) ಧನವನ್ನು
ಹಂಚಿಕೊಡುವವನನ್ನಾಗಿ | ಧಾರಯೇನ್—(ದೂತಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ) ಇರಿಸಿಕೊಂಡರು ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ನಿರ್ಮಾತೃವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವವನೂ, ಅನೇಕರಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ವೃದ್ಧಿಯುಳ್ಳ
ವನೂ, ಯಜ್ಞದ ಮೂಲಕ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿಸುವವನೂ, ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳ ರಕ್ಷಕನೂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ
ಉತ್ಪಾದಕನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡಲಿ. ಇಂದ್ರಾದಿ
ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಧನವನ್ನು ಹಂಚಿಕೊಡುವ ದೂತಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿಕೊಂಡರು.

English Translation

May Agni, the dweller in the firmament, the nourisher with abundant
benefits, the bestower of Swarga, the protector of mankind, the progenitor of
heaven and earth, instruct my sons in the right way ; the gods retain Agni as
the giver of (sacrificial) wealth.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಲ್ಲಿ ಐದು ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನೂ ಹೊಗಳಿ ಅಂತಹ ಅಗ್ನಿಯು
ನಮ್ಮಂತೆ ನಮ್ಮ ಸಂತತಿಗೂ ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಸದ್ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಕೊಡಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಮಾತರಿಶ್ವಾ—ಮಾತರಿ ಸರ್ವಸ್ಯ ಜಗತಃ ನಿರ್ಮಾತರಿ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ಶ್ವಸನ್ ವರ್ತಮಾನಃ | ಸಕಲ
ಜಗತ್ತಿಗೂ ನಿರ್ಮಾಪಕವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಮಾತರಿಶ್ವಸಂಬಧಾದಗ್ನಿರೇವ
ಮಾತರಿಶ್ವೇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಮಾತರಿಶ್ವನಿಗೆ (ವಾಯು) ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯ ಆನಿರ್ಭಾವಕ್ಕೆ
ಮಾತರಿಶ್ವನೇ ಕಾರಣನಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೂ ಮಾತರಿಶ್ವನೆಂದೇ ಹೆಸರು ಎಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.
ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿಗೂ ಅವಕಾಶವಿರುವುದು.

ಉದಸ್ತಂಭೀತ್ಸಮಿಥಾ ನಾಕಮೃಷ್ಟೋ ೧ ಗ್ನಿರ್ಭವನ್ನುತ್ತಮೋ ರೋಚನಾನಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫-೧೦)

ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ತೇಜೋವಾಹಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದನು ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಗಳಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥವು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದು. ಅದೇ ಋಕ್ಕಿನ ಉತ್ತರಭಾಗವಾದ

ಯದೀ ಭೃಗುಭ್ಯಃ ಪರಿ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಗುಹಾ ಸಂತಂ ಹವ್ಯವಾಹಂ ಸಮೀಧೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫-೧೦)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಅಗ್ನಿಯ ಆವಿರ್ಭಾವಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಆಧಾರದು ಮೇಲೆ ಎರಡನೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಪುರುವಾರಪುಷ್ಟಿಃ—ಬಹುಭಿರ್ವರಣೀಯಾ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯೈಸ್ಯ ಸಃ ದೇವಮಾನವಾದ್ಯನೇಕರು ಅಗ್ನಿಯ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವರಾದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹಂಚಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದಲೂ,

ಮಹಾ ಅಸೃಧ್ವರಸ್ಯ ಪ್ರಕೇತೋ ನ ಋತೇ ತ್ವದಮೃತಾ ಮಾದಯಂತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೧-೧)

ಅಗ್ನಿಯಿಲ್ಲದೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ, ಹಾಗೆಯೇ ಸಕಲ ಸತ್ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಪ್ರತಿಫಲವನ್ನಾಗಿ ಕೊಡತಕ್ಕ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಮಾನವರೂ ಅಗ್ನಿಯ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪುರುವಾರಪುಷ್ಟಿಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ.

ಸ್ವರ್ವಿತ್—ಸ್ವಃ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಯಾಗದ್ವಾರೇಣ ಲಂಭಯಿತಾ | ಯಾಗಾದಿಗಳ ಮೂಲಕ ಯಜ್ಞಕರ್ತರನ್ನು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸುವವನೆಂದು ಸಾಯಣರೂ ; ಸರ್ವಸ್ಯ ವೇದಿತಾ—ಸಕಲವನ್ನು ತಿಳಿಯುವವನೆಂದು ಸ್ವಂದ ಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಅಗ್ನಿಷ್ಟಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ವೇದ ಮಹದ್ದೇವಾನಾಮಸುರತ್ಸಮೇಕಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೫-೧೦)

ಸ ಹಿ ವೇದಾ ವಸುಧಿತಿಂ ಮಹಾ ಆರೋಧನಂ ದಿವಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೮-೨)

ಎಂಬುದಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದವನೆಂದು ಪ್ರಶಂಸಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶಾಂ ಗೋಪಾಃ—ಸರ್ವಾಸಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ ರಕ್ಷಿತಾ | ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳ ರಕ್ಷಕನು. ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨-೨ ; ೧-೨೬-೭ ; ೧-೩೧-೧೧ ; ೨-೧-೮ ; ೩-೧೧-೫ ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವತೀ, ವಿಶಾಂ

ಗೋಸಾಃ, ನಿಶಾಂ ಪುರ ನಿಶಾ ಎಂಬುದಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಜಾರಕ್ಷಕನೆಂಬ ವರ್ಣನೆಯು ಇರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ನಿಶಾಂ ಗೋಸಾಃ ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ರೋದಸ್ಯೋಃ ಜನಿತಾ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋಃ ಉತ್ಪಾದಯಿತಾ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಉತ್ಪಾದಕನು. ಅಗ್ನಿಯು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನೆಂದು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕುಗಳ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವುಕಡೆ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಅವುಗಳ ಉತ್ಪಾದಕನೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ನಿ ಯೋ ರಜಾಂಸ್ಯಮಿಮೀತ ಸುಕ್ರತುರ್ವ್ಯಕ್ತಾನರೋ ವಿ ದಿವೋ ರೋಚನಾ ಕವಿಃ |

ಪರಿ ಯೋ ನಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಪಪ್ರಥೇದಬ್ಧೋ ಗೋಸಾ ಅಮೃತಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾ ||

(ಮ. ಸ. ೬-೬-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಸಕಲ ತೇಜೋಮಂಡಲಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಗಾತುಂ—ಅನುಷ್ಠಾನಮಾರ್ಗಂ | ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ, ದೇವಲೋಕಗಮನಮಾರ್ಗಂ | ಎಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಮುಂ. ಸಂ. ೧-೯೪-೯ನೇ ಋಕ್ಪಿನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಸುಗಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇರುವಂತೆಯೇ ಈ ಪದಕ್ಕೂ ಭೌತಿಕವಾದ ಮತ್ತು ನೈತಿಕವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿರುವುವು. ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಮು. ಸಂ. ೩-೪-೪ ; ೯-೮೫-೪ ; ೯-೯೬-೧೦ ; ೩-೩೧-೯, ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಗವೆಂಬುದಾಗಿಯೂ, ೩-೫೪-೧೮ರಲ್ಲಿ ಗೃಹವೆಂದೂ, ೫-೩೨-೧೦ರಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯೆಂದೂ, ೪-೪-೬ರಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದೂ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಗಾತು ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ತೋರಿಸಲಿ ಎಂದರೆ ಸದ್ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಕೊಡಲಿ ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಮಾತರಿಶ್ವಾ—ಇದು ಶ್ವನ್ನುಕ್ಷನ್—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಾತೃ ಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಶ್ವಸ ಪ್ರಾಣನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಕನಿಷ್ಠಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿ ನಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ನಾಂತೋಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ.

ವಿದತ್—ವಿದ್ ಲಾಭೇ. ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಣಾ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯಾರ್ಥಕವಾದುದೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ಲೋಢರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಭಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಲೃದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪುಷಾದಿಬ್ಯುತಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚಿಗೆ ಅಜಾದೇಶ. ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸ್ಯ ಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಸಾದಾದೌ—ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿಶಾಮ್—ಏಕಾಚಾದುದರಿಂದ ಸಾವೇಕಾಚೆಸ್ತೈತೀಯಾದಿಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜನಿತಾ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರಣಾ ತೋರುವಾಗ ಹೇತುಮತಿಚಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಜನೀಜ್ಞಾಷ್‌ಕ್ಕೆ ಸುರಂಜೋಮಾಂತಾಶ್ಯ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಮಿತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದರಿಂದ ಮಿತಾಂ ಪ್ರಸ್ತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಕ್ಕೆ ಪ್ರಸ್ತ. ಜನಿ ಎಂಬ ಣಿಜಂತಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಷ್ಟಲಾದೇಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಇಡಾದಿ ಆರ್ಥಧಾತುಕವಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬರದಿರುವಾಗ ಜನಿತಾಮಂತ್ರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಲೋಪವು ನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಜನಿತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಾತುಮ್—ಗೈ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಅದೇಚಿ ಉಪದೇಶೇಶಿತಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮ. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕ ಅತುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. || ೪ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ನಕ್ತೋಷಾಸಾ ವರ್ಣಮಾಮೇಮ್ಯಾನೇ ಧಾಪಯೇತೇ ಶಿತುಮೇ-
ಕಂ ಸಮೀಚೀ |

ದ್ಯಾವಾಕ್ಷಾಮಾ ರುಕ್ಮೋ ಅಂತರ್ವಿ ಭಾತಿ ದೇವಾ ಅಗ್ನಿಂ
ಧಾರಯನ್ದ್ರವಿಣೋದಾಂ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನಕ್ತೋಷಾಸಾ | ವರ್ಣಂ | ಅಮೇಮ್ಯಾನೇ ಇತ್ಯಾ ಮೇಮ್ಯಾನೇ | ಧಾಪಯೇತೇ
ಇತಿ | ಶಿತುಂ | ಏಕಂ | ಸಮೀಚೀ ಇತಿ ಸಂ ಈಚೀ |

ದ್ಯಾನಾಕ್ಷಾಮಾ | ರುಕ್ಮಃ | ಅಂತಃ | ವಿ | ಭಾತಿ | ದೇನಾಃ | ಅಗ್ನಿಂ | ಧಾರ-
ಯನ್ | ದ್ರವಿಣಃ | ದಾಂ || ೬ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ನಕ್ಷೋಷಾಸಾ ರಾತ್ರಿರಹಶ್ಚ ವರ್ಣಂ ಸ್ವರೇಯಂ ಸ್ವರೂಪಮಾಮೋನ್ಮಾನೇ ಪರಸ್ಪರಂ ಪುನಃ-
ಪುನರ್ಹಿಸಂತ್ಯಾ ಸಮೀಚೀ ಸಂಗತೇ ಸಂಸ್ಥಿಪ್ತೇ | ಏವಂಭೂತೇ ಅಹಸ್ತಿಯಾಮೋ ಏಕಂ ಶಿಶುಮದ್ವಃ
ಪುತ್ರಮಗ್ನಿಂ ಧಾಪಯೇತೇ ಹವೀಂಷಿ ಪಾಯಯೇತೇ | ರುಕ್ಮೋ ರೋಚಮಾನಃ ಸೋಽಗ್ನಿದ್ಯಾನಾ-
ಕ್ಷಾಮಾ ದ್ಯಾನಾಪೃಥಿವ್ಯೋರಂತರ್ಮಧ್ಯೇ ವಿ ಭಾತಿ | ವಿಶೇಷೇಣ ಪ್ರಕಾಶತೇ | ಅನ್ಯತ್ಪೂರ್ವವತ್ ||
ನಕ್ಷೋಷಸಾ | ನಕ್ಷೇತಿ ರಾತ್ರಿನಾಮ | ನಕ್ಷೋಷಾಶ್ಚ ನಕ್ಷೋಷಸಾ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರಾ-
ಕಾರಃ | ಅನ್ಯೇಷಾಮಪೀತಿ ಸಾಂಹಿತಿಕಮುಪಧಾದೀರ್ಘತ್ವಂ | ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚೇತಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ-
ಪದಯೋರ್ಯುಗಪತ್ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅಮೋಮ್ಯಾನೇ | ಮೀಜ್ ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ಅಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಜಲಗಂತಾ-
ದ್ವ್ಯುತ್ಥಯೇನ ಶಾನಚ್ | ಅದಾದಿವಚ್ಛೇತಿ ವಚನಾಚ್ಛಪೋ ಲುಕ್ | ಏರನೇಕಾಚಿ ಇತಿ ಯೇಷ್ |
ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಧಾಪಯೇತೇ | ಧೇಟಿ
ಪಾನೇ | ಅಸ್ಮಾನ್ಲೈಂತಾನ್ನಿ ಗರಣಚಲನೇತಿ | ಪಾ. ೧-೩-೮೭ | ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ಪರಸ್ಪೃಷದಸ್ಯ ಪಾದಿಷು ಧೇಟಿ
ಉಪಸಂಖ್ಯಾ ನಂ | ಪಾ. ೧-೩-೮೯-೧ | ಇತಿ ವಚನಾತ್ ನ ಪಾದಮ್ಯಾಜ್ಯಮ | ಪಾ. ೧-೩-೮೯ | ಇತಿ ಪ್ರತಿ-
ಷೇಧಃ | ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಚೇತಿ ಏವ ಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಪಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನಿ-
ಷ್ಠಾತಾಭಾವಃ | ಸಮೀಚೀ | ಸಂಪೂರ್ವಾದಂಚಿತೇರ್ಘ್ಯತ್ವಿಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ವಿನ್ | ಅನಿಧಿತಾಮಿತಿ ನಲೋಪಃ |
ಸಮಃ ಸಮಿ | ಪಾ. ೬-೩-೯೩ | ಇತಿ ಸಮ್ಯಾದೇಶಃ ಅಂಚತೇಶ್ಲೋಪಸಂಖ್ಯಾನಮಿತಿ ಜೀಷ್ | ಅಚಿ
ಇತ್ಯಕಾರಲೋಪೇ ಚಾವಿತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣ ಜೀಷ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪದಕಾರಸ್ಯ
ತ್ವಯಮುಭಿಪ್ರಾಯಃ | ಉದ ಈತ್ | ಪಾ. ೬-೪-೧೩೯ | ಇತಿ ವಿಧೀಯಮಾನಮೀತ್ವಂ ಸಮ ಉತ್ತರ-
ಸ್ಯಾಪ್ಯಂಚತೇರ್ಘ್ಯತ್ವಯೇನ ಭವತೀತಿ | ವಾ ಛಂದಸೀತಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘತ್ವಂ | ದ್ಯಾನಾಕ್ಷಾಮಾ |
ದಿವೋ ದ್ಯಾವೇತಿ ದ್ಯಾನಾದೇಶಃ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಷಷ್ಯಾ ಡಾದೇಶಃ | ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚೇತಿ
ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪದಯೋರ್ಯುಗಪತ್ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ನಕ್ಷೋಷಸಾ—ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಅಹಸ್ತು ಎರಡೂ ಕೂಡ | ವರ್ಣಂ—(ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ) ಸ್ವರೂಪ
ಗಳನ್ನು | ಅಮೋಮ್ಯಾನೇ—ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಕೆಡಿಸಿ ಅಳಿಸುತ್ತಾ | ಸಮೀಚೀ—ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು | ಏಕಂ
ಶಿಶುಂ—ಅಗ್ನಿರೂಪದ ಒಬ್ಬ ಪುತ್ರನನ್ನು | ಧಾಪಯೇತೇ—(ದವಿಸ್ಸನ್ನು) ಕುಡಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ |
ರುಕ್ಮಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ದ್ಯಾನಾಕ್ಷಾಮಾ—ದ್ಯಾನಾಪೃಥಿವಿಗಳ | ಅಂತಃ—ನುಡ್ಯಭಾಗ
ದಲ್ಲಿ | ವಿ ಭಾತಿ—ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಪ್ರವಿಣೋದಾಂ—ಧನದಾತನಾದ | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ದೇವಾಃ—ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು | ಧಾರಯನ್—
(ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿರೂಪಗಳಿಂದ) ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರು. |

ಅಥ ವಾ

ದೇವಾಃ—ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಪ್ರವಿಣೋದಾಂ—(ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ)
ಧನವನ್ನು ಹಂಚಿಕೊಡುವವನನ್ನಾಗಿ | ಧಾರಯನ್—(ದೂತಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ) ಇರಿಸಿಕೊಂಡರು.

॥ ಭವಾರ್ಥ ॥

ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಅಹಸ್ಸು ಎರಡೂ ಕೂಡ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಕೆಡಿಸಿ ಅಳಿಸುತ್ತಾ
ಅದರೂ ಎರಡೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಅಗ್ನಿರೂಪದ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಕುಡಿಸುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕಾಶಮಾನ
ನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು
ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತಮಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹಂಚಿಕೊಡುವ ದೂತಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿಕೊಂಡರು.

English Translation

The night and the day, mutually effacing each other's complexion, give
nourishment, combined together, to one infant, who radiant, shines between
earth and heaven : the gods retain Agni as the giver of sacrificial wealth.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ದ್ವೇ ವಿರೂಪೇ ಚರತೇ (ಋ.ಸಂ. ೧-೯೫-೧) ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶವೇ ಇಲ್ಲೂ
ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಅಹೋರಾತ್ರಗಳ ಪರ್ಯಾಯರೂಪವಾದ ಗಮನಾಗಮನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.
ಇಲ್ಲಿ ವಿರೋಧಸ್ವರೂಪಗಳುಳ್ಳ ತೇಜಸ್ತಮಸ್ಸುಗಳ ಆವಿರ್ಭಾವಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ಅವಕ್ಕೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧ
ವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವರ್ಣಂ ಅನೇಮ್ಯಾನೇ—ಪರಸ್ಪರಂ ಪುನಃಪುನರ್ಹಿಸಂಶತ್ಯಾ | ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಕೆಡಿಸಿ ಅಳಿಸುತ್ತಾ,
ರಾತ್ರಿಯ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಬೆಳಕೂ, ಅಹಸ್ಸಿನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಕತ್ತಲೆಯೂ ಅಳಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಹಿಂಸಾರ್ಥಕವಾದ
ಮೀ ಧಾತುವಿಗೆ ಆ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿಸಿ ಈ ರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ. ಆ+ಮೀ ಎಂಬ ಮೂಲದಿಂದ
ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಆನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂಸೆಯನ್ನಂಟುಮಾಡು, ನಾಶಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ
ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಹೋರಾತ್ರಗಳು ತಮ್ಮ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ವಿನಿಮಯ ಮಾಡಿಕೊಂಡವು ಎಂದು
ಹೇಳುವುದು ಸಾಧುವಾಗಿದೆ. ಅಹೋರಾತ್ರಗಳನ್ನು ಸಹೋದರಿಯರೆಂದು ಕರೆದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, (೧-೧೨೪-೮)
ತಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಏಕಮಾತ್ರ ತಿಶುವಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರೇಮವನ್ನು ತೋರಿಸುವರೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದಿ
ಕೊಳ್ಳುವುದು. ಮೋನಿಯರ್ ವಿಲಿಯಂಸ್ ಡಿಕ್ಸನ್ರಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಆ+ಮೀ ಎಂಬ
ಮೂಲಕ್ಕೆ ವಿನಿಮಯ (to change, alter; I. 96-5) ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ಈ ಋಕ್ತನ್ನೇ ಉದ

ಹರಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ೧-೭೯-೨; ೧-೯೨-೧೦; ೬-೩೦-೨ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂಸೆ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವು ಉಚಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದರೆ ಸಾಯಣರೂ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ಇಬ್ಬರೂ ಸಹ ಪರಸ್ಪರಂ ಹಿಂಸಂತ್ಯಾ ಎಂದೇ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇದೇ ಭಾವವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ—

ಸಮಾನಬಂಧೂ ಅಮೃತೇ ಅನೂಚೇ ದ್ಯಾವಾ ವರ್ಣಂ ಚರತ ಆಮಿನಾನೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೩-೨).

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಬರುವ ಆಮಿನಾನೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಸ್ಯ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಕುರ್ವಾಣೇ | ಪರಸ್ಪರ ವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಅಂತಸ್ತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳ ಬಹುದು.

ಧಾಪಯೇತೇ ಶಿಶುನೇಕಂ ಸಮೀಚೀ—ಅಹ್ನಃ ಪುತ್ರಮಗ್ನಿಂ ಹವೀಂಷಿ ಸಾಯಯೇತೇ |

ಅಹಸ್ಸಿನ ಅಥವಾ ಉಷಸ್ಸಿನ ಪುತ್ರನಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವಂತೆ ಅನುಕೂಲಪಡಿಸು ತ್ತನೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಋ. ಸಂ. ೧-೯೫-೧ ನೇ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವ್ಯ ಸ್ವಾಂ ದುಹಿತರಮಭ್ಯಧ್ಯಾಯತ್ | (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೯) ಎಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿ ಯಿಂದ ಉಷಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಕಥೆಯನ್ನೂ ಪಠಿಸಿದೆ. ಇಂತಹ ಪುತ್ರರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸುಗಳು ಲಭಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದವು ಎಂದರ್ಥ.

ದ್ಯಾವಾಪ್ರಾಮಾ ರುಕ್ಮೋ ಅಂತರ್ವಿಭಾತಿ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರ್ಮಧ್ಯೇ ವಿಶೇಷೇಣ ಪ್ರಕಾಶತೇ |

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ನಡುವೆ ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ತಾನು : ಮಾತ್ರ ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಇದರಂತೆಯೇ ಇನ್ನು ಅನೇಕ ಕಡೆ ಅಗ್ನಿಯ ಮಹತ್ತಾದ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ವ್ರತಾ ತೇ ಅಗ್ನೇ ಮಹತೋ ಮಹಾನಿ ತವ ಕೃತ್ವಾ ಧೋದಸೀ ಆ ತತಂಥ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೬-೫).

ಉದಸ್ತಂಭೀಶ್ವಮಿಥಾ ನಾಕಮೃಷ್ಟೋ ೧ ಗ್ನಿರ್ಭವನ್ನುತ್ತಮೋ ರೋಚನಾನಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫-೧೦).

ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಹರಡಿ ಸಕಲವನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವ ಅಗ್ನಿಯ ಅದ್ಭುತವಾದ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕಿಯಾ ||

ನಕ್ಶೋಷಸಾ—ನಕ್ತಾ ಎಂಬುದು ರಾತ್ರಿಯ ಹೆಸರು, ನಕ್ತಾ ಉಷಾಶ್ಚ ನಕ್ಶೋಷಸಾ. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿವ ಚನ ಔ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದೃಶ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೇವತಾದ್ವಂದ್ಯೇಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪದಗಳಿಗೆ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಮೇಮ್ಯಾನೇ—ಮೀರ್ಜಾ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಪಾಠಪುನ್ಯಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ **ಧಾತೋರೇ-ಕಾಚಿ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ **ಯಜೋಚಿಚಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ **ಸನ್ಯಜೋಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ **ಹ್ರಸ್ವೇ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದಾಗ **ಗುಣೋಯಜ್ಞಲುಕ್ಘೋಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಮೇಮಿ ಎಂಬುದು **ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. **ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹು ಲಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನ್‌ಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಚರ್ಕರೀತಂ ಚಿ**—ಎಂದು ಯಜ್ಞಲುಗಂತವನ್ನು ಅದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಶಪ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ **ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಏರನೇಕಾಚೋಽಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ. ಮೇಮ್ಯಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಜ್ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ **ಗತಿ-ಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾಪಯೇತೇ—ಧೇಟ್ ಪಾನೇ ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವಾಗ **ಹೇತುಮತಿಚಿ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಣಿಚ್. **ಆದೇಚಿ ಉಪದೇಶೇತಿತಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ವ. ಆಗ ಅರ್ತಿಹ್ರೀವ್ರೀ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಂತನಿಬಂಧನವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಪುಕಾ ಗಮ. ಧಾಪಿ ಎಂದು ಧಾತುವಾಗುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಚಿಚಿಶ್ಚ ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದರಮೇಲೆ ಉಭಯ ಪದವೂ ಬರುತ್ತದೆ ; ಆದರೆ ಕ್ರಿಯಾಫಲವು ಪರಗಾಮಿಯಾದಾಗ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಬರುವಂತೆ ಆತ್ಮಗಾಮಿ ಯಾದಾಗಲೂ ನಿಗರಣ ಚಿಲನಾರ್ಥೇಭ್ಯಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದವೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಉನಃ ನಸಾದಮ್ಯಜ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ. ಅಲ್ಲಿ ಪಾಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು ಅನೇಕವಾದರೂ ಪಾದಿಷು ಧೇಟಿ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವೆಂದು ನಿರ್ಣೀತ ವಾಗಿದೆ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಡ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಟಿ **ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಏತ್ವ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚಿಗೆ ಗುಣ ಆಯಾದೇಶ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ **ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸಮೀಚೀ—ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗ. ಇದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಂಚುಗತಿಪೂಜನಯೋಃ. ಧಾತುವಿಗೆ **ಯತ್ತಿಕ್ದಧ್ಯಕ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಿ ಕರಿಸಿ **ಅನಿದಿತಾಂದಲ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಲುಪ್ತ ನಕಾರವುಳ್ಳ ಅಂಚುಧಾತುವು ಪರವಾದುದರಿಂದ **ಸಮಃ ಸಮಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ದಲ್ಲಿರುವ ಸಮ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಮಿ ಆದೇಶ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾನಾದಿದಾಗ **ಅಂಚಿತೇಶ್ವೋಪ**

ಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಜೀವಃ. ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಆಚೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಇಲ್ಲಿ ಜೀವಃ ಪಿತೃದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಉದಾತ್ತವಾದ ಅಕಾರಲೋಪವಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚ ಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀವಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪದಕಾರರಿಗೆ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಉದೇ ಈತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೯) ಉದ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಂಚುಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಈತ್ವವು ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಸಮಿನಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಂಚುಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ದ್ವಿವಚನ ಪರವಾದಾಗ ವಾಚಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ.

ದ್ಯಾವಾಕ್ಷಾಮಾ—ದಿವೋ ದ್ಯಾವಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಿವ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ಯಾವಾ ದೇಶ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಷ್ಟೀ ದ್ವಿವಚನ ಓನ್ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಡಾದೇಶ. ದೇನತಾಡ್ವಂದ್ಯೇಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಪದಗಳಿಗೆ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭಾತಿ—ಭಾ ದೀಪ್ತಾ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂಹಿತಾಗಾಥಃ

ರಾಯೋ ಬುಧ್ನಃ ಸಂಗಮನೋ ವಸೂನಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಕೇತು-
ಮೌನ್ಮಸಾಧನೋ ವೇಃ |

ಅಮೃತತ್ವಂ ರಕ್ಷಮಾಣಾಸ ಏನಂ ದೇವಾ ಅಗ್ನಿಂ ಧಾರಯನ್ದ್ರ-
ವಿಣೋದಾಂ || ೬ ||

ಪದಪಾಠಃ

ರಾಯಃ | ಬುಧ್ನಃ | ಸಂಗಮನಃ | ವಸೂನಾಂ | ಯಜ್ಞಸ್ಯ | ಕೇತುಃ |

ಮುನ್ಮಸಾಧನಃ | ವೇರಿತಿ ವೇಃ |

ಅಮೃತತ್ವಂ | ರಕ್ಷಮಾಣಾಸಃ | ಏನಂ | ದೇವಾಃ | ಅಗ್ನಿಂ | ಧಾರ-
ಯನ್ | ದ್ರವಿಣಃ ದಾಂ || ೬ ||

|| ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೋಗ್ಯೋ ರಾಯೋ ಧನಸ್ಯ ಬುಧ್ನೋ ಮೂಲಭೂತಃ | ಆಹುತಿವ್ಯಾಸಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಧನಾನಾಂ
ಕಾರಣತ್ವಾತ್ | ವಸೂನಾಂ ನಿವಾಸಹೇತೂನಾಂ ಧನಾನಾಂ ಸಂಗಮನಃ ಸಂಗಮಯಿತಾ | ಸ್ತೋತ್ರಾಣಾಂ
ಪ್ರಾಪಯಿತಾ | ಯಜ್ಞಸ್ಯ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾದೇಃ ಕೇತುಃ ಕೇತಯಿತಾ ಜ್ಞಾಪಯಿತಾ | ವೇರಾತ್ಮಾನ
ಮುಖಗಚ್ಛತಃ ಪುರುಷಸ್ಯ ಮುನ್ಮಸಾಧನೋ ಮನನೀಯಸ್ಯಾಭಿಲಾಷಿತಸ್ಯ ಸಾಧಯಿತಾ | ಅಮೃತತ್ವಂ ಸ್ವಕೀ-
ಯಾಮರಣತ್ವಂ ರಕ್ಷಮಾಣಾಸಃ ಪಾಲಯಂತೋ ದೇವಾ ಏನಂ ಧನಸ್ಯ ದಾತಾರಮಗ್ನಿಂ ಧಾರಯಂತಿ ||
ರಾಯಃ | ಊಡಿದಮಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಂಗಮನಃ | ನಂದ್ಯಾದಿಲಕ್ಷಣೋ ಲ್ಯುಃ | ವೇಃ | ವೀ
ಗತ್ಯಾದಿಷು | ಅಸ್ಮಾದೌಪಾದಿಕ ಇಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಟಿಲೋಪಶ್ಚ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು) | ರಾಯಃ—ಧನಕ್ಕೆ | ಬುಧ್ನಃ—ಕಾರಣಭೂತನೂ | ವಸೂನಾಂ—ಧನ
ವನ್ನು | ಸಂಗಮನಃ—ಹೊಂದಿಸತಕ್ಕವನೂ | ಯಜ್ಞಸ್ಯ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ | ಕೇತುಃ—ಜ್ಞಾಪಕನೂ (ಮಾರ್ಗ
ದರ್ಶಕನೂ) | ವೇಃ—(ತನ್ನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸತಕ್ಕ ಪುರುಷನ | ಮುನ್ಮಸಾಧನಃ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದಿಸು
ವವನೂ (ಅಗಿದ್ದಾನೆ) | ಅಮೃತತ್ವಂ—ತಮ್ಮ ಮರಣ ರಾಹಿತ್ಯವನ್ನು | ರಕ್ಷಮಾಣಾಸಃ—ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕ |
ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳು | ಏನಂ ಅಗ್ನಿಂ—ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ದ್ರವಿಣೋದಾಂ—
(ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ) ಧನವನ್ನು ಹಂಚುವವನನ್ನಾಗಿ | ಧಾರಯನ್—(ದೂತನನ್ನಾಗಿ) ಇರಿಸಿಕೊಂಡರು. |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಯು ಯಾಗಾದಿಗಳ ಮೂಲಕ ಧನಕ್ಕೆ ಕಾರಣಭೂತನೂ, ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೆ ಧನವನ್ನು ಹೊಂದಿಸು
ವವನೂ, ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನೂ, ತನ್ನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಪೂಜಿಸುವವನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವವನೂ

ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ತಮ್ಮ ಅವ್ಯತತ್ತ್ವವನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕ ದೇವತೆಗಳು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತಮಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹಂಚುವ ದೂತಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಇರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

English Translation

The source of opulence, the bestower of riches, the director of the sacrifice, the accomplisher of the desires (of the man) who has recourse to him; him, the gods, preserving their immortality, retain as the giver of (sacrificial) wealth.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಬುಧ್ಧಃ—ಮೂಲಭೂತಃ | ಆಶ್ರಯಭೂತನು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಬುಧ್ಧಶಬ್ದವನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷ ಪರ್ವಾಯವಾಗಿಯೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವಾಗಲೂ ಸಹ ಬದ್ಧಾ ಅಸ್ಮಿನ್, ಧೃತಾ ಆಪ ಇತಿ ವಾ ನೀರನ್ನು ಹಿಡಿದು ನಿಲ್ಲಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ನೀರಿಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬುಧ್ಧವೆಂದು ಹೆಸರು. (ನಿ. ೧೦-೪೪). ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಪರ್ವಾಯವಾಗಿಲ್ಲದೇ ಆಧಾರಭೂತ ಅಥವಾ ಮೂಲಭೂತವಾದದ್ದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ.

ನಿರ್ಮದೀಂ ಬುಧ್ವಾನ್ಮಹಿಷಸ್ಯ ವರ್ಷಸ ಈಶಾನಾಸಃ ಶವಸಾ ಕೃಂತ ಸೂರಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೧-೩)

ಇಲ್ಲಿ ಬುಧ್ವಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಹತೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಮೂಲಾತ್ | ಆಧಾನಕಾಲದಿಂದಲೂ ಎಂದರೆ ಆರಂಭದಿಂದಲೂ ಎಂದರ್ಥ.

ದ್ವಿಮಾತಾ ಹೋತಾ ವಿದಥೇಷು ಸಮ್ರಾಳೆನ್ನಗ್ರಂ ಚರತಿ ಕ್ಷೇತಿ ಬುಧ್ಧಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೫-೭).

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಬುಧ್ಧಃ ಎಂದರೆ ಸಕಲಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಮೂಲಭೂತನು ಎಂದರ್ಥ.

ಇಂದ್ರಾಯ ಗಿರೋ ಅನಿಶಿತಸರ್ಗಾ ಅಸಃ ಪ್ರೇರಯಂ ಸಗರಸ್ಯ ಬುಧ್ವಾತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೯-೪).

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಗರಸ್ಯ ಬುಧ್ವಾತ್ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಆಧಾರ ಭೂತವಾದದ್ದು | ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಗಹನವಾದ ಮೂಲ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಎಂದರ್ಥ.

ಹೀಗೆ ಬುಧ್ಧ ಶಬ್ದವು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸಹ ಆಶ್ರಯ. ಆಧಾರ, ಕಾರಣ, ಮೂಲ ಈ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇ ಅದರ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅರ್ಥ. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ರಾಯೋ ಬುಧ್ಧಃ—

ಸರ್ವೇಷಾಂ ಧನಾನಾಂ ಕಾರಣಿತ್ವಾತ್ | ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ಧನಗಳಿಗೂ ಎಂದರೆ, ಪಶುವುತ್ರಾದಿ ರೂಪವಾದ, ಅನ್ನರೂಪವಾದ, ಮತ್ತು ರಕ್ಷಣಾರೂಪವಾದ ಸಕಲಸಂಪತ್ತುಗಳಿಗೂ ಅಶ್ರಯನಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಈ ವಿಶೇಷವು ಸಹಜವಾಗಿ ಒಪ್ಪುತ್ತದೆ.

ಸಂ ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಶ್ವಾ ವಸೂನಿ ಜಗ್ಮುರ್ವಾಜೇ ನಾಶ್ವಾಃ ಸಪ್ತೀವಂತೆ ಏವೈಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬-೬).

ಅ ಸೂರ್ಯೇ ನ ರಶ್ಮಯೋ ಧ್ರುವಾಸೋ ವೈಶ್ವಾನರೇ ಪಥಿರೇವಗ್ನಾ ವಸನಿಾ |

ಯಾ ಪರ್ವತೇಷ್ಟೋಷಧೀಷ್ಟಪ್ಸು ಯಾ ಮಾನುಷೇಷ್ಟಸಿ ತಸ್ಯ ರಾಜಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೯-೩)

ವಸುರ್ವಸೂನಾಂ ಕ್ಷಯಸಿ ತ್ವಮೇಕ ಇದ್ವಾ ನಾ ಚ ಯಾನಿ ಪೃಥಿವೀ ಚ ಪ್ರವ್ಯತೇಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೧-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಕಲವಿಧವಾದ ಧನಗಳಿಗೂ ಆಧಾರ ಭೂತನೆಂದೂ ಪಪ್ರಭುವೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ರಾಯೋ ಬುಧ್ಧಃ ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಸಂಗಮನೋ ವಸೂನಾಂ—ಅಗ್ನಿಯು ಧನಗಳಿಗೆ ಆಧಾರಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಕರ್ಮನಿಷ್ಠರಾದ ಸಕಲ ಯಜಮಾನರಿಗೂ ಧನವನ್ನೊದಗಿಸುವವನು.

ಸಂ ತ್ವಾ ರಾಯಃ ಶತಿನಃ ಸಂ ಸಹಸ್ರಿಣಃ ಸುವೀರಂ ಯಂತಿ ವ್ರತಪಾಮದಾಭ್ಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೧-೧೦)

ವಿಶ್ವಂ ಸೋ ಅಗ್ನೇ ಜಯತಿ ತ್ವಯಾ ಧನಂ ಯಸ್ತೇ ಪದಾಶ ಮರ್ತ್ಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೬-೪)

ಎಂಬುದಾಗಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸತಕ್ಕ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸಕಲವಿಧವಾದ ಧನಗಳೂ ನೂರುಮಡಿಯಾಗಿಯೂ ಸಾವಿರ ಸಂಖ್ಯಾಕವಾಗಿಯೂ ಒದಗುವುವು. ಅಗ್ನಿಯು ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಒದಗಿಸುವನು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅವನ ಔದಾರ್ಯವನ್ನು ಶ್ಲಾಘಿಸಿದೆ.

ವೇಃ—ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ವೀ ಧಾತುವಿನ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಾದಿಗಳಿಂದ ಸಮೀಪಿಸುವ ಯಜಮಾನನ.

ಮನ್ತಸಾಧನಃ—ಮನನೀಯಸ್ಯ ಅಭಿಲಷಿತಸ್ಯ ಸಾಧಯಿತಾ ಅನೇಕಿತಗಳಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುವವನು. ಮನ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮನಸ್ಸಿನ ಇಚ್ಛೆಯೆಂದು ಅನಯವಾರ್ಥವಾದರೂ ಕೂಡ, ಮುಕ್ತಂಹಿತಾ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದಪ್ರಯೋಗವು ಕೇವಲ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಮನಸ್ಸಿನ ಅಭಿಲಾಷೆಯನ್ನು ಪುನಃಕಿಂತ ಕೊಂಚ ಹೆಚ್ಚು ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದಾಗಿದೆ, ೧-೨೬-೨ ; ೧-೧೨೨-೨ ; ೧-೧೪೦-೧ ; ೧-೧೫೧-೨ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಸನ್ನಿವೇಶ

ಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಮುನ್ಮನಾ, ಮುನ್ಮುಖಿ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀಷ್ಠವಾದ, ಪೂಜ್ಯವಾದ ಮನಃಪ್ರವೃತ್ತಿ ಯೆಂದರ್ಥವಿರುವಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ತಮಶ್ರೇಣಿಗೆ ಸೇರಿದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳೆಂದರ್ಥ. ಅವುಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುವವನು ಅಗ್ನಿಯು.

ಯೋ ವಾಂ ಯಜ್ಞೈಃ ಶಶಮಾನೋ ಹ ದಾಶತಿ ಕವಿಹೋತಾ ಯಜತಿ ಮುನ್ಮಸಾಧನಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೧-೭)

ಈ ಋಕ್ಮನಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಮುನ್ಮಸಾಧನಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮುನ್ಮ ಎನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೂಕೂಡ, ಶ್ರೀಷ್ಠವಾದ ಮತ್ತು ಪೂಜ್ಯವಾದ ದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನು ಎಂದು ಯಜ್ಞ ಮಾಡತಕ್ಕ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ರಾಯಃ—ರೈ ಶಬ್ದ. ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿ ಜಸ್ಮ ಪರವಾದಾಗ ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಯಾದೇಶ. ಉಡಿಡಂಪದಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂಗಮನಃ—ಸಂ ಉಪಸರ್ಗ. ಗಮ್‌ಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ನಂದ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯೋ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲ್ಯು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುಮೋರನಾಕೌ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಮ್ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞಸ್ಯ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು ಧಾತು. ಯಜಯಾಚಯತವಿಚ್ಛ ಸೃಚ್ಛಿ ರಕ್ಷೋ ನಜ್ಞ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ನಜ್ಞ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ವುತ್ವದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಜಾಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಮುನ್ಮಸಾಧನಃ—ಮುನ್ಮ-ಮನನೀಯಂ ತಸ್ಯ ಸಾಧಯಿತಾ ಮುನ್ಮ ಸಾಧನಃ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನೇಃ—ವೀ ಗತ್ಯಾದಿಷು. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ವಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಘೋರ್ಜೀತಿ ಎಂದು ಗುಣ ಬಂದಾಗ ಪೂರ್ವರೂಪ.

ರಕ್ಷಮಾಣಾಸಃ—ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞ ಸೇರಸುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸಿಗೆ ಅಸುಕಾಗಮ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತಾನಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಶಾನಚ ಚಿತ್ತಾದರೂ ಅದುವದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನು—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತು ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. || ೬ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ನೂ ಚ ಪುರಾ ಚ ಸದನಂ ರಯಿಣಾಂ ಜಾತಸ್ಯ ಚ ಜಾಯ-
ಮಾನಸ್ಯ ಚ ಹ್ರಾಂ ।

ಸತತ್ತ್ವ ಗೋಪಾಂ ಭವತಶ್ಚ ಭೂರೇರ್ಧೇವಾ ಅಗ್ನಿಂ ಧಾರಯ-
ನ್ ದ್ರವಿಣೋದಾಂ ॥ ೭ ॥

ಪದಪಾಠಃ

ನು । ಚ । ಪುರಾ । ಚ । ಸದನಂ । ರಯಿಣಾಂ । ಜಾತಸ್ಯ । ಚ । ಜಾಯಮಾ-
ನಸ್ಯ । ಚ । ಹ್ರಾಂ ।

ಸತಃ । ಚ । ಗೋಪಾಂ । ಭವತಃ । ಚ । ಭೂರೇಃ । ದೇವಾಃ । ಅಗ್ನಿಂ । ಧಾರ-
ಯನ್ । ದ್ರವಿಣಃ ದಾಂ ॥ ೭ ॥

ಸಾ ಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ನೂ ಚೇತಿ ನಿಸಾತಸಮುದಾಯೋದ್ಯೋತೃಸ್ಯಾರ್ಥಃ । ನೂ ಚಿದಿತಿ ನಿಸಾತಃ ಪುರಾಣನವ-
ಯೋರ್ನೂ ಚ । ನಿ. ೪-೧೭ । ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ । ನೂ ಚಾದ್ಯಾಸ್ತಿನಾಲ್ಯೇ ಪುರಾ ಚ ರಯಿಣಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ
ಧನಾನಾಂ ಸದನಮಾನಾಸಸ್ಥಾನಂ ಜಾತಸ್ಯೋತ್ಪನ್ನಸ್ಯ ಕಾರ್ಯಜಾತಸ್ಯ ಜಾಯಮಾನಸ್ಯೋತ್ಪದ್ಯಮಾನಸ್ಯ
ಚ ಹ್ರಾಂ ನಿವಾಸಯಿತಾರಂ ಸತತ್ತ್ವ ಸರ್ವತ್ರ ವಿದ್ಯಮಾನಸ್ವಭಾವಸ್ಯ ನಿತ್ಯಸ್ಯ ಚಾಕಾಶಾದೇರ್ಭವತಶ್ಚ
ಸದ್ಭಾವಂ ಪ್ರಾಪ್ನುವತೋ ಭೂರೇರಸಂಖ್ಯಾತಸ್ಯಾನ್ಯಸ್ಯ ಚ ಭೂತಜಾತಸ್ಯ ಗೋಪಾಂ ಗೋಪಾಯಿತಾರಂ
ರಕ್ಷಿತಾರಂ ದ್ರವಿಣೋದಾಂ ಧನಪ್ರದಂ । ಏವಂ ಗುಣನಿಶಿಷ್ಟಮಗ್ನಿಂ ದೇವಾ ಧಾರಯನ್ । ಹವಿರ್ವೋ-
ಽಥೈತೇನ ಧಾರಯಂತಿ ॥ ನೂ ಚ । ಋಚಿ ತುನುಘೇತಿ ದ್ವೀರ್ಘಃ । ರಯಿಣಾಂ । ನಾಮನೈತರಸ್ಯಾಮಿತಿ
ನಾಮ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ । ಹ್ರಾಂ । ಕ್ವಿ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ । ಅಸ್ಮಾನ್ಲಿಚ್ಛತ್ । ವೃದ್ಧ್ಯಾಯಾವೇಶೌ । ಣ್ಯಂತಾ-
ತ್ಕೃತ್ । ಕೇರನಿಟೀತಿ ಹಿಲೋಪಃ । ನೇರಪೃಕ್ತಲೋಪಾದ್ವಲಿ ಲೋಪೋ ಬಲೀಯಾನಿತಿ ಪೂರ್ವಂ
ಲೋಪೋ ಮ್ಯೋರ್ವಲೀತಿ ಯಲೋಪಃ । ನ ಚ ಹಿಲೋಪಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿವತ್ತ್ವಂ । ನ ಪದಾಂತದ್ವಿರ್ವಚನ-
ವರೇಯಲೋಪೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ । ಯದ್ವಾ ಪೈ ಜೈ ಪೈ ಪ್ವಯೇ । ಅಸ್ಮಾತ್ಕೃತ್ । ಆದೇಚಿ

ಇತ್ಯಾತ್ಮೈಂ | ಸತಃ | ಅಸ್ತೇಃ ಶತರ್ಯದಾದಿತ್ಯಾಚ್ಛ್ರೋ ಲುಕ್ | ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪ ಇತ್ಯಕಾರಲೋಪಃ | ಶತುರನು ಇತಿ ನಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ಮತ್ವೈಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ನೂ ಚೆ—ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ | ಪುರಾ ಚೆ—ಹಿಂದಿನಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ (ಇರುವ ಅಥವಾ ಇದ್ದು) | ರಯೀಣಾಂ—ಸಕಲಧನಗಳಿಗೂ | ಸದನಂ—ಅವಾಸಸ್ಥಾನವಾದವನೂ; | ಜಾತಸ್ಯಚೆ—ಹುಟ್ಟಿದವೂ | ಜಾಯಮಾನಸ್ಯಚೆ—ಮುಂದೆ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕವೂ ಅದ ಸಕಲ ಭೂತಜಾತಕ್ಕೂ | ಪ್ಲಾಂ—ನಿವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿರತಕ್ಕವನೂ; | ಸತಶ್ಚ—ಸಕಲ ದೇಶಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಆಕಾಶಾದಿಗಳಿಗೂ | ಭವತಶ್ಚ—(ಅನಾದಿಯಲ್ಲದೇ) ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದತಕ್ಕವುಗಳಿಗೂ | ಭೂರೇಃ—ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾದ ಇತರ ಭೂತಗಳಿಗೂ | ಗೋಷಾಂ—ರಕ್ಷಕನಾದವನೂ | ದ್ರವಿಷೋದಾಂ—ಧನಪ್ರದಾತನೂ ಅದ | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳು | ಧಾರಯನ್—(ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹಂಚುವವನನ್ನಾಗಿ) ಇರಿಸಿಕೊಂಡರು. |

ಭಾವಾರ್ಥ

ವರ್ತಮಾನ ಮತ್ತು ಭೂತಕಾಲಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತು ಇದ್ದ ಸಕಲ ಧನಗಳಿಗೂ ಅವಾಸಸ್ಥಾನವಾದವನೂ, ಹಿಂದೆ ಹುಟ್ಟಿದವೂ ಮುಂದೆ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕವೂ ಅದ ಸಕಲ ಭೂತಜಾತಕ್ಕೂ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿರತಕ್ಕವನೂ; ಸಕಲ ದೇಶಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನಾದಿಯಾಗಿರುವ ಆಕಾಶಾದಿಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಇತರ ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾದ ಭೂತಗಳಿಗೂ ರಕ್ಷಕನಾದವನೂ ಮತ್ತು ಧನಪ್ರದಾತನೂ ಅದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹಂಚುವ ಮೂಲವನ್ನಾಗಿ ಇರಿಸಿಕೊಂಡರು.

English Translation

The gods retain Agni as the giver of (sacrificial) wealth, who now is, and heretofore has been, the abode of riches, the receptacle of all that has been, and all that will be, born, and the preserver of all (that) exists, (as well as of all) that are coming into existence.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ನೂ ಚೆ—ಇತಿ ನಿಸ್ಪಾತಸಮುದಾಯಃ ಅದ್ಯ ಇತ್ಯಸ್ಯಾರ್ಥಃ | ಅಸ್ಮಿನ್ ಕಾಲೇ | ಈಗ ನೂತನವಾದುದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ನಿಸ್ಪಾತಗಳು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ನೂತನವಾದುದು ಎನ್ನುವಂತೆ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲೂ ನೂ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ನೂಚಿದಿತಿ ನಿಸ್ಪಾತಃ ಪುರಾಣನವಯೋ ನೂ ಚೇತಿ | ಹಳೆಯದು, ಹೊಸದು; ಹಿಂದಿನದು, ಈಗಿನದು ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ನಿಸ್ಪಾತಗಳು ಉಪಯೋಗದಲ್ಲಿವೆ. (ನಿ. ೪-೧೭) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಿಂದ ಉದಾಹರಣಾವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅದ್ಯಾ ಚಿನ್ನಾ ಚಿತ್ತದಪೋ ನದೀನಾಂ ಯದಾಭ್ಯೋ ಅರದೋ ಗಾತುಮಿಂದು |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೩೦-೩)

ಈ ಋಕ್ಯನಲ್ಲಿ ನೂ ಚಿತ್ ಎಂದರೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಎಂದರ್ಥ. ನದಿಗಳ ಪ್ರವಾಹವು ಈಗಲೂ, ಹಿಂದೆಯೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿರುವಂತೆ ಇಂದ್ರನು ನಿಯಮಿಸಿರುತ್ತಾನೆಂದು ಇಂದ್ರನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದು. ನಿರುಕ್ತ ಕಾರರು ಇದರಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಿರುವ ೧-೯೬-೨ ನೇ ಋಕ್ಯನ್ನೂ ಉದಹರಿಸಿ ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ ನೂ ಚಿ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅದ್ಯಚಿ ಈಗಿನದು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲದೆ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆಯೂ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ನೂ ಮರ್ತೋ ದಯತೇ ಸನಿಷ್ಯನ್ಯೋ ವಿಷ್ಣವ ಉರುಗಾಯಾಯ ದಾಶತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೦೦-೧)

ಇಲ್ಲಿ ನು ಎಂದರೆ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ. ಹೀಗೆಯೇ ೧-೪೧-೧ ; ೧-೫೪-೧ ; ೧-೧೦೪-೨. ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ನೂ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಇದೂ ಅಲ್ಲದೇ ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನೂ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಿದೆ.

ನೂ ಚಿತ್ಸ ಭ್ರೇಷತೇ ಜನೋ ನ ರೇಷನ್ಮನೋ ಯೋ ಅಸ್ಯ ಘೋರಮಾನಿನಾಸಾತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೨೦-೬)

ನೂ ಚಿಧಿ ಪರಿಮಮ್ನಾಥೇ ಅಸ್ಮಾನಾ ವಾಂ ಶತ್ಸುಧಿವೃತ್ತೀಯ ವಾಚ್ಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೯೩-೬)

ಇಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ನೂಚಿತ್ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ನೈವ ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧ ಅಥವಾ ನಿಷೇಧಾರ್ಥವಿದೆ.

ಹ್ವಾಂ—ಕ್ಷಿಯತೇರ್ನಿವಾಸಕರ್ಮಣಃ | (ಋ. ೨-೬) ವಾಸಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಕ್ಷಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ನಿವಾಸಸ್ಥಾನವೆಂದರ್ಥ.

ಜಾತಸ್ಯ ಜಾಯಮಾನಸ್ಯ ಚಕ್ಷಾಂ—ಅಗ್ನಿಯು ನಿತ್ಯ ಯುವಕನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಭೂತನಾಗಿ ಸಕಲಭೂತಗಳಿಗೂ ಸ್ಥಿತಿಸಂಪಾದಕನಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಹಿಂದೆ ಹುಟ್ಟಿದ ಮುಂದೆ ಹುಟ್ಟುವ ಸಕಲಕ್ಕೂ ಆಶ್ರಯದಾತನು. ಆಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ.

ಅಜೋ ನ ಹ್ವಾಂ ದಾಧಾರ ಪೃಥಿವೀಂ ತಸ್ತಂಭ ದ್ಯಾಂ ಮಂತ್ರೇಭಿಃ ಸತ್ಯೈಃ |

ಪ್ರಿಯಾ ಪದಾನಿ ಪಶ್ನೋ ನಿ ಪಾಹಿ ವಿಶ್ವಾಯುರಗ್ನೇ ಗುಹಾ ಗುಹಂ ಗಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೭-೫ ಮತ್ತು ೬)

ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳಿಗಿಲ್ಲಾ ಆಧಾರಭೂತನಾಗಿಯೂ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಸಕಲಕ್ಕೂ ರಕ್ಷಕನಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆಂದು ಅವನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಕೊಂಡಾಡಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಸತಸ್ತೇ ಭವತಶ್ಚ ಗೋಪಾಂ—ಸಕಲ ದೇಶಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರತಕ್ಕ ಆಕಾಶಾದಿಗಳಿಗೂ, ಪದೇ ಪದೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ರಕ್ಷಕನು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ನೂ ಚೆ—ಋಚಿ ತುನುಘ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ನು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸದನಮ್—ಸೀದಂತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ಸದನಮ್. ಸದ್‌ಲ್ಯಾ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇನು. ಧಾತು. ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುಪೋರನಾಕಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ಲಿತಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಯೀಣಾಮ್—ರಯಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಷಷ್ಠೀಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋನುಟ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಡಾಗಮ. ನಾಮಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜಂತಾಂಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ನಾಮನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಾಮಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾಮ್—ಕ್ಷಿ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಹೇತುಮತಿಚೆ—(ಪಾ ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಣಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಅಚೋಷ್ಲಾತಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ಅಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಯಾದೇಶ. ಕ್ಷಾಯಿ ಎಂಬುದು ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇಸರ ಮೇಲೆ ಕ್ವಿಪ್‌ಚೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಕೋರನಿಟಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಲೋಪ. ಆಗ ನೇರಪ್ರಕೃತಲೋಪಾ-ದ್ವಲಿಲೋಪೋ ಬಲೀಯಾನ್—ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಕ್ವಿಪಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಪ್ರಕೃತವಕಾರಲೋಪಕ್ಕಿಂತಲೂ ಲೋಪೋ-ನ್ಯೋರ್ವಲಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಯಕಾರ ಲೋಪ. ಯದ್ಯಪಿ ಅಚಿಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ ಪೂರ್ವವಿಧಾ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಲೋಪಮಾಡುವಾಗ ಮಧ್ಯೆ ಲೋಪವಾದ ಣಿಚಿಗೆ ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ನಪ-ದಾಂತದ್ವಿರ್ವಚನ ವರೇಯಲೋಪ—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಲೋಪ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿ ವದ್ಭಾವಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ವಲ್‌ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಲೋಪಬರಲು ಯಾವ ಅಭ್ಯಂತರವೂ ಇಲ್ಲ. ಆಮೇಲೆ ನೇರಪ್ರಕೃತ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಕ್ಷಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಕ್ವೈ ಜೈ ಜೈ ಕ್ವಯೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್‌ಚೆ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆದೇಚಿ-ಉಪದೇಶೇತಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುನಿಗೆ ಆತ್ಮ. ಕ್ಷಾ ಎಂದು ರೂಪ ವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸತಃ—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು- ಅದಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯ ಶಪಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮುಪಿತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶತ್ಯವಿಗೆ ಜಿಡ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸತ್ ಶಬ್ದವಾಗು ತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀವಕವಚನಾಂತರೂಪ. ನುನೂರಹಿತವಾದ ಶತ್ಯವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಶತುರನುನೋ ನದ್ಯಜಾದೀ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗೋಪಾಮ್—ಗುಪೂ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಗುಪೂಧೂಪೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತನಾಗಿ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತೋಲೋಪಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ವಕಾರಲೋಪಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕಾರಲೋಪ. ಗೋಪಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಆಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. || ೭ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ದ್ರ॒ವಿ॒ಣೋ॒ದಾ ದ್ರ॒ವಿ॒ಣಸ॑ಸ್ತುರ॒ಸ್ಯ ದ್ರ॒ವಿ॒ಣೋ॒ದಾಃ ಸ॑ನ॒ರಸ್ಯ॑ ಪು
ಯಂ॑ಸತ್ |

ದ್ರ॒ವಿ॒ಣೋ॒ದಾ ವಿ॒ರವ॑ತಿ॒ಮಿಷಂ॑ ನೋ ದ್ರ॒ವಿ॒ಣೋ॒ದಾ ರಾ॑ಸತೇ
ದೀ॒ರ್ಘಮಾ॑ಯುಃ || ೮ ||

ಪದಪಾಠಃ

ದ್ರ॒ವಿ॒ಣಃ ೨ ದಾಃ | ದ್ರ॒ವಿ॒ಣಸಃ | ತುರ॒ಸ್ಯ | ದ್ರ॒ವಿ॒ಣಃ ೨ ದಾಃ | ಸ॑ನ॒ರಸ್ಯ | ಪು |
ಯಂ॑ಸತ್ |

ದ್ರ॒ವಿ॒ಣಃ ೨ ದಾಃ | ವಿ॒ರ ೨ ವ॑ತಿಂ | ಇ॒ಷಂ | ನಃ | ದ್ರ॒ವಿ॒ಣಃ ೨ ದಾಃ | ರಾ॑ಸತೇ |
ದೀ॒ರ್ಘಂ | ಆ॒ಯುಃ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದ್ರವಿಣೋದಾ ದ್ರವಿಣಸ್ಯ ಧನಸ್ಯ ಬಲಸ್ಯ ನಾ ದಾತಾಗ್ನಿಸ್ತುರಸ್ಯ ತ್ವರಮಾಣಸ್ಯ ಚಲತೋ
ಜಂಗಮಸ್ಯ ದ್ರವಿಣಸೋ ಧನಸ್ಯ ಬಲಸ್ಯ ವೈಕದೇಶಂ ಪ್ರ ಯಂಸತ್ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ ಪ್ರಯಚ್ಛತು | ತಥಾ
ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಸನರಸ್ಯ ಸನನೀಯಸ್ಯ ಸಂಭಜನೀಯಸ್ಯ ಸ್ಥಾವರರೂಪಸ್ಯ ಧನಸ್ಯೈಕದೇಶಂ ಪ್ರಯ-
ಚ್ಛತು | ಅಪಿ ಚ ದ್ರವಿಣೋದಾ ನೀರವತೀಂ ನೀರೈಃ ಪುತ್ರಾದಿಭಿರ್ಯುಕ್ತಮಿಷಮನ್ನಂ ನೋಽಸ್ಮಭ್ಯಂ
ಪ್ರಯಚ್ಛತು | ತಥಾ ದ್ರವಿಣೋದಾ ದೀರ್ಘಮಾಯುರಸ್ಮಭ್ಯಂ ರಾಸತೇ | ಪ್ರಯಚ್ಛತು || ತುರಸ್ಯ |
ತುರ ತ್ವರಣೇ | ಇಗುಪಥಲಕ್ಷಣಃ ಕಃ | ಸನರಸ್ಯ | ನನ ಷಣ ಸಂಭಕ್ತಾ | ಕೃದರಾಜಯಶ್ಚ | ಉ. ೫-೪೧ |
ಇತ್ಯರನ್ವತ್ಯಯಃ | ಯಂಸತ್ | ಯಮ ಉಪರಮೇ | ಲೇಟ್ಯದಾಗಮಃ | ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ | ಲೇಟೀತಿ ಸಿಹ್ |
ರಾಸತೇ | ರಾ ದಾನೇ | ಪೂರ್ವವಲ್ಲೇಟಿ ಸಿಹ್ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ ||

ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥ

ದ್ರವಿಣೋದಾಃ— ಧನದ ಅಥವಾ ಬಲದ ದಾತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ತುರಸ್ಯ—(ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕಾಗಿ)
ಓಡಾಡತಕ್ಕ | ದ್ರವಿಣಸಃ—ಧನದ ಅಥವಾ ಬಲದ | ಪ್ರ ಯಂಸತ್— ಪ್ರದಾತನಾಗಿ ಆಗಲಿ (ಕೊಡಲಿ) |
ದ್ರವಿಣೋದಾಃ—ಧನ ಪ್ರದಾನದ ಅಗ್ನಿಯು | ಸನರಸ್ಯ—ಪೂಜ್ಯವೂ ಮತ್ತು ಶಾಶ್ವತವೂ ಆದ ಧನದ ಅಥವಾ
ಬಲದ ದಾತನಾಗಲಿ | ದ್ರವಿಣೋದಾಃ—ಧನದಾತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ನೀರವತೀಂ—ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ |
ಇಷಂ—ಅನ್ನವನ್ನು | ನಃ—ನಮಗೆ (ಕೊಡಲಿ) | ದ್ರವಿಣೋದಾಃ— ಧನಪ್ರದನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ದೀರ್ಘಂ
ಆಯುಃ—ದೀರ್ಘವಾದ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನು | ರಾಸತೇ—ಕೊಡಲಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಧನಪ್ರದನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ನಮಗೆ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಧನವನ್ನೂ, ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಉಳಿಯತಕ್ಕ
ಧನವನ್ನೂ, (ಗೃಹಾದಿಗಳನ್ನೂ) ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅನ್ನವನ್ನೂ ದೀರ್ಘವಾದ ಆಯುಷ್ಯನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ
ಕೊಡಲಿ.

English Translation

May Dravinoda grant us (a portion) of moveable wealth ; may Dravi-
noda grant us (a portion) of that which is stationary ; may Dravinoda give
us food attended by progeny ; may Dravinoda bestow upon us long life.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ದ್ರವಿಣೋದಾಃ—ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನೂ, ಈ ವಿಶೇಷವು ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕ
ವಾದದ್ದೇ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನದಹರಿಸಿ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯ ೨ನೇ ಭಾಗದ ೬೫೨-೬೫೪ನೇ
ಪುಟಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಮತ್ತು ಇದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೇ ಋಕ್ವಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ

ವಿವರಿಸಿದೆ. ಕುತ್ಸಮುಷಿಯು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಈ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಸಂಬೋಧಿಸಿದುದರಲ್ಲಿ ನಿಜವಾದ ಅರ್ಥವಿದೆ ಎಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ಕುತ್ಸನನ್ನು ಶ್ಲಾಘಿಸಿರುವ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಈ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಉಚಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಉದಹರಿಸಿದೆ.

ದ್ರವಿಣಂ ಧನಂ ಬಲಂ ನಾಸಿ ಪ್ರಾಯಚ್ಛದ್ಯೇನ ಕರ್ಮಣಾ |

ತತ್ಕರ್ಮ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಕುತ್ಸಸ್ತು ಪ್ರಾಹ್ಯೇನಂ ದ್ರವಿಣೋದಸಂ ||

(ಬೃಹದ್ದೇವತಾ ೨-೨೫)

ಉದಾರವಾಗಿ ಧನವನ್ನೂ ಬಲವನ್ನೂ ಕೊಡತಕ್ಕ ಅಗ್ನಿಯ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಕುತ್ಸಮುಷಿಯು ಗ್ರಹಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಧನದ ಅಥವಾ ಬಲದ ದಾತನಾದ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂದು ಹೊಗಳಿದನು. ದ್ರವಿಣದ ಪ್ರಭೇದಗಳು ಅನೇಕವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಸಕಲವಿಧವಾದ ದ್ರವಿಣಗಳನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಯು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ತುರಸ್ಯ—ಚಲತೋ ಜಂಗಮಸ್ಯ | ಚರವಾದ, ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೆ ಉಪಯೋಗವಾಗಿ ಓಡಾಡಿಸಲ್ಪಡುವ, ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವ, **ದ್ರವಿಣಸಃ—ಧನಕ್ಕೆ.** ತುರಃ ತರತೇರ್ವಾ ತ್ವರತೇರ್ವಾ | ದಾಟು ಅಥವಾ ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. **ತ್ವರಯಾ ತೂರ್ಣಗತೀರ್ಯಮಃ |** ವೇಗಗಾಮಿ ಯಾದುದರಿಂದಲೇ ಯಮನಿಗೂ ತುರನೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. (ನಿ. ೧೨-೧೪) ಶಕ್ತಿಪರಾಯವಾಗಿಯೂ ಈ ಪದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದುಂಟು. ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಶೀಘ್ರವಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೆ ಸಾಧಕವಾದುದೂ ಒಬ್ಬನಿಂದ ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿಗೆ ಚಲಿಸತಕ್ಕದೂ ಆದುದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಅಸ್ಥಿರವಾದ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಆಡಗಿದೆ.

ಪತೀ ತುರಸ್ಯ ರಾಧಸೋ ವಿದ್ವಾಂಸಾ ತರ್ವಣಸ್ತಮಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೮೬-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪದ ಹೀಗೆಯೇ ತುರಸ್ಯ ರಾಧಸಃ | ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಜಂಗಮರೂಪಸ್ಯ ಧನಸ್ಯ | ಎಂದು ಅಸ್ಥಿರವಾದ, ಚಲಿಸತಕ್ಕ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಇದೂ ಅಲ್ಲದೇ, ವೇಗ ಅಥವಾ ಶಕ್ತಿ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಅನೇಕ ಕಡೆ ಇದೆ.

ಸದಿದ್ಧಿ ತೇ ತುವಿಜಾತಸ್ಯ ಮನ್ಯೇ ಸಹಃ ಸಹಿಷ್ಠ ತುರತಸ್ತುರಸ್ಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧೮-೪)

ಯಂ ವರ್ಧಯಂತೀದ್ಧಿರಃ ಪತೀಂ ತುರಸ್ಯ ರಾಧಸಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೪-೨)

ಇಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ತುರಸ್ಯ ಎಂದರೆ ಹಿಂಸಕಸ್ಯ ಅಥವಾ ಬಲವತಃ ಶತ್ರೋಃ ಎಂದು ಶಕ್ತಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ೧-೬೧-೧೩; ೭-೪೧-೨ ಇತ್ಯಾದಿ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಯಮನ ಪರಾಯವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಅತ್ಯಂತ ವೇಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕವನೆಂದು ಯಮನಿಗೆ ತುರಃ ಎಂದು ಹೆಸರು (ನಿ. ೧೨-೧೪) ಅತ್ಯಂತ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೆಂದೂ ಆಗಬಹುದು. ಈ ನಾನಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ತುರಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಜಂಗಮ ರೂಪಸ್ಯ ಧನಸ್ಯ ಎಂಬರ್ಥವು.

ಸನರಸ್ಯ—ಸನನೀಯಸ್ಯ ಸಂಭಜನೀಯಸ್ಯ ಸ್ಥಾವರರೂಪಸ್ಯ ಧನಸ್ಯ | ಪೂಜ್ಯವೂ ಸ್ಥಿರವಾದದ್ದೂ ಆದ ಧನದ ಅಥವಾ ಬಲದ ಎಂದು ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆ. ಮೊದಲು ಜಂಗಮರೂಪದ ಧನವೆಂದು ಹೇಳಿದಮೇಲೆ ಆ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾದ, ಶಾಶ್ವತವಾದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಮಾಡುವ ಅವಯವಾರ್ಥವು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸಬೇಕು. ಈ ಪದವು ಇದೊಂದುಕಡೆ ಹೊರತು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಇನ್ನೆಲ್ಲೂ ಬಂದಿಲ್ಲ. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಸನರಂ—ಪರಿಚಾರಕಮನುಷ್ಯಸಹಿತಂ | ಭೃತ್ಯಾದಿ ಜನರೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿದ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲಿ ಅವಯವಾರ್ಥವು ಸರಿಹೋದರೂ ಮೇಲಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯದೊಂದಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಷಣ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಕೃದರಃ, ಸ್ಯದರಃ, ಎಂದಾಗುವಂತೆ ಸನರಃ ಎಂಬ ರೂಪ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆಂಬ ಸಾಯಣರ ನಿರ್ವಚನದ ಪ್ರಕಾರ ಅವರು ಹೇಳುವ ಅರ್ಥವೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ವೀರವತೀಂ—ವೀರೈಃ ಪುತ್ರಾದಿಭಿಃ ಯುಕ್ತಂ | ವೀರರಾದ ಪುತ್ರರಿಂದೊಡಗೂಡಿದ

ಇಷಂ—ಅಂಧಃ, ವಾಚಃ, ಪಯಃ | ಇತ್ಯಾದಿ ೨೮ ಅನ್ನನಾನುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಇಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದು ಅರ್ಥ. ವೀರಪುತ್ರರೊಡಗೂಡಿದ ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡು ಎಂದು ಅಗ್ನಿ ಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ—

ಹೀಗೆ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಧನಪ್ರಭೇದಗಳಿಗೂ ದ್ರವಿಣವೆಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಂತಹ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ದ್ರವಿಣವನ್ನೂ ಕೊಡಲು ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಗೆ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂದು ಅವನ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಇಂತಹ ಅಗ್ನಿಯು ತಾನು ಅಮೃತನಾಗಿರುವನು. ಭಕ್ತರಿಗೂ ದೀರ್ಘವಾದ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಕರ್ಮಾ ನುಷ್ಠಾನಪರರಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಈ ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಕೊಟ್ಟೇಕೊಡುವನೆಂದು ಅನೇಕ ಕಡೆ ಇವನನ್ನು ಕೊಂಡಾಡಿದೆ.—

ಯಸ್ತೇ ಯಜ್ಞೇನ ಸಮಿಧಾ ಯ ಉಕ್ಚೈರರ್ಕೇಭಿಃ ಸೂನೋ ಸಹಸೋ ದವಾಶತ್ |

ಸ ಮರ್ತ್ಯೇಷ್ಯಮೃತ ಪ್ರಚೇತಾ ರಾಯಾ ದ್ಯುಮ್ನೇನ ಶ್ರವಸಾ ವಿ ಭಾತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬.೫.೫)

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದ್ರವಿಣೋದಾಃ—ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ.

ದ್ರವಿಣಸಃ—ದ್ರು ಗತೌ ಧಾತು. ದ್ರುದಕ್ಷಿಭ್ಯಾಮಿನನ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕೆಗೆ ಗುಣ ಅವಾದೇಶ. ಅಹೀಕುಸ್ವಾಜ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಸುಕಾಗಮ. ದ್ರವಣಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ತುರಸ್ಯ—ತುರ ತ್ವರಣೇ ಧಾತು. ಇಗುಪಧವಾದುದರಿಂದ ಇಗುಪಧಜ್ಞಾಪ್ರೀಕರಃ ಕಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೆತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತುರ ಎಂದು ರೂಪ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸನರಸ್ಯ—ವನ ಷಣಿ ಸಂಭಕ್ತೌ ಧಾತು. ಕೃದರಾದಯಶ್ಚ—(ಉ. ಸೂ. ೫-೭೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಗೆ ಸತ್ಯ. ಸನರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇಸ್ಥ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ವಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಂಸತ್—ಯಮ ಉಪರಮೇ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚಲೋಪಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಲೇಟೋಡಾಟೌ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ. ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್. ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೀರವತೀಮ್—ವೀರಾಃ ಅಸ್ಯ ಸಂತೀತಿ ವೀರವತೀ. ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಉಗಿತಶ್ಚ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ರಾಸತೇ—ರಾ ದಾನೇ ಧಾತು. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಸಿಪ್. ಟಿತಅತ್ಮನೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಏತ್ಯ. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಞತಿಜಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೮ ||

ಸಂಹಿತಾಶಾಸ್ತ್ರಃ

ವಿವಾ ನೋ ಅಗ್ನೇ ಸಮಿಧಾ ವೃಧಾನೋ ರೇವತ್ಪಾವಕ ಶ್ರವ.

ಸೇ ವಿ ಭಾಹಿ |

ತನ್ನೋ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣೋ ಮಾನುಹಂತಾಮದಿತಿಃ ಸಿಂಧುಃ

ಪೃಥಿವೀ ಉತ ದ್ಯೌಃ || ೯ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಏವ | ನಃ | ಅಗ್ನೇ | ಸಂಽ ಇಧಾ | ವೃಧಾನಃ | ರೇವತ್ | ಪಾವಕ | ಶ್ರ-
ವಸೇ | ವಿ | ಭಾಹಿ |

ತತ್ | ನಃ | ಮಿತ್ರಃ | ವರುಣಃ | ಮನುಹಂತಾಂ | ಅದಿತಿಃ | ಸಿಂಧುಃ |
ಪೃಥಿವೀ | ಉತ | ದ್ಯೌಃ || ೯ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ವ್ಯಾಖ್ಯಾತೇಯಂ ಪೂರ್ವಸೂಕ್ತೇ | ಅಕ್ಷರಾರ್ಥಸ್ತು ಹೇ ಶೋಭಕಾಗ್ನೇ | ಏವಮಸ್ಮಾಭಿರ್ದ-
ತ್ತೇನ ಸಮಿದಾದಿವ್ರನ್ಯೇಣ ವೃಧಾನೋ ವರ್ಧಮಾನಃ ಸನ್ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಧನಯುಕ್ತಾಯಾನ್ನಾಯಾ
ವಿಶೇಷೇಣ ಪ್ರಕಾಶಸ್ಯ | ಅಸ್ಮಾಕಂ ತದನ್ನಂ ಮಿತ್ರಾದಯೋ ಮನುಹಂತಾಂ | ಪೂಜಯಂತಾಂ | ರಕ್ಷಂತಿ-
ತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಸಿಂಧುರಬ್ಧೀವತಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಚ ಮನುಹಂತಾಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಪಾವಕ—ಶುದ್ಧಿಮಾಡತಕ್ಕ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ನಃ—ನಮ್ಮ (ನಮ್ಮಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ) |
ಸಮಿಧಾ ಏವ—ಸಮಿತ್ತುಗಳಿಂದಲೇ | ವೃಧಾನಃ—ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆದು | ರೇವತ್—ಧನದಿಂದಕೂಡಿದ |
ಶ್ರವಸೇ—ಅನ್ನಕ್ಕಾಗಿ | ವಿ ಭಾಹಿ—ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ತತ್—ಆ ಅನ್ನವನ್ನು |
ಮಿತ್ರಃ—ಮಿತ್ರನೂ | ವರುಣಃ—ವರುಣನೂ | ಅದಿತಿಃ—ಅದಿತಿಯೂ | ಸಿಂಧುಃ—ಸಾಗರವೂ | ಪೃಥಿವೀ—
ಪೃಥಿವಿಯೂ | ಉತ—ಮತ್ತು | ದ್ಯೌಃ—ದ್ಯುಲೋಕವೂ | ಮನುಹಂತಾಂ—ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಪಾಪಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಶುದ್ಧಿಮಾಡತಕ್ಕ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಮ್ಮ ಸಮಿತ್ತುಗಳಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆದು
ಧನಯುಕ್ತವಾದ ನಮ್ಮ ಅನ್ನ ಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸು. ಆ ನಮ್ಮ ಅನ್ನವನ್ನು ಮಿತ್ರನೂ ವರುಣನೂ
ಅದಿತಿಯೂ ಸಾಗರವೂ ಪೃಥಿವಿಯೂ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕವೂ ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

English Translation

Thus, Agni, who is the purifier, growing with the fuel (we have supplied), blaze for the sake of securing food to us, who are possessed of wealth, and may Mitra, Varuna, Aditi,—ocean, earth, heaven, preserve it to us.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

೧-೯೫-೧೧ ನೇ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಸಮಿಧಾ ಏವ ವೃಧಾನಃ | ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಾಧನವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವಾಗ ಸಮಿತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕಾಷ್ಠಗಳಲ್ಲ, ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದೇ ಅರ್ಥ ಎಂದು ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಮಾಡುವ ಅರ್ಥಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯೇ ಹೆಚ್ಚು ಉಚಿತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯರೂಪವಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಪಾವಕ—ಶೋಧಕ | ಸಕಲವನ್ನೂ ಶುದ್ಧಮಾಡತಕ್ಕವನು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಅಗ್ನಿ, ಸೂರ್ಯ, ಮರುತ್ತುಗಳು, ಉದಕ ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ಈ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಶೋಧಕನೆಂದು ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ಅಂಕಿತನಾಮವಾಗಿಯೂ ಅಗ್ನಿಪರೈಯವಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಪಾವಕಾಗ್ನಿಯೆಂಬುದು ಅಗ್ನಿಯ ಮೂರುಜನ ಸಹೋದರರ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಎಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಕಥೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯಬರುತ್ತದೆ.

ವೈಶ್ವಾನರೇ ಗೃಹಪತೌ ಯದಿಷ್ಟೈಗ್ನಾ ಚ ಪಾವಕೇ |

ವಷಟ್ಕಾರೇಣ ವೃಕ್ಷೇಷು ಭಾತ್ಯಷ್ಟಗ್ನಾ ಸಹಸುತೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೭-೬೧).

ಎಂದು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ೧೦ನೇ ಮಂಡಲದ ೫೧ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ಅಧಾರದಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿರುವ ಅಗ್ನಿಭಾತ್ಯಗಳ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಅವರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಆದರೆ, ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪಾವಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಆ ಕಥೆಗೂ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಪಾವಕ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಶುದ್ಧಗೊಳಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಗುಣದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ದತ್ತವಾದ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಮಿತ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಪೂಜ್ಯವಾದುದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಏವ—ನಿಪಾತಸ್ಯ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬)ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಮಿಧಾ—ಇೌಇಂಧೀ ದೀಪ್ತೌ ಇದಕ್ಕೆ ಸಮ ಉಪಪದವಾದಾಗ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನಿದಿತಾಂಹಲ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾನಕಾರಲೋಪ. ಸಮಿಧ್ ಎಂದು ಧಕಾರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃದುತ್ವರಪವ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವೃಧಾನಃ—ವೃಧು ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸಿಗೆ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜಿತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರೇವತ್—೯೫ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೧೧ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಮುಂದಿನ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅಲ್ಲಿಯೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಗಳಾಗಿವೆ. || ೯ ||

ತೊಂಭತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಅಪ ನ ಇತ್ಯಷ್ಟರ್ಚಂ ಚತುರ್ಥಂ ಸೂಕ್ತಂ ಕುತ್ಸಸ್ತಾರ್ಷಂ ಗಾಯತ್ರಂ | ಶುಚಿಗುಣಕೋಽಗ್ನಿಃ
ಶುದ್ಧೋಽಗ್ನಿರ್ವಾ ದೇವತಾ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಅಪ ನೋಽಷ್ಟ್ವಾ ಶುಚಯೇ ಗಾಯತ್ರಮಿತಿ ||
ವಿನಿಯೋಗೋ ಲೈಂಗಿಕಃ || ಅತ್ರೇದಮಾಖ್ಯಾನಂ | ದೀರ್ಘಜಿಹ್ವೇ ನಾಮ ರಾಕ್ಷಸೀ ಸರ್ವಾನ್ಯಜ್ಞಾನ್ಯ-
ಬಾಧೇ | ತಾಂ ಹಂತುಮಿಂದ್ರೋಽಶಕ್ತಃ ಸನ್ ಸರ್ವಸ್ಯ ಮಿತ್ರಭೂತಂ ಕುತ್ಸಮಬ್ರವೀದೇಷಾ ತ್ವಯಾ
ಹಂತವ್ಯೇತಿ | ಸ ಚಾವಧೀತ್ | ತಂ ನಾಗಭ್ಯವದತ್ ಅನುಚಿತಮಿದಂ ತ್ವಯಾ ಚರಿತಂ ಯತ್ತ್ವಂ
ಸರ್ವೇಷಾಂ ಮಿತ್ರಭೂತಃ ಸನ್ ಕ್ರೂರಮಕಾರ್ಷೀರಿತಿ | ತಮ್ಯುಷಿಂ ಶೋಕಃ ಪ್ರಾಪ್ನೋತ್ | ಸ ಋಷಿರನೇನ
ಸೂಕ್ತೇನಾಗ್ನಿಂ ಸ್ತುತ್ವಾ ಶೋಕಮಸಾಗಮಯತ್ | ತಥಾ ಚ ತಾಂಡಕಂ | ದೀರ್ಘಜಿಹ್ವೇ ವಾ ಇದಂ
ರಕ್ಷೋ ಯಜ್ಞಹಾ ಯಜ್ಞಾನವಲಿಹತ್ಯಚರತ್ ತಾಮಿಂದ್ರಃ ಕಯಾ ಚನ ಮಾಯಯಾ ಹಂತುಂ
ನಾಶಂಸತ್ ಅಥ ಹ ಸುಮಿತ್ರಃ ಕುತ್ಸಃ ಕಲ್ಯಾಣ ಆಸ | ತಮಬ್ರವೀದಿತ್ಯಾದಿ | ತಾಂ- ೧೩೭೯ |
ತಸ್ಮಾದೇತತ್ಸೂಕ್ತಂ ಶುಗಪನಯನಾಯ ವಿನಿಯೋಜ್ಯಂ | ಅತ ಏವ ಹಿ ಸೂತ್ರಕಾರೇಣ ಭಾರದ್ವಾಜೇನ
ದಶಮೇಂದ್ರನಿ ಕರ್ತವ್ಯೇ ಶಾಂತಿಕರ್ಮಣಿ ಯಜುರ್ವೇದೇ ಪಠಿತಮೇತತ್ಸೂಕ್ತಂ ವಿನಿಯುಜ್ಯತೇ | ನವ
ಚ ಸ್ತುವಾಹುತಿರಪ ನಃ ಶೋಶುಚಿದೇವಮಿತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಅಪ ನಃ ಎಂಬುವುದು ಹದಿನೈದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ
ಎಂಟು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವುವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಕುತ್ಸನು ಋಷಿಯು. ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸು. ಶುಚಿಗುಣಯುಕ್ತನಾದ
ಅಗ್ನಿಯು ಆಧವಾ ಕೇನಲ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಪ ನೋಽಷ್ಟ್ವಾ ಶುಚಯೇ
ಗಾಯತ್ರಮಿತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿನಿಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವು ಹೇಳಲ್ಪ
ಟ್ಟಿರುವುದು. ಹಿಂದೆ ದೀರ್ಘಜಿಹ್ವೇ ಎಂಬ ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸಿಯು ಋಷಿಗಳು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿಗಳಿಗೆ
ತೊಂದರೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಳು. ಋಷಿಗಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಂತೆ ಇಂದ್ರನು ಆ ರಾಕ್ಷಸಿಯನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡ
ಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಯತ್ನ ಪಟ್ಟರೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಸರ್ವರಿಗೂ ಮಿತ್ರನಾದ ಕುತ್ಸಋಷಿಯನ್ನು
ಕರೆದು—ಎಲೈ ಕುತ್ಸನೇ, ನೀನು ಈ ರಾಕ್ಷಸಿಯನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡು. ಈ ಕೆಲಸವು ನಿನ್ನಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯ
ವೆಂದು ಹೇಳಲು ಅದರಂತೆ ಕುತ್ಸನು ರಾಕ್ಷಸಿಯನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನು. ಆಗ ಆಶರೀರವಾಣಿಯು ಇಂತು
ನುಡಿಯಿತು—ಎಲೈ ಋಷಿಯೇ, ನೀನು ಸರ್ವರಿಗೂ ಮಿತ್ರಭೂತನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದರೂ ಈ ದುಷ್ಕಾರ್ಯ
ವನ್ನು ಏಕೆ ಮಾಡಿದೆ ? ನೀನು ಮಾಡಿದ್ದು ಅನುಚಿತವೆಂದು ಹೇಳಿತು. ಆಗ ಆ ಕುತ್ಸನಿಗೆ ಶೋಕವು (ದುಃಖವು)
ಬಂದು ಅವರಿಸಿತು. ಆಗ ಋಷಿಯು ಆ ಶೋಕಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಅ ಪನಃ ಶೋಶುಚಿತ್ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತದಿಂದ
ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲು ಅವನ ಶೋಕವು ಪರಿಹಾರವಾಯಿತು ಎಂದು. ತಾಂಡ್ಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ
ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ—ದೀರ್ಘಜಿಹ್ವೇ ವಾ ಇದಂ ರಕ್ಷೋ ಯಜ್ಞಹಾ ಯಜ್ಞಾನವಲಿಹತ್ಯಚರತ್ ತಾಮಿಂದ್ರಃ
ಕಯಾ ಚನ ಮಾಯಯಾ ಹಂತುಂ ನಾಶಂಸತ್ ಅಥ ಹ ಸುಮಿತ್ರಃ ಕುತ್ಸಃ ಕಲ್ಯಾಣ ಆಸ ತಮ-

ಬ್ರವೀತ್ (ತಾ. ೧೩-೬-೯) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಶೋಕಸರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ ಶಾಂತಿ ಕರ್ಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಭರದ್ವಾಜಮುನಿಯು ಅಪರಕರ್ಮಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ದಿನದ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಶಾಂತಿಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ನವ ಚ ಸ್ತುನಾಹುತೀರಸ ನಃ ಶೋಶುಚಿದಘಮಿತಿ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರವು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಆರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಪ್ರಪಾಠಕದ ಹೆನ್ನೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿರುವುದು. (ತೈ. ಆ. ೬-೧೧)

—೦೦—

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೯೭

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೧೫ ॥ ಸೂಕ್ತ—೯೭ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೭ ॥ ವರ್ಗ— ೫ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮಂತ್ರಂಜ್ಞೆ— ೮ ॥

॥ ಮುಷೀ—ಕುತ್ಸ ಅಂಗಿರಸಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿರಗ್ನಿಃ ಶುಚಿರ್ವಾ ॥

॥ ಭಂದಜ—ಗಾಯತ್ರೀ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಅಸ ನಃ ಶೋಶುಚಿದಘಮಗ್ನೇ ಶುಶು ಗ್ಧಾ ರಯಿಂ ।

ಅಸ ನಃ ಶೋಶುಚಿದಘಂ ॥ ೧ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಅಸ ನಃ ಶೋಶುಚಿತ್ ಅಘಂ ಅಗ್ನೇ ಶುಶುಗ್ಧಿ ಆ ರಯಿಂ ।

ಅಸ ನಃ ಶೋಶುಚಿತ್ ಅಘಂ ॥ ೧ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ನೋಽಸ್ಮಾಕಮಘಂ ಪಾಪಮಪ ಶೋಶುಚಿತ್ | ಅಸ್ಮತ್ತೋ ನಿರ್ಗತ್ಯಾ ಸ್ಮದೀಯಂ
ಶತ್ರುಂ ಶೋಚಿಯತು | ಯದ್ವಾ | ಅಸ್ಮದೀಯಂ ಪಾಪಂ ಶೋಶುಚಿತ್ | ಶೋಕಗ್ರಸ್ತಂ ಸದ್ವಿನಶ್ಯತು |
ಅಪಿ ಚಾಸ್ಮಾಕಂ ರಯಿಂ ಧನಮಾ ಸಮಂತಾಚ್ಛುಶುಗ್ಧಿ | ಪ್ರಕಾಶಯ | ಉಕ್ತಾರ್ಥಮಪಿ ವಾಕ್ಯಮಾಡು-
ರಾತಿಶಯದ್ಯೋತನಾಯು ಪುನಃ ಪಠ್ಯತೇ | ಅವಶ್ಯಮಸ್ಮಾಕಮಘಂ ವಿನಶ್ಯತ್ವಿತಿ || ಶೋಶುಚಿತ್ | ಶುಚಿ-
ಶೋಕೇ | ಅಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಲಗಂತಾಲ್ಲೇಟ್ಯಡಾಗಮಃ | ಅದಾದಿವಚ್ಛೇತಿ ವಚನಾಚ್ಛೇತೋ ಲುಕ್ | ಅಭ್ಯ-
ಸ್ತಾನಾಮಾದಿಶ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ರತ್ವಂ | ಅಘಂ ಶೋಶುಚಿಚ್ಛ ರಯಿಂ ಶುಶುಗ್ಧಿ ಚೇತಿ ಚಾರ್ಥಪ್ರತೀತೇಶ್ಚಾದಿ-
ಲೋಪೇ ವಿಭಾಷೇತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಶುಶುಗ್ಧಿ | ಶುಚಿ ದೀಪ್ತಾ | ಲೋಟಿ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಶಸಃ
ಶ್ಲುಃ | ಹುರುಲ್ಲೋ ಹೇರ್ಥಿಃ | ಚೋಃ ಕುರಿತಿ ಕೃತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಅಘಂ—ಪಾಪವು | ಅಪಿ ಶೋಶುಚಿತ್—ನಮ್ಮಿಂದ
ದೂರ ಸರಿದು ನಮ್ಮ ಶತ್ರುವನ್ನು ನೋಯಿಸಲಿ ಅಥವಾ ಶೋಕಗ್ರಸ್ತವಾದ ನಮ್ಮ ಪಾಪವು ನಾಶವಾಗಲಿ
(ಅಸ್ಮಾಕಂ—ನಮಗೆ) | ರಯಿಂ—ಧನವನ್ನು | ಆ—ಸುತ್ತಲೂ | ಶುಶುಗ್ಧಿ—ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು | ನಃ—
ನಮ್ಮ | ಅಘಂ—ಪಾಪವು | ಅಪಿ ಶೋಶುಚಿತ್—ನಾಶವಾಗಲಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಮ್ಮ ದುಃಖಪೂರಿತವಾದ ಪಾಪವು ನಾಶವಾಗಲಿ. ನಮ್ಮ ಸುತ್ತಲೂ ಧನವನ್ನು ಹರಡಿ
ಅವು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು. ನಮ್ಮ ಪಾಪವು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ನಾಶವಾಗಲಿ.

English Translation

May our sin, Agni, be repented of ; manifest riches to us ; may our
sin be repented of.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅಪಿ ನೋಽಪ್ಪಾ ಶುಚಿಯೇ ಗಾಯತ್ರಂ | (ಸರ್ವಾನುಕ್ರಮಣೀ) ಶುಚಿಗುಣಕೋಽಗ್ನಿಃ ಶುದ್ಧೋ-
ಽಗ್ನಿರ್ವಾ ದೇವತಾ | ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶಿಸಿರುವ ದೇವತಾ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿರು-
ತ್ತಾರೆ. ಶುಚಿಗುಣಕೋಽಗ್ನಿಃ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯ ಗುಣವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಶುಚಿ ಶಬ್ದದ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು
ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸಾಧಾರಣವಾದ ಲೌಕಿಕಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಶುಚಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ನಿರ್ಮಲವಾದದ್ದು ಎಂದು
ಭೌತಿಕವಾದ ಶುದ್ಧಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅರ್ಥವಿದೆ.

ಕೇವಲ ನಿರ್ಮಲವಾದದ್ದು ಎಂದು ಭೌತಿಕವಾದ ಶುದ್ಧಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅರ್ಥವಿದೆ.

ಶುಚಿಃ ಶೋಚತೇರ್ಜ್ಜುಲತಿಕರ್ಮಣಃ | ಆಯಮಪೀತರಃ ಶುಚಿರೇತಸ್ಮಾದೇವ | ನಿಷ್ಕಮಸ್ಯಾ-
ತ್ಪಾಪಕಮಿತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | (ನಿ. ೬-೧). ಪ್ರಕಾಶಿಸು, ಬೆಳಗು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶುಚ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಶುದ್ಧಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶುಚಿರೂಪವೂ ಈ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅವನಿಂದ ಪಾಪವು ಕಳೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂಬ ಸ್ಥಿತಿಕವಾದ ಅಥವಾ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಶುದ್ಧಿಯು ಶುಚಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಪಾಪಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಈ ಸೂಕ್ತದ ದೇವತೆ. ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಿರುವ ಕುತ್ಸನುಷಿಯು ತಾನು ಮಾಡಿದ ಪಾಪಕೃತ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಸಶ್ಚಾತ್ತಾಪ ಪಟ್ಟು ತನ್ನನ್ನು ಆ ಪಾಪದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಮಾಡಿ ಶುದ್ಧನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ ಪೂರ್ವಕಥೆಯಿದೆ. ಆದರೆ ಸಾಯಣರು ಹೇಳುವ ಪೂರ್ವ ಕಥೆಗೂ ಸ್ತಂದಸ್ತಾಮಿಗಳು ಉದಹರಿಸುವ ಕಥೆಗೂ ಬಹಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಉಪೋದ್ಘಾತದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಈ ಕಥೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ,

ದೀರ್ಘಜಿಹ್ವೀ ನಾಮ ರಾಕ್ಷಸೀ ಸರ್ವಾನ್ ಯಜ್ಞಾನ್ ಬಜಾಧೇ | ತಾಂ ಹಂತುಮಿಂದ್ರೋ-
ಶಕ್ತಃ ಸನ್ ಸರ್ವಸ್ಯ ಮಿತ್ರಭೂತಂ ಕುತ್ಸಮಬ್ರವೀದೇಷಾ ತ್ವಯಾ ಹಂತವ್ಯೇತಿ | ಸ ಚಾನಧೀತ್ | ತಂ
ನಾಗಭ್ಯವದ್ಧತ್ ಅನುಚಿತಮಿದಂ ತ್ವಯಾ ಚರಿತಂ ಯತ್ತ್ವಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಮಿತ್ರಭೂತಃ ಸನ್ ಕ್ರೂರವ-
ಕಾರ್ಷೀರಿತಿ | ತಮೃಷಿಂ ಶೋಕಃ ಪ್ರಾಪ್ನೋತ್ | ಸ ಋಷಿರನೇನ ಸೂಕ್ತೇನಾಗ್ನಿಂ ಸ್ತುತ್ವಾ ಶೋಕಮ-
ಪಾಗಮಯತ್ | ತಥಾ ಚ ತಾಂಡಕಂ | ದೀರ್ಘಜಿಹ್ವೀ ನಾ ಇದಂ ರಕ್ಷೋ ಯಜ್ಞಹಾ ಯಜ್ಞಾ-
ನವಲಿಪತ್ಯಚರತ್ ತಾಮಿಂದ್ರಃ ಕಯಾ ಚನ ಮಾಯಯಾ ಹಂತುಂ ನಾಶಸತ್ ಅಥ ಹ ಸುಮಿತ್ರಃ
ಕುತ್ಸಃ ಕಲ್ಯಾಣ ಆಸ ತಮಬ್ರವೀತ್ (ತಾ. ಜ್ಯ. ೧೩-೨೯) ಇತ್ಯಾದಿ |

ದೀರ್ಘಜಿಹ್ವೆಯೆಂಬ ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸಿಯು ಸಕಲ ಯಜ್ಞಗಳಿಗೂ ವಿಘ್ನವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ತೊಂದರೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದಳು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಅವಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ಅದು ಸಾಧ್ಯವಾಗದೇ ಸಕಲರಿಗೂ ಮಿತ್ರನಾದ ಕುತ್ಸನನ್ನು ಅವಳ ಹೆಸನಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ಕುತ್ಸನು ಅವಳನ್ನು ಕೊಂದನು. ಆಗ ವಾಗ್ದೇವತೆಯು ಕುತ್ಸನನ್ನು ಕುರಿತು ಅವನು ಮಾಡಿದ ಸ್ತ್ರೀಹತ್ಯಾರೂಪವಾದ ಕೆಲಸವು ಬಹಳ ಅನುಚಿತವೆಂದೂ ಸಕಲರಿಗೂ ಮಿತ್ರನಾಗಿದ್ದು ಇಂತಹ ಕ್ರೂರವಾದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಬಾರದಾಗಿದ್ದಿತೆಂದೂ ಹೇಳಿದಳು. ಆಗ ಕುತ್ಸನು ಶೋಕ ಪೂರಿತನಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ತನ್ನ ಶೋಕವನ್ನೂ ಪಾಪವನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಂಡನು. ಈ ಕಥೆಯೇ ತಾಂಡ್ಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (೧೩-೬-೯) ಪಠಿತವಾಗಿದ್ದು ಅವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಉದಹರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಸ್ತಂದಸ್ತಾಮಿಗಳು ತಮ್ಮ ಉಪೋದ್ಘಾತದಲ್ಲಿ ಬೇರೊಂದು ಕಥೆಯನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಅದು ಈ ಅಗ್ನಿಸ್ತುತಿಗೂ ಪಾಪನಿವಾರಣೆಗಾಗಿ ಮಾಡುವ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗೂ ಮೂಲವೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಅತ್ರ ಛಂದೋಗಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಧೀತಮಿತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಕುತ್ಸಶ್ಚ ಲುಶಶ್ಚ ಇಂದ್ರಂ
ವ್ಯಹ್ಯಯೇತಾಂ | ಸ ಇಂದ್ರಃ ಕುತ್ಸಮುಪಾವರ್ತತೇ ಶತಂ ಶತೇನ ನಾಧ್ರಿಭಿರಂಡಯೋರಬಧ್ನಾದಿತಿ |
ತದೇತಲ್ಲಶ ಇಂದ್ರರೂಪತಾಮಾಪನ್ನೋ ವಪ್ತವ್ಯತಿ |

ಪ್ರ ಮುಂಚಸ್ಥ ಪರಿ ಕುತ್ಸಾದಿಹಾ ಗಹಿ ಕಿಮು ತ್ಸಾವಾನ್ಮುಷ್ಯಯೇರ್ಬದ್ಧ ಆಸತೇ |

(ಮು ಸಂ. ೧೦-೩೮-೫)

ಇತಿ | ಸ ಇಂದ್ರಾತಿಕ್ರಮಜೇನ ಪಾಪೇನಾಭಿಭೂತಮಾತ್ಮಾನಂ ಮನ್ಯಮಾನಃ
ತದಪನೋದನಾರ್ಥಮಗ್ನಿಮುನಾಚಿ | ಅಪ ನಃ ಶೋಶುಚಿದಿತಿ |

ಈ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾದ ಕಥೆಯು ಭಂದೋಗಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಕುತ್ಸನೂ
ಲುಶನೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಾಗ ಇಂದ್ರನು ಕುತ್ಸನಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದನು. ಆಗ ಕುತ್ಸನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ
ನೂರಾರು ಕಶೆಗಳಿಂದ ಅವನ ಅಂಡವನ್ನು ಬಿಗಿದುಕಟ್ಟಿಹಾಕಿದನು. ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಲುಶನು

ಪ್ರ ಮುಂಚಿಸ್ಯ ಪರಿ ಕುತ್ಸಾದಿಹಾಗಹಿ ಕಿಮು ತಾವಾನ್ಮುಷ್ಯಯೋರ್ಬದ್ಧ ಆಸತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೮-೫)

ಕುತ್ಸನಿಂದ ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ನನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದುಬಿಡು ಎಂದು ಮೇಲಿನ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಜ್ಞರಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ಆಗ
ಕುತ್ಸನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಅವಹೇಳನಮಾಡಿದುದು ಪಾಪಕೃತ್ಯವೆಂದರಿತು ಆ ಪಾಪನಿವೃತ್ತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಅಗ್ನಿ
ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಿದನು. ಇದೇ ಕಥೆಯನ್ನು ಸಾಯಣರು ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೮-೫ ನೇ ಋಕ್ಕಿಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ
ಮಾಡುವಾಗ ಆ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕುಚಿತವಾಗಿ ಶಾಟ್ವಾಯನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತು ಭಂದೋಗ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತ
ವಾಗಿರುವಂತೆ ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ಅಗ್ನಿಸ್ತುತಿಗೆ ಮೂಲವಾದುದು ಬೇರೊಂದು ದೀರ್ಘ
ಜಿಹ್ವೆಯ ಕಥೆಯೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಮೂಲವಾದರೂ ಸಹ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ
ಕುತ್ಸನು ತನ್ನ ಪಾಪನಿವಾರಣೆಗಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಎಂದು ಎರಡರ ಉದ್ದೇಶವೂ
ಒಂದೇ ಆಗಿದೆ.

ಅಪ ಶೋಶುಚತ್—ಅಸ್ಮತ್ತಃ ನಿರ್ಗತ್ಯ ಅಸ್ಮದೀಯಂ ತತ್ರಂ ಶೋಚಯತು ನಮ್ಮಿಂದ ನಿವೃತ್ತ
ವಾಗಿ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಲಿ ಎಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ, ಅಸ್ಮದೀಯಂ ಪಾಪಂ ಶೋಕ-
ಗ್ರಸ್ತಂ ಸದ್ವಿನಶ್ಯತು | ದುಃಖಪೂರಿತವಾದ ನಮ್ಮ ಪಾಪವು ನಾಶವಾಗಲಿ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ
ಸಾಯಣರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅಪಪೂರ್ವಃ ಶುಚಿರತ್ರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದಸೇನ-
ಯನೇ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಃ | ಅಪನಯ ಅಸ್ಮಾಕಂ ಅಘಂ ಇಂದ್ರಾತಿಕ್ರಮಜಂ ಪಾಪಂ |
ಅಪ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಶುಚ್ ಧಾತುವಿಗೆ ನಿವೃತ್ತಿಮಾಡು, ನಾಶಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.
ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಾಗಿರಬೇಕಾದ ಈ ರೂಪವು ಭಾಂದಸವಾಗಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರ
ನನ್ನು ಅವಹೇಳನಮಾಡಿದ ನನ್ನ ಈ ಪಾಪವನ್ನು ನಾಶಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಶುಶುಗ್ನಿ—ಪ್ರಕಾಶಯ ನಮ್ಮ ಧನವನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು. ನಮಗೆ ಪ್ರಭೂತ
ವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಅವು ನಮ್ಮ ಸುತ್ತಲೂ ಬೆಳಗುವಂತೆ ಮಾಡು ಎಂದರ್ಥ.

ಅಪ ನಃ ಶೋಶುಚದಘಂ—ಉಕ್ತಾರ್ಥಮಪಿ ವಾಕ್ಯಂ ಆದರಾತಿಶಯದ್ವೋತನಾಯ ಪುನಃ
ಪಠ್ಯತೇ | ಅವಶ್ಯಮಸ್ಮಾಕಮಘಂ ವಿನಶ್ಯತು ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪುನಃ ಪಠಿಸಿದೆ. ಈ ಪುನ
ರುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪಾಪನಿವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅತ್ಯುತ್ಕಟವಾದ ಅಭಿಲಾಷೆಯು ತೋರುತ್ತದೆ. ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ
ನನ್ನ ಪಾಪವನ್ನು ನಾಶಮಾಡು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಒತ್ತಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಈ ವಿಧವಾದ ಪುನರುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಭಾವದ ತೀವ್ರತೆಯು
ಕಾಣುತ್ತದೆ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಸಮರ್ಥಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಅಭ್ಯಾಸೇ ಭೂಯಾಂಸಮರ್ಥಂ ನುನ್ಯಂತೇ ಯಥಾಹೋ ವರ್ತನೀಯಾಹೋ ವರ್ತನೀಯೇತಿ.
(ನಿ. ೧೦-೪೨)

ಪುನರುಕ್ತಿಯಿಂದ ಭಾವದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಪ್ರಭಾವವೂ ಶಕ್ತಿಯೂ ತೋರುತ್ತದೆ. ಅವಳು ಸುಂದರಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ, ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ ಎನ್ನುವ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಅವಳ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅತಿಶಯವಾದ ಆದರವು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಉತ್ತಮವಾದ ಭಾವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವಾಗ ಅದರಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯವಾದ ಆದರವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಅನೇಕ ಇವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರುಚ್ಛೇಸ ಋಷಿಯ ಶೈಲಿಯನ್ನು ತೆಪ್ಪುರುಚ್ಛೇಸಸ್ಯ ಶೀಲಂ | (ನಿ. ೧೦-೪೨) ಇದು ಪರುಚ್ಛೇಸರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದು ನಿರುತ್ತಕಾರರು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು—

ಪ್ರತದ್ವೋಚೇಯಂ ಭವ್ಯಾಯೇಂದವೇ ಹವ್ಯೋ ನ ಯ ಇಷವಾನ್ಮನ್ಮ ರೇಜತಿ ರಕ್ಷೋಹಾ
ಮನ್ಮ ರೇಜತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೯-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಪ ನಃ ಶೋಶ-ಚಿದಘಂ ಎಂಬ ಪುನರುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಪನಿವಾರಣೆಯಲ್ಲಿರುವ ತೀವ್ರವಾದ ಆಸಕ್ತಿಯು ನೈಸರ್ಗಿಕವಾಗಿದೆ. ಇದು ಕುತ್ಸುಋಷಿಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ.

ಸ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಶೋಶುಚತ್—ಶುಚ ಶೋಕೇ. ಧಾತು. ಅತಿಶಯಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಧಾತೋರೇಕಾಚಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞ. ಯಜೋಚಿಚೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನೈಮಿತ್ತಿಕವಾಗಿ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಸನ್ಯಜೋಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಆದಿಹಲ್ ಶೇಷ. ಗುಣೋಯಜ್ಞಲೋಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಶೋಶುಚ್ ಎಂಬ ಯಜ್ಞಲುಗಂತದ ಮೇಲೆ ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತತ್ಕಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಲೇಟೋಽಡಾಟಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ. ಅದಾದಿವಚ್ಚೇ—ಎಂದು ಯಜ್ಞಲುಗಂತವನ್ನು ಅದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅದಿ-ಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಶೋಶುಚತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಾಸಾನಾಮಾದಿಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬದ್ಧವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಘಂ ಶೋಶುಚತ್ಕರಯಿಂ ಶುಶುಗ್ಚಿ ಎಂದು ಚಾರ್ಥ ತೋರುವುದರಿಂದ ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶುಶುಗ್ಚಿ—ಶುಚ ದೀಪ್ತ ಧಾತು. ಲೋಪಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸೇರ್ಹ್ಯಪಿಚ್ಚೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಶ್ಲ ಆದೇಶ. ಶ್ಲಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಆದಿಹಲ್ ಶೇಷ. ಶುಶುಚ್+ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹುರು-

ಲೋಭೋ ಹೇರ್ಥಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಧಿ ಆದೇಶ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಪಿತ್ವ ಅತಿದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚೋಃ ಕುಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಿಯನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಜಸ್ತ್ವ. ಶುಶುಗ್ಧಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬುದು ಇದ್ದರೂ ಅದು ಆನುಂತ್ರಿತವಾದುದರಿಂದ ಆನುಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮನಿಧ್ಯಮಾನವತ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಿಧ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ (ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ) ವಿರುವುದರಿಂದ ಶುಶುಗ್ಧಿ ಎಂಬುದೇ ಪಾಡಾದಿ ಯಲ್ಲಿ ಬಂದಂತಾಗುವುದರಿಂದ ಅಪಾದಾದೌ—ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಅಪಿತ್ವವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಶುಶುಗ್ಧಿ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಆಷ್ಟಮಿಕನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆನುಂತ್ರಿತಸ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾತಃ ||

ಸುಕ್ಷೇತ್ರಿಯಾ ಸುಗಾತುಯಾ ವಸೂಯಾ ಚ ಯಜಾಮಹೇ ।

ಅಸ ನಃ ಶೋಶುಚದಘಂ ॥ ೧ ॥

ಪದವಾತಃ

ಸು^ಽಕ್ಷೇತ್ರಿಯಾ । ಸು^ಽಗಾತು^ಽಯಾ । ವಸು^ಽಯಾ । ಚ । ಯಜಾಮಹೇ ।

ಅಸ । ನಃ । ಶೋಶುಚತ್ । ಅಘಂ । ॥ ೧ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಸುಕ್ಷೇತ್ರಿಯಾ ಶೋಭನಕ್ಷೇತ್ರೀಚ್ಛಯಾ ಸುಗಾತುಯಾ ಶೋಭನಮಾರ್ಗೇಚ್ಛಯಾ ವಸೂಯಾ ಚ ಧನೇಚ್ಛಯಾ ನಿಮಿತ್ತಭೂತಯಾ ಚ ಯಜಾಮಹೇ । ಅಗ್ನಿಂ ಹವಿರ್ಭಿಃ ಪೂಜಯಾಮುಃ । ಯದ್ವಾ । ಸುಕ್ಷೇತ್ರಿಯಾ ದೇವಯಜನಲಕ್ಷಣಶೋಭನದೇಶಸಂಬಂಧಿನಾ ಹವಿಷಾಗ್ನಿಂ ಯಜಾಮಹೇ । ನೋಽಸ್ಮಾಕ್-ಮಘಮಸ ಶೋಶುಚತ್ ವಿನಶ್ಯತು ॥ ಸುಕ್ಷೇತ್ರಿಯಾ ಶೋಭನಂ ಕ್ಷೇತ್ರಂ ಸುಕ್ಷೇತ್ರಂ ತದ್ವಿಷಯೇಚ್ಛಾ

ಸುಕ್ಷೇತ್ರಿಯಾ| ಸುಪ ಅತ್ತನಃ ಕೃಚ್ | ನ ಛಂದಸ್ಯಪುತ್ರಸ್ಯೇತೀತ್ಯದೀರ್ಘಯೋರ್ನಿಷೇಧಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇ
ನೇತ್ವಂ | ಕೃಚಂತಾತ್ ಅ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿತಿ ಭಾವೇತ್ಕಾರಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತತಃಪ್ರಾಪ್ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ
ತ್ಯತೀಯಾಯಾ ಲುಕ್ | ಏವಮುತ್ತರತ್ವಾಪಿ | ಯದ್ವಾ ಶೋಭನಂ ಕ್ಷೇತ್ರಮಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಸುಕ್ಷೇತ್ರಂ |
ಇಯಾಡಿಯಾಜೀಕಾರಾಣಾಮುಪಸಂಖ್ಯಾ ನಂ | ಪಾ. ೭-೧-೩೯-೧ | ಇತಿ ತ್ವತೀಯಾಯಾ ಡಿಯಾಜಾದೇಶಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಸು ಕ್ಷೇತ್ರಿಯಾ— ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ವ್ಯವಸಾಯದ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಆಸೆಯಿಂದಲೂ | ಸುಗಾ-
ತುಯಾ— (ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕರ್ಮಗಳ) ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಆಸೆಯಿಂದಲೂ | ವಸೂಯಾ—
ಧನವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಆಸೆಯಿಂದಲೂ ಸಹ | ಯಜಾಮಹೇ— (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) ಪೂಜಿಸುತ್ತೇನೆ | ನಃ—ನಮ್ಮ |
ಅಘಂ—ಪಾಪವು | ಅಪಶೋಕುಚೇತ್—ನಾಶವಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಪಾಪವನ್ನು ನಾಶಮಾಡು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ವ್ಯವಸಾಯ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಆಸೆಯಿಂದಲೂ, ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನ ಕರ್ಮಗಳ ಶ್ರೇಷ್ಠ
ವಾದ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಆಸೆಯಿಂದಲೂ ಧನವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಆಸೆಯಿಂದಲೂ ನಾವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು
ಪೂಜಿಸುತ್ತೇವೆ. ನಮ್ಮ ದುಃಖಪೂರಿತವಾದ ಪಾಪವು ನಾಶವಾಗಲಿ.

English Translation

We worship you for pleasant fields, for good roads, and for riches ;
may our sin be repented of.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸುಕ್ಷೇತ್ರಿಯಾ—ಪ್ರಿಯತೇರ್ನಿವಾಸಕರ್ಮಣಃ ಕ್ಷೇತ್ರಂ | ಶೋಭನಂ ಕ್ಷೇತ್ರಂ ಸುಕ್ಷೇತ್ರಂ | ತದ್ವಿಷ
ಯೇಚ್ಛಾ ಸುಕ್ಷೇತ್ರಿಯಾ | ವಾಸಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವುಳ್ಳ ಪ್ತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಕ್ಷೇತ್ರವೆಂಬ ರೂಪವಾಗಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ
ಅಂತಹ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗ ಸುಕ್ಷೇತ್ರಿಯು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ಷೇತ್ರ
ಶಬ್ದದ ಮೂಲವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ವಾಸಮಾಡುವ ಪ್ರದೇಶವೆಂದು ಅರ್ಥವಾದರೂ ಗೃಹಾದಿ ಸಕಲವಿಧವಾದ ಭೂಸ್ವ
ತ್ತುಗಳ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿಯೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಕೇದಾರಾದಿಭೂಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದು
ಹೆಸರು. ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನ, ಯಜ್ಞ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಕೆಲವು ಕಡೆ ನೋಡಬಹುದು.

ಕ್ಷೇತ್ರಾದಾ ವಿಸ್ತ್ರಂ ಜನಘೋ ವಿಪನ್ಯಯಾ ಪ್ರ ನಾಮತ್ರ ನಿಧತೇ ದಂಸನಾ ಭುವತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೯-೭).

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕ್ಷೇತ್ರಾನ್ ಎಂದರೆ ಮಾತುರುದರಲಕ್ಷಣಾತ್ ಜನ್ಮಸ್ಥಾನಾತ್ | ತಾಯಿಯ ಉದರರೂಪವಾದ ಜನ್ಮ
ಸ್ಥಾನ, ಎಂದರೆ ಗರ್ಭವು ವಾಸಮಾಡುವ ಸ್ಥಾನವೆಂದರ್ಥ.

ಸಪರೈಂತಃ ಪುರುಷಿಯಂ ಮಿತ್ರಂ ನ ಕ್ಷೇತ್ರಸಾಧಸಂ |

(ಮು. ಸಂ. ೮-೩೧-೧೪).

ಈ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಕ್ಷೇತ್ರ ಶಬ್ದವು ಯಜ್ಞ ಪರ್ವಾಯವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಭೂಸ್ವತ್ತೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಕ್ಷೇತ್ರಿಯಾ—ಆದನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ.

ಸುಗಾತುಯಾ—ಶೋಭನಮಾರ್ಗೇಚ್ಛಯಾ | ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಹಿಡಿಯಬೇಕು. ಅನುಸರಿಸಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ. ಗಾತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನುಷ್ಠಾನಮಾರ್ಗಂ, ದೇವಲೋಕಗಮನಮಾರ್ಗಂ ಎಂಬುದಾಗಿ ಸುಗಂ ಶಬ್ದಕ್ಕಾಗುವಂತೆ ಸನ್ಮಾರ್ಗವೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ತಿಳಿಸಿದೆ. (೧-೯೭-೪). ಇಹ ತಾವಲ್ಲೋಕೇ ಶೋಭನಕ್ಷೇತ್ರೇಚ್ಛಯಾ ಪರಲೋಕೇ ಸುಗಾತುಯಾ | ಎಂದು ಐಹಿಕವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂಬ ಅನೇಕ್ಷೆಯಿಂದಲೂ, ಆಮುಷ್ಮಿಕವಾದ ಸ್ವರ್ಗಸುಖವನ್ನನುಭವಿಸಲು ಸಾಧನವಾದ ಸನ್ಮಾರ್ಗಾನುಸರಣವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೂ ತ್ವಾಂ ಯಜಾಮಹೇ—ನಿನ್ನನ್ನು ಆರಾಧಿಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಪೂಜೆಯ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಈ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಅನುಗ್ರಹವೂ ಪಾಪಿಷ್ಠನಿಗೆ ಪಡೆಯಲು ಅರ್ಹತೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಪ ನಃ ಶೋಶುಚಿದಘಂ | ಈ ಪಾಪವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಶುದ್ಧವಾದ ಅರ್ಹತೆಯುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕಿಯಾ ||

ಸುಕ್ಷೇತ್ರಿಯಾ—ಶೋಭನಂ ಕ್ಷೇತ್ರಂ ಸುಕ್ಷೇತ್ರಮ್. ತತ್ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಸುಪ ಅತ್ಮನಃ ಕೃಚ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಳಂದಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಈತ್ವಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಕ್ಷೇತ್ರಿಯ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಧಾತುನಾದುದರಿಂದ —ಅಪ್ರತ್ಯಯಾತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಕಾರರೂಪ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತೋಲೋಪಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಅಜಾದ್ಯತೆ. ಷ್ವಾಸ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೃಚ್ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದಾಗ ಟಾಪೋಡನೆ ಏಕಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ಅದೂ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಕ್ಷೇತ್ರಿಯಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಹೀಗೆಯೇ ಸುಗಾತುಯಾ, ನಸೂಯಾ, ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಸಮಾನವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಶೋಭನಂ ಕ್ಷೇತ್ರಂ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಸುಕ್ಷೇತ್ರಮ್. ಇದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇಯೋಡಿಯೋಜೀಕಾರಾಣಾಮುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾಕ್ಕೆ ಡಿಯಾಜಾದೇಶ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜಾಮಹೇ—ಯಜದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣ ದಾನೇಷು. ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮವುರುಷ ಬಹು
ವಚನದ ರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಪ್ರ ಯದ್ಭಂದಿಷ್ಯ ಏಷಾಂ ಪ್ರಾಸ್ಮಾಕಾಸಶ್ಚ ಸೂರಯಃ |

ಅಸ ನಃ ಶೋಶುಚದಘಂ || ೨ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಪ್ರ | ಯತ್ | ಭಂದಿಷ್ಯಃ | ಏಷಾಂ | ಪ್ರ | ಅಸ್ಮಾಕಾಸಃ | ಚ | ಸೂರಯಃ |

ಅಸ | ನಃ | ಶೋಶುಚತ್ | ಅಘಂ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯದ್ಯಥೈಷಾಂ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಾಂ ಮಧ್ಯೇಯಂ ಕುತ್ಸಃ ಪ್ರ ಭಂದಿಷ್ಯಃ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸ್ತೋತ್ರ-
ತಮಃ ಏವಮಸ್ಮಾಕಾಸ ಅಸ್ಮಾಕೇನಾಃ ಸೂರಯಃ ಸ್ತೋತಾರಶ್ಚ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸ್ತೋತ್ರತಮಾ ಭವಂತಿ |
ಅನ್ಯತ್ಸಮಾನಂ || ಭಂದಿಷ್ಯಃ | ಭಂದತಿಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಾ | ಭದಿ ಕಲ್ಯಾಣೇ ಸುಖೇ ಚೇತಿ ತು ಧಾತುಃ |
ಅಸ್ಮಾತ್ರೈಜಂತಾಶ್ಚೈಶ್ಯಂ ದಸೀತೀಷ್ಯನ್ | ತುರಿಷ್ಟೇಮೇಯಃ ಸ್ತಿತಿ ತ್ರಲೋಪಃ | ಅಸ್ಮಾಕಾಸಃ | ಅಸ್ಮಾಕಂ
ಸಂಬಂಧಿನೋಽಸ್ಮಾಕಾಃ | ತಸ್ಮಿನ್ನಣಿ ಚ ಯುಷ್ಮಾಕಾಸ್ಮಾಕೌ | ಪಾ. ೪-೩-೨ | ಇತ್ಯಸ್ಮಾಕಾದೇಶಃ |
ಭಾಂದಸೋಽಣ್ವತ್ಯಯಸ್ಯ ಲೋಪಃ | ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕಸ್ಯ ವಿಧೇರನಿತ್ಯತ್ವಾದ್ವೈದ್ವೈಭಾವಃ | ಆಜ್ಞಸೇರ-
ಸುಕ್ | ಸ್ಥಾನಿವದಾದೇಶೇಽಸಿ ಮಕಾರಾತ್ಪ್ರಸಾರಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ಷಷ್ಠೀಬಹುವಚನೇಽ-
ಸ್ಮಾಕಂಶಬ್ದಸ್ಯ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತಸ್ಯ ದ್ವಿಷ್ಟತ್ವಾತ್ಸೈವಿವಾಚಾರ್ಯೇಣಾತಿವಿಶ್ವತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಏಷಾಂ—(ನಿನ್ನ ಗುಣಗಾನವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ) ಈ ಸ್ತೋತ್ರಗಾರರ ನಡುವೆ (ಕುತ್ಸನು) | ಯತ್—
ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ | ಪ್ರಭಂದಿಷ್ಯಃ—ಆತ್ಯಂತ ಉತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯ ಕೀರ್ತನಕಾರನೋ, (ಅದೇ ರೀತಿ) | ಅಸ್ಮಾ-

ಕಾಸಃ—ನಮ್ಮ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿರುವ | ಸೂರಯಃ ಚ—ಈ ಇತರ ಕೀರ್ತನಕಾರರೂ ಸಹ | ಪ್ರ—ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಾಗಿವೆ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಅಘಂ—ಪಾಪವು | ಅಪ ಶೋಶುಚಿತ್—ನಾಶವಾಗಲಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನ ಗುಣಗಾನವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಈ ಸ್ತೋತ್ರಗಾರರ ನಡುವೆ ಕುತ್ತನು ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯವನೋ, ಅದೇ ರೀತಿ ನಮ್ಮ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿರುವ ಈ ಇತರ ಕೀರ್ತನಕಾರರೂ ಸಹ ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯವರು. ಅವರ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ತೃಪ್ತನಾಗಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸು. ನಮ್ಮ ಪಾಪವು ನಾಶವಾಗಲಿ

English Translation

(In like manner as among these your worshippers Kutsa) is the pre-eminent panegyrist, so are our encomiasts (of you) the most distinguished : may our sin be repented of.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಪ್ರಭಂದಿಷ್ಯಃ—ಅರ್ಚಕಿ, ಗಾಯತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಇಳಿ ಅರ್ಚಕಿ ಕರ್ಮ ನಾನುಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೯) ಭಂದತೇ ಎಂದರೆ ಪೂಜೆಮಾಡು, ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡು ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಭಂದಿಷ್ಯಃ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸ್ತೋತ್ರತಮಃ | ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಅ ನಿವೇಶ ರೋದಸೀ ಭೂರಿರ್ವಸಸಾ ಪುರುಪ್ರಿಯೋ ಭಂದತೇ ಧಾನುಭಿಃ ಕನಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೪)

ಸ ಭಂದನಾ ಉದಿಯತಿ ಪ್ರಜಾವತೀರ್ವಿಶ್ವಾಯುರ್ವಿಶ್ವಾಃ ಸುಭರಾ ಅಹರ್ದಿವಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೯-೮೬-೪೧)

ಈ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಉದಹರಿಸಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಮಾಡುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದಪ್ರಯೋಗದ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. (ನಿ. ೫-೨) ಅಂತಹ ಸ್ತೋತ್ರಕಾರರಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅತ್ಯುತ್ತಮನೆಂದೂ ಇಲ್ಲಿ ಭಕ್ತೈಶ್ವರಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಸೂರಯಃ—ರೇಭಃ, ಜರಿತಾ, ಕಾರುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ೧೩ ಸ್ತೋತ್ರನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೯) ಸೂರಯಃ ಎಂದರೆ ಸ್ತುತಿಕಾರರು, ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಭಕ್ತರು ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಾಜ್ಞರು, ವಿವೇಕಿಗಳು, ಮೇಧಾವಿಗಳು, ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅನೇಕ ಕಡೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ದೇವತೆಗಳ ತತ್ತ್ವಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನೂ ವಿಶ್ವದ ರಹಸ್ಯತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸುವ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಚಾಕ್ಷುಷವೂ ಮಾನಸಿಕವೂ ಆದ ದರ್ಶನಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಋಷಿಗಳ ಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದಾಗ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಒಂದು ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ತದ್ವಿಷ್ಣೋಃ ಪರಮಂ ಪದಂ ಸದಾ ಪಶ್ಯಂತಿ ಸೂರಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೨೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡತಕ್ಕವರೆಂದು ಮಾತ್ರವಾಗದೇ ಋಷಿಗಳ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ದರ್ಶನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಋಷಿಗಳ ಪರವಾಗಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳಿಗೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಮಂಹಿಷ್ಯ ಮಚ್ಛೋಕ್ತಿ ಭಿರ್ಮತೀನಾಂ ಸುವೃಕ್ತಿಭಿಃ ಸೂರಿಂ ವಾವೃಧಧ್ಯೈಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೧-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತೃತಮಿಂದ್ರಂ ಎಂದು ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಾಜ್ಞತ್ವವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ ಪ್ರಭು, ಪ್ರೇರಕ, ಸನ್ಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗಲೂ ಸೂರಿ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ಜನೋ ಯಃ ಪಜ್ರೇಭ್ಯೋ ವಾ ಜಿನೀವಾನಶ್ವಾವತೋ ರಥಿನೋ ಮಹ್ಯಂ ಸೂರಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೨-೮)

ಅಸದೃಥಾ ಜರಿತ್ರ ಉತ ಸೂರಿಂದ್ರೋ ರಾಯೋ ವಿಶ್ವವಾರಸ್ಯ ದಾತಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೨೩-೧೦)

ಮುಹ್ಯಂತ್ಸನ್ಯೇ ಅಭಿತೋ ಜನಾಸ ಇಹಾಸ್ಮಾಕಂ ಮಘವಾ ಸೂರಿರಸ್ತು |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೧-೬)

ಎಂಬಿವೇ ಮುಂತಾದ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಭುಗಳೂ, ಸನ್ಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕರೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಇಂದ್ರಾದಿಗಳ ಗುಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಆದಸ್ಯ ತೇ ಕೃಷ್ಣಾಸೋ ದಕ್ಷಿ ಸೂರಯಃ ಶೂರಸ್ಯೇವ ತ್ವೇಷಥಾದೀಷತೇ ವಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೧-೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಮಾರ್ಗವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕುತ್ಸನು ಉತ್ತಮನಾದ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದೂ, ಅವನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಇತರರೂ ಕೂಡ ಅವನಂತೆಯೇ ಭಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರೆಂದೂ ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೆಂದೂ ಅವರ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿದೆ. ಆದರೂ ಪ್ರಭಂದಿಷ್ಯಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಕುತ್ಸನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅತಿಶಯವಾದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿರುವ ಕುತ್ಸನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈ ಭಾಗದ ಪೀಠಿಕಾ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ಆದರೂ ಸಹ ಈ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿರುವ ಅವನ ಕೃತಿಯ ಶ್ಲಾಘನೆಯನ್ನು ಋಕ್ಕಂ ಹಿತೆಯ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಆವಃ ಕುತ್ಸಮಿಂದ್ರಂ ಯಸ್ಮಿಣ್ಣಾಕನ್ ಪ್ರಾವೋ ಯುಧ್ಯಂತಂ ವೃಷಭಂ ದಶದ್ಯುಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೩-೧೪)

ವಹ ಕುತ್ಸಮಿಂದ್ರ ಯಸ್ಮಿ ಇಹ ಕನ್ದೋಮನ್ಯೋ ಯಜ್ಞಾ ನಾಕಸ್ಯಾಶ್ವಾ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೭೪೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಕುತ್ಸಪತಿತನಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಕೇಳಲು ಆಶಿಸಿದನು ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅವನ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ವಿಶೇಷವಿರುವುದಾಗಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೇ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಭನ್ವಿಷ್ಠಃ—ಭದಿ ಕಲ್ಯಾಣೇ ಸುಖೇ ಚ. ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತನಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ತೃಯಲ್ಲಿ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ. ತೃಪಂತದ ಮೇಲೆ ತುತ್ಪಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷ್ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತುರಿಷ್ಠೇ ಮೇಯಃ ಸು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷ್ಠನ್ ಪರವಾದಾಗ ತೃಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಭನ್ವಿಷ್ಠ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಹಿತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷ್ಠನ್ ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಮಾಕಾಸಃ—ಅಸ್ಮಾಕಂ ಸಂಬಂಧಿನಃ ಅಸ್ಮಾಕಾಃ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಣ್ ಪರವಾದಾಗ ತಸ್ಮಿನ್ನಣಿಚೇ ಯುಷ್ಮಾಸ್ಮಾಕೌ—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸ್ಮಾಕ ಎಂಬ ಅದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಂಜ್ಞಾ ಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ—ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಣ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಸ್ಮಾಕ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಗಮ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ಪವಿಸರ್ಗ. ಅಸ್ಮಾಕಾಸಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಾನಿಯಲ್ಲಿ ಅಕಾರ ಉದಾತ್ತನಾದಂತೆ ಆದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಮಕಾರದ ಪರದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಸಸ್ಮೀ ಬಹುವಚನಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮಾಕಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವು ದೃಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಅದೇ ಆದೇಶದಲ್ಲಿ ಅತಿವಿಷ್ಠವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂರಯಃ—ಸೂರ್ ಪೂರ್ವಪ್ರಸವೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸೂಚಿ ಕ್ರಿಃ—(ಉ. ಸೂ. ೪-೫೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತಾದಿಗೆ ಸತ್ತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆಂತೋದಾತ್ತ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನರೂಪ. || ೨ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಪ್ರ ಯತ್ನೇ ಅಗ್ನೇ ಸೂರಯೋ ಜಾಯೇಮಹಿ ಪ್ರ ತೇ ವಯಂ ।
ಅಸ ನಃ ಶೋಶುಚದಘಂ ॥ ೪ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಪ್ರ । ಯತ್ । ತೇ । ಅಗ್ನೇ । ಸೂರಯಃ । ಜಾಯೇಮಹಿ । ಪ್ರ । ತೇ ।
ವಯಂ ।

ಅಸ । ನಃ । ಶೋಶುಚತ್ । ಅಘಂ ॥ ೪ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ತೇ ತನ ಸೂರಯಃ ಸ್ತೋತಾರಃ ಪ್ರಜಾಯಂತೇ । ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿ-
ರೂಪೇಣ ಬಹುವಿಧಾ ಭವಂತಿ । ತತೋ ವಯಂ ಚ ತೇ ತನ ಸ್ತೋತಾರಃ ಸಂತಃ ಪ್ರ ಜಾಯೇಮಹಿ ।
ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಭಿರುಪೇತಾ ಭವೇಮು ॥ ಜಾಯೇಮಹಿ । ಪ್ರಾರ್ಥನಾಯಾಂ ಲಿಜ್ । ಶ್ಯನಿ ಜ್ಞಾಜನೋ-
ಜ್ಞೇತಿ ಜಾದೇಶಃ । ಅದುಸದೇಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಶ್ಯನೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ॥

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಗ್ನೇ— ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ । ಯತ್— ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ (ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ) । ತೇ— ನಿನ್ನ ।
ಸೂರಯಃ— ಸ್ತೋತ್ರಗಾರರಾದ ಭಕ್ತರು । ಪ್ರ— ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ (ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳೊಡನೆ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೋ
ಅದೇರೀತಿ) । ವಯಂ— ನಾವೂ ಕೂಡ । ತೇ— ನಿನ್ನ (ಭಕ್ತರಾದುದರಿಂದ) । ಪ್ರಜಾಯೇಮಹಿ— ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ
ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರೋಣ. (ಅದರಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸು) । ನಃ—ನಮ್ಮ । ಅಘಂ—ಪಾಪವು ।
ಅಸ ಶೋಶುಚತ್—ನಾಶವಾಗಲಿ ॥

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಸಕಲ ಭಕ್ತರೂ ಸಹ ಯಾವ ರೀತಿ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ
ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆಯೋ ಅದೇರೀತಿ ನಾವೂ ಸಹ ನಿನ್ನ ಭಕ್ತರಾಗಿ ನಿನ್ನ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವನರಾದ್ದರಿಂದ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿ
ಗಳೊಡನೆ ವಂಶವನ್ನು ಬೆಳೆಸುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸು. ನಮ್ಮ ಪಾಪವು ನಾಶವಾಗಲಿ.

English Translation

Inasmuch as your worshippers (are blessed with descendants,) so may we, (by repeating your praise,) obtain posterity : may our sin be repented of.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅಗ್ನೇ ಯತ್ತೇ ಸೂರಯಃ ಪ್ರ ವಯಂ ತೇ ಪ್ರಜಾಯೇಮಹಿ ಎಂಬ ವಚನಪ್ರಕಾರ—

ಅತೋರ್ತಂ ಶ್ರಾವಯತ್ಪ್ರತಿಂ ಪುತ್ರಂ ದದಾತಿ ದಾಶುಷೇ |

(ಮು. ಸಂ. ೫-೨೫-೫)

ವಂಶದ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಹರಡುವಂತಹವನೂ, ಶಕ್ತಿಯುತನೂ ಆದ ಪುತ್ರನನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಶ್ರದ್ಧೆಯಿರುವುದರಿಂದ ವಂಶಾಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಸಂತಾನವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವವರೆಲ್ಲರೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ, ಆ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ತೃಪ್ತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಇತರ ಸೂರಿಗಳಿಗೆ ಪುತ್ರ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅವರ ವಂಶವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದಂತೆಯೇ ತನ್ನ ಸಂತತಿಯನ್ನೂ ಬೆಳೆಸಬೇಕೆಂದು ಕುಶ್ಲನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ.

ಚಂದ್ರಂ ರಯಿಂ ಪುರುವೀರಂ ಬೃಹಂತಂ ಚಂದ್ರ ಚಂದ್ರಾಭಿಗೃಣತೇ ಯುವಸ್ವ |

(ಮು. ಸಂ. ೬-೬-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವಂತೆ ತನಗೆ ಆಹ್ಲಾದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನೂ, ವಂಶವನ್ನು ಬೆಳೆಸುವವನೂ, ಸನ್ಮಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸುವವನೂ ಆದ ಪುತ್ರನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದೂ, ಅಂತಹ ಪುತ್ರಸಂಪತ್ತಿಗೆ ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ಪಾಪವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶಮಾಡಬೇಕೆಂದೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಜಾಯೇಮಹಿ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಪ್ರಾರ್ಥನಾರೂಪ ಅರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಲಿಜ್. ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಹಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದಿನಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ. ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಜ್ಞಾಜನೋರ್ಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಜಾದೇಶ. ಲಿಜಾಗಿ ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾಸುಟಾಗಮ. ಆಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಯಾಸುಟ್ ಬಂದುದರಿಂದ ಅತೋಯೇಯಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ, ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣದಿಂದ ಏಕಾರಾದೇಶ. ಜಾಯೇಮಹಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುವೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನು-ದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ಯನ್ ನಿಶ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಯದ್ಯತ್ಪ್ರಾನ್ವಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

ತೇ—ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಪಷ್ಟಿವಕವಚನದಲ್ಲಿ ತವ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ತೇಮಯೋನೇಕ-ವಚನಸ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ನಿಶ್ಚವಾವ ತೇ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ||೪||

ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ

ಪ್ರ ಯದಗ್ನೇಃ ಸಹಸ್ವತೋ ವಿಶ್ವತೋ ಯಂತಿ ಭಾನವಃ |

ಅಪ ನಃ ಶೋಶುಚಿತ್ || ೫ ||

ಸದಪಾಠಃ

ಪ್ರ | ಯತ್ | ಅಗ್ನೇಃ | ಸಹಸ್ವತಃ | ವಿಶ್ವತಃ | ಯಂತಿ | ಭಾನವಃ |

ಅಪ | ನಃ | ಶೋಶುಚಿತ್ | ಅಘಂ || ೫ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಸಹಸ್ವತಃ ಸಹನವತಃ ಶತ್ರುನಭಿಭವತೋಗ್ನೇರ್ಭಾಸವೋ ದೀಪ್ತಯೋ ವಿಶ್ವತಃ ಸರ್ವತಃ ಸರ್ವಸ್ಮಾದಪಿ ಪ್ರದೇಶಾತ್ಪ್ರ ಯಂತಿ | ಪ್ರಕರ್ಷಣೋದ್ಗಚ್ಛಂತಿ | ಯದ್ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾತ್ತೇನಾಗ್ನಿ-ತೇಜಸಾಸ್ಮದೀಯಮಘಂ ನಶ್ಯತು || ಯಂತಿ | ಇಣೋ ಯಣ್ | ಪಾ. ೬-೪-೮೧ | ಇತಿ ಯಣಾದೇಶಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯತ್—ಯಾವ ಬಗೆಯಿಂದ | ಸಹಸ್ವತಃ—(ಶತ್ರುಗಳನ್ನು) ಎದುರಿಸಿ ಸೋಲಿಸತಕ್ಕ | ಅಗ್ನೇಃ—ಅಗ್ನಿಯ | ಭಾನವಃ—ಜ್ವಾಲೆಗಳು | ವಿಶ್ವತಃ—ಸಕಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಪ್ರಯಂತಿ—ಮುನ್ನುಗ್ಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತವೆಯೋ (ಆದ್ದರಿಂದ) | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಅಘಂ—ಪಾಪವು | ಅಪ ಶೋಶುಚಿತ್—ನಾಶವಾಗಲಿ |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಸೋಲಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಸಕಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮುನ್ನುಗ್ಗಿ ಹರಡುವುದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಪಾಪವು ಸುಟ್ಟು ಭಸ್ಮವಾಗಲಿ.

English Translation

Since the victorious flames of Agni penetrate universally, may our sin be repented of.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಹಸ್ವತಃ—ಓಜಃ ಪಾಜಃ ಇತ್ಯಾದಿ ೨೮ ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಸಹಸ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಲವೆಂದರ್ಥ. ಸಹಃ ಅಸ್ಮಿನ್ ಅಸ್ತೀತಿ ಸಹಸ್ವಾನ್ | ತಸ್ಯ | ಬಲವುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯ, ಎಂದು

ಸಹಸಸ್ಪ್ರಶ್ನಃ ಸಹಸಾ ಜಾಯಮಾನಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಅಗ್ನಿಗೂ ಶಕ್ತಿಗೂ ಇರುವ ನಿತ್ಯಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ವಿಶೇಷಣಗಳಿರುವಂತೆ ಸಹಸ್ವಾನ್ ಎನ್ನುವುದೂ ಒಂದು ವಿಶೇಷಣ.

ಪ್ರವೋ ಮಹೇ ಸಹಸಾ ಸಹಸ್ವತೇ ಉಷ್ಣಾರ್ಥೇ ಪಶುಷೇ ನಾಗ್ನಯೇ ಸ್ತೋಮೋ ಬಭೂತ್ವಗ್ನಯೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೭-೧೦)

ಸ ತತ್ತ್ವಧೀಷಿತಸ್ತಾಯನುಗ್ನೇ ಸ್ಪೃಧೋ ಬಾಧಸ್ತ ಸಹಸಾ ಸಹಸ್ವಾನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೫-೬)

ಅಗ್ನಿಂ ಪೋ ವೃಧಂತಮಧ್ವರಾಣಾಂ ಪುರೂತಮಂ | ಅಚ್ಛಾನಪ್ರೇ ಸಹಸ್ವತೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೦೨-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಶತ್ರುವನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿ ಸೋಲಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೆಂದು ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವತೋ ಯಂತಿ ಭಾನವಃ—ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಸಕಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೂ ಹರಡಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ-

ಜಾತ ಆಪೃಣೋ ಭುವನಾನಿ ರೋದಸೀ ಅಗ್ನೇ ತಾ ನಿಶ್ವಾ ಪರಿಭೂರಸಿ ತ್ತನಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೧೦)

ಇತೋ ಜಾತೋ ವಿಶ್ವಮಿದಂ ವಿ ಚಷ್ಟೇ ವೈಶ್ವಾನರೋ ಯತತೇ ಸೂರ್ಯೇಣ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೮-೧)

ಇವೇ ಮುಂತಾದ ನಾನಾಋಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೂ ವಿಶ್ವದ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗಗಳನ್ನೂ ತನ್ನ ಜ್ವಾಲಾರೂಪದಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಗ್ನಿಯು ದೀಪ್ತಿಪ್ರಸರಣದ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. “ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಆ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ನಮ್ಮ ಪಾಪ ರೂಪವಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಶುದ್ಧರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ ” ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಹಸ್ವತಃ—ಸಹಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಸಹಸ್ವಾನ್. ತದಸ್ಯಾಸ್ತಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದುಪಥಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಾದುಪಥಾಯಾಶ್ಚ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಸ. ಮತುಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀವಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವಿಶ್ವತಃ—ಪಂಚಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಂಚಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ—(೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಂತಿ—ಇಣ್ ಗತಾ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ವಕವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿ ಪ್ರತ್ಯಯ.

ರೋಂತಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಇಣೋಯಣ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ

ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಣಾದೇಶ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್
—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯುಹಾತ್ವಸ್ವರ
ದಿಂದ ಅದ್ಯುಹಾತ್ವನಾವ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾನವತಿ—ಭಾ ದೀಪ್ತ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ದಾಭಾಭ್ಯಾಂ ನುಃ—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಸುಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋಹಾತ್ವವಾಗುತ್ತದೆ. ಜನ್ ಪರವಾದ ಜಸಿಚಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ
ಗುಣ್ಯ ಅನಾದೇಶ. || ೫ ||

೧೦೩

“ ಸುಗ್ಗೇದಸಂಹಿತಾ ”

ತ್ವಂ ಹಿ ವಿಶ್ವತೋಮುಖ ನಿಶ್ವತಃ ಪರಿಭೂರಸಿ ।

ಅಸ ನಃ ಶೋಶುಚದ್ಧಃ ॥ ೬ ॥

ಪದಮಾಃ

ತ್ವಂ । ಹಿ । ವಿಶ್ವತಃ ೨ ಮುಖ । ನಿಶ್ವತಃ । ಪರಿ ೨ ಭೂಃ । ಅಸಿ ।

ಅಸ । ನಃ । ಶೋಶುಚತ್ । ಅಢಃ ॥ ೬ ॥

॥ ಸುಯಾಣಭಾಷ್ಯಃ ॥

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಹಿ ತ್ವಂ ಮುಖ ನಿಶ್ವತೋಮುಖಃ ಸರ್ವತೋಜ್ವಲಃ । ತವ ಮುಖಸ್ಥಾನೀ-
ಯಾನಾಂ ಜ್ವಾಲಾನಾಂ ನ ಕುತ್ಸಾಪಿ ಪ್ರತಿಹತಿಸ್ತಿ । ಅತೋ ಹೇ ನಿಶ್ವತೋಮುಖಾಗ್ನೇ ವಿಶ್ವತಃ ಸರ್ವತಃ
ಸರ್ವಸ್ತಾದಪ್ಯಪದ್ರವಜಾತಾತ್ಪರಿಭೂರಸಿ । ಅಸ್ಮಾಕಂ ಪರಿಗ್ರಹೀತಾ ಭವ । ರಕ್ಷತೋ ಭವೇತ್ಯರ್ಥಃ ।
ಅನ್ಯತ್ಸಮಾನಂ ॥

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ) | ತ್ವಂ ಹಿ—ನೀನಾದರೋ | ವಿಶ್ವತೋ ಮುಖಃ—ನಾನಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ತಡೆಯಿಲ್ಲದೇ), ಹರಡುವ ಜ್ವಾಲೆಗಳುಳ್ಳವನು, (ಅಂತಹ ನೀನು) | ವಿಶ್ವತೇ—(ನಮಗೆ ತೊಂದರೆ ಸಂಭವಿಸುವ) ಸಕಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಪರಿಭೂಃ ಅಸಿ—(ನಮ್ಮ) ರಕ್ಷಕನಾಗಿರು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಅಘಂ—ಪಾಪವು | ಅಪ ತೋಶುಚೇತ್—ನಾಶವಾಗಲಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಯು ತಡೆಯಿಲ್ಲದೇ ಸಕಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮುನ್ನುಗ್ಗಿ ಪ್ರಸರಿಸುವುದರಿಂದ ನೀನು ವಿಶ್ವತೋಮುಖನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಮಗೆ ಯಾವ ದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ತೊಂದರೆಯು ಸಂಭವಿಸಿದರೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಕನಾಗಿದ್ದು ಕೊಂಡು ನಮ್ಮನ್ನು ಕಾಪಾಡು. ನಮ್ಮ ಪಾಪವು ನಾಶವಾಗಲಿ.

English Translation

You, whose countenance is turned to all sides, are our defender ; may our sin be repented of.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಶ್ವತೋಮುಖಃ—ಸರ್ವತೋಜ್ವಾಲಃ | ತವ ಮುಖಸ್ಥಾನೀಯಾನಾಂ ಜ್ವಾಲಾನಾಂ ನ ಕುತ್ರಾಪಿ ಪ್ರತಿ ಹತಿರಸ್ತಿ | ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಯು ಅಪ್ರತಿಹತನಾದ ಪ್ರಸರಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವತೋ ಮುಖಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಕನಾದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೧-೩).

ಪರಿಭೂಃ—ಅಸ್ಮಾಕಂ ಪರಿಗ್ರಹೀತಾ ರಕ್ಷಕಃ | ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಕನಾಗಿರು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಪರಿಪೂರ್ವೋ ಭವತಿಃ ಸರ್ವತ್ರ ಪರಿಗ್ರಹಾರ್ಥೇ | ಪರಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿಗ್ರಹ ಸ್ವೀಕಾರ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ನಿಯತನಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸ್ವಂದ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಒಂದು ಸಾಮಾನ್ಯ ನಿಯಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೂ ಸಹ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಭೂಃ ಎಂಬ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅಗ್ನೇ ಯಂ ಯಜ್ಞಮಧ್ವರಂ ವಿಶ್ವತಃ ಪರಿಭೂರಸಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೧-೪).

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚ್ಯಾದಿ ಚತುರ್ಧಿಗಂತೇಷು ಅಹವನೀಯಮಾರ್ಜಾಲೀಯಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನೀಧ್ರೀಯೈಸ್ಥಾನೇಷು ಅಗ್ನಿರಸ್ತಿ | ಪ್ರಾಚ್ಯಾದಿ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಹವನೀಯ, ಮಾರ್ಜಾಲೀಯ, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ, ಅಗ್ನೀಧ್ರೀಯ ಎಂಬ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು, ಎಂದರ್ಥ. ಸಕಲ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥ ಬರುವಾಗಲೆಲ್ಲಾ ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಸ ದೇವೋ ದೇವಾನ್ಸ್ರತಿ ಸಸ್ರಥೇ ಸೃಥು ನಿಶ್ವೇದು ತಾ ಪರಿಭೂರ್ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೪-೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪರಿಭೂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತನ್ನಧೀನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ತಾನು ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಕನಾಗಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿಯೂ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿಯೂ ಆತ್ಯಂತ ಉನ್ನತನಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಬೇರೆಬೇರೆ ತಾತ್ಪರ್ಯಗಳಿದ್ದು ಪ್ರಕೃತ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸು ಎಂದರೆ ನಿನ್ನವರನ್ನಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕಿಯಾ ||

ವಿಶ್ವತೋಮುಖ—ವಿಶ್ವತಃ ಸರ್ವತಃ ಮುಖಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸಂಬುಧ್ಧಿವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅನುಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಿಭೂಃ—ಪರಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವವಾದಾಗ ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ ಕೃತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ವರ ಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸಿ—ಅಸ ಭುವಿ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರನಾದುದರಿಂದ ತಾಸಸ್ತೋಲೋಪಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಿಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ದ್ವಿಷೋ ನೋ ವಿಶ್ವತೋಮುಖಾತಿ ನಾನೇವ ಪಾರಯ |

ಅಪ ನಃ ಶೋಶುಚದಘಂ || ೭ ||

ಪದಪಾಠಃ

ದ್ವಿಷಃ | ನಃ | ವಿಶ್ವತಃ | ಮುಖ | ಅತಿ | ನಾನಾ | ಇನ | ಪಾರಯ |

ಅಪ | ನಃ | ಶೋಶುಚತ್ | ಅಘಂ || ೭ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ವಿಶ್ವತೋಮುಖ ಸರ್ವತೋಮುಖಾಗ್ನೇ ನಾನೇವ ನಾನಾ ನದೀಮಿವ ದ್ವಿಷಃ ಶತ್ರುನ್ನೋಽ
ಸ್ಮಾನತಿ ಪಾರಯ | ಅತಿಕ್ರಮಯ್ಯ ಶತ್ರುರಹಿತಂ ಪ್ರದೇಶಂ ಪ್ರಾಪಯ || ನಾನೇವ | ಸಾನೇಕಾಚಿ
ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪಾರಯ | ಪಾರ ತೀರ ಕರ್ಮಸಮಾಪ್ತೌ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಿಶ್ವತೋಮುಖ—ನಾನಾಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ಜ್ವಾಲಾರೂಪದ) ಮುಖಗಳುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯೇ | ನಾನೇವ
ಅಂಬಿಗನು ಪ್ರಯಾಣಿಕರನ್ನು ದೋಣಿಯ ಮೂಲಕ ಸಾಗಿಸುವಂತೆ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ದ್ವಿಷಃ—ಶತ್ರುಗಳಿಂದ |
ಅತಿ ಪಾರಯ—ದಾಟಿಸಿ (ಶತ್ರುರಹಿತವಾದ ದೂರಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ) ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಸೇರಿಸು. |

ಅಥವಾ

[ವಿಶ್ವತೋಮುಖ—ನಾನಾಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ಜ್ವಾಲಾರೂಪದ) ಮುಖವುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯೇ | ದ್ವಿಷಃ—
(ನಮ್ಮ) ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ನಃ—ನಮ್ಮಿಂದ | ನಾನೇವ—ದೋಣಿಗಳ ಮೂಲಕ ಸಾಗಿಸುವಂತೆ | ಅತಿ-
ಪಾರಯ—(ದೂರದೇಶಕ್ಕೆ) ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಸೇರಿಸು. |]

ನಃ—ನಮ್ಮ | ಅಘಂ—ಪಾಪವು | ಅಪಶೋಶುಚಿತ್—ನಾಶವಾಗಲಿ. |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಯು ನಾನಾದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡುವುದರಿಂದ ನೀನು ವಿಶ್ವತೋಮುಖನು.
ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಮ್ಮಿಂದ ದೂರವಾಗಿ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಸೇರಿಸು. ನದಿಗಳನ್ನು ಅಂಬಿಗನು ದೋಣಿ
ಯಿಂದ ಸುಲಭವಾಗಿ ದಾಟಿಸುವಂತೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಅವರ ಉಪದ್ರವಗಳಿಂದ ದಾಟಿಸು. ನಮ್ಮ ಪಾಪವು ನಾಶವಾಗಲಿ.

English Translation

Your countenance is turned to all sides, send off our adversaries, as
if in a ship, (to the opposite shore) : may our sin be repented of.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ದ್ವಿಷೋ ನೋ ನಾನೇವ ಅತಿಪಾರಯ—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ಎರಡು ವಿಧವಾದ
ಅನ್ವಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದೇ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಆಳವಾದುದೂ, ಪ್ರವಾಹದಿಂದ
ಕೂಡಿದುದೂ, ದುಷ್ಟವಾದ ಜಲಚರಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದುದೂ ಆದ ನದಿಯನ್ನು ಅಂಬಿಗನ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೇ ಯಾವ
ರೀತಿ ದಾಟಲು ಸುಧ್ಯವಿಲ್ಲವೋ ಅದೇರೀತಿ ಶತ್ರುಗಳ ಗುಪ್ತಿನಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ದೂರವಾಗಿರಬೇಕಾದರೆ
ಅಗ್ನಿಯ ಸಹಾಯವು ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅಂಬಿಗನು ಪ್ರಯಾಣಿಕರನ್ನು
ನದಿಯ ಮೇಲೆ ದೋಣಿಯ ಮೂಲಕ ಸಾಗಿಸುವಂತೆ ನಮ್ಮನ್ನು ನೀನು ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ದಾಟಿಸಿ ಶತ್ರುರಹಿತವಾದ
ದೂರದೇಶಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದ್ವಿಷಃ—ದ್ವಿಷ ಅಪ್ರೀತೌ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ವಿಸಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪ. ದ್ವಿಷ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ನಾನಾ—ನೌ ಶಬ್ದ ಔಕಾರಾಂತಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ. ಇದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಓ ಸರವಾದಾಗ ಆವಾದೇಶ. ಏಕಾಚಾದ ಶಬ್ದವಾದುದರಿಂದ ಸಾನೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಾರಯಿ—ಪಾರ ತೀರ ಕರ್ಮಸಮಾಪ್ತೌ ಧಾತು. ಚುರಾದಿ. ಸತ್ಯಾಪಸಾಶ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚಿಗೆ ಗುಣ ಆಯಾದೇಶ. ಅತೋಹೇಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೭ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಸ ನಃ ಸಿಂಧುಮಿವ ನಾನಯಾತಿ ಪರ್ಷಾ ಸ್ವಸ್ತಯೇ ।

ಅಪ ನಃ ಶೋಶುಚದಘಂ || ೮ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಸಃ । ನಃ । ಸಿಂಧುಂ ಇವ । ನಾನಯಾ । ಅತಿ । ಪರ್ಷಾ । ಸ್ವಸ್ತಯೇ ।

ಅಪ । ನಃ । ಶೋಶುಚತ್ । ಅಘಂ । || ೮ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಏವಾರ್ಥಃ ಪುನರಸಿ ದಾರ್ಥ್ಯಯ ಪ್ರಾರ್ಥತೇ | ಹೇ ಆಗ್ನೇ ಸ ತ್ವಂ ನೋಽಸ್ಮಾ
ನ್ವಾವಯಾ ನಾನಾ ಸಿಂಧುಮಿವ ನದೀಮಿವ ಸ್ವಸ್ತಯೇ ಪ್ರೇಮಾರ್ಥಮತಿಪರ್ಷ | ಶತ್ರುನತಿಕ್ರಮಯ್ಯ
ಪಾಲಯ | ಶತ್ರುರಹಿತಂ ಪ್ರದೇಶಮಸ್ಮಾನ್ನಾಪಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತ್ವತ್ಪ್ರಸಾದಾನೋಽಸ್ಮಾಕಮಘಂ
ಪಾಪಂ ಚಾಪ ಶೋಶುಚಿತ್ | ಅಸ್ಮತ್ತೋಽಪಕ್ರಮ್ಯಾಸ್ಮಚ್ಛತ್ರಃ ಶೋಕಯುಕ್ತೋ ಭವತು || ನಾವಯಾ |
ಅಜಯಾಜಯಾರಾವಂ ಚೋಪಸಂಖ್ಯಾನಂ | ಮ. ೭೧-೩೯-೧ | ಇತಿ ತ್ವತೀಯಾಯಾ ಅಯಾರಾದೇಶಃ |
ಉಪೋತ್ತಮಂ ರಿತಿ | ಪಾ. ೭೧-೨೧೭ | ಇತ್ಯಕಾರಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಪರ್ಷ | ಪ್ತ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ |
ಲೋಟಿ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಶಪಃ ಶ್ಲೋರಭಾವಃ | ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟೀತಿ ಬಹುಲವಚನಾತ್ಸಿಪ್ |
ಗುಣಃ ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತಿಜ ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಸಃ—(ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ) ಅಂತಹ ನೀನು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ನಾವಯಾ—ದೋಣಿಯಿಂದ (ಅಂಬಿಗನು)
ಸಿಂಧುಂ ಇವ—ನದಿಯನ್ನು (ದಾಟಿಸುವಂತೆ) | ಸ್ವಸ್ತಯೇ—(ನಮ್ಮ) ಕ್ಷೇಮಕ್ಕಾಗಿ | ಅತಿ ಪರ್ಷ—(ನಮ್ಮ
ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ದಾಟಿಸಿ) ಶತ್ರುರಹಿತವಾದ ದೇಶಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಸೇರಿಸು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಅಘಂ—ಪಾಪವು |
ಅಪ ಶೋಶುಚಿತ್—ನಾಶವಾಗಲಿ. ಅಥವಾ ನಮ್ಮಿಂದ ದೂರಸರಿದು ನಮ್ಮ ಶತ್ರುವಿಗೆ ದುಃಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಸಕಲ ಕಲ್ಯಾಣಗುಣವುಳ್ಳವನು. ನಮ್ಮನ್ನು ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸು.
ನದಿಯನ್ನು ಅಂಬಿಗನು ದೋಣಿಯಿಂದ ಸುಲಭವಾಗಿ ದಾಟಿಸುವಂತೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಶತ್ರುರಹಿತವಾದ
ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಸೇರಿಸು. ನಮ್ಮ ಪಾಪವು ನಾಶವಾಗಲಿ.

English Translation

Convey us in a ship across the sea, for our welfare : may our sin
be repented of.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಅತಿ ಪರ್ಷ—ಅತಿಪಾರಯ. ದಾಟಿಸು, ಸುರಕ್ಷಿತವಾದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗು. ಪಾಪ
ದಿಂದಲೂ, ದುಃಖದಿಂದಲೂ, ಶತ್ರುಗಳಿಂದಲೂ ಬಿಡಿಸಿ ದೂರವಾಗಿಯೂ ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ
ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವ ಕಾಲಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ದೋಣಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿರು
ವುದು ಎಲ್ಲಾ ಋಷಿಗಳ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲೂ ಇರುವ ಒಂದು ಸಮಾನವಾದ ಅಂಶವಾಗಿದೆ.

ಸ ನಃ ಪರ್ಷದತಿ ದುರ್ಗಾಣಿ ವಿಶ್ವಾ ನಾವೇವ ಸಿಂಧುಂ ದುರಿತಾತ್ಯಗ್ನಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೯-೧)

ಸ ನೋ ವಿಶ್ವಾ ಅತಿ ದ್ವಿಷಃ ಪರ್ಷನ್ನಾ ನೇವ ಸುಕ್ರುತುಃ

(ಋ. ಸಂ. ೫-೨೫-೯)

ಇತ್ಥಾ ಗೃಣಂತೋ ಮಹಿನಸ್ಯ ಶರ್ಭೋಽಪೋ ನ ನಾವಾ ದುರಿತಾ ತರೇಮ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೬೮-೮)

ಋತಸ್ಯ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಸಢಾ ನಾಮಪೋ ನ ನಾವಾ ದುರಿತಾ ತರೇಮ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೬೫-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದುರಿತವನ್ನೂ ಶತ್ರುವನ್ನೂ ಆಳವಾಗೆ ಜಲಪ್ರವಾಹಕ್ಕೂ, ದೇವತೆಗಳ ಸಹಾಯವನ್ನೂ ದೋಷಿಗೂ ಹೋಲಿಸಿರುವುದು ಅತ್ಯುಚಿತವಾದ ಉಪಮಾನವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಘ್ರವೂ ಶತ್ರುಪ್ರಾಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಅಘ್ರವನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಅರ್ಹರಾಗುವಂತೆ ಶುದ್ಧರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದೂ ಅದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯ ನೌಕಾರೂಪವಾದ ಅನುಗ್ರಹವೂ ಸಹಾಯವೂ ಅತ್ಯನಶ್ಯವೆಂದೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಸ್ವಸ್ತಿಯೇ—ಸ್ವಸ್ತೀತ್ಯವಿನಾಶಿನಾಮ | ಅಸ್ತಿರಭಿಪೂಜಿತಃ ಸು ಅಸ್ತೀತಿ | ನಾಶರಹಿತನಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ವಸ್ತಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೂ, ಗೌರವಯುತವಾದುದೂ, ಶಾಶ್ವತವಾದುದೂ ಆದ ಅಸ್ತಿತ್ವ ಎಂದರೆ ಜೀವನವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ (ನಿ. ೩-೨೧). ಸೌಭಾಗ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜೀವನ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಿವರಿಸಿ,

ಸ್ವಸ್ತಿರಿದ್ಧಿ ಪ್ರಪಥೇ ಶ್ರೇಷ್ಠಾ ರೇಕ್ಷ ಸ್ವತ್ಯಭಿ ಯಾ ನಾನುನೇತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೩-೧೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಸ್ತಿಯೆಂಬ ಪದದ ಸ್ವಾರಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸ್ವಸ್ತಿ ನಃ ಪಥ್ಯಾಸು ಧನ್ಯಸು ಸ್ವಸ್ತ್ಯಂ ಪುನ ವೃಜನೇ ಸ್ವರ್ವತಿ |

ಸ್ವಸ್ತಿ ನಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಥೇಷು ಯೋನಿಷು ಸ್ವಸ್ತಿ ರಾಯೇ ಮರುತೋ ದಧಾತನ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೩-೧೫)

ಎಂಬ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಜೀವನದ ಸಮಸ್ತವಿಧವಾದ ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸಮಸ್ತವಿಧವಾದ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಅಘ್ರರಹಿತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನಾನಯಾ—ನೌ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಅಜ್ಯಾಜಯಾರಾಂ ಚೋಪಸಂಖ್ಯಾ-
ನಮ್—(ಪಾ. ಮ. ೭-೧-೩೯-೧) ಎಂಬ ನಚನದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಯಾರಾದೇಶ. ಔಕಾರಕ್ಕೆ ಆವಾದೇಶ.
ಉಪೋತ್ತಮಂ ರಿತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರ್ಷ—ಪ್ಯಾ ಸಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಲೋಟ್ ನುಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ
ದಲ್ಲಿ ಸೇರ್ಪಡಿಸಿಚ್ಚ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಆದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗಿ ಶ್ಲ ಆದೇಶ
ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣ ಸಾಸುರ್ಧ್ಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ

ಸಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್‌ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕೆಗೆ ಗುಣ. ಉರಣ್ರಪರಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತೋ ಹೇಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್. ಧ್ಯಚೋಽತಸ್ತಿಜಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವು ಧ್ಯಚ್ಚವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. || ೮ ||

—:೦:—

ತೊಂಭತ್ತೆಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯೇತಿ ತೈಚಂ ಪಂಚಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ಕುತ್ಸಸ್ಯಾರ್ಷಂ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಂ | ವೈಶ್ವಾನರಗುಣ-
ಕೋಽಗ್ನಿಃ ಶುದ್ಧಾಗ್ನಿರ್ವಾ ದೇವತಾ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ || ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ತೈಚಂ ವೈಶ್ವಾನರೀಯ-
ಮಿತಿ | ವ್ಯೂಢಸ್ಯ ಚತುರ್ಥೋಽಹನ್ಯಾಗ್ನಿಮಾರುತ ಇದಂ ಸೂಕ್ತಂ ವೈಶ್ವಾನರೀಯನಿವಿಧಾನಂ | ವ್ಯೂಳ್ವ-
ಶ್ವೇದಿತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರೀತಂ | ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಸುಮತೌ ಕ ಈಂ ವ್ಯಕ್ತಾಃ || ಅ. ೮-೮ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹದಿನೈದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಕುತ್ಸನು ಋಷಿಯು. ತ್ರೈಷ್ಟುಪ್‌ಛಂದಸ್ಸು. ವೈಶ್ವಾನರ ನಾಮಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಅಥವಾ ಕೇವಲಾಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ತೈಚಂ ವೈಶ್ವಾನರೀಯಮಿತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವ್ಯೂಢವೆಂಬ ಯಾಗದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ದಿನಸದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರೀಯ ನಿವಿಧಾನಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ವ್ಯೂಳ್ವಶ್ಚ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಸುಮತೌ ಕ ಈಂ ವ್ಯಕ್ತಾಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೮-೮)

—:೦:—

॥ ೬೦ ॥

ಸೂಕ್ತ—೯೮

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೧೫ ॥ ಸೂಕ್ತ—೯೮ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೭ ॥ ವರ್ಗ—೬ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಪುಸ್ತಕಂಖ್ಯೆ— ೩ ॥

॥ ಪುಷ್ಪಿ—ಕುತ್ಸ ಆಂಗಿರಸಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—ಆಗ್ನಿ ವೈಶ್ವಾನರೋ ವಾ ॥

॥ ಭಂದಃ—ತ್ರಿಮೃತ್ ॥

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಸುಮತೌ ಸ್ಯಾಮ ರಾಜಾ ಹಿ ಕಂ ಭುವನಾನಾ-
ಮಭಿಶ್ರೀಃ |

ಇತೋ ಜಾತೋ ವಿಶ್ವಮಿದಂ ವಿ ಚಕ್ಷ್ಮೇ ವೈಶ್ವಾನರೋ ಯತ-
ತೇ ಸೂರ್ಯೇಣ ॥ ೧ ॥

ಪದಪಾಠಃ

ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ | ಸುಮತೌ | ಸ್ಯಾಮ | ರಾಜಾ | ಹಿ | ಕಂ | ಭುವನಾನಾಂ |
ಅಭಿಶ್ರೀಃ |

ಇತಃ | ಜಾತಃ | ವಿಶ್ವಂ | ಇದಂ | ವಿ | ಚಕ್ಷ್ಮೇ | ವೈಶ್ವಾನರಃ | ಯತತೇ |
ಸೂರ್ಯೇಣ ॥ ೧ ॥

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ನರಾಣಾಂ ಲೋಕಾಂತರನೇತ್ರೈಶ್ಚೇತ ಸ್ವಾಮಿಶ್ವೇನ ವಾ ಸಂಬಂಧಿ-
ನೋಗ್ನೇಃ ಸುಮತಾ ಶೋಭನಾಯಾಮನುಗ್ರಹಾತ್ಪ್ರಿಕಾಯಾಂ ಬುದ್ಧಾ ಸ್ಯಾಮ | ಅನುಗ್ರಹ್ಯಶ್ವೇನ
ವರ್ತಮಾನಾ ಭವೇಮ | ಹಿ ಕಮಿತ್ಯೇತದ್ವಿಶಬ್ದಾರ್ಥೇ | ಸ ಹಿ ವೈಶ್ವಾನರೋಽಭಿಶ್ರೀರಭಿಶ್ರಯೇಣೇಯ
ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಸೇವಿತವ್ಯಃ ಸನ್ಧವನಾನಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಜಾತಾನಾಂ ರಾಜಾ ಸ್ಯಾಮಿಾ ಭವತಿ
ಯೋ ವೈಶ್ವಾನರೋಽಗ್ನಿರಿತೋಽಸ್ಮಾದರಣಿದ್ವಯಾಜ್ಞಾತಮಾತ್ರ ಏವೇದಂ ಸರ್ವಂ ಜಗದ್ವಿ ಚಷ್ಟೇ
ವಿಶೇಷೇಣ ಪಶ್ಯತಿ ಪಾತರುದ್ಯತಾ ಸೂರ್ಯೇಣ ಚ ಯತತೇ ಸಂಯತತೇ ಸಂಗಚ್ಛತೇ | ಉದ್ಯಂತಂ
ವಾವಾದಿತ್ಯಮಗ್ನಿರನುಸಮಾರೋಹತಿ | ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೧-೩-೧೦ | ಇತಿ ತೈತ್ತಿರೀಯಕಂ | ಯದ್ವಾ ಪಾರ್ಥಿವ-
ಸ್ಯಾಗ್ನೇಸ್ತೇಜಾಂಸ್ಯುದ್ಗಚ್ಛಂತಿ | ಸೂರ್ಯಕಿರಣಾಶ್ಚಾ ಭೋಮುಖಂ ಪ್ರಸರಂತಿ | ತಯೋಃ ಸಂಗಮನಂ
ದೃಷ್ಟ್ವಾ ವೈಶ್ವಾನರೋ ಯತತೇ ಸೂರ್ಯೇಣೇತ್ಯೌಷ್ಣಿಬ್ರೂತೇ | ತಥಾ ಚ ಯಾಸ್ತಃ | ಅಮುತೋಽ
ಮುಷ್ಯ ರಶ್ಮಯಃ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಂತೀತೋಽಸ್ಯಾರ್ಚಿಷಸ್ತಯೋರ್ಭಾಸೋಃ ಸಂಸಂಗಂ ಪೃಷ್ಠೈವಮನು-
ಪ್ಸ್ರೌತ್ | ನಿ. ೭-೨೩ | ಇತಿ | ಏವಂಭೂತಸ್ಯ ಮಹಾನುಭಾವಸ್ಯ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಸುಮತಾ ಸ್ಯಾಮೇತಿ
ಸಂಬಂಧಃ || ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ನರಾಣಾಂ ಸಂಬಂಧಿ | ನರೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ | ಪಾ. ೬-೩-೧೨೯ |
ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ತಸ್ಯೇದಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸುಮತಾ | ಶೋಭನಾ ಮತಿಃ ಸುಮತಿಃ | ತಾದೌ
ಚೇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಮನುಕ್ರಿಸ್ತಿತ್ಯಾದಿನೋತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ನನು ತತ್ರ
ಕಾರಕಾದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇರ್ಗತೇರುತ್ತರಸ್ಯ ಕ್ರಿನೋ ನ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ಏವಂ ತರ್ಹಿ ಮತಿರ್ಮನನಂ | ಭಾವೇ
ಕ್ರಿನ್ | ಶೋಭನಂ ಮನನಂ ಯಸ್ಯಾಂ ಬುದ್ಧಾ ಸಾ ಸುಮತಿಃ | ನ ಇನ್ಸಾಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ಚಷ್ಟೇ | ಚಕ್ಷಿಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ | ಅಯಂ ಪಶ್ಯತಿಕರ್ಮಾ ಚ | ಅದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛಪೋ
ಲುಕ್ | ಸ್ವೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಿತಿ ಕಲೋಸಃ | ಯತತೇ | ಯತೀ ಪ್ರಯತ್ನೇ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ - ಸಕಲಮಾನವರಿಗೂ ಒಡೆಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ಸುಮತಾ - ಅನುಗ್ರಹಾತ್ಮಕವಾದ
ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ | ಸ್ಯಾಮ - (ಅವನ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯರಾಗಿ) ಇರೋಣ. | ಹಿ ಕಂ - ಏತಕ್ಕೇಂದರೆ (ಅವನು) |
ಅಭಿಶ್ರೀಃ - ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿಯೂ ಪೂಜ್ಯನಾಗಿ | ಭುವನಾನಾಂ - ಸಕಲ ಭೂತಜಾತಗಳಿಗೂ | ರಾಜಾ - ಪ್ರಭು
ವಾಗಿದ್ದಾನೆ. | ವೈಶ್ವಾನರಃ - ಅಗ್ನಿಯು | ಇತಃ - ಈ ಅರಣಿಗಳಿಂದ | ಜಾತಃ - ಹುಟ್ಟಿದೊಡನೆಯೇ |
ಇದಂ ವಿಶ್ವಂ - ಈ ಸಕಲಜಗತ್ತನ್ನೂ | ವಿಚಿಷ್ಟೇ - ವಿಶೇಷದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅವಲೋಕಿಸುತ್ತಾನೆ. |
ಸೂರ್ಯೇಣ(ಚ) - ಸೂರ್ಯನೊಂದಿಗೂ | ಯತತೇ - ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಸಕಲಮಾನವರಿಗೂ ಒಡೆಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಅವನ ಬುದ್ಧಿಯು ಅನುಗ್ರಹಾ
ತ್ಮಕವಾಗಿರುವಂತೆಯೂ ನಾವು ಆ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯರಾಗಿರುವಂತೆಯೂ ವರ್ತಿಸೋಣ. ಆ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ
ವಾಗಿ ಸಕಲಭೂತಜಾತಗಳಿಗೂ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಅರಣಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡ

ನೆಯೇ, ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಸಹ ವಿಶೇಷದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅವಲೋಕಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಯುಪ್ರಸರಣದಿಂದ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

English Translation

May we continue in the favour of Vaiswanara, for verily he is the august sovereign of all beings ; as soon as generated from this (wood), he surveys the universe ; he accompanies the rising sun.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

|| ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯಮಹಿಮೆ ||

ಇದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣಮಗ್ನಿಮಾಹುರಥೋ ದಿವ್ಯಃ ಸ ಸುಪರ್ಣೋ ಗರುತ್ಮಾನ್ |
ಏಕಂ ಸದ್ವಿಪ್ರಾ ಬಹುಧಾ ವದಂತ್ಯಗ್ನಿಂ ಯಮಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾನಮಾಹುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೪೬).

ಇಮಮೇವಾಗ್ನಿಂ ಮಹಾಂತಮಾತ್ಮಾನಮೇಕಮಾತ್ಮಾನಂ ಬಹುಧಾ ಮೇಧಾವಿನೋ ವದಂತಿ |
ಅಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾಃ ಇತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮಪಿ ಭವತಿ. (ನಿ. ೭-೧೪) ಮಹಾತ್ಮನೂ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನೂ ಆದ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಇಂದ್ರಾದಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಎಲ್ಲರೂ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ರೂಪಾಂತರಗಳಿಂದ ಅವಿಭಕ್ತವಾದ ಎಲ್ಲಾ ಅಗ್ನಿಶಕ್ತಿಗಳಿಗೂ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೇ ಮೂಲ, ಉಳಿದ ರೂಪಗಳೆಲ್ಲಾ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಶಾಖೆಗಳು ಎಂದೂ ಸಹ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿವೆ.

ವಯಾ ಇದಗ್ನೇ ಅಗ್ನಯಸ್ತೇ ಅನ್ಯೇ ತ್ವೇ ವಿಶ್ವೇ ಅಮೃತಾ ಮಾದಯಂತೇ |

ವೈಶ್ವಾನರ ನಾಭಿರಸಿ ಕ್ಷೀಣಾಂ ಸ್ಥೂಣೇನ ಜನಾ ಉಪಮಿದ್ಯಯಂಥ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೯-೧).

ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೇ ದೇವಮಾನವಾದಿ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿನ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳಿಗೂ ಹೇತುಭೂತನಾಗಿ ವಿಶ್ವದ ವ್ಯವಹಾರಗಳೆಲ್ಲಾ ನೇತೃವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಆತ್ಮಕಲ್ಯಾಣವನ್ನೂ ಜಗತ್ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾದ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅರಿತು ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬುದಾಗಿ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿಗಳೂ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪದೇಶಿಸತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿಗಳೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಉಪಾಸನೆಯ ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಸುಮತೌ ಸ್ಯಾಮ (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೮-೧) ಎಂದು ಋಗಾದಿ ಸಂಹಿತೆಗಳೂ, ಸ ಯೋ ಹ್ಯೇತಮೇವಮಗ್ನಿಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಪುರುಷವಿಧಂ ಪುರುಷೇಂತಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ನೇದಾಪ ಪುನರ್ಮೃತ್ಯುಂ ಜಯತಿ ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ | ಪುರುಷಾಂತರ್ಹಿತನೂ ಪುರುಷರೂಪನೂ ಆಗಿರುವ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಸಕಲರೂ ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಪೂರ್ಣವಾದ ಆಯಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೬-೧-೧೧) ಎಂದು ಶತಪಥಾದಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳೂ, ಅಥ ಯ ಏತದೇವಂ ವಿದ್ವಾನಗ್ನಿಹೋತ್ರಂ ಜುಹೋತಿ ತಸ್ಯ ಸರ್ವೇಷು ಲೋಕೇಷು ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷು ಸರ್ವೇಷ್ವಾತ್ಮಸು ಹುತಂ ಭವತಿ | ಹೀಗೆ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದು ಯಾವ

ಪುರುಷನು ಅಗ್ನಿ ಹೋತ್ರವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಕಲಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಕಲವಾದ ಆತ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹುತಮಾಡಿದಂತೆಯೇ (ಭಾ. ಉ. ೫.೨೪-೨) ಎಂಬುದಾಗಿ ಭಾಂದೋಗ್ಯಾದಿ ಉಪ ನಿಷತ್ತುಗಳೂ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಉಪಾಸನೆಯ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿವೆ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಯ ಸ್ವರೂಪ ವೇನು, ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೂ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಜ್ಞಾನಸಂಪಾದನೆಗೂ ಈ ದೇವತೆಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಬೇಕಾದುದು ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ರಾಜಾ ಹಿ ಕಂ ಭುವನಾನಾಮುಭಿಶ್ರೀಃ | ವೈಶ್ವಾನರನು ಸಕಲಭೂತಗಳಿಗೂ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಆ ವೈಶ್ವಾನರನು ಯಾರು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯೂ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಹುಟ್ಟಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಋಕ್ಕನ್ನೇ ವಿವರಿಸುವಾಗ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ವೈಶ್ವಾನರನು ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೆಂದು ನಿಷ್ಕರ್ಷಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ವಿವರಣೆಯು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

ವೈಶ್ವಾನರಃ ಕಸ್ಮಾದ್ವೈಶ್ವಾನ್ನ ರಾನ್ನಯತಿ |

ವಿಶ್ವ ಏನಂ ನರಾ ನಯಂತೀತಿ ವಾ |

ಅಹಿ ವಾ ವಿಶ್ವಾನರ ಏವ ಸ್ಯಾತ್ ಪ್ರತ್ಯೇತಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ತಸ್ಯ ವೈಶ್ವಾನರಃ |

(ನಿ. ೭-೨೧).

ಇವನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ನೇತೃವಾಗಿ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಅಥವಾ ಇವನನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ದೇವತೆಯಾಗಿ ಕರೆದೊಯ್ಯುವುದರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವುದ ರಿಂದಲೂ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಸುಮತೌ ಸ್ಯಾಮು ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಈ ದೇವತೆಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇತೋ ಜಾತಃ ಸರ್ವಮಿದಮುಭಿಶಶ್ಯತಿ ವೈಶ್ವಾನರಃ ಸಂಯತೇತೇ ಸೂರೈಣಿ ರಾಜಾ ಯಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಮುಭಿಶ್ರಯೇಣೇಯಸ್ತಸ್ಯ ವಯಂ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಕಲ್ಯಾಣ್ಯಾಂ ಮತೌ ಸ್ಯಾಮೇತಿ | ಸಕಲರಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಸರ್ವರಿಗೂ ಆಶ್ರಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ನಾವೆಲ್ಲರೂ ಈ ವೈಶ್ವಾನರನ ಅನುಗ್ರಹಾತ್ಮಕವಾದ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಯೋಗ್ಯರಾಗಿರೋಣ. ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ಇವನು ವಿಶ್ವವ ನ್ನೆಲ್ಲಾ ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನೊಡನೆ ಒಂದಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ,

ತತ್ಕೋ ವೈಶ್ವಾನರಃ | ಈ ವೈಶ್ವಾನರನು ಯಾರು (ನಿ. ೭-೨೨) ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಹಾಕಿ ಆಗಮಗಳ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಿ ತಾವು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕರ್ಷವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ತಮ್ಮ ಚರ್ಚೆ ಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ವೈಶ್ವಾನರನು ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನಾದ ದೇವತೆಯೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ದೋಷವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮಧ್ಯಮು ಇತ್ಯಾಚಾರ್ಯಾಃ | ವರ್ಷಕರ್ಮಣಾ ಹ್ಯೇನಂ ಸೌತಿ | ಪ್ರ ನೂ ಮಹಿತ್ವಂ ವೃಷಭಸ್ಯ ವೋಚಂ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೫೯-೬) ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುವಂತೆ ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಹೇತುಭೂತನೆಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ರುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನಾದ ದೇವತೆಯೆಂದು ಆಚಾರ್ಯರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಅಲ್ಲದೇ,

ಏಷಾಂ ಲೋಕಾನಾಂ ರೋಹಣಿ ಸವನಾನಾಂ ರೋಹ ಆಮ್ನಾತೋ ರೋಹಾತ್ ಪ್ರತ್ಯ-
ರೋಹಶ್ಚಿಕೀರ್ಷಿತಸ್ತಾಮನುಕೃತಿಂ ಹೋತಾಗ್ನಿಮಾರುತೇ ಶಸ್ತ್ರೇ ವೈಶ್ವಾನರೀಯೇಣ ಸೂಕ್ತೇನ
ಪ್ರತಿಪದ್ಯೇತೇ |

ಸೂರ್ಯಪ್ರಸೂತಾವಗ್ನೀ ತು ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಪಾರ್ಥಿವಮಧ್ಯಮಾ |

ಏತೇಷಾಮೇವ ಲೋಕಾನಾಂ ತ್ರಯಾಣಾಮಧ್ಯರೇಧ್ಯರೇ ||

ರೋಹಾತ್ಪ್ರತ್ಯವರೋಹೇಣ ಚಿಕೀರ್ಷನ್ನಗ್ನಿಮಾರುತಂ |

ಶಸ್ತ್ರಂ ವೈಶ್ವಾನರೀಯೇಣ ಸೂಕ್ತೇನ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೧೦೧ ; ೧-೧೦೨)

ಆಹುತಿಗಳ ಅಧಿಕೃತವು ಪೃಥಿವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕ ಎಂಬ ಆರೋಹಣಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸಬೇಕೆಂಬ ವಿಧಿವಾಕ್ಯವಿದೆ. ಆರೋಹಣಕ್ರಮವಾದಮೇಲೆ ಅವರೋಹಣ ಕ್ರಮವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕು. ಈ ಸರಣಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಯಜ್ಞಕರ್ತನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಪಠಿಸಿರುವ ಈ ವೈಶ್ವಾನರೀಯಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅವರೋಹಣಕ್ರಮದಿಂದ ಮೊದಲು ವೈಶ್ವಾನರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವ ವೈಶ್ವಾನರನನ್ನು ಅಥಾಸಾವಾದಿತ್ಯ ಇತಿ ಪೂರ್ವೇ ಯಜ್ಞಕಾಃ | ಅದಿತ್ಯನೆಂದು ಪ್ರಾಚೀನರಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ನಂತರ,

ಸೂರೇಸಿ ನ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಮಾದ್ರಿಯತಾಗ್ನೇಯೋ ಹಿ ಭವತಿ | ತತ ಆಗಚ್ಛತಿ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಾ
ದೇವತಾ ರುದ್ರಂ ಚ ಮರುತಶ್ಚ ತತೋಗ್ನಿಮಿಹಸ್ಥಾನಮತ್ರ ವೈ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಂ ಶಂಸತಿ ||

ಈ ಸೂಕ್ತವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಅನಂತರ ರುದ್ರನನ್ನೂ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಪುನಃ ಯಜ್ಞಕರ್ತನು ಯಾವ ಪಾರ್ಥಿವವಾದ ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಆ ಪಾರ್ಥಿವಲೋಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಪುನಃ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಪಾರ್ಥಿವಸ್ಥವಾದ ದೇವತೆಯೇ ಹೊರತು ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥವಾದುದಲ್ಲ ಎಂದು ಮೇಲಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿರುವರು. ಮತ್ತು ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಪಾರ್ಥಿವಸ್ಥವಾದ ದೇವತೆ ಎಂದು ತಮ್ಮ ವಾದವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾ ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಥಾಸ್ಯಾಹ—ಇತೋ ಜಾತೋ ವಿಶ್ವಮಿದಂ ವಿ ಚಷ್ಟೇ ವೈಶ್ವಾನರೋ ಯತತೇ ಸೂರೈಣ |

(ಋ- ಸಂ. ೧-೯೮-೧). ಇತಿ

ನ ಚ ಪುನರಾತ್ಮನಾತ್ಮಾ ಸಂಯತತೇನ್ಯೇನೈವಾನ್ಯಃ ಸಂಯತತ ಇತ ಇಮಮಾದಧಾತ್ಯಮು-
ತೋಮುಷ್ಯ ರಶ್ಮಯಃ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಂತೀತೋಽಸ್ಯಾಚಿಷಸ್ತಯೋರ್ಭಾಸೋಃ ಸಂಸಂಗಂ
ದೃಷ್ಟ್ವಾವಮವಕ್ಷ್ಯತೇ ||

ವೈಶ್ವಾನರನು ತಾನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಸೂರ್ಯನೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯವಿರುವುದೂ ಈ ಸಮರ್ಥನೆಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತದೆ. ವೈಶ್ವಾನರನೂ ಸೂರ್ಯನೇ ಆದರೆ ತಾನೇ ಪ್ರಸರಿಸಿ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವ ನೆಂಬುದು ಅಸಂಭವ. ಒಂದು ವಸ್ತುವು ತಾನು ವಿಸ್ತರಿಸಿಕೊಂಡು ಇನ್ನೊಂದರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞಕರ್ತನು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಜ್ವಲಿತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಅದರ ಕಿರಣಗಳು ಮೇಲಿನ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹರಡಿ ಅಲ್ಲೂ ಅವಿಭವಿಸುತ್ತವೆ ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಅದಿತ್ಯನ

ಕಿರಣಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಎರಡೂ ಒಂದಾಗುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ಯತಶೇ ಸೂರ್ಯೇಣ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ,

ಅಥ ಯಾನ್ಯೇತಾನ್ಯಾತ್ತಮಿಕಾನಿ ಸೂಕ್ತಾನಿ ಭಾಗಾನಿ ನಾ ಸಾವಿತ್ರಾಣಿ ನಾ ಸೌರ್ಯಾಣಿ
ನಾ ಸೌಷ್ಣಾನಿ ನಾ ವೈಷ್ಣವಾನಿ ನಾ ವೈಶ್ವದೇವ್ಯಾನಿ ನಾ ತೇಷು ವೈಶ್ವಾನರೀಯಾಃ
ಪ್ರವಾದಾ ಅಭವಿಸ್ಯನ್ನಾದಿತ್ಯಕರ್ಮಣಾ ಚೈನಮಸ್ಮೋಷ್ಯನ್ನಿತ್ಯದೇವೀತ್ಯಸ್ತಮೇವೀತಿ
ವಿಪರೇಷೀತಿ |

ವೈಶ್ವಾನರನು ಸೂರ್ಯನೇ ಆಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ಸವಿತ್ರ, ಪೂಷ, ವಿಷ್ಣು, ವಿಶ್ವೇದೇವ ಇತ್ಯಾದಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥವಾದ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವೂ, ಕ್ರಿಯೆಯೂ ಇವನಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಹೃತವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು, ಮತ್ತು ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆ, ಅಸ್ತಮಿಸುತ್ತಾನೆ, ಪರಿಭ್ರಮಣವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆಗಳೂ ಇರಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವಾದ ವರ್ಣನೆಗಳು ಮಾತ್ರವಿರುವುದರಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವವಾಸ ಅಗ್ನಿಪರ್ವಾಯವೆಂಬುದು ದೃಢವಾಗಿ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಆಧಾರಗಳಿಂದ,

ಯಸ್ತು ಸೂಕ್ತಂ ಭಜತೇ ಯಸ್ಮೈ ಹರ್ವಿರೂಸ್ಯತೇಯಮೇವ ಸೋಽಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರಃ |
ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವೂ, ಹವಿಸ್ಸಿನ ಅರ್ಪಣೆಯೂ ವೈಶ್ವಾನರರೂಪವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆಯೆಂದು ಖಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. (ನಿ. ೭-೨೨ ರಿಂದ ೭-೩೧) ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಆವಿರ್ಭಾವವು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಾದರೂ ಸಹ ಇವನೇ, ರಾಜಾ ಹಿ ಕಂ ಭುವನಾನಾಮಭಿಶ್ರೀಃ | ಸಕಲಭೂತಜಾತಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿಯೂ ಆಶ್ರಯನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ದೇವಮಾನವಾದಿಸಕಲರೂ ಇವನ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದಲೇ ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದಲು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಅನೇಕಕಡೆ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಗಳಿಂದ ಇವನ ಪಾರ್ಥಿವಸ್ವರೂಪವನ್ನರಿತು ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಒಂದು ಕ್ರಮವಾದರೆ, ಇವನು ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದುದೂ, ಸರ್ವಜಗತ್ತಿನ ಜೀತನಾಜೀತನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿರುವುದೂ ಆದ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನರಿಯುವ ಅಧ್ಯಾತ್ಮರೂಪವಾದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮಾಡತಕ್ಕ ಉಪಾಸನೆಯು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೂ ಜ್ಞಾನೋಪಾಸನೆಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾದ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಶತಪಥಾದಿಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಛಾಂದೋಗ್ಯಾದಿ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಇವನ ನಿಜವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನರಿಯಲು ಉತ್ತಮವಾದ ಗುರುವನ್ನು ಆರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋದ ಋಷಿಗಳ ಕಥೆಯನ್ನು ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. (೧೦-೬-೧-೧ ರಿಂದ ೧೧)

ಅಸಿ ನಾ ವಿಶ್ವಾನರ ಏವ ಸ್ಯಾತ್ ಪ್ರತ್ಯೈತಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ತಸ್ಯ ವೈಶ್ವಾನರಃ |
(ನಿ. ೭-೨೧) ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿರುವವನು ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನದಂತೆ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ವಿಶ್ವಾನರನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಈ ಕಥೆಯು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.—

ಅಥ ಹೈತೇರುಣೇ ಔಪವೇಶಾ ಸಮಾಜಗ್ಮುಃ ಸತ್ಯಯಜ್ಞಃ ಪೌಲುಷಿರ್ಮಹಾಶಾಲೋ ಜಾಬಾ-
ಲೋ ಬುಡಿಲ ಆಶ್ವತರಾಶ್ವಿರಿದ್ರದ್ಯುಮೋ ಭಾಲ್ಗವೇಯೋ ಜನಃ ಶಾರ್ಕರಾಪ್ತೇಸ್ತೇ ಹ

ಸಮಾಸತೆ ತೇಷಾಂ ಹ ವೈಶ್ವಾನರೇ ನ ಸಮಿಯಾಯ ||೧|| ತೇ ಹೋಚುಃ | ಅಶ್ವ-
ಪರ್ತಿನಾಯಂ ಕೈಕೇಯಃ ಸಂಪ್ರತಿ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವೇದ ತಂ ಗಚ್ಛಾಮೇತಿ ತೇ ಹಾಶ್ವಪತಿಂ
ಕೈಕೇಯಮಾಜಗ್ಮುಸ್ತೇಭ್ಯೋ ಹ ಪೃಥಗಾವಸಥಾನ್ವೃಥಗಪತಿತೀಃ ಪೃಥಕ್ಸಾಹಸ್ರಾ-
ನ್ಮೂನಮಾನ್ಮೂನಾಚಿ ತೇ ಹ ಪ್ರಾತರಸಂವಿದಾನಾ ಏವ ಸಮಿತ್ವಾನಯಃ ಪ್ರತಿಚಕ್ರಮಿರ
ಉಪತ್ವಾಯಾಮೇತಿ ||೨|| ಸ ಹೋನಾಚಿ | ಯನ್ನು ಭಗವಂತೋನೂಚಾನಾ ಅನೂಚಾನ-
ಪುತ್ರಾಃ ಕಿಮಿದಮಿತಿ ತೇ ಹೋಚುರ್ವೈಶ್ವಾನರಂ ಹ ಭಗವಾನ್ಮಂಪ್ರತಿ ವೇದ ತಂ ನೋ
ಬ್ರೂಹೀತಿ ಸ ಹೋನಾಚಿ ಸಂಪ್ರತಿ ಬಲು ನ್ವಾ ಅಹಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವೇದಾಭ್ಯಾಧತ್ತ ಸಮಿಧ
ಉಪೇತಾ ಸ್ಥೇತಿ ||೩|| ಸ ಹೋನಾಚಾರುಣಮಾಪೇನೇಶಿಂ | ಗೌತಮ ಕಂ ತ್ವಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ
ವೇತ್ಥೇತಿ ಸ್ಯಥಿನೀಮೇವ ರಾಜನ್ನಿತಿ ಹೋನಾಚೋಮಿತಿ ಹೋನಾಚೈಷ ವೈ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಏತಂ
ರಯಿಂ ವೈಶ್ವಾನರ ಏತಂ ಹಿ ವೈ ತ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವೇತ್ಥ ತಸ್ಮಾತ್ತ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ
ಪ್ರಜ್ಞಯಾ ಪಶುಭಿರಸಿ ಯೋ ನಾ ಏತಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವೇದಾಪ ಪುನರ್ಮೃತ್ಯುಂ
ಜಯತಿ ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ ಪಾದೌ ತ್ವಾ ಏತೌ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಪಾದೌ ತೇನ್ಮಾಸ್ಯತಾಂ ಯದಿ
ಹ ನಾಗಮಿಷ್ಯ ಇತಿ ಪಾದೌ ತೇನ್ಮಿದಿತಾವಭಿಷ್ಯತಾಂ ಯದಿ ಹ ನಾಗಮಿಷ್ಯ ಇತಿ ನಾ ||೪||
ಅಥ ಹೋನಾಚಿ ಸತ್ಯಯಜ್ಞಂ ಪೌಲುಷಿಂ | ಪ್ರಾಚೀನಯೋಗ್ಯ, ಕಂ ತ್ವಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ
ವೇತ್ಥೇತ್ಯಪ ಏವ ರಾಜನ್ನಿತಿ ಹೋನಾಚೋಮಿತಿ ಹೋನಾಚೈಷ ವೈ ರಯಿರ್ವೈಶ್ವಾನರ ಏತಂ
ಹಿ ವೈ ತ್ವಂ ರಯಿಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವೇತ್ಥ ತಸ್ಮಾತ್ತ್ವಂ ರಯಿಮಾನ್ಮುಷ್ಠಿಮಾನಸಿ ಯೋ ನಾ ಏತಂ
ರಯಿಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವೇದಾಪಪುನರ್ಮೃತ್ಯುಂ ಜಯತಿ ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ ವಸ್ತಿಸ್ತಾ ಏಷ
ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ವಸ್ತಿಸ್ತಾಹಾಸ್ಯದ್ಯದಿ ಹ ನಾಗಮಿಷ್ಯ ಇತಿ ವಸ್ತಿಸ್ತೇನ್ಮಿದಿತೋಭಿಷ್ಯದ್ಯದಿ ಹ
ನಾಗಮಿಷ್ಯ ಇತಿ ನಾ ||೫|| ಅಥ ಹೋನಾಚಿ ಮಹಾಶಾಲಂ ಜಾಬಾಲಂ | ಔಪಮನ್ಯವ ಕಂ
ತ್ವಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವೇತ್ಥೇತ್ಯಾಕಾಶಮೇವ ರಾಜನ್ನಿತಿ ಹೋನಾಚೋಮಿತಿ ಹೋನಾಚೈಷ ವೈ
ಬಹುಲೋ ವೈಶ್ವಾನರ ಏತಂ ಹಿ ವೈ ತ್ವಂ ಬಹುಲಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವೇತ್ಥ ತಸ್ಮಾತ್ತ್ವಂ ಬಹು
ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರಸಿ ಯೋ ನಾ ಏತಂ ಬಹುಲಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವೇದಾಪ ಪುನರ್ಮೃತ್ಯುಂ
ಜಯತಿ ಸರ್ವಮಾಯುರೇತ್ಯಾತ್ಮಾ ತ್ವಾ ಏಷ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯಾತ್ಮಾ ತ್ವಾಹಾಸ್ಯದ್ಯದಿ ಹ
ನಾಗಮಿಷ್ಯ ಇತ್ಯಾತ್ಮಾ ತೇನ್ಮಿದಿತೋಭಿಷ್ಯದ್ಯದಿ ಹ ನಾಗಮಿಷ್ಯ ಇತಿ ನಾ ||೬|| ಅಥ
ಹೋನಾಚಿ ಬುಡಿಲಮಾಶ್ವತರಾಶ್ವಿಂ | ವೈಯಾಪ್ರಪದ್ಯ ಕಂ ತ್ವಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವೇತ್ಥೇತಿ
ನಾಯುಮೇವ ರಾಜನ್ನಿತಿ ಹೋನಾಚೋಮಿತಿ ಹೋನಾಚೈಷ ವೈ ಪೃಥಗ್ವತ್ಸರ್ಗ. ವೈಶ್ವಾನರ
ಏತಂ ಹಿ ವೈ ತ್ವಂ ಪೃಥಗ್ವತ್ಸರ್ಗನಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವೇತ್ಥ ತಸ್ಮಾತ್ತ್ವಂ ಪೃಥಗ್ವತ್ಸರ್ಗನಯೋ-
ನುಯಂತಿ ಯೋ ನಾ ಏತಂ ಪೃಥಗ್ವತ್ಸರ್ಗನಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವೇದಾಪ ಪುನರ್ಮೃತ್ಯುಂ ಜಯತಿ
ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ ಪ್ರಾಣಿಸ್ತಾ ಏಷ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಿಸ್ತಾಹಾಸ್ಯದ್ಯದಿ ಹ ನಾಗಮಿಷ್ಯ
ಇತಿ ಪ್ರಾಣಿಸ್ತೇನ್ಮಿದಿತೋಭಿಷ್ಯದ್ಯದಿ ಹ ನಾಗಮಿಷ್ಯ ಇತಿ ನಾ ||೭|| ಅಥ ಹೋನಾಚೇಂ-
ದ್ರದ್ಯುನ್ಮಂ ಭಾಲ್ವನೇಯಂ | ವೈಯಾಘ್ರಪದ್ಯ ಕಂ ತ್ವಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವೇತ್ಥೇತ್ಯಾದಿತ್ಯ

ಮೇವ ರಾಜನ್ನಿತಿ ಹೋವಾಚೋಮಿತಿ ಹೋವಾಚೈಷ ವೈ ಸುತತೇಜಾ ವೈಶ್ವಾನರ ಏತಂ
 ಹಿ ವೈ ತ್ವಾಂ ಸುತತೇಜಸಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವೇತ್ಥ ತಸ್ಮಾತ್ತವೈಷ ಸುತೋಽದ್ಯಮಾನಃ
 ಪಚ್ಯಮಾನೋಽಕ್ಷೀಯಮಾಣೋ ಗೃಹೇಷು ತಿಷ್ಠತಿ ಯೋ ನಾ ಏತಂ ಸುತತೇಜಸಂ
 ವೈಶ್ವಾನರಂ ವೇದಾಪ ಪುನರ್ಮೃತ್ಯುಂ ಜಯತಿ ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ ಚಕ್ಷುಸ್ತ್ವಾಏತದ್ವೈಶ್ವಾ-
 ನರಸ್ಯ ಚಕ್ಷುಸ್ತ್ವಾಹಾಸ್ಯದ್ಯದಿ ಹ ನಾಗಮಿಷ್ಯ ಇತಿ ಚಕ್ಷುಸ್ತೇಽವಿದಿತಮಭಿವಿಷ್ಯದ್ಯದಿ ಹ
 ನಾಗಮಿಷ್ಯ ಇತಿ ನಾ ||೮|| ಅಥ ಹೋವಾಚಿ ಜನಂ ಶಾರ್ಕರಾಕ್ಷ್ಯಂ | ಸಾಯವಸ ಕಂ ತ್ವಂ
 ವೈಶ್ವಾನರಂ ವೇತ್ಥೇತಿ ದಿವಮೇವ ರಾಜನ್ನಿತಿ ಹೋವಾಚಿ ಓ ಮಿತಿ ಹೋವಾಚೈಷ ವಾಽಅ-
 ತಿಷ್ಠಾ ವೈಶ್ವಾನರ ಏತಂ ಹಿ ವೈ ತ್ವಮತಿಷ್ಠಾ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವೇತ್ಥ ತಸ್ಮಾತ್ತ್ವಂ ಸಮಾನಾ-
 ನತಿತಿಷ್ಠಸಿ ಯೋ ನಾ ಏತಮತಿಷ್ಠಾಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವೇದಾಪ ಪುನರ್ಮೃತ್ಯುಂ ಜಯತಿ
 ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ ಮೂರ್ಧಾ ತ್ವಾ ಏಷ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಮೂರ್ಧಾ ತ್ವಾಹಾಸ್ಯದ್ಯದಿ ಹ
 ನಾಗಮಿಷ್ಯ ಇತಿ ಮೂರ್ಧಾ ತೇಽವಿದಿತೋಽಭಿವಿಷ್ಯದ್ಯದಿ ಹ ನಾಗಮಿಷ್ಯ ಇತಿ ನಾ||೯|| ತಾನ್
 ಹೋವಾಚಿ ಏತೇ ವೈ ಯೂಯಂ ಪೃಥಗ್ವೈಶ್ವಾನರಾನ್ವಿದ್ವಾಂಸಃ ಪೃಥಗನ್ಮಮಘಸ್ತು
 ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಮಿವ ಹ ವೈ ದೇವಾಃ ಸುವಿದಿತಾ ಅಭಿಸಂಪನ್ನಾಸ್ತಥಾ ತು ನ ಏನಾನ್ತ-
 ಕ್ಷಾಮಿ ಯಥಾ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಮೇವಾಭಿಸಂಪಾದಯಿಷ್ಯಾಮೀತಿ ||೧೦|| ಸ ಹೋವಾಚಿ |
 ಮೂರ್ಧಾನಮುಪಪದಿಶನ್ನೇಷ ವಾ ಅತಿಷ್ಠಾ ವೈಶ್ವಾನರ ಇತಿ ಚಕ್ಷುಷೀ ಉಪದಿಶನ್ನುವಾಚೈಷ
 ವೈ ಸುತತೇಜಾ ವೈಶ್ವಾನರ ಇತಿ ನಾಸಿಕೇಽಉಪದಿಶನ್ನುವಾಚೈಷ ವೈ ಪೃಥಗ್ಗರ್ತ್ವಾ ವೈಶ್ವಾನರ
 ಇತಿ ಮುಖ್ಯಮಾಕಾಶ ಮುಪದಿಶನ್ನುವಾಚೈಷ ವೈ ಬಹುಲೋ ವೈಶ್ವಾನರ ಇತಿ ಮುಖ್ಯಾ
 ಅಪ ಉಪದಿಶನ್ನುವಾಚೈಷ ವೈ ರಯಿರ್ವೈಶ್ವಾನರ ಇತಿ ಭುಬಕಮುಪದಿಶನ್ನುವಾಚೈಷ ವೈ
 ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ವೈಶ್ವಾನರ ಇತಿ ಸ ಏಷೋಽಗ್ನಿರ್ವೈಶ್ವಾನರೋ ಯತ್ಪುರುಷಃ ಸ ಯೋ ಹೈತಮೇ-
 ವಮಗ್ನಿಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಪುರುಷವಿಧಂ ಪುರುಷೇಽಂತಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ವೇದಾಪ ಪುನರ್ಮೃತ್ಯುಂ
 ಜಯತಿ ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ ನ ಹಾಸ್ಯ ಬ್ರುವಾಣಂ ಚಿ ನ ವೈಶ್ವಾನರೋ ಹಿನಸ್ತಿ ||೧೧||

ಸತ್ಯಯಜ್ಞಪಾಲಾಸಿಯೂ, ಮಹಾಶಾಲಜಾಬಾಲನೂ, ಬುಡಲ, ಅಶ್ವತರ ಅಶ್ವಿ, ಇಂದ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಭಾಲ್ಗವೇಯನೂ, ಜನಶಾರ್ಕರಾಕ್ಷ್ಯನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಅರುಣಪ್ರವೇಶಿಯ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಎಲ್ಲರೂ ಕಲೆತು ಚರ್ಚಿಸಿದರೂ ಸಹ ಅವರಿಗೆ ನಿಷ್ಕರ್ಷವಾದ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯುಂಟಾಗದೆ ಪರಸ್ಪರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಭೇದವುಂಟಾಯಿತು. ವಿಪ್ರತ್ತಿಪತ್ತಿಯುಂಟಾಯಿತು. || ೧ || ಆಗ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರುವ ಅಶ್ವಪತಿಕೈಕೇಯನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋದರು. ಅವನು ತನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದ ಈ ಅತಿಥಿಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನಗಳನ್ನೂ, ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಗೌರವಗಳನ್ನೂ, ಸಹಸ್ರಾರು ಪಾನಗಳನ್ನೂ ಅರ್ಪಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಸತ್ಕರಿಸಿದನು. ಮರುದಿನ ಪ್ರಾತಃಕಾಲ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯಭೇದಗಳನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಸಮಿತ್ತುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ' ನಾವು ನಿಮ್ಮ ಶಿಷ್ಯರಾಗಬೇಕೆಂದಿದ್ದೇವೆ. ' ಎಂದು ವಿಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಂಡರು || ೨ || ಆಗ ಅವನು ನೀವೆಲ್ಲರೂ ಸಕಲಶಾಸ್ತ್ರಪಾರಂಗತ

ರಾದನರ ಪುತ್ರರಾಗಿಯೂ ನೀವೂ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡಿದವರಾಗಿಯೂ ಇದ್ದುಕೊಂಡು ನನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ಶಿಷ್ಯವೃತ್ತಿಗೆ ಬಂದಿರುವುದೇನು? ಎಂದು ಆಶ್ಚರ್ಯಪಟ್ಟು ಅವರನ್ನು ಪಶ್ಚಿಸಿದನು.. ಆಗ ಅವರು- ನೀವು ವೈಶ್ವಾನರರಾಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿದ್ದೀರಿ. ನಮಗೂ ಅದರ ರಸಹೃವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿ ' ಎಂದು ವಿಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಅವನು ' ನನಗೆ ಆ ರಹಸ್ಯವು ಗೊತ್ತಿದೆ. ನಿಮಗೂ ಅದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತೇನೆ. ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಮಿತ್ತುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಇಂದಿನಿಂದ ನೀವು ನನ್ನ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿದ್ದೀರಿ ' ಎಂದನು. || ೩ || ಅನಂತರ ಅರುಣಬೈಪವೇಶಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ' ಗೌತಮನೇ, ನಿನಗೆ ಗೊತ್ತಿರುವಂತೆ ವೈಶ್ವಾನರನಾರು? ' ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದಾಗ ' ಪೃಥ್ವಿಯೇ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ' ಅವನು ಹೇಳಿದನು. ಆಗ ದೊರೆಯು ' ಹೌದು, ಸರ್ವಾಧಾರನಾದ ವೈಶ್ವಾನರನೇ ಅದು. ನೀನು ಈ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಪಶುಪುತ್ರಾದಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಸ್ಥಿರನಾಗಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದ್ದೀಯೆ ! ಇದನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಪೂರ್ಣಾಯುಷ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ- ಆದರೆ ಸತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇವು ವೈಶ್ವಾನರನ ಸಾಧಗಳು ಮಾತ್ರ. ನೀನು (ವೈಶ್ವಾನರನ ಪೂರ್ಣವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು) ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರದೇ ಇದ್ದಿದ್ದರೆ ನಿನ್ನ ಪಾದಗಳು ಸಡಿಲವಾಗಿ ಕ್ಷೀಣಿಸಿಬಿಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಅಥವಾ ನಿನ್ನ ಗೋಚರಕ್ಕೆ ಬೀಳುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ' ಎಂದನು. || ೪ || ಆಮೇಲೆ ಸತ್ಯಜ್ಞಪಾಲಾಷಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಎಲೈ ಪ್ರಾಚೀನಯೋಗ್ಯನೇ, ವೈಶ್ವಾನರನಾರೆಂಬುದಾಗಿ ನೀನು ತಿಳಿದಿದ್ದೀಯೇ ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಲು ಅವನು ಅಪ್ಪೇ (ಉನಕ) ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದನು. ಅದನ್ನೂ ಅನುಮೋದಿಸಿ ದೊರೆಯು ಅದು ವೈಶ್ವಾನರೇಯವಾದ ಧನವು. ನೀನು ಆ ಧನದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದುದರಿಂದ ನೀನು ಧನಿಕನಾಗಿಯೂ ಉಚ್ಛ್ರಾಯಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದವನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದೀಯೇ. ಅದನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಪೂರ್ಣವಾದ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಇದು ವೈಶ್ವಾನರನ ಅಂತಃಕೋಶಮಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ನೀನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರದೇ ಇದ್ದಿದ್ದರೆ ನಿನ್ನ ಕೋಶವೂ ಅಪ್ರಯೋಜಕವಾಗುತ್ತಿತ್ತು ಅಥವಾ ನಿನ್ನ ಗೋಚರಕ್ಕೆ ಅದು ಬೀಳುತ್ತಿರಲೇ ಇಲ್ಲ ಎಂದನು || ೫ || ಅನಂತರ ಮಹಾಶಾಲಜಾಬಾಲನನ್ನು ಕುರಿತು ಎಲೈ ಔಷಮನ್ಯವನೇ, ವೈಶ್ವಾನರನಾರೆಂಬುದಾಗಿ ನೀನು ತಿಳಿದಿದ್ದೀಯೆ ಎಂದನು. **ಆಕಾಶವೆಂದು** ಅವನು ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡಲು ಅದನ್ನೂ ಒಪ್ಪಿ ಅದು ವೈಶ್ವಾನರಬಹುಲ (ಸಮೃದ್ಧ) ವೆಂದೂ ಇದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದಲೇ ನೀನು ಪಶುಪುತ್ರಾದಿಗಳ ಬಾಹುಳ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವೆ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಪೂರ್ಣವಾದ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಇದು ವೈಶ್ವಾನರನ ಪ್ರಧಾನ ಕಾಂಡಮಾತ್ರವಾಗಿರುವುದು. ನೀನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರದಿದ್ದರೆ ನಿನ್ನ ದೇಹದ ಮುಖ್ಯತತ್ತ್ವವೇ ಅಪ್ರಯೋಜಕವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅಥವಾ ನಿನಗೆ ಅದು ತಿಳಿಯುತ್ತಲೇ ಇರಲಿಲ್ಲ ಎಂದನು. || ೬ || ಪುನಃ ಬಹುಲ ಆಶ್ಚರ್ಯರಾಶ್ವಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಎಲೈ ವೈಯಾಘ್ರಪದ್ಮನೇ, ವೈಶ್ವಾನರನಾರೆಂಬುದಾಗಿ ನೀನು ತಿಳಿದಿದ್ದೀಯೆ ಎನ್ನಲು ಅವನು **ವಾಯುವೇ** ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದನು. ಅದನ್ನೂ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಆ ರಾಜರ್ಷಿಯು ವಾಯುವು ವೈಶ್ವಾನರನ ಮಾರ್ಗವೈವಿಧ್ಯವು. ನೀನು ಇದನ್ನು ತಿಳಿದುದರಿಂದಲೇ ನಾನಾನಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ರಥಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಪೂರ್ಣಾಯುಷ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಇದು ವೈಶ್ವಾನರನ **ಉಸಿರು** ಮಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ನೀನು ನನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ಬರದಿದ್ದರೆ ನಿನಗೆ ನಿನ್ನ **ಉಸಿರು** ಅಪ್ರಯೋಜಕವಾಗುತ್ತಿತ್ತು ಅಥವಾ ನಿನಗೆ ಅದರ ಆರಿವೇ ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂದನು || ೭ || ಅನಂತರ ಇಂದ್ರದ್ಯುಮ್ಮ ಭಾಲ್ಮವೇಯನನ್ನು ಕುರಿತು ವೈಶ್ವಾನರನಾರೆಂದು ನೀನು ತಿಳಿದಿದ್ದೀಯೆ ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಲಾಗಿ ಅವನು **ಆದಿತ್ಯನೇ** ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದನು. ಅದನ್ನೂ ಅನುಮೋದಿಸಿ ನಿಜವಾಗಿಯೂ, ಸೋಮನ

ತೇಜಸ್ವೇ ವೈಶ್ವಾನರನು. ನೀನು ಇದನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ನಿನ್ನ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಸೋಮರಸವೂ ಅದರ ಪಾಕವೂ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಪೂರ್ಣಾಯುಷ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಇದು ವೈಶ್ವಾನರನ ನೇತ್ರಮಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ನೀನು ನನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ಬರದಿದ್ದರೆ ನಿನ್ನ ನೇತ್ರವೂ ಅಪ್ರಯೋಜಕವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅಥವಾ ನಿನಗೆ ಅದರ ಅರಿವೇ ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂದನು ||೮|| ಆಮೇಲೆ, ಜನಶರ್ಕರಾಕ್ಷ್ಯನನ್ನು ಕುರಿತು ಎಲೈ ಸಾಯವಸನೇ, ವೈಶ್ವಾನರನಾರಿಂಬುದಾಗಿ ನೀನು ತಿಳಿದಿದ್ದೀಯೆ ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಲು ಅವನು ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದು ಹೇಳಿದನು. ಅದನ್ನೂ ಅನುಮೋದಿಸುತ್ತ ಅಂತರಿಕ್ಷವೇ ವೈಶ್ವಾನರನ ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅಂಶ. ನೀನು ಇದನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ನೀನು ನಿನ್ನ ಸಮಾನರಾದವರಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಆತ್ಮತ್ಯುಷ್ಟನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಪೂರ್ಣಾಯುಷ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಇದು ವೈಶ್ವಾನರ ಶಿರೋಭಾಗ ಮಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ನೀನು ನನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ಬರದಿದ್ದರೆ ನಿನ್ನ ಶಿರಸ್ಸೂ ಅಪ್ರಯೋಜಕವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅಥವಾ ನಿನಗೆ ಅದರ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯೇ ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂದನು. ||೯|| ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅವರೆಲ್ಲರನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರೂ ವೈಶ್ವಾನರನ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿದ್ದೀರಿ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಭುಜಿಸುತ್ತಿದ್ದೀರಿ. ಸುವಿದಿತರಾದ ಈ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಾದೇಶವರ್ತಿಗಳಾಗಿ (Measure of a span) ಮಾತ್ರವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಮಗೆ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಾದೇಶ ವರ್ತಿಗಳಾಗಿ ಮಾತ್ರವಿರುವಂತೆ ನಿಮಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದನು. ||೧೦|| ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತಲೆಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಇದು ವೈಶ್ವಾನರನ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅಂಶವೆಂದೂ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅದು ವೈಶ್ವಾನರನ ಅಂಶವಾದ ಸೋಮ ತೇಜಸ್ಸೆಂದೂ, ನಾಸಿಕದ ಕಡೆ ತೋರಿಸಿ ಅದು ವೈಶ್ವಾನರನ ಮಾರ್ಗಗಳ ವೈವಿಧ್ಯವೆಂದೂ, ಅಕಾಶವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಅದು ಸಮೃದ್ಧವೈಶ್ವಾನರನೆಂದೂ, ಮುಖೋದಕದ ಕಡೆ ತೋರಿಸಿ ಅದು ವೈಶ್ವಾನರಧನವೆಂದೂ ಗಡ್ಡವನ್ನು ತೋರಿಸಿ, ಅದು ವೈಶ್ವಾನರನ ಆಧಾರವೆಂದೂ ಹೇಳಿದನು. ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಪುರುಷಶ್ರೇಷ್ಠನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಅಲ್ಲವೆಂದೂ, ಮತ್ತು ಪುರುಷರೂಪನೂ, ಪುರುಷನ ಅಂತಸ್ಥನಾಗಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿರುವವನೂ ಆದ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಮರಣವನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಪೂರ್ಣಾಯುಷ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವನೆಂದೂ, ಇವನ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಮಾಡುವವನಿಗೆ ಯಾವ ತೊಂದರೆಯೂ ಆಗಲಾರದೆಂದೂ ವಿವರಿಸಿದನು. ||೧೧||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦, ೬-೧-೧ರಿಂದ ೧೧).

ಹೀಗೆ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೂ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಜ್ಞಾನಸಂಪಾದನೆಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಭಾಂದೋಗ್ಯಾದಿ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನೋಡಬಹುದು. ಭಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ (೫-೧೧ರಿಂದ ೫-೧೮) ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆಯೇ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿ ಸಂಬಂಧವಾದ ಕಥೆಯನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಆದರೂ ಸಹ ಅಶ್ವಪತಿ ಕೈಕೇಯನೂ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದ ಎಲ್ಲಾ ಋಷಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದು, ಅವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅನುಮೋದಿಸಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅವೆಲ್ಲವೂ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಬೇರೆಬೇರೆ ಅಂಶಗಳೆಂದೂ ಪೂರ್ಣವಾದ ವೈಶ್ವಾನರನಲ್ಲಿ ಆ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಶಗಳ ಸಾಮರಸ್ಯವೂ ಒಟ್ಟಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ವೈಶ್ವಾನರನ ಸರ್ವತೋಮುಖವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿರುವಂತೆಯೇ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ತಸ್ಯ ಹ ವಾ ಏತಸ್ಯಾತ್ಮನೋ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಮೂರ್ಧ್ವವ ಸುತೇಜಾಚಕ್ಷುರ್ವಿಶ್ವರೂಪಃ
ಪ್ರಾಣಃ ಪೃಥಗ್ವತ್ಸಾತ್ಮಾ ಸಂದೇಹೋ ಬಹುಲೋ ಬಸ್ತಿರೇವ ರಯಿಃ ಪೃಥಿವ್ಯೇವ
ಪಾದಾವುರ ಏವ ವೇದಿರ್ಲೋಮಾನಿ ಬರ್ಹಿರ್ಹೃದಯಂ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೋ ಮನೋಽನ್ವಾ-
ಹಾರ್ಯ ಪಚನ ಆಸ್ಯಮಾಹವನೀಯಃ ||

(ಭಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ ೫-೧೮-೨).

ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ಈ ಅಂತರಿಕ್ಷವೇ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾದ ಈ ವೈಶ್ವಾನರನ ಶಿರಸ್ಸು, ವಿಶ್ವರೂಪನಾದ ಈ
ಅದಿತ್ಯನೇ ಅವನ ನೇತ್ರವು, ಮಾರ್ಗವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ವಾಯವೇ ಉಸಿರು ; ವಿಶ್ವತವಾಗಿರುವ ದಿಕ್ಪೇ
ಅವನ ದೇಹ, ಅಬ್ರೂಪದ ಧನವೇ ಅವನ ಅಂತಃಕೋಶ ; ಸರ್ವಾಧಾರಳಾಗಿರುವ ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಅವನ ಪಾದ ;
ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯೇ ಅವನ ಎದೆ. ದರ್ಭೆಗಳೇ ಅವನ ರೋಮಗಳು, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ಗ್ರಿಯೇ ಅವನ ಹೃದಯ, ಅನ್ವಾ
ಹಾರ್ಯಪಚನಾಗ್ನಿಯೇ ಅವನ ಮನಸ್ಸು, ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯೇ ಅವನ ಮುಖ.

ಸ ಯ ಇಥಮವಿದ್ವಾನಗ್ನಿಹೋತ್ರಂ ಜುಹೋತಿ ಯಥಾಂಗಾರಾಸಪೋಹ್ಯ ಭಸ್ಮನಿ ಜುಹು-
ಯಾತ್ತಾದೃಕ್ತತ್ಸ್ಯಾತ್ |

(ಭಾ. ಉ. ೫-೨೪-೧)

ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯದೇ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರವನ್ನು ನೇರವೇರಿಸುವವನು ಬೆಂಕಿಯಿಲ್ಲದ ಭಸ್ಮದಲ್ಲಿ
ಹೋಮಮಾಡಿದಂತಾಗುತ್ತದೆಂದು ಜ್ಞಾನದ ಆವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.

ಅಥ ಯ ಏತದೇವಂ ವಿದ್ವಾನಗ್ನಿಹೋತ್ರಂ ಜುಹೋತಿ ತಸ್ಯ ಸರ್ವೇಷು ಲೋಕೇಷು
ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷು ಸರ್ವೇಷ್ವಾತ್ಮಸು ಹುತಂ ಭವತಿ |

(ಭಾ. ಉ. ೫-೨೪-೨)

ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾದ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರವನ್ನು ನೇರವೇರಿಸುವವನು
ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಕಲವಾದ ಆತ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೋಮಮಾಡಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ.
ಎಂದು ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ವ್ಯಾಪಕತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.

ಅಸಿ ವಾ ವಿಶ್ವಾನರ ಏವ ಸ್ಯಾತ್ ಪ್ರತ್ಯೈತಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ತಸ್ಯ ವೈಶ್ವಾನರಃ |

(ನಿ. ೭-೨೧)

ಎಂದು ಮೇಲೆ ಉನಹರಿಸಿರುವ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನವೂ ಸಹ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಶ್ರುತಿನಾಕ್ಯಗಳನ್ನೇ ಆಧಾರ
ವಾಗಿಟ್ಟು ಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಈ ನಿರ್ವಚನವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರೂ ಸಹ,

ವಿಶ್ವಾನ್ನ ರಾನ್ನಯತಿ ಪುಣ್ಯಪಾಪಾನುರೂಪಾಂ ಗತಿಂ ಸರ್ವಾತ್ಮೈಷ ಈಶ್ವರೋ ವೈಶ್ವಾನರೋ
ವಿಶ್ವೋ ನರ ಏವ ವಾ ಸರ್ವಾತ್ಮತ್ವಾತ್ | ವಿಶ್ವೈರ್ವಾ ನರೈಃ ಪ್ರತ್ಯೈಗಾತ್ಮತಯಾ ಪ್ರವಿಭಜ್ಯ
ನೀಯತ ಇತಿ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ತನ್ಮೇವಮುಪಾಸ್ತೇ | ವೈಶ್ವಾನರವಿತ್ಸ-
ರ್ವಾತ್ಮಾ ಸನ್ನನ್ನಮುತಿ |

(ಭಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯ. ೫-೧೮-೧)

VOLUME 8

ಎಂಬುದಾಗಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನದಂತೆಯೇ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾದ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಭಿಶ್ರೀಃ—ಅಭಿಶ್ರಯೇಣೇಯಃ (ನಿ. ೭-೨೨) ಪೂಜ್ಯನೂ, ಆಶ್ರಯನೂ ಆದವನು, ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿರುವ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರನು ಸರ್ವಲೋಕಕ್ಕೂ ಆಶ್ರಯನು. ಪೂಜ್ಯವಾದ ಆಧಾರ ಅಥವಾ ಆಶ್ರಯ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸರ್ವಲೋಕಕ್ಕೂ ಆಧಾರವಾಗಿರುವ ಮಹತ್ವಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಏನೀ ತ ಏತೇ ಬೃಹತೀ ಅಭಿಶ್ರಿಯಾ ಹಿರಣ್ಯಯೀ ವಕ್ಷರೀ ಬರ್ಹಿರಾಶಾತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೪-೬)

ಘೃತವತೀ ಭುವನಾನಾಮಭಿಶ್ರಿಯೋರ್ವೀ ಪೃಥ್ವೀ ಮಧುದುಘೇ ಸುಪೇಶಸಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೭೦-೧)

ಪ್ರತ್ನಂ ಹೋತಾರಮಿಾಡ್ಯಂ ಜುಷ್ವಮಗ್ನಿಂ ಕವಿಕೃತುಂ | ಅಧ್ವರಾಣಾಮಭಿಶ್ರಿಯಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೪-೭)

ವಿರಾಣ್ಮಿತ್ರಾವರುಣಯೋರಭಿಶ್ರೀರಿದ್ರಸ್ಯ ತ್ರಿಷ್ಟುಭಿಹ ಭಾಗೋ ಅಹ್ನಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೦-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅಭಿಶ್ರೀ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೆ ವಂದ್ಯವಾದ, ಸ್ತುತ್ಯವಾದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಆಶ್ರಯನು ಎಂದು ವೈಶ್ವಾನರನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವಿಚಿಷ್ಟೇ—ಚಿಕ್ಕತ್, ಚಾಕನತ್, ಆಚಕ್ಷ್ಠ ಇತ್ಯಾದಿ ಪಶ್ಯತಿಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೩) ವಿಚಿಷ್ಟೇ ಎಂದರೆ ನೋಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದರೂ ಸಹ,

ಜಾತ ಆಪ್ಯಣೋ ಭುವನಾನಿ ರೋದಸೀ ಅಗ್ನೇ ತಾ ವಿಶ್ವಾ ಪರಿಭೂರಸಿ ತ್ಮನಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೧೦)

ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದರಿಂದ ಸಕಲ ವಸ್ತುವೂ ಇವನ ಗೋಚರಕ್ಕೆ ಬೀಳುತ್ತದೆಯೆಂದರ್ಥ, ಸಕಲ ಭುವನಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಇವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಜಗತ್ಕಲ್ಯಾಣವೂ ಆಗಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಂತಹ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಸುಮತೌ ಸ್ಯಾಮ—ವಯಂ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಕಲ್ಯಾಣ್ಯಾಂ ಮತೌ ಸ್ಯಾಮ (ನಿ. ೭-೨೨) ಇವನ ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕವಾದ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯರಾಗಿರೋಣ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ—ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ನರಾಣಾಂ ಸಂಬಂಧೀ ವೈಶ್ವಾನರಃ. ತಸ್ಯೇದಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಹ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತದ್ವಿತೇಷ್ಟಚಾಮಾದೇಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ನರೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್—(ಪಾ. ಸೂ.

೬-೩-೧೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಷ್ಟೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ

ಸುಮತೌ—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. **ಸ್ತ್ರಿಯಾಂಕ್ರಿನ್**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಅನುದಾ-
ತ್ತೋಪದೇಶ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಶೋಭನಾ ಮತಿಃ ಸುಮತಿಃ. ಇಲ್ಲಿ **ತಾದಾಚೆ-
ನಿತಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಸು) ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಮನ್‌ಕ್ರಿನ್—(ಪಾ. ಸೂ.
೬-೨-೧೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ
ಬರಲು ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲ. **ಕಾರಕಾತ್**—ಎಂದು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಕಾರಕದ ಪರದಲ್ಲಿ
ರುನ ಮತಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆ ಸ್ವರ ಬರುವುದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿ ಗತಿಪೂರ್ವಕವಾದುದರಿಂದ ಬರಲು ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಆದುದ
ರಿಂದ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಿಂದ ನಿರ್ವಚನಮಾಡಬೇಕು. ಮತಿರ್ಮನನಮ್. **ಸ್ತ್ರಿಯಾಂಕ್ರಿನ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶೋಭನಂ ಮನನಂ ಯಸ್ಯಾಂ ಬುದ್ಧೌ ಸಾ ಸುಮತಿಃ. ಬಹು
ವ್ರಿಹಿಸಮಾಸ. **ನರ್ಗಾಸುಭ್ಯಾಮ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ
ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ಯಾಮ್—ಅಸ ಭುವಿ. ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಿಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ.
ನಿತ್ಯಂಜಾತಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ- ಯಾಸುಟಾಗಮ. ಜಾತ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ **ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ**
—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಷ್ಟೇ—ಚಷ್ಟಿಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ. ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಇದು ಪ್ರೇಕ್ಷಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ.
ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ **ಟಿತಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಏತ್ವ **ಅದಿ.**
ಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಸತ್ವ ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಝಲ್
ಪರವಾದುದರಿಂದ **ಸ್ಕೋಃಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇಚೆ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸ್ಪೃತ್ವ
ದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಕಾರಾದೇಶ. ಚಷ್ಟೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ
ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯತತೇ—ಯತೀ ಪ್ರಯತ್ನೇ ಧಾತು. ಅನುದಾತ್ತೇತ್ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ.
ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂರ್ಯೇಣ—ಸರತಿ ಆಕಾಶೇ ಇತಿ ಸೂರ್ಯಃ. ಸ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. **ರಾಜಸೂಯ ಸೂರ್ಯ**—
(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಬಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಸೂ ಪ್ರೇರಣೇ ಧಾತು.
ಸುವತಿ ಕರ್ಮಣಿ ಲೋಕಂ ಪ್ರೇರಯತಿ ಇತಿ ಸೂರ್ಯಃ. ಕೃಪಿಗೆ ರುಟ್ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಕೃಪ್ ಪಿತೃದುದ
ರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾಠಃ ||

ಪೃಷ್ಠೋ ದಿವಿ ಪೃಷ್ಠೋ ಅಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಪೃಷ್ಠೋ ವಿಶ್ವಾ
ಓಷಧೀರಾ ವಿವೇಶ |

ವೈಶ್ವಾನರಃ ಸಹಸಾ ಪೃಷ್ಠೋ ಅಗ್ನಿಃ ಸ ನೋ ದಿವಾ ಸ ರಿಷಃ
ಪಾತು ನಕ್ತಂ || ೨ ||

ಸದವಾಠಃ

ಪೃಷ್ಠಃ | ದಿವಿ | ಪೃಷ್ಠಃ | ಅಗ್ನಿಃ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ | ಪೃಷ್ಠಃ | ವಿಶ್ವಾಃ | ಓಷಧೀಃ |
ಆ | ವಿವೇಶ |

ವೈಶ್ವಾನರಃ | ಸಹಸಾ | ಪೃಷ್ಠಃ | ಅಗ್ನಿಃ | ಸಃ | ನಃ | ದಿವಾ | ಸಃ | ರಿಷಃ |
ಪಾತು | ನಕ್ತಂ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯಾನ್ನಾರಂಭಣೀಯಾ ವೈಶ್ವಾನರಪಾರ್ಜನ್ಯಾ | ತಸ್ಯಾಂ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಹವಿಷಃ
ಪೃಷ್ಠೋ ದಿವೀತಿ ಯಾಚ್ಯಾ | ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯಾನೀತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ | ಪೃಷ್ಠೋ ದಿವಿ ಪೃಷ್ಠೋ
ಅಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಪರ್ಜನ್ಯಾಯ ಪ್ರ ಗಾಯತ | ಅ. ೨-೧೫ | ಇತಿ ||

ಅಯಂ ವೈಶ್ವಾನರೋಗ್ನಿದಿವಿ ದ್ಯುಲೋಕ ಅದಿತ್ಯಾತ್ಮನಾ ಪೃಷ್ಠಃ ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಠಃ ಯದ್ವಾ ನಿಷಿ-
ಕ್ತೋ ನಿಹಿತೋ ವರ್ತತೇ | ತಥಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಭೂಮೌ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿರೂಪೇಣ ಪೃಷ್ಠಃ ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಠೋ
ನಿಹಿತೋ ವಾ | ತಥಾ ವಿಶ್ವಾಃ ಸರ್ವಾ ಓಷಧೀಃ ಪೃಷ್ಠಃ ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಠಃ ಸೋಗ್ನಿರಾವಿವೇಶ | ಪಾಕಾರ್ಥ-
ಮಂತಪ್ರವಿಷ್ಟನಾನ್ | ಅಂತಃಪ್ರವಿಷ್ಟೇನ ಸಾರ್ಥವೇನಾಗ್ನಿನಾ ಹಿ ಸರ್ವಾ ಓಷಧಯಃ ಪಚ್ಯಂತೇ | ಸಹಸಾ
ಪರೇಷಾಮಸಾಧಾರಣೇನ ಬಲೇನ ಪೃಷ್ಠಃ ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಠೋ ವೈಶ್ವಾನರೋ ನೋಗ್ನಿಸ್ತಾನ್ದಿವಾಹ್ನಿ ರಿಷೋ
ಹಿಂಸತಃ ಶತ್ರುಃ ಪಾತು | ರಕ್ಷತು | ತಥಾ ಸ ವೈಶ್ವಾನರೋ ನಕ್ತಂ ರಾತ್ರಾವಸ್ಯಸ್ತಾನ್ದಿಂಸಕಾತ್ಪಾತು ||

ಪೃಷ್ಠಃ | ಸ್ಪೃಶ ಸಂಸ್ಪರ್ಶನೇ | ಭಾಂದಸಃ ಸಕಾರಲೋಪಃ | ಯದ್ವಾ ಪೃಷ್ಠ ಸೇಚನೇ | ನಿಷ್ಕಾಯಾಂ
ಯಸ್ಯ ನಿಭಾಷೇತೀಷ್ಟತೀಷೇಧಃ | ದಿವಿ | ಊಡಿದಮಿತಿ ನಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತೇತ್ಯಂ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ | ಉದಾ-
ತ್ತಯಣ ಇತಿ ನಿಭಕ್ತಿರುದಾತ್ತಾ | ರಿಷಃ | ರಿಷ ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ
ಸಂಚಿಮ್ಯಾ ಉದಾತ್ತೇತ್ಯಂ ||

ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥ

ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ದಿವಿ—ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ | ಪೃಷ್ಠಃ—(ಆದಿತ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ) ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಹೊಂದಿ
ದ್ದಾನೆ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ— ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ | ಪೃಷ್ಠಃ— (ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿರೂಪದಿಂದ) ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು
ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ (ಹಾಗೆಯೇ) | ನಿಶ್ಚಾಃ— ಸಮಸ್ತವಾದ | ಒಷಧೀಃ— ಸಸ್ಯ ಮತ್ತು ಮೂಲಿಕಾದಿಗಳನ್ನು |
ಪೃಷ್ಠಃ—ಸೇರಿಕೊಂಡು (ವ್ಯಾಪಿಸಿ) | ಆ ವಿನೇಶ—(ಅವುಗಳ ಪಾಕಾರ್ಥವಾಗಿ) ಅವುಗಳೊಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆ |
ಸಹಸಾ—(ಅಸಾಧಾರಣವಾದ) ಶಕ್ತಿಯಿಂದ | ಪೃಷ್ಠಃ ಸಃ—ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಇರುವ ಅಗ್ನಿಯು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು |
ದಿವಾ—ಹಗಲು ಕಾಲದಲ್ಲಿ | ರಿಷಃ—ಹಿಂಸಿಸುವ ಶತ್ರು ವಿನಿಂದ | ಸಾತು—ಕಾಪಾಡಲಿ (ಹಾಗೆಯೇ) | ಸಃ—
ಆ ಅಗ್ನಿಯು | ನಕ್ತಂ—ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ (ಶತ್ರುವಿನಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲಿ) ||

ಭಾಷಾರ್ಥ

ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯರೂಪ
ದಿಂದಲೂ, ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿ ರೂಪದಿಂದಲೂ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಕಲವಾದ
ಸಸ್ಯ ಮೂಲಿಕಾದಿಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಅವುಗಳ ಪಾಕಾರ್ಥವಾಗಿ ಅವುಗಳೊಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇಂತಹ
ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮನ್ನು ಹಗಲೂ ರಾತ್ರಿಯೂ ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸೆ
ಮಾಡುವ ಶತ್ರುವಿನಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

English Translation

Agni, who is present in the sky, and present upon earth, and who, present, has pervaded all herbs : may the Agni Vaiswanara, who is present in vigour, guard us night and day against our enemies.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರ ಮತ್ತು ಪರ್ಜನ್ಯ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅನ್ನಾರಂಭಣೀಯ
ವೆಂಬ ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಆಗ ವೈಶ್ವಾನರದೇವತೆಗೆ ಹವಿರ್ನಿರ್ವಹನಕ್ಕಾಗಿ ಪೃಷ್ಠೋ ದಿವಿ ಎಂಬ
ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಯಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯಾನಿ
ಎಂಬ ಖಂಡದ ಪೃಷ್ಠೋ ದಿವಿ ಪೃಷ್ಠೋ ಅಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಪರ್ಜನ್ಯಾಯ ಪ್ರ ಗಾಯತೆ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು (ಆ. ೨-೧೫).

ದಿವಿ ಪೃಷ್ಠಃ— ದ್ಯುಲೋಕೇ ಅದಿತ್ಯಾತ್ಮನಾ ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಟಃ ಯದ್ವಾ ನಿಹಿತಃ ವರ್ತತೇ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿರೂಪೇಣ ವರ್ತತೇ | ನಿಶ್ವಾಃ ಓಷಧೀಃ ಸಾರ್ಥಿನಾಗ್ನಿರೂಪೇಣ ಸಾಕಾರ್ಥಮಂತಃ ಪ್ರವಿಷ್ಟವಾನ್— ಅಗ್ನಿಯು ಅದಿತ್ಯರೂಪದಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕದ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನೂ, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿರೂಪದಿಂದ ಪೃಥಿವಿಯ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನೂ ಸಾರ್ಥಿನಾಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಓಷಧಿಗಳ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನೂ ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಅಥವಾ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲೂ ನಿಹಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಎಂಬುದಾಗಿ ಸಾಯಣರು ಪೃಷ್ಠಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ಪರ್ಶ ಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಪೃಷ್ಠಃ ಸ್ತುತಃ ಅಗ್ನಿಃ | ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ದೇವೈಃ | ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸ್ತುತನಾಗಿ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ, ಮಾನವರಿಂದ ಸ್ತುತನಾಗಿ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಮಾನವರಿಂದಲೂ ಸ್ತುತನಾಗಿ ಓಷಧಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದರೆ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಮಹತ್ವವಿದ್ದೇ ಇರಬೇಕು ಆಗ ಎಲ್ಲರೂ ಈ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಸಕಲ ಶ್ರುತಿಗಳೂ ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿವೆ.

ಅಗ್ನೇ ಯತ್ತೇ ದಿವಿ ವರ್ತಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಯದೋಷಧೀಷ್ಟಸ್ವಾ ಯಜತ್ರ |

ಯೇನಾಂತರಿಕ್ಷಮುರ್ವಾತತಂಥ ತ್ವೇಷಃ ಸ ಭಾನುರರ್ಣವೋ ನೃಚಕ್ಷಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೨-೨)

ಆ ಸೂರ್ಯೇ ನ ರತ್ನಯೋ ಧ್ರುವಾಸೋ ವೈಶ್ವಾನರೇ ದಧಿರೇಗ್ಮಾ ವಸೂನಿ |

ಯಾ ಸರ್ವತೇಷ್ಟೋಧೀಷ್ಟಸ್ವಾ ಯಾ ಮಾನುಷೇಷ್ಟಸಿ ತಸ್ಯ ರಾಜಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೯-೨)

ವಿ ಯೋ ವೀರುತ್ಸು ರೋಧನ್ಮಹಿತ್ಯೋತ ಪ್ರಜಾ ಉತ ಪ್ರಸೂಷ್ವಂತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೭-೯)

ಎಂಬುದಾಗಿ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ನಾನಾ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಿರುವಂತೆಯೇ ಶತಪಥಾದಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಈ ವಿಧವಾದ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಪ್ರಶಂಸೆ ಇರುವುದು.

ನೃಷದೇ ವೇದಿತಿ | ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ನೃಷನ್ಮನುಷ್ಯಾ ನರಸ್ತದ್ಯೋತಯಂ ಮನುಷ್ಯೇಷು ಪ್ರಾಣೋಗ್ನಿಸ್ತಮೇತತ್ಪ್ರೀಣಾತ್ಯಪ್ನುಷದೇ ವೇದಿತಿ ಯೋಗ್ಯಸ್ವಗ್ನಿಸ್ತಮೇತತ್ಪ್ರೀಣಾತಿ ಬರ್ಹಿಷದೇ ವೇದಿತಿ ಯ ಓಷಧಿಷ್ಟಗ್ನಿಸ್ತಮೇತತ್ಪ್ರೀಣಾತಿ ವನಸದೇ ವೇದಿತಿ ಯೋ ವನಸ್ತಿಸ್ತಗ್ನಿಸ್ತಮೇತತ್ಪ್ರೀಣಾತಿ ಸ್ವರ್ವದೇ ವೇದಿತ್ಯಯಮಗ್ನಿಃ ಸ್ವರ್ವದಿಮಮೇವೈತದಗ್ನಿಂ ಪ್ರೀಣಾತಿ ||

(ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೯-೨-೧-೮)

ನರರದಲ್ಲಿ ಅಂತಸ್ಥನಾಗಿರತಕ್ಕ ಅಗ್ನಿಗೆ ವೇಟ್ ಎಂದರ್ಥವು. ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅಂತಸ್ಥನಾಗಿರತಕ್ಕ ಪ್ರಾಣವೇ ಅಗ್ನಿಯು. ಈ ಪ್ರಾಣವನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ ಆಹುತಿಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಪುರುಷನು ಸಕಲ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜಲಸ್ಥವಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಈ ಆಹುತಿಯಿಂದ ಜಲದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ- ಬಹಿಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವ ಅಗ್ನಿಗೆ ಈ ಆಹುತಿಯಿಂದ ಸಸ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಗೆ ಕೊಡುವ ಆಹುತಿಯಿಂದ ವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವರ್ಲೋಕವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುವ ಅಗ್ನಿಗೆ ಕೊಡುವ ಆಹುತಿಯಿಂದ ಸ್ವರ್ಲೋಕವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಸಮಸ್ತ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಶಂಸೆಯು ನಾನಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೨-೩ ರಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಇನ್ನೂ ವಿನರವಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿದೆ.

ಸಹಸಾ ಪೃಷ್ಠಃ—ಓಜಃ, ಪಾಜಃ, ಶವಃ, ಇತ್ಯಾದಿ ೨೮ ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರ್ವವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಸಹಸಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಲವೆಂದರ್ಥ. ಸ್ವಗತಯಾ ಬಲವತ್ತಯಾ ಸ್ತುತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತನ್ನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸ್ವಶಕ್ತಿಯ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ತುತನಾದವನು. ಶಕ್ತಿಪುತ್ರನು, ಶಕ್ತ್ಯಧಿದೇವತೆ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅನೇಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ತಸ್ಮಿನ್ನಂತಿ ಪ್ರಶಿಸ್ತಸ್ಮಿನ್ನಿಷ್ಟಯಃ ಸ ನಾಜಸ್ಯ ಶವಸಃ ಶುಷ್ಕಿಣಸ್ತತಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೫-೧).

ತ್ವಂ ನೋ ಅಗ್ನೇ ಅದ್ಭುತ ಕೃತ್ವಾ ದಕ್ಷಸ್ಯ ಮಹನಾ |

ತ್ವೇ ಅಸುರೈಃ ೧ ಮಾರುಹತ್ಕ್ರಾಣಾ ಮಿತ್ರೋ ನ ಯಜ್ಞಿಯಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧೦-೨).

ಎಂಬುದಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯೇ ಶಕ್ತಿಯ ರೂಪಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದು ಸಮಸ್ತವಾದ ಬೇಡಿಕೆಗೆಲ್ಲಾ ಅವನು ಆಶ್ರಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಆಸಾಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಹಿಂಸಕರಾದ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುವೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ರಿಷಃ—ಹಿಂಸತಃ ಶತ್ರುಃ | ಹಿಂಸಕನಾದ ಶತ್ರುವಿನಿಂದ, ರಕ್ಷಿಸುವೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಶತ್ರುನಾಶಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯು—

ಸ ಹಿ ಪುರೂ ಚಿದೋಜಸಾ ನಿರುಕ್ಮತಾ ದೀದ್ಯಾನೋ ಭನತಿ ದ್ರುಹಂತರಃ ಪರಶುರ್ನ

ದ್ರುಹಂತರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೭೭-೩).

ಸ ಪುರಸ್ತದುಪದಧಾತಿ | ಅಗ್ನೇ ಜಾತಾನ್ಪ್ರಣುದಾ ನಃ ಸಸತ್ವಾನಿತಿ ಯಥೈವ ಯಜುಸ್ತಥಾ ಬಂಧುರಥ ಪಶ್ವಾತ್ಸಹಸಾ ಜಾತಾನ್ಪ್ರಣುದಾ ನಃ ಸಸತ್ವಾನಿತಿ ಯಥೈವ ಯಜುಸ್ತಥಾ ಬಂಧುಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೫-೧೮).

ಈಗ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಮತ್ತು ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಸಮಸ್ತಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡಿ ಯಾವಾಗಲೂ ನಾವು ನಿನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೇ ನಂಬಿ ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸು ಎಂದು ಋಗಾದಿಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶತಪಥಾದಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಗ್ನಿಶಕ್ತಿಯ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವು ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಪೃಷ್ಟಿ—ಸ್ವರ ಸಂಸ್ಕರ್ಷಣೆ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. **ವ್ರಶ್ಚ ಭೃಷ್ಟೇ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ಷುತ್ವದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಕಾರಾದೇಶ. ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಆದಿಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪೃಷ್ಟಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಪೃಷು ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಠಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. **ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷಾ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಣ್ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದಿವಿ—ದಿನ್ ಶಬ್ದ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ ಊಡಿದಂಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೃಥಿವ್ಯಾಮ್—ಪೃಥಿವೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮೀ ಜಾಪರವಾದಾಗ ಜೀರಾಂನದ್ಯಾ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಮಾದೇಶ. ಯಣ್. ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದುದರಿಂದ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ಪೂರ್ವಾತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವೇಶ—ವಿಶ ಪ್ರವೇಶನೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪಿಗೆ ಇಲಾದೇಶ. ಧಾತು ವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಿಷಃ—ರಿಷ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ಷಿಪ್‌ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರಿಷ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. **ಸಾನೇಕಾಚಿಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾಚಿನಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಾತು—ಸಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ನಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ವೈಶ್ವಾನರ ತವ ತತ್ತ್ವತ್ಯಮಸ್ತಸ್ಮಾನ್ರಾಯೋ ಮುಘವಾನಃ
ಸಚಂತಾಂ |

ತನ್ನೋ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣೋ ಮಾನುಹಂತಾಮದಿತಿಃ ಸಿಂಧುಃ
ವೃಥಿವೀ ಉತ ದ್ಯೌಃ || ೩ ||

|| ಪದವಾರ್ಥಃ ||

ವೈಶ್ವಾನರ | ತವ | ತತ್ | ಸತ್ಯಂ | ಅಸ್ತು | ಅಸ್ಮಾನ್ | ರಾಯಃ | ಮುಘವಾ-
ನಃ | ಸಚಂತಾಂ |

ತತ್ | ನಃ | ಮಿತ್ರಃ | ವರುಣಃ | ಮನುಹಂತಾಂ | ಅದಿತಿಃ | ಸಿಂಧುಃ | ವೃಥಿ-
ವೀ | ಉತ | ದ್ಯೌಃ || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ವೈಶ್ವಾನರ ತವ ತತ್ತ್ವದೀಯಂ ತದಸ್ಮಾಭಿಃ ಕ್ರಿಯಮಾಣಂ ಕರ್ಮ ಸತ್ಯಮಸ್ತು | ಅನಿತಥ-
ಫಲಂ ಭವತು | ತತೋಽಸ್ಮಾನ್ಮುಘವಾನೋ ಮುಘವಂತೋ ಧನವಂತೋ ರಾಯೋ ಧನವದತಿಪ್ರಿಯಾಃ
ಪುತ್ರಾಃ ಸಚಂತಾಂ | ಸೇವಂತಾಂ | ಏವಂ ಯದಸ್ಮಾಭಿಃ ಪ್ರಾರ್ಥಿತಂ ನೋಽಸ್ಮದೀಯಂ ತತ್ ಮಿತ್ರೋಽ
ಹರಭಿಮಾನೀ ದೇವೋ ವರುಣೋ ರಾತ್ರೈಭಿಮಾನೀ | ಅದಿತಿರದೀನಾ ದೇವಮಾತಾ ಸಿಂಧುಃ ಸ್ಯಂದನ
ಶೀಲೋದಕಾಭಿಮಾನೀ ದೇವಃ | ಉತಶಬ್ದಃ ಸಮುಚ್ಚಯೇ | ಏತೇ ಸರ್ವೇ ಮಿತ್ರಾದಯೋ ಮಮ-
ಹಂತಾಂ | ಪೂಜಯಂತಾಂ | ಪಾಲಯಂತಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ೩ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ವೈಶ್ವಾನರ—ಸಕಲ ಮಾನವರಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತವ—ನಿನ್ನ (ನಿನ್ನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ) |
ತತ್—(ನಾವು ನೆರವೇರಿಸುವ) ಆ ಕರ್ಮವೆಲ್ಲವೂ | ಸತ್ಯಂ ಅಸ್ತು—ಸತ್ಯವಾದ (ಉದ್ದೇಶಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ)
ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವುದಾಗಲಿ. ಅಸ್ಮಾನ್—ನಮ್ಮನ್ನು | ಮುಘವಾನಃ—ಸಂಪದ್ಯುಕ್ತವಾದ | ರಾಯಃ—

ಧನಗಳು ಅಥವಾ ಸಂಪತ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪುತ್ರರು | ಸಚಂತಾಂ—ಸೇವಿಸಲಿ | ನಃ—ನಮ್ಮ (ನಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾದ) ತತ್—ಆ ಸಂಪತ್ತನ್ನು | ಮಿತ್ರಃ—ಮಿತ್ರನೂ | ವರುಣಃ—ವರುಣನೂ | ಅದಿತಿಃ—ಅದಿತಿಯೂ | ಸಿಂಧುಃ—ಪ್ರವಾಹಗಳ ಅಭಿನಾನಿದೇವತೆಯೂ | ಪೃಥಿವೀ—ಪೃಥ್ವಿಯೂ | ಉತ—ಮತ್ತು | ದ್ಯೌಃ—ದ್ಯುಲೋಕವೂ | ಮನುಹಂತಾಂ—ರಕ್ಷಿಸಲಿ. |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಆಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ನಾವು ಮಾಡುವ ಸಕಲಕರ್ಮಗಳೂ ನಾವು ಇಷ್ಟಪಟ್ಟ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಒದಗಿಸಿ ಕೊಡುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವುಗಳಾಗಲಿ. ನಮ್ಮನ್ನು ಸಂಪತ್ತುಗಳೂ, ಸಂಪದ್ಯುಕ್ತರಾದ ಪುತ್ರರೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಸೇವಿಸಲಿ. ನಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾದ ಆ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಮಿತ್ರನೂ, ವರುಣನೂ, ಅದಿತಿಯೂ, ಸಾಗರಾಧಿದೇವತೆಯೂ. ಪೃಥ್ವಿಯೂ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕವೂ ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

English Translation

Vais'wanara, may this (your adoration be attended) by real (fruit); may precious treasures wait us, and may Mitra, Varuna, Aditi—ocean, earth, and heaven, preserve them to us.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತತ್ಸತ್ಯಮಸ್ತು—ಅಸ್ಮಾಭಿಃ ಕ್ರಿಯಮಾಣಂ ಕರ್ಮ ಅವಿತಫಲಂ ಭವತು | ನಾವು ನೆರವೇರಿಸುವ ಕರ್ಮವೆಲ್ಲವೂ ಸತ್ಯವಾದ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವುದಾಗಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ. ಈ ಫಲಗಳು ನಾನಾ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿರಬಹುದು. ಪಶುವುತ್ರಾದಿ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯಾಗಲಿ, ಅಸುರರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ರೂಪದಲ್ಲಿಯಾಗಲಿ, ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವ ರೂಪದಲ್ಲಿಯಾಗಲಿ ಫಲಗಳನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸಿ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನು ಆಚರಿಸುವಾಗ ಆಯಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛಿಸಿದ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವಾಗಿ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯೂ ಇರಬೇಕು. ಕರ್ಮವು ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿದ್ದರೆ ಫಲವೂ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆಯೇಂಬ ಶ್ರದ್ಧೆಯೂ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಲ್ಲಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಫಲಗಳು ಲಭಿಸಬೇಕಾದರೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಅರ್ಹತೆಯೂ ಇದ್ದೇ ಇರಬೇಕು. ಸತ್ಯ ಶಬ್ದವು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಈ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೂ ನೈತಿಕವಾದುದೂ ಆದ ಅರ್ಹತೆಯನ್ನೂ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ತೋರಿಸುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮುಂದಿಟ್ಟು ಕೊಂಡೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಂತಹ ಉತ್ತಮವಾದ ಅರ್ಹತೆಯುಳ್ಳವರು ನೆರವೇರಿಸುವ ಕರ್ಮಗಳೂ ಸತ್ಯರೂಪವಾಗಿಯೇ ಇರುವವು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರೂ ಸಹ ಸತ್ಯಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ಸತ್ಯಂ ಕಸ್ಮಾತ್, ಸತ್ಯ ತಾಯೇತೇ ಸತ್ಯಭವಂ ಭವತೀತಿ ವಾ |

(ಸಿ. ೩-೧೩).

ಸಜ್ಜನರಲ್ಲಿ ಹರಡಿರುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಸಜ್ಜನರಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸತ್ಯವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ನಿರ್ವಚನದ ಪ್ರಕಾರ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಫಲವೂ ಸಹ ಸಜ್ಜನರಿಗೇ

ಲಭಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಸದ್ಗುಣಗಳ ಸತ್ಯಕರ್ಮಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಸತ್ಯರೂಪವಾದ ಫಲ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಕರ್ಮಪರವಾಗಿಯೂ, ಫಲಪರವಾಗಿಯೂ ಸತ್ಯಶಬ್ದವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ಭಾವವು ಯಾವ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದು ವಿವರಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ.

ತೇ ದೇವಾ ಉತ್ಪ್ರಜ್ಯಾಂತಂ | ಸತ್ಯಮನ್ವಾಲೇಭಿರೇ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೫-೧-೧೩)

ತದ್ಯತ್ಪ್ರತ್ಯಂ | ತ್ರಯೀ ಸಾ ವಿದ್ಯಾ ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ ಯಜ್ಞಂ ಕೃತ್ವೇದಂ ಸತ್ಯಂ ತನನಾಮಹಾ ಇತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೫-೧-೧೮)

ದೇವತೆಗಳು ಅಸತ್ಯವನ್ನು ತ್ಯಾಗಮಾಡಿ ಸತ್ಯವನ್ನೇ ದೃಢವಾಗಿ ಅವಲಂಬಿಸಿದರು. ತ್ರಯೀ ಎಂದು ಕರೆಸಿ ಕೊಳ್ಳುವ ಮೂರು ವೇದಗಳೇ ಈ ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪಗಳಾಗಿವೆಯಾದ್ದರಿಂದ ನಾವು ಈಗ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿ ಈ ಸತ್ಯವನ್ನು ಹರಡೋಣ ಎಂದು ದೇವತೆಗಳು ಆಶಿಸಿದರು. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಸತ್ಯಕ್ಕೂ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಕ್ಕೂ ಇರತಕ್ಕ ತಾತ್ವಿಕವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ಇಂತಹ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದದ್ದೂ ಸಕಲ ಸಂಪದ್ಯುಕ್ತವಾದುದೂ ಅದ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದೆಂದೂ ಆಶಿಸಿದೆ.

ನಾಭಿರ್ಯತಸ್ಯ ಸಪ್ರಥಾ ಇತಿ | ಸತ್ಯಂ ನಾ ಋತಂ ಸತ್ಯಸ್ಯ ನಾಭಿಃ ಸಪ್ರಥಾ ಇತ್ಯೇವೈತದಾಹ ಸ ನೋ ವಿಶ್ವಾಯುಃ ಸಪ್ರಥಾ ಇತಿ ಸ ನಃ ಸರ್ವಾಯುಃ ಇತ್ಯೇವೈತದಾಹ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೩-೧-೧೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವರಣೆಗಳಿಂದ ವಿಶ್ವನಿಯಮಕ್ಕೂ ಸತ್ಯಕ್ಕೂ ಇರುವ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಇಂತಹ ಸತ್ಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಸತ್ಯಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಪೂರ್ಣಾಯುಸ್ಸು ಫಲರೂಪವಾಗಿ ದೊರಕುವುದೆಂದೂ ಸತ್ಪಲಕ್ಕೂ ಸತ್ಕರ್ಮಕ್ಕೂ ಇರುವ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.

ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಗೂ ಸಹ ವಿಶ್ವನಿಯಮವನ್ನೂ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣರಾದ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬೇಕಾದುದು ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾದ್ದರಿಂದ ಆ ಜ್ಞಾನವೂ ಸಹ ಸತ್ಯದಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯವೆಂಬುದನ್ನೂ ಸಹ ಅನೇಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಗೂಹ್ಯಂ ಜ್ಯೋತಿಃ ಪಿತರೋ ಅನ್ಯವಿಂದಂತಸ್ಸತ್ಯಮಂತ್ರಾ ಅಜನಯನ್ನುಷಾಸಂ |

(ಋ. ಸಂ- ೭-೭೬-೪)

ಸತ್ಯಂ ತದಿಂದ್ರೋ ದಶಭಿರ್ದಶಗೈಃ ಸೂರ್ಯಂ ವಿನೇದ ತಮಸಿ ಕ್ಷಿಯಂತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೯-೫).

ಇದಲ್ಲದೆ, ಸತ್ಯಾತ್ಮಕರಾದ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದು ಕರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸಿದುದರ ಫಲವಾಗಿ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಪಡೆದರೆಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸಂದರ್ಭಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳು ಬಹಳವಾಗಿವೆ. ಮತ್ತು ಸತ್ಯದಿಂದಲೇ ನಮಗೆ ಶುಭವಾಗಲಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯೂ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದೆ.

ಸಾ ಮಾ ಸತ್ಯೋಕ್ತಿಃ ಪರಿ ಪಾತು ನಿಶ್ಚತೋ ದ್ಯಾವಾ ಚ ಯತ್ರ ತತನನ್ನಹಾನಿ ಚ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೭-೨).

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ಯದಿಂದಲೇ ಸಕಲವಿಧವಾಗ ರಕ್ಷಣೆಯೂ ಲಭಿಸಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲೂ ಸಹ ಇದೇ ಭಾವವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯೂ ಸಹ ಸತ್ಯದಿಂದಲೇ ತನ್ನ ಲೋಕರಕ್ಷಣಾಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದನೆಂದೂ, ಅಂತಹ ಸತ್ಯಧರ್ಮನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸು ಎಂದೂ,

ಅಜೋ ನ ಹ್ವಾಂ ದಾಧಾರ ಪೃಥಿವೀಂ ತಸ್ತಂಭ ದ್ಯಾಂ ಮಂತ್ರೇಭಿಃ ಸತ್ಯೈಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೭-೫).

ಕವಿಮಗ್ನಿ ಮುಪಸ್ತುಹಿ ಸತ್ಯಧರ್ಮಾಣಮಧ್ವರೇ |

((ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨-೭).

ದೇವೋ ನ ಯಃ ಸನಿತಾ ಸತ್ಯಮನ್ತಾ ಕ್ರತ್ವಾ ನಿಸಾತಿ ವೃಜನಾನಿ ನಿಶ್ವಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೭೩-೨).

ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಸತ್ಯದಿಂದಲೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದುದನ್ನೂ, ಲೋಕರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದುದನ್ನೂ ಅಂತಹ ಸತ್ಯಧರ್ಮನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಬೇಕಾದ ಆವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಥಾ ಯಥಾ ನಃ ಪಿತರಃ ಪರಾಸಃ ಪ್ರತ್ನಾಸೋ ಅಗ್ನಿ ಋತಮಾಶುಷಾಣಾಃ |

ಶುಚೀದಯನ್ವೀಧಿತಿಮುಕ್ತಶಾಸಃ ಹ್ವಾಮಾ ಭಿಂದಂತೋ ಅರುಣೀರಪ ವ್ರನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨-೧೬)

ಎಂಬುದಾಗಿ ಹಿಂದಿನ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ಹಿಂದೆ ನಮ್ಮ ಪಿತೃಗಳು ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞಾಚರಣೆಯಿಂದ ಯಾವ ಒಳ್ಳೆಯ ಫಲಗಳನ್ನು ಪಡೆದರೋ, ಅದೇ ರೀತಿ ಈಗಲೂ ನಮಗೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳೆಲ್ಲವೂ ತತ್ಸತ್ಯಮಸ್ತು—ಸತ್ಯವಾದ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವವಾಗಲಿ ಎಂದು ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಮಘನಾನಃ ರಾಯಃ—ಇಲ್ಲಿ ಧನ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವ ಮಘ, ರೈ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಮಘನಾನಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಧನದೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಎಂದೂ, ರಾಯಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಧನವದತಿಪ್ರಿಯಾಃ—ಧನದಂತೆ ಪ್ರಿಯರಾದ ಪುತ್ರರೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಡಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅಸ್ತು—ಅಸ ಭುವಿ. ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಏರುಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಪಿಗೆ ತು ಆದೇಶ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಾಯಃ—ರೈ ಶಬ್ದ. ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಏಜೋಽಯವಾಯಾವಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಯಾದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿವರ್ಗ.

ಮಘವಾನಃ—ಮಘಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ಮತ್ಸರ್ಥವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಛಂದಸೀವನಿಸೌ ಚ ವಕ್ತವ್ಯಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೨೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವನಿಸೌ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಘವನ್ ಎಂದು ನಾಂತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧಾ—ಎಂಬುದರಿಂದ ನಾಂತದ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ.

ಸಚಂತಾಮ್—ಷ ಚ ಸೇವನೇ ಸೇಚನೇ ಚ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ. **ಅಮೇತಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎತ್ತಕ್ಕೆ ಆಮಾದೇಶ ಶಪ್ ಎಕರಣ. ಪರರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಮಹಂತಾಮ್—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಂತಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಶ್ಲು ಆದೇಶ. ಶ್ಲಾ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. **ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ||೩||

ತೊಂಭತ್ತೆಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವು

೨೦೩

ತೊಂಭತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಜಾತವೇದಸ ಇತ್ಯೇಕರ್ಚಂ ಷಷ್ಠಂ ಸೂಕ್ತಂ ಮರೀಚಿಪುತ್ರಸ್ಯ ಕಶ್ಯಪಸ್ಯಾರ್ಷಂ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಂ |
ಜಾತವೇದೋಗುಣಕೋಽಗ್ನಿಃ ಶುದ್ಧಾಗ್ನಿರ್ವಾ ದೇವತಾ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಜಾತವೇದಸ ಏಕಾ
ಜಾತವೇದಸ್ಯಮೇತದಾದೀನ್ಯೇಕಭೂಯಾಂಸಿ ಸೂಕ್ತಸಹಸ್ರಮೇತತ್ತ ಕಶ್ಯಪಾರ್ಷಮಿತಿ || ಅಹರ್ಗಣೇಷು
ದ್ವಿತೀಯಾದಿಷ್ಟಹಃಸ್ವಾಗ್ನಿಮಾರುತೇ ಜಾತವೇದಸ್ಯನಿವಿದ್ಧಾನಾತ್ಪೂರ್ವಮೇಷಾ ಶಂಸನೀಯಾ | ಸೂಕ್ರಿತಂ
ಚ | ಜಾತವೇದಸೇ ಸುನವಾಮ ಸೋಮಮಿತ್ಯಾಗ್ನಿಮಾರುತೇ ಜಾತವೇದಸ್ಯಾನಾಂ | ಅ. ೭-೧ | ಇತಿ ||

ಉನವಾದವು—ಜಾತವೇದಸೇ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹದಿನೈದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಒಂದು ಋಕ್ವಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಮರೀಚಿಪುತ್ರನಾದ ಕಶ್ಯಪನು ಋಷಿಯು, ತ್ರೈಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸು, ಜಾತವೇದನಾಮಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಅಥವಾ ಕೇವಲ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ--
ಜಾತವೇದಸ ಏಕಾ ಜಾತವೇದಸ್ಯಮೇತದಾದೀನ್ಯೇಕಭೂಯಾಂಸಿ ಸೂಕ್ತಸಹಸ್ರಮೇತತ್ತ ಕಶ್ಯಪಾರ್ಷಮಿತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅಹರ್ಗಣವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ದಿವಸವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ

ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಆಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಜಾತವೇದಸ್ಸಂಬಂಧವಾದ ನಿವಿತ್ ಮಂತ್ರಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ— ಜಾತವೇದಸೇ ಸುನವಾಮ ಸೋಮಮಿತ್ಯಾಗ್ನಿಮಾರುತೇ ಜಾತವೇದಸ್ಯಾನಾಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಆ. ೭.೧).

—:೦:—

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೯೯

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೧೫ ॥ ಸೂಕ್ತ—೯೯ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೭ ॥ ವರ್ಗ—೭ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಪಂಕ್ತಿಂಖ್ಯೆ— ೧

॥ ಮುಷಿಃ—ಕತ್ಯ ಪೋ ಮಾರೀಚಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—ಆಗ್ನಿರಗ್ನಿರ್ಜಾತವೇದಾ ನಾ ॥

॥ ಭಂಜಃ—ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ॥

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಜಾತವೇದಸೇ ಸುನವಾಮ ಸೋಮಮರಾತೀಯತೋ ನಿ ದ-

ಹಾತಿ ವೇದಃ |

ಸ ನಃ ಪರ್ಷದತಿ ದುರ್ಗಾಣಿ ವಿಶ್ವಾ ನಾವೇವ ಸಿಂಧುಂ ದುರಿ-

ತಾತ್ಯಗ್ನಿಃ ॥ ೧ ॥

| ಪದಪಾಠಃ |

ಜಾತಃ ನೇದಸೇ | ಸುನನಾಮು | ಸೋಮಂ | ಅರಾತಿಃ ಯತಃ | ನಿ | ದ-
ಹಾತಿ | ನೇದಃ |

ಸಃ | ನಃ | ಪರ್ಷತ್ | ಅತಿ | ದುಃ ಗಾನಿ | ವಿಶ್ವಾ | ನಾನಾ ಇವ | ಸಿಂ-
ಧುಂ | ದುಃ ಇತಾ | ಅತಿ | ಅಗ್ನಿಃ || ೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಜಾತೇನೇದಸೇ ಜಾತಾನಾಮುತ್ಪತ್ತಿಮತಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ನೇದಿತ್ರೇ ಯದ್ವಾ ಜಾತೈಃ ಸರ್ವೈಃ
ಪ್ರಾಣೈಃ ಜ್ಞಾಯಮಾನಾಯೇ ಜಾತಧನಾಯೇ ಜಾತಪ್ರಜ್ಞಾಯೇ ನಾಗ್ನಯೇ ಲತಾರೂಪಂ ಸೋಮಂ
ಸುನನಾಮು | ಅಭಿಷುಣುಯಾಮು | ಜಾತೇನೇದೋಗುಣಿಕಮಗ್ನಿಂ ಯಷ್ಟುಂ ಸೋಮಾಭಿಷವಂ ಕರನಾ-
ಮೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸೋಗ್ನಿರರಾತೀಯತೋರಾತಿಂ ಶತ್ರುಮಿನಾಸ್ಮಾನಾಚರತಃ ಶತ್ರೋರ್ವೇದೋ ಧನಂ
ನಿವಹಾತಿ | ನಿತರಾಂ ದಹತು | ಭಸ್ಮೀಕರೋತು | ಅಪಿ ಚ ಸೋಗ್ನಿರ್ನೋಗ್ನಿಸ್ತಾನ್ವಿಶ್ವಾ ವಿಶ್ವಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ
ದುರ್ಗಾಣಿ ದುರ್ಗಮನಾನಿ ಭೋಕ್ತುಮಶಕ್ಯಾನಿ ದುಃಖಾನ್ಯತಿ ಪರ್ಷತ್ | ಅತಿಪಾರಯತು | ಅತಿಕ್ರಮಯ್ಯ
ದುಃಖರಹಿತಂ ಸುಖಂ ಪ್ರಾಪಯತು | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ನಾನೇವ ಸಿಂಧುಂ | ಯಥಾ ಕಶ್ಚಿತ್ಕರ್ಣಧಾರೋ
ಗ್ರಾಹಾದಿಭಿರ್ದುಷ್ಟಸತ್ತ್ವೈರಾಕುಲಿತಾಂ ನದೀಂ ನಾನಾ ತಾರಯತಿ | ತದ್ವತ್ | ತಥಾ ದುರಿತಾ ದುರಿತಾನಿ
ದುಃಖದೇತುಭೂತಾನಿ ಪಾಪಾನ್ಯಸ್ಮಾನಗ್ನಿರತಿ ಪಾರಯತು | ದುಃಖಿನಿಮಿತ್ತಾತ್ಪಾಪದಸ್ಯ ಸ್ಮಾನುತ್ಪಾದಯ-
ತ್ಪ್ರತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತ್ರ ನಿರುಕ್ತಂ | ಜಾತೇನೇದಾಃ ಕಸ್ಮಾತ್ ಜಾತಾನಿ ನೇದ ಜಾತಾನಿ ವೈನಂ ವಿದುರ್ಜಾತೇ
ಜಾತೇವಿದ್ಯತ ಇತಿ ನಾ ಜಾತವಿತ್ತೋ ನಾ ಜಾತಧನೋ ನಾ ಜಾತವಿದ್ಯೋ ನಾ ಜಾತಪ್ರಜ್ಞೋ ನಾ
ಯತ್ರ ಜ್ಞಾತಃ ಪಶೂನವಿಂದತೇತಿ ತಜ್ಞಾತೇನೇದಸೋ ಜಾತೇನೇದಸ್ತ್ವಮಿತಿ ಹಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮಿತ್ಯಾದಿ | ನಿ.
೭-೧೯ || ಜಾತೇನೇದಸೇ | ಜಾತಾನಿ ನೇತ್ತೀತಿ ಜಾತೇನೇದಾಃ | ಗತಿಕಾರಕಯೋರಪಿ ಪೂರ್ವಪದ-
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚೇತಿ ವಚನಾತ್ಕಾರಕಪೂರ್ವಾದ್ವೇತ್ತೇರಸುನ್ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚ | ಅರಾ-
ತಿಃ ಯತಃ | ನ ವಿದ್ಯತೇ ರಾತಿರ್ವಾನಮಸ್ಮಿನ್ನಿತ್ಯರಾತಿಃ ಶತ್ರುಃ | ತಮಿನಾಸ್ಮಾನಾಚರತಿ | ಉಪಮಾನಾ-
ದಾಚಾರೇ | ಪಾ. ೩-೧-೧೦ | ಇತ್ಯುಪಮಾನಭೂತಾತ್ಕರ್ಮಣಃ ಕೃಚ್ | ಕೃಜಂತಾಲ್ಲಟಃ ಶತ್ರು | ಶತ್ರುರನುಮ
ಇತಿ ಬಸ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ದಹಾತಿ | ದಹ ಭಸ್ಮೀಕರಣೇ | ಲೇಟ್ಯಾಡಾಗಮಃ | ವಿದ್ಯತೇ ಲಭ್ಯತೆ ಇತಿ
ನೇದೋ ಧನಂ | ವಿದ್ವೈ ಲಾಭೇ | ಔಜಾದಿಕಃ ಕರ್ಮಣ್ಯಸುನ್ | ಪರ್ಷತ್ | ಪ್ಷಾ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ |
ಅಸ್ಮಾದಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಾಲೇಟ್ಯಾಡಾಗಮಃ | ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟೀತಿ ಸಿಪ್ | ದುರ್ಗಾಣಿ | ದುಃಖೇನ
ಗಮ್ಯತ ಏಷ್ವಿತಿ ಸುದುರೋರಧಿಕಶಃ ಇತಿ ಗಮೇದಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಜಾತವೇದಸೇ—ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವವನೂ ಅಥವಾ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಗೆ (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ಯಾಗಕ್ಕಾಗಿ) | ಸೋಮಂ—ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಸುನನಾಮ—ಹಿಂದೋಣ. (ಆ ಅಗ್ನಿಯು) | ಅರಾತೀಯತೇ—ನಮಗೆ ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸುವ ಶತ್ರುವಿನ | ವೇದಃ—ಧನವನ್ನು | ನಿ ದಹಾತಿ—ಭಸ್ಮಮಾಡಲಿ | ಸಃ—ಆ ಅಗ್ನಿಯು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ವಿಶ್ವಾ ದುರ್ಗಾಣಿ—ಸಹಿಸಲಶಕ್ತವಾದ ಸಕಲ ಕಷ್ಟಗಳನ್ನೂ | ಸಿಂಧುಂ—(ಮೊಸಳೆಗಳೇ ಮುಂತಾದ ದುಷ್ಟಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ) ನದಿಯನ್ನು | ನಾನಾ ಇವ—(ಅಂಬಿಗನು) ದೋಣಿಯ ಮೂಲಕ ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಸಾಗಿಸುವಂತೆ | ಅತಿ ಪರ್ಷತ್—ದಾಟಿಸಿ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಲಿ. | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ದುರಿತಾ—(ನಮಗೆ ದುಃಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ) ಪಾಪಗಳನ್ನು | ಅತಿ—ದಾಟಿಸಲಿ. (ಪರಿಹಾರಮಾಡಲಿ).

ಭಾವಾರ್ಥ

ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ನಾವು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂದೋಣ. ಅಗ್ನಿಯು ನಮಗೆ ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸುವ ಶತ್ರುವಿನ ಧನವನ್ನು ಭಸ್ಮಮಾಡಲಿ. ಮೊಸಳೆಗಳೇ ಮುಂತಾದ ದುಷ್ಟಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ ನದಿಯನ್ನು ಅಂಬಿಗನು ದೋಣಿಯ ಮೂಲಕ ಸುಲಭವಾಗಿ ದಾಟಿಸುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ನಮ್ಮನ್ನು ಕಷ್ಟಗಳ ಮೂಲಕ ಅವುಗಳ ಅನುಭವವು ನಮಗಿಲ್ಲದಿರುವಂತೆಯೂ ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ದುಃಖ ಹೇತುಗಳಾದ ಪಾಪಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ನಾವು ಮಾಡದಿರುವಂತೆಯೂ ತಮ್ಮನ್ನು ದಾಟಿಸಿ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಲಿ.

English Translation

We offer oblations of Soma to Jatavedas; may he consume the wealth of those who feel enmity against us; may he transport us over all difficulties; may Agni convey us, as in a boat over a river, across all wickedness.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಜಾತವೇದಸೇ—ಜಾತಾನಿ ವೇದ | ಜಾತಾನಿ ವೈ ನಂ ವಿದುಃ, ಜಾತೇ ಜಾತೇ ವಿದ್ಯತೇ ಇತಿ ನಾ ; ಜಾತವಿತ್ತೋ ನಾ ಜಾತಧನೋ ನಾ ಜಾತವಿದ್ಯೋ ನಾ ಜಾತಜ್ಞಾನಃ | ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವವನೆಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲವೂ ಇವನನ್ನು ತಿಳಿಯುವವನು ಎಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆವರಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಧನವುಳ್ಳವನೆಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವನೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೭-೧೯) ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಜಾತವೇದಸಿನ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ—

ಇಹಾಗ್ನಿ ಭೂತಸ್ತೃಷಿಭಿರ್ಲೋಕೇ ಸ್ತುತಿಭಿರೀಳಿತಃ |

ಜಾತವೇದಾಃ ಸ್ತುತೋ ಮಧ್ಯೇ ಸ್ತುತೋ ವೈಶ್ವಾನರೋ ದಿವಿ |

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೬೭)

ಮುಷಿಗಳು ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ, ಮಧ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಜಾತವೇದ ಸ್ತುತಿಯೆಂದೂ ಮಧ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿರುವವನನ್ನು ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆಂದು ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿ ಇದೇ ಭಾವವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತಾ

ವೈಶ್ವಾನರಂ ಶ್ರಿತೋಹ್ಯಗ್ನಿರಗ್ನಿಂ ವೈಶ್ವಾನರಃ ಶ್ರಿತಃ |

ಅನಯೋರ್ಜಾತವೇದಾಸ್ತು ತಥೈತೇ ಜಾತವೇದಸಿ |

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೯೭)

ಅಗ್ನಿಯು ವೈಶ್ವಾನರನಲ್ಲಿಯೂ ವೈಶ್ವಾನರನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಡಕವಾಗಿ ಜಾತವೇದಸ್ತು ಇವೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಅಡಕವಾಗಿದ್ದಾನೆಂದೂ ಇವೆರಡೂ ಜಾತವೇದಸ್ಸಿನ ಎರಡು ಅಂಶಗಳೆಂದೂ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ಮೊದಲನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಜಾತವೇದಸ್ಸಿನ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಎರಡನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವರೂಪನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ.

ಭೂತಾನಿ ವೇದ ಯಜ್ಞತೋ ಜಾತವೇದಾಥ ಕಥ್ಯತೇ |

ಯಚ್ಚೈಷ ಜಾತನಿದ್ಯೋಭೂತ್ ನಿತ್ತಂ ಜಾತೋಽಧಿವೇತ್ತಿ ವಾ |

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೩೦)

ವಿದ್ಯತೇ ಸರ್ವಭೂತೈರ್ಹಿ ಯದ್ವಾ ಜಾತಃ ಪುನಃ ಪುನಃ |

ತೇನೈಷ ಮಧ್ಯಭಾಗೇಂದ್ರೋ ಜಾತವೇದಾ ಇತಿ ಸ್ತುತಃ |

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೩೧)

ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಾಗಲೇ ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ಜ್ಞಾನವು ಅವನಲ್ಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಅಥವಾ ಉತ್ಪನ್ನವಾದಾಗಲೇ ಸಕಲ ಧನವನ್ನೂ ತಿಳಿದು ಹೊಂದುವುದರಿಂದಲೂ, ಅಥವಾ ಪುನಃ ಪುನಃ ಉತ್ಪನ್ನವಾದನಾಗಲೆಲ್ಲಾ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಮಧ್ಯಲೋಕವಾಸಿಯಾದ ಇಂದ್ರನಂತೆ ಜಾತವೇದನೆಂದು ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯ ನಿರ್ವಚನವಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ

ಯಃ ಸಂವತ್ಸರಂ ಜಾತಃ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಗ್ನಿಸ್ತಮೇತದ್ವಿಭರ್ತ್ಯಥ ಹ ವೈ ರೇತಃ
ಸಿಕ್ತಂ ಪ್ರಾಣೋಽನ್ವವರೋಹತಿ ತದ್ವಿಂದತೇ ತದ್ಯಜ್ಞತಂ ಜಾತಂ ವಿಂದತೇ ತಸ್ಮಾಜ್ಜಾತ
ವೇದಾಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೫-೧೬೮)

ಪ್ರಾಣರೂಪಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಜಾತವೇದಸ್ಸೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಈ ಜಾತವೇದಸ್ಸೇ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದೂ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ವಿಶ್ವರೂಪಂ ಹರಿಣಂ ಜಾತವೇದಸಂ ಪರಾಯಣಂ ಜ್ಯೋತಿರೇಕಂ ತಸಂತಂ |

(ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷತ್. ೧-೮).

ವಿಶ್ವರೂಪನೂ, ಸಹಸ್ರ ರಶ್ಮಿಗಳುಳ್ಳವನೂ, ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಆಶ್ರಯನೂ ಆದವನೂ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ ಅರಿಯಲ್ಪಟ್ಟವನೂ ಸಕಲಭೂತಗಳಿಗೂ ಅಂತರಾತ್ಮನಾಗಿರುವವನೂ ಆದ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ,

ಅರಣ್ಯೋರ್ನಿಹಿತೋ ಜಾತವೇದಾ ಗರ್ಭ ಇವ ಸುಭಿತೋ ಗರ್ಭಿಣೀಭಿಃ |

ದಿವೇ ದಿವ ಈಡ್ಯೋ ಜಾಗ್ರವದ್ಭಿವಹವಿಷ್ವದ್ಭಿರ್ಮನುಷ್ಯೇಭಿರಗ್ನಿಃ ||

(ಕಠೋಪನಿಷತ್. ೧-೪-೮).

ಯಾವ ಜಾತವೇದಸ್ಸು ಅರಣಿಗಳ ನಡುವೆ ಅಧಿಯಜ್ಞದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಎಲ್ಲಾ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ಭೋಗಿಸುವನೋ, ಗರ್ಭಿಣೀ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಮಮತೆಯಿಂದ ತಮ್ಮ ಗರ್ಭಗಳನ್ನು ಪೋಷಿಸಿ ಬೆಳೆಸುವಂತೆ ಯಾವ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ಯೋಗಿಗಳು ತಮ್ಮ ಹೃದಯದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಧ್ಯಾನಮಾಡುವರೋ, ಮತ್ತು ಯಾವ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರು ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನರ್ಪಿಸುವರೋ ಆ ಜಾತವೇದಸ್ಸೇ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ಕಠೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಅರಣ್ಯೋರ್ನಿಹಿತೋ ಜಾತವೇದಾ ಗರ್ಭ ಇವ ಸುಭಿತೋ ಗರ್ಭಿಣೀಷು |

ದಿವೇದಿವ ಈಡ್ಯೋ ಜಾಗ್ರವದ್ಭಿವಹವಿಷ್ವದ್ಭಿರ್ಮನುಷ್ಯೇಭಿರಗ್ನಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೯-೨).

ಎಂದು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆಯೇ ಕಠೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯೂ, ಸರ್ವಧನವುಳ್ಳವನೂ, ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನೂ ಆದುದರಿಂದ ಜಾತವೇದಸ್ಸೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆಂದು ಎಲ್ಲಾ ಶ್ರುತಿಗಳೂ ಸ್ತುತಿಸಿವೆ.

ಅರಾತೀಯತಃ—ನಮಗೆ ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸುವ ಶತ್ರುವಿನಿಂದ. ಕರ್ಮನಿಷ್ಠನಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೆ ಅಸುರರಿಂದ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ಸಹಜವಾದ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಲು ಯಜ್ಞಾಧ್ಯಕ್ಷನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಸಮರ್ಥನಾದುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಅಸುರರಿಂದ ಸಂಭವಿಸುವ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದು ಪದೇ ಪದೇ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಮಾ ನೋ ಅರಾತೀಶತ ದೇವಸ್ಯ ಮರ್ತ್ಯಸ್ಯ ಚ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೨)

ಪುರುದ್ರುಹೋ ಹಿ ಕ್ಷಿತೆಯೋ ಜನಾನಾಂ ಪ್ರತಿ ಪ್ರತೀಚೀರ್ಧಹತಾದರಾತೀಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧೮-೧)

ಯೋ ನೋ ಅರಾತಿಂ ಸಮಿಧಾನ ಚಕ್ರೇ ನೀಚಾ ತಂ ಧಪ್ಪತಸಂ ನ ಶುಷ್ಕಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೪-೪)

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ನಾನಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಸಿಂಧುಂ ನಾನಾ ಇವ ವಿಶ್ವಾ ದುರ್ಗಾಣಿ ಅತಿ ಪರ್ಷತ್—ಮೊಸಳೆಗಳೇ ಮುಂತಾದ ದುಷ್ಟಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ನದಿಯನ್ನು ದೋಣಿಯ ಮೂಲಕ ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಸಾಗಿಸುವಂತೆ ದುಃಖಹೇತುಗಳಿಂದ ನಮ್ಮ ಪ್ರತಿಬಂಧಕಗಳನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಕಷ್ಟದಿಂದ ದಾಟಿಸಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಾಗ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನಾವೆಗೂ, ಕ್ಲೇಶಗಳನ್ನು ಮೊಸಳೆಗಳೇ ಮುಂತಾದ ಕ್ರೂರವಾದ ಜಲಜಂತುಗಳಿಗೂ ಹೋಲಿಸುವುದು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಬರುವ ಉಪಮಾನನಾಗಿದೆ. ಈ ಉಪಮಾನದಲ್ಲಿರುವ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ಋ. ಸಂ. ೧-೯೭-೮ ನೇ ಋಕ್ವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಡನೆ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ದುರಿತಾ ಅತಿ—ನಮಗೆ ದುಃಖಹೇತುಗಳಾದ ಪಾಪಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಸಹ ನಾವು ಮಾಡದಿರುವಂತೆ ನಮ್ಮನ್ನು ದಾಟಿಸಿ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಲಿ. ಎಷ್ಟೇ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿದ್ದರೂ ಸಹ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಗಳಲ್ಲಿ ನ್ಯೂನತೆಯು ಕಂಡುಬರುವುದು ಸಹಜವಾದುದರಿಂದ ಅಂತಹ ತಿಳುವಳಿಕೆಗೆ ಬರದೇ ಇರತಕ್ಕ ಪಾಪವು ನಡೆಯದಿರುವಂತೆ ಸನ್ಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕನಾಗಿರಬೇಕೆಂದೂ, ಅಥವಾ ಅಂತಹ ನ್ಯೂನತೆಯು ಕಂಡುಬಂದರೂ ಅದನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಅನೇಕಕಡೆ ಸಶ್ಚಾಸ್ತ್ರ ಪ ಪೂರಿತವಾದ ಬೇಡಿಕೆಯಿದೆ.

ಯಜ್ಞದ್ಧಿ ತೇ ಪುರುಷತ್ರಾ ಯವಿಷ್ಠಾ ಚಿತ್ತಿ ಭಿಶ್ಚ ಕೃಮಾ ಕಚ್ಚಿ ದಾಗಃ |

ಕೃಧೀಷ್ಟಂ ಸ್ಮಾ ಆದಿತೇರನಾಗಾನ್ಮೇನಾಂ ಸಿ ಶಿಶ್ರುಭೋ ವಿಷ್ಟಗಗ್ನೇ ||

(ಯ. ಸಂ. ೪-೧೨-೪).

ಸೋ ಅಗ್ನಿ ಏನಾ ನಮಸಾ ಸಮಿದ್ಧೋಽಚ್ಛಾ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣಮಿಂದ್ರಂ ಪೋಚೇಃ |

ಯತ್ಸೀಮಾಗಶ್ಚ ಕೃಮಾ ತತ್ಸು ಮೃಳಿ ತದರ್ಯಮಾದಿತಿಃ ಶಿಶ್ರುಥಂತು ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೯೩-೭).

ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ದೋಷಗಳಿಂದಲೂ ತಪ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದೂ, ಮತ್ತು ಅಂತಹ ದೋಷಗಳು ಸಂಭವಿಸಿದರೆ ಕ್ಷಮಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅದೇ ಬೇಡಿಕೆಯಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಜಾತವೇದಸೇ—ಜಾತಾನಿ ವೇತ್ತೀತಿ ಜಾತವೇದಾಃ ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಗತಿಕಾರಕಯೋರಪಿಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂಚಿ—(ಉ. ಸೂ. ೪-೬೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾರಕಪೂರ್ವಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧೆಗೆ ಗುಣ. ಜಾತವೇದಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೂ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಚತುರ್ಥೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸುನವಾನು—ಸೂರ್ ಅಭಿಷವೇ ಧಾತು. ಧಾತೃದೇಃ ಷಃ ಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸತ್ಯ. ಲೋಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಲಬ್ಧದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಚಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚ ವಿಕರಣ. ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಸಿಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆರಾತೀಯತಃ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ರಾತಿಃ ದಾನಂ ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ಆರಾತಿಃ ಶತ್ರುಃ ಆರಾತಿಮಿವ ಆಚರತಿ (ಅಸ್ಮಾನ್) ಇತಿ ಆರಾತೀಯತಿ ಉಸಮಾನಾದಾಚಾರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಸಮಾನ ನಾಚಕವಾದ ಕರ್ಮನಾಚಕವಾದ ಸುಬಂತದ ಮೇಲೆ ಆಚಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಚ್. ಅಕೃತ್ ಸಾರ್ವಧಾತು-ಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಆರಾತೀಯ ಎಂಬ ಕೃಜಂತವು ಸನಾಧ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ರು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆರಾತೀಯತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ನುಮಾರಹಿತವಾದ ಶತ್ರುನ ಸರದಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಶತುರನುನೋನದ್ಯಜಾದೀ— (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಹಾತಿ—ದಹ ಭಸ್ತಿಕರಣೇ ಧಾತು ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲೇಟೋಡಾಟಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೇದಃ—ವಿದ್ಯತೇ ಲಭ್ಯತೇ ಇತಿ ವೇದಃ (ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು.) ಧನಮ್. ವಿದಲ್ಯ ಲಾಭೇ ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಅಸುನ್ (ಉ. ಸೂ ೪-೬-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಸಧೆಗೆ ಗುಣ. ವೇದಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪರ್ಷತ್—ಷ್ಠಾ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವವಿತ್ತಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆತ್ತ್ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಲೇಟೋಡಾಟಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ. ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ-ಲೇಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್. ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ರಸರನಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದುರ್ಗಾಣಿ—ದುಃಖೇನ ಗಮ್ಯತೇ ಏಷು ಇತಿ ದುರ್ಗಾಣಿ ಗಮಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಸುದುರೋರಧಿ ಕರಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೪೮-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಡ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದ್ವಿತ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ (ಆಮ್) ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಾ—ನವುಂಸಕ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಶಿ ಆದೇಶ ಬಂದು ಕಾರ್ಯವಾದಾಗ ಶೇಷ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಂ(ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

೯೯ ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ನೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಸ ಯೋ ವೃಷೇತ್ಯೇಕೋನವಿಂಶತ್ಯೈಚಂ ಸಪ್ತಮಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಅತ್ರಾನುಕ್ರಮ್ಯತೇ | ಸ ಯೋ ವೃಷೈಕೋನಾ ವಾರ್ಷಾಗಿರಾ ಋಜ್ರಾಶ್ವಾಂಬರೀಷಸಹದೇವಭಯಮಾನಸುರಾಧಸ ಇತಿ | ವೃಷಾಗಿರೋ ಮಹಾರಾಜಸ್ಯ ಪುತ್ರಭೂತಾ ಋಜ್ರಾಶ್ವಾದಯಃ ಸಂಚಿ ರಾಜರ್ಷಯಃ ಸಹೇದಂ ಸೂಕ್ತಂ ದದೃಶುಃ | ಆತಸ್ತೇಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಋಷಯಃ | ಉಕ್ತಂ ಹ್ಯಾರ್ಷಾನುಕ್ರಮಣ್ಯಾಂ | ಸೂಕ್ತಂ ಸ ಯೋ ವೃಷೇತ್ಯೇತ-
ತ್ಸಂಚಿ ವಾರ್ಷಾಗಿರಾ ವಿದುಃ | ನಿಯುಕ್ತಾ ನಾಮಧೇಯೈಃ ಸ್ವೈರಪಿ ಚೈತತ್ತ್ವದಿತ್ಯೈಚಿ | ಆನಾದೇಶ-
ಪರಿಭಾಷಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ | ಇಂದ್ರೋ ದೇವತಾ || ದಶರಾತ್ರಸ್ಯ ಷಷ್ಠೇಹನಿ ಮರುತ್ವತೀಯ ಇದಂ ಸೂಕ್ತಂ | ತಥಾ ಚ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಯಂ ತ್ವಂ ರಥಮಿಂದ್ರ ಸ ಯೋ ವೃಷೇಂದ್ರ ಮರುತ್ವ ಇತಿ ತಿಸ್ರ ಇತಿ ಮರುತ್ವತೀಯಂ | ಅ. ೮-೧ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಸ ಯೋ ವೃಷಾ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಹದಿನೈದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಇದರಲ್ಲಿ ಹತ್ತೊಂಭತ್ತು ಬುಕ್ತುಗಳಿರುವುವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಸ ಯೋ ವೃಷೈಕೋನಾ ವಾರ್ಷಾಗಿರಾ ಋಜ್ರಾಶ್ವಾಂಬರೀಷಸಹದೇವಭಯಮಾನಸುರಾಧಸ ಇತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವೃಷಾಗಿರನೆಂಬ ಮಹಾ ರಾಜನ ಪುತ್ರರಾದ ಋಜ್ರಾಶ್ವ, ಅಂಬರೀಷ, ಸಹದೇವ, ಭಯಮಾನ, ಸುರಾಧಸ್ ಎಂಬ ಐದು ಮಂದಿ ರಾಜರ್ಷಿಗಳು ಈ ಸೂಕ್ತದ ದ್ರಷ್ಟೃಗಳಾಗಿರುವರು. ಆರ್ಷಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—

ಸೂಕ್ತಂ ಸ ಯೋ ವೃಷೇತ್ಯೇತತ್ಸಂಚಿ ವಾರ್ಷಾಗಿರಾ ವಿದುಃ |

ನಿಯುಕ್ತಾ ನಾಮಧೇಯೈಃ ಸ್ವೈರಪಿ ಚೈತತ್ತ್ವದಿತ್ಯೈಚಿ || (ಇತಿ)

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್‌ಛಂದಸ್ಸು, ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಯು. ದಶರಾತ್ರವೆಂಬ ಯಾಗದ ಆರನೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ವತೀಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋಕ ಸೂತ್ರದ—ಯಂ ತ್ವಂ ರಥಮಿಂದ್ರ ಸ ಯೋ ವೃಷೇಂದ್ರ ಮರುತ್ವ ಇತಿ ತಿಸ್ರ ಇತಿ ಮರುತ್ವತೀಯಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೮-೧)

ಸೂಕ್ತ—೧೦೦

ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುನಾಕ—೧೫ || ಸೂಕ್ತ— ೧೦೦ ||

ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೭ || ವರ್ಗ— ೮, ೯, ೧೦, ೧೧ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ— ೧೯

|| ಋಷಿ— ಪುಷ್ಪಾಶ್ವ, ಅಂಬರೀಷ, ಸಹದೇವ, ಭಯಮಾನ, ಸುರಾಧಾಃ ||

|| ದೇವತಾ— ಇಂದ್ರಃ ||

|| ಭಂಡಃ— ತ್ರಿಷ್ಟುಭಃ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾಠಃ ||

ಸ ಯೋ ವೃಷಾ ವೃಷ್ಟೇಭಿಃ ಸಮೋಕಾ ಮಹೋ ದಿನಃ
ಪೃಥಿವ್ಯಾಶ್ಚ ಸನ್ಮಾಠಃ |

ಸತೀನಸತ್ವಾ ಹವ್ಯೇ ಭರೇಷು ಮರುತ್ವಾನ್ನೋ ಭವತ್ವಿಂದ್ರ
ಊತೀ || ೧ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಸಃ | ಯಃ | ವೃಷಾ | ವೃಷ್ಟೇಭಿಃ | ಸಂಽ ಓಕಾಃ | ಮಹಃ | ದಿನಃ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ |
ಚ | ಸಂಽ ರಾಠಃ |

ಸತೀನಽ ಸತ್ವಾ | ಹವ್ಯಃ | ಭರೇಷು | ಮರುತ್ವಾನ್ | ನಃ | ಭವತು | ಇಂದ್ರಃ |
ಊತೀ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯ ಇಂದ್ರೋ ವೃಷಾ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾ ವೃಷ್ಟ್ಯೇಭಿರ್ವೃಷ್ಟಿ ಭವೈರ್ವೀರ್ಯೈಃ ಸಮೋಕಾಃ
ಸಮ್ಯಕ್ ಸಮನೇತಃ ಸಂಗತೋ ಮಹೋ ಮಹತೋ ದಿವೋ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಯ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಪೃಥಿತಾಯಾ
ಭೂಮೇಶ್ವ ಸಮ್ರಾಡೀಶ್ವರಃ ಸತೀನಸತ್ತ್ವಾ | ಸತೀನಮಿತ್ಯುದಕನಾಮ | ಉದಕಸ್ಯ ಸತ್ತ್ವಾ ಸಾದಯಿತಾ
ಗಮಯಿತಾ | ಭರೇಷು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ಹವ್ಯಃ ಸರ್ವೈಃ ಸ್ತೋತ್ರೈಭಿರಾಹ್ವತವ್ಯಃ ಏವಂಭೂತೋ
ಮರುತ್ವಾನ್ನರುದ್ಧಿಯುಕ್ತಃ ಸ ಇಂದ್ರೋ ನೋಲ್ವಸ್ಮಾಕಮೂತೀ ಊತಯೇ ರಕ್ಷಣಾಯ ಭವತು ||
ವೃಷ್ಟ್ಯೇಭಿಃ | ವೃಷಭ್ಯಾಬ್ಧವೇ ಭಂದಸೀತಿ ಯತ್ | ಅಲ್ಲೋಪೋನ ಇತ್ಯಕಾರಲೋಪಃ |
ಯೇ ಚಾಭಾವಕರ್ಮಣೋರಿತಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಸ್ತು ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ನ ಭವತಿ | ಮಹಃ | ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ
ಕ್ಷಿಪ್ | ಯದ್ವಾ | ಮಹಚ್ಛಬ್ದೀಚ್ಛಬ್ದಲೋಪಃ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಮ್ರಾಟ್ |
ಮೋ ರಾಜಿ ಸಮಃ ಕ್ಷ್ವಾ | ಪಾ. ೮-೩-೨೫ | ಇತಿ ರಾಜತೌ ಕ್ವಿಬಂತ ಉತ್ತರಪದೇ ಸಮೋ ಮಹಾರಸ್ಯ
ಮಹಾರಾದೇಶಃ | ಮಹಾರಸ್ಯ ಚ ಮಹಾರವಚನಮನುಸ್ವಾರಬಾಧನಾರ್ಥಂ | ಸತೀನಸತ್ತ್ವಾ | ಷಡ್ವಿವಿಶರ-
ಣಗತ್ಯನಸಾದನೇಷು | ಮೇಘೇಷು ನಿಷೀದತೀತಿ ಸತೀನಂ ವೃಷ್ಟ್ಯುದಕಂ | ಔಣಾದಿಕ ಈನಪ್ರತ್ಯಯಸ್ತು-
ಕಾರಾಂತಾದೇಶಶ್ಚ | ಯದ್ವಾ | ಸತೀ ಮಾಧ್ಯುಹಿಕಾ ವಾಕ್ | ಸಾ ಇನಾ ಈಶ್ವರಾ ಯಸ್ಯ ತಪ್ತತೀನಂ |
ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪೂವದ್ಭಾವಭಾವಃ | ತಪ್ತತ್ತ್ವಾ | ಸದೇರಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಾತ್ಪ್ರ ಈರಸದ್ಯೋಸ್ತುತ್ವ |
ಉ. ೪-೧೧೬ | ಇತ್ಯಾಣಾದಿಕೋ ವನಿಹ್ ತುಡಾಗಮಶ್ಚ | ಮರುದ್ವ್ಯಧಾದಿತ್ವಾರ್ವಪದಾಂತೋದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ಮರುತ್ವಾನ್ | ಝಯ ಇತಿ ಮರುಪೋ ವತ್ವಂ | ಊತೀ | ಊತಿಯೂತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ವಿನ
ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಚಿತುರ್ಥ್ಯಾಃ ಪೂರ್ವಸರ್ವೋದೀರ್ಘಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯಃ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನು || ವೃಷಾ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವವನೂ, | ವೃಷ್ಟ್ಯೇಭಿಃ—(ಸಮಸ್ತ |
ಶಕ್ತಿಗಳೊಡನೆಯೂ | ಸಮೋಕಾಃ—ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವವನೂ | ಮಹಃ—ಅತಿ ವಿಸ್ತಾರವಾದ | ದಿವಃ—
ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೂ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಚ—ಪೃಥಿವಿಗೂ ಕೂಡ | ಸಮ್ರಾಟ್—ಏಕಮಾತ್ರಪ್ರಭುವಾಗಿರುವವನೂ |
ಸತೀನ ಸತ್ತ್ವಾ—ನೀರನ್ನು ಹರಿಸುವವನೂ | ಭರೇಷು—ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ | ಹವ್ಯಃ—(ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಸಹಾಯ
ಕ್ಕಾಗಿ) ಕರೆಯಲ್ಪಡುವವನೂ ಆಗಿ | ಮರುತ್ವಾನ್—ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವನೋ | ಸಃ ಇಂದ್ರಃ—
ಆ ಇಂದ್ರನು | ಸಃ—ನಮ್ಮ | ಊತೀ—ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ | ಭವತು—ಇರಲಿ |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಭಕ್ತರ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಡುವವನೂ, ಸಮಸ್ತಶಕ್ತಿಗಳೊಡನೆಯೂ ಕೂಡಿರುವವನೂ, ಅತಿ
ವಿಸ್ತಾರವಾದ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಪೃಥಿವಿಗೂ ಏಕಮಾತ್ರಪ್ರಭುವಾಗಿರುವವನೂ, ನೀರನ್ನು ಹರಿಸುವವನೂ
ಮತ್ತು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವವನೂ ಆಗಿರುವ ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ
ಕೂಡಿಕೊಂಡು ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಇರಲಿ.

English Translation

May he who is the showerer of desires, who is co-dweller with (all) energies, the supreme ruler over the vast heaven and earth, the sender of water and to be invoked in battles ; may Indra, associated with the Maruts, be our protection.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವೃಷಾ—ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾ | ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವವನು.

ವೃಷ್ಟ್ಯೇಭಿಃ—ವೃಷ್ಟಿ ಭವೈರ್ವೀರ್ಯೈಃ | ವೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿರುವ ವೀರ್ಯಗಳೊಡನೆ. ವೃಷಾ, ವೃಷ್ಟ್ಯೇಭಿಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ವೃಷ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವುಗಳಾಗಿವೆ. ವೃಷು ಸೇಚನೇ ; ವೃಷ—ಶಕ್ತಿ ಬಂಧನೆ ; ಎಂಬ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಸುರಿಸು, ಚಿಮುಕಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ವೃಷ ಧಾತುವಿನಿಂದ ವೃಷಾ ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಪದವೂ ; ಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಎರಡನೆಯ ಧಾತುವಿನಿಂದ ವೃಷ್ಟ್ಯೇಭಿಃ ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ ಪದವೂ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆಯೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಾಡತಕ್ಕ ವಿವರಣೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದರೆ ವೃಷನ್ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವೂ ಈ ಮೂಲದಿಂದ ವ್ಯುತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಇತರ ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಪದೇಪದೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪದಗಳಿಗೆ ನಿಯತವಾದ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ವೃಷನ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಯಾವ ಯಾವ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆಯೆಂದು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವಾಗ ಅದರ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸೋಣ.

ಸೇಚನಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಪುಮಾನ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವೃಷನ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅನೇಕಕಡೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಪುಮಾನ್ ಎಂಬ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಸೂಚಕವಾಗಿ ಪುರುಷಪರ್ಮಾಯವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅಶ್ವಾದಿ ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಪರ್ಮಾಯವಾಗಿಯೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು.

ಯೇ ತ ಇಂದ್ರ ದದುಷೋ ವರ್ಧಯಂತಿ ಮಹಿ ಪ್ವತ್ರಂ ಸ್ಥವಿರಂ ವೃಷ್ಟ್ಯಂ ಚ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೫೪.೮)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಟ್ಯಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವೃಷತ್ವಂ | ಪುಂಸ್ತ್ವಂ ಎಂದೂ,

ಸ್ತುತಃ ಕ್ರವಸ್ಯನ್ನವಸೋಪ ಮದ್ರಿಗ್ಯುಕ್ತಾ ಹರೀ ವೃಷಣಾ ಯಾಹ್ಯರ್ವಾಜ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೭೭-೧)

ಇಲ್ಲಿ ವೃಷಣಾ ಎಂದರೆ ಯುನಾಸಾ ಎಂದೂ,

ಭೂಷಣ್ಣ ಯೋಧಿ ಬಭ್ರೂಷು ನಮ್ನತೇ ವೃಷೇನ ಪತ್ತೀರಭ್ಯೇತಿ ರೋರುವತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೦-೬)

ಇಲ್ಲಿ ವೃಷಾ ಇವ ಎನ್ನುವದಕ್ಕೆ ಸೇಕ್ತಾ ವೃಷಭ ಇವ | ಸೇಚನೆ ಮಾಡುವ ವೃಷಭದಂತೆ ಎಂದೂ,

ಮಿನಾತಿ ಶ್ರಿಯಂ ಜರಿಮಾ ತನೂನಾಮಪೂ್ಯ ನು ಪತ್ತೀವ್ಯೃಷಣೋ ಜಗಮ್ಯುಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೭೯-೧)

ಇಲ್ಲಿ ವೃಷಣಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸೇಕ್ತಾರಃ ಪುರುಷಾಃ | ಎಂದೂ, ಇನ್ನೂ ಹೀಗೆಯೇ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದರಂತೆಯೇ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಸೂಚಕವಾದುದೂ, ಪುರುಷಪ್ರಾಣಿಯ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಮತ್ತು,

ವೃಷಾ ನಾಂ ಮೇಘೋ ವೃಷಣಾ ಪೀಷಾಯ ಗೋರ್ನ ಸೇಕೇ ಮನುಷೋ ದಶಸ್ಯನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೧-೮)

ದಸ್ಯೋ ಹಿ ಸ್ಮಾ ವೃಷಣಂ ಪಿನ್ವಸಿ ತ್ವಚಂ ಕಂ ಜಿಜ್ಯಾಸೀರರರುಂ ಶೂರ ಮರ್ತ್ಯಂ ಪರಿವೃಣಕ್ತಿ ಮರ್ತ್ಯಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೯-೩)

ತಾ ತೋ ತೇ ಸತ್ಯಾ ತುವಿನ್ವಮ್ನ ವಿಶ್ವಾ ಪ್ರ ಧೇನವಃ ಸಿಸ್ರತೇ ವೃಷ ಉಧ್ವಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೨-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕಃ, ವರ್ಷಣಪರಮಸಸ್ಯಃ | ನೀರನ್ನು ಸುರಿಸುವುದು, ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವವನ ಎಂದು ಸೇಚನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಇನ್ನೂ ಇತರ ಅರ್ಥಗಳೂ ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ತೋರಿದರೂ ಸಹ ವೃಷ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿ, ವೀರ್ಯ ಎಂಬರ್ಥವೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ನಾನಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಆ ಪ್ಯಾಯಸ್ಸ ಸಮೇತು ತೇ ವಿಶ್ವತಃ ಸೋಮ ವೃಷ್ಯಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೧-೧೬)

ಮಹಾ ಆಸಿ ಮಹಿಷ ವೃಷ್ಯೇಭಿರ್ಧನಸ್ಪೃದುಗ್ರ ಸಹಮಾನೋ ಅನ್ಯಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪೬-೨)

ವಿ ಚರ್ಮಣೇನ ಧಿಷಣೇ ಅವರ್ತಯದ್ವೈಶ್ವಾನರೋ ವಿಶ್ವಮಧತ್ತ ವೃಷ್ಯಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೮-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾಋಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೀರ್ಯ ಮತ್ತು ಪರಾಕ್ರಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿದೆ. ಇದೂ ಅಲ್ಲದೇ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನಾಗಿಯೇ ವೃಷನ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿ

ಸಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿದೆಯೆಂದು ಊಹಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಪೋಷಾ ಅನಸಃ ಸರತ್ಸಂಸಿಷ್ಟಾದಹ ಬಿಭೃಷೀ | ನಿ ಯತ್ಸೀಂ ಶಿತ್ನಥದ್ವೃಷಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೦-೧೦)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಪರಾಕ್ರಮವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿದೆಯೆಂಬ ಸಂಶಯಕ್ಕೂ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದೊಂದುಸಲ ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರೂ ಸಹ ಈ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ ಅಪ್ಪುನಿಷ್ಕವಾಗಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿಲ್ಲ.

ವೃಷಾ ಛಂದುರ್ಭವತಿ ಹರೈತೋ ವೃಷಾ ಕ್ಷೇಮೇಣ ಧೇನಾಂ ಮಘವಾ ಯದಿನೃತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೫-೪)

ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ವೃಷಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ನೊದಲು ವೃಷಾ—ಹವಿಷಾಂ ವರ್ಷಯಿತಾ ಯಜಮಾನಃ ಎಂದೂ, ಅನಂತರ ಯದ್ವಾ ವೃಷಾ—ಇಂದ್ರಃ ಎಂದೂ ಹೇಳಿರುವಾಗ ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ನಾನಾ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದೊಂದು ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲೂ ಅದಕ್ಕನುಗುಣವಾದ ಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿದು ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಭಾವಗರ್ಭಿತವಾದ ಈ ಪದದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ Max Muller (ನಾಕ್ಸ್-ಮುಲ್ಲರ್) ಎಂಬ ಆಂಗ್ಲವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರನು ಈ ಪದದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಭಾವಗಳ ಗರ್ಭಿರತೆಯನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕಂಡಂತೆ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.

In Vrishan we have one of those words which it is almost impossible to translate accurately. It occurs over and over again in the Vedic hymns and if we once know the various ideas which it either expresses or implies, we have little difficulty in understanding its import in a vague and general way, though we look in vain for corresponding terms in any modern language and we shall see how difficult it would be to translate such terms without losing either the key-note that was still sounding, or the harmonies which were set vibrating by it in the minds of the poets and their listeners.

(F. Max Muller, The Sacred Books of the East, Vol. XXXII P. 138-139)

ವೀರೈ, ಪರಾಕ್ರಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ವೃಷನ್ ಶಬ್ದವನ್ನುಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ವೃಷ್ಟೇಭಿಃ ಎಂದರೆ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಇಂದ್ರನೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ದೇವತೆಗಳಿಗಾಗಲಿ ಮಾನವರಿಗಾಗಲಿ ವೀರೈದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಮನಾಗಿರಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನೂ ಇಂದ್ರನ ವೀರೈಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಸಕಲರೂ ಆಶ್ಚರ್ಯಪಡುವರೆಂದೂ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅಸ್ಯೇದು ಭಿಯಾ ಗಿರಯಶ್ಚ ದೃಷ್ಟಾ ದ್ಯಾವಾ ಚ ಭೂಮಾ ಜನುಷಸ್ತುಜೇತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೧-೧೪)

ಅನುತ್ಪನ್ನಾ ತೇ ಮಘವನ್ನಕಿರ್ನು ನ ತ್ವಾವಾ ಅಸ್ತಿ ದೇವತಾ ವಿದಾನ್ಃ |

ನ ಜಾಯಮಾನೋ ನಶತೇ ನ ಜಾತೋ ಯಾನಿ ಕರಿಷ್ಯಾ ಕೃಣುಹಿ ಪ್ರವೃದ್ಧ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೫-೯)

ನ ದ್ಯಾವ ಇಂದ್ರಮೋಜಸಾ ನಾಂತರಿಷ್ಟಾಣಿ ವಜ್ರಿಣಂ |

ನ ವಿವ್ಯಚಂತ ಭೂಮಯಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೧೫)

ನಹೀ ನ್ವಸ್ಯ ಪ್ರತಿಮಾನಮಸ್ತೃನ್ತರ್ಜಾತೇಷೂತ ಯೇ ಜನಿತ್ವಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೮-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಇಂದ್ರನು ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಕ್ಕೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಸಮ್ರಾಟ್, ಸ್ವರಾಟ್ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಇಂದ್ರನಿಗಿರುವ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಪದವಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ.

ಅವಾಸ್ಯಜಂತ ಜಿನ್ವಯೋ ನ ದೇವಾ ಭುವಃ ಸಮ್ರಾಳಿಂದ್ರ ಸತ್ಯಯೋನಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೯-೨)

ವಿನಾ ವಸ್ತ ಇಂದ್ರಃ ಸತ್ಯಃ ಸಮ್ರಾಡ್ಧಂತಾ ವೃತ್ತಂ ವರಿವಃ ಪೂರನೇಕಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೧-೧೦)

ರಾಜಾಭವೋ ಜಗತ್ತ್ವರ್ಷಣೀನಾಂ ಸಾಕಂ ಸೂರ್ಯಂ ಜನಯನ್ವ್ಯಾಮುಷಾಸಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೩೦-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಬೋಧಿಸಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸರ್ವಲೋಕಕ್ಕೂ ಪ್ರಭುವೆಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಸತೀನಸತ್ಯಾ—ಅರ್ಣಿ, ಹೋದಿ, ಹೆದ್ದ ಇತ್ಯಾದಿ ೧೦೧ ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೨೩) ಸತೀನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದರ್ಥ. ಸತೀನಸ್ಯ ಸತ್ಯಾ-ಸಾದಯಿತಾ, ಗಮಯಿತಾ, ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ನೀರನ್ನು ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು. ವೃತ್ತನು ಆವರಿಸಿದ ಕಡೆಯನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ನೀರನ್ನು ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದುದು, ಇಂದ್ರನ ಪರಾಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಇಂದ್ರಸ್ಯ ನು ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರವೋಚಂ ಎಂದು ಋ. ಸಂ. ಒಂದನೇ ಮಂಡಲದ ಮೂವತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಪರಾಕ್ರಮಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ

ಪ್ರ ತ ಇಂದ್ರ ಪೂರ್ವಾಣಿ ಪ್ರ ನೂನಂ ವೀರ್ಯಾ ವೋಚಂ ಪ್ರಥಮಾ ಕೃತಾನಿ |

ಸತೀನಮನ್ಯುರಶ್ರಥಾಯೋ ಅದ್ರಿಂ ಸುನೇದನಾಮುಕೈಃ ಪೂರ್ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ಗಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೨-೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನ ವೀರ್ಯಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಶ್ಲಾಘಿಸುತ್ತಾ ಸತೀನಮನ್ಯುಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಸತೀನಸತ್ಯಾ ಎಂದೂ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವಂತೆ ಉದಕವನ್ನು ಸುರಿಸತಕ್ಕ ಇಂದ್ರನ ಗುಣ

ವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಸತೀನಸತ್ಯಾ, ಸತೀನಮನ್ಯುಃ ಎಂದರೆ ಉದಕಾಭಿವರ್ಷಣಬುದ್ಧಿಯುಕ್ತಃ ವೃಷ್ಟಿರೂಪದ ಉದಕವನ್ನು ಸುರಿಸುವ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥ.

ಭರೇಷು ಹವ್ಯಃ—ಭರ ಇತಿ ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮ | ಭರತೇರ್ವಾ, ಹರತೇರ್ವಾ | (ನಿ. ೪-೨೪) ವಹಿಸು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಭೃಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲೀ, ಅಪಹರಿಸು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಹೃ ಎಂಬ ಧಾತು ವಿನಿಂದಾಗಲೀ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಭರ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಭರೇಷು-ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ; ಹವ್ಯಃ—ಸ್ತೋತ್ರಭಿರಾಹ್ವತವ್ಯಃ ಇಂದ್ರಃ ಯುದ್ಧಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಭಕ್ತರಿಂದಲೂ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವವನು. ಇಂದ್ರನು ಯುದ್ಧದೇವತೆಯೆಂದು ಅವನ ಜನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಉಪಸ್ಥಾಯ ಮಾತರಮನ್ನಮೃಷ್ಟ್ಯ ತಿಗ್ಮಮಸತ್ಯದ್ಭಿ ಸೋಮಮೂಢಃ |
ಪ್ರಯಾವಯನ್ನ ಚರದ್ಧೃತ್ಯೋ ಅನ್ಯಾನ್ಮಹಾನಿ ಚಕ್ರೇ ಪುರುಢಪ್ರತೀಕಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪೮-೩)

ಜಜ್ಞಾ ನಃ ಸೋಮಂ ಸಹಸೇ ಪಪಾಥ ಪ್ರ ತೇ ಮಾತಾ ಮಹಿಮಾನಮುವಾಚ |
ಏಂದ್ರ ಪಪ್ರಾಭೋರ್ವಂದಂತಿಕ್ಷಂ ಯುಧಾ ದೇವೇಭ್ಯೋ ವರಿವಶ್ಚ ಕರ್ಥ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪೮-೩)

ಎಂಬುದಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಬಲಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೂ, ಯುದ್ಧದ ಸನ್ನಾಹಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಸಹಕಾರಿಯಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿದನು. ಮತ್ತು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯಿಸಿ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲಮಾಡಿಕೊಟ್ಟನು ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಇವನ ಭಕ್ತರೂ ಕೂಡ ಯುದ್ಧಕಾಲಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮೊರೆಯಿಡುತ್ತಾರೆ.

ಯಂ ಕ್ರಂದಸೀ ಸಂಯತೀ ವಿಹ್ವಯೇತೇ ಪರೇನರ ಉಭಯಾ ಅಮಿತ್ರಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೨-೮)

ತ್ವಾಂ ವೃತ್ರೇಷ್ವಿಂದ್ರ ಸತ್ತತಿಂ ತರುತ್ರಂ ತ್ವಾಂ ಚಸ್ವೇ ಮುಷ್ಠಿಹಾ ಗೋಷು ಯುಧ್ಯನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೨೬-೨)

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕರೆದಿರುವುದರಿಂದ ಭರೇಷು ಹವ್ಯಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ.

ಮರುತ್ವಾನ್—ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸಾಹಚರ್ಯವು ಶ್ರುತಿಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ಇರುವ ರಾಜಪ್ರಜಾಸಂಬಂಧವೂ, ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಅರ್ಪಣೆಯೂ, ಮತ್ತು ವೃತ್ರಾಸುರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧವನ್ನು ನಡೆಸುವಾಗ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮರುತ್ತುಗಳು ಸಹಾಯಮಾಡುವುದೂ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕಕಡೆ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳಿಂವ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿದ್ದವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪೂರ್ವಕಥೆಯೊಂದನ್ನು ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು.

ಆತಿಥ್ಯೇನ ವೈ ದೇವಾ ಇಷ್ಟಾಃ | ತಾನ್ಸುನುದವಿಂದತ್ತೇ ಚತುರ್ಥಾ ವ್ಯದ್ರವನ್ನ ಸೋನ್ಯಸ್ಯ
ಶ್ರಿಯಾತಿಷ್ಠ ಮಾನಾ ಅಗ್ನಿರ್ವಸುಭಿಃ, ಸೋಮೋ ರುದ್ರೈರ್ವರುಣ ಆದಿತ್ಯೈರಿಂದ್ರೋ
ಮರುದ್ಭಿರ್ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ವಿಶ್ವೇದೇವೈಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೪-೨-೧).

ಹಿಂದೆ ದೇವತೆಗಳು ಆತಿಥ್ಯಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದಾಗ ಅವರವರಲ್ಲೇ ವೈಮನಸ್ಯವುಂಟಾಗಿ ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು
ಸೋಲಲಿಷ್ಟಪಡದೇ ನಾಲ್ಕು ಗುಂಪುಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾದರು. ಅಗ್ನಿಯು ವಸುಗಳೊಂದಿಗೂ,
ಸೋಮನು ರುದ್ರರೊಂದಿಗೂ, ವರುಣನು ಆದಿತ್ಯರೊಂದಿಗೂ, ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ತುಗಳೊಂದಿಗೂ ಮತ್ತು ಬೃಹ
ಸ್ಪತಿಯು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಗುಂಪುಮಾಡಿಕೊಂಡರು, ಎಂಬ ಈ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ
ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಸಾಹಚರ್ಯವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ ಅವರೊಡನೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು
ಹೇಳಿರುವುದು. ಇದೂ ಅಲ್ಲದೇ, ಇಂದ್ರನೇ ದೊರೆಯೆಂದೂ ಮರುತ್ತುಗಳೇ ಪ್ರಜೆಗಳೆಂದೂ ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ.
ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಕ್ಷತ್ರಂ ನಾ ಇಂದ್ರೋ ವಿಶೋ ಮರುತೋ ವಿಶಾ ವೈ ಕ್ಷತ್ರಿಯೋ ಬಲವಾನ್ ಭವತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೩-೩-೬).

ಇಂದ್ರನು ಕ್ಷಾತ್ರದೇವಸ್ಥಳ ರಾಜನು, ಮರುತ್ತುಗಳೇ ಪ್ರಜೆಗಳು. ಪ್ರಜೆಗಳ ಸಹಕಾರದಿಂದಲೇ ರಾಜನು ಶಕ್ತಿ
ಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ಆಗುತ್ತಾನೆಂದು ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಪರಾಕ್ರಮವು ವೃದ್ಧಿಯಾಯಿತೆಂದೂ ಸೂಚಿ
ಸಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವೂ, ಸಾಹಚರ್ಯವೂ ಇರುವುದರಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಮರುತ್ತು
ಗಳನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಕ್ರಮವೂ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಅನವದ್ಯೈರಭಿದ್ಯುಭಿರ್ಮುಖಃ ಸಹಸ್ಯದರ್ಚತಿ |

ಗಣೈರಿಂದ್ರಸ್ಯ ಕಾಮ್ಯೈಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬-೮).

ಮುಂದ್ರಾಃ ಸುಜಿಹ್ವಾಃ ಸ್ವರಿತಾರ ಆಸಭಿಃ ಸಂಮಿಶ್ಲಾ ಇಂದ್ರೇ ಮರುತಃ ಪರಿಷ್ಪಾಭಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೬-೧೧).

ಸ ನೋ ಮರುದ್ಭಿರ್ವೃಷಭ ಶ್ರವೋ ಧಾ ಉಗ್ರ ಉಗ್ರೇಭಿಃ ಸ್ಥವಿರಃ ಸಹೋದಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೭೧-೫).

ಎಂಬವೇ ಮುಂತಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಆಹ್ವಾನವೂ ಹವಿಸ್ಸಿನ
ಅರ್ಪಣೆಯೂ ಇದೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಸಾಹಚರ್ಯವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮರುತ್ಯಾನ್ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ.
ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿರುವ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿರುವ ಸಮಯಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಮರುತ್ಯಾನ್ ಎಂದು ಕರೆದಿದೆ
ಯೆಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧಸೂಚಕವಾದ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಹ ಯತ್ರೇಂದ್ರೋ ಮರುತ್ಯಾಂಸ್ತತ್ರ ಸೋಽಭವತ್ |

(ಬೃ. ದೇ. ೪-೫೬)

ಊತಯೇ—ಊತಿರವನಾತ್ (ನಿ. ೫-೩) ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಚನವು.
ಆ ತ್ವಾ ರಥಂ ಯಥೋತಯೇ ಸುಮ್ಮಾಯ ವರ್ತಯಾಮಸಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೬೮-೧).

ಎಂಬ ಶುಕ್ಲನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನೂ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವೃಷ್ಟೇಭಿಃ—ವೃಷನ್‌ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಭವೇಛಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಚಿ ಭವ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲೋಪೋನಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಯೇಚಾಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ವೃತ್ಯಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ವೃಷ್ಟ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾಬಹುವಚನ ಭಿನ್ ಪರವಾದಾಗ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಏಸ್‌ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ಯ. ಯತೋನಾನಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಃ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಮ್. ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಹ್. ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ, ಅಥವಾ ಮಹತ್‌ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಅತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಭಾವದವನಾಗಿ ಲೋಪ. ಏಕಾಚಾಗಿ ಅದರಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಸಾವೇಕಾಚೆಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಿವಃ—ಉಡಿದಂ ಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ—ಉದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್‌ಪೂರ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಮ್ರಾಟ್—ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತಾ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಲೋಪ. ಕ್ವಿಬಂತವಾದ ರಾಜ್ಯಧಾತುವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಮಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಮೋರಾಜಿ ಸಮಃ ಕ್ವಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರವೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್‌ಕೃತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರಸಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ವೃಶ್ಚಭೃಶ್ಚ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಜಸ್ತ್ವದಿಂದ ಡಕಾರಾದೇಶ. ಅವಸಾನನಿಬಂಧನವಾಗಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಚರ್ತ್ವ.

ಸತೀನಸತ್ವಾ—ಷಡ್‌ಲ್ಯ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು. ಧಾತು. ಮೇಘೇಷು ನಿಷೀದತಿ ಇತಿ ಸತೀನಂ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಮ್ (ಮಕೆ ನೀರು) ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಈನ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ. ಅಥವಾ

ಸತೀ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ವಾಕ್. (ಶಬ್ದಗ ಅವಸ್ಥಾಭೇದ) ಸತೀ ಇನಾ ಈಶ್ವರಾ ಯಸ್ಯ ತತ್ ಸತೀನಮ್. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪುನಃ ಪತ್ತಾ ಸತೀನಸತ್ಯಾ. ಪುನಃ ಅದೇ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥ ವಿನಿಶ್ಚಯಾದಿವಾಗಿ ಪ್ರ ಈರಸದ್ಯೋಸ್ತು ಟ್ ಚ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಣಾದಿಕ ವಾದ ವನಿಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಪನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ತುಟಾಗಮ. ಸತೀನಸತ್ಯನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಮರುದ್ವೈ ಧಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ. ನಲೋಪ.

ಮರುತ್ವಾನ್—ಮರುತಃ ಅಸ್ಯ ಸಂತಿ ಇತಿ ಮರುತ್ವಾನ್. ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಮರುತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಝಯಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಝಯಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮರುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಸ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಅತ್ಯಂತಸ್ಯ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಉಗಿತಾದುದ ರಿಂದ ನುನಾಗಮ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಊತೀ—ಊತಿಯೂತಿ ಜೂತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ವಿಶಿಷ್ಟ ಕ್ರಿನ್ನಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸತನಾಗಿದೆ. ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಸುಸಾಂಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಾರ್ಥದೀರ್ಘ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧ ||

— ೫೦೩ —

ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ

ಯಸ್ಯಾನಾಪ್ತಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯೇವ ಯಾಮೋ ಭರೇಭರೇ ವೃತ್ತ-

ಹಾ ಶುಷ್ಕೋ ಅಸ್ತಿ ।

ವೃಷಂತಮಃ ಸಖಿಭಿಃ ಸ್ವೇಭಿರೇವೈರ್ಮರುತ್ವಾನೋ ಭವತ್ವಿಂದ್ರ

ಊತೀ || ೨ ||

ಸದಪಾಠಃ

ಯಸ್ಯ | ಅನಾಪ್ತಃ | ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಇವ | ಯಾಮುಃ | ಭರೇ ಭರೇ | ವೃತ್ತ -

ಹಾ | ಶುಷ್ಕಃ | ಅಸ್ತಿ |

ವೃಷನ್ ತಮಃ | ಸಖಿ ಭಿಃ | ಸ್ವೇಭಿಃ | ಏವೈಃ | ಮರುತ್ವಾನ್ | ನಃ | ಭವತು |

ಇಂದ್ರಃ | ಊತಿ | ॥ ೨ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಯಾನೋ ಗತಿರನಾಪ್ತಃ ಪರೈರಪ್ರಾಪ್ತಾ ಸೂರ್ಯಸ್ಯೇವ | ಯಥಾ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಗತಿರನ್ಯೈರ್ನ ಪ್ರಾಪ್ತುಂ ಶಕ್ಯತೇ ತದ್ವತ್ | ಸ್ವೇಭಿರಾತ್ಮೀಯೈರೇವೈರ್ಗಮನಶೀಲೈಃ ಸಖಿಭಿರ್ಮಿತ್ರಭೂತೈರ್ಮಾರುದ್ಭಿಃ ಸಹ ವೃಷಂತಮೋಽತಿಶಯೇನ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾ | ಭರೇ ಭರೇ ಸರ್ವೇಷು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ವೃತ್ತಹಾ ಶತ್ತ್ರೋಣಾಂ ಹಂತಾ ಶುಷ್ಕಃ ಸರ್ವೇಷಾಮಸುರಾಣಾಂ ಶೋಷಕಃ ಏವಂಭೂತೋ ಯ ಇಂದ್ರೋಽಸ್ತಿ ವಿದ್ಯತೇ ಸ ಮರುತ್ವಾನಿಂದ್ರೋ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ರಕ್ಷಣಾಯ ಭವತು || ಯಾಮುಃ | ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ | ಅರ್ತಿಪ್ತಸ್ತಿತ್ಯಾದಿನಾ ಭಾವೇ ಮನ್ವತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುಕ್ತತ್ವಂ | ಶುಷ್ಕಃ | ಶುಷ ಶೋಷಣೇ ಅವಿಸಿವಿಸಿರುಷಿಭ್ಯಃ ಕಿತ್ | ಉ. ೧-೧೪೩- | ಇತಿ ಮನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುಕ್ತತ್ವಂ | ಅಸ್ತಿ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ | ವೃಷಂತಮಃ | ವೃಷಣ್ಯತಬ್ಬಾದುದ್ವೈರಸ್ಯ ತಮಪೋ ನಾಭ್ಯಸ್ಯ | ಪಾ. ೮-೨-೧೨ | ಇತಿ ಸುಪ್ | ಏವೈಃ | ಇಣ್ ಗತೌ | ಇಣ್ ಶೀರ್ಜ್ ಭಾಂ ವನ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯಸ್ಯ-ಯಾವ ಇಂದ್ರನ | ಯಾಮುಃ-ಸಂಚಾರದ ವೇಗವು (ತ್ವರಿತಗತಿಯು) | ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಇವ-ಸೂರ್ಯನ ಸಂಚಾರದ ವೇಗದಂತೆ | ಅನಾಪ್ತಃ-ಮೀರಿಸಲಶಕ್ಯವೋ, (ಮತ್ತು ಯಾವ ಇಂದ್ರನು) | ಸ್ವೇಭಿಃ-ತನ್ನವರೂ | ಏವೈಃ-ಗಮನಶೀಲರೂ | ಸಖಿಭಿಃ-ಮಿತ್ರಭೂತರೂ ಆದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ | ವೃಷಂತಮಃ-ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವವನೂ | ಭರೇ ಭರೇ-ಸಕಲ ಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ವೃತ್ತಹಾ-ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ | ಶುಷ್ಕಃ-(ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು) ಕ್ಷೇಣಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ ಆಗಿ | ಅಸ್ತಿ-ಇದ್ದಾನೆಯೋ | ಮರುತ್ವಾನ್-ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿರುವ | ಇಂದ್ರಃ-ಆ ಇಂದ್ರನು | ನಃ-ನಮ್ಮ | ಊತಿ-ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ | ಭವತು-ಇರಲಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಯಾವ ಇಂದ್ರನ ಸಂಚಾರದ ವೇಗವು ಸೂರ್ಯನ ವೇಗದಂತೆ ಯಾರಿಂದಲೂ ಮೀರಿಸಲಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದೋ, ಮತ್ತು ಯಾವ ಇಂದ್ರನು ಗಮನಶೀಲರೂ, ತನ್ನ ಮಿತ್ರಭೂತರೂ ಆದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಅತಿಶಯವಾದ

ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವವನೂ, ಸಕಲಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ, ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಕ್ಷೀಣವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವವನೂ ಆಗಿ ಇದ್ದಾನೆಯೋ ಆ ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿರಲಿ-

English Translation

May he whose course, like that of the sun, is not to be overtaken, who in every battle is the slayer of his foes, the witherer (of opponents), who with his swift-moving friends (the winds) is the most bountiful (of givers); may Indra, associated with the Maruts, be our protection.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಯೇಸ್ಯ ಯಾಮುಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಇವ ಅನಾಪ್ತಃ—ಇಂದ್ರನ ಸಂಚಾರದ ವೇಗವು ಸೂರ್ಯನ ಸಂಚಾರ ವೇಗದಂತೆ ಅತ್ಯಂತ ಶೀಘ್ರವಾದುದು ಮತ್ತು ಯಾರಿಂದಲೂ ಮೀರಿಸಲಸಾಧ್ಯವಾದುದು. ಇಂದ್ರನ ರಥವೂ, ಅಶ್ವಗಳೂ ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಗೂ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಅವನ ಸಂಚಾರದ ವೇಗವೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ನ ಪೋಣೀಭ್ಯಾಂ ಪರಿಭ್ಯೇ ತ ಇಂದ್ರಿಯಂ ನ ಸಮುದ್ರೈಃ ಪರ್ವತೈರಿಂದ್ರ ತೇ ರಥಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೬-೩).

ಆ ತ್ವಾ ಸಹಸ್ರಮಾ ಶತಂ ಯುಕ್ತಾ ರಥೇ ಹಿರಣ್ಮಯೇ |

(ಋ. ಸಂ ೮-೧-೨೪).

ಯಸ್ತೇ ರಥೋ ಮನಸೋ ಜನೀಯಾ ನೇಂದ್ರ ತೇನ ಸೋಮಪೇಯಾಯ ಯಾಹಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೨-೨).

ಎಂಬುದಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ರಥವೂ ಮನೋವೇಗಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಆ ರಥದ ವೇಗವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ವಾಹನದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕವನೂ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳಿಗಿಲ್ಲಾ ಪ್ರಭುವಾಗಿರತಕ್ಕವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನ ಗತಿಯ ವೇಗವು ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಕೆಲವು ಸಮಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ರಥದ ಅಶ್ವಗಳೇ ಇಂದ್ರನ ರಥವನ್ನೂ ವಹಿಸಿ ಅದರ ವೇಗವನ್ನು ಅಧಿಕವಾದುದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತವೆಯೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಅಹಂ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಪರಿ ಯಾಮ್ಯಾಶುಭಿಃ ಪ್ರೈತೇಭಿರ್ವಹಮಾನ ಓಜಸಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೯-೭).

ಎಂಬುದಾಗಿ ತಾನು ಸೂರ್ಯನ ವೇಗಗಾಮಿಗಳಾದ ಅಶ್ವಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಸಂಚರಿಸುವುದಾಗಿ ಇಂದ್ರನೇ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಯುವಿನ ವೇಗಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೀರಿದ ವೇಗವುಳ್ಳ ಅಶ್ವಗಳು ಇಂದ್ರನ ರಥವನ್ನು ವಹಿಸುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಯುಜಾನೋ ಆಶ್ವಾ ವಾತಸ್ಯ ಧುನೀ ದೇವೋ ದೇವಸ್ಯ ವಜ್ರಿವಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೨-೪).

ತ್ವಂ ತ್ಯಾ ಚಿದ್ವಾತಸ್ಯಾಶ್ವಾಗಾ ಋಜ್ರಾ ತ್ಮನಾ ವಹಧ್ಯೈ |

((ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೨-೫).

ಇವೇ ಮುಂತಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣನೆಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಸಂಚಾರದ ವೇಗವು ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ತಿಳಿಯಬರುತ್ತದೆ.

ಏವೈಃ ಸಖಿಭಿಃ—ಗಮನಶೀಲೈರ್ಮಿತ್ರಭೂತೈರ್ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಹ | ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಚಾರ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವರೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಿತ್ರಭೂತರೂ ಆದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಂದಿಗೆ; ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ಇವರ ಮೈತ್ರಿ ಯನ್ನೂ ಸಾಹಚರ್ಯವನ್ನೂ ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಮರುತ್ತುಗಳ ನೈಜವಾದ ಸ್ವರೂಪವು ಇಲ್ಲಿ ಏನೈಃ, ಏವಾಸಃ, ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅ ಯೇ ರಜಾಂಸಿ ತವಿಷೀಭಿರವ್ಯತ ಪ್ರ ವ ಏವಾಸಃ ಸ್ವಯತಾಸೋ ಅಧ್ರಜನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೬-೪).

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಏವಾಸಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಮರುತ್ಸಂಬಂಧಿಣಃ ಅಶ್ವವಿಶೇಷಾಃ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಶ್ವ ವಿಶೇಷಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಗಳಾದ ಅಶ್ವಗಳೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಅಲ್ಲದೆ—

ಪ್ರ ಪೋ ಮಹೇ ಮತಯೋ ಯಂತು ವಿಷ್ಣವೇ ಮರುತ್ಸತೇ ಗಿರಿಜಾ ಏವಯಾಮರುತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೮೭-೧).

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ೫-೮೭ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಏವಯಾಮರುತ್ತೆಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದಲೂ ಮರುತ್ತುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು. (ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಏವಯಾಮರುತ್ತೆಂಬುದು ಋಷಿಯ ಹೆಸರೆಂದೂ ಒಂದು ಮತ). ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ೩೦ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ನಾಲ್ಕನೇ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಛಾವಾಕಶಸ್ತವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಏವಯಾಮರುತ್ತೆಂಬ ಮಂತ್ರವು ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಪಠಿತವಾದುದಾಗಿಯೂ, ಇಂದ್ರನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಾಗಮಾಡುವಾಗ ಈ ಮರುತ್ಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಅಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡಿದಂತಾಗುತ್ತದೆಂದೂ ಬುಲಿಲನೆಂಬುವನು ಅಚ್ಛಾವಾಕನನ್ನು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿದುದೂ ಅದಕ್ಕೆ ಅಚ್ಛಾವಾಕನ ಸಮಾಧಾನವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆ ಕಥೆಯ ವಿವರಣೆಯು ಅನವಶ್ಯಕ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಣೆಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ಏವಾಸಃ, ಏನೈಃ, ಏವಯಾಮರುತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಚಾರಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಮರುತ್ತುಗಳೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ,

ಕಥಾ ದಾಶೇಮ ನಮಸಾ ಸುದಾನೂನೇವಯಾ ಮರುತೋ ಅಚ್ಛೋಕ್ತಾ ಪ್ರಶ್ನವಸೋ

ಮರುತೋ ಅಚ್ಛೋಕ್ತಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೧-೧೬).

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಏವಯಾಮರುತಃ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ವೃಷಂತನುಃ—ಅತಿಶಯೇನ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾ | ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವವನು. ವೃಷನ್ ಶಬ್ದದ ವಿಶೇಷಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಭರೇಭರೇ ವೃತ್ರಹಾ—ಸರ್ವೇಷು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ಶತ್ರುಣಾಂ ಹಂತಾ | ಸಕಲ ಸಂಗ್ರಾಮ
ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶತ್ರುನಾಶಕನಾದವನೆಂದು ವೃತ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಶತ್ರುವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ವೃತ್ರಹನ್ ಎಂಬ
ಪದವನ್ನು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ನೋಡಿದರೆ ವೃತ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಶತ್ರುವನ್ನು ಕೊಂದವನೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪೌರಾಣಿಕವಾದ
ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಪ್ರಕಾರ ವೃತ್ರ ಶಬ್ದವು ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸನ ಅಂಕಿತನಾಮವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆ
ಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಾನಾರ್ಥಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ರಾಕ್ಷಸ ಶತ್ರು. ಇತ್ಯಾದಿ. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆ
ಯಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳೂ ಇರುವ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಅನೇಕವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ನೋಡಿದರೆ
ಶತ್ರುನೆಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಶತ್ರುವು ನಾನಾ ರೂಪದಲ್ಲಿರಬಹುದು.
ಇಂದ್ರನ ಯುದ್ಧಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಿದರೆ ಈ ಶಬ್ದವು ಅರ್ಯವೃತ್ರ, ದಾಸವೃತ್ರ ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ
ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಯೇಯಾ ದಾಸಾನ್ಯಾರ್ಯಾಣಿ ವೃತ್ರಾ ಕರೋ ವಜ್ರಿಸ್ತುತುಕಾ ನಾಹುಷಾಣಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೨೨-೧೦)

ತ್ವಂ ತಾ ಇಂದ್ರೋಭಯಾ ಅನಿತ್ರಾನ್ ದಾಸಾ ವೃತ್ರಾಣ್ಯಾರ್ಯಾ ಚ ಶೂರ |

(೬-೨೩-೨)

ಹತೋ ವೃತ್ರಾಣ್ಯಾರ್ಯಾ ಹತೋ ದಾಸಾನಿ ಸತ್ಯತೀ |

(೬-೬೦-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ವೃತ್ರ ಎಂದರೆ ಶತ್ರುವು ಅರ್ಯರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಾಗಲೀ ಅನಾರ್ಯಗುಂಪಿನಲ್ಲಾಗಲೀ
ಇದ್ದು ಯಜ್ಞಕರ್ತನಿಗೆ ತೊಂದರೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ನಾಶಮಾಡಬೇಕೆಂದು
ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮೊರೆ ಇದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಜನಜೀವನಕ್ಕೆ ತೊಂದರೆ ಬಂದಕಾಲದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರನು ರಾಷ್ಟ್ರದೇವತೆಯ
ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನೇ ಪಡೆಯುವುದು ಸ್ವಭಾವ. ಇಂದ್ರನ ಅತ್ಯಂತ ಪರಾಕ್ರಮ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅತಿಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಈ
ದುಷ್ಪಶಕ್ತಿಯನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವುದೆಂದು ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ದುಷ್ಪಶಕ್ತಿಗಳು ನಾನಾ ರೂಪದಲ್ಲಿವೆ.
ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಹಿಂಸಾತ್ಮಕವಾದುದು ವೃತ್ರನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಈ ವೃತ್ರ ಶಬ್ದವು ವೃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದೆ. ವೃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ತಡೆಯುವುದು, ಆನರಿಸುವುದು,
ಮುಚ್ಚುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಋ. ಸಂ. ಭಾಗ ೨ ಪೇಜು 123 ರಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.
ಇಂತಹ ಪ್ರತಿಬಂಧಕರೂಪಿಯಾದ ಶತ್ರುನಾಶಕನಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವೃತ್ರಹನ್ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಅತ್ಯಂತ
ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಶುಷ್ಮಃ—ಓಜಃ, ಪಾಜಃ, ಇತ್ಯಾದಿ ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶುಷ್ಮವೆಂದರೆ ಬಲ
ವೆಂದರ್ಥ (ನಿ.೩-೯) ಶುಷ್ಮಮಿತಿ ಬಲನಾಮ ಶೋಷಯತೀತಿ ಸತಃ | (ನಿ.೨-೨೩) ಇಲ್ಲಿ ಬಲಶಾಲಿಯೆಂದು ಇಂದ್ರ
ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಸರ್ವೇಷಾಂ ಅಸುರಾಣಾಂ ಶೋಷಕಃ | ಸಕಲ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ಸ್ತೇನಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವ
ಬಲವುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕಿಯಾ ||

ಅನಾಪ್ತಃ—ಆಪ್ಲ್ಯ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣ್ಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕಾ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ನ ಆಪ್ತಃ ಅನಾಪ್ತಃ ನೌತ್ವಾತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಅನ್ಯಯಪೂರ್ವಸದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂರ್ಯಸ್ಯ—ಸ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ರಾಜಸೂಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಬಂತ ವಾಗಿ ನಿಸಾತಿತನಾಗಿದೆ. ಸ್ವೀಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಯಾಮಃ—ಯಾ ಪ್ರಾಸಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅರ್ತಿಸ್ತುಸು—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಗಮನವೆಂದರ್ಥ.

ವೃತ್ರಹಾ—ವೃತ್ರಂ ಹತವಾನ್ ವೃತ್ರಹಾ. ಬ್ರಹ್ಮಭ್ರೂಣ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃತ್ರಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಹನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾಗ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ.

ಅಸ್ತಿ—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಆದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ಪಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಯಸ್ಯ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೈತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವೃಷಂತಮಃ—ಅತಿಶಯೇನ ವೃಷಾ. ವೃಷಂತಮಃ. ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅತಿಶಾಯಿನೇ ತಮ- ಬಿಷ್ಯನ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ—ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ. ನಾಡ್ವಸ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮಪಿಗೆ ನುಟಾಗಮ. ತಮಸ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ವೇಭಿಃ—ತ್ವತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ ಪರವಾದಾಗ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಷ್ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನೇಝುಲ್ಯೇತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ.

ಏವೈಃ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಇಣ್ ಶೀರ್ಙ್ ಭ್ಯಾಂ ವನ್—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ —ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ದಿವೋ ನ ಯಸ್ಯ ರೇತಸೋ ದುಘಾನಾಃ ಪಂಥಾಸೋ ಯಂತಿ
ಶವಸಾ ಪರಿತಾಃ |

ತರದ್ವೇಷಾಃ ಸಾಸಹಿಃ ಪೌಂಸ್ಯೇಭಿರ್ಮರುತ್ವಾನೋ ಭವತ್ತಿಂದ್ರ
ಊತಿಃ || ೩ ||

ಪದಪಾಠಃ

ದಿವಃ | ನ | ಯಸ್ಯ | ರೇತಸಃ | ದುಘಾನಾಃ | ಪಂಥಾಸಃ | ಯಂತಿ | ಶವಸಾ |
ಅಪರಿತಾಃ |

ತರತ್ ದ್ವೇಷಾಃ | ಸಸಹಿಃ | ಪೌಂಸ್ಯೇಭಿಃ | ಮರುತ್ವಾನ್ | ನಃ | ಭವತು |
ಇಂದ್ರಃ | ಊತಿಃ || ೩ ||

ಶಾಂಖ್ಯಭಾಷ್ಯಂ

ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಪಂಥಾಸೋ ರತ್ನಯೋ ರೇತಸೋ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಾನಿ ದುಘಾನಾ ಮಹಂತಃ
ಪ್ರವರ್ಷಂತೋ ಯಂತಿ ನಿರ್ಗಚ್ಛಂತಿ ದ್ಯುಲೋಕಾದಿತ್ತತಃ ಪ್ರಸರಂತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ದಿವೋ
ನ | ಯಥಾ ದ್ಯೋತಮಾನಸ್ಯ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಕಿರಣಾ ವೃಷ್ಟಿಂ ಕುರ್ವಂತೋ ನಭಃಸ್ಥಲಾನ್ ನಿರ್ಗಚ್ಛಂತಿ ತದ್ವತ್ |
ಕೀದೃಶಾ ರತ್ನಯಃ | ಶವಸಾ ಬಲೇನ ಸಹಿತಾಃ | ಅಪರಿತಾಃ | ಪರಿರನಭಿಗತಾಃ | ದುಃಸ್ವಾಪಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |
ಸೋಮಯಿಂದ್ರಸ್ತರದ್ವೇಷಾ ದ್ವೇಷಾಂಸಿ ಶತ್ರುಂಸ್ತರನ್ | ಜಿತಕಕ್ರುಕ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಪೌಂಸ್ಯೇಭಿ-
ರ್ಬಲೈಃ ಸಸಹಿಃ | ಶತ್ರುಣಾಮಭಿಭವಿತಾ ಏವಂಭೂತೋ ಮರುತ್ವಾನಿಂದ್ರೋ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ರಕ್ಷ-
ಣಾಯ ಭವತು || ರೇತಸಃ | ರೇತ ಇತ್ಯುದಕನಾಮ | ರೀಯತೇ ಗಚ್ಛಂತಿ ರೇತಃ | ರೀಗತಿರೇಷಣಯೋಃ |
ಸುರೀಭ್ಯಾಂ ತುಟ್ಟ | ಉ. ೪-೨೦೧ | ಇತ್ಯಸುನ್ ತುಡಾಗಮುಚ್ಚ | ಶಸೋ ವೃತ್ಯಯೇನ ಜಸಾದೇಶಃ |
ದುಘಾನಾಃ | ದುಹ ಪ್ರಪೂರಣೇ | ಕರ್ತರಿ ಲಟಃ ಶಾನಚ್ | ಅದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛಪೋ ಲುಕ್ | ವೃತ್ಯಯೇನ
ಘಟ್ಟಂ | ವೃಷಾದೇರಾಕ್ರತಿಗಣತ್ವಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪಂಥಾಸಃ | ಪತಂತೀತಿ ಪಂಥಾನೋ ರತ್ನಯಃ |

ಪತೇಸ್ಥ ಚ | ಉ. ೪-೧೨ | ಇತೀನಿಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಕಾರಾಂತಾದೇಶಶ್ಚ | ಜಸಿ ಪಥಿಮಭ್ಯುಭುಷಾಮಾದಿತಿ
ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮಂ | ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ | ಯದ್ವಾ | ಪಂಥಾನ ಇತ್ಯತ್ರ ವರ್ಣವ್ಯಾಪತ್ತಾ ನಕಾರಸ್ಯ ಸಕಾರಃ |
ಪಥಿಮಥೋಃ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಸಹಿಃ | ಷಹ ಅಭಿಭವೇ | ಉತ್ಸರ್ಗಶ್ಚಂದ-
ಸೀತಿ ವಚನಾದಾದ್ಯಗಮಹನ ಇತಿ ಕಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಲಿಡ್ಯದ್ಭಾವಾದ್ವಿವರ್ತಕನಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನ | ಶವಸಾ—ಬಲದೊಡನೆ ಕೂಡಿದುದೂ | ಅಪರಿತಾಃ—(ಶತ್ರುಗಳಿಂದ)
ಸಮಾಪಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದುದೂ ಆದ | ಪಂಥಾಸಃ—ತೇಜಸ್ಸಿನ ಕಿರಣಗಳು | ದಿವೋ ನ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ
ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳು (ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸಿ) ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಹೊರಹೊರಡುವಂತೆ | ರೇತಸಃ—ಮಳೆಯನೀರು
ಗಳನ್ನು | ದುಘಾನಾಃ—ಸುರಿಸುತ್ತಾ | ಯಂತಿ—(ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಿಗೂ) ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತವೆಯೋ |
(ಅಂತಹ) ತರದ್ವೇಷಾಃ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸತಕ್ಕವನೂ (ಮತ್ತು) | ಪಾಂಸ್ಯೇಭಿಃ—(ತನ್ನ) ಪರಾಕ್ರಮ
ಗಳೊಡನೆ | ಸಸಹಿಃ—(ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ಹೊಡೆದಾಡಿ) ವಿಜಯಿಯಾಗುವವನೂ | ಮರುತ್ಸಾನ್—ಮರುತ್ತು
ಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವವನೂ ಆದ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಊತಿ—ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ |
ಭವತು—ಆಗಲಿ |

ಭಾಷಾರ್ಥ

ಯಾವ ಇಂದ್ರನ ಬಲದೊಡನೆ ಕೂಡಿದುದೂ, ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಸಮಾಪಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದುದೂ ಆದ
ತೇಜಸ್ಸಿನ ಕಿರಣಗಳು ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳಂತೆ ಮಳೆಯ ನೀರುಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಾ ದ್ಯುಲೋಕ
ದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಿಗೂ ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತವೆಯೋ, ಅಂತಹ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸತಕ್ಕವನೂ ಮತ್ತು ತನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮ
ಗಳೊಡನೆ ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ಹೊಡೆದಾಡಿ ವಿಜಯಿಯಾಗುವವನೂ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವವನೂ
ಆದ ಇಂದ್ರನು ನಮಗೆ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವವನಾಗಲಿ.

English Translation

May he, whose rays, powerful and unattainable, issue forth like those
of the sun, milking (the clouds); he who is victorious over his adversaries
triumphant by his manly energies; may Indra, associated with the Muruts
be our protection.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಸಾಯಣರ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೂ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಕ್ರಮ
ದಲ್ಲೂ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯಲ್ಲೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದ್ದರೂ ಮುಖ್ಯವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಒಂದೇ ಆಗಿದೆ. ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ
ದಲ್ಲಿ ಪಂಥಾಸಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ರತ್ನಯಃ—ಕಿರಣಗಳು ಎಂದಿದೆ. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಮಾರ್ಗಾಃ-ಮಾರ್ಗ

ಗಳೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಅನ್ವಯದಲ್ಲೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ನೋದಲನೆಯ ವಿವರಣೆಯಂತೆ,

ಯಸ್ಯ—ಇಂದ್ರಸ್ಯ | ಯಾವ ಇಂದ್ರನ; ಪಂಥಾಸಃ—ರಶ್ಮಯಃ | ಕಿರಣಗಳು; ರೇತಸಃ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಾನಿ—ಮಳೆಯ ನೀರುಗಳನ್ನು; ದುಘಾನಾಃ ಪ್ರವರ್ಷಂತಃ—ಸುರಿಸುತ್ತಾ; ಯಂತಿ ನಿರ್ಗಚ್ಛಂತಿ ದ್ಯುಲೋಕಾದಿತಸ್ತತಃ ಪ್ರಸರಂತಿ—ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗೂ ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿ ದಿವೋನ ಎಂಬುದು ಯಥಾ ದ್ಯೋತಮಾನಸ್ಯ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಕಿರಣಾ ವೃಷ್ಟಿಂ ಕುರ್ವಂತಃ ನಭಃಸ್ಥಲಾನ್ನಿರ್ಗಚ್ಛಂತಿ ತದ್ವತ್ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳು ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಾ ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಹೊರಟು ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಸರಿಸುವಂತೆ ಎಂದು ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಭೆಗೂ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಭೆಗೂ ಇರುವ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಉಪಮಾನವೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಆಗ ಶವಸಾ, ಅಪರೀತಾಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಪಂಥಾಸಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ, ಶವಸಾ ಎಂದರೆ ಬಲದೊಡನೆ ಕೂಡಿದುದು ಎಂದೂ, ಅಪರೀತಾಃ ಎಂದರೆ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಸಮಾಪಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದುದು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಎರಡನೆಯ ವಿವರಣೆಯಂತೆ, ದಿವ ಇತಿ ಪಂಚಮಿಾ | ನ ಶಬ್ದಃ ಉಪರಿಷ್ಠಾದುಪಚಾರಃ | ದ್ಯುಲೋಕಾತ್ ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಬಲೇನ ರೇತಸಃ ವೃಷ್ಟಿಲಕ್ಷಣಾನ್ಯುದಕಾನಿ | ದುಘಾನಾಃ ಕ್ಷರಂತಃ | ಪಂಥಾಸಃ ವೃಷ್ಟಿಪತನಮಾರ್ಗಾಃ | ಯಂತಿ ಪೃಥಿವೀಂ ಪ್ರತಿ ಗಚ್ಛಂತಿ | ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಪತನಮಾರ್ಗಗಳು ದೇವಲೋಕದಿಂದ ಪೃಥಿವಿಗೆ ಆಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ದಿವಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ದೇವಲೋಕದಿಂದ ಎಂದು ಪಂಚಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ನ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಮಾನಸೂಚಕವಾಗಿಲ್ಲದೇ ಸಂಪ್ರತಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಅನ್ವಯದ ಪ್ರಕಾರ, ಶವಸಾ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಬಲೇನ ಎಂದು ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ, ಅಪರೀತಾಃ ಎಂದರೆ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರತಿಬಂಧಕರೈರಸುರಾದಿಭಿರಪ್ರಾಪ್ತಾಃ | ಮಳೆಯನ್ನು ತಡೆಯತಕ್ಕ ಅಸುರಿಂದ ಸಮಾಪಿಸಲ್ಪಡದೆ ಎಂದು ಪಂಥಾಸಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ರೇತಸಃ—ಆರ್ಣಃ, ಪೋದಃ, ಕ್ಷದ್ವ ಇತ್ಯಾದಿ ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ ೨-೨೩) ರೇತಸಃ ಎಂದರೆ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಗಳೆಂದು ಅರ್ಥ.

ತರದ್ವೇಷಾಃ—ದ್ವೇಷಾಂಸಿ ಶತ್ರುನ್ ತರನ್ ಚಿತತತ್ತಕ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿದವನೆಂದರ್ಥ.

ಪಾಂಸ್ಯೇಭಿಃ—ಓಜಃ, ಪಾಜಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೯) ಮತ್ತು ರಣಿಃ-ವಿವಾಕ್ ವಿಖಾದಃ ಎಂಬ ೪೬ ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬಲ, ಯುಧ್ಧ ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥವೂ ಉಂಟು. ಇಲ್ಲಿ ಬಲಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥ. ಪುರುಷಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪರಾಕ್ರಮವೆಂದು ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಅನೇಕಕಡೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ—

ವಿ ವೃತ್ತಂ ಪರ್ವತೋ ಯಯುರ್ವಿ ಪರ್ವತಾ ಅರಾಜಿನಃ | ಚಕ್ರಾಣಾ ವೃಷ್ಟಿ ಪಾಂಸ್ಯಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೭-೨೩.)

ಭೂರಿ ಚಕರ್ಥ ಯುಜ್ಯೇಭಿರಸ್ಮೇ ಸಮಾನೇಭಿರ್ವೃಷಭ ಪಾಂಸ್ಯೇಭಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೫-೭)

ಎಂದು ಇಂದ್ರನ ಪರಾಕ್ರಮಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಸೂಚಕವಾದ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಇಂದ್ರನ ನಿಜವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ, ೫-೫೯-೪ ; ೬-೬೬-೨ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳ ಮತ್ತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಸಸಹಿಃ—ಶತ್ರುಣಾಂ ಅಭಿಭವಿತಾ | ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನು, ಎಂದು ಈ ವಿಶೇಷಣವೂ ಸಹ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತಮುತ್ಸನೇ ಚ ಪ್ರಸನೇ ಚ ಸಾಸಹಿಮಿಂದ್ರಂ ದೇವಾಸಃ ಶವಸಾಮದನ್ನನು |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೨-೧)

ತ್ಯಾಂ ದೇವೇಷು ಪ್ರಥಮಂ ಹವಾಮಹೇ ತ್ವಂ ಬಭೂಥ ಪೃತನಾಸು ಸಾಸಹಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೨-೯)

ಸುಪ್ರಕೇತೇಭಿಃ ಸಾಸಹಿರ್ದಧಾನೋ ವಿದ್ಯಾಮೇಷಂ ವೃಜನಂ ಜೀರದಾನುಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೭೧-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಇಂದ್ರನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದಿವಃ—ಊಡಿದಂ ಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರೇತಸಃ—ರೇತ ಎಂಬುದು ನೀರಿನ ಹೆಸರು. ರೇಯತೇ ಗಚ್ಛತಿ ಇತಿ ರೇತಃ. ರೇ ಗತಿರೇಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಸ್ತುರೀಭ್ಯಾಂ ತುಟಿ ಚ—(ಉ. ಸೂ. ೪-೬೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ವಂ ನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ತುಟಾಗಮ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ರೇತಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾದಿನಿರ್ದಿಷ್ಟಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಶನ್ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಪೋ ಭವಂತಿ—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಜಸಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ದುಘಾನಾಃ—ದುಹ ಪ್ರಪೂರಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಲಟಿಗೆ ಶಾನ್ತಾದೇಶ. ಅದಿಪ್ರೆಭ್ಯ-ತಿಭ್ಯಃ ಶಸಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸಿಗೆ ಲುಕ್. ವೃತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದ

ರಿಂದ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘತ್ವ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವೃಷಾದಿಯು ಆಕೃತಿಗಣವಾದುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪನ್ನಾಸಃ—ಪತಂತಿ ಇತಿ ಪನ್ನಾನೋ ರತ್ನಯಃ. ಪತ್‌ಲ್ಪ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಪತೇಸ್ಥಚಿ—(ಉ. ಸೂ. ೪-೪೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯ ತತ್ಪನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ಧಕಾರಾಂತಾದೇಶ. ಪಥಿನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ ಇದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಪಥಿಮಾಭ್ಯುಭವಾಮಾತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃತ್ಯಯದಿಂದ ಆತ್ವ. **ಆಜ್ಞಸೇರಸುಕ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸಿಗೆ ಅಸುಕಾಗಮ. ಅಥವಾ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣವೃತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂತ್ಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ. **ಭೋನ್ಥ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ನ್ಥಾದೇಶ. ಪನ್ನಾಸಸ್ ಎಂದಾದಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. **ಪಥಿಮಾಭೋಃ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯನ್ತಿ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಆದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝೀಂತಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಝಿಗೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಇಣೋ ಯಣ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣ್. ಯದ್ವೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ತರದ್ವೇಷಾಃ—ದ್ವಿಷ ಅಪ್ರೀತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಟೇಣಾದಿಕವಾದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದ್ವೇಷಾಂಸಿ ತರನ್ ಯಃ ಸಃ ತರದ್ವೇಷಾಃ. ರಾಜವಂತಾವಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪರನಿಪಾತ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಾಸಹಿಃ—ಷಹ ಅಭಿಭವೇ. ಧಾತು. **ಉತ್ಸಗಶ್ಚಂದಸಿ**—ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಆದಂತಾದಿ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ **ಆದ್ಯಗಮಹನ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಡ್ಯದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಆದಿಹಲ್‌ಶೇಷ. **ಅನ್ಯೇಷಾಮುಪಿ ದ್ಯಶ್ಯತೇ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪೌಂಸ್ಯೇಭಿಃ—ಪುಂಸಃ ಭಾವಃ ಪೌಂಸ್ಯಮ್. **ಪ್ರೀಪುಂಸಾಭ್ಯಾಂ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೮೭) ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ಯೌ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ತದ್ವಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. **ಜಾತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.** ಭಿಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಸ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. || ೩ ||

ಸಹಿತಾಪಾಠಃ

ಸೋ ಅಂಗಿರೋ ಭಿರಂಗಿರಸ್ತಮೋ ಭೂದ್ವೃಷಾ ವೃಷಭಿಃ ಸಖಿಭಿಃ
ಸಖಾ ಸನ್ |

ಋಗ್ಮಿಭಿರ್ಮಗ್ಮೀ ಗಾತುಭಿರ್ಜ್ಯೇಷ್ಠೋ ಮರುತ್ವಾನೋ ಭವ-
ತ್ಸಿಂದ್ರ ಉತೀ || ೪ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಸಃ | ಅಂಗಿರಃ ೨ ಭಿಃ | ಅಂಗಿರಃ ೨ ತಮಃ | ಭೂತ್ | ವೃಷಾ | ವೃಷ ೨ ಭಿಃ |

ಸಖಿ ೨ ಭಿಃ | ಸಖಾ | ಸನ್ |

ಋಗ್ಮಿ ೨ ಭಿಃ | ಋಗ್ಮೀ | ಗಾತು ೨ ಭಿಃ | ಜ್ಯೇಷ್ಠಃ | ಮರುತ್ವಾನ್ | ನಃ | ಭವತು |

ಇಂದ್ರ | ಉತೀ || ೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಸ ಇಂದ್ರೋಽಂಗಿರೋಭಿಃ | ಅಂಗಂತಿ ಗಚ್ಛಂತೀತ್ಯಂಗಿರಸೋ ಗಂತಾರಃ | ತೇಭ್ಯೋಽಸ್ಯಂಗಿರ-
ಸ್ತಮೋಽಭೂತ್ | ಅತಿಶಯೇನ ಗಂತಾ ಭವತಿ | ವೃಷಭಿರ್ವೃಷಾ ವರ್ಷಿತ್ವಭ್ಯೋಽಸ್ಯತಿಶಯೇನ ವರ್ಷಿತಾ
ಸಖಿಭಿಃ ಸಮಾನಖ್ಯಾನೇಭ್ಯೋ ಮಿತ್ರಭೂತೇಭ್ಯೋಽಪಿ ಸಖಾತಿಶಯೇನ ಹಿತಕಾರೀ ಏವಂಭೂತಃ ಸನ್
ಋಗ್ಮಿಭಿರರ್ಚನೀಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ಋಗ್ಮ್ಯರ್ಚನೀಯೋ ಭವತಿ ಗಾತುಭಿರ್ಗಾತವ್ಯೇಭ್ಯಃ ಸ್ತೋತವ್ಯೇ-
ಭ್ಯೋಽಪಿ ಜ್ಯೇಷ್ಠೋಽತಿಶಯೇನ ಸ್ತೋತವ್ಯಃ ಏವಂಗುಣವಿಶಿಷ್ಟೋ ಮರುತ್ವಾನಿಂದ್ರೋ ರಕ್ಷಣಾಯ
ಭವತು || ಅಂಗಿರೋಭಿಃ | ಅಗಿ ರಗಿ ಲಗಿ ಗತ್ಯರ್ಥಾಃ | ಅಂಗಿರಾ ಅಪ್ಸರಾಃ | ಉ. ಉ. ೪-೨೩೫, ೨೩೬ |
ಇತ್ಯಾಣಾದಿಕೋಽಸುಸ್ತೃತ್ಯಯೋ ನಿಪಾತ್ಯತೇ | ಇದಮಾದಿಷು ಸರ್ವತ್ರ ಪಂಚಮ್ಯರ್ಥೇ ತೃತೀಯಾ |
ಋಗ್ಮಿಭಿಃ | ಋಚ ಸ್ತುತಾ | ಸಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣೋ ಭಾವೇ ಕ್ಲಿಪ್ | ಮತ್ಸರ್ಥೀಯೋ ಮಿನಿಃ | ಪದತ್ವಾ-
ತ್ಯುತ್ಪಂ ಜತ್ವಂ ಚ | ಗಾತುಭಿಃ | ಗಾ ಸ್ತುತಾ | ಕಮಿಮನಿಜನೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕರ್ಮಣಿ ತುಪ್ರತ್ಯಯಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಸಃ—ಇಂದ್ರನು | ಅಂಗಿರೋಭಿಃ—(ವೇಗವಾಗಿ) ಸಂಚರಿಸುವವರಲ್ಲಿಲ್ಲಾ | ಅಂಗಿರಸ್ತಮಃ—ಅತ್ಯಂತ ವೇಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವವನಾಗಿ | ಭೂತ್—ಅಗಿರುತ್ತಾನೆ | ವೃಷಿಭಿಃ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವವರಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ವೃಷಾ—(ಅತ್ಯಂತ ಉದಾರವಾದ) ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನೂ | ಸಖಿಭಿಃ—ಸ್ನೇಹಿತರುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ | ಸಖಾ ಸಃ—(ಅತ್ಯಂತ ಹಿತಕಾರಿಯಾದ) ಸ್ನೇಹಿತನೂ ಆಗಿ | ಋಗ್ವಿಭಿಃ—ಪೂಜ್ಯರಲ್ಲಿಲ್ಲಾ | ಋಗ್ವೀ—(ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ) ಪೂಜ್ಯತಮನಾಗಿಯೂ | ಗಾತುಭಿಃ—ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಪಣಾರಾದವರಲ್ಲಿಲ್ಲಾ | ಜ್ಯೇಷ್ಠಃ—ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ತಮನಾದವನೂ ಆಗಿ | ಮರುತ್ವಾ—ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು ನಃ—ನಮ್ಮ | ಊತೀ—ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ | ಭವತು—ಆಗಿರಲಿ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ವೇಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವವರಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತ ವೇಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವವನೂ, ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವವರಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಉದಾರಿಯಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನೂ, ಸ್ನೇಹಿತರುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತ ಹಿತಕಾರಿಯಾದ ಸ್ನೇಹಿತನೂ ಪೂಜ್ಯರಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಪೂಜ್ಯತಮನೂ, ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಪಣಾರಾದವರಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ತಮನಾದವನೂ ಆಗಿ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಇಂದ್ರನು ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಆಗಿರಲಿ.

English Translation

He is the swiftest among the swift, most bountiful amongst the bountiful, a friend with friends, venerable among those who claim veneration, and pre-eminent among those deserving of praise : may Indra associated with the Maruts, be our protection.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಂಗಿರೋಭಿಃ ಅಂಗಿರಸ್ತಮಃ—ಅಂಗಂತಿ ಗಚ್ಛಂತೀತಿ ಅಂಗಿರಸೋ ಗಂತಾರಃ, ತೇಭ್ಯೋಽಪಿ ಅಂಗಿರಸ್ತಮಃ—ಅತಿಶಯೇನ ಗಂತಾ | ಸಂಚರಿಸುವವರಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತ ವೇಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವವನು, ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ರೀತಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವುದೂ ಒಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿ ಒಪ್ಪುತ್ತದೆ. ಎತಕ್ಕಂದರೆ, ಹಿಂದೆ ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಎರಡನೇ ಋಕ್ಕಿನ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಸಂಚಾರದ ವೇಗದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಾರೂಪವಾದ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಯಾವ ರೀತಿ ಮನೋವೇಗಕ್ಕಿಂತಲೂ ವೇಗವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳ ಅಶ್ವಗಳು ಅವನ ರಥವನ್ನು ವಹಿಸಿ ಒಯುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಂದ್ರನ ಅಂತಹ ತೀವ್ರಗತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಮೇಲಿನ ಅರ್ಥವೂ ಆ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಾಧುವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಸ ಇಂದ್ರಃ ಅಂಗಿರೋಭಿಃ ಋಷಿಭಿಃ ಅಂಗಿರಸ್ತಮಃ | ಸೋಽಯಮಿತ್ಯಭಿಸಂಬಂಧಾದಂಗಿರಃಸಂಬಂಧಿನೈಯಮಂಗಿರಃ ಶಬ್ದೋಽತ್ರ ದೃಷ್ಟವ್ಯಃ | ಅತಿಶಯೇನ ಅಂಗಿರಸಾಂ ಸ್ತುತ್ಯತಯಾ ಸಂಬಂಧೀ ಭವತಿ || ನೊದಲನೆಯ

ಅಂಗಿರಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂಗಿರಾ ಋಷಿಗಳೆಂದೂ, ಎರಡನೆಯ ಅಂಗಿರಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅವನೇ ಇವನು ಎಂದು ಅತ್ಯಂತ ಸಮೀಪವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅತ್ಯಂತ ಪೂಜ್ಯತೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಸಮೀಪದ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ, ಅಂಗಿರಸ್ ಋಷಿಗಳು ಯಾರು, ಅವರ ಮಹಿಮೆಯೇನು, ಅಗ್ನಿಗೂ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವೇನು ಎಂಬ ವಿಷಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಮುಗ್ಧೇದ ಸಂಹಿತೆಯ ಮೊದಲನೆಯ ಭಾಗದ 641—642 ಪೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವೇನು? ಅಥವಾ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅಂಗಿರಸ್ಸೆಂದೂ ಸಂಬೋಧನೆಯುಂಟೇ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತೆ.

ಅಂಗಿರಸ್ ಎಂಬುದು ಒಂದು ಅಂಕಿತನಾಮವಾಗಿಯೂ, ಒಂದು ಋಷಿಸಂತತಿಯ ನಾಮಧೇಯವಾಗಿಯೂ, ಒಂದು ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹೆಸರಾಗಿಯೂ ಮೂರು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯವಿದೆ.

ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಅಂಗಿರಸ್ ಎಂಬ ಅಂಕಿತನಾಮವು ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಹೆಸರಾಗಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಅವನ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅಂಗಿರಸ್ಸನ್ಮಹಿವ್ರತ ಪ್ರಸ್ಥಣ್ಣಸ್ಯ ಶ್ರುಧೀ ಹವಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೪೫-೨)

ತಮು ತ್ವಾ ವಾಜಸಾತಮಮಂಗಿರಸ್ಸದ್ಧವಾಮಹೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೭೮-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರಸ್ಸಿನ ಮಾದರಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅವನಂತೆಯೇ ನಾವೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ, ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನೂ ಕೇಳು ಎಂಬ ಬೇಡಿಕೆಯಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಂಗಿರಸ್ಸನು ಒಬ್ಬ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಋಷಿಯೆಂದೂ, ಅವನು ಶೌನಕನಿಗೆ ಅಗ್ನಿವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಪದೇಶಿಸಿದನೆಂದೂ ಕಥೆಯಿದೆ.

ಶೌನಕೋ ಹ ವೈ ಮಹಾಶಾಲೋಽಂಗಿರಸಂ ವಿಧಿವದುಪಸನ್ನಃ ಪಪ್ರಚ್ಛ |

ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಭಗವೋ ವಿಜ್ಞಾತೇ ಸರ್ವಮಿದಂ ವಿಜ್ಞಾತಂ ಭವತೀತಿ ||

(ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ ೧-೧-೨)

ಆದರೆ ಈ ಅಂಗಿರಸ್ಸೆಂಬ ಮಾವರಿವ್ಯಕ್ತಿಯಾರು ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತೆ.

ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಇದು ಒಂದು ಋಷಿಸಂತತಿಯ ಹೆಸರು. ಆ ಸಂತತಿಗೆ ಮೂಲವುರುಷನೇ ಅಗ್ನಿಯು. ಅವನಿಂದಲೇ ಅಂಗಿರಸ್ಸೆಂಬ ಋಷಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು, ಮತ್ತು ಆ ಸಂತತಿಯು ಬೆಳೆಯಿತು ಎಂಬ ಕಥೆಯನ್ನು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಅಂಗಿರಾ ಋಷಿದೇವೋ ದೇವಾನಾಮುಭವಃ ಶಿವಃ ಸಖಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧.೩೧-೧)

ಈ ಕಥೆಯನ್ನೇ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಯೇಽಂಗಿರಾ ಆಸಂಸ್ತೇಽಂಗಿರಸೋಽಭವನ್ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೪)

ಇದರಂತೆಯೇ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರಸ್ಸೆಂಬ ಋಷಿಗಳು ಗುಹೆಯಾಗಿ ಅಡಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹುಡುಕಿ ಅವನನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡರು ಎಂಬ ಕಥೆಯು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತ್ವಾಮಗ್ನೇ ಅಂಗಿರಸೋ ಗುಹಾ ಹಿತಮಸ್ತವಿಂದ ಇತ್ಯಿತ್ಯಯಾಣಂ ವನೇವನೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧೧-೬)

ಎಂದು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ,

ಸಮಿದ್ವಿಹ್ಯೇತಮಂಗಿರಸ ಐಂಧತ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೪-೧-೫)

ಎಂದು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪಡೆದುದನ್ನೂ ಅವರು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದುದನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಅಂಗಿರಸೋ ನಃ ಪಿತರೋ ನವಗ್ವಾ ಅಥರ್ವಾಣೋ ಭೃಗವಃ ಸೋಮ್ಯಾಸಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪೂಜ್ಯರಾದ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳು ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಇಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಪ್ರಕೃತವಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳಿಗೂ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಸಂಬಂಧವಿದೆ, ಅದು ಹೇಗೆ ಬೆಳೆಯಿತು, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅಂಗಿರೋಭಿಃ ಅಂಗಿರಸ್ತಮಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಹೇಗೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಆ ವಿಷಯವನ್ನು ಶ್ರುತ್ಯುದಾಹರಣೆಗಳಿಂದ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಅಂಗಿರಸ್ಸೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳು ಪರ್ವತದ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅನ್ವೇಷಣಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೋದುದೂ ಆಗ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಧ್ಯಾನಿಸಿದುದೂ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಇವರ ಆರಾಧ್ಯದೇವತೆಯಾದುದೂ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ವೀಳೌ ಸತೀರಭಿ ಧೀರಾ ಅತ್ಯಂದನ್ಪ್ರಾಚಾಹಿನ್ವನ್ಮನಸಾ ಸಪ್ತ ವಿಪ್ರಾಃ |

ವಿಶ್ವಾಮವಿಂದನ್ನಥ್ಯಾಮೃತಸ್ಯ ಪ್ರಜಾನನ್ನಿತ್ತಾ ನಮಸಾ ವಿನೇಶ |

ವಿದದ್ಯದೀ ಸರಮಾ ರುಗ್ಗಮದ್ರೇರ್ಮಹಿ ಪಾಥಃ ಪೂರ್ವ್ಯಂ ಸದ್ಧೃಕ್ಯೈಃ |

ಅಗ್ರಂ ನಯತ್ಸುಪದ್ಯಪ್ತರಾಣಾಮಚ್ಛಾರವಂ ಪ್ರಥಮಾ ಜಾನತೀ ಗಾತ್ |

ಅಗಚ್ಛದು ವಿಪ್ರತಮಃ ಸಖೀಯನ್ನಸೂದಯತ್ಸುಕೃತೇ ಗರ್ಭಮದ್ರಿಃ |

ಸಸಾನ ಮರ್ಯೋ ಯುವಭಿರ್ಮುಖಸ್ಯನ್ನಥಾಭವದಂಗಿರಾಃ ಸದ್ಯೋ ಅರ್ಚೇನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೧-೫ ರಿಂದ ೭).

ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಖ್ಯವನ್ನು ಬೆಳೆಸಲು ಹೋದುದಾಗಿಯೂ ಆಗ ಅವರ ಮೈತ್ರಿಯು ಬೆಳೆದುದಾಗಿಯೂ ಅನಂತರ ಇಂದ್ರನೂ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯತನುನಾಗಿ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದಾಗ

ಪರ್ವತವು ಬಿರಿದು ಗೋವುಗಳೂ ಉದಕಗಳೂ ಮುಕ್ತವಾದವು ಎಂದು ಇಂದ್ರನು ಅಂಗಿರಸ್ಸಿಗೆಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಮುಂದಾಳಾಗಿದ್ದು ಕಥಾರೂಪದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅಂಗಿರೋಭಿಃ ಅಂಗಿರಸ್ತಮಃ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯು ಉಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಋಗ್ವಿಭಿಃ ಋಗ್ವೀ—ಅರ್ಚನೀಯೇಭ್ಯೋಽಸಿ ಅರ್ಚನೀಯೋ ಭವತಿ | ಪೂಜ್ಯರಾದವರಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಪೂಜ್ಯನು ಎಂದರ್ಥ.

॥ ಸ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಅಜ್ಞಿರೋಭಿಃ—ಅಂಗಂತಿ ಗಚ್ಛಂತಿ ಇತಿ ಅಂಗಿರಸಃ. **ಅಗ್ನಿ ರಗ್ನಿ ಲಗ್ನಿ**, ಗತ್ಯರ್ಥಾಃ **ಅಂಗಿರಾಃ ಅಸ್ತರಾಃ**—(ಉ. ಸೂ. ೬೭೫-೬೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಅಂಗಿರಸ್ ಶಬ್ದ. ಭಿಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಉತ್ವಗುಣ. ಅಂಗಿರೋಭಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ತೃತೀಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯುರ್ಧದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತಗಳಾಗಿವೆ.

ಅಂಗಿರಸ್ತಮಃ—ಅತಿಶಯೇನ ಅಂಗಿರಾಃ ಅಂಗಿರಸ್ತಮಃ ಅತಿಶಾಯನೇ ತಮುಬಿಷ್ಠನೌ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಿಶಯಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ತಮುಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ.

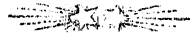
ಭೂತ್—ಭಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್. **ಇತಶ್ಚ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಳಿಸಿದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. **ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಸಾಭೂಭ್ಯಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲುಕ್. **ಬಹುಲಂ ಭಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಸಿ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃಷಾ—ವೃಷು ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಔಣಾದಿಕ ಕನಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ.

ಋಗ್ವಿಭಿಃ—ಋಚ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಸಂಪದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ೨೨೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಋಚ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಿನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪದಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಚೋಃ ಕುಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವದಿಂದ ಕಕಾರಾದೇಶ. **ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ. ಋಗ್ವಿನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಗಾತುಭಿಃ—ಗಾ ಸ್ತುತೌ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕಮಮನಿಜನಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ತು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಜ್ಯೇಷ್ಠಃ—ಅತಿಶಯೇನ ಪ್ರಶಸ್ತಃ ಜ್ಯೇಷ್ಠಃ | ಅತಿಶಾಯನೇ ತಮಬಿಷ್ಠನೌ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫)
 ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಶಸ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಜ್ಯೇಷ್ಠಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೬೧) ಎಂಬುದ
 ರಿಂದ ಪ್ರಶಸ್ತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜ್ಯಾದೇಶ. ಅಲೋಪಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಪ್ರಕೃತ್ಯೈಕಾಚ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೬೩)
 ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾಚಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಗುಣ. ಜ್ಯೇಷ್ಠಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.
 ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಸ ಸೂನುಭಿರ್ನ ರುದ್ರೇಭಿರ್ಯುಭ್ವಾ ನೃಷಾಹ್ಯೇ ಸಾಸಹ್ವಾ ಅಮಿ-
 ತ್ರಾನ್ |

ಸನೀಳೇಭಿಃ ಶ್ರವಸ್ಯಾನಿ ತೂರ್ವನ್ಮರುತ್ವಾನೋ ಭವತ್ಸಿಂದ್ರ
 ಊತೀ || ೫ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಸಃ | ಸೂನುಽಭಿಃ | ನ | ರುದ್ರೇಭಿಃ | ಯುಭ್ವಾ | ನೃಽಸಹ್ಯೇ | ಸಾಸಹ್ವಾನ್ |
 ಅಮಿತ್ರಾನ್ |

ಸಽನೀಳೇಭಿಃ | ಶ್ರವಸ್ಯಾನಿ | ತೂರ್ವನ್ | ಮರುತ್ವಾನ್ | ನಃ | ಭವತು |
 ಇಂದ್ರಃ | ಊತೀ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸೂನುಭಿರ್ನ ಪುತ್ರೈರಿವ ರುದ್ರೇಭಿ ರುದ್ರಪುತ್ರೈರ್ಮರುದ್ಭಿಯುಕ್ತ ಋಭ್ವಾ ಮಹಾನ್
ಏವಂಭೂತಃ ಸ ಇಂದ್ರೋ ನೃಷಾಹ್ಯೇ ನೃಭಿಃ ಪುರುಷೈಃ ಸೋಢವ್ಯೇ ಸಂಗ್ರಾಮೋಮಿತ್ರಾನ್ ಶತ್ರೂನ್
ಸಸಹ್ಯಾನಭಿಭೂತವಾನ್ | ಅಪಿ ಚ ಸನೀಳೇಭಿಃ ಸಮಾನನಿಲಯೈರ್ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಹ ಶ್ರವಸ್ಯಾನಿ | ಶ್ರವ
ಇತ್ಯುನ್ನನಾಮ | ತದ್ವೇತುಭೂತಾನ್ಯುದಕಾನಿ ತೂರ್ವನ್ ಮೇಘಾತ್ಪ್ರಚ್ಯಾವಯನ್ ಮರುತ್ವಾನಿಂದ್ರೋ-
ಸ್ತಾಕಂ ರಕ್ಷಣಾಯ ಭವತು || ನೃಷಾಹ್ಯೇ | ಪಹ ಮರ್ಷಣೇ | ಶಕಿಸದೋಶ್ಚ | ಪಾ. ೩-೧-೯ | ಇತಿ
ಕರ್ಮಣಿ ಯತ್ | ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಧಾತೃಕಾರಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಯತೋ-
ನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸಸಹ್ಯಾನ್ | ಪಹ ಅಭಿಭವೇ | ಲಿಟಃ
ಕೃಸುಃ | ಅಭ್ಯಾಸದೀರ್ಘತ್ವಂ ಛಾಂದಸಂ | ಅಮಿತ್ರಾನ್ | ಮಿತ್ರಾಣ್ಯೇಷು ನ ಸಂತೀತ್ಯಮಿತ್ರಾಃ |
ನೌಘೋ ಜರಮರಮಿತ್ರಮೃತಾ ಇತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸನೀಳೇಭಿಃ | ಸಮಾನಂ ನೀಳಂ
ಯೇಷಾಂ ತೇ ಸನೀಳಾಃ | ಸಮಾನಸ್ಯ ಛಂದಸೀತಿ ಸಭಾವಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಸೂನುಭಿರ್ನ—(ತನ್ನ) ಮಕ್ಕಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ | ರುದ್ರೇಭಿಃ—ರುದ್ರಪುತ್ರರಾದ ಮರು
ತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿ | ಋಭ್ವಾ—ಮಹಾತ್ಮನಾದ | ಸಃ—ಇಂದ್ರನು | ನೃಷಾಹ್ಯೇ—ಮಾನವರಿಂದ ಎದುರಿಸ
ಬೇಕಾದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ | ಅಮಿತ್ರಾನ್—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ಸಸಹ್ಯಾನ್—ಸೋಲಿಸಿದನು (ಮತ್ತು) | ಸನೀಳೇಭಿಃ --
ತನ್ನ ನಿಲಯದಲ್ಲೇ (ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ) ವಾಸಮಾಡುವ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿ | ಶ್ರವಸ್ಯಾನಿ—ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಮೂಲ
ಕಾರಣವಾದ ನೀರುಗಳನ್ನು | ತೂರ್ವನ್—(ಮೇಘಗಳಿಂದ) ಸುರಿಸುತ್ತಾ | ಮರುತ್ವಾನ್—ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿ
ರುವ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಊತೀ—ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ | ಭವತು—ಅಗಿರಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ತನ್ನ ಮಕ್ಕಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ರುದ್ರಪುತ್ರರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿ
ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಇಂದ್ರನು ಮಾನವರಿಂದ ಎದುರಿಸಬೇಕಾದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ತನ್ನ ಭಕ್ತರಾದ
ಮಾನವರನ್ನು ಕಾಪಾಡಿದನು. ಮತ್ತು ತನ್ನ ನಿಲಯದಲ್ಲಿಯೇ ತನ್ನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡ
ಗೂಡಿ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಮೂಲಭೂತವಾದ ನೀರುಗಳನ್ನು ಮೇಘಗಳಿಂದ ಸುರಿಸುತ್ತಾ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿದ ಆ
ಇಂದ್ರನು ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನಾಗಿರಲಿ.

English Translation

Mighty with the Rudras, as if with his sons, victorious in battle over
his enemies, and sending down with his co-dwellers (the waters which are
productive of) food : Indra, associated with the Maruts, be our protection.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ರುದ್ರೇಭಿಃ—ರುದ್ರಪುತ್ರೈರ್ಮರುದ್ಭಿಃ | ರುದ್ರಪುತ್ರರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ. ಮರುತ್ತುಗಳು ರುದ್ರಪುತ್ರರೆಂದು ಶ್ರುತಿಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ರುದ್ರೋ ಯದ್ವೋ ಮರುತೋ ರುಕ್ಮವಕ್ಷಸೋ ವೃಷಾಜನಿ ಪೃಶ್ನಾಃ ಶುಕ್ರ ಊಧನಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೪-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆ ಮರುತ್ತುಗಳು ರುದ್ರಪುತ್ರರಾಗಿ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕಥೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸುವಾಗಲೆಲ್ಲಾ ಈ ವಿಶೇಷಣವನ್ನೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಈ ಋಕ್ಮನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು ಇನ್ನೊಂದು ಕಥೆಯನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಪೃಶ್ನಿನಾನಾವರ್ಣಾ ಇಯಂ ಭೂಮಿಃ ಪುರಾ ಗೋರೂಪಧರಾಸೀತ್ | ತಸ್ಯಾಂ ಮಹೇಶೋ ವೃಷೋ ಭೂತ್ವಾ ಮರುತ ಉತ್ಪಾದಯಾಮಾಸೇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ |

(ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ಋ. ಸಂ. ೨-೩೪-೨)

ನಾನಾವರ್ಣವುಳ್ಳ ಪೃಥ್ವಿಯು ಹಿಂದೆ ಗೋರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಗ ಮಹೇಶನು ಎತ್ತಿನ ರೂಪದಿಂದ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು ಎಂಬ ಕಥೆಯಿದೆ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ರುದ್ರನ ಮತ್ತು ಮರುತ್ತುಗಳ ಪಿತಾವುತ್ರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು, ಮೇಲಿನ ೨-೩೪-೨ ನೇ ಋಕ್ಮಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕಥೆಯು ತೃತ್ತೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿನ ವಾಕ್ಯವನ್ನೂ ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪೃಶ್ನಿಯೈ ವೈ ಪಯಸೋ ಮರುತೋ ಜಾತಾಃ |

(ತೈ. ಸಂ. ೨-೨-೧೧-೪).

ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ರುದ್ರಪುತ್ರರೆಂದೇ ಸಂಬೋಧನೆಯಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಪ್ರ ಯೇ ಶುಂಭಂತೇ ಜನಯೋ ನ ಸಪ್ತಯೋ ಯಾಮನುಪ್ರಸ್ಯ ಸೂನವಃ ಸುದಂಸಸಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೫-೧).

ಇದಂ ಪಿತ್ರೇ ಮರುತಾನುಚ್ಯತೇ ವಚಃ ಸ್ವಾದೋಃ ಸ್ವಾದೀಯೋ ರುದ್ರಾಯ ವರ್ಧನಂ |

ರಾಸ್ವಾ ಚ ನೋ ಅಮೃತ ಮರ್ತಭೋಜನಂ ತ್ಮನೇ ತೋಕಾಯ ತನಯಾಯ ಮೃಳ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೪-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ, ೧-೧೬೮-೯ ; ೨-೩೩-೧ ; ಮುಂತಾದ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ರುದ್ರಪುತ್ರರೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ೧-೧೧೪-೬ ನೇ ಋಕ್ಮನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಸಾಯಣರು ಇನ್ನೊಂದು ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ರುದ್ರಸ್ಯ ಚ ಮರುತಾಂ ಪಿತೃತ್ವಮೇವಮಾ ಖ್ಯಾಯತೇ | ಪುರಾ ಕದಾಚಿದಿಂದ್ರೋಽಸುರಾನ್ ಚಿಗಾಯ | ತದಾನೀಂ ದಿತಿರಸುರಮಾತಾ ಇಂದ್ರಹನನಸಮರ್ಥಂ ಪುತ್ರಂ ಕಾಮಯ-

ಮಾನಾ ತಸಸಾ ಭರ್ತುಃ ಸಕಾಶಾದ್ಭರ್ತಂ ಲೇಭೇ | ಇಮಂ ವೃತ್ತಾಂತಮವಗಚ್ಛನ್ನಿಂದ್ರೋ
ವಜ್ರಹಸ್ತಃ ಸನ್ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪೋ ಭೂತ್ವಾ ತಸ್ಯಾ ಉದರಂ ಪ್ರವಿಶ್ಯ ತಂ ಗರ್ಭಂ
ಸಪ್ತಧಾ ಬಿಭೇದ | ಪುನರಪ್ಯೇಕೈಕಂ ಸಪ್ತಖಂಡಮಕರೋತ್ | ತೇ ಸರ್ವೇ ಗರ್ಭೈಕ-
ದೇಶಾಯೋನೇರ್ನಿರ್ಗತೈ ಅರುದನ್ | ಏತಸ್ಮಿನ್ನವಸರೇ ಲೀಲಾರ್ಥಂ ಗಚ್ಛಂತೌ ಪಾರ್ವತೀ-
ಪರಮೇಶ್ವರೌ ಇಮಾನ್ ದದೃಶತುಃ | ಮಹೇಶಂ ಪ್ರತಿ ಪಾರ್ವತೀ ಏವಮಪೋಚತ್ |
ಇಮೇ ಮಾಂಸಖಂಡಾ ಯಥಾ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ಪುತ್ರಾಃ ಸಂಪದ್ಯತಾಮೇವಂ ತ್ವಯಾ
ಕಾರ್ಯಂ ಮಯಿಚೇತ್ಸ್ರೀತಿರಸ್ತೀತಿ | ಸ ಚ ಮಹೇಶ್ವರಸ್ತಾನ್ ಸಮಾನರೂಪಾನ್
ಸಮಾನವಯಸಃ ಸಮಾನಾಲಂಕಾರಾನ್ ಪುತ್ರಾನ್ ಕೃತ್ವಾ ಗೌರೈ ಪ್ರದದೌ ತವೇಮೇ
ಪುತ್ರಾಃ ಸಂತೈತಿ | ಅತಃ ಸರ್ವೇಷು ಮಾರುತೇಷು ಸೂಕ್ತೇಷು ಮರುತೋ ರುದ್ರಪುತ್ರಾ
ಇತಿ ಸ್ತೂಯಂತೇ | ರೌದ್ರೇಷು ಚ ಮರುತಾಂ ಸಿತಾ ರುದ್ರ ಇತಿ |

(ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೪-೬)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಒಂದುಸಲ ಇಂದ್ರನು ಅಸುರರನ್ನು ಜಯಿಸಿದನು. ಆಗ ಅಸುರಮಾತೆಯಾದ ದಿತಿಯು ಇಂದ್ರ
ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಸಮರ್ಥನಾದ ಒಬ್ಬ ಪುತ್ರನನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ಆಸೆಯಿಂದ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿ ತನ್ನ ಪತಿಯ
ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಗರ್ಭವನ್ನು ಹೊಂದಿದಳು. ಇಂದ್ರನು ಈ ಸಮಾಚಾರವನ್ನು ತಿಳಿದು ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದು
ಕೊಂಡು ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪಿಯಾಗಿ ಬಂದು ಅವಳ ಹೊಟ್ಟೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಆ ಗರ್ಭವನ್ನು ಏಳುಭಾಗವಾಗಿ ಸೀಳಿದನು.
ಪುನಃ ಏಳೇಳು ತುಂಡುಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು. ಆಗ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಅಳುತ್ತಿದ್ದವು. ಆಗ ಲೀಲಾರ್ಥವಾಗಿ
ಪಾರ್ವತೀ ಪರಮೇಶ್ವರರಿಬ್ಬರೂ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಇವನ್ನು ನೋಡಿ, ಪಾರ್ವತಿಯು ಮರುಕಗೊಂಡು ಮಹೇಶ್ವರ
ನನ್ನು ಕುರಿತು ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಮಕ್ಕಳನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಬೇಕೆಂದು ಬೇಡಿದಳು. ಆಗ ಈಶ್ವರನು ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಒಂದೇ
ರೂಪವುಳ್ಳವರನ್ನಾಗಿಯೂ, ಒಂದೇ ವಯಸ್ಸಿನವರನ್ನಾಗಿಯೂ, ಒಂದೇ ಅಲಂಕಾರವುಳ್ಳವರನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡಿ
ಪುತ್ರರೂಪರಾದ ಅವರನ್ನು ಇವು ನಿನ್ನ ಪುತ್ರರಾಗಿರಲಿ ಎಂದು ಗೌರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು. ಆದುದರಿಂದ ಮರುತ್ಸೂಕ್ತ
ಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಮರುತ್ಸುಗಳಿಗೆ ರುದ್ರಪುತ್ರರೆಂದೂ, ರುದ್ರಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ರುದ್ರನಿಗೆ ಮರುತ್ಸುಗಳೆ ಪಿತೃವೆಂದೂ
ಹೇಳುವ ಕ್ರಮವಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರು ಈ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಸೂನುಭರ್ತುಃ—ತನ್ನ ಮಕ್ಕಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ, ಎಂದು ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಮರುತ್ಸುಗಳಿಗೂ ಇರುವ
ಪ್ರೇಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಮರುತ್ಸುಗಳಿಗೂ ಇರುವ ನಿಯತವಾದ ಸಾಹಚರ್ಯದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಈ
ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೇ ಋಕ್ತಿನ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಋಭ್ವಾ—ಋಭ್ವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಉರುಭೂತಂ ಮಹತ್ತಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಎಂದು ಋ. ಸಂ.
೧೦-೧೨೦-೬ ನೇ ಋಕ್ತನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಹೇಳಿರುವಂತೆ (ನಿ. ೧೧-೨೧) ಸಾಯಣರೂ ಸಹ ಮಹಾನ್ ಎಂದು
ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ, ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಇಂದ್ರನೆಂದರ್ಥ. ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವಾ
ಗಲೂ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ದಕ್ಷಂ ಮಹೇ ಸಾಯಯತೇ ಹಿರಣ್ಯಯಂ ರಥಮಾವೃತ್ಯಾ ಹರಿಯೋಗಮ್ನುಭ್ವಸಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೬-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಋಭ್ವಸಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಉರುಭಾಸಮಾನಂ ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಮಹಾತ್ಮನು ಎಂದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ನೃಷಾಹ್ಯೇ—ಪುರುಷೈಃ ಸೋಢವ್ಯೇ ಸಂಗ್ರಾಮೇ | ಪುರುಷರು ಶತ್ರುಗಳ ಏಟುಗಳನ್ನು ತಡೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ.

ಸನೀಳೇಭಿಃ—ಗಯಃ, ಕೃದರಃ, ಗರ್ತಃ ಇತ್ಯಾವಿ ೨೨ ಗೃಹನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೩) ನೀಳ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗೃಹವೆಂದು ಅರ್ಥ. ಮರುತ್ತುಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ವಾಸಮಾಡುವುದರಿಂದ ಒಂದೇ ನಿಲಯವುಳ್ಳವರೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸುವಾಗ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಕಯಾ ಶುಭಾ ಸವಯಸಃ ಸನೀಳಾಃ ಸಮಾನ್ಯಾ ಮರುತಃ ಸಂ ಮಿಮಿಕ್ಷುಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೫-೧)

ಕ ಈಂ ವ್ಯಕ್ತಾ ನರಃ ಸನೀಳಾ ರುದ್ರಸ್ಯ ಮರ್ಯಾ ಅಥಾ ಸ್ವಶ್ವಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೫೬-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಬುಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಸನೀಳಾಃ ಎಂದು ಮರುತ್ತುಗಳ ಏಕನಿಲಯದ ವಾಸವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಸನೀಳೇಭಿಃ ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ನಿಲಯದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಶ್ರವಸ್ಯಾನಿ—ಶ್ರವ ಇತ್ಯನ್ನನಾಮ | ತದ್ಧೇತುಭೂತಾನ್ಯುದಕಾನಿ | ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದುದೂ ವೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಉದಕಗಳೆಂದರ್ಥ.

ತೂರ್ವನ್—ಮೇಘಾತ್ ಪ್ರಚ್ಯಾವಯನ್ | ಮೇಘದಿಂದ ಉದಕವನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಾ ಎಂದರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕಿಯಾ ||

ರುದ್ರೇಭಿಃ—ರುದ್ರ+ಭಿಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಐಸಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇ ರ್ಝುಲೈತ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ಯ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ.

ನೃಷಾಹ್ಯೇ—ಷಹ ಮರ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಶಕಿಸಹೋಕ್ತ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪರವಾದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ನೃಭಿಃ ಸಾಹ್ಯಃ ನೃಷಾಹ್ಯಃ ಯತೋನಾವಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾರಕಪೂರ್ವಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸಾಸಹ್ಯಾನ್—ಷಹ ಅಭಿಭವೇ ಧಾತು. ಕ್ವಸುಶ್ಚ--(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟಿಗೆ ಕ್ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಆದಿಹಲ್‌ಶೇಷ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಧಾತು ವಿನ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಸಾಸಹ್ಯಾಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಅತ್ಯಂತಸ್ಯ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚ್ಛಾಧಾತೋಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪ ಅಸಿಧ್ವನಾದುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಮಿತ್ರಾನ್—ಮಿತ್ರಾಣಿ ಏಷು ನ ಸಂತಿ ಇತಿ ಅಮಿತ್ರಾಃ ನೆಗಳೋ ಜರಮರ ಮಿತ್ರಮೃತಾಃ —(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸನೀಳೇಭಿಃ—ಸಮಾನಂ ನೀಳಂ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಸನೀಳಾಃ ಸಮಾನಸ್ಯಚ್ಛಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾನ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಐಸ್‌ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ತೂರ್ವನ್—ತುರ್ವಿ ಹಿಂಸಾರ್ಥಃ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ರೇಫಾಂತ ವಾದುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ- ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಅತೋಗುಣೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ತೂರ್ವತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಪರವಾದಾಗ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಲೋಪ ಅಸಿಧ್ವನಾದುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತೂರ್ವನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. || ೫ ||

————:o:————

|| ಸಂಹಿತಾವಾಳಃ ||

ಸ ಮುನ್ಯಮಿಾಃ ಸಮದನಸ್ಯ ಕರ್ತಾಸ್ಮಾಕೇಭಿರ್ನ್ಯಭಿಃ ಸೂರ್ಯಂ
ಸನತ್ |

ಅಸ್ಮಿನ್ನಹನ್ನತ್ಯತಿಃ ಪುರುಹೂತೋ ಮರುತ್ವಾನ್ನೋ ಭವತ್ಸಂದ್ರ
ಊತೀ || ೬ ||

(ಪ್ರಕಾಶನ)ನ್ನು | ಸನತ್—ಸೇರಿಸಲಿ. (ನಮಗೆ ಬೆಳಕನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಶತ್ರುಗಳ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಕತ್ತಲನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ) | ಮರುತ್ಯಾನ್—ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಊತೀ—ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ | ಭವತು—ಆಗಿರಲಿ. |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ತೀವ್ರವಾದ ಕ್ರೋಧವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಶತ್ರುವನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವವನೂ, ಯುದ್ಧದ ನಿರ್ಮಾಪಕನೂ, ಸಜ್ಜನರ ಪಾಲಕನೂ, ಅನೇಕ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಂದ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ಈ ದಿನ ನಮಗೆ ಸೇರಿದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಕತ್ತಲನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಆ ಇಂದ್ರನು ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಇರಲಿ.

English Translation

May he, the repressor of (hostile) wrath, the author of war, the protector of the good, the invoked of many, share with our people on this day the (light of the) sun : may Indra, associated with the Maruts, be our protection.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಮನ್ಯುಮೀಃ—ಮನ್ಯುರ್ಮನ್ಯತೇದೀಪ್ತಿಕರ್ಮಣಃ ಕ್ರೋಧಕರ್ಮಣೋ ವಧಕರ್ಮಣೋ ವಾ | (ನಿ. ೧೦-೨೯) ಮನ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಮನ್ಯು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸು, ಕೋಪಮಾಡು, ಅಥವಾ ವಧಮಾಡು ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಮನ್ಯುಮೀಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಮನೋಃ ಕೋಪಸ್ಯ ನಿರ್ಮಾತಾ ಅಭಿವು-
ನ್ಯಮಾನಸ್ಯ ಶತ್ರೋರ್ಹಿಂಸಕಃ | ಕ್ರೋಧವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವವನು ಅಥವಾ ಕೃದ್ಧನಾದ ಶತ್ರುವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಆಶ್ವೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಪ್ರಜಾ-
ಪತೇಃ ಪುತ್ರೋ ಮನ್ಯುರ್ಮಮ | ತಂ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸೇನಾಪತ್ಯೇ ನಿಯುಕ್ತವಾನ್ | ತೇನ ಸಹೇಂದ್ರೋ ನಿಜಘಾನ ಇತಿ | ಮನ್ಯುವೆಂಬವನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪುತ್ರನೆಂದೂ, ಅವನನ್ನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸೇನಾಪತಿಯನ್ನಾಗಿ ನಿಯಮಿಸಲು ಅವನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕೊಂದನೆಂದೂ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ, ಮನ್ಯುವಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಕೊಂದುದಕ್ಕಾಗಿ ಮನ್ಯುಮೀಃ ಎಂದು ಅನ್ವರ್ಥನಾಮವಾಗಿದೆಯೆಂದು ವಿನಿರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿ ಪುತ್ರನಾದ ಮನ್ಯುವಿಗೂ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಅತ್ಯಂತ ಸಮೀಪವಾದ ಸಂಬಂಧವಿದೆಯೆಂದು ಶ್ರುತಿಯಿಂದಲೇ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ ಮನ್ಯುವಿನ ಕಥೆಯೂ ಅವನು ರುದ್ರನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನವನ್ನು ಹೊಂದಿದುದೂ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತೇರ್ವಿಸ್ತದ್ವೇವತಾ ಉದಕ್ರಾಮಂಸ್ತಮೇಕ ಏವ ದೇವೋ ನಾಜಹಾನ್ಮನ್ಯುರೇವ ಸೋಽಸ್ಮಿನ್ನಂತರ್ವರ್ತಿತೋಽತಿಷ್ಠತ್ಸೋಽರೋದೀತ್ತಸ್ಯ ಯೂನ್ಯಶ್ರಾಣಿ ಪ್ರಾಸ್ತಂದಂಸ್ತಾನ್ಯ-
ಸ್ತಿಸ್ತನ್ಯಾ ಪ್ರತ್ಯತಿಷ್ಠತ್ ಏವ ಶತತೀರ್ಷಾ ರುದ್ರಃ ಸಮಭವತ್ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಃ ಶತೇಷುಧಿಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೧-೧೬)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ದುರ್ಬಲನಾದಾಗ ಅವನನ್ನು ಇತರ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ತ್ಯಾಗಮಾಡಿದರು ಆದರೆ ಮನ್ಯುವೆಂಬ ದೇವತೆಯು ಮಾತ್ರ ಅವನನ್ನು ಬಿಡದೇ ಅವನೊಂದಿಗೇ ಇದ್ದನು, ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಆತನು. ಆ ಕಣ್ಣೀರುಗಳು ಮನ್ಯುವಿನಮೇಲೆ ಬಿದ್ದಾಗ ಅವನೇ ನೂರು ತಲೆಯುಳ್ಳವನೂ, ಸಹಸ್ರಕಣ್ಣುಳ್ಳವನೂ ಮತ್ತು ನೂರು ಬತ್ತಳಿಕೆಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ ರುದ್ರನಾದನು ಎಂಬ ಕಥೆಯಿದೆ. ಮನ್ಯುವು ಸಾಹಸಿಯೂ, ಯುದ್ಧವೀರ್ಯವುಳ್ಳವನೆಂದೂ ಇದರಿಂದ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. (ಆದರೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪುತ್ರನೆಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ) ಈ ಮನ್ಯುವೆಂಬ ದೇವತೆಗೂ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಇರುವನಿಕಟವಾವ ಸಂಬಂಧವು ಬೃಹದ್ದೇವತಾವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಇಂದ್ರಾಶ್ರಯಸ್ತು ಸರ್ಜನೋ ರುದ್ರೋ ನಾಯುರ್ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ |

ವರುಣಃ ಕಶ್ಚ ಮೃತ್ಯುಶ್ಚ ದೇವಶ್ಚ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಃ ||

ಮನ್ಯುಶ್ಚ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಚ ಮಿತ್ರಃ ಪೇತ್ರಪತಿಯಮಃ |

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೧೨೨-೩)

ಎಂಬುದಾಗಿ ಮನ್ಯುವೇ ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರಾಶ್ರಯರೆಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದು ಋಕ್ಕಂ ಹಿತಾವಾಕ್ಯವನ್ನದಹರಿಸಿ ಮನ್ಯುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ (೧೦-೨೯) ವಾಕ್ಯವನ್ನನುಸರಿಸಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ತ್ವಯಾ ಮನ್ಯೋ ಸರಥಮಾರುಜಂತೋ ಹರ್ಷಮಾಣಾಸೋ ಧೃಷಿತಾ ಮರುತ್ಸೇಃ |

ತಿಗ್ಮೇಷವ ಆಯುಧಾ ಸಂಶಿಶಾನಾ ಅಭಿ ಪ್ರ ಯಂತು ನರೋ ಅಗ್ನಿರೂಪಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೪-೧).

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳು ಮನ್ಯುವಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿದ್ದನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲೂ ಸಹ ಮನ್ಯುಮೀಃ ಎಂದರೆ ಮನ್ಯುವಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಶತ್ರುನಾಶವನ್ನು ಮಾಡಿದವನು ಎಂದರ್ಥ.

ಸಮದನಸ್ಯ—ರಣಿಃ, ವಿನಾಕ್, ವಿಖಾದಃ ಇತ್ಯಾದಿ ೪೬ ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಯುದ್ಧವೆಂದರ್ಥ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಸಮತ್ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ,

ಚಿತ್ರೋ ಯದಭ್ರಾತೌಚ್ಛೇತೋ ನ ವಿಕ್ಷು ರಥೋ ನ ರುಕ್ಮೀ ಶ್ವೇಷಃ ಸಮತ್ಸು |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೬-೬.)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಸಮತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯುದ್ಧವೆಂಬ ಅರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಸಮದನ ಶಬ್ದವು ಸಮತ್ ಶಬ್ದದ ಸರ್ವಾಯುರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರನು ಹುಟ್ಟುವಾಗಲೇ ಯುದ್ಧದೇವತೆಯ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟ ಪಡಿಸಿದುದರಿಂದಲೂ, ಅನಂತರ ಯುದ್ಧವಾಡಿ ಸಮಸ್ತಅಸುರರನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದುದರಿಂದಲೂ ಯುದ್ಧದ ಕರ್ತನೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಸೂರ್ಯಂ ಸನತ್—ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಹಿ ಯಾಗಾದಿಕರ್ಮನಿವೃತ್ತಿಃ ಫಲಂ | ಅಸ್ಮದೀಯೈಃ ಋತ್ವಿಗೈಃ ಸಹ ದೇವತಾತ್ವಮಾಸನ್ನ ಇಂದ್ರಃ ಸೂರ್ಯೋದಯಫಲಭೂತಮಸ್ಮದೀಯಂ ಯಾಗಂ ನಿರ್ವರ್ತಯತ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಚರಣೆಯೇ ಸೂರ್ಯೋದಯದ ಫಲವಾದುದರಿಂದ ಆ ಕರ್ಮನಿವೃತ್ತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ನಮಗೆ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ನಮ್ಮ ಕರ್ಮವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಮನ್ಯುಮೀಃ—ಮನ್ಯುಂ ಮಿನಾತಿ ಇತಿ ಮನ್ಯುಮೀಃ | ಮೀಜ್ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್. ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಾರಕೋಪಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾವಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸಮದನಸ್ಯ—ಸಹ ಮಾದ್ಯಂತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ಸಮದನಃ ಸಂಗ್ರಾಮಃ (ಯುದ್ಧ) ನುದೀ ಹರ್ಷೇ ಧಾತು. ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಯುಷೋರನಾಕಾ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ. **ಸಹಸ್ಯ ಸಃ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಭಾವ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಕರ್ತಾ—ಡುಕ್ಯಜ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

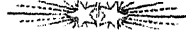
ಅಸ್ಮಾಕೇಭಿಃ—ಅಸ್ಮಾಕಂ ಸಂಬಂಧಿನಃ ಅಸ್ಮಾಕಾಃ ಸಂಬಂಧ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ತಸ್ಮಿನ್ ಅಣಿಚಿ ಯುಷ್ಮಾಕಾಸ್ಮಾಕಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೩-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಸ್ಮಾಕ ಎಂಬ ಆದೇಶ. **ಸಂಜ್ಞಾ ಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ**—(ಪರಿ. ೯೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಣ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಅಸ್ಮಾಕ+ಭಿಃ** ಎಂದಿರುವಾಗ **ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಐಸ್‌ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ವರವಿಧಾನವು **ಪ್ರಾಸ್ಮಾಕಾಸತ್ವ ಸೂರಯಃ**—(ಋ. ಸ. ೧-೯೭-೩) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಸನತ್—ವನ ಪಣ ಸಂಭಕ್ತಾ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಇತೆಶ್ಚಲೋಪಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಇಕಾರಲೋಪ. **ಲೇಟೋಽಡಾಟಾ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಹನ್—ಅಹನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ **ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್.

ಸತ್ವತಿಃ—ಸತಾಂ ಪತಿಃ ಸತ್ವತಿಃ. ಸಮಾಸಸ್ಯ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ಪತ್ಯಾನ್ವೇಶ್ವರ್ಯೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪುರುಹೂತಃ—ಪುರುಭಿಃ ಹೂತಃ ಪುರುಹೂತಃ. ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಧಾತು. ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕಾರಕಪೂರ್ವಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗತಿಕಾರ-ಕೋಪಸದಾತ್ ಕೃತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

ಸಂಹಿತಾಸೂತ್ರಃ

ತಮೂತಯೋ ರಣಯಞ್ಞಾರಸಾತೌ ತಂ ಕ್ಷೇಮಸ್ಯ ಕ್ಷಿತಯಃ

ಕೃಣ್ವತ ತ್ರಾಂ ।

ಸ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಕರುಣಸ್ಯೇಶ ಏಕೋ ಮರುತ್ಮಾನ್ನೋ ಭವತ್ವಿಂದ್ರ

ಊತೀ || ೭ ||

ಪದಪಾಠಃ

ತಂ । ಊತಯಃ । ರಣಯನ್ । ಶೂರಃ ಸಾತೌ । ತಂ । ಕ್ಷೇಮಸ್ಯ । ಕ್ಷಿತ-

ಯಃ । ಕೃಣ್ವತ । ತ್ರಾಂ ।

ಸಃ । ವಿಶ್ವಸ್ಯ । ಕರುಣಸ್ಯ । ಈಶೇ । ಏಕಃ । ಮರುತ್ಮಾನ್ । ನಃ । ಭವತು ।

ಇಂದ್ರಃ । ಊತೀ || ೭ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ತಮಿಂದ್ರಂ ಶೂರಸಾತಾ ಶೂರೈರ್ವೀರಪುರುಷೈಃ ಸಂಭಜನೀಯೇ ಸಂಗ್ರಾಮ ಊತಯೋ
ಗಂತಾರೋ ಮರುತೋ ರಣಯನ್ | ರಮಯಂತಿ | ಯದ್ವಾ ಪ್ರಹರ ಭಗವೋ ಜಹಿ ವೀರಯಸ್ವೇತ್ಯೇವಂ-
ರೂಪಂ ಶಬ್ದಮಿಂದ್ರಮುದ್ದಿಶ್ಯ ಕುರ್ವಂತಿ | ಅಪಿ ಚ ಕ್ಷಿತಯೋ ಮನುಷ್ಯಾಸ್ತಮಿಂದ್ರಂ ಕ್ಷೇಮಸ್ಯ
ರಕ್ಷಣೇಯಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಧನಸ್ಯ ತ್ರಾಂ ತ್ರಾತಾರಂ ರಕ್ಷಿತಾರಂ ಕೃಣ್ಣತ | ಕುರ್ವಂತಿ | ದೇವತಾಂತರಾದಸ್ಯ
ಕೋದ್ರತಿಶಯ ಇತಿ ಚೇತ್ ಉಚ್ಯತೇ | ಸ ಇಂದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಕರುಣಸ್ಯಾಭಿಮತಃಪಲನಿಷ್ಠಾ-
ದನರೂಪಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಿ ಏಕೋದ್ರಸಹಾಯ ಏವೇಶೇ | ಈಷ್ಟೇ | ಅನ್ಯತ್ಪೂರ್ವವತ್ || ಊತಯಃ |
ಅವಶೇರ್ಗತ್ಯರ್ಥಾತ್ ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಮಿತಿ ಕರ್ತರಿ ಕ್ತಿನ್ | ತಿತುತ್ಪ್ರೀತೀರ್ಪ್ರತಿಷೇಧಃ |
ಜ್ವರತ್ಪರೇತ್ಯಾದಿನಾ ವಕಾರಸ್ಯೋಪಧಾಯಾಶ್ಚ ಊಟ್ | ಊತಿಯೂತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ತಿನ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಯದ್ವಾ | ಕರ್ತರಿ ಕ್ತಿಚ್ | ರಣಯನ್ | ರಮತೇರ್ಹೇತುಮುಣ್ಣಿ ಜಂತಾದ್ವರ್ತಮಾನೇ ಭಾಂದಸೋ
ಲಜ್ | ಅಂತ್ಯವಿಕಾರಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಯದ್ವಾ | ರಣ ಶಬ್ದಾರ್ಥಃ | ಅಸ್ಮಾಣ್ಣಿ ಜಂತಾತ್ಪೂರ್ವವಲ್ಲಜ್ |
ತ್ರಾಂ | ತ್ರೈಜ್ ಪಾಲನೇ | ತ್ರಾಯತ ಇತಿ ತ್ರಾಃ | ಕ್ಷಿಪ್ಪೇತಿ ಚಶಬ್ದೇನ ದೃಶಿಗ್ರಹಣಾನುಕರ್ಷಣಾನ್ನಿ-
ರುಪಪದಾದಪಿ ಕ್ಷಿಪ್ | ಕರುಣಸ್ಯ | ಡುಕೃಜ್ ಕರಣೇ | ಕೃವ್ಯತ್ಪಾದಾರಿಭ್ಯ ಉನನ್ | ಉ. ೩-೫೩ |
ಇತಿ ಭಾವೇ ಉನನ್ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಈಶೇ | ಈಶ ಐಶ್ವರ್ಯೇ |
ಲೋಪಸ್ತು ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟಿತಿ ತಲೋಪಃ ||

ಪುತಿಪದಾರ್ಥ

ತಂ—ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಶೂರಸಾತಾ—ವೀರರೊಡನೆ ಮಾಡುವ ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಊತಯಃ—
ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಮರುತ್ತುಗಳು | ರಣಯನ್—ಜಯಸೂಚಕ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹರ್ಷಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ |
ಕ್ಷಿತಯಃ—ಮಾನವರು | ತಂ—ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಕ್ಷೇಮಸ್ಯ—ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾದ ತಮ್ಮ ಧನದ | ತ್ರಾಂ—
ರಕ್ಷಕನನ್ನಾಗಿ | ಕೃಣ್ಣತ—ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. | ಸಃ—ಆ ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಕರುಣಸ್ಯ—(ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು
ನೆರವೇರಿಸಿ ಕೊಡತಕ್ಕ) ಸಕಲ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ | ಏಕಃ—ತಾನೊಬ್ಬನೇ | ಈಶೇ—ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದಾನೆ. |
ಮರುತ್ವಾನ್—ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಊತೀ—ರಕ್ಷ
ಣಾರ್ಥವಾಗಿ | ಭವತು—ಆಗಿರಲಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ವೀರರೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಅವನ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಚರಿ
ಸತಕ್ಕ ಮರುತ್ತುಗಳು ಜಯಸೂಚಕವಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಹರ್ಷಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಾನವರು ಆ
ಇಂದ್ರನನ್ನು ತಮ್ಮ ಧನದ ರಕ್ಷಕನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸತಕ್ಕ ಸಕಲ
ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಆ ಇಂದ್ರನೊಬ್ಬನೇ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಂತಹ ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು
ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಕನಾಗಿರಲಿ

English Translation

Him, his allies, the Maruts, animate in battle ; him, men regard as the preserver of their property ; he alone presides over every act of worship : may Indra, associated with the Maruts be our protection.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಶೂರಸಾತೌ— ಶೂರೈರ್ವೀರಪುರುಷೈಃ ಸಂಭಜನೀಯೇ ಸಂಗ್ರಾಮೇ | ವೀರಪುರುಷರು ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ ಮುನ್ನುಗ್ಗುವ ಯುದ್ಧವೆಂದರ್ಥ.

ಊತಯೇಃ—ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದಿರತಕ್ಕ ಮರುತ್ತುಗಳು.

ರಣಯನ್—ರಮಯಂತಿ-ಹರ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ಹರ್ಷಸೂಚಕವಾದ ನಾದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ರಮಣೀಯವಾದುದು ಎಂಬ ಮೂಲಾರ್ಥದ ಮೇಲೆಯೇ ರಣ ಶಬ್ದವು ಯುದ್ಧಪರ್ವಾಯವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಇಂದ್ರನೂ ಮತ್ತು ಮರುತ್ತುಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪರಸ್ಪರಸಹಾಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಯುದ್ಧಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದಾಗ ಅದು ರಮಣೀಯವಾಗಿಯೇ ಇರಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ

ಮರುತ್ಯಾ ಇಂದ್ರ ವೃಷಭೋ ರಣಾಯ ಪಿಬಾ ಸೋಮಮನುಷ್ವಧಂ ಮದಾಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪೭-೧.)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ರಣಾಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ರಮಣೀಯಾಯ ಸಂಗ್ರಾಮಾಯ | ರಮಣೀಯವಾದ ಸಂಗ್ರಾಮಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಚಿತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮರುತ್ತುಗಳು ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿರಲಿ, ಯುದ್ಧರಂಗದಲ್ಲಿರಲಿ, ತಮ್ಮ ರಮಣೀಯವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆಂದು ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ರರಾಣಿತಾ ಮರುತೋ ನೇದ್ಯಾಭಿರ್ನಿ ಹೇಲೋ ಧತ್ತ ವಿ ಮುಚೆಧ್ವಮಶ್ವಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೭೧-೧.)

ಕೃತೇ ಚಿದತ್ತ ಮರುತೋ ರಣಂತಾನವದ್ಯಾಸಃ ಶುಚಿಯಃ ಪಾವಕಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೨೩೭-೨.)

ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳು ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ರಮ್ಯವಾದ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಹರ್ಷವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದುದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ,

ಮರುತೋ ಹ ನೈ ಕ್ರೀಡಿನೋ ವೃತ್ತಂ ಹನಿಷ್ಯಂತಮಿಂದ್ರಮಾಗತಂ ತಮಭಿತಃ ಪರಿಚಿಕ್ರೀಡು
ಮಹಯಂತಸ್ತಥೋ ಏವೈತಂ ಸಾಸ್ತಾನಂ ದ್ವಿಷಂತಂ ಭ್ರಾತೃವ್ಯಂ ಹನಿಷ್ಯಂತಮಭಿತಃ
ಪರಿಕ್ರೀಡಂತೇ ||

(.ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೫-೩-೨೦.)

ಎಂದು ಮರುತ್ತುಗಳು ವೃತ್ತಹನನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಸುತ್ತಲೂ ಇದ್ದು ತಮ್ಮ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾ ನಲಿದುದನ್ನೂ ಅದೇ ರೀತಿ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ನಲಿದುದನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ರಣನವು ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ಸಹಜವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅದೇ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ.

ಪ್ರತಿಯೇ:—ಮನುಷ್ಯಾಃ, ನರಃ ಇತ್ಯಾದಿ ೨೫ ಮನುಷ್ಯನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯ ರಿಂದರ್ಥ. (ನಿ. ೩-೭.)

ಅಗ್ನಿನೇತಾ ಭಗ ಇವ ಕ್ಷೀಣಾಂ ದೈವೀನಾಂ ದೇವ ಋತುಷಾ ಋತಾವಾ |

(ಋ ಸಂ. ೩-೨೦-೪.)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾನವರಿಗೂ ದೇವಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗ ಕ್ಷಿತಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯ ಪ್ರಜೆಗಳಾದ ಮಾನವರೆಂದು ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ಕರುಣಸ್ಯ—ಅಪಃ, ಅಶ್ವಃ, ದಂಸಃ ಇತ್ಯಾದಿ ೨೬ ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨೮) ಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥ. ಸಕಲ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಇಂದ್ರನೇ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಅವನ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಬೇಡಿದೆ. ಅಸುರಾದಿಗಳಿಂದ ಪದೇ ಪದೇ ಕರ್ಮವು ವಿಘ್ನವಾಗುತ್ತಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಆ ಅಸುರರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅವನೇ ಕರ್ಮನಿರ್ವಹಣಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯನಾದ ರಕ್ಷಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಇಂದ್ರೋ ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ದೇವತಾ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೪-೧-೩೩.)

ಇಂದ್ರಾಯ ವಿನ್ಯುಧೇನುನಿರ್ವಪತಿ ಸೇಂದ್ರೋ ಮೇ ಯಜ್ಞೋಽಸದಿತಿ ಸರ್ವೋ ವೈ ಯಜ್ಞ ಇಂದ್ರಸ್ಯೈವ, (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೩-೪.)

ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೇ ಯಜ್ಞದ ಮುಖ್ಯವಾದ ಪ್ರಭುವೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಅಸುರರ ನಾಶವಲ್ಲದೇ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಂತ ಅವಶ್ಯವಾದ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಇಂದ್ರನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಪಡೆಯಬೇಕಾದುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನೇ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಈಶನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಸರ್ವಕರ್ಮಣಾಂ ವೃಷ್ಟಿನಿಬಂಧನತ್ವಾತ್ ವೃಷ್ಟೇಶ್ಚ ಕೇವಲೇಂದ್ರಾಯತ್ತತ್ತ್ವಾತ್ | ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಕರ್ಮಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆಯೂ ಆಗಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರನೇ ವೃಷ್ಟಿಕಾರಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಅವನೇ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಈಶನು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಊತಯಃ—ಊತಿಯೂತಿಜೂತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವಿತಿಷ್ಟ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಅವ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಕೃತ್ಯೆ-ಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೩) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತ್ರಿತುಕ್ರತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಲಾದಿಲಕ್ಷಣ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ. ಜ್ವರತ್ವರಸ್ರಿ-

(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ವಕಾರ ಮತ್ತು ಉಪಧಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಉತ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಕ್ರಿಚ್ ಕೌಚಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತೃಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಗ ನಿಸ್ವಾತಾನ್ಯಾಶ್ರಯಣದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುನಚನಾಂತರೂಪ.

ರಣಯನ್—ರಮು ಕ್ರೀಡಾಯಾಂ ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರತೋರುವಾಗ ಹೇತುಮತಿಚಿ ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಜ್-ಅನಂತವಾದುದರಿಂದ ಮಿತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದರಿಂದ ಮಿತಾಂ-ಪ್ರಸ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಪ್ರಸ್ತ ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ನರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸಿಲುಜ್ಞಲಜ್ಞಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುನಚನದಲ್ಲಿ ರ್ಗಿಗೆ ಆಂತಾದೇಶ. ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ತನ್ನಿ ಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚಿಗೆ ಗುಣ. ಆಯಾದೇಶ. ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ ಮಾಜ್ಞಯೋಗೇಽಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯಮಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರಾದೇಶವು ಛಂದಸವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ರಣಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲಜ್. ಆಗ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶೂರಸಾತ್—ಶೂರೈಃ ಸಾತಿಃ ಶೂರಸಾತಿಃ ತನ್ಯಾಮ್. ತೈತೀಯಾಕರ್ಮಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೨-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮಾವಿಕನಚನಾಂತರೂಪ.

ಪ್ರತಿಯೇ—ಪ್ರಿ ನಿನಾಪಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಸಂಜ್ಞಾತೋರುವಾಗ ಕ್ರಿಚ್ ಕೌಚಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುನಚನಾಂತರೂಪ.

ಕೃಣ್ವತೇ—ಕೃಣಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ ಧಾತು. ನರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸವಾದ ಲಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುನಚನದಲ್ಲಿ ರ್ಗುಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟನತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತಾದೇಶ. ಧಿನ್ವಿ-ಕೃಣ್ವೋರಚಿ (ಪಾ. ೩-೧-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಪಿಗೆ ಉವಿಕರಣ. ಧಾತುವಿಗೆ ಅಕಾರಾಂತಾದೇಶ. ಅಶೋ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಕಾರಲೋಪ. ಉಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ-ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ತ್ರಾಮ್—ತ್ಯೈತ್ ಕಾಲನೇ ಧಾತು. ತ್ರಾಯತೇ ಇತಿ ತ್ರಾಃ ಕ್ವಿಸ್ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯದ್ಯಪಿ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗಲೇ ಧಾತುವಿಗೆ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿಸ್ ವಿಹಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಚಕಾರದಿಂದ ದೃತಿಗ್ರಹಣವು ಅನುಕ್ರಮವಾಗುವುದರಿಂದ ನಿರುಪಪದವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ಕ್ವಿಸ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ವಿಸಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ಲೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದೇಚಿ-

ಉಪದೇಶೀಶಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಏಕಿಗೆ ಆತ್ಮ ದ್ವಿತೀಯಾವಕ ವಚನಾಂತರೂಪ.

ಕರುಣಿಸ್ಯ—ಡುಕ್ಯಜ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಕೃವೃತ್ಯಾದಾರಿಭ್ಯ ಉನನ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೧೩೩) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಉರಣ್ಯ- ಪಠಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಟೋಕುಸ್ವಾಜ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೫) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಈಶೇ—ಈಶ ಐಶ್ವರ್ಯೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ. ಲೋಪಸ್ತ ಆತ್ಮನೇಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಈಶೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

— ೩೦೩ —

ಸಂಹಿತಾಗಾಥಃ

ತಮುಪ್ಪಂತ ಶವಸ ಉತ್ಪವೇಷು ನರೋ ನರಮವಸೇ ತಂ ಧ-
ನಾಯು ।

ಸೋ ಅಂಧೇ ಚಿತ್ತಮಸಿ ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿದನ್ಮರುತ್ವಾನೋ ಭವ-
ತ್ವಿಂದ್ರ ಊತೀ ॥ ೮ ॥

ಪದಪಾಠಃ

ತಂ । ಅಪ್ಪಂತ । ಶವಸಃ । ಉತ್ ಸವೇಷು । ನರಃ । ನರಂ । ಅವಸೇ । ತಂ ।
ಧನಾಯು ।

ಸಃ | ಅಂಧೇ | ಚಿತ್ | ತಮಸಿ | ಜ್ಯೋತಿಃ | ವಿದತ್ | ಮರುತ್ಮಾನ್ | ನಃ |

ಭವತು | ಇಂದ್ರಃ | ಊತಿ | || ೮ ||

ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ

ನರೋ ನೇತಾರಃ ಸ್ತೋತಾರಃ ಶವಸೋ ಬಲಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿಸೂತ್ಸವೇಷು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು
ನರಂ ಜಯಸ್ಯ ನೇತಾರಂ ತಮಿಂದ್ರಮಪ್ಸಂತ | ಆಪ್ತವಂತಿ | ಕಿಮರ್ಥಂ | ಅವಸೇಽನ್ವರ್ಥಂ
ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಂ ವಾ | ತಥಾ ಧನಾಯ ಧನಾರ್ಥಂ ಚ ತಮಿಂದ್ರಂ ಪ್ರಾಪ್ತವಂತಿ | ಯಸ್ಮಾತ್ಸ ಇಂದ್ರಸ್ತ-
ಮಸಿ ದೃಷ್ಟಿಪ್ರತಿಬಂಧಕೇಽಂಧೇ ಚಿತ್ ಆಧ್ಯಾನರಹಿತೇ ಚಿತ್ತವ್ಯಾಮೋಹಕರೇಽಪಿ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಜ್ಯೋತಿ-
ರ್ವಿಜಯಲಕ್ಷಣಂ ಪ್ರಕಾಶಂ ವಿದತ್ | ಲಂಭಯತಿ | ತಸ್ಮಾತ್ತಮೇನ ಪ್ರಾಪ್ತವಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅನ್ಯತ್ಸ-
ಮಾನಂ || ಅಪ್ಸಂತ | ಅಪ್ಸೌ ನ್ಯಾಪ್ತೌ | ಲಜಃ ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಷಡಂ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಕ್ಷಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಧಾತೋರ್ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ವಿದತ್ | ವಿದ್ವೌ ಲಾಭೇ | ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ಲಲಜ್ಲಲಿಟಿ ಇತಿ ವರ್ತ-
ಮಾನೇ ಛಾಂದಸೋ ಲುಜ್ | ಲೃದಿತ್ವಾಚ್ಚೈರಜಾದೇಶಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽ-
ಪೀತ್ಯದಭಾವಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಸಃ—ಇಂದ್ರನು | ತಮಸಿ—ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೂ | ಅಂಧೇ ಚಿತ್—ಚಿತ್ತಭ್ರಾಂತಿ
ಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೂ ಆದ (ಘೋರವಾದ) ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಹ | ಜ್ಯೋತಿಃ—ಜಯರೂಪವಾದ
ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು | ವಿದತ್—ಹೊಂದಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಆದ್ದರಿಂದ) | ನಃ—ಭಕ್ತರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳು | ತವಸಃ—
ಸರಾಕ್ರಮವನ್ನು ತೋರಿಸಬೇಕಾದ | ಉತ್ಸವೇಷು—ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ | ನರಂ—ಜಯವನ್ನು ತರತಕ್ಕ | ತಂ—
ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಅಪ್ಸಂತ—ಸಮೀಪಿಸುತ್ತಾರೆ. (ಮರೆಹೋಗುತ್ತಾರೆ) | ಅವಸೇ—ಅನ್ನಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಅಥವಾ
ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿಯೂ | ಧನಾಯ—ಧನಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಸಹ | ತಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು (ಮರೆಹೋಗುತ್ತಾರೆ) | ಮರುತ್ಮಾನ್—
ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಊತಿ—ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ |
ಭವತು—ಆಗಿರಲಿ |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಇಂದ್ರನು ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೂ, ಚಿತ್ತಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೂ ಆದ ಘೋರ
ವಾದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಹ ಜಯರೂಪವಾದ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅತ್ಯಂತ ಬಲವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸ
ಬೇಕಾದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯವನ್ನು ತರತಕ್ಕ ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಮರೆಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿಯೂ,
ಧನಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಸಹ ಅವನನ್ನು ಮರೆಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಇಂದ್ರನು ನಮಗೆ
ರಕ್ಷಕನಾಗಿರಲಿ.

English Translation

To him, a leader' (to victory) his worshippers apply in contests of strength for protection and for wealth, as he grants them the light (of conquest) in the bewildering darknes (of battle) : may Indra, associated with the Maruts be our protection.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮಾನವರಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಂದ ತಡೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದಂತಹ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಉಪದ್ರವವನ್ನು ಅಸುರರು ಪದೇ ಪದೇ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಭೌತಿಕವಾದ ಬೆಳಕನ್ನು ಮರೆಸಿ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆ ಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಮೋಸದ ಯುದ್ಧವನ್ನು ಮಾಡಿ ಇವರಿಗೆ ಚಿತ್ತಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವುದೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದ್ದವು. ಇಂತಹ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಭಕ್ತರಾದ ಇವರಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಇವರ ನೆರವಾಗಿ ನಿಂತು ಮೋಸಮಾಡತಕ್ಕ ಆ ವಂಚಕರನ್ನು ತಾನೂ ಯುಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ವಂಚಿಸಿ ಅವರನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡಿ ಬೆಳಕನ್ನು ಹರಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಆ ಪರಾಕ್ರಮಕಾರ್ಯ ವನ್ನು ಕೃತಜ್ಞತಾ ಸೂಚನೆಯೊಂದಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಅಂಥೇ ಚಿತ್—ಚಿತ್ತವ್ಯಾಮೋಹಕರೇಽಪಿ ಸಂಗ್ರಾಮೇ | ಚಿತ್ತಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ, ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿದತ್-ವಿಜಯಪರವಾದ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಹೊಂದಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಸುರರ ಮಾಯೆಯು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಬಲವಾದುದರಿಂದ ಎಂತಹ ಶೂರನಾದ ಯೋಧನಾದರೂ ಮನೋವೈಕಲ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದು ವುದು ಸಹಜ. ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಆ ಅಸುರರನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದುದೂ ಅವರ ವಂಚನೆಯನ್ನೂ ಮೀರಿಸುವಂತೆ ತಾನೂ ಅವರನ್ನು ವಂಚಿಸಿದುದೂ ಸ್ವಾರಸ್ಯವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಅಹಿಮೋಹಾನಮಪ ಆಶಯಾನಂ ಪ್ರ ಮಾಯಾಭಿರ್ಮಾಯಿನಂ ಸಕ್ಷದಿಂದ್ರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೨೦-೬)

ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬಾಧಿಸುವವನೂ ಅತ್ಯಂತ ಕಪಟಿಯೂ ಆದ ವೃತ್ರನನ್ನು ತನ್ನ ಮಾಯಾ ಶಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಸೋಲಿಸಿ ಹೊಡೆದಾಗ ಅವನ ದೇಹದಿಂದ ಒಬ್ಬನಾದಮೇಲಿನ್ನೊಬ್ಬನು ಹುಟ್ಟಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸುವ ಆವೇಶವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿ ಅಂತಹ ಕಠಿಣವಾದ ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ಸುಲಭವಾಗಿ ಅವರನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಿರ್ಮೂಲಮಾಡಿದನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ—

ತ್ಯಸ್ಯ ಚಿನ್ಮಹತೋ ನಿರ್ಮಗಸ್ಯ ವಧರ್ಜಘಾನ ತನಿಷೀಭಿರಿಂದ್ರಃ |

ಯ ಏಕ ಇದಪ್ರತಿರ್ಮನಾಮಾನ ಅದಸ್ಮಾದನ್ಯೋ ಅಜನಿಷ್ಯ ತನ್ಯಾನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೨೨-೨)

ನಿರ್ಜಘಾನಾಯುಧಂ ಶಕ್ರೋ ವೃತ್ರೇಣ ಪ್ರಪ್ತಮೋಜಸಾ |

ವೃತ್ರಸ್ಯ ಗಾತ್ರಾದನ್ಯೋ ಯಃ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತೋ ಮಹಾಸುರಃ ||

ವೃತ್ತಂ ಪೂರ್ವಂ ನಿಹತ್ಯೇಂದ್ರೋ ದ್ವಿತೀಯಂ ಶುಷ್ಕ ಸಂಜ್ಞಕಂ |
ಪುನರ್ಜಘಾನೇಂದ್ರ ಇತಿ ಪರಾಭಿಃ ಕೀರ್ತಯತ್ಯೃಷಿಃ ||

ಎಂಬುದಾಗಿ ಮೇಲಿನ ಋಕ್ಕಿಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸಾಯಣರು ಉಪೋದ್ವಾತಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಇದರಂತೆಯೇ ಅಸುರರು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ತಮಸ್ಸಿನಿಂದ ಅವೃತವಾಗಿದ್ದ ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಬೆಳಕನ್ನು ಹರಡಿದನು ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗಲೂ,

ತಮಸಿ ಜ್ಯೋತಿಃ ವಿದತ್—ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಯುದ್ಧದಲ್ಲೂ ಸಹ ಜ್ಯೋತೀರೂಪವಾದ ಜಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಟ್ಟನು ಎಂದಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ

ಯಃ ಸೂರ್ಯಂ ಯ ಉಷಸಂ ಜಜಾನ ಯೋ ಅಪಾಂ ನೇತಾ ಸ ಜನಾಸ ಇಂದ್ರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೨-೭).

ಇಂದ್ರಃ ಸ್ವರ್ಷಾ ಜನಯನ್ನಹಾನಿ ಜಿಗಾಯೋತಿಗ್ವಿಃ ಪೃತನಾ ಅಭಿಷ್ವಿಃ |

ಪ್ರಾರೋಚಯನ್ಮನವೇ ಕೇತುಮಹ್ನಾಮವಿಂದಜ್ಞೋತಿರ್ಬೃಹತೇ ರಣಾಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೪-೪).

ಸ್ವರ್ಭಾನೋರಥ ಯದಿಂದ್ರ ಮಾಯಾ ಅವೋ ದಿವೋ ವರ್ತಮಾನಾ ಅನಾಹನ್ |

ಗೂಲ್ವಂ ಸೂರ್ಯಂ ತಮಸಾಪವ್ರತೇನ ತುರೀಯೇಣ ಬ್ರಹ್ಮಣಾನಿಂದದತ್ರಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೦-೬)

ಅಸುರಾದಿಗಳಿಂದ ಅವೃತವಾಗಿದ್ದ ಸೂರ್ಯನ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಬಿಡಿಸಿ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಹರಡಿದನೆಂದು ಇಂದ್ರನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಉತ್ಸವೇಷು—ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು | ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಬಲವತಾಮುತ್ಸವಭೂತೇಷು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು | ಬಲವತಾಂ ಸಂಗ್ರಾಮ ಉತ್ಸವ ಏವ | ಶಕ್ತಿವಂತರಿಗೆ ಸಂಗ್ರಾಮವೂ ಸಹ ಉತ್ಸಾಹಜನಕವಾದುದರಿಂದ ಉತ್ಸವದಂತೆಯೇ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಇದರೊಂದಿಗೆ ಅಭಿಷವೇಷು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಸ್ಕಂದಪುರಾಣಗಳು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಅಥವಾ ಉತ್ಸವೇಷುತ್ಯುಚ್ಛಬ್ಧಃ ಅಭೀಶ್ವೇತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನೇ | ಬಲಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿಷ್ವಭಿಷವೇಷು | ಬಲೇನ ಯೇಷು ಯಜ್ಞೇಷ್ವಭಿಷಾಯಂತೇ ಸೋಮಸ್ತತ್ರೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಉತ್ಸವೇಷು ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲಿ ಉತ್ ಶಬ್ದವು ಅಭಿ ಎನ್ನುವುದರ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ. ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ನೆರವೇರಿಸಿದ ಅಭಿಷವ ಎಂದರೆ ಯಾವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವರೋ ಆ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

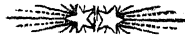
ಅಪ್ಸಂತ - ಆಪ್ ಲೃ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತು. ಲಙ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹು-ಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ರೋಂತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩)

ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಕ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಶಕ್ವ-
ತದ್ಧಿತೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಕಾರಲೋಪ. ಅತೋ ಗುಣೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದಲೇ
ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಸ್ತ. ಅಪ್ಪಂತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜ್ಜತಿಜಿಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉತ್ಸವೇಷು—ಉತ್ಸವೇ ಹರ್ಷಂ (ಯೋದ್ಧಾಣಾಂ) ಇತಿ ಉತ್ಸವಃ. ಷು ಪ್ರಸವೈಶ್ವರ್ಯಯೋಃ
ಧಾತು. ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ
ಅವಾದೇಶ. ಚಿತೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪ-
ಪದಾತ್ ಕೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ
ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅವಸೇ—ಅನ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಅಸುನ್—(ಉ. ಸೂ. ೪-೬೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅವಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾನ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ

ವಿದತ್—ವಿದಲ್ಯ ಲಾಭೇ ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ಲಲಜ್ಲಲಿಟಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ನರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸವಾದ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಶ್ಚ
—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಚ್ಲಿ ಲುಜಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ಧಾತುವು ಲೃದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ
ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಜಾದೇಶ. ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು
ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಲೆಘೂಪಧೆಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾರ್ಜಯೋಗೇಽಸಿ—
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗನು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ
ಬರುತ್ತದೆ. || ೮ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಸ ಸವ್ಯೇನ ಯಮತಿ ವ್ರಾಧತಶ್ಚಿತ್ತ್ವ ದಕ್ಷಿಣೇ ಸಂಗೃಭೀತಾ ಕೃ-
ತಾನಿ |

ಸ ಕೀರಿಣಾ ಚಿತ್ಸನಿತಾ ಧನಾನಿ ಮರುತ್ವಾನ್ನೋ ಭವತ್ವಿಂದ್ರ
ಊತೀ || ೯ ||

ಸ ದ ಪಾಠಃ

ಸಃ | ಸನ್ಯೇನ | ಯಮುತಿ | ವ್ರಾಧತಃ | ಚಿತ್ | ಸಃ | ದಕ್ಷಿಣೇ | ಸಂಽಗೃ-
ಭೀತಾ | ಕೃತಾನಿ |

ಸಃ | ಕೀರಿಣಾ | ಚಿತ್ | ಸನಿತಾ | ಧನಾನಿ | ಮರುತ್ವಾನ್ | ನಃ | ಭವತು |
ಇಂದ್ರಃ | ಊತೀ || ೯ ||

ಸಾಂಖ್ಯಭಾಷ್ಯಂ

ಸ ಇಂದ್ರಃ ಸನ್ಯೇನ ನಾಮಹಸ್ತೇನೈಕಹಸ್ತೇನ ವ್ರಾಧತಶ್ಚಿತ್ ಹಿಂಸತೋ ಮಹತಃ ಶತ್ರುನಸಿ
ಯಮುತಿ | ನಿಯಮಯತಿ | ತಥಾ ಸ ಇಂದ್ರೋ ದಕ್ಷಿಣೇ ದಕ್ಷಿಣಸಾರ್ವಸ್ಥೇನ ಹಸ್ತೇನೈಕೇನ ಯಜ-
ಮಾನ್ಯಃ ಕೃತಾನಿ ಹವೀಂಷಿ ಸಂಗೃಭೀತಾ | ಸಂಗೃಹ್ಣಾತಿ | ಅಸಿ ಚ ಸ ಇಂದ್ರಃ ಕೀರಿಣಾ ಚಿತ್ ಕೀರ್ತ-
ಯಿತ್ರಾ ಸ್ತೋತ್ರಾ ಚ ಸ್ತುತಃ ಸನ್ನಾನಾನಿ ಸನಿತಾ ಪ್ರದಾನಶೀಲೋ ಭವತಿ | ಹವಿಃಷ್ಪದಾತ್ಮಾಣಾಮಿವ
ಸ್ತೋತ್ವಾಣಾಮಪಿ ಧನಂ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಶಿಷ್ಯಂ ಸ್ಪಷ್ಟಂ || ಯಮುತಿ | ಯಮ ಉಪರಮೇ |
ಣಚ್ಯಮಂತತ್ವಾನ್ನಿತ್ಯೇ ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವ ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ಛಂದಸ್ಯುಭಯಥೇತಿ ಶಪ ಆರ್ಥಧಾತುಕತ್ವಾ-
ಣ್ಣೇರನಿಟೀತಿ ಣೀಲೋಪಃ | ವ್ರಾಧತಃ | ವೃಧು ವೃದ್ಧಾ | ಅಸ್ಮಾದತಿಪ್ರತ್ಯಯ ಔಣಾದಿಕ ಅನಾಗಮುಕ್ತ |
ವೃಷಾದಿತ್ವಾದಾಮೃದಾತ್ವತ್ವಂ | ಸಂಗೃಭೀತಾ | ಗೃಹ ಉಪಾದಾನೇ | ಲಿಜಃ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ
ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ಲಿಜಃ ಸಲೋಪ ಇತಿ ಸಲೋಪಃ | ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭ
ಇತಿ ಭತ್ವಂ | ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತೀಜ ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಸನಿತಾ | ಷಣು ದಾನೇ | ತಾಚ್ಛೀಲಿಕಸ್ತೌನ್ |
ಧನಾನಿ | ನ ಲೋಕಾವ್ಯಯೇತಿ ಪಶ್ಮೀಪ್ರತಿಷೇಧಃ ||

ಪ್ರತಿಪವಾರ್ಥ

ಸಃ—ಆ ಇಂದ್ರನು | ಸನ್ಯೇನ—ಎಡಗೈಯಿನಿಂದ | ವ್ರಾಧತಶ್ಚಿತ್—ಹಿಂಸೆಮಾಡತಕ್ಕವನು ಪ್ರಬಲ
ನಾದ ಶತ್ರುನಾದರೂ ಸಹ | ಯಮುತಿ—ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತಾನೆ. | ಸಃ—ಅದೇ ಇಂದ್ರನು | ದಕ್ಷಿಣೇ—ಬಲ

ಗೈಯಿನಿಂದ | ಕೃತಾನಿ—(ಯಜಮಾನರಿಂದ) ಅರ್ಪಿತಗಳಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು | ಸಂಗೃಭೀತಾ—ಶೇಖರಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಮತ್ತು) | ಸಃ—ಇಂದ್ರನು | ಕೀರಿಣಾ ಚಿತ್—ಕೀರ್ತನಕಾರನಾದ ಭಕ್ತನಿಂದ ಸ್ತುತನಾಗಿ | ಧನಾನಿ—ಧನಗಳನ್ನು | ಸನಿತಾ—ದಾನಮಾಡುವವನಾಗುತ್ತಾನೆ | ಮರುತ್ವಾನ್—ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಊತೀ—ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ | ಭವತು—ಆಗಲಿ |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಹಿಂಸೆ ಮಾಡತಕ್ಕ ಶತ್ರುವು ಎಷ್ಟು ಪ್ರಬಲನಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನು ಎಡಗೈಯಿಂದರಿಂದಲೇ ಅವನನ್ನು ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಬಲಗೈಯಿಂದ ಯಜಮಾನರಿಂದ ಅರ್ಪಿತಗಳಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು-ಶೇಖರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಭಕ್ತರಿಂದ ಸ್ತುತನಾದೊಡನೆಯೇ ಅವರಿಗೆ ಧನಗಳನ್ನು ದಾನಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಕನಾಗಿರಲಿ.

English Translation

With his left hand he restrains the malignant, with his right he receives the (sacrificial) offerings; he is the giver of riches, (when propitiated) by one who celebrates his praise: may Indra, associated with the Maruts, be our protection.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತಮೂತಯೋ ರಣಯಿಷ್ಯಾರಸಾತಾ ತಂ ಪ್ರೇಮಸ್ಯ ಕ್ಷಿತಯಃ ಕೃಣ್ವತ ತ್ವಾಂ |

ಸ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಕರುಣಿಸ್ಯೇಶ ಏಕೋ ಮರುತ್ವಾನ್ನೋ ಭವತ್ವಿದ್ರ ಊತೀ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೦-೭)

ಎಂದು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧದೇವತೆಯೂ ಯಜ್ಞದೇವತೆಯೂ ಆದ ಇಂದ್ರನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಇಂದ್ರನು ಒಂದು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಶತ್ರುವನ್ನು ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಆ ಶತ್ರುವು ಎಷ್ಟೇ ಪ್ರಬಲನಾದರೂ ಸಹ ಅವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಬಲ್ಲನು. ಇನ್ನೊಂದು ಕೈಯಿಂದ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತಗಳಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಭಕ್ತರಿಗೆ ಉದಾರವಾಗಿ ಧನಗಳನ್ನು ದಾನಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಎಂದು ಇಂದ್ರನ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ವ್ರಾಧತಶ್ಚಿತ್—ವ್ರಾಧನ್ನಿತಿ ಮಹನ್ನಾಮ | ಮಹತೋಽಸಿ ಶತ್ರುನ್ | ವ್ರಾಧನ್ ಎಂಬುದು ಮಹನ್ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮಹತ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪೂಜ್ಯವಾದ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ರೂಢಿಯಿದೆ. ಆದರೆ ವ್ರಾಧನ್ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಶತ್ರುಗಳ ಪರವಾಗಿಯೇ ಹೆಚ್ಚು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಬಲವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿ ಈ ವಿಶೇಷಣವಿರುವುದು ಅಪರೂಪ.

ಇಮೇ ಯೇ ತೇ ಸು ನಾಯೋ ಬಾಹ್ಯೋಜ್ಞಸೋಽಂತರ್ನದೀ ತೇ ಪತಯಂತ್ಯುಕ್ಷಣೋ ಮಹಿ
ವ್ರಾಧಂತ ಉಕ್ಷಣಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೫-೯)

ಇಲ್ಲಿ ವ್ರಾಧಂತಃ ಎಂಬ ಪದವು ವಾಯುವಿನ ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಮಹಿ ವ್ರಾಧಂತಃ-ಅತಿಪ್ರಭೂತಂ
ವರ್ಧಮಾನಾಃ | ಅತಿ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯಾಗತಕ್ಕ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು—

ಸ ಚಂದ್ರೋ ನಿಪ್ರ ಮರ್ತ್ಯೋ ಮಹೋ ವ್ರಾಧಂತಮೋ ದಿವಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೦-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸತಕ್ಕ ಮಾನವನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸತಕ್ಕ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.
ವ್ರಾಧಂತಮಃ-ಪ್ರವೃದ್ಧತಮಃ | ಇತರದೇವಾನಾಮಪಿ ಶ್ರೇಷ್ಠಃ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಂತ
ಶ್ರೇಷ್ಠನು ಎಂದರ್ಥ. ಹೀಗೆ ಇನ್ನೂ ಒಂದೆರಡು ಋಕ್ಯಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಶತ್ರುಪರ್ಯಾಯ
ವಾಗಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಸ ವ್ರಾಧತೋ ನಹುಷೋ ದಂಸುಜೂತಃ ಶರ್ಧಸ್ತರೋ ನರಾಂ ಗೂರ್ತಶ್ರವಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೨-೧೦)

ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಹಿಂಸಕಾನ್ ಮಹತೋಽಸಿ| ಹಿಂಸಕರು ಅತ್ಯಂತಪ್ರಬಲರಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಅವರನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ಮತ್ತು

ಶತ್ರೂಯಂತೋ ಅಭಿ ಯೇ ನಸ್ತತಸ್ರೇ ಮಹಿ ವ್ರಾಧಂತ ಓಗಣಾಸ ಇಂದ್ರೆ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೯-೧೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ವ್ರಾಧಂತಃ-ಅಸ್ಮಾನ್ ಬಾಧಮಾನಾಃ | ನಮ್ಮನ್ನು ಅತಿಯಾಗಿ ಹಿಂಸಿಸುವ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ
ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತಪ್ರಬಲನೂ, ತಡೆಯಲಾರದಷ್ಟು ಹಿಂಸೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನೂ ಆದ ಶತ್ರುವು
ಎಂದು ಅರ್ಥವಿರುವಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಶತ್ರುವು ಎಷ್ಟೇ ಮಹತ್ತಾದ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವುಳ್ಳವ
ನಾದರೂ ಸಹ ಅವನನ್ನು ತನ್ನ ಎಡಗೈಯಿನಲ್ಲೇ ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸಬಲ್ಲನು ಎಂದರ್ಥ.

ಕೀರಿಣಾ—ಕೀರ್ತಯಿತ್ರಾ ಸ್ತೋತ್ರಾ | ಕೀರ್ತನಕಾರನಾದ ಭಕ್ತನಿಂದ | ರೇಭಃ, ಜರಿತಾ, ಕಾರುಃ
ಇತ್ಯಾದಿ ೧೩ ಸ್ತೋತ್ರನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೯) ಕೀರಿ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದರ್ಥ.
ಸೂರಯಃ ಕೀರಯೋ ರುದ್ರಾಃ,

ಯೋ ರಾತಹವ್ಯೋಽವ್ಯಕಾಯ ಧಾಯಸೇ ಕೀರೇಶ್ವಿನ್ಮಂತ್ರಂ ಮನಸಾ ವನೋಽಪಿ ತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೧-೧೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿರುವ ಕೀರೇಃ ಚಿತ್ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಸಾಯಣರು ಸ್ತೋತುಃ ಏವ-ಸ್ತುತಿಕಾರನದೇ ಆದ ಎಂದು
ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ಸಹ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಯೋ ದಾರಿದ್ರ್ಯಾನ್ನ ಯಜತೇ,

ಸ್ತೋತ್ರೇವ ಎಂದು ದಾರಿದ್ರ್ಯಸೂಚಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. Oldenberg ಎಂಬ ಅಂಗ್ಲವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಕಾರನೂ ಸಹ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಸಮರ್ಥಿಸಿ Thou acceptest in thy mind the hymn even of the poor ಎಂದು ಪರಿವರ್ತಿಸಿದ್ದಾನೆ. ದರಿದ್ರನೆಂದು ಕೀರಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಹ ಪ್ರಾಯಶಃ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಲರ್ಹತೆಯಿಲ್ಲದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ದರಿದ್ರರಾಗಿಯೇ ಇದ್ದು, ಈ ದೈನ್ಯಸೂಚಕವಾದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿರಬಹುದು. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಕೀರ್ತನಕಾರನಿಂದ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿ ಅವನಿಗೆ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ದಾನಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಯಮತಿ—ಯಮ ಉಪರಮೇ. ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಹೇತುಮತಿ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಹ್. ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಜನೀಜ್ಞಾಷ್‌ಕ್ಯಸುರಂಜೋಮಂತಾಶ್ಚ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವು ಅನಂತವಾದುದರಿಂದ ಮಿತ್‌ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಛಂದಸ್ಕುಭಯಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಟಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಶಪ್ ಏಕರಣಕ್ಕೆ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಕೇರನಿಟಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಛೇಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಯಮತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವ್ರಾಧತಃ—ವೃಧು ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಅತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಆನಾಗಮ. ಮಿದಚೋಂತ್ಯಾತ್ವೇರಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಯಣಾದೇಶ. ವ್ರಾಧತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವೃಷಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸಂಗೃಭೀತಾ—ಗ್ರಹ ಉಪಾಧಾನೇ ಧಾತು. ಲಿಜ್‌ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಸುಟ್‌ತಿಥೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸುಟಾಗಮ. ಲಿಜಃ ಸೀಯುಟ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೀಯುಟಾಗಮ. ಲಿಜಃ ಸಲೋಪೋನಂತ್ಯಸ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಲಿಜಿನ ಅನಂತ್ಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೀಯುಟೇನ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮತ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಚಿತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗೃಹಿಜ್ಯಾವಯಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಗೃಹೀತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭತ್ವಂದಸಿ—ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ. ದ್ವೈಚೋತಸ್ತಿಜಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೃತಾನಿ—ಡುಕ್ಕೞ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸನಿತಾ—ಷಣು ದಾನೇ ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಸಃ ಸಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಇದಕ್ಕೆ ತಾಚ್ಛೇಲ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ. ಸನಿತ್ಯ ಶಬ್ದ ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಭುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಧನಾನಿ—ಧನಾನಿ ಸನಿತಾ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ ಕೃತಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಷ್ಠಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ತೃನ್‌ರೂಪಕೃದಂತದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನ ಲೋಕಾವ್ಯಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. || ೯ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಸ ಗ್ರಾಮೇಭಿಃ ಸನಿತಾ ಸ ರಥೇಭಿರ್ವಿದೇ ವಿಶ್ವಾಭಿಃ ಕೃಷ್ಣಿಭಿ-
ನ್ಮೃದ್ಯ |

ಸ ಪಾಂಸ್ಯೇಭಿರಭಿಭೂರಶ್ಚೀಮುರುತ್ವಾನೋ ಭವತ್ತಿಂದ್ರ
ಊತೀ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ಗ್ರಾಮೇಭಿಃ | ಸನಿತಾ | ಸಃ | ರಥೇಭಿಃ | ವಿದೇ | ವಿಶ್ವಾಭಿಃ | ಕೃ-
ಷ್ಣಿಃ | ಭಿಃ | ನು | ಮೃದ್ಯ |

ಸಃ | ಪೌಂಸ್ಯೇಭಿಃ | ಅಭಿಭೂಃ | ಅಶಸ್ತೀಃ | ಮರುತ್ವಾನ್ | ನಃ | ಭವತು |
ಇಂದ್ರಃ | ಊತೀ ||೧೦||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಸ ಇಂದ್ರೋ ಗ್ರಾಮೇಭಿರ್ಮರುತ್ಸಂಘೈಃ ಸಹ ಸನಿತಾ ಫಲಾನಾಂ ಪ್ರದಾತಾ ಭವತಿ | ಸ ಚಾಪ್ಯಾ-
ಸ್ತಿಸ್ತದನಿ ನು ಪ್ರಪ್ತಂ ವಿಶ್ವಾಭಿಃ ಕೃಷ್ಣಿಭಿಃ ಸರ್ವೈರ್ಮನುಷ್ಯೈಃ ರಥೇಭಿರಿಂದ್ರಸಂಬಂಧಿಭೀ ರಥೈಃ ಕಾರಣ-
ಭೂತೈರ್ವಿದೇ | ವಿಜ್ಞಾಯತೇ | ಅಪಿ ಚ ಸ ಇಂದ್ರಃ ಪೌಂಸ್ಯೇಭಿಃ ಸ್ವಕೀಯೈರ್ಬಲೈರಶಸ್ತೀರಶಂಸನೀ-
ಯಾನ್ ಶತ್ರುನಭಿಭೂಃ | ಅಭಿಭವನ್ವರ್ತತೇ | ಮರುತ್ವಾನ್ ಇಂದ್ರೋ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ರಕ್ಷಣಾಯ
ಭವತು || ಗ್ರಾಮೇಭಿಃ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಭಿಸ ಐಸಭಾವಃ | ಗ್ರಾಮಾದೀನಾಂ ಚ | ಫಿ. ೨-೧೫ |
ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಿದೇ | ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ | ಕರ್ಮಣಿ ಲಟ್ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ
ಲುಕ್ | ಲೋಪಸ್ತು ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟಿತಿ ತಲೋಪಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಸಃ—ಆ ಇಂದ್ರನು | ಗ್ರಾಮೇಭಿಃ—ತನ್ನ ಸಹಚರರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ | ಸನಿತಾ—ಧನಪ್ರದ
ನಾಗಿ (ಉಪಕಾರಿಯಾಗಿ)ರುತ್ತಾನೆ | ಸಃ—ಅವನು | ಅದ್ಯ—ಇಂದು | ನು—ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿಯೇ | ವಿಶ್ವಾಭಿಃ
ಕೃಷ್ಣಿಭಿಃ—ಸಕಲ ಮಾನವರಿಂದಲೂ | ರಥೇಭಿಃ—(ತನ್ನ) ರಥಗಳೊಡನೆ (ರಥಾರೂಢನಾಗಿ) | ವಿದೇ—
ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ | ಸಃ—ಆ ಇಂದ್ರನು | ಪೌಂಸ್ಯೇಭಿಃ—(ತನ್ನ) ಬಲಗಳಿಂದ | ಅಶಸ್ತೀಃ—ಆಯೋಗ್ಯರಾದ
ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ಅಭಿಭೂಃ—ಸೋಲಿಸುತ್ತಾನೆ | ಮರುತ್ವಾನ್—ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿದ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು |
ನಃ—ನಮ್ಮ | ಊತೀ—ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ | ಭವತು—ಆಗಿರಲಿ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಸಹಚರರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಧನಪ್ರದನಾಗಿ ಅತ್ಯಂತ ಉಪಕಾರಿಯಾಗು
ತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲಾ ಮಾನವರೂ ಸಹ ರಥಾರೂಢನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಇಂದು ತಿಳಿದು ಗುರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆ ಇಂದ್ರನು
ತನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಆಯೋಗ್ಯರಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿದ ಆ ಇಂದ್ರನು
ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಕನಾಗಿರಲಿ.

English Translation

He, along with his attendants, in a benefactor ; he is quickly recogniz-
ed by all men to-day, through his chariots ; by his manly energies he is
victor over unruly (adversaries) : may Indra, associated with the Maruts, be
our protection.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಗ್ರಾಮೇಭಿಃ—ಮರುತ್ಸಂಘೈಃ | ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಂಘದೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಘವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಶಬ್ದವು ಹೆಚ್ಚು ಎಂಬ ರೂಢಿಯಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ೧-೪೪-೧೦ ; ೧-೧೧೪-೧ ; ೧೦-೯೦-೮ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಸಂಘ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲೂ ಸಹ ಅನೇಕಕಡೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಯದಂಗ ತ್ವಾ ಭರತಾಃ ಸಂತರೇಯುರ್ಗವ್ಯನ್ಯಾಮ ಇಷಿತ ಇಂದ್ರಜೂತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೩-೧೧)

ನಿಯುತ್ಸಂತೋ ಗ್ರಾಮಜಿತೋ ಯಥಾ ನರೋರ್ಯಮಣೋ ನ ಮರುತಃ ಕವಂಧಿನಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೫೪-೮)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮಜಿತಃ ಎಂದರೆ ಸಂಘಾತ್ಮಕಸ್ಯ ಪದಾರ್ಥಸ್ಯ ವಿಶ್ಲೇಷಯಿತಾರಃ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಬೇರೆಮಾಡುವುದು ಎಂದೂ, ಇದರಂತೆಯೇ

ಅಪಶ್ಯಂ ಗ್ರಾಮಂ ವಹಮಾನಮಾರಾದಚಿಕ್ರಯಾ ಸ್ವಧಯಾ ವರ್ತಮಾನಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೭-೧೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಘವೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಗ್ರಾಮೇಭಿಃ ಎಂದರೆ ಸಂಘರೂಪವಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ರಥೇಭಿಃ ವಿದೇ—ರಥಗಳೊಡನೆ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ವೇಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸ ತಕ್ಕದ್ದಾಗಿಯೂ ಸಹಸ್ರಾರು ಆಸರೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಾಗಿಯೂ ಸಕಲರನ್ನೂ ಆಕರ್ಷಿಸತಕ್ಕದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುವ ರಥಾ ರೂಢನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವನ ರಥದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದೊಡನೆಯೇ ಇವನನ್ನು ಗುರಿಸುತ್ತಾರೆಂದರ್ಥವು.

ಆ ಯಸ್ಮಿನ್ ಹಸ್ತೇ ನರಾ ಮಿಮಿಕ್ಷುರಾ ರಥೇ ಹಿರಣ್ಮಯೇ ರಥೇಷ್ವಾಃ |

ಆ ರತ್ನಯೋ ಗಭಸ್ತ್ಯೋಃ ಸ್ಥಾರಯೋರಾಧ್ವನ್ನಶ್ವಾಸೋ ವೃಷಣೋ ಯುಜಾನಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೨೯-೨)

ಯಸ್ತೇ ರಥೋ ಮನಸೋ ಜವೀಯಾನೇಂದ್ರ ತೇನ ಸೋಮಪೇಯಾಯ ಯಾಹಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೨-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ನರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಅತ್ಯಾಕರ್ಷಕವಾದ ರಥಾರೂಢನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಲರಿಂದಲೂ ಗುರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥ.

ವಿಶ್ವಾಭಿಃ ಕೃಷ್ಣಿಭಿಃ—ಕೃಷ್ಣಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮನುಷ್ಯಜಾತರೆಂದರ್ಥ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಋ. ಸಂ. ೪-೩೯-೧೦ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಪಂಚಕೃಷ್ಣಿಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪಂಚಜನಾನ್ ಎಂದು (ನಿ. ೧೦-೩೧) ಸಕಲ ಮನುಷ್ಯಜಾತರನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸಕಲಮಾನವರಿಂದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. (ಪಂಚಜನ ಎಂಬ

ಪದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವ ಐದು ಗುಂಪುಗಳು ಯಾವವೆಂದು ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ೧೨ನೇ ಋಕ್ಕಿನ ವಿನರಣೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತೆ. ಇಂತಹ ಸಕಲಮಾನವರೂ ರಥಾರೂಢನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಗುರ್ತಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ಸಾಯಣರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಿದೆ. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಗ್ರಾಮೇಭಿಃ ರಥೇಭಿರಿತಿ ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥೇ ತೃತೀಯಾ | ಸ ಗ್ರಾಮಾನ್ ಸನಿತಾ ದಾತಾ | ಸ ಏವ ರಥಾನ್ | ಇತ್ಯೇವಮಹಂ ವಿದೇ ಜಾನಾಮಿ | ಗ್ರಾಮೇಭಿಃ ರಥೇಭಿಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದ್ವರೂ ಸಹ ಅವುಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಇಂದ್ರನು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೂ ರಥಗಳನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತಾನೆಂದು ನಾನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆಗ ಗ್ರಾಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಘವೆಂದರ್ಥವಾಗದೇ, ಹಳ್ಳಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಈ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರ ವಿನರಣೆಯೇ ಉಚಿತವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಪೌಂಸ್ಯೇಭಿಃ—ಪೌಂಸ್ಯ ಶಬ್ದವು ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯುದ್ಧನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯ ;) ಇಲ್ಲಿ ಬಲಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥ.

ಅಶಸ್ತೀಃ—ಅಶಸಃ, ಅಶಸ್ತೀಃ ಇವೆಲ್ಲಾ ಶತ್ರುಪರ್ಯಾಯರೂಪವಾದ ಪದಗಳು. ಶಂಸಂತಿ ಸ್ತುವಂತೀತಿ ಶಸಃ ಸ್ತೋತಾರಃ | ತೇ ನ ಭವಂತೀತ್ಯಶಸಃ ನೈಶಂಸಾಃ | ಕರ್ಮಭ್ರಷ್ಟರಾದ ಶತ್ರುಗಳು. ಇವರು ಅಸುರರಾಗಬಹುದು. ಅಥವಾ ಕರ್ಮಭ್ರಷ್ಟರಾದ ಮಾನವರೇ ಆಗಬಹುದು. ಇಂತಹ ಅಯೋಗ್ಯರಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಅಭಿಭೂಃ—ಸೋಲಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಗ್ರಾಮೇಭಿಃ—ಗ್ರಾಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾಬಹುವಚನ ಭಿನ್ ಪರವಾದಾಗ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಗಿ ಜಸ್ ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಗ್ರಾಮಾದೀನಾಂ ಚಿ (ಫಿ. ಸೂ. ೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ರಥೇಭಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಐಸ್ ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿದೇ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ. ಧಾತು. ಕರ್ಮಣ್ಯಲ್ಲಿ ಲಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಲೋಪಸ್ತ ಆತ್ಮನೇಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪದಾದಿ ಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೃಷ್ಣಿಭಿಃ—ಕೃಷು ವಿಲೇಖನೇ ಧಾತು. ಕ್ರಿಚ್ ಕೌಚಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ವುತ್ಯದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ವುತ್ವ. ತೃತೀಯಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪೌಂಸ್ಯೇಭಿಃ—ಹಿಂದಿನಂತೆ ಭಿನ್ ಪರವಾದಾಗ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಐಸ್ ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏತ್ವ.

ಅಶಸ್ತೀಃ—ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನಿಧಿ ತಾಂ ಹಲ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾನಕಾರಲೋಪ ಶಸ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನ ಶಸ್ತಿಃ ಅಶಸ್ತಿಃ ನೌತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ. ತೆತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ಯಯಪೂರ್ವವದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಭಿ ಭೂಃ—ಅಭಿ ಭವತಿ ಇತಿ ಅಭಿಭೂಃ ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಸ ಜಾಮಿಭಿಯತ್ಸನುಜಾತಿ ಮಿಾಲ್ವೇ ಜಾಮಿಭಿರ್ವಾ ಪುರು-

ಹೂತ ಏವೈಃ ।

ಅಪಾಂ ತೋಕಸ್ಯ ತನಯಸ್ಯ ಜೇಷ್ಠೇ ಮರುತ್ಪನ್ನೋ ಭವ-

ತ್ವಿಂದ್ರ ಊತೀ ॥ ೧೧ ॥

ಪದಪಾಠಃ

ಸಃ । ಜಾಮಿಃ ಭಿಃ । ಯತ್ । ಸಂಽ ಅಜಾತಿ । ಮಿಾಲ್ವೇ । ಅಜಾಮಿಃ ಭಿಃ ।

ವಾ । ಪುರುಽ ಹೂತಃ । ಏವೈಃ ।

ಅಪಾಂ । ತೋಕಸ್ಯ । ತನಯಸ್ಯ । ಜೇಷ್ಠೇ । ಮರುತ್ಪನ್ನಃ । ನಃ । ಭವತು ।

ಇಂದ್ರಃ । ಊತೀ ॥ ೧೧ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಪುರುಹೂತೋ ಬಹುಭಿರ್ಯಜಮಾನ್ಯರಾಹೂತಃ ಸ ಇಂದ್ರೋ ಮೀಶ್ವೇ ಸಂಗ್ರಾಮೇ | ಮೀಶ್ವೇ-
ಮಿತಿ ಧನಸಾಮ | ತದ್ಧೇತುತ್ವಾತ್ಸಂಗ್ರಾಮೋಽಪಿ ಮೀಶ್ವೇಶಬ್ದೇನೋಚ್ಯತೇ | ಜಾಮಿಭಿರ್ಬಂಧುಭಿರಜಾ-
ಮಿಭಿರ್ನಾ ಬಾಂಧವರಹಿತೈರ್ವೈವೈರ್ಯುದ್ಧಾರ್ಥಂ ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಹ ಯದ್ಯದಾ ಸಮಜಾತಿ ಸಂಗಚ್ಯತೇ |
ತೇಷಾಮುಭಯವಿಧಾನಾಮಪಾಮಿಂದ್ರಂ ಪ್ರಾಪ್ನುಷಾಂ ಪುರುಷಾಣಾಂ ತೋಕಸ್ಯ ಪುತ್ರಸ್ಯ ತನಯಸ್ಯ
ತತ್ಪುತ್ರಸ್ಯ ಚ ಜೇಷ್ಠೇ ಜಯಪ್ರಾಪ್ತಯೇ ಸ ಇಂದ್ರೋ ಭವತಿ | ಕಿಮು ವಕ್ತವ್ಯಮಸ್ಮಾಕಂ ಸ್ತೋತ್ರೈಶ್ಚ-
ಮಾನಾಂ ಜಯೋ ಭವತಿ | ಅನ್ಯತ್ಸಮಾನಂ || ಸಮಜಾತಿ | ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ | ಲೇಖ್ಯಾಡಾಗಮಃ |
ಜೇಷ್ಠೇ | ಜಿ ಜಯೇ | ಔಣಾದಿಕಃ ಸಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥೇ ಸಪ್ತಮಿ | ಯದ್ವಾ | ಜೇಷ್ಠ ಜೇಷ್ಠ
ಪ್ರೇಷ್ಠ ಗತೌ | ಕ್ವಿಷ್ಠೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ನಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ಪ್ರತ್ಯಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಪುರುಹೂತಃ—ಅನೇಕ ಯಜಮಾನರಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ | ಸಃ—ಇಂದ್ರನು | ಮೀಶ್ವೇ—(ಧನಕ್ಕೆ
ಮೂಲಕಾರಣವಾದ) ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ | ಜಾಮಿಭಿಃ—ಬಂಧುಗಳೊಡನಾಗಲಿ | ಅಜಾಮಿಭಿಃ ನಾ—ಬಂಧುಗಳಲ್ಲದವ
ರೊಡನಾಗಲಿ | ಏವೈಃ—(ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ) ಹೋಗತಕ್ಕ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ |
ಸಮಜಾತಿ—ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆಯೋ (ಆಗ) | ಅಪಾಂ—(ಇಂದ್ರನನ್ನು) ಸೇರಿಕೊಂಡು ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆಯ
ತಕ್ಕ ಅವರೆಲ್ಲರಿಗೂ | ತೋಕಸ್ಯ—ಅವರ ಪುತ್ರರಿಗೂ | ತನಯಸ್ಯ—ಪೌತ್ರರಿಗೂ | ಜೇಷ್ಠೇ—ಜಯಸಂಪಾದಕ
ನಾಗಿ (ಆಗುತ್ತಾನೆ) | ಮರುತ್ವಾಃ—ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿದ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ನಃ—ನಮ್ಮ |
ಊತೀ—ರಕ್ಷಕನಾಗಿ | ಭವತು—ಆಗಿರಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಅನೇಕ ಯಜಮಾನರಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಇಂದ್ರನು ಧನಕ್ಕೆ ಮೂಲಕಾರಣವಾದ
ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಬಂಧುಗಳೊಡನಾಗಲಿ, ಬಂಧುಗಳಲ್ಲದವರೊಡನಾಗಲಿ, ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೋಗತಕ್ಕ ಮರುತ್ತುಗಳೊ
ಡನೆ ಯಾವಾಗ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆಯೋ ಆಗ ಇಂದ್ರನ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆಯತಕ್ಕ ಅವರೆಲ್ಲರಿಗೂ, ಅವರ ಪುತ್ರರಿಗೂ
ಮತ್ತು ಪೌತ್ರರಿಗೂ ಸಹ ಜಯಸಂಪಾದಕನಾಗಿ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿದ ಇಂದ್ರನು ನಮ್ಮ
ರಕ್ಷಕನಾಗಿರಲಿ.

English Translation

Invoked by many, he goes to battle with his kinsmen, or with (fol-
lowers) not of his kindred; he secures the (triumph) of those who trust in
him, and of their sons and grandsons: may Indra associated with the Maruts,
be our protection.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಇಂದ್ರನ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆಯತಕ್ಕವರು ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಅರ್ಹರಾಗಿದ್ದರೆ ಅಂತಹವರು ಬಂಧುಗಳಾಗಿರಲಿ, ಬಂಧುಗಳಲ್ಲದಿರಲಿ ಅವರಿಗೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯವು ಸಿದ್ಧ ಎಂಬ ಭಾವವು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಮೀಳ್ತೇ—ರಣಃ ವಿನಾಕ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಲಲ ಸಂಗ್ರಾಮನಾನುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ-೩-೯) ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ.

ಬಾಧಸೇ ಜನಾನ್ಯುಷಭೇವ ಮನ್ಯುನಾ ಪೃಷ್ಠಾ ಮೀಳ್ತೇ ಋಚೀಷಮ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೬-೪.)

ಅಸರ್ಜಿ ಕಲಶಾ ಅಭಿ ಮೀಳ್ತೇ ಸಸ್ತಿನ ವಾಜಯುಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೯-೧೦೬-೧೨.)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮೀಳ್ತೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಗೀಕರಣದಂತೆ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯುದ್ಧವೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದರೂ ಸಹ ಸಾಯಣರು ಪರಂಪರಾಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಅರ್ಥವೆಂದು ತೋರಿಸುವ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮೀಳ್ತೇ ಇತಿ ಧನನಾಮ | ತದ್ಧೇತುತ್ವಾತ್ ಸಂಗ್ರಾಮೋಽಸಿ ಮೀಳ್ತೇಶಬ್ದೇನೋಚ್ಯತೇ | ಧನನಾಮ ವಾದ ಮೀಳ್ತೇಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನಹೇತುವಾದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಧನನಾಮ ಮತ್ತು ಸಂಗ್ರಾಮನಾನುಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ-೩-೯)

ಜಾಮಿಭಿಃ—ಜಾಮೀರನ್ಯೇಸ್ಯಾಂ ಜನಯಂತಿ ಜಾಮಪತ್ಯಂ | ಜಮತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ಗತಿಕರ್ಮಣೋ ನಿರ್ಗಮನಪ್ರಾಯಾ ಭವತಿ (ನಿ. ೩-೯) ಇತರನು ಇವಳಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದೂ, ಹುಟ್ಟು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಜನ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದುದೂ ಆಗಿ ಜಾಮಿ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಒಂದು ವಿಧ, ಅಥವಾ, ಭರ್ತ್ವವಿನ ಮನೆಗೆ ಹೋಗುವವಳು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕೊಡುವುದೂ ಹೋಗು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಜಮ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದುದೂ ಆಗಿ ಜಾಮಿ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧ. ಈ ಎರಡು ವಿವರಣೆಯ ಪ್ರಕಾರವೂ ಜಾಮಿ ಎನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೆ ಸಹೋದರಿ ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುವಂತೆ,

ನ ಜಾಮಯೇ ತಾನ್ಯೋ ರಿಕ್ತ ಮಾರೈಕ್ವ ಕಾರ ಗರ್ಭಂ ಸನಿತುರ್ನಿಧಾನಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೧-೨).

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಜಾಮಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಹೋದರಿಯೆಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಇವರಂತೆಯೇ,

ಭಗಸ್ಯ ಸ್ತಸಾ ವರುಣಸ್ಯ ಜಾಮಿರುಷಃ ಸೂನ್ಯತೇ ಪ್ರಥಮಾ ಜರಸ್ಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೩-೫.)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಜಾಮಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಹೋದರಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಇದೆ.

ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಜಾಮಿ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವೂ ಹೆಚ್ಚು ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಬಂಧುಗಳು ಎಂದಾಗಿದೆ. ಜಾಮಿಭಿಃ, ಅಜಾಮಿಭಿರ್ವಾ, ಬಂಧುಗಳೊಡನಾಗಲಿ, ಬಂಧುಗಳಲ್ಲದವರೊಡನಾಗಲಿ ಎಂದರ್ಥ. ಇದರಂತೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಅರ್ಥವು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಜಾಮಿಃ ಸಿಂಧೂನಾಂ ಭ್ರಾತೇನ ಸ್ವಸ್ತಾಮಿಭ್ಯಾನ್ನ ರಾಜಾ ವನಾನ್ಯತ್ತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೫-೭.)

ಕಸ್ತೇ ಜಾಮಿರ್ಜನಾನಾನುಗ್ಮೇ ಕೋ ದಾಶ್ವಧ್ವರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೭೫-೩.)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವಂತೆಯೇ ಬಂಧುಗಳು ಎಂದರ್ಥ.

ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲದೇ, ಜಾಮಿಶಬ್ದವು ಕೈಬೆರಳುಗಳ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಏಷ ವೃಷಾ ಕನಿಕ್ರದದ್ಧ ಶಭಿರ್ಜಾಮಿಭಿರೃತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೯-೨೮-೪.)

ಅಂಶುರ್ಯವೇನ ಪಿಪಿಶೇ ಯತೋ ನೈಭಿಃ ಸಂ ಜಾಮಿಭಿರ್ನಸತೇ ರಕ್ಷತೇ ಶಿರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೯-೬೮-೪.)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಜಾಮಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬೆರಳುಗಳೆಂದರ್ಥವು.

ಏವೈಃ—ಯುದ್ಧಾರ್ಥಂ ಗಚ್ಛದ್ವಿಃ ಮರುದ್ವಿಃ ಸಹ | ಯುದ್ಧಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಿರುವ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ. ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಏವೈಃ ಎಂಬ ಪದದ ನೈಶಿಷ್ಯವನ್ನು ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ೨ ನೇ ಋಕ್ಕಿನ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಯತ್ ಏವೈಃ ಸಮಜಾತಿ—ಯುದ್ಧಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೋಗತಕ್ಕ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಯಾವಾಗ ಸೇರಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆಯೋ ಆಗ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಹಾಯವಿದ್ದಾಗ ಜಯವು ಖಂಡಿತವಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವವರಿಗೆಲ್ಲಾ ಜಯವು ಸಹಜವಾಗಿ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ ಯೆಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸಮಜಾತಿ—ಸಮ ಉಪಸರ್ಗ. ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲೇಟೋಡಾಟೊ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ. ಅಜಾತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯತ್ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಯಬ್ಬಬ್ಬ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವ್ಯತ್ಪ್ರಾನ್ವಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ.

೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತೀಕ್ಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಪ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಆಗ ಧಾತು ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ತಿಜ್ಜಿಚೋದಾತ್ತವತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಿಶಿಷ್ಟ ತಿಜಂತಪರ ವಾದುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಸಮ್) ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಎವೈಃ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಇಣ್ ಶೀಜ್ ಭ್ಯಾಂ ವನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿ ಮಿತ್ತವಾಗಿ ಸಾರ್ವಧಾತು ಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಎನಶಬ್ದವು ಅದ್ಭುತವಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ವತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಸಾಮ್—ಅಪ್ ಶಬ್ದ ನಿತ್ಯಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ. ಬಹುವಚನಾಂತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಊಡಿದಂ ಪದಾದಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜೇಷೇ—ಜಿ ಜಯೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಸಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತು ವಿನ ಇತಿಗೆ ಗುಣ. ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾರನಿಮಿತ್ತತಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ವಿವಕ್ಷಾತಃ ಕಾರಕಾಣಿ ಭವಂತಿ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಚತುರ್ಥ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಪ್ರಮೀ ಅಥವಾ ಜೇಷ್ಠ ಣೇಷ್ಠ ಪ್ರೇಷ್ಠ ಗತೌ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚ್ಛ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ವಿಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ ಜೈಷ್ಠ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥ್ಯವಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂತಾಗ ಜೇಷೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸು ಪರವಾದಾಗ ಏಕಾಚಾದುದರಿಂದ ಸಾನೇಕಾಚಿ ಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

—:—

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ ವಜ್ರಭೃದ್ಧಸ್ತುಹಾ ಭೀಮ ಉಗ್ರಃ ಸಹಸ್ರಚೇತಾಃ ಶತ-
ನೀಧ ಮುಭ್ಯಾ ।

ಚಮ್ರಾಷೋ ನ ಶವಸಾ ಪಾಂಚಜನ್ಯೋ ಮರುತ್ವಾನ್ನೋ ಭ-
ವತ್ಪಿಂಧ್ರ ಊತೀ || ೧೨ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ವಜ್ರಃ ಭೃತ್ | ದಸ್ಯುಃ ಹಾ | ಭೀಮಃ | ಉಗ್ರಃ | ಸಹಸ್ರಃ ಚೇತಾಃ |
ಶತಃ ನೀಥಃ | ಋಭಾಃ |

ಚಿಮ್ರಾಷಃ | ನ | ಶವಸಾ | ಪಾಂಚಜನ್ಯಃ | ಮರುತ್ವಾನ್ | ನಃ |

ಭವತು | ಇಂದ್ರಃ | ಊತಿ || ೧೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಸ ಇಂದ್ರೋ ವಜ್ರಭೃತ್ ಅನ್ಯೈರ್ಭರ್ತುಮಶಕ್ಯಸ್ಯ ವಜ್ರಸ್ಯ ಭರ್ತಾ | ದಸ್ಯುಹಾ ದಸ್ಯುನಾ-
ಮುಪಕ್ಷಪಯಿತ್ಯುಣಾಮಸುರಾಣಾಂ ಹಂತಾ | ಭೀಮಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭಯೋತಮಃ ಉಗ್ರ ಉದ್ಗೂರ್ಣ-
ತೇಜಾಃ ಸಹಸ್ರಚೇತಾ ಜಹುವಿಧಜ್ಞಾನಃ | ಸರ್ವಜ್ಞ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಶತನೀಥೋ ಬಹುಸ್ತುತಿರ್ಬಹುವಿಧ-
ಪ್ರಾಪಕೋ ವಾ ಋಭಾಃ ಉರು ಭಾಸಮಾನೋ ಮಹಾನ್ಯಾ | ಚಿಮ್ರಾಷೋ ನ ಚಿಮ್ರಾ ಚಿಮಸೇ
ರಸಾತ್ಮನಾವಸ್ಥಿತಃ ಸೋಮ ಇವ ಶವಸಾ ಬಲೇನ ಪಾಂಚಜನ್ಯಃ | ಗಂಧರ್ವಾ ಅಪ್ಸರಸೋ ದೇವಾ
ಅಸುರಾ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಪಂಚ ಜನಾಃ | ನಿಷಾದಪಂಚಮಾಶ್ವತ್ಥಾರೋ ವರ್ಣಾ ವಾ | ತೇಷು ರಕ್ಷಕತ್ವೇನ
ಭವಃ | ಏವಂಭೂತಃ ಸ ಮರುತ್ವಾನಿಂದ್ರೋ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ರಕ್ಷಣಾಯ ಭವತು || ದಸ್ಯುಹಾ | ಬಹುಲಂ
ಛಂದಸೀತಿ ಹಂತೇಃ ಕ್ವಿಪ್ | ಭೀಮಃ | ಜಾಭೀ ಭಯೇ | ಭೀಮಾದಯೋಽಪಾದಾನೇ | ಪಾ. ೩-೪-೭೪ |
ಇತ್ಯಪಾದಾನೇ ಭಯಃ ಷುಗ್ಧಾ | ಉ ೧-೧೪೭ | ಇತಿ ಮಹ್ | ಶತನೀಥಃ | ಷೇಞ್ ಪ್ರಾಪಕೇ |
ಹನಿಕುಷೀರಮಿಕಾಶಿಭ್ಯಃ ಕ್ಕನ್ | ಉ. ೨-೨ | ಇತಿ ಕ್ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಚಿಮ್ರಾಷಃ | ಇಷ ಗತಾ |
ಚಿಮ್ರಾಮಿಷ್ಯತಿ ಗಚ್ಛತೀತಿ ಚಿಮ್ರಾಷಃ | ಇಗುಸಧಲಕ್ಷಣಃ ಕಪ್ರತ್ಯಯಃ | ವರ್ಣವ್ಯಾಸತ್ತಾ ರೇಪೋ
ದೀರ್ಘಶ್ಚ | ಯದ್ವಾ ಚಿಮೇರಾಣಾದಿಕ ಈಷನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪೂರ್ವವದ್ರೇಫಃ | ಪಾಂಚಜನ್ಯಃ |
ಭವಾರ್ಥೇ ಬಹಿರ್ದೇವಪಂಚಜನೇಭ್ಯಶ್ಚೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಕಾ. ೪-೩-೫೮-೧ | ಇತಿ ಇಷ್ಟಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ಇಷ್ಟಾದ್ವಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಃ—ಆ ಇಂದ್ರನು | ವಜ್ರಭೃತ್—(ಇತರರಿಂದ ವಹಿಸಲಸಾಧ್ಯವಾದ) ವಜ್ರಾಯುಧದ ಧಾರಕನೂ |
ದಸ್ಯುಹಾ—ತೋರರೂಪರಾದ ರಾಕ್ಷಸರ ನಾಶಕನೂ | ಭೀಮಃ—ಭಯಂಕರನೂ | ಉಗ್ರಃ—ಪ್ರಚಂಡನಾದ
ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳವನೂ | ಸಹಸ್ರಚೇತಾಃ—ಬಹುವಿಧವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನೂ (ಸರ್ವಜ್ಞನೂ) | ಶತನೀಥಃ—
ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲ್ಪಡುವವನೂ ಅಥವಾ ನಾನಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಸುವವನೂ | ಋಭಾಃ—

ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯೂ | ಚಮ್ರೀಷೋ ನ—ಚಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸೋಮರಸದಂತೆ | ಶವಸಾ—ಬಲದಿಂದ |
ಪಾಂಚಜನ್ಯಃ—ಗಂಧರ್ವರಾದಿಯಾಗಿ ಐದು ಗುಂಪಿಗೂ ಅಥವಾ ನಿಷಾದರೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ ನಾಲ್ಕು
ವರ್ಣದ ಜನರಿಗೂ ರಕ್ಷಕನಾಗಿಯೂ ಇರುವವನು | ಮರುತ್ವಾ—ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿ | ಇಂದ್ರಃ—
ಇಂದ್ರನು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಊತೀ—ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ | ಭವತು—ಆಗಿರಲಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಆ ಇಂದ್ರನು ಅತ್ಯಂತ ಮಹತ್ತಾದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನೂ, ಜೋರರೂಪರಾದ ರಾಕ್ಷಸರ
ನಾಶಕನೂ, ಭಯಂಕರನೂ, ಪ್ರಚಂಡವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳವನೂ ಬಹುವಿಧವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನೂ, ನಾನಾವಿಧವಾದ
ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ತೀಕರಿಸುವವನೂ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯೂ, ಮತ್ತು ಚಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮರಸದಂತೆ
ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಬಲದೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಗಂಧರ್ವಾದಿಯಾಗಿ ಸಕಲ ಸುರಾಸುರರಿಗೂ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮ
ಣಾದಿಪಂಚಜಾತಿಯ ಜನರಿಗೂ ರಕ್ಷಕನಾಗಿರುವನು. ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿದ ಅಂತಹ ಇಂದ್ರನು ನಮ್ಮ
ರಕ್ಷಕನಾಗಿರಲಿ.

English Translation

He is the wielder of the thunderbolt, the slayer of robbers, fearful and
fierce, knowing many things, much eulogized, and mighty, and, like the Soma
juice, inspiring the five classes of beings with vigour : may Indra, associated
with the Maruts, be our protection.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಈ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ
ಭಯಂಕರವಾದುದೂ, ಪ್ರಚಂಡವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳದ್ದೂ. ಮತ್ತು ದಸ್ಯುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ಶಕ್ತಿ;
ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾದುದೂ, ಪಾಂಚಜನ್ಯರಕ್ಷಕವಾದುದೂ ಆದ ಶಕ್ತಿ. ಈ ಅಸಾಧಾರಣ
ವಾದ ಮಹತ್ವವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಹಸ್ರಚೇತಾಃ, ಶತನೀಥಃ, ಋಭ್ವಾ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣ
ಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ದುಷ್ಪಶಿಕ್ಷಕವಾದುದೂ, ಶಿಷ್ಟರಕ್ಷಕವಾದುದೂ, ತಮಸ್ಸಿನ ನಿವಾರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದರ
ಮೂಲಕ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪ್ರಸರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದೂ ಆದ ಈ ದ್ವಿಮುಖವಾದ ಶಕ್ತಿಯು ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತ್ಯಾದಿಗಳ
ಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಆಯಾ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಿಗೆ ಅನುರೂಪಗಳಾದ ಭಾಷೆಗಳಿಂದಲೂ ಭಾವಗಳಿಂದಲೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಈ
ದ್ವಿಮುಖವಾದ ಮಹತ್ವವೂ ತೇಜಸ್ಸೂ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿಯೇ ಅವಿಭಾವವಾಗುವುದೆಂದು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ಬಹುಭಾಗದಲ್ಲಿ
ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಈ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಆ ಅಂಶವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ದಸ್ಯುಹಾ—ದಸ್ಯುವಿನ ನಾಶಕನಾದ ಇಂದ್ರನು ದಸ್ಯುವೆಂದರೆ ಋಷಕ್ಷಯಕಾರಿಗಳಾದ ಆಸುರ
ಪಿಶಾಚಾದಿಗಳು. ದೇವಶಬ್ದದಿಂದ ವಿಕಾಸಾತ್ಮಕವಾದುದೂ, ದ್ಯೋತನಾತ್ಮಕವಾದುದೂ, ದಾನಾತ್ಮಕವಾದುದೂ
(ನಿ. ೭.೧೫) ಆದ ಯಾವ ಅರ್ಥವು ತೋರುವುದೋ, ಅದಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಕ್ಷಯಾತ್ಮಕವಾದುದೂ, ಅಂದ

ಕಾರಮಯವಾದುದೂ, ಹಿಂಸಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಆದ ಅರ್ಥವನ್ನು ದಸ್ಯುಶಬ್ದವು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ದಸ್ಯುರ್ದಸ್ಯತೇಃ
ಕ್ಷಯಾರ್ಥಾದಪದಸ್ಯಂತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಸಾ ಉಪದಾಸಯತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ (ನಿ. ೭-೨೩) ಕ್ಷಯಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು
ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ದಸ್ (ಉಪಕ್ಷಯೇ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ, ಉದಕಾದಿರಸಗಳನ್ನು ಇಂಗು
ವಂತೆ ಮಾಡುವವನೂ, ಕೃಷ್ಯಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನಾಶವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವವನೂ ದಸ್ಯುನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ
ನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ವೃತ್ತಾದಿ ಅಸುರರೆಲ್ಲರೂ ಈ ದಸ್ಯುವಿನ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವರು. ನೀರನ್ನು ಪ್ರವಹಿಸದಂತೆ ತಡೆ
ಯುವುದೂ ಬೆಳಕನ್ನು ಮುಚ್ಚುವುದೂ ಇವರ ಕೃತ್ಯಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಇವರ ನಾಶವನ್ನು ಮಾಡಿ ನೀರನ್ನು ಹರಿಸಿ
ಬೆಳಕನ್ನು ಹರಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ದಸ್ಯುಹಾ ಎಂಬುದಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.
ದಸ್ಯುಶಬ್ದವು ಅಸುರರ ಪರಮಾತ್ಮನಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದರೂ ಸಹ, ಕರ್ಮಹೀನರಾದ ಮಾನವರ
ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—

ತ್ವಂ ಹ ನು ತ್ಯದದಮಾಯೋ ದಸ್ಯೋರೇಕಃ ಕೃಷ್ಣೀರವನೋರಾರ್ಯಾಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧೮-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ದಸ್ಯೂನ್ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮಹೀನಾನ್ ಜನಾನ್ ಎಂದರ್ಥ. ಇಂತಹ ವೃತ್ತಾದಿರೂಪರಾದ
ದಸ್ಯುಗಳನ್ನೂ ಕರ್ಮಹೀನರಾದ ದಸ್ಯುಗಳನ್ನೂ ಕೊಂದದ್ದರಿಂದ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ, ದಸ್ಯುಹಾ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು.

ಕುವಿತ್ಸಸ್ಯ ಪ್ರ ಹಿ ವ್ರಜಂ ಗೋಮಂತಂ ದಸ್ಯುಹಾ ಗಮತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೫-೨೪)

ಅನುತ್ವಾ ರೋದಸೀ ಉಭೇ ಕೃಷ್ಣಮಾಣಿಮುಕ್ತವೇತಾಂ |

ಇಂದ್ರ ಯದ್ದಸ್ಯುಹಾಭವಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೭೬-೧೧)

ದಸ್ಯುಹನಂ ಪೂರ್ವದಮಿಂದ್ರ ಸತ್ಯಮಸ್ಮಭ್ಯಂ ಚಿತ್ರಂ ವೃಷಣಂ ರಯಿಂ ದಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೭-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ದಸ್ಯುಹನನಿಂದ ಆದ ಲೋಕರಕ್ಷಣೆಯನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಭೀಮಃ, ಉಗ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವಾಗಲೇ ಯುದ್ಧದೇವತಾಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ತನ್ನ
ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಪರ್ವತಾದಿಗಳೊಡನೆ ಪೃಥ್ವಿಯೂ ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ ನಡುಗಿ
ದವು ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯು ಇಂದ್ರನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಯೇದುಭಿಯಾ ಗಿರಯಶ್ಚ ದೃಷ್ಟಾ ದ್ಯಾವಾ ಚ ಭೂಮಾ ಜನುಷಸ್ತುಜೇತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೧-೧೪)

ತವ ತ್ವಿಷೋ ಜನಿಮುನೈಜತ ದ್ಯೌರೇಜದ್ಭೂಮಿರ್ಭಿಯಸಾ ಸ್ವಸ್ಯ ಮನೋಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೭-೨)

ತ್ವದ್ವಿಶ್ವಾನಿ ಭುವನಾನಿ ನಚ್ಚಿನ್ ದ್ಯಾವಾ ರೇಜೇತೇ ಪೃಥಿವೀ ಚ ಭೀಷಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೯೭-೧೪)

ಇತ್ಯಾದಿಋಕ್ಕುಗಳು ಇಂದ್ರನ ಭಯಂಕರಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಉಗ್ರತ್ವವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುವುವು.

ಸಹಸ್ರಚೇತಾಃ—ಬಹುವಿಧಜ್ಞಾನಃ, ಸರ್ವಜ್ಞ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ನಾನಾವಿಧವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು, ಸರ್ವಜ್ಞನು ಎಂದರ್ಥ.

ತ್ವಂ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಜಗತ್ತ್ವಕ್ಷುರಿಂದ್ರಾಸಿ ಚಕ್ಷುಷಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೦೨-೧೨)

ಇತ್ಯಾದಿಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಇಂದ್ರನೇ ಸಕಲಜಗತ್ತಿಗೂ ಕಣ್ಣಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಸರ್ವಜ್ಞನೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಶತನೀಥಃ—ಬಹುಸ್ತುತಿರ್ಬಹುವಿಧಪ್ರಾಪ್ತೋ ವಾ | ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನು. ಅಥವಾ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಅಪೇಕ್ಷಿತಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಸುವವನು.

ಋಭ್ವಾ—ಉರು ಭಾಸಮಾನಃ ಮಹಾನ್ ವಾ | ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನು ಅಥವಾ ಮಹಾತ್ಮನು ಎಂದರ್ಥ.

ಪಾಂಚೇಜನ್ಯಃ—ಗಂಧರ್ವಾ ಅಪ್ಸರಸೋ ದೇವಾ ಅಸುರಾ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಪಂಚೇಜನಾಃ | ನಿಷಾದಪಂಚಿ ಮಾಶ್ವತ್ವಾರೋ ವರ್ಣಾ ವಾ | ಗಂಧರ್ವರೂ, ಅಪ್ಸರಸ್ಸುಗಳೂ, ದೇವತೆಗಳೂ, ಅಸುರರೂ ಮತ್ತು ರಾಕ್ಷಸರೂ ಸೇರಿ ಐದು ಗುಂಪುಗಳು ಅಥವಾ ಐದನೆಯದಾದ ನಿಷಾದರ ಎಂದರೆ ಬೇಡರ ಗುಂಪಿನೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿದ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣದ ಜನರು ಎಂದು ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯಿದೆ. ಈ ವರ್ಗೀಕರಣದಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯಭೇದಗಳಿವೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ತಮ್ಮ ಮತವೇನೆಂದು ಹೇಳದೇ ಇತರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉದಹರಿಸಿರುವರು.

ಪಂಚೇಜನಾ (ಮಮ ಹೋತ್ರಂ ಜುಷಧ್ವಂ) ಗಂಧರ್ವಾಃ ಸಿತರೋ ದೇವಾ ಅಸುರಾ ರಕ್ಷಾಂಸೀತ್ಯೇಕೇ | ಚತ್ವಾರೋ ವರ್ಣಾ ನಿಷಾದಃ ಪಂಚಮ ಇತ್ಯಾಪಮನ್ಯವಃ | (ನಿ. ೩-೮).

ಗಂಧರ್ವರು, ಪಿತೃಗಳು, ದೇವತೆಗಳು, ಅಸುರರು, ರಾಕ್ಷಸರು ಎಂದು ಐದುವಿಧವಾದ ಜನರೆಂದು ಕೆಲವರೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣದವರೊಂದಿಗೆ ನಿಷಾದರೆಂಬ ಐದನೆಯ ಗುಂಪು ಸೇರಿ ಪಂಚೇಜನರೆಂದು ಉಪಮನ್ಯವೇ ಮುಂತಾದವರೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರೆಂದು ಇತರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿರುವರು.

ಹಿಂದೆ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ತಮಗಾಗಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಹಂಚಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ ಅಗ್ನಿಯು ಅದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು,

ತದದ್ಯ ವಾಚಃ ಪ್ರಥಮಂ ಮಸೀಯ ಯೇನಾಸುರಾ ಅಭಿ ದೇವಾ ಅಸಾಮ |

ಊರ್ಜಾದ ಉತ ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ ಪಂಚೇ ಜನಾ ಮಮ ಹೋತ್ರಂ ಜುಷಧ್ವಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೩-೪).

ಪಂಚಜನರೂ ಈ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭೋಗಿಸಲಿ ಎಂದು ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಬೃಹದ್ದೇವತಾ ಕಾರರು ಉದಹರಿಸಿ ಪಂಚಜನರು ಯಾರು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಭೇದಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರತ್ಯು ವಾಚಾಥ ತಾನಗ್ನಿರ್ವಿಶ್ವೇದೇನಾ ಯದೊಚಿ ಮಾಂ |

ತತ್ತ್ವರಿಷ್ಯೇ ಜುಷಂತಾಂ ತು ಹೋತ್ರಂ ಪಂಚಜನಾ ನುಮ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೭-೬೬)

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಉತ್ತರವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಪಂಚಜನಶಬ್ದವನ್ನು ವಿನಿರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಶಾಲಾಮುಖ್ಯಃ ಪ್ರಣೀತಶ್ಚ ಪುತ್ರೋ ಗೃಹಪತೇಶ್ಚ ಯಃ |

ಉತ್ತರೋ ದಕ್ಷಿಣಶ್ಚಾಗ್ನಿರೇತೇ ಪಂಚಜನಾಃ ಸ್ತೃತಾಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೭-೬೭)

ಎಂದರೆ, ಶಾಲೆಯ ಪ್ರವೇಶಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯೂ, ಪ್ರಣೀತನಾದ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯೂ ಯಜಮಾನನ ಪುತ್ರ ಭೂತನಾದ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯೂ, ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರಾಗ್ನಿಗಳೂ ಸೇರಿ ಈ ಐದು ವಿಧವಾದ ಅಗ್ನಿಗಳೂ ಐದು ಬಗೆಯ ವರ್ಗಗಳೆಂದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾದ ನ್ಯವಹಾರ ಇದೊಂದು ಮತ. ಅಲ್ಲದೆ,

ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪಿತರೋ ದೇವಾ ಗಂಧರ್ವೋರಗರಾಕ್ಷಸಾಃ |

ಗಂಧರ್ವಾಃ ಪಿತರೋ ದೇವಾ ಅಸುರಾ ಯಕ್ಷರಾಕ್ಷಸಾಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೭-೬೮)

ಮೊದಲನೆಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ಉರಗ ರಾಕ್ಷಸರು ಒಂದು ಗುಂಪು ; ಎರಡನೆಯದರಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷರಾಕ್ಷಸರು ಒಂದು ಗುಂಪು.

ಯಾಸ್ತು ಪಮನ್ಯವಾನೇತಾನಾಹತುಃ ಪಂಚಿ ವ್ಯ ಜನಾನ್ |

ನಿಷಾದಪಂಚಿಮಾನ್ವರ್ಣಾ ಮನ್ಯತೇ ಶಾಕಟಾಯನಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೭-೬೯).

ಯಾಸ್ತುರ ಮತವು ಮೊದಲನೆಯದೆಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಆದರೆ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇತರರ ಮತಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆಯೇ ಹೊರತು ಯಾಸ್ತುರ ಮತವನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಯಃ ಅದನ್ನೇ ಅವರೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರಬಹುದು.

ಋತ್ವಿಜೋ ಯಜಮಾನಂ ಚ ಶಾಕಪೂಜಿಸ್ತು ಮನ್ಯತೇ |

(ಬೃ. ದೇ. ೭-೭೦)

ಹೋತ್ರಾದಿ ಣಾಲ್ಪು ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳೂ, ಯಜಮಾನನೂ ಸೇರಿ ಐದು ಗುಂಪೆಂದು ಶಾಕಪೂಜಿಯನರ ಮತ.

ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತಂ ಮನೋ ವಾಕ್ ಚ ಪ್ರಾಣಶ್ಚೈತ್ಯಾತ್ಮವಾದಿನಃ |

ಗಂಧರ್ವಾಪ್ಸರಸೋ ದೇವಾ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪಿತರಸ್ತಥಾ ||

ಸರ್ವಾಶ್ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಚೈವ ಶ್ರೂಯಂತೇ ಹೈತರೇಯಕೇ |

ಚಕ್ಷುಸ್ಸು, ಶ್ರೋತ್ರ, ಮನಸ್ಸು, ವಾಕ್ಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣ ಈ ಐದೂ ಪಂಚೇಜನರೆಂದು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದಿಗಳ ಮತ. ಗಂಧರ್ವಾದಿಗಳೆಂದು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೧-೫) ಇಂತಹ ಪಂಚೇಜನರೂ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭೋಗಿಸಲಿ ಎಂದು ಆಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ, ಎಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಭೇದಗಳು ಉದಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಇಂದ್ರನು ಪಾಂಚೇಜಸ್ಯ ರಕ್ಷಕನು ಎಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಸಕಲಲೋಕವೂ ಇಂದ್ರನ ರಕ್ಷಣೆಗೇ ಒಳಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಪಾಂಚೇಜಸ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಲಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವೂ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕಿಯಾ ||

ವಜ್ರಭೃತ್—ವಜ್ರಂ ಬಿಭರ್ತಿ ಇತಿ ವಜ್ರಭೃತ್. ಡುಭೃಜ್ ಭರಣೇ. ಧಾತು. ವಜ್ರಶಬ್ದ ಉಪ ಪದನಾಗಿರುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಿತ್ತಾದ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸರವಾಮದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ತುಕಾಗಮ. ವಜ್ರಭೃತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರವದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಸ್ಯುಹಾ—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತೋಃ ಧಾತು. ಅದಾದಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದಸ್ಯುಹನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾರಕಪೂರ್ವಪದವಾದುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರವದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

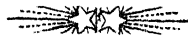
ಭೀಮಃ—ಜಾಭೀ ಭಯೇ ಧಾತು. ಬಿಭೇತಿ ಅಸ್ಮಾತ್ ಇತಿ ಭೀಮಃ ಭೀಮಾದಯೋಽಪಾದಾನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪಾದಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭೀಯಃ ಪುಕ್ ವಾ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಮಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಹಸ್ರಚೇತಾಃ—ಸಹಸ್ರಾಣಿ ಚೇತಾಸಿ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸಹಸ್ರಚೇತಾಃ ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಶತನೀಧಃ—ದೀರ್ಘ ಪ್ರಾಪದೇ ಧಾತು. ಹನಿಕುಷಿನೀರಮಿಕಾಶಿಭ್ಯಕ್ಕನ್—(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶತಶಬ್ದದೊಡನೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ. ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಮ್ರೀಷಃ—ಇಷ ಗತೌ ಧಾತು. ಚಮ್ರಾಮಿಷ್ಯತಿ ಗಚ್ಯತಿ ಇತಿ ಚಮ್ರೀಷಃ. ಇಕ್ ಉಪಧನಾದ ಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಇಗುಪಧಜ್ಞಾಪ್ರೀಕಿರಃ ಕಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ರೇಫಾದೇಶ. ದೀರ್ಘ. ಚಮ್ರೀಷಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾರಕ ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೈತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೈದು ತ್ವರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಚಮು ಅದನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಈಷನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಛಂದಸವಾಗಿ ರೇಫಾಗಮ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಾಂಚಜನ್ಯಃ—ತತ್ರ ಭವಃ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಹಿರ್ದೇವಪಂಚಜನೇಭ್ಯಶ್ಚೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್—(ಕಾ. ೪-೩-೫೮-೧) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಇ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತದ್ಧಿತೇಷ್ಯಚಾಮಾದೇಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೭) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇೞ್ ತ್ಯಾ ದಿನಿತ್ಯಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ||೧೭||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತಸ್ಯ ವಜ್ರಃ ಕ್ರಂದತಿ ಸ್ಮತ್ಪ್ರಸಾರ ದಿವೋ ನ ತ್ವೇಷೋ ರ-
ವಧಃ ಶಿಮಿವಾನ್ ।

ತಂ ಸಚಂತೇ ಸನಯಸ್ತಂ ಧನಾನಿ ಮರುತ್ಪನ್ನೋ ಭವತ್ವಿಂ-
ದ್ರ ಊತೀ ||೧೩||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಸ್ಯ | ವಜ್ರಃ | ಕ್ರಂದತಿ | ಸ್ಮತ್ | ಸ್ವಃ ಸಾಃ | ದಿವಃ | ನ | ತ್ವೇಷಃ |
ರವಥಃ | ತಿಮಿವಾನ್ |

ತಂ | ಸಚಂತೇ | ಸನಯಃ | ತಂ | ಧನಾನಿ | ಮರುತ್ವಾನ್ | ನಃ | ಭವ-
ತು | ಇಂದ್ರಃ | ಊತಿಃ ||೧೩||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ತಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ವಜ್ರಃ ಕುಲಿಶಃ ಸ್ಮತ್ ಭೃಶಂ ಕ್ರಂದತಿ | ಶತ್ರುನಾಕ್ರಂದಯತಿ | ರೋದಯತೀ-
ತ್ಯರ್ಥಃ | ಯ ಇಂದ್ರಃ ಸ್ವರ್ಷಾಃ ಶೋಭನಸ್ಯೋದಕಸ್ಯ ದಾತಾ ದಿವೋ ನ ದಿವಃ ಸಂಬಂಧೀ ಸೂರ್ಯ-
ಇವ ತ್ವೇಷೋ ದೀಪ್ತಃ ರವಥಃ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಗರ್ಜನಲಕ್ಷಣಸ್ಯ ಕರ್ತಾ ತಿಮಿವಾನ್ | ತಿಮಿತಿ ಕರ್ಮ-
ನಾಮ | ಲೋಕಾನುಗ್ರಾಹಕೇಣ ಕರ್ಮಣಾ ಯುಕ್ತಸ್ತಮಿಂದ್ರಂ ಸನಯೋ ಧನಸ್ಯ ದಾನಾನಿ ಸಚಂತೇ |
ಸೇವಂತೇ | ತಥಾ ತಂ ಧನಾನಿ ಚ ಸೇವಂತೇ | ಸ ಮರುತ್ವಾನಿಂದ್ರೋ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ರಕ್ಷಣಾಯ
ಭವತು || ಕ್ರಂದತಿ | ಕದಿ ಕ್ರದಿ ಕ್ಲದಿ ಅಹ್ವಾನೇ ರೋದನೇ ಚ | ಛಂದಸ್ಯ ಭಯಭೇತಿ ಶಪ ಅರ್ಥ-
ಧಾತುಕತ್ವಾಣ್ಣೇರನಿಟೀತಿ ಷೇಲೋಪಃ | ಸ್ವರ್ಷಾಃ | ಸುಪೂರ್ವಾದರ್ತೇರ್ವಿಚ್ | ಸುಷ್ಪರ್ತಿ ಗಚ್ಛತೀತಿ
ಸ್ವರುದಕಂ | ತತ್ಸೇನೋತೀತಿ ಸ್ವರ್ಷಾಃ | ಷಣು ದಾನೇ | ಜನಸನಖನಕ್ರಮಗಮೋ ವಿಟ್ | ವಿಡ್ವನೋ-
ರನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾದಿತ್ಯಾತ್ಮಂ | ಸನೋತೇರನಃ | ಪಾ. ೮-೩-೧೦೮ | ಇತಿ ಷತ್ವಂ | ತ್ವೇಷಃ | ತ್ವಿಷ ದೀಪ್ತಾ |
ಸಚಾದ್ಯಚ್ | ರವಥಃ | ರು ಶಬ್ದೇ | ಶೀರ್ಷಶಸಿರುಗಮಿವಂಚಿಜೀವಿಸ್ಪ್ರಾಣಭ್ಯೋಽಥಃ | ಉ. ೩-೧೧೩ |
ಇತ್ಯೇಥಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಗುಣಾವಾದೇಶ್ | ಸನಯಃ | ಸನೋತೇರ್ಭಾವ ಔಣಾದಿಕ ಇಪ್ರತ್ಯಯಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ತಸ್ಯ—ಆ ಇಂದ್ರನ | ವಜ್ರಃ—ವಜ್ರಾಯುಧವು | ಸ್ಮತ್—ಬಹಳವಾಗಿ | ಕ್ರಂದತಿ—(ಶತ್ರುಗಳನ್ನು)
ಅಳಿಸುತ್ತದೆ. (ಅಳುನಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ) | (ಯಃ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನು) | ಸ್ವರ್ಷಾಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಉದಕಗಳ
ಪ್ರದಾತನೂ | ದಿವೋ ನ—ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಸೂರ್ಯನಂತೆ | ತ್ವೇಷಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ |
ರವಥಃ—ಗರ್ಜನರೂಪವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುವವನೂ | ತಿಮಿವಾನ್—(ಲೋಕಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ)
ಕರ್ಮದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವವನೂ (ಅಗಿರುವನೋ) | ತಂ—ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಸನಯಃ—ಉದಾರವಾದ
ದಾನಗಳು | ಸಚಂತೇ—ಸೇವಿಸುತ್ತವೆ | ತಂ—ಅವನನ್ನು | ಧನಾನಿ—ಧನಗಳೂ (ಸೇವಿಸುತ್ತವೆ) | ಮರು-
ತ್ವಾನ್—ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಊತಿಃ—ರಕ್ಷಣಾರ್ಥ
ವಾಗಿ | ಭವತು—ಆಗಿರಲಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧವು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿ ಅವರು ಬಹಳವಾಗಿ ರೋದಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಇಂದ್ರನು ಉದಕಗಳ ಪ್ರದಾತನೂ, ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ ಗರ್ಜನ ರೂಪವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುವವನೂ ಲೋಕಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಕರ್ಮದಿಂದ ಕೂಡಿರುವವನೂ ಆಗಿರುವನೋ ಅಂತಹ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಧನಗಳೂ ಉದಾರವಾದ ದಾನಗಳೂ ಸೇವಿಸುತ್ತವೆ. (ಆಶ್ರಯಿಸಿರುತ್ತವೆ) ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಅಂತಹ ಇಂದ್ರನು ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಆಗಿರಲಿ.

English Translation

His thunderbolt draws cries (from his enemies), he is the sender of good waters, brilliant as (the luminary) of heaven, the thunderer, the promoter of beneficent acts, upon him do donations and riches attend : may Indra, associated with the Maruts, be our protection.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಜ್ರಃ—ವಜ್ರಃ ಕಸ್ಮಾತ್, ವರ್ಷಯತೀತಿ ಸತಃ | ಜೀವಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಬೇರೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ವಜ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಲರಾದ ಅಸುರರನ್ನೂ ಕೊಲ್ಲತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದು. ವಜ್ರಾಯುಧದ ಮಹತ್ವವೂ, ಇಂದ್ರನು ಇದನ್ನು ಪಡೆದುದೂ ಒಂದೊಂದುಕಡೆ ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅಸ್ಮಾ ಇದು ತ್ವಷ್ಟಾ ತಕ್ಷದ್ವಜ್ರಂ ಸ್ಪಸಸ್ತಮಂ ಸ್ವರ್ಯಂ ೧ ರಣಾಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೧-೬.)

ಅನವಸ್ತೇ ರಥಮಶ್ವಾಯ ತಕ್ಷನ್ತ್ವಷ್ಟಾ ವಜ್ರಂ ಪುರುಹೂತ ದ್ಯುಮಂತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩೧-೪)

ಇತ್ಯಾದ್ಯುನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ತ್ವಷ್ಟುವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ದೀಪ್ತಿಯುತವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸಿಕೊಟ್ಟನೆಂದೂ ಅಲ್ಲದೇ,

ಯಂ ತೇ ಕಾವ್ಯ ಉಶನಾ ಮಂದಿನಂ ದಾದ್ವೈತ್ರಹಣಂ ಸಾರ್ಯಂ ತತಕ್ಷ ವಜ್ರಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೧-೧೨.)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯ ಉಶನಸ್ಸಿನಿಂದ ದತ್ತವಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಸಮುದ್ರೇ ಅಂತಃ ಶಯತ ಉದ್ಧಾ ವಜ್ರೋ ಅಭೀವೃತಃ |

ಭರಂತ್ಯಸ್ತೈ ಸಂಯತಃ ಪುರಃಪ್ರಸ್ರವಣಾ ಬಲಿಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೦೦-೯)

ಎಂಬವೇ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಜ್ರಾಯುಧನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ನಜ್ರಾಯುಧವು ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ನೀರಿನಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿಯೂ ಸುಪ್ತವಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು ಯುದ್ಧರಂಗಕ್ಕೆ ಬಂದೊಡನೆಯೇ ಶತ್ರುಗಳು ರಣರಂಗದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನೇ ಬಲಿಯಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತಾರೆಂದು ನಜ್ರಾಯುಧನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇಂತಹ ಆಯುಧದಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡಿದನು- ಮತ್ತು ಅವರನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಅವರನ್ನು ಸ್ಮೃತ್ ಕೈಂದಿತಿ—ಅಧಿಕವಾಗಿ ಅಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಸ್ಮೃತ್ ಶಬ್ದವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಶೋಭನ, ಕಲ್ಯಾಣ, ಪ್ರಶಸ್ತ ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಸಾಯಣರು ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಹ (ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ) ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪರ್ಯಾಯವೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಭೈಶಂ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಅಸ್ಥಿನ್ನಿಂದ್ರ ವೃಜನೇ ಸರ್ವವೀರಾಃ ಸ್ಮತ್ಪೂರಿಭಿಸ್ತವ ಶರ್ಮಸ್ತಾಸ್ಮಮ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೧-೧೫)

ಸಿಷಕ್ತು ಮಾತಾ ಮಹೀ ರಸಾ ನಃ ಸ್ಮತ್ಪೂರಿಭಿರ್ಯಜುಹಸ್ತ ಋಜುವನಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೧-೧೫)

ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಹೀಗೆಯೇ ೫-೪೧-೧೯ ೫-೪೨-೮, ೭-೩-೮, ೮-೧೮-೪ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳೆಲ್ಲಾ ಉಪಯೋಗಿಸಿರತಕ್ಕ ಸ್ಮೃತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಪ್ರಶಸ್ತ ಅಥವಾ ಶೋಭನ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು

ಉತ ನ ಈಂ ಮರುತೋ ವೃದ್ಧಸೇನಾಃ ಸ್ಮದ್ರೋದಸೀ ಸಮಾನಸಃ ಸದಂತು |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೬-೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸಹ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿ, ಋ. ಸಂ. ೧-೭೩-೬ ನೇ ಋಕ್ತನಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಸ್ಮೃತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ಮಚ್ಛೈದ್ರೋ ನಿತ್ಯಶಬ್ದಸಮಾನಾರ್ಥಃ ನಿತ್ಯಮೂಢಸಾ ಯುಕ್ತಾಃ ಎಂದು ನಿತ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಋಕ್ತನಲ್ಲೂ ಇದರಂತೆಯೇ ೨-೪-೯ ನೆಯದರಲ್ಲೂ ಸಹ ಭೈಶಂ, ಅತಿಪ್ರಭೂತಂ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಅಳಿಸಿದನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ.

ಸ್ಪರ್ಷಾಃ—ಶೋಭನಸ್ಯ ಉದಕಸ್ಯ ದಾತಾ | ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಉದಕಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನು.

ಶಿಮೀವಾನ್—ಶಿಮೀತಿ ಕರ್ಮಣಾಮ | ಶಮಯತೇರ್ವಾ ಶಕ್ನೋತೇರ್ವಾ (ನಿ. ೫-೧೨) ಪ್ರಯಾಸಪಡು ಅಥವಾ ಶ್ರಮಪಡು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶಮ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಶಕ್ಯವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶಕ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಕರ್ಮ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಪಾಂತಮನ್ಯುಸ್ತೈವಲಪ್ರಭರ್ವಾ ಧುನಿಃ ಶಿಮೀವಾಞ್ಞರುಮಾ ಋಜೀಷೀ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೯-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ಮಯುಕ್ತನಾದ ಎಂದರ್ಥ. ವೃತ್ರಹನನಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ ವೃಷ್ಟಿವರ್ಷಣರೂಪವಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ, ಲೋಕರಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಸಾಧನಗಳಾದ ಇತರಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದರಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಶಿಮೀವಾನ್ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಉಚಿತವಾಗಿದೆ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಕ್ರಂದತಿ—ಕದಿ ಕ್ರದಿ, ಕ್ಲದಿ ಆಹ್ವಾನೇ ರೋದನೇ ಚ. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಹೇತುಮತಿ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಧಾತುವು ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮು. **ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರಂದಿ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. **ಛಂದಸ್ಯುಭಯಥಾ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಶಪಿಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಕೇರನಿಟಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಕ್ರಂದತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವರ್ಷಾಃ—ಋ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೈತ್ಯತೇ— ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿಚಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೂ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಷ್ಪು ಅರ್ತಿ ಗಚ್ಛತಿ ಇತಿ ಸ್ವರ್ ಉದಕನ್ (ಚನ್ನಾಗಿ ಹೋಗುವುದು ನೀರು ಎಂದರ್ಥ) ಸ್ವರ್ ಸನೋತಿ ಇತಿ ಸ್ವರ್ಷಾಃ. ಷಣು ದಾನೇ ಧಾತು. **ಜನಸನಖನಕ್ರಮಗನೋ ವಿಟ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಿಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತ್ವಾದಿಗೆ ಸತ್ಯ. **ವಿಡ್ವನೋರನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾತ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಟ್ ಪರವಾದಾಗ ಅನುನಾಸಿಕಾಂತವಾದ ಈ ಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕಕ್ಕೆ ಆತ್ಯ. ಸ್ವರ್ಸಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸನೋತೇ ರತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷತ್ಯ. ಸ್ವರ್ಷಾ ಎಂದು ಆಕಾರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. **ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ ಕೃತ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಿವಃ—ಊಡಿದಂ ಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತ್ವೇಷಃ—ತ್ವಿಷ ದೀಪ್ತೌ. ಧಾತು. ಸಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯಃ— (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಥಿಗೆ ಗುಣ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ರವಥಃ—ರು ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಶೀರ್ಷ್ ಶಪಿ ರುಗಮಿ ವಂಚಿ ಜೀವಿಪ್ರಾಣಿಭ್ಯೋಽಥಃ—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಥ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ —ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಅನಾದೇಶ. ರವಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಚಂತೇ—ಸಚ ಸೇಚನೇ ಸೇವನೇ ಚ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪ ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸನಯಃ—ಪಣುದಾನೇ ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದಿಃ ಸಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಔಣಾದಿಕ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸನಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಸನಯಃ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೩ ||

—:—

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯಸ್ಯಾಜಸ್ವಂ ಶವಸಾ ಮಾನಮುಕ್ಥಂ ಪರಿಭುಜದ್ರೋದಸೀ
ವಿಶ್ವತಃ ಸೀಂ ।

ಸ ಪಾರಿಷತ್ಕೃತುಭಿರ್ಮಂದಸಾನೋ ಮರುತ್ಪಾನೋ ಭವ-
ತ್ಪ್ರಂದ್ರ ಊತಿಃ || ೧೪ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಯಸ್ಯ । ಅಜಸ್ವಂ । ಶವಸಾ । ಮಾನಂ । ಉಕ್ಥಂ । ಪರಿಭುಜತ್ । ರೋ-
ದಸೀ ಇತಿ । ವಿಶ್ವತಃ । ಸೀಂ ।

ಸಃ । ಪಾರಿಷತ್ । ಕೃತುಃ ಭಿಃ । ಮಂದಸಾನಃ । ಮರುತ್ಪಾನ್ । ನಃ । ಭವತು ।
ಪ್ರಂದ್ರಃ । ಊತಿಃ || ೧೪ ||

ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯೋಕ್ತಂ ಪ್ರಶಸ್ಯಂ ಶವಸಾ ಮಾನಂ ಬಲೇನ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪರಿಚ್ಛೇದಕಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ
ಬಲಸ್ಯೋಪಮಾನಭೂತಂ ವಾ ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ವಿಶ್ವತಃ ಸೀಂ ಸರ್ವತೋಽಜಸ್ರಮನವರತಂ
ಪರಿಭುಜತ್ ಪರಿತಃ ಸರ್ವತೋ ಭುನಕ್ತಿ ಪಾಲಯತಿ ಸ ಇಂದ್ರಃ ಕೃತುಭಿರಸ್ಮಾಭಿಃ ಕೃತ್ವೈರ್ಯಾಗೃಮುಂದ-
ಸಾನೋನೋದಮಾನಃ ಸನ್ನಾರಿಷತ್ | ಅಸ್ಮಾನ್ದರಿತಾತ್ಪಾರಯತು || ಉಕ್ತಂ | ವಚಿ ಪರಿಭಾಷಣೇ | ಸಾತ್ಮತು-
ದಿವಚೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕರ್ಮಣಿ ಥಕ್ | ವಚಿಸ್ವಪೀತ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಪರಿಭುಜತ್ | ಭುಜ ಪಾಲ-
ನಾಭ್ಯವಹಾರಯೋಃ | ಲೇಟೈಡಾಗಮಃ | ವೃತ್ಯಯೇನ ಶಃ | ಪಾರಿಷತ್ | ಪಾರ ತೀರ ಕರ್ಮಸಮಾಪ್ತಾ |
ಲೇಟೈಡಾಗಮಃ | ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟೀತಿ ಸಿಪ್ | ತಸ್ಯಾರ್ಥಧಾತುಕತ್ವಾದಿಹ | ವೃತ್ಯಯೇನ
ಣಿಲೋಪಃ | ಮಂದಸಾನಃ | ಮದಿ ಸ್ತುತಿನೋದಮದಸ್ಯಪ್ನಕಾಂತಿಗತಿಷು | ಋಂಜಿವೃಧಿಮಂದಿಸಹಿಭ್ಯಃ
ಕಿತ್ | ಉ. ೨-೪೭ | ಇತ್ಯಸಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಶವಸಾ—ಬಲದಿಂದ | ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನ | ಉಕ್ತಂ—ಪ್ರಶಸ್ಯವಾದ | ಮಾನಂ—ಪ್ರಮಾಣವು
(ಅಥವಾ ಇತರರ ಬಲಕ್ಕೆ) ಮಾನರಿಯು | ರೋದಸೀ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು | ವಿಶ್ವತಃ ಸೀಂ—ಸಕಲಪ್ರದೇಶ
ಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಅಜಸ್ರಂ—ಯಾವಾಗಲೂ | ಪರಿಭುಜತ್—ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪಾಲಿಸುತ್ತದೆಯೋ | ಸಃ—
ಆ ಇಂದ್ರನು | ಕೃತುಭಿಃ—(ನಾವು ನೆರವೇರಿಸಿದ) ಯಜ್ಞಗಳಿಂದ | ಮಂದಸಾನಃ—ಹರ್ಷಿತನಾಗಿ | ಪಾರಿ
ಷತ್—(ನಮ್ಮನ್ನು ಪಾಪದಿಂದ) ಮುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ | ಮರುತ್ವಾರ್—ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ
ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಉತೀ—ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ | ಭವತು—ಆಗಿರಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಶಸ್ಯವಾದ ಬಲವು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇತರರೆಲ್ಲರ ಬಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಅವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಪ್ರಮಾಣ
ವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಮಾದರಿಯಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು ಅದು ಸದಾಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಸಕಲಪ್ರದೇಶ
ಗಳನ್ನೂ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪಾಲಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಇಂದ್ರನು ನಾವು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಯಜ್ಞ
ಗಳಿಂದ ಹರ್ಷಿತನಾಗಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಪಾಪದಿಂದ ಮುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ. ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ
ಆ ಇಂದ್ರನು ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಕನಾಗಿರಲಿ.

English Translation

May he, of whom the excellent measure (of all things), through
strength, eternally and everywhere cherishes heaven and earth, propitiated
by our acts, convey us beyond (evil): may Indra, associated with the
Maruts, be our protection.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಮೀರಿಸಿದವರಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಇವನ ಬಲವು ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ಮೀರಿಸಿ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಬಲಕ್ಕೂ ಮಾದರಿಯಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಶಸ್ತನಾದುದು ಎಂದೂ, ಈ ವಿಧವಾದ ದಿವ್ಯಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳೆರಡನ್ನೂ ಇಂದ್ರನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ ಇಂದ್ರನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಈ ಎರಡು ಅಂಶಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಪ್ರಶಸ್ತನಾದುದೂ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮಾದರಿಯಾದುದೂ ಆದ ಅವನ ಶಕ್ತಿ. ಆ ಶಕ್ತಿಯ ಮೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಸಂಹಿತಾ ವಾಕ್ಯಗಳ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ನಹಿ ನು ಯಾದಧೀಮಸೀಂದ್ರಂ ಕೋ ನೀರ್ಯಾ ಪರಃ |

ತಸ್ಮಿನ್ನೈವ ಮುತ ಕೃತುಂ ದೇವಾ ಓಜಾಂಸಿ ಸಂ ದಧುರರ್ಚಿಸ್ತನು ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೦-೧೫).

ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಕನೂ, ಮಾನಸರಿಂದ ತಿಳಿಯಲಾರದಷ್ಟು ಗಹನವಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವವನೂ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯಾವನು ತಾನೇ ತಿಳಿಯಬಲ್ಲನು ? ಈ ವೀರೈವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ವೀರೈಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವುದಕ್ಕೂ, ಬಲಕ್ಕೆ ಅಶ್ರಯನಾಗಿರುವುದಕ್ಕೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಮಾದರಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು.

ನಿ ಷು ಸೀದ ಗಣಿಪತೇ ಗಣೇಷು ತ್ವಾಮಾರ್ಹುರ್ವಿಪ್ರತಮಂ ಕವೀನಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೨-೯.)

ಮೇಧಾವಿಗಳೂ, ಕ್ರಾಂತಪ್ರಜ್ಞರೂ ಆದ ಕವಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅತ್ಯಂತಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಕವಿಯೆಂದು ಪರಿಗಣಿತನಾಗಿದ್ದೀಯೆ.

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ದೈಹಿಕಶಕ್ತಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ, ಆತ್ಮಶಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮಾದರಿಯಾಗಿರುವನೆಂದು ನೂರಾರು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ರೀತಿ ಅವನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇಂತಹ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಪರಾಕ್ರಮವೂ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೂ ಇರತಕ್ಕ ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ಪ್ರಭುವೆಂದೂ, ರಕ್ಷಕನೆಂದೂ ಸಹ ಈ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಸ್ತುತನಾಗಿರುವ ಎರಡನೆಯ ಅಂಶವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದನ್ನು ನಾನಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು.

ಏಕೋ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ರಾಜಾ ಸ ಯೋಧಯಾ ಚಿ ಪ್ತಯಯಾ ಚಿ ಜನಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪೬-೨)

ಸಕಲ ವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ಇಂದ್ರನೊಬ್ಬನೇ ಶಕ್ತನಾದ ಪ್ರಭುವು. ಅದ್ದರಿಂದಲೇ,

ಯಸ್ಯ ದ್ವಿಬರ್ಹಸೋ ಬೃಹತ್ಸಹೋ ದಾಧಾರ ರೋದಸೀ |

ಗಿರೀರಜೌ ಅಪಃ ಸ್ವರ್ವೃಷತ್ಸನಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೫-೨)

ಇಂದ್ರನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡನ್ನೂ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಧರಿಸಿದನು ಮತ್ತು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಶಾಶ್ವತಗಳಾಗಿಯೂ ಸುರಕ್ಷಿತಗಳಾಗಿಯೂ ಇರುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯೂ, ಪ್ರಭುತ್ವವೂ, ರಕ್ಷಣಾಕಾರ್ಯವೂ ಅನ್ಯಾದೃಶವಾದುದರಿಂದಲೇ,

ನಹೀ ನ್ವಸ್ಯ ಪ್ರತಿಮಾನಮಸ್ತ್ಯಂತರ್ಜಾತೇಷೂತ ಯೇ ಜನಿತ್ಯಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೮-೪)

ಎಂಬುದಾಗಿ, ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರಲ್ಲಾಗಲಿ, ಮುಂದಕ್ಕೆ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗತಕ್ಕವರಾಗಲಿ ಯಾರೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಮಾನರಾಗಲಾರರು ಎಂದು ಘೋಷಿಸಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಅಂಶಗಳನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತವಸಾ ಯುಸ್ಯ ಉಕ್ಥಂ ಮಾನಂ ರೋದಸೀ ನಿಶ್ವತಃ ಸೀಂ ಅಜಸ್ರಂ ಪರಿಭುಜತ್ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಮಂದಸಾನಃ—ನೋದಮಾನಃ | ಮಂದತೇಸ್ತೃಪ್ತಿಕರ್ಮಣಃ | (ನಿ. ೨-೫) ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವ ಮಂದ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಕೃತುಭಿಃ ಮಂದಸಾನಃ | ನಮು ಯಾಗಾದಿಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತನಾಗು ಮತ್ತು ಆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ನಮ್ಮನ್ನು,

ಪಾರಿಷತ್—ದುರಿತಾತ್ ಪಾರಯತು | ಪಾಪದಿಂದ ಮುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು ಎಂದು ಸಾಯಣರ, ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು.

ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಬೇರೆ ವಿಧವಾದ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸ ಪಾರಿಷತ್—ಪ್ತಾ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ | ಪೂರಯತ್ಯಸ್ಮಾನ್ | ಕೃತುಭಿಃ ಪ್ರಜ್ಞಾ ಭಿಃ | ಅತ್ಯಂತಪ್ರಜ್ಞಾನ್ ಅಸ್ಮಾನ್ ಕರೋತ್ಪ್ರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಮಂದಸಾನಃ | ಮಂದತಿರರ್ಚಿತಿಕರ್ಮಾ | ಸ್ತಾಯಮಾನೋಽಸ್ಮಾಭಿಃ | ೪೪ ಅರ್ಚಿತಿಕರ್ಮಗಳ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಂದಸಾನಃ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಇಂದ್ರನು ಎಂದರ್ಥ. ಅಂತಹ ಇಂದ್ರನು ನಮಗೆ ಪೂರ್ಣವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಕೊಡಲಿ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರ ಅರ್ಥವೇ ಸಾಧುವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಶ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಮಾನಮ್—ಮಾಜ್ ಮಾನೇ ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುವೋರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಕ್ಥಮ್—ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಧಾತು. ಸಾತ್ಯತುದಿನಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೧೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಧಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವಚಿಸ್ವಪಿಯೇಜಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಚೋಃ ಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಝಲ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಕುತ್ವದಿಂದ ಕಕಾರಾದೇಶ. ಉಕ್ಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾವಕವಚನಾಂತರೂಪ

ಪರಿಭುಜತಃ—ಭುಜ ಪಾಲನಾಭ್ಯವಹಾರಯೋಃ ಧಾತು. ಪರಿ ಉಪಸರ್ಗ. ಧಾತುವಿಗೆ ಲೇಟಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ ಲೇಟೋಽಡಾಟೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಮಿಗೆ ಶ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಸ್ಯ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತೀವೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಿಕರಣಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ತಿಜಂಚೋದಾತ್ತವತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಪರಿ) ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವತಃ—ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ ಎಂದು ಅರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಪಂಚಮ್ಯಾತಿಸಿಲ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೧-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಾರಿಷತ್—ಪಾರ ತೀರ ಕರ್ಮಪರಿಸಮಾಪ್ತೌ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಲೇಟೋಽಡಾಟೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಪ್. ಅರ್ಧ-ಧಾತುಕಂ ಶೇಷಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಚುರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಡಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ ಪಾರಿಷತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತವ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಂದಸಾನಃ—ಮದಿ ಸ್ತುತಿಮೋದಮದಸ್ತುಷ್ಕಾಂತಿಗತಿಮುಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಮುಇಷ್ಟಿನ್ಯಧಿಮಂದಿ-ಸಹಿಭ್ಯಃ ಕಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ. ಮಂದಸಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ನ ಯಸ್ಯ ದೇನಾ ದೇವತಾ ನ ಮರ್ತಾ ಆಪಶ್ಚನ ಶವಸೋ
ಅಂತಮಾಪುಃ ।

ಸ ಪ್ರರಿಕ್ವಾ ತ್ವಕ್ಷಸಾ ಕ್ಷ್ಮೋ ದಿವಶ್ಚ ಮರುತ್ವಾನೋ ಭ-
ವತ್ಪಿಂಧ್ರ ಊತಿಃ ॥ ೧೫ ॥

ಸದಪಾಠಃ

ನ । ಯಸ್ಯ । ದೇನಾಃ । ದೇವತಾ । ನ । ಮರ್ತಾಃ । ಆಪಃ । ಚನ । ಶವಸಃ ।
ಅಂತಂ । ಆಪುಃ ।

ಸಃ । ಪ್ರರಿಕ್ವಾ । ತ್ವಕ್ಷಸಾ । ಕ್ಷ್ಮೋ । ದಿವಃ । ಚ । ಮರುತ್ವಾನ್ । ನಃ । ಭವತು ।
ಇಂದ್ರಃ । ಊತಿಃ ॥ ೧೫ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ದೇವತಾ ದೇವಸ್ಯ ದಾನಾದಿಗುಣಯುಕ್ತಸ್ಯ ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಶವಸೋ ಬಲಸ್ಯಾಂತಮವಸಾನಂ
ದೇನಾ ವಸ್ತಾಢ್ಯಾ ದೇವಗಣಾ ನಾಪುಃ ನಾನಶಿರೇ ತಥಾ ಮರ್ತಾ ಮನುಷ್ಯಾ ಆಪಶ್ಚನಾಪ್ರೋಸಿ ನ
ಪ್ರಾಪುಃ ಸ ತಾದೃಶ ಇಂದ್ರಸ್ತ್ವಕ್ಷಸಾ ಶತ್ರುಣಾಂ ತನೂಕರ್ತಾತ್ತೀಯೇನ ಬಲೇನ ಕ್ಷ್ಮೋ ಪೃಥಿವ್ಯಾ
ದಿವಶ್ಚ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಚ ಪ್ರರಿಕ್ವಾ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ರೇಚಿಕೋ ಭವತಿ | ಲೋಕದ್ವಯಾದಪ್ಯಸ್ಯ ಬಲಮತಿರಿಚ್ಯತ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಮರುದ್ವಿರ್ಯುಕ್ತಃ ಸ ಇಂದ್ರೋ ನೋಽಸ್ಮಾಕಮೂತಿಃ ಊತಯೇ ರಕ್ಷಣಾಯ ಭವತು ||
ದೇವತಾ | ದೇವ ಏವ ದೇವತಾ | ದೇವಾತ್ತಲಿತಿ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ತಲ್ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಷಷ್ಠ್ಯಾ ಲುಕ್ |
ಮರ್ತಾಃ | ಮೃಜ್ಞಾ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ | ಅಸಿಹಸೀತ್ಯಾದಿನಾ ತನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಪ್ರರಿಕ್ವಾ | ರಿಚಿರ್ ವಿರೇಚನೇ | ಅನ್ವೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತ ಇತಿ ಕ್ಷನಿಷ್ | ಅಂತ್ಯವಿಕಾರಶ್ಚಾಂದಸಃ |
ತ್ವಕ್ಷಸಾ | ತಕ್ಷೂ ತ್ವಕ್ಷೂ ತನೂಕರಣೇ | ಅಸುನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕ್ಷ್ಮೋ | ಕ್ಷ್ಮೇತಿ

ಪೃಥಿವೀನಾಮು | ಅತೋ ಧಾತೋರಿತ್ಯತ್ರಾತ ಇತಿ ಯೋಗವಿಭಾಗಾದಿಷ್ಟಸಿದ್ಧಿರಿತ್ಯಭಿಧಾನಾತ್ ಜಸಿ
ಭಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಾಕಾರಲೋಪಃ | ಯದ್ವಾ | ಪ್ಸ್ಮಾಯಾ ವಿಧಾನನೇ | ಅಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಿವ್ವೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ |
ನೇರಪೈಕ್ತಲೋಪಾತ್ಪೂರ್ವಂ ವಲಿ ಲೋಪಃ | ಅನ್ಯತ್ಸಮಾನಂ | ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣ ವಿಭಕ್ತೇ-
ರುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ದೇವತಾ—ದಾನಾದಿಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ದೇವತಾತ್ಮಕನಾದ | ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನ | ಶವಸಃ-
ಸರಾಕ್ರಮದ | ಅಂತಂ—ಅವಧಿಯನ್ನು | ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳು | ನ ಆಪುಃ—ಸಮಾಪಿಸಲಿಲ್ಲವೋ,
(ಹಾಗೆಯೇ ಪಡೆಯಲಿಲ್ಲವೋ) | ಮರ್ತಾಃ—ಮಾನವರೂ | ಅಪಶ್ಚ ನ—ಅಬ್ಬೇವತೆಗಳೂ | ನ—ಸಮೀ
ಪಿಸಲಿಲ್ಲವೋ (ಪಡೆಯಲಿಲ್ಲವೋ) | ಸಃ—ಅಂತಹ ಇಂದ್ರನು | ತ್ವಷ್ಟಸಾ—(ಶತ್ರುಗಳನ್ನು)ಕ್ಷೇಣರನ್ನಾಗಮಾಡುವ
ಬಲದಿಂದ | ಕ್ಷ್ತ್ರೀ—ಪೃಥಿವಿಯು | ದಿವಶ್ಚ—ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗದ | ಪರಿಕ್ವಾ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪ್ರಕಾಶಕನಾಗಿ
ಆಗುತ್ತಾನೆ. | ಮರುತ್ಯಾನ್—ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿದ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಊತೀ-
ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ | ಭವತು—ಆಗಿರಲಿ. |

ಭಾವಾರ್ಥ

ದಾನಾದಿಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ದೇವತಾತ್ಮಕನಾದ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯು ಲೋಕದ ಇತರ ಎಲ್ಲರ ಶಕ್ತಿಗಿಂತಲೂ
ಮೀರಿದುದು. ಆದರೆ ಅಂತನನ್ನು ದೇವತೆಗಳಾಗಲಿ, ಮಾನವರಾಗಲಿ, ಅಬ್ಬೇವತೆಗಳಾಗಲಿ ಪಡೆಯಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆ
ಇಂದ್ರನು ಶತ್ರುನಾಶಕವಾದ ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವಯುತವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಪೃಥಿವೀ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಗಳೆರಡನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ
ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅಂತಹ ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿಕೊಂಡು ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಕನಾಗಿರಲಿ.

English Translation

Nor gods, nor men, nor waters, have reached the limit of the strength
of that beneficent (divinity), for he surpasses both earth and heaven by his
foe-consuming (might): may Indra, associated with the Maruts, be our
protection.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯೂ, ಪ್ರಭುತ್ವವೂ ಸಮಸ್ತವಾದ ವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ಮಾದರಿಯಾಗಿದೆಯೆಂದು
ವರ್ಣಿಸಿ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅವನ ಆ ಶಕ್ತಿಯು ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಕ್ಷಗಳಿಗಿಂತಲೂ, ದೇವನಾನವರ ಶಕ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅತಿಶಯ
ವಾಗಿ ಮೀರಿದುದು, ಆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲು ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾರಿಂದಲೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.
ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ದಿನಶ್ಚಿದಸ್ಯ ವರಿಮಾ ವಿ ಪಪ್ರಥ ಇಂದ್ರಂ ನ ಮಹ್ನಾ ಸೃಥಿನೀ ಚನ ಪ್ರತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೫-೧.)

ಅಸ್ಯೇದೇವ ಪ್ರ ರಿರಿಚೇ ಮಹಿತ್ವಂ ದಿನಸ್ಯ ಧಿವ್ಯಾಃ ಪರ್ಮಂತರಿಷ್ಟಾತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೧-೯.)

ವನಪ್ತ ಇಂದ್ರೋ ಅಮಿತಮೃಜೀಷ್ಯುಃ ೧ ಭೇ ಆ ಪಪ್ರಾ ರೋದಸೀ ಮಹಿತ್ವಾ |

ಅತಶ್ಚಿದಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ ವಿ ರೇಚ್ಯಭಿ ಯೋ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾ ಬಭೂವ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೬-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಮಹಿಮೆಯು ಸೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳೆರಡನ್ನೂ ಮೀರಿದ್ದಿತು. ಸೃಥಿಯಾಗಲಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷವಾಗಲಿ ಈ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಹೊಂದಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಭಾವವು ಅತ್ಯತಿಶಯವಾಗಿ ವಿಶ್ವವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿ, ವಿಶ್ವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೀರಿ ಬೆಳೆಯಿತು ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆಗಳಿರುವಂತೆಯೇ ಅವನ ಪ್ರಭಾವವು ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಪಡೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಷ್ಟು ಬೆಳೆಯಿತು ಎಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಘೋಷಿಸಿದಂತಿರುವ

ಸತ್ಯಮಿತ್ತನ್ನ ತ್ವಾವಾ ಅನ್ಯೋ ಅಸ್ತೀಂದ್ರ ದೇವೋ ನ ಮರ್ತ್ಯೋ ಜ್ಯಾಯಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೩೦-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ನಡೆಸಿದೆ. ಈ ವರ್ಣನೆಗಳಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಯಸ್ಯ ಶವಸಃ ಅಂತಂ ದೇವಾಃ ನ ಅಪುಃ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನ ಪರಾಕ್ರಮದ ಅವಧಿಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳೂ ಸಮೀಪಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಮರ್ತಾಃ ಆಪಶ್ಚ ನ—ಮಾನವರೂ ಅಬ್ಧೇವತೆಗಳೂ ಸಮೀಪಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು

ಪ್ತೇ ದಿವಶ್ಚ ಪ್ರರಿಕ್ವಾ—ಸೃಥಿಗೂ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೂ ಪ್ರಕಾಶಕನಾಗಿ ಆದನು ; ಎಂದು ಅತಿಶಯವಾದ ಇಂದ್ರನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ತ್ವಕ್ಷಸಾ—ಓಜಃ, ಪಾಜಃ, ಇತ್ಯಾದಿ ೨೮ ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತ್ವಕ್ಷಃ ಎಂದರೆ ಬಲ; ತ್ವಕ್ಷಸಾ ಎಂದರೆ ಬಲದಿಂದ ಎಂದರ್ಥ.

ಪ್ರರಿಕ್ವಾ—ಪ್ರಕರ್ಷಣ ರೇಚಿಕೋ ಭವತಿ | ಲೋಕದ್ವಯಾದಸ್ಯ ಸ್ಯ ಬಲಮತಿರಿಚ್ಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತನ್ನ ಬಲದಿಂದ ಸೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳೆರಡನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಎಂದರೆ ಎರಡು ಲೋಕಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಬಲದಿಂದ ಮೀರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದೇವತಾ—ದೇವನ ಏವ ದೇವತಾ. **ದೇವಾತ್ತೇ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ತಲಂತಂಸ್ತ್ರಿಯೋನ್**—ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ **ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮರ್ತಾಃ—ಮೃಜ್ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಸಿ ಹಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. **ಉರಣ್ರಪರಃ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ತಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಮರ್ತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇನ್ಯತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪುಃ—ಆಪ್ ಲೃ ನ್ಯಾಪ್ರಾ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋ ದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರರಿಕ್ಷಾ—ರಿಚರ್ ನಿರೀಚನೇ ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗ. ರಿಚ್ಚನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವದಿಂದ ಕಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರರಿಕ್ಷನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ವನಿಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನು ದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ತ್ವಕ್ಷಸಾ—ತಕ್ಷಾ ತ್ವಕ್ಷಾ ತನೂಕರಣೇ. ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಅಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತ್ವಕ್ಷನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ಯತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಕ್ಷ್ಮಿ—ಕ್ಷ್ಮಿ ಎಂಬುದು ಭೂಮಿಯ ಹೆಸರು. ಇಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಗೋಸ್ಕರ ಯೋಗವಿಭಾಗವು ಸ್ತ್ರೀಕೃತ ವಾದುದರಿಂದ ಆತೋಧಾತೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೦) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆತಃ ಎಂದು ಯೋಗವಿಭಾಗಮಾಡುವುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವಾಗ ಆದಂತವಾದವುಗಳಿಗೆ ಲೋಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಕ್ಷ್ಮಿಯೇ ವಿಧಾನನೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್‌ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವೇರಪ್ರಕೃತಲೋಪಾತ್‌ವಲಿಲೋಪೋ ಬಲೀಯೋನ್—ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಕ್ವಿಪಿನಲ್ಲಿ ವಲೋಪವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಮೊದಲು ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಕಾರ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ಷ್ಮಿ ಎಂದು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. **ಕೃತ್ತದ್ವಿತ-ಸಮಾಸಾಚ್ಚ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆತೋ ಧಾತೋಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಲೋಪವು ಸ್ವಾರಸಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತವಿಭಕ್ತಿನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಉದಾತ್ತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯಚಿ ಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೫ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ರೋಹಿಚ್ಛಾ^೧ವಾ ಸುಮದಂಶುರ್ಲ^೨ಲಾಮೀದ್ಯು^೩ಕ್ವಾ ರಾಯ ಋ.

ಜ್ರಾಶ್ವಸ್ಯ^೪ ।

ವೃಷಣ್^೫ಂತಂ ಬಿಭ್ರ^೬ತೀ ಧೂರ್ಷು^೭ ರಥಂ ಮಂದ್ರಾ^೮ ಚಿಕೇತ^೯ ನಾ-

ನಾಹುಷೀಷು^{೧೦} ವಿಕ್ಷು^{೧೧} ॥ ೧೬ ॥

ಸದಪಾಠಃ

ರೋಹಿತ್^೧ । ಶ್ಯಾನಾ^೨ । ಸುಮತ್^೩ ಸ ಅಂಶುಃ^೪ । ಲಲಾಮೀಃ^೫ । ದ್ಯುಕ್ವಾ^೬ । ರಾಯೇ^೭ ।

ಋಜ್ರಾ^೮ ಸ ಅಶ್ವಸ್ಯ^೯ ।

ವೃಷಣ್^{೧೦} ಸಂತಂ^{೧೧} । ಬಿಭ್ರ^{೧೨}ತೀ^{೧೩} । ಧೂಃ^{೧೪} ಸು^{೧೫} । ರಥಂ^{೧೬} । ಮಂದ್ರಾ^{೧೭} । ಚಿಕೇತ^{೧೮} ।

ನಾಹುಷೀಷು^{೧೯} । ವಿಕ್ಷು^{೨೦} ॥ ೧೬ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ರೋಹಿತ್ ರೋಹಿತವರ್ಣಾ ಶ್ಯಾನಾ ಶ್ಯಾಮವರ್ಣಾ । ಉಭಯೋಃ ಸಾರ್ವಯೋರುಭಯವಿಧ-
ವರ್ಣಯುಕ್ತೀತ್ಯರ್ಥಃ । ಸುಮದಂಶುಃ । ಸುಮತ್ ಸ್ವತಃ ಸ್ತ್ರಾಂಶುಃ । ಉಕ್ತಂ ಚ ಯಾಸ್ಮೇನ ।
ಸುಮತ್ ಸ್ವಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ । ನಿ. ೬-೨೨ । ಇತಿ । ಅತಿದೀರ್ಘಾವಯವಾ ಲಲಾಮೀಃ ಪುಂಡ್ರವತೀ
ಆಶ್ವಭೂಷಣಯುಕ್ತಾ ವಾ । ದ್ಯುಕ್ವಾ ದಿವಿ ದ್ಯುಲೋಕೇ ಕೃತನಿವಾಸಾ ಋಜ್ರಾಶ್ವಸ್ಯೈತತ್ಸಂಜ್ಞಸ್ಯ
ರಾಜರ್ಷೇ ರಾಯೇ ಧನಾರ್ಥಂ ವೃಷಣ್ತಂ ವೃಷ್ಣಾ ಸೇಕ್ರೇಂದ್ರೇಣ ಯುಕ್ತಂ ರಥಂ ಧೂರ್ಷು ಯುಗ-
ಸಂಬಂಧಿಷು ವಹನಪ್ರದೇಶೇಷು ಬಿಭ್ರತೀ ವಹಂತೀ ಮಂದ್ರಾ ಸರ್ವೇಷಾಮಾಹ್ಲಾದಕರ್ಯಶ್ಚಪಂಕ್ತಿ-
ನಾಹುಷೀಷು । ನಹುಷಾ ಮನುಷ್ಯಾಃ । ತತ್ಸಂಬಂಧಿನೀಷು ವಿಕ್ಷು ಸೇನಾಲಕ್ಷಣಾಸು ಪ್ರಜಾಸು ಚಿಕೇತ ।
ಜ್ಞಾಯತೇ । ಈವೃಶ್ಯಾಶ್ಚಪಂಕ್ತ್ಯಾ ಯುಕ್ತ ಇಂದ್ರಃ ಸಂಗ್ರಾಮೇಷ್ವನುಗ್ರಾಹಕತಯಾ ಪ್ರಾದುರ್ಭವ-
ತೀತ್ಯರ್ಥಃ ॥ ಲಲಾಮೀಃ ಲಲಾಮಶಬ್ದಾಚ್ಛಂಪಸೀವನಿಸೌ । ಪಾ. ೫-೨-೧೦೯-೨ । ಇತಿ ಮತ್ಪ್ರರ್ಥೀಯ

ಇಕಾರಃ | ಅಜ್ಯಂತೆತ್ವಾಶ್ಚಲೋಪಾಭಾವಃ | ದ್ಯುಪ್ತಾ | ಕ್ಷಿ ನಿನಾಸಗತೋಃ | ಔಣಾದಿಕೋ ಡಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ತತಸ್ಪಾವ್ | ಋಜ್ರಾಶ್ಚಸ್ಯ | ಋಜ ಗತಿಸ್ಥಾನಾರ್ಜನೋಪಾರ್ಜನೇಷು ಋಜ್ರೇಂದ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ ರಕ್ತೈತ್ಯ-
ಯಾಂತೋ ನಿಪಾತಿತಃ | ಋಜ್ರಾ ಗತಿಮಾಂತೋಽಶ್ಚ ಯಸ್ಯ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ನಂ
ವೃಷಣ್ತಂತಂ | ಅನೋ ನುಹಿ | ಪಾ. ೮-೨-೧೬ | ಇತಿ ಮತುಪೋ ನುಹಿ | ಚಿಕೇತ | ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ |
ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ಲಜ್ಲಲಿಖ ಇತಿ ವರ್ತಮಾನೇ ಕರ್ಮಣಿ ಲಿಖಿ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ತಿಸ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ರೋಹಿತ್— ಕೆಂಪುಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದು | ಶ್ಯಾವಾ—ಶ್ಯಾಮಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದು | ಸುಮದಂತುಃ— ದೀರ್ಘ
ವಾದ ಅವಯವಗಳುಳ್ಳದ್ದು | ಲಲಾಮೀಃ—ಅಂದವಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳುಳ್ಳದ್ದು | ದ್ಯುಕ್ತಾ—ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ
ವಾಸಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು ಮತ್ತು | ಋಜ್ರಾಶ್ಚಸ್ಯ— ಋಜ್ರಾಶ್ಚನೆಂಬ ದೊರೆಗೆ | ರಾಯೇ—ಧನ (ದಾನ)ಕ್ಕಾಗಿ |
ವೃಷ್ಣವಂತಂ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವ ಇಂದ್ರನೊಡಗೂಡಿದ | ರಥಂ—ರಥವನ್ನು | ಧೂಷುಃ—ನೋಗ
ವನ್ನು ಇಡುವ ಕತ್ತುಗಳಿಂದ | ಬಿಭ್ರತೀ—ಹೊರುತ್ತಿರುವುದು | ಮಾಂದ್ರಾ—(ಸಕಲರಿಗೂ) ಹರ್ಷದಾಯಕ
ವಾಗಿರುವುದು ಆದ ಅಶ್ವಗಳ ಪಂಕ್ತಿಯು ನಾಹುಷೀಷು—ಮಾನವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ | ವಿಕ್ಲು—ಸೇನಾರೂಪ
ವಾದ ಪ್ರಜೆಗಳಲ್ಲಿ (ಪ್ರಜೆಗಳಿಂದ) | ಚಿಕೇತ—ಗುರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಇಂದ್ರನ ರಥದ ಎರಡು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಟ್ಟಿರುವ ಕೆಂಪು ಮತ್ತು ಶ್ಯಾಮವರ್ಣಗಳುಳ್ಳದ್ದು, ಅಂದವಾದ
ಅಲಂಕಾರಗಳುಳ್ಳದ್ದು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು ಮತ್ತು ಋಜ್ರಾಶ್ಚನೆಂಬ ದೊರೆಗೆ ಧನದ ದಾನವನ್ನು
ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕೂಡಿಸಿ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿರುವ ರಥವನ್ನು ಕತ್ತುಗಳಮೇಲೆ ಹೊತ್ತು
ಕೊಂಡಿರುವುದು, ಸಕಲರಿಗೂ ಹರ್ಷದಾಯಕವಾಗಿರುವುದು ಆದ ಅಶ್ವಗಳ ಪಂಕ್ತಿಯನ್ನು ಮಾನವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ
ಸಕಲ ಸೇನೆಗಳೂ ಗುರಿಸುತ್ತವೆ.

English Translation

The red and black coursers, long-limbed, well-caparisoned, and
celestial and harnessed, well-pleased, to the yoke of the chariot in which
the showerer of benefits is conveyed, for the enrichment of Rijraswa, and is
recognized amongst human hosts.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಸುಮದಂತುಃ—ಇಲ್ಲಿ ಸುಮತ್ ಮತ್ತು ಅಂತುಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳಿವೆ. ಸುಮತ್ಸ್ಯಯಮಿತ್ಯ-
ರ್ಥಃ (ನಿ. ೬. ೨೪) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಸುಮತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವಯಂ ಎಂದರೆ ತಾನಾಗಿಯೇ ಎಂದು ಅರ್ಥ
ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸುಮದಂತುಃ ಎನ್ನುವಾಗಲೂ ಸಹ ಸುಮತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವಯಂ ಎಂದಾಗಿ, ಸ್ವತಃಪ್ರಾಂತುಃ |

ಅತಿದೀರ್ಘಾವಯವಾಃ | ಅತ್ಯಂತ ದೀರ್ಘವಾದ ಅವಯವಗಳುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುವುದಾಗಿ ಸಾಯಣರು ನಿರುಕ್ತ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಹರಿಸಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಹಿಂದೆ ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ೧೩ನೇ ಋಕ್ವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಸ್ಮೃತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಮೃತ್ ಶಬ್ದವು ಕಲ್ಯಾಣ, ಶೋಭನೆ ಅಥವಾ ಭದ್ರ ಈ ಪದಗಳ ಪರ್ಯಾಯ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸುಮತ್ ಶಬ್ದವೂ ಸಹ ಕಲ್ಯಾಣ, ಶೋಭನೆ ಅಥವಾ ಭದ್ರ ಎಂಬ ಪದಗಳ ಪರ್ಯಾಯ ಶಬ್ದವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಸುಮದಂಶು ಎಂದಿರುವಂತೆ ಸುಮದ್ರಥಃ, ಸುಮದ್ಗಣಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಪದಗಳು ಉಪಯೋಗದಲ್ಲಿವೆಯಾದ್ದರಿಂದ, ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಆ ಪದಗಳಿಗೆ ಸಾಯಣರು ಯಾವ ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆಂಬುದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ,

ಅಥಾ ಮಂದಸ್ತ ಜುಜುಷಾಣೋ ಅಂಧಸಸ್ತ್ವಷ್ಟ ದೇವೇಭಿರ್ಜನಿಭಿಃ ಸುಮದ್ಗಣಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೬-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿರುವ ಸುಮದ್ಗಣಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಶೋಭನೆಗಣಃ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸುಮತ್ ಶಬ್ದವು ಶೋಭನಶಬ್ದದ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಅರ್ಥ.

ವಿಭಾವಾ ದೇವಃ ಸುರಣಃ ಪರಿ ಕ್ಷೀರಗ್ನಿರ್ಬಭೂವ ಶವಸಾ ಸುಮದ್ರಥಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೯)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುಮದ್ರಥಃ ಎಂದರೆ ಶೋಭನರಥಃ ಎಂದೂ ಅಲ್ಲದೇ,

ಅ ತ ಏತಾ ನಚೋಯುಜಾ ಹರೀ ಗೃಭ್ಣೇ ಸುಮದ್ರಥಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೫-೩೯)

ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಕಲ್ಯಾಣರಥಾ ಎಂದೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಬರುವ ಸುಮದಂಶುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಸಹ ಶೋಭನಾತ್ಮಕವಾದ ಅಂಶು ಎಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪ್ರಭೆಯುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದಾಗಲಿ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾ ಕಡಿವಾಣವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. (ಸಮದಂಶು) — To-gether with reins or harness : Monier Williams ; (Sanskrit-English Dictionary)-

ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ಸಹ ಸುಮಚ್ಛಬ್ದೋತ್ತ್ರ ಸ್ಮಚ್ಛಬ್ದೇನ ಸಮಾನಾರ್ಥಃ ಪ್ರಶಸ್ತವಚನಃ | ಅಂಶು ಶಬ್ದೋ ರಶ್ಮಿವಚನಃ | ಪ್ರಶಸ್ತರಶ್ಮಿಃ | ಸ್ಮೃತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕಿರುವಂತೆ ಸುಮತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಂಶುನೆಂದರೆ ಕಡಿವಾಣ. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕಡಿವಾಣವುಳ್ಳದ್ದೆಂದರ್ಥ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ದ್ಯುಕ್ತಾ—ದಿವಿ ದ್ಯುಲೋಕೇ ಕೃತನಿವಾಸಾ | ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು.

ಋಜ್ರಾಶ್ವಸ್ಯ—ಏತತ್ಸಂಜ್ಞಸ್ಯ ರಾಜರ್ಷೇಃ | ಋಜ್ರಾಶ್ವಸ್ಯೇಂಬ ರಾಜರ್ಷಿಗೇ; ಅಥವಾ ಋಜ್ರಾಶ್ವ-
ಗ್ರಹಣೇನ ತತ್ಪ್ರಭೃತಯಃ ಪಂಚಾಸಿ ನಾರ್ಷಾಗಿರಾ ಲಕ್ಷ್ಯಂತೇ | ಋಜ್ರಾಶ್ವಸ್ಯ ವೃಷಾಗರನ ಪುತ್ರಸು.
ಅಂಬರೀಷಾದಿಗಳು ಇವನ ಸಹೋದರರು. ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅವರ ಹೆಸರುಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇವರೇ
ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿಗಳು. ಋಜ್ರಾಶ್ವನ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸ್ವಾರಸ್ಯವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಕಥೆಯು
ಋಕ್ಕಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಶತಂ ಮೇಷಾನ್ಯೈಕೈ ಚಕ್ಷದಾನಮೃಜ್ವಾಶ್ವಂ ತಂ ಪಿತಾಂಧಂ ಚಕಾರ |

ತಸ್ಮಾ ಅಕ್ಷೇ ನಾಸತ್ಯಾ ನಿಚಕ್ಷ ಅಥತ್ತಂ ದಸ್ರಾ ಭಿಷಜಾವನರ್ವನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೧೬.)

ಋಜ್ರಾಶ್ವನು ಒಂದುಸಲ ಒಂದು ಹೆಣ್ಣು ತೋಳನಿಗಾಗಿ ನೂರು ಆಡಿನಮರಿಗಳನ್ನು ಕೊಂಡು ಆ ತೋಳನಿಗೆ
ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಅವನ ತಂದೆಯು ಕೋಪಗೊಂಡು ಇವನಿಗೆ ಕಣ್ಣು ಕಾಣಿಸದೇ ಹೋಗಲಿ ಎಂದು ಶಪಿಸಿದನು.
ಒಡನೆ ಮಗನು ಅಂಧನಾದನು. ಆಗ ದೇವವೈದ್ಯರಾದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಕಣ್ಣು
ಬಂದಿತು. ಈ ರೀತಿ ದೇವತಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾದ ಋಜ್ರಾಶ್ವನಿಗೆ ಇಂದ್ರನೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗಿ ಬಹಳವಾಗಿ
ಧನಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಋಜ್ರಾಶ್ವನಿಗೆ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು
ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ರಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಸಮಸ್ತ ಮಾನವರೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಗುರ್ತಿಸಿದರು ಎಂದು ಋಕ್ಕಿನ ಭಾವ.

ನಾಹುಷೀಷು—ಮನುಷ್ಯಾಃ, ನರಃ ಇತ್ಯಾದಿ ೨೫ ಮನುಷ್ಯನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (೩-೭)
ಆದ್ದರಿಂದ ನಹುಷವೆಂದರೆ ಮನುಷ್ಯ, ನಾಹುಷವೆಂದರೆ ಮಾನವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು.

ವಿಕ್ಷು—ಮನುಷ್ಯಜಾತಿಷು ಎಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ, ಸೇನಾರೂಪಾಸು ಪ್ರಜಾಸು ಎಂದು
ಸಾಯಣರೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಗುರಿಸಿದರು.
ಇಲ್ಲಿ ನಾಹುಷೀಷು ವಿಕ್ಷು, ಎನ್ನುವಾಗ, ನಹುಷ ಇತಿ ಮನುಷ್ಯನಾಮ, ತೇಷು ಭಿವಾಸು | ಮನುಷ್ಯ
ರಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಸೇನಾರೂಪವಾದ ಪ್ರಜೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಅಥವಾ, ನಹುಷನಾಮೋ ವಾ
ರಾಜ್ಞಃ ಸ್ವಭೂತಾಸು ವಿಕ್ಷು ಮನುಷ್ಯಜಾತಿಷು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಕಾಸು | ನಹುಷನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ರಾಜನ ಪ್ರಜೆ
ಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಆಗಬಹುದು. ಸಾಯಣರು ಇಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿ
ಇದೇ ನಾಹುಷೀಷು ವಿಕ್ಷು ಎಂಬ ಪದಗಳು ಎಂಟನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ—

ಉತ ತ್ಯದಾಶ್ವಶ್ಚೈಂ ಯದಿಂದ್ರ ನಾಹುಷೀಷಾ |

ಅಗ್ರೇ ವಿಕ್ಷು ಪ್ರದೀದಯತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೨೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನಾಹುಷೀಷು ವಿಕ್ಷು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ನಹುಷಾ ಇತಿ ಮನುಷ್ಯನಾಮ ತತ್ಸಂಬಂಧಿನೀಷು
ವಿಕ್ಷು | ಯದ್ವಾ | ನಾಹುಷೋ ನಾಮ ಕಶ್ಚಿದ್ರಾಜಾ | ತದೀಯಾಸು ವಿಕ್ಷು | ಪ್ರಜಾಸು | ಎಂದು ಎರಡು

ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ನಾಹುಷ ಎಂಬ ದೊರೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಏಕಾಚೇತಸ್ತರಸ್ವತೀ ನದೀನಾಂ ಕುಚಿರೈತೀ ಗಿರಿಭೈ ಆ ಸಮುದ್ರಾತ್ |

ರಾಯಶ್ವೇತಂತೀ ಭುವನಸ್ಯ ಭೂರೇಘೃತಂ ಪಯೋ ಮಮಹೇ ನಾಹುಷಾಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೯೫-೨)

ನಹುಷನೆಂಬ ರಾಜನು ಸಾವಿರವರ್ಷಗಳಕಾಲ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿ ಸರಸ್ವತೀ ನದಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ ಅವಳು ಪ್ರಸನ್ನಳಾಗಿ ಇವನಿಗೆ ಸಹಸ್ರವರ್ಷಗಳಿಗೆ ಸಾಕಾಗುವಂತೆ ಪಯಸ್ಸನ್ನೂ ಘೃತವನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟಳು ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪೀಠಿಕೆಯೊಂದಿಗೆ ಸಾಯಣರು ಈ ಋಕ್ಸಿಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಸೂಚಿಸಿರುವ ಕಥೆಯನ್ನು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಕೊಂಚ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.

ರಾಜಾ ವರ್ಷಸಹಸ್ರಾಯ ದೀಕ್ಷಿಷ್ಯನ್ನಾಹುಷಃ ಪುರಾ |

ಚಿಚಾರೈಕರಥೇನೇಮಾಂ ಬ್ರುವನ್ ಸರ್ವಾಃ ಸಮುದ್ರಗಾಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೬-೨೦)

ನಾಹುಷನೆಂಬ ದೊರೆಯು ಒಂದು ಸಹಸ್ರವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನುವಹಿಸಿ ಯಜ್ಞಮಾಡಬೇಕೆಂದು ತನ್ನ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಭೂಮಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸುತ್ತುತ್ತಾ ಸಕಲ ನದಿಗಳನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಈ ರೀತಿ ವಿಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಂಡನು.

ಯಶ್ವೇ ವಹತ ಭಾಗಾನ್ಮೇ ದ್ವಂದ್ವಶೋ ವಾಫ ನೈಕಶಃ |

ಪ್ರತ್ಯೂಚುಸ್ತಂ ನೃಪಂ ನದ್ಯಃ ಸ್ವಲ್ಪವೀರ್ಯಾಃ ಕಥಂ ವಯಂ ||

ವಹೇಮ ಭಾಗಾನ್ಸರ್ವಾಂಸ್ತೇ ಸತ್ರೇ ವಾರ್ಷಸಹಸ್ರಕೇ |

ಸರಸ್ವತೀಂ ಪ್ರಪದ್ಯಸ್ವ ಸಾ ತೇ ವಕ್ಷ್ಯತಿ ನಾಹುಷ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೬-೨೧ ಮತ್ತು ೨೨)

ಸಹಸ್ರವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನಾನು ಯಜ್ಞಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ನೀವು ಇಬ್ಬಿಬ್ಬರು ಸೇರಿಕೊಂಡಾಗಲಿ, ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಒದಗಿಸಿಕೊಡಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ, ನದಿಗಳು ನಾವೆಲ್ಲಾ ಅಲ್ಪವೀರ್ಯನತಿಯರು ನಮ್ಮಿಂದ ಆ ಕಾರ್ಯವು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ; ನೀನು ಸರಸ್ವತೀನದಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿಕೊಂಡರೆ ಆಗ ನಿನ್ನ ಕೆಲಸವಾಗಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಿದವು. ಆಗ ದೊರೆಯು,

ತಥೇತೈಕ್ತ್ವಾ ಜಗಮಾಶು ಆಪಗಾಂ ಸ ಸರಸ್ವತೀಂ |

ಸಾ ಚೈನಂ ಪ್ರತಿಜಗ್ರಾಹ ಮಮಹೇ ಚ ಪಯೋ ಘೃತಂ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೬-೨೩)

ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದು ಸರಸ್ವತೀ ನದಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಅವಳು ಇಷ್ಟಾರ್ಥವು ನೆರವೇರುವಂತೆ ಪಯಸ್ಸನ್ನೂ ಘೃತವನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟಳು.

ಹೀಗೆ ನಾಹುಷನೆಂಬ ದೊರೆಯ ಕಥೆಯು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸ್ತಂಭಸ್ತೂಮಿಗಳು ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆಯೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು.

ಮಂದ್ರಾ—ಸರ್ವೇಷಾಂ ಆಹ್ಲಾ ದಕರೀ ಅಶ್ವಪಂಕ್ತಿಃ | ಸಕಲರಿಗೂ ಹರ್ಷದಾಯಕನಾಗಿರುವ ಅಶ್ವ ಪಂಕ್ತಿಯಿಂದರ್ಥ. ಇಂದ್ರನ ರಥದ ಕುದುರೆಗಳು ಸ್ವಭಾವವಾಗಿಯೇ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಈ ಸನ್ನಿ ವೇಶದಲ್ಲಿ ಧನವನ್ನೂ ಇತರ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಕೊಡುವ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅತ್ಯತಿಶಯವಾದ ಹರ್ಷ ದಾಯಕವಾಗಿದ್ದ ವು ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸುಮದಂಶುಃ—ಸುಮತ್ ಅಂಶುಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುಮದಂಶುಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವ- ಪದಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಲಾಮೀಃ—ಲಲಾಮಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಲಲಾಮೀಃ ಲಲಾಮ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸೀವನಿಸೌ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೦೯-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. **ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ—**ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ತನ್ನ ಮಿತ್ರನಾಗಿ ಆಕಾರಲೋಪ ಲಲಾಮೀ ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಜ್ಯಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ಯುತೌ—ದ್ವೈ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಡ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯ ದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಗೆ (ಇ) ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. **ಪ್ರೀತ್ವ ವಿನಕ್ಷಾನಾದಿದಾಗ ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್—**ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್. ಕಾರಕಪೂರ್ವಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್‌ಕೃತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯)— ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಮುಜ್ರಾಶ್ವಸ್ಯ—ಮುಜ ಗತಿಸ್ಥಾನಾರ್ಜನೋಪಾರ್ಜನೇಷು ಧಾತು. **ಮುಜ್ರೇಂದ್ರ—**(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. **ಮುಜ್ರಾಃ ಗತಿಮಂತಃ (ವೇಗಶಾಲಿಗಳಾದ) ಅಶ್ವಾಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಮುಜ್ರಾಶ್ವಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್—**(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ವಸ್ತೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವೃಷಣ್ಣಂತಮ್—ವೃಷಾ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ವೃಷಣ್ಣಾನ್. **ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯ—**ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದುಸಥೆಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಮಾದುಪಧಾಯಾಶ್ಚ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ವ. **ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾಂತಸ್ಯ—**ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. **ಅನೋನುಶ್—**(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ವಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಮತುಪಿಗೆ ನುಹಾಗಮ. **ಅಶ್ ಕುಪ್ಪಾಜ್—**ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. **ವೃಷಣ್ಣತ್** ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ನುನಾಗಮ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣ.

ಬಿಭ್ರತೀ—ಡುಭ್ರೌ ಭರಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ಲ್ವ ವಿಕರಣ. ಧಾತು ವಿಗೆ ಶ್ಲ್ವ—ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. **ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಉರದತ್ವ. ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಭೃಗಾಮಿತ್—**ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ವ. **ಜಶ್ತ್ವ. ಬಿಭ್ರತ್** ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. **ಪ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಉಗಿತಶ್ಚ—**(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಙಪ್.

ಚಿಕೇತ—ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭಂದೆಸಿಲುಜ್ಜಲಜ್ಜಲಿಟಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫)—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದ ತಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಣಲಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಕುಡೋತ್ಪಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಚುತ್ವದಿಂದ ಚಕಾರಾದೇಶ. ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಚಿಕೇತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೬ ||

— ೦೦ —

|| ಸಂಹಿತಾಮಾತಃ ||

ವಿ॒ತತ್ತ್ವೈ॑ತ್ತ ಇ॒ಂದ್ರ ವೃ॑ಷ್ಟ ಉ॒ಕ್ಥಂ ನಾ॒ರ್ಷಾಗಿ॒ರಾ ಅ॒ಭಿಗೃ॑ಣಂತಿ
ರಾ॒ಧಃ |

ಮ॒ಜ್ರಾತ್ವಃ॑ ಪ್ರ॒ಸ್ವಿಭಿ॑ರ॒ಂಬರೀ॑ಷಃ ಸ॒ಹದೇ॑ವೋ ಭಯ॑ಮಾನಃ
ಸು॒ರಾಧಾಃ॑ || ೧೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿ॒ತತ್ | ತ್ವೈ॑ತ್ | ತೇ | ಇ॒ಂದ್ರ | ವೃ॑ಷ್ಟೇ | ಉ॒ಕ್ಥಂ | ನಾ॒ರ್ಷಾಗಿ॒ರಾಃ | ಅ॒ಭಿ |
ಗೃ॑ಣಂತಿ | ರಾ॒ಧಃ |

ಮ॒ಜ್ರಾತ್ವಃ॑ | ಪ್ರ॒ಸ್ವಿಭಿಃ॑ | ಅ॒ಂಬರೀ॑ಷಃ | ಸ॒ಹದೇ॑ವಃ | ಭಯ॑ಮಾನಃ |
ಸು॒ರಾಧಾಃ॑ || ೧೭ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಇಂದ್ರ ವೃಷ್ಟೇ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತುಸ್ತೇ ತವ ತೈತ್ತದೇತದುಕ್ಥಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ರಾಧಃ
 ಸಂರಾಧಕಂ ತೈತ್ತೀತಿಹೇತು ವಾರ್ಷಾಗಿರಾ ವೃಷಾಗಿರೋ ರಾಜ್ಞಃ ಪುತ್ರಾ ಋಜ್ರಾಶ್ವಾದಯೋಽಭಿ
 ಗೃಣಂತಿ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ವದಂತಿ | ವಾರ್ಷಾಗಿರಾ ಇತ್ಯೇತದ್ವಿವೃಣೋತಿ | ಋಜ್ರಾಶ್ವ ಏತತ್ಸಂಜ್ಞೋ
 ರಾಜರ್ಷಿಃ ಪ್ರೃಷ್ಟಿಭಿಃ ಪಾರ್ಶ್ವಸ್ಥೈರನ್ಯೈರ್ಯುಷಿಭಿಃ ಸಹೇಂದ್ರಮಸ್ತೌತ್ | ಕೇ ತೇ ಪಾರ್ಶ್ವಸ್ಥಾಃ | ಅಂಬ-
 ರೀಷಾದಯಶ್ಚ ತ್ವಾರೋ ರಾಜರ್ಷಯಃ || ವಾರ್ಷಾಗಿರಾಃ | ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ | ಪಾ. ೪-೧-೯೨ | ಇತ್ಯಣ್ಪ್ರ-
 ತ್ಯಯಃ | ಗೃಣಂತಿ | ಗ್ನಾ ಶಬ್ದೇ | ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವ ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ರಾಧಃ | ರಾಧ ಸಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧಾ |
 ರಾಧೋತಿ ಸಮೃದ್ಧೋ ಭವತ್ಯನೇನೇತಿ ರಾಧಃ | ಕರಣೇಽಸುನ್ | ಋಜ್ರಾಶ್ವಃ | ಋಜ್ರಾ ಗತಿನುಂತೋ-
 ಽಶ್ವಾ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ | ಅಂಬರೀಷಃ | ಅದಿ ಶಬ್ದೇ | ಔಣಾದಿಕ ಈಷನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಉ.
 ೪-೨೯ | ಸಹದೇವಃ | ದೇವೈಃ ಸಹ ವರ್ತತ ಇತಿ ಸಹದೇವಃ | ಮೋವಸರ್ಜನಸ್ಯೇತಿ ವಿಕಲ್ಪನಾತ್ಸಭಾವಾ-
 ಭಾವಃ | ಭಯಮಾನಃ | ಇಾಭೀ ಭಯೇ | ಅಸ್ಮಾದಂತರ್ಭಾವಿತೇಣ್ಯರ್ಥಾಪ್ತ್ಯಯೇನ ಶಾನಚ್ |
 ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಶಪಃ ಶ್ಲೋರಭಾವಃ | ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರ
 ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸುರಾಧಾಃ | ರಾಧ ಇತಿ ಧನನಾಮ | ಶೋಭನಂ ರಾಧೋ ಯಸ್ಯ | ಸೋಮನಸೀ
 ಅಲೋಮೋಷಸೀ ಇತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಸದಾರ್ಥ

ವೃಷ್ಟೇ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವ | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ತೇ—ನಿನ್ನ | ತೈತ್—ಪ್ರಸಿದ್ಧ
 ನಾದ | ಏತತ್ ಉಕ್ತಂ—ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ರಾಧಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಧನಯುಕ್ತನಾದ ನಿನ್ನ ತೃಪ್ತಿಗಾಗಿ |
 ವಾರ್ಷಾಗಿರಾಃ—ವೃಷಾಗಿರನೆಂಬ ದೊರೆಯ ಮಕ್ಕಳಾದ | ಋಜ್ರಾಶ್ವಃ—ಋಜ್ರಾಶ್ವನೆಂಬ ರಾಜರ್ಷಿಯೂ |
 ಪ್ರೃಷ್ಟಿಭಿಃ—(ಅವನ) ಪಾರ್ಶ್ವಸ್ಥರಾದ | ಅಂಬರೀಷಃ—ಅಂಬರೀಷನೂ | ಸಹದೇವಃ—ಸಹದೇವನೂ | ಭಯ
 ಮಾನಃ—ಭಯಮಾನನೂ | ಸುರಾಧಾಃ—ಸುರಾಧಸ್ತೂ | ಅಭಿ ಗೃಣಂತಿ—(ನಿನ್ನ) ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ನಿಂತು
 ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಇಷ್ಟಾರ್ಥ ಪ್ರದಾನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ವೃಷಾಗಿರನೆಂಬ ದೊರೆಯ ಮಕ್ಕಳಾದ ಋಜ್ರಾಶ್ವನೆಂಬ ರಾಜರ್ಷಿಯೂ,
 ಅವನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅಂಬರೀಷನೂ ಸಹದೇವನೂ ಭಯಮಾನನೂ ಮತ್ತು ಸುರಾಧಸ್ತೂ ಸಹ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ
 ನಿನ್ನ ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ನಿನಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ನಿಂತು ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Indra, showerer (of benefits) the Varshagiras, Rijraswa and his
 companionous Ambarisha, Sahadeva, Bhayamana and Surdhas, address to you
 this propitiatory praise.

|| ವಿಶೇಷಸೂತ್ರಗಳು ||

ಉಕ್ಥಂ—ಸ್ತೋತ್ರಂ | ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಎಂದು ಸಾಧಾರಣವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ, ತ್ಯಕ್ತ ತೇ ಉಕ್ಥಂ | ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದುದೂ ಆದ ಉಕ್ಥವನ್ನು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಪರವಾದುದೂ ಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವುದೂ ಆದ ಉಕ್ಥವೆಂದು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಇಂದ್ರ ಪರವಾದ ಈ ಉಕ್ಥಕ್ಕೆ ಒಂದು ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಿದೆ.

ಉಕ್ಥದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ, ಅದರ ಮಹಿಮೆಯನ್ನೂ, ಶಸ್ತ್ರ, ಉಕ್ಥ, ಸಾಮ ಇವುಗಳಿಗಿರುವ ಸಂಬಂಧ ಮತ್ತು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನೂ, ಹೋತೃವೂ ಅವನ ಸಹಾಯಕರಾದ ಋತ್ವಿಜ್ಞಗಳೂ ಇದನ್ನು ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ಹಿಂದಿನ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಉಕ್ಥದ ಮೂಲಕ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪೂರ್ವ ಕಥಾಸಂದರ್ಭದೊಂದಿಗೆ ಉಕ್ಥದ ಪ್ರಭಾವವೂ ತನ್ಮೂಲಕ ಇಂದ್ರನ ಮಹಿಮೆಯೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಉಕ್ಥದ ಶಕ್ತಿಯು ಅತ್ಯಧಿಕವಾದುದೆಂದೂ ಅಸುರರು ಅದರ ಮರೆಹೊಕ್ಕಿದುದರಿಂದ ಅವರ ಶಕ್ತಿಯೂ ವೃದ್ಧಿಯಾಯಿತೆಂದೂ ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಸ್ತುತನಾಗಿ ಬಂದು ಇವರನ್ನು ಓಡಿಸಿದನೆಂದೂ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಥೆಯಿದೆ.

ತೇ ನಾ ಅಸುರಾ ಮೈತ್ರಾವರುಣಸ್ಯೋಕ್ಥಮಶ್ರಯಂತ ಸೋಽಬ್ರವೀದಿಂದ್ರಃ ಕಶ್ಚಾಹಂ ಚೇನಾ-
ನಿತೋಽಸುರಾನೋತ್ಸ್ಯಾವಹಾ ಇತ್ಯಹಂ ಚೇತ್ಯಬ್ರವೀದ್ವರುಣಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಯಂದ್ರಾವರುಣಂ
ಮೈತ್ರಾವರುಣಸ್ತುತೀಯಸವನೇ ಶಂಸತೀಂದ್ರಶ್ಚ ಹಿ ತಾನ್ವರುಣಶ್ಚ ತತೋ ನುದೇತಾಂ ||

ಅಸುರರು ಮೈತ್ರಾವರುಣ ಉಕ್ಥವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಈ ಅಸುರರನ್ನು ಈ ಉಕ್ಥದಿಂದ ಓಡಿಸಲು ನನಗೆ ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರು ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತೀರಿ ಎಂದಾಗ ವರುಣನು ತಾನು ಸಹಾಯಮಾಡುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿದನು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವಿಗೆ ಸಹಾಯಕನಾದ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ತೃತೀಯಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ,

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ ಯುವಮಧ್ವರಾಯ ನೋ ವಿಶೇ ಜನಾಯ ಮಹಿ ಶರ್ಫಾ ಯಚ್ಛತಂ |

(ಋ. ಸಾ. ೭-೮೨-೧.)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ವರುಣನನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರಾವರುಣರು ಆ ಅಸುರರನ್ನು ಮಿತ್ರಾವರುಣ ಶಸ್ತ್ರದಿಂದ ಓಡಿಸಿದರು.

ತೇ ನೈ ತತೋಽಪಹತಾ ಅಸುರಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿನ ಉಕ್ಥಮಶ್ರಯಂತ ಸೋಽಬ್ರವೀದಿಂದ್ರಃ
ಕಶ್ಚಾಹಂ ಚೇನಾನಿತೋಽಸುರಾನೋತ್ಸ್ಯಾವಹಾ ಇತ್ಯಹಂ ಚೇತ್ಯಬ್ರವೀದ್ವರುಣಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಯಂದ್ರಾ-
ದ್ಯಂದ್ರಾಬಾರ್ಹಸ್ಪತ್ಯಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸೀ ತೃತೀಯಸವನೇ ಶಂಸತೀಂದ್ರಶ್ಚ ಹಿ ತಾನ್ವರು-
ಸ್ತುತಿಶ್ಚ ಹಿ ತತೋ ನುದೇತಾಂ ||

ಅಲ್ಲಿಂದ ಓಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಸುರರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿಯ ಉಕ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು.

ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಎದ್ದು ಈ ಅಸುರರನ್ನು ಇಲ್ಲಿಂದ ಓಡಿಸಲು ಯಾರು ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತೀರಿ ಎಂದಾಗ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಎದ್ದು ತಾನು ಸಹಾಯಮಾಡುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿದನು. ಆಗ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿಯು ತೃತೀಯಸವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ,

ಉದಪುತ್ರೋ ನ ವಯೋ ರಕ್ಷಮಾಣಾ ನಾನದತೋ ಅಭ್ರಿಯಸ್ಯೇವ ಘೋಷಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೮-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನೂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೂ ಸಹ ಅಸುರರನ್ನು ಅಲ್ಲಿಂದ ಓಡಿಸಿದರು.

ತೇ ವೈ ತತೋಽಪಹತಾ ಅಸುರಾ ಅಚ್ಛಾವಾಕಸ್ಯೋಕ್ಥಮಶ್ರಯಂತೆ ಸೋಽಬ್ರವೀದೀಂದ್ರಃ
ಕಶ್ಚಾಹಂ ಚೇಮಾನಿತೋಽಸುರಾನ್ನೋತ್ಸ್ಯಾವಹಾ ಇತ್ಯೇಹಂ ಚೇತ್ಯಬ್ರವೀದ್ವಿಷ್ಣುಸ್ತಸ್ಮಾ-
ದೈಂದ್ರಾವೈಷ್ಣವಮಚ್ಛಾವಾಕಸ್ತೃತೀಯಸವನೇ ಶಂಸತೀಂದ್ರಶ್ಚ ಹಿ ತಾನ್ವಿಷ್ಣುಶ್ಚ ತತೋ
ನುದೇತಾಂ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೫-೬.)

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿಯ ಉಕ್ತದಿಂದ ಓಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಸುರರು ಅಚ್ಛಾವಾಕನ ಉಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡರು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಎದ್ದು ಅವರನ್ನು ಇಲ್ಲಿಂದ ಓಡಿಸಲು ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರು ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತೀರೆಂದು ಕೇಳಿದನು. ಆಗ ವಿಷ್ಣುವು ತಾನು ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತೇನೆಂದು ಹೇಳಿದನು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಛಾವಾಕನು,

ಸಂ ನಾಂ ಕರ್ಮಣಾ ಸಮಿಷಾ ಹಿನೋಮೀಂದ್ರಾವಿಷ್ಣೋ ಅಪಸಸ್ಪಾರೆ ಅಸ್ಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೬೯-೧.)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಆಗ ಅವರು ಅಸುರರನ್ನು ಅಲ್ಲಿಂದಲೂ ಓಡಿಸಿದರು ಎಂಬ ಕಥೆಯು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (೧೫-೬) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಉಕ್ತದ ಶಕ್ತಿಯೂ, ಇಂದ್ರನ ಮಹಿಮೆಯೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ತತ್ ತೈ ಉಕ್ತಂ ಎಂದರೆ ಈ ಪ್ರಭಾವವುಳ್ಳ ಉಕ್ತವನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಆದುದರಿಂದಲೇ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಇಂದ್ರೋ ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ದೇವತಾ ತಸ್ಮಾದಾಹೇಂದ್ರಾಯ ತ್ವೇತಿ ಬೃಹದ್ವತೇ ವಯಸ್ವತ ಇತಿ
ವೀರ್ಯವತ ಇತ್ಯೇವೈತದಾಹ ಯದಾಹ ಬೃಹದ್ವತೇ ವಯಸ್ವತ ಇತ್ಯುಕ್ತಾಖ್ಯಂ ಗೃಹ್ಣಾಮೀ-
ತ್ಯುಕ್ತೇಭ್ಯೋ ಹೈನಂ ಗೃಹ್ಣಾತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೨-೩-೧೦)

ಇಂದ್ರನೇ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ದೇವತೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ “ ಬೃಹದುಕ್ತದಿಂದ ಕೂಡಿದವನೂ, ವೀರ್ಯ ವಂತನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ” ಎಂದು ಇಂದ್ರನ ವೀರ್ಯಕ್ಕೂ ತೃಪ್ತಿಗೂ ಕಾರಣವಾದ ಉಕ್ತವನ್ನೂ ತನ್ಮೂಲಕ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿ ಉಕ್ತವಾದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆಯೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಸಹ ಸ್ತೋತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಉಕ್ತವಾದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ—

ಉಕ್ಥಂ ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಉಕ್ಥಂ ಪ್ರಾಣೋ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮುತ್ಥಾಪಯತ್ಯುದ್ಧಾಸ್ತಾದುಕ್ಥವಿ-
ದ್ವೀರಸ್ತಿಸ್ತತ್ಯುಕ್ಥಸ್ಯ ಸಾಯುಜ್ಯಂ ಸಲೋಕತಾಂ ಜಯತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ |

(ಬೃ. ಉ. ೫-೧೩-೧)

ಉಕ್ಥಂ ತಥೋಪಾಸನಾಂತರಂ | ಉಕ್ಥಂ ಶಸ್ತ್ರಂ | ತದ್ವಿ ಪ್ರಧಾನಂ ಮಹಾವ್ರತೇ ಕೃತಾ |

(ಶಾಂಕರಭಾಷ್ಯ)

ಮಹಾವ್ರತರೂಪವಾದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನಶಸ್ತ್ರವಾದ ಉಕ್ಥವೇ ಪ್ರಾಣವು. ಇದರಿಂದಲೇ ಉತ್ಥಾನವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಉಕ್ಥಜ್ಞನಾದ ಪುತ್ರನು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ತತ್ಸಮಾನತೆಯನ್ನೂ ಸಮಾನವಾದ ಮಾನ್ಯತೆಯನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ, ಎಂದು ಉಕ್ಥದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಋಜ್ರಾಶ್ವಃ—ಋಜ್ರಾಶ್ವನ ಉಪಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ವಿನ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಂಬರೀಷಃ—ಅಂಬರೀಷನ ಹೆಸರು ಈ ಒಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬಂದಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆವನ ಹೆಸರು ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವಷ್ಟು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಲ್ಲ.

ಸಹದೇವಃ—ಸಹದೇವನ ವಿಷಯವನ್ನು ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ೪-೧೫-೭ ನೆಯ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ (೨-೪೪-೩-೪) ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹದೇವನ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ಥಿಭಿಃ—ಪಾರ್ಶ್ವಸ್ಥಿಭಿಃ ಅನ್ಯೈರ್ಮುಷಿಭಿಃ | ತನ್ನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಇತರ ಅಂಬರೀಷಾದಿರಾಜರುಗಳೊಡನೆ.

ಸ ಯೋ ವೃಷೈಕೋನಾ ವಾರ್ಷಾಗಿರಾ ಋಜ್ರಾಶ್ವಾಂಬರೀಷಸಹದೇವಭಯಮಾನಸುರಾಧಸಃ |
ವೃಷಾಗಿರನ ಮಕ್ಕಳಾದ ಋಜ್ರಾಶ್ವಾದಿಗಳು ಸ ಯೋ ವೃಷಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ೧೯ ಮಕ್ಕುಗಳುಳ್ಳ ಈ ಸೂಕ್ತದ ದರ್ಶನವನ್ನು ಪಡೆದರು ಎಂದು ಅನುಕ್ರಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆರ್ಷಾನುಕ್ರಮಣಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಸೂಕ್ತಂ ಸ ಯೋ ವೃಷೇತ್ಯೇತತ್ ಸಂಚಿ ವಾರ್ಷಾಗಿರಾ ವಿದುಃ |

ನಿಯುಕ್ತಾ ನಾಮಧೇಯೈಃ ಸ್ವೈರಪಿ ಚೈತತ್ತ್ವದಿತ್ಯೃಚಿ ||

ಎಂದು ಈ ಐದು ಋಷಿಗಳೂ ಈ ಸೂಕ್ತದ ದರ್ಶನವನ್ನು ಪಡೆದರು ಎಂದಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಉಕ್ಥಂ—೧೪ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ.

ವಾರ್ಷಾಗಿರಾಃ—ವೃಷಾಗಿರಾಃ ಅಸತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್ ವಾರ್ಷಾಗಿರಾಃ. ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪುತ್ರ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ವೃಷಾಗಿರ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಣ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ತದ್ವಿ-ತೇಷ್ಟಚಾಮಾದೇಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ಉರಣ್ಣಸರಾಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವಾರ್ಷಾಗಿರಾಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಗೃಣಂತಿ—ಗೃಣ ಶಬ್ದೇ. ಧಾತು. ಕ್ರ್ಯಾದಿ. ಪ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಲ್ಲುಗೆ ಅಂತಾದೇಶ ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ವಿಕರಣ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಐತ್ಯಾತಿದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ವಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಶ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಋಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಣತ್ವ. ಆತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಾಧಃ—ರಾಧ ಸಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧಿ. ಧಾತು. ರಾಧ್ಯೋತಿ-ಸವೃದ್ಧೋ ಭವತಿ ಅನೇನ ಇತಿ ರಾಧಃ. ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಧಾತುನಿಬಂಧನವಾದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರಾಧಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಷ್ಟಾತ್ಯಾದಿ-ರ್ನಿತ್ಯಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಋಜ್ರಾಶ್ವಃ—ಋಜ್ರಾಃ ಗತೀಮಂತಃ ಅಶ್ವಾಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಋಜ್ರಾಶ್ವಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅವ್ವಿರೀಷಃ—ಅವಿ ಶಬ್ದೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಈಷನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೪೯)—ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಛಂದಸವಾಗಿ ರೇಫಾಗಮ. ವ್ಯತ್ಯಯ. ದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸಹದೇವಃ—ದೇವೈಃ ಸಹ ವರ್ತತೇ ಇತಿ ಸಹದೇವಃ. ಪ್ರೋಪಸರ್ಜನಸ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯಲ್ಲಿ ಸಭಾವನು ವಿಕಲ್ಪಿತವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಭಾವನು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಬಹುವ್ರೀಹ್ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭಯಮಾನಃ—ಜಾಭೇ ಭಯೇ. ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರವು ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತ ಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಶ್ಲ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಆಯಾದೇಶ. ಆನೇಮುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಂತಾಂಗೆ ಮುಕಾಗಮ. ಭಯಮಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ (ಆನ) ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನು ದಾತ್ತೀತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತು ಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸುರಾಧಾಃ—ರಾಧಃ ಎಂಬುದು ಧನದ ಹೆಸರು. ಶೋಭನಂ ರಾಧಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ. ಸೋಮನಸೀ
ಅಲೋನೋಷಸೀ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಸದಾದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೭ ||

—:೦:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ದಸ್ಯಾಞ್ಞಿಮ್ಯಂಶ್ಚ ಪುರುಹೂತ ಏವೈರ್ಹತ್ವಾ ಪೃಥಿನ್ಯಾಂ |

ಶರ್ವಾ ನಿ ಬರ್ಹೀತ್ |

ಸನತ್ಕೇತ್ರಂ ಸಖಿಭಿಃ ಶ್ವಿತ್ವೈಭಿಃ ಸನತ್ಸೂರ್ಯಂ ಸನದಪಃ

ಸುವಜ್ರಃ || ೧೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ದಸ್ಯಾನ್ | ಶಿಮ್ಯಾನ್ | ಚ | ಪುರುಹೂತಃ | ಏವೈಃ | ಹತ್ವಾ | ಪೃಥಿನ್ಯಾಂ |

ಶರ್ವಾ | ನಿ | ಬರ್ಹೀತ್ |

ಸನತ್ | ಕ್ಷೇತ್ರಂ | ಸಖಿಃ | ಶ್ವಿತ್ವೈಃ | ಸನತ್ | ಸೂರ್ಯಂ | ಸನತ್ |

ಅಪಃ | ಸುಃ | ವಜ್ರಃ || ೧೮ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಪುರುಹೂತೋ ಬಹುಭೀರ್ಯಜಮಾನ್ಯರಾಹೂತ ಇಂದ್ರ ಏವೈರ್ಗಮನಶೀಲೈರ್ಮರುದ್ಭಿಯುಕ್ತಃ
ಸನ್ ಪೃಥಿನ್ಯಾಂ ಭೂಮೌ ವರ್ತಮಾನಾನ್ದಸ್ಯಾನುಪಕ್ಷಪಯಿತ್ವಾ ಇಹಿತ್ರಾನ್ ಶಿಮ್ಯಂಶ್ಚ ತಮಯಿತ್ಯನ್ತ-

ಧಕಾರಿಣೋ ರಾಕ್ಷಸಾಂದೀಶ್ವ ಹತ್ವಾ ಪ್ರಹೃತ್ಯ ತದನಂತರಂ ಶರ್ವಾ ಹಿಂಸಕೇನ ವಜ್ರೇಣ ನಿ ಬರ್ಹಿತ್ |
 ಅವಧೀತ್ | ನಿಬರ್ಹಯತಿ ವಧಕರ್ಮಾ | ಏನಂ ಶತ್ರುನ್ನಿರಸ್ಯ ಶ್ವಿತ್ವೇಭಿಃ ಶ್ವೇತವರ್ಣೈರಲಂಕಾರೇಣ
 ದೀಪ್ತಾಂಗೈಃ ಸಖಿಭಿರ್ಮಿತ್ರಭೂತೈರ್ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಹ ಕ್ಷೇತ್ರಂ ಶತ್ರುಣಾಂ ಸ್ವಭೂತಾಂ ಭೂಮಿಂ ಸನತ್ |
 ಸಮುಭಾಕ್ಷೀತ್ | ತಥಾ ವೃತ್ರೇಣ ತಿರೋಹಿತಂ ಸೂರ್ಯಂ ತಸ್ಯ ವೃತ್ರಸ್ಯ ಹನನೇನ ಸನತ್ | ಅಭಜತ |
 ಪ್ರಾಪ್ತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಸುವಜ್ರಃ ಶೋಭನವಜ್ರಯುಕ್ತ ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರೇಣ ನಿರುದ್ಧಾ ಅಪೋ
 ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಾನಿ ಸನತ್ | ಸಮುಭಜತ || ದಸ್ಯೂನ್ | ದಸು ಉಪಕ್ಷಯೇ | ಯಜಿಮನಿಶುಂಧಿದಸಿಜ-
 ನಿಭ್ಯೋ ಯುಃ | ವೃಷಾದಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶಿಮ್ಯೂನ್ | ಶಮು ಉಪಶಮೇ | ಶಮಯತಿ ಸರ್ವಂ
 ತಿರಸ್ಕರೋತೀತಿ ರಾಕ್ಷಸಾದಿಃ ಶಿಮ್ಯುಃ | ಔಷಾದಿಕೋ ಯುನ್ಮತ್ತಯಃ | ವರ್ಣಿನ್ಯಾಪತ್ಯಾಕಾರಸ್ಯೇ-
 ತ್ವಂ | ಶರ್ವಾ | ಶ್ವಾ ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿ ದೃಶ್ಯಂತೆ ಇತಿ ವನಿಪ್ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ
 ತೈತೀಯಾಯಾ ಡಾದೇಶಃ | ಸನತ್ | ವನ ಪಣ ಸಂಭಕ್ತಾ | ಲಜಾ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇ-
 ಸೀತ್ಯಡಭಾವಃ | ಶ್ವಿತ್ವೇಭಿಃ | ಶ್ವಿತಾ ವರ್ಣೇ | ಔಷಾದಿಕೋ ನಕ್ಸತ್ಯಯಃ | ಶ್ವಿತ್ವಂ ಶುಕ್ಲವರ್ಣ-
 ಮರ್ಹಂತೀತಿ ಶ್ವಿತ್ವಾಃ | ಛಂದಸಿ ಚೇತಿ ಯಃ | ಸುವಜ್ರಃ | ಆದ್ಯುದಾತ್ತಂ ದೃಷ್ಟ್ವೇಂದಸೀತ್ಯುತ್ಪರಪ-
 ದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಪುರುಹೂತಃ—ಅನೇಕರಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಇಂದ್ರನು | ಏನೈಕ—ಸಂಚಾರಶೀಲರಾದ ಮರುತ್ತು
 ಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿ | ವೃಥಿವ್ಯಾಂ—ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ (ಇರತಕ್ಕ) | ದಸ್ಯೂನ್—ಹಿಂಸಕರಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ
 (ದಸ್ಯುಗಳನ್ನೂ) | ಶಿಮ್ಯೂಂಶ್ಚ—ವಧಕಾರಿಗಳಾದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನೂ | ಹತ್ವಾ—ಹೊಡೆದು | ಶರ್ವಾ—ಹಿಂಸೆ
 ಯನ್ನಂಟುಮಾಡುವ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ | ನಿಬರ್ಹೀತ್—ಕೊಂದನು. (ಅನಂತರ) | ಶ್ವಿತ್ವೇಭಿಃ—ಬಿಳಿಯ
 ಅಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಅವಯವಗಳುಳ್ಳ | ಸಖಿಭಿಃ—ಮಿತ್ರಭೂತರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ |
 ಕ್ಷೇತ್ರಂ—(ಶತ್ರುಗಳ) ಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನೂ | ಸನತ್—ವಿಭಾಗಮಾಡಿದನು | ಸೂರ್ಯಂ—(ವೃತ್ರನಿಂದ ಅಂತರ್ಹಿತನಾದ)
 ಸೂರ್ಯನನ್ನು | ಸನತ್—ಬಿಡಿಸಿದನು | ಸುವಜ್ರಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಇಂದ್ರನು |
 ಅಪೋ—ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಗಳನ್ನು | ಸನತ್—ಬಿಡಿಸಿ ಹರಿಸಿದನು ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅನೇಕರಿಂದ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಇಂದ್ರನು ಸಂಚಾರಶೀಲರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ
 ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಭೂಮಿಯಮೇಲಿರತಕ್ಕ ಸಕಲ ದಸ್ಯುಗಳನ್ನೂ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನೂ ಸದೆಬಡಿದು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ
 ಕೊಂದನು. ಮತ್ತು ಬಿಳಿಯ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಅವಯವಗಳುಳ್ಳ ತನ್ನ ಮಿತ್ರರಾದ ಮರುತ್ತು
 ಗಳೊಡನೆ ಶತ್ರುಗಳ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ವಿಭಾಗಮಾಡಿದನು. ವೃತ್ರನಿಂದ ಅಂತರ್ಹಿತನಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಬಿಡಿಸಿದನು.
 ಮತ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಇಂದ್ರನು ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಹರಿಸಿದನು.

English Translation

Indra, who is invoked by many, attended by the moving (Maruts),
 having attacked the Dasyus and the Simyus, slew them with his thunderbolt ;

the thunderer then divided the fields with his white-complexioned friends, and rescued the sun and set free the water.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪುರುಹೂತಃ—ಬಹುಭಿಯೇಜಮಾನೈರಾಹೂತಃ | ಅನೇಕ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಇಂದ್ರನು.

ಏವೈಃ—ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಇಣ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಏವ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಗಮನ ಅಥವಾ ಸಂಚಾರಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಅದರಲ್ಲೂ ಶೀಘ್ರವಾದ ಸಂಚಾರಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಎಂದು ಹೇಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಅನೇಕ ಕಡೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದನ್ನೂ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಮರುತ್ತುಗಳ ನೈಶಿಷ್ಯವನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆಂಬುದನ್ನೂ ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಎರಡನೇ ಋಕ್ವಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಏವೈಃ ಎಂದರೆ ಗಮನಶೀಲೈರ್ಮರುದ್ಭಿಃ ಎಂದರ್ಥ. ಸ್ತೋತ್ರಪರ್ವಾಯವಾಗಿಯೂ, ಅಶ್ವಪರ್ವಾಯವಾಗಿಯೂ, ಕೃತುಪರ್ವಾಯವಾಗಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಗಮನಾರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ, ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿಯೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಸನಾದ್ವಿವಂ ಪರಿ ಭೂಮಾ ವಿರೂಪೇ ಪುನರ್ಭುವಾ ಯುವತೀ ಸ್ತೇಭಿರೇವೈಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೨-೪.)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಏವೈಃ ಗಮನೈಃ | ತಮ್ಮ ಸಂಚಾರಗಳಿಂದ ಎಂದು ಸಾಧಾರಣವಾದ ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ರಾತ್ಯುಷಸ್ಸುಗಳ ನಿತ್ಯಸಂಚಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಭಜಂತ ವಿಶ್ವೇ ದೇವತ್ವಂ ನಾನು ಋತಂ ಸಸಂತೋ ಅಮೃತಮೇವೈಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೮-೪)

ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಏವೈಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ತ್ವಾಂ ಗಂತ್ಯಭಿಸ್ತೋತ್ರೈಃ ಎಂದ ಸ್ತೋತ್ರಪರ್ವಾಯವಾಗಿದೆ.

ಉಪ ವಾಮನಃ ಶರಣಂ ಗಮೇಯಂ ಶೂರೋ ನಾಜ್ಮ ಪತಯದ್ಭಿರೇವೈಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೮-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಏವೈಃ ಅಶ್ವೈಃ ಎಂದು ಅಶ್ವಪರ್ವಾಯವಾಗಿದೆ.

ಸ ಸೂರ್ಯ ಪ್ರತಿ ಪುರೋ ನ ಉದ್ಗಾ ಏಭಿಃ ಸ್ತೋಮೇಭಿರೇತಶೇಭಿರೇವೈಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೬೨-೨)

ಇಲ್ಲಿ ಏವೈಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಅಶ್ವೈಃ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದರೂ ಸಹ, ಅಲ್ಲಿ ಅನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಮನಸ್ಸನ್ನೂ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತೋಮೇಭಿಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದು ಸಹಜವಾಗಿರುವುದರಿಂದ

ಸ್ತೋತ್ರಪಠ್ಯಾಯನಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಚಾರಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವರೂ, ಇಂದ್ರನ ಸಖರೂ ಆದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ದಸ್ಯೂನ್—ದಸ್ಯುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಕ್ಷಯಕಾರಿಗಳಾದ ರಾಕ್ಷಸರೆಂದೂ, ಕರ್ಮಹೀನರಾದ ಮಾನವರೆಂದೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಾಗುತ್ತದೆಂದು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಈ ಸೂಕ್ತದ ೧೨ನೇ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉಪಕ್ಷಪಯಿತ್ಯಾನ್ ಶತ್ರುನ್ | ಉಪಕ್ಷಯಕಾರಿಗಳಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಎಂದರ್ಥ.

ಶಿಮ್ಯುಶ್ಚ—ಶಮಯಿತ್ಯಾನ್, ವಧಕಾರಿಣಃ ರಾಕ್ಷಸಾಂಶ್ಚ | ವಧಕಾರಿಗಳಾದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು, ಎಂದು ದಸ್ಯು ಶಿಮ್ಯು ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಹಿಂಸಕರಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೂ ಶತ್ರುಗಳೆಂಬ ಒಟ್ಟಿನ ಅರ್ಥವು ಬಂದರೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಶತ್ರುರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶಿಮ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ಹಿಂಸಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಶತ್ರುಗಳೆಂದು ಅರ್ಥ. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಹಿಂಸಕರನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡು ಎಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಈ ಪದವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವಂತೆಯೇ,

ಶರ್ಧಂತಂ ಶಿಮ್ಯುಮುಚಫಸ್ಯ ನವ್ಯಃ ಶಾಪಂ ಸಿಂಧೂನಾಮುಕ್ಯಣೋದಶಸ್ತೀಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೮-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಬಾಧಮಾನ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ.

ಶರ್ವಾ—ಶೃಣಾತಿ ಶತ್ರುನೇತಿ ಶರುವೃಜಃ | ಇದರಿಂದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿ ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾ ನಾದ್ದರಿಂದ ವಜ್ರಕ್ಕೆ ಶರುವೆಂದು ಹೆಸರು ಶರ್ವಾ ಎಂದರೆ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಆದರೂ ಸಹ ಶರುವೆಂದರೆ ವಜ್ರಾಯುಧವೇ ಆಗಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ.

ಯಃ ಶಶ್ವತೋ ಮಹ್ಯೇನೋ ದಧಾನಾನಮನ್ಯಮಾನಾಙ್ಭರ್ವಾ ಜಘಾನ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೨-೧೦)

ಯವಂ ತೌ ಇಂದ್ರಾವರುಣಾವಮಿತ್ರಾನ್ ಹತಂ ಪರಾಚಃ ಶರ್ವಾ ವಿಷೂಚಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೮೫-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಂಬಂಧವಾದ ಆಯುಧವಾದ್ದರಿಂದ ಶರುವೆಂದರೆ ವಜ್ರಾಯುಧನೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ,

ಆರೇ ಸಾ ವಃ ಸುದಾನವೋ ಮರುತ ಯಂಜತೀ ಶರುಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೭೨-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದರಿಂದ ಶತ್ರುಹಿಂಸಕವಾದ ಆಯುಧವೆಂದು ಮಾತ್ರ ಅರ್ಥ.

ಶ್ವಿತ್ವೇಭಿಃ—ಶ್ವೇತವರ್ಣೈರಲಂಕಾರೇಣ ದೀಪ್ತಾಂಗೈಃ | ಬಿಳಿಯ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಆನಯನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಇಂತಹ ಸಖಿಗಳಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ಇಂದ್ರನು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಆವರಕನಾದ ಶತ್ರುವಿನಿಂದ ಬಿಡಿಸಿ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಹರಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸಿ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಉದಕವು ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದಸ್ಯೂನ್—ದಸು ಉಪಕ್ಷಯೇ ಧಾತು. ಯೇಜಿ ಮನಿ ಶುನ್ಧಿದಸಿ ಜನಿಭ್ಯೋ ಯುಃ—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಯು ಪ್ರತ್ಯಯ. ದಸ್ಯು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಶಿನ್ಯೂನ್—ಶಮು ಉಪಶಮೇ ಧಾತು. ಶಮಯತಿ ಸರ್ವಂ ತಿರಸ್ಕರೋತಿ ಇತಿ ರಾಕ್ಷಸಾದಿಃ ಶಿನ್ಯುಃ ಇದಕ್ಕೆ ಉಣಾದಿಸಿದ್ಧವಾದ ಯುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. **ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—**(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಹತ್ವಾ—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಯೋಃ ಪೂರ್ವಕಾಲೇ ಕ್ತ್ವಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ.

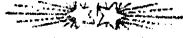
ಪೃಥಿವ್ಯಾಮ್—ಉದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ ಪೂರ್ವಾತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶರ್ವಾ—ಶ್ವಾ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್. ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೈಶ್ಯಂತೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಶರ್ವನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಡಾದೇಶ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಟಿಗೆ (ಅನ್) ಲೋಪ. ಶರ್ವಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವನಿಪ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸನತ್—ವನ ಸಣ ಸಂಭಕ್ತೌ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಶಪ್ವಿಕರಣ. ಧಾತ್ವಾದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್—**ಯೋಗೇಽಪಿ—**(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಶ್ವಿತ್ವೈಭಿಃ—ಶ್ವಿತಾ ವರ್ಣೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಉಣಾದಿಸಿದ್ಧವಾದ ನಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಗೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ವಿತ್ವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ವಿತ್ವಂ ಶುಕ್ಲವರ್ಣಮರ್ಹಂತೀತಿ ಶ್ವಿತಾಃ ಅರ್ಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸಿ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಆಕಾರಲೋಪ ಶ್ವಿತ್ವ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದದೈ ಭಿಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಐಸ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇ ರುಲೈತ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ.

ಸುವಜ್ರಃ—ಶೋಭನಃ ವಜ್ರಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುವಜ್ರಃ. ಸುಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಂ ದ್ವೈಚ್ ಛಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದವು ಎರಡು ಅಕ್ಷಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. || ೧೮ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ವಿಶ್ವಾಹೇಂದ್ರೋ ಅಧಿವಕ್ತಾ ನೋ ಅಸ್ತು ಪರಿಹೃತಾಃ ಸನು-
ಯಾಮು ವಾಜಂ ।

ತನ್ನೋ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣೋ ಮಾಮಹಂತಾನುದಿತಿಃ ಸಿಂಧುಃ
ಪೃಥಿವೀ ಉತ ದೌರ್ಯಾ || ೧೯ ||

ಪದಪಾಠಃ

ವಿಶ್ವಾಹಾ । ಇಂದ್ರಃ । ಅಧಿವಕ್ತಾ । ನಃ । ಅಸ್ತು । ಅಪರಿಹೃತಾಃ । ಸನು-
ಯಾಮು । ವಾಜಂ ।

ತತ್ | ನಃ | ಮಿತ್ರಃ | ವರುಣಃ | ಮಮಹಂತಾಂ | ಅದಿತಿಃ | ಸಿಂಧುಃ | ಪೃಥಿ-
ವೀ | ಉತ | ದ್ಯೌಃ || ೧೯ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ವಿಶ್ವಾಹಾ ಸರ್ವಕಾಲಂ ನೋಽಸ್ಮಾಕಮಿಂದ್ರೋಽಧಿವಕ್ತಾಸ್ತು | ಅಧಿವಚನಂ ಪಕ್ಷಪಾತೇನ
ವಚನಂ | ಯಥೋಕ್ತಂ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಯಾಧಿಬ್ರೂಯಾತ್ | ತೈ. ಸಂ. ೨-೫-೧೧-೯ | ಇತಿ | ಸರ್ವದಾ-
ಸ್ಮಾಕಮಿಂದ್ರಃ ಪಕ್ಷಪಾತವಚನಯುಕ್ತೋ ಭವತು | ವಯಂ ಚಾಪರಿಹೃತಾ ಅಕುಟಿಲಗತಯಃ ಸಂತೋ-
ನಾಜಂ ಹರ್ವಿರ್ವಕ್ಷಣಮುನ್ನಂ ಸನುಯಾಮು | ಸಂಭಜಾಮಹೇ | ಯದನೇನ ಸೂಕ್ತೇನಾಸ್ಮಾಭಿಃ
ಪ್ರಾರ್ಥಿತಂ ತನ್ನಿತ್ರಾದಯೋ ಮಮಹಂತಾಂ | ಪೂಜಿತಂ ಕುರ್ವಂತು || ವಿಶ್ವಾಹಾ | ವಿಶ್ವಾನ್ಯಹಾನಿ
ವಿಶ್ವಾಹಾನಿ | ಅತ್ಯಂತಸಂಯೋಗೇ ದ್ವಿತೀಯಾ | ಶೇಷ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತಿ ಶೇರ್ಲೋಪಃ | ಉಪಧಾ-
ದೀರ್ಘತ್ವಂ ನಲೋಪಃ | ಮರುದ್ವೃಧಾದಿತ್ಯಾತ್ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಪರಿಹೃತಾಃ | ಹ್ವ
ಕಾಟಿಲ್ಯೇ | ನಿಷ್ಕಾಯಾಮಪರಿಹೃತಾಶ್ಚ | ಪಾ. ೭-೨-೩೨ | ಇತಿ ನಿಸಾತನಾತ್ ಹೃಭಾನಾಭಾವಃ |
ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸನುಯಾಮು | ಷಣು ದಾನೇ | ಲಿಜಿ ತನಾದಿತ್ಯಾದುಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ವನ ಷಣ ಸಂಭಕ್ತಾವಿತ್ಯಸ್ಮಾದ್ವಾ ವ್ಯತ್ಯಯೇನೋಪ್ರತ್ಯಯಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ವಿಶ್ವಾಹಾ—ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ | ನಃ—ನಮಗೆ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಅಧಿವಕ್ತಾ—ಅಭಿಮಾನ
ವಚನವುಳ್ಳವನಾಗಿ | ಅಸ್ತು—ಆಗಿರಲಿ (ನಾವೂ ಕೂಡ) | ಅಪರಿಹೃತಾಃ—ವಕ್ರವಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿವೆ
ರಾಗಿ (ಖುಜುವಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದು ಕೊಂಡು) ನಾಜಂ—(ಪ್ರಭೂತವಾದ) ಅನ್ನವನ್ನು | ಸನುಯಾಮು—ಅನು
ಭವಿಸೋಣ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ತತ್—ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು | ಮಿತ್ರಃ—ಮಿತ್ರನೂ | ವರುಣಃ—
ವರುಣನೂ | ಅದಿತಿಃ—ಅದಿತಿಯೂ | ಸಿಂಧುಃ—ಸಾಗರಾಧಿದೇವಿಯೂ | ಪೃಥಿವೀ—ಪೃಥ್ವಿಯೂ | ಉತ—
ಮತ್ತು | ದ್ಯೌಃ—ದ್ಯುಲೋಕವೂ ಸಹ | ಮಮಹಂತಾಂ—ಸಂರಕ್ಷಿಸಲಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಇಂದ್ರನು ನಮಗೆ ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಅಭಿಮಾನ ವಚನವುಳ್ಳವನಾಗಲಿ. ನಾವೂ ಕೂಡ ಯಾವಾಗಲೂ
ಖುಜುಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದು ಕೊಂಡು ಪ್ರಭೂತವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಅನುಭವಿಸೋಣ. ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥ
ವನ್ನು ಮಿತ್ರನೂ, ವರುಣನೂ, ಅದಿತಿಯೂ, ಸಾಗರಾಧಿದೇವತೆಯೂ, ಪೃಥ್ವಿಯೂ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕವೂ ಸಹ
ಸಂರಕ್ಷಿಸಲಿ.

English Translation

May Indra be daily our vindicator, and may we, with undiverted course, enjoy (abundant) food ; and may Mitra, Varuna, Aditi,—ocean, earth, and heaven, preserve it to us.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅಧಿವಕ್ತಾ—ಅಧಿವಚನಂ ಪಕ್ಷಪಾತೇನ ವಚನಂ | ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಾತುಳ್ಳವನಾಗಿ ಎಂದು ಇಂದ್ರನ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಇಂದ್ರನ ಈ ಪಕ್ಷಪಾತವನ್ನೂ ಅಭಿಮಾನವನ್ನೂ ಸಂಪಾದಿಸ ಬೇಕಾದರೆ, ನೈತಿಕವಾದ ಋಜುಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯವೆಂದರಿತು, ಅಸರಿಹೃತ್ಯತಾಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣ ದಿಂದ ವ್ಯವಹಾರ ಶುದ್ಧಿಯನ್ನೂ ತೋರಿಸಿದೆ.

ಅಸರಿಹೃತ್ಯತಾಃ—ಅಕುಟಲಗತಯಃ ಸಂತಃ | ವಕ್ರವಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟವರಾಗಿ ಎಂದರೆ ಋಜುವಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದು ಕೊಂಡವರಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಸ್ತುಂದಸ್ತುಂದಸ್ತಾಮಿಗಳು ವಿವರಿಸುವಂತೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾಧಿಂಸಾರ್ಥಃ | ಅಹಿಂಸಿತಾಃ ಕೇನಚಿತ್ ಯಾರಿಂದಲೂ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡದವರಾಗಿ ಎಂದೂ ಆಗ ಬಹುದು. ಶತ್ರುಪೀಡೆಯು ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ, ಅನ್ನಾದಿಗಳು ಇಂದ್ರದತ್ತವಾದರೂ ಸಹ ಶತ್ರುಗಳು ಅಪಹರಿಸುವ ಸಂಭವವಿದ್ದುದರಿಂದ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಅಹಿಂಸಿತರಾಗಿ ಎಂದೂ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿರಬಹುದು. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರೂ ಸಹ ಈ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಆ ಯೋ ವಿನಾಯ ಸಖ್ಯಾ ಸಖಿಭ್ಯೋಽಸರಿಹೃತ್ಯತೋ ಅತ್ಯೋ ನ ಸಪ್ತಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬-೨)

ಸಮ್ರಾಜೋ ಯೇ ಸುವೃಧೋ ಯಜ್ಞಮಾಯಯುರಸರಿಹೃತ್ಯತಾ ದಧಿರೇ ದಿವಿ ಕ್ಷಯಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೩-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಅಸರಿಹೃತ್ಯತೆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೇನಚಿದಪ್ಯಹಿಂಸಿತಾಃ | ಯಾರಿಂದಲೂ ಹಿಂಸ ಸಲ್ಪಡದವರಾಗಿ ಎಂದೇ ಸಾಯಣರೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ವಾಜಂ ಸನುಯಾಮ—ಅನ್ನವನ್ನು ಅನುಭವಿಸೋಣ ; ಹಿಂಸೆಯಿಲ್ಲದೇ ಅನ್ನವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ತನ್ನೋ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣಃ—ಸೂಕ್ತದ ಕೊನೆಯ ಬಹುದೇವತಾಕವಾದ ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಉದರ್ಕ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕುತ್ಸುಮುಷಿಯ ಕೃತಿನೈಶಿಷ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆಂದು ಹಿಂದೆ ಇಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತದ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ನಿನ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಶ್ಲೋಕಿಯು ಇತರ ಋಷಿಗಳ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದರೂ ಸಹ ಕುತ್ಸುಮುಷಿಯ

ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವು ಭರದ್ವಾಜಾದಿ ಇತರ ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಸಹ ಬೃಹದ್ದೇವತಾವಾಕ್ಯವನ್ನುದಹರಿಸಿ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಬೃ. ದೇ. ೩-೧೨೮).

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವಿಶ್ವಾಹಾ—ವಿಶ್ವಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಅಹಾನಿ ವಿಶ್ವಾಹಾನಿ. ಕ್ರಿಯಾದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಸಂಯೋಗವು ತೋರು ವುದರಿಂದ ಕಾಲಾದ್ವನೋರತ್ಯಂತಸಂಯೋಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶ್ವಾಹಾನಿ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಶೇಷ್ಯಂಧಸಿ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೇ ಲೋಪ. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚ್ಚಾಸಂಬುದ್ಧಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ನಲೋಪಃ ಸ್ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾಂತಸ್ಯ—ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಲೋಪ. ಮರುದ್ವೈಧಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಾಂ ತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಧಿವಕ್ತೌ—ವಚ ಸರಿಭಾಷಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚೋಕುಃ ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾವಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಸ್ತು—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಅತಿಜಂತದಪರದಲ್ಲಿರುವುದ ರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸರಿಹ್ಯತಾಃ—ಹ್ಯ ಕೌಟಿಲ್ಯೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಠಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಸರವಾದಾಗ ಅಸರಿಹ್ಯತಾಶ್ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪಾತನಾಡಿರು ವುದರಿಂದ ಹುಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸನುಯಾಮು—ಷಣು ದಾನೇ ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಆದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಲಿಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಂಜಾತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ಲಿಜಾಂಗೆ ಯಾಸುಟಾಗಮು ತನಾದಿಕೃತ್ಯಾಭ್ಯಾಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ವಿಕರಣ. ಸನುಯಾಮು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ನನ ಷಣ ಸಂಭಕ್ತಾ ಧಾತು. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೇ ಉ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ರೂಪಸಿದ್ಧಿ ಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಮಹಂತಾಮ್—೯೯ ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

೧೦೦ ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ನೂರೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಪ್ರ ಮಂದಿನ ಇತ್ಯೇಕಾದಶರ್ಚಾಮಷ್ಟಮಂ ಸೂಕ್ತಮಾಂಗಿರಸಸ್ಯ ಕುತ್ಸೆಸ್ಯಾರ್ಷಂ | ಅಷ್ಟಮ್ಯಾ-
ದ್ಯಾಶ್ಚತಸ್ರಸ್ತಿಸ್ವಭಃ ಶಿಷ್ಠಾಃ ಸಪ್ತ ಜಗತ್ಯಃ | ಇಂದ್ರೋ ದೇವತಾ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಪ್ರ
ಮಂದಿನ ಏಕಾದಶ ಕುತ್ಸಶ್ಚತುಸ್ತಿಸ್ವಬಂತಮಾದ್ಯಾ ಗರ್ಭಸ್ತಾವಿಣ್ಯಪನಿಷತ್ || ದಶರಾತ್ರಸ್ಯ ನವಮೇ
ಹನಿ ಮರುತ್ಪತೀಯ ಏತತ್ಸೂಕ್ತಂ | ವಿಶ್ವಜಿತ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರತಂ | ಪ್ರ ಮಂದಿನ ಇಮಾ ಉ ತ್ವೇತಿ
ಮರುತ್ಪತೀಯಂ | ಅ. ೮-೨ | ಇತಿ |

ಅನುವಾದವು— ಪ್ರ ಮಂದಿನೇ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹದಿನೈದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ
ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವುವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಆಂಗಿರಸ ಪುತ್ರನಾದ ಕುತ್ಸನು ಋಷಿಯು.
ಎಂಟರಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಿಸ್ಸಿನವು. ಉಳಿದ ಏಳು ಋಕ್ಕುಗಳು ಜಗತೀಭಂದಿಸ್ಸಿನವು.
ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಯು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರ ಮಂದಿನ ಏಕಾದಶ ಕುತ್ಸೆ ಅದ್ಯಾ ಗರ್ಭಸ್ತಾವಿಣ್ಯಪನಿಷ-
ಚ್ಚತುಸ್ತಿಸ್ವಬಂತಮಿತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ದಶರಾತ್ರವೆಂಬ ಯಾಗದ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ಪತೀಯ
ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿಧಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶಾಸ್ತ್ರಸೂತ್ರದ ವಿಶ್ವಜಿತ್ ಎಂಬ ಖಂಡದ
ಪ್ರ ಮಂದಿನ ಇಮಾ ಉ ತ್ವೇತಿ ಮರುತ್ಪತೀಯಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ.೮-೨)

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೦೧

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೧೫ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೦೧ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೭ ॥ ವರ್ಗ—೧೨, ೧೩ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ— ೧೧

॥ ಋಷಿಃ—ಕೃತ್ವ ಅಂಗಿರಸಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರಃ ॥

॥ ಭಂದಃ—೧-೭ ಜಗತಿಃ | ೮-೧೧. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ॥

ಸಂಹಿತಾಸಾಹಿ:

ಪ್ರ ಮಂದಿನೇ ಪಿತುಮದರ್ಚತಾ ವಚೋ ಯಃ ಕೃಷ್ಣಗರ್ಭಾ
ನಿರಹನ್ಮಜಿಶ್ವನಾ ।

ಅವಸ್ಯವೋ ವೃಷಣಂ ವಜ್ರದಕ್ಷಿಣಂ ಮರುತ್ಮಂತಂ ಸಖ್ಯಾಯ
ಹವಾಮಹೇ ॥ ೧ ॥

ಸದಸಾಹಿ:

ಪ್ರ । ಮಂದಿನೇ । ಪಿತುಃ ಮತ್ । ಅರ್ಚತ । ವಚಃ । ಯಃ । ಕೃಷ್ಣಃ ಗರ್ಭಾಃ ।
ನಿಃ ಅಹನ್ । ಋಜಿಶ್ವನಾ ।

ಅವಸ್ಯವಃ | ವೃಷಣಂ | ವಜ್ರದಕ್ಷಿಣಂ | ಮರುತ್ಸಂತಂ | ಸಖ್ಯಾಯ | ಹನಾಮಹೇ || ೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಋತ್ವಿಜೋ ಮಂದಿನೇ ಸ್ತುತಿಮತೇ ಸ್ತೋತವ್ಯಾಯೇಂದ್ರಾಯ ಪಿತುಮಧ್ವಿನಿಲ-
ಕ್ಷಣೇನಾನ್ನೇನೋಪೇತಂ ವಚಃ ಸ್ತುತಿಲಕ್ಷಣಂ ವಚನಂ ಪ್ರಾರ್ಚಿತ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣೋಚ್ಚಾರಯತ | ಯ
ಇಂದ್ರ ಋಜಿಶ್ವನೈತತ್ಸಂಜ್ಞಕೇನ ರಾಜ್ಞಾ ಸಖ್ಯಾ ಸಹಿತಃ ಸನ್ ಕೃಷ್ಣಗರ್ಭಾಃ | ಕೃಷ್ಣೋ ನಾಮ ಕಶ್ಚಿದ-
ಸುರಃ | ತೇನ ನಿಷಿಕ್ತಗರ್ಭಾಸ್ತದೀಯಾ ಭಾರ್ಯಾ ನಿರಹನ್ | ಅವಧೀತ್ | ಕೃಷ್ಣಮಸುರಂ ಹತ್ವಾ ಪುತ್ರಾಣಾ-
ಮಪ್ಯನುತ್ಪತ್ತ್ಯರ್ಥಂ ಗರ್ಭಿಣೀಸ್ತಸ್ಯ ಭಾರ್ಯಾ ಅಪ್ಯವಧೀದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅವಸ್ಯವೋ ರಕ್ಷಣೇಚ್ಛವೋ
ವಯಂ ವೃಷಣಂ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾರಂ ವಜ್ರದಕ್ಷಿಣಂ ವಜ್ರಯುಕ್ತೇನ ದಕ್ಷಿಣಹಸ್ತೇನೋಪೇತಂ
ತಂ ಮರುತ್ಸಂತಮಿಂದ್ರಂ ಸಖ್ಯಾಯ ಸಖ್ಯುಃ ಕರ್ಮಣೇ ಹನಾಮಹೇ | ಅಹ್ವಯಾಮಹೇ || ಮಂದಿನೇ |
ಮದಿ ಸ್ತುತಿನೋದಮದಸ್ತಸ್ತು ಕಾಂತಿಗತಿಷು | ಔಣಾದಿಕ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತದುಕ್ತಂ ಯಾಸ್ಯೇನ | ಮಂದೀ
ಮಂದತೇಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಣಃ | ನಿ. ೪-೨೪ | ಇತಿ | ಪಿತುಮತ್ | ಹ್ರಸ್ವನುಚ್ಛಾಂ ಮತುಬಿತಿ ಮತುಪ
ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕೃಷ್ಣಗರ್ಭಾಃ | ಕೃಷ್ಣೇನ ನಿಷಿಕ್ತ ಗರ್ಭಾ ಯಾಸು ತಾಸ್ತಥೋಕ್ತಾಃ | ಪರಾದಿಶ್ಛಂದಸಿ
ಬಹುಲಮಿತಿ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅವಸ್ಯವಃ | ಅವೇರಾಣಾದಿಕೋ ಭಾವೇಽಸುನ್ | ಅವ
ಇಚ್ಛತ್ಯವಸ್ಯತಿ | ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ | ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ವೃಷಣಂ | ನಾ ಪಪೂರ್ವಸ್ಯ
ನಿಗಮ ಇತಿ ವಿಕಲ್ಪನಾದುಪಧಾದೀರ್ಘಭಾವಃ | ಸಖ್ಯಾಯ | ಸಖ್ಯುಃ ಕರ್ಮ ಸಖ್ಯಂ | ಸಖ್ಯುರ್ಯ
ಇತಿ ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಹನಾಮಹೇ | ಹ್ಯೇಞೋ ಲಟಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಮಂದಿನೇ—(ಎಲೈ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳೇ) ಸ್ತುತ್ಯರ್ಹನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ | ಪಿತುಮತ್—ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ
ಅನ್ನದಿಂದ ಕೂಡಿದ | ವಚಃ—ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು || ಪ್ರ ಆರ್ಚಿತ—ಆಶೀರ್ವಾದವಾಗಿ ಪಠಿಸಿರಿ. |
ಯಃ—ಯಾವ (ಅದೇ) ಇಂದ್ರನು | ಋಜಿಶ್ವನಾ—(ಸಖನಾದ) ಋಜಿಶ್ವನೆಂಬ ದೊರೆಯೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು |
ಕೃಷ್ಣಗರ್ಭಾಃ—ಗರ್ಭಿಣಿಯರಾದ ಕೃಷ್ಣನೆಂಬ ಅಸುರನ ಪತ್ನಿಯರನ್ನು | ನಿರಹನ್—ಕೊಂದನು | ಅವಸ್ಯವಃ—
ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ನಾವು | ವೃಷಣಂ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವವನೂ | ವಜ್ರದಕ್ಷಿಣಂ—ಬಲಗೈ
ಯಿನಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನೂ | ಮರುತ್ಸಂತಂ—ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರ
ನನ್ನು | ಸಖ್ಯಾಯ—(ನಮ್ಮೊಡನೆ) ಸಖ್ಯವನ್ನು ಬೆಳೆಸಲು | ಹನಾಮಹೇ—ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ. |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳೇ, ಇಂದ್ರನು ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಹರ್ಷಪಡತಕ್ಕವನು. ಅವನಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದ
ಕೂಡಿದ ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯವನ್ನು ಆಶೀರ್ವಾದವಾಗಿ ಪಠಿಸಿರಿ. ಆ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಸಖನಾದ ಋಜಿಶ್ವನೆಂಬ ದೊರೆ

ಯೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಕೃಷ್ಣನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಕೊಂದದ್ದಲ್ಲದೇ ಗರ್ಭಿಣಿಯರಾದ ಅವನ ಪತ್ನಿಯರನ್ನೂ ಕೊಂದು ಅಸುರ ಸಂತಾನವೇ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ನಾವೂ ಸಹ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವವನೂ, ಬಲಗೈಯಿನಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನೂ, ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಮ್ಮೊಡನೆ ಸಖ್ಯವನ್ನು ಬೆಳೆಸಲು ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ.

English Translation

Offer adoration with oblations to him who is delighted (with praise), who, with Rijis'wan, destroyed the pregnant wives of Krishna : desirous of protection, we invoke, to become our friend, him, who is the showerer (of benefits), who holds the thunderbolt in his right hand, attended by the Maruts.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಇಂದ್ರನ ಸಖ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದವರಿಗೆ ಜಯವೂ ಸೌಖ್ಯವೂ ಲಭಿಸುವುದು ಖಂಡಿತವೆಂದು ಋಷಿಶ್ವರನೆಂಬ ದೊರೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯಿಂದ ಸೂಚಿಸಿ, ಅದೇ ವಿಧವಾದ ಸಖ್ಯವನ್ನೂ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಮಂದಿನೇ—ಮಂದೀ ಮಂದತೇಃ ಸ್ತುತಿಕ್ರಮಣಃ | (ನಿ. ೪-೨೪) ಸ್ತುತಿಸು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮಂದ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಸ್ತುತ್ಯರ್ಹನಾದ ಎಂದು ಪೂಜ್ಯತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಮಂದಿನೇ ಎಂದರೆ ಪೂಜ್ಯನಾದ, ಸ್ತುತಿಗೆ ಅರ್ಹನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ.

ಮಂದಿನೇ ಎಂಬ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನೇ ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (೪-೨೪) **ಪ್ರಾರ್ಚಿತ ಮಂದಿನೇ ಪಿತುಮದ್ವಚಃ |** ಸ್ತುತ್ಯರ್ಹನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅನ್ನಸಂಯುಕ್ತವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಪೂಜಿಸಿ ಎಂದರ್ಥ.

ಪಿತುಮತ್—ಅಂಧಃ ನಾಜಃ, ಇತ್ಯಾದಿ ೨೮ ಅನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಪಿತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪವಾದ ಅನ್ನದೊಂದಿಗೆ ಸಂಯುಕ್ತವಾದ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ, ಪಿತುರಿತ್ಯನ್ನನಾಮ ಸಾತೇರ್ವಾ, ಪಿಬತೇರ್ವಾ, ಪ್ಯಾಯತೇರ್ವಾ | (ನಿ. ೯-೨೪) ರಕ್ಷಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪಾ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ವೃದ್ಧಿಯಾಗು, ಪುಷ್ಪವಾಗು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಪೈ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಪಿತು ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಪರ್ಮಾಯವಾದ ಪದವಾಗಬಹುದೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನವಿದೆ. ಅನಂತರ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪುನಃ ಈ ಪದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ-

ಪಿತುಂ ನು ಸ್ತೋಷಂ ಮಹೋ ಧರ್ಮಾಣಂ ತನಿಷೀಂ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೮೭-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಶಕ್ತಿಧಾರಕವೂ ಪಾಲಕವೂ ಆದ ಅನ್ನವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಪಿತು ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ, ಅದರಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪಿತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೆವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪವಾದ ಅನ್ನವೆಂದರ್ಥ.

ಋಜಿಶ್ವನಾ ಕೃಷ್ಣಗರ್ಭಾಃ ನಿರಹನ್—ತನ್ನ ಸಖನಾದ ಋಜಿಶ್ವನೆಂಬ ದೊರೆಯೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ; ಇಂದ್ರನು ಕೃಷ್ಣನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದನೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಋಜಿಶ್ವನಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಖ್ಯವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಋಜಿಶ್ವನೆಂಬ ರಾಜನ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ೧-೫೧ ಮತ್ತು ೧-೫೩ನೇ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ರಾಜನ ಹೆಸರು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಹಿಂದೆ ೧-೫೧-೫ ಮತ್ತು ೧-೫೩-೮ನೇ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಲ್ಲದೆ,

ತ್ವಂ ಪಿಪ್ರುಂ ಮೃಗಯಂ ಶೂಶುವಾಂಸಮೃಜಿಶ್ವನೇ ವೈದಧಿನಾಯ ರಂಧೀಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೬-೧೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಪಿಪ್ರು. ಮೃಗಯ ಇತ್ಯಾದ್ಯಸುರರನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ವಿದಧಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಋಜಿಶ್ವನೆಂಬ ರಾಜನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ,

ಆ ತ್ವಾಮೃಜಿಶ್ವಾ ಸಖ್ಯಾಯ ಚಕ್ರೇ ಪಚಸ್ವಕ್ತೀರಪಿಬಃ ಸೋಮಮಸ್ಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೨೯-೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರನ ಮತ್ತು ಋಜಿಶ್ವನ ಸಖ್ಯವು ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದರೆ ೪-೧೬-೧೩ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಋಜಿಶ್ವನೆಂಬ ರಾಜನೆಂದೂ, ೫-೨೯-೧೧ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಋಜಿಶ್ವನೆಂಬ ಋಷಿಯೆಂದೂ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವೆರಡನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ.

ಸುದಾಮನ್ತದ್ರೇಕ್ಷೋ ಅಪ್ರಮೃಷ್ಯಮೃಜಿಶ್ವನೇ ದಾತ್ರಂ ದಾಶುಷೇ ದಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೨೦-೭).

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ರಾಜರ್ಷಿಯೆಂದು ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆಯೇ, ೮-೪೯-೧೦ ; ೧೦-೧೩೪-೩ ; ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಋಜಿಶ್ವನ ಹೆಸರೂ, ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಅವನಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಖ್ಯವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಕೃಷ್ಣಗರ್ಭಾಃ—ಕೃಷ್ಣೋ ನಾಮಾಸುರಃ | ಸ ಗರ್ಭಭೂತೋಽಂತರ್ಗತೋ ಯಾಸಾಂ ಸೇನಾನಾಂ ತಾಃ ಕೃಷ್ಣಗರ್ಭಾಃ | ಕೃಷ್ಣಸಹಿತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೃಷ್ಣನೆಂಬ ಅಸುರನು ಯಾವ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ತಾನು ಆ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಬಲವನ್ನೂ ಉತ್ತೇಜನವನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟು ಯುದ್ಧ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನೋ ಆ ಸೇನೆಯನ್ನು ಎಂದು ಒಂದರ್ಥವನ್ನೂ, ಅಲ್ಲದೇ—ಅಥವಾ ವೃಷ್ಟಿಲಕ್ಷಣಾ ಅಸಃ ಕೃಷ್ಣಗರ್ಭಾಃ ಕೃಷ್ಣವರ್ಣಸ್ಯ ಮೇಘಸ್ಯ ಗರ್ಭಭೂತತ್ವಾತ್ | **ತಾಃ ನಿರಹನ್ |** ಋಜಿಶ್ವನಾ ಋಜುಗಾಮಿನಾ ವಜ್ರೇಣ ಅಥವಾ ವೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದ ಉದಕಗಳು ಕೃಷ್ಣವರ್ಣದ ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ಶತ್ರುವಿನ ಕಡೆಗೆ ಹೋಗತಕ್ಕ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಮೇಘವನ್ನು ಸೀಳಿ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸಿದನು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಸ್ಕಂದಪುರಾಣಗಳು ಹೇಳಿರುವರು. ಸಾಯಣರು,

ಕೃಷ್ಣನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಕೊಂದು ಗರ್ಭಿಣಿಯರಾದ ಅವನ ಪತ್ನಿಯರನ್ನೂ ಕೊಂದು ಅಸುರ ವಂಶವನ್ನೇ ನಿರ್ಮೂಲಮಾಡಿದನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಮಂದಿನೇ—ಮಂದಿ ಸ್ತುತಿಮೋದಮದಸ್ತುಷ್ಣಕಾಂತಿಗತಿಮು ಧಾತು. **ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಂದಿನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಇದನ್ನು ಯಾಸ್ಯರೂ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಮಂದೀ ಮಂದತೇಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಣಃ (ನಿರು. ೪-೨೪) ಇತಿ.

ಪಿತುಮತ್—ಪಿತುಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಪಿತುಮತ್. **ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭಾಂ ಮತುಪ್**—೭-೧-೧೭೬ ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಮತುಪಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಚತೆ—ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಲಜ್ಜದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ **ತಸ್ಥಾಥ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಾದೇಶ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಚಃ—ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತು ನಿಬಂಧನವಾದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಚಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಕೃಷ್ಣಗರ್ಭಾಃ—ಕೃಷ್ಣೇನ ನಿಷಿಕ್ತಾಃ ಗರ್ಭಾಃ ಯಾಸು ತಾಃ ಕೃಷ್ಣಗರ್ಭಾಃ. **ಪರಾದಿತ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಹನ್—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರೂಪ. ಯಃ ಎಂದು ಯಚ್ಚಬ್ಧಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅವಸ್ಯವಃ—ಅವ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುನಿಬಂಧನವಾದ ಔಣಾದಿಕಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅವಸ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವಃ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ **ಕೃಚ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. **ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದರ ಮೇಲೆ ಉಪ್ರತ್ಯಯ. **ಅತೋ ಲೋಪಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ. ಅವಸ್ಯ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಜಸಿಚ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಅವಸ್ಯವಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೃಷಣಮ್—ವೃಷ ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಟೆಣಾದಿಕಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಉಪಧಾದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಾ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ನಿಗಮೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ವೆಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸಖ್ಯಾಯೆ—ಸಖ್ಯಃ ಕರ್ಮ ಸಖ್ಯಮ್. ಸಖ್ಯಾಯೇಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಖಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಹನಾಮಹೇ—ಹ್ವೇಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇಚ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮವುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಹಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಾನಾಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚೆ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಅತೋ ದೀರ್ಘೋ ಯೇಜ್— ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಹಿಜ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅದಂತಾಂಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಹನಾಮಹೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿ ಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧ ||

—:೦:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯೋ ವೈಂಸಂ ಚಾಹ್ಯಪ್ರಾಣೇನ ಮನ್ಯುನಾ ಯಃ ಶಂಬರಂ

ಯೋ ಅಹನ್ವಿಪ್ರಮವ್ರತಂ ।

ಇದ್ರೋ ಯಃ ಶುಷ್ಣಮಶುಷಂ ನ್ಯಾವೃಣಜ್ಜರುತ್ಮಂತಂ ಸಖ್ಯಾ-

ಯ ಹನಾಮಹೇ || ೨ ||

ಸದಪಾಠಃ

ಯಃ | ನಿಃ | ಅಂಸಂ | ಜಹೃಷಾಣೇನ | ಮನ್ಯುನಾ | ಯಃ | ಶಂಬರಂ | ಯಃ |

ಅಹನ್ | ಸಿಪ್ತಂ | ಅವೃತಂ |

ಇಂದ್ರಃ | ಯಃ | ಶುಷ್ಕಂ | ಅಶುಷ್ಕಂ | ನಿ | ಅವೃಣಕ್ | ಮರುತ್ಸಂತಂ |

ಸಖ್ಯಾಯ | ಹವಾನುಹೇ || ೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಯ ಇಂದ್ರೋ ಜಹೃಷಾಣೇನ ಪ್ರವೃದ್ಧೇನ ಮನ್ಯುನಾ ಕ್ರೋಧೇನ ವ್ಯಂಸಂ ವಿಗತಭುಜಂ
ವೃತ್ರಮಹನ್ | ಅವಧೀತ್ | ಅಪಿ ಚ ಯ ಇಂದ್ರಃ ಶಂಬರನೇತತ್ಸಂಜ್ಞಮಸುರಂ ಚಾವಧೀತ್ |
ತಥಾವೃತಂ ವ್ರತಸ್ಯ ಯಾಗಾದೇಃ ಕರ್ಮಣೋ ವಿರೋಧಿನಂ ಸಿಪ್ತಮೇತತ್ಸಂಜ್ಞಮಸುರಂ ಚ ಯ
ಇಂದ್ರೋಽವಧೀತ್ | ಕಿಂಚಿ ಯ ಇಂದ್ರೋಽಶುಷ್ಕಂ ಶೋಷಕರಹಿತಂ ಶುಷ್ಕಂ ಸರ್ವಸ್ಯ ಜಗತಃ
ಶೋಷಕಮೇತತ್ಸಂಜ್ಞಮಸುರಂ ನೃವೃಣಕ್ | ನೃವರ್ಜಯತ್ | ಸಮೂಲಂ ಹತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಂ
ಮರುತ್ಸಂತಮಿಂದ್ರಂ ಸಖ್ಯಾಯಾಹ್ವಯಾಮಹೇ || ವ್ಯಂಸಂ | ವಿಗತೋಽಂಸೋ ಯಸ್ಮಾತ್ | ಬಹು-
ಪ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಯೇನ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯೇನ ಇತಿ ಪರಸ್ಯಾನುದಾತ್ತಸ್ಯ
ಸ್ವರಿತತ್ವಂ | ಜಹೃಷಾಣೇನ | ಹೃಷ ತುಷ್ಪಾ | ಅತ್ರ ವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥಃ | ಛಂದಸಿ ಲಿಟ್ | ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ಞೇತಿ
ತಸ್ಯ ಕಾನಜಾದೇಶಃ | ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಮಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಚಿತ್ತಾ-
ದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಶುಷ್ಕಂ | ಶುಷ ಶೋಷಣೇ | ಇಗುಪಥಲಕ್ಷಣಃ ಕಃ | ಶುಷಾಃ ಶೋಷಕಾ ನ
ಸಂತೃಪ್ತೇಶುಷಃ | ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅವೃಣಕ್ | ವೃಜೀ
ವರ್ಜನೇ | ರೌಧಾದಿಕಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯಃ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನು | ಜಹೃಷಾಣೇನ—ಪ್ರವರ್ಧಮಾನವಾದ | ಮನ್ಯುನಾ—ಕ್ರೋಧದಿಂದ |
ವ್ಯಂಸಂ—ಭುಜಹೀನನಾದ ವೃತ್ರನನ್ನು | ಅಹನ್—ಕೊಂದನೋ, | ಯಃ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನು | ಶಂಬರಂ-
ಶಂಬರನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು (ಕೊಂದನೋ ಹಾಗೆಯೇ) | ಯಃ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನು | ಅವೃತಂ—ಯಾಗಾದಿ
ವ್ರತಗಳ ವಿರೋಧಿಯಾದ | ಸಿಪ್ತಂ—ಸಿಪ್ತನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು (ಕೊಂದನೋ ಅಲ್ಲದೇ) | ಯಃ ಇಂದ್ರಃ—
ಯಾವ ಇಂದ್ರನು | ಅಶುಷ್ಕಂ—(ಇತರರಿಂದ) ಕೊಲ್ಲಲು, ಹೀರಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದವನೂ | ಶುಷ್ಕಂ—(ಜಗತ್ತನ್ನು
ಶೋಷಣೆಮಾಡುವವನೂ ಆದ) ಶುಷ್ಕನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು | ನಿ ಅವೃಣಕ್—ನಿರ್ಮೂಲಮಾಡಿದನೋ |

ಮರುತ್ವಂತಂ—ಮರುತ್ತುಗಳೊಗೂಡಿದ ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಸಖ್ಯಾಯೆ—(ನನ್ನೊಡನೆ) ಸ್ನೇಹವನ್ನು ಬೆಳೆಸಲು |
ಹವಾಮಹೇ—ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ. |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಯಾವ ಇಂದ್ರನು ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಕ್ರೋಧದಿಂದ ಭುಜಹೀನನಾದ ವೃತ್ರನನ್ನು ಕೊಂದನೋ ಮತ್ತು ಯಾವ ಇಂದ್ರನು ಶಂಬರನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನೂ, ಯಾಗಾದಿವ್ರತಗಳ ವಿರೋಧಿಯಾದ ಪಿಪ್ರುವೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನೂ ಕೊಂದನೋ, ಮತ್ತು ಯಾವ ಇಂದ್ರನು ಇತರರಿಂದ ಹಿಂಡಲುಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ ಮತ್ತು ಲೋಕವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಹಿಂಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಶುಷ್ಕನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲಮಾಡಿದನೋ, ಅಂತಹ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಮಗೆ ಸ್ನೇಹಬೆಳೆಸಿ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ.

English Translation

We invoke to be our friend, Indra, who is attended by the Maruts ; he who, with increasing wrath, slew the mutilated Vritra, and Sambara, and unrighteous Pipru, and who extirpated the unabsorbable S'ushna.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಸಾಯಣರ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೂ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೂ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ.

ಜಹೃಷಾಣೇನ ಮನ್ಯುನಾ ವ್ಯಂಸಂ ಆಹನ್—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಪ್ರವೃದ್ಧೇನ ಕ್ರೋಧೇನ ವಿಗತಭುಜಂ ವೃತ್ರಂ ಅನಧೀತ್ | ಪ್ರವರ್ಧಮಾನನಾದ ಕ್ರೋಧವಿಂದ ಭುಜಹೀನನಾದ ವೃತ್ರನನ್ನು ಕೊಂದನು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ವ್ಯಂಸನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸನೆಂದು ಅಂಕಿತನಾಮವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿ, ಜಹೃಷಾಣೇನ ಅತ್ಯರ್ಥಂ ಹೃಷ್ಯತಾ ಮನ್ಯುನಾ ಮನ್ಯುನಾಮ್ನಾ ಪ್ರಜಾಪತಿಪುತ್ರೇಣ ಸಹ ಆಹನ್ | ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಿದ್ದವನೂ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಪುತ್ರನೂ ಆದ ಮನ್ಯುವಿನೊಡನೆ ನೇರಿಕೊಂಡು ವ್ಯಂಸನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಕೊಂದನು ಎಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ; ಅಥವಾ ಮನ್ಯುರಿತಿ ಕ್ರೋಧನಾಮ | ಅತ್ಯರ್ಥಂ ಹೃಷ್ಯತಾ ಕ್ರೋಧೇನ | ಪ್ರವಿಕಸತಾ ಕ್ರೋಧೇನ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಕ್ರೋಧದಿಂದ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥದ ಪ್ರಕಾರ ವ್ಯಂಸಪದವು ಅಂಕಿತನಾಮವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದು ಮನ್ಯುಪದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಕ್ರೋಧವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳ ಅನ್ವಯಕ್ಕೂ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಆಧಾರಗಳು ಇರುವಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯೇ ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ವ್ಯಂಸಶಬ್ದವು ವಿಗತವಾದ ಭುಜವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ವೃತ್ರನಿಗೂ ಇತರ ಅಸುರರಿಗೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಅಹನ್ಯತ್ರಂ ವೃತ್ತತರಂ ವ್ಯಂಸಮಿಂದ್ರೋ ವಜ್ರೇಣ ಮಹತಾ ವಧೇನ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೨-೫)

ಅಹನ್ಮಹಿಮಾಭಿನದ್ರಾಹಿಣಿಂ ವ್ಯಹನ್ಯಾಸಂ ಮಘವಾ ಶಚೀಭಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೩-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಗತವಾದ ಅಂಸವುಳ್ಳವನೆಂದು ವೃತ್ತನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ ಮತ್ತು

ಅಧ್ವರ್ಯೋ ಯಃ ಸ್ವಶ್ವಂ ಜಘಾನ ಯಃ ಶುಷ್ಕಮಶುಷಂ ಯೋ ವ್ಯಂಸಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೪-೫)

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿಗತವಾದ ಅಂಸವುಳ್ಳವನೆಂದು ಶುಷ್ಕನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಭುಜಹೀನವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಸ ಶಬ್ದವಿದೆಯೇ ಹೊರತು ಅಂಕಿತನಾನುವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವಂತೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಶಂಬರಂ (ಅಹನ್)—ಇಂದ್ರ ಶತ್ರುವಾದ ಶಂಬರನ ವಿಷಯವನ್ನು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ೧-೫೧-೬, ೧-೫೪-೪, ೧-೫೯-೬, ೧-೧೦೩-೮, ೧-೧೧೨-೧೪, ೧-೧೩೦-೭ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಶುಷ್ಕ, ಸಿಪ್ಪು, ವರ್ಚಿ ಎಂಬ ಅಸುರರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಇವನ ಹೆಸರು ಬರುವುದು ವಾಡಿಕೆ.

ಅವ ಗಿರೇರ್ದಾಸಂ ಶಂಬರಂ ಹನ್ಪ್ತೋ ದಿವೋದಾಸಂ ಚಿತ್ರಾಭಿರೂತೀ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೨೬-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇವನನ್ನು ದಾಸನೆಂದು ಕರೆದಿದೆ.

ದಿವೋದಾಸಾಯ ನನತಿಂ ಚ ನನೇಂದ್ರಃ ಪುರೋ ವೈರಚ್ಚೈಂಬರಸ್ಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೯-೬)

ಅಧ್ವರ್ಯೋ ಯಃ ಶತಂ ಶಂಬರಸ್ಯ ಪುರೋ ಬಿಭೇದಾಶ್ಮನೇವ ಪೂರ್ವೀಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೪-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ದಿವೋದಾಸನೆಂಬುವನು ಇಂದ್ರನ ಆಪ್ತಮಿತ್ರನೂ, ಶಂಬರನ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಶತ್ರುನೂ ಆಗಿದ್ದು ಆ ದಿವೋದಾಸನೆಂಬ ರಾಜನಿಗಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಶಂಬರನ ತೊಂಭತ್ತೊಂಭತ್ತು, ನೂರು (ಎಂದರೆ ಅಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ) ಕೋಟಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಉರುಳಿಸಿ ಅವನ ಸ್ವತ್ತನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಂಡನು ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ,

ಅತಿಥಿಗ್ವಾಯ ಶಂಬರಂ ಗಿರೇರುಗ್ರೋ ಅವಾಭರತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೦-೭)

ಉತ ದಾಸಂ ಕೌಲಿತರಂ ಬೃಹತಃ ಪರ್ವತಾದಧಿ |

ಅನಾಹನ್ನಿಂ ಪ್ರ ಶಂಬರಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೩೦-೧೪)

ಅವ ಗಿರೇದಾಸಂ ಶಂಬರಂ ಹನಪ್ಪಾವೋ ದಿವೋದಾಸಂ ಚಿತ್ರಾಭಿರೂಪೀ ||

(ಮು. ಸಂ. ೬-೨೬-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಶಂಬರನು ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಲ್ಲಿ ಅವಿತುಕೊಂಡು ಅತಿಥಿಗ್ವನಿಗೂ ದಿವೋದಾಸನಿಗೂ ಅತ್ಯಂತ ವಾಗಿ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ನಾಶಮಾಡಿ ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ತನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿದನು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಬರನ ವಧದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅನೃತಂ ಪಿಪ್ಪುಂ—ಶಂಬರನಂತೆಯೇ ಪಿಪ್ಪುವೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಅನೇಕಾವರ್ತಿ ಸೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರು ವುದಾಗಿ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ದಿವೋದಾಸ ಮತ್ತು ಅತಿಥಿಗ್ವನಿಗಾಗಿ ಶಂಬರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ದಂತೆಯೇ, ಇಂದ್ರನು ರಿಜಿತ್ವನಿಗಾಗಿ ಪಿಪ್ಪುವಿನೊಡನೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿದನು. ಮು. ಸಂ. ೪-೧೬-೧೩, ೫-೨೯-೧೧, ೬-೨೦-೭, ೮-೨೯-೧೦, ೧೦-೯೯-೧೧, ೧೦-೧೩೮-೩ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಪಿಪ್ಪುವಿನ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ವಿ ಪಿಪ್ಪೋರಹಿಮಾಯಸ್ಯ ದೃಷ್ಟಾಃ ಪುರೋ ವಚ್ಚಿ ಇವಸಾ ನ ದರ್ಧಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೬-೨೦.೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪಿಪ್ಪುವಿನ ದೃಢವಾದ ಪ್ರಾಕಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನು ನಾಶಮಾಡಿದನೆಂತಲೂ,

ಯಃ ಸ್ಯಬಿಂದಮನರ್ಶನಿಂ ಪಿಪ್ಪುಂ ದಾಸಮಹೀಶುವಂ |

(ಮು. ಸಂ. ೮-೩೨-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪಿಪ್ಪುವು ದಾಸನೆಂಬ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವನೆಂದೂ, ಇನ್ನೂ ಹೀಗೆಯೇ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅವನ ಸ್ವರೂಪ ವರ್ಣನೆಯೂ ಶಕ್ತಿವರ್ಣನೆಯೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಪಿಪ್ಪುವು ಅಸುರನೇ ಅಥವಾ ವ್ರತಹೀನನಾದ ಮಾನವನೇ ಎಂದು ಕೆಲವರು ಸಂಶಯವನ್ನು ತೋರಿರುವರು.

“It is uncertain whether he was a demon. According to Roth's view, which is favoured by the use of the word Asura, or a human foe, as Ludwig, Oldenberg and Hillebrandt believe”.

(Vide Vedic Index on Names and Subjects by Keith and Macdonell. Vol. I. P. 532).

ಆದರೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅವನನ್ನು ಅಸುರನೆಂದೇ ಹೇಳಿರುವರು.

ಅಶುಪಂ ಶುಷ್ಣಂ—ಕೊಲ್ಲಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ ಶುಷ್ಣನನ್ನು ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನಲ್ಲದೇ ಬೇರೊಬ್ಬರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಶುಷ್ಣನೆಂಬ ಅಸುರನು ಸಮಸ್ತ ಉದಕವನ್ನೂ ಹೀರುತ್ತಲೂ ಅತ್ಯಂತ ಬಲಯುತನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು ಕೊನೆಗೆ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಹತನಾದನು. ವೃತ್ರನನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಇವನೇ ಅತ್ಯಂತ ಅಪಾ ಯಕರನಾದ ಶತ್ರುವು, ಅನಾವೃಷ್ಟಿಕಾರಕನಾದ ಅಸುರನು. ಅವನ ಹನನಾಂತರ ಪೃಥ್ವಿಯು ಸಸ್ಯಸಮೃದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ದ್ವಾಗಿಯೂ ಫಲಭರಿತವಾಗಿಯೂ ಆಯಿತು.

ತೈಂ ಚಿದೇಷಾಂ ಸ್ವಧಯಾ ಮದಂತಂ ಮಿಹೋ ನಸಾತಂ ಸುವ್ಯಧಂ ತನೋಗಾಂ |

ವೃಷಪ್ರಭರ್ಮಾ ಧಾನವಸ್ಯ ಭಾಮಂ ವಜ್ರೇಣ ವಜ್ರೀ ನಿ ಜಘಾನ ಶುಷ್ಣಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩೨-೪)

ಹೀಗೆಯೇ, ಶುಷ್ಣನ ವಿಕಾರವಾದ ಸ್ವರೂಪವರ್ಣನೆಯೂ ಸಹ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವನ ಭೀಷಣವಾದ ಆಕೃತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ನ್ಯಾನಿಧ್ಯದಿಲೀಬಿಶಸ್ಯ ದೃಷ್ಟಾ ವಿ ಶೃಂಗಿಣಮಭಿನಚ್ಛಿಷ್ಣಮಿಂದ್ರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೩-೧೨)

ತತ್ತ್ವಾ ಯಾಚಾಮಹೇವಃ ಶುಷ್ಣಂ ಯದ್ವನ್ನಮಾನುಷಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೨-೨)

ಇಂತಹ ಶೋಷಕನಾದ ಶುಷ್ಣನ ವಂಶವನ್ನೇ ನಿರ್ಮೂಲಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಯತ್ನವು.

ಉತೋ ನು ಚಿದ್ಯ ಓಜಸಾ ಶುಷ್ಣಸ್ಯಾಂಡಾನಿ ಭೇದತಿ ಜೇಷ್ಠತ್ವೈರ್ವತೀರಪೋ ನಭಂತಾ ಮನ್ಯಕೇ ಸಮೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೦-೧೦)

ಉತೋ ಚಿದ್ಯ ಓಹತೆ ಅಂಡಾ ಶುಷ್ಣಸ್ಯ ಭೇದತ್ಯಜೈಃ ಸ್ವರ್ವತೀರಪೋ ನಭಂತಾಮನ್ಯಕೇ ಸಮೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೦-೧೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಶುಷ್ಣನ ಸಂತತಿಯನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಶುಷ್ಣಹನನವು ಇಂದ್ರನ ಮಿತ್ರನಾದ ಕುತ್ಸ ಆರ್ಜುನೇಯನಿಗೆ ಆತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯವಾದುದೂ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದುದೂ ಆದ ಕಾರ್ಯವೆಂದು,

ತ್ವಂ ಸತ್ಯ ಇಂದ್ರ ದೃಷ್ಟುರೇತಾನ್ತಮೃಭುಕ್ಷಾ ನರೃಸ್ತ್ವಂ ಪಾಟ್ |

ತ್ವಂ ಶುಷ್ಣಂ ವೃಜನೇ ಪೃಷ್ಠ ಆಣಾ ಯೂನೇ ಕುತ್ಸಾಯ ದ್ಯುಮತೇ ಸಚಾಹನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೩-೩)

ಮುಂತಾದ (೪-೧೬-೧೨, ೬-೨೬-೩, ೭-೧೯-೨) ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಶುಷ್ಣ ವಧನನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವ್ಯಂಸಮ್ — ನಿಗತಃ ಅಂಸಃ ಯಸ್ಮಾತ್ ವ್ಯಂಸಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ —

(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದುದರಿಂದ ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರಿತೆಯೋರ್ಯಣಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಹೃಷಾಣೇನ—ಹೃಷ ತುಷ್ಠಾ. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. **ಛಂದಸಿ ಲಿಟ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೫) ಎಂದು ಲಿಟ್ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದಾಗ **ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ಞಾ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾನಜಾದೇಶ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. **ಉರತ್**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮ. ರಸರವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಹಲಾದಿಶೇಷ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಅಟ್ ಕುಸ್ವಾಜ್**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಕಾರನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಜಹೃಷಾಣ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **ಅನ್ಯೇಷಾಮುಹಿ ದೃಶ್ಯತೇ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಾನಜ್ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ **ಚಿತಃ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ವತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಮನ್ಯುನಾ—ಮನು ಆವಬೋಧನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕ ಯು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ವತೀಯಾಂತರೂಪ.

ಅಹನ್—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತೋಃ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಯಚ್ಚಬ್ಧ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ **ಯದ್ವ್ಯತ್ಪಾನ್ನಿ ತೈಮ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವೆಂದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಶುಷಮ್—ಶುಷ ಶೋಷಣೇ ಧಾತು. ಇಗುಪಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ **ಇಗುಪಧಜ್ಞಾ ಪ್ರೀಕಿರಃ ಕಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶುಷಾಃ ಶೋಷಕಾಃ ನ ಸಂತ್ಯಸ್ಯ ಇತಿ ಅಶುಷಃ ಪರಾದಿಶ್ಯಂದಸಿ **ಬಹುಲಮ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅವೃಣತ್—ವೃಜೀ ವರ್ಜನೇ ಧಾತು. ರುಧಾದಿ. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಇತೆಶ್ಚ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. **ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನಮ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ನಮ್ ವಿಕರಣ. **ಮಿವಚೋಂತ್ಯಾತ್ವರಃ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. **ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಲಿನ ಸರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ತಿಪಿಗೆ ಲೋಪ. **ವಾವಸಾನೇ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚತ್ವರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರಾದೇಶ. ಋಕಾರದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಯಃ ಎಂದು ಯಚ್ಚಬ್ಧ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ **ಯದ್ವ್ಯತ್ಪಾನ್ನಿ ತೈಮ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯಸ್ಯ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಪೌಂಸ್ಯಂ ಮಹದ್ವಸ್ಯ ವ್ರತೇ ವರುಣೋ

ಯಸ್ಯ ಸೂರ್ಯಃ |

ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಸಿಂಧವಃ ಸಶ್ಚತಿ ವ್ರತಂ ಮರುತ್ಸಂತಂ ಸಖ್ಯಾಯ

ಹವಾಮಹೇ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಸ್ಯ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಇತಿ | ಪೌಂಸ್ಯಂ | ಮಹತ್ | ಯಸ್ಯ | ವ್ರತೇ | ವರು-

ಣಃ | ಯಸ್ಯ | ಸೂರ್ಯಃ |

ಯಸ್ಯ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ | ಸಿಂಧವಃ | ಸಶ್ಚತಿ | ವ್ರತಂ | ಮರುತ್ಸಂತಂ | ಸಖ್ಯಾಯ |

ಹವಾಮಹೇ || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಮಹದ್ವಿಸ್ತುಲಂ ಪೌಂಸ್ಯಂ ಬಲಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವನು-
ವರ್ತತೇ | ಯಸ್ಯ ಚೇಂದ್ರಸ್ಯ ವ್ರತೇ ನಿಯಮರೂಪೇ ಕರ್ಮಣಿ ವರುಣೋ ವರ್ತತೇ | ವರುಣೋ-
ಸೀಂದ್ರಸ್ಯ ನಿಯಮನಂ ನಾತಿಕ್ರಾಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಪಿ ಚ ಸೂರ್ಯೋಽಪಿ ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ವ್ರತೇ
ವರ್ತತೇ | ತಥಾ ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ವ್ರತಂ ಕರ್ಮ ಸಿಂಧವೋ ನದ್ಯಃ ಸಶ್ಚತಿ | ವಚನವ್ಯತ್ಯಯಃ |
ಗಚ್ಛಂತಿ | ಸಶ್ಚತಿರ್ಗಚ್ಛತಿಕರ್ಮಾ | ಇಂದ್ರೇಣಾನುಶಿಷ್ಟಾಃ ಪ್ರವಹಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತಂ ಮರುತ್ಸಂತಂ
ಮಿಂದ್ರಂ ಸಖ್ಯಾಯಾಹ್ವಯಾಮಹೇ || ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ | ದ್ಯೌಶ್ಚ ಪೃಥಿವೀ ಚ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ | ದಿವೋ
ದ್ಯಾವೇತಿ ದ್ಯಾವಾದೇಶಃ | ಸ ಚಾದ್ಯದಾತ್ಮೋ ನಿಸಾತಿತಃ | ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದೋ ಜೀರ್ಷ್ವಪ್ರತ್ಯಯಾಂ-
ತೋಽಂತೋದಾತ್ತಃ | ದೇವತಾತ್ವಾದ್ವೇ ಚೇತ್ಯುಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ನಾ ಛಂದಸೀತಿಪೂರ್ವ-
ಸರ್ವಣದೀರ್ಘಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನ | ಮಹತ್—ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ | ಪೌಂಸ್ಯಂ—ಬಲವು | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ—
ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡನ್ನೂ (ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆಯೋ) | ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನ | ವ್ರತೇ—ಆಜ್ಞಾರೂಪವಾದ
ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ | ವರುಣಃ—ವರುಣನು (ದೃಢವಾಗಿ ಕರ್ತವ್ಯಪರನಾಗಿರುವನೋ) ಮತ್ತು | ಸೂರ್ಯಃ—ಸೂರ್ಯನೂ
ಕೂಡ | ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನ ಆಜ್ಞಾನುವರ್ತಿಯಾಗಿ ಕರ್ತವ್ಯಪರನಾಗಿರುವನೋ | ಯಸ್ಯ ಇಂದ್ರಸ್ಯ—
ಯಾವ ಇಂದ್ರನ | ವ್ರತಂ—ಆಜ್ಞಾಕರ್ಮವನ್ನು | ಸಿಂಧವಃ—ನದಿಗಳೂ | ಸಶ್ವತಿ—ನಿರ್ವಹಿಸಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತ
ವೆಯೋ | ಮರುತ್ಸಂತಂ—ಮರುತ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಂತಹ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಸಖ್ಯಾಯೆ—(ನಮ್ಮೊಡನೆ) ಸ್ನೇಹ
ವನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಹನಾಮಹೇ—ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಯಾವ ಇಂದ್ರನ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಬಲವು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆಯೋ, ಯಾವ ಇಂದ್ರನ
ಆಜ್ಞಾನುವರ್ತಿಗಳಾಗಿ ವರುಣನೂ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನೂ ದೃಢವಾದ ಕರ್ತವ್ಯಪರರಾಗಿರುವರೋ ಮತ್ತು ಯಾವ ಇಂದ್ರನ
ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ನದಿಗಳೂ ಪ್ರವಹಿಸುವುವೋ ಅಂತಹ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಾವೂ ಸಹ ನಮ್ಮೊಡನೆ
ಸ್ನೇಹವನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ.

English Translation

We invoke to become our friend, Indra who is attended by the
Maruts ; whose great power (pervades) heaven and earth, in whose service
Varuna and Surya are steadfast, and whose command the rivers obey.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅವಾಸ್ಯಜಂತ ಚಿನ್ವಯೋ ನ ದೇವಾ ಭುವಃ ಸಮ್ರಾಳಿಂದ್ರ ಸತ್ಯಯೋನಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೯-೨).

ಏನಾ ವಸ್ತ ಇಂದ್ರಃ ಸತ್ಯಃ ಸಮ್ರಾಡ್ಭಂತಾ ವೃತ್ತಂ ವರಿವಃ ಪೂರವೇ ಕಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೧-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಈಶ್ವರನೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಲ ವಿಶ್ವ ವ್ಯವಹಾರ
ಗಳೂ ಇಂದ್ರನ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆಯೇ ನಡೆಯತಕ್ಕದ್ದು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ವರುಣನೂ, ಸೂರ್ಯನೂ, ಸಕಲ ನದಿಗಳೂ
ಇಂದ್ರನ ಆಜ್ಞಾನುವರ್ತಿಗಳಾಗಿಯೇ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಿರುವರು. ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನ ಬಲವು
ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಅವನ್ನೂ ಮೀರಿದೆ.—

ಉತಾಭಯೇ ಪುರುಹೂತ ಶ್ರವೋಭಿರೇಕೋ ದೃಷ್ಟಮವದೋ ವೃತ್ರಹಾ ಸನ್ |

ಇಮೇ ಚಿದಿಂದ್ರ ರೋದಸೀ ಅಪಾರೇ ಯತ್ಸಂಗೃಭ್ಣಾ ಮಘವನ್ ಕಾಶಿರಿತ್ತೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೦-೫)

ಎಂಬುದಾಗಿ, ಅಳೆಯಲಸಾಧ್ಯವಾದ ವಿಸ್ತೃತಿಗಳುಳ್ಳ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ತನ್ನ ಬಲವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಯಸ್ಯ ಮಹತ್ ಪೌಂಸ್ಯಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ (ಸಶ್ಚತಿ) ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಬಲವೂ ಪ್ರಭುತ್ವವೂ ಇರುವುದರಿಂದಲೇ ವರುಣಾದಿಗಳೂ ಇವನ ಆಜ್ಞಾವರ್ತಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ವಿಶ್ವೇ ತ ಇಂದ್ರ ವೀರ್ಯಂ ದೇನಾ ಅನು ಕ್ರತುಂ ದಮಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೬೨-೭)

ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಇಂದ್ರನ ವೀರ್ಯಕ್ಕೂ ಪರಾಕ್ರಮಕ್ಕೂ ತಲೆಬಾಗಿದರು ಎಂದೂ,

ಯದಾ ಸೂರ್ಯಮಮುಂ ದಿವಿ ಶುಕ್ರಂ ಜ್ಯೋತಿರಧಾರಯಃ |

ಅದಿತ್ತೇ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಯೇಮಿರೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೨-೩೦-)

ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಾಗ ಸಕಲ ವಿಶ್ವಗಳೂ ಇವನಿಗೆ ಅಧೀನವಾದವು ಎಂದೂ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಆ ಅಂಶಗಳನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ವ್ರತಂ—ವ್ರತನೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥ. ವೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದುದೂ ಯಜ್ಞರೂಪವಾದುದೂ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಇತರಕರ್ಮಗಳೂ ಇಂದ್ರನ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ನೆರವೇರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ಸಶ್ಚತಿ—ವರ್ತತೇ, ಅಯತೇ ಇತ್ಯಾದಿ ೧೨೨ ಗತಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಸಶ್ಚತಿ ಎಂದರೆ ಗಚ್ಛತಿ—ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ—ದ್ಯೌಶ್ಚ ಪೃಥಿವೀ ಚ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ. ದಿವೋದ್ಯಾವಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ದಿವ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ಯಾವಾದೇಶ. ಈ ಆದೇಶವು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದವು ಜಿಹ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನವು ಪರವಾದಾಗ ವಾಚಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಏಕಾ ದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೌಂಸ್ಯಮ್—ಪುಂಸಃ ಭಾವಃ ಪೌಂಸ್ಯಮ್. ಸ್ಯುಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ತದ್ಧಿತೇಷ್ಟ-ಚಾಮಾದೇಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ಇತ್ಯುತ್ಯಾದಿವಿರ್ತಮ್ — ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂರ್ಯಃ—ಸರತಿ ಆಕಾಶೇ ಇತಿ ಸೂರ್ಯಃ ಸ್ಯು ಗತೌ ಧಾತು. ರಾಜಸೂಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಬಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸಿಂಧವಃ—ಸ್ಯಂದೂ ಪ್ರಸ್ರವಣೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ಯಂದೇಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಧಶ್ವ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ, ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ಸಿಂಧು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಜಸ್ ಬಂದಾಗ ಜಸಿಚೆ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಅನಾದೇಶ.

ಸಶ್ಚತಿ—ಸಶ್ಚ ಗತೌ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ ತಿಪ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. || ೩ ||

—:—

ಸಂಗ್ರಹಪಾಠಃ

ಯೋ ಅಶ್ವಾನಾಂ ಯೋ ಗವಾಂ ಗೋಽಪತಿರ್ವಶೀ ಯ ಆರಿತಃ

ಕರ್ಮಣಿಕರ್ಮಣಿ ಸ್ಥಿರಃ |

ವೀಳೋಶ್ಚಿದಿन्द्रೋ ಯೋ ಅಸುನ್ವತೋ ವಧೋ ಮರುತ್ಸಂ-

ತಂ ಸಖ್ಯಾಯ ಹವಾಮಹೇ || ೪ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಯಃ | ಅಶ್ವಾನಾಂ | ಯಃ | ಗವಾಂ | ಗೋಽಪತಿಃ | ವಶೀ | ಯಃ | ಆರಿತಃ |

ಕರ್ಮಣಿಃ ಕರ್ಮಣಿ | ಸ್ಥಿರಃ |

ವೀಳೋಃ | ಚಿತ್ | ಇಂದ್ರಃ | ಯಃ | ಅಸುನ್ವತಃ | ವಧಃ | ಮರುತ್ಸಂತಂ |

ಸಖ್ಯಾಯ | ಹವಾಮಹೇ || ೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಯ ಇಂದ್ರೋತ್ಪನ್ನಾಂ ಪತಿರಧಿಪತಿಃ | ತಥಾ ಯ ಇಂದ್ರೋ ಗೋಪತಿಃ | ನ ಕೇವಲಮೇ-
ಕಸ್ಯಾ ಗೋಃ ಕಿಂತು ಸರ್ವಾಸಾಮಿತ್ಯಾಹ ಗವಾಮಿತಿ | ಸರ್ವಾಸಾಂ ಗವಾಮಧಿಪತಿರ್ಭವತಿ | ವಶೀ ಅಪ-
ರಾಧೀನಃ | ಸ್ವತಂತ್ರ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಸಿ ಚ ಯ ಇಂದ್ರಃ ಕರ್ಮಣಿ ಕರ್ಮಣಿ ಸರ್ವೇಷು ಕರ್ಮಸು ಸ್ಥಿರೋ
ನೈಶ್ವಲ್ಯೇನಾವತಿಷ್ಠಮಾನ ಆರಿತಃ ಸ್ತುತಿಭಿಃ ಪ್ರತ್ಯೈತಃ ಪ್ರಾಪ್ತೋ ಭವತಿ | ಆರಿತಃ ಪ್ರತ್ಯೈತಃ ಸ್ತೋಮಾ-
ನಿತಿ ನಿರುಕ್ತಂ | ನಿ-೫-೧೫ | ಯಶ್ಚೇಂದ್ರೋತ್ಪನ್ನತಃ ಸುಸ್ವತಾಂ ಯಾಗಾನುಷ್ಠಾತೃಣಾಂ ನಿರೋ-
ಧಿನೋ ವೀಳೋಶ್ಚಿತ್ ದೃಢಸ್ಯಾಪಿ ಶತ್ರೋರ್ವಧೋ ಹಂತಾ ತಂ ಮರುತ್ವಂತಮಿಂದ್ರಂ ಸಖ್ಯಾಯಾಹ್ವ-
ಯಾನುಹೇ || ಗವಾಂ | ನ ಗೋಶ್ವನ್ನಾವವರ್ಣೇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಸ್ಯ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ ಗೋಪತಿಃ |
ಪತ್ಯಾವೈಶ್ವರ್ಯೇ ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಆರಿತಃ | ಋ ಗತಾ | ಅಸ್ಮಾಣ್ಣ್ಯಂತಾನ್ನಿಷ್ಠಾ |
ಆಗಮಾನುಶಾಸನಸ್ಯಾನಿತ್ಯತ್ವಾತ್ಪ್ರಗಾಗಮಾಭಾವಃ | ಯದ್ವಾ | ಸೂಚಿಸೂಕ್ರಿಮೂತ್ರೈಶ್ಚೈಶ್ವರ್ಯಶೂರ್ಣೇ-
ತೀನಾಂ | ಸಾ. ೩-೧-೨೨-೩ | ಇತಿ ನಿಹಿತಸ್ಯ ಯಜೋ ಯಜೋಽಚಿ ಚೇತ್ಯತ್ರ ಚಶಬ್ದೇನ ಬಹುಲ-
ಗ್ರಹಣಾನುಕರ್ಷಣಾದನೈಮಿತ್ತಿಕೇ ಲುಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣೇನ ಸನ್ಯಜೋರಿತಿ ಋ ಇತ್ಯೇತಸ್ಯ ದ್ವಿವಚನ
ಉರದತ್ವಹಲಾದಿಶೇಷಯೋಃ ಸತೋ ರುಗ್ರಿಕಾ ಚ ಲುಕೇತಿ ರುಕ್ | ತತೋ ನಿಷ್ಠಾಯಾಂ ಛಾಂದಸ
ಇಡಾಗಮಃ | ಋಕಾರಸ್ಯ ಯಣಾದೇಶಃ ರೋ ರೀತ್ಯಭ್ಯಾಸರೇಫಲೋಪಃ | ಡ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ
ದೀರ್ಘೋಽನ ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ವಧಃ | ಕೃತ್ಯಲುಟೋ ಬಹುಲಮಿತಿ ಬಹುಲವಚನಾತ್ ಹನಕ್ತ್ವ
ವಧ ಇತಿ ಕರ್ತರ್ಯಸ ವಧಾದೇಶಕ್ತ್ವ | ಸ ಚಾದಂತಃ | ಅತೋ ಲೋಪ ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣ
ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯಃ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನು | ಅಶ್ವಾನಾಂ—ಅಶ್ವಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯೋ | ಯಃ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನು |
ಗವಾಂ—ಸಕಲ ಗೋವುಗಳಿಗೂ | ಗೋಪತಿಃ—ಗೋಪಾಲಕನೋ, (ಮತ್ತು) | ವಶೀ—(ಪರಾಧೀನವಿಲ್ಲದೆ)
ಸ್ವತಂತ್ರನೋ, (ಅಲ್ಲದೇ) | ಯಃ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನು | ಕರ್ಮಣಿ ಕರ್ಮಣಿ—ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಯಜ್ಞಕರ್ಮ
ದಲ್ಲಿಯೂ | ಸ್ಥಿರಃ—ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಂತುಕೊಂಡು | ಆರಿತಃ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಹೊಗಳಲ್ಪಡುವನೋ ಅಥವಾ
ಸಮೀಪಿಸಲ್ಪಡುವನೋ (ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸೇರಿದವನಾಗುವನು) | ಯಃ ಇಂದ್ರಃ—(ಅದೂ ಅಲ್ಲದೇ) ಯಾವ ಇಂದ್ರನು |
ಅಸುನ್ವತಃ—ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಮಾಡುವವರನ್ನುದ್ದೇಷಿಸುವ | ವೀಳೋಶ್ಚಿತ್—ಪ್ರಬಲನಾದ ಶತ್ರುವನ್ನೂ ಸಹ
ವಧಃ—ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆಯೋ | ಮರುತ್ವಂತಂ—ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಸಖ್ಯಾಯೆ—
(ನಮ್ಮೊಡನೆ) ಸ್ನೇಹವನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಹವಾನುಹೇ—ಕರೆಯುತ್ತೀನೆ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಯಾವ ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಅಶ್ವಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಗೋವುಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯೋ, ಯಾವನು ಸ್ವತಂತ್ರನೋ
ಯಾವ ಇಂದ್ರನು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಂತುಕೊಂಡು ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಹೊಗಳಲ್ಪಡುವನೋ,

ಮತ್ತು ಯಾವನು ಯಜ್ಞ ರಹಿತನಾಗಿರತಕ್ಕ ಶತ್ರುವು ಪ್ರಬಲನಾದರೂ ಸಹ ಅವನನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವನೋ ಮತ್ತು ಯಾವನು ಮರುತ್ತ ಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವನೋ ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಮ್ಮೊಡನೆಯೂ ಸಖ್ಯವನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ.

English Translation

Who is the lord over all horses and cattle, who is independent, who, propitiated by praise, is constant in every act, and who is the slayer of the obstinate abstainer from libations : we invoke to become our friend, Indra, attended by the Maruts.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಗವಾಂ ಗೋಪತಿಃ—ನ ಕೇವಲಮೇಕಸ್ಯಾ ಗೋಃ ಕಿಂತು ಸರ್ವಾಸಾಂ ಇತ್ಯಾಹ ಗವಾಂ ಇತಿ | ಸರ್ವಾಸಾಂ ಗವಾಂ ಅಧಿಪತಿರ್ಭವತಿ| ಸಕಲ ಗೋವುಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾದುದರಿಂದ ಗವಾಂ ಗೋಪತಿಃ ಎಂಬ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು,

ಗೋಶಬ್ದೋಽತ್ರಾಬ್ಜಚೇನಃ ಸೋಮವಚನೋ ವಾ ಸ್ತುತಿನಚನೋ ವಾ ಸ್ತೋತ್ರವಚನೋ ವಾ | ಪತಿಶಬ್ದೋಽಪ್ಯಧಿಪತಿನಚೇನಃ ಪಾಲಯಿತ್ವವಚನೋ ವಾ | ಅಸಾಂ ವಾ ಸೋಮಸ್ಯ ವಾ ಸ್ತುತೀನಾಂ ವಾ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಾಂ ವಾ ಅಧಿಪತಿಃ ಪಾಲಯಿತಾ ವೇತ್ಯರ್ಥಃ |

ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಪ್, ಸೋಮ, ಸ್ತುತಿ, ಸ್ತುತಿಕಾರ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ನೀರು ಅಥವಾ ಸೋಮ, ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿ ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಕಾರ ಇವುಗಳ ಅಧಿಪತಿಯೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವಶೀ -- ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಯಶ್ಚಾ ಶ್ವಾನಾಂ ಗವಾಂ ಚ ವಶೀ ಎಂದು ಅನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಶ್ವಗಳಿಗೂ ಗೋವುಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ, ಪುನಃ ಗೋಪತಿಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಮೇಲಿನಂತೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಸಾಯಣರು ವಶೀ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅಪರಾಧೀನಃ ಸ್ವತಂತ್ರಃ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಯಸ್ಯ ತೇ ನೂ ಚಿದಾದಿಶಂ ನ ಮಿನಂತಿ ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ |

ನ ದೇವೋ ನಾಧಿಗುರ್ಜನಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೮-೯೩-೧೧)

ತ್ವಮಿಂ ಪ್ರಾಭಿಭೂರಸಿ ತ್ವಂ ಸೂರ್ಯಮರೋಚಯಃ |

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿಶ್ವದೇವೋ ಮಹಾ ಆಸಿ ||

(ಮು. ಸಂ. ೮-೯೪-೨)

ಎಂಬುದಾಗಿ ಇಂದ್ರನೇ ಸಕಲ ವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ಅಜ್ಞಾಕರ್ತನಾದುದರಿಂದ ಅವನೇ ಸ್ವತಂತ್ರನು ; ಈ ಸೂಕ್ತದ ೩ನೇ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳುವಂತೆ,

ಯಸ್ಯ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಪೌಂಸ್ಯಂ ಮಹದ್ಯಸ್ಯ ವ್ರತೇ ವರುಣೋ ಯಸ್ಯ ಸೂರ್ಯಃ |

ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಸಿಂಧವಃ ಸತ್ವತಿ ವ್ರತಂ ಮರುತ್ಸಂತಂ ಸಖ್ಯಾಯಿ ಹವಾಮಹೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೦೧-೨)

ಯಾವ ಇಂದ್ರನ ಅಜ್ಞೆಯನ್ನು ವರುಣನೂ, ಸೂರ್ಯನೂ, ಸಕಲನದಿಗಳೂ ಪಾಲಿಸುತ್ತವೆಯೋ, ಅವನ ಅಧೀನವಾಗಿ ವಿಶ್ವವ್ಯವಹಾರವೆಲ್ಲವೂ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಅವನಿಗೆ ಎಲ್ಲವೂ ಅಧೀನ, ಅವನು ಯಾವುದಕ್ಕೂ ಅಧೀನನಲ್ಲ. ಪೂರ್ಣವಾಗಿಯೂ ಸ್ವತಂತ್ರನು.

ಅರಿತೆ:—ಆಗತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಪುನಃ ಪುನಃ ಸರ್ವಯಜ್ಞೇಷ್ವಾಗತಸ್ಸನ್ ಆಯಜ್ಞ ಪರಿಸಮಾಪ್ತೇರ-
ವಿಜಾಲೀ | ಸಲಕ ಯಜ್ಞಗಳಿಗೂ ಪದೇ ಪದೇ ಬಂದು ಯಜ್ಞ ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಯವರೆಗೂ ನಿಲ್ಲುವವನು ಎಂದು ಸ್ಕಂದ
ಸ್ತಾಮಿಗಳ ವಿನರಣೆ. ಸಾಯಣರು ಅರಿತೆ: ಪ್ರತ್ಯೇಕತೆ: ಸೋಮಾನ್ (ನಿ. ೫-೧೫) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು
ಉದಹರಿಸಿ ಸ್ತುತಿಭಿಃ ಪ್ರತ್ಯೇಕತೆ: ಪ್ರಾಪ್ತೋ ಭವತಿ | ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಸಮೀಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವನ್ನು
ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅರ್ಥವೇ ಹೆಚ್ಚು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಇದರಂಶಿಯೇ,

ವೃತಂಚಯಃ ಸಹುರರ್ವಿಕ್ಷಾರಿತ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪೋಚಂ ಪ್ರ ಕೃತಾನಿ ವೀರಾಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೨-೨೧-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಅರಿತೆ: ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೂ ಸಹ ಪಾಲಕತ್ವೇನ ಪ್ರಾಪಿತಃ | ಪಾಲಕನಾಗಿ
ಸಮೀಪಲ್ಪಟ್ಟನು. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸೇರಿದವನಾದನು ಎಂದರ್ಥ.

ಅಸುನ್ವತಃ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡದಿರುವ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಕರ್ತರನ್ನು
ದ್ವೇಷಿಸುವ.

ವೀಳೋಶ್ಚಿತ್—ವೀಳೆಯತಿಶ್ಚ ವೀಳೆಯತಿಶ್ಚ ಸಂಸ್ತಂಭಕರ್ಮಣಾ | (ನಿ. ೫-೧೬) ವೀಳೆ ಮತ್ತು
ವೀಳೆ ಶಬ್ದಗಳು, ಕಠಿಣ ಅಥವಾ ದೃಢ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳಿ,

ತದ್ವೇನಾನಾಂ ದೇವತನಾಯ ಕರ್ತೃಮಶ್ರಥ್ನನ್ವಿಲ್ಲಾವ ದಂತ ವೀಳಿತಾ |

(ಮ. ಸಂ. ೨-೨೪-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ನನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲಿ ವೀಳಿತಾ ಎನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೆ ದೃಢೀಕೃತಾ ಎಂದಾಗುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ
ಸಹ ವೀಳೋಃ ಎಂದರೆ ದೃಢಸ್ಯ | ಅಂತ್ಯಂತ ಕಠಿಣನಾದ ಅಥವಾ ದೃಢನಾದ ಎಂದು ಶತ್ರುಪರವಾಗಿ ಅನ್ವಯ
ವಾಗುತ್ತದೆ. ಶತ್ರುವು ಎಷ್ಟೇ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾದರೂ, ಎಷ್ಟೇ ಕಠಿಣನಾದರೂ ಅವನನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾ
ನೆಂದರ್ಥ. ವೀಳೆ ಶಬ್ದದ ಪೂರ್ಣವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಆ ಪದಪ್ರಯೋಗದ ಉಚಿತವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನೂ ಸಹ—

ಅಕ್ಷ ವೀಳೋ ನೀಳಿತ ವೀಳಯಸ್ಸ ಮಾ ಯಾಮಾದಸ್ಮಾದವ ಜೀಹಿವೋ ನಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೩-೧೯)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು.

ಷ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಗವಾಮ್—ಗೋ ಶಬ್ದ. ವಸ್ತ್ರೀ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಸಾವೇಕಾಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನ ಗೋತ್ವನ್ ಸಾವವರ್ಣೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗೋಪತಿಃ—ಗವಾಂ ಪತಿಃ ಗೋಪತಿಃ ಪತ್ಯಾವೈಶ್ವರ್ಯೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಶೀ—ವಶಮಸ್ಯಾಸ್ತಿತಿ ವಶೀ. ಅತೇನಿಶನಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರಿತಃ—ಋ ಗತೌ ಧಾತು. ಣ್ಯಂತದ ಮೇಲೆ ಇವಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಠಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಯದ್ಯಪಿ ಣಿಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಅರ್ತಿಪ್ರೀವ್ಲೀ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪುಕಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆಗಮಶಾಸ್ತ್ರಮನಿತ್ಯಮ್—ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪುಕಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಧಧಾತುಕ-ಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ. ಅಥವಾ ಸೂಚಿಸೂತ್ರಿಮೂತ್ರೈಃಪ್ರೀತಿಭ್ಯಶ್ಚ—(ಪಾ. ಮಾ. ೩-೧-೨೨-೩) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಯಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಯಜೋಽಚಿ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನೈಮಿತ್ತವಾಗಿ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣವಿರುವುದರಿಂದ ಸನ್ಯಜೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಉರತ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ವ. ಹಲಾದಿಶೇಷ. ರುಕ್ರಿಕೌ ಚಿ ಲುಕಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ರುಕ್. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ತಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಧಾತು ಬುಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ. ಆರ್+ರ್+ಇತ ಎಂದಿರುವಾಗ ರೋರಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರೇಫಲೋಪನಿಮಿತ್ತ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಧ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕರ್ಮಣಿಕರ್ಮಣಿ—ನಿತ್ಯನೀಪ್ತಯೋಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸುನ್ವತಃ—ಸುಜ್ ಆಭಿವರ್ಣ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ನುನಿಕರಣ ಸುನ್ವತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ ನ ಸುನ್ವನ್ ಅಸುನ್ವನ್ ತಸ್ಯ. ಅಸುನ್ವನಃ ತಪ್ಪುರುಷೇಂತುಲ್ಯಾರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಧಃ—ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಮ್—ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಹನಶ್ಚ ವಧಃ—
(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತೃಯಲ್ಲಿ ಅಪ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನಧಾದೇಶ.
ಅದು ಅದಂತವಾಗಿದೆ. ಅತೋಲೋಪಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ. ಅನುದಾತ್ತ
ವಾದ ಅಪ್ಪಾನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಉದಾತ್ತ ಅಕಾರಲೋಪವಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯಚೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

—:—

ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ

ಯೋ ನಿಶ್ಚಸ್ಯ ಜಗತಃ ಪ್ರಾಣತಸ್ಪತಿಯೋ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ಪ್ರಥ-

ನೋ ಗಾ ಅವಿಂದತ್ ।

ಇಂದ್ರೋ ಯೋ ದಸ್ಯೊರಧರಾ ಅನಾತಿರನ್ಮರುತ್ಸಂತಂ ಸಖ್ಯಾ-

ಯ ಹವಾಮಹೇ || ೫ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ಯಃ । ನಿಶ್ಚಸ್ಯ । ಜಗತಃ । ಪ್ರಾಣತಃ । ಸತಿಃ । ಯಃ । ಬ್ರಹ್ಮಣೇ । ಪ್ರಥಮಃ ।

ಗಾ । ಅವಿಂದತ್ ।

ಇಂದ್ರಃ । ಯಃ । ದಸ್ಯೋನ್ । ಅಧರಾನ್ । ಅನ್ ಅತಿರತ್ । ಮರುತ್ಸಂತಂ ।

ಸಖ್ಯಾಯು । ಹವಾಮಹೇ || ೫ ||

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಯ ಇಂದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಜಗತೋ ಗಚ್ಛತಃ ಪ್ರಾಣತಃ ಪ್ರಶ್ವಸತಃ ಪ್ರಾಣಜಾತಸ್ಯ ಪತಿಃ ಸ್ವಾಮೀ
ಯಶ್ಚ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತಿಭ್ಯೋಽಂಗಿರೋಭ್ಯಃ ಪ್ರಥಮೋಽನ್ಯೇಭ್ಯೋ ದೇವೇಭ್ಯಃ ಪೂರ್ವ-
ಭಾವೀ ಸನ್ ಪಣಿಭಿರಪಹೃತಾ ಗಾ ಅವಿಂದತ್ | ಅಲಭತ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋ ದೇವೇಭ್ಯಃ ಪೂರ್ವಮೇವ
ತೈರಸುರೈರ್ಯುದ್ಧಾ ಗಾಃ ಸ್ವಯಮಲಭತೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಸಿ ಚ ಯ ಇಂದ್ರೋ ದಸ್ಯಾನ್ಮಹಪ್ತಸಯಿತ್ಯನ-
ಸುರಾನಧರಾನ್ವಿಕ್ಯಷ್ಟಾನ್ಪ್ರತ್ಯಾನಾತಿರತ್ ಅವಧೀತ್ | ಅವತಿರತಿರ್ವಧಕರ್ಮಾ | ತಂ ಮರುತ್ಸಂತಂ-
ಮಿಂದ್ರಂ ಸಖ್ಯಾಯಾಹ್ವಯಾಮಹೇ || ಜಗತಃ | ಗಮ್ಯ ಸೃಷ್ಟೌ ಗತಾ | ವರ್ತಮಾನೇ ಪೃಷದ್ವೃಹನ್ತ-
ಹಜ್ಜಗಚ್ಛತೃವಚ್ಛ | ಉ. ೨-೮೪ | ಇತ್ಯತಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಪಾತಿತೋ ಜಗಚ್ಛಬ್ದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಃ |
ಪ್ರಾಣತಃ | ಶ್ವಸ ಪ್ರಾಣನೇ ಅನ ಚ | ಅಸ್ಮಾಲ್ಲಟಃ ಶತ್ರು | ಅದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛಪೋ ಲುಕ್ | ಶತುರನುಮ
ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಖ್ಯಾಃ ಪತಿಪುತ್ರೇತಿ ನಿರ್ವರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸತ್ತ್ವಂ ||

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಯಃ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಯ—ಸಮಸ್ತವಾದ | ಜಗತಃ—ಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಭೂತ
ಗಳಿಗೂ, | ಪ್ರಾಣತಃ—ಉಸಿರಾಡತಕ್ಕ ಪ್ರಾಣಿಜಾತಗಳಿಗೂ | ಪತಿಃ—ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವನೋ ; | ಯಃ—
ಯಾವ ಇಂದ್ರನು | ಬ್ರಹ್ಮಣೇ—ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತಿಯ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳಿಗೆ | ಪ್ರಥಮಃ—(ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿ-
ಗಿಂತಲೂ) ಮೊದಲೇನೇ | ಗಾಃ—((ಪಣಿಗಳಿಂದ ಅಪಹೃತಗಳಾದ) ಗೋವುಗಳನ್ನು | ಅವಿಂದತ್—ಹೊಂದಿಸಿ
ಕೊಟ್ಟನೋ, (ಅಲ್ಲದೇ) | ಯಃ ಇಂದ್ರಃ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನು | ದಸ್ಯಾನ್—ಹಿಂಸಕರಾದ ಅಸುರರನ್ನು |
ಅಧರಾನ್—ಕೆಳಕ್ಕೆಳಸಿ (ಕೊಬ್ಬಡಗಿಸಿ) | ಅವಾತಿರತ್—ಕೊಂದನೋ (ಅಂತಹ) | ಮರುತ್ಸಂತಂ—ಮರುತ್ತು
ಗಳೊಡಗೂಡಿದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ! ಸಖ್ಯಾಯೆ—ನಮ್ಮೊಡನೆ ಸ್ನೇಹವನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಹನಾಮಹೇ—
ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ. |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಯಾವ ಇಂದ್ರನು ಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಮತ್ತು ಉಸಿರಾಡತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ಸಮಸ್ತ ಭೂತಜಾತಗ-
ಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವನೋ, ಯಾವ ಇಂದ್ರನು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿಯೇ ಪಣಿ
ಗಳೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಅವರು ಅಪಹರಿಸಿದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟನೋ
ಮತ್ತು ಯಾವ ಇಂದ್ರನು ದಸ್ಯರೂಪರಾದ ಅಸುರರ ಕೊಬ್ಬನ್ನಡಗಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಕೊಂದನೋ ಅಂತಹ ಮರುತ್ತು
ಗಳೊಡಗೂಡಿದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಮ್ಮೊಡನೆಯೂ ಸ್ನೇಹವನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ.

English Translation

Who is the lord of all moving and breathing creatures, who first
recovered the (stolen) cows for the Brahman and who slew the humbled
Dasyus : we invoke to become our friend, Indra, attended by the Maruts.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಜಗತಃ ಪ್ರಾಣತಃ ಪತಿಃ—ಜಂಗಮಾತ್ಮಕನಾದ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಉಸಿರಾಡತಕ್ಕ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವು ಅಥವಾ ಪಾಲಕನು.

ಇಂದ್ರೋ ಮಹ್ನಾ ರೋದಸೀ ಪಪ್ರಥಚ್ಛವ ಇಂಪ್ರಃ ಸೂರ್ಯಮರೋಚಯತ್ |

ಇಂದ್ರೇ ಹ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಯೇಮಿರ ಇಂದ್ರೇ ಸುನಾನಾಸ ಇಂದವಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೩-೬)

ಎಂದು ಇಂದ್ರನ ವಿಶ್ವಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ಪ್ರಥಮಃ ಗಾಃ ಅವಿಂದತ್—ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದೀನಾಂ ಚಿತುರ್ಣಾಮಸಿ ವರ್ಣಾನಾಂ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣದ ಜನರಿಗೂ ಅಸುರರಿಂದ ಅಪಹರಿಸಿದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಸಾಯಣರು ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ಎನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೆ ಅಂಗಿರೋಭ್ಯಃ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅರ್ಥವೂ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವು ಬಹಳ ನಿಕಟವಾದುದು. ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳ ಮೇಲೆ ಇಂದ್ರನ ಅಭಿಮಾನವೂ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದುದು. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು—

ವೀಳಾ ಸತೀರಭಿಧೀರಾ ಆತ್ಯಂದನ್ತ್ರಾಚಾಹಿನ್ಯನ್ಮನಸಾ ಸಪ್ತ ವಿಪ್ರಾಃ |

ವಿಶ್ವಾಮವಿಂದನ್ನಥ್ಯಾಮೃತಸ್ಯ ಪ್ರಜಾನನ್ನಿತ್ತಾ ನಮಸಾ ವಿನೇಶ ||

ವಿದದ್ಯದೀ ಸರಮಾ ರುಗ್ಧಮದ್ರೇಮಹಿ ಪಾಥಃ ಪೂರ್ವ್ಯಂ ಸಧ್ಯಾಕೈಃ |

ಅಗ್ರಂ ನಯತ್ಸುಪದ್ಯಕ್ಷರಾಣಾಮಚ್ಛಾರವಂ ಪ್ರಥಮಾ ಜಾನತೀ ಗಾತ್ ||

ಅಗಚ್ಛದು ವಿಪ್ರತಮಃ ಸಖೀಯನ್ನಸೂದಯತ್ಸುಕೃತೇ ಗರ್ಭಮದ್ರಿಃ |

ಸಸಾನ ಮರ್ಯೋ ಯುವಭಿರ್ಮುಖಸ್ಯನ್ನಥಾಭವದಂಗಿರಾಃ ಸದ್ಯೋ ಅರ್ಚನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೧-೫ ರಿಂದ ೭)

ಪುರಾ ಕಿಲಾಂಗಿರಸಾಂ ಗಾವಃ ಪಣಿನಾಮಕೈರಸುರೈರಪಹೃತ್ಯ ನಿಗೂಢೇ ಕಸ್ಮಿಂಶ್ಚಿತ್ತವತೇ ಸ್ಥಾಪಿತಾಃ | ತೇ ಚಾಂಗಿರಸಸ್ತತ್ಪ್ರಾಪ್ತೈರ್ಭೂಮಿಂದ್ರಂ ತುಷ್ಟುವುಃ | ಸ್ತುತಶ್ಚ ಸ ಇಂದ್ರೋ ಗವಾನ್ಯೇಷಣಾಯ ದೇವಶುನೀಂ ಪ್ರಾಹಿಣೋತ್ | ಸಾ ಚ ಗವಾಂ ಗವೇಷಣಪರಾ ಸತೀ ತತ್ ಸ್ಥಾನಮಲಭತ | ತಯಾ ವಿಜ್ಞಾಪಿತ ಇಂದ್ರಸ್ತಾ ಗಾಃ ಅನೀಯಾಂಗಿರೋಭ್ಯಃ ಪ್ರಾದಾದಿತ್ಯೈತಿಹಾಸಿಕೇ ಕಥಾ | ತಥಾ ಚಾಸ್ಯಾ ಋಚೋಽಯಮರ್ಥಃ |

ಹಿಂದೆ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಅಸುರರು ಅಪಹರಿಸಿ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಗುಪ್ತವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮರೆಸಿಟ್ಟರು. ಆಗ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳು ಆ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಇಂದ್ರನು ಅವುಗಳನ್ನು ಹುಡುಕುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವಶುನಿಯಾದ ಸರಮೆಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದನು.

ಆಗ ಅವಳು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹುಡುಕಿ ಅವುಗಳು ಇರುವ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದಾಗ ಇಂದ್ರನು ಹೋಗಿ ಗೋವುಗಳನ್ನು ತಂದು ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ತಲಪಿಸಿದನೆಂದೂ ಇಂದ್ರನು ಅವರಿಗೆ ಆರಾಧ್ಯದೇವತೆಯಾದನೆಂದೂ ಕಥೆಯು ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೦೮ ರಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರ ಅರ್ಥವೂ ಸರಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಯಃ ದಸ್ಯೂನ್ ಅಥರಾನ್ ಅನಾತಿರತ್—ದಸ್ಯುಶಬ್ದದ ವಿನರಣೆಯನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದ ೧೨ನೇ ಋಕ್ವಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಸಮಸ್ತನಾದ ದಸ್ಯುಗಳನ್ನೂ ಕೊಬ್ಬಡಗಿಸಿ ಕೊಂದನೆಂದರ್ಥ.

ಅನಾತಿರತ್—ಬೆಳ್ಳೋತಿ, ಶ್ವ ಭತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ೩೩ ವಧಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೦) ವಧಮಾಡಿದನೆಂದರ್ಥ.

ವಿದುಷ್ಟೇ ಅಸ್ಯ ನೀರೃಸ್ಯ ಪೂರವಃ ಪುರೋ ಯದಿಂದ್ರ ಶಾರದೀರನಾತಿರಃ ಸಾಸಹಾನೋ ಅನಾತಿರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೧-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅನಾತಿರತ್ ಎಂದರೆ ನಾಶಮಾಡಿದನು ಎಂದರ್ಥ.

ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಜಗತಃ—ಗಮ್‌ಲ್ಯ ಸ್ಯವ್‌ಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ವರ್ತಮಾನೇಪೃಷದ್ ಬೃಹನ್ ಮಹತ್ ಜಗತ್ ಶತ್ವವಚ್ಚ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೨೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿ ಜಗಚ್ಚಬ್ದವು ಆದ್ಯ ದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾಣಿತಃ—ಶ್ವಸ ಪ್ರಾಣನೇ ಅನ ಚ. ಇದಕ್ಕೆ ಲಙ್‌ಧದಲ್ಲಿ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗ ಅನ್+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಸಃ—(ಪಾ. ಸದ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಪ್ರ+ಅನತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅನಿತೇಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ನುಮಾರಹಿತ ಶತ್ವವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಬಿಂದುವರಿಂದ ತತುರನುನೋ ನದ್ಯಜಾದೀ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಣತಃ+ಪತಿಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಷಷ್ಠ್ಯಃ ಪತಿ-ಪುತ್ರ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಾಃ — ಗೋಶಬ್ದ. ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಔತೋಮ್‌ಶಸೋಃ — (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ.

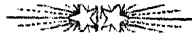
ಅನಿಂದತ್—ವಿದ್‌ಲ್ಯ ಲಾಭೇ. ಧಾತು. ಲಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೇಶ್ಚ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶವಿಕರಣ. ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಶೇಮುಚಾದೀನಾಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯಾಚಿನಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅನಿಂದತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯದ್ವೃತ್ತಾ-

ನ್ನಿತ್ಯಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಯಜ್ಞಬ್ದಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ದಸ್ಯೂನ್—ದಸು ಉಪಕ್ಷಯೇ. ಧಾತು. ಯಜಿಮನಿ ಶುಂಧಿದಸಿಜನಿಭ್ಯೋ ಯುಃ—(ಉ. ಸೂ. ೩.೩೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಪ್ರತ್ಯಯ. ವೃಷಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುನಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಧರಾನ್—ಅವ—ದೀರ್ಘಾದಟೆ ಸಮಾನಸಾದೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುತ್ಯ. ಆತೋಽಟಿನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯಾನುನಾಸಿಕತ್ವ.

ಅನಾತಿರತ್—ಅನ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ತಿರಧಾತುವು ನಭ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾತ್ತವುಳ್ಳ ತಿಜಂತಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಅವ) ತಿಜಿಚೋದಾತ್ತವತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಃ ಶೂರೇಭಿರ್ಹವ್ರೈ ಯಶ್ಚ ಭೀರುಭಿರ್ಯೋ ಧಾವದ್ಭಿ.

ಹೂರ್ಯತೇ ಯಶ್ಚ ಜಿಗ್ಮುಭಿಃ ।

ಇಂದ್ರಂ ಯಂ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾಭಿ ಸಂದಧುರ್ಮರುತ್ಮಂತಂ

ಸಖ್ಯಾಯ ಹವಾಮುಹೇ || ೬ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಯಃ | ಶೂರೇಭಿಃ | ಹವ್ಯಃ | ಯಃ | ಚ | ಭೀರುಃ ಭಿಃ | ಯಃ | ಧಾವತ್ ೨ -

ಭಿಃ | ಹೂಯತೇ | ಯಃ | ಚ | ಜಿಗ್ಮುಃ ಭಿಃ |

ಇಂದ್ರಂ | ಯಂ | ವಿಶ್ವಾ | ಭುವನಾ | ಅಭಿ | ಸಂ ೨ ದಧುಃ | ಮರುತ್ಸಂತಂ |

ಸಖ್ಯಾಯ | ಹವಾಮಹೇ || ೬ ||

ಸಾಯಂಜಃಪ್ರಾಂ

ಯ ಇಂದ್ರಃ ಶೂರೇಭಿಃ ಶಾಯೋಪೇತೈಃ ಪುರುಷೈರ್ಹವ್ಯೋ ಯೋದ್ಧಮಾಹ್ವತವ್ಯಃ | ಯಶ್ಚ
ಭೀರುಭಿರ್ಭಯತೀತೈಃ ಕಾತರೈಃ ಪುರುಷೈಃ ಸಹಾಯಾರ್ಥಮಾಹ್ವತವ್ಯಃ | ಅಸಿ ಚ ಯ ಇಂದ್ರೋ
ಧಾವದ್ಭಿಃ ಪರಾಜಯೇನ ಪಲಾಯಮಾನ್ಯಹೂಯತೇ ರಕ್ಷಾರ್ಥಮಾಹೂಯತೇ | ಯಶ್ಚ ಜಿಗ್ಮುಃ
ಪ್ರಾಪ್ತಜಯೈರಾಹೂಯತೇ | ಯಂ ಚೇಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಜಾತಾನಿ ಸ್ವೇಷು ಸ್ವೇಷು
ಕಾರ್ಯೇಷ್ವಭಿ ಸಂದಧುಃ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಸ್ಥಾಪಯಂತಿ | ತಂ ಮರುತ್ಸಂತಮಿಂದ್ರಂ ಸಖ್ಯಾಯಾಹ್ವ-
ಯಾಮಹೇ || ಶೂರೇಭಿಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಭಿ ಸ ಏಸಭಾವಃ | ಹವ್ಯಃ | ಹೃಯತೇರಚೋ ಯದಿತಿ
ಯತ್ | ಹೃ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಗುಣೇ ಧಾತೋಸ್ತನ್ನಿ ಮಿತ್ತಸ್ಯೈವೇತ್ಯ-
ವಾದೇಶಃ | ಭೀರುಭಿಃ | ಭಿಯಃ ಕೃಕೃಕನೌ | ಉ ೨-೩೧ | ಇತಿ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಧಾವದ್ಭಿಃ | ಸ್ಯ ಗತೌ |
ಸರ್ತೇರ್ವೇಗಿತಾಯಾಂ ಶಸಿ ಪಾಘ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ ಧಾವಾದೇಶಃ | ಶಪಃ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶತುಶ್ಚ
ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರಃ ತಿಷ್ಯತೇ | ಜಿಗ್ಮುಃ ಭಿಃ | ಜಿ ಜಯೇ | ಲಿಟಃ ಕ್ವಸುಃ | ದ್ವಿವಚನೇ
ಸನ್ನಿ ಟೋರ್ಜೀರಿತ್ಯಭ್ಯಾಸಾದುತ್ತರಸ್ಯ ಜಕಾರಸ್ಯ ಕುತ್ವಂ | ಭಿಸ್ಯಯಸ್ಕಯಾದಿತ್ವೇನ ಭತ್ವಾದ್ಭಸೋಃ
ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮಿತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಛಾಂದಸೋಽಂತ್ಯಲೋಪಃ |

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯಃ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನು | ಶೂರೇಭಿಃ—ಪರಾಕ್ರಮ ಶಾಲಿಗಳಿಂದಲೂ | ಹವ್ಯಃ—(ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಹಾ
ಯಾರ್ಥವಾಗಿ) ಕರೆಯಲ್ಪಡುವನೋ | ಯಶ್ಚ—ಯಾವ ಅದೇ ಇಂದ್ರನು | ಭೀರುಭಿಃ—ಭಯಶಾಲಿಗಳಿಂದಲೂ
(ಕರೆಯಲ್ಪಡುವನೋ) | ಯಃ—ಯಾವನು | ಧಾವದ್ಭಿಃ—(ಅಪಜಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ) ಓಡತಕ್ಕವರಿಂದಲೂ |
ಹೂಯತೇ—(ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ) ಕರೆಯಲ್ಪಡುವನೋ | ಯಶ್ಚ—ಯಾವ ಅದೇ ಇಂದ್ರನು | ಜಿಗ್ಮುಃ ಭಿಃ—
ಜಯವನ್ನು ಪಡೆದವರಿಂದಲೂ (ಕರೆಯಲ್ಪಡುವನೋ) (ಮತ್ತು) | ಯಂ ಇಂದ್ರಂ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನನ್ನು |
ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾ—ಸಕಲ ಭೂತಜಾತಗಳೂ | ಅಭಿ ಸಂದಧುಃ—(ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ) ತಮಗೆ, ಅಭಿ

ಮುಖವಾಗಿ ಇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನೋ | ಮರುತ್ಸಂತಂ—ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿದ ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಸಖ್ಯಾಯೆ—
(ನಮ್ಮೊಡನೆಯೂ) ಸ್ನೇಹವನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಹವಾಮಹೇ—ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ.

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಯಾವ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಗಳೂ, ಭಯಶಾಲಿಗಳೂ, ಅವಜಯ
ವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಓಡತಕ್ಕವರೂ, ಜಯವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವವರೂ ಸಹ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸಹಾಯಕ್ಕೂ, ರಕ್ಷಣಾರ್ಥ
ವಾಗಿಯೂ ಕರೆಯುವರೋ, ಮತ್ತು ಯಾವ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಕಲಭೂತಜಾತಗಳೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ
ತಮಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನೋ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿದ ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಮ್ಮೊಡನೆಯೂ ಸ್ನೇಹ
ವನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ.

English Translation

Who is to be invoked by the brave and by the timid, by the vanquished
and by victors, and whom all beings place before them (in their rites) : We
invoke to become our friend, Indra, attended by the Maruts.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಂದ್ರನನ್ನು—ಯುದ್ಧಮಾಡಲು ತಕ್ಕ ಪರಾಕ್ರಮವುಳ್ಳ ವೀರರು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯವನ್ನು ಮಾಡು
ವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ಯುದ್ಧವನ್ನು ಮಾಡಲು ಕೈಲಾಗದ ಭೀರುಗಳು ತಮಗೆ ತಕ್ಕ ಸಹಾಯವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ
ಯೂ, ಆತರು ತಮಗೆ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂತಲೂ ಮತ್ತು ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಜಯವನ್ನು ಪಡೆದ ಜಯ
ಶಾಲಿಗಳು ಸಂತೋಷದಿಂದ ತಮ್ಮ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರೂ ಒಂದೊಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿ
ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ರೀತಿ ಸಕಲವಿಧವಾದ ಸಹಾಯಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಲು ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ
ಇಂದ್ರನು ನಮಗೂ ಸಖನಾಗಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಇಂದ್ರನ ಈ ನಾನಾವಿಧ ಶಕ್ತಿಯೂ, ಸರ್ವತೋಮುಖ
ವಾದ ಸಂಪತ್ತೂ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶಕ್ತರು ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಅಶಕ್ತರು ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿಯೂ
ಅವನನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ತದಸ್ಯೇದಂ ಪಶ್ಯತಾ ಭೂರಿ ಪುಷ್ಪಂ ಶ್ರದಿಂದ್ರಸ್ಯ ಧತ್ತೇನ ವೀರಾಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೩-೫)

ವೃಕ್ಷಸ್ಯ ನು ತೇ ಪುರುಹೂತ ವಯಾ ವ್ಯೂಷಿತಯೋ ರುರುಹುರಿದ್ರ ಪೂರ್ವೀ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೨೪-೩)

ಇತ್ಯಾದಿವುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ವೀರ್ಯವು ಅತ್ಯಂತ ಪುಷ್ಪವಾದುದು, ವೃದ್ಧವಾದುದು, ಬಹುಮುಖವಾದುದು
ಆದುದರಿಂದ ಆ ವೀರ್ಯಕ್ಕೆನುಗುಣವಾದ ರಕ್ಷಣೆಯೂ ನಾನಾ ವಿಧವಾದುದು. ವೃಕ್ಷದ ಕೊಂಬೆಗಳು ಯಾವರೀತಿ
ನಾನಾ ಮುಖಗಳಾಗಿ ಹರಡುತ್ತವೆಯೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಇಂದ್ರನ ರಕ್ಷಣೆಗಳೂ ಸಹ ನಾನಾ ಮುಖಗಳಾಗಿ ಹರಡುತ್ತವೆ.

ಈ ವಿಧವಾದ ರಕ್ಷಣಾಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನು, ತನ್ನ ಭಕ್ತರ ಸಖನಾಗಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರವಾದ ತಂದೆಯಂತೆ ಭಕ್ತರನ್ನು ಸಲಹುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದೂ ಕೂಡ ಲೋಕವಿಧಿತವಾಗಿದೆ.

ಸಖಾ ಸಿತಾ ಪಿತೃತಮುಃ ಸಿತ್ಯಾಣಾಂ ಕರ್ತೇಮು ಲೋಕಮುಶತೇ ವಯೋಧಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೭-೧೭)

ಇಂತಹ ಆದರ ಪೂರ್ವಕವಾದುದೂ, ಶಕ್ತಿಯುತವಾದುದೂ ಆದ ಸಹಾಯವಿರುವುದರಿಂದಲೇ,

ಇಂದ್ರ ಪ್ರ ಣಃ ಪುರವಿಶೇವ ಪಶ್ಯ ಪ್ರ ನೋ ನಯ ಪ್ರತರಂ ವಸ್ಯೋ ಅಚ್ಛ |

ಭವಾ ಸುಪಾರೋ ಅತಿಪಾರಯೋ ನೋ ಭವಾ ಸುನೀತಿರುತ ನಾನುನೀತಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೭-೭)

ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಣವನ್ನು ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನು ಯಾವ ವಿಧದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಕನಾಗಿರುವನೋ ಅದರಂತೆ ನೀನೂ ಸಹ ನಮಗೆ ರಕ್ಷಕನಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ನಮ್ಮನ್ನು ಅಪಾಯಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿ ನಮಗೆ ಸೌಖ್ಯವನ್ನು ಕೊಡು ಎಂದು ಅನೇಕಕಡೆ ಅನೇಕವಿಧವಾದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿರುವುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯೇ ಶೂರೇಭಿಃ, ಭೀರುಭಿಃ ಧಾವದ್ಭಿಃ, ಜಿಗ್ಮುಭಿಃ ಹೂಯತೇ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಜಿಗ್ಮುಭಿಃ—ಪ್ರಾಪ್ತಜಯೈಃ—ಜಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದವರೂ ಸಹ ಪೂಜೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಅಭಿ ಸಂದಧುಃ—ಅಭಿ ಮುಖ್ಯೇನ ಸ್ಥಾಪಯಂತಿ | ತಸ್ಯ ತಸ್ಯ ಅಭಿಲಷಿತಸ್ಯ ದಾನಾರ್ಥಂ ಧ್ಯಾಯಂತಿ | ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವು ನೆರವೇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಅಭಿಮುಖನಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಧ್ಯಾನವನ್ನೂ ಪೂಜೆಯನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರಿಗೆ ಒಂದೊಂದು ಅಭಿಲಷಿತವಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾ—ಸಕಲಭೂತಜಾತಗಳೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಆರಾಧಿಸುತ್ತವೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಶೂರೇಭಿಃ—ಶೂರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಿನ್ ಪರವಾದಾಗ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಐಸ್ ವಿಕಲ್ಪವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಐಸ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇ ರ್ಘುಲ್ಯೇತ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್.

ಹವ್ಯಃ—ಹ್ವೇಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ತಬ್ಧೇ ಚ ಧಾತು. ಅಜಂತವಾದುದರಿಂದ ಅಚೋರಯೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹ್ವಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ವಃ ಎಂದು ಅನುನೃತ್ತವಾಗುವಾಗ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಹು+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಇಲ್ಲಿ ಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಯೇ

ಗುಣ ಬಂದುದರಿಂದ ಧಾತೋಸ್ತನ್ನಿಮಿತ್ತಸ್ಯೈವ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಾಂತಾದೇಶ. ಹವ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯತೋಽನಾವಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುಧಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭೀರುಭಿಃ—ಇಾಭೀ ಭಯೇ ಧಾತು. ಭೀಯಃಕ್ರುಕ್‌ಲುಕನ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೪) ಎಂಬುದ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಶಕ್ತತ್ವದ್ಧಿತೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಯಕಕಾರ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಭೀರು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ವತೀಯಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಧಾವದ್ಭಿಃ—ಸ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಗತ್ಯರ್ಥವು ತೋರುವಾಗ ಸಾಘ್ರಾಧ್ಮಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಶಪ್ ಪರವಾದಾಗ ಧೌ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಧೌ+ಅ+ಅತ್—ಎಂದಿರುವಾಗ ಲೇಕಾರಕ್ಕೆ ಆವಾದೇಶ. ಅತೋ ಗುಣೇ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ಧಾವತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು (ಅತ್) ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಜಿಗ್ಯುಭಿಃ—ಜಿ ಜಯೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಟ್‌ವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಕ್ವಸುಶ್ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ವಸುಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಜಿಜಿ+ವಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸನ್‌ಲಿಟೋರ್ಜೀಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವದಿಂದ ಗಕಾರಾದೇಶ. ಜಿಗ್ವಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಭಿಸ್ ಪರವಾಗ ಅಯಸ್ತಯಾದೀನಿ ಛಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದರಿಂದ ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸುವಿನ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಿಗ್ಯುಭಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾ—ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶೇಷ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೇ ಲೋಪ.

ಸಂದಧಾಃ—ಡುಧಾಞ್ ಧಾರಣವೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಿಟ್‌ಪ್ರಥಮವುರೂಪ ಬಹುವಚನರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಃ ಚೋದಾತ್ತವತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ರುದ್ರಾಣಾ^{ಮೇ}ತಿ ಪ್ರ^{ದಿ}ಶಾ ವಿಚಕ್ಷಣೋ[ಃ] ರುದ್ರೇ^{ಭಿ}ರ್ಯೋ^{ಷಾ}

ತನುತೇ[ಃ] ಸೃ^{ಧು} ಜ್ರಯಃ[ಃ] |

ಇಂದ್ರಂ[ಃ] ಮನೀ^{ಷಾ} ಅ^{ಭಿ}ಚ್ಛ^{ತಿ} ಶ್ರುತಂ[ಃ] ಮರುತ್ಸಂತಂ[ಃ] ಸಖ್ಯಾ-

ಯ[ಃ] ಹವಾಮಹೇ[ಃ] || ೭ ||

ಪದಪಾಠಃ

ರುದ್ರಾಣಾಂ[ಃ] | ನಿ^{ತಿ} | ಪ್ರ^{ದಿ}ಶಾ | ನಿ^ಚಕ್ಷಣಃ[ಃ] | ರುದ್ರೇ^{ಭಿ}ಃ | ಯೋ^{ಷಾ} |

ತನುತೇ[ಃ] | ಸೃ^{ಧು} | ಜ್ರಯಃ[ಃ] |

ಇಂದ್ರಂ[ಃ] | ಮನೀ^{ಷಾ} | ಅ^{ಭಿ} | ಅ^{ಚ್ಛ}ತಿ | ಶ್ರುತಂ[ಃ] | ಮರುತ್ಸಂತಂ[ಃ] | ಸಖ್ಯಾಯ[ಃ] |

ಹವಾಮಹೇ[ಃ] || ೭ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ವಿಚಕ್ಷಣಃ ಸೂರ್ಯಾತ್ಮನಾ ಪ್ರಕಾಶಮಾನ ಇಂದ್ರೋ ರುದ್ರಾಣಾಂ ರುದ್ರಪುತ್ರಾಣಾಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ
ಪ್ರಾಣರೂಪೇಣ ವರ್ತಮಾನಾನಾಂ ಮರುತಾಂ | ಯದ್ವಾ ರೋದಯಿತ್ಯಾಣಾಂ ಪ್ರಾಣಾನಾಂ | ಪ್ರಾಣಾ ಹಿ
ಶರೀರಾನ್ನಿರ್ಗತಾಃ ಸಂತೋ ಬಂಧುಜನಾನೋದಯಂತಿ | ಪ್ರದಿಶಾ ಪ್ರದೇಶನೇನ ಮನುಷ್ಯೇಭ್ಯಃ
ಪ್ರದಾನೇನ ಸಹೈತಿ | ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ಗಚ್ಛತಿ | ತಥಾ ಚಾಮ್ನಾಯತೇ | ಯೋಷಾ ತಪನ್ನದೇತಿ | ಸ
ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಪ್ರಾಣಾನಾದಾಯೋದೇತಿ | ತೈ. ಅ. ೧-೧೪-೧ | ಇತಿ | ಅಸಿ ಚ ರುದ್ರೇಭಿರಧಿ-
ಭೂತಂ ವರ್ತಮಾನೈ ರುದ್ರಪುತ್ರೈರ್ಮರುದ್ಭಿಯೋಷಾ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ವಾಕ್ ಸೃಧು ನಿಸ್ತೀರ್ಣಂ
ಜ್ರಯೋ ವೇಗಂ ತನುತೇ | ವಿಸ್ತಾರಯತಿ | ಪ್ರಸಂಗಾದತ್ರ ಮರುತಾಂ ಸ್ತುತಿಃ | ತೈರ್ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಹ ವರ್ತ-
ಮಾನಂ ಶ್ರುತಂ ಪ್ರಖ್ಯಾತಂ ಸೂರ್ಯಾತ್ಮಾನಮಿಂದ್ರಂ ಮನೀಷಾ ಸ್ತುತಿಲಕ್ಷಣಾ ವಾಕ್ ಅಭ್ಯರ್ಚತಿ |
ಅಭಿಮುಖೇನ ಸ್ತುತಿ | ತಂ ಮರುತ್ಸಂತಮಿಂದ್ರಂ ಸಖ್ಯಾಯಾಹ್ವಯಾಮಹೇ || ಪ್ರದಿಶಾ | ದಿಶ ಅತಿ-
ಸರ್ಜನೇ | ಸಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣೋ ಭಾವೇ ಶ್ವೇತ್ | ಜ್ರಯಃ | ಜಿ ಜಿ ಅಭಿಭವೇ | ಜ್ರೇಯತೇಭಿಭೂ-
ಯತೇನೇನೇತಿ ಜ್ರಯೋ ವೇಗಃ | ಕರಣೇಸುನ್ | ಮನೀಷಾ | ಈಷಾಅಕ್ಷಾದಿತ್ವಾತ್ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ವಿಚಕ್ಷಣಃ—(ಸೂರ್ಯರೂಪದಿಂದ) ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಇಂದ್ರನು | ರುದ್ರಾಣಾಂ—(ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಣರೂಪದಿಂದ ಇರುವ) ರುದ್ರಪುತ್ರರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳ (ನ್ನು) ಅಥವಾ ರೋದನಕಾರಿಗಳಾದ ಪ್ರಾಣಗಳ (ನ್ನು) | ಪ್ರದಿತಾ—(ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ) ಒದಗಿಸಿಕೊಡುವುದರ ಮೂಲಕ | ಏತಿ—(ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ | ರುದ್ರೇಭಿಃ—(ಪ್ರಾಣರೂಪದ) ಮರುತ್ತುಗಳಿಂದ (ಸಹಾಯದಿಂದ) | ಯೋಷಾ—ಮಾನುಷವಾಕ್ಯು | ಪೃಥು—ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿಯೂ | ಜ್ರಯಂ—ವೇಗವಾಗಿಯೂ | ತನುತೇ—ಹರಡುತ್ತದೆ | ಶ್ರುತಂ—ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಮನೀಷಾ—ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯು | ಅಭ್ಯರ್ಚತಿ—ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತದೆ | ಮರುತ್ಸಂತಂ—ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದ (ಅಂತಹ) ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಸಖ್ಯಾಯೆ—(ನಮ್ಮೊಡನೆ) ಸ್ನೇಹವನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹವಾಮಹೇ—ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಣರೂಪರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಸೂರ್ಯರೂಪದಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಮನುಷ್ಯರ ವಾಕ್ಯು ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿಯೂ ವೇಗವಾಗಿಯೂ ಹರಡುತ್ತದೆ. ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಇಂದ್ರನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ನಿಂತು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಿದೆ. ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿದ ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಮ್ಮೊಡನೆ ಸ್ನೇಹವನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ.

English Translation

The radiant Indra proceeds (along the firmament) with the manifestation of the Rudras: through the Rudras, speech spreads with more expansive celerity, and praise glorifies the renowned Indra; him, attended by the Maruts, we invoke to be come our friend.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಚಕ್ಷಣಃ ರುದ್ರಾಣಾಂ ಪ್ರದಿತಾ ಏತಿ—ಸೂರ್ಯಾತ್ಮನಾ ಪ್ರಕಾಶಮಾನಃ ಇಂದ್ರಃ ರುದ್ರಪುತ್ರಾಣಾಂ ಅಭ್ಯಾತ್ಮಂ ಪ್ರಾಣರೂಪೇಣ ವರ್ತಮಾನಾನಾಂ ಮರುತಾಂ ಮನುಷ್ಯೇಭ್ಯಃ ಪ್ರದಾನೇನ ಸಹ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ಆಗಚ್ಛತಿ | ಸೂರ್ಯರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಇಂದ್ರನು ಸಮಸ್ತಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಣರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ರುದ್ರಪುತ್ರರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನು ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಒದಗಿಸಿಕೊಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಸಾಯಣರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ಸ್ಕಂದಪುರಾಣಗಳು ;

ಪ್ರದಿತಾ—ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಆದೇಶೇನ, ವಚನೇನ, ಏತಿ ಗಚ್ಛತಿ ಅಥವಾ ರುದ್ರ ಇತಿ ಸ್ತೋತ್ರನಾಮ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಾಂ ಆದೇಶೇನ ಗಚ್ಛತಿ | ಆಯಾ ಸ್ತೋತ್ರಗಳ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ವಾಕ್ಯಗಳಂತೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನ ಶುಕ್ತಿನ ಭಾವವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ, ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು

ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸಖನಾದ ಇಂದ್ರನು ಅವನವನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಹೋಗಲೇ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ರೇಭಃ, ಜರಿತಾ, ಕಾರುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ೧೩ ಸ್ತೋತ್ರನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ರುದ್ರಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ವಿನ ಭಾವವು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಅರ್ಥವೂ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಆದರೆ, ರುದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮರುತ್ತುಗಳೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೇನೆ ಸಹಜವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ನಿಯತವಾದ ಸಾಹಚರ್ಯವಿರುವುದರಿಂದಲೂ, (೧೭೨-೩ನೇ ಪುಟವನ್ನು ನೋಡಿ) ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಮರುತ್ತುಗಳ ಇಷ್ಟದಂತೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥವೂ ಸರಿಯಾಗಿದೆ. ಸೂರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಣರೂಪವಾದ ವಾಯುವನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಂದೆ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗುತ್ತಿ.

ವಿಚಕ್ಷಣಃ— ಪಂಡಿತಃ ಎಂದು ಸ್ತಂದಸ್ತಾಮಿಗಳೂ, ಸೂರ್ಯಾಶ್ವಿನಾ ಪ್ರಕಾಶಮಾನಃ ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಚಕ್ಷಣ ಶಬ್ದವು ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ, ಇರುವುದರಿಂದಲೂ, ಸಾಯಣರೂ ಸಹ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಜ್ಞ. ಸರ್ವಜ್ಞಃ, ಎಂದು ಉಳಿದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಎಂದರೆ —

ತ್ವಂ ನೋ ಗೋಪಾಃ ಪಥಿಕ್ವದ್ವಿಚಕ್ಷಣಸ್ತವ ವ್ರತಾಯ ಮತಿಭಿರ್ಜರಾಮಹೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೩-೬)

ವೈಶ್ವಾನರ ತವ ಧಾಮಾನ್ಯಾ ಚಕೇ ಯೇಭಿಃ ಸ್ವರ್ಗಿಭಿಃವೋ ವಿಚಕ್ಷಣ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೧೦)

ಪ್ರ ತೇ ಬಭ್ರೂ ವಿಚಕ್ಷಣ ಶಂಸಾಮಿ ಗೋಷಣೋ ನಸಾತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೩೨-೨೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಋಕ್ಗಳಲ್ಲಿ ವಿಚಕ್ಷಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಜ್ಞನೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದಲೂ ಸ್ತಂದಸ್ತಾಮಿಗಳು ಮಾಡಿರುವ ಅರ್ಥವೇ ಸರಿಯಾಗಿರುವುದು.

ಯೋಷಾ—ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ವಾಕ್ ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಸೋಮಾಹುತಿಲಕ್ಷಣಾ ಎಂದು ಸ್ತಂದಸ್ತಾಮಿಗಳೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ಪ್ರಯಃ—ವರ್ತತೇ ಆಯತೇ ಇತ್ಯಾದಿ ೧೨ ಗತಿಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗತಿಯೆಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ವೇಗವಾದ ಗತಿಯೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ. ಗಮನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಗಮನದ ವೇಗವನ್ನು ಹೇಳಲು ಪ್ರಯ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ಅಧೀನಾಸಂ ಪರಿ ಮಾತೂ ರಿಹನ್ನ ಹ ತುವಿಗ್ರೇಭಿಃ ಸತ್ವಭಿಯಾತಿ ವಿ ಪ್ರಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೦-೯)

ಇಲ್ಲಿ ದಾನಾಗ್ನಿಯು ಪ್ರಸರಿಸುವ ವೇಗವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರತಿ ಭದ್ರಾ ಅದ್ಯಕ್ಷತೆ ಗವಾಂ ಸರ್ಗಾ ನ ರಶ್ಮಯಃ |

ಓಷಾ ಅಸ್ರಾ ಉರು ಜ್ರಯಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೪-೫೨-೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜ್ರಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಹತ್ತಾದ ತೇಜಸ್ಸೆಂದು ಅರ್ಥವಾದರೂ ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ವೇಗವುಳ್ಳ ತೇಜಸ್ಸೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ. ಅದರಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವೇಗವಾದ ಗಮನವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಯೋಷಾ ಪೃಥು ಜ್ರಯಂ ತನುತೇ—(ಮರುದ್ವಿಃ ಸಹ ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರತಿ ಗಚ್ಛತ ಇಂದ್ರಸ್ಯ) ಹಿಪಾಸಿತಾ ಸೋಮಾಹುತಿಃ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಮಸಿ ವೇಗಂ ವಿಸ್ತಾರಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಇಂದ್ರನಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ಸೋಮಾಹುತಿಯು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಿದರೂ, ಅತ್ಯಂತ ವೇಗವಾಗಿ ಹರಡಿತು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ.

ಯೋಷಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ವಾಕ್ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಂಗಾತ್ ಮರುತ್ತುಗಳ ಸ್ತುತಿಯೂ ಆಗುತ್ತದೆಂದು ಸಾಯಣರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಮನೀಷಾ—ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯ.

! ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಏತಿ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ತಿಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಏತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರದಿಶಾ—ದಿಶ ಅತಿಸರ್ಜನೇ ಧಾತು. ಸಂಪದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್—(ವಾ. ೨೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ವಿಸಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪ. ದಿಶ್ ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್—(ವಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವಿಚಕ್ಷಣಃ—ಚಕ್ಷಿಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುವೋರ ನಾಕೌ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ಅಟ್ ಕುಸ್ವಾಜ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಚಿತಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಗತಿ (ವಿ) ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರುದ್ರೇಭಿಃ—ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಐಸ್ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏತ್ವ.

ತನುತೇ—ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ವಿಕವಚನರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಯಃ—ಜಿ ಪ್ರಿ ಅಭಿಭವೇ. ಧಾತು. ಜ್ರೀಯತೇ ಅಭಿಭೂಯತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ಪ್ರಯಃ ವೇಗಃ. ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ. ಪ್ರಯಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ - (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮನೀಷಾ+ಅಭಿ—ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ವರ್ಥದೀರ್ಘ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈಷಾ ಅಕ್ಷಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. || ೭ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಸೂತ್ರಃ

ಯದ್ವಾ ಮರುತ್ಯಃ ಪರಮೇ ಸಧಸ್ಥೇ ಯದ್ವಾವಮೇ ವೃಜನೇ-
ಮಾದಯಾಸೇ |

ಅತ ಆ ಯಾಹ್ಯಧ್ವರಂ ನೋ ಅಚ್ಛ ತ್ವಾಯಾ ಹವಿಶ್ಚಕೃನಾ-
ಸತ್ಯರಾಧಃ || ೮ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಯತ್ | ನಾ | ಮರುತ್ಯಃ | ಪರಮೇ | ಸಧಸ್ಥೇ | ಯತ್ | ನಾ | ಅನಮೇ |
ವೃಜನೇ | ಮಾದಯಾಸೇ |

ಅತಃ | ಆ | ಯಾಹಿ | ಅಧ್ವರಂ | ನಃ | ಅಚ್ಛ | ತ್ವಾ ಯಾ | ಹವಿಃ | ಚಕೃ-
ನು | ಸತ್ಯ ರಾಧಃ || ೮ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಮರುತ್ತೋ ಮರುದ್ಧಿಯುಕ್ತೇಂದ್ರ ಪರಮ ಉತ್ಕೃಷ್ಟೇ ಸಧಸ್ಥೇ ಸಹಸ್ಥಾನೇ ಗೃಹೇ
ಯದ್ವಾ ಯದಿ ನಾ ಮಾದಯಾಸೇ ತೃಪ್ತೇ ವರ್ತಸೇ | ಯದ್ವಾ ಯದಿ ವಾವಮೇವಾರ್ವಾಚೀನೇ ವೃಜನೇ |
ವೃಜ್ಯತೇ ರಿಕ್ತೀಕ್ರಿಯತೇ ಸ್ಥಿನ್ಯನಮಿತಿ ವೃಜನಂ ಗೃಹಂ | ತಸ್ಮಿನ್ಮಾದಯಾಸೇ | ಅತೋಽಸ್ಮಾಡುಭಯ-
ವಿಧಾತ್ಸ್ಥಾನಾನೋಽಸ್ಮಾಕಮಧ್ವರಂ ಯಜ್ಞಮಚ್ಛಾಭಿಮುಖ್ಯೇನಾ ಯಾಹಿ | ಅಗಚ್ಛ | ಹೇ ಸತ್ಯರಾಧಃ
ಸತ್ಯಧನ ತ್ವಾಯಾ ತ್ವತ್ಪಾನನಯಾ ವಯಂ ಹವಿಶ್ವಕೃಮ | ಕೃತವಂತಃ || ಮರುತ್ಯಃ | ಮತುನಸೋ
ರುರಿತಿ ಸಂಬುದ್ಧೌ ನಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ವಂ | ಸಧಸ್ಥೇ | ಸುಹಿ ಸ್ಥ ಇತಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಸಧ ಮಾದಸ್ಥಯೋ-
ಶ್ವಂದಸೀತಿ ಸಹಸ್ಯ ಸಧಾದೇಶಃ | ಮಾದಯಾಸೇ | ಮದ ತೃಪ್ತಿಯೋಗೇ | ಚುರಾದಿರಾತ್ಮನೇವದೀ |
ಲೇಟ್ಯಾಡಾಗಮಃ | ತ್ವಾಯಾ | ತ್ವಾಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛತಿ | ಸುಹ ಅತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ | ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದ-
ಯೋಶ್ವೇತಿ ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ ತ್ವಾದೇಶಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ದಕಾರಸ್ಯಾತ್ವಂ | ಅ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿತ್ಯಕಾರ-
ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ತೃತೀಯಾಯಾ ಲುಕ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಮರುತ್ಯಃ—ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, | ಪರಮೇ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ (ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ) |
ಸಧಸ್ಥೇ—ವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ ಮನೆಯಲ್ಲಿ | ಯದ್ವಾ—ಒಂದುನೇಳೆ | ಮಾದಯಾಸೇ—(ವಾಸಮಾಡಿಕೊಂಡು)
ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಿದ್ದರೂ, | ಯದ್ವಾ—ಅಥವಾ | ಅವಮೇ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಲ್ಲದ | ವೃಜನೇ—ಮನೆಯಲ್ಲಿ
(ವಾಸಮಾಡುತ್ತಾ ತೃಪ್ತನಾಗಿದ್ದರೂ ಸರಿ) | ಅತಃ—ಆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ನಿವಾಸಗಳಿಂದಲೂ | ನಃ—ನಮ್ಮ |
ಅಧ್ವರಂ—ಯಜ್ಞವನ್ನು (ಉದ್ದೇಶಿಸಿ) | ಅಚ್ಛ—ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ | ಆ ಯಾಹಿ—ದಯಮಾಡು | ಸತ್ಯ-
ರಾಧಃ—ನಿಜವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಾಯಾ—ನಿನ್ನ ಆಗಮನವನ್ನು ಆಶಿಸಿ |
ಹವಿಸ್ಸನ್ನು | ಚಕೃಮ—ಅರ್ಪಿಸಿದ್ದೇವೆ. |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದು ಸಂತೋಷಪಡು-
ತ್ತಿದ್ದರೂ ಸರಿ ಅಥವಾ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಲ್ಲದ ವಾಸಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದು ತೃಪ್ತನಾಗಿದ್ದರೂ ಸರಿ, ಆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ನಿವಾಸ-
ಗಳಿಂದಲೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ನಮಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ದಯಮಾಡು. ನಿಜವಾದ ಧನವನ್ನು
ಕೊಡತಕ್ಕ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಆಗಮನವನ್ನು ಆಶಿಸಿ ನಿನಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದ್ದೇವೆ.

English Translation

Attended by the winds, giver of true wealth, whether you may be
pleased (to dwell) in a stately mansion or in a lowly dwelling, come to our
sacrifice : desirous of your presence we offer you oblations.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಇಂದ್ರನ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಐಶ್ವರ್ಯವು ಪ್ರಧಾನವಲ್ಲ. ಭಕ್ತಿಶ್ರದ್ಧಾದಿಗಳೇ ಪ್ರಧಾನ ಅದುದರಿಂದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಗೃಹದಲ್ಲಿದ್ದರೂ, ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಲ್ಲದ ಗೃಹದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸಹ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡಿ ಆಹುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವವನ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಸಧಸ್ಥೇ—ಸಹಸ್ಥಾನೇ | (ನಿ. ೩-೧೫) ಎಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಇರತಕ್ಕ ಪ್ರದೇಶವಾದುದರಿಂದ ಗೃಹೇ ಹುನೆಯಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಸಹ ತಿಷ್ಠಂತಿ ಯೆಸ್ಮಿನ್ ದೇವತಾಃ ಸ ಸಧಸ್ಥೋ ಯಜ್ಞಃ | ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವೆಂದರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ವೃಜನೇ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೂ ಸಹ ಸಾಯಣರು ಗೃಹವೆಂದೂ, ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ವರ್ಜಿತೇ ದೋಷೈಃ | ದೋಷವರ್ಜಿತವಾದ ಯಜ್ಞವೆಂದೂ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಆಗ, ಪರಮೇ ಅವಮೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುತ್ತದೆ; ಗೃಹವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ಪರಮೇ ಗೃಹೇ, ಅವಮೇ ಗೃಹೇ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಗೃಹ ಮತ್ತು ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಲ್ಲದ ಗೃಹವೆಂದೂ; ಯಜ್ಞವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ಪರಮೇ ಯಜ್ಞೇ ಅವಮೇ ಯಜ್ಞೇ ದೂರದಲ್ಲಿ ನೆರವೇರುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ, ಅವಮೇ ಅಂತಿಕೇ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿ ನೆರವೇರುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ.

ಸತ್ಯರಾಧಃ—ಸತ್ಯಸಾಧನಃ | ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದೂ ಸತ್ಯರೂಪದ್ದೂ ಅದ ಧನವುಳ್ಳವನೆಂದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಸ ವೃತ್ರಹತ್ಯೇ ಹವ್ಯಃ ಸ ಈಡ್ಯಃ ಸ ಸುಷ್ವತ ಇಂದ್ರಃ ಸತ್ಯರಾಧಾಃ |

(ಯ. ಸಂ. ೪-೨೪-೨).

ತಿರಕ್ಷಿದರ್ಯಃ ಸವನಾ ಪುರುಷಾಂಗೂಷೇಭಿರ್ಗುಣಾನಃ ಸತ್ಯರಾಧಾಃ |

(ಋ. ಸಂ- ೪-೨೯-೧)

ಶಂಸೇದುಕ್ಥಂ ಸುದಾನವ ಉತ ಮ್ಯುಕ್ತಂ ಯಥಾ ನರಃ |

ಚಕೃಮಾ ಸತ್ಯರಾಧಸೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೩೧-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ | **ಸತ್ಯರಾಧಸ್ತೇಂಬ** ವಿಶೇಷಣವು ಬರುವ ಮುಗ್ಧಾಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲ (ನಿ. ೫-೪೦-೭ನೇ ಮುಕ್ತನ್ನು ಬಿಟ್ಟು) ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಅವನ ಧನಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಔದಾರ್ಯವನ್ನೂ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಮರುತ್ವಃ—ಮರುತ್ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಮರುತ್ವಾನ್. **ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯಃ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಮರುತ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯ. **ಝಯಃ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಮರುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಸ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಮರುವಸೋರು ಸಂಬುದ್ಧಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ವಿಸರ್ಗ.

ಸಧಸ್ಥೇ—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. **ಸುಪಿಸ್ಥ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಬಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. **ಸಧಮಾದಸ್ಥಯೋಶ್ವಂದಸಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಧ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಧಾತುಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಧ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಧಸ್ಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೃಜನೇ—ವೃಜಿ ವರ್ಜನೇ ಧಾತು. ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಯುವೋರನಾಕೌ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆನಾದೇಶ. **ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ** ಎಂಬ ನಚನದಿಂದ ಲಘೋಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಾದಯಾಸೇ—ನುದ ತೃಪ್ತಿಯೋಗೇ ಧಾತು. ಚುರಾದಿ. ಅನುದೇಶ್ವೇತ್ತಾದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯ ಆತ್ಮನೇ ಪದೀ. **ಸತ್ಯಾಪಸಾಶ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್. **ಅತಃಉಪಧಾಯಾಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ನಾದಿ ಎಂಬ ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲೇಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಧಾತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಧಾಸಸೇ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸೇ ಆದೇಶ. **ಲೇಟೋಡಾಟೌ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚಿಗೆ ಗುಣ ಆಯಾದೇಶ. **ನಾದಯಾಸೇ** ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯೋಗ ವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೈತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿಚಸ್ವರ ದಿಂದ ದಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಾಹಿ—ಯಾ ಪ್ರಾಸಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರ ದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತ್ವಾಯಾ—ತ್ವಾಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುಷ್ಮದ್+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದ-**ಯೋಶ್ವ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ತ್ವಾದೇಶ. ವೃತ್ಯಯದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ತ್ವಾಯ ಎಂಬ ಕೃಜಂತವು **ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ **ಅಪ್ರತ್ಯಯಾತ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರರೂಪ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಅಜಾದ್ಯತಪ್ಪಾಪ್**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್. ಇದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಪರವಾದಾಗ **ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್.

ಸತ್ಯರಾಧಃ—ಸತ್ಯಂ ರಾಧಃ ಧನಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸತ್ಯರಾಧಾಃ ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ **ಅನುಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾಃ ||

ತ್ವಾಯೇಂದ್ರ ಸೋಮಂ ಸುಷುಮಾ ಸುದಕ್ಷ ತ್ವಾಯಾ ಹವಿಶ್ವ-

ಕೃಮಾ ಬ್ರಹ್ಮವಾಹಃ |

ಅಧಾ ನಿಯುತ್ವಃ ಸಗಣೋ ಮರುದ್ಭಿರಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ ಬರ್ಹಿಷಿ ಮಾ-

ದಯಸ್ವ || ೯ ||

|| ಸದಸಾಃ ||

ತ್ವಾ ಯಾ | ಇಂದ್ರ | ಸೋಮಂ | ಸುಷುಮಾ | ಸುದಕ್ಷ | ತ್ವಾ ಯಾ | ಹವಿಃ |

ಚಕೃಮ | ಬ್ರಹ್ಮವಾಹಃ |

ಅಧ | ನಿಯುತ್ವಃ | ಸಗಣಃ | ಮರುತ್ ಭಿಃ | ಅಸ್ಮಿನ್ | ಯಜ್ಞೇ | ಬರ್ಹಿಷಿ |

ಮಾದಯಸ್ವ || ೯ ||

ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಸುದಕ್ಷ ಶೋಭನಬಲೇಂದ್ರ ತ್ವಾಯಾ ತ್ವತ್ಕಾಮನಯಾ ಸೋಮಂ ಸುಷುಮಾ | ಅಭಿಷುತ-
ವಂತೋ ವಯಂ | ಹೇ ಬ್ರಹ್ಮವಾಹೋ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಮಂತ್ರರೂಪೇಣ ಸ್ತೋತ್ರೇಣೋಹ್ಯಮಾನೇ ಪ್ರಾಪ್ಯ-
ಮಾಣೇಂದ್ರ ತ್ವಾಯಾ ತ್ವತ್ಕಾಮನಯಾಹವನೀಯೇ ಪುರೋಡಾಶಲಕ್ಷಣಂ ಹವಿಶ್ವಕೃಮ | ಕೃತವಂತಃ |
ಹೇ ನಿಯುತ್ವಃ | ನಿಯುತೋಽಶ್ವಾಃ | ತದ್ವನ್ನಿಂದ್ರ ಅಧಾನಂತರಂ ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಪ್ತಗಣರೂಪೈರೇ-
ತತ್ತಂಜ್ಞೈರ್ದೇವೈಃ ಸಗಣೋ ಗಣಸಹಿತಃ ಸನ್ನಸ್ತಿಸ್ವರ್ತಮಾನೇ ಯಜ್ಞೇ ಬರ್ಹಿಷ್ಯಾಸ್ತೀರ್ಣೇ ದರ್ಭ-
ಉಪವಿಶ್ಯ ಮಾದಯಸ್ವ | ತೃಪ್ತೋ ಭವ || ಸುಷುಮಾ | ಷುಷ್ ಅಭಿಷವೇ | ಲಿಟಿ ಕ್ರಾದಿನಿಯಮು-
ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯೇತೋಽನಿತ್ಯಮಾಗಮಮಶಾಸನಮಿತಿ ವಚನಾದಭಾವಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಸುದಕ್ಷ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಬಲವುಳ್ಳ | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಾಯಾ—ನಿನ್ನ (ಸಹಾಯವ)ನ್ನು
ಆಪೇಕ್ಷಿಸಿ | ಸೋಮಂ—ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಸುಷುಮಾ—ಹಿಂಡಿ ಅರಿಸಿದ್ದೇನೆ | ಬ್ರಹ್ಮವಾಹಃ—ಸ್ತೋತ್ರದ

ಮೂಲಕ ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಾಯಾ—ನಿನ್ನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ | ಹವಿಃ—
ಹವಿಸ್ಸನ್ನು | ಚಕ್ರಮ—ಅರ್ಪಿಸಿದ್ದೇವೆ | ನಿಯುತ್ವೇ—ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಇಂದ್ರನೇ | ಅಥ—
ಆದ್ದರಿಂದ | ಮರುದ್ಭಿಃ—ಮರುದ್ಭೇವತೆಗಳೊಡನೆ | ಸಗಣಃ—ಗುಂಪುಕೂಡಿಕೊಂಡು | ಅಸ್ಮಿ ಯಜ್ಞೇ—
ಈಗ ನೆರವೇರುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ಬರ್ಹಿಷಿ—ದರ್ಭಾಸನಗಳಮೇಲೆ | ಮಾದಯಸ್ವ—ಕುಳಿತು ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು
ಹೊಂದು ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಬಲವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ನಿನಗಾಗಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ
ಅರ್ಪಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಸ್ತೋತ್ರಪ್ರಿಯನಾಗಿ ತನ್ಮೂಲಕವಾಗಿ ಸಮೀಪಿಸಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಸಹಾಯ
ವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ನಿನಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಅಶ್ವಯುಕ್ತನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ಮರುದ್ಭೇವತೆಗಳೊಡನೆ
ಗುಂಪು ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಈಗ ನೆರವೇರುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದರ್ಭಾಸನಗಳ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು
ಹೊಂದು.

English Translation

Desirous of you, Indra, who are possessed of excellent strength, we
pour forth to you libations : desirous of you, who are obtained by prayer,
we offer you oblations ; therefore, do you, who are possessed of horses, sit
down with pleasure upon the sacred grass, attended by the Maruts, at this
sacrifice.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸುದಕ್ಷ—ಶೋಭನಬಲ | ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಬಲವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನೇ ಎಂಬ ಸಂಬೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ
ಅತಿಶಯವಾದ ಬಲವು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದ ೧೫ ನೇ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ,

ನ ಯಸ್ಯ ದೇನಾ ದೇವತಾ ನ ಮರ್ತಾ ಅಪಶ್ಚನ ಶವಸೋ ಅಂತಮಾವುಃ |

ಸ ಪ್ರರಿಕ್ಷಾ ತ್ವಕ್ಷಸಾ ಕ್ಷೋ ದಿವಶ್ಚ ಮರುತ್ವಾನ್ನೋ ಭವತ್ವಿಂದ್ರ ಊತೀ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೦೦-೧೫)

ದೇವತೆಗಳಾಗಲಿ, ದ್ರಾವ್ಯಾಪೃಥಿವಿಗಳಾಗಲಿ ನಿನ್ನ ಬಲವನ್ನು ಸಮೀಪಲಾಗಲಿಲ್ಲ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯೂ, ಮತ್ತು

ವಿಶ್ವೇ ತ ಇಂದ್ರ ವೀರ್ಯಂ ದೇನಾ ಅನು ಕೃತುಂ ದಮಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೮-೬೨-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ, ವೀರ್ಯವನ್ನೂ ಶ್ಲಾಘಿಸಿ ಅನುಸರಿಸಿದರು ಎಂದು
ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯ ಸ್ತುತಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅವನ ಪರಾಕ್ರಮದ ಮಹಿಮೆಯೂ
ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಅಂಶವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸುದಕ್ಷ ಎಂಬ ಸಂಬೋಧನೆಯು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮವಾಹಃ— ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಮಂತ್ರರೂಪೇಣ ಸ್ತೋತ್ರೇಣೋಹ್ಯಮಾನ ಪ್ರಾಪ್ಯಮಾಣೇಂದ್ರ | ಸ್ತೋತ್ರದ ಮೂಲಕ ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ ಇಂದ್ರನೇ ಎಂದು ಇಂದ್ರನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಸ್ತುತಿಯ ಆವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಂದ್ರನಲ್ಲದೆ ಉಳಿದದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಸ್ತುತಿಯ ಮೂಲಕವೇ ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಆವಶ್ಯಕತೆಯಿದ್ದರೂ ಸಹ ಬ್ರಹ್ಮವಾಹವೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಇಮಾ ಬ್ರಹ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮವಾಹಃ ಕ್ರಿಯಂತ ಆ ಬರ್ಹಿಃ ಸೀದ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪೧-೩)

ಸುನೋತನ ಸಚಿತ ಬ್ರಹ್ಮವಾಹಸೇ ಪುರುಷ್ಪುತಾಯ ಪ್ರತರಂ ದಧಾತನ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩೪-೧)

ಸಖಾಯೋ ಬ್ರಹ್ಮವಾಹಸೇರ್ಚಿತ ಪ್ರ ಚ ಗಾಯತ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೫-೪)

ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಹೀಗೆಯೇ ೫-೩೯-೫, ೬-೨೧-೬, ೬-೪೫-೭ ಇತ್ಯಾದಿ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಬ್ರಹ್ಮವಾಹಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ತ್ವಾಯಾ—ತ್ವಾಂ ಆತ್ಮನ ಇಚ್ಛತಿ | ತ್ವತ್ಪಾಮನಯಾ | ನಿನ್ನನ್ನು ನಮಗೆ ಸೇರಿದವನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಅರ್ಪಣೆಯಿಂದ. ಇದೊಂದು ಅಪರೂಪವಾದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ. ತ್ವತ್ಪಾಮನಯಾ ಎಂಬ ಅರ್ಥಬರುವಾಗ ಲೆಲ್ಲಾ ಈ ಪದವನ್ನು ಸಂಯೋಗಿಸಿದೆ. ೨-೧೮-೬, ೩-೪೬-೫, ೪-೨-೬, ೪-೧೩-೫ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವನ್ನು ಮೇಲಿನ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ.

ನಿಯುತ್ವಃ—ನಿಯುತಃ ಅಶ್ವಾಃ | ತದ್ವನ್ನಿಂದ್ರ | ನಿಯುತ್ವಗಳೆಂದರೆ ಕುದುರೆಗಳೆಂದರ್ಥ. ಅಶ್ವಗಳುಳ್ಳ ಎಂದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಈ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ವಾಯುವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೂ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿ ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ನಿಯುತಃ ಎಂದರೆ ವಾಯುವಿನ ಕುದುರೆಗಳು ಎಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ವಿಶಾಮಕ್ಶೋರುಷಸಃ ಪೂರ್ವಹೂತೌ ವಾಯುಃ ಪೂಷಾ ಸ್ವಸ್ತಯೇ ನಿಯುತ್ವಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೩೯-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ನಿಯುತ್ವಾನ್ ನಿಯುತೋಽಸ್ಯಾಶ್ವಾಃ | ನಿಯುತ್ವಗಳು ಈ ವಾಯುವಿನ ಕುದುರೆಗಳು (ನಿ. ೫-೨೮) ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೂ ಸಹ ನಿಯುತ್ವಾನ್ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅಥಾ ನಿಯುತ್ವೇ ಉಭಯಸ್ಯ ನಃ ಪಿಬ ಶುಚಿಂ ಸೋಮಂ ಗವಾಶಿರಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೦೧-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ವಾಯುವಿನ ಅಶ್ವವೆಂದೂ,

ಅ ನಾಂ ರಥೋ ನಿಯುತ್ವಾನ್ನಕ್ಷದವಸೇಽಭಿ ಪ್ರಯಾಂಸಿ ಸುಧಿತಾನಿ ನೀತಯೇ ವಾಯೋ
ಹವ್ಯಾನಿ ನೀತಯೇ |

(ಮಂ. ಸಂ. ೧-೧೩೫-೪)

ಇತ್ಯಾದಿಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯು ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸೇರಿದ ರಥಗಳನ್ನು ಹರಿಸುವ ಕುಮರೆಗಳೆಂದೂ
ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ತ್ವಾಯಾ—ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿತವಾಗಿದೆ.

ಸುಷುಮ—ಪುಷ್ಪ ಅಭಿಷವೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಕೊಪದಾನಾಂ—
(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮ ಆದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಕೃಸೃಭೃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೩) ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ ನಿಯಮಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಇಚ್ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆಗಮಶಾಸ್ತ್ರಮನಿತ್ಯಮ್
ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ
ಷತ್ವ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಕ್ರಮ—ಡುಕ್ಯರ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಲಿಡುತ್ವಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪ. ಕ್ರಾಡ್ವಿಗುಮದಿಂದ
ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿಯುತ್ವೇ—ನಿಯುತಃ ಅಶ್ವಾಃ ಅಸ್ಯ ಸಂತಿ ಇತಿ—ನಿಯುತ್ವಾನ್. ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯ—ಎಂಬುದರಿಂದ
ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರ್ಋಯೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ವ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಮತುವಸೋರೂಃ
ಸಂಬುದ್ಧೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ವಿಸರ್ಗ.

ಅಥಾ—ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಥ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಧಕಾರಾದೇಶ. ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತಿಜಃ—
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾದೇಯಸ್—ಮದ ತೃಪ್ತಿಯೋಗೇ ಧಾತು. ಚುರಾದಿ. ನಿತ್ಯಾತ್ಮನೇ ಪದೀ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮ
ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸವಾಭ್ಯಾಂನಾಮೌ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಏತ್ವಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ. ಣಿಚಿಗೆ
ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ ಅಯಾದೇಶ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೯ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಮಾದಯಸ್ವ ಹರಿಭಿರ್ಯೇ ತ ಇಂದ್ರ ವಿ ಷ್ಯಸ್ವ ಶಿಪ್ರೇ ವಿ
ಸೃಜಸ್ವ ಧೇನೇ |

ಆ ತ್ವಾ ಸುಶಿಪ್ರ ಹರಯೋ ವಹಂತೂಶನ್ಮವ್ಯಾನಿ ಪ್ರತಿ ನೋ
ಜುಷಸ್ವ || ೧೦ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಮಾದಯಸ್ವ | ಹರಿಽಭಿಃ | ಯೇ | ತೇ | ಇಂದ್ರ | ವಿ | ಸ್ಯಸ್ವ | ಶಿಪ್ರೇ | ಇತಿ |

ವಿ | ಸೃಜಸ್ವ | ಧೇನೇ | ಇತಿ |

ಆ | ತ್ವಾ | ಸುಽಶಿಪ್ರ | ಹರಯಃ | ವಹಂತು | ಉಶನ್ | ಹವ್ಯಾನಿ | ಪ್ರತಿ |

ನಃ | ಜುಷಸ್ವ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಹರಿಭಿರತ್ಯೈಃ ಸಹ ಮಾದಯಸ್ವ | ತೃಪ್ತೋ ಭವ | ಯೇ ತೇ ತವ ಸ್ವಭೂತಾ-
ತದರ್ಥಂ ಶಿಪ್ರೇ ಹನೂ ಸಂಹತೇ ವಿ ಷ್ಯಸ್ವ | ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥಂ ವಿದ್ಯತೇ ಕುರು | ತಥಾ ಧೇನೇ ಸಾನ-
ಸಾಧನಭೂತೇ ಜಿಹ್ವೋಪಜಿಹ್ವಿಕೇ ವಿ ಸೃಜಸ್ವ | ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥಂ ವಿಶ್ಲಿಷ್ಟೇ ಕುರು | ಹೇ ಸುಶಿಪ್ರ |
ಶಿಪ್ರೇ ಹನೂ ನಾಸಿಕೇ ವಾ ಶೋಭನಶಿಪ್ರೇಂದ್ರ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಹರಯೋಽಶ್ವಾ ಆ ವಹಂತು | ಅಸ್ಮದೀಯಂ
ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರಾಪಯಂತು | ತ್ವಂ ಚೋಶನ್ ಅಸ್ಮಾನ್ಮಾಮಯಮಾನೋ ನೋಽನ್ಮಾಕಂ ಹವ್ಯಾನಿ ಹವೀಂಷಿ
ಪ್ರತಿ ಜುಷಸ್ವ | ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ಸೇವಸ್ವ | ಮೋದಾಸಿಷ್ಮಾಃ || ವಿ ಷ್ಯಸ್ವ | ಪೋ ಅಂತಕರ್ಮಣಿ |
ವೃತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ | ದಿವಾದಿತ್ವಾತ್ ಶ್ಯನ್ | ಓತಃ ಶ್ಯನಿ | ಪಾ- ೭-೩-೭೧ | ಇತ್ಯೋಕಾರ-
ಲೋಪಃ | ಉಪಸರ್ಗಾತ್ಪ್ರನೋತೀತಿ ಷತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಯೇ ತೇ—ಯಾವ ನಿನ್ನ ಕುದುರೆಗಳು ನಿನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಹೊಂದಿ
ವೆಯೋ | ಹರಿಭಿಃ—ಆ ಕುದುರೆಗಳೊಡನೆ | ಮಾದಯಸ್ವ—ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆ | ಶಿಪ್ರೇ—(ನಿನ್ನ) ಕೆನ್ನೆಗಳನ್ನು

(ದವಡೆಗಳನ್ನು) | ವಿಷ್ಯಸ್ಯ—(ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ) ಚೆನ್ನಾಗಿ ತೆರೆ | ಧೇನೇ—ಗಂಟಲನ್ನು | ವಿಸೃಜಸ್ಯ—
ಅಗಲವಾಗಿಮಾಡಿ ತೆರೆ | ಸುಶಿಪ್ರ—ಅಂದವಾದ ಕೆನ್ನೆಯುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಹರಯಃ—
ಕುದುರೆಗಳು | ಆ ವಹಂತು—(ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ) ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕರೆತರಲಿ (ನೀನೂ ಸಹ) | ಉಶ್ವ—
ನಮ್ಮನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸಿ (ಅನುಗ್ರಹ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ) | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಹವ್ಯಾನಿ—ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು | ಪ್ರತಿ
ಜುಷ್ಯಸ್ಯ—ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಸೇವಿಸು

ಭಾಷಾರ್ಥಃ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಹೊಂದಿರತಕ್ಕ ನಿನ್ನ ಕುದುರೆಗಳೊಡನೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದು.
ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ನಿನ್ನ ದವಡೆಗಳನ್ನು ಅಗಲಿಸು. ಗಂಟಲನ್ನು ತೆರೆ. ಅಂದವಾದ ಕೆನ್ನೆಯುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನೇ,
ನಿನ್ನನ್ನು ನಿನ್ನ ಕುದುರೆಗಳು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕರೆತರಲಿ. ನೀನು ಸಹ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಅನುಗ್ರಹ ಬುದ್ಧಿ
ಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ನಮ್ಮ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಸೇವಿಸಿ ತೃಪ್ತನಾಗು.

English Translation

Rejoice, Indra, with the steeds who are of your nature ; open your
jaws, set wide your throat (to drink the Soma juice); let your horses bring you
who have a handsome chin, (hither), and, benignant towards us, be pleased
by our oblations

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಸುಶಿಪ್ರ—ಶಿಪ್ರೇ ಹನೂ ನಾಸಿಕೇ ವಾ | (ನಿ. ೬-೧೭) ಶಿಪ್ರ—ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೆನ್ನೆಯೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ
ನಾಸಿಕವೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಯಣರೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ಅವೆರಡರಲ್ಲಿ
ಯಾವ ಅರ್ಥಬೇಕಾದರೂ ಆಗಬಹುದೆಂದಿದ್ದಾರೆ. ಸುಶಿಪ್ರ ಅಥವಾ ಶಿಪ್ರೀ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿ
ಇದ್ದರೂ, ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಅಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿರು
ವುದರಿಂದಲೂ ಶಿಪ್ರ ಮತ್ತು ಸುಶಿಪ್ರ ಶಬ್ದಗಳು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುವೆಂಬುದನ್ನು
ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಮತ್ಸ್ಯಾ ಸುಶಿಪ್ರ ಮಂದಿಭಿಃ ಸ್ತೋಮೇಭಿರ್ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯-೩)

ಇಲ್ಲಿ ಸುಶಿಪ್ರ ಹೇ ಶೋಭನಹನೋ ಶೋಭನನಾಸಿಕ ವಾ | ಶಿಪ್ರೇ ಹನೂ ನಾಸಿಕೇ ವಾ ಇತಿ ಯಾಸ್ಯೇ-
ನೋಕ್ತತ್ಯಾತ್ | ಶಿಪ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೆನ್ನೆ ಅಥವಾ ನಾಸಿಕ ಎಂದು ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಸುಶಿಪ್ರ ಎಂದರೆ
ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕೆನ್ನೆಯುಳ್ಳ ಅಥವಾ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ನಾಸಿಕವುಳ್ಳ ಎಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ
ಯಲ್ಲಿ, ಕೆನ್ನೆ ಅಥವಾ ನಾಸಿಕವೆಂಬ ಅರ್ಥವು.—

ಶಿಪ್ರಿನ್ವಾಜಾನಾಂ ಪತೇ ಶಚೀವಸ್ತವ ದಂಸನಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೯-೨)

ಶ್ರಿಯ ಋಷ್ವ ಉಪಾಕಯೋರ್ನಿ ಶಿಪ್ರೀ ಹರಿವಾನ್ದಧೇ ಹಸ್ತಯೋರ್ವಜ್ರಮಾಯಸಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೧-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಿಪ್ರವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನೆಂದರ್ಥ.

ಹಿರಣ್ಯಶಿಸ್ರಾ ಮರುತೋ ದವಿಧ್ಯತಃ ಪೃಕ್ಷಂ ಯಾಥ ಪೃಷತೀಭಿಃ ಸಮನ್ಯವಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೪-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಶಿಪ್ರಂ ಶಿರಸ್ತ್ರಾಣಂ | ಸುವರ್ಣಮಯಶಿರಸ್ತ್ರಾಣಾಃ | ಚಿನ್ನದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಶಿರಸ್ತ್ರಾಣವುಳ್ಳ (Helmet) ಎಂದು ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು,

ಅಗ್ನಿಭ್ರಾಜಸೋ ವಿದ್ಯುತೋ ಗಭಸ್ತ್ಯೋಃ ಶಿಸ್ರಾಃ ಶೀರ್ಷಸು ವಿತತಾ ಹಿರಣ್ಯಯೀಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೫೪-೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣೀಷಮಯೈಃ ಎಂದು ಶಿಪ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರುಮಾಲು (Turban) ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಶಿಪ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಆ ಪದದಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಶಿಪ್ರಿನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸಹ ಕೆಳಗೆ ಹೇಳುವ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತೆ.

ಈ ಪದವು ದ್ವಿಚನದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದರೆ ಆಗ ಕೆನ್ನೆಯೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ- ೧-೧೦೧-೧೦, ೩-೩೨-೧, ೫-೩೬-೨, ೮-೭೬-೧೦, ೧೦-೯೬-೯, ೧೦-೧೦೫-೫ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆನ್ನೆಯೆಂದರ್ಥ. ಶಿಪ್ರಿನ್ ಎಂದರೆ ಕೆನ್ನೆ ಅಥವಾ ಮೂಗನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷಣವಾಗುತ್ತದೆ. ೧-೨೯-೨, ೧-೮೪-೧, ೩-೩೬-೧೦ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಶಿಪ್ರವುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥ, ಮತ್ತು

ಪೀವೋಅಶ್ವಾಃ ಶುಚಿದ್ರಥಾ ಹಿ ಭೂತಾಯಃಶಿಸ್ರಾ ವಾಜಿನಃ ಸುನಿಷ್ಠಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೩೭-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಆಯಃಶಿಸ್ರಾಃ ಎಂದು ಋಭುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತನಿಂದಮಾಡಿದ ಶಿರಸ್ತ್ರಾಣ (Visors) ವೆಂದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು. ಅಥವಾ ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸುವಂತೆ ಅಯೋವತ್ಸಾರಭೂತಶಿಸ್ರಾಃ | ಉಕ್ತಿನಂತೆ ಬಲವುಳ್ಳ ಕೆನ್ನೆಯುಳ್ಳವರು ಎಂದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸುಶಿಪ್ರ ಎಂದರೆ ಅಂದವಾದ ಕೆನ್ನೆ ಅಥವಾ ಮೂಗುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನೇ ಎಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ. ಶಿಪ್ರೇ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಕೆನ್ನೆಗಳನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ನಿನ್ನ ದವಡೆಗಳನ್ನು ತೆರೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವಿಷ್ಯಸ್ಥ—ಪೋ ಅಂತಕರ್ಮಣಿ. ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪)—
ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿಗೆ ಸತ್ವ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿ
ಯಾಗುತ್ತದೆ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಧಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾಸಃ ಸೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೦)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇ ಆದೇಶ. ಸನಾಭ್ಯಾಂ ನಾಮೌ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ವ.
ದಿನಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ. ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಓತಃ ಶ್ಯನಿ
(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸ್ಯಸ್ವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ
ನಿಮಿತ್ತದಿಂದ (ಇಕಾರ) ಪರವಾದುದರಿಂದ ಉಪಸರ್ಗಾತ್ ಸು—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷತ್ವ
ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೃಜಸ್ವ—ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗೇ. ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ
ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಶಿಪ್ರ—ಶೋಭನೇ ಶಿಪ್ರೇ ಯಸ್ಯ ಸಃ (ದವಡಿ) ಸುಶಿಪ್ರಃ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯)
ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜುಷಸ್ವ—ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ
ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೦ ||

—:೦:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಮುರುತ್ನೋತ್ರಸ್ಯ ವೃಜನಸ್ಯ ಗೋಪಾ ವಯಮಿಂದ್ರೇಣ ಸನು-
ಯಾಮ ವಾಜಂ ।

ತನ್ನೋ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣೋ ಮಾಮಹಂತಾಮದಿತಿಃ ಸಿಂಧುಃ
ಪೃಥಿವೀ ಉತ ದ್ಯೌಃ || ೧೧ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ಮರುತ್ ಸ್ತೋತ್ರಸ್ಯ | ವೃಜನಸ್ಯ | ಗೋಪಾಃ | ವಯಂ | ಇಂದ್ರೇಣ | ಸನು-
ಯಾಮು | ವಾಜಂ |

ತತ್ | ನಃ | ಮಿತ್ರಃ | ವರುಣಃ | ಮಮಹಂತಾಂ | ಅದಿತಿಃ | ಸಿಂಧುಃ | ಪೃಥಿ-
ವೀ | ಉತ | ದ್ಯೌಃ || ೧೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಮರುತ್ಸ್ತೋತ್ರಸ್ಯ | ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಹ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಯಸ್ಯ ಸ ಮರುತ್ಸ್ತೋತ್ರಃ | ತಸ್ಯ ವೃಜನಸ್ಯ
ಶತ್ರುಣಾಂ ಕ್ಷೇಪುರಿದ್ರಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನೋ ಗೋಪಾ ಗೋಪಾಯನೀಯಾ ರಕ್ಷಣೀಯಾ ವಯಂ
ತೇನೇಂದ್ರೇಣ ವಾಜಮನ್ಮಂ ಸನುಯಾಮು | ಲಭೇಮಹಿ | ಯದೇತದಸ್ಯಾಭಿಃ ಪ್ರಾರ್ಥಿತಂ ನೋಪಸ್ತ-
ದೀಯಂ ತನ್ನಿತ್ರಾದಯೋ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಚ ಮಮಹಂತಾಂ | ಪೂಜಿತಂ ಕುರ್ವಂತು || ವೃಜನಸ್ಯ |
ವೃಜೀ ವರ್ಜನೇ | ಕೌಪ್ಯಾವೃಜಿಮಂದಿನಿಧಾಂಭ್ಯಃ ಕ್ಯುರಿತಿ ಕ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಮರುತ್ಸ್ತೋತ್ರಸ್ಯ—ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವವನೂ | ವೃಜನಸ್ಯ—ಶತ್ರು
ಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನ | ಗೋಪಾಃ—ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾದ | ವಯಂ—ನಾವು |
ಇಂದ್ರೇಣ—(ಆ) ಇಂದ್ರನಿಂದ | ವಾಜಂ—ಅನ್ನವನ್ನು | ಸನುಯಾಮು—ಹೊಂದೋಣ. (ಹೊಂದುವಂತೆ
ಆಗಲಿ) | ನಃ—ನಮ್ಮ | ತತ್—(ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾದ) ಆ ಅನ್ನವನ್ನು | ಮಿತ್ರಃ—ಮಿತ್ರನೂ | ವರುಣಃ—
ವರುಣನೂ | ಅದಿತಿಃ—ಅದಿತಿಯೂ | ಸಿಂಧುಃ—ಸಾಗರಾಧಿದೇವತೆಯೂ | ಪೃಥಿವೀ—ಪೃಥಿವಿಯೂ | ಉತ—
ಮತ್ತು | ದ್ಯೌಃ—ದ್ಯುಲೋಕವೂ | ಮಮಹಂತಾಂ—ಪೂಜ್ಯವನ್ನಾಗಿಸುವವನೂ. (ಮತ್ತು ರಕ್ಷಿಸಲಿ) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವವನೂ, ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾದ
ನಾವು ಆ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಅನ್ನವನ್ನು ಪಡೆಯೋಣ. ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾದ ಆ ಅನ್ನವನ್ನು ಮಿತ್ರನೂ, ವರುಣನೂ
ಅದಿತಿಯೂ, ಸಾಗರಾಧಿ ದೇವತೆಯೂ, ಪೃಥಿವಿಯೂ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕವೂ ಸಹ ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

English Translation

Protected by that destroyer of (foes), who is united in praise with the
Maruts, we may receive sustenance from Indra ; and may Mitra, Varuna,
Aditi,—ocean, and heaven, preserve it to us.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಮರುತ್ ಸ್ತೋತ್ರೈಃ | ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಹ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಯಸ್ಯ ಸ ಮರುತ್ ಸ್ತೋತ್ರೈಃ ತಸ್ಯ | ಮರುತ್ತು
ಗಳೊಡನೆ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಇಂದ್ರನಿಗೆ.

ವೃಜನಸ್ಯ—ಶತ್ರುಣಾಂ ಕ್ಷೇಪ್ತುರಿದ್ರಸ್ಯ | ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸದೆಬಡಿದು ನಾಶಮಾಡುವ ಇಂದ್ರನ ;
ವೃಜನವೆಂದರೆ ವಕ್ರ, ವಂಚನೆ ಎಂದೂ, ಶಕ್ತಿಯೆಂದೂ (ನಿ. ೨-೯), ವಂಚನೆಯನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಶತ್ರುವೆಂದೂ
ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೋಸಮಾಡತಕ್ಕ ಶತ್ರುವೆಂದರ್ಥ.

ಯುಕ್ತಾ ಮಾತಾಸೀದ್ಧುರಿ ದಕ್ಷಿಣಾಯಾ ಅತಿಷ್ಠದ್ಭರ್ಗೋ ವೃಜನೀಷ್ಟಂತಃ |

(ಋ. ಸಂ ೧-೧೬೪-೯)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉದಕವತ್ಸು ಮೇಘಪಂಕ್ತಿಷು ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗಲೂ ಸಹ ಮರೆಮಾಡತಕ್ಕ ಮೇಘಪಂಕ್ತಿಗಳು ಎಂದು
ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮರುತ್ ಸ್ತೋತ್ರೈಃ—ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಹ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಮರುತ್ ಸ್ತೋತ್ರೈಃ. ಬಹುವ್ರೀಹಾ
ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

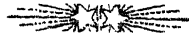
ಸನುಯಾಮು—ಷಣು ದಾನೇ ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ಆದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಲಿಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪ. ನಿತ್ಯಂ ಜಾತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ಯಾಸುಃಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಯಾಸುಃಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು. ಲಿಜಃ ಸಲೋಪೋ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಲೋಪ. ತನಾದಿಕ್ಯ ಇತ್ಯಂಭ್ಯಃ
ಉಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉನಿಕರಣ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ
ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಮಹಂತಾಮ್—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝ
ಪ್ರತ್ಯಯ. ರೋಂತಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಟಿತ ಆತ್ಮನೇವದಾನಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ಯ.
ಅನೋತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಆನಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ಶಹಿಗೆ ಶ್ಲು ಆದೇಶ. ಶ್ಲೌ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಮಮಹಂತಾಮ್
ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ || ೧೧ ||

ನೂರ ಎರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಇಮಾಂ ತ ಇತ್ಯೇಕಾದಶಚರ್ಚಿಂ ನವಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ಕುತ್ಸಸ್ಯಾರ್ಷಮೈಂದ್ರಂ | ಅಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಪಾ
ಶಿಷ್ಟಾ ದಶ ಜಗತ್ಯಃ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ಯಾಂತಂ | ಇಮಾಂ ತೇಽಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಬಿತಿ || ವಿನಿಯೋಗೋ
ಲೈಂಗಿಕಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಇಮಾಂತೇ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹದಿನೈದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತನೆಯ
ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಕುತ್ಸನು ಋಷಿಯು. ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಯು.
ಈ ಸೂಕ್ತದ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕು ತ್ರಿಷ್ಟುಪಾಂಭಂದಸ್ತವು. ಉಳಿದ ಹತ್ತುಋಕ್ಕುಗಳು ಜಗತೀಂಭಂದಸ್ತಿನವು. ಅನು
ಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇಮಾಂ ತೇಽಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಬಿತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿನಿಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವು.

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೦೨

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೫ || ಸೂಕ್ತ—೧೦೨ ||

|| ಆಪ್ತಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೭ || ವರ್ಗ—೧೪, ೧೫ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ— ೧೧

|| ಋಷಿಃ—ಕುತ್ಸ ಆಂಗಿರಸಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರಃ ||

|| ಭಂದಃ—೧-೧೦ ಜಗತೀ | ೧೧. ತ್ರಿಷ್ಟುಪಾ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಇಮಾಂ ತೇ ಧಿಯಂ ಪ್ರ ಭರೇ ಮಹೋ ಮಹೀಮಸ್ಯ ಸ್ತೋ-

ತ್ರೇ ಧೀಷಣಾ ಯತ್ ಆನಜೇ |

ತಮುತ್ಸವೇ ಚ ಪ್ರಸವೇ ಚ ಸಾಸಹಿಮಿಂದ್ರಂ ದೇವಾಸಃ ಶವಸಾ-

ಮದನ್ನನು || ೧ ||

ಸದಪಾಠಃ

ಇಮಾಂ | ತೇ | ಧಿಯಂ | ಪ್ರ | ಭರೇ | ಮಹಃ | ಮಹೀಂ | ಅಸ್ಯ | ಸ್ತೋತ್ರೇ |

ಧೀಷಣಾ | ಯತ್ | ತೇ | ಆನಜೇ |

ತಂ | ಉತ್ ಸವೇ | ಚ | ಪ್ರ ಸವೇ | ಚ | ಸಸಹಿಂ | ಇಂದ್ರಂ | ದೇವಾಸಃ |

ಶವಸಾ | ಅಮದನ್ | ಅನು || ೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಮಹೋ ಮಹತಸ್ತೇ ತನೇಮಾಮಿದಾನೀಂ ಕ್ರಿಯಮಾಣಾಂ ಮಹೀಂ ಮಹತೀಂ
ಅತ್ಯಂತೋತ್ಕೃಷ್ಟಾಂ ಧಿಯಂ ಸ್ತುತಿಂ ಪ್ರಭರೇ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸಂಪಾದಯಾಮಿ | ತೇ ತವ ಧೀಷಣಾ
ತ್ವದೀಯಾ ಬುದ್ಧಿರಸ್ಯ ಮಮ ಸ್ತೋತುಃ ಸ್ತೋತ್ರೇ ಸ್ತುತೌ ಯದ್ಯಸ್ಮಾದಾನಜೇ ಅಕ್ತಾ ಸಂಸ್ಥಿಷ್ಠಾಸೀತ್ |
ತಸ್ಮಾತ್ತವ ಪ್ರಿಯಾಂ ಸ್ತುತಿಂ ಕರೋಮೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಉತ್ತರೋಽರ್ಥಚಃ ಪರೋಽಪ್ಯುಕ್ತಃ | ಸಸಹಿಂ ಶತ್ರು-
ಣಾಮಭಿಭವಿತಾರಂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಂ ತಮಿಂದ್ರಂ ದೇವಾಸಃ ಕರ್ಮಸು ದೀವ್ಯಂತೇ ಋತ್ವಿಜಃ ಶವಸಾಸ್ತುತಿಭಿಃ
ಕೀರ್ತನಬಲೇನಾನ್ವಮದನ್ | ಅನುಕ್ರಮೇಣ ಹರ್ಷಂ ಪ್ರಾಪಯನ್ | ಕಿಮರ್ಥಂ | ಉತ್ಸವೇ ಚೋ-
ಕ್ಷನಾರ್ಥಮಭಿವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ಪ್ರಸವೇ ಚ ಧನಾನಾಂ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಾನಾಂ ಮೋಕ್ಷತ್ವತ್ಯರ್ಥಂ ಚ ||
ಆನಜೇ | ಅಂಜೂ ವ್ಯಕ್ತಿವೃಕ್ಷಣಕಾಂತಿಗತಿಷು | ಅಸ್ಮಾತ್ಕರ್ಮಣಿ ಲಿಟ್ | ದ್ವಿವಚನಹಲಾದಿಶೇಷಾ |
ಅತ ಆದೇರಿತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾತ್ವಂ | ತಸ್ಮಾನ್ನುಟ್ ದ್ವಿಹಲಃ | ಪಾ. ೭-೪-೭೧ | ಇತಿ ನುಟ್ | ವ್ಯತ್ಯಯೇ-
ನೋಪಧಾನಕಾರಲೋಪಃ | ಉತ್ಸವೇ | ಪ್ರಸವೇ | ಷೂ ಪ್ರೇರಣೇ | ಋದೋರಬಿತಿ ಭಾವೇಽಪ್ |

ನಿಮಿತ್ತಾತ್ಮಮರ್ಯಾದೋಗೇ | ಪಾ. ೨-೩-೩೬-೬ | ಇತಿ ಸಪ್ತಮಿಾ | ಭಾಧಾದಿನೋತ್ತರಪದಾಂತೋದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ಸಸಹಿಂ | ಪಹ ಅಭಿಭವೇ | ಅದೃಗಮಹನ ಇತ್ಯಕ್ರೋಕ್ಷಗರ್ಭಂ ದಸೀತಿ ವಚನಾತ್ಕಿಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ಲಿಪ್ತದ್ವಾವಾಧ್ವಿವರ್ಚನಂ | ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಮಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ |
ಅಮದನ್ | ಮದೀ ಹರ್ಷೇ | ಹೇತುಮತಿ ಷಟ್ | ಮದೀ ಹರ್ಷಗ್ಗಪನಯೋರಿತಿ ಘಟಾದಿಷು
ಸಾಠಾನ್ವಿತಾಂ ಹೃಸ್ವ ಇತಿ ಹೃಸ್ವತ್ವಂ | ಛಂದಸ್ಕುಭಯಭೇತಿ ಶಪ ಅರ್ಧಧಾತುಕತ್ವಾಣ್ವೇರನಿಟೀತಿ
ಣಿಲೋಪಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) - ತೇ—ನಿನ್ನ | ಧಿಷಣಾ—ಮನಸ್ಸು | ಅಸ್ಯ—ಕೀರ್ತನಕಾರನಾದ ಈ
ನನ್ನ | ಸ್ತೋತ್ರೇ—ಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿ | ಯತ್—ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ | ಅನಜೇ—(ಆದರದಿಂದ) ಲೀನವಾಗಿದೆಯೋ
(ಆದ್ದರಿಂದ) | ಮಹಃ—ಮಹಾತ್ಮನಾದ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಮಹೀಂ—ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ | ಇಮಾಂ ಧಿಯಂ—
ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ಪ್ರಭರೇ—ಅತಿಶಯವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತೇನೆ | ಸಸಹಿಂ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸತಕ್ಕ | ತಂ
ಇಂದ್ರಂ—ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ದೇವಾಸಃ—(ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ) ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು | ಉತ್ಸವೇ ಚ—
(ತಮ್ಮ) ಅಭ್ಯುದಯಕ್ಕಾಗಿಯೂ | ಪ್ರಸವೇ ಚ—(ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಾದಿ ರೂಪವಾದ) ಧನಕ್ಕಾಗಿಯೂ | ಶವಸಾ—
ಸ್ತುತಿಯ ಬಲದಿಂದ | ಅನು ಅಮದೇ—ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಹರ್ಷಪಡಿಸಿದರು.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸು ಕೀರ್ತನಕಾರನಾದ ಈ ನನ್ನ ಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಆದರದಿಂದ ಲೀನವಾಗಿ
ರುವಕಾರಣ ಮಹಾತ್ಮನಾದ ನಿನಗೆ ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು
ಜಯಿಸತಕ್ಕ ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ತಮ್ಮ ಅಭ್ಯುದಯಕ್ಕಾಗಿಯೂ
ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಾದಿ ರೂಪವಾದ ಧನಕ್ಕಾಗಿಯೂ ತಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಬಲದಿಂದ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಹರ್ಷಪಡಿಸಿದರು.

English Translation

I address to you, who are mighty, this excellent hymn, because your
understanding has been gratified by my praise : the gods have successively
delighted that victorious Indra with the power (of praise) for the sake of
prosperity and wealth.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಧಿಯಂ—ಧೀಶಬ್ದವು ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದ್ದರೂ (ನಿ. ೩-೧೩) ಇಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ
ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಉತ್ಸವೇ ಪ್ರಸವೇ—ಷೂ ಪ್ರೇರಣೆ—ಉತ್ಸವಾರ್ಥಮಭಿವ್ಯಧ್ಯರ್ಥಂ | ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಅಥವಾ
ಶ್ರೇಯೋಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ.

ಸಸಹಿಂ—ಷಹ ಅಭಿಭವೇ | ಶತ್ರುಣಾನುಭಿಭವಿತಾರಂ | ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪರಾಭವಗೊಳಿಸುವ, ಸೋಲಿಸುವ,

ದೇವಾಸಃ :—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು ಎಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—ಕರ್ಮಸು ದೀವ್ಯಂತ ಇತಿ ದೇವಾ ಋತ್ವಿಜಃ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ದೇವಾಃ ಅಥವಾ ದೇವಾಸಃ ಎಂದರೆ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ದೇವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಯಾಸ್ಕರು—ದೇವೋ ದಾನಾದ್ವಾ ದೀಪನಾದ್ವಾ ದ್ಯೋತನಾದ್ವಾ ದ್ಯುಸ್ಥಾನೋ ಭವತೀತಿ ವಾ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ದೇವನೆಂದರೆ ಕೊಡುವವನು, ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನು ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇರುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—

ಸ್ಯಗ್ನಯೋ ಹಿ ವಾರ್ಯಂ ದೇವಾಸೋ ದಧಿರೇ ಚ ನಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೬-೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಾಸೋ ದೀಪ್ಯಮಾನಾ ಋತ್ವಿಜಃ ಎಂದು ದೇವಾಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಶವಸಾ—ಶವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದ್ದರೂ (ನಿ. ೩-೯) ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಶವಸಾ-ಸ್ತುತಿಭಿಃ ಕೀರ್ತನಬಲೇನ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಬಲದಿಂದ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಪೂರ್ವಾರ್ಥವು ಇಂದ್ರನನ್ನು ನೇರವಾಗಿ ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತನೆಂದು ಹೆಸರು. ಉತ್ತರಾರ್ಧವು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಸಂಬೋಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡದೆ ಇಂದ್ರನು ಎದುರಿಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲಾಗಿದೆ ಈ ವಿಧವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಪರೋಕ್ಷಕೃತನೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಕರು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿರುವರು—

ತದ್ಯಾನಿ ನಾಮಾನಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಸ್ತುತೀನಾಂ ದೇವತಾನಾಂ ತದ್ವೈವತಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ |

ಯತ್ಕಾಮ ಋಷೀರ್ಯಸ್ಯಾಂ ದೇವತಾಯಾಮಾರ್ಥಪತ್ಯಮಿಚ್ಛನ್ಸ್ತುತಿಂ ಪ್ರಯುಂಕ್ತೇ ತದ್ವೈವತಃ ಸ ಮಂತ್ರೋ ಭವತಿ | ತಾಸ್ತ್ರಿನಿಧಾ ಋಚಃ ಪರೋಕ್ಷಕೃತಾಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತಾ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಾಶ್ಚ | ತತ್ರ ಪರೋಕ್ಷಕೃತಾಃ ಸರ್ವಾಭಿರ್ನಾಮವಿಭಕ್ತಿಭಿರ್ಯುಜ್ಯಂತೇ, ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಶ್ಚಾಖ್ಯಾತಸ್ಯ || ಅಥ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತಾ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷೋಪಯೋಗಾಸ್ವಮಿತಿ ಚೈತೇನ ಸರ್ವನಾಮ್ನಾ || ಪರೋಕ್ಷಕೃತಾಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತಾಶ್ಚ ಮಂತ್ರಾ ಭೂಯಿಷ್ಠಾ ಅಲ್ಪಶ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಾಃ ||

(ನಿರುಕ್ತ. ದೈವತಕಾಂಡ. ಅಧ್ಯಾಯ ೭. ಖಂಡ ೧-೩)

ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದೈವತಮಂತ್ರ, ಸ್ತುತಿಮಂತ್ರ ಆತೀರ್ಮಂತ್ರ, ಶಪಥ, ಅಭಿಶಾಪ, ಕಪ್ಪಿದ್ಭಾವ, ಪರಿದೇವನಾ, ನಿಂದಾ, ಪ್ರಶಂಸಾ ಎಂದು ಆರ್ಥಾನುಸಾರ ಅನೇಕವಿಧಗಳಿರುವವು. ದೈವತಮಂತ್ರವೆಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಮಹಿಮೆ

ಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಮಂತ್ರ. ಸ್ತುತಿ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರ, ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ಮಂತ್ರ ಅಶೀಃ ಎಂದರೆ ಅಶೀರ್ವಾದ ಅಥವಾ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು ಹಾರೈಸುವ ಮಂತ್ರ. ಶಪಥ ಎಂದರೆ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ. ಅಭಿಶಾಪ ಎಂದರೆ ಕೆಟ್ಟದ್ದನ್ನು ಹಾರೈಸುವಿಕೆ. ಕಶ್ಚಿ ದ್ವಾಪ ಎಂದರೆ ಒಂದು ವಿಷಯ ಅಥವಾ ತತ್ತ್ವದ ವಿವರಣೆ. ಪರಿದೇವನಾ ಎಂದರೆ ವ್ಯಸನ. ನಿಂದಾ ಎಂದರೆ ನಿಂದೆಯು. ಪ್ರಶಂಸಾ ಎಂದರೆ ಹೊಗಳುವಿಕೆಯು, ದಾನಸ್ತುತಿ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅನೇಕ ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ದೈವತವೆಂಬ ಮಕ್ಕಳು ಪರೋಕ್ಷಕೃತ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿರುವವು. ಪರೋಕ್ಷಕೃತನೆಂದರೆ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ದೇವತೆಯು ಎದುರಿಗಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ಆ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷನಾನು ಪದಗಳನ್ನೂ ಕ್ರಿಯಾ ಪದಗಳನ್ನೂ (Third person both in subject and predicate,) ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತನೆಂದರೆ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ದೇವತೆಯು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಎದುರಿಗೆ ಇದ್ದಂತೆ ಭಾವಿಸಿ ಅದನ್ನು ನೀನು, ನಿನ್ನ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ (Second person) ಸಂವೋಧನೆ ಮಾಡಿ ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳು. ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ವೆಂದರೆ-ಉತ್ತಮಪುರುಷ (First person) ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡಿ ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳು. ಈ ಮೂರು ವಿಧ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪರೋಕ್ಷಕೃತ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧ ಮಂತ್ರಗಳೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವವು. ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಮಂತ್ರಗಳು ಕೇವಲ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಾತ್ರವಿರುವವು. ಈ ಕ್ರಮದಂತೆ ಪ್ರಸಕ್ತ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತವಾಗಿಯೂ ಉತ್ತರಾರ್ಧವು ಪರೋಕ್ಷಕೃತವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು.

ಸ್ಮಾರಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಧಿಯಮ್—ಧೈರ್ಯ ಚಿಂತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಧ್ಯಾಯತೇಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೮-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಲಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗವಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಹಲಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಧೀ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ ಇದಕ್ಕೆ ಅಮ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ —ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಯಜಾದೇಶ.

ಭರೇ—ಡುಭೃಜ್ ಭರಣೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ಯ. ಶಪ್ ಏಕರಣ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಃ—ಮಹತ್ ಶಬ್ದ. ಸಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿ ಮಹತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಭಾಂದಸವಾಗಿ ತಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆನಜೇ—ಅಂಜೂ ವ್ಯಕ್ತಿಮುಕ್ತಗತಿಷು. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಿಟ್. ತನ್ನಿಮಿತ್ತ ವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ ಬಂದಾಗ ಅತೆ ಆ ದೇಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೦) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ದೀರ್ಘದ ಪರದಲ್ಲಿ ದ್ವಿಹಲ್ ಧಾತು ಬಂದುದರಿಂದ ತಸ್ಮಾನ್ನೂರ್ ದ್ವಿಹಲಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಕ್ಕೆ ನುಟ್. ಲಿಟಸ್ತುರ್ಮಯೋರೇತಿರೇಟ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೧) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ತಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಏಶಾದೇಶ. ಸ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾನಕಾರಲೋಪ. ಆನಜೇ ಎಂದು ರೂಪ

ವಾಗುತ್ತದೆ. ಯತ್ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉತ್ಸವೇ—ಪ್ರಸವೇ. ಸೂ ಪ್ರೇರಣೇ ಧಾತು. ಋದೋರಪ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಅನಾದೇಶ. ನಿಮಿತ್ತಾತ್ಕರ್ಮಯೋಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೩೬-೩) ಕರ್ಮ (ಫಲ) ಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ಹೇತುವಾಚಕವಾದುದರ ಮೇಲೆ ಸಪ್ತಮೀ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮೀ ಬಂದಿದೆ. ಧಾಢಘ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಸಹಿಮ್—ಷಪ ಅಭಿಭವೇ ಧಾತು. ಆದ್ಯಗಮ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೧) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉತ್ಪೇಗ-ಶ್ಚಂದಸಿ—ಎಂಬ ವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೂ ಕಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿಟ್ ಚ—ಎಂದು ಲಿಡ್ವದ್ಭಾವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಆದಿಹಲ್ ಶೇಷ. ಅನ್ವೇಷಾಮಸಿದ್ಯಶ್ಯತೇ ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾವಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ದೇವಾಸಃ—ದೇವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಗಮ.

ಅಮದನ್—ಮದೀ ಹರ್ಷೇ. ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಹೇತುಮತಿ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಅತ ಉಪಧಾಯೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಮದೀ ಹರ್ಷಗ್ಲೇಪನಯೋಃ—ಎಂದು ಘಟಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಠ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಘಟಾದಯೋ ಮಿತಃ ಎಂದು ಅವುಗಳಿಗೆ ಮಿತಸಂಜ್ಞಾ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚಿನಲ್ಲಿ ಉಪಧಾಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಬಹುವಚನ ಋ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಇತೆಶ್ಚ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪವಾದಾಗ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ ತಕಾರಲೋಪ. ಶಪ್ನವಿಕರಣ. ಇದಕ್ಕೆ ಛಂದಸ್ಯುಭಯಥಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆರ್ಧ ಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಕೇರನಿಟಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾಚಃ ||

ಅಸ್ಯ ಶ್ರವೋ ನದ್ಯಃ ಸಪ್ತ ಬಿಭ್ರತಿ ದ್ಯಾವಾಕ್ಷಾಮಾ ಪೃಥಿವೀ
ದರ್ಶತಂ ವಪುಃ |

ಅಸ್ಮೈ ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮಸಾಭಿಚಕ್ಷೇ ಶ್ರದ್ಧೇ ಕಮಿಂದ್ರ ಚರ-
ತೋ ವಿತರ್ತುರಂ || ೨ ||

|| ಸದಮಾಚಃ ||

ಅಸ್ಯ | ಶ್ರವಃ | ನದ್ಯಃ | ಸಪ್ತ | ಬಿಭ್ರತಿ | ದ್ಯಾವಾಕ್ಷಾಮಾ | ಪೃಥಿವೀ | ದರ್ಶ-
ತಂ | ವಪುಃ |

ಅಸ್ಮೈ ಇತಿ | ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮಸಾ | ಅಭಿಚಕ್ಷೇ | ಶ್ರದ್ಧೇ | ಕಂ | ಇಂದ್ರ |
ಚರತಃ | ವಿತರ್ತುರಂ || ೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಶ್ರವೋ ಯಶಃ ಕೀರ್ತಿಂ ಸಪ್ತ ಇಮಂ ಮೇ ಗಂಗೆ ಇತ್ಯಸ್ಯಾನ್ಮುಚಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯೇನ
ಪ್ರತಿಸಾದಿತಾ ಗಂಗಾದ್ಯಾಃ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕಾ ನದ್ಯೋ ಬಿಭ್ರತಿ | ಧಾರಯಂತಿ | ವೃತ್ತೇಹನನೇನೇಂದ್ರಸ್ಯ
ಯದ್ವ್ಯಷ್ಟೇಃ ಪ್ರದಾತೃತ್ವಂ ತತ್ಪ್ರಭೂತಜಲೋಪೇತಾ ನದ್ಯಃ ಪ್ರಕಟಯಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಸಿ ಚ
ದ್ಯಾವಾಕ್ಷಾಮಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ | ಪೃಥಿವೀತ್ಯಂತರಿಕ್ಷನಾಮು | ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಚಾಸ್ಯ ಸೂರ್ಯಾತ್ಮನಾ
ವರ್ತಮಾನಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ದರ್ಶತಂ ಸರ್ವೈಃ ಪ್ರಾಣಿಭಿರ್ದರ್ಶನೀಯಂ ವಪುಃ | ರೂಪನಾನ್ಮೃತತ್ | ಪ್ರಕಾ-
ಶಾತ್ಮಕಂ ರೂಪಂ ಧಾರಯಂತಿ | ಕಿಂಚಿ ಹೇ ಇಂದ್ರ ಅಸ್ಮೈ ಅಸ್ಮಾಕಮಭಿಚಕ್ಷೇ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯನಾಂ
ಸದಾರ್ಥಾನಾಮಾಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಪ್ರಕಾಶನಾರ್ಥಂ ಶ್ರದ್ಧೇ ಕಂ ಶ್ರದ್ಧಾರ್ಥಂ | ಚಕ್ಷುಷಾ ದೃಷ್ಟೇ ಹಿ ವಸ್ತು-
ನೀದಂ ಸತ್ಯಮಿತಿ ಶ್ರದ್ಧೋತ್ಪಪ್ಯತೇ | ಕಮಿತ್ಯೇತತ್ಪ್ರಾದಪೂರಣಂ | ತದುಭಯಾರ್ಥಂ ಸೂರ್ಯಾ-
ಚಂದ್ರಮಸಾ ವಿತರ್ತುರಂ ಪರಸ್ಪರವ್ಯತಿಹಾರೇಣ ತರಣಂ ಪುನಃಪುನರ್ಗಮನಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ
ಚರತಃ | ವರ್ತೇತೇ | ತ್ವಮೇವ ತದ್ರೂಪಃ ಸಂತರ್ತಸ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಅಸ್ಯ | ಊದಿದಮಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇ-

ರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ದ್ಯಾವಾಪ್ತಮಾ | ದ್ಯೌಶ್ಚ ಪ್ತಮಾ ಚ | ದಿವೋ ದ್ಯಾವೇತಿ ದ್ಯಾವಾದೇಶಃ | ಸುಪಾಂ
 ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರ್ಡಾದೇಶಃ | ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚೇತ್ಯುಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ದರ್ಶತಂ | ಭೃಮ್ನು-
 ದ್ವತೀತ್ಯಾದಿನಾತಚ್ | ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮಸಾ | ಸೂರ್ಯಶ್ಚ ಚಂದ್ರಮಾಶ್ಚ | ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚೇತಿ
 ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯಾನಜಾದೇಶಃ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರಾಕಾರಃ | ಚಂದ್ರಮಸಶಬ್ದೋ ದಾಸೀ-
 ಭಾರಾದಿತ್ಯಾತ್ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತಃ | ಅತೋ ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚೇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯೋ-
 ಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಸ್ಯ ನೋತ್ತರಪದೇನುದಾತ್ತಾವಪೃಥಿವೀತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಅಭಿಚಕ್ಷೇ | ಚಕ್ಷೇಃ
 ಪ್ರಕಾಶನಾರ್ಥತ್ವಂ ಪದಾದಿಲಕ್ಷಣೋ ಭಾವೇ ಕ್ಷಿಪ್ | ತಾದರ್ಭ್ಯೇ ಚತುರ್ಥೀ | ಶ್ರದ್ಧೇ | ದೃತಿಗ್ರಹ-
 ಣಾದ್ಧಾತೇರ್ಭಾವೇ ವಿಚ್ | ಚತುರ್ಥ್ಯೇಕವಚನ ಅತೋ ಧಾತೋರಿತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಉದಾತ್ತ-
 ನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಿತರ್ತುರಂ | ತರತೇರ್ಯಜ್ಞಲುಗಂತಾದಾಣಾದಿಕಃ ಕುರುಚ್ |
 ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯುತ್ಪಂ ||

|| ಪ್ರತಿಗದಾರ್ಥ ||

ಅಸ್ಯ—ಈ ಇಂದ್ರನ | ಶ್ರವಃ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು | ಸಪ್ತ ನದ್ಯಃ—ಗಂಗಾದಿಸಪ್ತನದಿಗಳೂ ಸಹ |
 ಬಿಭ್ರತಿ—ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತವೆ. (ಮತ್ತು) | ದ್ಯಾವಾಪ್ತಮಾ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ | ಪೃಥಿವೀ-
 ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ | ದರ್ಶತಂ—(ಸೂರ್ಯರೂಪದಿಂದ ಸಕಲರಿಗೂ) ಮನೋಹರವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸತಕ್ಕದ್ದು |
 ವಪುಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದೂ ಆದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು (ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತವೆ.) | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ
 ಇಂದ್ರನೇ, | ಅಸ್ಮೇ—ನಮಗೆ | ಅಭಿಚಕ್ಷೇ—(ಸಕಲವೂ) ಗೋಚರವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ | ಶ್ರದ್ಧೇ ತಂ—
 (ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದನಂತರ) ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ | ವಿತರ್ತುರಂ—(ತಮ್ಮ ಗಮನಾ
 ಗಮನರೂಪವಾದ) ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸಂಚಾರವನ್ನು | ಚರತಃ—(ಸೂರ್ಯ ಚಂದ್ರಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ) ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾರೆ. |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಇಂದ್ರನ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಗಂಗಾದಿಸಪ್ತನದಿಗಳೂ, ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತವೆ.
 ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ ಸೂರ್ಯರೂಪದಿಂದ ಸಕಲರ ಗೋಚರಕ್ಕೂ ಮನೋಹರವಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದೂ
 ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದೂ ಆದ ಇಂದ್ರನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮಗೆ
 ಸಕಲ ಪದಾರ್ಥಗಳೂ ಗೋಚರವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ಅನಿಲ್ಲವೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದನಂತರ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು
 ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಗಮನಾಗಮನರೂಪವಾದ
 ಸಂಚಾರಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

The seven rivers display his glory ; heaven and earth, and
 sky display his visible form : the sun and moon, Indra, perform their revolu-
 tions, that we may see, and have faith in what we see.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಶ್ರವಃ—ಶ್ರವಃ ಎಂದರೆ ಕೀರ್ತಿಯು. ಶ್ರವಶ್ವಾಸಿ ಪ್ರಶಂಸಾಂ ಜ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತವಚನವಿರುವುದು. (ನಿ. ೪-೨೪).

ಅಸ್ಯ ಶ್ರವೋ ನದ್ಯಃ ಸಪ್ತ ಬಿಭ್ರತಿ—ಇಲ್ಲಿ ಸಪ್ತನದಿಗಳೆಂದರೆ ಇಮಂ ಮೇ ಗಂಗೇ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ (ಮ. ಸಂ. ೧೦-೭೫-೫) ಗಂಗಾ, ಯಮುನಾ, ಸರಸ್ವತೀ, ಶುತುದ್ರಿ, ಪರುಷ್ಣೀ, ಅಸಿಕ್ನೀ, ಮರುದ್ವೃಧಾ ಎಂಬ ಏಳು ನದಿಗಳು. ಈ ಏಳು ನದಿಗಳೂ ಇಂದ್ರನ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿಯುವವು. ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನು ಮೇಘಗಳನ್ನಾವರಿಸಿ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕವು ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ಬೀಳುವಂತೆ ತಡೆದಿದ್ದಾಗ ಆ ವೃತ್ತನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕವು ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಆ ಉದಕದಿಂದ ಗಂಗಾದಿ ಸಪ್ತನದಿಗಳು ಬಹುವಾದ ಉದಕಗಳಿಂದ, ತುಂಬಿ ಹರಿಯುತ್ತಾ ಇಂದ್ರನ ವೃತ್ತವಧಾದಿಸಾಹಸಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾ ಅವನ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಬೆಳಗುವವು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ನದಿಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಮಾಡಿದ ವೃತ್ತವಧವೇ ಕಾರಣವೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು—

ಅಸಾನುತಿಷ್ಠದ್ಧರುಣಹರಂ ತನೋಂತರ್ವೃತ್ರಸ್ಯ ಜಠರೇಷು ಪರ್ವತಃ |

ಅಭೀಮಿಂದ್ರೋ ನದ್ಯೋ ವಪ್ರಿಣಾ ಹಿತಾ ವಿಶ್ವಾ ಅನುಷ್ಠಾಃ ಪ್ರವಣೇಷು ಜಿಘ್ಷತೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೫೪-೧೦)

ತದು ಪ್ರಯಕ್ಷತಮಮಸ್ಯ ಕರ್ಮ ದಸ್ತಸ್ಯ ಚಾರುತಮಮಸ್ತಿ ದಂಸಃ |

ಉಪಹ್ವರೇ ಯದುಪರಾ ಅಸಿನ್ತನ್ಮಧ್ವರ್ಣಸೋ ನದ್ಯ ೧ ಶ್ವತಸ್ಯಃ ||

(ಮ. ಸಂ ೧-೬೨-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳು ಸಮರ್ಥಿಸುವವು.

ದ್ಯಾವಾಕ್ಷಾಮೌ—ಗೌಃ ಗ್ರಾಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಪೃಥಿವೀ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಷಾಮಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೫) ದ್ಯಾವಾಕ್ಷಾಮಾ ಎಂದರೆ ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವಿಗಳು, ಸ್ವರ್ಗಭೂಮಿಗಳು ಎಂದರ್ಥವು.

ಪೃಥಿವೀ—ಅಂಬರಂ ವಿಯತ್ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನಾರು ಅಂತರಿಕ್ಷ ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದವು ಪರಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪೃಥಿವೀ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದರ್ಥವು. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ದ್ಯಾವಾಕ್ಷಾಮಾ ಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷ ಸ್ವರ್ಗಗಳು ಎಂದರ್ಥವು.

ದರ್ಶತಂ ವಪುಃ—ದರ್ಶನೀಯಂ ರೂಪಂ | ಸುಂದರಾಕಾರವು. ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಸ್ವರ್ಗಗಳು ಸೂರ್ಯ ರೂಪದಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ಇಂದ್ರನ ಸುಂದರನಾದ ಆಕಾರವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ ಅವನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಬೆಳಗುವವು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಭಿಚಕ್ಷೇ, ಶ್ರದ್ಧೇ—ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ನೋಡುವುದರಿಂದ ಇಂತಹ ವಸ್ತುಗಳಿರುವುದು ಸತ್ಯವು ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಹುಟ್ಟುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಉದಯಾಸ್ತಗಳಿಂದ ನಮಗೆ ಗೋಚರಿಸುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರು ಇಂದ್ರನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ನಮಗೆ ನಂಬಿಕೆ ಹುಟ್ಟುವಂತೆ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣುಗಳಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಕಾಣಿಸುತ್ತಾ ಇರುವರು. ಮನುಷ್ಯರಾದ ನಮಗೆ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಪರ್ವತ ನದಿ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳು ಸತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವುವು ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆಯು ಹುಟ್ಟುವುದು ಸಹಜವು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸದಿರುವ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಾಗಿ ನಂಬಿಕೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರು ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಗೋಚರಿಸುತ್ತಿರುವರು. ಅವರನ್ನು ಇಂದ್ರನೇ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರನ್ನು ನೋಡಿದಾಗಲೆಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರನ ಮಹಿಮೆಯು ನಮ್ಮ ಸ್ಮೃತಿಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗುವುದು. ಇಂದ್ರನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ನಾವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ನೋಡಲಾಗದಿದ್ದರೂ ನಮಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವ ಸೂರ್ಯ ಚಂದ್ರರನ್ನು ನೋಡುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಾವು ಸುಲಭವಾಗಿ ಊಹಿಸಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದೆಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿ ಪ್ರಾಯವು.

ಕಂ—ಯಾಸ್ಕರು ಈ ಶಬ್ದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಅಥ ಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತೇಽರ್ಥೇಽಮಿತಾಕ್ಷರೇಷು ಗ್ರಂಥೇಷು ವಾಕ್ಯಪೂರಣಾ ಅಗಚ್ಛಂತಿ ಪದ-
ಪೂರಣಾಪ್ತೇ ಮಿತಾಕ್ಷರೇಷ್ವನರ್ಥಕಾಃ ಕಮಾಮಿದ್ವಿತಿ ||

(ನಿ. ೧-೯)

ಎಂದರೆ ಕಂ ಈಂ ಇತ್ ಉ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಾರ್ಥವಿಲ್ಲ. ಇವುಗಳು ಭಂದೋಬದ್ಧವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಕಡಮೆಯಾಗಿರುವ ಒಂದೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪರಿಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಶ್ರವಃ—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ ಅನಾದೇಶ. ಶ್ರವಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾದಿನಿರ್ವಿತ್ಯಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.!

ಅಸ್ಯ—ಇದಮ್ ಶಬ್ದ. ಪಷ್ವೀ ಏಕವಚನ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ಪ್ರ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅದಂತನಿಬಂಧನವಾಗಿ ಸ್ಯ ಆದೇಶ. ಹಲಿ ಲೋಪಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಿಗೆ ಲೋಪ. ಊಡಿದಂಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬಿಭೃತಿ—ಭೃಜ್ ಭರಣೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಭೃ-
ಸ್ತಾತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಾದೇಶ. ಶ್ಲವಿಕರಣ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಭೃಜಾಮಿತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ಪ್ರ. ಯಣಾದೇಶ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದ್ಯಾವಾಕ್ಷಾಮಾ—ದ್ಯೌಶ್ಚಕ್ಷಾಮಾ ಚ ದ್ಯಾವಾಕ್ಷಾಮಾ ದಿವೋ ದ್ಯಾವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಿವಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾದೇಶ. **ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಡಾದೇಶ.

ದರ್ಶತಮ್—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. **ಭೃನ್ವದಿತಿ**—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅತಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. **ಚಿತೇ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮಸೌ—ಸೂರ್ಯಶ್ಚ ಚಂದ್ರಮಾಶ್ಚ ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮಸೌ ದೇವತಾಪ್ತಂ ದ್ವೇ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಅನಜಾದೇಶ. **ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್**—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಚಂದ್ರಮಸ್ ಶಬ್ದವು ದಾಸೀಭಾರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ದೇವತಾಪ್ತಂ ದ್ವೇ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಉಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಕ್ಕೆ ನೋತ್ತರಪದೋನುದಾತ್ತಾದಾವಪೃಥಿವೀ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಭಿಚಕ್ಷೇ—ಚಕ್ಷಿಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ನಾಚಿ. ಧಾತು. **ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್**—(೨೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಭಿಚಕ್ಷ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಾದರ್ಭ್ಯೇ ಚತುರ್ಥೀವಾಚ್ಯಾ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. **ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ ಕೃತ್**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶ್ರದ್ಧೇ—ಷುಧಾಞ್ ರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. **ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ**—ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿಗ್ರಹಣಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಚ್ಛಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿಚಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ **ಆತೋ ಧಾತೋಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ಅನುದಾತ್ತ ಪರವಾದಾಗ ಉದಾತ್ತಾಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದುದರಿಂದ **ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚ ಯತೋ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿತರ್ತುರಮ್—ತ್ವಾ ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಪಾನಃಪುನ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಜ್ ಬಂದಾಗ **ಯಜೋಽಚಿ ಚ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನೈಮಿತ್ತಿಕವಾಗಿ ಲೋಪ. ಯಜ್ಞಉಗಂತದ ಮೇಲೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಕುರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ||೨||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತಂ ಸ್ಮಾ ರಥಂ ಮಘವನ್ಮಾವ ಸಾತಯೇ ಜೈತ್ರಂ ಯಂ ತೇ

ಅನುಮದಾಮ ಸಂಗಮೇ |

ಆಜಾ ನ ಇಂದ್ರ ಮನಸಾ ಪುರುಷ್ವತ ತ್ವಾಯದ್ಭ್ಯೋ ಮಘವ-

ಶ್ವರ್ಮ ಯಚ್ಛ ನಃ || ೩ ||

ಪದಪಾಠಃ

ತಂ | ಸ್ಮ | ರಥಂ | ಮಘಽವನ್ | ಪ್ರ | ಅವ | ಸಾತಯೇ | ಜೈತ್ರಂ | ಯಂ |

ತೇ | ಅನುಽಮದಾಮ | ಸಂಽಗಮೇ |

ಆಜಾ | ನಃ | ಇಂದ್ರ | ಮನಸಾ | ಪುರುಽಸ್ತುತ | ತ್ವಾಯತ್ಽಭ್ಯಃ | ಮಘಽ-

ವನ್ | ಶ್ವರ್ಮ | ಯಚ್ಛ | ನಃ || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಮಘವನ್ ಧನವನ್ನಿಂದ್ರ ಸಾತಯೇತ್ಯಸ್ಮಾಕಂ ಧನಲಾಭಾಯ ತಂ ಸ್ಮ ತಮೇವ ರಥಂ ಪ್ರಾವ | ಪ್ರೇರಯ | ವರ್ತಯ | ನೋತ್ಯಸ್ಮಾಕಂ ಮನಸಾ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಪುರುಷ್ವತ ಬಹುಶಃ ಸ್ತುತೇಂದ್ರ ತೇ ತವ ಸ್ವಭೂತಂ ಜೈತ್ರಂ ಜಯಶೀಲಂ ಯಂ ರಥಂ ಸಂಗಮೇ ಶತ್ರುಭಿಃ ಸಹ ಸಂಗಮನ ಆಜಾ ಯುದ್ಧೇ ಸತ್ಯನುಮದಾಮ | ವಯಮನುಕ್ರಮೇಣ ಸ್ತುಮಃ | ಅಪಿ ಚ ಹೇ ಮಘವನ್ ತ್ವಾಯದ್ಭ್ಯಸ್ತಾಂ ಕಾಮಯಮಾನೇಭ್ಯೋ ನೋತ್ಯಸ್ಮಭ್ಯಂ ಶರ್ಮ ಸುಖಂ ಯಚ್ಛ | ದೇಹಿ || ಅವ | ಅವ ರಕ್ಷಣಗತಿಕಾಂತೀ-ತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾದವತಿರತ್ರೆ ಗತ್ಯರ್ಥಃ | ಸಂಗಮೇ | ಗ್ರಹವೃದ್ಧಿಗಮಶ್ಚೇತಿ ಕರ್ಮಣ್ಯಸ್ | ಛಾಛಾದಿನೋ-ತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಆಜಾ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಡಾದೇಶಃ | ತ್ವಾಯದ್ಭ್ಯಃ | ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ | ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋಶ್ಚೇತಿ ಮಹರ್ಯಂತಸ್ಯ ತ್ವಾದೇಶಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ದಕಾರ-ಸ್ಯಾತ್ವಂ | ಕೃಜಂತಾಲ್ಪಟಃ ಶತ್ರು | ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಪಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಸತಿ ಕೃಚಾ ಸಹೈಕಾದೇಶ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೇತಿ ತಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಮಘವಾ ಇಂದ್ರ—ಧನಯುಕ್ತನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಸಾತಯೇ—(ನಮಗೆ) ಧನಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ
ತಂ ಸ್ಮ ರಥಂ—ನಿನ್ನ ಆ ರಥವನ್ನೇ | ಪ್ರಾವ—(ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ) ಕಳುಹಿಸಿಕೊಡು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಮನಸಾ—
ಮನಃಪೂರ್ವಕವಾಗಿ | ಪುರುಷ್ವತ—(ನಮ್ಮಿಂದ) ಅನೇಕವೇಳೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಇಂದ್ರನೇ | ತೇ—
ನಿನ್ನದಾದುದೂ | ಜೈತ್ರಂ—ಜಯವನ್ನು ಪಡೆಯತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ | ಯಂ—ಯಾವ (ಅದೇ) ರಥವನ್ನು |
ಸಂಗಮೇ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸುವ | ಆಜಾ—ಯುದ್ಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ | ಅನುಮದಾಮ—(ಯುದ್ಧ
ರಂಗದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ) ಹರ್ಷಪಡುತ್ತೇವೆ | ಮಘವಾ—ಧನಯುಕ್ತನಾದ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಾಯದ್ಭ್ಯಾಃ—ನಿನ್ನ
(ಸಹಾಯವ)ನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ | ನಃ—ನಮಗೆ | ಶರ್ಮ—ಸುಖವನ್ನು | ಯಚ್ಛೇ—ಕೊಡು ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಧನಯುಕ್ತನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮಗೆ ಧನವನ್ನು ಹೊಂದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿನ್ನ ರಥವನ್ನು ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ
ಕಳುಹಿಸಿಕೊಡು. ನಿನ್ನನ್ನು ನಾವು ಅನೇಕವೇಳೆ ಮನಃಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಮತ್ತು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು
ಎದುರಿಸುವ ಯುದ್ಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ನಿನ್ನ ಜಯಶಾಲಿಯಾದ ರಥವನ್ನು ಯುದ್ಧರಂಗದಲ್ಲಿ ನೋಡಿದೊಡನೆಯೇ
ನಮಗೆ ಜಯವು ಸಿದ್ಧವೆಂದ. ಹರ್ಷಿಸುತ್ತೇವೆ. ಧನಯುಕ್ತನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ
ನಮಗೆ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡು.

English Translation

Maghavan, despatch your chariot to bring us wealth ; that victorious
car, which, Indra, who are much praised by us in time of war, we rejoice to
behold in battle : O, Maghavan, grant happiness to those who are devoted
to you.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಸ್ಮ—ಭಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವು ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.
ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏನು ಎಂದರ್ಥವು. ತಂ ಸ್ಮ—ತಮೇನ, ಅದನ್ನೇ ಎಂದರ್ಥವು.

ಪ್ರ ಅವ—ಅವ ರಕ್ಷಣಗತಿಕಾಂತೀತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾದವತಿರತ್ನ ಗತ್ಯರ್ಥಃ | ಅವ ಧಾತುವಿಗೆ ರಕ್ಷಣಾದಿ
ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಆದುದರಿಂದ
ಪ್ರಾವ ಎಂದರೆ ಪ್ರೇರಿಸು, ಕಳುಹಿಸು ಎಂದರ್ಥವು.

ಸಂಗಮೇ ಆಜಾ—ಶತ್ರುಭಿಃ ಸಹ ಸಂಗಮನ ಆಜಾ ಯುದ್ಧೇ | ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ಸಂಧಿಸಿಮಾಡುವ
ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ.

ಮನಸಾ ಪುರುಷ್ಪತ—ನಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಎಂದರೆ ಮನಃಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಬಹಳವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನು.

ತ್ವಾಯದ್ಭ್ಯಃ—ತ್ವಾಂ ಕಾಮಯಮಾನೇಭ್ಯೋ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ | ನಿನ್ನನ್ನು (ಇಂದ್ರನನ್ನು) ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ನಮಗೆ. ಈ ಶಬ್ದವು ಯಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅವ—ಅವ ರಕ್ಷಣಾದಿಷು. ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಲೋಟಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಶಪ್‌ವಿಕರಣ. ಅತೋ ಹೇಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗ್ಗೆ ಲುಕ್. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಾತಯೇ—ಊತಿಯೋತಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಚತುರ್ಥೀಏಕ ವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅನುಮದಾಮ—ಮದೀ ಹರ್ಷಗ್ಲೇಪನಯೋಃ. ಧಾತು ಲೋಟ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪ ಯದ್ಯತ್ಪ್ರಾನ್ತಿ ತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು. ತಾಸ್ಯನುಡಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ ತಿಜಾಚೋದಾತ್ತೇವತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಅನು) ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂಗಮೇ—ಗಮಲ್ಪ ಗತೌ ಧಾತು. ಗೃಹವ್ಯದೃನಿಶ್ಚಿಗಮಶ್ಚ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾಥಘಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಆಜಾ—ಆಜಿ ಶಬ್ದ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಡಾದೇಶ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿಲೋಪ.

ತ್ವಾಯದ್ಭ್ಯಃ—ತ್ವಾಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ತ್ವಾಯತಿ. ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕ್ಯಚ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋಶ್ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ತ್ವ ಆದೇಶ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ವ. ಸನಾ ದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವಾಯ ಎಂಬ ಕ್ಯಜಂತವು ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಲಙ್‌ರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾದ ಕ್ಯಚಿನ ಆಕಾರದೊಡನೆ ಏಕಾದೇಶ (ಅತೋಗುಣೇ) ಬಂದುದರಿಂದ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದೂ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಯಚ್ಚ—ದಾಣ್ ದಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲೋಟಮಧ್ಯಮ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪಿಗೆ ಸೇರ್ಹೈಪಿಚ್ಚ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಆದೇಶ. ಶಪ್‌ವಿಕರಣ. ಸಾಘ್ರಾಧ್ಯಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ

ಯಚ್ಛಾ ದೇಶ. ಅತೋ ಹೇಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್. ಯಚ್ಛ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ನಯಂ ಜಯೇಮು ತ್ವಯಾ ಯುಜಾ ವೃತಮಸ್ಮಾಕಮಂಶ-
ಮುದವಾ ಭರೇಭರೇ ।

ಅಸ್ಮಭ್ಯಮಿಂದ್ರ ವರಿವಃ ಸುಗಂ ಕೃಧಿ ಪ್ರ ಶತ್ರುಣಾಂ ಮಘ-
ವನ್ವೃಷ್ಣಾ ರುಜ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನಯಂ । ಜಯೇಮು । ತ್ವಯಾ । ಯುಜಾ । ವೃತಂ । ಅಸ್ಮಾಕಂ । ಅಂಶಂ ।
ಉತ್ । ಅವ । ಭರೇಽ ಭರೇ ।

ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ । ಇಂದ್ರ । ವರಿವಃ । ಸುಗಂ । ಕೃಧಿ । ಪ್ರ । ಶತ್ರುಣಾಂ । ಮಘಃ ।
ವನ್ । ವೃಷ್ಣಾ । ರುಜ || ೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಯುಜಾಸ್ಮಾಭಿಯುಕ್ತೇನ ಸಹಾಯಭೂತೇನ ತ್ವಯಾ ವೃತಮಾವೃಣಂತಂ ಶತ್ರುಂ
ವಯಂ ಸ್ತೋತಾರೋ ಜಯೇಮು । ಅಭಿಭವೇಮು । ಅಪಿ ಚ ಭರೇಭರೇ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಸಂಗ್ರಾಮೇಽ-
ಸ್ಮಾಕಮಂಶಮಸ್ಮದೀಯಂ ಭಾಗಮುದನ । ಶತ್ರುಕೃತಪೀಡಾಪರಿಹಾರೇಣೋತ್ಕೃಷ್ಟಂ ರಕ್ಷ । ತಥಾ ಹೇ

ಇಂದ್ರ ವರಿವೋ ಧನಮಸ್ಮಭ್ಯಂ ಸುಗಂ ಸುಗಮಂ ಸುಪ್ರಾಪಂ ಕೃಧಿ | ಕುರು | ತಥಾ ಹೇ ಮಘವನ್
ಶತ್ರುಣಾಮಸ್ಮದಪ್ರವಕಾರಿಣಾಂ ವೃಷ್ಟಾ ವೃಷ್ಟಾ ನಿ ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರ ರುಜ | ಪ್ರಭಂಗ್ನಿ | ಬಾಧ-
ಸ್ವೀಕೃರ್ಥಃ || ವೃತಂ | ವೃಷ್ ವರಣೇ | ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ತುಗಾಗಮಃ | ಸುಗಂ | ಸುದುರೋ-
ರಧಿಕರಣ ಇತಿ ಗಮೇರ್ಧಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕೃಧಿ | ಶ್ರುಶ್ವಣುಷ್ಠಾಕೃವೃಭ್ಯ ಇತಿ ಹೇರ್ಧಿಃ | ರುಜ | ರುಜೋ
ಭಂಗೇ | ತಾದಾದಿಕಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) | ಯುಜಾ—(ನಮಗೆ ಸಹಾಯಕನಾಗಿ) ನಮ್ಮೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ |
ತ್ವಯಾ—ನಿನ್ನ ಸಹಾಯದಿಂದ | ವೃತಂ—ನಮ್ಮನ್ನು ಮುತ್ತಿರುವ ಶತ್ರುವನ್ನು | ವಯಂ—(ನಿನ್ನ ಭಕ್ತರಾದ)
ನಾವು | ಜಯೇಮು—ಜಯಿಸುವಂತೆ ಆಗಲಿ. | ಭರೇಭರೇ—ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿಯೂ | ಅಸ್ಮಾಕಂ—
ನಮ್ಮ ನಮ್ಮ | ಅಂಶಂ—ಭಾಗವನ್ನು | ಉದವ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ಕಾಪಾಡು | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ವರಿವಃ—
ಧನವು | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ—ನಮಗೆ | ಸುಗಂ—ಸುಲಭವಾಗಿ ಸೇರುವಂತೆ | ಕೃಧಿ—ಮಾಡು. | ಮಘವನ್—
ಧನವಂತನಾದ ಇಂದ್ರನೇ | ಶತ್ರುಣಾಂ—ಶತ್ರುಗಳ | ವೃಷ್ಟಾ—ಪ್ರಾಬಲ್ಯಗಳನ್ನು | ಪ್ರರುಜ—ಕ್ಷೀಣಿಸು
ವಂತೆ ಮಾಡು |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮ್ಮೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ ನಿನ್ನ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಾವು ಆವರಿಸುವ ಶತ್ರುವನ್ನು
ಜಯಿಸುವಂತಾಗಲಿ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ನಮ್ಮ ಭಾಗವನ್ನು ಶತ್ರುಗಳ ಪೀಡೆಯಿಲ್ಲದಂತೆ
ಕಾಪಾಡು. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನಮಗೆ ಧನವು ಸುಲಭವಾಗಿ ಸೇರುವಂತೆ ಮಾಡು. ಮತ್ತು ಧನವಂತನಾದ ಇಂದ್ರನೇ,
ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವು ಕ್ಷೀಣಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು.

English Translation

May we, having you for our ally, overcome our adversaries in every
encounter ; defend our portion ; render riches easily attained by us ; enfeeble,
Maghavan, the vigour of our enemies.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಯಂ ಜಯೇಮು ತ್ವಯಾ ಯುಜಾ ವೃತಂ—ವೃಷ್ ವರಣೇ | ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ
ನಮ್ಮನ್ನು ಬಂದು ಮುತ್ತುವ ಶತ್ರುವನ್ನು ನಿನ್ನ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಾವು ಜಯಿಸುವಂತಾಗಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಸ್ಮಾಕಂ ಅಂಶಂ ಉತ್ ಅವ ಭರೇ ಭರೇ—ನಮ್ಮ ಭಾಗವನ್ನು ಎಂದರೆ ನಮಗೆ ಸೇರಿದ ಗೃಹಾದಿ
ಗಳನ್ನು, ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು, ಧನವನ್ನು ಇತರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಯುದ್ಧದಲ್ಲಿಯೂ ಶತ್ರುಗಳ ವಶವಾಗದಂತೆ ರಕ್ಷಿಸು
ಎಂದರ್ಥವು. ಭರೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಯುದ್ಧದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು
ಸೂಚಿಸುವುದು.

ವರಿವಃ—ಮಘಂ ರೇಕ್ಷಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಧನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವರಿವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ವರಿವಃ ಎಂದರೆ ಧನ ಎಂದರ್ಥವು.

ಸುಗಂ ಕೃಧಿ—ನಮಗೆ ಧನವು ಸುಲಭವಾಗಿ ದೊರಕುವಂತೆ ನಾಡು.

ವೃಷ್ಟಾ—ವೀರ್ಯ, ಅಥವಾ ಪರಾಕ್ರಮ.

ರುಜ—ರುಜೋ ಭಂಗೇ | ಭಗ್ನನಾಡು, ನಾಶನಾಡು ಎಂದರೆ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ವೃಷ್ಟಾ ಪ್ರ ರುಜ—ಶತ್ರುಗಳ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು (ಗರ್ವವನ್ನು) ಆಡಗಿಸು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಜಯೇಮು—ಜಿ ಜಯೇ ಧಾತು. ವಿಧಿಲಿಜ್ ಉತ್ತಮವುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಂ ಜಾತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಾಸುಟಾಗಮ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಆಯಾ ದೇಶ. ಅತೋ ಯೇ ಯಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾಸ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ. ಲೋಪೋ ವ್ಯೋವಲಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕಾರಲೋಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರವಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜಾ—ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸಾವೇಕಾಚಿ ಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭರೇ ಭರೇ—ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನ ಬಂದಾಗ ತಸ್ಯ ಪರಮಾನ್ವೇದಿತಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಪರರೂಪಕ್ಕೆ ಆಮ್ನೇದಿತಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನುದಾತ್ತಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

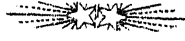
ವೃತಮ್—ವೃಜ್ ವರಣೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಕಾಗಮ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸುಗಮ್—ಗಮ್ ಲೃ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸು ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಸುದುರೋರಧಿ-ಕರಣೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೪೪-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ವಸಾನುಧ್ಯಾದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೃಧಿ—ಡುಕೃಜ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸೇರ್ಹ್ಯಪಿಚ್ಚೆ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಅದಕ್ಕೆ ಶ್ರುತ್ಯಣಪ್ತೌ ವೃಭ್ಯಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಧಿ ಆದೇಶ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃಷ್ಟ್ಯಾ—ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶೇಶ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ರುಜ—ರುಜೋ ಭಂಗೇ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಲೋಟ್‌ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶವಿಕರಣ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಹಿತ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಜಾತ್ತಿನಂತಾಗುವುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧೇಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತೋ ಹೇಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನಾನಾ ಹಿ ತ್ವಾ ಹವಮಾನಾ ಜನಾ ಇಮೇ ಧನಾನಾಂ ಧರ್ತರ-
ವಸಾ ವಿಪನ್ಯವಃ |

ಅಸ್ಮಾಕಂ ಸ್ಮಾ ರಥಮಾ ತಿಷ್ಠ ಸಾತಯೇ ಜೈತ್ರಂ ಹೀಂದ್ರ
ನಿಭೃತಂ ಮನಸ್ತವ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನಾನಾ | ಹಿ | ತ್ವಾ | ಹವಮಾನಾಃ | ಜನಾಃ | ಇಮೇ | ಧನಾನಾಂ | ಧರ್ತಃ |

ಅವಸಾ | ವಿಪನ್ಯವಃ |

ಅಸ್ಮಾಕಂ | ಸ್ಮಾ | ರಥಂ | ಆ | ತಿಷ್ಠ | ಸಾತಯೇ | ಜೈತ್ರಂ | ಹಿ | ಇಂದ್ರ | ನಿಭೃತಂ |
ಮನಃ | ತವ || ೫ ||

ಸಾಯಾಚಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಧನಾನಾಂ ಧರ್ತೆರ್ಗೋಹಿರಣ್ಯಾದಿರೂಪಾಣಾಂ ದ್ರವ್ಯಾಣಾಂ ಧಾರಯಿತರಿಂದ್ರ ವಿಪನ್ಯವಃ | ಸ್ತೋತ್ರನಾನ್ಯೇತತ್ | ಸ್ತೋತಾರ ಇಮೇ ಜನಾ ಅವಸಾ ರಕ್ಷಣೇನ ಹೇತುನಾ ತ್ವಾ ಹವಮಾನಾಸ್ತಮಾ-
ಹ್ವಯಂತೋ ನಾನಾ ಹಿ | ವಿಭಿನ್ನಾಃ ಖಲು | ತೇಷಾಂ ಮಧ್ಯೇಸ್ತಾಕಂ ಸ್ತಾಸ್ತಾಕಮೇವ ಸಾತಯೇ
ಧನದಾನಾಯ ರಥಮಾತಿಷ್ಠ | ಆರೋಹ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ನಿಭೃತಮವ್ಯಾಕುಲಂ ತವ ಮನಸ್ವಿತ್ರಂ ಜೈತ್ರಂ
ಹಿ | ಜಯಶೀಲಂ ಖಲು | ಶತ್ರುಂಜ್ವಾತ್ವಾಸ್ತಭ್ಯಂ ಧನಂ ದಾತುಂ ಸಮರ್ಥಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಸಾತಯೇ |
ಷಣು ದಾನೇ | ಕ್ವಿನಿ ಜನಸನಖನಾಂ ಸನ್ಯುಲೋರಿತ್ಯಾತ್ಮಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಧನಾನಾಂ—(ಗೋಹಿರಣ್ಯಾದಿರೂಪವಾದ) ಧನಗಳಿಗೆ | ಧರ್ತೆಃ—ಧಾರಕನಾದ ಇಂದ್ರನೇ | ವಿಪ-
ನ್ಯವಃ—(ನಿನ್ನ) ಭಕ್ತರಾದ | ಇಮೇ ಜನಾಃ—ಈ ಪ್ರಜೆಗಳು (ಈ ಪ್ರಜೆಗಳ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ) | ಅವಸಾ —
ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಹವಮಾನಾಃ—ಕರೆಯುತ್ತಿರುವವರು | ನಾನಾ ಹಿ—
ಬಹುಮಂದಿ ಇದ್ದಾರೆ | (ಅವರಲ್ಲಿ) ಅಸ್ತಾಕಂ ಸ್ತ—ನಮಗೇನೆ | ಸಾತಯೇ—ಧನದಾನಕ್ಕಾಗಿ | ರಥಂ—
ರಥವನ್ನು | ಆ ತಿಷ್ಠ—ಹತ್ತಿಕುಳಿತುಕೊ | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ನಿಭೃತಂ—ಅವ್ಯಾಕುಲವಾದ
(ಸ್ತಿಮಿತವಾದ) | ತವ—ನಿನ್ನ | ಮನಃ—ಮನಸ್ಸು | ಜೈತ್ರಂ ಹಿ—ಜಯಶೀಲವಾದದ್ದೇ ಅಲ್ಲವೇ—

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಗೋಹಿರಣ್ಯಾದಿರೂಪವಾದ ಧನಗಳಿಗೆ ಧಾರಕನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಭಕ್ತರಾದ ಈ ಪ್ರಜೆಗಳ ಗುಂಪಿ-
ನಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಿರುವವರು ಬಹುಮಂದಿ ಇದ್ದಾರೆ. ಅವರಲ್ಲಿಲ್ಲಾ
ನಮಗೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ರಥವನ್ನು ಹತ್ತಿ ಕುಳಿತುಕೊ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ,
ಸ್ತಿಮಿತವಾದ ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸು ಜಯಶೀಲವಾದದ್ದೇ ಅಲ್ಲವೇ ?

English Translation

Many are the men who call upon you for your protection : mount your
car to bring wealth to us, for your mind, Indra, is composed, and resolved on
victory.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ವಿಪನ್ಯವಃ—ವಿಪ್ರಃ ಎಗ್ರಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಮೇಧಾವಿ ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಪನ್ಯವಃ
ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೯) ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬುದ್ಧಿವಂತರು ಎಂದರ್ಥವು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು
ಸ್ತೋತ್ರನಾಡುವವರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ನಾ ನಾ ಹಿತ್ವಾ ಹವಮಾನಾ ಜನಾ ಇಮೇ ವಿಪನ್ಯವಃ—ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ನೆರೆದು ನಿನ್ನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಜನರು ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿ ಇರುವರು. ಎಂದರೆ ಅವರ ಅಭೀಷ್ಟೆಗಳು ನಾನಾವಿಧವಾಗಿರುವುವು. ಅವರೆಲ್ಲರೂ ನಿನ್ನನ್ನು ತಮತಮಗೆ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ತಮಗೆ ಬೇಕಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಿರುವರು.

ಧನಾ ನಾಂ ಧರ್ತೇ—ಗೋವುಗಳು, ಹಿರಣ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಧನಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವನು ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆ ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೊಂದಿರುವವನು, ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿರುವವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಅಸ್ಮಾಕಂ ಸಾತೆಯೇ—ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಜನರಲ್ಲಿ ನಾವೂ ಸೇರಿರುವೆವು. ನಮಗೆ ಬೇಕಾದುದು ಧನವು.

ರಥಂ ಆ ತಿಷ್ಠ—ನಮಗೆ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ (ಬೇಗನೆ) ರಥವನ್ನು ಹತ್ತು (ಹೊರಟು ಬಾ)

ಜೈತ್ರಂ ಹಿ ಇಂಧ್ರ ನಿಭೃತಂ ಮನಃ ತವ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸು ಅವ್ಯಾಕುಲವಾಗಿ ಜಯದಲ್ಲಿಯೇ ನಿಶ್ಚಿಂತವಾಗಿರಲಿ ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಹವಮಾನಾಃ—ಹೈವಾ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನ್‌ಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಶಪ್ ಎಕರಣ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅನಾದೇಶ. ಅನೇಮುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಂತಾಂಗಳಿಗೆ ಮುಕಾಗಮ. ಶಪ್ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ತಿಷ್ಠ—ಷ್ಯ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. ಲೋಞ್ಞಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಸಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಶಪ್ ಎಕರಣ. ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಪಾಘ್ರಾಧ್ಯಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಷ್ಠಾದೇಶ. ಅತೋ ದೇಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಾತೆಯೇ—ಷಣು ದಾನೇ ಧಾತು. ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜನಸನಖನಾಂ ಸನ್ಯುಲೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮ. ಸಾತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಲೂತಿಯೂತಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿ ನಿಪಾತವಾಗಿದೆ. ಚತುರ್ಥಿಏಕವಚನಾಂತ. ॥ ೫ ॥

ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ

ಗೋ॑ಜಿತಾ॑ ಬಾ॒ಹೂ॑ ಅ॒ಮಿತ॑ಕ್ರತುಃ ಸಿ॒ಮಃ ಕ॒ರ್ಮ॑ನ್ಯ॒ರ್ಮ॑ಙ್ಗು-
ತ॒ಮೂ॑ತಿಃ ಜ॒ಖಂಕ॑ರಃ ।

ಅ॒ಕ॒ಲ್ಪಃ ಇಂ॑ದ್ರಃ ಪ್ರ॒ತಿ॒ಮಾ॒ನವೋ॑ಜ॒ಸಾಧಾ॑ ಜ॒ನಾ ವಿ ಹ್ವ॑ಯಂ-
ತೇ॑ ಸಿ॒ಸಾಸ॑ವಃ ॥ ೬ ॥

ಸದವಾಕ್ಯಃ

ಗೋ॑ಜಿತಾ॑ । ಬಾ॒ಹೂ॑ ಇತಿ॑ । ಅ॒ಮಿತ॑ಕ್ರತುಃ । ಸಿ॒ಮಃ । ಕ॒ರ್ಮ॑ನ್ ಕ॒ರ್ಮ॑-
ನ್ । ತತಂ॑ ಲೂ॒ತಿಃ । ಖ॒ಜಂಕ॑ರಃ ।

ಅ॒ಕ॒ಲ್ಪಃ । ಇಂ॑ದ್ರಃ । ಪ್ರ॒ತಿ॒ಮಾ॒ನಂ । ಓ॒ಜಸಾ॑ । ಅ॒ಥ । ಜ॒ನಾಃ । ವಿ । ಹ್ವ॑ಯಂ-
ತೇ॑ । ಸಿ॒ಸಾಸ॑ವಃ ॥ ೬ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತವ ಬಾಹೂ ಹಸ್ತೌ ಗೋಜಿತಾ ಜಯೇನ ಗನಾಂ ಲಂಭಯಿತಾರೌ । ತ್ವಂ ಚಾಮಿಕೆ.
ಕ್ರತುರಪರಿಚ್ಛಿನ್ನಜ್ಞಾನಃ ಸಿಮಃ ಶ್ರೇಷ್ಠಃ । ತಥಾ ಚ ಶಾಖ್ಯಾಯನಕಂ । ಸಿಮ ಇತಿ ನೈ ಶ್ರೇಷ್ಠ-
ಮಾಚಕ್ಷತ ಇತಿ । ಯದ್ವಾ ಸಿದುಃ ಶತ್ರುಣಾಂ ಬಂಧಕಃ । ಕರ್ಮನ್ಯರ್ಮನ್ ಸ್ತೋತ್ಯಾಣಾಂ ಕರ್ಮಣಿ
ಕರ್ಮಣ್ಯುಪಸ್ಥಿತೇ ಶತಮೂರ್ತಿರ್ಬಹುವಿಧರಕ್ಷಣೋಪೇತಃ ಖಜಂಕರಃ । ಖಜತಿ ಮಥ್ನಾತಿ
ಪುರುಷಾನಿತಿ ಖಜಃ ಸಂಗ್ರಾಮಃ । ತಸ್ಯ ಕರ್ತಾ । ಅಕಲ್ಪಃ । ಕಲ್ಪೇನಾನ್ಯೇನ ರಹಿತಃ । ಸ್ವತಂತ್ರ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ । ಓಜಸಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಯದೋಜೋ ಬಲಮಸ್ತಿ ತೇನ ಸರ್ವೇಣ ಪ್ರತಿಮಾನಂ
ಪ್ರತಿನಿಧಿತ್ವೇನ ಮೀಯಮಾನಃ । ಯಸ್ಮಾದೇವಂಗುಣವಿಶಿಷ್ಟ ಇಂದ್ರೋಽಥಾತಃ ಕಾರಣಾತ್ಪ್ರಾಸವೋ
ಧನಂ ಲಬ್ಧುಕಾಮಾ ಜನಾ ವಿಹ್ವಯಂತೇ । ವಿವಿಧಮಾಹ್ವಯಂತಿ ॥ ಗೋಜಿತಾ । ಗಾ ಜಯತ ಇತಿ
ಗೋಜಿತೌ । ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೀರಾಕಾರಃ । ಸಿಮಃ । ಪಿ ಇೌ ಬಂಧನೇ । ಅಸ್ಮಾದೌಣಾದಿಕೋ

ಮಹ್ | ಖಜಂಕರಃ ಖಜ | ಮಂಥೇ | ಪಚಾದ್ಯಚ್ | ಪ್ರೇಮಪ್ರಿಯಮದ್ರೇಣ್ ಚ | ಪಾ. ೩-೨-೪೪ |
 ಇತಿ ಚಶಬ್ದಸ್ಯಾನುಕ್ತಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥತ್ವಾತ್ ಖಜಶಬ್ದೋಪಪದಾದಪಿ ಕರೋತೇಃ ಖಚ್ | ಅರುದ್ವಿ-
 ಷದಜಂತಸ್ಯೇತಿ ಮುಮ್ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ತರತ್ವಂ | ಅಕಲ್ಪಃ | ನೞ್ನಾಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂ-
 ತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಿಷಾಸವಃ | ವನ ಷಣ ಸಂಭಕ್ತಾ | ಸನಿ ಸನೀವಂತರ್ಥೇತಿ ವಿಕಲ್ಪನಾದಿಡಭಾವಃ |
 ಜನಸನಖನಾಂ ಸನ್ ಲೋರಿತ್ಯಾತ್ವಂ | ದ್ವಿವರ್ಚನಾದಿ | ಸನಾಶಂಸಭಿಕ್ಷ ಉಃ | ಪಾ. ೩-೨-೧೬೮ | ಇತ್ಯು-
 ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಸತಿ ಶಿಷ್ಯತ್ವಾತ್ಸ್ಮೈವ ಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) | ಬಾಹೂ—ನಿನ್ನ ತೋಳುಗಳೆರಡೂ | ಗೋಚಿತಾ—(ಶತ್ರುಗಳನ್ನು) ಜಯಿಸಿ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯತಕ್ಕವು | ಅಮಿತಕ್ರತುಃ—(ನಿನ್ನ) ಜ್ಞಾನವು ಅಪರಿಮಿತವಾದದ್ದು | ಸಿಮಃ—(ನೀನು) ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನು. ಅಥವಾ ಶತ್ರುವನ್ನು ಬಂಧಿಸುವವನು. | ಕರ್ಮನ್ ಕರ್ಮನ್—ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ | ಶತಮೂತಿಃ—ನೂರಾರು ವಿಧವಾದ ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವನು. | ಖಜಂಕರಃ—(ನೀನು) ಯುದ್ಧಕರ್ತನು. | ಅಕಲ್ಪಃ—(ಇತರರ) ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಒಳಪಡದ ಸ್ವಸಂತ್ರನು. | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಓಜಸಾ—(ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳ) ಬಲಕ್ಕೂ | ಪ್ರತಿನಾನಂ—ಮಾದರಿಯಾದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯು | ಅಥ—ಆ ಕಾರಣ ದಿಂದಲೇ | ಸಿಷಾಸವಃ—ಧನವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಆಸೆಯುಳ್ಳ | ಜನಾಃ—ಮಾನವರು | ವಿಕಲ್ಪಯಂತೇ—(ಇಂದ್ರ ನನ್ನು) ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ತೋಳುಗಳೆರಡೂ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯತಕ್ಕವು. ನಿನ್ನ ಜ್ಞಾನವು ಅಪರಿಮಿತವಾದದ್ದು. ನೀನು ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿಯೂ, ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ನೂರಾರುವಿಧವಾದ ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿಯೂ, ಯುದ್ಧಕರ್ತನಾಗಿಯೂ, ಇತರರ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಒಳಪಡದ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದೀಯೆ. ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಬಲಕ್ಕೂ ಮಾದರಿಯಾದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಧನಾಪೇಕ್ಷಿಗಳಾದ ಮಾನವರು ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Your arms are the winners of cows, your wisdom is unbounded, you are most excellent, the granter of a hundred aids in every rite : the author of war, Indra is uncontrolled ; the type of strength ; therefore men, who are desirous of wealth, invoke him in various ways.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಗೋಚಿತಾ—ಶತ್ರುಣಾಂ ಪರಾಜಯೇನ ಗನಾಂ ಲಂಭಯಿತಾರೌ | ಗಾ ಜಯತ ಇತಿ 'ಗೋಚಿತಾ' ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಅವರಲ್ಲಿರುವ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದು ತರುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನ ಹಸ್ತಗಳು.

ಅಮಿತಕ್ರತುಃ—ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನವೆಂದರ್ಥವು (ನಿ. ೩-೧೩) ಅಪರಿಮಿತಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು, ಇಂದ್ರನ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲೆಯೇ ಇಲ್ಲ. ಅತ್ಯಧಿಕ ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸಿಮಃ—ಷಿಜ್ ಬಂಧನೇ | ಶ್ರೇಷ್ಠಃ | ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು. ಈ ಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ—

ತಮಿತ್ಯೈಚ್ಛಂತಿ ನ ಸಿಮೋ ವಿ ಪೃಚ್ಛತಿ ಸ್ವೇನೇವ ಧೀರೋ ಮನಸಾ ಯದಗ್ರಭೀತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೫.೨)

ಸಿಮ ಉಕ್ಲೋವಸೃಷ್ಟೌ ಆದಂತಿ ಸ್ವಯಂ ಬಲಾನಿ ತನ್ಮಃ ಶೃಣಾನಾಃ |

(ಋ. ಸಂ ೧೦-೨೮-೧೧)

ಯದೇದಯುಕ್ತ ಹರಿತಃ ಸಧಸ್ತಾ ದಾದ್ರಾತ್ರೀ ವಾಸಸ್ತನುತೇ ಸಿಮಸ್ಮೈ |

(ಋ. ಸಂ ೧-೧೧೫.೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಯಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರ್ವ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನೇ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಮತ್ತು ತಥಾ ಚ ಶಾಖ್ಯಾಯಿಕಂ | ಸಿಮ ಇತಿ ವೈ ಶ್ರೇಷ್ಠಮಾಚಕ್ಷತ ಇತಿ | ಯದ್ವಾ | ಸಿಮಃ ಶತ್ರುಣಾಂ ಬಂಧಕಃ | ಎಂದರೆ ಶಾಖ್ಯಾಯಿಕೆ (ಸಾಮವೇದಿಗಳು) ಸಿಮ ಶಬ್ದವು ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಅಥವಾ ಸಿಮಶಬ್ದವು ಷಿಜ್ ಬಂಧನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಬಂಧಿಸುವವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಿಮಃ ಎಂದರೆ ಸರ್ವಜನರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಕರ್ಮನ್ ಕರ್ಮನ್—ಪ್ರತಿಕರ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರತಿ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ; ಕರ್ಮಶಬ್ದವು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರು ಆಚರಿಸುವ ಪ್ರತಿಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಖಜಂಕರಃ—ಖಜ ಮಂಥೇ | ಖಜತಿ ಮಥ್ನಾತಿ ಪುರುಷಾನಿತಿ ಖಜಃ ಸಂಗ್ರಾಮಃ | ತಸ್ಯ ಕರ್ತಾ | ಖಜಧಾತುವಿಗೆ ಮಥಿಸು, ಪೀಡಿಸು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಖಜವೆಂದರೆ ಜನಗಳನ್ನು ಪೀಡಿಸುವ ಹಿಂಸೆ ಪಡಿಸುವ ಯುದ್ಧವೆಂದರ್ಥ, ಖಜಂಕರಃ ಎಂದರೆ ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುವವನು.

ಅಕಲ್ಪಃ—ಕಲ್ಪೇನಾನ್ಯೇನ ರಹಿತಃ | ಅದ್ವಿತೀಯಃ | ಸ್ವತಂತ್ರ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಇವನಿಗೆ ಸಮನಾದವನು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಇವನು ಅದ್ವಿತೀಯನು ಅಥವಾ ಸ್ವತಂತ್ರನು.

ಶತಮೂತಿಃ—ಬಹುವಿಧರಕ್ಷಣೋಪೇತಃ | ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರಿಗೆ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ರಕ್ಷಣೆಗಳನ್ನು ನೀಡುವವನು. ಇಲ್ಲಿ ಶತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಪ್ರತಿಮಾನಂ ಓಜಸಾ—ಸರ್ವೇಷಾಂ ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಯದೋಜೋ ಬಲಮಸ್ತಿ ತೇನ ಸರ್ವೇಣ ಪ್ರತಿಮಾನಂ ಪ್ರತಿನಿಧಿತ್ವೇನ ಮೀಯಮಾನಃ | ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವ ಯಾವ ಬಲ ಅಥವಾ ಶಕ್ತಿ

ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿರುವವೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೂಡಿ ಇರುವವು. ಇಂದ್ರನ ಒಬ್ಬನ ಬಲವು ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಒಟ್ಟು ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಗೆ ಸರಿಸಮಾನವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು

ಸಿಷಾಸವಃ—ವನ ಷಣ ಸಂಭಕ್ತಾ | ಧನಂ ಲಬ್ಧ್ವಾಕಾಮಾಃ | ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅನೇಕ್ಷಿಸುವ ಜನರು.

ಜನಾ ನಿ ಹ್ವಯಂತೇ—ವಿವಿಧಮಾಹ್ವಯಂತಿ | ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದಲೂ, ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಗಳಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತಾರೆ. (ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ) ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಗೋಜಿತಾ—ಗಾ ಜಯತಃ ಇತಿ ಗೋಜಿತಾ. **ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—**(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಬಾಹೂ—ಬಾಧತ ಇತಿ ಬಾಹುಃ ಅರ್ಜಿದೃಶಿಕಮಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಾಧ ಧಾತುವಿಗೆ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಹಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಮಿತಕ್ರತುಃ—ಅಮಿತಾಃ ಕ್ರತವಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ. **ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್—**(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಿಮುಃ—ಷಿಜ್ ಬಂಧನೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಮುಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕರ್ಮನ್ ಕರ್ಮನ್—ನಿತ್ಯ ವೀಕ್ಷಯೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಪರಕ್ಕೆ ಆಪ್ರೇರಿತಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವಾಗ ಅನುದಾತ್ತಂಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—**ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ಖಜಂಕರಃ—ಖಜ ಮಂಥೇ ಧಾತು. **ನಂದಿಗ್ರಹಸಚಾದಿಭ್ಯೋ—**(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಖಜ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **ಕ್ಷೇಮಪ್ರಿಯಮದ್ರೇಣ್ ಚಿ—**(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೪೪) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಚಕಾರವು ಅನುಕ್ತವಾದವುಗಳಿಗೆ ಸಮುಚ್ಚಾಯಕವಾದುದರಿಂದ ಖಜಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ಕೃಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಖಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಖಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅರುದ್ವಿಷದಜಂತಸ್ಯ ಮುಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮುಮಾಗಮ. ಖಜಂಕರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **ಗತಿ-ಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್—**(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಕಲ್ಪಃ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಕಲ್ಪಃ ಯಸ್ಯ ಅಕಲ್ಪಃ **ನಣ್ ಸುಭ್ಯಾಮ್—**(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨)—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಿಷಾಸವಃ—ವನ ಪಣ ಸಂಭಕ್ತೌ ಧಾತು. ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸಮಾನ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್. ಸನೀವಂತರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಜನಸನಖನಾಂ ಸನ್ಯಾಸೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ ಪರವಾದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮ. ಸನ್ಯಾಸೋಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದಾಗ ಸನ್ಯಾಸಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ವ. ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಸಿಷಾಸ ಎಂಬ ಸನಂತವು ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಸನಾಶಂಸಭಿಕ್ಷ ಉಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತೋ ಲೋಪಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದರ ಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸಿಷಾಸು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಹ್ವಯಂತೇ—ಹ್ವೇಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನರೂಪ. ಅತಿ ಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

ಸಂಹಿತಾಶಾಸ್ತ್ರಃ

ಉತ್ತೇ ಶತಾನ್ಮಘವನ್ನುಚ್ಚ ಭೂಯಸ ಉತ್ಸಹಸ್ರಾದ್ರಿರಿಚೇ

ಕೃಷ್ಣಿಷು ಶ್ರವಃ |

ಅಮಾತ್ರಂ ತ್ವಾ ಧಿಷಣಾ ತಿತ್ತಿಷೇ ಮಹ್ಯಧಾ ವೃತ್ರಾಣಿ ಜಿಘ್ನ-
ಸೇ ಪುರಂದರ || ೭ ||

ಪದವಾಕ್ಯಃ

ಉತ್ | ತೇ | ಶತಾತ್ | ಮಘಃ | ವನ್ | ಉತ್ | ಚ | ಭೂಯಸಃ | ಉತ್ |

ಸಹಸ್ರಾತ್ | ರಿರಿಚೇ | ಕೃಷ್ಣಿಷು | ಶ್ರವಃ |

ಅನಾತ್ರಂ | ತ್ವಾ | ಧಿಷಣಾ | ತಿತ್ತಿಷೇ | ಮಹೀ | ಅಧ | ವತ್ಸಾಣಿ | ಜಿ-
ಘ್ನಿಸೇ | ಪುರಂದರ || ೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಮಘವನ್ ಧನವನ್ನಿಂದ್ರ ಕೃಷ್ಣಿಷು ಸ್ತೋತ್ರೇಷು ಮನುಷ್ಯೇಷು ತ್ವಯಾ ದೀಯಮಾನಂ
ಶ್ರವೋ ಯದನ್ನಮಸ್ತಿ ತಚ್ಚೇತಾತ್ ಶತಸಂಖ್ಯಾಕಾದ್ಧನಾದುದ್ರಿಚೇ | ಉದ್ರಿಕ್ತಮಧಿಕಂ ಭವತಿ | ಅಪಿ
ಚ ಭೂಯಸಃ ಶತಸಂಖ್ಯಾಕಾದಪಿ ಬಹುತರಾದ್ಧನಾದುದ್ರಿಚೇ | ಅಧಿಕಂ ಭವತಿ | ಕಿಂ ಬಹುನಾ |
ಸಹಸ್ರಾತ್ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕಾದಪ್ಯುದ್ರಿಚೇ | ತ್ವಯಾ ದತ್ತಂ ತದನ್ನಮಕ್ಷಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಪಿ ಚಾ-
ನಾತ್ರಂ ಮಾತ್ರಯೇಯತ್ರಯಾ ರಹಿತಂ ಪರಿಗಣಿತುಮಶಕ್ಯಃ ಸರ್ವೈರ್ಗುಣೈರಧಿಕಂ ತ್ವಾಂ ಮಹೀ
ಮಹತೀ ಧಿಷಣಾಸ್ಮದೀಯಾ ಸ್ತುತಿಲಕ್ಷಣಾ ವಾಕ್ ತಿತ್ತಿಷೇ | ದೀಪಯತಿ | ತ್ವತ್ಸಂಬಂಧಿನೋ ಗುಣಾ-
ನ್ಪ್ರಕಾಶಯತಿ | ಹೇ ಪುರಂದರ ಶತ್ರುಣಾಂ ಪುರಾಂ ದಾರಯಿತರಿಂದ್ರ ಅಧ ಸ್ತುತ್ಯನಂತರಂ ವೃತ್ತಾ-
ನ್ಯಾವರಣಾನ್ ಶತ್ರುಜ್ಞಾಘ್ನಿಸೇ | ಹಂಸಿ ವಿನಾಶಯಸಿ || ರಿರಿಚೇ | ರಿಚಿರ್ ವಿರೇಚನೇ | ಕರ್ಮಣಿ
ಅರ್ಶಿ | ತಿತ್ತಿಷೇ | ತ್ವಿಷ ದೀಪ್ತಾ | ಜಿಘ್ನಿಸೇ | ಹಂತೇರ್ಲೇಟಿ ವೃತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಲೇಟೋಽ-
ದಾಟಾವಿತ್ಯದಾಗಮಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪಃ ಶ್ಲಃ | ಗಮಹನೇತ್ಯಾದಿನೋಪಧಾಲೋಪಃ |
ಸ್ಥಾನಿವದ್ವಾನಾದ್ಧಿವಚನಾದಿ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೇತ್ಯಂ | ಪುರಂದರ | ಪೂರ್ವಸರ್ವಯೋ-
ದಾರ್ಶಿಸಹೋಃ | ಸಾ. ೩-೨-೪೦ | ಇತಿ ಖಚ್ | ಖಚಿ ಹ್ರಸ್ವಃ | ಸಾ. ೬-೪-೯೪ | ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ |
ವಾಚೆಯಮಪುರಂದರೌ ಚ | ಸಾ. ೬-೩-೬೯ | ಇತಿ ನಿಸಾತನಾದಮ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಮಘವನ್—ಧನವಂತನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಕೃಷ್ಣಿಷು—(ಭಕ್ತರಾದ) ಮಾನವರಿಗೆ | ತೇ—ನಿನ್ನ
(ನೀನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿಕೊಡುವ) | ಶ್ರವಃ—ಅನ್ನವು | ಶತಸಂಖ್ಯಾಕಾದ್ಧನಾತ್—ನೂರುಮಂದಿಗೆ ಬೇಕಾದುದ
ಕ್ಕಿಂತಲೂ | ಉತ್ ರಿರಿಚೇ—ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ | ಭೂಯಸಃ—ಅದಕ್ಕೂ ಮೀರಿದ ಸಂಖ್ಯೆಗಿಂತಲೂ |
ಉತ್—ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ | ಚ—ಅಲ್ಲದೇ | ಸಹಸ್ರಾತ್—ಸಾವಿರ ಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಬೇಕಾದುದಕ್ಕಿಂತಲೂ | ಉತ್—
ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ | ಅನಾತ್ರಂ—(ಮಾನವರ) ಅಳತೆಗೆ ಮೀರಿದ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಮಹೀ—ಮಹತ್ತಾದ |
ಧಿಷಣಾ—(ನಮ್ಮ) ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯ | ತಿತ್ತಿಷೇ—ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತದೆ | ಪುರಂದರ—ಶತ್ರುಗಳ
ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಇಂದ್ರನೇ | ಅಧ—(ನಮ್ಮ) ಸ್ತೋತ್ರವಾದನಂತರ | ವೃತ್ತಾಣಿ—ಆನರಿಸುವ
ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ಜಿಘ್ನಿಸೇ—ನಾಶಮಾಡುತ್ತೀಯೆ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಧನವಂತನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಭಕ್ತರಾದ ಮಾನವರಿಗೆ ನೀನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಕೊಡುವ ಅನ್ನವು
ನೂರುಮಂದಿಗೆ ಬೇಕಾದುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಮೀರಿದ ಸಂಖ್ಯೆಗೆ, ಅಲ್ಲದೇ ಸಾವಿರ ಸಂಖ್ಯೆಗೆ

ಸಾಕಾಗುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮಾನವರ ಅಳತೆಗೆ ಮೀರಿದ ನಿನ್ನನ್ನು ನಮ್ಮ ಮಹತ್ತಾದ ಸ್ತೋತ್ರವು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿ ಬೆಳಗಿಸುತ್ತದೆ. ಶತ್ರುಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಪನ ನೀನು ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರ ವಾದನಂತರ ಅದರ ಉತ್ತೇಜನದಿಂದ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಾಶಮಾಡುತ್ತೀಯೆ.

English Translation

The food, Maghavan, (which is to be given by you) to men, may be more than sufficient for a hundred, or for more, even, than a thousand: great praise has glorified you, who are without limit, whereupon you destroy your enemies.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಶ್ರವಃ—ಶವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಂಧಃ ವಾಜಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಅನ್ವನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರವಃ ಎಂದರೆ ಅನ್ನಾ ದ್ಯಾಹಾರವು ಎಂದರ್ಥವು (ನಿ. ೩-೯).

ಕೃಷ್ಣಿಷು (ತೈಯಾ ದತ್ತಂ ಯಚ್ಚೈವಸ್ತತ್) ಭೂಯಸಃ ಸಹಸ್ರಾತ್ ಉತ್ ರಿರಿಚೇ— ಇಂದ್ರನು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಕೊಡುವ ಅನ್ನವು (ಆಹಾರವು) ನೂರು ಪಾಲಿನಷ್ಟು, ಇನ್ನೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ, ಹೆಚ್ಚೇನು ಸಾವಿರ ಪಾಲು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿನ್ನೈದುವುದು ಎಂದರೆ ಅಕ್ಷಯವಾಗುವುದು ಬೇಗನೆ ತೀರಿಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ.

ಅಮಾತ್ರಂ— ಮಾತ್ರಯೇಯತ್ತಯಾ ರಹಿತಂ ಪರಿಗಣಿತಮಶಕ್ಯಃ ಸರ್ವೈರ್ಗುಣೈರಧಿಕಂ | ಇಂದ್ರನು ಇಷ್ಟೆಂದು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಿ ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲದಷ್ಟು ನಾನಾವಿಧಗುಣಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದವನು, ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನಾದವನು. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು,

ಮಹೀ ಭಿಷಣಾ ತಿತ್ತಿವೇ—ನಾವು ಮಾಡುವ ದೊಡ್ಡದಾದ ಅಥವಾ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಈ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪ ವಾದ ವಾಕ್ಯವು ನಿನ್ನ ಅಧಿಕಗುಣಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವುದು. ಎಂದರೆ ನಾವು ನಿನ್ನ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ಬಹಳವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವೆವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಥ—ಭಂದಸ್ಥಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವು ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು. ಅಥ ಎಂದರೆ ಅನಂತರ

ಅಥ ವೃತ್ತಾಣಿ ಜಿಘ್ಸಸೇ ಪುರಂದರ—ನಾವು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದನಂತರ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು.

ಪುರಂದರ— ಶತ್ರುಣಾಂ ಪುರಾಂ ದಾರಯಿತೇಂದ್ರ | ಶತ್ರುಗಳ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಗೊಳಿಸುವವನು. ಇಂದ್ರನು ಶಂಬರಾಸುರ ಮೊದಲಾದ ದಸ್ಯುಗಳ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದ ವಿಷಯವಾಗಿ—

ಅಭಿ ಸಿಧೋ ಅಜಿಗಾದಸ್ಯ ಶತ್ರುನ್ವಿ ತಿಗ್ಗೇನ ವೃಷಭೇಣಾ ಪುರೋಽಭೇತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೩-೧೩)

ಉಗ್ರೋ ರಯಿಂ ನಿರಪಃ ಸ್ತೋತಸಾಸ್ಯಜದ್ವಿ ಶುಷ್ಕಸ್ಯ ದೃಂಹಿತಾ ಐರಯತ್ಪುರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೧-೧೧)

ಭಿನತ್ಪುರೋ ನವತಿಮಿಂದ್ರ ಪೂರವೇ ದಿವೋದಾಸಾಯ ಮಹಿ ದಾಶುಷೇ ನೃತೋ ವಜ್ರೇಣ
ದಾಶುಷೇ ನೃತೋ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೦-೭)

ದಿವೋದಾಸಾಯ ನವತಿಂ ಚ ನವೇಂದ್ರಃ ಪುರೋ ನೈರಯಚ್ಛಂಬರಸ್ಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೯-೬)

ಪುರಾಣೇ ಯಶ್ಚಾತ್ಮಾ ಶಂಬರಸ್ಯ ನಿ ನವತಿಂ ನವ ಚ ದೇಹ್ಯೋಽ ಓ ಹನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೭-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣನೆ ಇರುವುದು. ಪುರಂದರ ಶಬ್ದವು ಯಾವಾಗಲೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು—

ಅಲರ್ಷಿ ಯುಧ್ಧಾ ಖಜಕೈತ್ವುರಂದರ ಪ್ರ ಗಾಯತ್ರಾ ಅಗಾಸಿಷುಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧-೭)

ಸ ವೃತ್ರಹೇಂದ್ರಃ ಕೃಷ್ಣಯೋನೀಃ ಪುರಂದರೋ ದಾಸೀರೈರಯದ್ವಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೦-೭)

ಪುರಂದರೋ ವೃತ್ರಹಾ ದೃಷ್ಟಜೇಣಃ ಸಂಗೃಭ್ಯಾ ನ ಆ ಭರಾ ಭೂರಿ ಪಶ್ಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೪-೧೫)

ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಋ. ಸಂ. ೫-೩೦-೧೧; ೮-೧-೮; ೮-೬೧-೧೦; ೬-೧೬-೧೪; ೮-೬೧-೮; ೭-೬-೨ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಪುರಂದರಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರನಪರವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ರಿರಿಚೇ—ರಿಚಿರ್ ವಿರೇಚನೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಿಟ್. ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಲಿಟಸ್ತುರಯೋರೇಶಿರೇಚ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಶಾದೇಶ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಆದಿಹಲ್ ಶೇಷ. ರಿರಿಚೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೃಷ್ಣಿಷು—ಕೃಷ ವಿಲೇಖನೇ ಧಾತು. ಕ್ತಿ ಚ್ಚ್ಛಾ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿ ಚ್ಚ್ಛಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ವತ್ವದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಟಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅನಾತ್ರಮ್—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಮಾತ್ರಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಅನಾತ್ರಃ ತಮ್. ನ ಚ್ಚ್ಛಾ ಸುಭ್ಯಾಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತಿತ್ವಿಷೇ—ತ್ವಿಷ ದೀಪ್ತಾ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹೀ—ಮಹತೀ ಎಂದಿರುವಾಗ ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ತಕಾರಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಥ—ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅಥ ಎಂದಿರುವಾಗ ಥಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ.

ಜಿಘ್ನಸೇ—ಜನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಸೇ ಆದೇಶ. ಲೇಟೋಽಡಾಟೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಶ್ಲ ಅದೇಶ. ಶ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಆದಿಹಲ್ ಶೇಷ. ಕುಹೋತ್ಪ್ಠಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚುತ್ವ ಗಮಹನ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಪೋಪ. ಅಭ್ಯಾಸಾಚೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಜಿಘ್ನಸೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದ್ದೆ ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪುರಂದರ—ದ್ವಾ ವಿದಾರಣೇ ಧಾತು. ಪೂಃ ಸರ್ವಯೋರ್ವಾರಿಸಹೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಖಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದಾರಿ ಎಂದು ಣಿಜಂತದಮೇಲೆ ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಖಚಿ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಹ್ರಸ್ವ. ನಾಚಿಯಮಪುರಂದರೌ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅನಾಗಮ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ || ೭ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತ್ರಿವಿಷ್ಟಿಧಾತು ಪ್ರತಿಮಾನಮೋಜಸ್ತಿಸ್ತೋ ಭೂಮೀರ್ನ್ಯಪತೇ
ತ್ರಿಣಿ ರೋಚನಾ ।

ಅತೀದಂ ವಿಶ್ವಂ ಭುವನಂ ವವಕ್ಷಿಥಾಶತ್ಪುರಿಂದ್ರ ಜನುಷಾ ಸ-
ನಾದಸಿ ॥ ೮ ॥

ಪದಪಾಠಃ

ತ್ರಿವಿಷ್ಟಿಃ ಧಾತು । ಪ್ರತಿಃ ಮಾನಂ । ಓಜಸಃ । ತಿಸ್ರಃ । ಭೂಮಿಃ । ನೃಃ ಪತೇ ।
ತ್ರಿಣಿ । ರೋಚನಾ ।

ಅತಿ । ಇದಂ । ವಿಶ್ವಂ । ಭುವನಂ । ವವಕ್ಷಿಥಃ । ಅಶತ್ಪುಃ । ಇಂದ್ರಃ । ಜನುಷಾ ।
ಸನಾತ್ । ಅಸಿ ॥ ೮ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ನೃಪತೇ ನೃಣಾಂ ಪಾಲಯಿತರಿಂದ್ರ ತ್ವಮೋಜಸಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸ್ತ್ರಾಣಿನಾಂ ಬಲಸ್ಯ ಪ್ರತಿ-
ಮಾನಂ ಪ್ರತಿನಿಧಿರಸಿ । ಕೀದೃಶಂ ಪ್ರತಿಮಾನಂ । ತ್ರಿವಿಷ್ಟಿಧಾತು । ಧಾತುಶಬ್ದೋ ರಜ್ಜುಭಾಗವಚನಃ ।
ಯಥಾ ತ್ರಿಧಾತು ಪಂಚಧಾತು ನಾ ಶುಲ್ಕಂ ಕರೋತಿತಿ । ಯಥಾ ತ್ರಿವಿಷ್ಟಿಸ್ತ್ರಗುಣಿತಾ ರಜ್ಜುದ್ರಢಿ-
ಯಸೀ ಏವಮಿಂದ್ರೋಽಸಿ ದೃಢತರ ಇತ್ಯರ್ಥಃ । ಕಿಂಚ ತ್ವಂ ತಿಸ್ರೋ ಭೂಮಿಸ್ತ್ರೀನ್ ಲೋಕಾನ್ ತ್ರಿಣಿ
ರೋಚನಾ ತ್ರಿಣಿ ತೇಜಾಂಸಿ ದಿವ್ಯಾದಿತ್ಯಾಖ್ಯಮಂತರಿಕ್ಷೇ ನೃದ್ಯುತರೂಪಮಗ್ನಿಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಾಹವ-
ನೀಯಾದಿರೂಪೇಣ ವರ್ತಮಾನಂ ಸಾರ್ಥವಮಗ್ನಿಂ ಏವಂ ತ್ರೀನ್ ಲೋಕಾನ್ ತ್ರಿಣಿ
ತೇಜಾಂಸಿ ಚಾತಿ ವವಕ್ಷಿಥಃ । ಅತಿಶಯೇನ ವೋಢುಮಿಚ್ಛಸಿ । ಅಸಿ ಚೇದಂ ವಿಶ್ವಂ
ಸರ್ವಂ ಭುವನಂ ಭೂತಜಾತಂ ಚಾತಿವೋಢುಮಿಚ್ಛಸಿ । ಸರ್ವಸ್ಯ ಜಗತಃ ಪಾಲನೇನ ತ್ವಮೇವ
ಸರ್ವೇಷಾಂ ನಿರ್ವಾಹಕೋ ಭವಸೀತ್ಯರ್ಥಃ । ಯಸ್ಮಾದ್ಭೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಸನಾಚ್ಚಿರಕಾಲಾದಾರಭ್ಯ ಜನುಷಾ
ಜನ್ಮನಾ ಜನ್ಮಪ್ರಭೃತ್ಯಶತ್ಪುಃ ಸಪತ್ನರಹಿತೋಽಸಿ ॥ ತ್ರಿವಿಷ್ಟಿಧಾತು । ತ್ರಿಧಾ ತ್ರಿಪ್ರಕಾರೇಣ ವಿಷ್ವಾಃ

ಪ್ರವೇಶನೇನ ವಿಧೀಯತೇ ಕ್ರಿಯತ ಇತಿ ತ್ರಿವಿಷ್ಟಿಧಾತುಸ್ತ್ರಿಗುಣಿತಾ ರಜ್ಜುಃ | ವಿಶೇರ್ಭಾವೇ ಕ್ಷಿನ್ |
 ಧಾಞಃ ಸಿತನಿಗಮಿಸೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೧-೭೦ | ಕರ್ಮಣಿ ತುಸ್ತುತ್ಯಯಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿ-
 ಸ್ವರತ್ವಂ | ಅತ್ರ ದೃಢರಜ್ಜುವಾಚಕಃ ಶಬ್ದಸ್ತದ್ಗತಂ ದಾಡ್ಯಂ ಲಕ್ಷಯಿತ್ವಾ ತದ್ವತಿ ಪ್ರತಿಮಾನೇ ವರ್ತತೇ |
 ಯಥಾ ಮಾಣವಕೇಽಗ್ನಿ ಶಬ್ದಃ | ತಿಸ್ರಃ | ಶಸಿ ತ್ರಿಚತುರೋಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮಿತಿ ತಿಸ್ರಾದೇಶೋಽಂತೋದಾತ್ತಃ |
 ಅಚಿ ರ ಋತ ಇತಿ ರೇಫಾದೇಶ ಉದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ಯೂರ್ವಾದಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವವಕ್ಷಿಥ |
 ವಹ ಪ್ರಾಪಣ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದಿಚ್ಛಾಸನಿ ಥತ್ವೇಕತ್ವಷತ್ವಾನಿ | ಸನ್ಯತ ಇತೀತ್ಯಾಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ ಛಾಂದಸೇ
 ಲಿಟ್ಟುಮಂತ್ರ ಇತಿ ನಿಷೇಧಾದಾನ್ವುತ್ಯಯಾಭಾವಃ | ಜನುಷಾ | ಜನೇರುಸಿಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ನೃಪತೇ—ಮಾನವರ ಪಾಲಕನಾದ ಇಂದ್ರನೇ | (ತ್ವಂ—ನೀನು) | ತ್ರಿವಿಷ್ಟಿಧಾತು—ಮೂರು ಪಡಿ
 ಗಳಿಂದ ಹೊಸಿದ ಹಗ್ಗವು ಬಲವಾಗಿರುವಂತೆ | ಓಜಸಃ—(ಸಕಲ ಮಾನವರ) ಬಲಕ್ಕೂ ಕೂಡ | ಪ್ರತಿಮಾನಂ—
 ಮಾದರಿಯಾದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿದ್ದೀಯೆ. (ಅಲ್ಲದೆ) | ತಿಸ್ರಃ ಭೂಮೀಃ—ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ | ತ್ರೀಣಿ
 ರೋಚನಾ—(ಅದಿತ್ಯ, ವಿದ್ಯುತ್, ಮತ್ತು ಅಹವನೀಯಾದಿ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿ ಈ ಮೂರು ತೇಜಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ |
 ಅತಿವವಕ್ಷಿಥ—ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಧಾರಣೆಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಸುತ್ತೀಯೆ. (ಸಮರ್ಥನಾಗಿದ್ದೀಯೆ) | ಇದಂ ವಿಶ್ವಂ
 ಭುವನಂ—ಈ ಸಕಲ ಭೂತಜಾತಗಳನ್ನೂ (ಧಾರಣೆ ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನಾಗಿದ್ದೀಯೆ) | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ
 ಇಂದ್ರನೇ | (ತ್ವಂ—ನೀನು) | ಜನುಷಾ ಸನಾತ್—ಹುಟ್ಟಿದ ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಯಾವಾಗಲೂ (ಅತಿ ದೀರ್ಘ
 ಕಾಲದಿಂದಲೂ) | [ಸನಾತ್ ಜನುಷಾ—ಅತಿ ದೀರ್ಘಕಾಲವಾದ (ನೀನು) ಹುಟ್ಟಿದ ಮೊದಲುಗೊಂಡು] |
 ಅಶತ್ರುಃ—ಶತ್ರುರಹಿತನಾಗಿ | ಅಸಿ—ಇದ್ದೀಯೆ. |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಮಾನವರ ಪಾಲಕನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಮೂರು ಪಡಿಗಳಿಂದ ಹೊಸಿದ ಹಗ್ಗವು ಬಲವಾಗಿರುವಂತೆ
 ನೀನು ಸಕಲ ಮಾನವರ ಬಲಕ್ಕೂ ಮಾದರಿಯಾದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಅಲ್ಲದೇ ನೀನು ಮೂರು ಲೋಕ
 ಗಳನ್ನೂ ಮೂರು ತೇಜಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಧಾರಣೆಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಮತ್ತು ಸಮರ್ಥನಾಗಿದ್ದೀಯೆ.
 ಈ ಸಕಲ ಭೂತಜಾತಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಧರಿಸಲು ಶಕ್ತನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಹುಟ್ಟಿದ ಮೊದಲು
 ಗೊಂಡು ಅತಿ ದೀರ್ಘಕಾಲದಿಂದಲೂ ನೀನು ನಿನ್ನನ್ನು ಸೋಲಿಸುವ ಶತ್ರುರಹಿತನಾಗಿದ್ದೀಯೆ.

English Translation

Strong as a thrice-twisted rope, you are the type of strength ; protector
 of men, that are more than able to sustain the three spheres, the three
 luminaries, and all this world of beings, Indra, who have from birth ever
 been without a rival.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಇದಮುಕ್ತಂ ಭವತಿ—ಸಕಲಲೋಕೇಷು ಏತಸ್ಮಿಂಶ್ಚ ಭುವನೇ ಯತ್ಪರ್ವೇಷಾಂ ವಸ್ತುಸಾಂ ಬಲಮಸ್ತಿ ತಸ್ಯ ತ್ರಿಗುಣಂ ಬಲಂ ತ್ವಯಿ ಭವತೀತಿ ಭಾವಃ | ಇಮೇ ಚ ಯೇ ಲೋಕಾಸ್ತೇಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋಽಪಿ ತ್ವಂ ಮಹೀಯಾನ್ ಭವಸಿ | ಅತಃ ಕಾರಣಾನ್ಮಕೋಽಪಿ ತವ ಶತ್ರುಃ ಕ್ವಾಪಿ ಭವತೀತಿ ಚ || ಎಂದರೆ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಸದ ಇರುವ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜನರಲ್ಲಿಯೂ ಎಷ್ಟೆಷ್ಟು ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿರುವವನೋ ಅದರ ಮೂರರಷ್ಟು ಇಂದ್ರನಾದ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಇರುವುದು ಈ ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಗಳಿಗಿಂತಲೂ ನೀನೇ ದೊಡ್ಡವನು. ಆದುದರಿಂದ ನಿನಗೆ ಶತ್ರುವಾದವನು ಯಾವಾಗಲೂ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲವೆಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತ್ರಿವಿಷ್ಟಿಧಾತು—ಧಾತುಶಬ್ದೋ ರಜ್ಜುಭಾಗವಚನಃ | ತ್ರಿಧಾ ತ್ರಿಪ್ರಕಾರೇಣ ವಿಷ್ಟಾ ಪ್ರವೇಶನೇನ ವಿಧೀಯತೇ ಕ್ರಿಯತ ಇತಿ ತ್ರಿವಿಷ್ಟಿಧಾತುಸ್ತ್ರಿಗುಣಿತಾ ರಜ್ಜುಃ | ಯಥಾ ತ್ರಿಧಾತು ಪಂಚಧಾತು ನಾ ಶುಲ್ಕಂ ಕರೋತೀತಿ | ಯಥಾ ತ್ರಿವಿಷ್ಟಿಸ್ತ್ರಿಗುಣಿತಾ ರಜ್ಜುದ್ರಢೀಯಸೀ ಏವಮಿಂದ್ರೋಽಪಿ ದೃಢತರ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಇಲ್ಲಿ ಧಾತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಜ್ಜು ಎಂದರೆ ಹಗ್ಗವೆಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ತ್ರಿಧಾತುವೆಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಮೂರು ಹುರಿಗಳು ಸೇರಿ ಹೊಸೆಯುವಾಗ ಅವುಗಳು ಒಂದರೊಳಗೊಂದು ಹುರಿಗೊಂಡು ಸೇರಿ ಒಂದು ಬಲವಾದ ಹಗ್ಗವಾಗುವುದು. ಹಗ್ಗವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದರೆ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ದಾರದಂತಿರುವ ಎರಡು ಮೂರು ಹುರಿಗಳನ್ನು ಹೊಸೆದು ಒಂದು ಹುರಿಯನ್ನು ಮಾಡುವರು. ಮತ್ತೆ ಅಂತಹ (ಮೂರೇಳೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ) ಮೂರು ಹುರಿಗಳನ್ನು ಮೊದಲಿನಂತೆ ಹೊಸೆದು ದಪ್ಪವಾದ ಹಗ್ಗವನ್ನು ಮಾಡುವರು. ಇನ್ನೂ ದಪ್ಪವಾದ ಮತ್ತು ದೃಢವಾದ ಹಗ್ಗವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಮತ್ತೊಂದಾವರ್ತಿ ಅಂತಹ ಹೊಸೆದ ಮೂರು ಹುರಿಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಹೊಸೆಯಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ಮಾಡಿದ ಹಗ್ಗವು ಬಹಳ ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿರುವ ಹಾಗೆ ಇಂದ್ರನು ಬಹಳ ಶಕ್ತಿಯಂತನಾಗಿರುವನೆಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇಲ್ಲಿ ಮೂರು ಹುರಿಗಳಿಂದ ಹೊಸೆದ ಹಗ್ಗವನ್ನು ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಗೆ ಉಪಮಾನವನ್ನಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಶೇಷವಿರುವುದು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೇ ತಿಸ್ರೋ ಭೂಮಿಾಃ, ತ್ರೀಣಿ ರೋಚನಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು—ಮೂರು ಹುರಿಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಹಗ್ಗದಲ್ಲಿ ಹುರಿಗಳು ಒಂದರೊಳಗೊಂದು ಯಾವರೀತಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದೋ ಅರೀತಿ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ತಿಸ್ರೋ ಭೂಮಿಾಃ—ವೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತ್ರೀಣಿ ರೋಚನಾ—ಎಂದರೆ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅಗ್ನಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವವೆಂಬ ಭಾವವನ್ನು ವಿಶದೀಕರಿಸುವುದು.

ಪ್ರತಿಮಾನಂ ಓಜಸಃ—ಇಂದ್ರನ ಬಲವು ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಬಲಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಸಮಷ್ಟಿ (ಒಟ್ಟು) ಬಲಕ್ಕೆ ಸಮನಾಗಿರುವುದು ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತಿಸ್ರೋ ಭೂಮಿಾಃ—ತ್ರಯ ಇಮೇ ಲೋಕಾಃ | ದೃಶ್ಯಾಶ್ಚ ಪೃಥಿವೀ ಚಾಂತರಿಕ್ಷಂ ಚ | ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷ ಸ್ವರ್ಗಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಲೋಕಗಳು. ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ತ್ರಿಸ್ರೋ ಭೂಮಿಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು—

ತಿಸ್ರೋ ಭೂಮಿಾರ್ಥಾರಯನ್ ತ್ರೀಣುತ ದ್ಯೌನ್ ತ್ರೀಣಿ ವ್ರತಾ ನಿಧರ್ಥೇ ಅಂತರೇಷಾಂ |

(ಮ. ಸಂ. ೨. ೨೭-೮)

ಜೋಡಿಸಿಮಾಡಿದ ಹಗ್ಗವು ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ದೃಢವಾಗಿರುವಂತೆ ಅದರ ದಾಡ್ಯರೂಪಧರ್ಮವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಆರೀತಿ ದಾಡ್ಯವುಳ್ಳ ಪ್ರತಿನಾಸವನ್ನು ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಪ್ರತಿನಾಸಮ್—ಪ್ರತಿಮೀಯತೇ ಇತಿ ಪ್ರತಿನಾಸಮ್. ಮಾಜ್ ಮಾನೇ ಧಾತು. ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಯುವೋರನಾಕೌ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ಲಿತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಗತಿಪೂರ್ವಕವಾದುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರಸಾರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತಿಸ್ರಃ—ತ್ರಿಶಬ್ದ. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಶಸ್ಪರವಾದಾಗ ತ್ರಿಚತುರೋಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ತಿಸ್ರ ಚತಸ್ರ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ರಿಸ್ರಾದೇಶ. ಇದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಅಚಿರಋತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶ. ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದುದರಿಂದ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಯಣೋಹಲ್ ಪೂರ್ವಾತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರೋಚನಾ—ರೋಚನಾಽನಿ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶೇಷ್ಯಂವಸಿ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಗೆ ಲೋಪ.

ವನಕ್ರೀಡ—ವಹ ಪ್ರಾಸಣೇ ಧಾತು. ಇಚ್ಛಾರ್ಥತೋರುವಾಗ ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್. ಹೋಡಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುಹಕಾರಕ್ಕೆ ಸನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧತ್ವ ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕತ್ವ. ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸನಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಸನ್ಯಜೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಛಾಂದಸಸಾಗಿ ಸನ್ಯತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವನಕ್ವ ಎಂಬ ಸನಂತವು ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸಿಲುಜ್ಲಲಜ್ಲಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್. ಕಾಸ್ ಪುತ್ಯಯಾದಾಮನುಮಂತ್ರೇ ಲಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೫) ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಮಂತ್ರೇ ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದರೂ ಅಮಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಲಿಣ್ಮಿತ್ತವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷವಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಕೈಪದಾನಾಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಪಿಗೆ ಧಲಾದೇಶ. ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಶತ್ರುಃ—ನ ವಿದ್ಯತೆ, ಶತ್ರುಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ. ನ ಇಹ ಸುಭ್ಯಾಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೮ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತ್ವಾಂ ದೇವೇಷು ಪ್ರಥಮಂ ಹವಾಮಹೇ ತ್ವಂ ಬಭೂಥ ಪೃತ-
ನಾಸು ಸಾಸಹಿಃ |

ಸೇಮಂ ನಃ ಕಾರುಮುಪಮನ್ಯುಮುದ್ಭಿದಮಿಂದ್ರಃ ಕೃಣೋತು
ಪ್ರಸವೇ ರಥಂ ಪುರಃ || ೯ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಾಂ | ದೇವೇಷು | ಪ್ರಥಮಂ | ಹವಾಮಹೇ | ತ್ವಂ | ಬಭೂಥ | ಪೃತನಾಸು |
ಸಸಹಿಃ |

ಸಃ | ಇಮಂ | ನಃ | ಕಾರುಂ | ಉಪಮನ್ಯುಂ | ಉತ್ ಭಿದಂ | ಇಂದ್ರಃ |
ಕೃಣೋತು | ಪ್ರಸವೇ | ರಥಂ | ಪುರಃ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ದೇವೇಷು ಪ್ರಥಮಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ತ್ವಾಂ ಹವಾಮಹೇ | ಯಾಗಾರ್ಥಮಾಹ್ವಯಾ-
ಮಹೇ | ತಥಾ ತ್ವಂ ಪೃತನಾಸು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ಸಾಸಹಿರ್ಬಭೂಥ | ಶತ್ರುಣಾಮಭಿಭವಿತಾಸಿ | ಉತ್ತ-
ರಾರ್ಧಃ ಪರೋಕ್ಷಕೃತಃ | ಸ ಇಂದ್ರೋ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಕಾರುಂ ಸ್ತುತೀನಾಂ ಕರ್ತಾರಮುಪಮನ್ಯು-
ಮುಪಮಂತಾರಂ ಸರ್ವಜ್ಞಮುದ್ಭಿದಂ ಶತ್ರುಣಾಮುದ್ಭೇತ್ತಾರಮಿಮಮೇವಂ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟಂ ಪುತ್ರಂ
ಕೃಣೋತು | ಕರೋತು | ಅಪಿ ಚ ಪ್ರಸವೇ ಯುದ್ಧೋತ್ಪತ್ತಾವಸ್ಥದೀಯಂ ರಥಂ ಪುರೋಽನ್ಯೇಭ್ಯೋ
ರಥೇಭ್ಯಃ ಪುರತೋ ವರ್ತಮಾನಂ ಕರೋತು | ಯದ್ವಾ | ಕಾರುಮಿತ್ಯಾದೀನಿ ರಥವಿಶೇಷಣಾನಿ | ಕಾರುಂ
ಯುದ್ಧಸ್ಯ ಕರ್ತಾರಮುಪಮನ್ಯುಮುಪಗತೇನ ಪ್ರಾಪ್ತೇನ ಮನ್ಯುನಾ ಕ್ರೋಧೇನ ಯುಕ್ತಮು-
ದ್ಭಿದಂ ಮಾರ್ಗೇಽವಸ್ಥಿತಾನಾಂ ವೃಕ್ಷಾದೀನಾಮುದ್ಭೇತ್ತಾರಮತಿಶಯೇನ ಭಂಕ್ತಾರಂ || ಬಭೂಥ |
ಬಭೂಥಾ ತತಂಥ ಜಗಂಭ ವವರ್ಥೇತಿ ನಿಗಮ ಇತಿ ನಿಸಾತನಾದಿಡಭಾವಃ | ಸ ಇಮಂ | ಸೋಽಪಿ

ಲೋಸೇ ಚೇತ್ವಾದಪೂರಣಮಿತಿ ಸುಲೋಪಃ | ಪ್ರಸವೇ | ಪೂರ್ಣ ಪ್ರಾಣಪ್ರಸವೇ | ಖೋದೋರಪ್ |
ಛಾಛಾದಿನೋತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) | ದೇವೇಷು—ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ | ಪ್ರಥಮಂ—ಮೊದಲನೆಯವನಾದ ಅಥವಾ
ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಹವಾಮಹೇ—(ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ) ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ | ತ್ವಂ—ನೀನು |
ಪೃತನಾಸು—ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ | ಸಸಹಿಃ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹೊಡೆದು ಸೋಲಿಸುವವನಾಗಿ | ಬಭೂಥ—ಆಗಿದ್ದೀಯೆ |
ಸಃ ಇಂದ್ರಃ—ಆ ಇಂದ್ರನು | ನಃ—ನಮಗೆ. ಕಾರುಂ—ಸ್ತುತಿಕರ್ತನೂ | ಉಪಮನ್ಯುಂ—ಸರ್ವಜ್ಞನೂ |
ಉದ್ಭಿದಂ—(ಶತ್ರುಗಳನ್ನು) ನಿರ್ಮೂಲ ಮಾಡುವವನೂ ಆದ | ಇಮಂ—ಮಗನನ್ನು | ಕೃಣೋತು—ಅನು
ಗ್ರಹಿಸಲಿ | ಅಥವಾ [ಕಾರುಂ—ಯುದ್ಧ ನಿರ್ಮಾಪಕವಾದುದೂ | ಉಪಮನ್ಯುಂ—ಕ್ರೋಧವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸ
ತಕ್ಕದ್ದೂ | ಉದ್ಭಿದಂ—ಪ್ರತಿಬಂಧಕಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ] ಇಮಂ ರಥಂ—ಈ ನಮ್ಮ ರಥವನ್ನು |
ಪ್ರಸವೇ—ಯುದ್ಧವು ಸಂಭವಿಸಿದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಪುರಃ—(ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ರಥಗಳಿಗೂ) ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ |
ಕೃಣೋತು—ಇರುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ದೇವತೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ನಾವು ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ.
ನೀನು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹೊಡೆದು ಸೋಲಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಇಂದ್ರನು ನಮಗೆ ಸರ್ವಜ್ಞನೂ ಶತ್ರುನಾಶ
ಕನೂ ಆದ ಪುತ್ರನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ ಮತ್ತು ನಮಗೆ ಯುದ್ಧ ನಿರ್ಮಾಪಕವಾದುದೂ, ಕ್ರೋಧವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸ
ತಕ್ಕದ್ದೂ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಬಂಧಕಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ರಥವನ್ನು | ಯುದ್ಧಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ
ರಥಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ.

English Translation

We invoke you, Indra, the first among the gods ; you have been
the victor in battles : may Indra put foremost in the battle this our chariot,
which is efficient, impetuous, and the uprooter (of all impediments).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತ್ವಾಂ ದೇವೇಷುಂ ಪ್ರಥಮಂ ಹವಾಮಹೇ—ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು
(ಇಂದ್ರನನ್ನು) ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವಾಗ ಮೊದಲು ನಿನ್ನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು ಎಂದರ್ಥವು.

ಪೃತನಾಸು—ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು | ರಣಃ ವಿವಾಕ್ ಮೊದಲಾದ ನಲವತ್ತಾರು ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ
ಪೃತನಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪೃತನಾಸು ಎಂದರೆ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. (ನಿ. ೩-೯)

ಸಸಹಿ:—ಶತ್ರುಣಾಮಭಿಭಿತಾ | ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪರಾಭವಗೊಳಿಸುವವನು. ಇಲ್ಲಿ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಮೊದಲ ಅಕ್ಷರವು ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ಕಾರುಂ:—ರೇಭಃ ಜರಿತಾ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನೂರು ಸ್ತೋತ್ರನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾರುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಾರುಂ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವನನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು. (ನಿ ೩-೧೯) ಇದಲ್ಲದೆ ಯಾಸ್ಕರು,

ದೈನ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಪ್ರಥಮಾ ಸುನಾಚಾ ಮಿಮಾನಾ ಯಜ್ಞಂ ಮನುಷೋ ಯಜಞೈಃ |

ಪ್ರಚೋದಯಂತಾ ವಿದಥೇಷು ಕಾರೂ ಪ್ರಾಚೀನಂ ಜ್ಯೋತಿಃ ಪ್ರದಿತಾ ದಿಶಂತಾ ||

(ಋ. ಸಂ, ೧೦-೧೧೦-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ಸಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ವಿದಥೇಷು ಕಾರೂ-ಯಜ್ಞೇಷು ಕರ್ತಾರೌ ಋತ್ವಿಜೌ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವ ಇಬ್ಬರು ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. (ನಿ. ೮-೧೨).

ಉಪಮನ್ಯುಂ:—ಉಪಮಂತಾರಂ ಸರ್ವಜ್ಞಂ | ಯದ್ವಾ ಉಪಮನ್ಯುಮುಪಗತೇನ ಪ್ರಾಪ್ತೇನ ಮನ್ಯುನಾ ಕ್ರೋಧೇನ ಯುಕ್ತಂ | ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದಂತೆ ಭಾವಿಸುವುದಾದರೆ ಸರ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವನು, ಸರ್ವಜ್ಞನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಅಥವಾ ಮನ್ಯು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕ್ರೋಧವೆಂದು ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ರೋಧವುಳ್ಳವನೆಂದೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಯುದ್ಧಮಾಡುವಾಗ ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ಕ್ರೋಧಯುಕ್ತನಾಗಿರುವನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಉದ್ಭಿದಂ:—ಶತ್ರುಣಾಮುದ್ಭೇತ್ತಾರಂ | ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಭಂಜನಮಾಡುವವನು, ಧ್ವಂಸಮಾಡುವವನು, ನಾಶಗೊಳಿಸುವವನು.

ಪ್ರಸವೇ:—ಷೂಜ್ ಪ್ರಾಣಿಪ್ರಸವೇ | ಪ್ರಸವಶಬ್ದವು ಹುಟ್ಟುವುದು ಸಂಭವಿಸುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಸಂಭವದಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಎಂದರ್ಥವು

ಇಂದ್ರಃ ಕೃಣೋತು ಪ್ರಸವೇ ರಥಂ ಪುರಃ:—ಯುದ್ಧಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ರಥವು ಎಲ್ಲರ ರಥಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಮುಂದಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡು ಎಂದರೆ ನಾವು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಜಯಿಸಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ನಮ್ಮ ರಥವು ಶತ್ರುವಿನ ಮುಂದುಗಡೆ ದೃಢವಾಗಿ ಇರುವಂತೆ ಮಾಡು ಎಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿರುವುದು. ಈ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಧವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತವಾಗಿಯೂ ಉತ್ತರಾರ್ಧವು ಪರೋಕ್ಷಕೃತವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ವಿನಿವರಣೆಯು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಥಮ ಋಕ್ಸಿನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿರುವುದು. (ಪೇಜು 316)

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಹವಾಮಹೇ:—ಹ್ವೇಜ್ ಸ್ಪರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಹಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಟಿತತತ್ಕನೇ:**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಎತ್ತ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ ಅವಾದೇಶ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬಭೂಥ—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. **ಬಭೂಥ ತತಂಥ** ಜಗ್ಯಂಭ ವವರ್ಥೇತಿ ನಿಗಮೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪಾತಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಸಹಿಃ—ಸಹ ಮರ್ಷಣೇ. ಧಾತು. **ಆದ್ಯಗಮಹನ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೧) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚಕಾರ ಗ್ರಹಣಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಡ್ಯದ್ವಾವನಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಆದಿಹಲ್‌ಶೇಷ. **ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೇಮಮ್—ಸ ಇಮಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸೋಚಿ ಲೋಪೇ ಚೇತ್ ಪಾದಪೂರಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾದಪೂರ್ತಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಸಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕಾರುಮ್—ಡುಕ್ಯಜ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಕೃವಸಾಜಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಸವೇ—ಸೂರ್ಜ್ ಪ್ರಾಣಿಪ್ರಸವೇ ಧಾತು. **ಖೊದೋರಸ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. **ಧಾಭಘೌ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಯೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. || ೯ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತ್ವಂ ಜಿಗೇಥ ನ ಧನಾ ರುರೋಧಿಧಾರ್ಭೇಷ್ಟಾಜಾ ಮಘವನ್ಮ-

ಹತ್ಸು ಚ ।

ತ್ವಾಮುಗ್ರಮವಸೇ ಸಂ ಶಿಶೀಮಸ್ಯಥಾ ನ ಇಂದ್ರ ಹವನೇಷು

ಚೋದಯ || ೧೦ ||

ಪದವಾಕ್ಯ:

ತ್ವಂ | ಜಿಗೇಥ | ನ | ಧನಾ | ರುರೋಧಿಥ | ಅರ್ಭೇಷು | ಆಜಾ | ಮಘಾಽವನ್ |
ಮಹತ್ ಸು | ಚ |

ತ್ವಾಂ | ಉಗ್ರಂ | ಅವಸೇ | ಸಂ | ಶಿಶೀಮಸಿ | ಅಥ | ನಃ | ಇಂದ್ರ | ಹವನೇ-
ಷು | ಚೋದಯ || ೧೦ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಜಿಗೇಥ | ಶತ್ರುಂಜ್ವಯಸಿ | ತಥಾ ಧನಾ ಶತ್ರುಭ್ಯೋಽಪಹೃತಾನಿ ಧನಾನಿ ನ
ರುರೋಧಿಥ | ನಾನರುಣಸ್ಥಿ | ಸ್ತೋತ್ರೈಃ ಪ್ರಯಚ್ಛೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಹೇ ಮಘವನ್ ಧನವನ್ನಿಂದ್ರ |
ಅರ್ಭೇಷುಲ್ಲೇಷ್ವಾಜಾ ಅಜಿಷು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ಮಹತ್ಸು ಚ ಸ್ತೋತ್ರೈಃ ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ಜಾವಸೇಽಸ್ಥಾ-
ಕಂ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಮುಗ್ರಮುದ್ಗೂರ್ಣಮಧಿಕಬಲಂ ತ್ವಾಂ ಸಂ ಶಿಶೀಮಸಿ | ಸ್ತೋತ್ರೈಸ್ತೀಕ್ಷ್ಣೀಕುರ್ಮಃ |
ಅಥಾನಂತರಂ ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಹವನೇಷು ಯುದ್ಧಾರ್ಥಮಾಹ್ವಾನೇಷು ಸತ್ತ್ವಾಗತ್ಯೇ ನೋಽಸ್ತಾ-
ಇಷ್ಟೋದಯ | ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ಪ್ರೇರಯ | ಜಯಂ ಪ್ರಾಪಯೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಜಿಗೇಥ | ಜಿ ಜಯೇ | ಲಿಟಿ
ಥಲಿ ಕ್ರಾದಿನಿಯಮಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯೇಟೋಚಸ್ತಾಸ್ತತ್ಥಲ್ಯನಿಟೋ ನಿತ್ಯಂ | ಸಾ. ೭-೨-೬೦ | ಇತಿ ಪ್ರತಿ-
ಷೇಧಃ | ಸನ್ನಿ ಟೋರ್ಜೀರಿತ್ಯಭ್ಯಾಸಾದುತ್ತರಸ್ಯ ಜಕಾರಸ್ಯ ಕುತ್ವಂ | ರುರೋಧಿಥ | ಕ್ರಾದಿನಿಯಮಾದಿಟ್ |
ಆಜಾ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸಪ್ತನಿಬಹುವಚನಸ್ಯ ಡಾದೇಶಃ | ಶಿಶೀಮಸಿ | ಶೋ ತನೂಕರಣೇ |
ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲ್ಲಃ | ಅದೇಚ ಇತ್ಯಾತ್ವಂ | ದ್ವಿವಚನೇ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯಭ್ಯಾಸ-
ಸ್ಯೇತ್ವಂ | ಈ ಹಲ್ಯಘೋರಿತೀಕಾರಾಂತಾದೇಶಃ | ಇದಂತೋ ಮುನಿಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಜಿಗೇಥ—(ಶತ್ರುಗಳನ್ನು) ಜಯಿಸುತ್ತೀಯೆ | ಧನಾ
(ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಕಸಿದುಕೊಂಡ) ಧನಗಳನ್ನು | ನ ರುರೋಧಿಥ—ಮುಚ್ಚಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. (ನಿನ್ನ ಭಕ್ತಂ
ಗೆಲ್ಲಾ ಹಂಚುತ್ತೀಯೆ) | ಮಘವನ್—ಧನಯುಕ್ತನಾದ ಇಂದ್ರನೇ | ಅರ್ಭೇಷು ಆಜಾ—ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ
ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ, | ಮಹತ್ಸು ಚ—ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ | ಅವಸೇ—(ನಮ್ಮ) ರಕ್ಷಣಾರ್ಥ
ವಾಗಿ | ಉಗ್ರಂ—ಪ್ರಚಂಡನಾದ ಬಲವುಳ್ಳ | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಸಂ ಶಿಶೀಮಸಿ—(ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ)
ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೀವೆ. | ಅಥ—ಅನಂತರ | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಹವನೇಷು—
(ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಿ) ನಾವು ಕರೆದಾಗ (ಬಂದು) | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಚೋದಯ—ಹುರಿದುಂಬಿಸು |

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಕಸಿದುಕೊಂಡ ಧನವನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳದೇ ಭಕ್ತರಿಗೆಲ್ಲಾ ಅದನ್ನು ಹಂಚುತ್ತೀಯೆ. ಧನಯುಕ್ತನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ, ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಚಂಡಬಲವುಳ್ಳ ನಿನ್ನನ್ನು ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗುವಂತೆ (ಪ್ರಸನ್ನವಾಗುವಂತೆ) ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಅನಂತರ ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಕರೆಯನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ ಬಂದು ನಮ್ಮನ್ನು ಹುರಿದುಂಬಿಸು.

English Translation

You conquer, and withhold not the booty : in trifling or serious conflicts, we sharpen you, fierce Maghavan, for our defence ; do you therefore, inspire us in our defiances.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅರ್ಭೇಷು—ಅರ್ಭ ಇತ್ಯಲ್ಪನಾಮ | ಅರ್ಭಕೇ ಅವೃದ್ಧೇ ಇತಿ ಯಾಸ್ಮಃ (ನಿ. ೪-೧೫) ಅಲ್ಪೇಷ್ಟಿ-ತ್ಯರ್ಥಃ | ಸಣ್ಣದಾದ, ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದದಿರುವ ಎಂದರ್ಥವು.

ಅರ್ಭೇಷು ಮಹತ್ಸು ಚ ಅಜಾ—ಸಣ್ಣ ಕದನಗಳಲ್ಲಿಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ದೊಡ್ಡ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿಯಾಗಲಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಉಗ್ರಂ—ಉದ್ಗೀರ್ಣಮಧಿಕಬಲಂ | ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಯಾದ ಅಥವಾ ಅಧಿಕಬಲವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನನ್ನು.

ಶಿಶೀಮಸಿ—ಸ್ತೋತ್ರೈಸ್ತೀಕ್ಷ್ಣೀಕುರ್ಮಃ | ಶೋ ತನೂಕರಣೇ | ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿ ನಿನ್ನ ಬುದ್ಧಿಯು ಚುರುಕಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ.

ಹವನೇಷು—ಇದು ಆಹವ-ಯುದ್ಧ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪರ್ಯಾಯನಾಮವು. ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಯುದ್ಧವು ಸಂಭವಿಸಿರುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಜಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಋಷಿಯು ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿರುವನೆಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರತಿಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಯುದ್ಧಸಂಬಂಧವಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಜಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಜಿಗೇಥ—ಜಿ ಜಯೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪಿಗೆ ಧಲಾದೇಶ. ಕೈಸ್ಯಭೈ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಟಿನಲ್ಲಿ ಇಣ್ಣಿಷೇಧವನ್ನು ನಿಯಮಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಚಸ್ತಾಸ್ತತ್ಥಲ್ಯನಿಟೋ ನಿತ್ಯಮ್—

(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಂತವಾದುದರಿಂದ ಥಲಿನಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಇಣ್ಣಿವೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿಣ್ಣಿ ಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. **ಸನ್‌ಲಿಟೋಜೇಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. **ಸಾರ್ವಧಾತು**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಜಿಗೇಧ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧನಾ—ಧನಾನಿ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಶೇತ್ಯಂಧಸಿ **ಬಹುಲಮ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಗೆ ಲೋಪ.

ರುರೋಧಿಥ—ರುಧಿರ್ ಆವರಣೇ ಧಾತು. ಲಿಣ್ಣ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪಿಗೆ ಥಲಾದೇಶ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕ್ರ್ಯಾದಿನಿಯಮದಿಂದ ಥಲಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿಣ್ಣಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

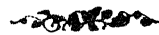
ಆಜಾ—ಆಜಿ ಶಬ್ದ. ಸಪ್ತಮೀಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ **ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಾದೇಶ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿಲೋಪ.

ಅವಸೇ—ಅವ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುನಿಬಂಧನವಾದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಶಿಶೀಮುಸಿ—ಶೋ ತನೂಕರಣೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಶ್ಲು ಆದೇಶ. **ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಶಿತಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ವ. **ಶ್ಲಾ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. **ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. **ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧೧೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ. **ಇದಂತೋ ಮುಸಿಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಕಾಗಮ. ಶಿಶೀಮುಸಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಥ—ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚೋದಯ—ಚುದ ಪ್ರೇರಣೇ. ಧಾತು. ಚುರಾದಿ. **ಸತ್ಯಾಪೇಸಾಶ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಶಪ್‌ವಿಕರಣ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚಿಗೆ ಗುಣ. ಆಯಾದೇಶ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ||೧೦||

ಸಂಹಿತಾಸಾಫ:

ವಿಶ್ವಾಹೇಂದ್ರೋ ಅಧಿವಕ್ತಾ ನೋ ಅಸ್ತುಪರಿಹೃತಾಃ ಸನು-
ಯಾಮು ವಾಜಂ ।

ತನ್ನೋ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣೋ ಮಾಮಹಂತಾಮದಿತಿಃ ಸಿಂಧುಃ
ಪೃಥಿವೀ ಉತ ದ್ಯೌಃ ॥ ೧೧ ॥

ಪದಸಾಫ:

ವಿಶ್ವಾಹಾ । ಇಂದ್ರಃ । ಅಧಿವಕ್ತಾ । ನಃ । ಅಸ್ತು । ಅಸರಿಹೃತಾಃ । ಸನು-
ಯಾಮು । ವಾಜಂ ।

ತತ್ । ನಃ । ಮಿತ್ರಃ । ವರುಣಃ । ಮಾಮಹಂತಾಂ । ಅದಿತಿಃ । ಸಿಂಧುಃ । ಪೃಥಿ-
ವೀ । ಉತ । ದ್ಯೌಃ ॥ ೧೧ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ವ್ಯಾಖ್ಯಾತೇಯಂ ರೋಹಿಚ್ಛ್ಯವೇತಿ ವರ್ಗೇ । ಇಂದ್ರಃ ಸರ್ವೇಷ್ಟಹಃಸ್ವಸ್ತಾಕಂ ಪಕ್ಷಪಾತೇನ
ವಕ್ತಾ ಭವತು । ವಯಂ ಚಾಕುಟಲಗತಯಃ ಸಂತ ಇಂದ್ರೇಣ ದತ್ತಮನ್ನಂ ಲಭಾಮಹೇ । ಯದಸ್ಮಾಭಿಃ
ಪ್ರಾರ್ಥಿತಮಸ್ತದೀಯಂ ತನ್ನಿತ್ತಾದಯಃ ಪೂಜಿತಂ ಕುರ್ವಂತು ॥

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ವಿಶ್ವಾಹಾ—ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ । ನಃ—ನಮಗೆ । ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು । ಅಧಿವಕ್ತಾ—ಅಭಿಮಾನ
ನವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ವಚನವುಳ್ಳವನಾಗಿ । ಅಸ್ತು—ಆಗಿರಲಿ. (ನಾವೂ ಸಹ) । ಅಸರಿಹೃತಾಃ—ವಕ್ರವಾದ
ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟವರಾಗಿ (ಖುಜುವಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು) । ವಾಜಂ—(ಪ್ರಭೂತವಾದ) ಅನ್ನವನ್ನು ।
ಸನುಯಾಮು—ಅನುಭವಿಸೋಣ । ನಃ—ನಮ್ಮ । ತತ್—ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು । ಮಿತ್ರಃ—
ಮಿತ್ರನೂ । ವರುಣಃ—ವರುಣನೂ । ಅದಿತಿಃ—ಅದಿತಿಯೂ । ಸಿಂಧುಃ—ಸಾಗರಾಧಿದೇವತೆಯೂ । ಪೃಥಿವೀ—
ಪೃಥ್ವಿಯೂ । ಉತ—ಮತ್ತು । ದ್ಯೌಃ—ದ್ಯುಲೋಕವೂ ಸಹ । ಮಾಮಹಂತಾಂ—ಸಂರಕ್ಷಿಸಲಿ ॥

ಭಾವಾರ್ಥ

ಇಂದ್ರನು ನಮಗೆ ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಅಭಿಮಾನವಚನವುಳ್ಳವನಾಗಿರಲಿ ನಾವೂ ಕೂಡ ಯಾವಾಗಲೂ ಋಜುನಾಗರ್ದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಪ್ರಭೂತವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಅನುಭವಿಸೋಣ. ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಮಿತ್ರನೂ, ವರುಣನೂ ಅದಿತಿಯೂ, ಸಾಗರಾಧಿದೇವತೆಯೂ, ಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕವೂ ಸಹ ಸಂರಕ್ಷಿಸಲಿ.

English Translation

May Indra daily be our vindicator, and may we, with undiverted course, enjoy abundant food ; and may Mitra, Varuna, Aditi,—ocean, preserve it to us.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ವಿಶ್ವಾಹಾ—ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕು ೧೦೦ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೧೯ನೆಯ ಋಕ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದರಲ್ಲಿರುವ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ನೋಡಿ ತಿಳಿಯಬಹುದು. 263-264 ಪೇಜುಗಳನ್ನು ನೋಡಿ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಈ ಮಂತ್ರವು ಹಿಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾದುದರಿಂದ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯೂ ಅಲ್ಲಿಯೇ (ಋ. ಸಂ ೧-೧೦೦-೧೯) ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. || ೧೧ ||

ನೂರ ಎರಡನೇ ಸೂಕ್ತ ಸಮಾಪ್ತವು.

—:—

ನೂರಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ತತ್ತ ಇತ್ಯಷ್ಟಾರ್ಚಂ ವಶಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ಕುತ್ಸಸ್ಯಾರ್ಷಮೈಂದ್ರಂ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಂ | ತಥಾ ಚಾನು
ಕ್ರಾಂತಂ | ತತ್ತೇಷ್ವಾನಿತಿ || ತೃತೀಯೇ ಛಂದೋಮೇ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯ ಇದಂ ಸೂಕ್ತಂ ನಿವಿಡ್ಧಾನಂ |
ವಿಶ್ವಜಿತ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ತತ್ತ ಇಂದ್ರಿಯಮಿತಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಂ | ಅ. ೮-೭ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ತತ್ತ ಇಂದ್ರಿಯಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹದಿನೈದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಕುತ್ಸನು ಋಷಿಯು. ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಯು. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತತ್ತೇೞ್ವಾ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ತೃತೀಯಭಂದೋ ಮಾಮಂತ್ರಪಠನಮಾಡುವಾಗ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ನಿವಿಧಾನ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ವಿಶ್ವಜಿತ ಎಂಬ ಖಂಡದ ತತ್ತ ಇಂದ್ರಿಯಮಿತಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೮-೭).

:೦:

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೦೩

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೧೫ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೦೩ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೭ ॥ ವರ್ಗ—೧೬, ೧೭ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ— ೮ ॥

॥ ಋಷಿಃ—ಕುತ್ಸ ಅಂಗಿರಸಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರಃ ॥

॥ ಭಂದಃ— ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ತತ್ತ ಇಂದ್ರಿಯಂ ಪರಮಂ ಪರಾಚೈರಧಾರಯಂತ ಕವಯಃ
ಪುರೇದಂ ।

ಕ್ಷಮೇದಮನ್ಯದ್ಧಿವ್ಯಂ ನ್ಯದಸ್ತು ಸಮಾ ಪೃಚ್ಯತೇ ಸಮನೇವ ಕೇ-
ತುಃ ॥ ೧ ॥

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ತತ್ | ತೇ | ಇಂದ್ರಿಯಂ | ಪರಮಂ | ಪರಾಚೈಃ | ಅಧಾರಯಂತ | ಕವಯಃ |
ಪುರಾ | ಇದಂ |

ಕ್ಷಮಾ | ಇದಂ | ಅನ್ಯತ್ | ದಿವಿ | ಅನ್ಯತ್ | ಅಸ್ಯ | ಸಂ | ಈಮಿತಿ | ಸೃಚ್ಛ-

ತೇ | ಸಮನಾ ಇವ | ಕೇತುಃ || ೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ ತ್ವದೀಯಂ ಪರಮಮುತ್ಪ್ರಸ್ಯಂ ತತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧಮಿದಂ ವರ್ತಮಾನಮಿಂದ್ರಿಯಂ ಬಲಂ
ಪುರಾ ಪೂರ್ವಸ್ಥಿನ್ನಾಲೇ ಕವಯಃ ಕ್ರಾಂತದರ್ಶಿನಃ ಸ್ತೋತಾರಃ ಪರಾಚೈಃ ಪರಾಚೀನಂ ಪರಾಜ್ಞುಖಂ |
ಯದ್ವಾ | ಪರಾಚೈಃ ಪರಾಂಚನೈಃ ಪರಾಗಮನೈರ್ಯುಕ್ತಂ | ಯುದ್ವಾಭಿಮುಖಮೇನಾಧಾರಯಂತ |
ಧೃತವಂತಃ | ಅಪಿ ಚಾಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯಾಸ್ಯದೇಕಮಿದಮಗ್ನಾಖ್ಯಂ ಜ್ಯೋತಿಃ ಕ್ಷಮಾ ಕ್ಷಮಾಯಾಂ
ಭೂಮೌ ವರ್ತತೇ | ಅನ್ಯದಸ್ಯೇಕಂ ಸೂರ್ಯಾಖ್ಯಂ ದಿವಿ ದ್ಯುಲೋಕೇ | ಈಂ ತದಿದಮುಭಯವಿಧ-
ಮಿಂದ್ರಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಃ ಸಂಪೃಚ್ಛತೇ | ಪರಸ್ಪರಂ ಸಂ ಯುಜ್ಯತೇ | ರಾತ್ರಾವಾದಿತ್ಯೋಽಗ್ನಿನಾ ಸಂಯು-
ಕ್ತೋ ಭವತಿ | ಅಗ್ನಿಂ ನಾವಾದಿತ್ಯಃ ಸಾಯಂ ಪ್ರವಿಶತಿ | ತಸ್ಮಾದಗ್ನಿದೂರಾನ್ನಕ್ತಂ ದದೃಶ ಇತಿ
ಶ್ರುತೇಃ | ಅಹನಿ ತ್ವಗ್ನಿಃ ಸೂರ್ಯೇಣ ಸಂಗಚ್ಛತೇ | ಉದ್ಯಂತಂ ನಾವಾದಿತ್ಯಮಗ್ನಿರನುಸಮಾರೋ-
ಹತಿ | ತಸ್ಮಾದ್ಭೂಮಿ ಏವಾಗ್ನೇರ್ದಿವಾ ದದೃಶ ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ತ್ರೈ. ಬ್ರಾ. ೨.೧-೨೯, ೧೦ | ಅನಯೋಃ
ಪರಸ್ಪರಸಂಗಮನೇ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಸಮನೇವ ಕೇತುಃ | ಸಮನಶಬ್ದಃ ಸಂಗ್ರಾಮವಾಚೀ | ಯಥಾ
ಸಮನೇ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಯದ್ಧಮಾನಯೋರುಭಯೋಃ ಕೇತುರ್ಧ್ವಜೋ ಧ್ವಜಾಂತರೇಣ ಸಂಯುಜ್ಯತೇ
ತದ್ವತ್ || ಇಂದ್ರಿಯಂ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಲಿಂಗಂ ಬಲಂ | ಇಂದ್ರಿಯಮಿಂದ್ರಲಿಂಗಮಿತಿ ಘಚ್ಛತ್ಯಯಾಂತೋ
ನಿಷಾತ್ಯತೇ | ಪರಾಚೈಃ | ಅವ್ಯಯಮೇತತ್ ಉಚ್ಛ್ವರ್ಣೀಚೈರಿತಿ ಯಥಾ | ಯಾಸ್ಯಸ್ತಾಹ | ಪರಾಚೈಃ
ಪರಾಂಚನೈಃ | ನಿ. ೧೧-೨೫ | ಇತಿ | ಕ್ಷಮಾ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಲುಕ್ | ಈಮೋ
ಮಲೋಪಃ ಸಾಂಹಿತಿಕಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಸಮನೇವ | ಸಮ ಸ್ವಮ ಅನ್ಯೇಕ್ಷ್ಯೇ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿ
ದೃಶ್ಯತೇ | ಸಾ. ೩-೩-೧೩೦ | ಇತಿ ಯುಚ್ಛ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಆಕಾರಃ | ಇನೇನ ವಿಭ-
ಕ್ತೈಲೋಪಃ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚೇತಿ ಸಮಾಸಃ ||

ಪ್ರತಿಸದಾರ್ಥ

(ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಪರಮಂ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದುದು | ತತ್—ಪ್ರಸಿದ್ಧ
ವಾದುದು | ಇದಂ—ಎದುರಿಗೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಆದ | ಇಂದ್ರಿಯಂ—ಬಲವನ್ನು | ಪುರಾ—ಪೂರ್ವ

ದಲ್ಲಿ | ಕನಯಃ—ಕ್ರಾಂತದರ್ಶಿಗಳಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು | ಪರಾಚೈಃ—(ದೇವನಿನಾಸಕ್ಕೆ) ಪರಾಜ್ಞುಖವಾಗಿ (ಶತ್ರುಗಳ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ) ಇರುವಂತೆಯೇ | ಅಧಾರಯಂತೆ—ಗ್ರಹಿಸಿ ತಿಳಿದರು. | ಅಸ್ಯ—ಈ ಇಂದ್ರನ | ಅನ್ಯತ್—ಒಂದು ಅಂಶವಾದ | ಇದಂ—ಅಗ್ನ್ಯಾಖ್ಯವಾದ ತೇಜಸ್ಸು | ಕ್ಷಮಾ—ಭೂಮಿಯಮೇಲೆಯೂ | ಅನ್ಯತ್—ಇನ್ನೊಂದು ಅಂಶವಾದ ಸೂರ್ಯಾಖ್ಯವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯು | ದಿವಿ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ | (ಹೀಗೆ) ಈಂ—ಈ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಇಂದ್ರನ ಜ್ಯೋತಿಯೂ ಸಹ | ಸಮನಾ—ಯುದ್ಧರಂಗದಲ್ಲಿ | ಕೇತುಃ ಇವ—(ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳ) ಧ್ವಜಗಳಂತೆ | ಸಂ ಪೃಚ್ಯತೇ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದುದೂ, ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೂ, ಎದುರಿಗೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದೂ ಆದ ಬಲವನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕ್ರಾಂತದರ್ಶಿಗಳಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಯುದ್ಧಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ ತಿಳಿದರು. ಇಂದ್ರನ ಒಂದಂಶವಾದುದೂ ಅಗ್ನ್ಯಾಖ್ಯವಾದುದೂ ಆದ ತೇಜಸ್ಸು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆಯೂ ಇನ್ನೊಂದಂಶವಾದುದೂ ಸೂರ್ಯಾಖ್ಯವಾದುದೂ ಆದ ಜ್ಯೋತಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡಿ ಇವೆರಡೂ ಸಹ ಯುದ್ಧರಂಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳ ಧ್ವಜವೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕಲೆತು ಸೇರುವಂತೆ ಅಹಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಸೂರ್ಯನೊಂದಿಗೂ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಅಗ್ನಿಯೊಂದಿಗೂ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

English Translation

The sages have formerly been possessed of this your supreme power, Indra, as if it were present with them, one light of whom shines upon the earth, the other in heaven, and both are in combination with each other, as banner (mingles with banner) in battle.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಂದ್ರಿಯಂ—ಬಲಂ | ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಲವೆಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಬಲ ಅಥವಾ ಧನವೆಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಘಂ, ರೇಕ್ಷಾ ಇತ್ಯಾದಿ ೨೮ ಧನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೩-೯) ಬಲವಾಗಲಿ, ಧನವಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಇನ್ನಾವ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವಾಗಲಿ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯವೆಂಬ ಅರ್ಥದ ಅಥವಾ ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿದೆಯೆಂದು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲದೆ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದುದು ಎಂದೂ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೆಂದೂ ಸಹ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ ಇದ್ವನೇ ನಮಸ್ಯಾಭಿವಚಸ್ಯತೇ ಚಾರು ಜನೇಷು ಪ್ರಬ್ರುವಾಣಿ ಇಂದ್ರಿಯಂ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೫೫-೪)

ಮಾಂತರಾಂ ಭುಜಮಾ ರೀರಿಷೋ ನಃ ಶ್ರದ್ಧಿತಂ ತೇ ಮಹತ ಇಂದ್ರಿಯಾಯ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೦೪-೬)

ನ ಪೋಣೇಭ್ಯಾಂ ಪರಿಭೇ ತ ಇಂದ್ರಿಯಂ ನ ಸಮುದ್ರೈಃ ಪರ್ವತೈರಿಂದ್ರ ತೇ ರಥಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೬-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಂ—ಬಲಂ ; ಇಂದ್ರಿಯಾಯಾ - ವೀರ್ಯಾಯ ಎಂದು ಇಂದ್ರನ ವೀರ್ಯವನ್ನೂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ನಿರಗ್ನಯೋ ರುರುಚುರ್ನಿರು ಸೂರೋ ನಿಃ ಸೋಮ ಇಂದ್ರಿಯೋ ರಸಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೨೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರೇಣಿ ಸೇವ್ಯಃ ಇಂದ್ರಿಯಃ ರಸಃ | ಇಂದ್ರನು ಸೇವಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸೋಮರಸವೆಂದೂ,

ನಹೀ ಸ್ವಸ್ಯ ಮಹಿಮಾನಮಿಂದ್ರಿಯಂ ಸ್ವರ್ಗ್ಯಣಂತ ಅನಶುಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೧೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಮಿಂದ್ರಸ್ಯ ಲಿಂಗಮಿಂದ್ರಸ್ಯೈವಾಸಾಧಾರಣಂ | ಇಂದ್ರನ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಮಹತ್ತ್ವವೆಂದೂ,

ಅದಿದ್ಧ ಸೇಮ ಇಂದ್ರಿಯಂ ಯಜಂತ ಆದಿತ್ಯಕ್ತಿಃ ಪುರೋಳಾಶಂ ರಿರಿಚ್ಯಾತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೪-೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಲವಂತಮಿಂದ್ರಂ ಎಂದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪರಾಯಶಬ್ದವಾಗಿಯೂ,

ಯಸ್ಯ ಧಾಮ ಶ್ರವಸೇ ನಾಮೇಂದ್ರಿಯಂ ಜ್ಯೋತಿರಕಾರಿ ಹರಿತೋ ನಾಯಸೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೭-೩.)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರತ್ವಸ್ಯ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಸ್ಯ ಲಿಂಗಂ ಯಸ್ಯ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಃ ಎಂದೂ,

ಆಪಚ್ಛೋಕಮಿಂದ್ರಿಯಂ ಪೂಯಮಾನಃ ಪ್ರತಿ ದೇವಾ ಅಜುಷತ ಪಯೋಭಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೯-೯೨-೧)

ಇತ್ಯಾದಿಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪರಮೈಶ್ವರಂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಲು ಸಾಕಾಗುವಷ್ಟು ಎಂತಲೂ,

ಯಥಾ ಕ್ಷಯಾಮ ಸರ್ವವೀರಯಾ ವಿಶಾ ತನ್ನಃ ಶರ್ಧಾಯ ಧಾಸಥಾ ಸ್ತಿಂದ್ರಿಯಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೧-೨)

ಉದ್ಯತ್ಸಹಃ ಸಹಸ ಆಜನಿಷ್ಠ ದೇದಿಷ್ಠ ಇಂದ್ರ ಇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ವಿಶ್ವಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩೧-೩)

ಅನು ತೇ ದಾಯಿ ಮಹ ಇಂದ್ರಿಯಾಯಾ ಸತ್ರಾ ತೇ ವಿಶ್ವಮನು ವೃತ್ರಹತ್ಯೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೨೫-೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಧನ, ಐಶ್ವರ್ಯ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿ ಇಂದ್ರಿಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭ ಕೃತುಸಾರವಾಗಿ ನಿರ್ವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ಆಗುವ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಬಲ ವೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಧನವೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು.

ಪರಾಚೈಃ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರಿಗೇ ನಿಷ್ಕರ್ಷವಾಗಿ ಅರ್ಥವಾಗಿಲ್ಲ. ತಾವು ಮೊದಲು ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ನಿರ್ವಚನವನ್ನೂ ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪರಾಚೈಃ—ಪರಾಚೀನಂ | ಪರಾಜ್ಞುಖಂ | ಪರಾಜ್ಞುಖವಾಗಿ ಎಂದು ಮೊದಲು ವಿವರಿಸಿ ಅನಂತರ ಪರಾಚೈಃ ಪರಾಂಚಿನೈಃ ಪರಾಗಮನೈ-ರ್ಯುಕ್ತಂ | ಪರಾಗಮನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತದ ವಿವರಣೆಯನ್ನೂ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. (ನಿ. ೧೧-೨೫) ನಿರುಕ್ತಕಾರರು. ಹತ್ತನೇ ಮಂಡಲದ—

ಕಿಮಿಚ್ಛಂತೀ ಸರಮಾ ಪ್ರೇದಮಾನಡ್‌ದೂರೇ ಹ್ಯಧ್ವಾ ಜಗುರಿಃ ಪರಾಚೈಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೦೮-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಪರಾಚೈಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಪರಾಂಚಿನೈರಚಿತಃ ಎಂದೂ, ಅದಕ್ಕೆ ಮರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಪರಾಜ್ಞುಖೈಃ ಅಂಚಿನೈರ್ಗಮನೈಃ ಅಚಿತೋ ಗತಃ, ವಿಪ್ರಕೃಷ್ಣೋ ದೇವನಿನಾಸಾತ್ ಎಂದೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ, ಇಂದ್ರನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಯಾವಾಗಲೂ ದೇವಲೋಕಕ್ಕೆ ಪರಾಜ್ಞುಖವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಿತು, ಎಂದರೆ, ಯಾವಾಗಲೂ ಸಹ ಶತ್ರುವಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದು ಶತ್ರುಜಯದಲ್ಲಿಯೇ ತತ್ಪರನಾಗಿದ್ದಿತು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವಿರಬಹುದೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇವೇ ಪದವು

ಬಾಧಸ್ವ ದೂರೇ ನಿರ್ಯುತಿಂ ಪರಾಚೈಃ ಕೃತಂ ಚಿದೇನಃ ಪ್ರ ಮುಮಗ್ಚ್ಯಸ್ಮತ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೨೪-೯)

ಆರೇ ಬಾಧೇಥಾಂ ನಿರ್ಯುತಿಂ ಪರಾಚೈರಸ್ಮೇ ಭವ್ಯಾ ಸೌಶ್ರವಸಾನಿ ಸಂತು |

(ಮ. ಸಂ- ೬-೨೪-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಪರಾಜ್ಞುಖವಾಗಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದಿದ್ದು ಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಲ್ಲಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವಷ್ಟು ನಿಷ್ಕರ್ಷವಾಗಿ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು ಕಷ್ಟ. ಮೇಲೆಯೇ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಇಂದ್ರನ ಬಲವು ಯಾವಾಗಲೂ ದೇವಲೋಕ ದಿಂದ ಪರಾಜ್ಞುಖವಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಿತೆಂದೂ ಹೇಳಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು.

ಕನಯಃ ಅಧಾರಯಂತ—ಸ್ತೋತಾರಃ ಧೃತವಂತಃ | ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಶತ್ರುಗಳ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿದರು ಎಂದರ್ಥ.

ಪ್ರಮೇದಮಸ್ಯದ್ವಿವಿ—ಇದಂ ಅಗ್ನಾಂ ಋಷಿಂ ಜ್ಯೋತಿಃ ಪ್ರಮಾ ಭೂಮೌ ವರ್ತತೇ | ಅನ್ಯತ್ ಅಪ್ಯೇಕಂ ಸೂರ್ಯಾಂ ದ್ಯುಲೋಕೇ | ಇಂದ್ರನ ಅಗ್ನಿರೂಪನಾದ ತೇಜಸ್ಸು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸೂರ್ಯರೂಪ ನಾದ ಜ್ಯೋತಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸರಿಸಿ,

ಉದ್ಯಂತಂ ವಾ ವಾದಿತ್ಯಮಗ್ನಿರನುಸಮಾರೋಹತಿ | (ತ್ರೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೧-೨-೯) ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಅಹಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಸೂರ್ಯನೊಂದಿಗೂ, ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಅಗ್ನಿಯೊಂದಿಗೂ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಸಮನಾ ಇವ ಕೇತುಃ—ಸಮನಶಬ್ದಃ ಸಂಗ್ರಾಮವಾಚೀ (ನಿ.೩-೯) ಯಥಾ ಸಮನೇ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಯುಧ್ಯಮಾನಯೋಃ ಉಭಯೋಃ ಧ್ವಜಃ ಧ್ವಜಾಂತರೇಣ ಸಂಯುಜ್ಯತೇ ತದ್ವತ್ | ಸಮನವೆಂದರೆ ಸಂಗ್ರಾಮವೆಂದರ್ಥ. ಯಾವ ರೀತಿ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಧ್ವಜಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುವೋ ಹಾಗೆ ಎಂಬ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಸೂರ್ಯಾಗ್ನಿಗಳ ಸಂಗಮನಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಸಮನಾ ಇವ ಎಂಬ ಉಪಮಾನಸೂಚಕವಾದ ಪದಗಳು ಇನ್ನೂ ಕೆಲವುಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವರವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದೇ ಕಾರಣ. ಸ ಮ ನಾ ಇವ ಎಂಬ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿರುವ ಪದವು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿದೆ. ಉಳಿದ-

ಅಭಿ ಪ್ರವಂತ ಸಮನೇನ ಯೋಷಾಃ ಕಲ್ಯಾಣ್ಯಾಃ ಸ್ವಯಮಾನಾಸೋ ಅಗ್ನಿಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೫೮-೮)

ತೇ ಅಚರಂತೀ ಸಮನೇನ ಯೋಷಾ ಮಾತೇನ ಪುತ್ರಂ ಬಿಭೃತಾಮುಪಸ್ಥೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೭೫-೪)

ಸಮನೇನ ವಪುಷ್ಯತಃ ಕೃಣವನ್ಮಾನುಷಾ ಯುಗಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೬೨-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸಮನ್ಯಾಇವ ಎಂಬ ಅನುಪೂರ್ವಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಸಮಾನಮನಸ್ಸಾ ಯೋಷಿದಿವ | ಸಮಾನವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ ಯೋಷಿತಾ ಎಂದರೆ ಹೆಂಗಸಿನಂತೆ ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಮನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಗ್ರಾಮವೆಂದರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಂದ್ರಿಯಮ್—ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಲಿಂಗಂ ಬಲಂ ಇಂದ್ರಿಯಮ್. ಇಂದ್ರಿಯಮಿಂದ್ರಲಿಂಗಮಿಂದ್ರ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಜ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಿತಾಗಿದೆ. ಚಿತಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಾಚೈಃ—ಉಚ್ಚೈಃ ನಿಃಚೈಃ ಎಂಬಂತೆ ಇದು ಒಂದು ಅನ್ವಯ. ಯಾಸ್ಯರು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಪರಾಚೈಃ ಪರಾಂಚನೈಃ (ನಿರು. ೧೧-೨೫) ಇತಿ.

ಅಧಾರಯಂತೆ—ಧೃಙ್ ಅವಸ್ಥಾನೇ ಧಾತು ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರತೋರುವುದರಿಂದ ಣಿಜ್ ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ಷಮಾ— ಇದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮೀವಿಭಕ್ತಿ ಪರನಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್— (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್.

ದಿವಿ— ಉಡಿದಂ ಪದಾದಿ— (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಈಮ್— ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸನಾಗಿ ಇದರ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಮನೇವ— ಸಮ ಸ್ವಮ ಅಪೈಕ್ಯವೈ ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ— (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುವೋರನಾಕೌ— (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಧಾತಾದಿಗೆ ಸತ್ಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮೀವಿಭಕ್ತಿಪರನಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್— (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಸಮನಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮನಾ ಇವ ಸಮನೇವ. ಇವೇನ ವಿಭಕ್ತ್ಯಲೋಪಃ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚ— ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧ ||

—:—

ಸಂಹಿತಾವಾತಃ

ಸ ಧಾರಯತ್ಪ್ರಥಿವೀಂ ಸಪ್ರಥಚ್ಚ ವಜ್ರೇಣ ಹತ್ವಾ ನಿರಪಃ ಸ-
ಸರ್ಜ |

ಅಹನ್ನಹಿಮಭಿನದ್ರಾಹಿಣಂ ವ್ಯಹನ್ಮ್ಯಂಸಂ ಮಘವಾ ಶಚೀ-
ಭಿಃ || ೨ ||

|| ಪದವಾತಃ ||

ಸಃ | ಧಾರಯತ್ | ಪ್ರಥಿವೀಂ | ಸಪ್ರಥತ್ | ಚ | ವಜ್ರೇಣ | ಹತ್ವಾ | ನಿಃ |
ಅಪಃ | ಸಸರ್ಜ |

ಅಹನ್ | ಅಹಿಂ | ಅಭಿನತ್ | ರೌಹಿಣಿಂ | ವಿ | ಅಹನ್ | ವಿಽ ಅಂಸಂ | ಮು-

ಘಽ ನಾ | ಶಚೀಭಿಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸ ಇಂದ್ರಃ ಪೃಥಿವೀಮಸುರೈಃ ಪೀಡಿತಾಂ ಭೂಮಿಂ ಧಾರಯತ್ | ಧೃತನಾನ್ | ಪೀಡಾರಾಹಿ-
ತ್ಯೇನ ಸ್ಥಿತಾಮಕರೋದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತದನಂತರಂ ಪಪ್ರಥಚ್ಛ | ತಾಂ ಭೂಮಿಂ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಾಮಕರೋತ್ |
ಅಸಿ ಚ ವಜ್ರೇಣಾಯುಧೇನ ಹಂತನ್ಯಾಸ್ತೃತ್ವಾದಿನ್ದ್ರತ್ವಾಪೋ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಾನಿ ನಿಃ ಸಸರ್ಜ | ಮೇಘಾ-
ನ್ನಿರ್ಗಮಯಾಮಾಸ | ಏತದೇವ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕ್ರಿಯತೇ | ಅಹಿಮಂತರಿಕ್ಷೇ ವರ್ತಮಾನಂ ಮೇಘಮಹನ್ |
ವಜ್ರೇಣ ವರ್ಷಣಾರ್ಥಮತಾಡಯತ್ | ರೌಹಿಣಿಂ | ರೌಹಿಣೋ ನಾಮ ಕಶ್ಚಿದಸುರಃ | ತಂ ಚ
ವ್ಯಭಿನತ್ | ವ್ಯದಾರಯತ್ | ಅಸಿ ಚ ಮಘನಾ ಧನವಾನಿಂದ್ರಃ ಶಚೀಭಿರಾತ್ಮೀಯೈರ್ಯುದ್ಧ-
ಕರ್ಮಭಿರ್ಯುಧೈಃ ವಿಗತಭುಜಂ ವೃತ್ರಸುರಮಹನ್ | ಅವಧೀತ್ || ಪಪ್ರಥತ್ | ಪೃಥುಂ ಕರೋತಿ
ಪ್ರಥಯತಿ | ತತ್ಪರೋತಿತಿ ಚಿಚ್ | ಜಾವಿಷ್ಯವತ್ಪ್ರತಿಪದಿಕಸ್ಯ ಕಾರ್ಯಂ | ಸಾ. ೬-೪-೧೫೫-೧ | ಇತಿ
ವಚನಾದ್ರ ಋತೋ ಹಲಾದೇರ್ಲಘೋಃ | ಸಾ. ೬-೪-೧೬೧ | ಇತಿ ಋಕಾರಸ್ಯ ರತ್ವಂ | ಟೀರಿತಿ
ಟೀರೋಪಃ | ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಾಪ್ತ್ಯದ್ವೈಭಾವಃ | ಪ್ರಥಯತೇರ್ಲೂಪಃ ಚಿಜಃ ಟೀರೋಪಃ |
ದ್ವಿರ್ವಚನೇ ಚಿಜ್ಯನ್ತರಸ್ಯಾಂ | ಸಾ. ೬-೧-೨೨೮ | ಇತಿ ಚಿಜಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ನ
ಟೀರೋಪಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿವತ್ತ್ವಂ ನ ಪದಾಂತೇತ್ಯಾದಿನಾ ಸ್ವರವಿಧಿಂ ಪ್ರತಿ ತನ್ನಿಷೇಧಾತ್ | ಪೂರ್ವಪದ-
ಸ್ಯಾಸಮಾನನಾಕೃತ್ಯಸ್ತತ್ಪ್ರಾನ್ವಿಘಾತಾಭಾವಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಸಃ—ಇಂದ್ರನು | ಪೃಥಿವೀಂ—(ಅಸುರರಿಂದ ಪೀಡಿತವಾದ) ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು | ಧಾರಯತ್—ಎತ್ತಿ
ಹಿಡಿದನು (ಮತ್ತು ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿದನು.) | ಪಪ್ರಥಚ್ಛ—(ಪೃಥ್ವಿಯು) ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡುವಂತೆಯೂ
ಮಾಡಿದನು. | ವಜ್ರೇಣ—ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ | ಹತ್ವಾ—(ವೃತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು) ಕೊಂದು | ಅಪಃ—ವೃಷ್ಟಿ |
ದಕಾದಿಗಳನ್ನು | ನಿಃ ಸಸರ್ಜ—(ಮೇಘಗಳಿಂದ) ಬಿಡಿಸಿ ಸುರಿಸಿದನು. | ಅಹಿಂ—(ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ) ಮೇಘ
ವನ್ನು | ಅಹನ್—ಹೊಡೆದನು. | ರೌಹಿಣಿಂ—ರೌಹಿಣನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು | ವಿ ಅಭಿನತ್—ಸೀಳಿಹಾಕಿ
ದನು | ಮಘನಾ—ಧನವಂತನಾದ ಇಂದ್ರನು | ಶಚೀಭಿಃ—(ತನ್ನ) ಯುದ್ಧಕರ್ಮಗಳಿಂದ | ವ್ಯಂಸಂ—
ಭುಜಹೀನನಾದ ವೃತ್ರಸುರನನ್ನು | ಅಹನ್—ಕೊಂದನು. |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಇಂದ್ರನು ಅಸುರರಿಂದ ಪೀಡಿತವಾದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಎತ್ತಿಹಿಡಿದು ಅಸುರರಿಂದ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿದನು
ಮತ್ತು ಪೃಥ್ವಿಯು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ವೃತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಂದು

ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಾದಿಗಳನ್ನು ಮೇಘಗಳಿಂದ ಬಿಡಿಸಿ ಸುರಿಸಿದನು. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಮೇಘವನ್ನು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಹೊಡೆದನು. ರೌಹಿಣನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಸೀಳಿ ಹಾಕಿದನು. ಧನವಂತವಾದ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಯುದ್ಧಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಭುಜಹೀನನಾದ ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ಕೊಂದುಹಾಕಿದನು.

English Translation

He upholds, and has spread out, the earth; having struck (the clouds), he has extricated the waters; he has slain Ahi, he has pierced Rauhina, he has destroyed, by his prowess, the mutilated (Vritra).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಸಃ ಪೃಥಿವೀಂ ಧಾರಯತ್—ಅಸುರರಿಂದ ಪೀಡಿತವಾದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಇಂದ್ರನು ರಕ್ಷಿಸಿದನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಾದಿಗಳನ್ನು ತಡೆದು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಕ್ಷಾಮಾದ್ಯುಪದ್ರವಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಪೃಥ್ವಿಯು ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದ ಇಂದ್ರನ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಅಸುರೈಃ ಪೀಡಿತಾಂ ಭೂಮಿಂ ಧೃತವಾನ್ | ಸೀಡಾರೌಹಿತ್ಯೇನ ಸ್ಥಿತಾಂ ಅಕರೋದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿಸರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಧಾರಯತ್ಪೃಥಿವೀಂ ವಿಶ್ವಧಾಯೆಸಮಸ್ತಭೃನ್ನಾಮಯಾ ದ್ಯಾಮವಸ್ತಸಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೭-೫)

ಎಂಬಂತೆ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ರಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದಲೂ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಧಾತ್ರಿಯಾದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸಿದನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಲೋಕೋಪಕಾರಕಗಳಾದ ಅವನ ಕೆಲಸಗಳೇನೆಂದರೆ,

ವಜ್ರೇಣ ಹತ್ವಾ ಅಪಃ ನಿಃಸಸರ್ಜ—ಎಲ್ಲಾ ಶತ್ರುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ ಮೇಘರೂಪವಾದ ಶತ್ರುವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಜನಜೀವನಕ್ಕೆ ಅತ್ಯುಪಕಾರಕವಾದ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸಿದನು. ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ಹರಿಸಿದನು. ಲೋಕಕ್ಕೆ ಜಲಸಂಪತ್ತನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಮತ್ತು,

ಅಹಿಂ ಅಹನ್—ಅಹಿಶಬ್ದವು ಮೇಘನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೨೧) ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೨೩) ಪರಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಮೇಘವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ದಾಸಪತ್ನೀರಹಿಗೋಸಾ ಅತಿಷ್ಠನ್ನಿರುದ್ಧಾ ಆಪಃ ಪಣಿನೇನ ಗಾವಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೨-೧೧)

ಎಂಬ ಶುಕ್ಲವನ್ನು ಉಪಹರಿಸಿ ಅಹಿಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಮೇಘವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ, ಅಹಿರಯೆ-ಸೌದೇತ್ಯಂತರಿಕ್ಷೇ || (ನಿ. ೨-೧೭) ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಮೇಘಕ್ಕೆ ಅಹಿಯೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸಾಯಣರು ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ವರ್ತಮಾನಂ ಮೇಘಂ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇದ

ಲ್ಲದೆ, ಅಯಮಸೀತರೋಹಿರೇತಸ್ಮಾದೇವ ನಿರ್ಹಸಿತೋಸಸರ್ಗ ಆಹಂತೀತಿ | (ನಿ. ೨.೧೭) ಮೇಲೆ ಬೀಳು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಹನ್‌ಧಾತುವಿನೊಂದಿಗೆ ಆ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಅನಂತರ ಅದು ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿ ಅಹಿ ಎಂದು ವೃತ್ತತ್ತಿಯಾಗಿ ಸರ್ಪವೆಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ, ಯೋಹಿಃ ಸ ಬುಧ್ನೋ ಬುಧ್ನಮಂತರಿಕ್ಷಂ ತನ್ನಿವಾಸಾತ್ | (ನಿ. ೧೦-೪೪) ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬುಧ್ನವೆಂದೂ ಇಂತಹ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಾಸ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಹಿಗೆ ಬುಧ್ನವೆಂದೂ ಹೆಸರಾಗಿರುವುದಾಗಿಯೂ ಸಹ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ತಿಳಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸುತ್ತಾ ಬೃಹದೇವತಾಕಾರರೂ ಸಹ,

ಅಹಿರಾಹಂತಿ ಮೇಘಾನ್ಯ ಏತಿ ವಾ ತೇಷು ಮಧ್ಯಮಃ |

ಯೋಹಿಃ ಸ ಬುಧ್ನೋ ಬುಧ್ನೇ ಹಿ ಸೋಽಂತರಿಕ್ಷೇಭಿಜಾಯತೇ |

(ಬೃ. ದೇ. ೫-೧೬೬)

ಅಹಿಯು ಮೇಘಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಮುನ್ನುಗ್ಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ಅವುಗಳ ನಡುವೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಗಭೀರವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೂ ಸಹ ಬುಧ್ನವೆಂದೇ ಹೆಸರು ಎಂದು ಅಹಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಹಿಯೆಂದರೆ ಸರ್ಪವಾದರೂ ಆಗಬಹುದು ಅಥವಾ ಅಸುರನೆಂದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು. ಈ ರೀತಿ ಮೇಘ, ಗಭೀರವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಅಸುರ, ಅಥವಾ ಸರ್ಪ ಎಂಬ ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲದೆ ವೃತ್ತಾಸುರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಅಥವಾ ಪರ್ವಾಯರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತ್ವಂ ಪ್ರತಿ ಪ್ರವತ ಆಶಯಾನಮಹಿಂ ವಜ್ರೇಣ ಮಘವನ್ವಿ ವೃಶ್ಚಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೭-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಅಹಿಂ ವೃತ್ತನಾಮಾನಮಸುರಂ ಎಂದು ವೃತ್ತಪರ್ವಾಯವಾಗಿಯೇ ಅರ್ಥ. ಒಂದನೇ ಮಂಡಲದ ೩೨ ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅಹಿಯೆಂದರೆ ಸುತ್ತಲೂ ನೀರನ್ನು ತಡೆದು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಮೇಘವೆಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಮೇಘವೆಂದೇ ಅರ್ಥ. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅಹಿನಾಮಾನಮಸುರಂ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಈ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಮೇಘವೆಂಬರ್ಥವೇ ಹೆಚ್ಚು ಹೊಂದಿ ಕೊಳ್ಳುವುದು.

ರೌಹಿಣಿಂ—ರೌಹಿಣಿ ಶಬ್ದವೂ ಮೇಘನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೨೧) ಇಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸನೆಂಬ ಅರ್ಥವು. ಇದರಂತೆಯೇ

ಯೋ ರೌಹಿಣಮಸ್ಪುರದ್ವೈಜ್ರಬಾಹುರ್ವ್ಯಾಮಾರೋಹಂತಂ ಸ ಜನಾಸ ಇಂದ್ರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೨-೧೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ರಾಕ್ಷಸನೆಂದೇ ಅರ್ಥವು. ಮಕ್ಕಂಹಿತೆಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಈ ಅಸುರನ ಹೆಸರು ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿದೆ.

ವ್ಯಂಸಂ ಅಹನ್—ವ್ಯಂಸನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಕೊಂದನು ಎಂದು ವ್ಯಂಸ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಸುರಪರ್ವಾಯವಾಗಿ ಅರ್ಥನಾಡಿದೆ. ವ್ಯಂಸ ಶಬ್ದವು ಒಂದೆರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ವೃತ್ತನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಅಹನ್ಯತ್ರಂ ವೃತ್ತತರಂ ವ್ಯಂಸಮಿಂದ್ರೋ ವಜ್ರೇಣ ಮಹತಾ ವಧೇನ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೨-೫)

ಯೋ ವ್ಯಂಸಂ ಜಾಹೃಷಾಣೇನ ಮನ್ಯುನಾ ಯಃ ಶಂಬರಂ ಯೋ ಅಹನ್ವಿಪ್ರಮವ್ರತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೧-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ವ್ಯಂಸ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಗತಭುಜಂ ವೃತ್ತಂ ಎಂದು ವೃತ್ತನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ೨-೧೪-೫ ; ೩-೩೪-೩. ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವಿಗತಭುಜನಾದ ವೃತ್ತನೆಂದರ್ಥವು.

ಮಮಚ್ಚ ನ ತೇ ಮಘವನ್ವ್ಯಂಸೋ ನಿವಿವಿಧ್ಯಾ ಅಪ ಹನೂ ಜಘಾನ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೮-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ತೆನಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಋಕ್ತೆನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವ್ಯಂಸನಾಮಾ ಅಸುರಃ, ವ್ಯಂಸನಾಮಾನಮ- ಸುರಂ ಎಂದು ಅಸುರಪರ್ಮಾಯವಾಗಿದೆ. ಪಿಪ್ರು, ಶುಷ್ಕ, ನಮುಚಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಅಸುರರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಇವನ ಹೆಸರನ್ನೂ ಹೇಳುವುದು ವಾಡಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಅಹಿ, ವೃತ್ರ ಮುಂತಾದ ಅಸುರರ ಭೀಕರಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಂತೆ ಇವನ ವರ್ಣನೆಯು ಅಷ್ಟು ಅಧಿಕವಾಗಿಲ್ಲ.

ಶಚೀಭಿಃ—ಶಚೀ ಶಬ್ದವು ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೧) ಮತ್ತು ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೧೩) ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಎಂದಾಗಲಿ, ಪ್ರಜ್ಞೆಗಳಿಂದ ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಘವಾ—ಧನವಾನಿಂದ್ರಃ | ಮಘಶಬ್ದವು ಧನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಮಘವಾ ಎಂದರೆ ಧನವಂತನಾದ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಸಹಜವಾದ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಮಘವತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಯಜ್ಞಕರ್ತರ ಪರವಾಗಿಯೂ ಅನ್ವಯವಾಗಬಹುದೆಂದು ಮುಂದೆ ಆ ಸಂದರ್ಭಬಂದಾಗ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪರ್ಮಾಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಅಸುರಾದಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುವ ಇಂದ್ರನ ವೀರೈಕರ್ಮಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಮಘವಾ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುವಿನೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಇಂದ್ರನು ಅಸುರಾದಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುವಾಗ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದರಿಂದಲೂ, ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮುಖನೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲು ಶ್ರುತಿಯ ಆಧಾರವಿರುತ್ತದೆ.

ಸ ಉ ಏವ ಮುಖಃ ಸ ವಿಷ್ಣುಃ | ತತ ಇಂದ್ರೋ ಮುಖವಾನಭವನ್ಮುಖವಾನ್ತ ನೈ ತಂ ಮಘವಾನಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಪರೋಕ್ಷಂ ಪರೋಕ್ಷಕಾಮಾ ಹಿ ದೇವಾಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೧-೧-೧೩)

ಮುಖವೇ ವಿಷ್ಣುವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಇಂದ್ರನು ಮುಖವಂತನಾದುದರಿಂದ ಇವನನ್ನೇ ಮಘವಂತನೆಂದು ಪರೋಕ್ಷಕಾಮಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣು ದ್ವಂಹಿತಾಃ ಶಂಬರಸ್ಯ ನವ ಪುರೋ ನವತಿಂ ಚ ತ್ವಧಿಷ್ಠಂ ।

(ಋ. ಸಂ. ೭-೯೯-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳು ಅಸುರರ ಹನನವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆಂದು ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅದೇರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಮಘವಾ ಎಂದರೆ ವಿಷ್ಣುಸಹಿತನಾದ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಆದರೆ ಭಾಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಧನವಂತನಾದ ಇಂದ್ರನೆಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ.

“ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ”

ಧಾರಯತ್—ಧೃಜ್ ಅನಸ್ಥಾನೇ ಧಾತು. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ರೂಪ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸ್ಯ ಮಾಜುಯೋಗೇಽಪಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೃಥಿವೀಮ್—ಪೃಥಿವೀ ಶಬ್ದ ಜೀವಂತವಾದುದರಿಂದ-ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದಾಗ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಪ್ರಥತ್—ಪೃಥುಂ ಕರೋತಿ ಪ್ರಥಯತಿ. ತತ್ಪ್ರರೋತಿ ತದಾಚೆಷ್ಟೇ—ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಣಿಚ್. ಣಾವಿಷ್ಣವತ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ ಕಾರ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೫-೧) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಇಷ್ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸರವಾದಾಗ ಯಾವ ಕಾರ್ಯ ಬರುವುದೋ ಅದು ಣಿಚ್ ಸರವಾದಾಗಲೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ರ ಋತೋ ಹಲಾದೇರ್ಲಘೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ರತ್ವ. ಟೀಕೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಚಿಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ ಪೂರ್ವನಿಧೌ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಥಿ ಎಂಬ ಣಿಜಂತವು ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಶ್ಚ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಣಿಶ್ರಿದ್ಯುಸ್ಪ್ರಭ್ಯಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಜ್. ಚೆಜ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಆದಿಹಲ್ ಶೇಷ. ಣೀರನಿಟಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚಿಗೇ ಲೋಪ. ಚೆಜ್ಯನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚೆಜ್ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಣಿಚ್ ಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವ ಬರಲಿ ಎಂದು ಶಂಕಿಸಬಾರದು. ನಪದಾಂತ—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವನಿವೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀಮ್ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪದವಿದ್ದರೂ ಅದು ವಾಕ್ಯಾಂತರಗತವಾದುದರಿಂದ ಸಮಾಸವಾಕ್ಯೇ ನಿಘಾತಃ—ಎಂಬುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸಸರ್ಜ—ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪಃ—ಉಡಿದಂ ಪದಾದಿ—(ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಹನ್—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾರೂಪ. ಪಾದಾದಿ ಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದ ವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಭಿನತ್—ಭಿದಿರ್ ವಿದಾರಣೇ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಅಹಿಮ್ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಅತಿಜಂತವಿದ್ದರೂ ವಾಕ್ಯಾಂತರಗತವಾದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಂಸಮ್—ವಿಗತಃ ಅಂಸಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ವ್ಯಂಸಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ. ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತ ಬಂದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ —(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರದ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

— : ೦ : —

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಸ ಜಾತೂಭರ್ಮಾ ಶ್ರದ್ಧಧಾನ ಓಜಃ ಪುರೋ ವಿಭಿಂದನ್ನಚರ-
ದ್ವಿ ದಾಸೀಃ |

ವಿದ್ವಾನ್ವಜ್ರಿನ್ದಸ್ಯವೇ ಹೇತಿಮಸ್ಯಾರ್ಯಂ ಸಹೋ ವರ್ಧಯಾ
ದ್ಯುಮ್ಮಮಿಂದ್ರ || ೩ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಸಃ | ಜಾತೂಽಭರ್ಮಾ | ಶ್ರತ್ಽದಧಾನಃ | ಓಜಃ | ಪುರಃ | ವಿಽಭಿಂದನಃ |
ಅಚರತ್ | ವಿ | ದಾಸೀಃ |

ವಿದ್ವಾನ್ | ವಜ್ರಿನ್ | ದಸ್ಯವೇ | ಹೇತಿಂ | ಅಸ್ಯ | ಆರ್ಯಂ | ಸಹಃ | ವರ್ಧ-
ಯ | ದ್ಯುಮ್ನಂ | ಇಂದ್ರ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಜಾತೂಭರ್ಮಾ | ಜಾತೂ ಇತ್ಯಶನಿಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಭರ್ಮಾಯುಧಂ | ಅಶನಿರೂಪಮಾಯುಧಂ
ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ | ಯದ್ವಾ | ಜಾತಾನಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಭರ್ತಾ | ಓಜ ಓಜಸಾ ಬಲೇನ ನಿಷ್ಪಾದ್ಯಂ
ಕಾರ್ಯಂ ಶ್ರದ್ಧಧಾನಃ | ಆದರಾತಿಶಯೇನ ಕಾಮಯಮಾನಃ | ಏವಂಭೂತಃ ಸ ಇಂದ್ರೋ ದಾಸೀರ್ದ-
ಸ್ಯುಸಂಬಂಧಿನಿ ಪುರಃ ಪುರಾಣಿ ವಿಭಿಂದನ್ ವಿನಾಶಯನ್ತ್ಯಚರತ್ | ವಿವಿಧಮಗಚ್ಛತ್ | ಹೇ ವಜ್ರಿನ್-
ಜ್ರವನ್ನಿಂದ್ರ ವಿದ್ವಾನ್ ಸ್ತುತೀರ್ವಿಜಾನಂಸ್ತುಮಸ್ಯ ಸ್ತೋತುರ್ದಸ್ಯವ ಉಪಕ್ಷಯಕಾರಿಣೇ ಶತ್ರುವೇ
ಹೇತಿಮಾಯುಧಂ ವಿಸೃಜೇತಿ ಶೇಷಃ | ಅಸಿ ಚ ಹೇ ಇಂದ್ರ ಆರ್ಯಂ ಸಹಃ | ಆರ್ಯಾ ವಿದ್ವಾಂಸಃ
ಸ್ತೋತಾರಃ | ತದೀಯಂ ಬಲಂ ವರ್ಧಯ | ಅತಿವೃದ್ಧಂ ಕುರು | ತಥಾ ದ್ಯುಮ್ನಂ ತದೀಯಂ ಯಶಶ್ಚ
ಪ್ರವರ್ಧಯ || ಜಾತೂಭರ್ಮಾ | ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ | ಅನೈಷ್ವಸಿ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ದೃಶಿಗ್ರಹಣಸ್ಯ
ಸರ್ವೋಪಾಧಿವ್ಯಭಿಚಾರಾರ್ಥತ್ವಾತ್ಪ್ರೇತವಲಾದಪಿ ಡಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಜಾಂಸ್ತುರ್ವತೀತಿ ಜಾತೂಃ | ತುರ್ವೀ
ಹಿಂಸಾರ್ಥಃ | ಕ್ವಸಿ ರಾಲ್ಲೋಪ ಇತಿ ವಲೋಪಃ | ಛ್ರಿಯತ ಇತಿ ಭರ್ಮ | ಅನೈಭ್ಯೋಽಸಿ ದೃಶ್ಯಂತೆ
ಇತಿ ಮುನಿನ್ | ಜಾತೂಭರ್ಮ ಯಸ್ಯ | ಛಾಂದಸೋ ರೇಫಲೋಪಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದ-
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಪಕ್ಷಾಂತರೇ ತು ಜನೇರ್ನಿಷ್ಠಾ | ಜನಸನಖನಾಮಿತ್ಯಾತ್ಮಂ | ಜಾತಂ ಸರ್ವಂ ಭರ್ಮ
ಭರ್ತವ್ಯಂ ಯೇನ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ವರ್ಣವ್ಯಾಪತ್ತಾಕಾರಸ್ಯ ಊಕಾರಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಜಾತೂಭರ್ಮಾ—ವಜ್ರಾಯುಧವೇ ಆಯುಧವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನೂ ಅಥವಾ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಪ್ರಜೆ
ಗಳಿಗೂ ಒಡೆಯನಾದವನೂ | ಓಜಃ—(ತನ್ನ) ಬಲವನ್ನು | ಶ್ರದ್ಧಧಾನಃ—ದೃಢವಾದ ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನಿಟ್ಟು
ಆದರಿಸುವವನೂ ಆದ | ಸಃ—ಇಂದ್ರನು | ದಾಸೀಃ—ದಸ್ಯಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ | ಪುರಃ—ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು |
ವಿಭಿಂದನ್—ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾ | ವ್ಯಚರತ್—(ಸ್ವೀಚ್ಛಿಯಾಗಿ) ನಾನಾದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸಿದನು |
ವಜ್ರಿನ್—ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಇಂದ್ರನೇ | ವಿದ್ವಾನ್—(ಸ್ತೋತ್ರಮಹಿಮೆಯನ್ನು) ತಿಳಿದವನಾಗಿ |
ಅಸ್ಯ—ಈ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡತಕ್ಕ ಭಕ್ತನಿಗಾಗಿ | ದಸ್ಯವೇ—ಹಿಂಸೆಮಾಡತಕ್ಕ ಶತ್ರುವಿನ ಮೇಲೆ | ಹೇತಿಂ—
ಆಯುಧವನ್ನು (ಎಸೆ) | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಆರ್ಯಂ—ಆರ್ಯರಿಗೆ ಸೇರಿದ | ಸಹಃ—ಬಲವನ್ನೂ |
ದ್ಯುಮ್ನಂ—ಯಶಸ್ಸನ್ನೂ | ವರ್ಧಯ—ವೃದ್ಧಿ ಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು |

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ವಜ್ರಾಯುಧವೇ ಆಯುಧವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನೂ, ತನ್ನ ಬಲದಲ್ಲಿಯೇ ದೃಢವಾದ ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನಿಟ್ಟಿರುವವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ದಸ್ಯುಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಾಗಿ ನಾನಾದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸಿದನು. ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿದವನಾಗಿ ಈ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡತಕ್ಕ ಭಕ್ತನಿಗಾಗಿ ಹಿಂಸಕನಾದ ಶತ್ರುವಿನ ಮೇಲೆ ನಿನ್ನ ಆಯುಧವನ್ನು ಎಸೆ. ಅರೈರಿಗೆ ಸೇರಿದ ಬಲವನ್ನೂ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನೂ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು.

English Translation

Armed with the thunderbolt, and confident in his strength, he has gone on destroying the cities of the Dasyus. Thunderer, acknowledging, (the praises of your worshipper), cast, for his sake, your shaft against the Dasyu, and augment the strength and glory of the Arya,

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಜಾತೂಭರ್ಮಾ—ಜಾತೂ ಇತ್ಯಶನಿಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಭರ್ಮಾ ಆಯುಧಂ | ಅಶನಿರೂಪಮಾಯುಧಂ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ | ವಜ್ರಾಯುಧಕ್ಕೆ ಜಾತುವೆಂದು ಕರೆಯುವುದರಿಂದಲೂ, ಆ ಜಾತುವನ್ನೇ ಆಯುಧವನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಜಾತೂಭರ್ಮನೆಂದು ಹೆಸರಿರುವುದಾಗಿ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿ, ಯದ್ವಾ ಜಾತಾನಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಭರ್ತಾ | ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳ ಭರಣವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ತಸ್ಯ ಭರ್ಮಣೇ ಭುವನಾಯ ದೇವಾ ಧರ್ಮಣೇ ಕಂ ಸ್ವಧಯಾ ಪಪ್ರಥಂತ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಭರ್ಮಣೇ ಎನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೆ ಭರಣಾಯ, ಭರಣಮಾಡಲು, ಪೋಷಿಸಲು ಎಂದರ್ಥಮಾಡುವಂತೆಯೂ, (ನಿ. ೭-೨೫) ಮತ್ತು ಸಾಯಣರು,

ದೇವೇಭಿರ್ದೇವೈರೀಶ್ವರೀಷ್ವಭರ್ಮನ್ನಾ ಗಹಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೮-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಭರ್ಮನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭರಣವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡುವಂತೆಯೂ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಭರಣವೆಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದರೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲವಾದ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ಸಂರಕ್ಷಕನು, ಪೋಷಕನು ಎಂದಾಗುವುದು. ಜಾತೂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರ್ವದಾ ಎಂದರ್ಥವೂ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಜಾತೋಷ್ಠಿರಸ್ಯ ಪ್ರ ವಯಃ ಸಹಸ್ವತೋ ಯಾ ಚಿಕರ್ಥ ಸೇಂದ್ರ ನಿಶ್ವಾಸ್ಯುಕ್ಥೈಃ |

(ಋ. ಸಂ ೨-೧೩-೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಜಾತುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರ್ವದಾ ಎಂದಾಗುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅದೇ ಅರ್ಥವಾದರೆ ಆಗ ಯಾವಾಗಲೂ ಲೋಕವನ್ನು ಭರಣಮಾಡುವವನೆಂದರ್ಥ. ಆದುದರಿಂದ ವಜ್ರವನ್ನೇ ಆಯುಧವನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದಿರುವವನು ಎಂದು ಒಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಭರಣಮಾಡುವವನು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧ ಅಥವಾ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಲೋಕದ ಭರಣವನ್ನು ಮಾಡುವವನು ಎಂದಾಗಲಿ ಹೀಗೆ ಮೂರರಲ್ಲಿ ಒಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಓಜಃ ಶ್ರದ್ಧಧಾನಃ—ಓಜ ಓಜತೇರ್ವೋಬ್ಜತೇರ್ವಾ | (ನಿ. ೬-೮) ಶಕ್ತಿಯಿಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಓಜ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ನಿಗ್ರಹಿಸು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಉಬ್ಜ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಓಜಸ್ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಎರಡು ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಬಲದಲ್ಲಿಯೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ

ಶ್ರದ್ಧಧಾನಃ—ಅವಿತಥಮಿತಿ ಸಂಭಾವನಾ ಶ್ರದ್ಧಾ | ಆತ್ಮನೋ ಬಲಮವಿತಥಮಿತಿ ಸಂಭಾವನಾ | ನ ಕಂಚಿದಪ್ಯಸುರಂ ಪ್ರತಿ ಮಮ ಬಲಂ ನ ಪ್ರತಿಹನ್ಯತ ಇತ್ಯೇವಂ ಸಂಭಾವಯನ್ನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ನನ್ನ ಬಲಪ್ರಯೋಗವು ಯಾವ ಅಸುರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ನಿಗ್ರಹಿಸತಕ್ಕ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬ ದೃಢವಿಶ್ವಾಸವೆಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಂದ್ರನು ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯ ಮಹಿಮೆಯನ್ನರಿತುಕೊಂಡು ತನ್ನ ಶತ್ರುಗಳು ಯಾರು ಯಾರು ಇರುವರು, ಯಾರೊಂದಿಗೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಬೇಕೆಂದು ತನ್ನ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ ತನ್ನ ತಾಯಿಯನ್ನು ಕೇಳಿದುದೂ, ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಅವನ ತಾಯಿಯು ಅಸುರಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದುದೂ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಆ ಬುಂದಂ ವೃತ್ರಹಾ ದದೇ ಜಾತಃ ಪೃಚ್ಛದ್ವಿ ಮಾತರಂ |

ಕ ಉಗ್ರಾಃ ಕೇ ಹ ಶೃಣ್ವಿರೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೫-೪)

ಜಜ್ಞಾನೋ ನು ಶತಕ್ರತುರ್ನಿ ಪೃಚ್ಛದಿತಿ ಮಾತರಂ |

ಕ ಉಗ್ರಾಃ ಕೇ ಹ ಶೃಣ್ವಿರೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೭೭-೧)

ಧವನ್ನು ಹಿಡಿಯುತ್ತಲೂ ತನ್ನ ಶತ್ರುಗಳ ಅನ್ವೇಷಣವನ್ನು ಮಾಡಿದನೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಆ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸುತ್ತಾ ಇಂದ್ರನ ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸವನ್ನೂ ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ದೃಢವಾದ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಎಂತಹ ಕಠಿಣನಾದ ಶತ್ರುವು ಎದುರಾದರೂ ತನ್ನ ಬಲವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗದೇ ಶತ್ರುನಾಶವನ್ನು ಬಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೆಂಬ ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ದಸ್ಯವೇ—ಉಪಕ್ಷಯಕಾರಿಣೀ ಶತ್ರುವೇ | ನಾಶಕರನಾದ ಶತ್ರುವಿನಮೇಲೆ ; ದಾಸೀಃ—ದಸ್ಯ ಸಂಬಂಧೀನಿ | ದಸ್ಯವಿಗೆ ಸೇರಿದ ಎಂದು ಎರಡುಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶತ್ರುವಿನ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ದಸ್ಯ ಪದಕ್ಕೆ ಇರುವ ನಾನಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಇದೇ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ೧೦೦ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೧೨ನೇ ಋಕ್ವಿನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಹೇತಿಂ—ಹೇತಿಹಂತೇಃ | (ನಿ. ೬-೩) ಕೊಲ್ಲು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಹನ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುತ್, ನೇಮಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ೧೮ ವಜ್ರನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೧) ವಜ್ರಾಯುಧವೆಂದರ್ಥ.

ಆರ್ಯ ಸಹಃ ದ್ಯುಮ್ನಂ ವರ್ಧಯೇ—ಆರ್ಯ, ದಾಸ ಎಂದು ಎರಡು ಪಂಗಡಗಳು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ವಿರೋಧ ವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ಆರ್ಯ ಗುಂಪು ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮನಿಷ್ಠರಾಯೂ ದೇವತಾ ಪೂಜೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿಯೂ ಇದ್ದುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದರು. ದಸ್ಯಗಳು ಕರ್ಮಹೀನರಾಗಿದ್ದುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಗಳಿಗೆ ವಿಘ್ನವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಉಪದ್ರವವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ದಸ್ಯಗಳನ್ನೂ ಅವರಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡಿ ಆರ್ಯರ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣನಾದನು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ತ್ವಂ ಹ ನು ತ್ಯದದಮಾಯೋ ದಸ್ಯೋರೇಕಃ ಕೃಷ್ಣೀರವನೋರಾರ್ಯಾಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧೮-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ದಸ್ಯನಾಶಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಆರ್ಯರ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣನಾದನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಆರ್ಯರಿಗೆ ವೃದ್ಧಿಕಾರಕನಾಗಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಜಾತೂಭರ್ಮಾ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಅನೈಷ್ಠಸಿ ದೃಶ್ಯತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೧) ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೃಶಿಗ್ರಹಣವು ಎಲ್ಲಾ ಉಪಾಧಿಯನ್ನು (ವಿಶೇಷಣವನ್ನು) ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಕಾರ್ಯಬರಲು ಹಾಕಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಕೇವಲವಾದ ಧಾತುವಿಗೂ ಡಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಡಿತ್ವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಜ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಾನ್ ತೂರ್ವತಿ ಇತಿ ಜಾತೂಃ. ತುರ್ವೀ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ಇದು ಪರವಾದಾಗ ರಾಲ್ಲೋಪಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಜಾತೂರ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಭ್ರಿಯತೇ ಇತಿ ಭರ್ಮ. ಅನೈಷ್ಠೋಽಸಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜಾತೂಃ ಭರ್ಮ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಜಾತೂಭರ್ಮಾ. ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಪೂರ್ವಪದದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಯದ್ವಾ ಎಂದು ಬೇರೆ ಅರ್ಥವಿನರಣ ಮಾಡಿದಾಗ ಜನೀ ಧಾತುವಿಗೆ ನಿಷ್ಠಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಜನಸನಖನಾಂ-

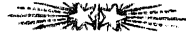
ಸನ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮ. ಜಾತಂ ಸರ್ವಂ ಭರ್ತು ಭರ್ತವ್ಯಂ ಯೇನ ಜಾತೂಭರ್ಮಾ. ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಊಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾವಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಚರತ್—ಚರ ಗತಿಭಕ್ತಿಯೋಃ ಧಾತು. ಲಜ್ಞಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿದ್ವಾನ್—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ವಿದೇಃ ತತುರ್ವಸುಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಸುರಾದೇಶ. ಪ್ರಥಮಾ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ.

ದಸ್ಯವೇ—ದಸು ಉಪಕ್ಷಯೇ. ಧಾತು. ಯಜಿಮನಿಶುಂಧಿ—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಯುಪ್ರತ್ಯಯ. ದಸ್ಯಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವರ್ಧಯ—ವೃಧು ವೃದ್ಧೌ. ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಹೇತುಮತಿ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಪುಗಂತ ಲಘೂಪಧಸ್ಯಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲೋಟ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಶಪ್ವಿಕರಣ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚಿಗೆ ಗುಣ ಆಯಾದೇಶ. ಅತೋಹೇಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

! ಸಂಹಿತಾಸಾರ !

ತದೂಚುಷೇ ಮಾನುಷೇಮಾ ಯುಗಾನಿ ಕೀರ್ತೇನ್ಯಂ ಮುಘವಾ

ನಾಮು ಬಿಭ್ರತ್ ।

ಉಪಸ್ತ್ರಯನ್ದಸ್ಯಹತ್ಯಾಯ ವಜ್ರೀ ಯದ್ಧ ಸೂನುಃ ಶ್ರವಸೇ

ನಾಮು ದಧೇ || ೪ ||

ಶದಪಾಠಃ

ತತ್ | ಉಚುಷೇ | ಮಾನುಷಾ | ಇಮಾ | ಯುಗಾನ್ | ಕೀರ್ತೇನ್ಯಂ |

ಮಘಃ ವಾ | ನಾಮು | ಬಿಭ್ರತ್ |

ಉಪಃ ಪ್ರಯನ್ | ದುಸ್ಯುಃ ಹತ್ಯಾಯ | ವಜ್ರೀ | ಯತ್ | ಹ | ಸೂನುಃ |

ಶ್ರವಸೇ | ನಾಮು | ದಧೇ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ನಾಮು ಶತ್ರುಣಾಂ ನಾಮಕಂ ತದಿಂದ್ರಸ್ಯ ಬಲಮೂಚುಷ ಉಕ್ತವತೇ ಸ್ತುವತೇ ಯಜಮಾ-
ನಾಯ ಕೀರ್ತೇನ್ಯಂ ಕೀರ್ತನೀಯಂ ಸ್ತುತ್ಯಂ | ನಾಮಕಂ ತದ್ಬಲಂ ಬಿಭ್ರದ್ಧಾರಯನ್ಮಘವಾ ಧನವಾ-
ನಿಂದ್ರೋ ಮಾನುಷಾ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಸಂಬಂಧಿನೀಮೇಮಾನಿ ದೃಶ್ಯಮಾನಾನಿ ಯುಗಾನ್ಯಹೋರಾತ್ರ-
ಸಂಘನಿಷ್ಪಾದ್ಯಾನಿ ಕೃತತ್ರೇತಾದೀನಿ ಸೂರ್ಯಾತ್ಮನಾ ನಿಷ್ಪಾದಯತೀತಿ ಶೇಷಃ | ಕಿಂ ಪುನಸ್ತನ್ನಾಮ |
ದಸ್ಯುಹತ್ಯಾಯ ದಸ್ಯುನಾಂ ವೃತ್ರಾದೀನಾಂ ಹನನಾಯೋಪಪ್ರಯನ್ ಗೃಹಸಮಾಪಾನ್ನಿರ್ಗಚ್ಛನ್ ವಜ್ರೀ
ವಜ್ರವಾನ್ಮನುಃ ಶತ್ರುಣಾಂ ಪ್ರೇರಯಿತೇಂದ್ರೋ ಯದ್ಧ ಯತ್ಪಲು ನಾಮು ಶತ್ರುಣಾಂ ನಾಮಕಂ
ಶ್ರವಸೇ ಜಯಲಕ್ಷಣಾಯ ಯಶಸೇ ದಧೇ ಧೃತವಾನ್ || ಉಚುಷೇ | ಬ್ರೂಚ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ |
ಬ್ರುವೋ ವಚಿಃ | ಲಿಟಃ ಕ್ವಸುಃ ವಚಿಸ್ಪಸೀತ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಚತುರ್ಥೇಕವಚನೇ ಭಸಂಜ್ಞಾ-
ಯಾಂ ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮಿತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂ ಚೇತಿ ಷತ್ವಂ | ಕ್ವಸುಪ್ರತ್ಯ-
ಯಾದ್ಯು ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕೀರ್ತೇನ್ಯಂ | ಕ್ಷಾತ ಸಂಶಬ್ದನೇ | ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ ತನ್ಯೇಕೇನಿತಿ ಕೇನ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ಮಘವಾ | ಮಘಶಬ್ದಾಚ್ಛಂದಸೀವನಿಪಾನಿತಿ ಮತ್ಸರ್ಥೇಯೋ ವನಿಪ್ | ಬಿಭ್ರತ್ | ಡುಭೃಚ್ ಧಾರಣ-
ಪೋಷಣಯೋಃ | ಶತರಿ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿತ್ಯಾಚ್ಛಪಃ ಶ್ಲುಃ | ಭೃಗಾಮಿದಿತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೇತ್ವಂ | ನಾಭ್ಯ-
ಸ್ತಾಚ್ಛತುರಿತಿ ನುಮಾಗಮಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿರಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಕೀರ್ತೇನ್ಯಂ—ಕೊಂಡಾಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು | ಬಿಭ್ರತ್—ಹೊಂದಿರುವವನಾಗಿ |
ಮಘವಾ—ಧನವಂತನಾದ ಇಂದ್ರನು | ನಾಮು—(ಶತ್ರುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ) ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ | ತತ್—ಆ (ಇಂದ್ರನು)
ಬಲವನ್ನು | ಉಚುಷೇ—ಹೊಗಳತಕ್ಕ ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ಮಾನುಷಾ—ಮಾನವನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ |
ಇಮಾ ಯುಗಾನ್—ಈಗ ಗೋಚರವಾಗತಕ್ಕ ಕೃತತ್ರೇತಾದಿಯುಗಳನ್ನು (ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ) |
ದಸ್ಯುಹತ್ಯಾಯ—ವೃತ್ರಾದಿದಸ್ಯಗಳ ಹನನಕ್ಕಾಗಿ | ಉಪಪ್ರಯನ್—(ಅವರ ನಿನಾಸಗಳ ಮೇಲೆ) ಧಾಳಿ
ಯನ್ನುಮಾಡುತ್ತಾ | ವಜ್ರೀ—ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನೂ | ಸೂನುಃ—(ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕೆರಳಿ

ಸುವನನೂ | ಯದ್ಧ ನಾಮ—(ಯಾವ) ಅದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಬಲವನ್ನು | ಶ್ರವಸೇ—ಜಯರೂಪವಾದ ಯಶಸ್ಸಿಗಾಗಿ | ದಧೇ—ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಸ್ತುತ್ಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಇಂದ್ರನು ಶತ್ರುಸಮೂಹದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿ ಹೊಗಳುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನಿಗೆ ಮಾನವರ ಆಯಸ್ಸನ್ನು ನಿಯಮಿಸುವ ಕೃತತ್ರೇತಾದಿಯುಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ವೃತ್ತಾದಿದ್ರವ್ಯಗಳ ಹೆಸರನ್ನಾಗಿ ಅವರ ನಿವಾಸಗಳ ಮೇಲೆ ಧಾಳಿಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ನಷ್ಟಾಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನೂ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿಸುವವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಅದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಬಲವನ್ನು ಜಯರೂಪವಾದ ಯಶಸ್ಸಿಗಾಗಿ ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

Maghavan, possessing a name that is to be glorified, offers to him, who celebrates it, these (revolving) ages of man : the thunderer, the scatterer (of his foes), sallying forth to destroy the Dasyus, has obtained a name (renowned for victorious) prowess.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯು ಎರಡು ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು ಮತ್ತು ಸ್ತುತ್ಯವಾದುದು. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಅದು ಯಾವಾಗಲೂ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುತ್ತಾ ಅದರಲ್ಲಿ ಭೀತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಶತ್ರುಗಳು ಇಂದ್ರನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ನೆನಿಸಿಕೊಂಡು ಭಯಪಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಕರ್ತರ ಭಾಗಕ್ಕೆ ರಕ್ಷಕವಾಗಿಯೂ ಅತ್ಯಂತ ಸ್ತುತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಇಂತಹ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಭಕ್ತರಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಸೂರ್ಯರೂಪದಿಂದ ಅಹೋರಾತ್ರಾದಿವ್ಯವಹಾರಕಾಲಗಳನ್ನೂ ದರ್ಶಪೂರ್ಣ ಮಾಸಾದಿಯಜ್ಞಕಾಲಗಳನ್ನೂ ನಿಯಮಿಸಿ ಉಪಕಾರಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಿಂದ ಶತ್ರು ಮತ್ತು ಮಿತ್ರ ಈ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಜಯರೂಪವಾದ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಕೀರ್ತೇನ್ಯಂ—ಕೀರ್ತನೀಯಂ | ಸ್ತುತ್ಯಂ ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ.

ಯುಗಾನಿ—ಅಹೋರಾತ್ರಸಂಘನಿಷ್ಪಾದ್ಯಾನಿ ಕೃತತ್ರೇತಾದೀನಿ ಸೂರ್ಯಾತ್ಮನಾ ನಿಷ್ಪಾದಯತಿ | ಅಹೋರಾತ್ರಗಳ ಸಂಘಗಳಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗತಕ್ಕ ಕೃತತ್ರೇತಾದಿಯುಗಳನ್ನು ಸೂರ್ಯರೂಪದಿಂದ ಇದ್ದು ಇಂದ್ರನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ,

ಯುಗಶಬ್ದಃ ಕಾಲವಚನಃ | ಸರ್ವತ್ರ ಚಾತ್ರ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಾ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಸಂಬಂಧಿಷು ಸ್ತೋತ್ರೇಷು ಪೌರ್ಣಮಾಸ್ಯ ಮಾನಾಸ್ಯಾದಿಷು ಯೋಗಕಾಲೇಷು ಕೀರ್ತೇನ್ಯಂ ಅತ್ರೀಯಂ ನಾಮು

ಧಾರಯನ್ | ಯುಗಶಬ್ದವು ಕಾಲವಾಚಿಯಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮಾನವರ ಸ್ತುತಿಕಾಲದಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ಪೌರ್ಣಮಾಸ್ಯ ಮಾವಾಸ್ಯಾದಿ ಯುಗಕಾಲಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ತನ್ನ ಸ್ತುತ್ಯವಾದ ಹೆಸರನ್ನೂ ಯಶಸ್ಸನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ ದಸ್ಯುಹನನ ಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಟನು ಎಂದು ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸೂನುಃ—ಅದಿತೇಃ ಪುತ್ರಃ | ಅದಿತಿಯ ಮಗನಾದ ಇಂದ್ರನು ಎಂದು ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಸೂನು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಗನೆಂದೂ, ಶತ್ರುಣಾಂ ಪ್ರೇರಯಿತೇಂದ್ರಃ | ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕೆರಳಿಸತಕ್ಕವನು ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಶತ್ರುಗಳಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಉತ್ಸಾಹವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುವವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ. ಸೂನು ಶಬ್ದವು ಪುತ್ರ ಎಂಬ ಸಹಜವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೂ ಸಹ ಒಂದೆರಡೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪಾದಕ ಎಂದೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಉದು ತ್ಯೇ ಸೂನವೋ ಗಿರಃ ಕಾಷ್ಠಾ ಅಜ್ಞೇಷ್ಯತ್ನತ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೭-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಸೂನವಃ ಎಂದರೆ ನಾಕ್ಕುಗಳ ಉತ್ಪಾದಕರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೆಂದರ್ಥ.

ಅಕ್ರೋ ನ ಬಭ್ರಿಃ ಸಮಿಥೇ ಮಹೀನಾಂ ದಿದೃಕ್ಷೇಯಃ ಸೂನವೇ ಭಾಖುಜೀಕಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧-೧೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಸೂನವೇ ಎಂದರೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ರಸವನ್ನು ಉತ್ಪಾದನೆ ಮಾಡತಕ್ಕ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಎಂದರ್ಥ. ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಶತ್ರುಗಳಿಗೂ ಯುದ್ಧೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುವವನು, ಅವರನ್ನು ಕೆರಳಿಸುವವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿರಬಹುದು.

ಉಪ ಪ್ರಯೇನ್—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸು, ಅಥವಾ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉಪಪ್ರಯಂತೋ ಅಧ್ವರಂ ಮಂತ್ರಂ ವೋಚೇಮಾಗ್ನಯೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೭೪-೧)

ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತೃವಿಚ್ಛೇದೇನ ಸಮ್ಯಗನುತಿಷ್ಠಂತಃ | ಅನುಸ್ಮೃತವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸತಕ್ಕವರೆಂದರ್ಥ.

ಇಂದ್ರಮಿವೇದುಭಯೇ ವಿ ಹ್ವಯಂತ ಉದೀರಾಣಾ ಯಜ್ಞಮುಪಪ್ರಯಂತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೩೯-೫)

ದಧಿಕ್ರಮು ನಮಸಾ ಬೋಧಯಂತ ಉದೀರಾಣಾ ಯಜ್ಞಮುಪಪ್ರಯಂತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೪೪-೨)

ಈ ಋಕ್ನುಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಕ್ರಮಮಾಣಾಃ ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವವರಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ಧಾಳಿಯನ್ನಾರಂಭಿಸಿ ಅನುಸ್ಮೃತವಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವವನು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯದ್ವ ನಾಮ ಶ್ರವಸೇ ದಧೇ—ಯತ್ ಖಲು ಶತ್ರುಣಾಂ ನಾಮಕಂ ಜಯಲಕ್ಷಣಾಯ
ಯಶಸೇ ಧೃತವಾನ್ | ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕವಾದ ತನ್ನ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಬೀರಿದನು ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ,

ಶ್ರವ ಇತ್ಯಸ್ಯನ್ನನಾಮ, ನಾಮಶಬ್ದೋಪಪ್ಪದಕನಾಮ | ದಧೇ ಇತ್ಯಪಿ ಧಾರಯತಿರ್ಧಾನ್ವಾರ್ಥಃ |
ಯದಾ ಚ ಸಸ್ಯಲಕ್ಷಣಾಯಾನ್ನಾಯ ವೃಷ್ಟಿಲಕ್ಷಣಮುದಕಂ ದದಾತಿ ತದಾ ಆತ್ಮೀಯಂ ನಾಮಾಚಷ್ಟೇ |
ಅನ್ನ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದೂ, ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಾಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದಾದರೆ, ಸಸ್ಯರೂಪವಾದ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ವೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ತನ್ನ ಲೋಕೋಪಕಾರಕವಾದ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರಕಟಪಡಿಸಿದನು ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವೆಂದು ಸ್ಕಂದ ಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಊಚುಷೇ—ಬ್ರೂಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ನಾಚಿ. ಧಾತು. ಆದಾದಿ. ಲಿಟ್ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿಧಾಗ
ಬ್ರೂವೋವಚಿಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಚ್ಯಾದೇಶ. ಕ್ವಸುಶ್ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟಿಗೆ ಕ್ವಸುರಾದೇಶ. ಇದು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವಚಿ ಸ್ವಪಿ ಯೆಜಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಚತುರ್ಥೀಏಕವಚನ (ಜೀ) ಪರವಾದಾಗ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸುವಿನ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ವ. ಊಚುಷೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರದಿಂದ ಉಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಾನುಷಾ—ಶೇಶ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ. ಹೀಗೆಯೇ ಇಮಾ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ.

ಕೀರ್ತೇನ್ಯಮ್—ಕ್ಯಾತ ಸಂಶಬ್ದನೇ ಧಾತು, ಇದಕ್ಕೆ ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ ತನ್ಯೇಕೇನ್—(ಪಾ. ಸೂ. (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೇನ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಋತ ಇದ್ಭಾತೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಇತ್ವ. ಹಲಿ ಚಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಾಂತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಕೀರ್ತೇನ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರದಿಂದ ಏಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ

ಮಘವಾ—ಮಘ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಛಂದಸೀ ವನಿಪ್ ಚಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್—ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಘವನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ವನಿಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಬಿಭೃತ್—ಡುಭೃಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲೂಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲೂ ಏಕರಣ. ಶ್ಲಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಭೃಜಾ-ಮಿತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ.

ಅಭ್ಯಸ್ತದ ಸರದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಬಂದುದರಿಂದ ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಛೇತುಃ-(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಸರವಾದಾಗ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಪೇಪ್ರಯನ್—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಣೋಯೇಣ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಣಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ತಿಜಿ ಚೋದಾತ್ತ ವತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಗತಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಧೇ—ಡುಧಾಳ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೪ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತದಸ್ತೇದಂ ಪಶ್ಯತಾ ಭೂರಿ ಪುಷ್ಪಂ ಶ್ರದಿಂದ್ರಸ್ಯ ಧತ್ತನ ವೀ-
ರ್ಯಾಯ ।

ಸ ಗಾ ಅವಿಂದತ್ಸೋ ಅವಿಂದದಶ್ವಾನ್ಸ್ ಓಷಧೀಃ ಸೋ ಅಪಃ
ಸ ವನಾನಿ ॥ ೫ ॥

ಪದಪಾಠಃ

ತತ್ | ಅಸ್ತ | ಇದಂ | ಪಶ್ಯತ | ಭೂರಿ | ಪುಷ್ಪಂ | ಶ್ರತ್ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ | ಧತ್ತನ |
ವೀರ್ಯಾಯ ।

ಸಃ | ಗಾಃ | ಅವಿಂದತ್ | ಸಃ | ಅವಿಂದತ್ | ಅಶ್ವಾನ್ | ಸಃ | ಓಷಧೀಃ | ಸಃ |

ಅಪಃ | ಸಃ | ವನಾನಿ || ೫ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನಲಕ್ಷಣಾ ಜನಾಃ ಅಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ತದಿದಂ ವೀರ್ಯಂ ಪುಷ್ಪಂ ಪ್ರವೃದ್ಧಂ |
ಅತಃ ಏವ ಭೂರಿ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಂ ಪಶ್ಯತ | ಆಲೋಕಯತ | ತಸ್ಮೈ ಚ ವೀರ್ಯಾಯ ಶ್ರದ್ಧತ್ತನಃ |
ಬಹುಮಾನಂ ಕುರುತ | ಕಿಂ ಪುನಸ್ತದ್ವೀರ್ಯಮಿತಿ ಚೇತ್ ಉಚ್ಯತೇ | ಸ ಇಂದ್ರಃ ಪಣಿಭಿರಪಹೃತಾ
ಗಾ ಯೇನ ವೀರ್ಯೇಣಾವಿಂದತ್ ಅಲಭತ | ತಥಾ ತೈರಪಹೃತಾನಶ್ವಾನ್ ಇಂದ್ರೋ ಯೇನಾವಿಂದತ್ |
ಅಸಿ ಚ ಸ ಇಂದ್ರ ಓಷಧೀರೋಷಧ್ಯುಪಲಕ್ಷಿತಾಂ ಸರ್ವಾಂ ಭೂಮಿಂ ಯೇನ ವೀರ್ಯೇಣಾಲಭತ |
ತಥಾ ವೃತ್ರೇಣ ನಿರುದ್ಧಾ ಅಪೋ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಾನಿ ಸ ಇಂದ್ರೋ ಯೇನಾಲಭತ | ತಥಾ ವನಾನಿ ವನನೀ-
ಯಾನಿ ಸಂಭಜನೀಯಾನಿ ಧನಾನಿ ಸ ಇಂದ್ರೋ ಯೇನ ವೀರ್ಯೇಣ ಪ್ರಾಪ್ನೋತ್ || ಧತ್ತನ | ತಪ್ತನ-
ಪ್ತನಧನಾಶ್ಚೇತಿ ತಸ್ಯ ತನಾದೇಶಃ | ಅವಿಂದತ್ | ವಿದ್ವ್ಯ ಲಾಭೇ | ಶೇ ಮುಚಾದೀನಾಮಿತಿ ನುಮ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಸ್ಯ ಇಂದ್ರಸ್ಯ—(ಎಲೈ ಋತ್ವಿಗಾದಿಗಳೇ) ಈ ಇಂದ್ರನ | ಪುಷ್ಪಂ—ಪ್ರವೃದ್ಧವಾದುದೂ | ಭೂರಿ-
ವಿಸ್ತೃತವಾದುದೂ ಆದ | ತತ್ ಇದಂ—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಈ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು | ಪಶ್ಯತ—ನೋಡಿರಿ |
ವೀರ್ಯಾಯ—(ಅವನ) ಪರಾಕ್ರಮದಲ್ಲಿ | ಶ್ರತ್ ಧತ್ತನ—ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನಿಟ್ಟು ಗೌರವಿಸಿರಿ | ಸಃ—ಆ ಇಂದ್ರನು |
ಗಾಃ—(ಪಣಿಗಳಿಂದ ಆಪಹೃತಗಳಾದ) ಗೋವುಗಳನ್ನು | ಅವಿಂದತ್—(ತನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ) ಸ್ವಾಧೀನ
ಪಡಿಸಿಕೊಂಡನು | ಸಃ—ಅದೇ ಇಂದ್ರನು | ಅಶ್ವಾನ್—ಕುದುರೆಗಳನ್ನೂ | ಅವಿಂದತ್—(ಮತ್ತೆ) ಪಡೆದನು |
(ಅಲ್ಲದೇ) ಸಃ—ಅದೇ ಇಂದ್ರನು | ಓಷಧೀಃ—(ಸಕಲ) ಮೂಲಿಕಾದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನೂ (ಪಡೆದನು) | ಸಃ—
ಅವನು | ಅಪಃ—ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಾದಿಗಳನ್ನು (ಪಡೆದನು) | ಸಃ—ಅವನು | ವನಾನಿ—(ಅಕರ್ಷಕಗಳಾದ)
ಪೂಜ್ಯಗಳಾದ ಧನಗಳನ್ನೂ (ಅದೇ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಪಡೆದನು) |

ಭಾಷಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನರುಗಳೇ, ಇಂದ್ರನ ಪ್ರವೃದ್ಧವಾದುದೂ, ವಿಸ್ತೃತವಾದುದೂ, ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೂ
ಆದ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ನೋಡಿರಿ. ಇದೇ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಪಣಿಗಳಿಂದ ಅಪಹೃತಗಳಾದ ಗೋವು
ಗಳನ್ನು ಮತ್ತೆ ಪಡೆದು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಂಡನು. ಆಶ್ವಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದನು. ಮತ್ತು ಇದೇ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ
ಮೂಲಿಕಾದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನೂ, ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಾದಿಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಪೂಜ್ಯಗಳಾದ ಧನಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದನು.

English Translation

Behold this, the vast and extensive (might of Indra) ; have confidence in his prowess ; he has recovered the cattle, he has recovered the horses, the plants, the waters, the woods.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಓಷಧೀಃ—ಓಷಧ್ಯುಪಲಕ್ಷಿತಾಂ ಸರ್ವಾಂ ಭೂಮಿಂ ಯೇನ ವೀರೈಣಾಲಭತೇ | ಓಷಧಿಯೆಂದರೆ ಅದರಿಂದ ಉಪಲಕ್ಷಿತವಾದ ಸಮಸ್ತ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ ತನ್ನ ವೀರ್ಯದಿಂದ ಪಡೆದನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ.

ವನಾನಿ—ವನನೀಯಾನಿ ಸಂಭಜನೀಯಾನಿ ಧನಾನಿ | ಅತ್ಯಂತ ಅದರದಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಿತಗಳಾದ ಧನಗಳೆಂದು ಒಂದು ಅರ್ಥವೂ ; ವನಾನಿ—ಸದಾ ಪುಷ್ಪಫಲಾನಿ | ಯಾವಾಗಲೂ ಫಲಪುಷ್ಪಗಳಿಂದ ಭರಿತಗಳಾದ ವನಗಳನ್ನು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ವನಶಬ್ದವನ್ನು ರಶ್ಮಿ (ಕಿರಣ) ನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೧೫); ಉದಕ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೨೩) ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪದವನ್ನು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ. ವನ ಸಂಭಕ್ತಾ ಎಂಬ ಅತ್ಯುತ್ಕಟವಾದ ಇಚ್ಛೆ, ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ವನ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ವನು ಯಾಚನೇ ಯಾಚಿಸು, ಪ್ರಾರ್ಥಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ವನ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ವನಾನಿ, ವನಾಮಹೇ ವನತಂ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಮಪದಗಳೂ, ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳೂ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವೈತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ನಾಮಪದಗಳ ಅಥವಾ ವಿಶೇಷಣಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ,

ಉರ್ಧ್ವಾ ನಃ ಸಂತು ಕೋಮ್ಯಾ ವನಾನ್ಯಹಾನಿ ವಿಶ್ವಾ ಮರುತೋ ಜಿಗೀಷಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೭೧-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ವನಾನಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಂಭಜನೀಯಾನಿ ಪೂಜ್ಯಭಾವದಿಂದ ಅದರಿಸಿ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದರ್ಥವೂ,

ಘೃಷುಂ ಸಾವಕಂ ವನಿನಂ ವಿಚರ್ಷಣಂ ರುದ್ರಸ್ಯ ಸೂನುಂ ಹವಸಾ ಗೃಣೇಮಸಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೪-೧೨)

ಇಲ್ಲಿ ವನವಂತಂ, ಉದಕವಂತಂ ಎಂದು ವನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದೂ,

ವನಾನಿ ವಿಭ್ಯೋ ನಕಿರಸ್ಯ ತಾನಿ ವ್ರತಾ ದೇವಸ್ಯ ಸವಿತುರ್ಮಿನಂತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೮-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ವನಾನಿ ಎಂದರೆ ವೃಕ್ಷಗಳೆಂದೂ,

ಸಾರಾವತಸ್ಯ ರಾತಿಷು ದ್ರವಚ್ಚಕ್ರೇಷ್ಯಾಶುಷು |

ತಿಷ್ಠಂ ವನಸ್ಯ ಮಧ್ಯ ಅ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೩೪-೧೮)

ಇಲ್ಲಿ ರಥದ ಒಂದು ಭಾಗವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ, ಕ್ರಿಯಾಸದಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನೂ ನೋಡಿದರೆ, ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ (ನಿ. ೫-೨)

ತ್ವಯಾ ವಯಂ ಮಘವನ್ನೂರ್ವ್ಯೇ ಧನ ಇಂದ್ರತೋತಾಃ ಸಾಸಹ್ಯಾಮ ಪೃತನ್ಯತೋ
ವನುಯಾಮ ವನುಷ್ಯತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೩-೧)

ಮತ್ತು,

ಅಸ್ಮಾಕೇಭಿರ್ನೃಭಿರ್ವಯಂ ಸಾಸಹ್ಯಾಮ ಪೃತನ್ಯತೋ ವನುಯಾಮ ವನುಷ್ಯತೋ ನಭಂ-
ತಾನುನ್ಯಕೇ ಸಮೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೦-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲು ಎಂಬರ್ಥವೂ,

ಕುವಿದ್ವೇವಸ್ಯ ಸಹಸಾ ಚಕಾನ್ ಸುಮ್ಮಮಗ್ನಿರ್ವನತೇ ವಾವೃಧಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ- ೫-೩-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ | ಕೊಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವೂ.

ವನೇಮ ಪೂರ್ವೀರಯೋ ಮನೀಷಾ ಅಗ್ನಿಃ ಸುಶೋಕೋ ವಿಶ್ವಾನ್ಯಶಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೭೦೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವನೇಮ ಎಂದರೆ ಪೂಜ್ಯಭಾವದಿಂದ ಸೇವಿಸೋಣ ಎಂತಲೂ,

ಪ್ರಿಯಾ ಅಹಿಧೀರ್ವನಿಷೀಷ್ಯ ಮೇಧಿರ ಆ ವನಿಷೀಷ್ಯ ಮೇಧಿರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೭-೭)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಸೇವಿಸಲಿ ಎಂದೂ ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಅರ್ಥಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವನಾನಿ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಸಂಭವನೀಯಾನಿ ಧನಾನಿ ಎಂದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು ಅಥವಾ ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಗಳು ವಿವರಿಸುವಂತೆ ಸದಾ ಪುಷ್ಪಫಲಾನಿ ವನಾನಿ ಎಂಥಾದರೂ ಆಗಬಹುದು.

ಶ್ರತ್ ಧತ್ತೇನ—ವೀರ್ಯವಾನಿಂದ್ರ ಇತ್ಯೇತದವಿತಥಂ ಪ್ರತಿಪದ್ಯಧ್ವಂ |

ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ೩ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ, ಇಂದ್ರನ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಪರಾಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೇ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿರುವುದರಿಂದ, ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಭಕ್ತರಿಗೆ ಇರಬೇಕೆಂದೂ, ಈ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ದರೆ ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತುಗಳೂ ಲಭಿಸುವವೆಂದೂ ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ತ್ವಯೇದಿಂದ್ರ ಯುಜಾ ವಯಂ ಪ್ರತಿ ಬ್ರುವೀಮಹಿ ಸ್ವಧಃ |
ತ್ವಮಸ್ಮಾಕಂ ತವ ಸ್ಮಸಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೯೨-೩೨)

ನೆಹ್ಯ ೧ ನ್ಯಂ ಬಲಾಕರಂ ಮರ್ದಿತಾರಂ ಶತಕ್ರತೋ |

ತ್ವಂ ನ ಇಂದ್ರ ಮೃಳಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೮೦-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ರಕ್ಷಕರಿಲ್ಲವೆಂದೂ, ಅವನಿಂದಲೇ ಸಕಲವಿಧವಾದ ಸುಖಗಳೂ ಲಭಿಸಬೇಕೆಂದೂ, ಭಕ್ತರು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸೇರಿದವರೂ, ಇಂದ್ರನು ಭಕ್ತರಿಗೆ ಸೇರಿದವನೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನೇ ಮಾಡಬೇಕು, ಅವನ ಸಹಾಯದಲ್ಲಿಯೇ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನಿಡಬೇಕು ಎಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಪಶ್ಯತೆ—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಲೋಟೋಲಜ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಸ್ಯ ಧಸ್ ಧಮಿಸಾಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಾದೇಶ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಸಾಘ್ರಾಧ್ಯಾಸ್ಥಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೭೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಪಶ್ಯ ಆದೇಶ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪುಷ್ಪಮ್—ಪುಷ ಪುಷ್ಪ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಪಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ವುತ್ವದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಟಿಪ್ಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತನಾಗುತ್ತದೆ.

ಧತ್ತೇ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತಾದೇಶ. ಅದಕ್ಕೆ ತಪ್ತೇನಪ್ತೇನಧನಾಶ್ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತನಾದೇಶ. ಶ್ಲು ವಿಕರಣ ಬರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನೀರ್ಯಾಯೇ—ವೀರಸ್ಯ ಭಾವಃ ವೀರ್ಯಮ್. ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಯಸ್ಯೇತಿ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ತಿತ್ ಸ್ವರಿತಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿಃ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಗಾಃ—ಗನ್ ಲೃ ಗತೌ ಧಾತು. ಗನೇರ್ಡೋಸ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಡೋಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಟಿಲೋಪ. ಗೋ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಶಸ್ ಸರವಾದಾಗ ಔತೋಮ್ ಶಸೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೩)—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾಂತಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ಪವಿಸರ್ಗ.

ಅವಿಂದತ್—ವಿದ್ ಲೃ ಲಾಭೇ. ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಶ್ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ. ಇದು ಸರವಾದಾಗ ಶೇಮುಚಾದೀನಾಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೯)

ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ. ಮಿದಚೋಂತ್ಯಾತ್ವೇರಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅವಿಂದತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪಃ—ಅಪಶಬ್ದ. ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುನಚನಾಂತರೂಪ. ಉಡಿದಂ ಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

—:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಭೂರಿ^೧ಕರ್ಮಣೇ ವೃಷಭಾಯ ವೃಷ್ಣೇ ಸತ್ಯಶುಷ್ಮಾಯ ಸುನ-

ವಾಮ ಸೋಮಂ ।

ಯ ಆದೃತ್ಯ ಪರಿಪಂಥೀವ ಶೂರೋ ಯಜ್ಞನೋ ವಿಭಜನ್ನೇತಿ

ವೇದಃ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಭೂರಿ^೧ ಕರ್ಮಣೇ । ವೃಷಭಾಯ । ವೃಷ್ಣೇ । ಸತ್ಯ ಶುಷ್ಮಾಯ । ಸುನವಾಮ ।

ಸೋಮಂ ।

ಯಃ । ಆದೃತ್ಯ । ಪರಿಪಂಥೀವ । ಶೂರಃ । ಅಯಜ್ಞನಃ । ವಿಭಜನ್ ।

ವೇದಃ || ೬ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಭೂರಿಕರ್ಮಣೇ ಬಹುವಿಧೇನ ಶತ್ರುನಧಾದಿರೂಪೇಣ | ಕರ್ಮಣಾ ಯುಕ್ತಾಯ ವೃಷಭಾಯ ವೃಷಭವತ್ಸರ್ವೇಷು ದೇವೇಷು ಶ್ರೇಷ್ಠಾಯ ವೃಷ್ಣೇ ಸೇಚನಸಮರ್ಥಾಯ ಸತ್ಯಶುಷ್ಕಾಯಾವಿತಥ-
ಬಲಾಯೇಂದ್ರಾಯ ತದರ್ಥಂ ಸೋಮಂ ಸುನವಾಮ | ಹೋಮಾರ್ಥಂ ರಸರೂಪಂ ಕರವಾಮ |
ಶೂರಃ ಶೌರ್ಯೋಪೇತೋ ಯ ಇಂದ್ರ ಆದೃತ್ಯ ಧನವಿಷಯಮಾದರಂ ಕೃತ್ವಾಯಜ್ಞನೋಽಯಜಮಾನಸ್ಯ
ವೇದೋ ಧನಂ ವಿಭಜನ್ | ತಸ್ಮಾದಯಜಮಾನಾದ್ವಿಭಕ್ತಂ ಕುರ್ವನ್ನಪಹರನ್ನೇತಿ | ಯಜಮಾನೇಭ್ಯ-
ಸ್ತದ್ಧನಂ ದಾತುಂ ಗಚ್ಛತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಪರಿಪಂಥೀವ | ಯಥಾ ಮಾರ್ಗನಿರೋಧಕಶ್ಚೋರೋ
ಗಚ್ಛತಾಂ ಪುಣ್ಯಪುರುಷಾಣಾಂ ಧನಂ ಬಲಾತ್ಕಾರೇಣಾಪಹೃತ್ಯ ಗಚ್ಛತಿ | ತದ್ವತ್ || ಆದೃತ್ಯ | ದೃಜ್
ಅದರೇ | ಸಮಾಸೋಽನಿಶ್ಚಾರ್ವೇ ಕ್ಲೋ ಲ್ಯಪ್ | ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವೇನ ಕೃತ್ವೇ ಸತಿ ಹೃಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ
ಕೃತೀತಿ ತುಕ್ | ಪರಿಪಂಥೀವ | ಭಂದಸಿ ಪರಿಪಂಥಿಪರಿಪರಿಣಾ ಪರ್ಯವಸ್ಥಾತರಿ | ಪಾ. ೫-೨-೮ | ಇತೀನಿ-
ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಸಾತ್ಯತೇ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಶೂರಃ—ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಯಾದ | ಯಃ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನು | ಆದೃತ್ಯ—ಧನದಲ್ಲಿ ಆದರವ
ನ್ನಿಟ್ಟು | ಅಯಜ್ಞನಃ—ಯಾಗರಹಿತನಾದವನ | ವೇದಃ—ಧನವನ್ನು | ಪರಿಪಂಥೀವ—ದಾರಿಗಳನ್ನು
ಪ್ರಯಾಣಿಕನ ಧನವನ್ನು ಅಪಹರಿಸುವಂತೆ | ವಿಭಜನ್—ಅಪಹರಿಸಿ | ಏತಿ—(ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರಿಗೆ ಹಂಚಲು)
ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ | ಭೂರಿಕರ್ಮಣೇ—(ಅಂತಹ ಶತ್ರುನಧವೇ ಮೊದಲಾದ) ಅನೇಕ ವೀರೈಕರ್ಮ
ಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದವನೂ | ವೃಷಭಾಯ—(ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ) ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ | ವೃಷ್ಣೇ—(ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು)
ಸುರಿಸಲು ಸಮರ್ಥನೂ | ಸತ್ಯ ಶುಷ್ಕಾಯ—ಸಾರ್ಥಕವಾದ ಬಲವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ | ಸೋಮಂ—
ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಸುನವಾಮ—(ಯಾಗಾರ್ಥವಾಗಿ) ಹಿಂಡೋಣ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಇಂದ್ರನು ಧನದಲ್ಲಿ ಆದರವನ್ನಿಟ್ಟು, ಯಾಗರಹಿತನಾದವನ ಧನವನ್ನು ದಾರಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಯಾಣಿಕನ ಧನ
ವನ್ನು ಅಪಹರಿಸುವಂತೆ ಅಪಹರಿಸಿ ಅದನ್ನು ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರಿಗೆ ಹಂಚಲು ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ
ಶತ್ರುನಧವೇ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ವೀರೈಕರ್ಮಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದವನೂ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ ಇಷ್ಟಾರ್ಥ
ಗಳನ್ನು ಸುರಿಸಲು ಸಮರ್ಥನೂ ಸಾರ್ಥಕವಾದ ಬಲವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಾಗಾರ್ಥವಾಗಿ
ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡೋಣ.

English Translation

We offer the Soma libation to him who is the performer of many exploits, the best (of the gods), the showerer (of benefits), the possessor of true strength, the hero who, holding respect for wealth, takes it form

him who performs no sacrifice like a foot-pad (from a traveller), and proceeds (to give it) to the sacrificer.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಭೂರಿಕರ್ಮಣೇ—ಬಹುವಿಧೇನ ಶತ್ರುವಧಾದಿರೂಪೇಣ ಕರ್ಮಣಾ ಯುಕ್ತಾಯ | ವೃತ್ರಾದಿ ಶತ್ರುವಧವೂ, ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಾದಿಗಳನ್ನು ಸುರಿಸಿ ಜಲಸಂಪತ್ತನ್ನೊದಗಿಸುವುದೂ ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಕರ್ಮಗಳೊಡನೆ ಯುಕ್ತನಾಗಿರುವ ಇಂದ್ರನಿಗೆ.

ವೃಷಭಾಯ—ವೃಷಭವತ್ ಸರ್ವೇಷು ದೇವೇಷು ಶ್ರೇಷ್ಠಾಯ | ವೃಷಭನಂತೆ ಸಕಲದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಎಂದರ್ಥ.

ವೃಷ್ಟೇ—ಸೇಚನಸಮರ್ಥಾಯ | ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸಲು ಸಮರ್ಥನಾದವನಿಗೆ. **ವೃಷ—**ಶಕ್ತಿ ಬಂಧನೇ | ಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ವೃಷ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೂ, **ವೃಷು—**ಸೇಚನೇ | ಸುರಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ವೃಷಧಾತುವಿನಿಂದಲೂ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸೇಚನಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆಂದು ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಪದದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಇದರಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಪದಗಳಿಗಿರತಕ್ಕ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಇದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ೧-೧೦೦-೧ ನೇ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಪುಟ 168-170 ನೋಡಿ).

ಸತ್ಯಶುಷ್ಮಾಯ—ಅನಿತಭಬಲಾಯ | ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ವೃಷಭನಾಗದೇ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಪರಾಕ್ರಮವುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥ.

ಪರಿಪಂಥೀ—ಮಾರ್ಗನಿರೋಧಕಶ್ಚೋರಃ | ದಾರಿಯನ್ನು ಕಾಯುವ ಕಳ್ಳನು ಪ್ರಯಾಣಿಕರ ಧನವನ್ನು ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದಲೂ, ಭಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿಯೂ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಕಸಿದುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಇಂದ್ರನೂ ಸಹ ಶತ್ರುಗಳ ಧನವನ್ನು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಕಸಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆಂದು ಉಪಮಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಭೂರಿಕರ್ಮಣೇ—ಭೂರಿ ಕರ್ಮ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಭೂರಿಕರ್ಮಾ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಸತ್ಯಶುಷ್ಮಾಯ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುನನಾಮ—ಸುಜ್ಞ ಅಭಿಷವೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಉತ್ತಮವುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಲಬ್ಧಿಧ್ವನಿವಿರು ವುದರಿಂದ ನಿತ್ಯಂಜಂತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. **ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಪಿಚ್ಚೆ—** ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ. ಶ್ವವಿಕರಣ. ಆಟ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ ಅವಾದೇಶ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅದೃತ್ಯ—ದೃಢ್ ಆದರೇ ಧಾತು. ಸಮಾನಕರ್ತೃಕ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಜಾನೋಡನೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಸಮಾಸೇನಿಗಳ್ ಪೂರ್ವೇಕ್ಷೋಲ್ಯಪ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲ್ಯಪ್ ಆದೇಶ. ಸ್ಥಾನಿವದಾದೇಶೋಽನಲ್ಲಿಧೌ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾದ ಬರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕೃತ್ವ ಬರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯಪಿತಿಕ್ಯತಿತುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಕಾಗಮ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಿಪನ್ನೀವ—ಭಂದಸಿ ಪರಿಪನ್ನಿ ಪರಿಪರಿಣೌ ಪರ್ಯವಸ್ಥಾತರಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸವಾಗಿದೆ.

ಅಯಜ್ವನಃ—ನ ಯಜ್ವಾ. ಅಯಜ್ವಾ. ನಜ್ಞಾತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ. ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ—ಎಂಬುದರಿಂದ ನಜ್ಞಾಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಏತಿ—ಇತ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ಪಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಯಃ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವೇದಃ—ವಿದ್ ಲಾಭೇ ಧಾತು. ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ (ಲಘೂ ಪಥ) ಗುಣ. ವೇದಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾ ದಿನಿತ್ಯಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ||೬||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತದಿಂದ್ರ ಪ್ರೇವ ವೀರ್ಯಂ ಚಕರ್ಥ ಯತ್ಸಂತಂ ವಜ್ರೇಣಾ-
ಬೋಧಯೋಽಹಿಂ ।

ಅನು ತ್ವಾ ಪತ್ನೀಹೃಷಿತಂ ವಯಶ್ಚ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸೋ ಅಮ-
ದನ್ನನು ತ್ವಾ || ೭ ||

ಸದವಾಃ

ತತ್ | ಇಂದ್ರ | ಪ್ರ | ಇವ | ವೀರ್ಯಂ | ಚಕರ್ಥ | ಯತ್ | ಸಸಂತಂ | ವ-
ಜ್ರೇಣ | ಅಬೋಧಯಃ | ಅಹಿಂ |
ಅನು | ತ್ವಾ | ಪತ್ನೀಃ | ಹೃಷಿತಂ | ವಯಃ | ಚ | ವಿಶ್ವೇ | ದೇವಾಸಃ |
ಅಮದನ್ | ಅನು | ತ್ವಾ || ೭ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತದ್ವೀರ್ಯಂ ವೀರಕರ್ಮ ಪ್ರೇವ ಚಕರ್ಥ | ಪ್ರಖ್ಯಾತಮಿವಾಕಾರ್ಷೀಃ | ಕಿಂ
ಪುನಸ್ತದ್ವೀರ್ಯಂ | ಸಸಂತಂ ಸ್ವಸಂತಂ ಮದೋನ್ಮತ್ತಮಹಿಂ ವೃತ್ತಂ ವಜ್ರೇಣ ಕುಲಿಶೇನ ಯದ್ಯೇನ
ವೀರ್ಯೇಣ ತ್ವಮಬೋಧಯಃ | ಪ್ರಬುದ್ಧಃ ಸನ್ಮಯಾ ಸಹ ಯುದ್ಧಂ ಕರೋತ್ತಿತಿ ಹೃಷಿತಂ
ತಾದೃಶಸ್ಯ ವೃತ್ತಸ್ಯ ಹನನೇನ ಪ್ರಾಪ್ತಹರ್ಷಂ ತ್ವಾಮನು ಪಶ್ನಾತ್ಪತ್ನೀರ್ಧೇವಪತ್ನೈಃ ಅಮದನ್ |
ಹರ್ಷಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ | ಅಹಿ ಚ ವಯಶ್ಚ ಗಮನಶೀಲಾ ಮರುತೋಽಪಿ ತಥಾ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ-
ಸೋಽಸ್ಮೈ ಚ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಸ್ತ್ವಾಮನು ಪಶ್ನಾದಮದನ್ | ಅಮಾದ್ಯನ್ || ಸಸಂತಂ | ಸಸ
ಸ್ಪಷ್ಟೇ | ಅದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛಪೋ ಲುಕ್ | ಪತ್ನೀಃ | ವಾ ಛಂದಸೀತಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘತ್ವಂ |
ಅಮದನ್ | ಮದೀ ಹರ್ಷೇ | ವೃತ್ತಯೇನ ಶಸ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಸಸಂತಂ—ಮದೋನ್ಮತ್ತನಾದ | ಅಹಿಂ—ವೃತ್ತನನ್ನು | ವಜ್ರೇಣ—
ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ | ಯತ್—ಯಾವ ನಿನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ | ಅಬೋಧಯಃ—ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸಿದೆಯೋ
(ಆಗ) | ತತ್ ವೀರ್ಯಂ—ನಿನ್ನ ಆ ವೀರ್ಯಕರ್ಮವನ್ನು | ಪ್ರೇವ ಚಕರ್ಥ—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗುವಂತಿ ಮಾಡಿದೆ |
ಹೃಷಿತಂ ತ್ವಾ—(ವೃತ್ತ ವಧದಿಂದ) ಸಂತುಷ್ಟನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು | ಅನು—ಅನುಸರಿಸಿ | ಪತ್ನೀಃ—ದೇವಪತ್ನಿ
ಯರು | ಅಮದನ್—ಹರ್ಷಿಸಿದರು. | ವಯಶ್ಚ—ಸಂಚಾರಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಮರುತ್ತುಗಳೂ | ವಿಶ್ವೇದೇವಾಸಃ—
(ಹಾಗೆಯೇ) ಇತರ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ | ತ್ವಾ ಅನು—ನಿನ್ನನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಹರ್ಷಗೊಂಡರು |

ಭಾಷಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಮದೋನ್ಮತ್ತನಾದ ವೃತ್ರನನ್ನು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಹೊಡೆದು ನಿನ್ನ ಯಾವ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸಿ ಯುದ್ಧಮಾಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದೆಯೋ, ಆಗ ನಿನ್ನ ಆ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದೆ. ವೃತ್ರನು ಸಂತುಷ್ಟನಾದಂತೆಯೇ ನಿನ್ನನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ದೇವಪತ್ನಿಯರೂ, ಸಂಚಾರಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಮರುತ್ತುಗಳೂ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ನಿನ್ನ ಸಂತೋಷದಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸಿ ಹರ್ಷಿತರಾದರು.

English Translation

You did Indra, a glorious deed, when you awakened the sleeping Ahi with your thunderbolt; then the wives (of the gods), the Maruts, and all the gods, imitated your exultation.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಸಂತಂ—ಸ್ತುತಂ | ಮದೋನ್ಮತ್ತಂ | ಶೌರ್ಯಮದೇನಾವಮತ್ಯ ದೇವಾನ್ ನಿಶ್ಚಿಂತಂ ಸಂತಂ | ತನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮದ ಮದದಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನೊಬ್ಬನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕಾರದಿಂದ ಕಂಡು ಮದೋನ್ಮತ್ತನಾಗಿ ಮಲಗಿದ್ದ ವೃತ್ರನನ್ನು ಎಂದು ವೃತ್ರನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ಅಹಿಂ—ವೃತ್ರಂ | ವೃತ್ರನನ್ನು ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಅಹಿನಾಮಾನಮಸುರಂ ಅಹಿಯೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಅಸುರನನ್ನು ಎಂದು ಸ್ತುತಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅಹಿ ಎಂದರೆ ಬೇರೆ ಅಸುರನ ಹೆಸರಾಗಬಹುದೆಂದೂ, ವೃತ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಬಹುದೆಂದೂ, ಅಥವಾ ವೃತ್ರಪರ್ಯಾಯವಾಗಿಯೇ ಆಗಬಹುದೆಂದೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ೨ನೇ ಋಕ್ನಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ನಿಶ್ಚಿಂತೆಯಿಂದ ಪ್ರವಹಿಸುವ ನೀರಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಮಲಗಿಕೊಂಡಿದ್ದನೆಂದು ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವೃತ್ರನ ವಿಷಯವಾಗಿಯೇ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ವೃತ್ರನಿಗೆ ಅಹಿಯೆಂಬ ನಾಮಾಂತರವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಅಹಿಯೆಂದರೆ ವೃತ್ರನೆಂದು ಹೇಳುವುದೇ ಸಾಧುವಾಗಿರುವುದು. **ಸಸಂತಂ** ನಿಶ್ಚಿಂತೆಯಿಂದ ಮಲಗಿದ್ದ ವೃತ್ರನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಹೊಡೆದೆಬ್ಬಿಸಿದ ವರ್ಣನೆಯು ಇಲ್ಲಿರುವಂತೆಯೇ ಉಳಿದ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ತ್ವಂ ವೃತ್ರಮಾಶಯಾನಂ ಶಿರಾಸು ಮಹೋ ವಜ್ರೇಣ ಸಿಷ್ಯಪೋ ವರಾಹುಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೧-೧೧)

ಅಹಿಂ ಚಿದುಗ್ರ ಪ್ರಯುತಂ ಶಯಾನಂ ಜಘನ್ತ್ವಾ ಇಂದ್ರ ತವಿಷೀಮಧತ್ಥಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩೨-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಮಲಗಿದ್ದ ವೃತ್ರನನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ೧-೩೨ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ವೃತ್ರನಿಗೂ ಅಹಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಋಕ್ನಿನಲ್ಲಿ ಅಹಿಯೆಂದರೆ ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ವೃತ್ರನೆಂದೇ ಅರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕು.

ವಯಃ—ಗಂತ್ಯತ್ನಾತ್ ಪಕ್ಷಿಸಾದ್ಯಶ್ಯಾದ್ಯಾ ಮರುತೋಽತ್ರ ವಯ ಉಚ್ಯಂತೇ | ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವಿರುವುದರಿಂದಲೂ; ಪಕ್ಷಿಸಾದ್ಯಶ್ಯವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ವಯಃ ಎಂದರೆ ಮರುತ್ತುಗಳೆಂದರ್ಥ-

ಪ್ರೇವ ಚಕರ್ಥ—ಪ್ರೇವ್ಯಾತಮಿವಾಕಾರ್ಷೀಃ | ಜಗತ್ತಿಗೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದೆಯೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಈ ವಿಧವಾದ ಉಪಕಾರದಿಂದ,

ಪತ್ನೀಃ ಅಮದನ್ | ವಿಶ್ವೇದೇವಾಸಃ ತ್ವಾ ಅನು—ದೇವಪತ್ನಿಯರು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ತಮ್ಮ ಹರ್ಷವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದರು. ಸಕಲದೇವತೆಗಳೂ ಹರ್ಷಗೊಂಡರು ಎಂದು ವೃತ್ರಹತ್ಯೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಕಡೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅಸ್ಮಾ ಇದು ಗ್ನಾಶ್ಚಿದ್ಧೇವಪತ್ನೀರಿಂದ್ರಾಯಾರ್ಕಮುಹಿತೈ ಉವುಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೧-೮)

ವೃತ್ರಹನನಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಪತ್ನಿಯರು ಇಂದ್ರನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಪೂಜಾಸಾಧನವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದರು. ಮತ್ತು

ಯತ್ಸೀಮನು ಪ್ರ ಮುಚೋ ಬದ್ವಧಾನಾ ದೀರ್ಘಾಮನು ಪ್ರಸಿತಿಂ ಸ್ಯಂದಯಧ್ಯೈ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೨-೭)

ನಿನ್ನಿಂದ ರಕ್ಷಿತರಾದ ಸಕಲ ನದಿಗಳೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಾರೆ; ಅಲ್ಲದೇ,

ಅನು ತ್ವಾಹಿಘ್ನೇ ಅಥ ದೇವ ದೇವಾ ಮದನ್ನಿಶ್ವೇ ಕವಿತಮಂ ಕವೀನಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧೮-೧೪)

ಅಹಿರೂಪಿಯಾದ ವೃತ್ರಹನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಕಲದೇವತೆಗಳೂ ಸಂತೋಷಗೊಂಡರು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವೃತ್ರವಧವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗಲೆಲ್ಲಾ ದೇವಪತ್ನಿಯರೂ, ವೃತ್ರನಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದಿದ ಸಕಲ ನದಿಗಳೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಮಾಡಿರುವ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನೂ, ಸಕಲದೇವತೆಗಳೂ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ ಹರ್ಷವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಚಕರ್ಥ—ಡುಕ್ಯುಚ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಕವಚನರೂಪ. ಕ್ರಾದಿನಿಯಮದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಸಂತಮ್—ಷಸ ಸ್ವಪ್ನೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಿಪ್ರಭ್ಯ-ತಿಭ್ಯಃ ಶಸಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸಿಗೆ ಲುಕ್. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಸಸತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾವಕವಚನ ಆಮ್ ಪರವಾದಾಗ ಉಗಿದಚಾಂ ಸ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣ.

ಅಬೋಧಯಃ—ಬುಧ ಅವಗಮನೇ. ಧಾತು. ಛೇಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲಜ್ ನುಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ರೂಪ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಚ್ಚಬ್ದಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವ್ಯತ್ಪ್ರಾಸ್ಥಿತ್ಯಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪತ್ನೀಃ—ಪತ್ನುರ್ನೋ ಯಜ್ಞಸಂಯೋಗೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಸಂನಿಯೋಗ ದಿಂದ ನುಕಾಗಮ. ಪತ್ನೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ವಾ ಛಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೬) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹೃಷಿತಮ್—ಹೃಷು ಹೃಪ್ವೌ. ಧಾತು. ದಿನಾದಿ. ನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಅರ್ಧ- ಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ. ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದೇವಾಸಃ—ದೇವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಜ್ಜ ಸೇರಸುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಗಮ.

ಅನುದನ್ — ಮದೀ ಹರ್ಷೇ. ಧಾತು. ದಿನಾದಿ. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝೀಂತಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಇತಶ್ಚ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹು- ಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ವಿಕರಣ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಲೋಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೭ ||

— : ೦ : —

ಸಂಹಿತಾಸಾಹಿತಿ

ಶುಸ್ತಂ ಪಿಪ್ಪುಂ ಕುಯವಂ ವೃತ್ರಮಿಂದ್ರಯದಾವಧೀರ್ವಿ ಪು-

ರಃ ಶಂಬರಸ್ಯ |

ತನ್ನೋ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣೋ ಮಾಮಹಂತಾನುದಿತಿಃ ಸಿಂಧುಃ

ಸೃಧಿವೀ ಉತ ದ್ಯೌಃ || ೮ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಶುಷ್ಕಂ । ಪಿಪ್ಪುಂ । ಕುಯವಂ । ವೃತ್ರಂ । ಇಂದ್ರ । ಯದಾ । ಅವಧೀಃ । ವಿ ।

ಪುರಃ । ಶಂಬರಸ್ಯ ।

ತತ್ । ನಃ । ಮಿತ್ರ । ವರುಣಃ । ಮಮಹಂತಾಂ । ಅದಿತಿಃ । ಸಿಂಧುಃ । ಪೃಥಿವೀ ।

ಉತ । ದ್ಯೌಃ ॥ ೮ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಶುಷ್ಕಾದೀಂಶ್ಚತುರೋಽಸುರಾನ್ಯದಾವಧೀಃ ಹತನಾನಸಿ ತದಾನೀಂ
ಶಂಬರಸ್ಯಾಸುರಸ್ಯ ಪುರೋ ನಗರಾಣಿ ವಿದಾರಿತನಾನಸಿ | ಅಸುರಾಣಾಂ ಮುಖ್ಯೇಷು ಹತೇಷ್ವನ್ಯಾನ್ಯಸ್ಯ-
ಸುರಪುರಾಣಿ ವಿದೀರ್ಣಾನ್ಯಾಸನ್ನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದನೇನ ಸೂಕ್ತೇನ ಪ್ರಾರ್ಥಿತಮಸ್ಮದೀಯಂ ತನ್ನಿತ್ರಾ-
ದಯೋ ಮಮಹಂತಾಂ | ಪೂಜಿತಂ ಕುರ್ವಂತು || ಶುಷ್ಕಂ | ಶುಷ ಶೋಷಣೇ | ಅಂತರ್ಭಾವಿತಾಣ್ಯ-
ರ್ಥಾತ್ ತೃಷಿಶುಷಿರಸಿಭ್ಯಃ ಕಿಚ್ಚ | ಉ. ೩-೧೨ | ಇತಿ ನಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿಧಿತ್ಯನುವೃತ್ತೀರಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಪಿಪ್ಪುಂ | ಪೃ ಸಾಲನಪೂರಣಯೋಃ | ಪೃ ಇತ್ಯೇಕೇ | ಔಣಾದಿಕಃ ಕುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಛಂದಸ್ಸುಭಯ-
ಭೇತಿ ತಸ್ಯ ಸಾರ್ವಧಾತುಕತ್ವೇ ಸತಿ ಶಪ್ | ಜುಷೋತ್ಯಾದಿತ್ವಾತ್ ಶ್ಲುಃ | ಅರ್ತಿಸಪತ್ಯೋಶ್ಚೇತ್ಯ-
ಭ್ಯಾಸಸ್ಯೇತ್ವಂ | ಕುಯವಂ | ಯವೋ ಯವನಂ ಮಿತ್ರಣಂ | ಕುತ್ವಿತಂ ಯವನಮಸ್ಯ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ
ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಶಂಬರಸ್ಯ | ಶಮಯತೀತಿ ಶಂಬ ಆಯುಧಂ | ಶಮೇರ್ವನ್ | ಉ. ೪-೯೪ |
ತತೋ ಮತ್ಪ್ರಾರ್ಥನಯೋ ರಪ್ರತ್ಯಯಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಶುಷ್ಕಂ—(ರಾಕ್ಷಸನಾದ) ಶುಷ್ಕನನ್ನಾ | ಪಿಪ್ಪುಂ—ಪಿಪ್ಪುವನ್ನಾ |
ಕುಯವಂ—ಕುಯವನನ್ನಾ | ವೃತ್ರಂ—ವೃತ್ರನನ್ನಾ | ಯದಾ—ಯಾವಾಗ | ಅವಧೀಃ—ಕೊಂದೆಯೋ
(ಆಗಲೇ) | ಶಂಬರಸ್ಯ—ಶಂಬರಾಸುರನ | ಪುರಃ—ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನಾ | ವಿ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ಧ್ವಂಸಮಾಡಿದೆ |
(ಆದ್ದರಿಂದ) ನಃ—ನಮ್ಮ | ತತ್—ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನಾ | ಮಿತ್ರಃ—ಮಿತ್ರನಾ | ವರುಣಃ—ವರುಣನಾ |
ಅದಿತಿಃ—ಅದಿತಿಯಾ | ಸಿಂಧುಃ—ಸಾಗರಾಧಿದೇವತೆಯಾ | ಪೃಥಿವೀ—ಪೃಥ್ವಿಯಾ | ಉತ—ನುತ್ತು |
ದ್ಯೌಃ—ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿದೇವತೆಯಾ | ಮಮಹಂತಾಂ—ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ. |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಯಾವಾಗ ರಾಕ್ಷಸರಾದ ಶುಷ್ಕನನ್ನಾ, ಪಿಪ್ಪುವನ್ನಾ, ಕುಯವನನ್ನಾ, ವೃತ್ರ
ನನ್ನಾ ಕೊಂದೆಯೋ ಆಗಲೇ ಶಂಬರಾಸುರನ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನಾ ಧ್ವಂಸಮಾಡಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತ

ವಾದ ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಮಿತ್ರನೂ, ವರುಣನೂ, ಅದಿತಿಯೂ, ಸಾಗರಾಧಿದೇವತೆಯೂ, ಪೃಥ್ವಿಯೂ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿದೇವತೆಯೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ.

English Translation

Inasmuch, Indra, as you have slain Sushna, Pipru, Kuyava, and Vritra and destroyed the cities of Sambara, therefore may Vritra, Varuna, Aditi, —Ocean, earth, and heaven, grant us that (which we desire).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ವಿಶ್ವೇದೇವಾಸಃ ಅಮದನ್ನನು ತ್ವಾ | ಕದಾ ಪುನರನ್ನಮದನ್ | ಉಚ್ಯತೇ | ಶುಷ್ಕಮಿತ್ಯಾದಿ | ಎಂದು ಸ್ತಂಧಸ್ತಾಮಿಗಳು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧಕ್ಕೂ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧಕ್ಕೂ ಇರುವ ಅನ್ವಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಶುಷ್ಕಾದಿಗಳ ಹೆಸರಿನಾದಾಗ ಸಕಲದೇವತೆಗಳೂ ಸಂತೋಷಪಟ್ಟು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದರೆಂದರ್ಥ.

ಶುಷ್ಕಂ, ಪಿಪ್ರುಂ, ಶಂಬರಂ—ಅತ್ಯಂತ ಅಪಾಯಕರನಾಗಿದ್ದ ಅನಾವೃಷ್ಟಿಕಾರಕನಾಗಿಯೂ, ಭೀಷಣವಾದ ಆಕೃತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದವನೂ ಇದ್ದ ಶುಷ್ಕನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ವಧಮಾಡಿ ಕುತ್ಸಆರ್ಜುನೇಯನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನೂ, ಋಜಿಶ್ವನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪಿಪ್ರುವಿನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ, ಅವನ ದೃಢವಾದ ಪ್ರಾಕಾರಾದಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದುದನ್ನೂ, ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಲ್ಲಿ ಅವನು ಕೊಂಡು ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೆ ಹಿಂಸಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ ಶಂಬರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಅವನ ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾದ ಕೋಟಿಗಳನ್ನು ಉರುಳಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿ ತನ್ನ ಆಪ್ತ ಮಿತ್ರನಾದ ದಿವೋದಾಸನೆಂಬ ರಾಜನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದುದನ್ನೂ ಹಿಂದೆಯೇ ತಿಳಿಸಿದೆ. (೧-೧೦-೧-೨ ನೇ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳನ್ನು ನೋಡಿ)

ಕುವಯರ—ಇಂದ್ರನು ಕುತ್ಸನೆಂಬ ರಾಜನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕುವಯನೆಂಬ ಅಸುರನೊಂದಿಗೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಸ ರಂಧಯತ್ನದಿವಃ ಸಾರಥಯೇ ಶುಷ್ಕಮಶುಷಂ ಕುಯವಂ ಕುತ್ಸಾಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೯-೬)

ಕುತ್ಸಾಯ ಶುಷ್ಕಮಶುಷಂ ನಿ ಬರ್ಹೀಃ ಪ್ರಪಿತ್ವೇ ಅಹ್ನಃ ಕುಯವಂ ಸಹಸ್ರಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೬-೧೨)

ತ್ವಂ ಕುತ್ಸೇನಾಭಿ ಶುಷ್ಕಮಿಂದ್ರಾಶುಷಂ ಯುಧ್ಯ ಕುಯವಂ ಗವಿಷ್ವಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೩೧-೩)

ವಾಸಂ ಯಚ್ಛುಷ್ಕಂ ಕುಯವಂ ನೃಸ್ಮಾ ಅರಂಧಯ ಆರ್ಜುನೇಯಾಯ ಶಿಕ್ಷನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೯-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಕುತ್ಸನ ಸಹಾಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಕುಯವನನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡಿದುದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಅವ ತ್ಮನಾ ಭರತೇ ಕೇತವೇದಾ ಅವ ತ್ಮನಾ ಭರತೇ ಫೇನಮುದನ್ |

ಕ್ಷೀರೇಣ ಸ್ನಾತಃ ಕುಯವಸ್ಯ ಯೋಷೇ ಹತೇ ತೇ ಸ್ಯಾತಾಂ ಪ್ರವಣೇ ಶಿಫಾಯಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೪-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕುಯವನ ಪತ್ನಿಯರಿಬ್ಬರು ನದಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಮಾಡುತ್ತಿರುವುದನ್ನೂ ಮಾನವರೂಪರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಅದರಿಂದಾಗುತ್ತಿರುವ ತೊಂದರೆಯನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿ ಆ ಇಬ್ಬರು ಹೆಂಡಿರನ್ನೂ ಸಹ ಶಿಫಾನದಿಯ ಪ್ರವಾಹದಲ್ಲಿಯೇ ನಾಶವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂದೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಕರತ್ತಿಸ್ತೋ ಮಘವಾ ದಾನುಚಿತ್ರಾ ನಿ ದುರ್ಮೋಣೇ ಕುಯವಾಚಂ ಮೃಧಿ ಶ್ರೇತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೭೪-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕುತ್ಸಿತವಾದ ವಾಕ್ಕುಳ್ಳವನೂ, ಈ ಹೆಸರುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಅಸುರನನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಹಿಂಸಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಕುಯವನನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿರಬಹುದು.

ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಶುಷ್ಕಮ್—ಶುಷ ಶೋಷಣೇ. ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತ ಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಈ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ತುಷಿ ಶುಷಿ ರಸಿಭ್ಯಃ ಕಿಚ್ಛ— (ಉ. ಸೂ. ೩-೨೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ವೃತ್ವದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾವಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪಿಪ್ರುಮ್—ಪ್ಛ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದು ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾಗಿಯೂ ಇದೆಯೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಕುಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಂದಸ್ಸುಭಯಥಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಕರ್ತರಿ ಶಸ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ವಿವಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವು ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲೂಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಶ್ಲೂ ಆದೇಶ. ಶ್ಲೂ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅರ್ತಿಪಿಸತೋರ್ಲತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕುಯವಮ್—ಯವಃ ಯವನಂ ಮಿಶ್ರಣಮ್. ಯು ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಯುಮೋರನಾಕೌ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ, ಅನಾದೇಶ. ಕುತ್ಸಿತಂ ಯವನಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಕುಯವಃ ತಮ್. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅವಧೀಃ—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಲುಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪಿಗೆ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಹನೋ ವಧ ಲಿಜ್ ಲುಜ್ ಚ—(ಪಾ.ಸೂ. ೨-೪-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಧಾದೇಶ. ಯದಾ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಸಾತ್ಯೇರ್ಯದ್ಯದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರಪ್ರತಿ ಷೇಢ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶಂಬರಸ್ಯ—ಶಮಯತೀತಿ ಶಂಬಃ ಆಯುಧಮ್. ಶಮು ಉಪಶಮೇ ಧಾತು. ಶಮೇರ್ಬನ್—(ಉ. ಸೂ. ೪-೫೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಂಬಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತೀತಿ ಶಂಬರಃ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸ ನಾಗಿ ರಪ್ರತ್ಯಯ. ಬನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಷ್ಟೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. || ೮ ||

ನೂರ ನೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತಿಯಾದುದು.

ನೂರನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಯೋನಿರಿತಿ ನವರ್ಚನೇಕಾದಶಂ ಸೂಕ್ತಂ ಕುತ್ಸಸ್ತಾಷ್ಠಂ ತ್ರೈಷ್ಟುಭನ್ಯಂದ್ರಂ | ಯೋನಿ-
ರ್ನವೇತ್ಯನುಕ್ರಾಂತಂ || ಸೂಕ್ತವಿನಿಯೋಗೋ ಲೈಂಗಿಕಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಯೋನಿಸ್ತ್ವ ಇಂದ್ರ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಹದಿನೈದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಬುಕ್ಕುಗಳಿರುವುವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಕುತ್ಸನು ಬುಷಿಯು. ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಯು. ತ್ರೈಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಯೋನಿರ್ನವೇತ್ಯನುಕ್ರಾಂತಂ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವು.

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೦೪

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೧೫ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೦೪ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೭ ॥ ವರ್ಗ—೧೮, ೧೯ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಪುಸ್ತಕಂಖ್ಯೆ— ೯ ॥

॥ ಋಷಿಃ—ಕೃತ್ವ ಆಂಗಿರಸಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರಃ ॥

॥ ಛಂದಃ— ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ॥

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯೋನಿಃ^೧ ಇಂದ್ರ ನಿಷದೇ^೨ ಅಕಾರಿ^೩ ತಮಾ ನಿ^೪ ಸೀದ ಸ್ವಾನೋ^೫
ನಾರ್ವಾ^೬ |

ವಿಮುಚ್ಯಾ^೭ ವಯೋ^೮ ವಸಾಯಾಶ್ವಾ^೯ ನ್ದೋಷಾ^{೧೦} ವಸ್ತೋರ್ವಹೀ^{೧೧}
ಯಸಃ ಪ್ರಪಿತ್ವೇ^{೧೨} ॥ ೧ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಯೋನಿಃ^೧ | ತೇ^೨ | ಇಂದ್ರ^೩ | ನಿಷದೇ^೪ | ಅಕಾರಿ^೫ | ತಂ^೬ | ಆ^೭ | ನಿ^೮ | ಸೀದ^೯ | ಸ್ವಾ-
ನಃ^{೧೦} | ನ^{೧೧} | ಅರ್ವಾ^{೧೨} |

ವಿಮುಚ್ಯ^{೧೩} | ವಯಃ^{೧೪} | ಅವಸಾಯ^{೧೫} | ಅಶ್ವಾನ್^{೧೬} | ದೋಷಾ^{೧೭} | ವಸ್ತೋಃ^{೧೮} |
ವಹೀಯಸಃ^{೧೯} | ಪ್ರಪಿತ್ವೇ^{೨೦} ॥ ೧ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಯೋನಿರ್ವೇದ್ಯಾಖ್ಯಂ ಸ್ಥಾನಂ ತೇ ತವ ನಿಷದೇ ನಿಷದನಾಯೋಪನೇಶನಾಯಾ-
ಕಾರಿ | ಕೃತಮಸ್ಮಾಭಿಃ ಪ್ರಕಲ್ಪಿತಮಭೂತ್ | ತಂ ಯೋನಿಮಾ ನಿ ಷೀದ | ಶೀಘ್ರಮಾಗತ್ಯ ತತ್ರೋಪನಿಶ |
ಶೀಘ್ರಾಗಮನೇ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಸ್ವಾನೋ ನಾರ್ವಾ | ಅರ್ನೇತ್ಯಶ್ವನಾಮ | ಯಥಾಶ್ವಃ ಸ್ವಾನೋ ಹೇಷಾ-
ಶಬ್ದಂ ಕುರ್ವನ್ ಸ್ವಕೀಯಂ ಸ್ಥಾನಂ ಶೀಘ್ರಮಾಗಚ್ಛತಿ ತದ್ವತ್ | ಕಿಂ ಕೃತ್ವಾ | ವಯೋಽಶ್ವಬಂಧ-
ನಾರ್ಥಾನ್ ರಶ್ಮೀನ್ವಿಮುಚ್ಯ ರಥಾದ್ವಿಶ್ಲಿಷ್ಯ ತಥಾಶ್ವಾನ್ ರಥೇ ಯೋಜಿತಾಂಶ್ಚ ತುರಗಾನವಸಾಯಂ
ವಿಮುಚ್ಯ | ಅತ್ರ ನಿರುಕ್ತಂ | ಅವಸಾಯಾಶ್ವಾನಿತಿ ಸ್ಯತಿರುಪಸ್ಯಷ್ಟೋ ವಿನೋಚಿನೇ | ನಿ. ೧-೧೭ | ಇತಿ |
ಕೇದ್ಯಶಾನಶ್ವಾನ್ | ಪ್ರಪಿತ್ವೇ ಯಾಗಕಾಲೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ | ಪ್ರಪಿತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇಽಭೀಕೇಽಭ್ಯಕ್ತೇ |
ನಿ. ೩-೨೦ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ದೋಷಾ ರಾತ್ರೌ ವಸ್ತೋರಹನಿ ಚಿ ವಹೀಯಸ ಆದರಾಶಿಶಯೇನ
ವೋಢ್ಢಾನ್ || ನಿಷದೇ | ಸದೇಃ ಸಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣೋ ಭಾವೇ ಕ್ವಿಪ್ | ಸ್ವಾನಃ | ಸ್ಯಮು ಸ್ವನ ಧ್ವನ ಶಬ್ದೇ |
ಬಹುಲವಚನಾತ್ಕರ್ತರಿ ಘೞ್ | ಕರ್ಷಾತ್ಪತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಯಃ | ವಿಯಂತಿ ರಥೇನ ಸಹ
ಸಂಗಚ್ಛಂತ ಇತಿ ನಿಶಬ್ದೇನ ರಶ್ಮಯ ಉಚ್ಯಂತೇ | ವೀ ಗತ್ಯಾದಿಷು | ಔಣಾದಿಕ ಇಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಟಿಲೋ-
ಪಶ್ಚ | ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಾ | ಅವಸಾಯ | ಸೋ ಅಂತಕರ್ಮಣಿ | ಅದೇಚಿ ಇತ್ಯಾತ್ಮಂ | ಸಮಾ-
ಸೇಽನಿಞ್ನಾರ್ವ ಇತಿ ಕ್ಲೋ ಲ್ಯಬಾದೇಶಃ | ವಹೀಯಸಃ | ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ | ತೃಜಂತಾದ್ವೋಢ್ಯಶಬ್ದಾ-
ತ್ಪುಶ್ಯಂದಸೀತೀಯಸುನ್ | ತುರಿಷ್ಠೇನೋಯೆಸ್ವಿತಿ ತೃಲೋಪೇ ಕರ್ತವ್ಯೇ ಡತ್ವಧತ್ವಷ್ಟುತ್ವಧ್ರಲೋಪಾ-
ನಾಮಸಿದ್ಧತ್ವಾದಾಶ್ರಿತಸ್ಯಾತ್ವಸ್ಯಾಪ್ಯಭಾವೇ ತೃಲೋಪ ಏವ ಕ್ರಿಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ— ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಯೋನಿಃ— ಯಜ್ಞವೇದಿಕಾ ರೂಪವಾದ ಸ್ಥಾನವು | ತೇ— ನಿನಗೆ |
ನಿಷದೇ— ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಅಕಾರಿ— ಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ | ವಯಃ— ಕಡಿವಾಣಗಳನ್ನು |
ವಿಮುಚ್ಯ— (ರಥದಿಂದ) ಸಡಿಲಿಸಿ (ಮತ್ತು) | ಪ್ರಪಿತ್ವೇ— ಯಜ್ಞಕಾಲವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ | ದೋಷಾ—
ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ | ವಸ್ತೋಃ— ಹಗಲಿನಲ್ಲಿಯೂ | ವಹೀಯಸಃ - (ನಿನ್ನನ್ನು ಆದರದಿಂದ) ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು
ಬರುವ | ಅಶ್ವಾಃ— ಕುದುರೆಗಳನ್ನೂ | ಅವಸಾಯ— (ರಥದಿಂದ) ಬಿಚ್ಚಿ | ಸ್ವಾನಃ— ಹೇಷಾರವವನ್ನು ಮಾಡಿ
ಕೊಂಡು | ಅರ್ವಾ ನ— ಕುದುರೆಯು (ಸ್ವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ) ಹೋಗಿ ಸೇರುವಂತೆ | ತಂ— ಆ ವೇದಿಕಾ ಪ್ರದೇ-
ಶಕ್ಕೆ | ಆ ನಿಷೀದ— ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನಗೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜ್ಞವೇದಿಕಾರೂಪವಾದ ಸ್ಥಾನವು ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿ
ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ನೀನು ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ನಿನ್ನ ರಥದಿಂದ ಕಡಿವಾಣವನ್ನು ಸಡಿಲಿಸಿ, ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಗಲೂ
ರಾತ್ರಿಯೂ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಬರುವ ಕುದುರೆಗಳನ್ನೂ ಸಹ ರಥದಿಂದ
ಬಿಚ್ಚಿ, ಕುದುರೆಯು ಬಿಟ್ಟಿದ ಕೂಡಲೇ ಹೇಷಾರವವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಸ್ವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗಿ
ಸೇರುವಂತೆ ನೀನೂ ಸಹ ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊ ||

English Translation

The alter has been raised, Indra, for your seat; hasten to sit upon it, as a neighing horse (hastens to his stable); slackening the reins, and letting your coursers free, who, at the season of sacrifice bear the night and day.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಯೋನಿಃ—ಯೋನಿಶ್ಚಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವೆಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವಲ್ಲದೆ, ನಿವಾಸಸ್ಥಾನ, ಗೃಹ ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥಗಳೂ ಉಂಟು. ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ಅರ್ಣಃ ಕ್ಷೋದಃ ಇತ್ಯಾದಿ ೧೦೧ ಉದಕನಾಮಗಳೊಂದಿಗೆ ಪರಿತ ವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೨೪).

ವರ್ಧಂತೀಮಾಸಃ ಪನ್ನಾ ಸುಶಿಶ್ನಿಮೃತಸ್ಯ ಯೋನಾ ಗರ್ಭೇ ಸುಜಾತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೫-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಸ್ಯ, ಅನ್ನಸ್ಯ ವಾ ಕಾರಣಭೂತೇ ಜಲೇ, ಎಂದು ಯೋನಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಲವೆಂದರ್ಥ.

ಸಮಿಧಃ ಶುಕ್ರ ದೀದಿಹ್ಯತಸ್ಯ ಯೋನಿಮಾಸದಃ ಸಸಸ್ಯ ಯೋನಿ ಮಾಸದಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೨೧-೪)

ಇಲ್ಲಿ ಯೋನಿಂ ಕಾರಣಂ | ಸ್ವರ್ಗಸಾಧನಂ | ಕಾರಣ, ಸಾಧನವೆಂದರ್ಥ.

ದುರೋಕಶೋಚಿಃ ಕೃತುರ್ನ ನಿತ್ಯೋ ಜಾಯೇವ ಯೋನಾವರಂ ವಿಶ್ವಸ್ಮೈ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೬-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಗೃಹವೆಂದೂ

ಯಮೀಂ ದ್ವಾ ಸವಯಸಾ ಸಸರೃತಃ ಸಮಾನೇ ಯೋನಾ ಮಿಥುನಾ ಸಮೋಕಸಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೪-೪)

ಇದೇ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಫಲಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವೆಂದೂ ಹೀಗೆಯೇ,

ನೇದಿಷದೇ ಪ್ರಿಯಧಾಮಾಯ ಸುದ್ಯುತೇ ಧಾಸಿಮಿವ ಪ್ರ ಭರಾ ಯೋನಿಮಗ್ನಯೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೦-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನೇದಿಷ್ಯಾಖ್ಯಂ ಸ್ಥಾನಂ ನೇದಿರೂಪವಾದ ಸ್ಥಾನ ವೆಂದೂ ಅರ್ಥ. ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಯೋನಿಃ ನಿಷದೇ ಅಕಾರಿ | ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞನೇದಿಕಾರೂಪವಾದ ಸ್ಥಾನವು ಅಥವಾ ಆಸನವು ನಿನಗೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದೆಯೆಂದರ್ಥ.

ವಯಃ—ವಯಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅನ್ನ, ಶಕ್ತಿ, ಆಯುಸ್ಸು ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಶ್ವಬಂಧನಾರ್ಥಾನ್ ರಶ್ಮೀನ್—ಅಶ್ವಬಂಧನಕ್ಕಾಗಿ ಹಿಡಿದಿರುವ ಕಡಿನಾಣವೆಂದರ್ಥ.

ಅವಸಾಯ—ಈ ಪದವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಿಂದ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಪೀವಸ್ವತೀರ್ಜೀವಧನ್ಯಾಃ ಪಿಬಂತ್ಸವಸಾಯ ಪದ್ವತೇ ರುದ್ರ ಮೃಳ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦.೧೬೯-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಪಿನಲ್ಲಿರುವ ಅವಸಾಯ ಎನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೆ ಪದ್ವದವಸಂ ಗಾವಃ | ಪಥ್ಯದನಂ | ಪ್ರಯಾಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗೋರೂಪವಾದ ಅನ್ನಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದೂ, ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಋಕ್ಪನ್ನೇ ಉದಹರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿರುವ ಅವಸಾಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ಯತಿರುಪಸ್ಯಷ್ಟೋ ವಿವೋಚನೇ ಬಿಟ್ಟುಬಿಡು, ವಿವೋಚನೆಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸ್ಯತಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನೊಡನೆ ಅವ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅವಸಾಯ ಎಂಬ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ಕುದುರೆಯನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿಬಿಟ್ಟು ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೧-೧೭).

ಪ್ರಪಿತ್ಯೇ—ಯಾಗಕಾಲೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಪ್ರಪಿತ್ಯೇಭೀಕ ಇತ್ಯಾಸನ್ನಸ್ಯ ಪ್ರಪಿತ್ಯೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ | ಪ್ರಪಿತ್ಯೇ, ಮತ್ತು ಅಭೀಕೇ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಸಮೀಪ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ. ಪ್ರಪಿತ್ಯೇ ಎಂದರೆ ಸಮೀಪಿಸಿದಾಗ, ಆ ಕಾಲವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೩-೨೦) ಈ ಋಕ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಪಿತ್ಯೇ ಎಂದರೆ ಯಾಗಕಾಲವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥ. ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಪಿತ್ಯೇ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಿರುವ

ಅಪಿತ್ಯೇ ನಃ ಪ್ರಪಿತ್ಯೇ ತೋಯಮಾ ಗಹಿ ಕಣ್ವೇಷು ಸು ಸಚಾ ಪಿಬ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಪನ್ನು ಸಹ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಉದಹರಿಸಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ವಿಶದಮಾಡಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವಸ್ತೋಃ—ವಸ್ತೋಃ, ದ್ಯೌಃ ಎಂಬ ೧೨ ಅಹರ್ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೨೦) ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಕುಹ ಸ್ವಿದ್ವೋಷಾ ಕುಹ ವಸ್ತೋರಶ್ವಿನಾ ಕುಹಾಭಿಸಿತ್ವಂ ಕರತಃ ಕುಹೋಷತುಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೦-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಪನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ವಸ್ತೋಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ದಿನಾ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವಂತೆಯೇ (ನಿ. ೩-೧೫) ಈ ಋಕ್ಪಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ನಿಷದೇ—ಷಡ್ಲೃ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಸದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್—(ಪಾ. ೨೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್. ಉಪಸರ್ಗಾತ್—ಸದಿರಪ್ರತೇಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ವ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಕಾರಿ—ಡುಕೃತ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿಣ್ ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್. ಚಿಣೋಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಚಿಣ್ ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಚೋ ಇಷ್ಟುತಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಚಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿಷೀದ—ಷದ್ಲೃ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪಾಘ್ರಾಧ್ಯಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸೀದಾದೇಶ. ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಾನಃ—ಸ್ಯಮ ಸ್ವನ ಧ್ವನ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಮ್—ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ—ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಕರ್ಷಾತ್ಯತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಯಃ—ವಿಯಂತಿ ರಥೇನ ಸಹ ಸಂಗಚ್ಛಂತೇ ಇತಿ ವಿಶಬ್ದೇನ ರಶ್ಮಯಃ ಉಚ್ಯಂತೇ. (ಕಿರಣಗಳು) ವೀ ಗತ್ಯಾದಿಷು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಚೆ ಇಃ—(ಉ. ಸೂ. ೪-೫೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ವಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ಬಂದಿದೆ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಜಸಿಚೆ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ಆಯಾದೇಶ.

ಅವಸಾಯಿ—ಷೋ ಅಂತಕರ್ಮಣಿ. ಧಾತು. ಅದೇಚ ಉಪದೇಶೇತಿತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ವ. ಸಮಾಸೇ ನೞ್ಪೂರ್ವೇ ಕ್ವೋ ಲ್ಯಪ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲ್ಯಬಾದೇಶ. ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಹೀಯಸಃ—ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹೋಡಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ವ. ರ್ಘುಷತಘೋರ್ಧಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ಷ್ವತ್ವದಿಂದ ಧತ್ವ. ಡೋ ಡೇ ಲೋಪಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸವಹಿವ-ಹೋರೋದವರ್ಣಸ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಓತ್ವ. ನೋಡ್ಯಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ತುಶ್ಛಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅತಿಶಯಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಈಯ ಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತುರಿಪ್ಪೇನೋಯಃ ಸು—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಯಸುನ್ ಪರವಾದಾಗ

ತೃಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಆಗ ಧತ್ವ, ಧತ್ವ, ಷ್ವತ್ವ ಧಲೋಪಗಳು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಬಂದಿರುವ ಓತ್ವವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಕೇವಲ ತೃಚಿಗೆ ಲೋಪ. ವಹೀಯಸ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಈಯಸುನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾರ್ಥಿತ್ಯಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಷೀವಕವಚ ನಾಂತರೂಪ. || ೧ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಓ ತ್ಯೇ ನರ ಇಂದ್ರಮೂತಯೇ ಗುರ್ನೂ ಚಿತ್ತಾನ್ತಸ್ತದ್ಯೋ
ಅಧ್ವನೋ ಜಗಮ್ಯಾತ್ |
ದೇವಾಸೋ ಮನ್ಯಂ ದಾಸಸ್ಯ ಶ್ವಮ್ನನೇ ನ ಆ ವಕ್ಷನ್ತುಃ |
ತಾಯ ವರ್ಣಂ || ೨ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಓ ಇತಿ | ತ್ಯೇ | ನರಃ | ಇಂದ್ರಂ | ಉತಯೇ | ಗುಃ | ನು | ಚಿತ್ | ತಾನ್ |
ಸದ್ಯಃ | ಅಧ್ವನಃ | ಜಗಮ್ಯಾತ್ |
ದೇವಾಸಃ | ಮನ್ಯಂ | ದಾಸಸ್ಯ | ಶ್ವಮ್ನನ್ | ತೇ | ನಃ | ಆ | ವಕ್ಷನ್ | ಸು-
ತಾಯ | ವರ್ಣಂ |

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ತೈ ತೇ ನರೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನೇತಾರೋ ಯಜಮಾನಾ ಊತಯೇ ರಕ್ಷಣಾಯೇಂದ್ರಮೋ | ಆ
ಉ ಇತ್ಯೇತನ್ನಿಪಾತದ್ವಯಸಮುದಾಯ ಆಕಾರಾರ್ಥಃ | ಆ ಗುಃ ಆಗಚ್ಛಂತಿ ಸ ಚೇಂದ್ರ ಆಗತಾಂಸ್ತಾನ್
ನೂ ಚಿತ್ತ್ವಿಪ್ರಂ ಸದ್ಯಸ್ತದಾನೀಮೇವಾಧ್ಯನೋನುಷ್ಠಾನಮಾರ್ಗಾಂ ಜ್ಞಾಗಮ್ಯಾತ್ | ಗಮಯೇತು |
ಪ್ರಾಪಯೇತು | ದೇವಾಸಃ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ದಾಸಸ್ಯೋಪಕ್ಷಪಯಿತುರಸುರಸ್ಯ ಮನ್ಯುಂ ಕ್ರೋಧಂ
ಶ್ವಮ್ನನ್ | ಭಕ್ಷಯಂತು | ಹಿಂಸಂತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಪಿ ಚ ತೇ ದೇವಾ ನೋನುಷ್ಠಾಕಂ ಸುವಿತಾಯ ಸುಷ್ಠು
ಪ್ರಾಪ್ತವ್ಯಾಯ ಯಜ್ಞಾಯ ವರ್ಣಮನಿಷ್ಠನಿವಾರಕಮಿಂದ್ರಮಾ ವಕ್ಷನ್ | ಅವಹಂತು | ಆನಯಂತು ||
ಜಗಮ್ಯಾತ್ | ಗಮೇರಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯಾರ್ಥಾತ್ ಲಿಜ್ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪಃ ಶ್ಲಃ | ಶ್ವಮ್ನನ್ |
ಚಮು ಅದನೇ | ಲೇಟಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶ್ವ | ಶಕಾರೋಪಜನಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಯದ್ವಾ | ಶ್ವಮ್ನಾತಿಃ ಪ್ರಕೃತ್ಯಂ-
ತರಂ ಹಿಂಸಾರ್ಥಂ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ | ವಕ್ಷನ್ | ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ | ಲೇಟಿ ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟೀತಿ ಸಿಪ್ |
ಛತ್ವಕತ್ವಷತ್ವಾನಿ | ಸುವಿತಾಯ | ಸುಪೂರ್ವಾದೇತೇಃ ಕರ್ಮಣಿ ನಿಷ್ಠಾ | ತನ್ನಾದಿತ್ವಾದುವರ್ಜ | ಸೂಪ-
ಮಾನಾತ್ ಕ್ತ ಇತ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ವರ್ಣಂ | ವೃಣ್ ವರಣೇ | ಅಸ್ಮಾದಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯ-
ರ್ಥಾತ್ತ್ವಾಜ್ಞಾವೃಷಿದ್ರವ್ಯನಿಷ್ಠನಿಷ್ಠಪಿಭ್ಯೋ ನಿಚ್ಚ | ಉ. ೩-೧೦ | ಇತಿ ನಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯು-
ದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ತೈ ನರಃ—ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಆ ಯಜಮಾನರು | ಊತಯೇ—ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರ
ನನ್ನು | ಆ ಗುಃ—ಸಮೀಪಿಸುತ್ತಾರೆ (ಆ ಇಂದ್ರನು) | ತಾರ್—(ತನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದ) ಆ ಯಜಮಾನರನ್ನು |
ನೂ ಚಿತ್—ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿ (ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ) | ಸದ್ಯಃ—ಒಡನೆಯೇ | ಅಧ್ಯನಃ—(ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನದ)
ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು | ಜಗಮ್ಯಾತ್—ಸೇರಿಸಲಿ | ದೇವಾಸಃ—ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ | ದಾಸಸ್ಯ—ಹಿಂಸಕನಾದ
ರಾಕ್ಷಸನ | ಮನ್ಯುಂ—ಕ್ರೋಧವನ್ನು | ಶ್ವಮ್ನನ್—ನಾಶಮಾಡಲಿ. (ಮತ್ತು) | ತೇ—ಆ ದೇವತೆಗಳೇ | ನಃ—
ನಮ್ಮ | ಸುವಿತಾಯ—ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ | ವರ್ಣಂ—ಕೆಡಕನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಆ ವಕ್ಷನ್—
ಕರೆತರಲಿ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಯಜಮಾನರು ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸು-
ತ್ತಾರೆ. ಆ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಮರೆಹೊಕ್ಕಿಬಂದ ಆ ಯಜಮಾನರನ್ನು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಒಡನೆಯೇ ಯಜ್ಞಾನು-
ಷ್ಠಾನದ ಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಲಿ. ಸಕಲದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಹಿಂಸಕನಾದ ರಾಕ್ಷಸನ ಕ್ರೋಧವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಲಿ
ಮತ್ತು ಅದೇ ದೇವತೆಗಳೇ ನಮ್ಮ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕೆಡಕನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಲು ಸಮರ್ಥನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು
ಕರೆತರಲಿ.

English Translation

These persons have come to Indra (to solicit) his protection ; may he quickly direct them on the way ; may the gods repress the wrath of the destroyer, and bring to our solemnity the obviator of evil.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಅ ಗುಃ—ಅಗಚ್ಛಂತಿ | ಸಮೀಪಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಅ ಇತ್ಯೇಷ ಸಮೀಪ್ಯೇತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನೇ ಮರ್ಯಾದಾಯಾಂ ನಾ | ಗಾಯೇತಿರಪ್ಯರ್ಚಿತಿಕರ್ಮಾ | ಸಂಸ್ತುವಂತಿ, ಮರ್ಯಾದಯಾ ನಾ ಸ್ತುವಂತೀ ತ್ಯರ್ಥಃ | ಅ ಎನ್ನುವ ಉಪಸರ್ಗವು ಸಂ ಎಂದರೆ ಸಮೀಚೀನವಾಗಿ ಎಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಮರ್ಯಾದಾರೂಪದಲ್ಲಾಗಲಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಅರ್ಚಿತಿಕರ್ಮ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವ (ನಿ. ೩-೧೯) ಗಾಯೇತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ, ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಗುಃ ಎಂಬ ಪದವು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಅ ಗುಃ ಎಂದರೆ ಸಮೀಚೀನವಾಗಿ ಆರಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ ಅಥವಾ ಪೂಜ್ಯಭಾವದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳೂ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡರೂ ಸಹ ಗಮ್ ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥವೇ ಹೆಚ್ಚು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಸಮೀಪಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದೇ ಸರಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಯತಸ್ಯ ದೇವಾ ಅನು ವ್ರತಾ ಗುರ್ಭುವತ್ಪ್ರೇಕ್ಷಿದ್ಯಾರ್ಥ ಭೂಮು |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೫-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಅನು ಗುಃ ಎಂದರೆ ಅನ್ವೇಷ್ಯಮಗಮನ್ ಎಂದಾಗುವಂತೆಯೂ, ,

ಮಾ ಕಸ್ಮೈ ಧಾತಮಭ್ಯಮಿತ್ರಿಣೇ ನೋ ಮಾಕುತ್ರಾ ನೋ ಗೃಹೇಭ್ಯೋ ಧೇನವೋಽ ಗುಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೦-೮)

ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಗಮನಾರ್ಥವಿರುವಂತೆಯೂ ಸಹ ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಗಮನಾರ್ಥವೇ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದೇ ಸರಿಯಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ನೂ ಚಿತ್—ನು ಇತ್ಯೇಷೋಽನೇಕಕರ್ಮಾ | ಇದಂ ನು ಕರಿಷ್ಯತೀತಿ ಹೇತ್ವಪದೇಶೇ | ಕಥಂ ನು ಕರಿಷ್ಯತೀತ್ಯನುಪ್ರವೃತ್ತೇ (ನಿ. ೧-೪) ನು ಎನ್ನುವ ನಿಪಾತಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. ಇದಂ ನು ಕರಿಷ್ಯತಿ ಎನ್ನುವಾಗ ನು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಎಂದು ಹೇತ್ವರ್ಥ. ಕಥಂ ನು ಕರಿಷ್ಯತಿ ಎನ್ನುವಾಗ ನು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನಾರ್ಥಕ. ಹೀಗೆಯೇ, ಅಥಾಪ್ಯುಪಮಾರ್ಥೇ ಭವತಿ | ಉಪಮಾನವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗಲೂ ಸಹ ನು ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ವೃಕ್ಷಸ್ಯ ನು ತೇ ಪುರುಹೂತ ವಯಾ ವೃಕ್ಷಿತಯೋ ರುರುಹುರಿಂದ್ರ ಪೂರ್ವೀಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೨೪-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ನನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಉದಹರಿಸಿ (೧-೪) ವೃಕ್ಷಸ್ಯೇವ ತೇ ಪುರುಹೂತ ಶಾಖಾಃ ವೃಕ್ಷದಂತೆ ಅಥವಾ ವೃಕ್ಷದ ಶಾಖೆಗಳಂತೆ ಎಂದು ನು ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಉಪಮಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಸ್ತಿಸ್ರವಾಗಿ, ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಎಂಬರ್ಥವೂ ಇದೆ.

ನೂ ಮರ್ತೋ ದಯತೇ ಸನಿಷ್ಯನ್ಯೋ ವಿಷ್ವ ವ ಉರುಗಾಯಾಯ ದಾಶತ್ |

(ಋ ಸಂ. ೭-೧೦೦-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ನು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ನೂ ಇಂದ್ರ ಶೂರ ಸ್ತವಮಾನ ಊತೀ ಬ್ರಹ್ಮಜೂತಸ್ತನ್ನಾ ವಾವೃಧಸ್ತ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೯-೧೧)

ಇವೇ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅದ್ಯ, ಈಗ ಎಂಬರ್ಥವೂ, ಹೀಗೆಯೇ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ನು ಇತ್ಯೇಷೋಽನೇಕ ಕರ್ಮಾ (೧-೪) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿದ್ದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನೂ ಚಿತ್ ಎಂದರೆ ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜಗಮ್ಯಾತ್—ಜಗಮ್ಯಾತ್ ಎಂದರೆ ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಆಗಚ್ಛತು ಬರಲಿ ಎಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಇಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಗಮಯತು, ಪ್ರಾಪಯತು ನಮ್ಮನ್ನು ಒಳ್ಳೆಯ ದಾರಿಗೆ ಸೇರಿಸಲಿ. ಕರೆದೊಯ್ಯಲಿ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆಯೇ ಆಗಚ್ಛತು ಎಂದೇ ಹೇಳಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಂಡು ಅಧ್ವನಃ | ತೃತೀಯಾರ್ಥೇ ಪಷ್ವೀ | ಸ್ವೀನಾಗಮನಮಾರ್ಗೇಣ | ಅಧ್ವನಾ ಎಂದು ತೃತೀಯೆಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಅಧ್ವನಃ ಎಂಬ ಪಷ್ವಿಯಿದೆ. ತಾನು ಯಾವಾಗಲೂ ಬರತಕ್ಕ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಬರಲಿ ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ದೇವಾಸಃ—ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ, ದಾಸಸ್ಯ ಉಪಕ್ಷಯಿತುಃ ಅಸುರಸ್ಯ, ಮನ್ಯುಂ ಕ್ರೋಧಃ, ಶ್ವಮ್ಮನ್ ಭಕ್ಷಯಂತು | ಸಕಲದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಹಿಂಸಾಕಾರಕನಾದ ಅಸುರನ ಕ್ರೋಧವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಲಿ ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ,

ದೇವಾಸಃ—ದೇವಶಬ್ದೋಽತ್ರ ದೀವ್ಯತೇಃ ಸ್ತುತೃರ್ಭಸ್ಯ ಸ್ತೋತ್ರವಚನಃ | ಯೇ ಸ್ತೋತಾರಃ ಕ್ರೋಧಂ ದಾಸಸ್ಯ ಉಪಕ್ಷಯಿತವ್ಯಸ್ಯ ಶತ್ರುಃ ಶ್ವಮ್ಮನ್ | ಇಂದ್ರಪ್ರಸಾದೇನ ಭಕ್ಷಯಂತಿ | ಇಂದ್ರ-ಪ್ರಸಾದೇನ ಕೃದ್ಧಮಪಿ ಶತ್ರುಂ ಅಯತ್ನೇನೈವ ತ್ರಾಸಯಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಇಲ್ಲಿ ದೇವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತೋತ್ರ ಗಳೆಂದರ್ಥ. ಇಂದ್ರನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಭಕ್ತರಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಕುದ್ಧನಾದ ಶತ್ರುವನ್ನೂ ಸಹ ಶ್ರಮವಿಲ್ಲದೇ ಭಯಪಡಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ಸಹ ಈ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಶ್ವಮ್ಮನ್—ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಲಿ, ಹಿಂಸಾರ್ಥವಾಗಲಿ ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಸಹ ಶತ್ರುಮರ್ದನದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ

ತೇ ನಃ ಸುವಿತಾಯ ವರ್ಣಂ ಆ ವಕ್ಷನ್ | ಆ ದೇವತೆಗಳು ಅವರ ಆಗಮನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕರೆತರಲಿ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿ ಸುವಿತಾಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸುಷ್ಕ ಗಂತ-ವ್ಯಾಯ ಯಜ್ಞಾಯ ಎಂದೂ ; ವರ್ಣಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅನಿಷ್ಟನಿವಾರಕಮಿಂದ್ರಂ | ಅನಿಷ್ಟವನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡತಕ್ಕ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಎಂದೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಸುವಿತಾಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸುಗಮನಾಯ | ಶ್ರೀಷ್ಠವಾದ ಗಮನಕ್ಕಾಗಿ, ತೇ ನಃ—ಅಸ್ಮಾಕಂ ಸ್ವಭೂತಾಃ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಯಃ ಋತ್ವಿಜೋ ನಾ ಆ ವಕ್ಷನ್ ನಿತ್ಯಮಾವಹಂತ್ರಿತ್ಯಾ-ಶಾಸ್ತ್ರೋ | ತೇ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ನಮ್ಮ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳು ಅಥವಾ ನಮಗೆ ಸೇರಿದಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ಶ್ರೀಷ್ಠನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಕರೆತರಲಿ ಎಂದು ಒಂದುವಿಧವಾಗಿಯೂ ಅಥವಾ ದೇವಾ ಅತ್ರ ಮರುತೋಽಭಿ-ಪ್ರೇತಾನಸ್ತೋತಾರಃ | ಯೇ ದೇವಾ ಮರುತಃ ದಾಸಸ್ಯ ಮನ್ಯುಂ ಶ್ಲಮ್ಮನ್ ತೇಽಸಿ ಇಂದ್ರೇಣ ಸಹ ನಃ ಆ ವಕ್ಷನ್ | ಇಲ್ಲಿ ದೇವಾಃ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಲ್ಲಿ; ಮರುತ್ತುಗಳಿಂದರ್ಥ. ಯಾವ ಮರುತ್ತುಗಳು ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಶತ್ರುವಿನ ಕ್ರೋಧವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದರೋ ಆ ಮರುತ್ತುಗಳೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬರಲಿ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಇಂದ್ರೇಣ ಸಂ ಹಿ ದೈಕ್ಷಸೇ ಸಂಜಗ್ಮಾನೋ ಅಭಿಭ್ಯುಷಾ |
ಮಂದೂ ಸಮಾನವರ್ಚಸಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಇಂದ್ರನ ವೈಭವವನ್ನೂ ಸಂತ್ಯಸ್ತಿಯನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹ್ವಾನವಿರಬಹುದು. ಅದುದರಿಂದ ತೇ ನ ಆ ವಕ್ಷನ್ತು ವಿತ್ಸಾಯ ವರ್ಣಂ ಎಂಬ ಪಾದಕ್ಕೆ ಮೇಲಿನ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವೂ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಹೊಂದಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಗುಃ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್. ಇಣೋ ಗಾ ಲುಜಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗಾದೇಶ. ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಪಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಚ್ಚಿಗೆ ಲುಕ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಬಹುಲಂಛಂದಸ್ಯ ಮಾಜೋಗೇಽಸಿ — ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾನು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ನು—ಋಚಿತುನುಘ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಗನ್ಮಾತೃ—ಗಮ್‌ಲ್ಯಗತೌ. ಧಾತು. ಪ್ರೇರಣಾತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತಜ್ಞಾರ್ಥಕವಾದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಿಜಿನಲ್ಲಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಶ್ಲು ಅದೇಶ. ಶ್ಲಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಕುಹೋಶ್ವಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಆದಿಹಲ್‌ಶೇಷ ಬಂದಾಗ ಚುತ್ವದಿಂದ ಜಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಸಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯಾಸುಟಾ-ಪರ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಯಾಸುಟಾಗಮ. ಜಗನ್ಮಾತೃ ಎಂದು ರೂಪನಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪದದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೇವಾಸಃ—ಅಜ್ಞ ಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸಿಗೆ ಅಸುಕಾಗುಮು.

ಮನ್ಯುಮ್—ಮನು ಅವಬೋಧನೇ. ಧಾತು. ಯಜಿಮನಿಶುಂ—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಶ್ವಮ್ನನ್—ಚಮು ಅದನೇ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿಪ್ರತ್ಯಯ ಲೋಪಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾವಿಕರಣ. ಶ್ವಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಶಕಾರಾಗಮ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತತಕಾರಲೋಪ. ಶ್ವಮ್ನನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಶ್ವಮು ಧಾತುವು ಬೇರೊಂದು ಹಿಂಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆಯೆಂದು ಊಹಿಸಬೇಕು.

ವಕ್ಷನ್—ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ. ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಿಪ್. ಹೋಡಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಹೆಕಾರಕ್ಕೆ ಡತ್ವ. ಸಢೋಃಕಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರ ಪರದ ಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಕತ್ವ. ಆದೇಶಪ್ರ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ. ವಕ್ಷನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುವಿತಾಯೇ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸು+ಇತ ಎಂದಿರುವಾಗ ತನ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಉವಜಾದೇಶ. ಸೂಪಮಾನಾತ್ ಕ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವರ್ಣಮ್—ವೃಣ್ ವರಣೇ. ಧಾತು. ಅಂತರ್ಭಾವಿಣ್ಯಾರ್ಥಕವಾದ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕೌಜ್ಞಾವೃಸಿದ್ಧಿ ಪನ್ಯನಿಸ್ತಪಿಭ್ಯೋ ನಿಚ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೩-೨೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ-ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಉರಣ್ವಪರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ರೇಫನಿಮಿತ್ತವಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಇತ್ಯಾ-ದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ || ೨ ||

ಸಂಹಿತಾಸೂತಃ

ಅವ ತ್ಮನಾ ಭರತೇ ಕೇತವೇದಾ ಅವ ತ್ಮನಾ ಭರತೇ ಫೇನಮು-
ದನ್ ।

ಕ್ಷೀರೇಣ ಸ್ನಾತಃ ಕುಯವಸ್ಯ ಯೋಷ್ಠೇ ಹತೇ ತೇ ಸ್ಯಾತಾಂ

ಪ್ರವಣೇ ಶಿಫಾಯಾಃ ॥ ೩ ॥

ಪದಸೂತಃ

ಅವ | ತ್ಮನಾ | ಭರತೇ | ಕೇತವೇದಾಃ | ಅವ | ತ್ಮನಾ | ಭರತೇ | ಫೇನಂ |
ಉದನ್ ।

ಕ್ಷೀರೇಣ | ಸ್ನಾತಃ | ಕುಯವಸ್ಯ | ಯೋಷ್ಠೇ ಇತಿ | ಹತೇ ಇತಿ | ತೇ ಇತಿ |

ಸ್ಯಾತಾಂ | ಪ್ರವಣೇ | ಶಿಫಾಯಾಃ ॥ ೩ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಕೇತವೇದಾಃ ಕೇತಂ ಜ್ಞಾತಂ ವೇದಃ ಪರೇಷಾಂ ಧನಂ ಯೇನ ಸ ತಾದೃಶಃ ಕುಯವನಾಮಾ-
ಸುರಸ್ತ್ಮನಾತ್ಮನಾ ಸ್ವಯಮೇವಾನವ ಭರತೇ | ಜ್ಞಾತಂ ಪರೇಷಾಂ ಧನಮಪಹರತಿ | ಅಪಿ ಚ ಸೋಽಸುರ
ಉದನ್ನುದಕೇಽಂತರ್ವರ್ತಮಾನಃ ಸನ್ನೇನಂ ಫೇನಯುಕ್ತಮುದಕಮಾತ್ಮನಾ ಸ್ವಯಮೇವಾನವ ಭರತೇ |
ಅಪಹರತಿ | ಕ್ಷೀರೇಣ ಕ್ಷರಣಶೀಲೇನ ತೇನಾಪಹೃತೇನೋದಕೇನ ಕುಯವಸ್ಯಾಸುರಸ್ಯ ಯೋಷ್ಠೇ
ಭಾರ್ಯೇ ಸ್ನಾತಃ | ಸ್ನಾನಂ ಕುರ್ವಾತೇ | ತಾದೃಶ್ಯಾ ಸ್ತ್ರಿಯೌ ಶಿಫಾಯಾಃ | ಶಿಫಾ ನಾಮ ನದೀ | ತಸ್ಯಾಃ
ಪ್ರವಣೇ ನಿಮ್ಮೇ ಪ್ರವೇಷ್ಟಮಶಕ್ಯೇಽಗಾಧಪ್ರದೇಶೇ ಹತೇ ನಷ್ಟೇ ಸ್ಯಾತಾಂ | ಭವೇತಾಂ | ಹೇ ಇಂದ್ರ
ತ್ವಂ ಪರೇಷಾಂ ಧನಮಪಹೃತ್ಯಾನ್ಯೈರ್ದುರವಗಾಹ ಉದಕಸ್ಯ ಮಧ್ಯೇ ವರ್ತಮಾನಂ ಕುಯವಂ ಸಕು-
ಟುಂಬಮವಧೀರಿತ್ಯರ್ಥಃ ॥ ತ್ಮನಾ | ಮಂತ್ರೇಷ್ವಾಜ್ಯಾದೇರಾತ್ಮನ ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಭರತೇ |
ಹೃತ್ಯಾ ಹರಣೇ | ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭ ಇತಿ ಭತ್ವಂ | ಕೇತವೇದಾಃ | ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ | ಕರ್ಮಣಿ ಘರ್ಷಾ |
ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಉದನ್ | ಪದ್ವನ್ನಿತ್ಯಾದಿನೋದಕಶಬ್ದಸ್ಯೋದನ್ನಾದೇಶಃ |
ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಲುಕ್ ॥

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಕೇತವೇದಾಃ—(ಇತರರ) ಧನದ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದ (ಕುಯವನೆಂಬ) ಅಸುರನು | ತ್ಮನಾ—ತಾನಾಗಿಯೇ | ಅವ ಭರತೇ—(ಆ ಧನವನ್ನು) ಅಪಹರಿಸುತ್ತಾನೆ. | ಉದನ್—ನೀರಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಕೊಂಡು | ಘೇನಂ—ನೊರೆಯೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ನೀರನ್ನು | ಅವ ಭರತೇ—ತಾನೇ ಅಪಹರಿಸುತ್ತಾನೆ | ಕ್ಷೀರೇಣ—(ಅವನಿಂದ ಅಪಹೃತವಾದ) ಹರಿಯುವ ನೀರಿನಲ್ಲಿ | ಕುಯವಸ್ಯ—ಕುಯವನ | ಯೋಷೇ—ಹೆಂಡತಿಯರಿಬ್ಬರೂ | ಸ್ನಾತೇ—ಸ್ನಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. | ತೇ—ಅವರಿಬ್ಬರೂ | ಶಿಫಾಯಾಃ—ಶಿಫಾ ಎಂಬ ನದಿಯ | ಪ್ರವಣೇ—ಅಗಾಧವಾದ ಪ್ರವಾಹದಲ್ಲಿ | ಹತೇ ಸ್ಯಾತಾಂ—ನಷ್ಟರಾಗಿ ಹೋಗಲಿ |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಇತರರ ಧನದ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದ ಕುಯವನೆಂಬ ಅಸುರನು ತಾನೇ ಬಂದು ಆ ಧನವನ್ನು ಅಪಹರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ನೀರಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಕೊಂಡು ನೊರೆಯೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ನೀರನ್ನು ತಾನೇ ಅಪಹರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನಿಂದ ಅಪಹೃತವಾದ ಹರಿಯುವ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಕುಯವನ ಹೆಂಡತಿಯರಿಬ್ಬರೂ ಸ್ನಾನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಕುಯವನ ಆ ಇಬ್ಬರು ಹೆಂಡಿರೊಡನೆಯೂ ಶಿಫಾನದಿಯ ಅಗಾಧವಾದ ಪ್ರವಾಹದಲ್ಲಿ ಮುಳಗಿ ನಷ್ಟವಾಗಿ ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡು.

English Translation

(The Asura) knowing the wealth of others, carries it off of himself; present in the water, he carries off, of himself, the foam ; the two wives of Kuyava bathe with the water : may they be drowned in the depths of the Sipa river.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಕೇತವೇದಾಃ—ಕೇತಂ ಜ್ಞಾತಂ ವೇದಃ ಪರೇಷಾಂ ಧನಂ ಯೇನ ಸ ತಾದೃಶಃ; ಕುಯವನಾಮಾಸುರಃ | ಇತರರ ಧನವನ್ನು ಎಷ್ಟು ಗುಪ್ತವಾಗಿಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅದರ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯತಕ್ಕ ಕುಯವನೆಂಬ ಅಸುರನ ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಈ ವಿಶೇಷವು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ಕುಯವನ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದ ಎಂಟನೇ ಋಕ್ತನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅವ ಭರತೇ—ಭೃಥಾತುವಿಗೆ ಅವ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಅಪಹರಿಸು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇದಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಅರ್ಥಗಳೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

..... ಅವ ಪ್ರಿಯಮರ್ತಸಾನಸ್ಯ ಸಾಹ್ಯಾಙ್ಗುರೋ ಭರದ್ವಾಸಸ್ಯ ಸ್ವಧಾವಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೦-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅವ ಭರತ್ ಎಂದರೆ ಅಥಃ ಸಾತಯತು ಅಸುರನ ತಲೆಯನ್ನು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳಿಸಲಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ. (ಮ. ಸಂ. ೫-೩೧-೧೨ ; ೪-೧೯-೨೩ನೇ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ನೋಡಿ) ಮತ್ತು

ತ್ವಂ ಮುಖಸ್ಯ ದೋಧತಃ ಶಿರೋವ ತ್ವಚೋ ಭರಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೭೧-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅವ ಭರಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಹೃತವಾನಸಿ ಎಂದರೆ ಛೇದನವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದೀಯೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಹೀಗೆಯೇ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಅರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅವ ಭರತೇ ಎಂದರೆ ಅಪಹರಿಸುತ್ತಾನೆ ಸಕಲರ ಧನವನ್ನೂ ಅಪಹರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಶಿಫಾಯಾಃ—ಶಿಫಾ ನಾಮ ಅಸುರಸ್ಯ ಪುರ್ಯಾಂ ನದೀ | ಶಿಫೆಯೆಂಬುದು ಅಸುರನ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿನ ನದಿಯ ಹೆಸರು. ಆ ನದಿಯ ಹೆಸರು ಇನ್ನೆಲ್ಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ.

ಪ್ರವಣೇ—ನಿಮ್ಮೇ ಪ್ರವೇಷ್ಟುಮತಕ್ಕೇ ಆಗಾಧಪ್ರದೇಶೇ ಇತರರಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದುದೂ ಕಡಿದಾದುದೂ ಆದ ಪ್ರವಾಹದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ.

ಕ್ಷೇರೇಣ—ಕ್ಷರಣಶೀಲೇನ ತೇನಾಪಹೃತೇನ ಉದಕೇನ | ಹರಿಯುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದೂ ಅದರ ಕುಯವನಿಂದ ಅಪಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟುದೂ ಆದ ಉದಕದಲ್ಲಿ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ತ್ವನಾ—ಆತ್ಮನಾ ಎಂದು ಇರುವಾಗ ಮಂತ್ರೇಷ್ಟಾಜ್ಯಾದೇರಾತ್ಮನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ.

ಭರತೇ—ಹೃಜ್ ಹರಣೇ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನರೂಪ. ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭಃ. ಶ್ವಂದಸಿ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೇತವೇದಾಃ—ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ. ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಘಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧೇಗೆ ಗುಣ. ಕೇತಂ ವೇದಃ ಯೇನ ಸಃ ಕೇತವೇದಾಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೇತ ಶಬ್ದವು ಇತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದನ್—ಉದಕ ಶಬ್ದ. ಸಪ್ತಮೀ ವಿಕವಚನಪರವಾದಾಗ ಪದ್ಮನೋಮಾಸ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಉದನ್ ಆದೇಶ. ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಲುಕ್.

ಸ್ನಾತಃ—ಷ್ಠಾ ಶೌಚೇ ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಿಪ್ರೆಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ || ೩ ||

—:೦:—

1 ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಯುಯೋಪ ನಾಭಿರುಪರಸ್ಯಾಯೋಃ ಪ್ರ ಪೂರ್ವಾಭಿಸ್ತಿರತೇ

ರಾಷ್ಟ್ರ ಶೂರಃ ।

ಅಂಜಸೀ ಕುಲಿಶೀ ವೀರಪತ್ನೀ ಪಯೋ ಹಿನ್ವಾನಾ ಉದಭಿರ್ಭ-
ರಂತೇ || ೪ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ಯುಯೋಪ | ನಾಭಿಃ | ಉಪರಸ್ಯ | ಆಯೋಃ | ಪ್ರ | ಪೂರ್ವಾಭಿಃ | ತಿರತೇ |

ರಾಷ್ಟ್ರ | ಶೂರಃ |

ಅಂಜಸೀ | ಕುಲಿಶೀ | ವೀರಪತ್ನೀ | ಪಯಃ | ಹಿನ್ವಾನಾಃ | ಉದಭಿಃ | ಭ-
ರಂತೇ || ೪ ||

ಸಾಂಖ್ಯಭಾಷ್ಯಂ

ಉಪರಸ್ಯೋದಕಮಧ್ಯ ಉಪ್ತಸ್ಯಾವಸ್ಥಿತಸ್ಯಾಯೋಃ ಪರೇಷಾಮುಪದ್ರವಾರ್ಥಮಿತಸ್ತತೋ
ಗಚ್ಛತಃ ಕುಯವಸ್ಯಾಪುರಸ್ಯನಾಭಿಃ ಸಂನದ್ಧಮಾವಸನಸ್ಥಾನಂ ಯುಯೋಪ | ಗೂಢಮಾಸೀತ್ | ಯಥಾ-

ಸೈರ್ವ ದೃಶ್ಯತೇ ಸೋಽಸುರಸ್ತಥಾಕರೋದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಸಿ ಚ | ಪೂರ್ವಾಭಿಃ ಪೂರಯಿತ್ರೀಭಿರಾತ್ಮನಾ-
ಪಹೃತಾಭಿರದ್ಭಿಃ ಪ್ರತಿರತೇ | ಸೋಽಸುರಃ ಪ್ರವರ್ಧತೇ | ಸ ಚ ಶೂರಃ ಶೌರ್ಯೋಪೇತೋ ರಾಷ್ಟ್ರಿ |
ರಾಜತೇ ಚ | ಅತ್ತೀಯೇನ ಶೌರ್ಯೇಣ ಲೋಕೇ ಪ್ರಖ್ಯಾತೋ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತಮಿಮಮಸುರ-
ಮಂಜಸ್ಯಾಂಜಸ್ಯೋಪೇತಾ ಕುಲಿತೀ ಕುಲಂ ಶಾತಯಂತೀ ವೀರಪತ್ನೀ ವೀರಸ್ಯ ಪಾಲಯಿತ್ರೀ | ಏತ-
ತ್ಸಂಜ್ಞಿ ಕಾಸ್ತಿಸ್ತೋನದ್ಯಃ ಪಯಃ ಪಯಸಾ ತತ್ಸಂಬಂಧಿನಾ ಸಾರಭೂತೇನೋದಕೇನ ಹಿನ್ವಾನಾಃ ಪ್ರೀಣ-
ಯಂತ್ಯ ಉದಭಿರಾತ್ಮೀಯೈರುದಕೈರ್ಭರಂತೇ | ಧಾರಯಂತಿ || ಯುಯೋಸ | ಯುಪ ವಿನೋಹನೇ |
ನಾಭಿಃ | ನಹೋ ಭಕ್ತ | ಉ. ೪-೧೨೫ | ಇತೀರ್ಷಾಪ್ರತ್ಯಯಃ | ರಾಷ್ಟ್ರಿ | ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತ | ಬಹುಲಂ
ಭಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ವ್ರಶ್ವಾದಿನಾ ಪತ್ನೇ ಸ್ಪೃತ್ಸಂ ಪಯಃ | ಸುಷಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ತೃತೀಯಾಯಾ
ಲುಕ್ | ಹಿನ್ವಾನಾಃ | ಹಿವಿಃ ಪ್ರೀಣನಾರ್ಥಃ | ಇದಿತ್ವಾನ್ಮಮ್ | ಅಸ್ಮಾತ್ತಾಚ್ಛೇಲಿಕಶ್ಚಾನಶ್ | ಆಗ-
ಮಾನುಶಾಸನಸ್ಯಾನಿತ್ಯತ್ವಾನ್ಮಗಭಾವಃ | ಚಾನಶೋ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕತ್ವಾಭಾವಾತ್ತ್ವೇ ರಾಭಾವೇ
ಚಿತ್ಸ್ಮರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ || ೪

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಉಪರಸ್ಯ- ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ | ಅಯೋಃ- (ಇತರರನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಲು) ಅಲೆದಾಡುವ
ಕುಯವನೆಂಬ ಅಸುರನ | ನಾಭಿಃ-ವಾಸಸ್ಥಾನವು | ಯುಯೋಸ -ಗೂಢವಾಗಿದ್ದಿತು | ಪೂರ್ವಾಭಿಃ-ಹಿಂದೆ
ತಾನು ಅಪಹರಿಸಿದ ನೀರುಗಳಿಂದ | ಪ್ರತಿರತೇ-(ಅವನು) ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ | ಶೂರಃ-ಪರಾಕ್ರಮಿ
ಯಾದ ಅವನು | ರಾಷ್ಟ್ರಿ-(ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ) ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗುವಂತೆ ಬೆಳಗುತ್ತಾನೆ | ಅಂಜಸೀ-ಅಂಜಸೀ ನದಿಯೂ
ಕುಲಿತೀ-ಕುಲಿತೀ ನದಿಯೂ | ವೀರಪತ್ನೀ-ವೀರಪತ್ನಿಯೆಂಬ ನದಿಯೂ ಸಹ | ಪಯಃ-ತಮ್ಮ ನೀರು
ಗಳಿಂದ | ಹಿನ್ವಾನಾಃ-(ಅವನನ್ನು) ಹರ್ಷಗೊಳಿಸುತ್ತಾ | ಉದಭಿಃ-ಅಸರೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಇಟ್ಟು
ಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇತರರನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಲು ಅಲೆದಾಡುವ ಕುಯವನೆಂಬ ಅಸುರನ ವಾಸಸ್ಥಾನವು ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗೂಢ
ವಾಗಿದ್ದಿತು. ಅವನು ಹಿಂದೆ ತಾನೇ ಅಪಹರಿಸಿದ ನೀರುಗಳಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ
ಅವನು ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗುವಂತೆ ಬೆಳಗುತ್ತಾನೆ. ಅಂಜಸೀ ನದಿಯೂ ಕುಲಿತೀ ನದಿಯೂ ವೀರಪತ್ನಿ
ಯೆಂಬ ನದಿಯೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ನೀರುಗಳಿಂದ ಅವನನ್ನು ಹರ್ಷಗೊಳಿಸುತ್ತಾ ತಮ್ಮ ನೀರುಗಳಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಅಸರೆ
ಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

English Translation

The abiding-place of the vagrant (Kuyava) was concealed (in the
midst) of the water : the hero increases with the waters formerly (carried
off), and is renowned (throughout the world); the Anjasi, Kulisi and Vira-patni
rivers, pleasing him with their substance, sustain him with their waters.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಆಯೋಗ—ಸರೇಷಾಮುಪದ್ರವಾರ್ಥಮಿತಸ್ತತೋ ಗಚ್ಛತಃ ಕುಯವಸ್ಯಾಸುರಸ್ಯ | ಇತರರನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಲು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ ನುಗ್ಗುತ್ತಿರುವ ಕುವಯನೆಂಬ ಅಸುರನ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಆಯೋಗ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಹಿಂದೆ ೯೬-೨ನೇ ಸೂಕ್ತದ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ (ಇದೇ ಭಾಗದ 77-78 ನೇ ಪುಟ) ಆಯುವೆಂಬ ಅಂಕಿತನಾಮವು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿಯೂ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಶತ್ರುಮಿತ್ರ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿಯೂ ಕಂಡಿರತಕ್ಕ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉದಹರಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಆಯುವಿಗೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿರುವ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಆಯುವೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಅನೇಕವಿದ್ದು, ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೂ ಶತ್ರುವಾಗಿದ್ದ ಆಯುವೇ ಬೇರೆ, ಇಂದ್ರನ ಮಿತ್ರನಾದ ಆಯುವೇ ಬೇರೆ, ಅಗ್ನಿಗೆ ಮಿತ್ರನಾದ ಆಯುವೇ ಬೇರೆ ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಆಯುವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಒಂದು ಸಂತತಿಯೇ ಇದ್ದಿತೆಂಬುದನ್ನೂ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಉರ್ವಶ್ಯಸೀತ್ಯಥೋತ್ತರಾರಣ್ಯಾಜ್ಯವಿಲಾಸನೀಮುಪಸ್ಪೃಶತ್ಯಾಯುರಸೀತಿ ತಾನುಭಿನಿದಧಾತಿ
ಪುರೂರವಾ ಅಸೀತ್ಯುರ್ವಶೀ ವಾಽಪ್ಸರಾಃ ಪುರೂರವಾಃ ಪತಿರಥ ಯತ್ತಸ್ತಾನ್ನಿಥುನಾದ-
ಜಾಯತ ತದಾಯುರೇವನೋವೈಷ ಏತಸ್ತಿಸ್ತನ್ನಿಥುನಾದ್ಯಜ್ಞಂ ಜನಯತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೪-೧-೨೦)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಯುವು ಉರ್ವಶೀಪುರೂರವಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನೆಂದು ಹೇಳಿ ಅಗ್ನಿಗೂ ಆಯುವಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಆಯುಷೋ ನ ಮಧ್ಯಾದಿತ್ಯಗ್ನಿರ್ವಾ ಆಯುಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೭-೨-೧-೧೫)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ಆಯುವಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಆಯುವೆಂಬ ಪದವು ಅಂಕಿತನಾಮವೆಂದು ಒಂದು ಮತ; ಅಲ್ಲವೆಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಮತ ಇದಲ್ಲದೆ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಋಕ್ಕಂಹಿತೆಯ,

ಮಾ ನೋ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣೋ ಅರ್ಯಮಾಯುರಿಂಧ್ರ ಋಭುಕ್ಷಾ ಮರುತಃ ಪರಿ ಖ್ಯನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೨-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೫-೧-೧೮) ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಆಯುವನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡಿರುವ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನೂ ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ಸ ಪೂರ್ವಯಾ ನಿವಿದಾ ಕವ್ಯತಾಯೋರಿಮಾಃ ಪ್ರಜಾ ಅಜನಯೆನ್ಮನೂನಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೬-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಯೋಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಮನುವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತರಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಮನುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಹೀಗೆಯೇ, ಋ. ಸಂ. ೧-೫೩-೧೦ ; ೮-೧೫-೫ ; ೮-೫೩-೨ ; ೧-೧೦೪-೪ ; ೨-೩೨-೨. ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಆಯುವೆಂಬ ಅಂಕಿತನಾಮವು ಯಾವ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆಂಬುದನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ತಿಳಿಸಿದೆ.

(ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ) ಮಾನವರೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಪರ್ವಾಯವಾಗಿ ಆಯುಃ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಹೋತ್ರಾಭಿರಗ್ನಿರ್ಮನುಷಃ ಸ್ವಧ್ವರೋ ರಾಜಾ ವಿಶಾಮತಿಥಿಶ್ಚಾರಾಯವೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೮)

ಇಮಂ ವಿಧಂತೋ ಅಸಾಂ ಸಧಸ್ಯೇ ದ್ವಿತಾದಧುಭ್ಯಗವೋ ವಿಶ್ವಾ ಇ ಯೋಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೪-೨)

ಮರ್ತಾನಾಂ ಚಿದುರ್ವಶೀರಕೃಪ್ರಸ್ತೃಧೇ ಚಿದರೈ ಉಪರಸ್ಯಾಯೋಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨-೧೮)

ಪ್ರ ಸ್ವಾದನಂ ಸಿತೂನಾಮಸ್ತತಾತಿಂ ಚಿದಾಯವೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೭-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಆಯು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಜಮಾನನೆಂದರ್ಥವೆಂದು ಭಾಷ್ಯದಿಂದ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ Oldenberg ಮುಂತಾದ ಆಂಗ್ಲಪರಿವರ್ತನಕಾರರು ಇವೆಲ್ಲಾ ಅಂಕಿತನಾಮವೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಟ್ಟು ಕೊಂಡೇ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪರಿವರ್ತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವಾಗ, ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೆ ಉಪದ್ರವವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಅಸುರನೆಂದರ್ಥ.

ಉಪರಸ್ಯ—ಉದಕಮಧ್ಯೇ ಉಪ್ತಸ್ಯ | ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರತಕ್ಕ ; (ಆಯೋಃ) ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ೪-೨-೧೮ನೇ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಉಪರಸ್ಯಾಯೋಃ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಉಪರಸ್ಯ ಉಪ್ತಸ್ಯಾಪ್ಯತ್ಯಸ್ಯ ಆಯೋಃ ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಭೃತ್ಯಾದೇಃ ! ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅಥವಾ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿರುವ ಅಪತ್ಯನೆಂದರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ನಡುವೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ.

ನಾಭಿಃ—ಆವಸನಸ್ಥಾನಂ | ವಾಸಸ್ಥಾನವು, ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ. ನಾಭಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧ (ಬಂಧಕ) ಅನುರಕ್ತ, ರಕ್ಷಕ, ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳೂ ಆಗುವಂತೆ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿವೆ.

ವೈಶ್ವಾನರ ನಾಭಿರಸಿ ಕ್ಷೀತೀನಾಂ ಸ್ಥೂಣೀವ ಜನಾ ಉಪಮಿದ್ಯಯಂಥ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೯-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕವಾದ ಸಂಬಂಧವೆಂದೂ,

ಮೂರ್ಧಾ ದಿವೋ ನಾಭಿರಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಥಾಭವದರತೀ ರೋದಸ್ಯೋಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೯-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂನಾಹಕ, ಎಂದರೆ ರಕ್ಷಕ ಎಂದೂ,

ಅಜಃ ಪುರೋ ನೀಯತೇ ನಾಭಿರಸ್ಯಾಸು ಪಶ್ಚಾತ್ತ್ವಯೋ ಯಂತಿ ರೇಭಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೩-೧೨)

ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ತ್ವಾ ಪರಮಂತಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ಯತ್ರ ಭುವನಸ್ಯ ನಾಭಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೩೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಬಂಧಕವೆಂದೂ,

ಗಂಧರ್ವೋ ಅಪ್ಸಸ್ವಾ ಚ ಯೋಷಾ ಸಾ ನೋ ನಾಭಿಃ ಪರಮಂ ಜಾಮಿ ತನ್ನಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೦-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವೆಂದೂ,

ಮಾತಾ ರುದ್ರಾಣಾಂ ದುಹಿತಾ ವಸೂನಾಂ ಸ್ಯಸಾದಿತ್ಯಾ ನಾಮನ್ವತಸ್ಯ ನಾಭಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೦೧-೧೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಆವಾಸಸ್ಥಾನವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಆಯುವೆಂಬ ಅಸುರನ ಆವಾಸಸ್ಥಾನವೆಂದರ್ಥ.

ಯುಯೋಷ-ಗೂಢಮಾಸೀತ್ | ಯಥಾನ್ಯೈರ್ನ ದೃಶ್ಯತೇ ತಥಾ ಸೋಽಸುರ ಅಕರೋದಿ ತ್ಯರ್ಥಃ | ಇತರರಿಗೆ ತಿಳಿಯದಂತೆ ಗುಪ್ತವಾಗಿ ಅಡಗಿರುವಂತೆ ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡನೆಂದರ್ಥ.

ಪ್ರತಿರತೇ-ಪ್ರತಿರತಿವೃದ್ಧಿಕರ್ಮಾ (ನಿ. ೧೦-೪೦) ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ೧೦-೫೯-೫ ಮುಂತಾದ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಪ್ರ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿದ ತ್ವಾ ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿಯಾಗು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಆಯುವು ತಾನು ಅಪಹರಿಸಿದ ನೀರುಗಳಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಾನೆಂದರ್ಥ.

ಅವತಿರತೀತಿ ವಧಕರ್ಮಸು ಪಾಠಾತ್ ತಿರತಿರತ್ರ ವಧಾರ್ಥಃ | ಹತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಿರತಿ ಶಬ್ದವು ವಧಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೊಂದನೆಂದರ್ಥ. ಉಪರಶಬ್ದೋತ್ಪ್ರ ಉಪರಿವರ್ತಿ-ವಚನಃ | ಶೂರಾಣಾಂ ಉಪರಿವರ್ತಿಃ | ಅತ್ಯಂತ ಶೂರಸ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದ್ವೃತ್ತಸ್ಯ ನಾ ಅನ್ಯಸ್ಯ ಕಸ್ಯಚಿದುಪರಸ್ಯ | ಆಯೋಃ | ವೃತ್ತಾದಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಶೂರನಾಗಿಯೂ, ಅವರ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟು ಇರುವವನಾಗಿಯೂ ಇರತಕ್ಕ ಆಯುವಿನ ಶರೀರವನ್ನು ಹಿಂದೆಮಾಡಿದ ಆಯುಧಪ್ರಯೋಗಗಳಿಂದಲೇ

ಇಂದ್ರನು ಕೊಂದನೆಂದರ್ಥ, ಮತ್ತು ಅಂಜಸೀ, ಕುಲಿಶೀ ಮತ್ತು ವೀರಪತ್ನಿಯರೆಂಬವರು ಮೂವರು ಆಯುವಿನ ಪತ್ನಿಯರು ಉದಕವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದರು ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅರ್ಥವೂ ಒಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ರಾಷ್ಟ್ರಿ—ರಾಜತೇ | ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅತ್ತೀಯೇನ ಶೌರ್ಯೇಣ ಲೋಕೇ ಪ್ರಖ್ಯಾತೋ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದಾನೆಂದರ್ಥ.

ಅಂಜಸೀ—ಅಂಜಸ್ಯೋಪೇತಾ | ವಕ್ರಗಮನವಿಲ್ಲದೇ ಋಜುವಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸತಕ್ಕ ನದಿಯ ಅಂಕಿತ ನಾಮ. ಇದೇ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಅಂಜಸೀನಾಂ ಎಂಬ ಪದವು,

ಏತದ್ವೈ ಭದ್ರಮನುಶಾಸನಸ್ಯೋತ ಸ್ತುತಿಂ ನಿಂದತ್ಯಂಜಸೀನಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೨-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಋಜುವಾ ಮಾರ್ಗೇಣ ಗಂತವ್ಯಾ ನಾಂ ಅಸಾಂ ವಕ್ರವಿಲ್ಲದೇ ನೇರವಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸತಕ್ಕ ಪ್ರವಾಹಗಳೆಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅಂಕಿತನಾಮವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಅಂಜಸೀ ಎಂಬ ನದಿಯ ಹೆಸರು ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇದೆ.

ಕುಲಿಶೀ—ಇದೂ ಒಂದು ನದಿಯ ಹೆಸರು.

ವೀರಪತ್ನೀ—ವೀರಾಣಾಂ ಪಾಲಯಿತ್ರೀ | ವೀರರನ್ನು ಪಾಲಿಸತಕ್ಕ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ನದಿಯ ಹೆಸರು. ವೀರಪತ್ನೀ ಎಂಬ ಪದವು.

ಪಾನೀರನೀ ಕನ್ಯಾ ಚಿತ್ರಾಯುಃ ಸರಸ್ವತೀ ವೀರಪತ್ನೀ ಧಿಯಂ ಧಾತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೯-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವೀರನಿಗೆ ಪತ್ನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ವೀರಪತ್ನಿಯೆಂಬ ನದಿಯ ಹೆಸರೂ ಸಹ ಇದೊಂದು ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇದೆ.

ಹಿನ್ನಾನಾಃ—ಪ್ರೇಣಿಯಂತಃ | ತೃಪ್ತಿಸುಡುತ್ತಾ, ತಮ್ಮ ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಪ್ರವಾಹಗಳಿಂದ ಆ ಅಸುರ ನನ್ನು ಧರಿಸಿವೆ. ಮೇಲಿನ ವಿವರಣೆಯೆಲ್ಲಾ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯವನ್ನನುಸರಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಸ್ಕಂದಪುರಾಣಗಳು ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ರಾಷ್ಟ್ರಿ ಶೂರಃ—ಯಃ ರಾಜತೇ ಸ ಇಂದ್ರಃ | ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ ಸಕಲಲೋಕಕ್ಕೂ ಈಶನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಯುಯೋಪ—ಯುಪ ವಿನೋಹನೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪಿಗೆ ಪರಸ್ಕೈಃ ಪದಾನಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಲಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ಲಿಣ್ಮಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಆದಿಹಲ್‌ಶೇಷ.

ಧಾತುವಿನ ಲಘೋಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಸಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಣಲ್ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದರಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಾಭಿಃ—ಣಹ ಬಂಧನೇ ಧಾತು. ಕೋನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಗೆ ನತ್ವ. ನಹೋ ಭಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ಧಾತು ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ನೃದ್ಧಿ. ನಾಭಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಷ್ಟಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಾಷ್ಟ್ರಿ—ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತಾ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ವ್ರಶ್ಚಭೃಷ್ಟ ಸೃಜ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ವ. ಪ್ಲುತ್ವದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಿಕಾರಾದೇಶ. ರಾಷ್ಟ್ರಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅತಿಜಃ ಎಂದು ಪರ್ಯುದಾಸಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಪ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಪಯಃ—ಪಯಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ.

ಹಿಂಸ್ತಾನಾಃ—ಹಿಂಸಿ ಪ್ರೀಣನೇ ಧಾತು. ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯ ತೋರುವಾಗ ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯವಯೋವಚನ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಾನಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಅಗಮಾನುಶಾಸನನುನಿತ್ಯಮ್—ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಅನೇಮುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಕಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ವಿಕರಣ. ಅದುವದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಚಾನಶ್ ಬಂದರೂ ಲಸಾರ್ವ ಧಾತುಕವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚಿತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಉದಭಿಃ—ಉದಕ ಶಬ್ದ. ತೃತೀಯಾಬಹುವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಪದ್ವೆನ್ನೋಮಾಸ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದನ್ ಆದೇಶ. ಪದಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ—ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ. || ೪ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಪ್ರತಿ ಯತ್ಸ್ಯಾ ನೀಥಾದರ್ಶಿ ದಸ್ಯೋರೋಕೋ ನಾಚ್ಛಾ ಸದ-
ನಂ ಜಾನತೀ ಗಾತ್ |

ಅಥ ಸ್ಯಾ ನೋ ಮಘವನ್ಚಾರ್ಕೃತಾದಿನ್ಮಾ ನೋ ಮಘೇವ ನಿಷ್ವ-
ಪೀ ಪರಾ ದಾಃ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪ್ರತಿ | ಯತ್ | ಸ್ಯಾ | ನೀಥಾ | ಅದರ್ಶಿ | ದಸ್ಯೋಃ | ಓಕಃ | ನ | ಅಚ್ಛ | ಸದನಂ |
ಜಾನತೀ | ಗಾತ್ |

ಅಥ | ಸ್ತು | ನಃ | ಮಘಃ | ವನ್ | ಚರ್ಕೃತಾತ್ | ಇತ್ | ಮಾ | ನಃ | ಮಘಾಃ-
ಇವ | ನಿಷ್ವಪೀ | ಪರಾ | ದಾಃ || ೫ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಯದ್ಯದಾ ನೀಥಾ ನಯನಹೇತುಭೂತಾ ಸ್ಯಾ ಸಾ ಪದವೀ ಪ್ರತ್ಯದರ್ಶಿ ಅಸ್ಮಾಭಿರ್ವ್ಯಾ-
ಭೂತ್ | ಸಾ ಚ ಪದವೀ ದಸ್ಯೋರುಪಪ್ತಪಯಿತುಃ ಕುಯವಸ್ಯಾಸುರಸ್ಯ ಸದನಂ ಗೃಹಮಚ್ಛಾಭಿಮು-
ಖ್ಯೇನ ಗಾತ್ | ಗತಾ ಪ್ರಾಪ್ತಾ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಜಾನತೀ ಸ್ವಕೀಯಂ ವತ್ಸಮಭಿಜಾನತೀ ಗೌರೇಕೋ-
ನ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಂ ಸ್ವಕೀಯಂ ಗೋಷ್ಠಂ ಯಥಾ ಋಜು ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ತದ್ವನ್ಮಾಗೋಽಸ್ಯ ಸುರಗೃಹಂ
ಪ್ರಾಪ್ತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಥ ಸ್ತು ಅಥಾನಂತರಮೇವ ಹೇ ಮಘವನ್ವನವನ್ನಿಂದ್ರ ಚರ್ಕೃತಾತ್ಪುನಃಪುನಸ್ತೇ-
ನಾಸುರೇಣ ಕೃತಾದುಪದ್ರವಾನೋಽಸ್ಮಾನ್ಪ್ರಕ್ಷೇತಿ ಶೇಷಃ | ಇದಿತ್ಯವಧಾರಣೇ | ಅಸ್ಮಾನ್ಪ್ರಕ್ಷೇವ ನೋಽ-
ಸ್ಮಾನ್ಮಾ ಪರಾ ದಾಃ | ಮಾ ಪರಿತ್ಯಾಕ್ಷೀಃ | ಅಸ್ಮಾಭಿರ್ಜ್ಞಾತೇನ ಮಾರ್ಗೇಣ ಗತ್ವಾಽಸ್ಯದುಪದ್ರವಕಾರಿಣಿ-
ಮಸುರಂ ಜಹೀತಿ ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥಃ | ತತ್ರ ವ್ಯತಿರೇಕೇ ದೃಷ್ಟಾಂತೋಽಭಿಧೀಯತೇ | ಮಘೇವ ನಿಷ್ವಪೀ |
ಯಥಾ ವಿನಿರ್ಗತಸಪೋ ವಿನಿರ್ಗತಸೇಪೋ ಯಥೇಷ್ಟಚಾರೀ ದಾಸೇಪತಿರ್ಮಘೇವ ಯಥಾ ಧನಾನ್ಯ-
ಸ್ಥಾನೇ ಪರಿತ್ಯಜತಿ ತಥಾಸ್ಮಾನ್ಮಾ ಪರಿತ್ಯಾಕ್ಷೀರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತ್ರ ನಿರುಕ್ತಂ | ನಿಷ್ವಪೀ ಸ್ತ್ರೀಕಾಮೋ

ಭವತಿ ವಿನಿರ್ಗತಪಸಾಃ | ಸಪಃ ಸಪತೇಃ ಸ್ಪೃಶತಿಕರ್ಮಣಃ | ಮಾ ನೋ ಮಘೇವ ನಿಷ್ಪಪೀ ಪರಾ ದಾಃ |
 ಸ ಯಥಾ ಧನಾನಿ ವಿಭಜತಿ ಮಾ ನಸ್ತ್ವಂ ತಥಾ ಪರಾ ದಾಃ | ನಿ-೫-೧೬ | ಇತಿ || ನೀಥಾ | ಷೇಞ್
 ಪ್ರಾಪಣೇ | ಹನಿಕುಷೀರಮಿಕಾಶಿಭ್ಯಃ ಕ್ಲನ್ನಿತಿ ಕರಣೇ ಕ್ಲನ್ನತ್ಯಯಃ | ಗಾತ್ | ಏತೇರ್ಲುರ್ಜೋಣೋ
 ಗಾ|ಲುಜ್ಞೇತಿ ಗಾದೇಶಃ | ಗಾತಿಸ್ಥೇತಿ ಸಿಚೋ ಲುಕ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ ಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯಡ-
 ಭಾವಃ | ಚಕೈತಾತ್ | ಕರೋತೇರ್ಯಜ್ಞಲುಗಂತಾನ್ನಿಷ್ಠೇತಿ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಮಘಾಽಇವ | ಶೇಶ್ವಂದ-
 ಸೀತಿ ಶೇಲೋಪಃ | ನಿಷ್ಪಪೀ | ಪಪ ಸಮವಾಯೇ | ಸಪತಿ ಸಮವೈತಿ ಯೋನ್ಯಾ ಸಂಗಚ್ಛತ ಇತಿ
 ಸಪಃ ಶೇಪಃ | ಪಚಾದ್ಯಚ್ | ನಿರ್ಗತೋ ನಿತ್ಯೋದ್ಭೃತಃ ಸಪಃ ಶೇಪೋ ಯಸ್ಯ ಸ ಸ್ತ್ರೀವ್ಯಸನೀ
 ನಿಷ್ಪಪಃ | ವರ್ಣವ್ಯಾಪತ್ತಾ ಈಕಾರಃ | ದಾಃ | ಡುದಾಞ್ ದಾನೇ | ಲುಜಃ ಗಾತಿಸ್ಥೇತಿ ಸಿಚೋ
 ಲುಕ್ | ನ ಮಾಜ್ಯೋಗ ಇತ್ಯಡಭಾವಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ನೀಥಾ—(ಅಸುರನ ಮನೆಗೆ) ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವ | ಸ್ಯಾ—ಆ ದಾರಿಯು |
 ಪ್ರತಿ ಅದರ್ಶಿ—(ನಮ್ಮಿಂದ) ನೋಡಲ್ಪಟ್ಟತೋ (ಆಗ) | ದಸ್ಯೋಃ—(ಕುಯವನೆಂಬ) ಅಸುರನ | ಸದನಂ—
 ಮನೆಯು | ಜಾನತೀ—(ತನ್ನ ಕರುವನ್ನು) ಗುರ್ತಿಸಿದ ಹಸುವು | ಓಕೋ ನ—ತನ್ನ ಕೊಟ್ಟಿಗೆಗೆ ನೇರವಾಗಿ
 ಹೋಗಿಸೇರುವಂತೆ | ಅಚ್ಚ ಗಾತ್—ನೇರವಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು | ಅಥ ಸ್ತ—ಆದ್ದರಿಂದ ಒಡನೆಯೇ |
 ಮಘವ್—ಧನವಂತನಾದ ಇಂದ್ರನೇ | ಚಕೈತಾತ್—(ಪುನಃಪುನಃ ಸಂಭವಿಸುವ ಆ ರಾಕ್ಷಸನ) ಉಪದ್ರವದಿಂದ
 ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಇತ್—ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ (ರಕ್ಷಿಸು) | ನಿಷ್ಪಪೀ—ನೀತಿರಹಿತನಾದ ವಿಷಯಲಂಪಟನು |
 ಮಘಾ ಇವ—(ಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡದೆ) ಧನವನ್ನು ಎರಚಿಬಿಡುವಂತೆ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಮಾ ಪರಾ ದಾಃ—
 ಅಲಕ್ಷ್ಯದಿಂದ ತ್ಯಜಿಸಬೇಡ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಕುಯವನೆಂಬ ಅಸುರನ ಮನೆಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗುವ ದಾರಿಯು ನಮ್ಮ ಗಮನಕ್ಕೆ
 ಬಿದ್ದೊಡನೆಯೇ, ಕರುವನ್ನು ಕಂಡ ಹಸುವು ನೆಟ್ಟಗೆ ತನ್ನ ಕೊಟ್ಟಿಗೆಗೇ ಹೋಗುವಂತೆ ವೇಗವಾಗಿ ಅವನ ಮನೆ
 ಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿಯಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಒಡನೆಯೇ ಪುನಃಪುನಃ ಸಂಭವಿಸುವ ಆ ರಾಕ್ಷಸನ ಬಾಧೆಯಿಂದ
 ನಮ್ಮನ್ನು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ರಕ್ಷಿಸು. ನೀತಿರಹಿತನಾದ ವಿಷಯಲಂಪಟನು ನಿರ್ಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಿ ಧನವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಎರಚಿ
 ಬಿಡುವಂತೆ ನೀನೂ ಸಹ ನಮ್ಮನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡದೆ ತ್ಯಜಿಸಿಬಿಡಬೇಡ.

English Translation

Since the track that leads to the dwelling of the Dasyu has been seen
 by us, as a cow knows the way to her stall, therefore do you, Maghavan,
 (defend us) from his repeated violence; do not cast us away as a
 libertine throws away wealth.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಗೆ ಸಾಯಣರ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೂ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೂ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಬಹಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ,

ನೀಥಾ ಸ್ಯಾ—ಅಸುರನ ಮನೆಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗುವ ಆ ದಾರಿಯು, ಪ್ರತಿ ಅದರ್ಶಿ—ನಮ್ಮಿಂದ ನೋಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು. (ಆಗ), ಜಾನತೀ—ಕರುವನ್ನು ಗುರ್ತಿಸಿದ ಹಸುವು, ಓಕೋ ನ—ತನ್ನ ಕೊಟ್ಟಿಗೆಗೆ ನೇರವಾಗಿ ಹೋಗಿ ಸೇರುವಂತೆ, ಅಚ್ಛಿಗಾತ್—ನಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು ಎಂದಿದೆ. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ, ನೀಥಾ—ಸ್ತುತಿರತ್ರ ನೀಥೋಚ್ಯತೆ | ನೀಥಾ ಎಂದರೆ ಸ್ತುತಿಯಿಂದರ್ಥವೆಂದು—

ಪ್ರ ವಾಮುಚ್ಛಿನ್ತು ಕ್ಕಿ ನೋ ನೀಥಾವಿದೋ ಜರಿತಾರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧೨-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ನೀಥಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದರ್ಥವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದರ್ಥವೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಂತಹ ಸ್ತುತಿಃ ಪ್ರತ್ಯದರ್ಶಿ—ಅಸ್ಮಾಭಿದ್ಯಷ್ಟಾ | ನಮ್ಮಿಂದ ನೋಡಲ್ಪಟ್ಟಾಗ, ಎಂದರೆ, ನಾವು ಮನನಮಾಡಿ, ನಿನಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ರಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆಲೋಚಿಸಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸಲು ಅರ್ಹವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದಾಗ, ದಸ್ಯೋಃ ಓಕೋ ನ—ಯಥಾ ಕಷ್ಟಿದ್ರಾಜಾ ಸ್ವಸ್ಯ ಶತ್ರುಃ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಮಾಪ್ತುಂ ಮಹತಾ ಯತ್ನೇನ ಶೀಘ್ರಂ ಗಚ್ಛೇತ್ ಏವಂ ಸದನಂ ಸರ್ವಸ್ತುತೀನಾಂ ಸ್ಥಾನಮಾಶ್ರಯಂ ಭವಂತಂ ಜಾನತೀ ಗಾತ್ | ಯಾವ ರೀತಿ ಒಬ್ಬ ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ ರಾಜನು ತನ್ನ ಶತ್ರುನಿವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ಗುರ್ತಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಸರ್ವಪ್ರಯತ್ನದಿಂದಲೂ ಅಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಸೇರುವನೋ ಅದರಂತೆ ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೂ ಸಹ ಸರ್ವವಿಧವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಗೂ ಆಶ್ರಯಸ್ಥಾನವಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಸರ್ವಪ್ರಯತ್ನಗಳಿಂದಲೂ ಬಂದು ಸೇರುವುವು ಎಂದು ಉಪಮಾನೋಪಮೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅನಂತರ, ಅಥ ಸ್ಮ ಮಘವನ್ ಚರ್ಕೃತಾತ್ ನಃ ಇತ್ ಎನ್ನುವಾಗ ಸಾಯಣರು, ಅಥ ಸ್ಮ—ಅಥಾ ನಂತರಮೇವ, ಚರ್ಕೃತಾತ್—ಪುನಃ ಪುನಃನಾಸುರೇಣ ಕೃತಾದುಪದ್ರವಾತ್ ನಃ ರಕ್ಷ ಆದ್ವರಿಂದ ಪುನಃ ಪುನಃ ಸಂಭವಿಸುವ ಆ ರಾಕ್ಷಸನ ಉಪದ್ರವದಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ಒಡನೆಯೇ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ರಕ್ಷಿಸು ಎಂಬ ವಿವರಣೆಯನ್ನೂ, ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು, ನಃ—ತೃತೀಯಾರ್ಥೇ ಷಷ್ಠೀ | ಅಸ್ಮಾಭಿಃ ಚರ್ಕೃತಾತ್—ಅತ್ಯರ್ಥಂ ಕೃತಾತ್ | ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದಪರಾಧಾತ್ | ಮಾ ನಃ ಪರಾದಾಃ | ನಮ್ಮಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಅಪರಾಧಗಳಿಗಾಗಿ ನಮ್ಮನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ನಾವು ನಾಶವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಡ ಎಂಬ ವಿವರಣೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮುಂದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಪಸೀ ಮಘಾ ಇವ ಎಂಬ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಇಬ್ಬರೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇಲ್ಲಿ ನೀಥಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪಕವಾದ ಎಂಬರ್ಥವು ಸರಿಯಾದರೂ ಸಹ, ಸ್ತುತಿಪರಮ್ಯವಾಗಿ ಈ ಪದವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಫಲಪ್ರಾಪಕವಾದ ಸ್ತುತಿಯೆಂದು ಪಠ್ಯವಸಾನವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಮೇಲೆ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಉದಹರಿಸಿರುವ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯದಂತೆ,

ಏತಾ ವಿಶ್ವಾ ವಿದುಷೇ ತುಭ್ಯಂ ವೇಧೋ ನೀಥಾನ್ಯಗ್ನೇ ನಿಣ್ಣಾ ವಚಾಂಸಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೩-೧೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಕಾಣಿ ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯಾನಿ | ಎಂದು ಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಅನ್ವಯವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು

ಉಕ್ಥಉಕ್ಥೇ ಸೋಮ ಇಂದ್ರಂ ಮಮಾದ ನೀಥೇನೀಥೇ ಮಘನಾನಂ ಸುತಾಸಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೨೬-೨)

ಬಳಸ್ಯ ನೀಥಾ ವಿ ಪೇಣೇಶ್ವ ಮನ್ಮಥೇ ವಯಾ ಅಸ್ಯ ಪ್ರಹುತಾ ಅಸುರತ್ತವೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೨-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಸ್ತುತಿ ಮತ್ತು ಸ್ತುತಿಸಾಧಕನಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅದರಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದಾಗಬಹುದು. ಆಗ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳ ವಿವರಣೆಯು ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ನಿಷ್ಕಪೀ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರೇ ವಿಶದವಾಗಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರ ರಿಬ್ಬರೂ ಆ ವಿವರಣೆಯನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನದಂತೆ—ನಿಷ್ಕಪೀ-ನಿಷ್ಕಪೀ ಸ್ತ್ರೀಕಾಮೋ ಭವತಿ ವಿನಿರ್ಗತಸಪಃ | ಸಪಃ ಸಪತೇಃ ಸ್ಪೃಶತಿಕರ್ಮಣಃ | ಮಾ ನೋ ಮಘೇನ ನಿಷ್ಕಪೀ ಪರಾದಾಃ | (ನಿ. ೫-೧೬) ಸ್ಪೃಶನಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸಪ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಕಪೀವಾಗಿ ಸಪ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೀರ್ಯ, ಶಕ್ತಿ ಅಥವಾ ಪುಂಸ್ತ್ವವಿಲ್ಲದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಷ್ಕಪಿಯೆಂದರೆ ಅಂತಹ ಪುಂಸ್ತ್ವವಿಲ್ಲದ ವಿಷಯಲಂಪಟನು ಲಕ್ಷ್ಯವಿಲ್ಲದೇ ಧನವನ್ನು ವೇಶ್ಯಾಸ್ತ್ರೀಯ ವಶಮಾಡುವಂತೆ ನಮ್ಮನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳ ವಶಮಾಡಬೇಡ ವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ನಿರ್ವಚನವನ್ನೇ ಭಾಷ್ಯಕಾರರಿಬ್ಬರೂ ಅನುಸರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕನ್ನೇ ಉದಹರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿರುವ ನಿಷ್ಕಪೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಮಾ ಪರಾ ದಾಃ—ಮಾ ಪರಿತ್ಯಾಕ್ಷೀಃ | ನಮ್ಮನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡಬೇಡ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ನೀಥಾ—ಣೀ ಇಂ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಹನಿಕುಷಿನೀರಮಿಕಾಶಿಭ್ಯಃ ಕ್ಲನ್—(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಲನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಅಜಾದ್ಯತೆಷ್ಟಾಪ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅದರ್ಶಿ—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲುಬ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿಣ್ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಥಿಗೆ ಗುಣ. ಚಿಣೋ ಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಅಂಗಳಿಗೆ ಅಡಾಗಮ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಚ್ಚಿ—ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಾತ್—ಇನ್ ಗತೌ ಧಾತು ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆತ್ತ್—
ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಇಜೋಗಾ ಲುಜಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ
ಗಾದೇಶ. ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಸಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್.
ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಸನಾಜ್‌ಯೋಗೇಽಪಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿ
ಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಥ—ಅಥ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಧಕಾರಾದೇಶ.

ಚರ್ಕ್ಯತಾತ್—ಡುಕ್ಯಜ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಧಾತೋರೇಕಾಚೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ ಬಂದಾಗ
ಯಜೋಽಚಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನೈಮಿತ್ತವಾಗಿ ಲುಕ್. ಯಜ್‌ಲುಜಂತದ
ಮೇಲೆ ನಿಷ್ಠಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಚರ್ಕ್ಯತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.
ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಚಮೀಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಮಘಾ ಇವ—ನಪುಂಸಕ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಶಿ ಆದೇಶ ಬಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಶೇಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ನಿಷ್ವಪೀ—ಷಪ ಸಮವಾಯೇ. ಧಾತು. ಸಪತಿ ಸಮನೈತಿ ಯೋನ್ಯಾ ಸಂಗಚ್ಛತೇ ಇತಿ ಸಪಃ
ಶೇಪಃ. ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ನಂದಿಗ್ರದಪಚಾದಿಭ್ಯೋ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿರ್ಗತಃ ನಿತೋಽಧೃತಃ ಸಪಃ ಶೇಪಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸ್ತ್ರೀವ್ಯಸನೀ ನಿಷ್ವಪಃ. ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ
ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಈಕಾರಾದೇಶ. ನಿಷ್ವಪೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ ಕೃತ್—(ಪಾ. ಸೂ.
೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಾಃ—ಡುದಾಜ್ ದಾನೇ. ಧಾತು. ಲುಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇತೆತ್ತ್—
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಸಾಭೂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೭)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಮಾಜ್ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ
ನ ಮಾಜ್ ಯೋಗೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತ
ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಸ ತ್ವಂ ನ ಇಂದ್ರ ಸೂರ್ಯೇ ಸೋ ಅಪ್ಸನಾಗಾಸ್ತು ಆ
ಭಜ ಜೀವಶಂಸೇ ।

ಮಾಂತರಾಂ ಭುಜಮಾ ರೀರಿಷೋ ನಃ ಶ್ರದ್ಧಿತಂ ತೇ ಮಹತ
ಇಂದ್ರಿಯಾಯ ॥ ೬ ॥

|| ಪದ್ಯಾಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ತ್ವಂ | ನಃ | ಇಂದ್ರ | ಸೂರ್ಯೇ | ಸಃ | ಅಪ್ಸಃ ಸು | ಅನಾಗಾಃ ತ್ವೇ |
ಆ | ಭಜ | ಜೀವಃ ಶಂಸೇ |

ಮಾ | ಮಾಂತರಾಂ | ಭುಜಂ | ಆ | ರೀರಿಷಃ | ನಃ | ಶ್ರದ್ಧಿತಂ | ತೇ | ಮಹತೇ |
ಇಂದ್ರಿಯಾಯ ॥ ೬ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಸ ತ್ವಂ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ನೋರ್ಯೇ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರೇರಕ ಆದಿತ್ಯ ಆ ಭಜ | ಅಭಾಜಯ |
ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಭಕ್ತಾನ್ನಂಭಕ್ತಾನ್ಕುರು | ತಥಾ ಸ ತ್ವಮಪ್ಸಬ್ದೀವತಾಸ್ತಸ್ಮಾನಾಭಾಜಯ | ಅಸಿ ಚ
ಜೀವಶಂಸೇ ಜೀವೈಃ ಪ್ರಾಣಿಭಿಃ ಶಂಸನೀಯೇ ಕಾನುಯಿತವ್ಯೇನಾಗಾಸ್ತೇನಾಪತ್ಯೇ ಸಾಪರಾಹಿತ್ಯೇ
ಸ್ಮಾನಾಭಾಜಯ | ಅಸಿ ಚ ನೋಽಸ್ಮಾಕಮಂತರಾಂ ಗರ್ಭರೂಪೇಣಾಂತರ್ವರ್ತಮಾನಾಂ ಭುಜಂ ಸಾಲ-
ಯಿತ್ರೀಂ ಪ್ರಜಾಮಾ ಸಮಂತಾನ್ಮಾ ರೀರಿಷಃ | ಮಾ ಹಿಂಸೀಃ | ತೇ ತವ ಮಹತೇ ಪ್ರಭೂತಾಯೇಂದ್ರಿ-
ಯಾಯ ಬಲಾಯ ಶ್ರದ್ಧಿತಂ | ಅಸ್ಮಾಭಿಃ ಶ್ರದ್ಧಾನಂ ಕೃತಂ | ತ್ವದೀಯಂ ಬಲಂ ಬಹುಮಾನಪೂರ್ವಕಂ
ಸ್ತುಮ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಸ್ಮಾತ್ತಾತ್ಮಶಬಲಯುಕ್ತಸ್ತ್ವಂ ಮಾ ರೀರಿಷ ಇತಿ ಪೂರ್ವೇಣ ಸಂಬಂಧಃ ||
ಅನಾಗಾಸ್ತೇ ನ ವಿದ್ಯತ ಅಗಃ ಸಾಪಂ ಯಸ್ಯ ನೋಽನಾಗಃ | ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ತತ್ತ್ವಂ | ಛಾಂದಸ ಉಪಧಾ-
ದೀರ್ಘಃ | ಜೀವಶಂಸೇ | ಶನ್ನ ಸ್ತುತೌ | ಕರ್ಮಣಿ ಘರ್ಷ್ಣ | ಥಾಥಾದಿನೋತ್ತರಪದಾಂತೋದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ಭುಜಂ | ಭುನಕ್ತಿ ಸಾಲಯತಿತಿ ಭುಕ್ ಪ್ರಜಾ | ಕ್ಷಿಪ್ | ರೀರಿಷಃ | ರಿಷ ಹಿಂಸಾಯಾಂ |

ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಣ್ಯಂತಾದೆಸ್ಮಾಲ್ಲುಜು ಚೇಜು ಣೀಲೋಪ ಉಪಧಾಹ್ರಸ್ವತ್ವಾದೀನಿ | ಛಾಂದಸಂ ಪದಕಾಲೀನ-
ಮುಖ್ಯಾಸಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ಶ್ರದ್ಧಿತಂ | ಶ್ರಚ್ಛಬ್ದಸ್ಯ ಉರ್ಯಾದಿತ್ವೇನ | ಪಾ. ೧.೪.೬೧ | ಗತಿತ್ವಾದ್ಗತಿರನಂತರ
ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, | ಸಃ ತ್ವಂ—ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ನೀನು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಸೂರ್ಯೇ—ಸೂರ್ಯ
ದೇವನಲ್ಲಿ | ಆ ಭಜ—ಭಕ್ತಿಯನ್ನಿಡುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸು. | (ಹಾಗೆಯೇ) ಸಃ—ಅದೇ ನೀನು | ಅಪ್ಪು—ಅಬ್ಬೇವತೆ
ಗಳಲ್ಲೂ (ಭಕ್ತಿಯನ್ನಿಡುವಂತೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸು) | ಜೀವಶಂಸೇ—ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಅನೇಕ್ಷಿತವಾದ |
ಅನಾಗಾಸ್ತೇ—ಪಾಪರಹಿತವಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ (ಭಕ್ತಿಯನ್ನಿಡುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸು) | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಮಹತೇ—
ಅತಿ ಮಹತ್ತಾದ | ಇಂದ್ರಿಯಾಯ—ಬಲಕ್ಕೆ | ಶ್ರದ್ಧಿತಂ—(ನಮ್ಮ) ಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವಕವಾದ ಭಕ್ತಿಯು
ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. (ಆದ್ದರಿಂದ) | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಅಂತರಾಂ—ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿರುವ | ಭುಜಂ—ಸಂತತಿಯನ್ನು |
ಅ—ಸುತ್ತಲೂ | ಮಾ ರೀರಿಷಃ—ಹಿಂಸಿಸಬೇಡ |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮ್ಮನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸೂರ್ಯದೇವನಲ್ಲಿಯೂ, ಅಬ್ಬೇವತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ
ಅನೇಕ್ಷಿತವಾದ ಪಾಪರಹಿತವಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿಯೂ ಭಕ್ತಿಯನ್ನಿಡುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸು. ನಿನ್ನ ಅತಿ ಮಹತ್ತಾದ ಬಲ
ದಲ್ಲಿ ನಾವು ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನಿಟ್ಟು ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತೇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ನಮ್ಮ ಸಂತತಿಯನ್ನೂ
ಹಿಂಸಿಸದೆ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸು. ನಮ್ಮ ವಂಶವು ಬೆಳೆಯುವಂತೆ ಮಾಡು.

English Translation

Excite in us, Indra, veneration for the sun, for the waters, and for
those who are worthy of the praise of living beings, as exempt from sin :
injure not our offspring while yet in the womb, for our trust is in your mighty
power.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮಹತೇ ಇಂದ್ರಿಯಾಯ ಶ್ರದ್ಧಿತಂ—ಪ್ರಭೂತಾಯ ಬಲಾಯ ಅಸ್ಮಾಘಿಃ ಶ್ರದ್ಧಾನಂ ಕೃತಂ |
ನಿನ್ನ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಬಲದಲ್ಲಿ ನಾವು ಶ್ರದ್ಧಾ ಭಕ್ತಿಯನ್ನಿಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇಂದ್ರಿಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇರುವ
ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಇದೇ ಭಾಗದ ೧೦೩ನೇ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೇ ಋಕ್ನಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.
ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯವೆಂದರೆ ಬಲವೆಂದರ್ಥ. ಮಹತೇ ಇಂದ್ರಿಯಾಯ—ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿಗಾಗಿ ; ಎಂದರೆ,

ಇಂದ್ರೋ ದಿವ ಇಂದ್ರ ಈಶೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಇಂದ್ರೋ ಅಪಃಮಿಂದ್ರ ಇತ್ಯರ್ವತಾನಾಂ |

ಇಂದ್ರೋ ವೃಧಾಮಿಂದ್ರ ಇನ್ಮೇಧಿರಾಣಾಮಿಂದ್ರಃ ಪ್ಲೇಮೇ ಯೋಗೇ ಹವ್ಯ ಇಂದ್ರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೯-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವನೂ, ಸಮಸ್ತ ಅಸುರರನ್ನು ನಿಗ್ರಹಮಾಡುವನೂ ಆದ, ಆದುದರಿಂದಲೇ ದುಷ್ಟಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಶಿಷ್ಟರಕ್ಷಣಗಳ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಅಪಾರವಾದ ಭಕ್ತಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ.

ಅಥಾ ಚ ನ ಶ್ರದ್ಧಾಭಿತಿ ಪ್ರೀತೀಮತೇ ಇಂದ್ರಾಯ ವಜ್ರಂ ನಿಘನಿಷ್ಠತೇ ವಧಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೫-೫)

ಅಸ್ಮೇ ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮಸಾಭಿಚಕ್ಷೇ ಶ್ರದ್ಧೇ ಕಮಿಂದ್ರ ಚರತೋ ವಿತರ್ತುರಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೨-೨)

ತದಸ್ಯೇದಂ ಪಶ್ಯತಾ ಭೂರಿ ಪುಷ್ಪಂ ಶ್ರದಿಂದ್ರಸ್ಯ ಧತ್ತನ ವೀರಾಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೩-೫)

ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಮಹತ್ತಾದ ವೀರ್ಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯು ತಾನಾಗಿಯೇ ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಆ ಅಂಶವನ್ನು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮಹತೇ ಇಂದ್ರಿಯಾಯ ಶ್ರದ್ಧಿತಂ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಜೀವಶಂಸೇ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಜೀವ ಶಂಸೇ—ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದುದೂ, ಅನಾಗಾಸ್ತೇ ಪಾಪರಹಿತವಾದುದೂ ಆದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ(ಶ್ರದ್ಧೆಯ ನ್ನಿಡುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸು) ಎಂದು ಒಂದು ಅರ್ಥವೂ, ಅಥವಾ, ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು—ಸೂರ್ಯೇ—ಸೂರ್ಯೇಣ ತು ತತ್ಸಂಬದ್ಧೋ ದ್ಯುಲೋಕ ಉಚ್ಯತೇ | ಅಪ್ಪಿತೈಪ್ಪಬ್ಧೋಽಂತರಿಕ್ಷನಾಮ | ಜೀವಶಂಸ ಇತ್ಯಪಿ ಪಾರ್ಥಿ ವೋ ಲೋಕ ಉಚ್ಯತೇ | ತತ್ರ ಹೃತಿಶಯೇನ ಜೀವಿತಂ ಆ ಶಂಸ್ಯತೇ | ಸೂರ್ಯಸಂಬದ್ಧೇ ದ್ಯುಲೋಕೇಽಂತರಿಕ್ಷೇ ಚ ಜೀವಿತಾಶಂಸಾಬಹುಲೇ ಚ ಪಾರ್ಥಿವೇ ಲೋಕೇ ಅನಾಗಾಸ್ತ್ವಾಯ ಅಸ್ಮಾನ್ ಸಂಭಜೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸೂರ್ಯೇ ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ದ್ಯುಲೋಕವೆಂದೂ, ಅಷ್ಟು ಎಂದರೆ ಅಪ್ಪೆಬ್ಬವು ಅಂತರಿಕ್ಷ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದೂ. ಅತಿಶಯವಾದ ಜೀವಿತವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಜೀವಶಂಸವೆಂದರೆ ಪೃಥ್ವಿಲೋಕವೆಂದೂ, ಹೀಗೆ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲೂ, ಪೃಥ್ವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಪಾಪರಹಿತವಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಾವು ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ವ್ಯವಹಾರ ಮಾಡುವಂತೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆಯೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ ವನ್ನು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಇರುವುದು.

ನಃ ಅಂತರಾಂ ಭುಜಂ ಮಾ ರೀರಿಷಃ—ಇಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಭಾವಾವಿಷ್ಕರಣವನ್ನು ತೋರಿಸುವಂತೆ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಸಾಯಣರು ಹೇಳುವಂತೆ, ನಃ—ನಮ್ಮ; ಅಂತರಾಂ—ಗರ್ಭ ರೂಪೇಣ ಅಂತರ್ವರ್ತಮಾನಾಂ | ಭುಜಂ—ಪಾಲಯಿತ್ರೀಂ ಪ್ರಜಾಂ ; ಆ-ಸಮಂತಾತ್, ಮಾ ರೀರಿಷಃ—ಮಾಹಿಂಸೀಃ ನಮ್ಮ ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದೂ, ನಮ್ಮ ವಂಶಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದೂ ಆದ ನಮ್ಮ ಪ್ರಜಾರೂಪವಾದ ಸಂತತಿಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಬೇಡ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಂತೆ ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ,

ಅಂತರಾಶಬ್ದಃ ಸನ್ನಿಕ್ಯಷ್ಟವಚನಃ | ಸನ್ನಿಕ್ಯಷ್ಟಂ ಚ ಐಹಲೌಕಿಕಂ ಭೋಗಂ ಮಾ ಹಿಂಸೀಃ | ಅಂತರಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿರವೆಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ, ನಮ್ಮ ಸುಮೀಪವರ್ತಿಗಳಾದುವೂ, ಐಹಲೌಕಿಕವಾದುದೂ (ಈ ಲೋಕ ಸಂಬಂಧವಾದುದೂ) ಆದ ಭೋಗಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಬೇಡ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಂತೆ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಭುಜಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಾಲನ ಮತ್ತು ಭೋಗ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಭೋಗಗಳೆಂದೂ ಇನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಲನವೆಂದೂ ಆಗುವ ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ವಿದ್ಯಾಮ ಯಾಸಾಂ ಭುಜೋ ಭೇನೂನಾಂ ನ ವಜ್ರಿವಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೨೨-೧೩)

ಯಾ ಇಂದ್ರ ಭುಜ ಅಭರಃ ಸ್ವರ್ವಾ ಅಸುರೇಭ್ಯಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೮-೯೭-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಭುಜಃ ಎಂದರೆ ಭೋಗಾನಿ ಅಥವಾ ಭೋಕ್ತೃವ್ಯಾನಿ ಎಂದರ್ಥವೂ,

ಇಂದ್ರೇ ಭುಜಂ ಶಶಮಾನಾಸ ಆಶತ ಸೂರೈಃ ದೃಶೀಕೇ ವೃಷಣಶ್ಚ ಪಾಂಸ್ಯೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೯೨-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಭುಜಂ ಎಂದರೆ ಪಾಲನಂ ಎಂದರ್ಥವೂ ಇರುವುದು. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಭುಜ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ಸಹ ಅನ್ವಯವೂ, ತಾತ್ಪರ್ಯವೂ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸೂರ್ಯೇ—ಸರತಿ ಆಕಾಶೇ ಇತಿ ಸೂರ್ಯಃ ಸೃ ಗತೌ ಧಾತು. ರಾಜಸೂಯೇ ಸೂರ್ಯೇ—(ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೧೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಬಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕನಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಪ್ ಸು—ಅಪ್ ಶಬ್ದ. ಸಪ್ತಮೀವಿಭಕ್ತ್ಯಂತರೂಪ ಉಡಿದಂ ಪದಾದಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನಾಗಾಸ್ತೇ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಆಗಃ ಪಾಪಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಅನಾಗಾಃ ಅನಾಗಸಃ ಭಾವಃ ಅನಾಗಸ್ತ್ವಂ ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಉಪಧಾದಿರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕನಚನಾಂತರೂಪ.

ಭಜ—ಭಜ ಸೇವಾಯಾಮ್. ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜೀವಶಂಸೇ—ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಘಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜೀವೈಃ ಶಂಸನೀಯಃ ಪೀನಶಂಸಃ ಧಾಥಘಜ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ವಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಭುಜಮ್—ಭುನಕ್ತಿ ಪಲಾಯತಿ ಇತಿ ಭುಕ್—ಪ್ರಜಾ. ಭುಜ ಪಾಲನಾಭ್ಯವಹಾರಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕೈಪ್ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೈಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ರೀರಿಷಃ—ರಿಷ ಹಿಂಸಾಯಾಂ, ಧಾತು. ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಣಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಣ್ಯಂತದಮೇಲೆ ಉಜ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಣಿಶ್ರಿದ್ರಿಸ್ತುಭ್ಯಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಜಾದೇಶ. ಚಜಿಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಏನ ಏಕಾಚಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಆದಿಹಲ್ ಶೇಷ. ಣೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಜ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಗೆ ಲೋಪ. ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಹಿಂದೆ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಬಂದಿರುವ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ (ಗುಣದ ಏಕಾರ) ಣಾಚೆಜ್ಯುಪಧಾಯಾಃ ಹ್ರಸ್ವಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ. ಏಚಿ ಇಕ್ ಹ್ರಸ್ವಾ-ದೇಶೇ ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಪುನಃ ಇಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಸನ್ನಲ್ಲಘುನಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ನದ್ವಾವನಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘೋಽಲಘೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಪದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ ಬಂದಾಗ ರೀರಿಷಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶ್ರದ್ಧಿತಮ್—ಶ್ರತ್ ಎಂಬುದು ಊರ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಊರ್ಯಾದಿಚ್ಚಿಡಾಚಿತ್ತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಧಾಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ನಾಡಿದಾಗ ದಧಾತೇರ್ಹಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಆದೇಶ. ಹಿತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿರನಂತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹತೇ—ಮಹತ್ ಶಬ್ದ. ಬೃಹನ್ನಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ (ಚತುರ್ಥಿ) ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಂದ್ರಿಯಾಯ—ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಲಿಂಗಂ ಇಂದ್ರಿಯಮ್. ಇಂದ್ರಿಯಮಿಂದ್ರಲಿಂಗಮಿಂದ್ರ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. || ೬ ||

| ಸಂಹಿತಾಶಾಸ್ತ್ರಃ |

ಅಧಾ ಮನ್ಯೇ ಶ್ರತ್ತೇ ಅಸ್ಮಾ ಅಧಾಯಿ ವೃಷಾ ಚೋದಸ್ವ
ಮಹತೇ ಧನಾಯ |

ಮಾ ನೋ ಅಕೃತೇ ಪುರುಹೂತ ಯೋನಾವಿಂದ್ರ ಹೃದ್ಯದ್ಭ್ಯೋ
ವಯ ಆಸುತಿಂ ದಾಃ || ೭ ||

ಪದಗುಣಃ

ಅಧ | ಮನ್ಯೇ | ಶ್ರತ್ | ತೇ | ಅಸ್ಮೈ | ಅಧಾಯಿ | ವೃಷಾ | ಚೋದಸ್ವ |
ಮಹತೇ | ಧನಾಯ |

ಮಾ | ನಃ | ಅಕೃತೇ | ಪುರುಹೂತ | ಯೋನೌ | ಇಂದ್ರ | ಹೃದ್ಯತ್ ಭ್ಯಃ |
ವಯಃ | ಆಸುತಿಂ | ದಾಃ || ೭ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಅಧಾಧಾನಂತರಂ ಮನ್ಯೇ | ತ್ವಾಂ ಮನಸಾ ಜಾನಾಮಿ | ತೇ ತನಾಸ್ಮೈ ಬಲಾಯ
ಶ್ರದಧಾಯಿ | ಅಸ್ಮಾಭಿಃ ಶ್ರದ್ಧಾ ಕೃತಾ | ತ್ವದೀಯಬಲನಿಷಯಮಾದರಾತಿಶಯೇನ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಕೃತಮಿ-
ತ್ಯರ್ಥಃ | ವೃಷಾ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾ ಸ ತ್ವಂ ಮಹತೇ ಪ್ರೌಢಾಯ ಧನಾಯ ಚೋದಸ್ವ | ಚೋದಯ |
ಅಸ್ಮಾನ್ಪ್ರೇರಯ | ಹೇ ಪುರುಹೂತ | ಪುರುಭಿರ್ಬಹುಭಿರ್ಯಜಮಾನ್ಯೇರಾಹೂತೇಂದ್ರ | ಅಕೃತೇನಿಷ್ಪಾದಿತೇ
ಧನಶೂನ್ಯೇ ಯೋನೌ | ಗೃಹನಾಮೃತತ್ | ಗೃಹೇ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ಮಾ ದಾಃ | ನಿಧೇಹಿ | ಧನಧಾನ್ಯಪೂರ್ಣೇ
ಗೃಹೇಽಸ್ಮಾನ್ವಾಸಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಪಿ ಚ ಹೇ ಇಂದ್ರ ಹೃದ್ಯದ್ಭ್ಯೋ ಬುಭುಕ್ಷಿತೇಭ್ಯೋಽನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ
ಸ್ತೋತ್ರೈಃ ಭ್ಯೋ ವಯೋಽನ್ಮ ಮಾಸುತಿಂ ಸೇಯಂ ಕ್ಷೀರಾದಿಕಂ ಚ ದಾಃ | ದೇಹಿ || ಅಧಾಯಿ | ದಧಾತೇಃ
ಕರ್ಮಣಿ ಲುಜಿ ಚ್ಛೇಷ್ಟಿಣ್ | ಅತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್ವತೋರಿತಿ ಯುಕ್ | ಹೃದ್ಯದ್ಭ್ಯಃ | ಹೃದ
ಬುಭುಕ್ಷಾಯಾಂ | ದಿನಾದಿತ್ತಾತ್ ಶ್ಮನ್ | ನಿತ್ಯಾದ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಅಥ—ಒಡನೆಯೇ | ಮನೈ—(ನಿನ್ನ) ಧ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೇನೆ |
ತೇ—ನಿನ್ನ | ಅಸ್ಮೈ—ಈ ಬಲಕ್ಕೆ | ಶ್ರತ್ ಅಥಾಯಿ—ಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವಕವಾದ ಭಕ್ತಿಯು ಸಲ್ಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ |
ಮೃಷಾ—(ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು) ಸುರಿಸುವ ನೀನು | ಮಹತೇ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ | ಧನಾಯ—ಧನಕ್ಕೆ |
ಚೋದಸ್ವ—(ನಾವು ಭಾಗಿಗಳಾಗುವಂತೆ) ಪ್ರೇರಿಸು (ಸಹಾಯಮಾಡು) | ಪುರುಹೂತೇ—ಅನೇಕರಿಂದ ಕರೆಯ
ಲ್ಪಡುವ ಇಂದ್ರನೇ, | ಅಕೃತೇ—ಧನರಹಿತವಾದ | ಯೋನೌ—ಮನೆಯಲ್ಲಿ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಮಾ—
ಇಡಬೇಡ (ಮತ್ತು) | ಹೃದ್ಯಧ್ಯೈ—ಹಸಿವಿನಿಂದ ಬಳಲುವ ಇತರ ಭಕ್ತರಿಗೂ ಸಹ | ವಯಃ—ಅನ್ನವನ್ನೂ |
ಆಸುತಿಂ—ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳನ್ನೂ | ದಾಃ—ಕೊಡು |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಧ್ಯಾನವನ್ನು ಈಗಲೇ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ನಿನ್ನ ಬಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನಿಟ್ಟು ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತೇನೆ. ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವವನಾಗಿ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಧನವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ನಮಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡು. ಪುರುಹೂತನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮ್ಮನ್ನು ಧನರಹಿತವಾದ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇಡಬೇಡ. ಮತ್ತು ನಮಗೆ ಕೊಡುವಂತೆಯೇ ಹಸಿವಿನಿಂದ ಬಳಲುವ ಇತರ ಭಕ್ತರಿಗೂ ಸಹ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳನ್ನೂ ಕೊಡು.

English Translation

Hence, Indra, I meditate on you ; on this (your power) has our trust been placed : showerer (of benefits), direct us to great wealth ; consign us not, you who are invoked by many, to a destitute dwelling ; give, Indra, food and drink to the hungry.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಥ—ಅನಂತರ ಎಂದಾಗಲಿ, ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಶ್ರದ್ಧೆಯಲ್ಲದೆ ಅಥವಾ ಶ್ರದ್ಧೆಯೊಡನೆ ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ಮನೈ—ತ್ವಾಂ ಮನಸಾ ಜಾನಾಮಿ | ನಿನ್ನನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ ಎಂದರೆ ನಿನ್ನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಚಿಂತಿಸುತ್ತಿರುತ್ತೇನೆ, ಮತ್ತು ಅಸ್ಮೈ ಶ್ರತ್ ಅಥಾಯಿ—ಈ ನಿನ್ನ ಬಲಕ್ಕೆ ಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವಕವಾದ ಭಕ್ತಿಯು ಸಲ್ಲಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ,

ಅಥಚಬ್ಧೋಽತ್ರ ಪದಪೂರಣಃ ಅಪಿ ಚೇತ್ಯಸ್ಯ ವಾ ಸ್ಥಾನೇ | ಅಪಿ ಚ ಮನೈ ಶ್ರತ್ | ಮನ್ಯತೇ ಇತಿ ಕಾಂತಿಕರ್ಮಾ | ಶ್ರದಿತ್ಯಪಿ ಸತ್ಯನಾಮ | ಸತ್ಯಮಿದಂ ಕಾಮಯೇಽಹಂ | ಅಥ ಋಬ್ದಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಎಂದರ್ಥ. ಶ್ರತ್ ಎಂದರೆ ಸತ್ಯ. ಮನ್ಯತೇ ಎಂಬುದು ಕಾಂತಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಸತ್ಯವಾಗಿಯೂ

ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಆದರೆ ಯಾವುದನ್ನು ಎಂಬ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ಸೋಮಾದಿ ಹವಿಃ | ಸೋಮರಸಾದ್ಯಾಹುತಿಗಳು. ಸೋಮಾದ್ಯಾಹುತಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲು ನಾನು ಸತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವೆಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನನ್ನ ಈ ಶ್ರದ್ಧಾಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು ಕೊಂಡು ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಧನಕ್ಕೆ ಭಾಗಿಗಳಾಗುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಅಕೃತೇ—ಅನಿಷ್ಟಾದಿತೇ ಧನಶೂನ್ಯೇ | ಧನರಹಿತವಾದ ಎಂದಾಗಲಿ, ಅಸಂಸ್ಕೃತೇ ಅಯೋಗ್ಯವಾದ ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯೋನೌ—ಗೃಹೇ | ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಯೋನಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಒಂದನೇ ಋಕ್ನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ದುರೋಕ್ತಶೋಚಿಃ ಕೃತುರ್ನ ನಿತ್ಯೋ ಜಾಯೇವ ಯೋನಾವರಂ ವಿಶ್ವಸ್ಮೈ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೬೬-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ನುಗಳಲ್ಲಿ ಯೋನಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗೃಹವೆಂದರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಗೃಹವೆಂದರ್ಥ. ಅಸಂಸ್ಕೃತ ವಾದುದೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅನರ್ಹವಾದುದೂ ಆದ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಇರಿಸಬೇಡ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಆಸುತಿಂ—ಪೇಯಂ ಕ್ಷೀರಾದಿಕಂ | ಕುಡಿಯಲು ರಸರೂಪವಾದ ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳನ್ನು, ಎಂದರ್ಥ.

ತ್ವಯಾ ಮರ್ತಾಸಃ ಸ್ವದಂತ ಆಸುತಿಂ ತ್ವಂ ಗರ್ಭೋ ನೀರುಧಾಂ ಜಜ್ಞಿಷೇ ಶುಚಿಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೨-೧-೧೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ನುಗಳಲ್ಲಿ ಆಸುತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಭಿಷುತನಾದುದೂ ರಸರೂಪವಾದುದೂ ಕ್ಷೀರಾದ್ಯನ್ನವೆಂದರ್ಥ. ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಕೊಡು ಎಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅಧಾ—ಅಥ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಧಕಾರಾದೇಶ. ನಿಪತಾತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮನ್ಯೇ—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ. ಧಾತು. ದಿನಾದಿ. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಧಾಯಿ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಸ್ತೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿ ಬಂದಾಗ ಚಿಣ್ ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಚಿಣಾದೇಶ. ಆದಂತಧಾತುನಾದುದರಿಂದ ಆತೋಯುಕ್ ಚಿಣ್ ಕೃತೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಣ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಯುಕಾಗಮ. ಚಿಣೋಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೪)

ಎಂಬುದರಿಂದ ಚೀನಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಥಾಯಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚೋದಸ್ವ—ಚುದ ಪ್ರೇರಣೇ. ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಧಾಸಿಗೆ ಸೇ ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಸನಾಭ್ಯಾಂ ನಾಮೌ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಸ. ಛಂದಸ್ಸು—ಭಯಥಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಣೀರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣೀಚಿಗೆ ಲೋಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಕೃತೇ—ನ ಕೃತಂ ಅಕೃತಂ: ತಸ್ಮಿನ್. ನಜಾತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ. ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕ್ಷುಧ್ಯಪ್ಯುಃ—ಕ್ಷುಧ ಬುಭುಕ್ಷಾಯಾಮ್. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ದಿನಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ ಕ್ಷುಧ್ಯತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಶ್ಯನ್ ನಿತ್ವಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯು ದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಾಃ—ಡುದಾಳ್ ವಾನೇ ಧಾತು. ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಐದನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. || ೭ ||

— :೦: —

ಸಂಹಿತಾಸಾರ:

ಮಾ ನೋ ವಧೀರಿಂದ್ರ ಮಾ ಪರಾ ದ್ರಾ ಮಾ ನಃ ಪ್ರಿಯಾ

ಭೋಜನಾನಿ ಪ್ರ ಮೋಷೀಃ ।

ಆಂಡಾ ಮಾ ನೋ ಮಘವಜ್ಞಕ್ತು ನಿರ್ಭೀನ್ಮಾ ನಃ ಪಾತ್ರಾ

ಭೇತ್ಸಹಜಾನುಷಾಣಿ || ೮ ||

ಸದಶಾತಃ

ಮಾ | ನಃ | ವಧೀಃ | ಇಂದ್ರ | ಮಾ | ಪರಾ | ದಾಃ | ಮಾ | ನಃ | ಪ್ರಿಯಾ |

ಭೋಜನಾನಿ | ಪ್ರ | ಮೋಷೀಃ |

ಆಂಡಾ | ಮಾ | ನಃ | ಮಘಃ | ವನ್ | ಶಕ್ರ | ನಿಃ | ಭೀತ್ | ಮಾ | ನಃ | ಸಾ-

ತ್ರಾ | ಭೀತ್ | ಸಹಃ | ಜಾನುಷಾಣಿ || ೮ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಇಂದ್ರ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ಮಾ ವಧೀಃ | ಮಾ ಹಿಂಸೀಃ | ಸರ್ವದಾ ರಕ್ಷೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಪಿ ಚ ಮಾ ಪರಾ ದಾಃ | ಮಾ ಪರಿತ್ಯಾಕ್ಷೀಃ | ಪರಾದಾನಂ ಪರಿತ್ಯಾಗಃ | ಅಸ್ಮತ್ಕೃತಾಂ ಪೂಜಾಂ ಸರ್ವದಾ ಗೃಹಾ-
ಣೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಪಿ ಚ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಪ್ರಿಯಾ ಪ್ರಿಯಾಣೀಪ್ಸಿತಾನಿ ಭೋಜನಾನ್ಯುಪಭೋಗ್ಯಾನಿ ಧನಾನಿ ಮಾ ಪ್ರಮೋಷೀಃ | ಮಾಪಹಾರ್ಷೀಃ | ಅಸ್ಮಾಸ್ತೇವ ಧನಾನಿ ಯಥಾ ಸ್ಯುಸ್ತಥಾ ಕುರ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಹೇ ಮಘವನ್ ಧನವನ್ ಶಕ್ರ ಸರ್ವಕಾರ್ಯಶಕ್ತೇಂದ್ರ ನೋಽಸ್ಮಾಕಮಾಂಡಾಂಡಸಂಬಂಧಿನಿ ಗರ್ಭ-
ರೂಪೇಣ ನಿಷಿಕ್ತಾನ್ಯುಪೇತ್ಯಾನಿ ಮಾ ಭೀತ್ | ಮಾ ಭಿನಃ | ಗರ್ಭರೂಪೇಣಾವಸ್ಥಿತಾನಸ್ಮತ್ಪುತ್ರಾನ್ರಕ್ಷೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಮಾ ಚ ನಃ ಸಾತ್ರಾ | ಪತಂತಿ ಗಚ್ಛಂತಿ ಗಮನಸಮರ್ಥಾನಿ ಯಾನಿ ತಾನ್ಯುಪೇತ್ಯಾನಿ ಸಾತ್ರಾಣಿ | ತಾನಿ ಚ್ಛ ಮಾ ಭೀತ್ | ಮಾ ಭಿದಃ | ಸಹಜಾನುಷಾಣಿ | ಜಾನುಭ್ಯಾಂ ಯಾನಿ ಭೂಮಿಂ ಸನಂತಿ | ಗಚ್ಛಂತೀ-
ತ್ಯರ್ಥಃ | ತಾನಿ ಜಾನುಷಾಣಿ | ತೈಃ ಸಹಿತಾನಿ ಮಾ ವಿನೀನಶಃ || ವಧೀಃ | ಹಂತೇರ್ಮಾಜು ಲುಜಾ ಚೇತಿ ವಧಾದೇಶಃ | ಸ ಚಾದಂತಃ | ಸಿಚ್ | ಅತೋ ಲೋಪ ಇತ್ಯೆಕಾರಲೋಪಃ | ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿ-
ವದ್ಭಾವಾದತೋ ಹಲಾದೇರಿತಿ ವೃದ್ಧಿಭಾವಃ | ಇಟ ಈಟೇತಿ ಸಿಚೋ ಲೋಪಃ | ಮೋಷೀಃ | ಮುಷ ಸ್ತೇಯೇ | ಲುಜಃ ಸಿಚಃ ಇಟ್ | ನೇಟೇತಿ ವೃದ್ಧಿಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಭೀತ್ | ಭಿದಿರ್ ವಿದಾರಣೇ | ಲುಜಃ ಸಿಪಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ಲಘೂಪಧಗುಣಃ | ಹಲ್ವಾಶಿಬ್ಬಿ ಇತಿ ಸಿಚೋ ಲೋಪಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಮಾ ವಧೀಃ—ಹಿಂಸೆಮಾಡಬೇಡ. | (ಮತ್ತು)
ಮಾ ಪರಾ ದಾಃ—ತ್ಯಜಿಸಬೇಡ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಪ್ರಿಯಾ—ಅಪೇಕ್ಷಿತಗಳಾದ | ಭೋಜನಾನಿ—ಅನುಭೋಗ

ಧನಗಳನ್ನು | ಮಾ ಪ್ರಮೋಷೀಃ—ಕಸಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಡ | ಮಘವನ್—ಧನವಂತನಾದ | ಶಕ್ರೆ—ಸರ್ವ
ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ಸಮರ್ಥನಾದ ಇಂದ್ರನೇ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಅಂಡಾ—ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಸಂತಾನಗಳನ್ನು |
ಮಾ ಭೇತ್—ಮುರಿಯಬೇಡ. | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಪಾತ್ರಾ—ಸಂಚರಿಸುವ ವಯಸ್ಸುಳ್ಳ ಪುತ್ರರನ್ನೂ | ಮಾ ಚೆ-
ಭೇತ್—ನಾಶಮಾಡಬೇಡ. | ಸಹಜಾನುಷಾಣಿ—ಮುಂಡಿಯಿಟ್ಟು ತೆವಳುವ ಮಕ್ಕಳನ್ನೂ (ಹಿಂಸಿಸಬೇಡ) |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಬೇಡ. ಮತ್ತು ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಕೊಡದೆ ತ್ಯಾಗಮಾಡಲೂ
ಬೇಡ. ನಮಗೆ ಅಮೂಲ್ಯವಾದುದೂ ಅತ್ಯಪೇಕ್ಷಿತಗಳಾದುದೂ ಆದ ನಮ್ಮ ಅನುಭೋಗಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಕಸಿದು
ಕೊಳ್ಳಬೇಡ. ಸರ್ವಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ಸಮರ್ಥನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮ್ಮ ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಸಂತಾನಗಳನ್ನೂ
ಮುಂಡಿಯಿಟ್ಟು ತೆವಳುವ ಮಕ್ಕಳನ್ನೂ, ನಡೆಯಲು ಸಮರ್ಥರಾದ ಮಕ್ಕಳನ್ನೂ ಸಹ ಕೊಂಚವೂ ಹಿಂಸಿಸದೆ ಎಲ್ಲ
ರನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸು.

English Translation

Harm us not, Indra, abandon us not; deprive us not of the enjoy-
ments that are dear to us ; injure not affluent Sakra, our unborn offspring ;
harm not those who are capable (only of crawling) on their knees.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಇಂದ್ರನು ರಕ್ಷಕನಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ತಪ್ಪು ಮಾಡುವವರನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುವವನು. ಅಸುರರನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವವನು.
ದುಷ್ಟರನ್ನು ತ್ಯಜಿಸುವವನು. ಅವರ ಆಸ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಸಿದುಕೊಳ್ಳುವವನು. ಅದುದರಿಂದ ಅವನ ಈ ಶಿಕ್ಷಕನಾದ
ಶಕ್ತಿಗೆ ಬೆದರುವುದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸಹಜವಾದುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಕ್ರೌರ್ಯವನ್ನು ಯಜ್ಞಕರ್ತರ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸ
ಬಾರದೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಮಾ ಪರಾದಾಃ—ಪರಾದಾನಂ ಪರಿತ್ಯಾಗಃ | ಮಾ ಪರಿತ್ಯಾಕ್ರೀಃ | ತ್ಯಜಿಸಬೇಡ. ಅಥವಾ ಅಸುರರ
ವಶಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಡಬೇಡ, ಎಂದರ್ಥ. ಪರಾದಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಿಕ್ರಯವೆಂಬ
ಅರ್ಥವಿದೆ.

ಮಹೇ ಚನ ತ್ವಾಮದ್ರಿವಃ ಪರಾ ಶುಲ್ಕಾಯ ದೇಯಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧-೫)

ಮಹತೇಽಪಿ ಶುಲ್ಕಾಯ ನ ವಿಕ್ರೇಣಾನಿ | ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇತರಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ತ್ಯಜಿಸ
ಬೇಡವೆಂದೇ ಅರ್ಥ.

ಭೋಜನಾನಿ—ಭೋಜನಶಬ್ದವು ಧನಸಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯) ಉಪಭೋಗ್ಯಾನಿ
ಧನಾನಿ | ಅನುಭವಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಧನಗಳನ್ನು ಎಂದರ್ಥ.

ವಿಶ್ವಾ ಅಗ್ನೇ ಅಭಿಯುಜೋವಿಹತ್ಯಾ ಶತ್ರುಯತಾಮಾ ಭರಾ ಭೋಜನಾನಿ |

(ಮ. ಸಂ. ೫-೪-೫)

ಇಹೇದೈಷಾಂ ಕೃಣುಹಿ ಭೋಜನಾನಿ ಯೇ ಬರ್ಹಿಷೋ ನಪೋವೃತ್ತಿಂ ನ ಜಗ್ಮುಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೧-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭೋಜನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನವೆಂದರ್ಥವಾಗುವಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಧನವೆಂದರ್ಥ.

ಶಕ್ರ—ಸರ್ವಕಾರ್ಯಸಮರ್ಥೇಂದ್ರ | ಸಕಲಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ಸಮರ್ಥನಾದವನು ಎಂದು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಶಕ್ರನೆಂದರೆ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. (ಆದರೆ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ವಿಶೇಷವು ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದರೆ ಇದು ಅಪರೂಪ.) ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನೇ ವರ್ಣಿಸುವ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ.

ಪಾತ್ರಾ—ಪತಂತಿ, ಗಚ್ಛಂತಿ ಗಮನಸಮರ್ಥಾನಿ ಯಾನ್ಯಪತ್ಯಾನಿ | ಸಂಚರಿಸುವ ವಯಸ್ಸುಳ್ಳ ಮಕ್ಕಳನ್ನು (ಹಿಂಸಿಸಬೇಡ)

ಅಂಡಾ—ಅಂಡಸಂಬಂಧೀನಿ ಗರ್ಭರೂಪೇಣ ನಿಷ್ಪ್ರಾನ್ಯಪತ್ಯಾನಿ ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಶಿಶುಗಳನ್ನೂ (ಹಿಂಸಿಸಬೇಡ)

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವಧೀಃ—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲುಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಲುಜಃ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವಧಾದೇಶ. ಅದು ಅದಂತ. ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚಾದೇಶ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅತೋಲೋಪಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಧ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಿಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪೈಕ್ತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಡಾಗಮ. ಅಲೋಪಕ್ಕೆ ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ ಪೂರ್ವವಿಧೌ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಿಚಿವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಸದೇಷು—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಟಿ ಈಟಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ನಮಾಜ್‌ಯೋಗೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಾಃ—ಐದನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

ಭೋಜನಾನಿ—ಭುಜ ಪಾಲನಾಭ್ಯವಹಾರಯೋಃ ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೋಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಯುವೋರನಾಕೌ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಲಿತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮೋಕ್ಷೀಃ—ಮುಷ ಸ್ತೇಯೇ. ಲುಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪಿಗೆ ಇಕಾರಲೋಪ. ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚ್. ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ವೃದ್ಧಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನೇಟಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪ್ಯಕ್ತೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಈಡಾಗಮ ಬಂದಾಗ ಇಟಿಈಟಿ—ಸೂತ್ರ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಮಾಜ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಂಡಾ—ಅಂಡಸ್ಯ ಇಮಾನಿ ಅಂಡಾನಿ. ತಸ್ಯೇದಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಣ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ತದ್ಧಿತೇಷ್ವ-ಚಾನಾದೇಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶಿ ಆದೇಶ ಬಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಶೇತ್ವಂದಸಿ ಬಹು-ಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಗೆ ಲೋಪ.

ಭೇತ್—ಭದಿರ್ ವಿದಾರಣೇ. ಧಾತು. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇತೆತ್ತ್ವ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ (ಶ್ವಮ್) ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಕ್ತಸಿಪಿಗೆ ಲೋಪ. ಮಾಜ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಾವಸಾನೇ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯದಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಹಜಾನುಷಾಣಿ—ಷಣ ಸಂಭಕ್ತಾ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜನಸನಖನಾಂ ಸನ್ಯುಲೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ವ. ಜಾನುಭ್ಯಾಂ ಸನಂತಿ ಇತಿ ಜಾನುಷಾಣಿ. (ಮೊಣಕಾಲುಗಳಿಂದ ನಡೆಯುವವುಗಳು) ಜಾನುಷ್ಯಃ ಸಹಿತಾನಿ ಸಹಜಾನುಷಾಣಿ. ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೮ ||

ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ

ಅರ್ನಾಜೀಹಿ ಸೋಮಕಾಮಂ ತ್ವಾಹುರಯಂ ಸುತಸ್ತಸ್ಯ ಪಿಬಾ
ಮದಾಯ ।

ಉರು॑ವ್ಯಚಾ॑ ಜ॒ತರ॑ ಆ ವ್ಯ॑ಷಸ್ವ॒ ಪಿ॒ತೇ॑ವ॒ ನಃ ಶೃ॑ಣು॒ಹಿ ಹೂ॑.
ಯಮಾ॑ನಃ || ೯ ||

ಸದಪಾಠಃ

ಅ॒ರ್ವಾ॒ಜ್ಞಃ | ಆ | ಇ॒ಹಿ | ಸೋ॑ಮಃ॒ ಕಾ॒ನುಂ | ತ್ವಾ | ಆ॒ಹುಃ | ಅ॒ಯಂ |
ಸು॒ತಃ | ತಸ್ಯ॑ | ಪಿ॒ಬ | ಮ॒ದಾ॒ಯ |
ಉರು॑ವ್ಯಚಾಃ | ಜ॒ತರೇ॑ | ಆ | ವ್ಯ॑ಷಸ್ವ॒ ಪಿ॒ತಾ॒ ಇ॒ವ | ನಃ | ಶೃ॑ಣು॒ಹಿ |
ಹೂ॑ಯಮಾ॑ನಃ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಸವನೇರ್ವಾಜ್ಞೇಹೀತ್ಯೇಷಾ ಪೋತುಃ ಪ್ರಸ್ಥಿತಯಾಜ್ಯಾ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ
ಅರ್ವಾಜ್ಞೇಹಿ ಸೋಮಕಾನುಂ ತ್ವಾಹುಸ್ತವಾಯಂ ಸೋಮಸ್ತಮೇಹ್ಯರ್ವಾಜ್ಞಃ | ಅ. ೫-೫ | ಇತಿ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಮರ್ವಾಜ್ಞ ಅಸ್ತದಭಿಮುಖಃ ಸನ್ ಏಹಿ | ಆಗಚ್ಛ | ಕಿಂ ಕಾರಣಮಿತಿ ಚೇತ್
ಯಸ್ಮಾತ್ತ್ವಾಂ ಸೋಮಕಾನುಂ ಸೋಮವಿಷಯಾಭಿಲಾಷಮಾಹುಃ ಪುರಾವಿದಃ ಕಥಯಂತಿ | ಅಯಂ
ಮಸ್ಮದೀಯಃ ಸೋಮಃ ಸುತಃ | ಋತ್ವಿಗ್ವಿರಭಿಷುತಃ | ಅತ ಆಗಚ್ಛೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಗತ್ಯ ಚ ಮದಾಯ
ಹರ್ಷಾರ್ಥಂ ತಸ್ಯ ತಮಸ್ಮದೀಯಮಭಿಷುತಂ ಸೋಮಂ ಪಿಬ | ಏತದೇವ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕ್ರಿಯತೇ | ಉರು॑-
ವ್ಯಚಾ ಉರು॑ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಂ ವ್ಯಚೋ ವ್ಯಾಪನಂ ಯಸ್ಯ ತಾದೃಶೋ ಮಹಾವಯವೋ ಭೂತ್ವಾ ಜತರ
ಆತ್ತೀಯ ಉದರ ಆ ವ್ಯಷಸ್ವ | ಸೋಮಮಾಸಿಂಚಿ | ಆ ಸಮಂತಾತ್ಪೂರಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂಭೂತಸ್ತುಂ
ಹೂಯಮಾನಃ ಸ್ತುತಿಭಿರಾಹೂಯಮಾನಃ ಸನ್ ಪಿತೇವ ಪುತ್ರಾಣಾಂ ವಾಕ್ಯಾನಿ ಶೃಣೋತಿ ತಥಾ
ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ವಾಕ್ಯಾನಿ ಶೃಣುಹಿ | ಶೃಣು || ಸೋಮಕಾನುಂ | ಸೋಮವಿಷಯಃ ಕಾನೋಽಭಿಲಾಷೋ
ಯಸ್ಯ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಆಹುಃ | ಬ್ರುವಃ ಪಂಚಾನಾಮಾದಿತ ಆಹೋ
ಬ್ರುವಃ | ಪಾ. ೩-೪-೮೪ | ಇತಿ ರೋರುಸಾದೇಶೋ ಧಾತೋರಾಹಾದೇಶಶ್ಚ | ತಸ್ಯ | ಕ್ರಿಯಾಗ್ರಹಣಂ
ಕರ್ತವ್ಯಮಿತಿ ಕರ್ಮಣಃ ಸಂಪ್ರದಾನತ್ವಾಚ್ಚ ತುರ್ಯರ್ಥೇ ಸ್ಥಿರಃ | ಮದಾಯ | ಮದೀ ಹರ್ಷೇ |
ಮದೋನುಪಸರ್ಗ ಇತಿ ಭಾವೇತ್ | ಉರು॑ವ್ಯಚಾಃ | ವ್ಯಚಿ ವ್ಯಾಜೀಕರಣೇ | ಔಷಾದಿಕೋಽಸಿ-
ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ವ್ಯಚೇಃ ಕುಟಾದಿತ್ವಮನಸೀತಿ ವಚನಾತ್ | ಕಾ. ೧-೨-೧-೧ | ಜಿತ್ವಾ ಭಾವೇನ ಸಂಪ್ರ-

ಸಾರಣಾಭಾವಃ | ಸರಾದಿಶ್ಛಂಧಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯುತ್ತರಸದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ಉರು ವಿಚಿತಿ
ವ್ಯಾಪ್ನೋತೀತ್ಯುರುವ್ಯಚಾಃ | ಕೃದುತ್ತರಸದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ವೃಷಸ್ವ | ವೃಷ ಸೇಚಿನೇ | ವೃತ್ಯ-
ಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯಾ | ಶೃಣುಹಿ | ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾಚ್ಛಂಧಸಿ ವಾವಚಿನಮಿತಿ ಹೇರ್ಲು-
ಗಭಾವಃ ||

|| ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಸೋಮಕಾಮಂ—ಸೋಮರಸದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟವುಳ್ಳವ
ನೆಂದು | ಆಹುಃ—(ಪ್ರಾಜ್ಞರು) ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. | ಅಯಂ—ನಮ್ಮ ಈ ಸೋಮರಸವು | ಸುತೇ—ಹಿಂಡಿ
ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. (ಆದ್ದರಿಂದ) | ಅರ್ವಾಜ್—ನಮ್ಮ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ | ಏಹಿ—ದಯಮಾಡು | ಮದಾಯೆ—
(ನಿನ್ನ) ಹರ್ಷಾರ್ಥವಾಗಿ | ತಸ್ಯ—ಆ ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಪಿಬ—ಕುಡಿ | ಉರುವ್ಯಚಾಃ—ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ
ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಅವಯವವುಳ್ಳವನಾಗಿ | ಜತರೇ—(ನಿನ್ನ) ಉದರದಲ್ಲಿ | ಆ ವೃಷಸ್ವ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸುರಿ.
(ತುಂಬು) | ಹೂಯಮಾನಃ—(ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ) ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟು | ಪಿತೇವ—(ಮಕ್ಕಳ ಮಾತನ್ನು
ಆಲಿಸುವ) ತಂದೆಯಂತೆ | ನಃ—ನಮ್ಮ (ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು) | ಶೃಣುಹಿ—ಆಲಿಸಿಕೇಳು. |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನಗೆ ಸೋಮರಸವು ಬಹಳ ಪ್ರಿಯವೆಂದು ಪ್ರಾಜ್ಞರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ನಾವು ನಿನಗಾಗಿ
ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧಮಾಡಿದ್ದೇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ದಯಮಾಡು. ನಿನ್ನ
ಹರ್ಷಾರ್ಥವಾಗಿ ಆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕುಡಿ. ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಅವಯವಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿ ನಿನ್ನ ಉದರ
ವನ್ನು ಹಿಗ್ಗಿಸಿ ಆ ರಸವನ್ನು ತುಂಬು. ನಾವು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿ ಕರೆದಾಗ ತಂದೆಯು ಮಕ್ಕಳು ಕೂಗಿದಾಗ ಆ ಮಾತನ್ನು
ಕೇಳುವಂತೆ ನೀನೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯವನ್ನು ಆಲಿಸಿ ಕೇಳು.

English Translation

Come into our presence ; they have colled you, fond of the Soma-juice r
it is prepared ; drink of it for your exhilaration : vast of limba, distend you
stomach, and, when invoked, hear us, as a father (listens to the words of hi
son).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮದಾಯೆ—ಮದೀ ಹರ್ಷೇ ಧಾತು. ಮದೋಽನುಪಸರ್ಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕ
ವಚನಾಂತರೂಪ.

ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನದಲ್ಲಿ ಅರ್ವಾಜೀರಿಂ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪೋತ್ಯವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಪ್ರಸ್ಥಿತಯಾಜ್ಯಾ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ— ಅರ್ವಾಜೀರಿಂ ಸೋಮಕಾಮಂ ತ್ವಾಹುಸ್ತವಾಯಂ ಸೋಮಸ್ತನ್ಮೇಹ್ಯರ್ವಾಜ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು (ಆ. ೬-೫).

ಸೋಮಕಾಮಂ ಆಹುಃ—ಸೋಮರಸದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟವುಳ್ಳವನೆಂದು ಪ್ರಾಜ್ಞರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅಯಂ ಸುತಃ ಈ ರಸವು ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಸೋಮರಸವು ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಈ ಸೋಮರಸದ ಪಾನದಿಂದ ಇಂದ್ರನ ವೀರ್ಯವು ಅತ್ಯತಿಶಯವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇವನು ಉತ್ಪನ್ನ ನಾದೊಡನೆಯೇ ಇವನ ತಾಯಿಯು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕುಡಿಸಿದುದರಿಂದ ಇದೇ ಇವನ ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾದ ಆಹಾರ ವೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಅದ್ರೋಘಃ ಸತ್ಯಂ ತವ ತನ್ಮಹಿತ್ವಂ ಸದ್ಯೋ ಯಜ್ಞತೋ ಅಪಿಬೋ ಹ ಸೋಮಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೨-೯)

ತ್ವಂ ಸದ್ಯೋ ಅಪಿಬೋ ಜಾತ ಇಂದ್ರ ಮದಾಯ ಸೋಮಂ ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೨-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅವನ ತಾಯಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ ಇವನಿಗೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿಸು ದುದೂ ಅದರಿಂದ ಅವನ ಮಹತ್ತ್ವವು ವೃದ್ಧಿಯಾದುದೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ವಯೋ ನ ವೃಕ್ಷಂ ಸುಪಲಾಶಮಾಸದನ್ನೋಮಾಸ ಇಂದ್ರಂ ಮಂದಿನಶ್ಚ ಮೂಷಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೩-೪)

ಅಪೋ ನ ಸಿಂಧುಮಭಿ ಯತ್ಸಮಕ್ಷರನ್ನೋಮಾಸ ಇಂದ್ರಂ ಕುಲ್ಯಾ ಇವ ಹೃದಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೩-೭)

ಪಕ್ಷಿಗಳು ಪರ್ಣಭರಿತವಾದ ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ಹೋಗಿ ಸೇರುವಂತೆಯೂ, ನದಿಗಳು ಸಾಗರವನ್ನು ಹೋಗಿ ಸೇರುವಂತೆಯೂ ಸೋಮರಸಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೇರಿದವೆಂದೂ,

ಏಕಯಾ ಪ್ರತಿಧಾಪಿಬತ್ಸಾಕಂ ಸರಾಂಸಿ ತ್ರಿಂಶತಂ |

ಇಂದ್ರಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಕಾಣಿಕಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೭೭-೪)

ಇಂತಹ ಆದ್ಯತವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಒಂದೇ ಗುಟೆಗೆ ಮೂವತ್ತು ಘಟಗಳ ತುಂಬ ಕುಡಿದನೆಂದೂ,

ಯಃ ಕುಕ್ಷಿಃ ಸೋಮಪಾತಮಃ ಸಮುದ್ರ ಇವ ಪಿನ್ವತೇ |

ಉರ್ವೀರಾಪೋ ನ ಕಾಕುಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮-೭)

ಇವನ ಉದರಕುಕ್ಷಿಯು ಸಾಗರದಂತೆ ಆಳವಾಗಿರುವುದಾಗಿಯೂ, ನಾನಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ವೀರೈದಾಯಕನಾದುದೂ ಅತ್ಯಂತ ಅವಶ್ಯನಾದುದೂ, ಆಪ್ಯಾಯಮಾನನಾದುದೂ ಆದ ಸೋಮರಸಪಾನದಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರನು,

ಅನಂಶೇ ದ್ಯಾಮಸ್ತಭಾಯೆದ್ವೈಹಂತಮಾ ರೋದಸೀ ಅಪ್ಯಣಿದಂತರಿಕ್ಷಂ |

ಸ್ಥಾರಯತ್ಪೃಥಿವೀಂ ಪಪ್ರಥಚ್ಚ ಸೋಮಸ್ಯ ತಾ ಮದೆ ಇಂದ್ರಶ್ಚ ಕಾರ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೫-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ವೀರೈಶಾಲಿಯಾಗಿಯೂ ಹರ್ಷಿತನಾಗಿಯೂ ಯುದ್ಧೋನ್ಮತ್ತನಾದುದೂ, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಧರಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದುದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉರುವ್ಯಚಾಃ—ಉರು ವಿಸ್ತೀರ್ಣಂ ವ್ಯಚೋ ವ್ಯಾಪನಂ ಯಸ್ಯ ತಾದೃಶೋ ಮಹಾವಯವೋ ಭೂತ್ವಾ | ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಮಹತ್ವಾದ ಅವಯವಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು ಎಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಮಹಾ ಅಸಿ ಮಹಿಷ ವೃಷ್ಟ್ಯೇಭಿರ್ಧನಸ್ಪುದುಗ್ರ ಸಹಮಾನೋ ಅನ್ಯಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪೬-೨)

ಪ್ರ ಮಾತ್ರಾಭೀ ರಿರಿಚೇ ರೋಚಮಾನಃ ಪ್ರ ದೇವೇಭಿರ್ವಿಶ್ವತೋ ಅಪ್ರತೀತಃ |

ಪ್ರ ಮಜ್ಮನಾ ದಿವ ಇಂದ್ರಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಪ್ರೋರೋರ್ಮಹೋ ಅಂತರಿಕ್ಷಾದೃಜೀಷೀ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪೬-೩)

ಇತ್ಯಾದಿಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಭಾವವೂ, ಮಹತ್ವವೂ, ಪ್ರಸರಣೆಯೂ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳನ್ನೂ ಮೀರಿ ಹರಡಿದವೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಆ ಅಂಶವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉರುವ್ಯಚಾಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪಿತೇವ ನಃ ಶೃಣುಹಿ—ಮಕ್ಕಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ತಂದೆಯು ಅಲಿಸಿ ಕೇಳುವಂತೆ ನಿನ್ನ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಸದೃಶರಾದ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ನೀನು ಕೇಳಿ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸು.

ತ್ರಾತಾ ನೋ ಬೋಧಿ ದದೃಶಾನ ಅಸಿರಭಿಖ್ಯಾತಾ ಮರ್ಡಿತಾ ಸೋಮ್ಯಾನಾಂ |

ಸಖಾ ಪಿತಾ ಪಿತೃತಮಃ ಪಿತೃಣಾಂ ಕರ್ತೇಮು ಲೋಕಮುಶತೇ ವಯೋಧಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೭-೧೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ಮಾನವರಿಗೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮನಾದ ತಂದೆಯೆಂದೂ ಸಖನೆಂದೂ ಸುಖದಾತನೆಂದೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅದೇ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ಅವನ ಪ್ರೇಮವನ್ನು ಬಯಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಇಹಿ—ಇಹಿ ಗತೌ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಹಿಗ್ ಅಸಿತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೋಮಕಾಮಮ್—ಸೋಮವಿಷಯಃ ಕಾಮ ಅಭಿಲಾಷಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸೋಮಕಾಮಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆಹುಃ—ಬ್ರೂಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ನಾಚಿ. ಧಾತು. ಆದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರ್ಬುಪ್ರತ್ಯಯ ಬ್ರುವಃ ಸಂಚಾನಾಮಾದಿತ ಆಹೋ ಬ್ರುವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ರ್ಬುಗೆ ಉಸಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ಆಹಾದೇಶ. ಉಸ್ಯಪದಾಂತಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಅತಿಜಂತಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತಸ್ಯ—ಸಂಪ್ರದಾನ ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಗ್ರಹಣಂ ಕರ್ತವ್ಯಮ್ ಎಂಬ ವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರದಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಷ್ಠೀ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಿಬ—ಪಾ ಪಾನೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪಾಪ್ರಾಧ್ಯಾ— (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಿಬಾದೇಶ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉರುವ್ಯಚಾಃ—ವ್ಯಚ ವ್ಯಾಜೀಕರಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಟೆಣಾದಿಕವಾದ ಅಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯಚೇಕು-ಟಾದಿತ್ವಮನಸಿ ಎಂದು ಅಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯುದಾಸಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಸಿಗೆ ಗಾಜ್ಞುಟಾದಿಭ್ಯೋ— (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜುತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವ್ಯಚಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಾದಿತ್ವಂನಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅಥವಾ ಉರು ವಿಚಿತಿ ವ್ಯಾಪ್ನೋತಿ ಇತಿ ಉರುವ್ಯಚಾಃ ಆಗ ಗತಿಗಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ವರ ಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃಷಸ್ವ—ವೃಷು ಸೇಚನೇ. ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವೃತ್ಯಯೋ ಬಹು-ಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಧಾಸ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾಸೇಸೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇ ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಸನಾಭ್ಯಾಂ ನಾಮೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವಕ್ಕೆ ನತ್ವ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶೃಣುಹಿ—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಸಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಶ್ರುವಃ ಶೃಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಶೃ ಆದೇಶ. ಶಸಿಗೆ ಶ್ರು ವಿಕರಣ. ಉತೆಕ್—ಸೂತ್ರ

ದಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಉತೇಶ್ವ ಸ್ತೃತ್ಯಯಾ ಚೈಂದಸಿ ವಾ ವಚನಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೬-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವೆಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜ್ಜ ತಿಜ್ಜಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಋಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಣತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. || ೯ ||

ನೂರ ನಾಲ್ಕನೇ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತಿಯಾದುದು.

ನೂರಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಚಂದ್ರಮಾ ಇತ್ಯೇಕೋನನಿಂತತ್ಯೈಚಂ ದ್ವಾದಶಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಅಸಾಂ ಪುತ್ರಸ್ಯ ತ್ರಿತಸ್ಯ ಕೂಪೇ ಪತಿತಸ್ಯ ಕುತ್ಸಸ್ಯ ವಾಷಫಂ | ತಥಾ ಚೋಭಯೋಃ ಕೂಪಸಾತ ಅನ್ನಾಯತೇ | ತ್ರಿತಃ ಕೂಪೇನಹಿತಃ ಕಾಟೇ ನಿಬಾಳ್ವ ಋಷಿರಹ್ವದೂತಯ ಇತಿ ಚ | ತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಾಸಾಂ ಪುತ್ರತ್ವಂ ತೈತ್ತಿರೀಯಾಃ ಸ್ಪಷ್ಟಮಾಮನಂತಿ | ತತಃ ಏಕತೋಽಜಾಯತ ಸ ದ್ವಿತೀಯಮುಭ್ಯಸಾತಯತ್ ತತೋ ದ್ವಿತೋಽಜಾಯತ ಸ ತೃತೀಯಮುಭ್ಯಸಾತಯತ್ ತತಸ್ತ್ರಿತೋಽಜಾಯತ ಯದದ್ಭ್ಯೋಽಜಾಯಂತ ತದಾಸ್ಯಾನಾಮಾಸ್ಯತ್ಸಂ | ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೮-೧೦, ೧೧ | ಇತಿ | ತನೋತಮಾಸ್ಯಂ ತ್ರಿತಸ್ತದ್ವೇದಾಪ್ತ್ಯ ಇತಿ ತಕಾರೋಪಜನೇನ ವಯಮಧೀಮಹ ಇತಿ | ಅಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ | ಸಂ ಮಾ ತಪಂತೀತ್ಯೇಷಾ ಯವಮಧ್ಯಾ ಮಹಾಬೃಹತೀ ಅದ್ಯಾ ದ್ವಾವಷ್ಟಾಪ್ತರೌ ಸಾದಾ ದ್ವಾದಶಾಪ್ತರಸ್ತುತೀಯಸ್ತತೋ ದ್ವಾವಷ್ಟಾಪ್ತರೌ ಸಾ ಯವಮಧ್ಯಾ ಮಹಾಬೃಹತೀ | ಚತ್ವಾರೋಽಷ್ಟಕಾ ಜಾಗತಶ್ಚ ಮಹಾಬೃಹತೀತ್ಯುಕ್ತ್ವಾ ಮಧ್ಯೇ ಚೇದ್ಯವಮಧ್ಯಾ | ಅನು. ೯-೧೦ | ಇತ್ಯುಕ್ತಲಕ್ಷಣೋಪೇತತ್ವಾತ್ | ಶಿಷ್ಟಾಃ ಪಂಕ್ತಯಃ | ನಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ದೇವತಾ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಚಂದ್ರಮಾ ಏಕೋನಾಪ್ತ್ಯಸ್ತ್ರಿತೋ ವಾ ನೈಶ್ವದೇವಂ ಹಿ ಪಾಂಕ್ತಮಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟು-ಬಷ್ಟಮಾ ಮಹಾಬೃಹತೀ ಯವಮಧ್ಯೇತಿ | ಹೀತ್ಯಭಿಧಾನಾದಿದಮಾದೀನಿ ತ್ರೀಣಿ ಸೂಕ್ತಾನಿ ನೈಶ್ವ-ದೇವಾನಿ || ವಿನಿಯೋಗಃ | ಅತ್ರ ಶಾಖ್ಯಾಯಿನಿ ಇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಏಕತೋ ದ್ವಿತಸ್ತ್ರಿತ ಇತಿ ಪುರಾ ತ್ರಯ ಋಷಯೋ ಬಭೂವುಃ | ತೇ ಕದಾಚಿನ್ನಿರುಭೂಮಾವರಣೈ ವರ್ತಮಾನಾಃ ವಿಸಾಸಯೌ ಸಂತಸ್ತ-

ಗಾತ್ರಾಃ ಸಂತ ಏಕಂ ಕೂಪಮನಿಂದನ್ | ತತ್ರ ತ್ರಿತಾಖ್ಯ ಏಕೋ ಜಲಪಾನಾಯ ಕೂಪಂ ಪ್ರಾವಿಶತ್ | ಸ್ವಯಂ ಪೀಶ್ವೇತರಯೋಶ್ಚ ಕೂಪಾದುದಕಮುದ್ಧೃತ್ಯ ಪ್ರಾದಾತ್ | ತೌ ತದುದಕಂ ಪೀಶ್ವಾ ತ್ರಿತಂ ಕೂಪೇ ಪಾತಯಿತ್ವಾ ತದೀಯಂ ಧನಂ ಸರ್ವಮಸಹೃತ್ಯ ಕೂಪಂ ಚ ರಥಚಕ್ರೇಣ ಪಿಥಾಯ ಪ್ರಾಸ್ಥಿಷಾತಾಂ | ತತಃ ಕೂಪೇ ಪತಿತಃ ಸ ತ್ರಿತಃ ಕೂಪಾದುತ್ತರೀತುಮಶಕ್ನುವನ್ನರ್ವೇ ದೇವಾ ಮಾಮುದ್ಧರಂತ್ರಿತಿ ಮನಸಾ ಸಸ್ಮಾರ | ತತಸ್ತೇಷಾಂ ಸ್ತಾವಕಮಿದಂ ಸೂಕ್ತಂ ದದರ್ಶ | ತತ್ರ ರಾತ್ರೌ ಕೂಪಸ್ಯಾಂತಶ್ಚಂದ್ರಮಸೋ ರಶ್ಮೀನ್ವಶ್ಯನ್ನರಿದೇವಯತೇ ||

ಅನುವಾದವು—ಚಂದ್ರಮಾ ಅಪ್ಸು ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹದಿನೈದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹತ್ತೊಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಜಲದ ಪುತ್ರನೆಂದು ಹೆಸರಾದ, ಭಾವಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿದ್ದ ತ್ರಿತನು ಅಥವಾ ಕುತ್ರನೆಂಬುವನು ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಋಷಿಯು. ಇನರಿಬ್ಬರೂ ಭಾವಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದ ವಿಷಯವು—ತ್ರಿತಃ ಕೂಪೇವಹಿತಃ ನಿಬಾಳ್ವ ಋಷಿರಹ್ವದೂತಯ ಇತಿ ಚ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ತ್ರಿತನು ಉದಕಗಳ ಪುತ್ರನು ಹೇಗಾದನೆಂಬ ವಿಷಯವು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು—ಸೋಽಜ್ಞಾರೇಣಾಪ ಅಭ್ಯಪಾತಯತ್ | ತತಃ ಏಕತೋಽಜಾಯತ | ಸ ದ್ವಿತೀಯಮಭ್ಯಪಾತಯತ್ | ತತೋ ದ್ವಿತೋಽಜಾಯತ | ಸ ತೃತೀಯಮಭ್ಯಪಾತಯತ್ | ತತಸ್ತೃತೋಽಜಾಯತ ಯದದ್ಭ್ಯೋಽಜಾಯಂತ ತದಾಸ್ಯಾನಾಮಾಸ್ಯತ್ಸಂ (ತೈ ಬ್ರಾ. ೩-೨-೮-೧೦, ೧೧) ಎಂದು; ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾದ ಹವಿರ್ಭಾಗವನ್ನು ಘರ್ಷಣಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂಸ್ಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಮೂರು ಜಲಕುಂಡಗಳು (ಬಾವಿಗಳು) ಸ್ಥಾಪಿತವಾದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂವರು ಪುರುಷರು ಹುಟ್ಟಿದರು. (ಋ. ಸಂ. ಭಾಗ ೫ ಪೇಜು 230-232 ನೋಡಿ) ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಕೂಪದಲ್ಲಿ ಉದ್ಭವಿಸಿದ ತ್ರಿತನೆಂಬವನೇ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿಯು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕು ತಿಷ್ಠಪ್ ಛಂದಸ್ಸು. ಸಂ ಮಾ ತಪಂತಿ ಎಂಬ ಎಂಟನೆಯ ಋಕ್ಕು ಯವಮಧ್ಯಾ ಮಹಾ ಬೃಹತೀ ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸಿನದು. ಈ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳೂ, ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳೂ, ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಇರುವವು. ಈ ರೀತಿ ಇರುವ ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ಯವಮಧ್ಯಾ ಮಹಾಬೃಹತೀ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಚಿತ್ವಾರೋಽಷ್ಟಕಾ ಜಾಗ-ತಶ್ಚ ಮಹಾಬೃಹತೀತ್ಯುಕ್ತಾ ಮಧ್ಯೇ ಚೇದ್ಯವಮಧ್ಯಾ ಎಂದು ಈ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. (ಅನು. ೯-೧೦) ಈ ಸೂಕ್ತದ-ಉಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಪಂಕ್ತಿಶ್ಚಂದಸ್ಸಿನವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ವಿಶ್ವೇ ದೇವತೆಗಳೇ ದೇವತೆಗಳು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಚಂದ್ರಮಾ ಏಕೋನಾಪ್ತ್ಯಸ್ತೃತೋ ವಾ ವೈಶ್ವದೇವಂ ಹಿ ಪಾಂಕ್ತಮಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಬಷ್ಟಮಾ ಮಹಾಬೃಹತೀ ಯವಮಧ್ಯೇತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತ ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳು ವಿಶ್ವೇದೇವತಾಕ ಸೂಕ್ತಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವಿನಿಯೋಗವು—ಇಲ್ಲಿ ಶಾಖ್ಯಾಯನಶಾಖಿಗಳು (ಸಾಮವೇದಿಗಳು) ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಹೇಳುವರು—ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಏಕತ, ದ್ವಿತ, ತ್ರಿತ ಎಂದು ಮೂವರು ಋಷಿಗಳಿದ್ದರು. ಅವರು ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಮರುಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಬಾಯಾರಿಕೆಯಿಂದ ಬಳಲಿದವರಾಗಿ ಜಲಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಭಾವಿಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಆಗ ಅವರಲ್ಲಿ ತ್ರಿತನೆಂಬವನು ನೀರನ್ನು ಕುಡಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ

ಭಾವಿಯೊಳಕ್ಕೆ ಇಳಿದನು. ತಾನೂ ಜಲವನ್ನು ಕುಡಿದು ಇತರರಿಗೂ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಬಾವಿಯಿಂದ ನೀರನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಂದು ಕೊಟ್ಟನು. ಎಕತ ದ್ವಿತ ಎಂಬಿಬ್ಬರೂ ತ್ರಿತನು ತಂದುಕೊಟ್ಟ ನೀರನ್ನು ಕುಡಿದು ತ್ರಿತನನ್ನು ಭಾವಿಯಲ್ಲಿ ತಳ್ಳಿ ಅವನ ಬಳಿಯಿದ್ದ ದ್ರವ್ಯವನ್ನಪಹರಿಸಿ ಅವನು ಈಚೆಗೆ ಬರದಂತೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆ ಭಾವಿಯಮೇಲೆ ಒಂದು ರಥ ಚಕ್ರವನ್ನು ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಮುಚ್ಚಿ ಹೊರಟುಹೋದರು. ಆಗ ಭಾವಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿದ್ದ ತ್ರಿತನು ಭಾವಿಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಬರಲು ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳನ್ನು (ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳನ್ನು) ಕುರಿತು ತನ್ನನ್ನು ಬಾವಿಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ ಕಾಪಾಡಬೇಕೆಂದು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ಆಗ ಆ ತ್ರಿತನಿಗೆ ಈ ವಿಶ್ವೇದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತವು ದೃಷ್ಟವಾಯಿತು. ಆಗ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಭಾವಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಚಂದ್ರನ ಕಿರಣಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ತ್ರಿತನಿಗೆ ಬಹುದುಃಖವಾಯಿತು ಎಂದು.

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೦೫

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೧೫ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೦೫ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೨ ॥ ವರ್ಗ—೨೦, ೨೧, ೨೨, ೨೩ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಪಂಕ್ತಿಂಚ್ಛಿ— ೧೯ ॥

॥ ಪುನಃ—ಅಪ್ಪಸ್ತುತಿಃ ಕುತ್ಸೋ ವಾ ॥

॥ ದೇವತಾ—ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ ॥

॥ ಭಂದಃ—೧, ೨, ೩-೧೪ ಪಂಕ್ತಿಃ | ೪. ಮಹಾಬ್ರಹ್ಮತೀ ಯನಮಧ್ಯಾ | ೧೯. ತ್ರಿಷ್ಟುಪಃ ॥

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಚಂದ್ರಮಾ ಅಸ್ತು ೧ ನ್ತತರಾ ಸುಪರ್ಣೋ ಧಾವತೇ ದಿವಿ ।

ನ ವೋ ಹಿರಣ್ಯನೇಮಯಃ ಪದಂ ವಿಂದಂತಿ ವಿದ್ಯುತೋ ವಿತ್ತಂ

ಮೇ ಅಸ್ಯ ರೋದಸೀ ॥ ೧ ॥

ಸದಸಾಃ

ಚಂದ್ರಮಾಃ | ಅಪ್ ಸು | ಅಂತಃ | ಆ | ಸುಪರ್ಣಃ | ಧಾವತೇ | ದಿವಿ |
ನ | ವಃ | ಹಿರಣ್ಯನೇಮಯಃ | ಪದಂ | ವಿಂದಂತಿ | ವಿದ್ಯುತಃ | ವಿತ್ತಂ |

ಮೇ | ಅಸ್ಯ | ರೋದಸೀ ಇತಿ || ೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಪ್ ಸ್ವಂತರಿಕ್ಷಾಸೂದಕಮಯೇ ಮಂಡಲೇಽಂತರ್ಮಧ್ಯೇ ವರ್ತಮಾನಃ ಸುಪರ್ಣಃ ಶೋಭನ-
ಪತನಃ | ಯದ್ವಾ | ಸುಪರ್ಣ ಇತಿ ರಶ್ಮಿನಾಮು | ಸುಷುಮ್ಲಾಖ್ಯೇನ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿನಾ ಯುಕ್ತಶ್ಚಂದ್ರಮಾ
ದಿವಿ ದ್ಯುಲೋಕ ಆ ಧಾವತೇ | ಅಜ್ ಮರ್ಯಾದಾಯಾಂ | ಏಕೇನೈವ ಪ್ರಕಾರೇಣ ಧಾವತೇ |
ಶೀಘ್ರಂ ಗಚ್ಛತಿ | ತಾದೃಶಸ್ಯ ಚಂದ್ರಮಸಃ ಸಂಬಂಧಿನೋ ಹೇ ಹಿರಣ್ಯನೇಮಯಃ ಸುನರ್ಣಸದೃಶ-
ಪರ್ಯಂತಾಃ | ಯದ್ವಾ | ಹಿತರಮಣೀಯಪ್ರಾಂತಾ | ವಿದ್ಯುತೋ ವಿದ್ಯೋತಮಾನಾ ರಶ್ಮಯೋ ವೋ
ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಪದಂ ಪಾದಸ್ಥಾನೀಯಮಗ್ರಂ ನ ವಿಂದಂತಿ | ಮದೀಯಾನೀಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಕೂಪೇನಾವೃತ-
ತ್ವಾನ್ಮ ಲಭಂತೇ | ಅತ ಇದಮನುಜಿತಂ | ತಸ್ಮಾತ್ಸೂಪಾನ್ಮಾಮುತ್ಪಾರಯತೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಪಿ ಚ ಹೇ
ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಮೇ ಮದೀಯಮಸ್ಯೇದಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ವಿತ್ತಂ | ಜಾನೀತಂ | ಯದ್ವಾ |
ಮದೀಯಂ ಕೂಪಪತನರೂಪಂ ಯದಿದಂ ದುಃಖಂ ತದವಗಚ್ಛತಂ | ಮದೀಯಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಶ್ರುತ್ವಾ
ಮದೀಯಂ ದುಃಖಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ವಾಸ್ತಾತ್ಸೂಪಾನ್ಮಾಮುತ್ಪಾರಯತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಚಂದ್ರಮಾಃ | ಚಂದ್ರ-
ಮಾಹ್ಲಾದನಂ ಸರ್ವಸ್ಯ ಜಗತೋ ನಿರ್ಮಿಮಾತ ಇತಿ ಚಂದ್ರಮಾಃ | ಚಂದ್ರೇ ಮಾಜೋ ಡಿತ್ | ಉ.
೪-೨೨೭ | ಇತ್ಯಸುನ್ | ದಾಸೀಭಾರಾದಿಷು ಪಾಠಾತ್ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಧಾವತೇ | ಸ್ಯ ಗತಾ |
ಪಾಘ್ನೇತ್ಯಾದಿನಾ ವೇಗಿತಾಯಾಂ ಧಾವಾದೇಶಃ | ವೃತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಃ | ವಿತ್ತಂ | ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ |
ಲೋಟ್ಯದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛೇವೋ ಲುಕ್ | ಪಾದಾದಿತ್ವಾತ್ತಿಜ್ಜಿತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ಅಸ್ಯ | ಕ್ರಿಯಾ-
ಗ್ರಹಣಂ ಕರ್ತವ್ಯಮಿತಿ ಕರ್ಮಣಃ ಸಂಪ್ರದಾನತ್ವಾಚ್ಚೇತುರ್ಭೃಥೇಷ್ವೀ | ಊಡಿದಮಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರು-
ದಾತ್ತತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಪ್ಪು ಅಂತಃ—(ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ) ಉದಕಮಯವಾದ ಮಂಡಲದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ | ಸುಪರ್ಣಃ—
ಮನೋಹರವಾದ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳ ಅಥವಾ ಸುಷುಮ್ಲವೆಂಬ ಸೂರ್ಯಕಿರಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ | ಚಂದ್ರಮಾಃ—ಚಂದ್ರನು |
ದಿವಿ—ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ | ಆ ಧಾವತೇ—ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ವೇಗದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ | ಹಿರಣ್ಯನೇಮಯಃ—
ಚಿನ್ನದ ಬಣ್ಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಅಂಚುಗಳುಳ್ಳ ಅಥವಾ ಹಿತವಾಗಿಯೂ ರಮಣೀಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಅಂಚು

ಗಳುಳ್ಳ ; ವಿದ್ಯುತಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ (ಚಂದ್ರನ) ಕಿರಣಗಳೇ, | ವಃ—ನಿಮ್ಮ | ಪದಂ—ಮೂಲಸ್ಥಾನ
ನನ್ನು | ನ ವಿಂದಂತಿ—(ನಾನು ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿರುವುದರಿಂದ ನನ್ನ ಕಣ್ಣುಗಳು) ತಿಳಿಯಲಾರವು | ರೋದಸೀ-
ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, | ಮೇ—ನನ್ನ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅಥವಾ (ನನ್ನ ಕೂಪಪತನದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತ
ವಾದ) ದುಃಖವನ್ನು | ವಿತ್ತಂ—ಗಮನಿಸಿ ತಿಳಿಯಿರಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಉದಕಮಯವಾದ ಮಂಡಲದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮನೋಹರವಾದ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳ
ಚಂದ್ರನು ತನ್ನ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ವೇಗದ ದ್ಯುಲೋಕದ ಸಂಚಾರವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಹೊಂಬಣ್ಣದ ಅಂಚು
ಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನಗಳಾದ ಎಲೈ ಚಂದ್ರನ ಕಿರಣಗಳೇ, ನಾನು ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿರುವುದರಿಂದ ನಿಮ್ಮ
ಮೂಲಸ್ಥಾನವಾವುದೆಂಬುದನ್ನು ನನ್ನ ಕಣ್ಣು ಅರಿಯಲಾರವು. ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ನನ್ನ ಈ ಕೂಪಪತನ
ದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ದುಃಖವನ್ನು ನೀವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿತು ನನ್ನನ್ನು ಬಾವಿಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿ ನನ್ನ ದುಃಖವನ್ನು
ನಿವಾರಿಸಿರಿ.

English Translation

The graceful-moving moon speeds along the middle region in the sky :
bright golden rays, (my eyes) behold not your abiding-place. Heaven and
earth, be conscious of this (my affliction).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಈ ಸೂಕ್ತವು ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿದ್ದ ತ್ರಿತನಿಂದ (ಅಥವಾ ಕುತ್ಸನಿಂದ) ದೃಷ್ಟವಾದದ್ದು, ವಿಶ್ವೇದೇವತೆ
ಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ಪ್ರಾರ್ಥನಾರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗೆ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಾದ ಒಂದು ಕಥೆಯಿದೆ. ಆದರೆ
ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಉಪೋದ್ವಾಹದಲ್ಲಿರುವ ಕಥಾಕ್ರಮವೇ ಬೇರೆ, ಸ್ಕಂದಪುರಾಣದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿರುವ
ಕ್ರಮವೇ ಬೇರೆ. ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದ ರೀತ್ಯಾ, (ಇದು ಶಾಕಟಾಯನ ಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸಿದೆ)—ಏಕತೋ ದ್ವಿತ
ಸ್ಥಿತ ಇತಿ ಪುರಾ ತ್ರಯ ಋಷಯೋ ಬಭೂವುಃ | ತೇ ಕದಾಚಿನ್ಮರುಭೂಮಾವರಣ್ಯೇ ವರ್ತಮಾನಾಃ
ಸಿಸಾಸಯಾ ಸಂತಪ್ತಗಾತ್ರಾಃ ಸಂತ ಏಕಂ ಕೂಪಮವಿಂದನ್ | ತತ್ರ ತ್ರಿತಾಖ್ಯ ಏಕೋ ಜಲಪಾನಾಯ
ಕೂಪಂ ಪ್ರಾವಿಶತ್ | ಸ್ವಯಂ ಪೀತ್ವಾ ಇತರಯೋಶ್ಚ ಕೂಪಾದುದಕಮುದ್ವೃತ್ಯ ಸ್ಪಾದಾತ್ | ತೌ
ತದುದಕಂ ಪೀತ್ವಾ ತ್ರಿತಂ ಕೂಪೇ ಪಾತಯಿತ್ವಾ ತದೀಯಂ ಧನಂ ಸರ್ವಮಪಹೃತ್ಯ ಕೂಪಂ ಚ
ರಥಚಕ್ರೇಣ ಸಿಧಾಯ ಪ್ರಾಸ್ಥಿಷಾತಾಂ | ತತಃ ಕೂಪೇ ಪತಿತಃ ಸ ತ್ರಿತಃ ಕೂಪಾದುತ್ತರೀತುಮಶಕ್ನು
ವನ್ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಮಾಮುದ್ವರಂತ್ರಿತಿ ಮನಸಾ ಸಸ್ಮಾರ | ತತಸ್ತೇಷಾಂ ಸ್ತಾವಕಮಿದಂ ಸೂಕ್ತಂ
ದದರ್ಶ | ತತ್ರ ರಾತ್ರೌ ಕೂಪಸ್ಯಾಂತಶ್ಚಂದ್ರಮಸೋ ರಶ್ಮಿನ್ ಪಶ್ಯನ್ ಪರಿದೇವಯತೇ |

ಏಕತ, ದ್ವಿತ ಮತ್ತು ತ್ರಿತ ಎಂಬ ಮೂವರು ಋಷಿಗಳು ಇದ್ದರು. ಅವರು ಒಂದುಸಲ ಅರಣ್ಯಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ
ಮರುಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಂಡು ಅತ್ಯಂತ ಬಾಯಾರಿಕೆಯಿಂದ ಹಿಂಸೆಪಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಅಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ ಒಂದು ಬಾವಿ

ಯನ್ನು ನೋಡಿ ಅದರ ಹತ್ತಿರ ಬಂದರು. ಆಗ ತ್ರಿತನು ಜಲಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಬಾವಿಗೆ ಇಳಿದನು. ನಂತರ ತಾನು ನೀರನ್ನು ಕುಡಿದು ಉಳಿದಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸಹ ಬಾವಿಯಿಂದ ನೀರನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಬಂದನು. ಮೇಲಿದ್ದ ಏಕತ ಮತ್ತು ದ್ವಿತರು ಆ ನೀರನ್ನು ಕುಡಿದು ತ್ರಿತನ ಸರ್ವಧನವನ್ನೂ ಅಪಹರಿಸಬೇಕೆಂದು ಅವನನ್ನು ಬಾವಿಗೆ ತಳ್ಳಿ ರಥಚಕ್ರದಿಂದ ಬಾವಿಯನ್ನು ಮುಚ್ಚಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಹೊರಟುಹೋದರು. ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿದ್ದ ತ್ರಿತನಿಗೆ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಬರಲಾಗದೇ ನಿಂತಲ್ಲಿಯೇ ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಅವರು ನನ್ನನ್ನುದ್ಧರಿಸಲಿ ಎಂದು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಮರಿಸಿದನು. ಆಗ ಅವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕ ಈ ಸೂಕ್ತದ ದರ್ಶನವನ್ನು ಪಡೆದನು. ಆ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಬಾವಿಯೊಳಕ್ಕೆ ಪ್ರಸರಿಸಿದ ಚಂದ್ರಕಿರಣಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ತನ್ನ ವೇದನೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆಂದು ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದ ಕಥೆ. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಥಾಕ್ರಮವು ಕೆಳಗೆ ಹೇಳುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಅತ್ರ ಸೂಕ್ತೇ ಇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಅಪ್ತೈಃ ಸ್ಯ ಋಷೇಃ ತ್ರಯೀಃ ಪುತ್ರಾ ಬಭೂವುಃ ಏಕತೋ
ದ್ವಿತಸ್ತೃತ ಇತಿ | ತೇ ಯಷ್ಟುಕಾಮಾಃ ಸ್ನಾನ್ ಯಾಜ್ಞಾನ್ ಗಾ ಯಯಾಚಿರೇ | ತಾ
ಆದಾಯ ಸರಸ್ವತ್ಯಾಸ್ತೀರೇಣ ಪಥಾ ಗಚ್ಛತಃ ತಾನ್ ಪರಸ್ಮಿನ್ ಕೂಲೇ ನಿಷಣ್ಣೋ ರಾತ್ರೌ
ವೃಕೋ ದದರ್ಶ | ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಚೋತ್ಥಾಯ ಅಭಿಮುಖಃ ಸಾರಸ್ವತೀರಪ ಉತ್ತರನ್ ತಾಂಸ್ತಾ
ಸಯಾಮಾಸ | ತೇಷಾಂ ಪಶ್ಯತಾಂ ತ್ರಿತೋ ನಿರ್ಜಲೇ ಪಾಂಸುಭಿಃ ನೀರುದ್ಧಿಃ ತೃಣೈಶ್ಚಾವೃತೇ
ಮಹತ್ಯಂಧಕೂಪೇ ಪಸಾತ | ಏಕತದ್ವಿತೌ ತು ಸಹ ಗೋಭಿಃ ಗೃಹಂ ಜಗ್ಮತುಃ | ಅಥ
ಕೂಪಸ್ಥಸ್ಯ ಇಯಂ ಚಿಂತಾ ಬಭೂವ | ಅಕೃತಸೋಮಯಾಗಸ್ಯ ಮೃತ್ಯುರ್ನಶ್ರೇಯಸೇ |
ತತ್ ಕಃ ಉಪಾಯಃ ಸ್ಯಾತ್ ಯೇನಾಹಮಿಹಸ್ಥಃ ಸೋಮಂ ಪಿಬೇಯಮಿತಿ | ಚಿಂತಯಂ-
ನ್ನೇವ ಯದೃಚ್ಛಯಾ ತತ್ರ ಲಂಬಮಾನಾಂ ನೀರುಧಂ ದದರ್ಶ | ತಾಂ ಸೋಮ ಇತಿ
ಸಂಕಲ್ಪ್ಯ ಯೋಗೈಶ್ಚರಾತ್ ಮನಸಾ ಶಿಷ್ವಾನಿ ಅಗ್ನಾದೀನಿ ಸಾಧನಾನಿ ಪರಿಸಂಕಲ್ಪ್ಯ
ಶರ್ಕರಾ ಗ್ರಾವ್ಣಃ ಕೃತ್ವಾ ತಾಭಿಸ್ತಾಂ ನೀರುಧಮುಭಿಷ್ಟುತ್ಯ ಯಾಗಾರ್ಥಂ ದೇವಾನ್ ಅಜು-
ಹಾವ | ತಾ ಅಹ್ವಾನಕಾರಣಮನವಬುಧ್ಯಮಾನಾ ಅವಿಗ್ನಾ ಬಭೂವುಃ | ಅಥ ತದಾಹ್ವಾನಂಃ
ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ಶುಶ್ರಾವ | ಸ ದೇವಾನುನಾಚ | ತ್ರಿತಸ್ಯ ವರ್ತತೇ ಯಜ್ಞಸ್ತತ್ರ ಗಚ್ಛಾಮು
ಇತಿ | ಅಥ ತತ್ರ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಜಗ್ಮುಃ | ತಾನಾಗತಾನ್ ಕೂಪಾದುತ್ತಾರಣಾರ್ಥೇ ತ್ರಿತಃ
ಕೃಮೇಣ ತುಷ್ಟವ ಚಂದ್ರಮಾ ಇತ್ಯಾದಿನೇತಿ |

ಅಪ್ತೈಃ ಸ್ಯುತಿಗೆ ಏಕತ, ದ್ವಿತ ಮತ್ತು ತ್ರಿತ ಎಂಬ ಮೂವರು ಪುತ್ರರಿದ್ದರು. ಅವರು ಯಜ್ಞ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಆಸೆಯಿಂದ ಯಜ್ಞ ಪಶುಗಳನ್ನು ಯಾಚನೆಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅವುಗಳೊಂದಿಗೆ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯ ತೀರದ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಆಚೆ ದಡದಲ್ಲಿದ್ದ ಒಂದು ತೋಳನು ಇವರನ್ನು ನೋಡಿತು. ಒಡನೇ ಅದು ಎದ್ದು ನದಿಯ ನೀರನ್ನು ದಾಟಿಕೊಂಡು ಬಂದು ಇವರನ್ನು ಗದರಿಸಿತು. ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಪ್ರಾಣಭೀತಿಯಿಂದ ಗಾಬರಿಗೊಂಡಾಗ ತ್ರಿತನು ಧೂಳುಗಳಿಂದಲೂ ಲತೆಗಳಿಂದಲೂ, ಜೊಂಡುಗಳಿಂದಲೂ ಆವೃತನಾದ ಒಂದು ಅಗಾಧವಾದ ಭಾವಿಯೊಳಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದು ಬಿಟ್ಟನು. ಏಕತ ಮತ್ತು ದ್ವಿತರು ಹೇಗೋ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಮನೆಗೆ ಹೊರಟು ಹೋದರು. ಆಗ ಕಗ್ಗತ್ತಿಲಿನಿಂದ ಆವೃತನಾದ ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿದ್ದ ತ್ರಿತನು, 'ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು

ನೆರವೇರಿಸದೇ ಸತ್ತರೆ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿಲ್ಲ. ಈಗ ಯಾವ ಉಪಾಯದಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾದೀತು ' ಎಂದು ಯೋಚನೆಮಾಡತೊಡಗಿದನು. ಹಾಗೆ ಆಲೋಚಿಸುತ್ತಿರುವಲ್ಲಿಯೇ ಆಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ನೇತಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಒಂದು ಬಳ್ಳಿಯನ್ನು ನೋಡಿದನು. ಅನಂತರ ಅದೇ ಸೋಮಲತೆಯೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ತನ್ನ ಅಂತರಿಕವಾದ ಯೋಗಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಅಂತಸ್ಥವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಿದ್ಧಮಾಡಿ, ಆ ಲತೆಯನ್ನೂ ಹಿಂಡಿ ಯಾಗಾರ್ಥವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದನು. ಅವರು ಈ ಆಹ್ವಾನಕಾರಣವನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಚಿಂತಿಸತೊಡಗಿದರು. ಆಗ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಆ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೇಳಿ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ' ತ್ರಿತನ ಯಜ್ಞವು ನೆರವೇರುತ್ತಿದೆ. ನಾವೆಲ್ಲರೂ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗೋಣ ' ಎಂದನು. ಅನಂತರ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಎಲ್ಲರೂ ಹೋದರು. ಆಗ ತ್ರಿತನು ಬಾವಿಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕೆಂಬ ಆಸೆಯಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಬಂದಿದ್ದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರನ್ನಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸತೊಡಗಿದನು ಎಂದು ಸ್ಕಂದಪುರಾಣಗಳ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಕಥಾಕ್ರಮವು ಬೇರೆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತನಾದ Wilson ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಪರಿಧೀರಿನ ತ್ರಿತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಈ ರೀತಿ ಬರೆದಿರುತ್ತಾನೆ—

The text has only ಪರಿಧೀರಿನ ತ್ರಿತಃ and ತ್ರಿತಃ may mean triple or threefold; making the phrase, "as through triple coverings," or defences; whence Rosen has, custodes veluti a tribus partibus constitutos; M. Langlois is more correct. In considering ತ್ರಿತಃ as a proper name; but it may be doubted if he has authority for rendering it by Soma,— on libations qui porte le nom de Trita; or for the additional circumstances he narrates. The legend told by the scholiast and confirmed by other passages of the text, as well as by the version of the story found in NITIMANJARI, is wholly different, ಏಕತ, ದ್ವಿತ, and ತ್ರಿತ were three men produced in water by Agni, for the purpose of removing or rubbing off the reliques of an oblation of clarified butter, the proper function of the sacred grass, to the three blades of which placed on the altar, the legend may owe its origin; but this does not appear from the narrative. The Scholiast following Taittiriya says that Agni threw the cinders of the burnt offerings into water whence successively arose ಏಕತ, ದ್ವಿತ and ತ್ರಿತ who, it elsewhere appears, were therefore called APTYAS or sons of water (ಸೂ. ೧೦೫.೫.೯) ತ್ರಿತ having on a subsequent occasion gone to draw water from a well, fell into it, and the Asuras heaped coverings over the mouth of it to prevent his getting out; but he broke through them with ease. It is to this exploit that Indra's breaking through the defences of the Asura, Vala, is compared. The story is somewhat differently related in the NITIMANJARI. Three brothers, it is said, ಏಕತ ದ್ವಿತ and ತ್ರಿತ were travelling in a desert and being distressed by thirst came to a well from which the youngest ತ್ರಿತ drew water and gave it to his brothers; in requital, they threw him into the well, in order to appropriate his property and having covered the top with a cart-wheel left him in the well; in this extremity he prayed to all the gods to extricate him and by their-favour he made his escape. ಪರಿಧಿ the term of the text, means a circumference, a

circular covering or lid. Mr. Colebrooke, has briefly, but with his usual accuracy cited his story in his account of the ಋಗ್ವೇದ (As Researches viii p. 388) Dr. Roth conceives ತ್ರಿತೆ to be the same as ತ್ರೈತನ a name that occurs in a text of Rik and converting the latter into a deifications, he imagines him to be the original of Thrætona, the Zend form of Feridun, one of the heroes of the Shah-nama, and of ancient Persian tradition-Zeitschrift der D. Morgenlandischen Gesellschaft, vol. ii p. 216. Professor Lassen seems disposed to adopt this, identification—Indische Alterthumskunde, Additions. The identity of ತ್ರಿತೆ and ತ್ರೈತನ, however remains to be established, and the very stanza quoted by Dr. Roth as authority for the latter name is explained in the NITIMANJARI in a very different sense from that which he has given. It is said, that the slaves of Dirghatamas, when he was old and blind, became insubordinate and attempted to destroy him, first by throwing him into the fire, whence he was saved by the Aswins. Then into water, whence he was extricated by the same divinities; upon which ತ್ರೈತನ one of the slaves wounded him on the head, breast, and arms, and then inflicted like injuries on himself of which he perished. After these events, the sage recited in praise of Aswins the hymn in which the verse occurs—

ನ ಮಾ ಗರನ್ನದ್ಯೋ ಮಾತೃತಮಾ ದಾಸಾ ಯದೀಂ ಸುಸಮುಬ್ಧಮವಾಧುಃ |

ತಿರೋ ಯದಸ್ಯ ತ್ರೈತನೋ ವಿತಕ್ಷತ್ಸಯಂ ದಾಸ ಉರೋ ಅಂಸಾವಪಿ ಗ್ಧ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೫೮-೫)

"Let not the maternal waters swallow me, since the slaves assailed this decrepit old man e in like manner as the slave ತ್ರೈತನ wounded his head, so has he struck it of himself and likewise his breast and shoulders" If this interpretation be correct there can be little relation between ತ್ರಿತೆ and ತ್ರೈತನ and between the latter and Feridun. The former term has however, found admission as a numeral, and apparently also as a proper name into the Zend books.

ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ಕಥೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಸಹ ತೋಳನ ಬೆದರಿಕೆಯಿಂದಲೇ ತ್ರಿತನ ಬಾವಿಗೆ ಬಿದ್ದನೆಂದೂ ಅನಂತರ ಅವನು ದೇವತಾಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ತ್ರಿತಂ ಗಾಸ್ತನುಗಚ್ಛಂತಂ ಕ್ರೂರಾಃ ಸಾಲಾವ್ಯಕೀಸುತಾಃ |

ಕೂಪೇ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ಯ ಗಾಃ ಸರ್ವಾಸ್ತತ ಏವಾಪಜಹ್ರೀ ||

ಸ ತತ್ರ ಸುಷುಮೇ ಸೋಮಂ ಮಂತ್ರನಿನ್ಮಂತ್ರವಿತ್ತಮಃ |

ದೇವಾಂಶ್ಚಾ ವಾಹಯತ್ಸರ್ವಾಂಸ್ತಚ್ಛ್ರಾವ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ||

ಅಗಚ್ಛತೋಽಥ ತಾನ್ದ್ರವ್ಯಾ ಕ್ಷ ವಸತ್ಯಸ್ಯ ತತ್ತ್ವತಃ |

ಸರ್ವದ್ರಕ್ಷ್ಯಂ ಚ ವರುಣಸ್ಯಾರ್ಯಮ್ನಶ್ಚೇತ್ಯುಪಾಲಭತ್ ||

ಕೂಪೇಷ್ಯಕಾಭಿವೃದ್ಧಿಶತಾನ್ಯಂಗಾನ್ಯೇವಾಭವನ್ಮಮ |

ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಸರ್ವಾನಹಂ ಸ್ತೌಮಿ ಯದ್ಯಪ್ಯೇಕೋ ನ ಪತ್ಯತಿ ||

ಬೃಹಸ್ಪತಿಪ್ರಚೋದಿತಾ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಗಣಾಸ್ತ್ರಯಃ |

ಜಗ್ತಿಸ್ತಿಸ್ಯ ತಂ ಯಜ್ಞಂ ಭಾಗಾಂಶ್ಚ ಜಗೃಹುಃ ಸಹ ||

ಬೃಹಸ್ಪತಿಸ್ತಿಸ್ಯೈತದ್ ಜ್ಞಾನಂ ವಿಜ್ಞಾನಮೇವ ಚ |

ತೃಚೇನಾಂತ್ಯೇನ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಜಗಾದರ್ಷಿರಸಾನಿತಿ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೧೩೨-೧೩೩)

ಕ್ರೂರಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಆ ತೋಳಿನ ಮರಿಗಳು ತ್ರಿತನನ್ನು ಬಾವಿಗೆ ತಳ್ಳಿ ಅವನ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಿಂದ ಕಸಿದುಕೊಂಡು ಹೊರಟುಹೋದವು. ಆಗ ಮಂತ್ರವಿತ್ತುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಮಂತ್ರವಿತ್ತಾದ ತ್ರಿತನು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದನು. ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಈ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೇಳಿ ಸಕಲದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಬಂದನು. ಅವರು ಬಂದೊಡನೆಯೇ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅಸಮಾಧಾನದಿಂದ ಈ ವರುಣನ ಮತ್ತು ಅರ್ಯಮನ ಸರ್ವ ದೃಕ್ಷ್ವ (ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿ) ಈಗಲ್ಲಿ ಹೋಯಿತು ? ಈ ಬಾವಿಯ ಇಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ನನ್ನ ಅಂಗಗಳೆಲ್ಲವೂ ಗಾಯವಾಗಿವೆ. ನಾನು ಅವರನ್ನೆಲ್ಲಾ ನೋಡುತ್ತಾ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಸಹ ನನ್ನನ್ನು ಅವರಲ್ಲೊಬ್ಬರೂ ನೋಡು ವುದಿಲ್ಲವಲ್ಲಾ ಎಂಬ ಪರಿತಾಪದಿಂದ ತನ್ನ ಅಸಮಾಧಾನವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದನು. ಆಗ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯಿಂದ ಚೋದಿತ ರಾದ ಸರ್ವದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ತ್ರಿತನ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ವಿಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಶ್ಲಾಘಿಸಿದನು. ಇದು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತ ವಾಗಿರುವ ಕಥೆ.

ಅಪ್ಪಂತಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಅಪ್ಪಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ರುವ ಚಂದ್ರನೆಂದರ್ಥ.

ಸುಪರ್ಣಃ—ಶೋಭನೆ ಪತನಃ | ಮನೋಹರವಾದ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳ ಅಥವಾ ಸುಪರ್ಣ ಇತಿ ರಶ್ಮಿ ನಾಮ | (ನಿ. ೨-೧೫) ಕಿರಣವೆಂದು ಸುಪರ್ಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ. ಸುಷುಮ್ನವೆಂಬ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಚಂದ್ರನೆಂದರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಚಂದ್ರಮಾಃ—ಚಂದ್ರಂ ಆಹ್ಲಾದನಂ ಸರ್ವಸ್ಯ ಜಗತಃ ನಿರ್ಮಿಮೀತೇ ಇತಿ ಚಂದ್ರಮಾಃ (ಸಕಲ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಸಂತೋಷ ಜನಕ) ಮಾಜ್ ಮಾನೇ. ಚಂದ್ರ ಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಚಂದ್ರೇ ಮಾಜೋ ಡಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಚಂದ್ರಮಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ದಾಸೀಭಾರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ವರಪದಸ್ವರ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಪೂರ್ವ ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಅತ್ಯಸಂತಸ್ಯ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ.

ಅಸ್ ಸು—ಊಡಿದಂ ಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಪ್ತಮೀವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಪರ್ಣಃ—ಶೋಭನಾಃ ಪರ್ಣಾಃ ರಶ್ಮಯಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುಪರ್ಣಃ ನೆಚ್ಚೊ ಸುಭ್ಯಾಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾವತೇ—ಸ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ವೇಗರೂಪ ಅರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಲಿಟಿನಲ್ಲಿ ಪಾಘ್ರಾಧ್ಯಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಧಾವಾದೇಶ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಿವಿ—ಊಡಿದಂ ಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿಂದಂತಿ—ನಿದೌಲ್ಯ ಲಾಭೇ ಧಾತು. ತುದಾದಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನರೂಪ. ಶೇಮು. ಚಾದೀನಾಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗನು ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿತ್ತಮ್—ನಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಲೋಟೋ-ಲಜ್ಯತ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ಯದ್ವಾವವಿರುವುದರಿಂದ ತೆಸ್ಥಸ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮಾದೇಶ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಖರ್ಚಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಯ—ಇದಂ ಶಬ್ದ. ಪಷ್ಠಿ ಏಕವಚನದಿಂದ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ ಬಂದಾಗ ಟಾಜಸಿಜಸಾಮಿನಾತ್ ಸ್ಯಾಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸ್ಯಾದೇಶ. ಹಲಿ ಲೋಪಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಮಿನ ಇದಿಗೆ ಲೋಪ. ಕ್ರಿಯಾ. ಗ್ರಹಣಂ ಕರ್ತವ್ಯಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರದಾನಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಷ್ಠಿ. ಊಡಿದಂಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅರ್ಥಮಿದ್ವಾ ಉ ಅರ್ಥಿನ ಆ ಜಾಯಾ ಯುವತೇ ಪತಿಂ |
 ತುಂಜಾತೇ ವೃಷ್ಟ್ಯಂ ಪಯಃ ಪರಿದಾಯ ರಸಂ ದುಹೇ ವಿತ್ತಂ
 ಮೇ ಅಸ್ಯ ರೋದಸೀ || ೨ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಅರ್ಥಂ | ಇತ್ | ವೈ | ಉಂ ಇತಿ | ಅರ್ಥಿನಃ | ಆ | ಜಾಯಾ | ಯುವತೇ |
 ಪತಿಂ |

ತುಂಜಾತೇ ಇತಿ | ವೃಷ್ಟ್ಯಂ | ಪಯಃ | ಪರಿದಾಯ | ರಸಂ | ದುಹೇ | ವಿತ್ತಂ |
 ಮೇ | ಅಸ್ಯ | ರೋದಸೀ ಇತಿ || ೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅರ್ಥಿನೋ ಧನಮಸೇಕ್ಷಮಾಣಾಃ ಪುರುಷಾ ಅರ್ಥಮಿದ್ವೈ ಅಸೇಕ್ಷಿತಂ ಧನಂ ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತೈವ |
 ನಾಹಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋಮಿ | ಉ ಇತ್ಯೇತತ್ಪಾದಪೂರಣಂ | ಅಸಿ ಚ ಜಾಯಾನ್ಯದೀಯಾ ಭಾರ್ಯಾ ಪತಿಂ
 ಸ್ವಪತಿಮಾ ಯುವತೇ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ಮದೀಯಾ ತು ಮದ್ವಿರಹಾದ್ವತಾಸೀತ್ | ಅಸಿ ಚ
 ಸಂಯುಕ್ತೌ ತೌ ಜಾಯಾಪತಿಃ ವೃಷ್ಟ್ಯಂ ವೀರ್ಯರೂಪಂ ಪಯ ಉದಕಂ ತುಂಜಾತೇ | ಪ್ರಜನನಾ-
 ಯಾನ್ಯೋನ್ಯಸಂಘಟ್ಟನೇನ ಪ್ರೇರಯತಃ | ತದನಂತರಂ ರಸಂ ಪುರುಷಸ್ಯ ಸಾರಭೂತಂ ವೀರ್ಯಂ
 ಪರಿದಾಯ ಗರ್ಭಾಶಯೇನಾದಾಯ ಗರ್ಭರೂಪೇಣ ಧೃತ್ವಾ ದುಹೇ | ದುಗ್ಧೇ | ಪುತ್ರರೂಪೇಣ ಜನ-
 ಯತಿ | ಮನು ತು ಪುತ್ರೋಽಪಿ ನೋತ್ಪದ್ಯತೇ | ಅತ ಇದಂ ಮದೀಯಂ ದುಃಖಂ ಹೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ
 ಜಾನೀತಂ || ಉ | ಉಚಾಃ ಸಾ. ೧-೧-೧೭ | ಇತಿ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ ಮತೇನ ಪ್ರಗೃಹ್ಯತ್ವಾತ್ ಪ್ಲುತಪ್ರಗೃಹ್ಯಾ
 ಅಚೀತಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ | ಯುವತೇ | ಯು ಮಿತ್ರಣೇ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಶಬ್ದುಕಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ
 ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಃ | ತುಂಜಾತೇ | ತುಜಿ ಪಿಜಿ ಹಿಂಸಾಬಲದಾನನಿಕೇತನೇಷು | ಇದಿತ್ವಾನ್ನಮ್ |
 ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶ್ನಮ್ | ಶ್ನಾನ್ನಲೋಪಃ | ದುಹೇ | ದುಹ ಪ್ರಪೂರಣೇ | ಲೋಪಸ್ತು ಅತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟಿತಿ
 ತಲೋಪಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅರ್ಥಿನಃ—(ನನ್ನನ್ನುಳಿದು) ಧನಾಪೇಕ್ಷಿಗಳಾದ (ಇತರ) ಎಲ್ಲಾ ಪುರುಷರೂ | **ಅರ್ಥಂ**—ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದ ಧನವನ್ನು | **ಇತ್ ವೈ**—ಹೊಂದಿಯೇ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ | **ಜಾಯಾ**—(ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ಪುರುಷನ) ಪತ್ನಿಯೂ | **ಪತಿಂ**—(ತನ್ನ ತನ್ನ) ಪತಿಯನ್ನು | **ಆ ಯುವತೇ**—ಆದರದಿಂದ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ | **ವೃಷ್ಣ್ಯಂ**—ವೀರ್ಯ ರೂಪವಾದ | **ಪಯಃ**—ಉದಕವನ್ನು | **ತುಂಜಾತೇ**—ಸಿಂಚಿಸುತ್ತಾಳೆ | **ರಸಂ**—(ತನ್ನ ಪುರುಷನ) ವೀರ್ಯವನ್ನು | **ಪರಿದಾಯ**—(ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿ) ತೆಗೆದುಕೊಂಡು | **ದುಹೇ**—(ಪುತ್ರನನ್ನು) ಪಡೆಯುತ್ತಾಳೆ (ನನಗೂ ನನ್ನ ಪತ್ನಿಗೂ ಈ ಯಾವ ಭಾಗ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ) | **ರೋದಸೀ**—ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ | **ಮಮ**—ನನ್ನ | **ಅಸ್ಯ**—ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅಥವಾ (ನನ್ನ ಕೂಪಪತನದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ) ದುಃಖವನ್ನು | **ವಿತ್ತಂ**—ಗಮನಿಸಿ ತಿಳಿಯಿರಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ನನ್ನನ್ನುಳಿದು ಧನಾಪೇಕ್ಷಿಗಳಾದ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ಪುರುಷರೂ ಅವರು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದ ಧನವನ್ನು ಹೊಂದಿಯೇ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ನನ್ನ ಪತ್ನಿಯೊಬ್ಬಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇತರ ಎಲ್ಲರ ಪತ್ನಿಯರೂ ಅವರವರ ಪತಿಗಳನ್ನು ಆದರದಿಂದ ಸೇರಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ವೀರ್ಯರೂಪವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಸಿಂಚಿಸಿ ತಮ್ಮ ಪುರುಷರ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿ ತೆಗೆದು ಕೊಂಡು ಪುತ್ರನನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ನನ್ನ ಪತ್ನಿಗೆ ಈ ಭಾಗ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ಕೂಪಪತನದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ನನ್ನ ಈ ದುಃಖವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿತು ನನ್ನ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಕೇಳಿ ನನ್ನನ್ನು ಬಾವಿಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ ನನ್ನ ದುಃಖವನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿರಿ.

English Translation

Those who seek for wealth, obtain it : a wife enjoys (the presence of her husband, and from their union progeny is engendered. Heaven and earth, be conscious of this (my affliction).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪರಿದೇವಯತೇ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಕುತ್ಸ ಮುಷಿಯು (ಅಥವಾ ತ್ರಿತಸು) ಭಾವಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಬರಲಾಗದೆ ದುಃಖದಿಂದ ಪರಿತಪಿಸುತ್ತಾ ಇತರರು ಸುಖವಾಗಿರು ನಾಗ ತಾನು ಈರಿತಿ ದುಃಖವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವೆನೆಂದು ಪ್ರಲಾಪಮಾಡುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಅರ್ಥಮಿದ್ವಾ ಉ ಅರ್ಥಿನಃ—ಧನವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವವರು ಆದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟು ಧನವನ್ನು ಸಂಪಾ ದಿಸಿ ಸುಖದಿಂದಿರುವರು. ಆದರೆ ನಾನು ಈಗ ಈ ಭಾವಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಧನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾವ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ನನ್ನ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಧನದಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಸುಖವಿಲ್ಲವಲ್ಲಾ ಎಂದು ಪರಿತಾಪಪಡುವನು.

ಅ ಜಾಯಾ ಯುವತೇ ಸತಿಂ—ಯುವತಿಯಾದ ಸ್ತ್ರೀಯು ಚಂದ್ರನ ಅಹ್ಲಾದಕರವಾದ ಬೆಳದಿಂಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪತಿಯನ್ನು ಸೇರಿ ಸುಖಿಸುವಳು. ಆದರೆ ನಾನು ಭಾವಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿರುವುದರಿಂದ ನನಗೆ ಆ ಸುಖವಿಲ್ಲ. ನನ್ನ ಪತ್ನಿಯು ವಿರಹದುಃಖದಿಂದ ವ್ಯಥೆಪಡುತ್ತಿರುವಳು.

ತುಂಜಾತೇ ವೃಷ್ಟ್ಯಂ ಪಯಃ ಪರಿದಾಯ ರಸಂ ದುಹೇ—ದಂಪತಿಗಳು ಇಂತಹ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯು ಪುರುಷನ ಸಾರಭೂತವಾದ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಿ ಪುತ್ರಸಂತತಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವಳು ಆದರೆ ನನಗೆ ಪುತ್ರಸಂತಾನವು ಲಭಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ನೀವು ನನ್ನ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ನನ್ನ ದುಃಖವನ್ನು ತಿಳಿದು ನನ್ನನ್ನು ಕಾಪಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವನು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಉ+ಅರ್ಥಿನಃ—ಉಚ್ಚಾಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾಕಲ್ಯರ ಮತದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಸರವಾದಾಗ ಪುನಃ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಾ ಅಚಿ ನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥಮ್—ಋ ಗತಾ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕ ಧನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯುವತೇ—ಯು ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ ಧಾತು. ವೃತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಶಬ್ದುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವೃತ್ಯಯದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಶ ವಿಕರಣ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದು ಜಾತಾದುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಚಿಶ್ಚ ಧಾತುಭ್ಯುವಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉವಜಾದೇಶ. ಯುವತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತುಂಜಾತೇ—ತುಂಜಿ ಪಿಜಿ ಹಿಂಸಾಬಲದಾನನಿಕೇತನೇಷು. ಧಾತು. ಧಾತುವು ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದಿತ್ತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಮಿದಚೋಂತ್ಯಾತ್ವೇಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಸರಸವರ್ಣ. ವೃತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಶ್ವಮ್ ವಿಕರಣ. ಲಟ್ವಾದ್ವಿನಚನದಲ್ಲಿ ಆತಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ಶ್ವಾನ್ವಲೋಪಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತುಂಜಾತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರದಿಂದ ಆಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೃಷ್ಟ್ಯಮ್—ವೃಷ್ಟಃ ಭಾವಃ ವೃಷ್ಟ್ಯಮ್. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವ್ಯರ್ಜ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಸರವಾದುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞಾ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಲ್ಲೋಪೋಃಸಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಜಾತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸರಿದಾಯೆ—ಡುಡಾಳ್ ದಾನೇ ಧಾತು. ಸಮಾಸೇ ನರ್ಜ್ ಪೂರ್ವೇ ಕ್ಷೋಲ್ಯಪ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲ್ಯಬಾದೇಶ.

ಮಹೇ—ದುಹ ಪ್ರಪೂರಣೇ. ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿತ ಅತ್ಮನೇ ಸದಾನಾಂ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಲೋಪಸ್ತು ಅತ್ಮನೇ ಸದೇಷು—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ನೋ ಸು ದೇವಾ ಅದಃ ಸ್ವಗ್ರವ ಪಾದಿ ದಿವಸ್ವರಿ ।

ಮಾ ಸೋನ್ಯಸ್ಯ ಶಂಭುವಃ ಶೂನೇ ಭೂನು ಕದಾ ಚನ ವಿ

ತ್ತಂ ಮೇ ಅಸ್ಯ ರೋದಸೀ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನೋ ಇತಿ । ಸು । ದೇವಾಃ । ಅದಃ । ಸ್ವಃ । ಅವ । ಪಾದಿ । ದಿವಃ । ಪರಿ ।

ಮಾ । ಸೋನ್ಯಸ್ಯ । ಶಂಭುವಃ । ಶೂನೇ । ಭೂನು । ಕದಾ । ಚನ । ವಿತ್ತಂ ।

ಮೇ । ಅಸ್ಯ । ರೋದಸೀ ಇತಿ ।

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ದೇವಾಃ ಸ್ವಃ ಸ್ವರ್ಗೇ ವರ್ತಮಾನಮದಸ್ತದಸ್ತದೀಯಂ ಪಿತೃಪಿತಾಮಹಪ್ರಪಿತಾಮಹಾತ್ಮಕಂ
 ಸಂತಾನಂ ದಿವಸ್ವರಿ ದಿವಶ್ಲೋಕರಿ ವರ್ತಮಾನಂ ನೋ ಷು ನೈವಾನ ಪಾದಿ | ಅವಶನ್ನಂ ನಿಶನ್ನಂ
 ಪ್ರಭೃಷ್ಟಂ ಮಾ ಭೂತ್ ಮಮ ಪುತ್ರಾಭಾವಾತ್ | ಪುತ್ರೇಣ ಲೋತಾಂಜಾಯತಿ ನಾಪುತ್ರಸ್ಯ ಲೋಕೋ-
 ಸ್ತೀತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಅತೋ ವಯಂ ಸೋಮ್ಯಸ್ಯ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಹಸ್ಯ ಪಿತೃಗಣಸ್ಯ ಶಂಭುವಃ ಸುಖಸ್ಯ
 ಭಾವಯಿತುಃ ಪುತ್ರಸ್ಯ ಶೂನೇ ಆಸಗಮನೇ ಕದಾ ಚನ ಕದಾಚಿದಪಿ ಮಾ ಭೂಮು | ಯುಷ್ಮತ್ಪ್ರಸಾ-
 ದಾನ್ಮಮ ಪುತ್ರಾ ಜಾಯಂತಾಂ | ಅತೋ ಮಾನುಸ್ಮಾದ್ಬಾಬುದುತ್ತಾರಯತೇತ್ಯರ್ಥಃ ಹೇ ದ್ಯಾವಾ-
 ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಯುನಾಂ ಚ ಮದೀಯಂ ವಿಜ್ಞಾಪನಂ ಜಾನೀತಂ || ಮೋ | ಮಾ ಉ ಇತಿ ನಿಸಾತದ್ವಯ-
 ಸಮುದಾಯೋ ಮೃನೇತ್ಯಸ್ಯಾರ್ಥೇ | ಸು ಇತ್ಯೇತದವಧಾರಣೇ | ಸು ಇತಿ ಷತ್ತ್ವಂ | ಸಾದಿ | ಪದ
 ಗತೌ | ಚಿಣ್ ತೇ ಪದಃ | ಪಾ. ೩-೧-೬೦ | ಇತಿ ಕರ್ತರಿ ಲುಜಿ ಶ್ಲೋಕಾಂತೇಃ | ದಿವಃ | ಉದಿದ-
 ಮಿತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪಂಚಮ್ಯಾಃ ಪರಾವಧ್ಯರ್ಥ ಇತಿ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸತ್ತ್ವಂ | ಸೋಮ್ಯಸ್ಯ
 ಸೋಮಮರ್ದತಿ ಯಃ | ಪಾ. ೪-೪-೧೩೭ | ಇತಿ ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಶಂಭುವಃ | ಭವತೇರಂತರ್ಭಾವಿತಾ-
 ರ್ಥಾತ್ಪ್ರಿವಿತ್ | ಶೂನೇ | ಟುಒಶ್ಚಿ ಗತಿವ್ಯದ್ಭೂತಃ | ಭಾವೇ ನಿಷ್ಠಾ | ಶ್ವಿದಿತೋ ನಿಷ್ಠಾಯಾಮಿತೀರ್-
 ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ವಚಿಸ್ವಪೀತ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಒದಿತಶ್ಚ | ಪಾ. ೮-೨-೪೫ | ಇತಿ ನಿಷ್ಠಾನತ್ವಂ |
 ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವೃಷಾದಿರ್ವಾ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯ || ೩

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ದೇವಾಃ-ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ | ಸ್ವಃ-ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ | ಅದಃ-ನನ್ನ (ಪಿತೃಪಿತಾಮಹಪ್ರಪಿತಾಮಹಾದಿ
 ಗಳನ್ನು) | ದಿವಸ್ವರಿ-ಸ್ವರ್ಗದ ಮೇಲಿನ ವಾಸದಿಂದ | ಮೋಷು ಅವ ಪಾದಿ-ಭೃಷ್ಟರಾಗುವಂತೆ ಖಂಡಿತ
 ವಾಗಿಯೂ ಮಾಡಬೇಡಿರಿ. | ಸೋಮ್ಯಸ್ಯ-ಸೋಮರಸದ ಪಾನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪಿತೃಗಣಕ್ಕೆ | ಶಂಭುವಃ-
 ಹರ್ಷದಾಯಕನಾದ ಪುತ್ರನ | ಶೂನೇ-ಅಭಾವದಲ್ಲಿ | ಕದಾ ಚನ-ಯಾವಾಗಲೂ | ಮಾ ಭೂಮು-
 (ನಾವು) ಇರುವಂತೆ ಆಗಬೇಡ | ರೋವಸೀ-ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ | ಮೇ-ನನ್ನ | ಅಸ್ಯ-ಈ ಸ್ತೋತ್ರ
 ವನ್ನು ಅಥವಾ (ಕೂಸಪತನದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ) ದುಃಖವನ್ನು | ವಿತ್ತಂ-ಗಮನಿಸಿ ತಿಳಿಯಿರಿ |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನಾನು ಪುತ್ರರಹಿತನಾಗಿದ್ದು ಅದೇ ಕಾರಣದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ನನ್ನ ಪಿತೃಪಿತಾ
 ಮಹಪ್ರಪಿತಾಮಹಾದಿಗಳನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದ ಮೇಲಿನ ವಾಸದಿಂದ ಭೃಷ್ಟರಾಗುವಂತೆ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಮಾಡ
 ಬೇಡಿರಿ. ಸೋಮರಸದ ಪಾನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪಿತೃಗಣಕ್ಕೆ ಹರ್ಷದಾಯಕನಾದ ಪುತ್ರನ ಅಭಾವದಲ್ಲಿ ನಾನು
 ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುವಂತೆ ಆಗಬೇಡ. ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ನನ್ನ ಕೂಸಪತನದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ದುಃಖ
 ವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿತು, ನನ್ನ ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಕೇಳಿ ನನ್ನನ್ನು ಬಾವಿಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿರಿ.

English Translation

Never, gods, may this (my ancestry), abiding above in heaven, be excluded (from it); never may we be in want (of a son) the cause of joy (to his progenitors,) entitled to libations of Soma juice. Heaven and earth be conscious of this (my affliction)

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅದಃ—ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಅದಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತತ್-ಆ (ದ್ವಿತೀಯಾಬಹು) ನಚನ) ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದಾದರೂ (ನಿ. ೨-೬) ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವಃ ಮತ್ತು ದಿವಸ್ವರಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಸ್ವಃ—ಸ್ವರ್ಗೇ ವರ್ತಮಾನಮದಸ್ತದಸ್ಮದೀಯಂ ಪಿತೃಪಿತಾಮಹಪ್ರಪಿತಾಮಹಾ ತ್ವಕಂ ಸಂತಾನಂ ದಿವಸ್ವರಿ—ದಿನಶ್ಲೋಕದ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ನಮ್ಮ ಪಿತೃಪಿತಾಮಹಪ್ರಪಿತಾಮಹರಾದಿಯಾದ ನಮ್ಮ ವಂಶದವರನ್ನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಶಂಭುವಃ ಶೂನೇ ಕದಾಚನ ಮಾ ಭೂಮು—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಂಭುವಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಖವನ್ನಂಟು ಮಾಡುವ ಪುತ್ರನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ, ಅಂತಹ ಪುತ್ರರಹಿತನಾಗದಿರುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕೆಲವು ಆಧುನಿಕಪಂಡಿತರು ಸ್ವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು (ಸ್ವರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ನಿ ೨-೧೪), ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಸ್ವರ್ಗದ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯನು ನಮಗೆ ಸುಖವನ್ನಂಟು ಮಾಡದಂತೆ ಆಗದಿರಲಿ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿರುವರು.

ಅದಃ—ಅತ್ ಶಬ್ದ. ಅತ್‌ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಚ್ಛಬ್ದಾರ್ಥವಿರುವುದು. ಅದಃ ಎಂದರೆ ಅವರನ್ನು ಅಥವಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಅವರನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದವು—

ಯದದೋ ಪಿತೋ ಅಜಗನ್ವಿವಸ್ವ ಪರ್ವತಾನಾಂ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೮೭-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ—ಅದಃ—ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ,

ಉತಾದಃ ಪರುಷೇ ಗವಿ ಸೂರಶ್ಚಕ್ರಂ ಹಿರಣ್ಮಯಂ |

(ಮು. ಸಂ. ೬-೫೬-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅದಃ—ತಸ್ಯ ರಥಸ್ಯ | ಆ, ಅದರ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ,

ಯತೋದ್ಧೋ ದೀರ್ಘಪ್ರಸದ್ಧನಿ ಯದ್ವಾದೋ ರೋಚನೇ ದಿವಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೦-೧)

ಯದೋ ದಿವೋ ಅರ್ಜವ ಇಸೋ ನಾ ಮದಧೋ ಗೃಹೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨೬-೧೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅದಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುಷ್ಠಿಪ್ತ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ,

ಯೇ ಸೋಮಾಸಃ ಪರಾವತಿ ಯೇ ಅರ್ವಾವತಿ ಸುನ್ವಿರೇ |

ಯೇ ನಾದಃ ಶರ್ಯಣಾವತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೬೫-೨೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅತ್‌ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಚ್ಛಬ್ದಾರ್ಥವೇ ಇರುವುದೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವು.

ಸ್ವಃ—ಸ್ವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿರುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗವೆಂಬ ಸಾಧಾರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದರ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. (ನಿ. ೨-೧೩)

ಪ್ರತ್ಯರ್ಜ್, ದೇವಾನಾಂ ವಿಶಃ ಪ್ರತ್ಯರ್ಜ್ ದೇವಿ ಮಾನುಷಾನ್ |

ಪ್ರತ್ಯರ್ಜ್ ವಿಶ್ವಂ ಸ್ವರ್ವಶೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೦-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವಃ-ಸ್ವರ್ಲೋಕಂ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ನ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವೆಂದರ್ಥವು. ಸ್ವರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ | ಸ್ವಃ ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ಹೆಸರು.

ಯಾಭೀ ರೇಭಂ ನಿವೃತಂ ಸಿತಮದ್ಭೃ ಉದ್ವಂದನಮೈರಯತಂ ಸ್ವರ್ವಶೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೨-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸ್ವರಾದಿತ್ಯಂ ಆದಿತ್ಯ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ,

ತ್ವನಾ ವಹಂತೋ ದುರೋ ವ್ಯುಣ್ವನ್ನವಂತ ವಿಶ್ವೇ ಸ್ವ ೧ ದ್ವರ್ವಶೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೯-೫)

ಸಿಂಧುಂ ನ ಕ್ಷೋದಃ ಪ್ರ ನೀಚೈರೈನೋನ್ನವಂತ ಗಾವಃ ಸ್ವ ೧ ದ್ವರ್ವಶೇ |

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಃ—ನಭಸಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ,

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೬-೫)

ನಿ ಯಂ ದಧುರ್ಮನುಷ್ಯಾಸು ವಿಕ್ಷು ಸ್ವ ೧ ಐ ಚಿತ್ರಂ ವಪುಷೇ ವಿಭಾವಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೮-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ವರು ಸ್ವರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ಸು ಅರಣಃ ಸು ಈರಣಃ ಸ್ವತೋ ರಸಾನ್ಸ್ವತೋ ಭಾಸಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಸ್ವತೋ ಭಾಸೇತಿ ವಾ—ಎಂದು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಭಾಸಾ-ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶನೆಂದೂ ಅರ್ಥವು. ಸ್ವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಣಃ ಕ್ಷೋದಃ ಮೊದಲಾದ ನೂರೊಂದು ಉದಕನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವಃ ಎಂದರೆ ಉದಕನೆಂದೂ ಅರ್ಥವು. (ನಿ. ೨-೨೪)

ಋಕ್ ಸಂಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಮೋ, ಸು—ಮಾ ಮುತ್ತು ಉ ಎಂಬ ಇವೆರಡು ನಿಪಾತಗಳು ಮೈವ (ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಸು ಎಂಬುದು ಅವಧಾರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ (ನಿಶ್ಚಯ) ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಸುಳಾಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸತ್ತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಃ—ನೈಜ್ ಸ್ವರೌ ಸರಿತೌ—(ಫಿ. ಸೂ. ೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಾದಿ—ಪದ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ತರಿಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚಾದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಚಿಣ್ ತೇಪದಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೦) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಚಿಣಾದೇಶ. ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅತೆ ಉಪಧಾಯಾಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಚಿಣೋಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ನ ಮಾಜ್ಯೋಗೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ದಿವಃ—ಊಡಿದಂ ಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರು ತ್ತದೆ. ದಿವಃ+ಪರಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪಂಚಮ್ಯಾಃ ಪರಾವಧ್ಯರ್ಥೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸತ್ತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೋಮ್ಯಸ್ಯ—ಸೋಮಮರ್ಹತಿ ಯಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ತಂಭುವಃ—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಪ್ರೇರಣಾತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತ ಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಷ್ಠೀಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ನೆಭೂಸು- ಧಿಯೋಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣ್ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಚಿಶ್ಚ ಧಾತುಭ್ರವಾಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೇಶ. ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತೂನೇ—ಟು ಓತ್ತಿ ಗತಿನೈದ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ವೀದಿತೋ ನಿಷ್ಠಾಯಾಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಣ್ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಕಿತ್ತಾ ದುದರಿಂದ ಇದು ಪರವಾದಾಗ ವಚಿಸ್ವಪಿಯಜಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು

ವಿಗೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೇ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಧಾತುವು ಓದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಓದಿತೆಳ್ಳ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷ್ಕಾಂತಕಾರಕ್ಕೆ ನತ್ವ. ಹಲಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ವೃಷಾದಿಯು ಆಕೃತಿಗಣವಾದುದರಿಂದ ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭೂಮು—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲುಜ್ ಉತ್ತಮವುರುಷ ಬಹುನಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಂ ಜಾತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ಗಾತಿಸ್ಥಾಘು—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ನಮಾ ಜ್‌ಯೋಗೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಜ್ಞಂ ಪೃಚ್ಛಾಮ್ಯವನಮಂ ಸ ತದ್ವೂತೋ ವಿ ವೋಚತಿ |
 ಕ್ಷ ಮುತಂ ಪೂರ್ವ್ಯಂ ಗತಂ ಕಸ್ತದ್ವಿಭರ್ತಿ ನೂತನೋ ನಿತ್ತಂ
 ಮೇ ಅಸ್ಯ ರೋದಸೀ || ೪ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ಯಜ್ಞಂ | ಪೃಚ್ಛಾಮಿ | ಅವನಮಂ | ಸಃ | ತತ್ | ದೂತಃ | ವಿ | ವೋಚತಿ |
 ಕ್ಷ | ಮುತಂ | ಪೂರ್ವ್ಯಂ | ಗತಂ | ಕಃ | ತತ್ | ವಿಭರ್ತಿ | ನೂತನಃ | ನಿತ್ತಂ |
 ಮೇ | ಅಸ್ಯ | ರೋದಸೀ ಇತಿ || ೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಯಜ್ಞಂ ಯಜನೀಯಮವಮಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಮಾದಿಭೂತಂ | ಅಗ್ನಿರ್ಮುಖಂ
ಪ್ರಥಮೋ ದೇವತಾನಾಂ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೪ | ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಅಗ್ನಿರ್ವೈ ದೇವಾನಾಮವಮ ಇತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮ-
ಣಾಚ್ಛೇ | ತಮಗ್ನಿಂ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ | ಯನ್ಮಯಾ ಪೃಷ್ಠಂ ತದ್ದೇವಾನಾಂ ದೂತಃ ಸೋಽಗ್ನಿರ್ವಿವೋಚತಿ |
ವಿವಿಚ್ಯ ಕಥಯತು | ಕಿಂ ಪುನಸ್ತತ್ಪೃಚ್ಛತ ಇತಿ ಚೇತ್ ಉಚ್ಯತೇ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವದೀಯಂ ಪೂರ್ವ್ಯಂ
ಪೂರ್ವಕಾಲೀನಮೃತಂ ಭದ್ರಂ ಸ್ತೋತ್ರಭ್ಯಃ ಕೃತಂ ಶ್ರೇಯಃ ಕ್ವ ಗತಂ | ಕುತ್ರೇದಾನೀಂ ವರ್ತತೇ |
ನೂತನೋ ನವತರಸ್ತತ್ಪ್ರೋಽನೃಃ ಕಃ ಪುರುಷಸ್ತದ್ಭದ್ರಂ ಬಿಭರ್ತಿ | ಧಾರಯತಿ | ಯದಿ ತ್ವಯ್ಯವರ್ತಿ-
ಷ್ಯತ ಮಮೇದೃಶೀ ದಶಾಸಿ ನಾಭವಿಷ್ಯತ್ | ಅತಸ್ತತ್ ಕ್ವ ಗತಮಿತಿ ಕಥಯ || ವೋಚತಿ | ವಚ ಪರಿ-
ಭಾಷಣೇ | ಲೇಟ್ಕಡಾಗಮಃ | ವಚ ಉಮಿತಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಧಾತೋರುಮಾಗಮಃ | ಕ್ವ | ಕಿನೋಽತ್ |
ಪಾ. ೫-೩-೧೨ | ಇತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥೇತ್ | ಕ್ವಾತಿ | ಸಾ ೭-೨-೧೦೫ | ಇತಿ ಕಿಮುಃ ಕ್ವಾದೇಶಃ | ತಿತ್ಸ್ವರಿತ
ಇತಿ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ | ಪರೇಣ ಸಹ ಋತ್ಯಕ ಇತಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯಜ್ಞಂ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನೂ | ಅನಮಂ—(ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ) ಮೊದಲನೆಯವನೂ ಆದ
ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಪೃಚ್ಛಾಮಿ—ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ | ತತ್—ನಾನು ಕೇಳಿಕೊಂಡ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು | ದೂತಃ—ದೇವ
ದೂತನಾದ | ಸಃ—ಆ ಅಗ್ನಿಯು | ವಿ ವೋಚತಿ—(ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ) ಬಿಡಿಸಿಹೇಳಲಿ. (ನನ್ನ ಪ್ರಶ್ನೆಯು
ಏನೆಂದರೆ) | (ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ) | ಪೂರ್ವ್ಯಂ—(ನಿನ್ನಲ್ಲಿ) ಹಿಂದೆ ಇದ್ದಂತಹ | ಋತಂ—ಉಪಕಾರ
ಬುದ್ಧಿಯು | ಕ್ವ ಗತಂ—ಎಲ್ಲಿ ಹೋಯಿತು ? | ನೂತನಃ—ಹೊಸಬನಾದ | ಕಃ—ಯಾವ ಪುರುಷನು | ತತ್—
ಆ ಉಪಕಾರ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು | ಬಿಭರ್ತಿ—ಹೊಂದಿರುತ್ತಾನೆ ? | ರೋದಸೀ—ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ಮೇ—
ನನ್ನ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅಥವಾ ದುಃಖವನ್ನು | ವಿತ್ತಂ—ಗಮನಿಸಿ ತಿಳಿಯಿರಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

“ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದಂತಹ ಉಪಕಾರಬುದ್ಧಿಯು ಈಗ ಎಲ್ಲಿ ಹೋಯಿತು ? ಯಾವ
ಹೊಸ ಪುರುಷನು ಈಗ ಉಪಕಾರ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ ? ನೀನು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಇದ್ದಿದ್ದರೆ ನನಗೆ
ಈ ದುಃಖವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ” ಎಂದು ಯಜ್ಞಾರ್ಹನೂ, ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮೊದಲನೆಯವನೂ ಆದ
ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ನಾನು ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. ನನ್ನ ಕೇಳಿಕೆಯನ್ನು ದೇವದೂತನಾದ ಆ ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆ
ಗಳಿಗೂ ಬಿಡಿಸಿ ಹೇಳಲಿ. ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ನನ್ನ ದುಃಖವನ್ನು ಅರಿಯಿರಿ ಮತ್ತು ನನ್ನ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು
ಕೇಳಿ ನನ್ನನ್ನು ಬಾವಿಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿರಿ.

English Translation

I implore the first (of the gods) the object of sacrifice, that he will
become my messenger, and narrate (my condition to the other deities).

Where, Agni, is your former benevolence, what new being now possesses it ?
Heaven and earth, be conscious of this (my affliction).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಯಜ್ಞಂ ಅವಮಂ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ—ಯಜನೀಯಂ, ಸರ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಮಾದಿಭೂತಂ ಅಗ್ನಿಂ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ | ಪೂಜಾರ್ಹನೂ, ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಆದಿಭೂತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅವಮು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ, ಅವಮಂ—ಅಂತಿಕನಾಮೈತತ್ | (ನಿ. ೩-೯) ಅಗ್ನೇಶ್ವ ವಿಶೇಷಣಂ | ಸನ್ನಿಕೃಷ್ಟಂ | ಸರ್ವಯಜಮಾನಾನಾಂ ಆಪ್ತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಥವಾ ಅವಮುನಿತಿ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವಿಶೇಷಣಂ | ಸನ್ನಿಕೃಷ್ಟಂ ಯಜ್ಞಮಿತಿ | ಅವಮು ಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾದರೆ ಸನ್ನಿಕೃಷ್ಟನಾಗಿಯೂ ಸಕಲ ಯಜಮಾನರಿಗೂ ಆಪ್ತನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಎಂದೂ, ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದರೆ, ನನಗೆ ಸನ್ನಿಕೃಷ್ಟವಾದ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಸಾಯಣರು ಅವಮು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶ್ರುತಿನಾ ಕೃತ ಆಧಾರದಮೇಲೆಯೇ ಆದಿಭೂತನೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ಅಗ್ನಿರ್ಮುಖಂ ಪ್ರಥಮೋ ದೇವತಾನಾಂ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೪)

ಅಗ್ನಿರ್ವೈ ದೇವಾನಾಮವಮಃ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಅವಮನೆಂದು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆ. ಅದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಬೇಕೆಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ಆ ಪದಕ್ಕೆ ಅಂತಿಕನೆಂಬ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಶ್ರುತ್ಯಾಧಾರವಿದೆ.

ಸ ತ್ವಂ ನೋ ಅಗ್ನೇವನೋ ಭವೋತಿ ನೇದಿಷೋ ಅಸ್ಯಾ ಉಷಸೋ ವೃಷ್ಟಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಾಸನ್ನನಾಗಿಯೂ ಸಹಾಯಕನಾಗಿಯೂ ಇರುವನೆಂದು ವರ್ಣನೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವೂ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲದೇ ಉಳಿದ ಒಂದೆರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅವಮು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕನಿಷ್ಠ, ಕೆಳಮಟ್ಟದ ಅಥವಾ ಕಡಮೆ ಅಂತಸ್ತಿನ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ತನೇದಿಂದ್ರಾವಮಂ ವಸು ತ್ವಂ ಪುಷ್ಯಸಿ ಮಧ್ಯಮಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೩೨-೧೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅವಮು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಧಮನೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಆ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ.

ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅವಮ ಶಬ್ದವನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಸನ್ನಿಹೃಷ್ಟವಾದ ಎಂದರೆ ಮಾನಸಿಕವಾದ ಈ ಯಜ್ಞದ ವಿಷಯವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ನನಗೆ ಉಪದೇಶಿಸುವಂತೆ ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕೊಡುವುದಾಗಿ ವಿವರಿಸಿರುವುದು ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವಾರ್ಥಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಾರ್ಥಕ್ಕೂ ಸಹ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅನ್ವಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞಾರ್ಥವೂ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅವಮನೂ ಅದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಂದೆ ಹೇಳುವಂತೆ ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಸ ದೂತಃ—ದೇವಾನಾಂ ದೂತಃ | ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹಂಚುವುದರಲ್ಲಿ ದೂತಕೃತ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವವನು.

ಮಂದ್ರೋ ಹೋತಾ ಗೃಹಪತಿರಗ್ನೇ ದೂತೋ ವಿಶಾಮಸಿ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೩೬-೫)

ಜುಷ್ಠೋ ಹಿ ದೂತೋ ಅಸಿ ಹವ್ಯನಾಹನೋಽಗ್ನಿ ರಥೀರಧ್ವರಾಣಾಂ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೪೪-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಿರುವಂತೆ ದೇವದೂತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ವಿವೋಚಿತು ವಿವಿಚ್ಯ ಕಥಯತು— ಬಿಡಿಸಿ ಹೇಳಲಿ ಎಂದು ಅನ್ವಯ. ಆ ಪ್ರಶ್ನೆಯೇನೆಂದರೆ,

ಕ್ಷೇ ಋತಂ ಪೂರ್ವ್ಯಂ ಗತಂ—ಪೂರ್ವಕಾಲೀನಂ ಭದ್ರಂ ಸ್ತೋತ್ರೈಭ್ಯಃ ಕೃತಂ ಶ್ರೇಯಃ ಕುತ್ರ ಇದಾನೀಂ ವರ್ತತೇ | ನಿನ್ನ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವವರಿಗೆ ನೀನು ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ ಶ್ರೇಯಸ್ಸು ಈಗಲ್ಲಿ ಹೋಯಿತು ? ನಾನೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಮಾಡುತ್ತಿರುವೆನಲ್ಲಾ, ನನಗೇಕೆ ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹವಿಲ್ಲ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ. ಇಲ್ಲಿ ಋತೆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಭದ್ರ, ಶ್ರೇಯಸ್ಸು ಎಂದೂ, ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಸತ್ಯವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಎರಡರ್ಥಗಳೂ ಒಂದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಯವಸಾನವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಶ್ರದ್ಧಾಭಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವವನಿಗೆ ಪ್ರತಿಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವುದೇ ಅಗ್ನಿಯ ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪ. ಅಗ್ನಿಯು ಸತ್ಯಾತ್ಮನು. ಆದರೆ ಈಗ ಆ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವುದು ತಡವಾಗಿ ತ್ರಿತನ ಕಷ್ಟನಿವಾರಣೆಯಾಗದೇ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಅವನು ಈ ರೀತಿಯಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಯಿಂದ ತನ್ನ ವೇದನೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಋತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞ, ಸತ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳ ನಡುವೆ ಇಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವೆಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಯಜ್ಞವೂ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವೇ ಆದುದರಿಂದ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳೂ ಒಂದೇ ಆಗುತ್ತವೆ. ಅಗ್ನಿಗೆ ಋತಜ್ಞ, ಋತಜಾತ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಅನೇಕವಾಗಿವೆ.

ರಾಜಂತಮಧ್ವರಾಣಾಂ ಗೋಪಾಮೃತಸ್ಯ ದೀದಿವಿಂ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧-೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಋತಸ್ಯ ಸತ್ಯಸ್ಯಾವಶ್ಯಂಭಾವಿನಃ ಕರ್ಮಫಲಸ್ಯ ದ್ಯೋತಕಂ | ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗಿ ಸಂಭವಿಸಬೇಕಾದ ಕರ್ಮಫಲದ ದ್ಯೋತಕನೆಂದರ್ಥ.

ಅಗ್ನೇ ಜುಷಸ್ತು ಪ್ರತಿ ಹರೈ ತದ್ವಚೋ ಮಂದ್ರ ಸ್ವಧಾವ ಋತಜಾತ ಸುಕ್ರತೋ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೪-೭)

ಏ ಘ ತ್ವಾ ನಾಂ ಋತಜಾತ ಯಂಸದ್ಧೃಣಾನೋ ಅಗ್ನೇ ತಸ್ತೇ ೩ ವರೂಥಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೪-೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಋತಜಾತನೆಂದೂ,

ಯೇದೀಮ್ಯ ತಸ್ಯ ಪಯಸಾ ಸಿಯಾನೋ ನಯನ್ಯುತಸ್ಯ ಪಥಾಭೀ ರಜಿಷ್ವೈಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೭೯-೩)

ತಂ ಯಜ್ಞಸಾಧಮಸಿ ವಾತಯೋಮಸ್ಯುತಸ್ಯ ಪಥಾ ನಮಸಾ ಹವಿಸ್ತತಾ ದೇವತಾತಾ ಹವಿಸ್ತತಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೮-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಋತದ ಪಥದಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಚರಿಸುವನೆಂದೂ,

ಉತ ದ್ಯುಮ್ನಸ್ಯ ಕವಸ ಋತಸ್ಯ ರಶ್ಮಿಮಾ ದೇದೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೭-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಋತದ ರಶ್ಮಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನೆಂದೂ ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಇತರ ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ಋತಕ್ಕೂ ಅವಿಚ್ಛೇದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದೆಂದು ಶ್ರುತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈಗ ಆ ನಿತ್ಯಸಂಬಂಧವು ಎಲ್ಲಿ ಹೋಯಿತು, ನಾನು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ಸಹೆ ಅದಕ್ಕೆ ಫಲರೂಪವಾದ ನನ್ನ ಕಷ್ಟನಿವಾರಣೆಯಾಗಲಿಲ್ಲವಲ್ಲ, ಅಂತಹ ಪೂರ್ವ್ಯಂ ಋತಂ ಕ್ವ ಗತಂ ಎಂದು ಮೊರೆಯಿಡುತ್ತಿರುವುದು ಒಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿ ಆಕ್ಷೇಪಕವಾಗಿಯೂ, ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ದುಃಖವನ್ನು ಅವಿಷ್ಕರಣಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಯೇನ ಸತೈನಾಗ್ನಿಯೇಷ್ಯಾನಾ ಪದ್ವ್ಯೋ ರಕ್ಷತಿ ಕ್ವ ತಸ್ಯ ತತ್ಸತ್ಯಂ ಗತಂ ಇತಿ ಆತ್ಮನ ಆಪದೋರಕ್ಷಣಾದುಸಾಲಂಭೋಽಯಂ ಪರಿದೇವನಾ ವಾ | ಎಂದು ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಗಳು ಮೇಲಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಯಜ್ಞಮ್—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣಧಾನೇಷು. ಯಜಯಾಚೆಯತ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕ ವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪೃಚ್ಛಾಮಿ—ಪೃಚ್ಛ ಜ್ಞೇಷ್ವಾಯಾಂ ವಾಚಿ. ಧಾತು. ಲಡುತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ತಿಬಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ

ಪೋಚತಿ—ಪಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲೇಟೋಽಡಾಟಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ, ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಲುಜ್ ನಿಮಿತ್ತ

ವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ (ಅರ್ಜು) ವಚೇಲುಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಉನಾಗಮ. ಮಿತ್ತಾ
ಮದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಗುಣ. ತಿಜ್ಜತಿಜಿಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕ್ವೆ—ಕಿನ್ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಿನೋತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಆತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ವಾತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ ಪರವಾದಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಕ್ವ ಆದೇಶ.
ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ. ಆತ್ ತಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ತಿತ್ ಸ್ವರಿತಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೫)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ವ+ಋತಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಋಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ ಋತೈಕಃ—
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಸಂಧಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೂರ್ವ್ಯಮ್—ಪೂರ್ವಸ್ಮಿನ್ ಭವಃ ಪೂರ್ವ್ಯಃ ಭವೇಛಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ. ದ್ವಿತೀಯಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಗತಮ್—ಗಮಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ವಿನಕ್ವಾನಾಡಿದಾಗ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ-
ವನತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಗತ ಎಂದು ರೂಪ
ವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಬಭರ್ತಿ—ಡುಭ್ಯ ಇ ಭರಣೇ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ
ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲುಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲು ವಿಕರಣ. ಶ್ಲೌ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ
ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಭೃಜಾಮಿತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ವ. ಜಸ್ತಾದಿ. ಪ್ರತ್ಯಯ
ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ (ಇಕಿಗೆ) ಗುಣ. ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ
ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ

ಅನಿಾ ಯೇ ದೇವಾ ಸ್ಥನ ತ್ರಿಷ್ವಾ ರೋಚನೇ ದಿವಃ ।

ಕದ್ವ ಋತಂ ಕದನ್ಯತಂ ಕ್ವ ಪ್ರತ್ನಾ ವ ಆಹುತಿರ್ವಿತ್ತಂ ಮೇ

ಅಸ್ಯ ರೋದಸೀ || ೫ ||

ಸದಸಾಠಃ

ಅಮಿಾ ಇತಿ | ಯೇ | ದೇವಾಃ | ಸ್ಥನ | ತ್ರಿಷು | ಆ | ರೋಚನೇ | ದಿವಃ |

ಕತ್ | ವಃ | ಋತಂ | ಕತ್ | ಅನ್ಯತಂ | ಕ್ವ | ಪ್ರತ್ನಾ | ವಃ | ಆಹುತಿಃ |

ವಿತ್ತಂ | ಮೇ | ಅಸ್ಯ | ರೋದಸೀ ಇತಿ || ೫ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ದೇವಾಃ | ತ್ರಿಷು ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಷು ಸ್ಥಾನೇಷು ಯೇಮಿಾ ಯೋಯಂ ಸ್ಥನ ವರ್ತಮಾನಾ ಭವಥ | ಯಾನಿ ಸ್ಥಾನಾನಿ ದಿವೋ ದ್ಯೋತಮಾನಸ್ಯ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಆ ರೋಚನೇ ದೀಪ್ತಿವಿಷಯೇ ವರ್ತಂತೇ | ಸೂರ್ಯಪ್ರಕಾಶೇಷು ಸ್ಥಾನೇಷ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತೇಷಾಂ ವೋ ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಸಂಬಂಧಿ ಸ್ತೋತ್ರೈ- ವಿಷಯಮೃತಂ ಸತ್ಯಂ ಕತ್ | ಕಸ್ಮಿನ್ನೇಶೇ ವರ್ತತೇ | ಅನ್ಯತಂ ದ್ವೇಷ್ಟ್ಯವಿಷಯಮಸತ್ಯಂ ಚ ಕತ್ ಕುತ್ರ ಗತಂ | ಅಪಿ ಚ ಪ್ರತ್ನಾ ಚಿರಕಾಲೇನಾ ವೋ ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಸಂಬಂಧಿನ್ಯಾಹುತಿರ್ಮಯಾ ಪೂರ್ವ- ಮನುಷ್ಮಿತೋ ಯಾಗಃ ಕ್ವ | ಕುತ್ರಾಸೀತ್ | ಈದೃಗ್ಭೂತದುಃಖಾನುಭವೇನ ಮಯಾ ಪೂರ್ವಮನು- ಷ್ಮಿತೋ ಯಾಗಸಮೂಹೋ ಯುಷ್ಮಾನ್ ಪ್ರಾಪ್ನೋದಿತ್ಯನುಮಿಮೇ | ಅನ್ಯತ್ಪೂರ್ವವತ್ || ಸ್ಥನ | ತಪ್ತನಪ್ತನಥನಾಶ್ವೇತಿ ತಶಬ್ದಸ್ಯ ಥನಾದೇಶಃ | ಕತ್ ಕ್ವಶಬ್ದಸ್ಯ ವರ್ಣವ್ಯಾಪತ್ತ್ಯಾ ಕದ್ಭಾವಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ದೇವಾಃ—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ | ಯೇ ಅಮೀ—ಯಾವ ನೀವು | ದಿವಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಸೂರ್ಯನ | ಆರೋಚನೇ—ತೇಜಸ್ಸನ್ನೊಳಗೊಂಡ | ತ್ರಿಷು—(ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ) ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಸ್ಥನ—ಇರುತ್ತೀರೋ | ವಃ—(ಅಂತಹ) ನಿಮ್ಮ | ಋತಂ—ಸತ್ಯವು | ತತ್—ಎಲ್ಲಿ (ಇದೆ) ? | ಅನ್ಯತಂ—(ಶತ್ರುವಿಷಯಕವಾದ) ಅಸತ್ಯವು | ತತ್—ಎಲ್ಲಿ (ಹೋಯಿತು) ? | ಪ್ರತ್ನಾ—ಪ್ರಾಚೀನವಾದ | ವಃ—ನಿಮ್ಮನ್ನು | ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ | ಆಹುತಿಃ—ಯಜ್ಞವು (ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪದ ಆಹ್ವಾನವು) | ಕ್ವ—ಎಲ್ಲಿ (ಹೋಯಿತು) | ರೋದಸೀ—ದ್ಯಾವ್ಯಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ | ಮೇ—ನನ್ನ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅಥವಾ ದುಃಖವನ್ನು | ವಿತ್ತಂ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ಅರಿಯಿರಿ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ಯಾವ ನೀವು ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಸೂರ್ಯನ ತೇಜಸ್ಸು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೆಲ್ಲೂ ಇರುತ್ತೀರೋ ಅಂತಹ ನಿಮ್ಮ ಸತ್ಯವು ಈಗ ಎಲ್ಲಿದೆ? ಶತ್ರುವಿಷಯಕವಾದ ಅಸತ್ಯವು ಎಲ್ಲಿ? ನನ್ನ ದುಃಖ

ನಿವಾರಣೆಗಾಗಿ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ನಡೆಸಿದ ನನ್ನ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವು ಎಲ್ಲಿ ? ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ನನ್ನ ಈ ದುಃಖವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿಯಿರಿ. ನನ್ನ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಕೇಳಿ ನನ್ನನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿರಿ.

English Translation

Gods, who are present in three worlds, who abide in the light of the sun, where now is your truth, where your untruth, where the ancient invocation (that I have addressed) to you ? Heaven and earth, be conscious of (my affliction).

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದೆ. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅದೇ ರೀತಿಯಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಲೋಕತ್ರಯದಲ್ಲೂ ಇರುವ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದೆ.

ತ್ರಿಷು ಸ್ವನ—ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ಇರತಕ್ಕವರು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಾವುವು, ಇವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳಾರು, ಅವರ ಸಂಖ್ಯೆಯೆಷ್ಟು, ಅವರ ಸ್ವರೂಪವೇನು ? ಇವೇ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪೀಠಿಕಾಪ್ರಕರಣವಾದ ಮೊದಲನೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸಂಹಿತಾ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ ನಿರುಕ್ತವಚನಗಳನ್ನೂ ಉದಹರಿಸಿ ಆ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಮತ್ತು ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತಿ.

ಸೂರ್ಯೋ ನೋ ದಿವಸ್ವಾತು ನಾತೋ ಅಂತರಿಕ್ಷಾತ್ |

ಅಗ್ನಿರ್ನಃ ಪಾರ್ಥಿವೇಭ್ಯಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೫೮-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನೂ, ಮಧ್ಯಮಲೋಕವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಾಯುವೂ, ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೂ ಅಧಿದೇವತೆಗಳೆಂದೂ, ಅವರು ವಿಶ್ವರಕ್ಷಕರೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಇದೇ ವಿಭಾಗದಂತೆಯೇ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ.

ತಿಸ್ರ ವಿದ ದೇವತಾ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ಅಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನಃ | ನಾಯುರ್ವಾ ಇಂದ್ರೋ
ನಾ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥಾನಃ | ಸೂರ್ಯೋ ದ್ಯುಸ್ಥಾನಃ | ತಾಸಾಂ ಮಹಾಭಾಗ್ಯಾತ್ ಏಕೈಕಸ್ಯಾ
ಅಸಿ ಬಹೂನಿ ನಾಮಧೇಯಾನಿ ಭವಂತಿ | ಅಸಿ ನಾ ಕರ್ಮಪೃಥಕ್ತ್ವಾತ್ | (ನಿ. ೭-೫).

ನೈರುಕ್ತಕಾರರ ಮತದಂತೆ ಅಗ್ನಿ ವಾಯು ಅಥವಾ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಪೃಥಿವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕ ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳ ಅಧಿದೇವತೆಗಳು. ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೇ ಅವರವರ ಮಹತ್ವಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಕ್ರಿಯಾವೈವಿಧ್ಯಗಳ ದೆಸೆಯಿಂದಾಗಲಿ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ನಾಮಧೇಯಗಳಿರುತ್ತವೆಯೆಂದು ಹೇಳಿ, ಅಥಾತೋನುಕ್ರಮಿಷ್ಯಾಮಃ ಅಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನಃ ತಂ ಪ್ರಥಮಂ ವಾಖ್ಯಾ-
ಸ್ಯಾಮಃ | ಎಂದು ೧. ೭-೧೪ರಿಂದ ೯-೪೩ನೇ ಖಂಡದವರೆಗೆ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥವಾದ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ, ಅಥಾತೋ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಾ ದೇವತಾಃ | ತಾಸಾಂ ವಾಯುಃ ಪ್ರಥಮಾಗಾಮಿ ಭವತಿ | ಎಂದು ೧೦-೧ರಿಂದ ೧೧-೫೦ನೇ ಖಂಡದ ವರೆಗೆ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ, ಅಥಾತೋ ದ್ಯುಸ್ಥಾನಾ ದೇವತಾಃ | ಎಂದು ೧೨-೧ರಿಂದ ಅಧ್ಯಾಯದ ಕೊನೆಯವರೆಗೆ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥರಾದ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆ ವಿಭಾಗಿಸಿರುವ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೆಷ್ಟು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮತಭೇದಗಳಿವೆಯಾದರೂ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಕಾಣುತ್ತದೆ,

ಆ ನಾಸತ್ಯಾ ತ್ರಿಭಿರೇಕಾದಶೈರಿಹ ದೇವೇಭಿರ್ಯತಂ ಮಧುಪೇಯಮಶ್ನಿನಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೪-೧೧)

(೧೧X೩) ಮೂವತ್ತು ಮೂರು ದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೂ ಮಧುಪಾನವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬನ್ನಿರಿ, ಎಂದು ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ,

ತಾನ್ಮೋಹಿದಶ್ವ ಗಿರ್ವಣಸ್ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಸ್ತ್ರಂತಮಾ ವಹ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೪೫-೨)

ಮೂವತ್ತುಮೂರು ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ,

ಯೇ ದೇವಾಸೋ ದಿವ್ಯೇಕಾದಶ ಸ್ಥ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಧ್ಯೇಕಾದಶ ಸ್ಥ |

ಅಪ್ಸುಕ್ಷಿತೋ ಮಹಿನೈಕಾದಶಸ್ಥ ತೇ ದೇವಾಸೋ ಯಜ್ಞಮಿಮಂ ಜುಷಧ್ವಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೯-೧೧)

ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, (ಒಂದೊಂದರಲ್ಲೂ) ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ, ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹನ್ನೊಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತರಾಗಿರುವ ನೀವೆಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬಂದು ಅದನ್ನು ಸೇವಿಸಿರಿ ಎಂದು ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿಯೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆಂಬುದಾಗಿ ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ಋಕ್ಯುಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಋ. ಸಂ. ೩-೬-೯ ; ೭-೨೮-೧; ೮-೩೦-೨; ೮-೩೫-೩ ; ೯-೯೨-೪ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯುಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಮೂವತ್ತುಮೂರೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಶತಸಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂಸಹ,

ಅಷ್ಟಾ ವಸವಃ | ಏಕಾದಶ ರುದ್ರಾಃ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯಾ ಇಮೇ ಏನ ದ್ಯಾವ್ಯಾಪೃಥಿವೀ ತ್ರಯಸ್ತ್ರೀಂಶದ್ವೈ ದೇವಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ಚತುಸ್ತ್ರೀಂಶಃ | ಎಂಟು ವಸುಗಳೂ ಹನ್ನೊಂದು ರುದ್ರರೂ ಹನ್ನೆರಡು ಆದಿತ್ಯರೂ ಮತ್ತು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ ಸಹ ಸೇರಿ ಮೂವತ್ತುಮೂರು ದೇವತೆಗಳು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಇವರಲ್ಲದೇ

ಮೂವತ್ತುನಾಲ್ಕು ನೆಯವನು, ಎಂದು ಒಂದುಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ. (ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೫-೭-೨) ಆದರೆ ಇನ್ನೊಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಮೂವತ್ತುಮೂರು ಸಂಖ್ಯೆಯಿದ್ದರೂ ಸಹ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಯನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿದೆ.

ತೇ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಸಂಸದಿತ್ಯಷ್ಟಾ ವಸವ ಏಕಾದಶರುದ್ರಾ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯಾಸ್ತ ಏಕತ್ರಿಸದಿಂದ್ರಶ್ಚೈವ ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ಚ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಸಂಶಾನಿತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೬-೩-೫)

ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ ಸಹ—

ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಸಂಶದ್ವೈ ದೇವಾಃ ಸೋಮಪಾಸ್ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಸಂಶದ ಸೋಮಪಾ ಅಷ್ಟಾ ವಸವ ಏಕಾದಶ ರುದ್ರಾ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ಚ ವಷಟ್ಪಾರಶ್ಚೈತೇ ದೇವಾಃ ಸೋಮಪಾಃ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೧೮)

ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವರು ಮೂವತ್ತುಮೂರು ದೇವತೆಗಳು. ಅವರು ಅಷ್ಟವಸುಗಳು, ಏಕಾದಶ ರುದ್ರರು ಮತ್ತು ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರು ಇವರೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಮತ್ತು ವಷಟ್ಪಾರ. ಹೀಗೆ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಸಂಖ್ಯೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಆದರೆ,

ತ್ರೀಣಿ ಶತಾ ತ್ರೀ ಸಹಸ್ರಾಣ್ಯಗ್ನಿಂ ತ್ರಿಸಂಶ್ಚ ದೇವಾ ನವ ಚಾಸಪರೈರ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೯-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇದರಂತೆಯೇ ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೨-೬ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮೂರು ಸಾವಿರದ ಮುನ್ನೂರ ಒಂಭತ್ತು ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ವಾಜಸನೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ (೩೩-೭) ಇದೇ ಅನುಪೂರ್ವವಿದೆ. ಇದೂ ಅಲ್ಲದೇ

ನಮೋ ಮಹದ್ಭೋ ನಮೋ ಅರ್ಭಕೇಭ್ಯೋ ನಮೋ ಯುವಭ್ಯೋ ನಮ ಆಶಿನೇಭ್ಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೭-೧೩)

ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವರೂ, ನ್ಯೂನವಾದ ಗುಣವುಳ್ಳವರೂ, ತರುಣರೂ, ವೃದ್ಧರೂ ಆದ ಸಕಲವಿಧವಾದ ದೇವ ತೆಗಳಿಗೂ ನಮಸ್ಕಾರವೆಂದು ಹೇಳುವಾಗ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರೂಪವೈವಿಧ್ಯವಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಋಕ್ಕನ್ನೇ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ ಸಹ (೭-೧೬) ಶುನಶ್ಯೇಪೋಪಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇದೇವಪ್ರಾರ್ಥನಾಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿದೆ. ಆದರೆ,

ನಹಿ ವೋ ಅಸ್ತೈರ್ಭಕೋ ದೇವಾಸೋ ನ ಕುಮಾರಕಃ | ವಿಶ್ವೇ ಸತೋ ಮಹಾಂತ ಇತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೩೦-೦)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯೆ ದೊಡ್ಡವರು ಚಿಕ್ಕವರು ಎಂಬ ಭೇದವೇ ಇಲ್ಲ. ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಮಹಾತ್ಮರೇ ಆಗಿ ದ್ದಾರೆ ಎಂಬ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿದೆ. ಇಂತಹ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವುಳ್ಳ ಸಕಲದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ತ್ರಿತನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಋತದ ಪಾಲಕರೂ ಶತ್ರುನಾಶಕರೂ ಆದ ಆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ತನಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಲಿಲ್ಲವೆಂಬ ಅಕ್ಷೇಪರೂಪವಾದುದೂ ಮತ್ತು ಪರಿದೇವನಾರೂಪವಾದದ್ದೂ ಆಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ವಃ ಋತಂ ಕತ್ ; ತತ್ ಪ್ರಶ್ನಾ ವಃ ಆಹುತಿಃ ಕ್ವ ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿದೆ.

ಪ್ರಶ್ನಾ—ಚಿರಕಾಲೀನಾ ; ಮಯಾ ಪೂರ್ವಮನುಷ್ಠಿತೋ ಯಾಗಃ ನಾನು ಹಿಂದೆಲ್ಲಾ ನೆರವೇರಿಸಿದ ಯಜ್ಞಾಹುತಿಯು ನಿಮಗೆ ತಲಪಲಿಲ್ಲವೇ ? ಈದೃಗ್ಭೂತದುಃಖಾನುಭವೇನ ಮಯಾ ಪೂರ್ವಮನುಷ್ಠಿತೋ ಯಾಗಸಮೂಹೋ ಯುಷ್ಮಾನ್ನಸ್ತಾಪ್ನೋದಿತ್ಯನುಮಿನೋ | ನಾನು ಈ ವಿಧವಾದ ದುಃಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವುದರಿಂದ ನನ್ನ ಹಿಂದಿನ ಯಜ್ಞಾಹುತಿಗಳೆಲ್ಲಾ ನಿಮ್ಮನ್ನು ತಲಪಲಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಊಹಿಸುತ್ತೇನೆ. ಅವು ತಲಪಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಋತಾತ್ಮರಾದ ನೀವು ನನಗೆ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಿರೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಸಂಹಿತಾ ||

ಸ್ಥನ—ಅಸ ಭುವಿ. ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಲೋಟೋಲಜ್ಜಿರ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ **ತಸ್ಯಾಥಸ್ಯಾಥ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ತಾದೇಶ. **ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಜಾತ್ಯಾತಿದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ **ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. **ತಪ್ತನಪ್ತನಫನಾಶ್ಚ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಎಂಬುವಕ್ಕೆ ಧನಾದೇಶ. ಯಚ್ಚಬ್ಧ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ **ಯದ್ವೈತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ತ್ರಿಷು—ಸಾನೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಿವಃ—ಊಡಿದಂ ಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕತ್—ಕ್ವ ಶಬ್ದ. ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಕತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಅನ್ಯತಮ್—ನ ಋತಮ್. ಅನ್ಯತಮ್. ನ ಲೋಪೋ ನ ಜಾಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಜಾಸ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಾಗ **ತಸ್ಮಾನ್ನಡಚಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರದ ಅಚಿಗೆ ನುಡಾಗಮ. **ತುತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಕದ್ವ^೧ ಋತಸ್ಯ^೨ ಧರ್ಣಸಿ^೩ ಕದ್ವರುಣಸ್ಯ^೪ ಚಕ್ಷಣಂ^೫ |

ಕದರ್ಯಮ್ನೋ^೬ ಮಹಸ್ವಧಾತಿ^೭ ಕ್ರಾಮೇನು^೮ ದೂಢ್ಯೋ^೯ ವಿತ್ತಂ^{೧೦}
ಮೇ^{೧೧} ಅಸ್ಯ^{೧೨} ರೋದಸೀ^{೧೩} || ೬ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಕತ್ | ನಃ | ಋತಸ್ಯ | ಧರ್ಣಸಿ | ಕತ್ | ವರುಣಸ್ಯ | ಚಕ್ಷಣಂ |

ಕತ್ | ಅರ್ಯಮ್ನಃ | ಮಹಃ | ಪಥಾ | ಅತಿ | ಕ್ರಾಮೇನು | ದುಃಸ್ವಃ |

ವಿತ್ತಂ | ಮೇ | ಅಸ್ಯ | ರೋದಸೀ ಇತಿ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ದೇವಾ ವೋ ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಸಂಬಂಧಿನ ಋತಸ್ಯ ಸತ್ಯಸ್ಯಾಭಿಮತಫಲಪ್ರಾಪಣಸ್ಯ ಧರ್ಣಸಿ
ಧಾರಣಂ ಕತ್ | ಕುತ್ರ ಗತಂ | ವರುಣಸ್ಯಾನ್ವಿನಿವಾರಕಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ ಚಕ್ಷಣಮನುಗ್ರಹದೃಷ್ಟ್ಯಾ
ದರ್ಶನಂ ಕತ್ | ಕ್ವ ಗತಂ | ಮಹೋ ಮಹತೋ ಮಹಾನುಭಾವಸ್ಯಾರ್ಯಮ್ನೋಽರಿಣಾಂ ನಿಯಂ-
ತುರೇತತ್ಸಂಜ್ಞಕಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನಾ ಪಥಾ ಶೋಭನಮಾರ್ಗೇಣೇಷ್ಟದೇಶಪ್ರಾಪಣಂ ಕತ್ | ಕ್ವ
ಗತಂ | ಏತತ್ಸರ್ವಂ ಯುಷ್ಮಾಸ್ಯೇವ ವರ್ತತೇ | ನ ಕುತ್ರಾಪಿ ಗತಂ | ಅತೋ ವಯಂ ದೂಢ್ಯೋ
ದುರ್ಧಯಃ ಪಾಪಬುದ್ಧೀನಸ್ತದನಿಷ್ಠಾಚರಣಪರಾ ಶತ್ರುನತಿ ಕ್ರಾಮೇನು | ಅತಿತರೇಮು | ತೈಃ ಕೃತಾ-
ದಸ್ಮಾತ್ಕೃಪಸಾತಲಕ್ಷಣಾದ್ವಿಃಪಾದ್ವಯಮುತ್ಪೀರ್ಣಾ ಭವೇಮು | ಹೇ ದ್ಯಾಪಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಮದೀಯಾ-
ಮಿದಂ ಜಾನೀತಂ || ಧರ್ಣಸಿ | ಧೃಙ್ ಧಾರಣೇ | ಸಾನಸಿಧರ್ಣಸಿಪರ್ಣಸೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೪-೧೦೭ |
ಅಸಿಚ್ಛ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಸಾತ್ಯತೇ | ಅರ್ಯಮ್ನಃ | ಪಪ್ತೇಕವಚಿನೇಲ್ಲೋಪೋನ ಇತ್ಯೇಕಾರ-
ಲೋಪಃ | ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮಹಃ | ಮಹತೋಽಚ್ಛಬ್ಧಲೋಪ-
ಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಯದ್ವಾ | ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ | ಕ್ವಿಪ್ | ಉಭಯಥಾಪಿ ಸಾನೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ದೂಢ್ಯಃ | ಸೃಷೋದರಾದಿಃ | ಧೈಃ ಚೇತಿ ತತ್ರ ಸಾರಾದ್ವರೋ ರೇಫಸ್ಯೋತ್ವಂ |
ಉತ್ತರಪದಾದೇಃ ಸ್ವೃತ್ವಂ ಚ | ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣ ಇತಿ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ) | ವಃ—ನಿಮ್ಮ | ಋತಸ್ಯ—(ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದಿಸುವ) ಸತ್ಯದ | ಧರ್ಣಸಿ-
ಆಚರಣೆಯು | ಕತ್—ಎಲ್ಲಿ ಹೋಯಿತು ? ವರುಣಸ್ಯ—(ಅನಿಷ್ಟವನ್ನು ತಡೆಯುವ) ವರುಣದೇವನ | ಚಕ್ಷಣಂ-
ಉಪಕಾರ ದೃಷ್ಟಿಯು | ಕತ್—ಎಲ್ಲಿ ಹೋಯಿತು | ಮಹಃ—ಮಹಾನುಭಾವನೂ | ಅರ್ಯಮ್ನಃ—(ಶತ್ರು
ಗಳನ್ನು ನಿರೋಧಿಸುವವನೂ ಆದ) ಅರ್ಯಮನ | ಪಥಾ—(ಇಷ್ಟ ಪ್ರಾಪಕವಾದ) ಮಾರ್ಗವು | ಕತ್—ಎಲ್ಲಿ ?
(ಇವೆಲ್ಲವೂ ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿಯೇ ಇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ) | (ವಯಂ—ನಾವು) | ದೂಢ್ಯಃ—ದುಷ್ಟಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಶತ್ರು-
ಗಳನ್ನು | ಅತಿಕ್ರಾಮೇಮು—ಜಯಿಸಿ ಮುಂದುವರಿಯಬಲ್ಲೆವು | ರೋದಸೀ—ಎಲೈ ದ್ರಾವ್ಯಾಪ್ಯಾಧಿವಿಗಳೇ |
ಮೇ—ನನ್ನ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅಥವಾ ದುಃಖವನ್ನು | ವಿತ್ತಂ—ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿಯಿರಿ

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನಮಗೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದಿಸುವ ನಿಮ್ಮ ಸತ್ಯದ ಆಚರಣೆಯು ಎಲ್ಲಿ ಹೋಯಿತು?
ವರುಣನ ಉಪಕಾರ ಬುದ್ಧಿಯು ಎಲ್ಲಿ ? ಮಹಾನುಭಾವನಾದ ಅರ್ಯಮನ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೂ ನಮ್ಮ ಅಭಿಷ್ಟವನ್ನು
ಹೊಂದಿಸುವುದೂ ಆದ ಮಾರ್ಗವೆಲ್ಲಿ ? ಇವೆಲ್ಲಾ ಶಕ್ತಿಗಳೂ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಎಲ್ಲಾ ಹೋಗಿಲ್ಲ. ನಾವೆಲ್ಲಾ
ಆವನ್ನೇ ನಂಬಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ದುಷ್ಟರಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಮುಂದುವರಿಯಬಲ್ಲೆವು.
ಎಲೈ ದ್ರಾವ್ಯಾಪ್ಯಾಧಿವಿಗಳೇ; ನನ್ನ ದುಃಖವನ್ನರಿಯಿರಿ. ಮತ್ತು ನನ್ನ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಕೇಳಿ ನನ್ನನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿರಿ.

English Translation

Where, deities, is your observance of the truth, where the (benignant)
regard of Varuna, where is the path of the mighty Aryaman, (so that) we may
overcome the malevolent ? Heaven and earth, be conscious of this (my
affliction).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಋತಸ್ಯ ಧರ್ಣಸಿ—ಸತ್ಯಸ್ಯ ಅಭಿಮತಫಲಪ್ರಾಪಣಸ್ಯ ಧಾರಣಂ | ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೆ ಅಭಿಮತ
ಫಲವನ್ನು ಹೊಂದಿಸತಕ್ಕದ್ದೂ, ಸತ್ಯರೂಪವಾದದ್ದೂ ಆದ ನಿಮ್ಮ ವ್ರತಧಾರಣವು, ಕತ್—ಎಲ್ಲಿ ಹೋಯಿತು ?
ಅಸತ್ಯಭೂತಾಃ ಸ್ಥ | ನೀವು ಅಸತ್ಯಭೂತರಾದಿರೆಂದು ಸೂಚನೆಯು ಎಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ, ಅಥವಾ,
ಋತಶಬ್ದೋಽಸತ್ಯಪ್ರಾದಿತ್ಯವಚನಃ | ಧರ್ಣಸೀತ್ಯಪಿ ಬಲನಾಮ (ನಿ. ೩-೯) ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಮಧ್ಯೇ
ಆದಿತ್ಯಸ್ಯ ಭಕ್ತಾನುಗ್ರಹಸಾಮರ್ಥ್ಯಲಕ್ಷಣಂ ಬಲಂ | ಇಲ್ಲಿ ಋತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದಿತ್ಯನೆಂದೂ, ಧರ್ಣಸಿಯೆಂಬ
ಪದವು ಬಲ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶಕ್ತಿಯೆಂದೂ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಭಕ್ತರಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡುವ
ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಆದಿತ್ಯನ ಬಲವೆಲ್ಲಿ ಹೋಯಿತು ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಆಗಬಹುದೆಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು
ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವರುಣಸ್ಯ—ಅನಿಷ್ಟ ನಿವಾರಕಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ | ಅನಿಷ್ಟವನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟುವುದರಿಂದ ವರುಣನೆಂಬ ಹೆಸರು.

ಅರ್ಯಮ್ನಃ—ಅರೀಣಾಂ ನಿಯಂತುಃ ಏತತ್ಸಂಜ್ಞಕಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ | ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನು. ವರುಣ ಮತ್ತು ಅರ್ಯಮ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ, ವಿಶ್ವನಿಯಮನಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಮುಂದಕ್ಕೆ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಚಕ್ಷಣಿಂ—ಭಕ್ತಾ ಭಕ್ತವಿವೇಕಜ್ಞಾನಂ | ಭಕ್ತರಿಗೂ ಅಭಕ್ತರಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಶಕ್ತಿಯು. ಅಭಕ್ತರನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವಂತೆ ಈಗ ಭಕ್ತನನ್ನೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆ ವಿವೇಕವು ಎಲ್ಲಿ ಹೋಯಿತೆಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ. ಚಕ್ಷಣಿ ಶಬ್ದವು ದರ್ಶನವೆಂಬ ಅರ್ಥದ್ಯೋತಕವಾದರೂ ಸಹ ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾದ ರೂಪವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದುಕಡೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಆಭೂಷೇಣ್ಯಂ ವೋ ಮರುತೋ ಮಹಿತ್ವನಂ ವಿದ್ಯಕ್ಷೇಣ್ಯಂ ಸೂರ್ಯಸ್ಯೇವ ಚಕ್ಷಣಿಂ |

(ಮ. ಸಂ. ೫-೫೫-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದರ್ಶನೀಯವಾದ ರೂಪವೆಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವೇಚನೆಯಿಂದ ನೋಡುವ ದರ್ಶನ ಶಕ್ತಿಯೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ದೊಡ್ಡೆ—ದುಷ್ಟಭ್ಯಾ ನೋಪೇತಾನಾತ್ಮನೋ ಹಿಂಸಕಾ ಇಹ ತ್ರೂನ್ | ದುಷ್ಟವಾದ ವಿಕಾರಗಳನ್ನೇ ಅಲೋಚಿಸುತ್ತಲೂ ತನಗೆ ಹಿಂಸೆಮಾಡುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ದೊಡ್ಡೆ—ದುರ್ಧಿಯಂ | ಪಾಪಧಿಯಂ | ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೫-೨).

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಧರ್ಣಸಿ—ಧೃಜ್ ಧಾರಣೇ ಧಾತು. ಸಾನಸಿ ಧರ್ಣಸಿ ವರ್ಣಸಿ—(ಉ. ಸೂ. ೪-೫೪೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತವಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತ್ತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಚಕ್ಷಣಿಮ್—ಚಕ್ಷಿಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ. ಧಾತು. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವು ಸ್ವೀಕೃತವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಶನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುವೋರನಾಕೌ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ಸಕಾರನಿಮಿತ್ತವಿರುವುದರಿಂದ ಅಟ್ ಕುಸ್ವಾಜ್ ಸುಮ್ ವ್ಯನಾಯೇಽಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ತ್. ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

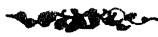
ಅರ್ಯಮ್ನಃ—ಅರ್ಯಮನ್ ಶಬ್ದ. ಪಕ್ಷಿವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಐಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಲ್ಲೋಪೋಽನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಅನಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರೇಘನಿಮಿತ್ತವಿರುವುದರಿಂದ ಅಟ್ ಕುಸ್ವಾಜ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ತ್. ಅನುದಾತ್ತಪರನಾದಾಗ ಉದಾತ್ತ ಆಕಾರಲೋಪ

ವಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯಚಿ ಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಃ—ಮಹತಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅತಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿರುಪಪದವಾಗಿದ್ದರೂ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಎರಡು ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಏಕಾಚಾದುದರಿಂದ ಸಾನೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಾಮೇಮ—ಕ್ರಮು ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪೇ ಧಾತು. ಲಿಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ರಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಂಜಾತಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಶಪ್ವಿಕರಣ. ಕ್ರಮಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರನಾದಾಗ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಾಸುಟಾಗಮ. ಅತೋಯೇಯಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ. ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಗುಣ. ಕ್ರಾಮೇಮ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮೂಢ್ಯಃ—ಪೃಷೋದರಾದಿನಿಯಥೋಪವಿಷ್ವಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೦೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಪೃಷೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಭಿಮತರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಧೈಚಿ—ಎಂದು ಅಲ್ಲಿ ಪಾಠ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ದುರಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ (ಉಪಸರ್ಗ) ಉತ್ಪನ್ನಾ ಉತ್ತರಪದದ ಆದಿಗೆ ಷ್ವತ್ವವೂ ನಿಪಾತತದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ. ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಬಂದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅಹಂ ಸೋ ಅಸ್ಮಿ ಯಃ ಪುರಾ ಸುತೇ ವದಾಮಿ ಕಾನಿ ಚಿತ್ ।

ತಂ ಮಾ ವ್ಯಂತ್ಯಾಧ್ಯೋಽವೃಕ್ತೋ ನ ತೃಷ್ಣಜಂ ಮೃಗಂ

ವಿತ್ತಂ ಮೇ ಅಸ್ಯ ರೋದಸೀ || ೭ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಅಹಂ | ಸಃ | ಅಸ್ಮಿ | ಯಃ | ಪುರಾ | ಸುತೇ | ವದಾಮಿ | ಕಾನಿ | ಚಿತ್ |
ತಂ | ನೂ | ವ್ಯಂತಿ | ಆಧ್ಯಃ | ವ್ಯಕಃ | ನ | ತೃಷ್ಣಜಂ | ಮೃಗಂ | ವಿತ್ತಂ |

ಮೇ | ಅಸ್ಯ | ರೋದಸೀ ಇತಿ || ೭ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ದೇವಾಃ ಪುರಾ ಪೂರ್ವಸ್ಥಿತ್ವಾ ಲೇ ಸುತೇ ಯುಷ್ಮದ್ಯಾಗಾರ್ಥಂ ಸೋಮೇಭಿಷುತೇ ಕಾನಿ
ಚಿತ್ ಕತಿಪಯಾನಿ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಿ ಯೋಽಹಂ ವದಾಮಿ ಉಕ್ತವಾನಸ್ಮಿ ಸ ಏವಾಹಮಸ್ಮಿ ನ ತ್ವನ್ಯಃ
ಕಶ್ಚಿತ್ | ತಸ್ಮಾತ್ತಿಮಾರ್ಥಂ ಮಾಂ ಪರಿತ್ಯಜಥ | ತಂ ತಾದೃಶಂ ಮಾಮಾಧ್ಯೋಽಭಿಲಷಿತಪುತ್ರಾದ್ಯ-
ಪ್ರಾಪ್ತ್ಯಾ ಜನಿತಾ ಮಾನಸ್ಯೋ ವ್ಯಥಾ ವ್ಯಂತಿ | ಭಕ್ಷಯಂತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ತೃಷ್ಣಜಂ ಜಾತತೃಷ್ಣಂ
ಸಿಸಾಸಂತಮುದಕಂ ಪ್ರತಿ ಗಚ್ಛಂತಂ ಮೃಗಂ ವ್ಯಕೋ ನ | ಯಥಾರಣ್ಯಶ್ಚಾ ಮಧ್ಯೇ ಮಾರ್ಗಂ
ಭಕ್ಷಯತಿ ತದ್ವತ್ | ಅನ್ಯತ್ಸೂರ್ವವತ್ || ವ್ಯಂತಿ | ವೀ ಗತ್ಯಾದಿಷು | ಅದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛಪೋ ಲುಕ್ |
ತನ್ನಾದೀನಾಂ ಭಂದಸಿ ಬಹುಲಮುಪಸಂಖ್ಯಾನಮಿತಿ ಬಹುಲವಚನಾದ್ಯಣ್ | ಆಧ್ಯಃ | ಅಧೀಯತೇ
ಮನಸಿ ಸ್ಥಾಪ್ಯತ ಇತ್ಯಾಧಿಃ | ಉಪಸರ್ಗೇ ಘೋಃ ಈ | ಸಾ. ೩-೨-೯೨ | ಅತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ
ಚೇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಜಸಾದಿಷು ಭಂದಸಿ ವಾವಚನಮಿತಿ ಜಸಿ ಚೇತಿ ಗುಣಸ್ಯ ವಿಕಲ್ಪನಾದಭಾವೇ
ಯಣಾದೇಶಃ | ತೃಷ್ಣಜಂ | ತೃಷ ಸಿಸಾಸಾಯಾಂ | ಸ್ವಸಿತ್ವಪೋರ್ನಜಿಜ್ | ಸಾ. ೩-೨-೧೭೨ | ಇತಿ
ನಜಿಜ್ | ಪದಕಾರಸ್ತೇವಂ ಮನ್ಯತೇ | ಅನ್ಯೇಷ್ಟಸಿ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ದೃಶಿಗ್ರಹಣಸ್ಯ ಸರ್ವೋಪಾಧಿವ್ಯಭಿ-
ಚಾರಾರ್ಥತ್ವಾಕ್ಕೆವಲಾದಸಿ ಜನೇರ್ಧಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತೃಷ್ಣಾ ಜಾತಾ ಯಸ್ಯ | ಜ್ಯಾಪೋಃ ಸಂಜ್ಞಾಭಂದ-
ಸೋರ್ಬಹುಲಮಿತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಪುರಾ—(ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ) ಹಿಂದೆ | ಸುತೇ—(ನಿಮ್ಮನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ಯಾಗಕ್ಕಾಗಿ) ಸೋಮರಸ
ವನ್ನು ಹಿಂಡುವಾಗಲೆಲ್ಲಾ | ಕಾನಿ ಚಿತ್—ಹಲವು ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು | ಯಃ ಅಹಂ—ಯಾವ ನಾನು |
ವದಾಮಿ—ಪಠಿಸಿದ್ದೇನೆಯೋ | ಸಃ—ಅದೇ ನಾನೇ (ನಿಮಗೆ ನೊರೆಯಿಡುತ್ತಾ) | ಅಸ್ಮಿ—(ಈಗಲೂ ನಿಮ್ಮ
ಭಕ್ತನಾಗಿ) ಇದ್ದೇನೆ | (ಆದರೂ ಸಹ) ತಂ ಮಾ—ಆ ನನ್ನನ್ನು | ತೃಷ್ಣಜಂ—ಬಾಯಾರಿಕೆಯಿಂದ (ನೀರು
ಕುಡಿಯಲು ಹೋಗುವ) | ಮೃಗಂ—ಜಿಂಕೆಯನ್ನು | ವ್ಯಕೋ ನ—ತೋಳನು ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ತಿಂದುಬಿಡು
ವಂತೆ | ಆಧ್ಯಃ—ಮಾನಸಿಕವಾದ ವ್ಯಥೆಗಳು | ವ್ಯಂತಿ—ಆಕ್ರಮಿಸಿ ತಿನ್ನುತ್ತಿವೆ | ರೋದಸೀ—ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾ
ಪೃಥಿವಿಗಳೇ, | ಮೇ—ನನ್ನ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅಥವಾ ದುಃಖವನ್ನು | ವಿತ್ತಂ—ಚಿನ್ನಾಗಿ
ಆಯಿರಿ. |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ಹಿಂದೆ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ಯಾಗಕ್ಕಾಗಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವಕಾಲದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದ ಅದೇ ನಾನೇ ಈಗಲೂ ನಿಮ್ಮ ಭಕ್ತನಾಗಿದ್ದೇನೆ. ನಿಮಗೆ ಮೊರೆಯಿಡು ತಿರುವವನು ಇನ್ನಾರೂ ಅಲ್ಲದೇ ನಾನೇ ಆಗಿದ್ದೇನೆ. ಆದರೂ ಸಹ ಭಕ್ತನಾದ ನನ್ನನ್ನು ಬಾಯಾರಿಕೆಯಿಂದ ನೀರು ಕುಡಿಯಲು ಹೋದ ಜಿಂಕೆಯನ್ನು ತೋಳನು ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ತಿಂದುಬಿಡುವಂತೆ ಮಾನಸಿಕವಾದ ವ್ಯಥೆಗಳು ಆಕ್ರಮಿಸಿ ತಿನ್ನುತ್ತಿವೆ. ಎಲೈ ಧ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ನನ್ನ ದುಃಖವನ್ನರಿತು ನನ್ನ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಕೇಳಿ ನನ್ನನ್ನು ದುಃಖದಿಂದ ಪಾರುಮಾಡಿರಿ.

English Translation

I am he, Gods, who formerly recited (your praise) when the libation was poured out, yet sorrows, assail me, like a wolf (that falls upon) a thirsty deer. Heaven and earth, be conscious of this (my affliction).

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಯಃ ಅಹಂ ವದಾಮಿ ಸೋಽಸ್ಮಿ—ವದಾಮಿ ಉದಿತವಾನ್ | ಹಿಂದೆ ಯಾಗಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವಾಗಲೆಲ್ಲಾ ನಿಮಗೆ ಪ್ರೀತಿಕರವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಿದ್ದ ತ್ರಿತನೇ ನಾನು ಎಂದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಾನು ಹಿಂದೆ ಅವರನ್ನು ಆರಾಧಿಸುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನೂ, ಅವರಿಗೆ ಹರ್ಷದಾಯಕನಾಗಿದ್ದುದನ್ನೂ ಜ್ಞಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವುದರಲ್ಲಿಯೂ, ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ತ್ರಿತನು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧನೆಂದು ಅನೇಕ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸ ತತ್ರ ಸುಷುನೇ ಸೋಮಂ ಮಂತ್ರವಿನ್ಮಂತ್ರವಿತ್ತಮಃ |

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೧೩೩)

ಮಂತ್ರವಿಕ್ತುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ತ್ರಿತನು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧನಾದನೆಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಅವನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ, ಈ ಮಹತ್ತ್ವಪೂರಿತವಾದ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ಅವನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿದುದರಿಂದಲೇ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಅವನ ಪರಿವೇಶನಾಕಾಲದಲ್ಲಿ,

ಬೃಹಸ್ಪತಿಸ್ತಿಸ್ತಿಸ್ತೈತದ್ ಜ್ಞಾನಂ ವಿಜ್ಞಾನಮೇವ ಚ |

ತ್ಯಚೇನಾಂತ್ಯೇನ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಜಗಾದರ್ಷಿರಸಾವಿತಿ |

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೧೩೩)

ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ ವಿಜ್ಞಾನಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೂ ಪೂರಿತವಾದ ಅವನ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಒಡನೆಯೇ ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಇತರ ಋಷಿಗಳಿಗೂ ಆ ಋಷಿಯ ಮಹತ್ತ್ವಪೂರಿತವಾದುದೂ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ ಆದ ಮಾನಸಿಕವಾದ ಯಜ್ಞದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಗಳ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲೂ ಸಹ ಅವನ ಯೋಗ್ಯತ್ವದ ಮಹಿಮೆ

ಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಂತಹ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಯೋಗ್ಯತೆಯುಳ್ಳ ತ್ರಿತನು ಹಿಂದೆಲ್ಲಾ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಯಾಗ ಮಾಡಿದುದೂ, ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯತಿಶಯವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿದುದೂ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಆದೀಂ ತ್ರಿತಸ್ಯ ಯೋಷಣೋ ಹರಿಂ ಹಿಂತ್ಸಂತ್ಯದ್ಭಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೯-೩೨-೨)

ಭುವತ್ತ್ರಿತಸ್ಯ ಮರ್ಜ್ಯೋ ಭುವದಿಂದ್ರಾಯ ಮತ್ಸರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೯-೩೪-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿತನು ಹಿಂಡಿದ ಸೋಮರಸವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹರ್ಷದಾಯಕವಾಗಿ ಅವನ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿತೆಂದೂ,

ಸ ತ್ರಿತಸ್ಯಾಧಿ ಸಾನವಿ ಪವಮಾನೋ ಅರೋಚಯತ್ | ಜಾಮಿಭಿಃ ಸೂರ್ಯಂ ಸಹ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೩೭-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿತನ ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಿಂಡಿ ಪವಿತ್ರಗಳಾದ ಸೋಮರಸಗಳು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದವು ಎಂದೂ,

ಅಸ್ಯ ಸುವಾನಸ್ಯ ಮಂದಿನಸ್ತೃತಸ್ಯ ನ್ಯರ್ಬುಧಂ ವಾವೃಧಾನೋ ಅಸ್ತಃ |

ಅವರ್ತಯತ್ಸೂರ್ಯೋ ನ ಚಕ್ರಂ ಭಿನದ್ವಲಮಿಂದ್ರೋ ಅಂಗಿರಸ್ವಾನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೧-೨೦)

ಅನು ತ್ರಿತಸ್ಯ ಯುಧ್ಯತಃ ಶುಷ್ಮಮಾವನ್ನುತ ಕ್ರತುಂ | ಅನ್ವಿಂದ್ರಂ ವೃತ್ರತೂರ್ಯೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೭-೨೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿತನ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದಲೂ, ಅವನು ಅರ್ಪಿಸಿದ ಸೋಮರಸಪಾನದಿಂದಲೂ ಹರ್ಷಿತನಾದ ಇಂದ್ರನು ಅತಿಶಯವಾದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಪಡೆದು ಅಸುರರನ್ನು ನಾಶಮಾಡಲು ಶಕ್ತನಾದನೆಂದೂ, ಮರುತ್ತುಗಳೂ, ಇಂದ್ರನೂ ಸಹ ತ್ರಿತನ ಶಕ್ತಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ವೃತ್ರಾದಿ ವಧವನ್ನು ಮಾಡಲು ಶಕ್ತರಾದರೆಂದೂ ಸಹ ಬಹಳವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ಹಿಂದೆಲ್ಲಾ ತಾನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿದುದನ್ನೂ ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದುದನ್ನೂ ಸಹ ಈಗ ಜ್ಞಾಪಿಸಿ ತಾನು ಕಷ್ಟಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಂಡಾಗ ತನಗೆ ಅವರು ಸಹಾಯಮಾಡಬೇಕೆಂದೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ತೃಷ್ಣಜಂ—ಜಾತತೃಷ್ಣಂ | ಬಾಯಾರಿಕೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ (ಮೃಗವನ್ನು) ಉಪಮಾನವು ಇಲ್ಲಿ ಉಚಿತವಾಗಿದೆ. ತನ್ನನ್ನು ಜೀಕೆಗೂ, ತನ್ನ ಮನೋವ್ಯಾಧಿಯನ್ನು ತೋಳನಿಗೂ ಹೋಲಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ವ್ಯಂತಿ—ವ್ಯದಿರತ್ರ ಖಾದನಾರ್ಥಃ | ಖಾದಂತಿ | ವ್ಯಂತಿಯೆಂದರೆ ತಿನ್ನುತ್ತವೆಯೆಂದರ್ಥ, ಅಥವಾ ಮನೋವ್ಯಾಧಿಯು ತನ್ನನ್ನು ಸಾಯಿಸುತ್ತಿದೆಯೆಂದಾದರೂ ಆಗಬಹುದೆಂದು ಸ್ಥಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಉದ್ಯೋಗೇನ ಮಾರಯಂತೀ ನೇತೃರ್ಥಃ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

|| ಪಾಕರೂಪಕಿಯಾ ||

ಅಸ್ತಿ—ಅಸ ಭುವಿ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುತೇ—ಸುಜ್ ಅಭಿವನೇ ಧಾತು. ನಿಷ್ಠಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ತೆ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತ್ವಾದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವದಾಮಿ—ವದ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗ ವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ ಮಿಪ್ ಅನುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ—ವೀ ಗತ್ಯಾದಿಮು ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಲೋಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರ್ವಿಗೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ತೆನ್ನಾದೀನಾಂ-ಭಂದಸಿ ಬಹುಲಮುಷಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಇಯಜ್ ಬಾರದೆ ಯಣಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಧ್ಯಃ—ಆಧೀಯತೇ ಮನಸಿ ಸ್ವಾಪ್ಯತೇ ಇತಿ ಆಧೀಃ. | ಹುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಜ್ ಉದಸರ್ಗ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಉಪಸರ್ಗೇ ಘೋಃಕಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದಾಧಾಘ್ನದಾಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾರೂಪವಾದುದರಿಂದ ಘು ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಲತಕ್ಕತದ್ವಿತೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞಾದಿಂದ ಲೋಪ. ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಆಧಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಜನ್ ಪರವಾದಾಗ ಜಸಾದಿಷು ಭಂದಸಿನಾ ವಚನಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಲ್ಪವೆಂಬುದರಿಂದ ಜಸಿ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣಾದೇಶ. ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಬಂದು ಅದರ ಸರದಲ್ಲಿ ನಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತೃಷ್ಣಜಂ—ತೃಷ ಪಿಸಾಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಸ್ವಹಿತೃಷೋರ್ನಜಿಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಜಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ರಸಾಭ್ಯಾಂ ಕೋನಃಸಮಾನಸದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ದ್ವಿತೀಯಾಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ನಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸದಕಾರರು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಷ್ಟಪಿದೃಶ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೧) ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೃಶಿಗ್ರಹಣವು ಎಲ್ಲಾ ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮ

ಸಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾಪಕನಾದುದರಿಂದ ಕೇವಲವಾದ ಈ ಧಾತುವಿಗೂ ಡ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಡಿತ್ತಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ತೃಷ್ಣಾ ಜಾತಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ ತೃಷ್ಣಜಃ ಜ್ಯೋತೋ- ಸಂಜ್ಞಾಭಂದಸೋರ್ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಂದಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಆಬಂತಕ್ಕೆ (ತೃಷ್ಣಾ) ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

—:೦:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಸಂ ಮಾ ತಪಂತ್ಯಭಿತಃ ಸಪತ್ನೀರಿವ ಪರ್ಶವಃ |

ಮೂಷೋ ನ ಶಿಶ್ನಾ ವೈದಂತಿ ಮಾಧ್ಯಃ ಸ್ತೋತಾರಂ ತೇ

ಶತಕ್ರತೋ ನಿತ್ಯಂ ಮೇ ಅಸ್ಯ ರೋದಸೀ || ೮ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಸಂ | ಮಾ | ತಪಂತಿ | ಅಭಿತಃ | ಸಪತ್ನೀಃ ಇವ | ಪರ್ಶವಃ |

ಮೂಷಃ | ನ | ಶಿಶ್ನಾ | ವಿ | ಅದಂತಿ | ಮಾ | ಆಧ್ಯಃ | ಸ್ತೋತಾರಂ | ತೇ |

ಶತಕ್ರತೋ ಇತಿ ಶತಕ್ರತೋ | ನಿತ್ಯಂ | ಮೇ | ಅಸ್ಯ | ರೋದಸೀ ಇತಿ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಐಂದ್ರೇಷಾ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ಪರ್ಶವಃ ಪಾರ್ಶ್ವಾಸ್ಥೀನಿ | ಆತ್ರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ಪರ್ಶವಸ್ಥಾನೀಯಾಃ ಕೂಪಭಿತ್ತಯೋ ಮಾ ಮಾಮುಭಿತಃ ಸರ್ವತಃ ಸಂ ತಪಂತಿ | ಸಮ್ಯಕ್ ಪೀಡಯಂತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಸಪತ್ನೀರಿವ | ಸಮಾನ ಏಕಃ ಪತಿಯಾಸಾಂ ತಾಃ ಸಪತ್ನೀಯೈಃ ಪತಿಮುಭಿತಃ ಪೀಡಯಂತಿ | ಪರಸ್ಪರಂ ನಾ ಪೀಡ್ಯಂತೇ | ಹೇ ಶತಕ್ರತೋ ಬಹುವಿಧಕರ್ಮಣಾ ಬಹುವಿಧಪ್ರಜ್ಞಾ ನೇಂದ್ರ ತೇ ತೇವ

ಸ್ತೋತಾರಂ ಮಾನಾಧ್ಯೋಽಸಂಪದ್ಯಮಾನೈರ್ಯಾಗದಾನಾದಿಭಿರುತ್ಪಾದಿತಾ ಮಾನಸ್ಯಃ ಪೀಡಾ ವ್ಯದಂತಿ |
 ನಿವಿಧಂ ಭಕ್ಷಯಂತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಮೂಷೋ ನ ಯಥಾ ಮೂಷಿಕಾ ಶಿಶ್ನಾ ಶಿಶ್ನಾನಿ
 ಕುಪಿಂದೇನ ವಾಯಿತಾನ್ಯನ್ನರಸೇನಾಲಿಪ್ತಾನಿ ಸೂತ್ರಾಣಿ ಭಕ್ಷಯಂತಿ | ಯದ್ವಾ | ಪಿಶ್ನಶಬ್ದೇನ ಪ್ರಜನನ-
 ಮೇವೋಚ್ಯತೇ | ತಚ್ಚೋಪಚಾರಾತ್ಪುಚ್ಛೇ ವರ್ತತೇ | ಯಥಾ | ಸ್ವಕೀಯಾನಿ ಪುಚ್ಛಾನಿ ಘೃತತ್ವೇಲಾದಿ-
 ಭಾಂಡೇ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ಯೋರ್ಧ್ವಮುತ್ಕ್ರೃಷ್ಯ ವ್ಯದಂತಿ | ಲಿಹಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಏನಂ ಮಾನಾಧಯೋ ಭಕ್ಷ-
 ಯಂತಿ | ನ ಚೈತತ್ ಹೇ ಇಂದ್ರ ತವ ಸ್ತೋತುರ್ನಾರ್ಯಯ್ಯಂ | ತಸ್ಮಾತ್ಕೂಪಾನ್ಮಾಮುತ್ಪಾರಯ |
 ಅನ್ಯತ್ಸಮಾನಂ || ಅತ್ರ ನಿರುಕ್ತಂ | ಸಂತಪಂತಿ ಮಾಮಭಿತಃ ಸಪತ್ನ್ಯ ಇನೇಮಾಃ ಪರ್ಶವಃ ಕೂಪ-
 ಪರ್ಶವೋ ಮೂಷಿಕಾ ಇನಾಸ್ತಾತಾನಿ ಸೂತ್ರಾಣಿ ವ್ಯದಂತಿ | ಸ್ವಾಂಗಾಭಿಧಾನಂ ನಾ ಸ್ಯಾತ್ | ಶಿಶ್ನಾನಿ
 ವ್ಯದಂತೀತಿ | ಸೆ-೪-೬ | ಇತಿ | ಸಪತ್ನೀಃ | ನಿತ್ಯಂ ಸಪತ್ನ್ಯಾದಿಷು | ೪-೧-೩೫ | ಇತಿ ಪತಿಶಬ್ದಸ್ಯ
 ನಕಾರಾಂತಾದೇಶಃ | ಜೀಪ್ | ನಾ ಛಂದಸೀತಿ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಮೂಷಃ ಮುಷ ಸ್ತ್ರೀಯೇ |
 ಕ್ವಿಪಿ ಛಂದಸೋ ದೀರ್ಘಃ | ತಥಾ ಚ ಯಾಸ್ಯಃ | ಮೂಷೋ ಮೂಷಿಕಾ ಇತ್ಯರ್ಥೋ ಮೂಷಿಕಾಃ
 ಪುನರ್ಮುಷ್ಣಾ ತೇರ್ಮೂಷೋಽಪ್ಯೇತಸ್ಮಾದೇವ | ನಿ. ೪-೫ | ಇತಿ | ಶಿಶ್ನಾ | ಷ್ಣಾ ಶೌಚೇ | ಘೃತಾರ್ಥೇ
 ಕವಿಧಾನಂ ಸ್ಥಾಸ್ತಾಸಾವ್ಯಧಿಹನಿಯುಧ್ಯರ್ಥಮಿತಿ ಕಃ | ವರ್ಣವ್ಯಾಪತ್ತ್ಯಾ ಸಕಾರಸ್ಯ
 ಶಕಾರಃ | ಕೃತಾದೀನಾಂ ಕೇ ದ್ವೇ ಭವತ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಕಾ. ೬-೧-೧೨-೧ | ಇತಿ ದ್ವಿರ್ವಚನಂ |
 ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೇತ್ಯಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಪರ್ಶವಃ—(ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) ಈ ಬಾವಿಯ ಅಡ್ಡಗಟ್ಟೆಯ ಗೋಡೆಗಳು | ಮಾ—ನನ್ನನ್ನು |
 ಅಭಿತಃ—ಸುತ್ತಲೂ | ಸಪತ್ನೀಃ ಇವ—ಸವತಿಯರು ಸುತ್ತಲೂ ಮುತ್ತಿ ಗಂಡನನ್ನು ಪೀಡಿಸುವಂತೆ |
 ಸಂ ತಪಂತಿ—ಬಹಳವಾಗಿ ಪೀಡಿಸುತ್ತಿವೆ. | ಶತಕ್ರತೋ—ನಾನಾವಿಧವಾದ ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳ ಅಥವಾ ಜ್ಞಾನ
 ಗಳುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನೇ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಸ್ತೋತಾರಂ—ಭಕ್ತನಾದ ನನ್ನನ್ನು | ಅಧ್ಯಃ—ಮಾನಸಿಕ ವೃಥೆಗಳು |
 ಮೂಷಃ—ಇಲಿಯು | ಶಿಶ್ನಾನೇ—ನೆಯಿಗೆಯವನ (ಗಂಜಿಯಲ್ಲಿ ಅದ್ದಿದ) ನೂಲನ್ನು ಅಗಿಯುವಂತೆ ಅಥವಾ
 (ಘೃತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅದ್ದಿದ) ತನ್ನ ಬಾಲವನ್ನು ಕಚ್ಚುವಂತೆ | ವ್ಯದಂತಿ—ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಅಗಿದುತಿನ್ನುತ್ತಿವೆ. |
 ರೋದಸೀ—ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ | ಮೇ—ನನ್ನ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅಥವಾ ದುಃಖವನ್ನು
 ವಿತ್ತಂ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ಅರಿಯಿರಿ |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಸವತಿಯರು ಗಂಡನ ಸುತ್ತಲೂ ಮುತ್ತಿ ಹಿಂಸಿಸುವಂತೆ ಈ ಬಾವಿಯ ಅಡ್ಡಗೋಡೆಗಳು
 ನನ್ನನ್ನು ಮುತ್ತಿ ಸುತ್ತಲೂ ಪೀಡಿಸುತ್ತಿವೆ. ಶತಕ್ರತುವಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಭಕ್ತನಾದ ನನ್ನನ್ನು ಮಾನಸಿಕ
 ವಾದ ವೃಥೆಗಳು, ಇಲಿಯು ನೆಯಿಗೆಯವನ ಗಂಜಿಯಲ್ಲಿ ಅದ್ದಿದ ನೂಲನ್ನು ಅಗಿಯುವಂತೆ ಅಥವಾ ಘೃತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ
 ಅದ್ದಿದ ತನ್ನ ಬಾಲವನ್ನು ಕಚ್ಚುವಂತೆ, ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಅಗಿದುತಿನ್ನುತ್ತಿವೆ. ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ನನ್ನ
 ಈ ದುಃಖವನ್ನು ಜಿನ್ನಾಗಿ ಅರಿಯಿರಿ ಮತ್ತು ನನ್ನ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಕೇಳಿ ನನ್ನನ್ನು ದುಃಖದಿಂದ ಪಾರುಮಾಡಿರಿ.

English Translation

The ribs (of the well close) round me, like the rival wives (of one husband); cares consume me, Satakratu, although your worshipper, as a rat (gnaws a weaver's) threads. Heaven and earth, be conscious of this (my affliction).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ರೀತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಸಂತಪಂತಿ ನಾಮುಭಿತಃ ಸಪತ್ನ್ಯ ಇವೇಮಾಃ ಪರ್ಶವಃ ಕೂಪಪರ್ಶವೋ ಮೂಷಿಕಾ ಇವಾಸ್ತಾ-
ತಾನಿ ಸೂತ್ರಾಣಿ ವೃದಂತಿ | ಸ್ವಾಂಗಾಭಿಧಾನಂ ವಾ ಸ್ಯಾಚ್ಛಿಶ್ನಾ ನಿ ವೃದಂತೀತಿ ವಾ ಸಂತಪಂತಿ ಮಾಧ್ಯಃ-
ಕಾಮಾಃ ' ಸ್ತೋತಾರಂ ತೇ ಶತಕ್ರತೋ ', ' ವಿತ್ರಂ ಮೇ ಅಸ್ಯ ರೋದಸೀ ' ಜಾನೀತಂ ಮೇಽಸ್ಯ
ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಿತಿ | ತಿತ್ರಂ ಕೂಪೇಽವಹಿತಮೇತ್ಸೂಕ್ತಂ ಪ್ರತಿಬಭೌ | ತತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ—ಹಾಸಮಿಶ್ರ-
ಮೃಜ್ಜಿಶ್ರಂ ಗಾಥಾಮಿಶ್ರಂ ಭವತಿ | ತ್ರಿತಸ್ತೀರ್ಣತಮೋ ಮೇಧಯಾ ಬಭೂವ ಅಸಿ ವಾ ಸಂಖ್ಯಾನಾಮ್ಯು-
ನಾಭಿಪ್ರೇತಂ ಸ್ಯಾದೇಕತೋ ದ್ವಿತಸ್ತೃತ ಇತಿ ತ್ರಯೋ ಬಭೂವುಃ | (ನಿ. ೪-೬).

ಸುತ್ರಲೂ ಸವತಿಯರು ಮುತ್ರಿಕೊಂಡು ಗಂಡನನ್ನು ಪೀಡಿಸುವಂತೆಯೂ, ಇಲಿಗಳು ತೈಲದಲ್ಲಿ ಅದ್ದಿದ
ನೂಲನ್ನು ಕಚ್ಚುವಂತೆಯೂ ಈ ಬಾವಿಯ ಗೋಡೆಗಳ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳು ನನ್ನನ್ನು ಸುತ್ರಲೂ ಮುತ್ರಿಕೊಂಡು ಹಿಂಸಿಸು-
ತ್ತಿದೆ. ಅಥವಾ ಶಿಶ್ನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಮ್ಮ ಶಿಶ್ನವೆಂಬ ಅಂಗವೇ ಆದರೂ ಸಹ ಮೂಷಿಕಗಳು ಅವನ್ನೇ ಕಚ್ಚುವಂತೆ ನನ್ನ
ಮನೋವ್ಯಾಧಿಗಳು ನನ್ನನ್ನು ಕಚ್ಚಿ ತಿನ್ನುತ್ತಿವೆ. ಎಲೈ ಶತಕ್ರತುವಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಸ್ತೋತ್ರವಾದ ನನ್ನನ್ನೂ
ಸಹ ಈ ರೀತಿ ನನ್ನ ಮಾನಸಿಕವ್ಯಥೆಗಳು ಹಿಂಸಿಸುತ್ತಿವೆ. ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ನನ್ನ ಈ ವೇದನೆಯನ್ನು
ತಿಳಿಯಿರಿ ಎಂದು ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಅನಂತರ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸೂಕ್ತವು ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ
ಬಿದ್ದಿದ್ದ ತ್ರಿತನಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾಯಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಗಾಥೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ, ಋಕ್ಕಿನಿಂದ
ಕೂಡಿದುದೂ ಆದ ಒಂದು ಇತಿಹಾಸವಿದೆ. ತ್ರಿತನು ಪ್ರಾಜ್ಞರಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು. ಅಥವಾ
ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಏಕತ, ದ್ವಿತ ಮತ್ತು ತ್ರಿತ ಈ ಮೂವರಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯವನನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಸಂಖ್ಯಾ
ವಾಚಕವಾಗಿರಲೂಬಹುದು, ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಋಕ್ಕುಗಳು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ
ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ.—

ಸಂ ಮಾ ತಪಂತ್ಯಭಿತಃ ಸಪತ್ನೀರಿವ ಪರ್ಶವಃ |

ನಿ ಬಾಧತೇ ಅನುತಿರ್ನಗ್ನತಾ ಜಸುರ್ವೇರ್ನ ನೇವೀಯತೇ ಮತಿಃ ||

ಮೂಷೋ ನ ಶಿಶ್ನಾ ವೃದಂತಿ ಮಾಧ್ಯಃ ಸ್ತೋತಾರಂ ತೇ ಶತಕ್ರತೋ |

ಸಕೃತ್ಸ್ವ ನೋ ಮಘವನ್ನಿಂದ್ರ ಮೃಳಯಾಥಾ ಸಿತೇವ ನೋ ಭವ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೩೩-೨—೩)

ಪರ್ಶವಃ—ಪರ್ಶಸ್ಥಾನೀಯಾಃ ಕೂಪಭಿತ್ತಯಃ | ಕೊಡಲಿಯಂತಿರುವ ಬಾವಿಯ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಗೋಡೆಗಳೆಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ; ಪಾರ್ಶ್ವಾಸ್ಥೀನಿ ಪಾರ್ಶ್ವದ ಎಲುಬುಗಳೆಂದು ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ೧೦-೩೩-೨ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಪರ್ಶು ಶಬ್ದವು ಇತರ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಶತಮಹಂ ತಿರಿಂದಿರೇ ಸಹಸ್ರಂ ಪರ್ಶವಾ ದದೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೪೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪರ್ಶವೆಂಬುವನು ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನು.

ಪರ್ಶುರ್ಹ ನಾನು ಮಾನವೀ ಸಾಕಂ ಸಸೂವ ನಿಂಶತಿಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೬-೨೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪರ್ಶುವೆಂದರೆ ಒಬ್ಬ ಹೆಂಗಸಿನ ಹೆಸರು.

ಶತಕ್ರತೋ—ಕ್ರತು ಶಬ್ದವು ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೨) ಮತ್ತು ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (೩-೧೩) ಪರಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ನೂರಾರು ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳವನು ಅಥವಾ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥ.

ಮೂಷಃ—ಮೂಷಿಕಾಃ ಪುನರ್ನುಷ್ಣತೇಃ | ಮೂಷೋಽಪ್ಯೇತಸ್ಮಾದೇವ, (ನಿ. ೪-೫) ಮೂಷಿಕ ಮತ್ತು ಮೂಷ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಸಹ ಕದಿಯುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮೂಷ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ತಪಂತಿ—ತಪ ಸಂತಾನೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಪತ್ನೀಃ—ಸಮಾನಃ ಏಕಃ ಪತಿಃ ಯಾಸಾಂ ತಾಃ ಸಪತ್ನೀಃ ನಿತ್ಯಂ ಸಪತ್ನ್ಯಾದಿಷು—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ನಕಾರಾಂತಾದೇಶ. ತತ್ಪನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ (ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ) ಜಪ್. ಸಪತ್ನೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ದೀರ್ಘಾಜ್ಞಸಿಚೆ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ನಿಷಿದ್ಧವಾದಾಗ—ವಾ ಛಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ.

ಮೂಷಃ—ಮೂಷ ಸ್ತ್ರೀಯೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ವಿಪ್ ಪರವಾದಾಗ ಛಂದಸವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದೀರ್ಘಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಮರು ಹೀಗೆ ನಿರ್ವಚನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಮೂಷೋ ಮೂಷಿಕಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಮೂಷಿಕಾಃ ಪುನಃ

ಮುಷ್ಣಾತೇಃ ಮೂಷೋಽಪ್ಯೇತಸ್ಮಾದೇವ. (ನಿರು ೪-೫) ಮೂಷ ಎಂದರೆ ಮೂಷಿಕಗಳು ಅಂದರೆ ಇಲಿಗಳು ಮುಷ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳು ನಿಷ್ಪನ್ನಗಳಾಗಿವೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಶಿಶ್ನಾ—ಷ್ಣಾ ಶೌಚೇ. ಧಾತು. ಆದಾದಿ. ಘೃಣಾರ್ಥೇ ಕವಿಧಾನಂ ಸ್ಥಾ ಸ್ಥಾಪಾನ್ಯಧಿಹನಿಯುದ್ಧ್ಯ-
ರ್ಥಮ್—ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರಾದೇಶ.
ಕೃಷಾದೀನಾಂ ಕೆ ದ್ವೇ ಭವತ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್—(ಕಾ. ೬-೧-೧೨-೧) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ
ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ದ್ವಿತ್ವ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ.
ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶಿಶಾದೇಶ ಬಂದು ದೀರ್ಘಾದಿ ಕಾರ್ಯವಾದಾಗ ಶೇತ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ಅದಂತಿ—ಅದ ಭಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ
ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ತೋತಾರಮ್—ಷ್ಠಾ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತಃ—(ಪಾ. ಸೂ.
೬-೧-೧೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅವ್ ಪರವಾದಾಗ ಋತೋಜಃಸರ್ವನಾಮ—
(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಪ್ತೃನ್ತೃಚ್—(ಪಾ. ಸೂ.
೬-೪-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. || ೮ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅನಿಾ ಯೇ ಸಸ್ತ ರಶ್ಮಯಸ್ತತ್ರಾ ಮೇ ನಾಭಿರಾತತಾ |

ತ್ರಿತಸ್ತದ್ವೇದಾಪ್ತ್ಯಃ ಸ ಜಾಮಿತ್ತಾಯ ರೇಭತಿ ನಿತ್ತಂ ಮೇ

ಅಸ್ಯ ರೋದಸೀ || ೯ ||

ಸದಸಾತಃ

ಅಮಿ ಇತಿ | ಯೇ | ಸಪ್ತ | ರಶ್ಮಯಃ | ತತ್ರ | ಮೇ | ನಾಭಿಃ | ಆತತಾ |

ತ್ರಿತಃ | ತತ್ | ವೇದ | ಅಪ್ತ್ಯಃ | ಸಃ | ಜಾಮಿತ್ವಾಯ | ರೇಭತಿ | ವಿತ್ತಂ |

ಮೇ | ಅಸ್ಯ | ರೋದಸೀ ಇತಿ || ೯ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಯೇಽಮೀ ದ್ಯುಲೋಕೇ ವರ್ತಮಾನಾಃ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕಾ ರಶ್ಮಯಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಕಿರಣಾಃ ಸಂತಿ ತತ್ರ ತೇಷು ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಷ್ಣುಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಸಪ್ತಪ್ರಾಣರೂಪೇಣ ವರ್ತಮಾನೇಷು ಮೇ ಮದೀಯಾ ನಾಭಿ-
ರಾತತಾ ಸಂಬದ್ಧಾ | ಋಷಿರಾತ್ಮಾನಮೇವ ಪರೋಕ್ಷತಯಾ ನಿರ್ದಿಶತಿ | ತ್ರಿತಸ್ತೀರ್ಣತಮಸ್ತಿರಸ್ಯತಾ-
ಜ್ಞಾನ ಆಪ್ತೋಽಸಾಂ ಪುತ್ರ ಋಷಿಸ್ತತ್ಪೂರ್ವೋಕ್ತಂ ವೃತ್ತಾಂತಂ ವೇದ | ಜಾನಾತಿ | ನಾನ್ಯಃ | ಸ
ಜಾನನ್ಮೃಷಿರ್ಜಾಮಿತ್ವಾಯ ಕೂಪಾನ್ನಿ ಗಂತ್ವತ್ವಾಯ ರೇಭತಿ | ತಾನ್ ರಶ್ಮೀನ್ ಸೌತಿ | ಅನ್ಯತ್ಸ-
ಮಾನಂ || ಆತತಾ | ತನೋತೇಃ ಕರ್ಮಣಿ ನಿಷ್ಯಾ | ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾನುನಾಸಿಕಲೋಪಃ |
ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಜಾಮಿತ್ವಾಯ | ಜಮತಿರ್ಗತಿಕರ್ಮಾ | ಜಮತಿ ಗಚ್ಛತೀತಿ
ಜಾಮಿಃ | ಔಣಾದಿಕ ಇನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ತತ್ತ್ವಂ | ರೇಭತಿ | ರೇಭ್ಯ ಶಬ್ದೇ | ಭಾವಾದಿಕಃ ||

|| ಸ್ತುತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಪ್ತ—ಏಳು ಸಂಖ್ಯೆಗಳುಳ್ಳ | ಯೇ ಅಮೀ ರಶ್ಮಯಃ—ಯಾವ ಈ ಸೂರ್ಯಕಿರಣಗಳನೆಯೋ |
ತತ್ರ—(ಸಪ್ತ ಪ್ರಾಣರೂಪದಲ್ಲಿರುವ) ಇವುಗಳಲ್ಲಿ | ಮೇ—ನನ್ನ | ನಾಭಿಃ—ನಾಭಿಯು | ಆತತಾ—ವಿಸ್ತೃತ
ವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು | ತ್ರಿತಃ—ಆಜ್ಞಾನವನ್ನು ದಾಟಿದವನೂ | ಅಪ್ತ್ಯಃ—ನೀರುಗಳ ಪುತ್ರನೂ ಆದ ತ್ರಿತನು |
ತತ್—ಆ (ತನ್ನ) ಸಂಬಂಧವನ್ನು | ವೇದ—ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ | ಸಃ—ಈ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯುಳ್ಳ ಋಷಿಯು | ಜಾಮಿ-
ತ್ವಾಯ—(ಭಾವಿಯಿಂದ) ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ರೇಭತಿ—(ಈ ರಶ್ಮಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು) ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡು
ತ್ತಾನೆ | ರೋದಸೀ—ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ | ಮೇ—ನನ್ನ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅಥವಾ ದುಃಖ
ವನ್ನು | ವಿತ್ತಂ—ಅರಿಯಿರಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಸಪ್ತ ಪ್ರಾಣರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಏಳು ಸೂರ್ಯಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿ ನನ್ನ ನಾಭಿಯು ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು.
ಆಜ್ಞಾನವನ್ನು ದಾಟಿದವನೂ ನೀರುಗಳ ಪುತ್ರನೂ ಆದ ತ್ರಿತನು ತನ್ನ ಈ ಹಿಂದಿನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆ.
ಈ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯುಳ್ಳ ಋಷಿಯು ಭಾವಿಯಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಈ ರಶ್ಮಿಗಳನ್ನು

ಕುರಿತು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ನನ್ನ ದುಃಖವನ್ನರಿಯಿರಿ ಮತ್ತು ನನ್ನ ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಕೇಳಿ ನನ್ನ ದುಃಖವನ್ನು ನೀಗಿಸಿರಿ.

English Translation

Those which are the seven rays (of the sun,) in them is my navel expanded ; Trita, the son of the waters, knows that (it is so), and he praises them for his extrication (from the well). Heaven and earth, be conscious of this (my affliction).

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಯೇ ಅಮೀ ಸಸ್ತ ರಶ್ಮಯಃ—ಇಲ್ಲಿ ಏಳು ರಶ್ಮಿಗಳಾವುವು, ಇವುಗಳಿಗೂ ತ್ರಿತನ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೂ ಏನು ಸಂಬಂಧ ಎಂಬ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿದೆ. ಕೆಲವರು ತ್ರಿತನಿಗೂ ವೈದ್ಯತಾಗ್ನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ತ್ರಿತನೇ ಸೋಮನೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಸಾಯಣರು ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಋಷಿಯೆಂದೇ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ತ್ರಿತನ (ತ್ರಿತ ಆಪ್ತೃನ) ವಿಷಯವಾಗಿ ವೈದಿಕ ಪಂಡಿತರೂ ಮತ್ತು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರೂ ಹೇಳಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಈ ಭಾಗದ ಪೀಠಿಕಾಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.) ಇಲ್ಲಿ ತ್ರಿತನು ವೈದ್ಯತಾಗ್ನಿ ಯೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅದಕ್ಕೂ ಆಧಾರಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಬಹುದು.

ಯದೀಮಹ ತ್ರಿತೋ ದಿವ್ಯುಷ ಧ್ಮಾತೇವ ಧಮತಿ ಶಿಶೀತೇ ಧ್ಮಾತರೀ ಯಥಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೯-೫)

ಪ್ರ ಸಕ್ಷಣೋ ದಿವ್ಯಃ ಕಣ್ವಹೋತಾ ತ್ರಿತೋ ದಿವಃ ಸಜೋಷಾ ನಾತೋ ಅಗ್ನಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೧-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿತನು ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನೆಂದೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಹರಡುವ ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಯನ್ನೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲೇ ಇರುವ ಸೂರ್ಯಕಿರಣಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ,

ಅಗ್ನಿಂ ಮನೈಃ ಸಿತರಮಗ್ನಿಮಾಪಿಮಗ್ನಿಂ ಭ್ರಾತರಂ ಸದಮಿತ್ಸವಾಯಂ |

ಅಗ್ನೀರನೀಕಂ ಬೃಹತಃ ಸಸರ್ಯಂ ದಿವಿ ಶುಕ್ರಂ ಯಜತಂ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ತ್ರಿತನು ಅಗ್ನಿಯೇ ತನಗೆ ಪಿತೃವೆಂದೂ, ಭಾತೃವೆಂದೂ, ಸಖನೆಂದೂ ಹೇಳಿ, ಅಂತಹ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತಾನು ಆರಾಧಿಸುವುದಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥನೂ ಪೂಜ್ಯನೂ ಆದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಬೀರುವುದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದಾಗಿಯೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸಸ್ತ ರಶ್ಮಿಗಳು ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳೇ ಆಗಿರಬೇಕು ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ವೈದ್ಯತಾಗ್ನಿರೂಪ

ದಲ್ಲಿರುವ ತ್ರಿತನಿಗೂ, ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥನಾದ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳಿಗೂ ಪರಸ್ಪರವಾದ ಸಂಬಂಧವು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದೇ ಭಾವವನ್ನು;

ಸ ತ್ರಿತಸ್ಯಾಧಿ ಸಾನವಿ ಪವಮಾನೋ ಅರೋಚಯತ್ |

ಜಾಮಿಭಿಃ ಸೂರ್ಯಂ ಸಹ |

(ಋ. ಸಂ. ೯-೩೭-೪)

ಉಪ ತ್ರಿತಸ್ಯ ಪಾಷ್ಯೋ ೩ ರಭಕ್ತ ಯದ್ಗುಹಾ ಪದಂ |

ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಪ್ತ ಧಾಮುಭಿರಥ ಪ್ರಿಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೧೦೨-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಜಾಮಿಭಿಃ, ಸಪ್ತ ಧಾಮುಭಿಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ವಿಶದಪಡಿಸುತ್ತವೆ.

ತ್ರಿತಃ ತತ್ ವೇದ—ಈ ಸಂಬಂಧವು ತ್ರಿತನಿಗೆ ಜಿನ್ನಾಗಿ ಗೊತ್ತಿದೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನಾದ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ, ಪೃಥಿವೀಸ್ಥನಾದ ಅಗ್ನಿಗೂ ತನಗೂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸಂಬಂಧವಿದೆಯೆಂದು ಅವನಿಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಗೊತ್ತಿರುವ ವಿಷಯವು.

ಅಸ್ಯ ನಾಮಸ್ಯ ಪಲಿತಸ್ಯ ಹೋತುಸ್ತಸ್ಯ ಭ್ರಾತಾ ಮಧ್ಯಮೋ ಅಸ್ತೃತ್ನಃ |

ತೃತೀಯೋ ಭ್ರಾತಾ ಘೃತಪೃಷ್ಠೋ ಅಸ್ಯಾತ್ರಾಪಶ್ಯಂ ನಿಶ್ವತಿಂ ಸಪ್ತಪುತ್ರಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಭ್ರಾತೃಸಂಬಂಧದ ವಿವರಣೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ತ್ರಿತ ಆಪ್ತಃ—ಈ ವಿಶೇಷಣವು ತ್ರಿತನಿಗೆ ಯಾವ ಯಾವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ, ಅವನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ಭಾಗದ ಪೀಠಿಕಾಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಜಾಮಿತ್ವಾಯೆ—ಕೂಪಾನ್ನಿ ಗಂತ್ವತ್ವಾಯೆ | ಬಾವಿಯಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಸಮಾನಜಾತೀಯವಚನಃ | ಸಮಾನ ಜಾತೀಯತ್ವಾರ್ಥಂ | ತದ್ಭಾವ್ಯಪ್ರತಿಪತ್ಯರ್ಥಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಎಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಹೇಳುವ ಅರ್ಥಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಹೇಳುವ ಅರ್ಥವು ಉಚಿತವಾಗಿರುವುದು. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತ್ರಿತನಿಗೂ, ಸೂರ್ಯನಿಗಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅವರ ದಯೆಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವುದಾಗಿಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಾಗಿದೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಜಾಮಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಜವಾಗಿದೆ. [ಜಾಮಿ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಇದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ೧೦೦ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೧೧ ನೇ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.]

ರೇಭತಿ—ಅರ್ಚತಿ, ಗಾಯತಿ, ರೇಭತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಲಲ ಅರ್ಚತಿಕರ್ಮ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೯) ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಚತಿ, ಸೌತಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಆತತಾ—ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಪಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಕೆತ್ತಾದುದರಿಂದ, ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ ವನತಿತನೋತ್ಯಾದೀನಾಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಆಜ್ ಎಂಬ ಗತಿಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪದದೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿರನಂತರಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಆಜ್) ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾನಾದಿದಾಗ ಅಜಾದ್ಯತೆಷ್ಟಾಪ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ.

ವೇದ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಸಿಗೆ ವಿದೋಲಟೋವಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟಿನ ಣಲಾದೇಶ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಅತಿಬಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಾಮಿತ್ಯಾಯ—ಜನು ಧಾತುವು ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. ಜನುತಿ ಗಚ್ಛತಿ ಇತಿ. ಜಾಮಿಃ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಣೆತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅತೆ ಉಪಧಾಯಾಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಜಾಮೇಃ ಭಾವಃ ಜಾಮಿತ್ಯನ್. ತಸ್ಯಭಾವಸ್ತುತಲೌ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ರೇಭತಿ—ರೇಭ್ಯ ಶಬ್ದೇ. ಧಾತು. ಭ್ರಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಅತಿಬಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೯ ||

—:೦:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅಮಿಾ ಯೇ ಸಂಚೋಕ್ತಣೋ ಮಧ್ಯೇ ತಸ್ಥುರ್ಮಹೋದಿನಃ ।

ದೇವತ್ರಾ ನು ಪ್ರವಾಚ್ಯಂ ಸದ್ಗೀಚೀನಾ ನಿ ವಾವೃತುರ್ವಿತ್ತಂ

ಮೇ ಅಸ್ಯ ರೋದಸೀ || ೧೦ ||

| ಸಹವಾಸಃ |

ಅಮಿಾ ಇತಿ | ಯೇ | ಸಂಚ | ಉಕ್ಷಣಃ | ಮಧ್ಯೇ | ತಸ್ತುಃ | ಮಹಃ | ದಿವಃ |

ದೇವತಾ | ನು | ಪ್ರವಾಚ್ಯಂ | ಸದ್ವೀಚೀನಾಃ | ನಿ | ವನ್ವತುಃ | ವಿತ್ತಂ |

ಮೇ | ಅಸ್ಯ | ರೋದಸೀ ಇತಿ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಂಜಭಾಷ್ಯಂ ||

ಉಕ್ಷಣಃ ಸೇಕ್ತಾರಃ ಕಾಮಾಭಿವರ್ಷಕಾಃ ಸಂಚ | ತನ್ನ ಇಂದ್ರಸ್ತದ್ವರುಣಸ್ತದಗ್ನಿಸ್ತದರ್ಯಮಾ
ತತ್ಸನಿತಾ ಚನೋ ಧಾತ್ | ಋ. ೧-೧೦೭೩ | ಇತ್ಯರ್ಥಾರ್ಥೇನ ಪ್ರತಿಪಾದಿತಾಃ ಸಂಚಸಂಖ್ಯಾಕಾ
ದೇವಾಃ | ಯದ್ವಾ | ಅಗ್ನಿರ್ವಾಯುಃ ಸೂರ್ಯಶ್ಚಂದ್ರಮಾ-ವಿದ್ಯುದಿತ್ಯೇವಂ ಸಂಚಸಂಖ್ಯಾಕಾಃ |
ತಥಾ ಚ ಶಾಖ್ಯಾಯನಕಂ | ಏತಾನ್ಯೇವ ಸಂಚ ಜ್ಯೋತಿರಂಷಿ ಯಾನ್ಯೇಷು ಲೋಕೇಷು ದೀಪ್ಯಂತೇ |
ಅಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ನಾಯುರಂತರಿಕ್ಷೇ ಚ ಅದಿತ್ಯೋ ದಿವಿ ಚಂದ್ರಮಾ ನಕ್ಷತ್ರೇ ವಿದ್ಯುದಪ್ಸಿತಿ | ನಕ್ಷತ್ರೇ
ನಕ್ಷತ್ರಲೋಕೇ | ಅಪ್ಸು ಮೇಘಸ್ಥೋದಕೇಷು | ತೈತ್ತಿರೀಯೇಽಪ್ಯೇವಮಾನ್ಮಾತಂ | ಅಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ
ನಾಯುರಂತರಿಕ್ಷೇ ಸೂರ್ಯೋ ದಿವಿ ಚಂದ್ರಮಾ ದಿಕ್ಷು ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಸ್ವರ್ಲೋಕ ಇತಿ | ಯೇಽಮಿಾ
ಸಂಚಸಂಖ್ಯಾಕಾ ದೇವಾ ಮಹೋ ದಿವೋ ಮಹತೋ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಸ್ಯ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಯ ಮಧ್ಯೇ ತಸ್ತುಃ |
ತಿಷ್ಠಂತಿ ಆಸತೇ ದೇವತಾ ದೇವೇಷು ನು ಪ್ರಪಂ ಪ್ರವಾಚ್ಯಂ ಪ್ರಶಂಸನೀಯಂ ದೇವಾನಾಂ
ಯೋಗ್ಯಂ ಮದೀಯಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಪ್ರತಿ ಸದ್ವೀಚೀನಾಃ ಸಹಾಂಚಂತೋ ಯುಗಪದಾಗಚ್ಛಂತಸ್ತೇ ದೇವಾ
ಮದೀಯಂ ಪರಿಚರಣಂ ಸ್ವೀಕುರ್ವಂತಿ ತದನಂತರಂ ನಿ ವನ್ವತುಃ | ತೃಪ್ತಾಃ ಸಂತೋ ನಿವರ್ತಂತೇ ಚ |
ಅನ್ಯತ್ಸಮಾನಂ ಉಕ್ಷಣಃ | ವಾ ಪಸೂರ್ವಸ್ಯ ನಿಗಮ ಇತ್ಯುಪಧಾದೀರ್ಘಾಭಾವಃ | ದೇವತಾ | ದೇವ-
ಮನುಷ್ಯೇತ್ಯಾದಿನಾ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥೇ ತ್ರಾಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರವಾಚ್ಯಂ | ನಾಚಯತೇರಚೋ ಯದಿತಿ ಯೇತ್ |
ಣೇರನಿಟೇತಿ ಚಲೋಪಃ | ಯೇತೋಽನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತೇತ್ಯೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ |
ಸದ್ವೀಚೀನಾಃ | ಸಹಾಂಚಂತೀತಿ ಸದ್ವ್ಯಂಚಃ | ತ ಏವ ಸದ್ವೀಚೀನಾಃ | ಸಹಪೂರ್ವಾದಂಚತೇರ್ಯುಕ್ತಿ-
ಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ವಿನ್ | ಅನಿದಿತಾನಿತಿ ನಲೋಪಃ | ಸಹಸ್ಯ ಸದ್ವಿಃ | ಸಾ. ೭-೩೯೫ | ಇತಿ ಸದ್ವ್ಯಾದೇಶಃ |
ನಿಭಾಪಾಂಚೇರದಿಕ್ಸಿ ಯಾಮಿತಿ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಖಪ್ರತ್ಯಯಃ | ವನ್ವತುಃ | ವೃತು ವರ್ತನೇ | ಛಂದಸಿ ಲುಚ್ಛ-
ಲಿಚ್ಛಲಿಟ ಇತಿ ವರ್ತಮಾನೇ ಲಿಟಿ | ವೃತ್ಯಯೇನ ಪರಸ್ಕೃಪದಂ | ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ
ಸಂಹಿತಾಯಾಮುಖ್ಯಾಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಉಕ್ಷಣಿ—(ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು) ಸುರಿಸುವವರೂ | ಪಂಚಿ—ಇಂದ್ರ, ವರುಣ, ಅಗ್ನಿ, ಅರ್ಯಮ, ಮತ್ತು ಸವಿತಾ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು, ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುತ್ ಎಂದು ಐದು ಸಂಖ್ಯೆಗಳುಳ್ಳವರೂ ಆದ | ಯೇ ಅಮೀ—ಯಾವ ಈ ದೇವತೆಗಳು | ಮಹಃ—ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾದ | ದಿವಃ—ದ್ಯುಲೋಕದ | ಮಧ್ಯೇ—ನಡುವೆ | ತಸ್ಥುಃ—ಇರುತ್ತಾರೋ (ಅವರು) | ದೇವತ್ರಾ—ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ | ಪ್ರನಾಚ್ಯಂ—ಪ್ರಶಂಸನೀಯವಾದ (ನನ್ನ) ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತು | ನು—ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ | ಸಧೀಚೀನಾಃ—ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಬಂದು (ನನ್ನ ಉಪಚಾರವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ) | ನಿ ವವೃತುಃ—(ಅನಂತರ ತೃಪ್ತರಾಗಿ) ಹಿಂತಿರುಗುತ್ತಾರೆ | ರೋದಸೀ—ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ | ಮೇ—ನನ್ನ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅಥವಾ ದುಃಖವನ್ನು | ವಿತ್ತಂ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ಅರಿಯಿರಿ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ದ್ಯುಲೋಕದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿರುವವರೂ, ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವವರೂ ಆದ ಐದು ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹೋಗಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ನನ್ನ ಪ್ರಶಂಸನೀಯವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಹಿಂತಿರುಗುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ನನ್ನ ದುಃಖವನ್ನು ಜಿನ್ನಾಗಿ ಅರಿತು ನನ್ನ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಕೇಳಿ ನನ್ನನ್ನು ದುಃಖದಿಂದ ಪಾರುಮಾಡಿರಿ.

English Translation

May the five shedders (of benefits) who abide in the centre of the expanded heavens, having together conveyed my prayers quickly to the gods, (speedily) return. Heaven and earth, be conscious of this (my affliction).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಪಂಚಿ ಉಕ್ಷಣಿ—ಅನಂತರ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸಿಕೊಡುವ ಐದು ದೇವತೆಗಳು. ಈ ಐದು ದೇವತೆಗಳು ಯಾರೆಂದರೆ

ತನ್ನ ಇಂದ್ರಸ್ತವ್ಯರುಣಸ್ತದಿವ್ಯಮಾ ತತ್ಸವಿತಾ ಚನೋ ಧಾತ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೦೭-೨)

ಎಂದು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಇಂದ್ರ, ವರುಣ, ಅಗ್ನಿ, ಅರ್ಯಮ ಮತ್ತು ಸವಿತೃ ಈ ಐದು ದೇವತೆಗಳಾಗ ಬಹುದು, ಅಥವಾ,

ಅಗ್ನಿಃ ಸೃಥಿನ್ಯಾಂ ವಾಯುರಂತರಿಕ್ಷೇ ಸೂರ್ಯೋ ದಿವಿ ಚಂದ್ರಮಾ ದಿಕ್ಷು ಸಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಸ್ವರ್ಲೋಕೇ |

(ಶ್ರೀ. ಅ. ೧-೨೦-೧)

ಎಂದು ಶೈಶೀರೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು, ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ ಮತ್ತು ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಎಂದಾಗ ಬಹುದು. ಅಥವಾ ಸಾಯಣರು ತಥಾ ಚ ಶಾಖ್ಯಾಯನಕಂ ಎಂದು ಅಲ್ಲಿಂದಲೂ ಸಹ ಏತಾನ್ಯೇವ ಪಂಚ ಜ್ಯೋತಿರಂಷಿ ಯಾನ್ಯೇಷು ಲೋಕೇಷು ದೀಪ್ಯಂತೇ | ಅಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ವಾಯುರಂತರಿಕ್ಷೇ ಚ ಆದಿತ್ಯೋ ದಿವಿ ಚಂದ್ರಮಾ ನಕ್ಷತ್ರೇ ವಿದ್ಯುದಪು | ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಐದು ದೇವತೆಗಳಾಗಬಹುದು.

ಉಪ್ಪಣಃ—ಸೇಕ್ತಾರಃ, ಕಾಮಾಭಿವರ್ಷಕಾಃ | ಸೇಚನ ಎಂದರೆ ಸುರಿಸು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಉಪ್ಪಣ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಭಕ್ತರಿಗೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವ ದೇವತೆಗಳೆಂದರ್ಥ. ಉಪ್ಪಣ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ನಿರುತ್ತಕಾರರು ಮಹನ್ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿದ್ದಾರೆ (ನಿ. ೩-೧೩) ಮತ್ತು,

ಘಸತ್ತೇ ಇಂದ್ರ ಉಪ್ಪಣಃ ಪ್ರಿಯಂ ಕಾಚಿತ್ತರಂ ಹವಿರ್ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೬-೧೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಬರುವ ಉಪ್ಪಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಉಪ್ಪಣ ಉಕ್ತೇ- ವೃದ್ಧಿಕರ್ಮಣಃ ಉಕ್ತಂತ್ಯುದೇನೇತಿ ವಾ (ನಿ. ೧೨-೯) ವೃದ್ಧಿಯಾಗು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಉಪ್ಪಣ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉದಕದೊಂದಿಗೆ ವೃದ್ಧಿಯಾಗತಕ್ಕ ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಉಪ್ಪಣಶಬ್ದವು ಶಕ್ತಿ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಸೇಚನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ತೇ ಜಜ್ಞಿರೇ ದಿವ ಋಷ್ವಾಸ ಉಕ್ಸಣೋ ರುದ್ರಸ್ಯ ಮರಾ ಆಸುರಾ ಅರೇಪಸಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೪-೨)

ಇಮೇ ಯೇ ತೇ ಸು ವಾಯೋ ಬಾಹ್ಯೋಜಸೋಽಂತರ್ನದೀ ತೇ ಪತಯಂತ್ಯುಕ್ಸಣೋ ಮಹಿ ಪ್ರಾಧಂತ ಉಕ್ಸಣಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೫-೯)

ತೃಣಂತಮಗ್ನಿಂ ಘೃತಪೃಷ್ಠಮುಕ್ಸಣಂ ಪೃಣಂತಂ ದೇವಂ ಪೃಣತೇ ಸುವೀರ್ಯಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೨-೪)

ಇತ್ಯಾದಿಋಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ಸಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೇಚನವೆಂಬ ಅರ್ಥವಾದರೂ ಸಹ ಸೇಚನಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆಂದು ಶಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯುವಾನಃ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ ನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸೇಚನಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ದೇವತ್ರಾ—ದೇವೇಷು—ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆಯಿಂದರ್ಥ.

ಸಧ್ವೀಚೀನಾ—ಸಹಾಂಚಂತೋ ಯುಗಪದಾಗಚ್ಛಂತಸ್ತೇ ದೇವಾಃ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಬರತಕ್ಕವರು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯೆ

ಉಕ್ಷಣಃ—ಉಕ್ಷನ್ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಉಪಧಾದೀರ್ಘಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಾಷ್-ಪೂರ್ವಸ್ಯನಿಗನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬.೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಪೂರ್ವಕವಾದುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ತಸ್ತುಃ—ಷ್ಠಾ ಗತಿ ನಿವೃತ್ತಾ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪ. ಯೇ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವ್ಯತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಹಃ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ. ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

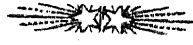
ದೇವತ್ರಾ—ದೇವಮನುಷ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ರಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರವಾಚ್ಯಮ್—ವಚ ಸರಿಭಾಷಣೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಅಚೋಯತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಜೇರನಿಟಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಯತೋಽನಾವಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರವಿಂಬುದರೋಽನೆ ಗತಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಸದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸದ್ರೀಚೀನಾಃ—ಸಹ ಅಂಚತಿ ಇತಿ ಸದ್ರ್ಯಜ್ಞಃ. ತೇ ಏವ ಸದ್ರೀಚೀನಾಃ ಸಹ ಪೂರ್ವವಾಗಿರುವಾಗ, ಅಂಚುಗತಿಪೂಜನಯೋಃ ಧಾತುವಿಗೆ ಋತ್ವಿಕ್ ದಧೃಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾನಕಾರಲ್ಲೋಪ. ಸಹಸ್ಯ ಸದ್ರೀಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಧ್ರ್ಯಾದೇಶ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಭಾಷಾಂ-ಚೇರದಿಕ್ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಖಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಯೇನೇಯೀನೀ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಈನಾದೇಶ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ವವೃತುಃ—ವೃತು ವರ್ತನೇ ಧಾತು. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಿಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್. ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾದರೂ ವೃತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿನಚನಕ್ಕೆ ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತುಸಾದೇಶ. ಲಿಣ್ಣಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಆದಿಹಲ್ ಶೇಷ.

ಉರತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ಯ. ತಪರವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಆದಿಹಲ್‌ಶೇಷ. ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿದೃಶ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಸುಪರ್ಣಾ ಏತ ಆಸತೇ ಮಧ್ಯ ಆರೋಧನೇ ದಿವಃ |

ತೇ ಸೇಧಂತಿ ಪಥೋ ವೃಕಂ ತರಂತಂ ಯಹ್ವತೀರಪೋ ನಿತ್ತಂ

ಮೇ ಅಸ್ಯ ರೋದಸೀ || ೧೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸುಪರ್ಣಾಃ | ಏತೇ | ಆಸತೇ | ಮಧ್ಯೇ | ಆರೋಧನೇ | ದಿವಃ |

ತೇ | ಸೇಧಂತಿ | ಪಥಃ | ವೃಕಂ | ತರಂತಂ | ಯಹ್ವತೀಃ | ಅಪಃ | ನಿತ್ತಂ |

ಮೇ | ಅಸ್ಯ | ರೋದಸೀ ಇತಿ || ೧೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಸುಪರ್ಣಾಃ | ರಕ್ತಿನಾಮೃತತ್ | ಶೋಭನಪತನಾ ಏತೇ ಸೂರ್ಯರತ್ನಯ ಆರೋಧನೇ ಸರ್ವ-
ಸ್ಯಾವರಕೇ ವ್ಯಾಪ್ತೇ ದಿನೋಂತರಿಷ್ಟಸ್ಯ ಮಧ್ಯ ಆಸತೇ ವರ್ತಂತೇ | ತೇ ಸೂರ್ಯರತ್ನಯಃ ಪಥೋ
ಮಾರ್ಗಾದ್ವೃಕಮರಣ್ಯಶ್ವಾನಂ ಸೇಧಂತಿ | ನಿಷೇಧಂತಿ | ನಿವಾರಯಂತಿ | ಕೀದೃಶಂ | ಯಹ್ವತೀರ್ಮ-

ಹತೀರಪಸ್ತರಂತಮತಿಕ್ರಾಮಂತಂ | ಕೂಪಪತನಾತ್ಪೂರ್ವಂ ತ್ರಿತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾನಂ ಭಕ್ಷಯಿತುಂ ಕಶ್ಚಿದ್-
ರಣ್ಯಶ್ಚಾ ಮಹತೀಂ ನದೀಂ ತೀರ್ಷ್ಣರಾಜಗಾಮ | ಸ ಚ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮೀನ್ತ್ಯಷ್ಟಾಪ್ತಯಮವಸರೋ
ನ ಭವತೀತಿ ನಿವವೃತೇ | ಅತೋ ರಶ್ಮಯೋ ವೃಕಂ ನಿಷೇಧಂತೀತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಯಾಸ್ತಪಕ್ಷೇ ತ್ವಾಪ
ಇತ್ಯಂತರಿಕ್ಷಸಾಮ | ಯದ್ವತೀರಪೋ ಮಹದಂತರಿಕ್ಷಂ ಪಥಃ ಪಥಾ ದ್ವಾದಶರಶ್ಮಾತ್ಮನಾ ಮಾರ್ಗೇಣ
ತರಂತಂ ವೃಕಂ ಚಂದ್ರಮಸಂ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಯೋ ನಿಷೇಧಂತಿ | ಅಹನಿ ಹಿ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಭಿರ್ನಿರುದ್ಧ-
ಶ್ಚಂದ್ರವಾ ನಿಷ್ಪ್ರಭೋ ದೃಶ್ಯತೇ | ಅತೋ ನಿಷ್ಪ್ರಭಂ ಕುರ್ವಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಆರೋಧನೇ | ಅರುದ್ಧತ
ಅಪ್ರಿಯತೇನೇನೇತ್ಯಾರೋಧನಂ || ಕರಣೇ ಲ್ಯುಟ್ | ಸೇಧಂತಿ | ಪಿಧು ಗತ್ಯಾಂ | ಅಯಂ ಕೇವ-
ಲೋಽಪಿ ನಿಪೂರ್ವಾರ್ಥೇ ದೃಷ್ಟವ್ಯಃ | ಪಥಃ | ಪಂಚಮ್ಯೇಕವಚನೇ ಭಸ್ಯ ಟೀಲೋಪ ಇತಿ
ಟಿಲೋಪಃ | ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯಾಸ್ತಪಕ್ಷೇ ತು ತೃತೀಯಾರ್ಥೇ
ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪಂಚಮೀ | ಯದ್ವತೀಃ | ಯದ್ವ ಇತಿ ಮಹನ್ನಾಮ | ಅಸ್ಮಾದಾಚಾರಾರ್ಥೇ ಸರ್ವಪ್ರಾತಿ-
ಪದಿಕೇಭ್ಯಃ | ಮ. ೩-೧-೧೧-೩ | ಇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ತತೋ ಲಟಃ ಶತ್ರು | ಉಗಿತಶ್ಚೇತಿ ಜೇಷ್ | ಆಗ-
ಮಾನುಶಾಸನಸ್ಯಾ ನಿತ್ಯತ್ವಾನ್ಮಮಭಾವಃ | ಶತುರನುಮ ಇತಿ ನದೀಸ್ವರೋ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ನ ಪ್ರವರ್ತತೇ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಸುಪರ್ಣಾಃ—ಮನೋಹರವಾದ ಪತನವುಳ್ಳ | ಏತೇ—ಈ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳು | ಆರೋಧನೇ-
ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ | ದಿವಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷದ | ಮಧ್ಯೇ—ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ | ಅಸತೇ—ಇರುತ್ತವೆ. |
ತೇ—ಆ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು | [ಪಥಃ—ಮಾರ್ಗದಿಂದ (ತ್ರಿತನನ್ನು ತಿನ್ನಲು) | ಯದ್ವತೀಃ—ಮಹತ್ತಾದ |
ಅಪಃ—ನೀರುಗಳನ್ನು | ತರಂತಂ—ದಾಟುತ್ತಿರುವ | ವೃಕಂ—ತೋಳನನ್ನು | ಸೇಧಂತಿ—ತಡೆದು
ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತವೆ.]

ಅಥವಾ

ಯದ್ವತೀಃ—ಮಹತ್ತಾದ | ಅಪಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು | ಪಥಃ—(ದ್ವಾದಶರಶ್ಮಿರೂಪವಾದ) ಮಾರ್ಗ
ದಿಂದ | ತರಂತಂ—ಪ್ರಸರಿಸಿ ಬರುತ್ತಿರುವ | ವೃಕಂ—ಚಂದ್ರನನ್ನು | ಸೇಧಂತಿ—ತಡೆದುನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತವೆ.
(ಮಂಕಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ) | ರೋದಸೀ—ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, | ಮೇ—ನನ್ನ | ಅಸ್ಯ—
ಈ ದುಃಖವನ್ನು | ವಿತ್ತಂ—ಆರಿಯಿರಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಮನೋಹರವಾದ ಪತನವುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳು ಸರ್ವತ್ರವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಮಧ್ಯಭಾಗ
ದಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಅವು ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತಾದ ನೀರುಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ತ್ರಿತನನ್ನು ತಿನ್ನಲು ಬರುತ್ತಿರುವ ತೋಳನನ್ನು
ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತವೆ. ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ನನ್ನ ಈ ದುಃಖವನ್ನರಿತು ನನ್ನ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಕೇಳಿ ನನ್ನನ್ನು
ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿರಿ.

English Translation

The rays of the sun abide in the surrounding centre of heaven ; they drive back the wolf crossing the great waters from the path. Heaven and earth be conscious of this (my affliction)

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಸುಪರ್ಣಾಃ—ಸುಪರ್ಣಶಬ್ದವು ರಶ್ಮಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೧೫) ಅಶ್ವನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೨೭) ಪರಿತವಾಗಿದೆಯಾದರೂ ಸಹ ಪಕ್ಷಿ, ಬಾಣ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ಶೋಭನಪತನ ಎಂದರೆ ಮನೋಹರವಾಗಿಯೂ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿಯೂ ಸಂಚರಿಸಕ್ಕದ್ದು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ನಿ ಸುಪರ್ಣೋ ಅಂತರಿಕ್ಷಾಣ್ಯುಖ್ಯದ್ಭೀರವೇಸಾ ಅಸುರಃ ಸುನೀಥಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೫-೭)

ಕೃಷ್ಣಂ ನಿಯಾನಂ ಹರಯಃ ಸುಪರ್ಣಾ ಅಪೋ ವಸಾನಾ ದಿವಮುತ್ಪತಂತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೪೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಶೋಭನಪತನಾ ರಶ್ಮಯಃ ಎಂದೂ,

ದ್ವಾ ಸುಪರ್ಣಾ ಸಯುಜಾ ಸಖಾಯಾ ಸಮಾನಂ ವೃಕ್ಷಂ ಪರಿ ಪ್ಲವಚಾತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೨೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ (೧-೧೪೬-೪೬ ; ೨-೪-೨೨ ಇತ್ಯಾದಿ) ಸುಪತನಗಳಾದ ಪಕ್ಷಿಗಳೆಂದೂ,

ಉಕ್ಷಾ ಸಮುದ್ರೋ ಅರುಷಃ ಸುಪರ್ಣಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಯೋನಿಂ ಪಿತುರಾವಿವೇಶ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೭-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುಗಮನವುಳ್ಳ ಸಮುದ್ರವೆಂದೂ,

ಸುಪರ್ಣಂ ವಸ್ತೇ ಮೃಗೋ ಅಸ್ಯಾ ದಂತೋ ಗೋಭಿಃ ಸಂನದ್ಭಾ ಪತತಿ ಪ್ರಸೂತಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೭೫-೧೧)

ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ (೯-೧೯) ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸುಪತನವುಳ್ಳ ಬಾಣವೆಂದೂ ಹೀಗೆಯೇ ನಾನಾರ್ಥಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಶೋಭನ ಪತನವಾದ ರಶ್ಮಿಗಳೆಂದರ್ಥ.

ಆರೋಧನೇ—ಸಾಯಣರು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತೃರ್ಥವನ್ನೂ ಸ್ಕಂದಪುರಾಣಗಳು ಆರೋಧತಿ ಮರ್ಯಾದಯಾ ರುಣದ್ವಿ ವಾ ತಮಾಂಸೀತ್ಯಾರೋಧನಮಾದಿತ್ಯಮಂಡಲಮಿಹಾಭಿಪ್ರೇತಂ | ಕತ್ತಲನ್ನು ತಡೆಯತಕ್ಕ

ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲವೆಂದೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಉಳಿದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಆರೋಧನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಆರೋಹಣ, ಹತ್ತುವುದು ಅಥವಾ (ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು) ಹತ್ತುವ ಯೋಗ್ಯತೆಯುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ದೂತ ಈಯಸೇ ಪ್ರದಿವ ಉರಾಣೋ ವಿದುಷ್ಟರೋ ದಿವ ಆರೋಧನಾನಿ |

(ಮ. ಸಂ. ೪-೭-೮)

ಸ ಹಿ ವೇದಾ ವಸುಧಿತಿಂ ಮಹಾ ಆರೋಧನಂ ದಿವಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೪-೮-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಆರೋಹಣವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪದವನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ, ಸರ್ವತ್ರವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ತೇ ಸೇಧಂತಿ ಪಥೋ ವೃಕಂ ತರಂತಂ ಯಹ್ವತೀರಪಃ | ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಾಗಬಹುದು. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಅಪಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನೀರೆಂದೂ ವೃಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೋಳನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾದರೆ ಆಗ ಹಿಂದೆ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆ ತೋಳನು ತ್ರಿತನನ್ನು ತಿನ್ನಲು ಬಂದಾಗ ತೇ ಆ ಸೂರ್ಯಕಿರಣಗಳು ಸೇಧಂತಿ ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಾಯಣರ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಅರ್ಥ. ತಮ್ಮ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಕೂಸಪತನಾತ್ಸೂರ್ವಂ ತ್ರಿತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಏನಂ ಭಕ್ಷಯಿತುಂ ಕಶ್ಚಿದರಣ್ಯಶ್ಚ ಮಹತೀಂ ನದೀಂ ತಿತಿಷ್ಠುಃ ಆ ಜಗಾಮ | ಸ ಚ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮೀನ್ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಅಯಮವಸರೋ ನ ಭವತೀತಿ ನಿವವೃತೇ | ಅತೋ ರಶ್ಮಯೋ ವೃಕಂ ನಿಷೇಧಂತೀತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ತ್ರಿತನು ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಳುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ವೃಕವು ಮಹತ್ತಾದ ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಲು ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟಾಗ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಈಗ ಇದು ಸಮಯವಲ್ಲವೆಂದು ಹಿಂತಿರುಗಿತು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು ವೃಕನನ್ನು ತಡೆದವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವೆಂದು ಮೊದಲು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ—ಯಾಸ್ತಸಕ್ಷೇ ತು— ಅಪ ಇತ್ಯಂತರಿಕ್ಷನಾಮ | ಯಹ್ವತೀರಪೋ ಮಹದಂತರಿಕ್ಷಂ ಪಥಃ ಪಥಾ ದ್ವಾದರಾಶ್ಯಾತ್ಮನಾ ಮಾರ್ಗೇಣ ತರಂತಂ ವೃಕಂ ಚಂದ್ರಮಸಂ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಯೋ ನಿಷೇಧಂತಿ | ಅಹನಿ ಹಿ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಭಿಃ ನಿರುದ್ವೃಷ್ಟಂ ದ್ರಮಾ ನಿಷ್ಪ್ರಭೋ ದೃಶ್ಯತೇ | ಅತೋ ನಿಷ್ಪ್ರಭಂ ಕುರ್ವಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ. ಯಾಸ್ವರ ಮತದಂತೆ, ಅಪಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಎಂದೂ ವೃಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾದರೆ, ಆಗ ಅಹಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನ ಪ್ರಕಾಶವು ಮಹತ್ತಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರವಾಗದಂತೆ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳು ತಡೆಯುತ್ತವೆಯೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೆಂದು ಸಾಯಣರು ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸುಪೇರ್ಣಾಃ—ಶೋಭನಾಃ ಪರ್ಣಾಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುಪರ್ಣಃ ನೆಇಂ ಸುಭ್ಯಾಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಸತೇ—ಅಸು ಉಪವೇಶನೇ. ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ **ಅತ್ಮನೇ-ಪದೇಷ್ಟನತಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅತಾದೇಶ ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆರೋಧನೇ—ಆರುಧ್ಯತೇ ಆವ್ರಿಯತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ಆರೋಧನಮ್. ರುಧಿರ್ ಆವರಣೇ ಧಾತು. ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ **ಯುವೋರನಾಕೌ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆನಾದೇಶ. ರುಧ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೇಧಂತಿ—ಷಿಧು ಗತ್ಯಾಮ್. ಧಾತು. ಇದು ಕೇವಲವಾಗಿದ್ದರೂ ನಿ ಉಪಸರ್ಗವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಥಃ—ಪಥಿನ್ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಪಂಚಮ್ಯೇಕವಚನ ಜಸಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಭಸ್ಯ ಟೀಲೋಪಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೮೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಅನುದಾತ್ತವಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಉದಾತ್ತವಾದ ಇನಿಗೆ ಲೋಪ ಬಂದುದರಿಂದ **ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಾಸ್ವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮೀ ಬಂದಿದೆ.

ಯಹ್ವತೀ—ಯಹ್ವ ಎಂಬುದು ಮಹತ್ತಿನ ಹೆಸರು. ಇದರಮೇಲೆ ಆಚಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ **ಸರ್ವಪ್ರಾತಿಪದಿ-ಕೇಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಬ್ಜಾ ವಕ್ತವ್ಯಃ**—(ಪಾ. ಮ. ೩-೧-೧೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ಆಚಾರಕ್ವಿಬಂತವಾದ ಯಹ್ವ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ **ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ನರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಟ್ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಹ್ವತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿನಕ್ವ ನೂಡಿದಾಗ **ಉಗಿತತ್ವ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಯನಲ್ಲಿ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ಇಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. **ಆಗಮಾನುಶಾಸನಮನಿತ್ಯಮ್**—ಎಂಬ ನಚನದಿಂದ ಉಗಿತಾದರೂ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನುಮಾರಹಿತವಾದ ಶತ್ಯವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ನದಿಯು ಬಂದರೂ **ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನದಿಗೆ (ಈ) ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಪಃ—ಊಡಿದಂ ಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೧ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ನವ್ಯಂ ತದುಕ್ಥ್ಯಂ ಹಿತಂ ದೇವಾಸಃ ಸುಪ್ರವಾಚನಂ |
 ಋತಮರ್ಷಂತಿ ಸಿಂಧವಃ ಸತ್ಯಂ ತತಾನ ಸೂರ್ಯೋ ವಿತ್ತಂ
 ಮೇ ಅಸ್ಯ ರೋದಸೀ || ೧೨ ||

ಪದಪಾಠಃ

ನವ್ಯಂ | ತತ್ | ಉಕ್ಥ್ಯಂ | ಹಿತಂ | ದೇವಾಸಃ | ಸುಪ್ರವಾಚನಂ |
 ಋತಂ | ಅರ್ಷಂತಿ | ಸಿಂಧವಃ | ಸತ್ಯಂ | ತತಾನ | ಸೂರ್ಯಃ | ವಿತ್ತಂ | ಮೇ |
 ಅಸ್ಯ | ರೋದಸೀ ಇತಿ || ೧೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ದೇವಾಸೋ ದೇವಾಃ ನವ್ಯಂ ನವತರಮುಕ್ಥ್ಯಂ ಪ್ರಶಸ್ಯಂ ಸ್ತುತ್ಯರ್ಹಂ ಸುಪ್ರವಾಚನಂ
 ಸುಷ್ಕಂ ಋತ್ವಿಗ್ನಿರ್ವಾಚಯಿತುಂ ಶಕ್ಯಂ ಏವಂಭೂತಂ ತದ್ಭವದೀಯಂ ಬಲಂ ಹಿತಂ | ಯುಷ್ಮಾಸು
 ನಿಹಿತಂ | ಅತೋ ಯುಷ್ಮದೀಯೇನ ಬಲೇನ ಸಿಂಧವಃ ಸ್ಯಂದನಶೀಲಾ ನದ್ಯ ಋತಮುದಕಮರ್ಷಂತಿ |
 ಆಲಸ್ಯರಾಹಿತೈನ ಸರ್ವದಾ ಪ್ರೇರಯಂತಿ | ಅಶೋಷ್ಯಾಃ ಸತ್ಯಃ ಪ್ರವಹಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಸೂರ್ಯಃ
 ಸತ್ಯಂ ಸರ್ವದಾ ವಿದ್ಯಮಾನಂ ಸ್ವಕೀಯಂ ತೇಜಸ್ತತಾನ | ಅತನೋತಿ ವಿಸ್ತಾರಯತಿ | ಅನ್ಯತ್ಸಮಾನಂ ||
 ಸುಪ್ರವಾಚನಂ | ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ | ಅಸ್ಯಾಣ್ಯಂತಾದನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ಖಲರ್ಥೇ ಯುಚ್ |
 ಅರ್ಷಂತಿ | ಅರ್ತೇರ್ಲೇಟಿ ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟೀತಿ ಸಿಪ್ | ಗುಣಃ | ತತಾನ | ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತ
 ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಮುಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ದೇವಾಸಃ—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ | ನವ್ಯಂ—ನೂತನವಾದುದೂ | ಉಕ್ಥ್ಯಂ—ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಹ
 ವಾದುದೂ | ಸುಪ್ರವಾಚನಂ—ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಪಠಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದುದೂ ಅದ | ತತ್—(ನಿಮ್ಮ)
 ಬಲವು | ಹಿತಂ—(ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ) ನೆಲಸಿದೆ. (ಆ ನಿಮ್ಮ ಬಲದಿಂದಲೇ) | ಸಿಂಧವಃ—ಪ್ರವಹಿಸುವ ನದಿಗಳು |

ಋತಂ—ನೀರನ್ನು | ಅರ್ಷಂತಿ—ಸರ್ವದಾ ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ. (ಹಾಗೆಯೇ) | ಸೂರ್ಯಃ—
ಸೂರ್ಯನು | ಸತ್ಯಂ—ಶಾಶ್ವತವಾಗಿರತಕ್ಕ ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು | ತತಾನೆ—ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡುವಂತೆ ಮಾಡು
ತ್ತಾನೆ. | ರೋದಸೀ—ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ | ಮೇ—ನನ್ನ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅಥವಾ
ದುಃಖವನ್ನು | ವಿತ್ತಂ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ಅರಿಯಿರಿ |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನೂತನವಾದುದೂ, ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಹವಾದುದೂ, ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯ
ವಾದುದೂ ಆದ ನಿಮ್ಮ ಬಲವು ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನೆಲೆಸಿದೆ. ನಿಮ್ಮ ಆ ಬಲದಿಂದಲೇ ಪ್ರವಹಿಸುವ ನದಿಗಳು
ನೀರನ್ನು ಸರ್ವದಾ ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಸೂರ್ಯನೂ ಸಹ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿರತಕ್ಕ ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು
ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ನನ್ನ ದುಃಖವನ್ನರಿಯಿರಿ. ಈ ಸ್ತೋತ್ರ
ವನ್ನು ಕೇಳಿ ನನ್ನನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿರಿ.

English Translation

That new praiseworthy and commended (vigour) is seated in you, O
Gods, (by which) the rivers urge on the waters, and the sun diffuses his
constant (light). Heaven and earth, be conscious of this (my affliction).

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ನವ್ಯಂ ಉಕ್ಥ್ಯಂ ಸುಪ್ರವಾಚಿನಂ ತತ್—ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಕ್ಥ್ಯಂ ಎಂದರೆ ಸ್ತುತ್ಯರ್ಹಂ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ
ಯೋಗ್ಯವಾದುದು ಎಂದೂ, ತತ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳ ಶಕ್ತಿಯೆಂದೂ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥವಾಡಿದ್ದಾರೆ.
ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಉಕ್ಥ್ಯಶಬ್ದೋದ್ರಾತ್ರ ಉಕ್ಥಪರಾಯಃ ಸ್ತೋತ್ರವಚನಃ ನ ಪ್ರಶಸ್ತವಚನಃ | ಯುಷ್ಮ
ತ್ಸೋತ್ರಂ | ಉಕ್ಥ್ಯಶಬ್ದವು ಸ್ತುತ್ಯರ್ಹವಾದುದು, ಪ್ರಶಸ್ತವಾದುದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಉಕ್ಥವೆಂದೇ ಅರ್ಥ.
ನಿಮ್ಮನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿದ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ನವ್ಯ ಶಬ್ದವು ಉಕ್ಥಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ನವಂ
ತತ್ ಅನ್ಯೈಃ ಸ್ತೋತ್ರೈರ್ಭಿರಕೃತಪೂರ್ವಂ | ಇತರ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಮಾಡದೇ, ನಮ್ಮಿಂದ ಆತ್ಯಂತ
ನೂತನವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟದೂ, ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದುದೂ ಆದ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ.
ಅಥವಾ, ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಂ ನವ್ಯಂ | ನೌತೇರರ್ಚಿತಿಕರ್ಮಣ ಇದಂ ರೂಪಂ | ಸ್ತುತ್ಯಂ ತತ್
ಪ್ರಶಸ್ತಂ ಉಕ್ಥ್ಯಂ ಚ ಹಿತಂ ಚ ಸ್ತೋತ್ರೈಃ | ನವ್ಯವೆಂಬ ಪದವು ಅರ್ಚಿತ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವ
(ನಿ. ೩-೧೯) ನೌತಿ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗಿ ಸ್ತುತ್ಯವೂ, ಪೂಜಾರ್ಹವೂ ಆದ ನಿಮ್ಮ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವು
ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆ ಹಿತಂ— ಹಿತಕರವಾಗಿದೆಯೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಇರಲು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ, ಮತ್ತು
ಪೂರ್ವಾರ್ಥಕ್ಕೂ ಉತ್ತರಾರ್ಥಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸದೆ ಎರಡೂ ಬೇರೆಬೇರೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಸಿ
ಪರೋದ್ರಾರ್ಥಾರ್ಥೋ ಭಿನ್ನಂ ವಾಕ್ಯಂ | ಋಕ್ವೇದ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಧವು ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯವೆಂದೂ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.
ಸಾಯಣರು ಈ ಉತ್ತರಾರ್ಥದ ಭಾವಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವಾರ್ಥದ ಭಾವಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಅನ್ವಯವನ್ನು
ಮಾಡಿ ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ತತ್ ಭವದೀಯಂ ಬಲಂ ಹಿತಂ ಯುಷ್ಮಾಸು ನಿಹಿತಂ

ಅತೋ ಯುಷ್ಮದೀಯೇನ ಬಲೇನ ಸಿಂಧವಃ ಸ್ಯಂದನಶೀಲಾ ನದ್ಯಃ ಋತಂ ಉದಕಂ ಅರ್ಷಂತಿ ಅಲಸ್ಯ-
ರಾಹಿತೈಃ ಸರ್ವದಾ ಪ್ರೇರಯಂತಿ | ಅತೋಷ್ಯಾಃ ಸತ್ಯಃ ಪ್ರವಹಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ನಿಮ್ಮ ಶಕ್ತಿಯು ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ
ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಸಮಸ್ತನದಿಗಳೂ ಸಹ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಶೋಷಿಸದೇ ತಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹಗಳನ್ನು ಹರಿಸುತ್ತಿವೆ
ಯೆಂದು ಹಿತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಹಿತಕಾರವಾದುದು ಎಂದರ್ಥವಾದದೆ, ನಿಹಿತಂ—ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ,
ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಾವುದು, ದೇವತೆಗಳ ನಿಜವಾದ ಬಲವಾವುದು, ಯಾವ ಬಲದಿಂದ
ಅವರು ಪ್ರಪಂಚ ವ್ಯವಹಾರವೆಲ್ಲಾ ನಿರ್ವಹಿಸುವಂತೆ ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತಾರೆಂದರೆ, ಅವರನರ ವ್ರತಪರಿಸಾಲನೆ
ಯೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ಮಾನವರಿಗೆ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ವ್ರತಪಾಲನವಿದೆಯೋ ಅದೇ ರೀತಿ
ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸಹ ಅಲೌಕಿಕವೂ, ಲೌಕಿಕವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದುದೂ ಆದ ವ್ರತಪಾಲನಗಳಿವೆಯೆಂದೂ ದೇವ
ತೆಗಳು ಅದನ್ನು ಆಚರಿಸುವುದೇ ಅವರ ಶಕ್ತಿವರ್ಧಕವೆಂದೂ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ತ್ವನುಗ್ನೇ ರಾಜಾ ವರುಣೋ ಧೃತವ್ರತಸ್ತ್ವಂ ಮಿತ್ರೋ ಭವಸಿ ದಸ್ಯ ಈಡ್ಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೪)

ಋತಾನಾನಾ ನಿ ವೇದತುಃ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ ಸುಕ್ರತೂ |

ಧೃತವ್ರತಾ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾ ಕ್ಷತ್ರಮಾಶತುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨೫-೮)

ಧೃತವ್ರತಾಃ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾ ಯಜ್ಞನಿಷ್ಕೃತೋ ಬೃಹದ್ವಿನಾ ಅಧ್ವರಾಣಾಮಭಿಶ್ರಿಯಃ |

ಅಗ್ನಿಹೋತಾರ ಋತಸಾಪೋ ಅದ್ರುಹೋಽಪೋ ಅಸ್ಯಜನ್ನನು ವೃತ್ರತೂರೈಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೬-೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ, ವರುಣ, ಅಗ್ನಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಧೃತವ್ರತರೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿ
ಅವರ ಆ ನಿಯಮಪಾಲನದಿಂದಲೂ, ಋತದ ನಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ವೃತ್ರಹತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿ
ಜಲವನ್ನು ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಅನುಕೂಲವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ದೇವತೆಗಳ ಆ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ
ಸೂರ್ಯಃ ಸತ್ಯಂ ತತಾನ—ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಹರಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದೂ ಸಹ ಆ
ದೇವತೆಗಳ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ವಿ ಯೋ ರಜ್ಯಾಂಸ್ಯಮಿಮೀತ ಸುಕ್ರತುರ್ವೃಶ್ವಾನರೋ ವಿ ದಿವೋ ರೋಚನಾ ಕವಿಃ |

ಸರಿ ಯೋ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಪಪ್ರಥೇದಬ್ಧೋ ಗೋಪಾ ಅಮೃತಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೭-೭)

ಅಗ್ನೇ ನಕ್ಷತ್ರಮಜರಮಾ ಸೂರ್ಯಂ ರೋಹಯೋ ದಿವಿ |

ದಧಜ್ಞೋತಿರ್ಜನೇಭ್ಯಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫೬-೪)

ಇತ್ಯಾದಿಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಸೂರ್ಯಾದಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ
ಮಾಡಿದನೆಂದೂ, ಹೀಗೆಯೇ,

ರಾಜಾಭಿವೋ ಜಗತಶ್ಚರ್ಷಣೇನಾಂ ಸಾಕಂ ಸೂರ್ಯಂ ಜನಯನ್ದ್ವಾಮುಷಾಸಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೨೦-೫)

ಯದಾ ಸೂರ್ಯಮುಮುಂ ದಿವಿ ಶುಕ್ರಂ ಜ್ಯೋತಿರಧಾರಯಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೨-೨೦)

ಇತ್ಯಾದಿಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಾದಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೆಂದೂ ಹೀಗೆಯೇ ವರುಣಾದಿಗಳ ಮಹಿಮೆಯನ್ನೂ ಹೊಗಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಆ ಅಂಶವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಹೇಳಿ ದೇವತೆಗಳ ಮಹಿಮೆಯಿಂದಲೇ ಸೂರ್ಯಃ ಸತ್ಯಂ ತತಾನ ಎಂದಿದೆ.

ಸತ್ಯಂ—ಸರ್ವದಾ ವಿದ್ಯಮಾನಂ ಸ್ವಕೀಯಂ ತೇಜಃ | ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ನಡೆಸುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲಿಸುವಂತೆ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಭೆಯೆಂದರ್ಥ.

ಅಸ್ಮಾ ದ್ಯಾವಾಪ್ರಥಿನೀ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಸೂರ್ಯ ಆತ್ಮಾ ಜಗತಸ್ತಸ್ಮತ್ಸತ್ಯಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೫-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಸ್ಥಾನರಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲಜಗತ್ತಿಗೂ ಸೂರ್ಯನೇ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕ ನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಜಗತ್ತಿನ ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯನ ಸತ್ಯತ್ವವೇ ಕಾರಣವೆಂದೂ ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ.

ಅರ್ಷಂತಿ—ಅಶೋಷಾಃ ಸತ್ಯಂ ಪ್ರವಹಂತಿ | ಯಾವಾಗಲೂ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ದೇವತೆಗಳ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ನಡೆಯತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ಋಕ್ಕಿನ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಅಥನಾ, ಋತಶಬ್ದೋಽತ್ರ ಯಜ್ಞವಚನಃ | ಅದಿತ್ಯವಚನೋ ವಾ ಸಿಂಧವೋ ರಶ್ಮಿಯ ಉಚ್ಯಂತೇ | ಯಜ್ಞಮಾದಿತ್ಯಂ ವಾ ಪ್ರತಿ ರಶ್ಮಯೋ ಗಚ್ಛಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಋತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಪರ್ವಾಯವಾಗಿಯಾಗಲಿ, ಅದಿತ್ಯಪರ್ವಾಯವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ, ಮತ್ತು ಸಿಂಧವಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ರಶ್ಮಿಗಳು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ರಶ್ಮಿಗಳು ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅದಿತ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಯಾಗಲಿ ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದಾಗುತ್ತದೆಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ತಾವಿಗಳು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಉಕ್ಚ್ಯಮ್—ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ. ಧಾತು. ಔಣಾದಿಕ ಧನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚೋಃ ಕುಃ—ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಧಾತು ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಉಕ್ಠಾಯ ಅರ್ಹಂ. ಉಕ್ಚ್ಯಮ್. ಅರ್ಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಿತ್ ಸ್ವರಿತಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹಿತಮ್—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ದಧಾತೇರ್ಹಿಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದೇವಾಸಃ—ಜಸ್ ಪರನಾದಾಗ ಅಜ್ಜ ಸೇರಸುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಗಮು.

ಸುಪ್ರವಾಚನಮ್—ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ —
ಹೇತುಮತಿ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷೇಚ್. ಷೇಜಂತದ ಮೇಲೆ ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ—
 (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಖಲರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಷೇಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಆತಉಪ-
 ಧಾಯಾಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಕೇರನಿಟಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷೇಚಿಗೆ ಲೋಪ. **ಯುವೋರನಾಕಾ—**(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯ-
 ಯಕ್ಕೆ ಆನಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ-
 ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಗತಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೯) ಎಂಬುದ-
 ರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಷಂತಿ—ಋ ಗತಾ. ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಪುನರ್ವಚನದಲ್ಲಿ ಋ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರೋಂ-
 ತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಿಪ್. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. **ಉರಣ್ರಸರಃ—**ಎಂಬುದರಿಂದ ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಿಂಧವಃ—ಸ್ಯಂದೂ ಪ್ರಸ್ರವಣೇ ಧಾತು. **ಸ್ಯಂದೇಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಧಶ್ಚ—**(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ, ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ.

ತತಾನ—ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ. ಧಾತು. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಣಲಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಆದಿಹಲ್ ಶೇಷ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅತಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ವೃದ್ಧಿ. **ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದೃಶ್ಯತೇ—**(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂರ್ಯಃ—ರಾಜಸೂರ್ಯಸೂರ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೃಧಾತುವಿಗೆ ಕೃಪ್ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. || ೧೨ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅಗ್ನೇ ತವ ತ್ಯದುಕ್ಥ್ಯಂ ದೇವೇಷ್ಟಸ್ತಾಪ್ಯಂ ।

ಸ ನಃ ಸತ್ತೋ ಮನುಷ್ವದಾ ದೇವಾನ್ಯಕ್ತಿ ವಿದುಷ್ಟರೋ ವಿತ್ತಂ
ಮೇ ಅಸ್ಯ ರೋದಸೀ ॥ ೧೩ ॥

ಸದಪಾಠಃ

ಅಗ್ನೇ । ತವ । ತ್ಯತ್ । ಉಕ್ಥ್ಯಂ । ದೇವೇಷು । ಅಸ್ತಿ । ಆಪ್ಯಂ ।

ಸಃ । ನಃ । ಸತ್ತಃ । ಮನುಷ್ವತ್ । ಆ । ದೇವಾನ್ । ಯಕ್ತಿ । ವಿದುಃ । ತರಃ ।

ವಿತ್ತಂ । ಮೇ । ಅಸ್ಯ । ರೋದಸೀ ಇತಿ ॥ ೧೩ ॥

ಸಾಮಾನ್ಯಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತನೋಕ್ಥ್ಯಂ ಪ್ರಶಸ್ಯಂ ತ್ಯತ್ ಶ್ರುತಿಪ್ರಸಿದ್ಧಮಾಪ್ಯಂ । ಅಪಿರ್ಬಂಧುಃ । ತಸ್ಯಭಾವಃ ।
 ಬಾಂಧವಂ ದೇವೇಷು ಪಾನಾದಿಗುಣಯುಕ್ತೇಷ್ಟಿಂದ್ರಾದಿಷ್ಟಸ್ತಿ । ವಿದ್ಯತೇ । ತಸ್ಮಾತ್ ತಾದೃಶೋ
 ವಿದುಷ್ಟರೋ ವಿದ್ವತ್ತರಸ್ತುಂ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಯಜ್ಞೇ ಸತ್ತೋ ನಿಷಣ್ಣಃ ಸಂದೇವಾಂಸ್ತಾನಿಂದ್ರಾದೀನಾ
 ಶಾಸ್ತ್ರಮರ್ಯಾದಯಾ ಯಕ್ತಿ । ಯಜ । ಹವಿರ್ಭಿಃ ಪೂಜಯಿ । ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ । ಮನುಷ್ವತ್ ।
 ಯಥಾ ಮನೂನಾಂ ಯಜ್ಞೇ ತದ್ವತ್ । ಅನ್ಯತ್ಪೂರ್ವವತ್ ॥ ಆಪ್ಯಂ । ಅಸ್ತ್ಯಾ ವ್ಯಾಪ್ತಾ । ಅಸ್ಮಾಣ್ಣ್ಯಂ-
 ತಾದಚಿ ಇರಿತೀಪ್ರತ್ಯಯಃ । ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿತ್ವಾತ್ ಷ್ಯ ಇೌ । ಸತ್ತಃ । ನಸತ್ತನಿಷತ್ತೇತಿ ನಿಸಾತನಾನ್ನಿಷ್ಠಾ-
 ನತ್ತಾಭಾವಃ । ಛಾಂಪಸೋ ನಿಶಬ್ದಲೋಪೋ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ । ಮನುಷ್ವತ್ । ಮನೇರೌಣಾದಿಕ ಉಸಿಪ್ರ-
 ತ್ಯಯಃ । ತತ್ರ ತಸ್ಯೇವೇತಿ ಷಷ್ಯರ್ಥೇ ವತಿಃ । ನಭೋಽಂಗಿರೋಮನುಷಾಂ ವತ್ಯುಸಸಂಖ್ಯಾನಂ ।
 ಸಾ. ೧-೪-೧೮-೩ । ಇತಿ ಭಿಕ್ಷೇನ ಪದತ್ವಾಭಾವಾದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾವಃ । ಯಕ್ತಿ । ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ
 ಶಪೋ ಲುಕ್ । ವ್ರತ್ತಾದಿಷತ್ವೇ ಕುತ್ವಂ । ವಿದುಷ್ಟರಃ । ವಿದ್ವಃಶಬ್ದಾತ್ತರಸ್ಯಯಸ್ಮಯಾದಿಪ್ತೇನ ಭತ್ತಾ-
 ದ್ಯಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮಿತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ । ಶಾಸಿನಸಿಘಸೀನಾಂ ಚೇತಿ ಷತ್ವಂ ॥

ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತವ—ನಿನಗೆ | ಉಕ್ಥ್ಯಂ—ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಹವಾದುದೂ | ತ್ಯತ್—ಶ್ರುತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೂ ಆದ | ಅಪ್ಯಂ—ಬಂಧುತ್ವವು | ದೇವೇಷು—ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ | ಅಸ್ತಿ—ನಿಲಿಸಿರುತ್ತದೆ. (ಆದ್ದರಿಂದ) | ಸಃ—ಆ ಬಾಂಧವ್ಯವಿರುವವನೂ | ವಿದುಷ್ವರಃ—ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಜ್ಞನೂ ಆದ ನೀನು | ನಃ—ನಮ್ಮ (ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ) | ಸತ್ತೇ—ಕುಳಿತುಕೊಂಡು | ಮನುಷ್ಯತ್—ಮನುವಿನ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸಿದಂತೆ | ದೇವಾ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಅ—ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ | ಯಕ್ಷಿ—ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸು | ರೋದಸೀ—ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ | ಮೇ—ನನ್ನ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅಥವಾ ಕೂಪಪತನ ರೂಪವಾದ ದುಃಖವನ್ನು | ವಿತ್ತಂ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ಆರಿಯಿರಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಬಂಧುತ್ವವು ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಹವಾಗಿಯೂ ಶ್ರುತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೂ ನಿಲಿಸಿದೆ. ಅಂತಹ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಬಾಂಧವ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ನೀನು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಮನುವಿನ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸಿದಂತೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸು. ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ನನ್ನ ದುಃಖವನ್ನರಿತು ನನ್ನನ್ನು ಭಾವಿಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿರಿ.

English Translation

Worthy of praise, Agni, is that your relationship (with the gods); you are most wise; seated at our (solemnity), worship (the gods), as (at the sacrifice of) Manu.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಪ್ಯಂ—ಅಪಿಃ ಬಂಧುಃ ತಸ್ಯ ಭಾವಃ | ಬಂಧುತ್ವವೆಂದರ್ಥ. ಅಗ್ನಿಯ ಬಂಧುತ್ವವು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯಸಂಬಂಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಅಂಗಿರಾ ಋಷಿದೇವೋ ದೇವಾನಾಮುಭವಃ ಶಿವಃ ಸಖಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೧-೧)

ಅಗ್ನಿದೇವೋ ದೇವಾನಾಮುಭವತ್ಪರೋಹಿತೋಽಗ್ನಿಂ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಸಮೀಧಿರೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫೦-೪)

ಇನೇ ಮುಂತಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಸಖ್ಯವನ್ನೂ ಹೊಂದಿರುವುದು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ಮಾನವರಿಗೂ ಸಹ ಆಪಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು,

ಅ ಹಿ ಷ್ಮಾ ಸೂನವೇ ಪಿತಾಪರ್ಯೇಜತ್ಯಾಪಯೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೬-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಸಾಯಣರು, ತತ್ ಅಸ್ಯಂ ದೇವೇಷು ಅಸ್ತಿ | ಅಗ್ನಿಯ ಆ ಬಂಧುತ್ವವು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದೆ ಯೆಂದರ್ಥ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಗಳು, ಅಸ್ತ್ಯಾಸ್ಯಂ ಅಸ್ತಿ ಚ ಜ್ಞಾತಿತ್ವಂ ತನಾಸ್ತಾಭಿಃ ಸಹ ಸರ್ವಯಜಮಾನಾನಾಂ ಹಿ ಜ್ಞಾತಿಭೂತೋಽಗ್ನಿಃ | ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ ಯಜ್ಞಮಾಡತಕ್ಕ ಮಾನವರಿಗೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ನಿತ್ಯಬಂಧುತ್ವವಿದೆಯೆಂದರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿ,

ಆಸಿಃ ಸಿತಾ ಪ್ರಮಿತಿಃ ಸೋಮ್ಯಾನಾಂ ಭೈಮಿರಸ್ಯೃಷಿಕೃನ್ಮರ್ತ್ಯಾನಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೧-೧೬)

ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೂ ಮಾನವರಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಆಪ್ಯದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಋಕ್ವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವಿದುಷ್ವರಃ—ವಿದ್ವತ್ತರಸ್ತ್ವಂ | ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಜ್ಞನೆಂದರ್ಥ. ಇದೇ ರೀತಿ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಾಜ್ಞತ್ವವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ವಿಶೇಷಣವು—

ಅಧ್ರಸ್ಯ ಚಿತ್ತಮತಿರುಚ್ಯಸೇ ಸಿತಾ ಪ್ರ ಸಾಕಂ ಶಾಸ್ತಿ ಪ್ರ ದಿಶೋ ವಿದುಷ್ವರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೧-೧೪)

ದೂತ ಈಯಸೇ ಪ್ರದಿವ ಉರಾಣೋ ವಿದುಷ್ವರೋ ದಿವ ಆರೋಧನಾನಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೭-೮)

ಇವೇಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಋಕ್ವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತದೆ.

ಮನುಷ್ಯತ್—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಗಳು ಮನುಷ್ಯವತ್ ಮಾನವರಂತೆ (ನೀನೂ ಸಹ ಹೋತ್ಯ ವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಜ್ಞಮಾಡು) ಎಂದೂ, ಸಾಯಣರು ಯಥಾ ಮನೂನಾಂ ಯಜ್ಞೇ ತದ್ವತ್ | ಮನುಗಳ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸಿದಂತೆ (ಈಗಲೂ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಪೂಜಿಸು) ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿ ದ್ದಾರೆ. ಮನುವಿಗಾಗಿ ಯಜ್ಞಮಾಡಿದಂತೆ, ಅಥವಾ ಮನುವಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದಂತೆ ಎಂದು ಹಿಂದಿನ ಸನ್ನಿವೇಶ ವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅದರಂತೆ ನನಗೂ ಸಹಾಯಮಾಡೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆಯೆಂದರ್ಥ.

ಏನಾನೇನ ಹವಿಷಾ ಯಕ್ಷಿ ದೇವಾನ್ಮನುಷ್ಯದ್ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರ ತಿರೇಮಮದ್ಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧೭-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯ ಸಹಾಯವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಮನುವಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದುದು ಇದರಂತೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯೆ

ಆಸ್ಯಮ್—ಆಪಲ್ಯ ವ್ಯಾಪ್ತಃ. ಧಾತು. ಹೇತುಮತಿ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಷೆಚ್. ಷೆಚಂತದ ಮೇಲೆ ಅಚಿಇಃ—(ಉ. ಸೂ. ೪-೫೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷೆಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಆಸಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ,

ಗುಣವಚನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ ಸ್ಯುಞ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಯುಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಭುತಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸತ್ತೇ—ಷದಲ್ಯ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಕಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ನತ್ವಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಸತ್ತನಿಸತ್ತ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪಾತ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ರದಾಭ್ಯಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿ ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ನಿಪಾತ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಭಾಂದವವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ನಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಊಹಿಸಬೇಕು.

ಮನುಷ್ಯತ್—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಉಸಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಮನುಷ್ಯಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ತತ್ರ ತಸ್ಯೇವ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ವತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ರುತ್ವಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಭೋಂಗಿರೋಮನುಷಾಂ ವತ್ಯುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೮-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದರಿಂದ ರುತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಯಕ್ತಿ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು. ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ವ್ರಶ್ಚ ಭ್ರಷ್ಟ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಷಡೋಃ ಕೇಸಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕತ್ವ. ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿದುಷ್ಟರಃ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಬಂದಾಗ ವಿದೇಃ ಶತುರ್ವಸುಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸುಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತಿಶಯೇನ ವಿದ್ವಾನ್ ವಿದುಷ್ಟರಃ ದ್ವಿವಚನವಿಭ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತರಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಯಸ್ತಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅಯಸ್ತಯಾದೀನಿ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದರಿಂದ ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದಾಗ ವಿದುಷ್ತರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ತರಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗ ವಸುವಿನ ಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. || ೧೩ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಸ॒ತ್ತೋ॑ ಹೋ॒ತಾ ಮ॒ನು॒ಷ್ವ॒ದಾ ದೇ॒ವಾ ಅ॒ಚ್ಛ॒ ವಿ॒ದು॒ಷ್ಟ॒ರಃ |
 ಅ॒ಗ್ನಿ॒ಹ॒ವ್ಯಾ ಸು॒ಷೂ॒ದತಿ॑ ದೇ॒ವೋ ದೇ॒ವೇ॒ಷು ಮೇ॒ಧಿ॒ರೋ ವಿ॒ತ್ತಂ
 ಮೇ॒ ಅ॒ಸ್ಯ ರೋ॒ದಸೀ॑ || ೧೪ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಸ॒ತ್ತಃ | ಹೋ॒ತಾ | ಮ॒ನು॒ಷ್ವತ್ | ಆ | ದೇ॒ವಾನ್ | ಅ॒ಚ್ಛ | ವಿ॒ದುಃ॑ ತರಃ |
 ಅ॒ಗ್ನಿಃ | ಹ॒ವ್ಯಾ | ಸು॒ಷೂ॒ದತಿ | ದೇ॒ವಃ | ದೇ॒ವೇ॒ಷು | ಮೇ॒ಧಿರಃ | ವಿ॒ತ್ತಂ |
 ಮೇ॒ | ಅ॒ಸ್ಯ | ರೋ॒ದಸೀ॑ ಇತಿ || ೧೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಮನುಷ್ವತ್ ಮನೋರಿವಾಸ್ತಾಕಂ ಯಜ್ಞೇ ಸತ್ತೋ ನಿಷಣ್ಣೋ ಹೋತಾ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವತಾ
 ವಿದುಷ್ಟರೋ ವಿದ್ವತ್ತರೋ ದೇವೋ ದಾನಾದಿಗುಣಯುಕ್ತೋ ದೇವೇಷು ಸರ್ವೇಷ್ವಿಂದ್ರಾದಿಷು ಮಧ್ಯೇ
 ಮೇಧಿರೋ ಮೇಧಾವೀ | ಏವಂಭೂತೋಽಗ್ನಿಸ್ತಾನ್ದೇವಾನಚ್ಛಾಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಹವ್ಯಾ ಹವ್ಯಾನ್ಯಸ್ಮದೀ-
 ಯಾಧಿ ಹವೀಂಷಿ | ಮರ್ಯಾದಾಯಾಮಾಕಾರಃ | ಶಾಸ್ತ್ರಮರ್ಯಾದಯಾ ಯಥಾಶಾಸ್ತ್ರಂ ಸುಷೂದತಿ |
 ಪ್ರೇರಯತು | ಅನ್ಯತ್ಸಮಾನಂ || ಸುಷೂದತಿ | ಷೂದ ಪರಣೇ | ಲೇಟ್ಕಡಾಗಮಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ
 ಶಪಃ ಶ್ಲುಃ | ಮೇಧಿರಃ | ಮೇಧಾರಥಾಭ್ಯಾಮಿರನಿರಚೌ ವಕ್ತವ್ಯಾ | ಪಾ. ೫-೨-೧೦೯-೩ | ಇತಿ
 ಮತ್ಸರ್ಥೀಯ ಇರನ್ ||

| ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಮನುಷ್ವತ್—ಮನುವಿನ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದಂತೆಯೇ | ಸತ್ತಃ—(ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿಯೂ) ಕುಳಿತು
 ಕೊಂಡು | ಹೋತಾ—(ದೇವತೆಗಳನ್ನು) ಕರೆಯುವವನೂ | ವಿದುಷ್ಟರಃ—ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಜ್ಞನೂ | ದೇವಃ—
 ದಾನಾದಿ ಗುಣಯುಕ್ತನೂ | ದೇವೇಷು—ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ | ಮೇಧಿರಃ—ಅತ್ಯಂತ ಮೇಧಾವಿಯೂ
 ಆದ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ದೇವಾಃ—ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಅಚ್ಛ—ಎದುರುಗೊಂಡು | ಹವ್ಯಾ—(ನಮ್ಮ) ಹವಿ

ಸ್ವಗಳನ್ನು | ಆ—ಶಾಸ್ತ್ರೀತಿಯಿಂದ | ಸುಷೂದತಿ—ಅರ್ಪಿಸಲಿ | ರೋದಸೀ—ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ
ಮೇ—ನನ್ನ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅಥವಾ ಕೂಪಪತನರೂಪವಾದ ದುಃಖವನ್ನು | ವಿತ್ತಂ—ಅರಿಯಿರಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೊಡುವನನೂ, ಅತ್ಯಂತಪ್ರಾಜ್ಞನೂ, ದಾನಾದಿಗುಣಯುಕ್ತನೂ, ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ ಅತ್ಯಂತ ಮೇಧಾವಿಯೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಸಕಲದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಎದುರುಗೊಂಡು ಮನುವಿನ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದಂತೆ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿಯೂ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ನಮ್ಮ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರೀತಿಯಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಲಿ. ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ನನ್ನ ಈ ದುಃಖವನ್ನರಿತು ನನ್ನನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೇತ್ತಿರಿ.

English Translation

May that wise and liberal Agni, a sage amongst the gods, seated at our rite, as at the sacrifice of Manu, be the invoker of the deities, and offer them oblations. Heaven and earth, be conscious of this (my affliction).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮನುಷ್ಯತ್—ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮನುವಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದಂತೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿ ಅದರಂತೆ ನನಗೂ ಸಹಾಯಮಾಡು, ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವು ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡು ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ.

ಯಥಾ ವಿಪ್ರಸ್ಯ ಮನುಷೋ ಹವಿರ್ಭಿದೇವಾ ಅಯಜಃ ಕವಿಭಿಃ ಕವಿಃ ಸನ್ |

ಏನಾ ಹೋತಃ ಸತ್ಯತರ ತ್ವಮದ್ಯಾಗ್ನೇ ಮಂದ್ರಯಾ ಜುಹ್ವಾ ಯಜಸ್ವ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೬-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಾಜ್ಞತ್ವವನ್ನೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಹೋತೃತ್ವವನ್ನೂ, ಮನುವಿಗಾಗಿ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದುದನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ, ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ (ತ್ರಿತನಿಂಬ ಭಕ್ತನಾದ) ನನಗಾಗಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ದೇವೋ ದೇವೇಷು ಮೇಧಿರಃ—ದೇವಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಯಜ್ಞವಾನ್ ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನೆಂದು ಸ್ತುತಿಸ್ತಾಮಿಗಳೂ, ಸರ್ವೇಷ್ಟಿಂದ್ರಾದಿಷು ಮಧ್ಯೇ ಮೇಧಾವೀ | ಇಂದ್ರಾದಿ ಸಕಲದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಅತ್ಯಂತ ಮೇಧಾವಿಯೆಂದು ಸಾಯಣರೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಅಂಗಿರಸ್ತಮಃ ಕವಿದೇವಾನಾಂ ಪರಿಭೂಷಸಿ ವ್ರತಂ |

ವಿಭುರ್ವಿಶ್ವಸ್ಮೈ ಭುವನಾಯ ಮೇಧಿರೋ ದ್ವಿಮಾತಾ ಶಯುಃ ಕತಿಥಾ ಚಿದಾಯನೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೧-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಅವಕಾಶವಾಗಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯೇ ಅತ್ಯಂತ ಮೇಧಾವಿಯೆಂದೂ, ಅಂಗಿರಾಋಷಿಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದೂ, ವ್ರತವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸುವವನೆಂದೂ, ಸಕಲಲೋಕದ ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ನಿರ್ವಹಿಸುವವನೆಂದೂ ಇದರಂತೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕಕಡೆ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ವೀತಿಹೋತ್ರಂ ತ್ವಾ ಕವೇ ದ್ಯುಮಂತಂ ಸಮಿಧೀಮಹಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೩-೪-೬)

ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಕವಿಯೆಂಬ ಸಂಬೋಧನೆಯೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಮೇಧಿರ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ, ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣ ಇವರ ಪರವಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮೇಧಾವಿಯೆಂದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು. ಅಥವಾ ಯಜ್ಞವಾನ್ ಎಂದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ವೇದಾ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಮೇಧಿರೋ ಧೃವತ್ತಂತಮಿದೇಷತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೨-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮೇಧಿರಃ ಮೇಧಾವೀ | ಮೇಧೋ ಯಜ್ಞಸ್ತ ದ್ವಾನ್ವಾ ಇಂದ್ರಃ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ವಿವರಣೆಯಿದೆ.

ಇಂದ್ರಸ್ಯ ನು ಸುಕೃತಂ ದೈವ್ಯಂ ಸಹೋಽಗ್ನಿಗೃಹೇ ಜರಿತಾ ಮೇಧಿರಃ ಕವಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೦೦-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕವಿಃ ಎಂದು ಬೇರೆ ಪದವು ಅಗ್ನಿಯ ಕ್ರಾಂತದರ್ಶಿತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮೇಧಿರಃ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞವಾನ್ ಅಥವಾ ಹವಿಷ್ಮಾನ್ ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಇತರ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಮೇಧಿರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

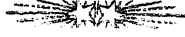
ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅಚ್ಛೇ—ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹವ್ಯಾ—ಹವ್ಯಾನಿ ಎಂದು ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ರೂಪನಾದಾಗ ಶೇಷ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಷೂದತಿ—ಷೂದ ಕರಣೇ. ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲೇಟೋಡಾಟಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಶ್ಲ ಆದೇಶ. ಶ್ಲಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ. ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮೇಧಿರಃ—ಮೇಧಾ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಮೇಧಿರಃ ಮೇಧಾರಥಾಭ್ಯಾಮಿರನಿರಚೌ ವಕ್ತವ್ಯೌ—
 (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೦೯-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮೇಧಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ—
 (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಮೇಧಿರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ
 ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.
 ಪ್ರಥಮಾವಕವಚನಾಂತರೂಪ. || ೧೪ ||

ಸಂಹಿತಾಸೂತ್ರಃ

ಬ್ರಹ್ಮಾ ಕೃಣೋತಿ ವರುಣೋ ಗಾತುವಿದಂ ತಮಾಮಹೇ |
 ವ್ಯೂರ್ಣೋತಿ ಹೃದಾ ಮತಿಂ ನನ್ಯೋ ಜಾಯತಾಮೃತಂ ವಿತ್ತಂ
 ಮೇ ಅಸ್ಯ ರೋದಸೀ || ೧೫ ||

ಸದಸೂತ್ರಃ

ಬ್ರಹ್ಮ | ಕೃಣೋತಿ | ವರುಣಃ | ಗಾತುಃ | ವಿದಂ | ತಂ | ಈನುಹೇ |
 ವಿ | ಉರ್ಣೋತಿ | ಹೃದಾ | ಮತಿಂ | ನನ್ಯಃ | ಜಾಯತಾಂ | ಋತಂ | ವಿತ್ತಂ
 ಮೇ | ಅಸ್ಯ | ರೋದಸೀ ಇತಿ || ೧೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೋ ವರುಣೋನಿಷ್ಪಸ್ಯ ನಿನಾರಯಿತಾ ದೇವೋ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಿವೃಥಂ ತದ್ರಕ್ಷಣರೂಪಂ ಕರ್ಮ
 ಕೃಣೋತಿ ಕರೋತಿ | ತಂ ತಾದೃಶಂ ಗಾತುವಿದಂ ಗಾತೋರ್ನಾರ್ಗಸ್ಯ ದುಃಖನಿನಾರಕಸ್ಯ ಲಂಭಯಿ-

ತಾರಂ ವರುಣಮೀಮಹೇ | ಅಭಿಮತಫಲಂ ಯಾಚಾಮಹೇ | ಈಮಹ ಇತಿ ಯಾಚ್ಛಾಕರ್ಮಾ | ತಸ್ಮೈ
ವರುಣಾಯಾಮಸ್ಮದೀಯಃ ಸ್ತೋತಾ ಹೃದಾ ಹೃದಯೇನ ಮತಿಂ ಮನನೀಯಾಂ ಸ್ತುತಿಂ ವ್ರೂಣೋತಿ
ವಿವ್ರೂಣೋತಿ | ಪ್ರಕಾಶಯತಿ | ಉಚ್ಚಾರಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಸೋಮಂ ನಮ್ಯಃ ಸ್ತುತೋ ವರುಣೋಽ-
ಸ್ಮಾಕಮೃತಂ ಜಾಯತಾಂ | ಸತ್ಯಭೂತೋಽಸ್ತು || ಬ್ರಹ್ಮ | ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ಸಾಂಹಿತಿಕೋ
ದೀರ್ಘಃ | ಗಾತುವಿದಂ | ವಿಧ್ವಂಸಾಭೇ | ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯಾರ್ಥಾತ್ ಕ್ವಿಪ್ | ಈಮಹೇ | ಈಜ್ ಗತೌ |
ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ಹೃದಾ | ಪದ್ವನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಾ ಹೃದಯಶಬ್ದಸ್ಯ ಹೃದಾದೇಶಃ |

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ವರುಣಃ—ಅನಿಷ್ಟವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸತಕ್ಕ ವರುಣದೇವನು | ಬ್ರಹ್ಮ—ರಕ್ಷಣರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು
ಕೃಣೋತಿ—ಮಾಡುತ್ತಾನೆ | ತಂ ಗಾತುವಿದಂ—ಅಂತಹ ದುಃಖನಿವಾರಕವಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತೋರಿಸತ
ವರುಣನನ್ನು | ಈಮಹೇ—(ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು, ನಮ್ಮ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನಾಗಬೇಕೆಂದು ಆ ವರುಣ
ನಿಗೆ) ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ. | ಹೃದಾ—ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ | ಮತಿಂ—ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ವ್ರೂಣೋತಿ—
(ಕೀರ್ತನಕಾರನು) ನಿರ್ಮಿಸಿ ಪಠಿಸುತ್ತಾನೆ | ನಮ್ಯಃ—ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಥವಾದ ವರುಣನು | (ಅಸ್ಮಾಕಂ—ನಮಗೆ) |
ಋತಂ—ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಸಹಾಯಕನಾಗಿ | ಜಾಯತಾಂ—ಉಂಟಾಗಲಿ | ರೋದಸೀ—ಎಲೈ ದ್ವಾವಾಪೃಥಿವಿ
ಗಳೇ, | ಮೇ—ನನ್ನ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅಥವಾ ದುಃಖವನ್ನು | ವಿತ್ತಂ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ಅರಿಯಿರಿ |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅನಿಷ್ಟನಿವಾರಕನಾದ ವರುಣನು ರಕ್ಷಣರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂತಹ ದುಃಖ
ನಿವಾರಕನಾದ ವರುಣನನ್ನು ನಮಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನಾಗಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ. ಕೀರ್ತನಕಾರನು
ಆ ವರುಣನಿಗೆ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಥವಾದ ಆ ವರುಣನು ನಮಗೆ
ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಸಹಾಯಕನಾಗಿ ಆಗಿರಲಿ. ಎಲೈ ದ್ವಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ನನ್ನ ದುಃಖವನ್ನರಿತು ನನ್ನನ್ನು
ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿರಿ.

English Translation

Varuna performs the rite of preservation ; we desire him as the guide
of our way ; (to him, the repeater of praise) addresses praise with his (whole)
heart ; may he who is entitled to laudation become our true (support).
Heaven and earth, be conscious of this (my affliction).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ವರುಣಃ—ವರುಣೋ ವೃಣೋತಿತಿ ಸತಃ | ಮುಚ್ಚು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ವೃ ಧಾತುವಿನಿಂದ ವರುಣಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. (ನಿ. ೧೦-೩) ಇದಕ್ಕೆ ಮುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ವಿಯದ್ವೃಣೋತಿ ಮೇಘಜಾಲೇನ | ಮೇಘಗಳ ಗುಂಪಿನಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ಮುಚ್ಚುವನೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಯಣರು ಈ ಮುಕ್ತನ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನಿಷ್ಟಸ್ಯ ನಿವಾರಯಿತಾ ದೇವಃ | ಕೆಡಕನ್ನು ತಪ್ಪಿಸತಕ್ಕ ದೇವನೆಂದೂ, ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಬ್ರಹ್ಮ—ತದ್ರಕ್ಷಣರೂಪಂ ಕರ್ಮ | ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥ. ಇಂತಹ ಕರ್ಮವನ್ನು ಕೃಣೋತಿ—ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ ಬ್ರಹ್ಮ-ಸ್ತುತಿಲಕ್ಷಣಂ : ಕೃಣೋತಿ-ಕಾರಯತಿ ಕಾಮಾನ್ ಸ್ತೋತ್ರೈಭಿರಾತ್ಮಾನಂ ಸ್ತಾವಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥವೆಂದು ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ ಎರಡನೆಯ ವಿವರಣೆಯ ಪ್ರಕಾರವೂ ಸಹ ವರುಣನು ಲೋಕರಕ್ಷಣವೇ ಮುಂತಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲಾ ತನ್ನನ್ನು ಹೊಗಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಗಾತುವಿದಂ—ಗಾತೋರ್ಮಾರ್ಗಸ್ಯ ದುಃಖನಿವಾರಕಸ್ಯ ಲಂಭಯಿತಾರಂ ವರುಣಂ | ದುಃಖನಿವಾರಕವಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ವರುಣನೆಂದು ಸಾಯಣರೂ ಯೆಜ್ಞಾನ್ ಪ್ರತಿ ಗಂತುಂ ಜ್ಞಾತಾರಂ | ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಹೋಗತಕ್ಕ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತಿಳಿದವನೆಂದು ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಗಾತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನುಷ್ಠಾನಮಾರ್ಗವೆಂದೂ ದೇವಲೋಕಗಮನಮಾರ್ಗವೆಂದೂ, ಯೆಜ್ಞಗಮನಮಾರ್ಗವೆಂದೂ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಸುಗಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕಿರುವಂತೆಯೇ (೧-೯೪-೯ ನೇ ಋಕ್ವಿನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ನೋಡಿ) ಈ ಪದಕ್ಕೂ ಭೌತಿಕವಾದ ನೈತಿಕವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿರುವುವು. ವರುಣನು ಋತಪಾಲಕನೂ, ಧೃತವ್ರತನೂ ಆದುದರಿಂದ ವ್ರತಾನುಷ್ಠಾನಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನೆಂದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು. ಅಥವಾ ನೀತಿ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನೆಂದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು, ವರುಣನ ಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವಂತೆಯೇ ಈ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಇಂದ್ರಾದಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಇದರ ನೈತಿಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ವರುಣನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದೇ ಹೆಚ್ಚು ಒಪ್ಪುವುದು.

ಈಮಹೇ-ಅಭಿಮತಫಲಂ ಯಾಚಾಮಹೇ | ಈಮಹೇ ಇತಿ ಯಾಚ್ಞಾಕರ್ಮ | ಈಮಹೇ ಎಂಬುದು ಯಾಚ್ಞಾಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವೆಂದರ್ಥ.

ಮತಿಂ—ಮನನೀಯಾಂ ಸ್ತುತಿಂ | ಅತ್ಯಂತ ಅಪ್ರಾಯಮಾನವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು, ವ್ಯೂರ್ಣೋತಿ—ಉಚ್ಚಾರಯತಿ | ಪ್ರಕಾಶಯತಿ | ನಿರ್ಮಿತಿ ಪರಿಸುತಾನೆಂದರ್ಥ. ಉರ್ಣುರ್ಗ್—ಅಚ್ಛಾದನೇ | ಮರೆಸು, ಹೊದಿಸು ಎಂಬರ್ಥದ ಉರ್ಣು ಧಾತುವು ಉರ್ಣೋತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವೊಡನೆ

ಸೇರಿ ವಿಗತವಾದ ಅಚ್ಛಾದನೆ ಎಂದರೆ ಮರೆಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಮಾನಸಿಕವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾಡುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಈ ಪ್ರಕಾಶನವು ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿರಬಹುದು.

ವ್ಯೂರ್ಣ್ಯತೀ ದಿವೋ ಆಂಕೌ ಅಬೋಧ್ಯಪ ಸ್ವಸಾರಂ ಸನುತರ್ಯುಯೋತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೨-೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯೂರ್ಣ್ಯತೀ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸುತ್ತಲೂ ಆವರಿಸಿರುವ ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತಿರುವ (ಉಪಸ್ಥ) ಎಂದರ್ಥ.

ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಕೊಡುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಇದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ವ್ಯೂರ್ಣ್ಯತೀ ದಾಶುಷೇ ಪಾರ್ಯಣಿ ಪುನಜ್ಯೋತಿಯುರ್ವತಿಃ ಪೂರ್ವಥಾಕಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೮೦-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಚ್ಛಂತೀ ಕೊಡುವವಳಾಗಿ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿಕೊಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ.

ನವ್ಯಃ- ನೌತಿ ಎಂಬ ಪದವು ಅರ್ಚಕಿಕರ್ಮ ನೌತುಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿ ನವ್ಯಃ ಎಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತುತ್ಯಃ | ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಹನು ಎಂದರ್ಥ. ಇಂತಹ ವರುಣನು ನಮಗೆ ಋತಂ ಜಾಯತಾಂ- ಸತ್ಯಭೂತೋಽಸ್ತು | ಸತ್ಯಾತ್ಮಕನಾಗಲಿ; ಎಂದರೆ ನಾವು ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಯಾಗಾದಿ ಪೂಜಾಕರ್ಮಗಳು ವ್ಯರ್ಥವಾಗದೇ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಸತ್ಯಲದಾಯಕಗಳಾಗುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ ಎಂದರ್ಥ.

ಸೃಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಮತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಮಮ ಮನಸೋ ಜ್ಞಾನಮು-ತ್ಪಾದಯೆತ್ತಿತ್ಯರ್ಥಃ ನನ್ನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಯಃ ಬ್ರಹ್ಮ ಕೃಣೋತಿ ವರುಣಃ ಯಶ್ಚ ಪ್ರಕಾಶಾದಿಕರಣೇನ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿನಾಂ ವ್ಯೂರ್ಣೋತಿ ಹೃದಯಸ್ಯ ಮತಿಂ ಜ್ಞಾನಂ ತಂ ಮಯಮೀಮಹೇ | ನವ್ಯೋ ಜಾಯತಾಮೃತೇ ಅಸ್ಮದೀಯೇ ಇತಿ | ಯಾವ ವರುಣನು ಸ್ತುತ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೋ, ಯಾವ ವರುಣನು ನಮ್ಮ ಹೃದಯದ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೋ ಅವನು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತ್ಯನಾಗಲಿ ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯೇ ಹೆಚ್ಚು ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಬ್ರಹ್ಮ-ಬ್ರಹ್ಮನ್ ಶಬ್ದ. ನ ಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಸ್ವನೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್-(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುರೋಪ ಬಂದಾಗ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ-(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ. ಅನೈಷಾಮಸಿ ದೃಶ್ಯತೇ-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೃಣೋತಿ—ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಿಯೋಶ್ಚ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್. ಧಿನ್ವಿ ಕೃಣ್ಯೋರಚೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಅಂತಾದೇಶ. ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಅತೋ ಲೋಪಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಾತುವಿದಮ್—ವಿದಲ್ಯ ಲಾಭೇ. ಧಾತು. ಪ್ರೇರಣಾತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗಾತುವಿತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಈಮಹೇ—ಈಜ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಹಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿತ-ಆತ್ಮನೇಪದಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ (ಶೈನ್) ಲುಕ್. ಈಮಹೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಊರ್ಣೋತಿ—ಊರ್ಣುಜ್ ಆಚ್ಛಾದನೇ. ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹೃದಾ—ಹೃದಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಪದ್ವನ್ನೋಮಾಸ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಹೃದಾದೇಶ. ಊಡಿದಂ ಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನನ್ಯಃ—ಋ ಸ್ತುತೌ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಚೋ ಯೆತ್—(೩-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯತೋಽನಾವಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಾಯತಾಮ್—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಟಿತ-ಆತ್ಮನೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ಯಬಂದಾಗ ಆಮೇತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಆಮಾದೇಶ. ಶೈನ್ ವಿಕರಣ. ಜ್ಞಾಜನೋರ್ಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶೈನ್ ಪರವಾದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಜಾದೇಶ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೫ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅಸೌ ಯಃ ಪಂಥಾ ಆದಿತ್ಯೋ ದಿವಿ ಪ್ರವಾಚ್ಯಂ ಕೃತಃ |
 ನ ಸ ದೇವಾ ಅತಿಕ್ರಮೇ ತಂ ಮರ್ತಾಸೋ ನ ಪಶ್ಯಥ ವಿತ್ತಂ
 ಮೇ ಅಸ್ಯ ರೋದಸೀ || ೧೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಸೌ | ಯಃ | ಪಂಥಾಃ | ಆದಿತ್ಯಃ | ದಿವಿ | ಪ್ರವಾಚ್ಯಂ | ಕೃತಃ |
 ನ | ಸಃ | ದೇವಾಃ | ಅತಿಕ್ರಮೇ | ತಂ | ಮರ್ತಾಸಃ | ನ | ಪಶ್ಯಥ | ವಿತ್ತಂ |
 ಮೇ | ಅಸ್ಯ | ರೋದಸೀ ಇತಿ || ೧೬ ||

|| ಸಾಯಂಜಿಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪಂಥಾಃ ಸತತಗಾಮಿ | ಯದ್ವಾ | ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಂ ಗಚ್ಛತಾಮುಪಾಸಕಾನಾಂ ಮಾರ್ಗಭೂತಃ |
 ಸೂರ್ಯದ್ವಾರೇಣ ತೇ ನಿರಜಾಃ ಪ್ರಯಾಂತಿ | ಮು.ಉ.೧-೨-೧೧|ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಏವಂಭೂತೋ ಯೋಽ-
 ಸಾನಾದಿತ್ಯೋ ದಿವಿದ್ಯುಲೋಕೇ ಪ್ರವಾಚ್ಯಂ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ವಚನಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ಕೃತೋ ನಿರ್ಮಿತಃ |
 ಯಥಾ ಸರ್ವೈಃ ಪ್ರಾಣೈರ್ಭಿರ್ಭೂತೈಃ ತಥಾ ವರ್ತಮಾನ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಹೇ ದೇವಾಃ ಸೂರ್ಯಮಾದಿತ್ಯೋ
 ಯುಷ್ಮಾಭಿರಸಿ ನಾತಿಕ್ರಮೇ | ಅತಿಕ್ರಮಿತುಂ ನ ಶಕ್ಯಃ | ಯುಷ್ಮಜ್ಜೀವನಸ್ಯ ತದಾಯತ್ತತ್ವಾತ್ | ಸತಿ
 ಹಿ ಸೂರ್ಯೇ ವಸಂತಾದಯಃ ಕಾಲಾ ನಿಷ್ಪದ್ಯಂತೇ | ಕಾಲೇಷು ಚ ಯೋಗಾಃ ಕ್ರಿಯಂತೇ | ಯಾಗೇಷು
 ಚ ಸತ್ಸು ಭವತಾಂ ಜೀವನಂ | ಅತೋ ಯುಷ್ಮಾಭಿರಸ್ಯಸೌ ನಾತಿಕ್ರಮಿತವ್ಯಃ | ಏವಂ ಚ ಸತಿ ಹೇ
 ಮರ್ತಾಸಃ ಪಾಪಕೃತೋ ಮನುಷ್ಯಾಃ ತಂ ಮಹಾನುಭಾವಂ ಸೂರ್ಯಂ ನ ಪಶ್ಯಥ | ಸೂರ್ಯಂ ನ
 ಜಾನೀಥಃ | ಏತಚ್ಚ ಕೂಪೇ ಪಾತಯಿತ್ವಾ ನಿರ್ಗತಾನೇಕತದ್ವಿತೌ ಪ್ರತಿ ನಿಂದನಂ | ಅಹಮೇವ ಮಂತ್ರ-
 ದ್ರಷ್ಟಾ ತಂ ಸೂರ್ಯಂ ಜಾನಾಮಿ ಪಾಪಕೃತೌ ಯುನಾಂ ನ ಜಾನೀಥ ಇತಿ || ಪಂಥಾಃ | ಪತ್ನೈ ಗತೌ |
 ಪತೇಸ್ಥ ಚೇತೀನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪಥಿಮಥ್ಯುಭುಕ್ಷಾಮಾದಿತ್ಯಾತ್ವಂ | ಇತೋಽತ್ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ | ಪಾ.
 ೭-೧-೪೬ | ಇತ್ಯತ್ಸಮಿಕಾರಸ್ಯ | ಥೋ ನ್ಲಃ | ಪಾ. ೭-೧-೪೭ | ಪಥಿಮಥೋಃ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಇತ್ಯಾ-
 ದ್ಯುದಾತ್ವತ್ವಂ | ಪ್ರವಾಚ್ಯಂ | ವಕ್ಷೇಣ್ಯಂತಾದಚೋ ಯದಿತಿ ಭಾವೇ ಯತ್ | ಯತೋಽನಾವ

ಇತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಅತಿಕ್ರಮೇ | ಕ್ರಮು ಸಾದನಿಷ್ಟೇಪೇ | ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ ತವೈಕೇನಿತಿ ಕೇನ್ದ್ರತ್ವಯಃ |
ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ ||

ಸೃತಿಪದಾರ್ಥ

ದೇವಾಃ—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, | ಪಂಥಾಃ—ಸರ್ವದಾ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳ ಅಥವಾ (ಉಪಾಸಕರಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮ
ಲೋಕದ) ಮಾರ್ಗಭೂತನಾದ | ಯಃ ಅಸೌ ಆದಿತ್ಯಃ—ಯಾವ ಈ ಆದಿತ್ಯನು | ದಿವಿ—ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ |
ಪ್ರವಾಚ್ಯಂ—(ಎಲ್ಲರೂ) ಕಂಠೋಕ್ತವಾಗಿ ಹೊಗಳುವಂತೆ | ಕೃತೇ—ಸೃಷ್ಟಿವಾಗಿದ್ದಾನೆ(ಯೋ) | ಸಃ—
ಆ ಸೂರ್ಯನು | ನ ಅತಿಕ್ರಮೇ—(ಯಾಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ) ಅನಾದರಣೆಯಿಂದ (ನಿಮ್ಮಿಂ-
ದಲೂ) ಅತಿಕ್ರಮಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. (ಹೀಗಿರುವಾಗ) | ಮರ್ತಾಸಃ—(ಪಾಪಕಾರಿಗಳಾದ) ಮಾನವರು | ತಂ—
ಮಹಾನುಭಾವನಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು | ನ ಪಶ್ಯಥ—(ಅವನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು) ಅರಿಯುವುದಿಲ್ಲ | ರೋದಸೀ—
ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, | ಮೇ—ನನ್ನ | ಅಸ್ಯ—ಈ ದುಃಖವನ್ನು | ವಿತ್ತಂ—ಅರಿಯಿರಿ |

ಭಾಷಾರ್ಥ

ಉಪಾಸಕರಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದ ಮಾರ್ಗಭೂತನಾದ ಆದಿತ್ಯನು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿಯು-
ವಂತೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾ ಇದ್ದಾನೆ. ಅವನನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಕಂಠೋಕ್ತವಾಗಿ ಹೊಗಳುತ್ತಾರೆ ಎಲೈ
ದೇವತೆಗಳೇ, ಆ ಸೂರ್ಯನು ಯಾಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗಿದ್ದು ನಮ್ಮ ಜೀವನದ ಆಧಾರವೇ ಆಗಿರುವುದ-
ರಿಂದ ಅವನನ್ನು ನೀವು ಅನಾದರಣೆಯಿಂದ ಅತಿಕ್ರಮಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಹಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಏಕತದ್ವಿತಾದಿ
ಮಾನವರು ಅವನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಅರಿಯದೇ ಅವನನ್ನು ಅನಾದರಿಸುತ್ತಾರೆ. ನನ್ನಂತಹವನು ಮಾತ್ರ ಅವನ
ಮಹಿಮೆಯನ್ನರಿತು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಬಲ್ಲೆನು. ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ನನ್ನ ಈ ದುಃಖವನ್ನರಿತು ನನ್ನನ್ನು
ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿರಿ.

English Translation

The sun, who is avowedly made the path in heaven, is not to be
disregarded, Gods, by you ; but you, mortals, regard him not. Heaven and
earth, be conscious of this (my affliction)

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಈ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯ, ಸೂರ್ಯ, ಸವಿತ್ಯ ಎಂಬ
ಮೂರು ದೇವತೆಗಳ ಗುಣಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಮೂರು ಹೆಸರುಗಳೂ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯ ಬೇರೆ ಬೇರೆ
ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಪಂಥಾಃ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಾಗಬಹುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲ
ನೆಯದು ಸಂಚಾರವುಳ್ಳ ಎಂಬ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಅರ್ಥ. ಎರಡನೆಯದು ಉಪಾಸಕರನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಕ್ಕೆ ಕರೆದು

ಕೊಂಡು ಹೋಗಲು ಮಾರ್ಗಭೂತನಾದ ಎಂದು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಅರ್ಥ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲೂ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ಸೂರ್ಯನ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸಂಚಾರದ ವರ್ಣನೆಯು ತೋರುತ್ತದೆ.

ಹಿರಣ್ಯಯೇನ ಸವಿತಾ ರಥೇನಾ ದೇವೋ ಯಾತಿ ಭುವನಾನಿ ಪಶ್ಯನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೫-೨)

ಯಾತಿ ದೇವಃ ಪ್ರವತಾ ಯಾತ್ಯುದ್ಯತಾ ಯಾತಿ ಶುಭ್ರಾಭ್ಯಾಂ ಯಜತೋ ಹರಿಭ್ಯಾಂ |

ಆ ದೇವೋ ಯಾತಿ ಸವಿತಾ ಸರಾವತೋಽಪ ವಿಶ್ವಾ ದುರಿತಾ ಬಾಧಮಾನಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೫-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಸೂರ್ಯನ ಶುಭ್ರವಾದುದೂ ಶಾಶ್ವತವಾದುದೂ ಆದ ಸಂಚಾರದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ಪಂಥಾ ಇತಿ ಪತತೇರ್ಗತ್ಯರ್ಥಸ್ಯ ಗಂತ್ರವಚನಃ ನ ಮಾರ್ಗ ಶಬ್ದಪರ್ಯಾಯಃ | ಅಸೌ ಯಃ ಉದಯಾಸ್ತಮಯಲಕ್ಷಿತೇನ ಮಾರ್ಗೇಣ ಗಂತಾ ತದ್ವಾನ್ಮಾ ಆದಿತ್ಯಃ | ಎಂದು ನಿತ್ಯಸಂಚಾರವುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯನು ಎಂದು ಮೊದಲು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಅಥವಾ ಪಂಥಾ ಇತಿ ಪಥಿಶಬ್ದೋ ಮಾರ್ಗವಚನ ಏವ | ಪಂಥಾಃ ಎಂದರೆ ಮಾರ್ಗವೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು ಎಂದು ಅದಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಮುಂದಿನ ಅನ್ವಯವನ್ನೂ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥದ ಪ್ರಕಾರ ಸುಕ್ಯತಿಗಳನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುವ ಮಾರ್ಗ ಭೂತನಾದ ಸೂರ್ಯನೆಂದರ್ಥ. ದೇವಯಾನವೆಂದು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಆ ದೇವಯಾನವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಯಾನ, ಪಿತೃಯಾನ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಪಾರಿಭಾಷಿಕವಾದ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಆದರೆ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ದೇವಯಾನವೆಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಮಾರ್ಗವೆಂದು ಸಾಧಾರಣವಾದ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಭಾವವೂ ಇದೆ.

ಪರಂ ಮೃತ್ಯೋ ಅನು ಪರೇಹಿ ಪಂಥಾಂ ಯಸ್ತೇ ಸ್ವ ಇತರೋ ದೇವಯಾನಾತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೮-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಯಾನವು ಮೃತ್ಯುರಹಿತವಾದ ಮಾರ್ಗವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸವಿತೃವು ಸುಕ್ಯತಿಗಳನ್ನು ಮರಣರಹಿತವಾದ ಪುಣ್ಯಲೋಕಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವನು ಎಂದು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವೂ ಅನುರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಯೇ ತೇ ಪಂಥಾಃ ಸವಿತಃ ಪೂರ್ವ್ಯಾಸೋಽರೇಣವಃ ಸುಕ್ಯತಾ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ |

ತೇಭಿರ್ನೋ ಅದ್ಯ ಪಥಿಭಿಃ ಸುಗೇಭಿ ರಕ್ಷಾ ಚ ನೋ ಅಧಿ ಚ ಬ್ರೂಹಿ ದೇವ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೫-೧೧)

ಯತ್ರಾಸತೇ ಸುಕೃತೋ ಯತ್ರ ತೇ ಯಯುಸ್ತತ್ರ ತ್ವಾ ದೇವಃ ಸವಿತಾ ದಧಾತು |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೭-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸವಿತೃವು ಸತ್ವಧದಲ್ಲಿ ಸುಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗುವ ದೇವನಾದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರಾದ ಯಜಮಾನರನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅದೇ ಶುದ್ಧವಾದುದೂ, ರಜೋರಹಿತವಾದುದೂ, ಮೃತ್ಯುರಹಿತವಾದುದೂ ಆದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಮಾರ್ಗವನ್ನೇ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಚರಾದಿ ಮಾರ್ಗವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮರಣಾನಂತರ ಈ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಸೇರಿದ ಸುಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಪುನರಾವರ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಈ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ತತ್ಪುರುಷೋಽಮಾನವಃ ಸ ಏನಾನ್ಪ್ರಹ್ಮ ಗಮಯತ್ಯೇಷ ದೇವಸಫೋ ಬ್ರಹ್ಮಪಥ ಏತೇನ ಪ್ರತಿಷದ್ಯಮಾನಾ ಇಮಂ ಮಾನವಮಾವರ್ತಂ ನಾವರ್ತಂತೇ ನಾವರ್ತಂತೇ |

(ಛಾ. ಉ. ೪-೧೫-೫)

ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಸೂರ್ಯದ್ವಾರೇಣ ತೇ ವಿರಜಾಃ ಪ್ರಯಾಂತಿ ಯತ್ರಾವೃತಃ ಸ ಪುರುಷೋಹ್ಯವ್ಯಯಾತ್ಮಾ |

(ಮು. ಉ. ೨-೧೧)

ಎಂಬ ಸೂರ್ಯದ್ವಾರವನ್ನು ವರ್ತಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವ-ಯಾನವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಸೂರ್ಯಪಥಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಪಂಥಾಃ ಎಂಬರ್ಥವೆಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮಾರ್ಗವು ಸಕಲರಿಗೂ ಶ್ರೇಯಃಸಾಧಕವಾದುದರಿಂದ ಇದು ಪ್ರವಾಚ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಸಃ ನ ಅತಿಕ್ರಮೇ—ದೇವತೆಗಳೂ ಆ ಸೂರ್ಯದೇವನನ್ನು ಅನಾದರಣೆಯಿಂದ ಕಾಣಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಅರ್ಥ. ಯಾಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾದ ಸಾಧನವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ,

ಯುಷ್ಮಜ್ಜೀವನಸ್ಯ ತದಾಯತ್ತತ್ವಾತ್ | ಸತಿ ಹಿ ಸೂರ್ಯೇ ವಸಂತಾದಯಃ ಕಾಲಾ ನಿಷ್ಪದ್ಯಂತೇ |
ಕಾಲೇಷು ಚ ಯಾಗಾಃ ಕ್ರಿಯಂತೇ ಯಾಗೇಷು ಚ ಸತ್ಸು ಭವತಾಂ ಜೀವನಂ | ಅತೋ
ಯುಷ್ಮಾಭಿರಪ್ಯಸೌ ನಾತಿಕ್ರಮಿತವ್ಯಃ |

ಅದುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗಲ್ಲಾ ಆಧಾರಭೂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ದೇವಮಾನವರಾದಿಯಾಗಿ ಸಕಲರೂ ಆರಾಧಿಸಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಬರ್ಹಿ ಸೂರ್ಯ ಶ್ರವಸಾ ಮಹಾ ಅಸಿ ಸತ್ವಾ ದೇವ ಮಹಾ ಅಸಿ |

ಮಹ್ಯಾ ದೇವಾನಾಮಸೂರ್ಯಃ ಪುರೋಹಿತೋ ವಿಭು ಜ್ಯೋತಿರದಾಭ್ಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೦೧-೧೨)

ದೇವೇಭ್ಯೋ ಹಿ ಪ್ರಥಮಂ ಯಜ್ಞೀಯೇಭ್ಯೋಽಮೃತತ್ವಂ ಸುವಸಿ ಭಾಗಮುತ್ಸಮಂ |

ಅದಿದ್ವಾಮಾನಂ ಸವಿತವ್ಯೂರ್ಣೋಽನೂಚೀನಾ ಜೀವಿತಾ ಮಾನುಷೇಭ್ಯಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೫೪-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಮಾನವಾದಿ ಸಕಲರಿಗೂ ಅತ್ಯಾವಶ್ಯವಾದ ಜೀವಾತುನೆಂದೂ ಅನ್ಯತದಾಯಕನೆಂದೂ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಪೂಜಿಸಬೇಕೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಮರ್ತಾಸಃ ತಂ ನ ಪಶ್ಯಥ—ಇದು ನಿಂದಾವಾಕ್ಯವೆಂದು ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ. ಏತಚ್ಚ ಕೂನೇ ಸಾತಯಿತ್ವಾ ನಿರ್ಗತೌ ಏಕದ್ವಿತೌ ಪ್ರತಿನಿಂದನಂ | ಅಹಮೇವ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟಾ ತಂ ಸೂರ್ಯಂ ಜಾನಾಮಿ ಪಾಪಕೃತೌ ಯುನಾಂ ನ ಜಾನೀಥಃ ಇತಿ | ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ತಳ್ಳಿಹೋದ ಏಕತೆ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೆ ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸೂರ್ಯದೇವನ ಮಹಿಮೆಯು ಗೊತ್ತಿಲ್ಲ. ಅವರು ಪಾಪಿಷ್ಠರು. ಮಂತ್ರವಿತ್ತಾದ ನನಗೆ ಮಾತ್ರ ಸೂರ್ಯನ ಮಹಿಮೆಯು ತಿಳಿದಿದೆಯೆಂದು ತ್ರಿತನು ಹೇಳಿರುವುದಾಗಿ ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಹೇ ಮನುಷ್ಯಾಃ ನ ಜಾನೀಥಃ | ಅಹಂ ಸಮ್ಯಜ್ಜಾನಾಮೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಮಾನವರಿಗೆ ಈ ಸೂರ್ಯನ ಮಹಿಮೆಯು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯನೇ ಆದ ನನಗೂ ಸಹ ಇವನ ಮಹಿಮೆಯು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಪನ್ನಾಃ—ಪತ್ಯಾಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. **ಪತೇಸ್ಥಚಿ**—(ಉ. ಸೂ. ೪-೪೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿನ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ಪಥಿನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಪಥಿಮುಭ್ಯುಭುಕ್ಷಾ-ಮಾತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ವ. ಇತೋತ್ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರಾದೇಶ. **ಭೋನಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ನ್ಥ ಎಂಬಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಪನ್ನಾಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **ಪಥಿಮುಭೋಃ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆದಿತ್ಯಃ—ಅದಿತೇಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್ ಆದಿತ್ಯಃ. **ದಿತೈದಿತ್ಯಾದಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ತದ್ಧಿತೇಷ್ಟಜಾಮಾದೇಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೭) : ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದಿವಿ—ಉಡಿದಂಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರವಾಚ್ಯಮ್—ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ. ಧಾತು. **ಹೇತುಮತಿಚಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. **ವಾಜಿ ಎಂಬ ಣ್ಯಂತದ ಮೇಲೆ ಅಚೋ ಯತ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಕೇರನಿಟಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. **ಯತೋಽನಾವಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. **ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃತ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೇವಾಃ—ಸಂಖೋಧನಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಅನುಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅತಿಕ್ರಮೇ—ಕ್ರಮು ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪೇ. ಧಾತು. ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ ತನ್ಯೇಕೇನ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮರ್ತಾಸಃ—ಮರ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುಕ್ ಆಗದು. ಅನುಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಶ್ಯಥ—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಥಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ಏಕರಣಪರವಾದಾಗ ಪಾಘ್ರಾಧ್ಮಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಪಶ್ಯಾದೇಶ. ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೬ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತ್ರಿತಃ ಕೂಪೇಽವಹಿತೋ ದೇವಾನ್ದವತ ಉತಯೇ |

ತಚ್ಛ್ರಾವ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ಕೃಣ್ವನ್ಅಹೂರಣಾದುರು ವಿತ್ತಂ ಮೇ

ಅಸ್ಯ ರೋದಸೀ || ೧೭ ||

ಸದಪಾಠಃ

ತ್ರಿತಃ | ಕೂಪೇ | ಅವಽಹಿತಃ | ದೇವಾನ್ | ಹವತೇ | ಉತಯೇ |

ತತ್ | ಶ್ರಾವ | ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ | ಕೃಣ್ವನ್ | ಅಹೂರಣಾತ್ | ಉರು | ವಿತ್ತಂ |

ಮೇ | ಅಸ್ಯ | ರೋದಸೀ ಇತಿ || ೧೭ ||

ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ

ಕೂಪೇವಹಿತಃ ಸಾತಿತಸ್ತ್ರೀತ ಏತತ್ಸಂಜ್ಞಾ ಋಷಿರೂತಯೇ ರಕ್ಷಣಾಯ ದೇವಾನ್ದವತೇ | ಸ್ತುತಿ-
ಭಿರಾಕಾರಯತಿ | ಯದೇತತ್ಪ್ರಿತಸ್ಯಾಹ್ವಾನಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ಬೃಹತಾಂ ಮಹತಾಂ ದೇವಾನಾಂ ರಕ್ಷಕ
ಏತತ್ಸಂಜ್ಞೋ ದೇವಸ್ತದಾಹ್ವಾನಂ ಶುಶ್ರಾವ | ಶ್ರುತವಾನ್ | ಕಿಂ ಕುರ್ವನ್ | ಅಂಹೂರಣಾದಂಹಸಃ
ಸಾಪರೂಪಾದಸ್ಯಾತ್ಮಾಪಸಾತಾದುನ್ನೀಯೋರು ವಿಸ್ತೀರ್ಣಂ ಶೋಭನಂ ಕೃಣ್ಣನ್ ಕುರ್ವನ್ || ಹವತೇ |
ಹ್ವಯತೇರ್ಲಫಟಿ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಶಬ್ದುಣಾವಾದೇಶಾಃ | ಊತಯೇ | ಊತಿ-
ಯೂತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ತಿನ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ | ತದ್ವೈಹತೋಃ ಕರಪತ್ಯೋಃ | ಸಾ. ೭-೧-೧೫೭ |
ಇತಿ ಸಾರಸ್ವರಾದಿಷು ಸಾರಾತ್ ಸುರ್ತುತಲೋಪಾ | ಉಭೇ ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಷ್ಟಿತಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪದಯೋ-
ರ್ಯುಗಪತ್ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅಂಹೂರಣಾತ್ | ಅಹಿ ಗತಾ | ಇದಿತ್ವಾನ್ಮಮ್ | ಖರ್ಜಿಪಿಂಜ್ಯಾದಿಭ್ಯ
ಊರೋಲಚಾ | ಉ- ೪-೯೦ | ಇತಿ ಭಾವ ಊರಪ್ರತ್ಯಯಃ | ದುಃಖಪ್ರಾಪ್ತಿಹೇತುಭಾವಾ ಗತಿರಸ್ಯಾ-
ಸ್ತೀತಿ ಸಾಮಾದಿಲಕ್ಷಣೋ ಮತ್ಪರ್ಥೀಯೋ ನಃ | ಸಾ. ೫-೨-೧೦೦ | ಆಜ್ಞಾಪೂರ್ವಾದ್ಧಂತೇರ್ವಾ
ರೂಪಮುನ್ಮೇಯಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಕೂಪೇ—ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ | ಅವಹಿತಃ—ತಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ | ತ್ರಿತಃ—ತ್ರಿತನೆಂಬ ಋಷಿಯು | ಊತಯೇ—
ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ | ದೇವಾನ್—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಹವತೇ—ಮೊರೆಯಿಟ್ಟು ಕರೆಯುತ್ತಾನೆ. | ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ—
ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು | ಅಂಹೂರಣಾತ್—ಕೂಪಪತನರೂಪವಾದ ಈ ಪಾಪದಿಂದ (ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ) | ಉರು—
ಅಧಿಕವಾಗಿ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು | ಕೃಣ್ಣನ್—ಮಾಡುವವನಾಗಿ | ತತ್—ಆ ಮೊರೆಯನ್ನು | ಶುಶ್ರಾವ—
ಕೇಳಿದನು. | ರೋದಸೀ—ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ | ಮೇ—ನನ್ನ | ಅಸ್ಯ—ಈ ರೋದನವನ್ನು (ದುಃಖ
ವನ್ನು) | ವಿತ್ತಂ—ಅರಿಯಿರಿ. |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ತಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ ತ್ರಿತನೆಂಬ ಋಷಿಯು ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮೊರೆಯಿಟ್ಟು ಕರೆಯು
ತ್ತಾನೆ. ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಕೂಪಪತನರೂಪವಾದ ಈ ಪಾಪದಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು
ಮಾಡುವವನಾಗಿ ಆ ಮೊರೆಯನ್ನು ಕೇಳಿದನು. ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ನನ್ನ ಈ ರೋದನವನ್ನು ಕೇಳಿ
ನನ್ನನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿರಿ.

English Translation

Trita, fallen into the well, invokes the Gods for succour; Brihaspati, who liberates many from sin, heard (the supplication). Heaven and earth, be conscious of this (my affliction).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಂಹೂರಣಾತ್—ಅಂಹಸಃ ಪಾಪರೂಪಾದಿಸ್ವಾತ್ ಕೂಪಪಾತಾತ್ | ಈ ಕೂಪಪತನರೂಪವಾದ ಪಾಪದಿಂದ. ಅಂಹುರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಅಂಹುರೋಽಂಹಸ್ವಾನಂ-ಹೂರಣಮಿತ್ಯಸ್ಯ ಭವತಿ | (ನಿ. ೬-೨೭) ದುಃಖಪೂರಿತನಾದುದರಿಂದ ಅಂಹುರ ಎಂದಾಗಿದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಹೂರಣವೆಂದರೆ ದುಃಖಪೂರಿತನೆಂದರ್ಥ. ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಲು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಋಕ್ಕನ್ನೇ ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಥವಾ ದುಃಖವನ್ನೇ ಪಾಪಫಲವಾಗಿಯಾಗಲಿ, ಪಾಪರೂಪ ದಲ್ಲಿಯಾಗಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತ್ರಿತನ ಪಾಪವೇನು? ಎಂಬ ಸಂಶಯದಿಂದ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು, ಯದಿ ರಕ್ಷಣಮತ್ರ ವಿನಕ್ಷಿತಂ ತತಃ ಪಾಪಕರ್ಮಕಾರಿತ್ವಾದ್ಭೃಕಃ | ಅಥೋತ್ತ-ರಣಂ ತತ ಉದ್ವೇಗಕರೈಸ್ತೃಣಾದಿಭಿರುಪೇತತ್ವಾತ್ಪೂಷಃ | ಪಾಪಕರ್ಮಕಾರಿಣೋ ವೃಕಾತ್ | ಉದ್ವೇಗ ಕರತೃಣಾದ್ಯುಪೇತಾತ್ ವಾ ಕೂಪಾದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ವೃಕ ಪಾಪಕರ್ಮಕಾರಿಯೆಂದೂ, ಕೂಪವು ಉದ್ವೇಗಕರ ವೆಂದೂ ಇವೆರಡರಿಂದಲೂ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆಯೆಂದು ವಿನರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದುಃಖಹೇತುವಾದ ಈ ಪಾಪ ಕೃತ್ಯದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸು ಎಂದು ತ್ರಿತನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ.

ಅಂಹುರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದುಃಖಹೇತುವಾದ ಪಾಪವೆಂದು ತೋರಿಸಲು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ಬೇರೊಂದು ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸಪ್ತ ಮರ್ಯಾದಾಃ ಕವಯಸ್ತತಕ್ಷುಸ್ತಾಸಾಮೇಕಾಮಿದಭ್ಯಂಹುರೋ ಗಾತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫-೬)

ಅದು ಏಳುವಿಧವಾಗಿದೆ. ಸ್ತ್ರೀಯಂ, ತಲ್ಪಾರೋಹಣಂ, ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾಂ, ಭ್ರೂಣಹತ್ಯಾಂ ಸುರಾಪಾನಂ, ದುಷ್ಕೃತಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಃ ಪುನಃ ಪುನಃ ಸೇವಾಂ, ಪಾತಕೇಽನ್ಯತೋದ್ಯಂ ಇತಿ—ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯೆಯು ಆ ಪಾತಕಗಳಲ್ಲೊಂದೆಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ಶುಶ್ರಾವ—ತ್ರಿತನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಇತರದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೇಳಿಸಿದರೂ ಸಹ ಅವರಿಗೆ ಅದು ಯಾರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯದೇ ಶ್ರಮಪಟ್ಟರೆಂದೂ ಆಗ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಅವರಿಗೆ ತ್ರಿತನ ಮೊರೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದನೆಂದೂ ಕಥೆಯಿದೆ.

ಸಃ ಯಾಗಾರ್ಥಃ ದೇವಾನ್ ಅಜುಹಾವ | ತಾ ಆಹ್ವಾನಕಾರಣಮನವಬುಧ್ಯಮಾನಾ ಆನಿಗ್ನಾ ಬಭೂವುಃ | ಅಥ ತದಾಹ್ವಾನಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ಶುಶ್ರಾವ | ಸ ದೇವಾನುವಾಚ | ತ್ರಿತಸ್ಯ ವರ್ತತೇ ಯಜ್ಞಸ್ತತ್ರ ಗಚ್ಛಾಮಃ | ಅಥ ತತ್ರ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಜಗ್ಮುಃ | ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದ ತ್ರಿತನು ಯಾಗಾರ್ಥ ವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದಾಗ ಅವರು ಇವನ ಆಹ್ವಾನಕಾರಣವನ್ನು ತಿಳಿಯದೇ ಶ್ರಮಪಟ್ಟರು. ಆಗ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಆ ಕಾರಣವನ್ನು ವಿನರಿಸಿ ಹೇಳಿದಾಗ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದರು ಎಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಪೂರ್ವಕಥೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಹವತೇ— ಹ್ವೇಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಕರ್ತರಿ ಶಪ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ವಿಕರಣ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ— ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಹು+ಅ+ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಹವತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಊತಯೇ—ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ರಿನ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿನ್ ಬಂದಾಗ ಊತಿ-ಯೂತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿನಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಶುಶ್ರಾವ— ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನರೂಪ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ—ತತ್‌ಬೃಹತೋಃ ಕರಸಕ್ಯೋಶ್ವೋರದೇವತಯೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೭ ಗ) ಎಂದು ಪಾರಸ್ಕರಾದಿಯಲ್ಲಿ (ಗಣ) ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಸತಿಶಬ್ದಪರನಾದಾಗ ಬೃಹಚ್ಚಬ್ದದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸುಡಾಗಮ. ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಭೇ ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಷು—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೦) ಎಂದು ಅಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪದಗಳಿಗೆ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೃಣ್ವನ್—ಕೃನಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ. ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಿನ್ವಿಕೃಣ್ವೋರ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ. ಅಂತಾದೇಶ. ಉವಿಕರಣ ಅತೋ ಲೋಪಃ— ಎಂಬುದರಿಂದ ಉನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಲೋಪ. ಇದಿತೋ ನುಮ್‌ಧಾತೋಃ— ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಕೃಣ್ವನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಂಹೂರಣಾತ್—ಅಹಿ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಿತೋ ನುಮ್‌ಧಾತೋಃ—(ಪಾ. ೭-೧-೫೮)—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ. ಖರ್ಜಿಸಿಂಧ್ಯಾದಿಭ್ಯ ಊರೋಲಚೌ—(ಉ ಸೂ ೪-೫೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಊರ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಂಹೂರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದುಃಖಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತವಾದ ಗತಿ ಎಂದರ್ಥ. (ಇದು ಉಳ್ಳದ್ದು). ಅಂಹೂರಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲೋಮಾದಿ, ಪಾಮಾದಿ ಸಿಚ್ಛಾದಿಭ್ಯಃ ಶನೇಲಚಿಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಪಾಮಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ (ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ) ನಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಹಿಂಕುಸ್ಪಾಜ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅಥವಾ ಅಜ್ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಹನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಊಹಿಸಬೇಕು. ಸೃಷೋದರಾದಿಯೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೭ ||

ಸಂಹಿತಾ ಪಾಠಃ

ಅರುಣೋ ಮಾ ಸಕೃದ್ವೃಕಃ ಪಥಾ ಯಂತಂ ದದರ್ಶ ಹಿ |
 ಉಜ್ಜಿಹೀತೇ ನಿಚಾಯ್ಯಾ ತಪ್ಪೇನ ಪೃಷ್ಠಾಮಯಾ ವಿತ್ತಂ
 ಮೇ ಅಸ್ಯ ರೋದಸೀ || ೧೮ ||

ಪದವಾಚಃ

ಅರುಣಃ | ಮಾ | ಸಕೃತ್ | ವೃಕಃ | ಪಥಾ | ಯಂತಂ | ದದರ್ಶ | ಹಿ |
 ಉತ್ | ಜಿಹೀತೇ | ನಿಚಾಯ್ಯ | ತಪ್ಪೇನ | ಪೃಷ್ಠಾ | ಅಮಯಾ |
 ವಿತ್ತಂ | ಮೇ | ಅಸ್ಯ | ರೋದಸೀ ಇತಿ || ೧೮ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅರುಣವರ್ಣೋ ಲೋಹಿತವರ್ಣೋ ವೃಕೋರಣ್ಮುಖಾ ಸಕೃದೇಕವಾರಂ ಪಥಾ ಯಂತಂ
 ಮಾರ್ಗೇಣ ಗಚ್ಛಂತಂ ಮಾಂ ದದರ್ಶ ಹಿ | ದೃಷ್ಟವಾನ್ | ಹಿ ಸಾದಪೂರಣಂ | ನಿಚಾಯ್ಯ ದೃಷ್ಟ್ವಾ
 ಚ ಮಾಂ ಜಿಘೃಕ್ಷುಃ ಸನ್ ಉಜ್ಜಿಹೀತೇ | ಉದ್ಗಚ್ಛತಿ ಸ್ಮ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ತಪ್ಪೇನ ಪೃಷ್ಠಾ-
 ಮಯಾ | ಯಥಾ ತಕ್ಷಣಜನಿತಪೃಷ್ಠಕ್ಲೇಶಸ್ತಪ್ಪಾ ವರ್ಧಿಸ್ತದಪನೋದನಾಯೋರ್ಧ್ವಾಭಿಮುಖೋ
 ಭವತಿ ತದ್ವತ್ | ಹೇ ದ್ಯಾನಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಮದೀಯಮಿದಂ ದುಃಖಂ ನಿತ್ತಂ | ಜಾನೀತಂ | ಯದ್ವಾ |
 ವೃಕ ಇತಿ ವಿವೃತಜ್ಯೋತಿಷ್ಠತ್ಕಂದ್ರಮಾ ಉಚ್ಯತೇ | ಅರುಣ ಅರೋಚಮಾನಃ ಕೃತ್ಸಸ್ಯ ಜಗತಃ
 ಪ್ರಕಾಶಕಃ ಮಾಸಕೃತ್ ಮಾಸಾರ್ಥಮಾಸರ್ತ್ವಯನಸಂವತ್ಸರಾದೀನ್ನಾಲವಿಶೇಷಾನ್ಮುರ್ವನ್ | ತಿಥಿ-
 ವಿಭಾಗಜ್ಞಾನಸ್ಯ ಚಂದ್ರಗತೈರ್ಧೀನತ್ವಾತ್ | ಸ ಚಂದ್ರಮಾ ಆಕಾಶಮಾರ್ಗೇ ಯಂತಂ ಗಚ್ಛಂತಂ ನಕ್ಷತ್ರ-
 ಗಣಂ ದದರ್ಶ | ಹಿರವಧಾರಣೇ | ನಕ್ಷತ್ರಗಣಮೇವ ದದರ್ಶ ನ ಕೂಸಪತಿತಂ ಮಾಮಿತ್ಯನಾದರೋ
 ದ್ಯೋತೈತೇ | ಯದಿ ಮಾಂ ಸತ್ಯೇತ್ ಉದ್ಧರೇತ್ಕೃಪಾತ್ | ನಿಚಾಯ್ಯ ನಕ್ಷತ್ರಗಣಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಚೋಜ್ಜಿ-
 ಹೀತೇ | ಯೇನ ನಕ್ಷತ್ರೇಣ ಸಂಯುಜ್ಯತೇ ತೇನ ಸಹೋದ್ಗಚ್ಛತಿ | ನ ಮಾಮುಭಿಗಚ್ಛತೀತ್ಯರ್ಥಃ |
 ಅನ್ಯತ್ಸೂರ್ಯವತ್ || ಅತ್ರ ಮಾಸಕೃದಿತಿ ಯಾಸ್ಯ ಏಕಂ ಪದಂ ಮನ್ಯತೇ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ತು ಪದದ್ವಯಂ |
 ತಸ್ಮಿನ್ನೇತೇಯಮರ್ಥಃ | ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತೇರ್ದುಹಿತೈರ್ಭೂತಾಃ ಸ್ವಭಾರ್ಯಾ ಅಪ್ಪಿನ್ಯಾದ್ಯಾಸ್ತಾರಕಾಃ ಪುನಃ-

ಪುನಃಪುನರ್ವದರ್ಶ | ಮಾಂ ಸಕೃದೇವ ಸಶ್ಯತೀತಿ ಸಕೃದ್ವ್ಯಾ ಚೋಜ್ಜಿಹೀತೇ | ತಾರಾಭಿಃ ಸಹೋ-
ರ್ಧ್ವಮೇವ ಗಚ್ಛತಿ | ನ ಮಾಂ ಕೂಸಾದುತ್ತಾರಯತಿ | ಅತ ಇದಮನುಚಿತಂ | ಹೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ
ಮದೀಯಮಿಮಂ ವೃತ್ತಾಂತಂ ಜಾನೀತಂ || ಅತ್ರ ನಿರುಕ್ತಂ | ವೃಕಶ್ಚಂದ್ರಮಾ ಭವತಿ ವಿನೃತಜ್ಯೋ-
ತಿಷ್ಠೋ ವಾ ವಿಕೃತಜ್ಯೋತಿಷ್ಠೋ ವಾ ವಿಕ್ರಾಂತಜ್ಯೋತಿಷ್ಠೋ ವಾ | ಅರುಣ ಅರೋಚನೋ ಮಾಸ-
ಕೃನ್ಮಾಸಾನಾಂ ಚಾರ್ಧ್ವಮಾಸಾನಾಂ ಚ ಕರ್ತಾ ಭವತಿ ಚಂದ್ರಮಾ ವೃಕಃ ಪಥಾ ಯಂತಂ ದದರ್ಶ ನಕ್ಷತ್ರ-
ಗಣಮಭಿಜಿಹೀತೇ ನಿಚಾಯ್ಯ ಯೇನ ಯೇನ ಯೋಕ್ಷ್ಯಮಾಣೋ ಭವತಿ ಚಂದ್ರಮಾಸ್ತಪ್ತವನ್ನಿವ
ಪೃಷ್ಠರೋಗೀ | ನಿ. ೫-೨೦ | ಇತಿ || ಸಕೃತ್ | ಏಕಸ್ಯ ಸಕೃಚ್ಛ | ಸಾ. ೫-೪-೧೯ | ಇತಿ ಕ್ರಿಯಾಭ್ಯಾ-
ವೃತ್ತಿಗಣನೇ ನಿಸಾತಿತಃ | ವೃಕಃ | ವೃಷ್ ವರಣೇ | ಸೃವ್ಯಭೂಶುಷಿಮುಷಿಭ್ಯಃ ಕಿತ್ | ಉ. ೩-೪೧ |
ಇತಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಜಿಹೀತೇ | ಓಹಾಜ್ ಗತಾ | ಜಾಹೋತ್ಯಾ ದಿಕಃ | ಭೃಗಾಮಿದಿತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೇತ್ಸಂ |
ನಿಚಾಯ್ಯ | ಚಾಯ್ಯ ಪೂಜಾನಿತಾಮನಯೋಃ | ಅತ್ರ ದರ್ಶನಾರ್ಥೋ ಧಾತೂನಾಮನೇಕಾರ್ಥತ್ವಾತ್ |
ಸಮಾಸೇನ ಇನ್ಯಾರ್ಥೇ ಕ್ಷೋ ಲ್ಯತ್ | ಪೃಷ್ಠಾ ಮಯೀ | ಸ್ಪೃಶ ಸಂಸ್ಪರ್ಶನೇ | ಸ್ಪೃಶ್ಯತೇನೇನೇತಿ
ಸ್ಪೃಷ್ಠಿಃ | ಛಾಂದಸೋ ವರ್ಣಲೋಪಃ | ಪೃಷ್ಠಾವಾಮಯಃ ಪೃಷ್ಠಾಮಯಃ | ತದ್ವಾನ್ ಪೃಷ್ಠಾ-
ಮಯೀ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅರುಣಃ—ಕೆಂಪುಬಣ್ಣವುಳ್ಳ | ವೃಕಃ—ತೋಳನು | ಸಕೃತ್—ಒಂದು ಸಲ | ಪಥಾ—ದಾರಿಯಲ್ಲಿ |
ಯಂತಂ—ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದ | ಮಾ—ನನ್ನನ್ನು | ದದರ್ಶ ಹಿ—ನೋಡಿಯೇ ಬಿಟ್ಟಿತು | ನಿಚಾಯ್ಯ—(ನನ್ನನ್ನು)
ನೋಡಿ | ಪೃಷ್ಠಾಮಯೀ—ಬೆನ್ನುನೋವಿನಿಂದ ಹಿಂಸೆಪಡುವ | ತಪ್ಪೀ ಇವ—ಕಮ್ಮಾರನು (ಬೆನ್ನುನ್ನು
ಸರಿಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಉರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ದೇಹವನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತುವಂತೆ) | ಉಜ್ಜಿಹಾತಿ—(ದೇಹವನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ
ಕೊಂಡು) ಅಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದುಬಿಟ್ಟಿತು | ರೋಚಸೀ—ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವಿಗಳೇ | ಮೇ—ನನ್ನ | ಅಸ್ಯ—
ಈ ದುಃಖವನ್ನು | ವಿತ್ತಂ—ತಿಳಿಯಿರಿ ||

(ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವನ್ನು ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು).

ಭಾವಾರ್ಥ

ಒಂದು ಸಲ ನಾನು ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಒಂದು ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ ತೋಳನು ನನ್ನನ್ನು ನೋಡಿಬಿಟ್ಟಿತು. ಅನಂತರ ಅದು ನನ್ನನ್ನು ನೋಡಿ ತಿನ್ನಲಿಚ್ಛೆಯಿಂದ ಬೆನ್ನುನೋವಿನಿಂದ ಹಿಂಸೆಪಡುವ ಕಮ್ಮಾರನು ತನ್ನ ಬೆನ್ನುನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಉರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ದೇಹವನ್ನು ಎತ್ತರಿಸಿ ಅಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಈ ತೋಳನೂ ಸಹ ತನ್ನ ದೇಹವನ್ನು ಉರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ನನ್ನನ್ನು ಅಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿತು. ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ನನ್ನ ಈ ದುಃಖವನ್ನು ತಿಳಿಯಿರಿ.

English Translation

Once a twany wolf beheld me, faring on my way, and, having seen me, rushed upon me, (rearing) as a carpenter, whose back aches (with stooping, stands erect from his work).

|| ವಿಶ್ಲೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವೃಕಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (೫-೨೧) ಆಗ ಅವರು ಮಾಸಕೃತ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವುದು ತಪ್ಪೆಂದೂ ಅದು ಮಾಸಕೃತ್ ಎಂಬ ಒಂದು ಪದವಲ್ಲವೆಂದೂ, ಮಾ ಸಕೃತ್ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಾಗಬೇಕೆಂದೂ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ಖಂಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೋಡಿ ಅನಂತರ ಖಂಡನೆಯನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸೋಣ.

ವೃಕಶಬ್ದಮಾ ಭವತಿ ವಿವೃತಜ್ಯೋತಿಷ್ಕೋ ವಾ ವಿಕೃತಜ್ಯೋತಿಷ್ಕೋ ವಾ ವಿಕ್ರಾಂತಜ್ಯೋತಿ-
ಷ್ಕೋ ವಾ | ಅರುಣ ಅರೋಚನೋ ಮಾಸಕೃತ್ಸಾಸಾನಾಂ ಚಾರ್ಥಮಾಸಾನಾಂ ಚ ಕರ್ತಾ
ಭವತಿ ಚಂದ್ರಮಾ ವೃಕಃ ಪಥಾ ಯಂತಂ ದದರ್ಶ ನಕ್ಷತ್ರಗಣಮಭಿಜಿಹೀತೇ ನಿಚಾಯ್ಕ
ಯೇನ ಯೇನ ಯೋಕ್ಷ್ಯಮಾಣೋ ಭವತಿ ಚಂದ್ರಮಾಸ್ತು ಪ್ಲು ವನ್ನಿ ವಪ್ಯ ಸ್ಯ ರೋಗೀ ಜಾನೀತಂ
ಮೇಽಸ್ಯ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಿತಿ | (ನಿ. ೫-೨೦, ೨೧).

ವೃಕನೆಂದರೆ ಚಂದ್ರನೆಂದರ್ಥ, ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ನ್ಯೂನವಾದ ಜ್ಯೋತಿ
ಯುಳ್ಳವನೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ನಕ್ಷತ್ರಗಳೊಡನೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ ಅಧಿಕವಾದ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವನೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವನ್ನು
ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.
ಈ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಅರುಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರೋಚನಃ ಸಕಲಜಗತ್ತಿಗೂ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಬೀರಿ ಮನೋಹರನಾಗಿ
ಕಾಣುವ ಎಂದರ್ಥ. ಮಾಸಕೃತ್ ಎಂದರೆ ಮಾಸಾರ್ಥಮಾಸರ್ತ್ಯಯನಸಂವತ್ಸರಾದೀನ್ ಕಾಲವಿಶೇಷಾನ್
ಕುರ್ವನ್ | ತಿಥಿವಿಭಾಗಜ್ಞಾನಸ್ಯ ಚಂದ್ರಗತ್ಯಧೀನತ್ವಾತ್ | ಮಾಸ, ಅರ್ಧಮಾಸ, ಋತು, ಅಯನ,
ಸಂವತ್ಸರ ಹೀಗೆ ಕಾಲವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನೆಂದರ್ಥ. ಅಂತಹ ಚಂದ್ರನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ನಕ್ಷತ್ರ
ಗಣವನ್ನು ನೋಡಿದನು, (ಇಲ್ಲಿ ಹಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ನಕ್ಷತ್ರಗಣಮೇವ ದದರ್ಶ ನ ಮಾಂ ಇತ್ಯನಾದರೋ ದ್ಯೋ-
ತ್ಯತೇ | ನಕ್ಷತ್ರಗಣವನ್ನು ಮಾತ್ರ ನೋಡಿದನೇ ಹೊರತು ನನ್ನನ್ನು ನೋಡಲೇ ಇಲ್ಲವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ (ಸಾ
ಭಾ.) ಇಲ್ಲಿ ಮಾಸಕೃತ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಿವರಣೆಗೂ ಶಾಕಲ್ಯರ ವಿವರಣೆಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು
ತೋರಿಸುತ್ತಾ ಸಾಯಣರು ಅತ್ರ ಮಾಸಕೃತ್ ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ ಏಕಂ ಪದಂ ಮನ್ಯತೇ, ಶಾಕಲ್ಯಸ್ತು
ಪದದ್ವಯಂ | ತಸ್ಮಿನ್ನಪ್ಯೇತಯಮರ್ಥಃ | ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತೇರ್ದುಹಿತೈಭೂತಾಃ ಸ್ವಭಾರ್ಯಾಃ ಅಶ್ವಿನ್ಯಾದ್ಯಾ-
ಸ್ತಾರಕಾಃ ಪುನಃಪುನರ್ದದರ್ಶ | ಮಾಂ ಸಕೃದೇವ ಪಶ್ಯತೀತಿ ಸಕೃದ್ವಿಷ್ಟಾ ಚೋಜ್ಜಿಹೀತೇ | ತಾರಾಭಿಃ
ಸಹೋರ್ಧ್ವಮೇವ ಗಚ್ಛತಿ | ನ ಮಾಂ ಕೂಸಾದುತ್ತಾರಯತಿ | ಅತಃ ಇದಮನುಚಿತಂ | ಇಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಯರ

ಮತದಂತೆ ಮಾಸಕೃತ್ ಎಂಬುದು ಒಂದೇ ಪದ. ಆದರೆ ಶಾಕಲ್ಯರ ಮತದಲ್ಲಿ ಇವು ಎರಡು ಪದಗಳು. ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು, ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಕನ್ಯೆಯರಾದ ಅಶ್ವಿನ್ಯಾದಿನಕ್ಷತ್ರಗಳನ್ನು (ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯರನ್ನು) ಚಂದ್ರನು ಪುನಃ ಪುನಃ ನೋಡುತ್ತಾ ನನ್ನನ್ನು ಕೊಂಚಮಾತ್ರ ನೋಡುತ್ತಾನೆ (ಮಾಂ ಸಕೃದೇವ ಪಶ್ಯತಿ). ಆಗ ನನ್ನನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡದೇ ತಾರೆಗಳೊಡನೆಯೇ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಹೊರಟುಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಕೂಪದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿದ್ದ ನನ್ನನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಇದು ಅನುಚಿತ. (ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ ನನ್ನ ಮೊರೆಯನ್ನು ಕೇಳಿರಿ.) ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಹೀಗೆ ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಕೆಲವು ದೋಷಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಪದವೂ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೆಗೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಪದಮೇಕಂ ಸಮಾದಾಯ ದ್ವಿಧಾ ಕೃತ್ವಾ ನಿರುಕ್ತವಾನ್ |

ಪುರುಷಾದಃ ಪದಂ ಯಾಸ್ತೋ ವೃಕ್ಷೇ ವೃಕ್ಷ ಇತಿ ತ್ವೈಚಿ ||

ಅನೇಕಂ ಸತ್ತಥಾ ಚಾನ್ಯದೇಕಮೇವ ನಿರುಕ್ತವಾನ್ |

ಅರುಣೋ ಮೂ ಸಕೃನ್ಮಂತ್ರೇ ಮಾಸಕೃದ್ವಿಗ್ರಹೇಣ ತು ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೧೧೧, ೧೧೨)

ಇಲ್ಲಿ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ಯಾಸ್ತುರ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ದೋಷಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಯಾಸ್ತುರು ಒಂದೇ ಪದವಾಗಿರಬೇಕಾದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಪದವನ್ನು ಎರಡು ಪದಗಳಾಗಿ ಭೇದಮಾಡುವುದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಎರಡು ಪದಗಳಾಗಿರಬೇಕಾದ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಪದವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದೂ ಸಹ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಹಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸಮಾಡಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ವೃಕ್ಷೇವೃಕ್ಷೇ ನಿಯತಾ ಮೀಮಯದ್ಗಾಸ್ತತೌ ವಯಃ ಪ್ರ ಸತಾನ್ಮೂರುಷಾದಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೭-೨೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪೂರುಷಾದಃ ಎಂಬ ಒಂದೇ ಪದವಾಗಿರಬೇಕಾದಾಗ ಅದನ್ನು ಎರಡು ಪದಗಳಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾ, ಸಕೃತ್ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಾಗಿರಬೇಕಾದಾಗ ಅದನ್ನು ಮಾಸಕೃತ್ ಎಂದು ಒಂದೇ ಪದವನ್ನಾಗಿಸಿ ಮಾಡಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಯಾಸ್ತುರ ದೋಷವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಇಂತಹ ಕೆಲವು ದೋಷಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿರುವರು. ಆದರೆ ಅವು ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಕೃತವಾದುದರಿಂದ ಅವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಉದಹರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ವೃಕಃ—ವೃಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತೋಳಿನೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಚಂದ್ರನೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥ. ಆದರೆ ಈ ಪದವನ್ನು ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಆದಿತೋಷಿ ವೃಕ ಉಚ್ಯತೇ ಯದಾವೃಜ್ಞೋ (ನಿ. ೫-೨೧) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಅಜೋಹವೀದಶ್ಚಿನಾ ವರ್ತಿಕಾ ನಾಮಾಸ್ತೋ ಯಶ್ಚೀಮಮುಂಚಿತಂ ವೃಕಸ್ಯ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೧೭-೧೬)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಕತ್ತಲನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಬೆಳಕನ್ನು ಹರಡುವುದೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವೃಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಅರ್ಥ.

ಶ್ವಾಸಿ ವೃಕ ಉಚ್ಯತೇ ವಿಕರ್ತನಾತ್ | ಕಚ್ಚುವುದರಿಂದ ಅರಣ್ಯಶ್ವಾ ಎಂದರೆ ಕಾಡುನಾಯಿಗೂ (ತೋಳ) ವೃಕವೆಂದು ಹೆಸರು, ಎಂದು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—

ವೃಕಶ್ಚಿದಸ್ಯ ವಾರಣ ಉರಾಮಥಿರಾ ವಯುನೇಷು ಭೂಷತಿ |

(ಮ. ಸಂ. ೮-೬೬-೮)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವೃಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಕಳ್ಳ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಉಜ್ಜಿಹೀತೇ—ಉದ್ಗಚ್ಛತಿ ಅಥವಾ ಅಭಿಜಿಹೀತೇ | ಎಂದರೆ ಅಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುವಂತೆ ಮೇಲಕ್ಕೆ ದ್ವಿತು ಎಂದರ್ಥ. ತನ್ನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಕಡೆಗೆ ಹೊರಡುವುದು ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ಯಹ್ವಾ ಇವ ಪ್ರ ವಯಾಮುಜ್ಜಿಹಾನಾಃ ಪ್ರ ಭಾನವಃ ಸಿಸ್ತತೇ ನಾಕಮಚ್ಛ |

(ಮ. ಸಂ. ೫-೧-೧)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉಜ್ಜಿಹಾನಾಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಕಡೆಗೆ ಹೊರಟವು ಎಂದರ್ಥ.

ಉದಾತ್ಯರ್ಜಿತೇ ಬೃಹದ್ವಾರೋ ದೇವೀರ್ಹರಣ್ಯಯೀಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೯-೫-೫)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉಜ್ಜಿಹತೇ ಎಂದರೆ ಬಾಗಿಲು ಮೇಲೆದ್ದು ತೆರೆಯಿತು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ

ನಿಚಾಯ್ಯ—ಚಾಯ್ಯ ಪೂಜಾನಿಶಾಮನಯೋಃ | ಪೂಜಿಸು ಧ್ಯಾನಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಚಾಯ್ಯ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ದರ್ಶನ ಮತ್ತು ಮನನ ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ವೈಶ್ವಾನರಂ ಮನಸಾಗ್ನಿಂ ನಿಚಾಯ್ಯಾ ಹವಿಷ್ಮಂತೋ ಅನುಷತ್ಯಂ ಸ್ವರ್ವಿದಂ |

(ಮ. ಸಂ. ೩-೨೬-೧)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನಿಚಾಯ್ಯ ಎಂದರೆ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಂತಃಕರಣದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾ ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ದುರುಗುಟ್ಟಿಕೊಂಡು ನೋಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ.

ಪೃಷ್ಠ್ಯಾಮಯೀ—ಪೃಷ್ಠಿರಿತಿ ಪೃಷ್ಠಮುಜ್ಯತೇ | ಪೃಷ್ಠವೆಂದರೆ ಬೆನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ಬೆನ್ನುನೋವು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸಕೃತ್—ಏಕಸ್ಯ ಸಕೃಚ್ಛಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯಾಭ್ಯಾನ್ವತ್ತಿಗಣನದಲ್ಲಿ (ಕ್ರಿಯೆಯ ಪೌನಃ ಪುನ್ಯದಲ್ಲಿ) ನಿಪಾತಿತನಾಗಿದೆ.

ವೃಕಃ—ವೃಜ್ಞ ವರಣೇ. ಧಾತು. ಸ್ಯವೃಭೂಶುಷಿಮುಷಿಭ್ಯಃ ಕಿತ್—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಿತ್ವವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಪಥಾ—ಪಥಿನ್ ಶಬ್ದ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಪರವಾದಾಗ ಭಸ್ಯಟೀಲೋಪಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಂತಮ್—ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ. ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಃಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲ್ಛಾಕ್. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶತ್ವವಿಗೆ ಜಾತ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ದದರ್ಶ—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಏಕವಚನರೂಪ. ಹಿ ಎಂಬುದರ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಚಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಣಲ್ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ—ಲಿತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಿಹೀತೇ—ಜಿಹಾಜ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲುಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲುವಿಕರಣ. ಶ್ಲೌ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಭೃಗಾಮಿತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಕುಹೋಶ್ಲುಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಚುತ್ವ, ಜಶ್ತ್ವ. ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿಚಾಯ್—ಚಾಯ್ ಪೂಜಾನಿಶಾಮನಯೋಃ. ಧಾತು. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿದೆಯೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಶನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಸಮಾಸೇನೇನಾ ಪೂರ್ವೇಕ್ತ್ವೋಲ್ಯಪ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಲ್ಯಬಾದೇಶ. ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿದ್ವ್ಯತ್ಯತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪುಷ್ಪಾಭ್ಯಮಯೀ—ಸ್ಪೃಶ ಸಂಸ್ಪರ್ಶನೇ. ಧಾತು. ಸ್ಪೃಶ್ಯತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ಸ್ಪೃಷ್ಟಿಃ. ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವೃಶ್ಚಭ್ರಷ್ಟ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಸ್ಪೃಶ್ಯದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟತ್ವ. ಛಾಂದಸನಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪುಷ್ಪಾವಾಮಯಃ ಪುಷ್ಪಾಭ್ಯಮಯಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಪುಷ್ಪಾಭ್ಯಮಯೀ

ಅತಃಪಿತನಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫.೨-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ಸರ್ಯದಲ್ಲಿ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ —
ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ತರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೮ ||

ಸಂಹಿತಾಶಾಸ್ತ್ರ

ಏನಾಂಗೂಷೇಣ ವಯಮಿಂದ್ರವಂತೋಽಭಿ ಸ್ಯಾಮ ವೃಜನೇ
ಸರ್ವವೀರಾಃ |

ತನ್ನೋ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣೋ ಮಾನುಹಂತಾಮದಿತಿಃ ಸಿಂಧುಃ
ಪೃಥಿವೀ ಉತ ದ್ಯೌಃ || ೧೯ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಏನಾ | ಅಂಗೂಷೇಣ | ವಯಂ | ಇಂದ್ರಃ ವಂತಃ | ಅಭಿ | ಸ್ಯಾಮ | ವೃಜನೇ |
ಸರ್ವಃ ವೀರಾಃ |

ತತ್ | ನಃ | ಮಿತ್ರಃ | ವರುಣಃ | ಮಾನುಹಂತಾಂ | ಅದಿತಿಃ | ಸಿಂಧುಃ | ಪೃಥಿ-
ವೀ | ಉತ | ದ್ಯೌಃ || ೧೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಏನಾನೇನಾಂಗೂಷೇಣಾಘೋಷಣಯೋಗ್ಯೇನ ಸ್ತೋತ್ರೇಣ ಹೇತುಭೂತೇನೇಂದ್ರವಂತೋಽನು-
ಗ್ರಾಹಕೇಣೇಂದ್ರೇಣ ಯುಕ್ತಾಃ ಸರ್ವವೀರಾಃ ಸರ್ವೈರ್ವೀರೈಃ ಪುತ್ರೈಃ ಸೌತ್ರಾದಿಭಿಶ್ಚೋಪೇತಾಃ ಸಂತೋ-

ವಯಂ ವೃಜನೇ ಸಂಗ್ರಾಮೇಭಿಷ್ಯಾಮು | ಶತ್ರುನಭಿಭವೇಮು | ತದಿವಮಸ್ಮದೀಯಂ ವಚನಂ ಮಿತ್ರಾ-
ದಯೋ ಮಮಹಂತಾಂ | ಪೂಜಯಂತು | ಪಾಲಯಂತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಉತಶಬ್ದೋ ದೇವತಾಸಮಾಚ್ಛಯೇ |
ಅತ್ರ ಯಾಸ್ತುಃ | ಅಂಗೂಷ ಸ್ತೋಮ ಅಘೋಷಃ | ಅನೇನ ಸ್ತೋಮೇನ ವಯಮಿಂದ್ರವಂತಃ |
ನಿ. ೫-೧೧ | ಇತಿ || ಏನಾ | ದ್ವಿತೀಯಾಘೋಷೇನಃ | ಪಾ. ೨-೪-೩೪ | ಇತಿ ತೃತೀಯಾಯಾನುದಮು
ಏನಾದೇಶಃ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರಾಜಾದೇಶಃ | ಚಿತ್ಸ್ರರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಂಗೂಷೇಣ |
ಅಜ್ಞಪೂರ್ವಾದ್ಭುಷೇಃ ಕರ್ಮಣಿ ಘೃಷ್ಠಾ | ಅಜ್ಞೋ ಜಕಾರಲೋಪಾಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಘೋಷಶಬ್ದಸ್ಯ
ಗೂಷಭಾವಶ್ಚ ಸ್ಯಷೋದರಾದಿತ್ವಾತ್ | ಧಾಧಾದಿನೋತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸ್ಯಾಮು | ಅಸ್ತೇಃ
ಪ್ರಾರ್ಥನಾಯಾಂ ಲಿಜಿ ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪ ಇತ್ಯಕಾರಲೋಪಃ | ಉಪಸರ್ಗಪ್ರಾದುರ್ಭ್ಯಾಮಸ್ತಿಯಂ-
ಚೈರಃ | ಪಾ. ೮-೩-೮೭ | ಇತಿ ಷಟ್ತ್ವಂ ||

ಶ್ರುತಿ ಸಹಾರ್ಥ

ಏನಾ ಅಂಗೂಷೇಣ—ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಪಠಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಈ ಸ್ತೋತ್ರದ ಸಹಾಯದಿಂದ |
ಇಂದ್ರವಂತಃ—(ಅನುಗ್ರಹ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ) ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಕೂಡಿದವರೂ | ಸರ್ವವೀರಾಃ—ಸಕಲವೀರಪುತ್ರ
ಪೌತ್ರಾದಿಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದವರೂ ಆಗಿ | ವಯಂ—ನಾವು | ವೃಜನೇ—ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ | ಅಭಿಷ್ಯಾಮು—(ಶತ್ರು
ಗಳನ್ನು) ಜಯಿಸುವಂತಾಗಲಿ | ನಃ ತತ್—ನಮ್ಮ ಈ ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯವನ್ನು | ಮಿತ್ರಃ—ಮಿತ್ರನೂ | ವರುಣಃ—
ವರುಣನೂ | ಅದಿತಿಃ—ಅದಿತಿಯೂ | ಸಿಂಧುಃ—ಸಾಗರಾಧಿದೇವತೆಯೂ | ಪೃಥಿವೀ—ಪೃಥಿವಿಯೂ | ಉತ—
ಮತ್ತು | ಘೋಷಃ—ದ್ವ್ಯಲೋಕವೂ | ಮಮಹಂತಾಂ—ಪಾಲಿಸಲಿ |

ಭಾಷಾರ್ಥ

ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಪಠಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ನಮ್ಮ ಈ ಸ್ತೋತ್ರದ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಾವು ಅನುಗ್ರಾಹಕನಾದ
ಇಂದ್ರನೊಡಗೂಡಿದವರಾಗಿಯೂ ವೀರರಾದ ಸಕಲ ಪುತ್ರ ಪೌತ್ರಾದಿ ಬಲದೊಡನೆ ಕೂಡಿದವರಾಗಿಯೂ ಸಹ ಆಗಿ
ನಾವು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುವಂತಾಗಲಿ. ನಮ್ಮ ಈ ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯವನ್ನು ಮಿತ್ರನೂ, ವರುಣನೂ,
ಅದಿತಿಯೂ, ಸಾಗರಾಧಿದೇವತೆಯೂ ಪೃಥಿವಿಯೂ ಮತ್ತು ದ್ವ್ಯಲೋಕವೂ ಪಾಲಿಸಲಿ.

English Translation

By this recitation may we, becoming possessed of Indra, and strong
with multiplied progeny, overcome our foes in battle; and may Mitra, Varun,
Adivi,—ocean, earth and heaven be gracious to us in this (request).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅಂಗೂಷ್ಠೇಣ—ಅಂಗೂಷ್ಠಃ ಸ್ತೋಮಂ ಅಘೋಷಃ | (ನಿ. ೫-೧೧) ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಪರಿಸರಿಸಿಕೊಂಡ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಅಂಗೂಷ್ಠವೆಂದು ಹೆಸರು, ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಋಕ್ಯನ್ನೇ ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಸೋಮ ಮತ್ತು ಸ್ತೋಮ ಎಂಬ ಎರಡರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದೆಂದಿದ್ದಾರೆ. ಇದಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಉಳಿದ ಪದಗಳಿಗೂ ಎರಡರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಸೋಮವೆಂದರ್ಥವಾದರೆ ಕೂಪೇ ಪ್ರಕಲ್ಪಿತೇನ ಸೋಮೇನ ಭಾವಿಯಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಸೋಮದಿಂದ ಎಂದೂ, ವೃಜನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೃಜ್ಯತೇ ದೋಷೈಃ ಇತಿ ವೃಜನಃ ಯಜ್ಞಃ | ಯಜ್ಞವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬೇಕು. ಆದರೆ ಅಂಗೂಷ್ಠ ಶಬ್ದವು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹತ್ತಾರುಸಲ ಬಂದಿದೆ. ಅವೆಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂಬರ್ಥವೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಿಶ್ಚಯವೇ ಅಸ್ಯರೋದಸೀ ಎಂದು ಮೊರೆಯಿಡುವುದರಿಂದ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಪರಿಸುವ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು.

ವೃಜನೇ—ವೃಜನ ಶಬ್ದವು ಬಲನಾನುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಸೇನಾದಿಲಕ್ಷಣೇನ ಬಲೇನ ಯುಕ್ತೇ ಸಂಗ್ರಾಮೇ | ಸೇನಾರೂಪವಾದ ಬಲದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ.

ಅಭಿಷ್ಯಾಮ—ಶಕ್ರೋನಭಿಭವೇಮ | ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುವಂತಾಗಲಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ.

|| ಸ್ಯಾ ಕರಣಸುಕಿಯಾ ||

ಏನಾ—ಇದಮ್ ಶಬ್ದ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಟಾವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ ದ್ವಿತೀಯಾ ಟೌ ಸ್ವೇನಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಏನಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಟಾಜಿಸಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನಾದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಚಾದೇಶ. ಇದು ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆಜ್ಞೋಷೇಣ—ಸುಷಿರ್ ಅವಿಶಬ್ದನೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಆಜ್ ಪೂರ್ವವಾಗಿರುವಾಗ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಘೌಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಜ್‌ನಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಜಕಾರಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ ಬಂದು ಘೋಷ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಪೃಷೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪೃಷೋದರಾದೀನಿ ಯಥೋಪದಿಷ್ಟಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೦೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಗೂಷ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಥಾಥಘೌಷ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

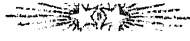
ಇಂದ್ರವಂತಃ—ಇಂದ್ರಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಇಂದನಾನ್ ತದಸ್ಯಾಸ್ತೀ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾದುಸಧಾಯಾಶ್ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಮತುಸ್ ಬಂದುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಸ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನರೂಪ.

ಸ್ಯಾಮು—ಅಸ ಭುವಿ. ಧಾತು. ನಿಧಿನಿಮಂತ್ರಣಾ — (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥನಾರೂಪ ಅರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಲಿಜ್. ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಂಜತಃ

(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಜಾತ್ಯಾತಿ ದೇಶಬರುವುದರಿಂದ ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಲಿಜಿಗೆ ಯಾಸುಟಾಗಮ. ಲಿಜಃ ಸಲೋಪೋಽನಂತೈಸ್ಯ—(ಪಾ.ಸೂ. ೭-೨-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಭಿ+ಸ್ಯಾಮ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಪಸರ್ಗಪ್ರಾದುರ್ಭ್ಯಾಮಸ್ತಿಯರ್ಚಾಪರಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ ಷತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸರ್ವವೀರಾಃ—ಸರ್ವೇ ವೀರಾಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಸರ್ವವೀರಾಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ.ಸೂ ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಈ ಹಿಂದೆ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಗಳಾಗಿವೆ. || ೧೯ ||

ನೂರ ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತಿಯಾದುದು.

ನೂರಆರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಜೋಡಶೇನುನಾಕೇ ಸಪ್ತದಶಸೂಕ್ತಾನಿ | ತತ್ರೇಂದ್ರಮಿತಿ ಸಪ್ತರ್ಚಂ ಪ್ರಥಮಂ ಸೂಕ್ತಂ |
ಆತ್ರಾನುಕ್ರಮ್ಯತೇ | ಇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ಸಪ್ತ ತ್ರಿಷ್ಟುಬಂತಮಿತಿ | ಅನುವರ್ತಮಾನತ್ಯಾತ್ಮತ್ವ ಋಷಿಃ |
ತ್ರಿತಸ್ತು ವ್ಯಾವಿಶಿಷ್ಟತ್ವಾತ್ತ್ವತ್ವೈವ ವಿಕಲ್ಪಿತೋ ನಾನುವರ್ತತೇ | ಅಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ | ಶಿಷ್ಟಾಸ್ತ್ರಿಷ್ಟುಬಂತ-
ಪರಿಭಾಷಯಾ ಜಗತ್ಯಃ | ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ದೇವತೇತ್ಯುಕ್ತಂ | ವಿನಿಯೋಗೋ ಲೈಂಗಿಕಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಈ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರನೆಯ ಅನುವಾಕವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗು ವುದು. ಈ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ (೧೦೬-೧೧೫) ಹತ್ತು ಸೂಕ್ತಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಮೊದಲನೆಯದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಏಳು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ

ಸಪ್ತ ತ್ರಿಷ್ಟುಬಂತಮಿತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಕುತ್ಸನು ಋಷಿಯು. ಅಥವಾ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ತ್ರಿತನೂ ಋಷಿಯಾಗಬಹುದು. ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೇ ದೇವತೆಯು. ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ಪಾಛಂದಸ್ಸಿನವು. ಉಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸಿನವು. ವಿನಿಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವು.

—:೦:—

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೦೬

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೧೬ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೦೬ ॥

॥ ಆಸ್ತಕ—೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೭ ॥ ವರ್ಗ—೨೪ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ— ೭ ॥

॥ ಋಷಿ—ಕುತ್ಸ ಅಂಗೀರಸಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ ॥

॥ ಛಂದಃ—೧-೬ ಜಗತೀ | ೭ ತಿಷ್ಟುಪ್ ॥

ಸಹಿತಾಪಾಠಃ

ಇಂದ್ರ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣಮಗ್ನಿಮೂತಯೇ ಮಾರುತಂ ಶರ್ದೋ

ಅದಿತಿಂ ಹವಾಮಹೇ |

ರಥಂ ನ ದುರ್ಗಾದ್ವಸವಃ ಸುದಾನನೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾನ್ನೋ ಅಂಹ-

ಸೋ ನಿಷ್ಪಿಪರ್ತನ ॥ ೧ ॥

ಪದವಾಕಃ.

ಇಂದ್ರಂ | ಮಿತ್ರಂ | ವರುಣಂ | ಅಗ್ನಿಂ | ಊತಯೇ | ಮಾರುತಂ | ಶರ್ಧಃ |

ಅದಿತಿಂ | ಹವಾಮಹೇ |

ರಥಂ | ನ | ದುಃ | ಗಾತ್ | ವಸವಃ | ಸು | ದಾನವಃ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ನಃ | ಅಂ-

ಹಸಃ | ನಿಃ | ಸಿಸರ್ತನ || ೧ ||

ಸಾಯಂಜಿಭಾಷ್ಯಂ

ಊತಯೇ ರಕ್ಷಣಾಯ ವಯಮಿಂದ್ರಾದೀನ್ಮಾರುತಂ ಶರ್ಧೋ ಮರುತ್ಸಮೂಹರೂಪಂ ಬಲಂ
ಚ ಹವಾಮಹೇ | ಅದ್ವಯಾಮಹೇ | ವಸವೋ ನಿವಾಸಯಿತಾರಃ ಸುದಾನವಃ ಶೋಭನದಾನಾ ಇಂದ್ರಾ-
ದಯೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಸ್ಮಾದಂಹಸಃ ಸಾಪಾನೋಽಸ್ಮಾನ್ನಿಷ್ಠಿಸರ್ತನ | ನಿರ್ಗಮಯ್ಯ ಪಾಲಯತ | ತತ್ರ
ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ರಥಂ ನ ದುರ್ಗಾತ್ | ಗಂತುಮಶಕ್ಯಾನ್ನಿವೋನ್ನತಾತ್ಸ್ಥಾನಾತ್ಪರಥಯೋ ಯಥಾ ರಥಂ
ಪಾಲಯಂತಿ | ತದ್ವತ್ | ಪಿಸರ್ತನ | ಪೃ ಇತ್ಯೇಕೇ | ಲೋಟ ತಪ್ತನಪ್ತನಥನಾಶ್ಲೇತಿ ತಸ್ಯ ತನಬಾ-
ದೇಶಃ | ಪಿತ್ವೇನ ಜಿತ್ವಾಭಾವಾದ್ಗುಣಃ | ಅರ್ತಿಸಿಸರ್ತೋಶ್ಲೇತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೇತ್ಯಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ವಯಂ—ನಾವು) | ಊತಯೇ—ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನೂ | ಮಿತ್ರಂ—
ಮಿತ್ರನನ್ನೂ | ವರುಣಂ—ವರುಣನನ್ನೂ | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ | ಮಾರುತಂ—ಮರುತ್ತುಗಳ | ಶರ್ಧಃ—
ಸಂಘಾತ (ಸಮೂಹ) ರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ | ಅದಿತಿಂ—ಅದಿತಿಯನ್ನೂ | ಹವಾಮಹೇ—ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ
ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ | ವಸವಃ—ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸುವವರೂ | ಸುದಾನವಃ—ಅತ್ಯಂತ ಔದಾರ್ಯವುಳ್ಳ
ವರೂ ಆದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳು | ದುರ್ಗಾತ್—ಇಕ್ಕಟ್ಟಾದ ಕಣಿವೆಯ ಮಾರ್ಗದಿಂದ | ರಥಂ ನ —(ಸಾರಥಿಯು)
ರಥವನ್ನು ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಹೊಡೆದು ಹೊರಕ್ಕೆ ತರುವಂತೆ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ ಅಂಹಸಃ—ಸಮಸ್ತ
ವಾದ ಪಾಪದಿಂದಲೂ | ನಿಷ್ಠಿಸರ್ತನ—ಮುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ರಕ್ಷಿಸಲಿ |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ನಾವು ಇಂದ್ರನನ್ನೂ, ಮಿತ್ರನನ್ನೂ, ವರುಣನನ್ನೂ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ಮರುತ್ತುಗಳ
ಸಂಘಾತರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಅದಿತಿಯನ್ನೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ. ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸುವವರೂ
ಅತ್ಯಂತ ಉದಾರಿಗಳೂ ಆದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳು ಇಕ್ಕಟ್ಟಾದ ಕಣಿವೆಯ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಸಾರಥಿಯು ರಥವನ್ನು ಸುರಕ್ಷಿತ
ವಾಗಿ ಹೊಡೆದು ಹೊರಕ್ಕೆ ತರುವಂತೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಸಮಸ್ತವಾದ ಪಾಪದಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

English Translation

We invoke, for our preservation, Indra, Mitra, Varuna, Agni, the might of the Maruts and Aditi; may they, who are bountiful and bestowers of dwelling, extricate us from all sins, as a chariot from a defile.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಮಾರುತೇಂ ಶರ್ಧಃ—ಶರ್ಧ ಶಬ್ದವು ಬಲ ನಾನುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ.೩-೯) ಇಲ್ಲಿ ಮರುತ್ಸಮೂಹ ರೂಪಂ ಬಲಂ | ಮರುತ್ಸುಗಳ ಸಂಘಾತರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದರ್ಧ.

ಸಪ್ತ ಸಪ್ತ ಹಿ ಮಾರುತೋ ಗಣಸ್ತಸ್ಮಾನ್ನಾರುತೇ ಸಪ್ತಕಪಾಲಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೫-೧-೧೩)

ಸಪ್ತ ಸಪ್ತ ಹಿ ಮಾರುತೋ ಗಣಃ ಸರ್ವಮೇವೈತೇನ ರಥಂ ಪ್ರೀಣಾತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೫-೪-೩-೧೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಮರುತ್ಸುಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಗುಂಪಾಗಿಯೇ ಇರುವರೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆ ವಿಧವಾದ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಜೈತನ್ಯವೂ ಶಕ್ತಿಯೂ ಸಹಜವಾಗಿರುವುದು. ಶರ್ಧಃ ಎನ್ನುವ ಪದವು ಆ ಸಂಘ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಪರ್ಯಾಯಪದವಾಗಿದೆ. ಈ ಪದವು ಸಕಾರಾಂತನವುಂಸಕಲಿಂಗವಲ್ಲೂ ಅಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗವಲ್ಲೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ೫-೫೬-೯, ೨-೩೦-೧೧, ೭-೫೬-೮ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಅಕಾರಾಂತ ವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ೧-೩೭-೧ ಇತ್ಯಾದಿ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಕಾರಾಂತವಾಗಿದೆ. ಈ ಪದವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮರುತ್ಸುಗಳ ಪರವಾಗಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೂ ಸಹ ಕೆಲವುಸಲ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಶೃಣೋತು ನೋ ದೈವ್ಯಂ ಶರ್ಧೋ ಅಗ್ನಿಃ ಶೃಣ್ವಂತು ನಿಶ್ವೇ ಮಹಿಷಾ ಅಮೂರಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೪೪-೫)

ಸ ಆ ವಹ ದೇವತಾತಿಂ ಯವಿಷ್ಯ ಶರ್ಧೋ ಯದದ್ಯ ದಿವ್ಯಂ ಯಜಾಸಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧೯-೪)

ಅಸ್ತು ಶ್ರೌಷಟ್ ಪುರೋ ಅಗ್ನಿಂ ಧಿಯಾ ದಧ ಆ ನು ತಚ್ಚರ್ಧೋ ದಿವ್ಯಂ ವೃಣೇಮಹ ಇಂದ್ರ-
ನಾಯೋ ವೃಣೇಮಹೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೯-೧)

ಇವೆಲ್ಲಾ ದೈವಂ ಶರ್ಧಃ, ದಿವ್ಯಂ ಶರ್ಧಃ ಎಂದರೆ ದೇವತಾತ್ಮಕವಾದ ಸಂಘತಕ್ತಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಉಳಿದ ಲೌಕಿಕವಾದ ಗುಂಪನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಾಗಲೂ ಸಹ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಇರುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ತಂ ನಃ ಶರ್ಧಂ ರಥಾನಾಂ ತ್ವೇಷಂ ಗಣಂ ಮಾರುತೇಂ ನವ್ಯಸೀನಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೫೨-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ರಥಗಳ ಸಾಮೂಹಿಕ ಶಕ್ತಿಯೆಂದೂ,

ಅನಾಸಾಂ ಮಘವಜ್ಞಾಹಿ ಕರ್ಥೋ ಯಾತುಮತೀನಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೩-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಯುಧಗಳ ಅಥವಾ ಹಿಂಸಾಕಾರಕರ ಶಕ್ತಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಶರ್ಧ ಶಬ್ದವು ಬರುವ ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಮಾರುತನಾದ ಶರ್ಧವೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವಿದೆ.

ಸುದಾನವಃ—ಶೋಭನದಾನಾಃ ಇಂದ್ರಾದಯಃ | ಅತ್ಯಂತ ಉದಾರವಾಗಿ ದಾನಮಾಡತಕ್ಕ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಸುದಾನವಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ರಸಭರಿತರು ಅಥವಾ ರಸದಾತರು ಎಂಬರ್ಥವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಪದವು ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಕೆಲವುಕಡೆ ರಸದಾತರು ಎಂದರೆ ಉತ್ತಮ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕವನ್ನು ಸುರಿಸುವವರು ಎಂದಾಗಬಹುದು.

ಸಿಂಘಂತ್ಯಪೋ ಮರುತಃ ಸುದಾನವಃ ಪಯೋ ಘೃತವದ್ವಿಜಘೇಷ್ಠಾಭುವಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೪-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. (ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ಜೀರದಾನು ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವೂ ಉಂಟು). ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವಾದರೂ ಸಹ ದೇವತೆಗಳ ಔದಾರ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಉದಾರವಾದ ದಾನವು ದೇವತೆಗಳ ಕಾರ್ಯವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞಕರ್ತರ ಪರವಾಗಿಯೂ ಆಗಿರಬಹುದು.

ಇಷಂ ಪೃಂಚಂತಾ ಸುಕೃತೇ ಸುದಾನವ ಆ ಬರ್ಹಿಃ ಸೀದತಂ ನರಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೪೭-೮)

ಸೇದಗ್ನೇ ಅಸ್ತು ಸುಭಗಃ ಸುದಾನುರ್ಯಸ್ತಾ ನಿತ್ಯೇನ ಹವಿಷಾ ಯ ಉಕ್ಥೈಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೪-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ದಾನಿಗಳೆಂದು ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ೧೦-೪೩-೭ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ದಾನು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೋಮರಸವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಇದಲ್ಲದೆ—

ಉತ್ತರಾ ಸೂರಧರಃ ಪುತ್ರೇ ಆಸೀದ್ವಾನುಃ ಶಯೇ ಸಹವತ್ಸಾನ ಭೇನುಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೨-೯)

ಸಹದಾನುಂ ಪುರುಹೂತೇ ಕ್ಷಿಯಂತಮಹಸ್ತಮಿಂದ್ರ ಸಂ ಪಿಣಿಕ್ಕುಣಾರುಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೦-೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸುವೆಂದರೆ ವೃತ್ತಮಾತೆಯಾದ ಅಸುರಪ್ರಿಯಿಂದರ್ಥ. ಅದರ ಸುದಾನವಃ ಎಂದಿರುನಾಗ ಉದಾರನಾದ ದಾನಿಗಳು ಎಂದರ್ಥವಿದ್ದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಅವರ ಔದಾರ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯೆ

ಊತಯೇ—ಊತಿಯೂತಿಜೂತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾದ ಕ್ಷಿನ್ನಂತದೊಡನೆ ನಿಸ್ಸಾತವಾಗಿದೆ. ಚತುರ್ಥೀವಿಕವಚನರೂಪ.

ಹವಾಮಹೇ—ಹ್ವೇಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡುತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಹಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಟಿತಆತ್ಮ—**ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. **ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—**ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ಪವರನಾದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪದಿಂದ ಉಕಾರವಿರುವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಶಪ್ಪ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ. ಅನಾದೇಶ. ಅದಂತಾಂಗವಾದುದರಿಂದ ಅತೋ ದೀರ್ಘೋ ಯೇಜ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದುರ್ಗಾತ್—ದುಃಖೇನ ಗಚ್ಛತಿ ಆತ್ರ ಇತಿ ದುರ್ಗಃ. ಗಮಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸುದುರೋರಧಿಕರಣೇ—ವಾ. ೨೦೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಡ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ (ಅನ್) ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಆಂತೋದಾತ್ತವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಸವಃ—ವಸ ನಿವಾಸೇ ಧಾತು. **ಶ್ವಾಸ್ತೃಷ್ಣಿಹಿತೃಪ್ಯಸಿ—**(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಂಬುಧ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಿಪರ್ತನ—ಪ್ತಾ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಪೃ ಇತ್ಯೇಕೇ. ಲೋಪ್ ನುಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಲಜ್ಜದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ **ತಸ್ಯಥಸ್ಯಥ—**(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಾದೇಶ. **ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲೂಕ—**(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲೂಕವಿಕರಣ. **ಶ್ಲಾ—**ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. **ಆರ್ತಿ ಸಿಸರ್ತೋಶ್ಚ—**(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ. **ತಪ್ತನಪ್ತನಫನಾಶ್ಚ—**(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ತನಬಾದೇಶ. ಅದು ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಜಾತ್ಯಾತಿ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಪಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತ್ಯಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ **ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥ—**ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. **ಉರಣ್ವಸರಃ—**ಎಂಬುದರಿಂದ ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. **ಸಿಸರ್ತನ** ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧ ||

— ೨೦೧೬ —

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತ ಆದಿತ್ಯಾ ಆ ಗತಾ ಸರ್ವತಾತಯೇ ಭೂತ ದೇವಾ ವೃತ್ರ-

ತೂರ್ಯೇಷು ಶಂಭುವಃ |

ರಥಂ ನ ದುರ್ಗಾದ್ವಸವಃ ಸುದಾನವೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾನ್ನೋ ಅಂಹ-

ಸೋ ನಿಷ್ಠಿಪರ್ತನ || ೨ ||

| ಪಾಠಪಾಠಃ |

ತೇ | ಆದಿತ್ಯಾಃ | ಆ | ಗತ | ಸರ್ವತಾತಯೇ | ಭೂತ | ದೇವಾಃ | ವೃತ್ರ-

ತೂರ್ಯೇಷು | ಶಂಭುವಃ |

ರಥಂ | ನ | ದುಃ | ಗಾತ್ | ವಸವಃ | ಸು | ದಾನವಃ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ನಃ | ಅಂ-

ಹಸಃ | ನಿಃ | ನಿಪರ್ತನ || ೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಆದಿತ್ಯಾ ಅದಿತೇಃ ಪುತ್ರಾ ದೇವಾಃ | ತೇ ಯೂಯಂ ಸರ್ವತಾತಯೇ ಸರ್ವೇವೀರಪುರುಷೈ
 ಸ್ತತಾಯ ವಿಸ್ತಾರಿತಾಯ ಯುದ್ಧಾಯ | ಯುದ್ಧೇಽಸ್ಮಾಕಂ ಸಾಹಾಯ್ಯಂ ಕರ್ತುಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಆ ಗತ |
 ಆಗಚ್ಛತ | ಅಸಿ ಚ ವೃತ್ರತೂರ್ಯೇಷು | ಸಂಗ್ರಾಮನಾನ್ವೃತತ್ | ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ಶಂಭುವಃ ಸುಖಸ್ಯ
 ಭಾವಯಿತಾರೋ ಭೂತ | ಭವತ || ಗತ | ಗಮೇರ್ಲೋಟಿ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಆದಿತ್ಯಾಃ—ಅದಿತೀಪುತ್ರರಾದ | ದೇವಾಃ—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ | ತೇ—ಆ ನೀವು | ಸರ್ವತಾತಯೇ—
 ಸಕಲವೀರಪುರುಷರಿಂದಲೂ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ | ಆ ಗತ—(ನಮ್ಮ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ) ಬನ್ನಿರಿ. (ಮತ್ತು) |
 ವೃತ್ರತೂರ್ಯೇಷು—ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ | ಶಂಭುವಃ—(ನಮಗೆ) ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವರಾಗಿ | ಭೂತ—

ಆಗಿರಿ | ದುರ್ಗಾತ್—ಇಕ್ಕಟ್ಟಾದ ಕಣಿವೆಯ ಮಾರ್ಗದಿಂದ | ರಥಂ ನ—(ಸಾರಥಿಯು) ರಥವನ್ನು ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಹೊಡೆದುತರುವಂತೆ | ವಸವಃ—ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸುವವರೂ | ಸುದಾನವಃ—ಅತ್ಯಂತ ಉದಾರಿಗಳೂ ಆದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ ಅಹಸಃ—ಸಮಸ್ತವಾದ ಪಾಪದಿಂದಲೂ | ನಿಷ್ಪಿತರ್ತನ—ಬಿಡುಗಡೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ರಕ್ಷಿಸಲಿ. |

ಭಾಷಾರ್ಥ

ಅದಿತಿಪುತ್ರರಾದ ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಸಕಲವೀರರೊಡನೆಯೂ ಸಕಲ ವೀರಪುರುಷರಿಂದಲೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಬನ್ನಿರಿ. ಮತ್ತು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವರಾಗಿ ಆಗಿರಿ. ಇಕ್ಕಟ್ಟಾದ ಕಣಿವೆಯ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಸಾರಥಿಯು ರಥವನ್ನು ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಹೊಡೆದುಹೊರಕ್ಕೆ ತರುವಂತೆ ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸುವವರೂ, ಅತ್ಯಂತ ಉದಾರವಾಗಿ ದಾನಮಾಡುವವರೂ ಆದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ಸಮಸ್ತವಾದ ಪಾಪದಿಂದಲೂ ಬಿಡಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

English Translation

Sons of Aditi, come with all (your hosts) to battle; be to us the cause of happiness in combats, and may they, who are bountiful and bestowers of dwellings, extricate us from all sin as a chariot from a defile.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಅದಿತಿಯನ್ನೂ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸಕಲವಾದ ಆದಿತ್ಯರನ್ನೂ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಕರೆದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯಾಃ ಎಂದರೆ ಅದಿತೀಃ ಪುತ್ರಾಃ ದೇವಾಃ ಅದಿತಿ ಪುತ್ರರಾದ ದೇವತೆಗಳೆಂದರ್ಥ. ಅದಿತಿಯು ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ದೇವತೆಯೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವಿಷಯ. (ಆದರೆ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಈ ಪದವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಆ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಇದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು). ಈ ದೇವತೆಯ ಸ್ವರೂಪವು ಅನಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದೊಂದು ಕಡೆ ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಅದಿತಿಗೂ ಆದಿತ್ಯರಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಆದಿತ್ಯರ ಸಂಖ್ಯೆಯೆಷ್ಟು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಸಹ ಇದೇ ಭಾಗದ ಪೀಠಿಕಾಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಆದಿತ್ಯಾಃ—ಆದಿತ್ಯಃ ಕಸ್ಮಾದಾದತ್ತೇ ರಸಾನಾದತ್ತೇ ಭಾಸಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಮಾದೀಪ್ತೋ ಭಾಸಾ ಇತಿ ವಾದಿತೀಃ ಪುತ್ರ ಇತಿ ವಾ | (ನಿ. ೨-೧೩) ರಸಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ (ಹೀರುತ್ತಾನೆ) ಎಂದಾಗಲಿ, ಜ್ಯೋತಿರ್ನುಂಡಲಗಳ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ (ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಮರೆಸುತ್ತಾನೆ) ಎಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅದಿತಿ ಪುತ್ರನೆಂದಾಗಲಿ ಆದಿತ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಪರ್ಯಾಯಶಬ್ದವಾದಾಗಲೆಲ್ಲಾ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯಾಃ ಎಂದು ಬಹುನಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯಶಬ್ದವು ಸೂರ್ಯನಿಗೇ ಅಲ್ಲದೇ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರೇ ಇವನ್ನು ವಿಸರಿಸಿ

ಸುತ್ತಾ ಏವಮನ್ಯಾಸಾಮುಹಿ ದೇವತಾನಾಮಾದಿತ್ಯಪ್ರನಾಹಾಃ ಸ್ತುತಯೋ ಭವಂತಿ ತದ್ಯಥೈತನ್ನಿತ್ರೆಸ್ಯ
ವರುಣಸ್ಯಾರ್ಯಮ್ಲೋ ದಕ್ಷಸ್ಯ ಭಗಸ್ಯಾಂಶಸ್ಯೇತಿ (ನಿ. ೨-೧೩). ಆದಿತ್ಯಪರವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳು ಮಿತ್ರನಿಗೂ
ವರುಣನಿಗೂ, ಅರ್ಯಮನಿಗೂ, ದಕ್ಷನಿಗೂ, ಭಗನಿಗೂ, ಅಂಶನಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಸಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನೂ
ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯಪರವಾದ

ಇಮಾ ಗಿರ ಆದಿತ್ಯೇಭ್ಯೋ ಘೃತಸ್ಯೋ ಸನಾದ್ರಾಜಭ್ಯೋ ಜುಹ್ವಾ ಜುಹೋಮಿ |

ಶೃಣೋತು ಮಿತ್ರೋ ಅರ್ಯಮಾ ಭಗೋ ನಸ್ತು ವಿಜಾತೋ ವರುಣೋ ದಕ್ಷೋ ಅಂಶಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೬-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತೆನಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರ, ಅರ್ಯಮ, ಭಗ, ವರುಣ, ದಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅಂಶ ಎಂಬುದಾಗಿ ಆದಿತ್ಯರು ಆರು ಮಂದಿಯೆಂದು
ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಅನ್ಯಾ ಪುತ್ರಾಸೋ ಆದಿತೇರ್ಯೋ ಜಾತಾಸ್ತನ್ಯ ೧ ಸ್ವರಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೨-೮)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತೆನಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಪುತ್ರರು ಎಂಟುಮಂದಿಯೆಂದು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಈಗ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರ
ಸಂಖ್ಯೆಯು ಹನ್ನೆರಡಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಬೆಳೆಯಿತೆಂದು ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಡನೆ ಪೀಠಿಕಾಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ ಅನೇಕ
ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯನ್ನೂ ಆದಿತ್ಯರನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಇಂದ್ರ ಇಂದ್ರಿಯೈರ್ಮರುತೋ ಮರುದ್ಧಿರಾದಿತ್ಯೈರ್ನೋ ಅದಿತಿಃ ಶರ್ಮ ಯಂಸತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೭-೨)

ಆದಿತ್ಯೈರ್ನೋ ಅದಿತಿಃ ಶೃಣೋತು ಯಚ್ಚಂತು ನೋ ಮರುತಃ ಶರ್ಮ ಭದ್ರಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೪-೨೦)

ವಿಶ್ವ ಆದಿತ್ಯಾ ಅದಿತೇ ಸಜೋಷಾ ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ ಶರ್ಮ ಬಹುಲಂ ವಿ ಯಂತ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೫೧-೫)

ತಾ ಆ ವಿವಾಸ ನಮಸಾ ಸುವೃತ್ತಿಭಿರ್ಮಹೋ ಆದಿತ್ಯಾ ಅದಿತಿಂ ಸ್ವಸ್ತಯೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೩-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯನ್ನು ಅವಳ ಪುತ್ರರಾದ ಆದಿತ್ಯರನ್ನೂ ಸಹ ಜೊತೆಯಾಗಿ ಸೇರಿಸಿ ಅವರ
ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಅವರಿಂದ ಲಭಿಸಬೇಕಾದ ಸೌಖ್ಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಸರ್ವತಾತಯೇ—ಸರ್ವೈರ್ನೀರಪುರುಷೈಸ್ತುತಾಯಾ ವಿಸ್ತಾರಿತಾಯಾ ಯುದ್ಧಾಯಾ | ಸಕಲ ನೀರಪುರು
ಷರೂ ಸೇರಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿರುವ ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರೆ ಯುದ್ಧೇ ಅಸ್ಮಾಕಂ ಸಾಹಾಯ್ಯಂ ಕರ್ತುಂ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ
ನಮಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ, ಸರ್ವತಾತಾ ಎನ್ನುವ ಪದವು
ಯಜ್ಞ ಪರವ್ಯಯವಾಗಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ದೇವಾನಾಂ ದೂತಃ ಪುರುಧ ಪ್ರಸೂತೋಽಸಾಗಾನ್ನೋ ವೋಚತು ಸರ್ವತಾತಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೪-೧೯)

ಶತತಮಂ ವೇಶ್ಯಂ ಸರ್ವತಾತಾ ದಿವೋದಾಸನುತಿಥಿಗ್ನಂ ಯದಾವಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೬-೨)

ರಾಯೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಸರ್ವತಾತೇಳೇ ತೋಕಾಯ ತನಯಾಯ ಶಂ ಯೋಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೬೯-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ೬-೧೫-೧೮ ; ೭-೧೮-೧೯ ಇತ್ಯಾದಿಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸರ್ವತಾತಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಯಜ್ಞಪರ್ವಾಯವಾಗಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸರ್ವಾಸು ಕರ್ಮತತಿಷ್ಠು ಸಕಲ ಯಜ್ಞಗಳ ಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. (ನಿ. ೧೧-೨೪). ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಸರ್ವಸ್ಮಿ ಅಸ್ಮದ್ವ್ಯಾಗಾಯ ಅಥವಾ ಸರ್ವಸ್ಮಿ ಯಾಗಸಂತತ್ಯೈ ಎಂದೇ ಅರ್ಥವಾದಿದ್ದಾರೆ ಆದರೆ, ವೃತ್ತತೋರ್ಮೇಷು ಎಂಬುದು ಸಂಗ್ರಾಮ ಸಂಬಂಧವಾದುದರಿಂದ ಸಾಯಣರು ಯುದ್ಧಾಯ ಎಂದು ಹೇಳುವುದೂ ಉಚಿತವಾಗಬಹುದು.

ವೃತ್ತತೋರ್ಮೇಷು—ವೃತ್ತತೋರ್ಮೇಷು ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯)

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಆದಿತ್ಯಾಃ—ಆದಿತೇಃ ಅಸತ್ಯಾನಿ ಪುನಾಂಸಃ ಆದಿತ್ಯಾಃ ದಿತೈದಿತ್ಯಾದಿತೈಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತದ್ವಿತೇಷ್ಟಚಾನಾದೇಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ. ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗತೆ—ಗಮ್‌ಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಲಜ್ಯದ್ಭಾವದಿಂದ ಥಕ್ಕೆ ತಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೇ ಲುಕ್. ಆದುದರಿಂದ ಛತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜಿತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭೂತೆ—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೇ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜಿತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ತಂಭುವಃ—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಅಂತರ್ಭಾವಿತ ಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಶಮ್ ಉಪ ಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ—(ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಅನಂತು ನಃ ಪಿತರಃ ಸುಪ್ರವಾಚನಾ ಉತ ದೇವೀ ದೇವಪುತ್ರೇ
ಋತಾವೃಧಾ ।

ರಥಂ ನ ದುರ್ಗಾದ್ವಸವಃ ಸುದಾನವೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾನ್ನೋ ಅಹಃ
ಸೋ ನಿಷ್ಪಿನರ್ತನ ॥ ೩ ॥

ಪದಪಾಠಃ

ಅನಂತು । ನಃ । ಪಿತರಃ । ಸುಪ್ರವಾಚನಾಃ । ಉತ । ದೇವೀ ಇತಿ । ದೇವ-
ಪುತ್ರೇ ಇತಿ ದೇವಃ ಪುತ್ರೇ । ಋತಃ ವೃಧಾ ।

ರಥಂ । ನ । ದುಃಃ ಗಾತ್ । ವಸವಃ । ಸುಃ ದಾನವಃ । ವಿಶ್ವಸ್ಮಾನ್ । ನಃ । ಅಂ-
ಹಃ । ಸೋ । ನಿಃ । ಪಿನರ್ತನ ॥ ೩ ॥

ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ

ನೋಽಸ್ಮಾನ್ನಿತರೋಽಗ್ನಿಷ್ವಾತ್ಮಾದಯೋವಂತು । ರಥಂತು । ಕೀದೃಶಾಃ । ಸುಪ್ರವಾಚನಾಃ ।
ಸುಖೇನ ಪ್ರವಕ್ತುಂ ಸ್ತೋತುಂ ಶಕ್ಯಾಃ । ಉತಾಪಿ ಚ ದೇವಪುತ್ರೇ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇ ಪುತ್ರಸ್ಥಾನೀಯಾ
ಯಯೋಸ್ತೇ ಋತಾವೃಧಾ ಋತಸ್ಯ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನಾ ವರ್ಧಯಿತ್ವೈ ದೇವೀ ದೇವನಾದಿ-
ಗುಣಯುಕ್ತೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಸ್ಥಾನೈಕ್ಷತಾಂ । ಅನ್ಯತ್ಸಮಾನಂ ॥ ದೇವೀ । ನಾ ಛಂದಸೀತಿ ಪೂರ್ವ-
ಸರ್ವಾದೀರ್ಘತ್ವಂ । ಋತಾವೃಧಾ । ವೃಧೇರಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯಾರ್ಥಾತ್ ಛಿಪ್ । ಸುಖಂ ಸುಲಗಿತಿ
ವಿಭಕ್ತೀರಾಕಾರಃ ॥

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಸುಪ್ರವಾಚನಾಃ—ಸುಲಭವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯರಾದ । ಪಿತರಃ—ಅಗ್ನಿಷ್ವಾತ್ಮಾದಿ
ಪಿತೃಗಳು । ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು । ಅನಂತು—ರಕ್ಷಿಸಲಿ । ಉತ—ಅಲ್ಲದೇ । ದೇವಪುತ್ರೇ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪುತ್ರರ

ನ್ನಾಗಿ ಪಡೆದಿರುವವರೂ | ಋತಾವೃಥಾ—ಸತ್ಯವನ್ನು ಅಥವಾ ಯಜ್ಞವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಮಾಡುವವರೂ | ದೇವೀ—
ದೇವತಾತ್ಮರೂ ಆದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು (ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ) | ದುರ್ಗಾತ್—ಇಕ್ಕಟ್ಟಾದ ಕಣಿವೆಯ ಮಾರ್ಗ
ದಿಂದ | ರಥಂ ನ—(ಒಳ್ಳೆಯ ಸಾರಥಿಯು) ರಥವನ್ನು ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಹೊಡೆದು ಹೊರಕ್ಕೆ ತರುವಂತೆ | ವಸವಃ—
ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸುವವರೂ | ಸುದಾನವಃ—ಅತ್ಯಂತ ಉದಾರವಾಗಿ ದಾನಮಾಡುವವರೂ ಆದ
ಇಂದ್ರಾದಿಗಳು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ ಅಂಹಸಃ—ಸಮಸ್ತವಾದ ಪಾಪದಿಂದಲೂ | ನಿಷ್ಪಿಪರ್ತನ—
ಬಿಡುಗಡೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಸುಲಭವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯರಾದ ಅಗ್ನಿಷ್ವಾತ್ತಾದಿಪಿತೃಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ಮತ್ತು
ದೇವತೆಗಳನ್ನೇ ಪುತ್ರರನ್ನಾಗಿ ಪಡೆದಿರುವವರೂ, ಯಜ್ಞವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಮಾಡುವವರೂ ದೇವತಾತ್ಮರೂ ಆದ ದ್ಯಾವಾ
ಪೃಥಿವಿಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ಒಳ್ಳೆಯ ಸಾರಥಿಯು ಇಕ್ಕಟ್ಟಾದ ಕಣಿವೆಯ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ರಥವನ್ನು ಸುರಕ್ಷಿತ
ವಾಗಿ ಹೊಡೆದು ಹೊರಕ್ಕೆ ತರುವಂತೆ ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸುವವರೂ, ಅತ್ಯಂತ ಉದಾರವಾಗಿ ದಾನಮಾ
ಡುವವರೂ ಇದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ಸಮಸ್ತವಾದ ಪಾಪದಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

English Translation

May the Pitris, who are easily to be praised, protect us ; and may
the two divinities, heaven and earth, the promoters of sacrifices, and of whom
the gods are the progeny, protect us ; and may they, who are bountiful and
the givers of dwellings, extricate us from sin as a chariot from a defile.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಪಿತರಃ—ಅಗ್ನಿಷ್ವಾತ್ತಾದಿಯಃ | ಅಗ್ನಿಷ್ವಾತ್ತಾದಿ ಪಿತೃಗಳೆಂದರ್ಥ. ಪಿತೃಗಳನ್ನು ಮೂರು ಗಣ
ಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದೆ. ತ್ರಿವಿಧಾಃ ಪಿತರ ಉತ್ತಮಾ ಮಧ್ಯಮಾ ಅಧಮಾಶ್ಲೇಷಿತಿ | ಯಥಾವಿಧಂ ಶ್ರೌತಂ
ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾಯ ಪಿತೃತ್ವಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾ ಉತ್ತಮಾಃ | ಸ್ಮಾರ್ತಕರ್ಮಮಾತ್ರಪರಾ ಮಧ್ಯಮಾಃ | ಅತ್ರಾಪಿ
ಕೃಷ್ಣಿತ್ವಂ ಸ್ವಾರ್ಥೈರ್ವಿಕಲಾ ಅಧಮಾಃ | ಪಿತೃಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮರು, ಮಧ್ಯಮರು ಮತ್ತು ಅಧಮರೆಂದು ಮೂರು
ಗುಂಪುಗಳಿವೆ. ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಶ್ರೌತಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಪಿತೃತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದವರು ಉತ್ತಮರು. ಸ್ಮೃತ್ಯು-
ಕ್ತಗಳಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ನೆರವೇರಿಸಿ ಪಿತೃತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವವರು ಮಧ್ಯಮರು. ಇದರಲ್ಲೂ ಸಂಸ್ಕಾರ
ಗಳಿಂದ ಹೀನರಾಗಿ ಪಿತೃತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವವರು ಅಧಮರು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಯೇ ಅಗ್ನಿದಗ್ಧಾ ಯೇ ಅನಗ್ನಿದಗ್ಧಾ ಮಧ್ಯೇ ದಿವಃ ಸ್ವಧಯಾ ಮಾದಯಂತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫.೧೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿದಗ್ಧರು, ಅನಗ್ನಿದಗ್ಧರು ಎಂಬ ವಿಭಾಗದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಈ ಮೂರು ಗುಂಪುಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಉದೀರತಾಮವರ ಉತ್ಪರಾಸ ಉನ್ಮಧ್ಯಮಾಃ ಪಿತರಃ ಸೋಮ್ಯಾಸಃ |

ಅಸುಂ ಯೇ ಈಯುರವ್ಯಕಾ ಋತಜ್ಞಾಸ್ತೇ ನೋಽವಂತು ಪಿತರೋ ಹವೇಷು |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಉತ್ತಮರು, ಮಧ್ಯಮರು, ನಿಕ್ರಷ್ಟರು ಎಂದು ಮೂರು ಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಅವರ, ಪರಾಸಃ, ಮಧ್ಯಮಾಃ ಎಂಬ ಭಾಗವಿರುವಂತೆಯೇ, ಬರ್ಹಿಷದಃ, ಸೋಮವಂತಃ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಷ್ವಾತ್ತಾಃ ಎಂಬ ಭಾಗಗಳೂ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಬರ್ಹಿಷದಃ ಪಿತರ ಊತ್ಯ ೧ ವಾಗಿನಮಾ ವೋ ಹವ್ಯಾ ಚಕ್ರಮಾ ಜುಷಧ್ವಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆಯೂ, ಮತ್ತು

ಯೇ ವೈ ಯೇಜ್ಞಾನಸ್ತೇ ಪಿತರೋ ಬರ್ಹಿಷದಃ |

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೬-೯)

ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆಯೂ ಸಹ ಮಹಾಪಿತೃಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಯಜ್ಞ, ವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವವರು ಬರ್ಹಿಷದ ರೆಂದೂ,

ಉಪಹೂತಾಃ ಪಿತರಃ ಸೋಮ್ಯಾಸೋ ಬರ್ಹಿಷ್ಯೇಷು ನಿಧಿಷು ಪ್ರಿಯೇಷು |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಮಹಾಪಿತೃಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮಸಂಪಾದಿಗಳು ಸೋಮವಂತರೆಂದೂ,

ಅಗ್ನಿಷ್ವಾತ್ತಾಃ ಪಿತರ ಏಹ ಗಚ್ಛತ ಸದಃಸದಃ ಸದತ ಸುಪ್ರಣೀತಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫-೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಷ್ವಾತ್ತರೆಂದೂ ಮೂರು ಗಣಗಳಿವೆ. ಈ ಪಿತೃಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಸ್ಥಾನಗಳು ಅತಿ ದೂರವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಅವರ ವಿಷಯವಾಗಿ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ,

ಯೇ ಚೇಹ ಪಿತರೋ ಯೇ ಚ ನೇಹ ಯಾಂತ್ಯ ವಿದ್ಮ ಯಾ ಉ ಚ ನ ಪ್ರವಿದ್ಮ |

ತ್ವಂ ವೇತ್ಯ ಯದಿ ತೇ ಜಾತವೇದಃ ಸ್ವಧಾಭಿಯಜ್ಞಂ ಸುಕ್ಯತಂ ಜುಷಸ್ವ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫-೧೩)

ಅವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಹಂಚಿ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ಪಿತೃಗಣಗಳನ್ನು ಮೂರು ಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿರುವುದನ್ನು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿರುವುದು.

ಮಹಾಹವಿಷಾ ಹ ವೈ ದೇವಾ ವೃತ್ರಂ ಜಘ್ನುಃ | ತೇನೋಽವಿವ ವ್ಯಜಯಂತ ಯೇಯ-
ಮೇಷಾಂ ವಿಜಿತಿಸ್ತಾಮಥ ಯಾನೇವೈಷಾಂ ತಸ್ಮಿನ್ಸಂಗ್ರಾಮೇಽಘ್ನಂಸ್ತಾನ್ವಿತ್ಯಯೇಜ್ಞೇನ
ಸಮ್ಯರಯಂತ ಪಿತರೋ ವೈತ್ರಾಸಂಸ್ತಸ್ಮಾತ್ಪಿತೃಯೇಜ್ಞೋ ನಾಮ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೬-೧-೧)

ದೇವತೆಗಳು ಮಹಾಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಅದರ ಸಹಾಯದಿಂದ ವೃತ್ರನನ್ನು ಕೊಂದರು. ಅನಂತರ ಪಿತೃಯೇಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ವೃತ್ರರಾದವರನ್ನು ಬದುಕಿಸಿದರು. ಅವರೇ ಪಿತೃಗಳು ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅದಕ್ಕೆ ಪಿತೃಯೇಜ್ಞವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. (ಸಾಧಾರಣವಾದ ಮಾಸಿಕಪಿತೃಯೇಜ್ಞಕ್ಕೂ ಮಹಾಪಿತೃಯೇಜ್ಞಕ್ಕೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು (ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೪-೨ ರಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.) ಈ ಪಿತೃಗಳಲ್ಲಿ,

ತದ್ಯೇ ಸೋಮೇನೇಜಾನಾಃ | ತೇ ಪಿತರಃ ಸೋಮವಂತೋಽಥ ಯೇ ಧತ್ತೇನ ಲೋಕಂ
ಜಯಂತಿ ತೇ ವಿತರೋ ಬರ್ಹಿಷದೋಽಥ ಯೇ ತತೋ ನಾನ್ಯತರಂಚನ ಯಾನಗ್ನಿರೇವ
ದಹನ್ತಸ್ವದಯತಿ ತೇ ಪಿತರೋಽಗ್ನಿಷ್ವಾತ್ತಾ ಏತ ಉ ತೇ ಯೇ ಪಿತರಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೬-೧-೨)

ಸೋಮರಸವನ್ನರ್ಪಿಸಿ ಯಾಗಮಾಡಿರುವವರು ಸೋಮವಂತರೆಂದೂ, ಪಶ್ವಾನ್ನವನ್ನರ್ಪಿಸಿ ಯಾಗಮಾಡಿರುವವರು ಬರ್ಹಿಷದರೆಂದೂ, ಇವೆರಡೂ ಇಲ್ಲದೇ ಅಗ್ನಿದಗ್ಧರಾದವರು ಅಗ್ನಿಷ್ವಾತ್ತರೆಂದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಇವರೇ ಪಿತೃಗಳು.

ಸುಪ್ರವಚನಾಃ-ಶೋಭನಂ ಪ್ರವ ಚನಂ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಸುಪ್ರವಚನಾಃ | ಸುಸ್ತುತಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |
ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ತುತಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾದವರೆಂದರ್ಥ.

ದೇವಪುತ್ರೇ ದೇವೀ- ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇ ಪುತ್ರಸ್ಥಾನೀಯಾ ಯಯೋಸ್ತೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿ-
ವ್ಯಾ | ಸಕಲದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಪುತ್ರರನ್ನಾಗಿ ಪಡೆದಿರತಕ್ಕ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ಪಿತರಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಸುರೇಸತಸಾ ಪಿತರಾ ಭೂನು ಚಿಕ್ರತುರುರು ಪ್ರಜಾಯಾ ಅಮೃತಂ ವರೇಮುಭಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೯-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಪಿತರಾ (ಮಾತಾಪಿತೃಗಳು) ಎಂದೂ,

ತನ್ನೋ ನಾತೋ ಮಯೋಭು ನಾತು ಭೇಷಜಂ ತನ್ನಾತಾ ಪೃಥಿವೀ ತಪ್ತಿತಾ ದ್ಯೌಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೯-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ಮಾತೆಯೆಂದೂ, ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಪಿತೃನೆಂದೂ,

ಪ್ರ ದ್ಯಾವಾ ಯಜ್ಞೈಃ ಸೃಥಿವೀ ಋತಾವೃಥಾ ಮಹೀ ಸ್ತುಷೇ ವಿದಥೇಷು ಪ್ರಚೇತಸಾ |

ದೇವೀಭೀರ್ಯೇ ದೇವಪುತ್ರೇ ಸುದಂಸಸೇತ್ಥಾ ಧಿಯಾ ವಾರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರಭೂಷತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೯-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪುತ್ರರನ್ನಾಗಿ ಪಡೆದಿರುವರೆಂದೂ, ವರ್ಣಿಸಿದೆ; ಸೃಥಿವಿಗೂ ಅದಿತಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ದೇವತೆಗಳು ಅದಿತಿಪುತ್ರರಾದುದರಿಂದಲೂ ಸೃಥಿವಿಗೂ ದೇವಮಾತೆಯೆಂದು ಹೇಳುವುದು ರೂಢಿಯಿದೆ. (ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಪೀಠಿಕಾಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ).

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ದಾಂಪತ್ಯದ ವಿಷಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಒಂದು ಸಣ್ಣಕಥೆಯಿದೆ. ಅದರಂತೆ —

ಇಮೌ ವೈ ಲೋಕೌ ಸಹಾಸ್ತಾಂ ತೌ ವೈತಾಂ ನಾನರ್ಷನ್ಮಸಮತೇಸತ್ತೇ ಸಂಚಿಜನಾ ನ
ಸಮಜಾನತ ತೌ ದೇವಾಃ ಸಮನಯಂಸ್ತೌ ಸಂಯಂತಾವೇತಂ ದೇವವಿವಾಹಂ ವ್ಯವಹೇತಾಂ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೪-೨೭)

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಸಂಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದು ಒಂದು ಸಲ ವಿಭಕ್ತವಾದವು. ಕೂಡಲೇ ಲೋಕಕ್ಕೆ ವೃಷ್ಟಿಪತನವೂ, ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವೂ ಇಲ್ಲದೇ ಹೋಯಿತು. ಆಗ ಸಂಚಿಜನರ ನಡುವೆ ಯಾರಿಗೂ ಶಾಂತಿಯಿರಲಿಲ್ಲ (ಸಂಚಿಜನ ಎಂಬ ಪದದ ವಿನರಣೆಯನ್ನು ಇದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ೧೦೦ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೧೨ ನೇ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.) ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ಸಮನ್ವಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದರು. ಆಗ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ದೇವತೆಗಳ ಪದ್ಧತಿಯಂತೆ ವಿವಾಹವು ಜರುಗಿತು. ಎಂಬ ಕಥೆಯು ಋಕ್ಕುಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಹೇಳಿರುವ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಯೇ ಇಮೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಜನಿತ್ರೀ ರೂಪೈರಸಿಂಶದ್ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಜನಿತ್ರೀ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿದೆ. ದೇವಪುತ್ರೇ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಪರವಾಗಿರುವುದರ ಜೊತೆಗೆ

ದೇವೀ ದೇವಸ್ಯ ರೋದಸೀ ಜನಿತ್ರೀ ಬೃಹಸ್ಪತಿಂ ನಾವೃಥತುರ್ಮಹಿತ್ವಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೯೭-೮)

ಯಂ ತ್ವಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಯಂ ತ್ವಾಪಸ್ತೃಷ್ಠಾ ಯಂ ತ್ವಾ ಸುಜನಿಮಾ ಜಜಾನ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ಅಗ್ನಿ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಹಡೆದು ಪೋಷಿಸಿದರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ದೇವಪುತ್ರೇ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ.

ಋತಾವೃಥಾ—ಋತಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸತ್ಯಸ್ಯ ನಾ ನರ್ಥಯಿತ್ಯೌ | ಋತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞ, ಸತ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ದ್ವಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞವು ನೆರವೇರುವುದೂ ಸತ್ಯವು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗುವುದೂ ಆಗಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಋತಾವೃಥಾ ಮತ್ತು ಋತಾನರೀ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಇದರಂತೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕಕಡೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅವಂತು—ಅನ ರಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿಗೆ ಅಂತಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ಏರುಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೇವೀ—ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿವಚನ ಸರವಾದಾಗ ನಾ ಛಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೇವಪುತ್ರೇ—ದೇವಾಃ ಪುತ್ರಾಃ ಯಯೋಸ್ತೇ ದೇವಪುತ್ರೇ. ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಸ್ವಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವ ಸದಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಋತಾವೃಥಾ—ವೃಥಾ ವೃದ್ಧೌ. ಧಾತು ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತ ಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್‌ಚೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಋತಸ್ಯ-ನರ್ಥಯಿತ್ಯೌ ಋತಾವೃಥಾ. ಇಲ್ಲಿ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದೈತ್ಯತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ-ಗತಿಕಾರಕೋಪೇಸದಾತ್‌ಕೃತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಸದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

ಸಂಹಿತಾಸಾತಃ

ನರಾಶಂಸಂ ನಾಜಿನಂ ನಾಜಯಂತಿಹ ಕ್ಷಯದ್ವೀರಂ ಪೂಷಣಂ

ಸುಮ್ನೈರೀಮಹೇ |

ರಥಂ ನ ದುರ್ಗಾದ್ವಸವಃ ಸುದಾನವೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾನ್ನೋ ಅಂಹ-
ಸೋ ನಿಷ್ಪಿಸರ್ತನ ॥ ೪ ॥

ಪದಮಾಕಃ

ನರಾಶಂಸಂ | ನಾಜಿನಂ | ನಾಜಯನ್ | ಇಹ | ಕ್ಷಯತ್ | ವೀರಂ | ಪೂಷ-
ಣಂ | ಸುಮ್ನೈಃ | ಈಮಹೇ |

ರಥಂ | ನ | ದುಃ | ಗಾತ್ | ವಸವಃ | ಸು | ದಾನವಃ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ನಃ |
ಅಂಹಸಃ | ನಿಃ | ಪಿಸರ್ತನ ॥ ೪ ॥

|| ಸಾಯಂಜಿಭಾಷ್ಯಂ ||

ನರಾಶಂಸಂ ನರೈಃ ಶಂಸನೀಯಂ ನಾಜಿನಮನ್ನವಂತಮಗ್ನಿಂ ನಾಜಯನ್ ಉಪನಾಜಯನ್ ಪ್ರಜ್ವಲಯನ್ನಿಹಾಸ್ಮಿನ್ನಾಶೇ ಸ್ತಾಮಾತಿ ಶೇಷಃ | ತಥಾ ಕ್ಷಯದ್ವೀರಮತಿಬಲಿನಂ | ಯಸ್ಮಿನ್ನರ್ವೇ ವೀರಾಃ ಕ್ಷೀಯಂತೇ | ಏವಂರಾಪಂ ಪೂಷಣಂ ಪೋಷಕಂ ದೇವಂ ಸುಮ್ನೈಃ ಸುಖಕರೈಃ ಸ್ತೋತ್ರೈರ್ಹೇತು-
ಭೂತೈರಿಮಹೇ | ಯಾಚಾಮಹೇ | ಅಭೀಷ್ಟಂ ಪ್ರಾರ್ಥಯಾಮಹೇ || ನರಾಶಂಸಂ | ಉಭೇ ವನಸೈತ್ಯಾ-
ದಿಷ್ಟಿತಿ ಯುಗಪದಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ನಂ | ನರಶಬ್ದ ಋದೋರಬಿತ್ಯಬಂತ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ನಿಸಾತ-
ನಾದ್ವೀರ್ಘಃ | ಶಂಸಶಬ್ದೋ ಘೃಣಾಂತ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ನಾಜಯನ್ | ನಜವ್ರಜ ಗತೌ | ಅಸ್ಮಾಣ್ಣಿ ಚ |
ಕ್ಷಯದ್ವೀರಂ | ಕ್ಷಿ ಕ್ಷಯೇ | ಲಟಃ ಶತ್ಯ | ಶಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಃ | ತಸ್ಯ ಛಂದಸ್ಯುಭಯಥೇ-
ತ್ಯಾರ್ಥಧಾತುಕತ್ವೇನ ಜಿತ್ವಾಭಾವಾದ್ಗುಣಾದೇಶೌ | ಆದುಪದೇಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ
ವಿಕರಣಿಸ್ವರಃ | ಅತೋ ಗುಣ ಇತಿ ಪರಪೂರ್ವತ್ವ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೇತ್ಯೇಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತಃ |
ಕ್ಷಯಂತೋ ವೀರಾ ಯಸ್ಮಿನ್ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ನಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ನರಾಶಂಸಂ—ನರರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ | ನಾಜಿನಂ—ಅನ್ನವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು |
ನಾಜಯನ್—ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾ | ಇಹ—ಈ ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಪೂಜಿಸುತ್ತೇನೆ) | ಕ್ಷಯದ್ವೀರಂ-
ಸಕಲವೀರರನ್ನೂ ಕ್ಷೀಣಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವನೂ | ಪೂಷಣಂ—ಪೋಷಕನಾದವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು |

ಸುಮ್ಮೈ—ಸುಖಕರವಾಗ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ | ಈಮಹೇ—(ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು) ಯಾಚಿಸುತ್ತೇವೆ. |
 ದುರ್ಗಾತ್—ಇಕ್ಕಟ್ಟಾದ ಕಣಿವೆಯ ದಾರಿಯಿಂದ | ರಥಂ ನ—(ಸಾರಥಿಯು) ರಥವನ್ನು ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ
 ಹೊಡೆದು ಹೊರಕ್ಕೆ ತರುವಂತೆ | ವಸವಃ—ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸುವವರೂ | ಸುದಾನವಃ—ಉದಾರವಾಗಿ
 ದಾನಮಾಡುವವರೂ ಆದ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ ಅಂಹಸಃ—ಸಮಸ್ತವಾದ
 ಪಾಪದಿಂದಲೂ | ನಿಷ್ಪಿಪರ್ತೇನ—ಮುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ರಕ್ಷಿಸಲಿ |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನರರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ, ಅನ್ನದಾತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಜ್ಞಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾ,
 ಈ ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲೇ ಇರುವಂತೆ ಪೂಜಿಸುತ್ತೇವೆ. ಸಕಲವೀರರನ್ನೂ ಕ್ಷೇಣಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವನೂ ಎಲ್ಲ
 ರಿಗೂ ಪ್ರೋಷಕನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸುಖದಾಯಕವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು
 ಯಾಚಿಸುತ್ತೇವೆ. ಇಕ್ಕಟ್ಟಾದ ಕಣಿವೆಯದಾರಿಯಿಂದ ಸಾರಥಿಯು ರಥವನ್ನು ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಹೊಡೆದು ಹೊರಕ್ಕೆ
 ತರುವಂತೆ, ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸುವವರೂ ಮತ್ತು ಉದಾರವಾದ ದಾನಿಗಳೂ ಆದ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು
 ನಮ್ಮನ್ನು ಸಮಸ್ತವಾದ ಪಾಪದಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

English Translation

Exciting him who is the praised of men and the giver of food, (to be present) at this rite, we solicit (also) with our praises him who is the purifier and destroyer of heroes ; may they, who are bountiful and the givers of food, extricate us from sin, as a chariot from a defile.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ನರಾಶಂಸಂ—ನರೈಃ ಶಂಸನೀಯಂ (ಅಗ್ನಿಂ) | ನರರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು, ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ
 ಅನ್ವರ್ಥನಾಮವಾಗಿದೆ. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ನರಾಶಂಸೋಗ್ನಿಯರ್ಚ್ಛೋ ವಾ | ನರಾಶಂಸನೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿ
 ಯಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞವೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ
 ಅವಕಾಶವಿದೆಯೆಂದು ನಿರೂಪದಿಂದಲೂ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ.

ನರಾಶಂಸೋ ಯಜ್ಞ ಇತಿ ಕಾತ್ಯಕೈಃ | ನರಾಃ ಅಸ್ತಿನಾಸೀನಾಃ ಶಂಸಂತಿ | ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕ-
 ಪೂಣಿಃ | ನರೈಃ ಪ್ರಶಸ್ಯೋ ಭವತಿ | (ನಿ. ೮-೭) ನರರು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ
 ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ನರಾಶಂಸನೆಂಬ ಹೆಸರೆಂದು ಕಾತ್ಯಕೈಯೂ, ನರರಿಂದ ಪ್ರಶಸ್ಯನಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಈ ಹೆಸರೆಂದು
 ಶಾಕಪೂಣಿಯೂ ಹೇಳಿರುವುದಾಗಿ ನಿರೂಪಕಾರರು ಈ ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ಸೂಚಿಸಿ ಅನಂತರ—

ನರಾಶಂಸಸ್ಯ ಮಹಿಮಾನಮೋಷಾಮುಪ ಸ್ತೋಷಾವ ಯಜತಸ್ಯ ಯಜ್ಞೈಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೨-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನರಾಶಂಸನೆಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥವೇ ನ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ. ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿರುವ ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ ನರಾಶಂಸ ದೇವತೆಯು ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಾಂತರಗಳ ಲ್ಲೊಂದು ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. (ನಿಘಂಟು. ೫೫-೧) ಇದನ್ನೇ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು,

ನರಾಶಂಸಃ ಶ್ರಿತಶ್ವೇನಂ ಏನಮೇವಾಶ್ರಿತಸ್ತೀಳಃ |

ಬರ್ಹಿಧ್ವಾರಶ್ಚ ದೇವ್ಯೋಽಗ್ನಿಮೇನಮೇವ ತು ಸಂಶ್ರಿತಾಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೧೦೭)

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನರಾಶಂಸನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಂತೆಯೇ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿರುವನೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು,

ಪೃಥಕ್ಕ್ಷೇನ ಸಮಾಸೃಸ್ತು ಯಜ್ಞೇ ಯಚ್ಚೈಸ್ಯತೇ ನೃಭಿಃ |

ಸ್ತುವಂತ್ಯಾಪ್ರೀಷು ತೇನೇಮಂ ನರಾಶಂಸಂ ತು ಕಾರವಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೨೮)

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರತಕ್ಕ ಸಕಲನರರಿಂದಲೂ ಸಹ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಕೃತಿಕಾರರು (ಕವಿಗಳು) ಇವನನ್ನು (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) ನರಾಶಂಸನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಆಪ್ರೀಷೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾರೆ, ಎಂದು ಹೇಳಿ, ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಭೇದಗಳನ್ನು ಇವರೂ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ನರಾಶಂಸಮಿಹೈಕೇ ತು ಅಗ್ನಿಮಾಹುರಭೇತರೇ |

ನರಾಃ ಶಂಸಂತಿ ಸರ್ವೇಽಸ್ಮಿನ್ನಾಸೀನಾ ಇತಿ ವಾಧ್ಯರೇ ||

ಏತಮೇವಾಹುರನ್ಯೇಽಗ್ನಿಂ ನರಾಶಂಸೋಽಧ್ಯರೇ ಹೃಯಂ |

ನರೈಃ ಪ್ರಶಸ್ಯ ಆಸೀನ್ಯೇರಾಹುಶ್ವೇವರ್ತ್ವಿಜೋ ನರಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೨-೩)

ಕೆಲವರು ನರಾಶಂಸನನ್ನು ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನರರು ಸೇರಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವೆಂದೇ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರತಕ್ಕ ನರರಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ನರಾಶಂಸನೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ಎನ್ನು ಇನ್ನು ಕೆಲವರ ಮತ. ಮೂರನೆಯದು ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ಎರಡನೆಯ ಮತಗಳ ಸಮನ್ವಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಾಯಣರು ಮೂರನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮-೯ನೇ ಋಕ್ಕನ್ನು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವಾಗ ನರಾಶಂಸಮೇತೆನ್ನಾಮಕಂ ದೇವ-ವಿಶೇಷಂ ಯದ್ವಾ ಅವಯವಾರ್ಥವ್ಯುತ್ಪತ್ತ್ಯಾ ಸದಸಸ್ಪತಿದೇವತಾಸರೋಽಯಂ ಶಬ್ದಃ | ಅತ್ರ ಅಗ್ನಿವತ್ ಸದಸಸ್ಪತೇರಸಿ ನರೈಃ ಶಸ್ಯಮಾನತ್ವಾತ್ ನರಾಶಂಸಶ್ಚ | ಏತಮೇವಾಭಿಪ್ರಾಯಂ ಹೃದಿ ನಿಧಾಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮೇವಮಾಮ್ನಾಯತೇ - 'ಪ್ರಜಾ ನೈ ನರೋ ವಾಕ್ ಶಂಸಃ' (ಐ. ಬಾ. ೬-೨೭) ಇತಿ. ನರಾಶಂಸನೆಂದರೆ ಈ ಹೆಸರಿನ ದೇವತಾವಿಶೇಷವೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸದಸಸ್ಪತಿಯೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಸದಸ

ಸ್ವತಿಯೂ ನರರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದಲೂ, ಈ ಭಾವವನ್ನು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ವಾಕ್ಯವು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಈ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು ಎಂದು ಮೂರನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅಗ್ನಿ ಪರಾಯನಾಗಿಯೇ ಇದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು.

ನರಾಶಂಕಸ್ಮಿರಾ ದಿವೋ ದೇವೋ ದೇವೇಷು ಯಜ್ಞೀಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೨-೨)

ನರಾಶಂಕಃ ಪ್ರತಿಧಾಮಾನ್ಯ ಇಹಾನ್ ತಿಸ್ರೋ ದಿವಃ ಪ್ರತಿ ಮಹ್ನಾ ಸ್ವರ್ಚಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅಗ್ನಿಯಿಂದೇ ಅರ್ಥ.

ವಾಜಯನ್—ಉಪವಾಜಯನ್ ಪ್ರಜ್ವಲಯನ್ | ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾ ಅಹಂ ಸ್ತೌಮಿ ನಾನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಅಹಂ ಸ್ತೌಮಿ ಎಂಬುದನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಂಡು ವಿನಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಗಳು—ವಾಜಯತೀತ್ಯರ್ಚಿತಿಕರ್ಮಾ (ನಿ. ೩-೧೯) | ಬಹುವಚನಸ್ಯ ಸ್ಥಾನೇ ಏಕವಚನಂ | ಸ್ತುವಂತಃ ಇಹ ಕರ್ಮಣಿ | ವಾಜಯತಿ ಎಂಬುದು ಅರ್ಚಿತಿಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವವರಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ವಾಜಶಬ್ದವು ಅನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೯), ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಬಲ ವೆಂದೂ ಅರ್ಥ. ಈ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಮತ್ತು ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಇಂದ್ರ ಋಭುಭಿರ್ವಾಜಿಭಿರ್ವಾಜಯನ್ನಿಹ ಸ್ತೋಮಂ ಜರಿತುರುಸ ಯಾಹಿ ಯಜ್ಞೀಯಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೬೦-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಜಯನ್ ಎಂದರೆ ಅನ್ನಂ ಕುರ್ವಾಣಃ ಎಂದೂ,

ಏವಾ ತೇ ಇಂದ್ರೋಚಿಥಮಹೇಮ ಶ್ರವಸ್ಯಾ ನ ತ್ಮನಾ ವಾಜಯಂತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೯-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಬಲಿನಂ ಕುರ್ವತಃ ಎಂದೂ,

ಮಾಂ ನರಃ ಸ್ವಶ್ವಾ ವಾಜಯಂತೋ ಮಾಂ ವೃತಾಃ ಸಮರಣೇ ಹವಂತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೪೨-೫)

ಇವೇ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಾಮಮಿಚ್ಛಂತಃ ಎಂದೂ.

ಸ ಮಾತೇರಾ ವಿಚಿರನ್ವಾಜಯನ್ನಪಃ ಪ್ರ ಮೇಧಿರಃ ಸ್ವಧಯಾ ಪಿನ್ನತೇ ಪದಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೯-೬೮-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಯನ್ ಎಂದೂ ಹೀಗೆಯೇ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಎರಡರ್ಥಗಳೂ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುವು.

ಕ್ಷಯದ್ವೀರಂ—ಅತಿಬಲಿನಂ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸರ್ವೇ ನೀರಾಃ ಕ್ಷೇಯಂತೇ | ಯಾವನ ಕೈಯಿನಿಂದ ಸಕಲ ಶತ್ರುಗಳ ಕಡೆಯ ವೀರರೆಲ್ಲಾ ನಾಶಹೊಂದುವರೋ ಅಂತಹ ಪರಾಕ್ರಮವುಳ್ಳವನೆಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಕ್ಷಿ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ ನೀರಾಣಾಂ ನಿವಾಸಯಿತಾ ಕ್ಷಯದ್ವೀರಃ | ಪೂಷಾ ಹೃಸ್ತಂ ಗಚ್ಛನ್ ಸರ್ವವೀರಾನ್ ಸ್ವೇ ಸ್ವೇ ಸ್ಥಾನೇ ನಿವಾಸಯತಿ | ತೇನಾಸೌ ಕ್ಷಯದ್ವೀರ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಕ್ಷಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಾಸಸ್ಥಾನವೆಂದೂ, ಪೂಷನು ಅಸ್ತನಾಗುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ವೀರರನ್ನೂ ಅವರವರ ವಾಸಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರಿಸುವನೆಂದೂ, ಅದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಕ್ಷಯದ್ವೀರನೆಂಬ ಹೆಸರೆಂದೂ ಸ್ಕಂದಸ್ತಾಮಿಗಳೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸುಮ್ನೋಃ—ಸುಮ್ನಶಬ್ದವು ಸುಖನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತನಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೧೩) ಸುಖಕರೈಃ ಸ್ತೋತ್ರೈಃ ಸುಖಕರವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥ.

ಈಮಹೇ—ಯಾಚಾಮಹೇ | ಅಭೀಷ್ಟಂ ಪ್ರಾರ್ಥಯಾಮಹೇ | ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಬಿಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇವೆ ಎಂದರ್ಥ. (ನಿ. ೩-೧೯)

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ನರಾಶಂಸಮ್—ನರೈಃ ಶಂಸನೀಯಃ ನರಾಶಂಸಃ. ಉಭೇ ವಸಸ್ಪತ್ಯಾದಿಷು—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಉಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ನರಶಬ್ದವು ಋದೋರಪ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಬಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಪಾತದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಂಸ ಶಬ್ದವು ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ ಧಾತುವಿಗೆ ಘಜ್ ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಜಾಂತನಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾಜಯನ್—ವಜ ವ್ರಜ ಗತೌ. ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಹೇತುಮತಿ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಣಿಚ್. ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ವಿಕರಣ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚಿಗೆ ಗುಣ. ಆಯಾದೇಶ. ಣಿಚ್ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾನುಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಕ್ಷಯದ್ವೀರಮ್—ಕ್ಷಿ ಕ್ಷಯೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ವಿಕರಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ. ಛಂದಸ್ಕೃಭಯಥಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಲರ್ಥ ಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜುತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಗ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ, ಆಯಾದೇಶ. ಕ್ಷಯ+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತೋ ಗುಣೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಉದಾತ್ತಮೊಡನೆ ಏಕಾದೇಶ ಬಂದುದರಿಂದ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಏಕಾದೇಶವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ಷಯತ್ ಎಂದು ತಾಂತ ಶಬ್ದ

ವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ಷಯಂತಃ ವೀರಾಃ ಯಸ್ಮಿನ್ ತತ್ ಕ್ಷಯದ್ವೀರಮ್. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್
—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೂಷಣಮ್—ಶ್ವನ್ನಕ್ರನ್—(ಉ. ಸೂ. ೧-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಷ್ಕೃತಿತ
ವಾಗಿದೆ. ಇನ್‌ಹನ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ದೀರ್ಘವೆಂದು ನಿಯಮನಾಡಿರು
ವುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಈಮಹೇ—ಈಜ್ ಗತೌ. ಧಾತು. ಲಡುತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಹಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿತೆ
ಅತ್ಮನೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ (ಶ್ಯನ್) ಲುಕ್.
ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

ಸಂಹಿತಾ ಪಾಠಃ

ಬೃಹಸ್ಪತೇ ಸದಮಿನ್ನಃ ಸುಗಂ ಕೃಧಿ ಶಂ ಯೋರ್ಯತ್ತೇ

ಮನುಹಿತಂ ತದೀಮಹೇ ।

ರಥಂ ನ ದುರ್ಗಾದ್ವಸವಃ ಸುದಾನವೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾನ್ನೋ ಅಂಹ-

ಸೋ ನಿಷ್ಪಿಸರ್ತನ || ೫ ||

ಶದ ಪಾಠಃ

ಬೃಹಸ್ಪತೇ । ಸದಂ । ಇತ್ । ನಃ । ಸುಗಂ । ಕೃಧಿ । ಶಂ । ಯೋಃ । ಯತ್ ।

ತೇ । ಮನುಃಹಿತಂ । ತತ್ । ಈಮಹೇ ।

ರಥಂ | ನ | ದುಃ ೫ ಗಾತ್ | ವಸವಃ | ಸು ೫ ದಾನವಃ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ನಃ | ಅಂ-

ಹಸಃ | ನಿಃ | ಸಿಪರ್ತನ || ೨ ||

ಸಾಯಂ ೧೫ ಭಾಷ್ಯಂ

ಬೃಹಸ್ಪತೇ ಸದಮಿತ್ ಸದೈವಾ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಸುಗಂ | ಸುಖನಾಮೈತತ್ | ಸುಖಂ ಕೃಧಿ |
ಕುರು | ಅಪಿ ಚ ತೇ ತವ ಸ್ವಭೂತಂ ಶಂ ಶಮನೀಯಾನಾಂ ರೋಗಾಣಾಮುಪಶಮನಂ ಯೋಃ ಸ್ವಘ-
ಕೈರ್ತವ್ಯಾನಾಂ ಭಯಾನಾಂ ಯಾವನಂ ಪೃಥಕ್ಕರಣಂ ಮನುರ್ಹಿತಂ ಮನುನಾ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಹಿತಂ ತ್ವಯ್ಯ-
ವಸ್ಥಾಪಿತಂ | ಯದ್ವಾ | ಮನುಷ್ಯಾಣಾಮನುಕೂಲಂ | ಏವಂವಿಧಂ ಶಮನಂ ಯಾವನಂ ಚ ಯದಸ್ತಿ
ತದೀಮಹೇ | ಯಾಚಾಮಹೇ || ಸುಗಂ | ಸುಷ್ಮ ಗಮ್ಯತೇಽಸ್ತಿಸ್ಥಿತಿ ಸುಗಂ | ಸುದುರೋರಧಿಕರಣ
ಇತಿ ಗಮೇರ್ಧಃ | ಶಂ ಯೋರಿತ್ಯೇತತ್ಪದದ್ವಯಂ ಯಾಸ್ತೇನೈವಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ಶಮನಂ ಚ ರೋಗಾಣಾಂ
ಯಾವನಂ ಚ ಭಯಾನಾಂ | ನಿ. ೪-೨೧ | ಇತಿ | ಮನುರ್ಹಿತಂ | ಮನೇರಾಣಾದಿಕ ಉಸಿನ್ಸ್ರತ್ಯಯಃ |
ತೃತೀಯಾ ಕರ್ಮಣೀತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ೩ ಖ

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಬೃಹಸ್ಪತೇ—ಎಲೈ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೇ | ಸದಮಿತ್—ಯಾವಾಗಲೂ | ನಃ—ನಮಗೆ | ಸುಗಂ—ಸುಖ
ವನ್ನು | ಕೃಧಿ—ಉಂಟುಮಾಡು | ಮನುರ್ಹಿತಂ—(ನಿನ್ನಲ್ಲಿ) ಮನುವಿನಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಅಥವಾ ಮಾನವರಿಗೆ
ಉಪಕಾರಕವಾದ | ಶಂ—ರೋಗನಾಶಕವಾದುದೂ | ಯೋಃ—ಭಯನಿವಾರಕವಾದುದೂ ಆದ | ಯತ್—
ಯಾವ ಶಕ್ತಿಯಿದೆಯೋ | ತತ್—ಅದನ್ನು | ಈಮಹೇ—ಯಾಚಿಸುತ್ತೇವೆ | ದುರ್ಗಾತ್—ಇಕ್ಕಟ್ಟಾದ ಕಣಿವೆ
ದಾರಿಯಿಂದ | ರಥಂ ನ—(ಒಳ್ಳೆಯ) ಸಾರಥಿಯು ರಥವನ್ನು ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಹೊಡೆದು ಹೊರಕ್ಕೆ ತರುವಂತೆ |
ವಸವಃ—ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸುವವರೂ | ಸುದಾನವಃ—ಉದಾರವಾಗಿ ದಾನಮಾಡುವವರೂ ಆದ
ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು | ನಿಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ ಅಂಹಸಃ—ಸಮಸ್ತವಾದ ಪಾಪದಿಂದಲೂ | ನಿಷ್ಪಿ
ಪರ್ತನ | ಮುಕ್ತರನ್ನಾಗಿಮಾಡಿ ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೇ, ನಮಗೆ ಸರ್ವದಾ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡು. ಮನುವಿನಿಂದ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ
ಯಾವ ರೋಗನಾಶಕವಾದುದೂ ಭಯನಿವಾರಕವಾದುದೂ ಆದ ಶಕ್ತಿಯಿದೆಯೋ ನಾವು ಆ ಶಕ್ತಿಯ ಸಹಾಯವನ್ನು
ಯಾಚಿಸುತ್ತೇವೆ. ಒಳ್ಳೆಯ ಸಾರಥಿಯು ಇಕ್ಕಟ್ಟಾದ ಕಣಿವೆಯ ದಾರಿಯಿಂದ ರಥವನ್ನು ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಹೊಡೆದು
ಹೊರಕ್ಕೆ ತರುವಂತೆ, ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸುವವರೂ ಮತ್ತು ಉದಾರವಾದುದಾಗಿಗಳೂ ಆದ ಇಂದ್ರಾದಿ
ದೇವತೆಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ಸಮಸ್ತವಾದ ಪಾಪದಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತರನ್ನಾಗಿಮಾಡಿ ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

English Translation

Brihaspati, always confer happiness upon us ; we solicit that faculty of both (alleviating pain and obviating peril) implanted in you by Manu : may they, who are bountiful and the givers of dwellings, extricate us from all sins, as a chariot from a defile.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಸದಂ ಇತ್—ಸದಂ ಇತಿ ಸದಾ ಇತ್ಯಸ್ಯ ಪರ್ಯಾಯಃ | ಇತ್ ಶಬ್ದಃ ಅತ್ರ ಏವಾರ್ಥೇ | ಸದೈವ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸದಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸರ್ವದಾ ಎನ್ನುವುದರ ಪರ್ಯಾಯಪದವು. ಸದಂ ಇತ್ ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ನಿರುತ್ತಕಾರರು ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ

ದೇವಾ ನೋ ಯಥಾ ಸದಮಿದ್ವೈಧೇ ಅಸನ್ನಪ್ರಾಯುವೋ ರಕ್ಷಿತಾರೋ ದಿವೇದಿವೇ |

(ಋ. ಸಂ ೧-೮೯-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಸದಂ ಎನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೆ ಸರ್ವದಾ ಎಂಬರ್ಥವೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೪-೧೯)

ಸುಗಂ—ಸುಗಂ ಇತ್ಯಪರಿತಮಪಿ ಸುಖನಾಮ ದ್ವಿಷ್ಟವ್ಯಂ | ಸುಖನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಹ ಸುಗ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಖವೆಂದೇ ಅರ್ಥವೆಂದು ಸ್ಥಾಪಿಸುವವಿಗಳು,

ಅಸ್ತಭ್ಯಮಿಂದ್ರ ವರಿವಃ ಸುಗಂ ಕೃಧಿ ಪ್ರ ಶತ್ರುಣಾಂ ಮಘವನ್ತ್ಯಷ್ಟಾ ರುಜ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೨-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಸುಗಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಸುಖವೆಂದರ್ಥವೋ ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸುಖ ವೆಂದರ್ಥವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಅರ್ಥವಲ್ಲದೆ ಸುಗಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶೋಭನಂ ಮಾರ್ಗಂ | ಸಂಚಾರದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸಬಹುದಾದ ಮಾರ್ಗವೆಂದೂ, ನೈತಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮಾರ್ಗವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ದೇವಯಾನಾನ್ ಸುಗಾನ್ ಪಥಃ ಕುರುಷ್ವ ಸುಮನಾಃ ಸ್ವಯಂ |

(ಬೃ. ದೇ. ೭-೬೫)

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಮಾರ್ಗಗಳೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಂಹಿ ತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಶಂ ನಃ ಕರತೃರ್ವತೇ ಸುಗಂ ಮೇಷಾಯ ಮೇಷೈಃ |

ನೈಭ್ಯೋ ನಾರಿಭ್ಯೋ ಗವೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೪೩.೬)

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ೮-೯೩-೧೦, ೧೦-೮೬-೫ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸಬಹುದಾದ ಮಾರ್ಗವೆಂದೂ,

ಬೃಹಸ್ಪತೇ ಅಪ ತಂ ವರ್ತಯಾ ಪಥಃ ಸುಗಂ ನೋ ಅಸ್ಯ ದೇವವೀತಯೇ ಕೃಧಿ |
(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೩-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸುಗಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನೈತಿಕವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸುಷ್ಮ ಗಂತವ್ಯಂ | ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಾಯ ಸುನುತಿಂ ದೇಹಿ | ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಗಳನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಸದ್ಬುದ್ಧಿಯಿಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು,

ಇಂದ್ರಾಸೋಮಾ ದುಷ್ಯತೇ ಮಾ ಸುಗಂ ಭೂದ್ಯೋ ನಃ ಕದಾ ಚಿದಭಿದಾಸತಿ ಮೃಹಾ |
(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೦೪-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಸುಖವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಕೊನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಶಂ ಯೋಃ—ಶಂ ಎಂದರೆ ಸುಖಂ ಯುಃ (ನಿ. ೫-೨೧) ಶಮನಂ ಚ ರೋಗಾಣಾಂ ಯಾವನಂ ಭಯಾನಾಂ | ಅಂದರೆ ರೋಗಗಳ ಶಮನರೂಪವಾದ ಸುಖವೂ ಭಯದ ನಿವಾರಣಾರೂಪವಾದ ಸುಖವೂ ಎಂದರ್ಥ. ನಮ್ಮ ರೋಗಗಳನ್ನು ಶಮನಮಾಡಿ ಭಯವನ್ನು ನಿವಾರಿಸು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ. ಇಲ್ಲಿ ಸುಖ ರೂಪವಾದ ಶಂಯು ವಿಗೂ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಪುತ್ರನಾದ ಶಂಯುವಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಆಗ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಶಂಯು ಪದದ ಔಚಿತ್ಯವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. (೧-೯೩-೭, ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಾಗಲೂ ಸಹ ಶಂಯುವೆಂದರೆ ಸುಖವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ) ಬೃಹಸ್ಪತಿಪುತ್ರನಿಗೆ ಶಂಯುವೆಂದು ಹೆಸರು.

ತಚ್ಚಂಯೋರಾವೃಣೇಮುಹೇ |

(ತೈ. ಸಂ. ೨-೬-೧೦-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿಪುತ್ರನಾದ ಶಂಯುವಿನಿಂದ ಶಂಯುವನ್ನು (ಸುಖ) ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮನುಹಿತಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮಾನವರಿಗೆ ಹಿತಕಾರಕವಾದ ಎಂದರ್ಥವಾದರೆ ಇಂತಹ ಮನುಹಿತವಾದ ಸುಖವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಬೃಹಸ್ಪತಿಪುತ್ರನು ದೇವಲೋಕವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸೇರುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಅದನ್ನು ಮಾನವರಿಗೆ ತಪ್ಪಿಸಿದನೆಂದು ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಥೆಯಿದೆ.

ಅಥ ಶಂಯೋರಾಹ | ಶಮ್ಯುರ್ಹ ವೈ ಬಾರ್ಹಸ್ಪತ್ಯೋಽಂಜಸಾ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಂಸ್ಥಾಂ ವಿದಾಂ ಚಕಾರ ಸ ದೇವಲೋಕಮುಪೀಯಾಯ ತತ್ತದಂತರ್ಹಿತಮಿವ ಮನುಷ್ಯೇಭ್ಯ ಅಸ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೯-೧-೨೪)

ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಪುತ್ರನಾದ ಶಂಯುವು ಹಿಂದೆ ಯಾಗದ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ಅರಿತು ಆ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಲಭಿಸಬಹುದಾದ ಸೌಖ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ದೇವಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋದನು. ಆಗಿನಿಂದ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಆ ಜ್ಞಾನವು ನಷ್ಟವಾಯಿತು.

ತದ್ವಾ ಋಷೀಣಾಮನುಶ್ರುತಮಾಸ | ತೇ ತಾಮೇವ ಯಜ್ಞಸ್ಯ
ಸಂಸ್ಥಾ ಮುಪಾಯಯನ್ಯಾ ಶಂಯುರ್ಬಾರ್ಹಸ್ಪತೋ ವೇದ್ಯಚ್ಛಂಯೋರಬ್ರುವಂಸ್ತಾಮೇ-
ವೈಷ ಏತದ್ವಜ್ಞಸ್ಯ ಸಂಸ್ಥಾಮುಪೈತಿ ತಸ್ಮಾದ್ವೈ ಶಂಯೋರಾಹ |
ಸ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ | ತಚ್ಛಂಯೋ ರಾವ್ಯಣೇಮಹ ಇತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೯-೧-೨೫)

ಈ ವಿಷಯವು ಋಷಿಗಳಿಗೆ ತಿಳಿದು ಅನಂತರ ಶಂಯೋಃ ಎಂದು ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದನಂತರ ಈ ಸುಖಸ್ವರೂಪ
ವನ್ನು ಮಾನವರ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡರು ಎಂದು ಕಥೆಯ ವಿವರಣೆಯಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ರೋಗಗಳ
ಶಮನರೂಪವಾದದೂ ಭಯದ ನಿವಾರಣಾರೂಪವಾದದೂ ಆದ ಸುಖವನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಾಗ ಬೃಹಸ್ಪತಿ
ಯನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಔಚಿತ್ಯವಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

|| ಸ್ವಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಬೃಹಸ್ಪತೇ—ತತ್ ಬೃಹತೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಸುಡಾಗಮ
ತಲೋಪ. ನನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಉಭಯಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಬುಧಿ
ಯಾದುದರಿಂದ ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯು
ದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಗಮ್—ಸುಷ್ಮ ಗಮ್ಯತೇಽಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ಸುಗಮ್. ಸುದುರೋರಧಿಕರಣೇ—ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕ
ದಿಂದ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗಮ್ ಲೃಧಾತುವಿಗೆ ಡಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ ಲೋಪ.
ಕೃದತ್ತರಸದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೃಧಿ—ಡುಕೃಙ್ ಕರಣೇ. ಧಾತು. ಲೋಟಾಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಸಿಗೆ ಹಿಆದೇಶ
ಬಂದಾಗ ಶ್ರುತ್ಯಣು ಪೃಕ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಧಿ ಆದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—
ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಂಯೋಃ—ಈ ಎರಡು ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ವರು ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಶಮನಂ ಚ
ರೋಗಾಣಾಂ ಯಾವನಂ ಚ ಭಯಾನಾಮ್—(ನಿರು. ೪-೨೧) ಇತಿ. (ರೋಗ ಶಾಮಕವಾದ ಮತ್ತು ಭಯನಿವಾರಕ)

ಮನುಹಿತಮ್—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಉಸಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮನುಸ್
ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ
ಬರುತ್ತದೆ. ಮನುಷಾ ಹಿತಮ್ ಮನುಹಿತಮ್. ತೈತೀಯಾ ಕರ್ಮಣಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೮) ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

—::—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಇಂದ್ರಂ ಕುತ್ಸೋ ವೃತ್ರಹಣಂ ಶಚೀಪತಿಂ ಕಾಟೇ ನಿಬಾಳ್ತು
ಋಷಿರಹ್ವದೂತಯೇ |

ರಥಂ ನ ದುರ್ಗಾದ್ವಸವಃ ಸುದಾನವೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾನ್ನೋ ಅಂಹ-
ಸೋ ನಿಷ್ಪಿಪರ್ತನ || ೬ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಇಂದ್ರಂ | ಕುತ್ಸಃ | ವೃತ್ರಹಣಂ | ಶಚೀಪತಿಂ | ಕಾಟೇ | ನಿಬಾ-
ಳ್ತುಃ | ಋಷಿಃ | ಅಹ್ವತಃ | ಉತಯೇ |

ರಥಂ | ನ | ದುಃರ್ಗಾತ್ | ವಸವಃ | ಸುಃದಾನವಃ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ನಃ | ಅಂ-
ಹಸಃ | ನಿಃ | ನಿಪರ್ತನ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಕಾಟೇ ಇತಿ ಕೂಪನಾಮು | ತಸ್ಮಿನ್ನಿ ಬಾಳ್ತೋ ನಿಸಾತಿತಃ ಕುತ್ಸ ಋಷಿರೂತಯೇ ರಕ್ಷಣಾಯೇಂದ್ರ-
ಮಹ್ವತಃ | ಅಹ್ವಯತಿ ಸ್ಮ | ಕೀದೃಶಂ | ವೃತ್ರಹಣಂ ವೃತ್ರಾಣಾಂ ಶತ್ರುಣಾಂ ಹಂತಾರಂ | ಶಚೀಪತಿಂ |
ಶಚೀತಿ ಕರ್ಮನಾಮು | ಸರ್ವೇಷಾಂ ಕರ್ಮಣಾಂ ಪಾಲಯಿತಾರಂ | ಯದ್ವಾ | ಶಚ್ಯಾ ದೇವ್ಯಾ ಭರ್ತಾರಂ ||
ಶಚೀಪತಿಂ | ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಷು ಪಾಠಾದುಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಶಚೀಶಬ್ದಃ ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದಿಜ್ಞಾನಂತ
ಅದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ನಿಬಾಳ್ತುಃ | ಬಾಹ್ಯ ಪ್ರಯತ್ನೇ | ನೀತ್ಯುಪಸರ್ಗವಶಾತ್ಪ್ರತನೇ ವರ್ತತೇ | ನಿಷ್ಕಾಯಾ-
ಮನಿತ್ಯಮಾಗಮಶಾಸನಮಿತಿಡಭಾವಃ | ಥತ್ವಧತ್ವಾದೀನಿ | ಯದ್ವಾ | ಕ್ಷುಬ್ಧಸ್ವಾಂತೇತ್ಯಾದೌ | ಸಾ.
೭-೨-೧೮ | ಭೃಶಾರ್ಥ ಇಡಭಾವೋ ನಿಸಾತ್ಯತೇ | ಅತ್ರ ಚ ವಾಢಶಬ್ದೋ ಭೃಶತ್ವೋಪೇತೇ ಪತನೇ
ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದ್ವರ್ತತೇ | ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅಹ್ವನ್ | ಲಿಪಿಸಿಚ್ಛಿದ್ವಶ್ಚ | ಸಾ.
೩-೧-೫೩ | ಇತಿ ಲುಙ್ ಚೇರಜಾದೇಶಃ | ಆತೋ ಲೋಪ ಇತಿ ೨೩೦ ಸಾ ಸಾಧನಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಕಾಟೀ—ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ | ನಿಬಾಹ್ಯಃ—ತಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ | ಕುತ್ಸಃ ಋಷಿಃ—ಕುತ್ಸನೆಂಬ ಋಷಿಯು | ಊತಯೇ—ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ | ವೃತ್ರಹಣಂ—ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ | ಶಚೀಪತಿಂ—ಸಕಲಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಪಾಲಕನೂ ಅಥವಾ ಶಚೀದೇವಿಯ ಪತಿಯೂ ಆದ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಅಹತ್—ಕರೆದನು | ದುರ್ಗಾತ್—ಇಕ್ಕಟ್ಟಾದ ಕಣಿವೆದಾರಿಯಿಂದ | ರಥಂ ನ—(ಒಳ್ಳೆಯ ಸಾರಥಿಯು) ರಥವನ್ನು ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಹೊಡೆದು ಹೊರಕ್ಕೆ ತರುವಂತೆ | ವಸವಃ—ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸುವವರೂ | ಸುದಾನವಃ—ಉದಾರವಾಗಿ ದಾನಮಾಡುವವರೂ ಆದ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ನಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ ಅಂಹಸಃ—ಸಮಸ್ತವಾದ ಪಾಪದಿಂದಲೂ | ನಿಷ್ಠಿಪರ್ತನ—ಮುಕ್ತರನ್ನಾಗಿಸುವ ರಕ್ಷಿಸಲಿ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಕುತ್ಸನೆಂಬ ಋಷಿಯು ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ತಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟು ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ ಮತ್ತು ಸಕಲ ಕರ್ಮಗಳ ಪಾಲಕನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಕರೆದನು. ಒಳ್ಳೆಯ ಸಾರಥಿಯು ಇಕ್ಕಟ್ಟಾದ ಕಣಿವೆ ದಾರಿಯಿಂದ ರಥವನ್ನು ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಹೊಡೆದು ಹೊರಕ್ಕೆ ತರುವಂತೆ ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸುವವರೂ ಮತ್ತು ಉದಾರವಾಗಿ ದಾನ ಮಾಡುವವರೂ ಆದ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ಸಮಸ್ತವಾದ ಪಾಪದಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತರನ್ನಾಗಿಸುವ ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

English Translation

Kutsa, the Rishi, thrown into a well, has invoked to his succour, Indra, the slayer of enemies, the encourager of good works: may they, who are bountiful and the givers of dwellings, extricate us from all sin, as a chariot from a defile.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಕಾಟೀ—ಕಾಟಿ ಶಬ್ದವು ಕೊಪನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೯) ಕಾಟೀ ಎಂದರೆ ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ.

ನಿಬಾಹ್ಯಃ—ನಿಸಾತಿತಃ ತಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ, ನಿಬಾಹ್ಯ ಇತಿ ನಿಶ್ಚಯಃ ಪ್ರಕರ್ಷೇ | ನಿಶ್ಚಯಃ ನಿರುಕ್ತಮಿತಿ ಯಥಾ ಅತಿಶಯೇನ ಬಾಹ್ಯತೇ ಅಸೌ ಇತಿ ನಿಬಾಹ್ಯಃ | ಕೂಪೇ ಅತಿ ಸಂಬಾಧ-ತ್ವಾತ್ | ನಿಶ್ಚಯಃ, ನಿರುಕ್ತ ಎಂಬ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ನಿಃ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಇಕ್ಕಟ್ಟಾದ ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಬಾಧೆಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿದ್ದ ತ್ರಿತನು ಎಂದು ಸ್ಕಂದಪುರಾಣಗಳೂ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು

ಶಚೀಪತಿಂ—ಶಚೀಶಬ್ದವು ನಾಜ್ಞಾನಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೨೩) ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೧) ಪ್ರಜ್ಞಾನಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೧೩) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಶಚಿಯೆಂಬುದು ಇಂದ್ರಾಣಿಯ ಹೆಸರೂ ಆಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಶಚೀಪತಿಯೆಂದರೆ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಅಧಿಸತಿಯೆಂದಾಗಲಿ, ಕರ್ಮಾಧಿಸತಿಯೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಇಂದ್ರಾಣಿಯ ಪತಿಯೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವೃತ್ತಹಣಮ್—ವೃತ್ತಂ ಹತವಾನ್ ವೃತ್ತಹಾ| ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಬ್ರಹ್ಮಭ್ರೂಣವೃತ್ತೇಷು —(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಇನ್‌ಹನ್‌ಪೂಷಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೨) ಎಂದು ನಿಯಮನೂಡಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಶಚೀಪತಿಮ್—ಉಭೇ ವನಸ್ಪಾತ್ಯದಿಷು—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಗಣದಲ್ಲಿ ಇದು ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಶಚೀ ಶಬ್ದವು ಜನಂತವಾಗಿ ಆದ್ಯದಾತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಿಬಾಳ್ತಃ—ಬಾಹ್ಯ ಪ್ರಯತ್ನೇ. ಧಾತು. ನಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಪತನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಉಪಸರ್ಗವಶದಿಂದ ಧಾತ್ವರ್ಥವು ಬೇರೆಯಾಗುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ನಿಷ್ಕಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. **ಅಗಮಾನುಶಾಸನಮನಿತ್ಯಮ್—**ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಹೋಥಃ—**(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಹೆಕಾರಕ್ಕೆ ಥತ್ವ. **ಝಷ-ಸ್ತಘೋ—**(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಥತ್ವ. ಸ್ವತ್ತದಿಂದ ಥತ್ವ. **ಘೋಡೇಲೋಪಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಧಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಥವಾ **ಕ್ಷುಬ್ಧಸ್ವಾಂತೆ—**(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭೃಶಾರ್ಥದಲ್ಲಿ (ಅತಿಶಯ) ಇಡಭಾವವು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬಾಧಶಬ್ದವು ಶಬ್ದಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭೃಶಾರ್ಥದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪತನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ. **ಗತಿರನಂತರಃ—**(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ನಿ) ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಹ್ವತ್—ಹ್ವೇರ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ. ಧಾತು. ಉಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಇತಶ್ಚ—**ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. **ಚ್ಲಿ ಲುಜ್—**ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿ ಬಂದಾಗ—ಲಿಪಿಸಿಚಿ-ಹ್ವಶ್ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಜಾದೇಶ. **ಅದೇಚ ಉಪದೇಶೇ—**(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ವ. **ಅತೋಲೋಪ ಇಟಿಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ದೇವೈರ್ನೋ ದೇವ್ಯದಿತ್ತಿರ್ನಿ ಸಾತು ದೇವಸ್ತಾತಾ ತ್ರಾಯತಾ-
ಮಪ್ರಯುಚ್ಛನ್ ।

ತನ್ನೋ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣೋ ಮಾಮಹಂತಾಮದಿತಿಃ ಸಿಂಧುಃ
ಪೃಥಿವೀ ಉತ ದ್ಯೌಃ ॥ ೭ ॥

ಪದಪಾಠಃ

ದೇವೈಃ । ನಃ । ದೇವೀ । ಅದಿತಿಃ । ನಿ । ಸಾತು । ದೇವಃ । ತ್ರಾತಾ । ತ್ರಾಯತಾಂ ।
ಅಪ್ರಯುಚ್ಛನ್ ।

ತತ್ । ನಃ । ಮಿತ್ರಃ । ವರುಣಃ । ಮಾಮಹಂತಾಂ । ಅದಿತಿಃ । ಸಿಂಧುಃ । ಪೃಥಿವೀ ।
ಉತ । ದ್ಯೌಃ ॥ ೭ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ದೇವೀ ದಾನಾದಿಗುಣಯುಕ್ತಾದಿತಿರಖಂಡನೀಯಾದೀನಾ ನಾ ದೇವಮಾತಾ ದೇವೈರ್ದಾನಾದಿ-
ಗುಣಯುಕ್ತೈಃ ಸ್ವಕೀಯೈಃ ಪುತ್ರೈಃ ಸಹ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ನಿ ಸಾತು । ನಿತರಾಂ ರಕ್ಷತು । ದೇವೋ ದೀಪ್ಯ-
ಮಾನಸ್ತಾತಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ ರಕ್ಷಕಃ ಸವಿತಾಪ್ರಯುಚ್ಛನ್ ಅಪ್ರಮಾದ್ಯನ್ ಅಸ್ಮದ್ರಕ್ಷಣೇ ಜಾಗರೂಕಃ
ಸನ್ ತ್ರಾಯತಾಂ । ಅಸ್ಮಾನ್ಪಾಲಯತು । ಯದನೇನ ಸೂಕ್ತೇನಾಸ್ಮಾಭಿಃ ಪ್ರಾರ್ಥಿತಂ ನೋಽಸ್ಮದೀಯಂ
ತನ್ನಿತ್ರಾದಯಃ ಷಡ್ದೇವತಾ ಮಾಮಹಂತಾಂ । ಪೂಜಯಂತು ॥ ತ್ರಾಯತಾಂ । ತ್ರೈಜ್ಞ ಸಾಲನೇ ।
ಭಾವಾದಿಕಃ । ಅಪ್ರಯುಚ್ಛನ್ । ಯುಚ್ಛ ಪ್ರಮಾದೇ । ಅಸ್ಮಾಲ್ಪಟಃ ಶತ್ವೆ । ನೌಘಮಾಸೇಽವ್ಯಯೇ
ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ನಂ ॥

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ

ದೇವೀ—ದಾನಾದಿಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ | ಅದಿತಿಃ—ದೇವತೆಗಳ ತಾಯಿಯಾದ ಅದಿತಿಯು | ದೇವೈಃ—
(ತನ್ನ ಪುತ್ರರಾದ) ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೂ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ನಿ ಸಾತು— ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ

ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ದೇವಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ | ತ್ರಾತಾ—ಸಕಲರಿಗೂ ರಕ್ಷಕನೂ ಆದ ಸವಿತೃವು | ಅಪ್ರಯುಚ್ಛೇ
—ಅಜಾಗರೂಕನಾಗಿಲ್ಲದೆ (ಯಾವಾಗಲೂ ಜಾಗರೂಕನಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು) | ತ್ರಾಯತಾಂ—(ನಮ್ಮನ್ನು)
ಸಂರಕ್ಷಿಸಲಿ. ನಃ—ನಮ್ಮ | ತತ್—ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು | ಮಿತ್ರಃ—ಮಿತ್ರನೂ | ವರುಣಃ
—ವರುಣನೂ | ಅದಿತಿಃ—ಅದಿತಿಯೂ | ಸಿಂಧುಃ—ಸಾಗರಾಧಿ ದೇವತೆಯೂ | ಪೃಥಿವೀ—ಪೃಥಿವಿಯೂ |
ಉತ—ಮತ್ತು | ದ್ಯೌಃ—ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿದೇವತೆಯೂ | ಮನುಹಂತಾಂ—ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ದೇವತಾತ್ಮಕೂ, ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ ತಾಯಿಯೂ ಆದ ಅದಿತಿಯು ತನ್ನ ಪುತ್ರರಾದ ಸಕಲ ದೇವತೆ
ಗಳೊಡನೆಯೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ನಮ್ಮನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ, ಸಕಲರಿಗೂ ರಕ್ಷಕನೂ
ಆದ ಸವಿತೃವು ಯಾವಾಗಲೂ ಜಾಗರೂಕನಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ಮಿತ್ರನೂ, ವರುಣನೂ,
ಅದಿತಿಯೂ ಸಾಗರಾಧಿದೇವತೆಯೂ, ಪೃಥಿವಿಯೂ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿದೇವತೆಯೂ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾದ
ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

English Translation

May the goddess Aditi, with the gods, protect us; and may the radiant
guardian, (the sun), be vigilant for our protection; and may they, who are
bountiful and the givers of dwellings, extricate us from all sin, as a chariot
from a defile.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅದಿತಿಃ—ಅದಿತಿರದೀನಾ ದೇವಮಾತಾ | (ನಿ. ೪-೨೨). ಕ್ಷೇಣವಾಗದಿರುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ದೇವಮಾತೆ
ಯೆಂದು ಅದಿತಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅವಳ ನಾನಾವಿಧವಾದ ರೂಪಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸತಕ್ಕ

ಅದಿತಿರ್ವ್ಯಾರದಿತಿರಂತರಿಕ್ಷಮದಿತಿರ್ಮಾತಾ ಸ ಸಿತಾ ಸ ಪುತ್ರಃ |

ನಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಅದಿತಿಃ ಪಂಚಜನಾ ಅದಿತಿರ್ಜಾತಮದಿತಿರ್ಜನಿತ್ವಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೯-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಖಂಡಳಾದ ಅದಿತಿಯು ಸಕಲ ವಿಶ್ವಕ್ಕೂ
ಜನ್ಮದಾತೆಯು, ಅವಳೇ ಜಗಜ್ಜನನಿಯು. ಜಗಜ್ಜನಕನು. ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲವಸ್ತುವೂ ಅವಳೇ, ಅದಿತಿಯೇ
ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವು. ವರ್ಣಾತ್ಮಕವಾದ ಮತ್ತು ನಿಷಾದರಿಂದ ಕೂಡಿದ ಐದು ಜಾತಿಯ ಜನರೂ ಅವಳೇ, ಅದಿತಿಯೇ
ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳು, ಅವಳೇ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸ್ವರ್ಗವು, ಅವಳೇ ಅಂತರಿಕ್ಷವು, ಅವಳೇ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವು, ಅವಳೇ
ವಿಶ್ವನಿಯಾಮಕಳು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇಂತಹ ಅಪ್ರಮೇಯವಾದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಅದಿತಿಯನ್ನು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ
ದೇವೀ ಅದಿತಿಃ ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಪ ಪಸ್ತಾ ೩ ಮದಿತಿಂ ಸಿಂಧುಮರ್ಕ್ಯಃ ಸ್ವಸ್ತಿಮೀಳೇ ಸಖ್ಯಾಯೇ ದೇವೀಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೫೫-೩)

ಸ್ವಸ್ತಿ ನೋ ಮಿಮೀತಾಮತ್ತಿನಾ ಭಗಃ ಸ್ವಸ್ತಿ ದೇವ್ಯದಿತಿರನರ್ವಣಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೫೧-೧೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ದೇವೀ ಅದಿತಿಃ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಅಪ್ರಯುಚ್ಛನ್—ಯುಚ್ಛ-ಪ್ರಮಾದೇ | ಅಪ್ರಯುಚ್ಛನ್ | ಅಸ್ಮದ್ರಕ್ಷಣೇ ಜಾಗರೂಕಃಸನ್ | ಪ್ರಮಾದ, ಅಜಾಗರೂಕನಾಗಿರುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಯುಚ್ಛಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಉಪ ಸರ್ಗಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿ, ಅಜಾಗರೂಕನಾಗಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಸವಿತೃವಿನ ಜಾಗರೂಕತೆಯಿಂದಲೇ ಲೋಕದ ವ್ಯವಹಾರವೂ ರಕ್ಷಣೆಯೂ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಸವಿತೃವು ಕೊಂಚ ಪ್ರಮಾದ ವನ್ನು ತೋರಿಸಿದರೂ ಸಹ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಭಂಗಬರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಈ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿದೆ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ ಅವನ ಜಾಗರೂಕವಾಣ ಪ್ರಭುತ್ವವು ವಿಶ್ವನಿಯಮವನ್ನು ಹೇಗೆ ಪಾಲಿಸುತ್ತಿದೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳು ಸವಿತೃವಿನ ನಿಯಮನಕ್ರಮವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ.

ಅದಾಭ್ಯೋ ಭುವನಾನಿ ಪ್ರಜಾಕಶದ್ವೈತಾನಿ ದೇವಃ ಸವಿತಾಭಿ ರಕ್ಷತೇ |

ಪ್ರಾಪ್ತಾಗ್ವಹೂ ಭುವನಸ್ಯ ಪ್ರಜಾಭ್ಯೋ ಧೃತವ್ರತೋ ಮಹೋ ಅಜ್ಞಸ್ಯ ರಾಜತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೫೩-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಸವಿತೃವು ಧೃತವ್ರತನೆಂದೂ,

ಯಸ್ಯ ಪ್ರಯಾಣಮನ್ವನೃ ಇದ್ಯಯುರ್ದೇವಾ ದೇವಸ್ಯ ಮಹಿಮಾನಮೋಜಸಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೮೧-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಈ ಸವಿತೃವಿನ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿತ್ವವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸುತ್ತಾರೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇಂತಹ ಧೃತವ್ರತನಾದ ಸವಿತೃವು ನಮ್ಮನ್ನು ಅಪ್ರಮತ್ತನಾಗಿಯೂ, ಆದರವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ರಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

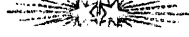
ಪಾತು—ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ಪಪ್ರತ್ಯಯ. ಏರುಃ —(ಪಾ ಸೂ. ೩-೪-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ಪ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಉಕ್. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತ್ರಾತಾ—ತ್ರ್ಯಜ್ ಪಾಲನೇ. ಧಾತು. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತೃಚ್ಛಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋ ದಾತ್ತ. ಆದೇಚಿಉಪದೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ವ. ಪ್ರಥಮಾವಿಕ ವಚನಾಂತರೂಪ.

ಕ್ರಾಯತಾಮ್— ತ್ರೈಜ್ ಪಾಲನೇ. ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಏತ್ಯ ಬಂದಾಗ ಆಮೇತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಮ್ ಆದೇಶ. ಶಪ್‌ವಿಕರಣ. ಆಯಾದೇಶ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪ್ರಯುಚ್ಛನ್—ಯುಚ್ಛ ಪ್ರಮಾದೇ. ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ನ ಪ್ರಯುಚ್ಛನ್. ತತ್ಪುರುಷೇ ತು—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ವಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೭ ||

ನೂರ ಆರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತಿಯಾದುದು.

ನೂರ ಏಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಯಜ್ಞೋ ದೇವಾನಾಮಿತಿ ತೃಚಂ ದ್ವಿತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ಕುತ್ಸಸ್ತಾಷ್ಠಂ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಂ ವೈಶ್ವ
ದೇವಂ | ಯಜ್ಞಸ್ತೃಚಮಿತ್ಯನುಕ್ರಾಂತಂ | ವಿನಿಯೋಗೋ ಲೈಂಗಿಕಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಯಜ್ಞೋ ದೇವಾನಾಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹದಿನಾರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಕುತ್ಸನು ಋಷಿಯು. ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೇ ದೇವತೆಯು. ತ್ರೈಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಯಜ್ಞಸ್ತೃಚಂ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿನಿಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವು.

—:೦:—

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೦೭

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೧೬ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೦೭ ॥

॥ ಅಷ್ವಕ—೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೭ ॥ ವರ್ಗ—೨೫ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮಕ್ಕಂಖ್ಯೆ— ೩ ॥

॥ ಮುಷಿಃ—ಕುತ್ಸ ಅಂಗಿರಸಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ ॥

॥ ಭಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ॥

! ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ !

ಯಜ್ಞೋ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರತ್ಯೇತಿ ಸುನ್ನಮಾದಿತ್ಯಾಸೋ ಭವ-
ತಾ ಮೃಳಯಂತಃ |

ಆ ವೋರ್ವಾಚೀ ಸುಮತಿರ್ವೃತ್ಯಾದಂಹೋಶ್ವಿದ್ಯಾ ವರಿ-
ವೋನಿತ್ತರಾಸತ್ ॥ ೧ ॥

! ಪದಪಾಠಃ !

ಯಜ್ಞಃ | ದೇವಾನಾಂ | ಪ್ರತಿ | ನತಿ | ಸುನ್ನಂ | ಆದಿತ್ಯಾಸಃ | ಭವತ | ಮೃಳ-
ಯಂತಃ |

ಆ | ವಃ | ಅರ್ವಾಚೀ | ಸುಮತಿಃ | ವೃತ್ಯಾತ್ | ಅಂಹೋಃ | ಚಿತ್ |

ಯಾ | ವರಿವೋನಿತ್ಯಾತ್ | ತರಾ | ಅಸತ್ ॥ ೧ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಸ್ಮದೀಯೋ ಯಜ್ಞೋ ದೇವಾನಾನಿಂದ್ರಾದೀನಾಂ ಸುಮ್ಮಂ ಸುಖಂ ಪ್ರತ್ಯೇತಿ ಪ್ರಾಪ್ನೋತು |
 ಅಪಿ ಚ ಹೇ ಆದಿತ್ಯಾಸ ಆದಿತ್ಯಾ ಮೃಳಯಂತೋಽಸ್ಮಾನ್ನಖಯಂತೋ ಭವತ | ತಥಾ ವೋ ಯುಷ್ಮಾ-
 ಕಂ ಸುಮತಿಃ ಶೋಭನಾ ಮತಿರ್ಭಕ್ತಾನುಗ್ರಹಪರಾ ಬುದ್ಧಿರರ್ನಾಚ್ಯಸ್ಮದಭಿಮುಖ್ಯಾ ವವೃತ್ಯಾತ್ |
 ಅವರ್ತತಾಂ | ಯಾ ಮತಿರಂಹೋಶ್ಚಿತ್ ದಾರಿದ್ರ್ಯಂ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯಾಪಿ ಪುರುಷಸ್ಯ ವರಿವೋನಿತ್ತರಾ | ವರಿವ
 ಇತಿ ಧನನಾನು | ಅತಿಶಯೇನ ಧನಸ್ಯ ಲಂಭಯಿತ್ರೈಸತ್ ಭವೇತ್ | ಸೈಷಾ ಮತಿರಸ್ಮಾನ್ನೇಕ್ಷಿತುಂ
 ವರ್ತತಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಭವತ | ಅಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವದಿತ್ಯಾದಿತ್ಯಾಸ ಇತಿ ಸಾದಾದಾ
 ವರ್ತಮಾನಸ್ಯಾಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವೇನಾಸ್ಯ ಸಾದಾದಿತ್ಯಾತ್ ಅಸಾದಾದಾವಿತಿ ಸರ್ಯುದಾಸಾ-
 ನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ಮೃಳಯಂತಃ | ಮೃಡ ಸುಖನೇ | ಣ್ಯಂತಾಲ್ಲಟಃ ಶತ್ರು | ಶಪ್ | ಭಂದಸ್ಯ ಭಯಥೇತಿ
 ಶತುರಾರ್ಥಧಾತುಕತ್ವೇನಾದುಸದೇಶಾಲ್ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವಾಭಾವೇ ಶತುಃ ಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ |
 ವವೃತ್ಯಾತ್ | ವೃತು ವರ್ತನೇ | ಲಿಜ್ಞಃ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪರಸ್ಮೈಸದಂ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಶಪಃ ಶ್ಲಃ |
 ಅಂಹೋಃ | ಅಹಿ ಗತೌ | ಇದಿತ್ತ್ವಾನ್ನಮ್ | ಔಣಾದಿಕ ಉಪ್ರತ್ಯಯಃ | ವರಿವೋನಿತ್ತರಾ | ವಿದ್ವ
 ಲಾಭೇ | ಅಸ್ಮಾದಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಾತ್ ಕ್ವಿಪ್ | ತತ ಆತಿಶಾಯಿನಿಕಸ್ತರಪ್ | ಅಸತ್ | ಅಸು ಭುವಿ |
 ಲೇಟ್ಯಡಾಗಮಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯಜ್ಞಃ—ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವು | ದೇವಾನಾಂ—ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ | ಸುಮ್ಮಂ—ಸುಖವನ್ನು |
 ಪ್ರತ್ಯೇತಿ—ಉಂಟುಮಾಡಲಿ. | ಆದಿತ್ಯಾಸಃ—ಎಲೈ ಆದಿತ್ಯರೇ, | ಮೃಳಯಂತಃ—ನಮ್ಮನ್ನು ಸುಖ
 ಪಡಿಸುತ್ತಾ | ಭವತ—ಇರಿ. | ವಃ—ನಿಮ್ಮ | ಯಾ—ಯಾವ ಬುದ್ಧಿಯು | ಅಂಹೋಶ್ಚಿತ್—ದಾರಿದ್ರ್ಯ
 ವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವವನಿಗೂ ಕೂಡ | ವರಿವೋನಿತ್ತರಾ—ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಕೊಡು
 ವುದಾಗಿ | ಅಸತ್—ಆಗಬಲ್ಲದೋ | ಸುಮತಿಃ—ಅಂತಹ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯು | ಅರ್ನಾಚೀ
 —ನಮಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ | ಅವವೃತ್ಯಾತ್—ತಿರುಗಿಸಲ್ಪಡಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವು ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ. ಎಲೈ ಆದಿತ್ಯರೇ, ನಮ್ಮನ್ನು ಯಾವಾ
 ಗಲೂ ಸುಖಪಡಿಸುತ್ತೀರಿ. ದಾರಿದ್ರ್ಯವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವವನಿಗೂ ಸಹ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಒದಗಿಸಿ
 ಕೊಡಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ನಿಮ್ಮ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ನಮಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ತಿರುಗಿಸಿರಿ.

English Translation

May our sacrifice give satisfaction to the gods : A'dityas, be gracious,
 and may your good intentions be directed towards us, so as to be an abundant
 source of affluence to the poor.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಯಜ್ಞಃ ದೇವಾನಾಂ ಸುಖಂ ಪ್ರತ್ಯೇತಿ—ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವು ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟು ಮಾಡಲಿ; ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆ ಸುಖವು ದೊರೆತಾಗ ಅವರು ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೂ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಆದಿತ್ಯಾಸಃ ವೃಳಯಂತಃ ಭವತ—ಎಂದು ಅವರನ್ನೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ದೇವಾನ್ ಭಾವಯತಾನೇನ ತೇ ದೇವಾ ಭಾವಯಂತು ವಃ |

ಪರಸ್ಪರಂ ಭಾವಯಂತಃ ಶ್ರೇಯಃ ಪರಮನಾಪ್ಸ್ಯಥ ||

(ಭಗವದ್ಗೀತಾ. ೩-೧೧)

ಎಂದು ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಯಜ್ಞವು ಸಕಲದೇವಮಾನವಾದಿಗಳಿಗೂ ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದಾದ್ದರಿಂದ ಅಂತಹ ಯಜ್ಞವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ ಎಂದು ಆಶಿಸಿದೆ.

ಪ್ರದಾನಾದ್ಧಿ ದೇವಾ ಉಪಜೀವಂತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೨-೫-೨೪)

ಯಜ್ಞ ಉ ದೇವಾನಾಮುನ್ನಂ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೧-೨-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಯಜ್ಞವೇ ದೇವತೆಗಳ ಅನ್ನವಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಅವರಿಂದಲೇ ಅವರ ಜೀವಿಕೆಯಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತಗಳಾದ ಆಹುತಿಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕವಾಗಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಮರಸದ ಅರ್ಪಣೆಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಉಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಸುಖವು—

ಮತ್ಸಿ ಸೋಮ ವರುಣಂ ಮತ್ಸಿ ಮಿತ್ರಂ ಮತ್ಸೀಂದ್ರಮಿಂದೋ ಪವಮಾನ ವಿಷ್ಣುಂ |

ಮತ್ಸಿ ಶರ್ಭೋ ಮಾರುತಂ ಮತ್ಸಿ ದೇವಾನ್ ಮತ್ಸಿ ಮಹಾಮಿಂದ್ರಮಿಂದೋ ಮದಾಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೯೦-೫)

ಮತ್ಸಿ ವಾಯುಮಿಷ್ಟಯೇ ರಾಧಸೇ ಚ ಮತ್ಸಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಪೂಯಮಾನಃ |

ಮತ್ಸಿ ಶರ್ಭೋ ಮಾರುತಂ ಮತ್ಸಿ ದೇವಾನ್ ಮತ್ಸಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ದೇವ ಸೋಮ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೯೭-೪೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕಯುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಸುಖವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಗಲಿ. ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗಲಿ, ಹವಿಸ್ಸುಗಳು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಪಡಿಸಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಆದಿತ್ಯಾಸಃ ವೃಳಯಂತಃ ಭವತ—ಎಲೈ ಆದಿತ್ಯರೇ ನಮ್ಮನ್ನು ಸುಖಪಡಿಸುತ್ತಾ ಇರಿ. ಆದಿತ್ಯರಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಸುಖದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾರಸ್ಯವಾದ ಉಪಮಾನಗಳನ್ನು

ಕೊಟ್ಟು ಅವರ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನೂ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಆದರವನ್ನೂ, ಭೀತಿನಿವಾರಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ತೋರಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಪಕ್ಷಾ ವಯೋ ಯಥೋಪರಿ ವ್ಯಗ್ರಿಸ್ತೇ ಶರ್ಮ ಯಚ್ಛತಾನೇಹಸೋ ವ ಊತಯಃ ಸು-
ಊತಯೋ ವ ಊತಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೭-೨)

ಪಕ್ಷಿಗಳು ತಮ್ಮ ಮರಿಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ರೆಕ್ಕೆಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಸುಖವಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸುವಂತೆ ಆದಿತ್ಯರು ಮಾನವರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿ ಸುಖದಾತರಾಗುತ್ತಾರೆಂದೂ, ಇಂತಹ ರಕ್ಷಣೆಗೊಳಗಾದವರನ್ನು,

ನ ತಂ ತಿಗ್ಧಂ ಚನ ತ್ಯಜೋ ನ ದ್ರಾಸದಭಿ ತಂ ಗುರು |

ಯಸ್ಮಾ ಉ ಶರ್ಮ ಸಪ್ರಥ ಆದಿತ್ಯಾಸೋ ಅರಾಧ್ಯಮನೇಹಸೋ ವ ಊತಯಃ ಸುಊತ-
ಯೋ ವ ಊತಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೭-೭)

ಶತ್ರುವಿನಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಎಂತಹ ಹರಿತವಾದ ಆಯುಧಗಳೂ ಹಿಂಸಿಸಲಾರವೆಂದೂ, ಇವರ ಭಕ್ತರು ಸಂಪೂರ್ಣಸುಖಿಗಳಾಗುವರೆಂದೂ ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಅಂತಹ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನೂ ಸೌಖ್ಯವನ್ನೂ ತಮಗೂ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಅಂಹೋಶ್ಚಿತ್—ದಾರಿದ್ರ್ಯವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವವನಿಗೂ ಕೂಡ ಎಂದು ಅಂಹಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಾರಿದ್ರ್ಯವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಡಿದೆ. ದಾರಿದ್ರ್ಯವು ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನೇಕವೇಳೆ ಅಡಚಣೆಯಾಗುವುದರಿಂದ ಪಾಪ ಹೇತುವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ದಾರಿದ್ರ್ಯದೋಷದಿಂದ ಯಜ್ಞಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ನ್ಯೂನತೆಗಳಿದ್ದು ಅಂತಹ ಪಾಪವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಸಹ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡಬಲ್ಲುದು ಎಂದು ಆದಿತ್ಯರ ಔದಾರ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ನಿದಾ ದೇನಾ ಅಘಾಸಾಮಾದಿತ್ಯಾಸೋ ಅಸಾಕೃತಿಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೭-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯರು ಪಾಪವನ್ನೂ ದುಃಖವನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡುವವರೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅನನು-ಕೂಲಿಗಳಿಂದ ಸಂಭವಿಸಿದ ನ್ಯೂನತೆಗಳನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾರೆಂದರ್ಥ.

ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಏತಿ—ಇಹ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆದಿತ್ಯಾಸಃ—ಅದಿತೇಃ ಅಸತ್ಯಾಸಿ ವುಮಾಂಸಃ ಆದಿತ್ಯಾಸಃ—**ದಿತ್ಯದಿತ್ಯಾದಿತ್ಯೇ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದಿವೃದ್ಧಿ. ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ **ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಗಮ.

ಭವತೆ—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಲಜ್ಜದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ **ತಪ್ ಧಸ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಆದೇಶ. ಶಪ್ ಏಕರಣ. ಧಾತುವಿಗೆ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. **ಅನುಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯಾಸಃ ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಂತ್ರಿತಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ (ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ) ಇದೇ ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಂತಾಗುವುದರಿಂದ **ಅಸಾದಾದೌ**—ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ **ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಆಗ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಮೃಳಯಂತಃ—ಮೃಡ ಸುಖನೇ. ಧಾತು. ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇತುಮತಿ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಣ್ಯಂತದ ಮೇಲೆ ಲಡಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ಏಕರಣ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚಿಗೆ ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ. **ಭಂದಸ್ಯಭಯಥಾ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಯವಿಗೆ ಅರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದರೂ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ವವೃತ್ಯಾತ್—ವೃತು ವರ್ತನೇ. ಲಿಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಬಹುಲಂ **ಭಂದಸಿ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಶ್ಲ ಆದೇಶ. ಶ್ಲ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಉರದತ್ವ ಬಂದಾಗ ಹಲಾದಿಶೇಷ. **ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷೂದಾತ್ತೋಜಾಚ್ಛೇ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಜಿಗೆ ಯಾಸುಟಾಗಮ. ಇದು ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುವು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಾದರೂ ವೃತ್ಯಯದಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಂಹೋಃ—ಅಹಿ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವರಿವೋನಿತ್ತರಾ—ವಿದ್ ಲೃಲಾಭೇ ಧಾತು. ಪ್ರೇರಣಾ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯಾರ್ಥವಾದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ಇದರ ಮೇಲೆ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನನಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತರಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್—

ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್. ತರಪ್, ಟಾಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸತ್—ಅಸ ಭುವಿ. ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಶ್ಚ-ಲೋಪಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಲೇಟೋಽಡಾಟೌ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗಮ ಅನುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಉಪ್ ನೋ ದೇವಾ ಅವಸಾ ಗಮಂತ್ವಂಗಿರಸಾಂ ಸಾಮುಭಿಃ
ಸ್ತೂಯಮಾನಾಃ ।

ಇಂದ್ರ ಇಂದ್ರಿಯೈರ್ಮರುತೋ ಮರುದ್ಭಿರಾದಿತ್ಯೈರ್ನೋ
ಅದಿತಿಃ ಶರ್ಮ ಯಂಸತ್ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉಪ್ | ನಃ | ದೇವಾಃ | ಅವಸಾ | ಆ | ಗಮಂತು | ಅಂಗಿರಸಾಂ | ಸಾಮುಭಿಃ |
ಸ್ತೂಯಮಾನಾಃ ।

ಇಂದ್ರಃ | ಇಂದ್ರಿಯೈಃ | ಮರುತಃ | ಮರುತ್ ಭಿಃ | ಅದಿತ್ಯಃ | ನಃ | ಅದಿ-
ತಿಃ | ಶರ್ಮ | ಯಂಸತ್ || ೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ದೇವಾ ವಾನಾದಿಗುಣಯುಕ್ತಾಃ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಅವಸಾ ರಕ್ಷಣೇನಾಸ್ಮಭ್ಯಂ ದಾತವ್ಯೇನಾನ್ನೇನ
 ನಾ ಯುಕ್ತಾ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ ಸ್ತೋತ್ಯನುಸಾಗಮಂತು | ಉಪಾಗಚ್ಛಂತು | ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತು | ಕಥಂಭೂತಾಃ |
 ಅಂಗಿರಸಾಮೇತತ್ಸಂಜ್ಞ ಕಾನಾಮೃಷೀಣಾಂ ಸಂಬಂಧಿಭಿಃ ಸಾಮುಭಿಃ ಪ್ರಗೀತೈರ್ಮಂತ್ರೈಃ ಸ್ತೋಯಮಾನಾಃ |
 ಅಸಿ ಚೇಂದ್ರ ಇಂದ್ರಿಯೈಃ | ಧನನಾಮೃತತ್ | ಸ್ತುಸಂಬಂಧಿಭಿರಸ್ಮಭ್ಯಂ ದಾತವ್ಯೈರ್ಧನೈಃ ಸಹಾ-
 ಸ್ಮಾನಾಗಚ್ಛಂತು | ತಥಾ ಮರುತಃ ಸಪ್ತಗಣಿರೂಪಾ ಏಕೋನಸಂಚಾಶತ್ಸಂಖ್ಯಾಕಾ ಈದೃಜ್ ಚಾನ್ಯಾ-
 ದೃಜ್ ಚೇತ್ಯೇವಮಾದಿನಾಮಾನೋ ದೇವಾ ಮರುದ್ಭಿಃ ಸ್ತಾವಯವಭೂತೈಃ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿರೂಪೇಣ
 ವರ್ತಮಾನೈರ್ವಾಯುಭಿಃ ಸಹಾಸ್ಮಾನಾಗಚ್ಛಂತು | ತಥಾದಿತಿರಖಂಡನೀಯಾದೀನಾ ವಾ ದೇವಮಾತಾ-
 ದಿತ್ಯೈಃ ಸ್ವಕೀಯೈಃ ಪುತ್ರೈಃ ಸಹ ನೋಽಸ್ಮಭ್ಯಂ ಶರ್ಮ ಸುಖಂ ಯಂಸತ್ | ಯಚ್ಛಂತು || ಗಮಂತು |
 ಲೋಟಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಛಂದಸ್ಯುಭಯಥೇತಿ ರ್ಪುರಾರ್ಥಧಾತುಕತ್ವೇನ
 ಜಿತ್ವಾಭಾವಾದ್ಗಮಹನೇತ್ಯಾದಿನೋಪಧಾಲೋಪಾಭಾವಃ | ಯಂಸತ್ | ಯಮ ಉಪರಮೇ | ಲೇಟೈ-
 ಡಾಗಮಃ | ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟೀತಿ ಸಿಪ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಂಗಿರಸಾಂ—ಅಂಗಿರಸ್ಸೆಂಬ ಋಷಿಗಳ | ಸಾಮುಭಿಃ—ಗಾನರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ | ಸ್ತೋಯ-
 ಮಾನಾಃ—ಸ್ತುತಿಸಲ್ಲಡುವ | ದೇವಾಃ—ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ | ಅವಸಾ—ರಕ್ಷಣೆಯೊಂದಿಗೆ ಅಥವಾ (ನಮಗೆ
 ಕೊಡಬೇಕೆಂದಿರುವ) ಅನ್ನದೊಂದಿಗೆ | ನಃ—(ಭಕ್ತರಾದ) ನಮ್ಮನ್ನು | ಉಪ ಆ ಗಮಂತು—ಸಮೀಪಿಸಿ ಬಂದು
 ಸೇರಲಿ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಇಂದ್ರಿಯೈಃ—(ನಮಗೆ ಕೊಡಬೇಕೆಂದಿರುವ) ತನ್ನ ಧನಗಳೊಂದಿಗೆ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ
 ಬಂದು ಸೇರಲಿ | ಮರುತಃ—ಮರುತ್ತುಗಳು | ಮರುದ್ಭಿಃ—ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿರೂಪಗಳಾದ ತಮ್ಮ ಅವಯವಗ
 ಳೊಂದಿಗೆ (ನಮ್ಮನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಲಿ) | ಆದಿತಿಃ—ಆ ದೇವಮಾತೆಯಾದ ಅದಿತಿಯೂ ಸಹ | ಆದಿತ್ಯೈಃ—ತನ್ನ
 ಪುತ್ರರಾದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ | ನಃ—ನಮಗೆ | ಶರ್ಮ—ಸುಖವನ್ನು | ಯಂಸತ್—ಕೊಡಲಿ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅಂಗಿರಸ್ಸೆಂಬ ಋಷಿಗಳ ಗಾನರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಲಡುವ ಸಕಲದೇವತೆಗಳೂ ತಮ್ಮ
 ರಕ್ಷಣೆಯೊಂದಿಗೆ ಭಕ್ತರಾದ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಬರಲಿ. ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಧನಗಳೊಂದಿಗೂ, ಮರುತ್ತುಗಳು ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಣಾ
 ಪಾನಾದಿರೂಪವಾದ ತಮ್ಮ ಅವಯವಗಳೊಂದಿಗೂ ದೇವಮಾತೆಯಾದ ಅದಿತಿಯು ತನ್ನ ಪುತ್ರರಾದ ದೇವತೆ
 ಗಳೊಂದಿಗೂ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ನಮಗೆ ಸುಖವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಲಿ.

English Translation

May the gods, who are to be lauded by the hymns of the Angirases, come hither for our protection ; may Indra with his treasures, the Maruts with the vital airs, and Aditi with the A'dityas, (come and) give us felicity.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಂಗಿರಸಾಂ ಸಾಮಭಿಃ—ಅಂಗಿರಸ್ ಎಂಬ ಋಷಿಯ ಅಥವಾ ಋಷಿಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಇದೇ ಭಾಗದ ೧೦೦ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೪ನೇ ಋಕ್ನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವುದು.

ತಂ ಹಾಂಗಿರಾ ಉದ್ಗೀಥಮುಪಾಸಾಂಚಕ್ರ ಏತಮು |

ವಿನಾಂಗಿರಸಂ ಮನ್ಯಂತೇಽಂಗಾನಾಂ ಯದ್ರಸಃ ||

(ಛಾಂ. ಉ. ೧-೨-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಇವರ ಉಪಾಸನಾಕ್ರಮವನ್ನೂ ಗಾನರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗಿರುವ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಇಂದ್ರಿಯೈಃ—ಸ್ವಸಂಬಂಧಿಭಿರಸ್ಮಭ್ಯಂ ದಾತವ್ಯೈರ್ಧನೈಃ | ನಮಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾದ ಧನಗಳೊಂದಿಗೆ ಎಂದು ಇಂದ್ರಿಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನ ಧನವೆಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಇಂದ್ರಜುಷ್ಯಃ ಅತ್ರ ಇಂದ್ರಿಯಶಬ್ದೇನೋಚ್ಯತೇ | ಯೇ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಾ ದೇವಾಸ್ತೈಸ್ಸಹ ಇಂದ್ರ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಿಯರಾದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಎಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಂದ್ರಿಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿ, ಧನ, ತೃಪ್ತಿ ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ (ಇದೇ ಭಾಗದ ೧೦೩ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೧ನೇ ಋಕ್ನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಿ) ಇಲ್ಲಿ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಮರುದ್ಭಿಃ—ಸ್ವಾವಯವಭೂತೈಃ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿರೂಪೇಣ ವರ್ತಮಾನೈಃ ವಾಯುಭಿಃ ಸಹ | ತಮ್ಮ ಅವಯವಗಳಾದ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿರೂಪಗಳಾದ ವಾಯುಗಳೊಂದಿಗೆ ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ಶಕ್ತಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಎಂದರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಗಮಂತು—ಗಮ್‌ಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರ್ಛಿಗೆ ಅಂತಾದೇಶ ಏರುಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತ್ವ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಆದುದರಿಂದ ಛಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜಿತ್ವಾತಿದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಧಾಲೋಪ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಛಂದಸ್ಸುಭಯಧಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ರ್ಛಿಗೆ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಜಿತ್ವವೇ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಗಮಹನಜನ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ತೋಮಾನಾಃ—ಸ್ತೃಜ್ ಸ್ತೌತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತ್ವಾದಿಗೆ ಸತ್ತ್ವ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್. ಅಕ್ರೈತ್ ಸಾರ್ವ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಚಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಆನೇಮುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೨) —ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮುಕಾಗಮ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದರಿಂದ ಯಕ್‌ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಇಂದ್ರಿಯೈಃ—ಇಂದ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರಿಯಮಿಂದ್ರಲಿಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಅಯನೇಯೀ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಯಾದೇಶ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ. ಚಿತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯೆಂಸತ್—ಯಮ ಉಪರಮೇ. ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಶ್ಚ ಲೋಪಃ—(೩-೪-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ. ಸಿಬ್ಬಹುಲಂಲೇಟಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಿಪ್. ಧಾತುವಿನ ನುಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತನ್ನ ಇಂದ್ರಸ್ತದ್ವರುಣಸ್ತದಗ್ನಿಸ್ತದರ್ಯಮಾ ತತ್ಸನಿತಾ ಚ ನೋ
ಧಾತ್

ತನ್ನೋ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣೋ ಮಾಮಹಂತಾಮದಿತಿಃ ಸಿಂಧುಃ
ಸೃಧಿವೀ ಉತ ದ್ಯೌಃ || ೩ ||

ಪದಪಾಠಃ

ತತ್ | ನಃ | ಇಂದ್ರಃ | ತತ್ | ವರುಣಃ | ತತ್ | ಅಗ್ನಿಃ | ತತ್ | ಅರ್ಯ-
ಮಾ | ತತ್ | ಸನಿತಾ | ಚನಃ | ಧಾತ್ |

ತತ್ | ನಃ | ಮಿತ್ರಃ | ವರುಣಃ | ಮಮಹಂತಾಂ | ಅದಿತಿಃ | ಸಿಂಧುಃ |
ಪೃಥಿವೀ | ಉತ | ದ್ಯೌಃ || ೩ ||

ಸಾಯಾಂಭಾಷ್ಯಂ

ಯದಸ್ಮಾಭಿಃ ಪ್ರಾರ್ಥ್ಯಮಾನಮನ್ನಮಸ್ತಿ | ಚನ ಇತ್ಯನ್ನನಾಸು | ತತ್ತಾದೃಶಂ ಚನೋಽನ್ನಂ
ನೋಽಸ್ತುಭ್ಯಮಿಂದ್ರೋ ಧಾತ್ | ದಧಾತು | ದದಾತು | ಏವಂ ತದ್ವರುಣ ಇತ್ಯಾದಾವಪಿ ಯೋಜ್ಯಂ |
ತದಿದಮಿಂದ್ರಾದಿಭಿರ್ದತ್ತಮಸ್ತದೀಯಮನ್ನಂ ಮಿತ್ರಾದಯೋ ಮಮಹಂತಾಂ | ಪೂಜಯಂತು | ಸಾಲ-
ಯಂತ್ರಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಚನಃ | ಚಾಯೈ ಪೂಜಾನಿಶಾಮನಯೋಃ | ಚಾಯೇರನ್ನೇ ಹೃಸ್ವಶ್ಚ | ಉ. ೪-೧೯೯
ಇತ್ಯಸುನ್ ನುಡಾಗಮಶ್ಚ ಧಾತೋರ್ಹೃಸ್ವತ್ವಂ ಚ | ವಲಿ ಲೋಪಃ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಧಾತ್ | ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಿ ಇತಿ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಯಾಂ ಲುಜ್ | ಗಾತಿಸ್ಥೇತಿ ಸಿಚೋ ಲುಕ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ತತ್—ನಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾದ | ಚನಃ—ಅನ್ನವನ್ನು | ನಃ—ನಮಗೆ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು |
ಧಾತ್—(ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ) ಕೊಡಲಿ | ತತ್—ಆ ಅನ್ನವನ್ನು | ವರುಣಃ—ವರುಣನು (ಕೊಡಲಿ) | ತತ್—
ಅದನ್ನು | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ತತ್—ಆ ಅನ್ನವನ್ನು | ಅರ್ಯಮಾ—ಅರ್ಯಮನು | ತತ್—ಅದನ್ನು |
ಸವಿತಾ—ಸವಿತೃವು ಕೊಡಲಿ | ನಃ ತತ್—ನಮ್ಮ (ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ದತ್ತವಾದ) ಆ ಅನ್ನವನ್ನು | ಮಿತ್ರಃ—
ಮಿತ್ರನು | ವರುಣಃ—ವರುಣನು | ಅದಿತಿಃ—ಅದಿತಿಯು | ಸಿಂಧುಃ—ಸಾಗರಾಧಿದೇವತೆಯು | ಪೃಥಿವೀ—
ಪೃಥಿವಿಯು | ಉತ—ಮತ್ತು | ದ್ಯೌಃ—ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿದೇವತೆಯು | ಮಮಹಂತಾಂ—ರಕ್ಷಿಸಲಿ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ನಾವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ ಅನ್ನವನ್ನು ನಮಗೆ ಇಂದ್ರನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿಕೊಡಲಿ. ಅದರಂತೆಯೇ ವರುಣನು,
ಅಗ್ನಿಯು ಽಮನು ಮತ್ತು ಸವಿತೃವು ಕೊಡಲಿ. ಆ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ದತ್ತವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಮಿತ್ರನು
ವರುಣನು ಅದಿತಿಯು ಸಾಗರಾಧಿ ದೇವತೆಯು ಪೃಥಿವಿಯು ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿದೇವತೆಯು ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

English Translation

May Indra, may Varuna, may Agni, may Aryaman, may Savitri,
bestow upon us that food (which we solicit); and may Mitra, Varuna, Aditi,—
ocean, earth and heaven, preserve it (to us).

|| ವಿಶೇಷವಿವರಣೆಗಳು ||

ಚನಃ—ಅನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಚನಃ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. (ನಿ. ೬-೧೬)

ಈ ಋಕ್ಮಿನಲ್ಲಿ ಧಾತ್, ಮಮಹಂತಾಂ ಎಂಬ ಎರಡು ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳಿವೆ. ಚೆನಃ ಧಾತ್ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳು ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡಲಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪುನಃ ಮಮಹಂತಾಂ ಎಂದಿದೆ. ಮಹಂತಿ ಎಂಬ ಪದವೂ ಸಹ ದಾನಕರ್ಮ ನಾನುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೧೯).

ಯಾದೀ ನಾಜಸ್ಯ ಗೋಮತಃ ಸ್ತೋತ್ರೈರ್ಭ್ಯೋ ಮುಹತೇ ಮಘಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧-೩)

ಅಸ್ಯೇದಿಂದ್ರೋ ಮದೇಷ್ವಾ ವಿಶ್ವಾ ವೃತ್ರಾಣಿ ಚಿಷ್ಟತೇ |

ಶೂರೋ ಮಘಾ ಚ ಮುಹತೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೧-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಹತೇ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ ಎಂದರ್ಥ. ಆದರೆ ಪೃಥ್ವತವಾದ ಋಕ್ಮಿನಲ್ಲಿ ಮುಹ್ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವಿದೆ. ಈ ಪದವು ಕುತ್ಸ ಆಂಗಿರಸನ ಎಲ್ಲಾ ಸೂಕ್ತಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪೂಜ್ಯವಾದುದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ಮೊದಲನೆಯ ಎಂದರೆ ೧-೯೪-೧೬ನೇ ಋಕ್ಮಿನಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅದೇ ಅರ್ಥವು ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಅನುಸ್ಮೃತವಾಗಿ ಅನುಸರಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಕೊಟ್ಟ ಅನ್ನವನ್ನು ಮಿತ್ರಾದಿಗಳು ನಮಗೆ ಅರ್ಪವಾದುದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ ; ಅಥವಾ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲಿ ಎಂದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯೆ

ಅರ್ಯಮಾ—ಶ್ವನ್ನು ಕ್ಷನ್—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಥಮಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಚೆನಃ—ಚಾಯ್ಯ ಪೂಜಾನಿಶಾನುನಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಜಾಯೇರನ್ನೇ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ—(ಉ. ಸೂ. ೪-೬೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಸಂನ್ವಿಯೋಗದಿಂದ ನುಡಾಗಮ. ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಲೋಪ. ಚನಸ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾತ್ — ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಪ್ರಾರ್ಥನಾರೂಪಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಭಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪಿಗೆ ಇತಶ್ಚ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಸಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಬಹುಲಂಛದಸ್ಯಮಾಜ್ ಯೋಗೇಽಪಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಪದಗಳು ಹಿಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಾಗಿವೆ. || ೩ ||

ನೂರ ಏಳನೇ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತಿಯಾದುದು.

ನೂರ ಎಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

—:೦:—

ಯ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತಿ ತ್ರಯೋದಶರ್ಚೆಂ ತೈತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ಕುತ್ಸಸ್ತಾಪ್ಸಂ ತ್ರೈಷ್ಟುಭ-
ಮೈಂದ್ರಾಗ್ನಂ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಯ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಸಪ್ತೋನೈಂದ್ರಾಗ್ನಂ ತ್ವಿತಿ | ವಿನಿಯೋಗೋ
ಲೈಂಗಿಕಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಯ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹದಿನಾರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ
ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹದಿಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಕುತ್ಸನು ಋಷಿಯು. ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು
ದೇವತೆಯು. ತ್ರೈಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಯ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀಸಪ್ತೋನೈಂದ್ರಾಗ್ನಂ ಎಂದು
ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿನಿಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವು.

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೦೮

ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೬ || ಸೂಕ್ತ— ೧೦೮ ||

ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೭ || ವರ್ಗ— ೨೬, ೨೭ |

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ— ೧೩ ||

|| ಋಷಿಃ—ಕುತ್ಸ ಆಂಗಿರಸಃ

|| ದೇವತಾ— ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ||

|| ಭಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

ಸಂಹಿತಾಸೂತಃ

ಯ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಚಿತ್ರತಮೋ ರಥೋ ವಾಮುಭಿ ವಿಶ್ವಾನಿ
ಭುವನಾನಿ ಚಪ್ಪೇ |

ತೇನಾ ಯಾತಂ ಸರಥಂ ತಸ್ಥಿವಾಂಸಾಧಾ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಿಬತಂ
ಸುತಸ್ಯ || ೧ ||

ಸದ್ವಾತಃ

ಯಃ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತಿ | ಚಿತ್ರಂ ತಮಃ | ರಥಃ | ವಾಂ | ಅಭಿ | ವಿಶ್ವಾನಿ |

ಭುವನಾನಿ | ಚಷ್ಟೇ |

ತೇನ | ಆ | ಯಾತಂ | ಸರಥಂ | ತಸ್ಥಿವಾಂಸಾ | ಅಥ | ಸೋಮಸ್ಯ | ಪಿಬ-

ತಂ | ಸುತಸ್ಯ || ೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಚಿತ್ರತನೋಽತಿಶಯೇನ ಚಾಯನೀಯೋ ವಾಂ ಯುವಯೋಃ ಸಂಬಂಧೀ
ಯೋ ರಥೋ ವಿಶ್ವಾನಿ ಭುವನಾನಿ ಭೂತಜಾತಾನ್ಯಭಿಚಷ್ಟೇ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಪಶ್ಯತಿ | ಸುವರ್ಣ-
ಮಯತ್ವಾತ್ ರತ್ನಖಚಿತತ್ವಾಚ್ಚ ಸ್ವಪ್ರಭಾಭಿಃ ಕೃತ್ಸಂ ಜಗದ್ವಾಸಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತೇನ ರಥೇನಾ
ಯಾತಂ | ಅಸ್ಮದ್ಭಜ್ಜಮಾಗಚ್ಛತಂ | ತತ್ತ್ವಂ ಪರ್ಯಾಯೇಣ | ನೇತ್ಯಾದ | ಸರಥಂ ಸಮಾನಮೇಕಂ
ರಥಂ ತಸ್ಥಿವಾಂಸಾ ಯುಗಪದೇವಾಸ್ಥಿತವಂತಾ ಯುವಾಮಾಗಚ್ಛತಂ | ನ ಪರ್ಯಾಯೇಣೇತ್ಯರ್ಥಃ |
ಅಥಾಗಮನಾನಂತರಂ ಸುತಸ್ಯ ಋತ್ವಿಗ್ವಿರಭಿಷುತಂ ಸೋಮಸ್ಯ ಸೋಮಂ ಸ್ವಾಂಶಲಕ್ಷಣಂ ತದೇಕದೇಶಂ
ವಾ ಪಿಬತಂ || ವಾಂ | ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ಷಷ್ಠೀಚಿತುರ್ಥೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೮.೧-೨೦ | ಷಷ್ಠೀದ್ವಿವ-
ಚನಸ್ಯ ನಾಮಾದೇಶಃ | ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಚಷ್ಟೇ | ಚಪ್ತಜ್ಞ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ | ಅತ್ಯ ಪ್ರಕಾಶ-
ನಾರ್ಥಃ | ಅದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛಪೋ ಲುಕ್ | ಸ್ತೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಿತಿ ಕಲೋಪಃ | ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇ-
ದಿತಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮಿತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ |
ಸರಥಂ | ಸಮಾನಶ್ಚಾ ಸೌ ರಥಶ್ಚ ಸರಥಃ | ಸಮಾನಸ್ಯ ಛಂದಸೀತಿ ಸಭಾವಃ | ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲ-
ಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಸ್ಥಿವಾಂಸಾ | ಸ್ವಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತಾ | ಲಿಟಃ ಕ್ಲಸುಃ | ದ್ವಿವಚನಂ |
ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃ ಖಯಃ | ವಸ್ತೇಕಾಜಾಢ್ಯಸಾಮಿತೀಡಾಗಮಃ | ಅತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚೇತ್ಯಾಕಾರ-
ಲೋಪಃ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾಕಾರಃ | ಸೋಮಸ್ಯ | ಕ್ರಿಯಾಗ್ರಹಣಂ ಕರ್ತವ್ಯಮಿತಿ ಕರ್ಮಣಃ
ಸಂಪ್ರದಾನತ್ವಾಚ್ಚ ತುರ್ಥ್ಯರ್ಥೇ ಷಷ್ಠೀ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ | ನಾಂ—ನಿಮಗೆ ಸೇರಿದುದೂ | ಚಿತ್ರತಮಃ—ಅತ್ಯಂತ ಮನೋಹರವಾದುದೂ ಆದ | ಯಃ ರಥಃ—ಯಾವ ರಥವು | ವಿಶ್ವಾನಿ ಭುವನಾನಿ—ಸಮಸ್ತ ಭೂತಜಾತಗಳನ್ನೂ | ಅಭಿ-ಚಷ್ಟೇ—ಅಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ನೋಡುತ್ತದೆಯೋ (ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತದೆಯೋ) | ತೇನ ರಥೇನ—ಆ ರಥದಲ್ಲಿ | ಸರಥಂ—(ಇಬ್ಬರೂ) ಒಂದೇ ರಥದಲ್ಲಿ | ತಸ್ಥಿವಾಂಸಾ—ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕುಳಿತವರಾಗಿ | ಆ ಯಾತಂ—(ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ) ದಯಮಾಡಿರಿ | ಅಥ—ಅನಂತರ | ಸುತಸ್ಯ—(ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳು) ಹಿಂದಿದ | ಸೋಮಸ್ಯ—ಸೋಮರಸದ (ಭಾಗವನ್ನು) | ಪಿಬತಂ—ಕುಡಿಯಿರಿ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ಸಮಸ್ತ ಭೂತಜಾತಗಳನ್ನೂ ಆಶ್ವರ್ಯಕರವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುವ ನಿಮ್ಮ ಮನೋಹರವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡಿ. ಬಂದ ನಂತರ ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳು ಹಿಂದಿದ ಸೋಮರಸದ ಭಾಗವನ್ನೂ ಕುಡಿಯಿರಿ.

English Translation

Indra and Agni, sitting together in your car,—that wonderful car which illuminates all beings, approach and drink of the effused Soma juice.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ—ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳ ಸಾಹಚರ್ಯವನ್ನೂ, ಆ ಸಾಹಚರ್ಯದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನೂ ತಿಳಿಯಲು ಮೊದಲು ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅನಂತರ ಆ ಸ್ವರೂಪವಿಶೇಷವು ಅಗ್ನಿಗೂ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಹಜವಾದ ಸಾಹಚರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ದಿವಸ್ವರಿ ಪ್ರಥಮಂ ಜಜ್ಞೇ ಅಗ್ನಿರಸ್ಮದ್ವಿತ್ತೀಯಂ ಪರಿ ಜಾತವೇದಾಃ |

ತೃತೀಯಮಪ್ಸು ನೈಮಣಾ ಅಜಸ್ರಮಿಂಧಾನ ಏನಂ ಜರತೇ ಸ್ವಾಧೀಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೫-೧)

ಇದಂ ತ ಏಕಂ ಪರ ಊ ತ ಏಕಂ ತೃತೀಯೇನ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಸಂ ವಿಶಸ್ವ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೬-೧)

ಇತ್ಯಾದಿಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳು ಅಗ್ನಿಯು ಮೂರು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನೇ ನಿರುಕ್ತಕಾರರೂ ಸಹ

ತಮಕುರ್ವಂಸ್ತ್ರೇಧಾಭಾವಾಯ ಸೃಥಿವ್ಯಾಮಂತರಿಕ್ಷೇ ದಿವೀತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ |

(ನಿ. ೭-೨೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಎಂದರೆ, ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಾತ್ಮನಾಗಿಯೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯು
ದ್ರೂಪದಿಂದಲೂ, ಪೃಥ್ವಿಯವೇಲೆ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯ ಆಕಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಅಗ್ನಿಯು ಅವಿಷ್ಕೃತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಮೂರು
ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳ ಸಹಜವಾದ ಸಾಹಚರ್ಯವು ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ,

ತದ್ವಾ ಏಷ ಏವೇಂದ್ರಃ | ಯ ಏಷ ತಪತ್ಯಥೈಷ ಏವ ವೃತೋ ಯಚ್ಚಂದ್ರಮಾಃ |

(ಶ. ಬಾ. ೧-೬-೪-೧೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತವೆ
ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಾತ್ಮರೇ ಆಗಿರುವ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಒಂದೇ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡುಬರುವ
ದೃಶ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿದೆ.

ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಗೂ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಸಹ ಸಾಹಚರ್ಯವು ವೃತ್ತವಧಕಾಲದಲ್ಲಿ
ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಮೂರನೆಯ ಪುಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಮೂರನೆಯದಾಗಿ
ಯಜ್ಞಹುತಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹಂಚುವಾಗ ಇಂದ್ರನೇ ಪ್ರಧಾನ ದೇವನಾದುದರಿಂದ ಇವರಿಬ್ಬರ ಸಂಬಂಧವು
ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ನಿಕಟವಾದುದು. ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಎರಡು
ಭುಜಗಳಾಗಿರುವರು.

ತಾಭ್ಯಾಂ ವೈ ನೌ ಸರ್ವಮನ್ನಂ ಪ್ರಯಚ್ಛೇತಿ ಕೌ ವೈ ಮಾ ಬಾಹೂ ಭೂತ್ವಾ ಪ್ರಪದ್ಯೇಥಾಂ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೭-೪-೧-೪೦)

ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಭುಜಗಳೇ ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಸೂರ್ಯನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಬೆಳಕನ್ನು ಹರಡುವ
ವರಾದ್ದರಿಂದ,

ಯಾಸ್ತೇ ಅಗ್ನೇ ಸೂರ್ಯೇ ರುಚಿಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೭-೪-೨-೨೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸೂರ್ಯಾತ್ಮರಾದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಬೆಳಕನ್ನು ಹರಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.
ಈ ಸೂರ್ಯನು ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು. ಈ ತೇಜೋರೂಪವಾದ ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಲೋಕವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಬೆಳಗಿಸುವನು
ಮತ್ತು ಒಟ್ಟಿಗೆ ನೋಡುವನು.

ಅಭಿಚಷ್ಟೇ—ಅಭಿಶಶ್ಯತಿ | ಅಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ನೋಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಪದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು
ಮಾಡಿ ಅನಂತರ ದರ್ಶನೇನಾತ್ರ ತದ್ವೇತುಭೂತಂ ಗಮನಂ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ದರ್ಶನಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲಿ ಗಮನವೆಂಬ
ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದೆ ಎಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಯಣರು ಈ ಪದವು ಬರುವ ಕಡೆಗಳ
ಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಪ್ರಯೋಗ
ಮಾಡುವ ಪುಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಅಭಿಶಶ್ಯತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. (೧೦-೨೨ ; ೧೨-೨೭).

ಇಂತಹ ವರ್ಣನೆಯು ಬರುವ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ, ವರುಣ, ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ಸೂರ್ಯ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಲೋಕಯಾತ್ರಾ ಕಾರ್ಯವೂ, ಲೋಕಪ್ರಕಾಶನಕಾರ್ಯವೂ ಸಮಾನವಾಗಿದೆ.

ಋಜು ಮರ್ತೇಷು ವೃಜಿನಾ ಚ ಪಶ್ಯನ್ನಭಿ ಚಷ್ಟೇ ಸೂರೋ ಅರ್ಯ ಏನಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೫೧-೨)

ಅಭಿ ಯೋ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಚಷ್ಟೇ ಸ ಮನ್ಯುಂ ಮರ್ತ್ಯೇಷ್ವಾ ಚಿಕೇತ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೬೧-೧)

ಇತ್ಯಾದಿಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸೂರ್ಯಾತ್ಮರಾದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳ ಏಕಕಾಲಿಕವಾದ ಲೋಕವೀಕ್ಷಣವೂ, ಲೋಕಪ್ರಕಾಶನವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಚಿತ್ರತಮಃ—ಅತಿಶಯೇನ ಚಿತ್ರಃ ಚಿತ್ರತಮಃ **ಅತಿಶಾಯನೇ ತಮಬಿಷ್ಣನ್—**(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ.

ವಾಮ್—ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದ. ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ಷಷ್ಠೀ-ಚತುರ್ಥೀ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀದ್ವಿವಚನಾಂತಕ್ಕೆ ವಾಮಾದೇಶ. ನಿಘಾತಯುಷ್ಮದಸ್ಮದಾದೇಶವೆಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಚಷ್ಟೇ—ಚಕ್ಷಿಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ. ಧಾತು. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಟಿತ-ಆತ್ಮನೇ—**ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ತ. **ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ—**(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. **ಸೋ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಸಂಯೋಗಾದಿ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಸ್ಪುತ್ವದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಿತ್ತ. **ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—**(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ವ್ಯವಹಿತವಾದರೂ ಯಚ್ಚೈವ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೈತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಾತಮ್—ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ. ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸರಥಮ್—ಸಮಾನಶ್ಚಾಸೌ ರಥಶ್ಚ ಸರಥಃ ಸಮಾನಸ್ಯಛಂದಸ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೯-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಭಾವ. ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತಸ್ಥಿವಾಂಸಾ—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. ಲಿಟಿಗೆ ಕ್ವಸುಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಸುರಾದೇಶ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತನಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃಖಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ತಕಾರಶೇಷ. ಧಾತುವು ಏಕಾಚಾದುದರಿಂದ ವಸ್ತೇಕಾಚಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸುವಿಗೆ ಇಡಾಗಮು ಆತೋಲೋಪೇ ಇಟೀಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತನಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತಸ್ಥಿವಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿವಚನಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂಸು-ಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರ. ನುಮಾಗಮು. ಅನುಸ್ವಾರ. ತಸ್ಥಿವಾಂಸಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಥ—ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೋಮಸ್ಯ—ಸಂಪ್ರದಾನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಗ್ರಹಣಂ ಕರ್ತವ್ಯಮ್—ಎಂಬ ವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರದಾನಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಷ್ಠೀ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಿಬತಮ್ — ಪಾ. ಪಾನೇ. ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಮಾದೇಶ ಸಾಘೌಢ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಬಾದೇಶ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಾವದಿದಂ ಭುವನಂ ವಿಶ್ವಮಸ್ತುರುವ್ಯಚಾವರಿಮತಾ ಗಭೀರಂ

ತಾನಾ ಆಯಂ ಪಾತವೇ ಸೋಮೋ ಅಸ್ವರಮಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ

ಮನಸೇ ಯುವಭ್ಯಾಂ || ೨ ||

ಸದಪಾಠಃ

ಯಾವತ್ | ಇದಂ | ಭುವನಂ | ವಿಶ್ವಂ | ಅಸ್ತಿ | ಉರುಽವ್ಯಚಾ | ವರಿಮತಾ |
ಗಭೀರಂ |

ತಾನಾನ್ | ಅಯಂ | ಪಾತನೇ | ಸೋಮಃ | ಅಸ್ತು | ಅರಂ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತಿ |
ಮನಸೇ | ಯುವಽಭ್ಯಾಂ || ೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ವಿಶ್ವಂ ಸರ್ವಮಿದಂ ಭುವನಂ ಜಗದ್ಯಾವದಸ್ತಿ ಯಾವತ್ಪ್ರಮಾಣಂ ಭವತಿ | ಕೀದೃಶಂ ಉರು-
ವ್ಯಚಾ | ವಿಸ್ತೀರ್ಣವ್ಯಾಪನಂ | ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ವರಿಮತಾ ವರಿಮೋರುತ್ತೇನಾತ್ತೀ-
ಯೇನ ಗೌರವೇಣ ಗಭೀರಂ ಗಾಂಭೀರ್ಯೋಪೇತಂ | ಹೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಪಾತನೇ ಯುವಾಭ್ಯಾಂ ಪಾತುಂ
ಸೋಮಸ್ತಾನಾಸ್ತು | ತಾವತ್ಪ್ರಮಾಣೋ ಭವತು | ತಥಾ ಮನಸೇ ಯುವಯೋರಂತಃಕರಣಾಯಾರಂ
ಸ ಸೋಮಃ ಪರ್ಯಾಪ್ತೋ ಭವತು || ಉರುವ್ಯಚಾ | ವ್ಯಚಿ ವ್ಯಾಜೀಕರಣೇ | ಅಸುನ್ | ವ್ಯಚೇಃ
ಕುಟಾದಿತ್ವಮನಸೀತಿ ವಚಿನಾತ್ ಜ'ತ್ವಾಭಾವೇನ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಭಾವಃ | ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್ |
ಪಾ. ೭-೧-೨೩ | ಇತಿ ಸೋರ್ಲುಕಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಡಾದೇಶಃ | ವರಿಮತಾ |
ಪೃಥಾದಿಭ್ಯ ಇಮನಿಜ್ಜೀತ್ಯುರುಶಬ್ದಾತ್ಪ್ರಸ್ಯ ಭಾವ ಇತ್ಯರ್ಥ ಇಮನಿಚ್ | ಪ್ರಿಯಸ್ಥಿರೇತ್ಯಾದಿನೋರು-
ಶಬ್ದಸ್ಯ ವರಾದೇಶಃ | ಪುನರಪಿ ಭಾವಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ಪತ್ತಿಶ್ಚಾಂದಸೀ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ತೃತೀಯಾಯಾ
ಲುಕ್ | ಯದ್ವಾ | ತೃತೀಯಾಯಾಶ್ಚಾಂದಸಸ್ತುಡಾಗಮಃ | ತಾನಾನ್ | ತತ್ಪರಿಮಾಣಮಸ್ಯ | ಯತ್ರದೇ-
ತೇಭ್ಯಃ ಪರಿಮಾಣೇ ವತುಸ್ | ಪಾ. ೫-೨-೩೯ | ಅ ಸರ್ವನಾಮ್ನ ಇತ್ಯಾತ್ವಂ | ಪಾತನೇ | ಪಾ ಪಾನೇ |
ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಿತಿ ತವೇನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ವತ್ವಂ | ಅರಂ | ನಾಲಮೂಲಘ್ನಲ-
ಮಂಗುಲೀನಾಂ ವಾ ಲೋ ರಮಾಪದ್ಯತ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಮ. ೮-೨-೧೮ | ಇತಿ ಲತ್ವವಿಕಲ್ಪಃ |
ಯುವಾಭ್ಯಾಂ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ವಾಭಾವೇ ಶೇಷೇ ಲೋಪ ಇತಿ ದಕಾರಲೋಪಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ | ವಿಶ್ವಂ—ಸಮಸ್ತನಾದ | ಇದಂ ಭುವನಂ—ಈ ಜಗತ್ತು |
ಯಾವತ್—ಎಷ್ಟುಮಟ್ಟಿಗೆ | ಉರುವ್ಯಚಾ—ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೂ (ಹಾಗೆಯೇ) |
ವರಿಮತಾ—ತನ್ನ ಗೌರವದಿಂದ | ಗಭೀರಂ—ಅತ್ಯಂತ ಗಾಢವಾಗಿಯೂ (ಆಳವಾಗಿಯೂ) | ಅಸ್ತಿ—ಇದೆಯೇ
(ಅಷ್ಟು) | ಯುವಾಭ್ಯಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ | ಪಾತನೇ—ಪಾನಕ್ಕಾಗಿ | ಅಯಂ ಸೋಮಃ—ಈ ಸೋಮರಸವು |

ತಾರ್ನಾ—ಅಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾದುದೂ, ಆಳವಾದುದೂ ಆದ ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ | ಅಸ್ತು—ಆಗಿರಲಿ |
ಮನಸೇ—(ನಿಮ್ಮ) ಮನಸ್ಸಿಗೆ | ಅಯಂ—(ಈ ಸೋಮರಸವು) ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಪರ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿರಲಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ಈ ಸಮಸ್ತಜಗತ್ತೂ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೂ, ಹಾಗೆಯೇ ತನ್ನ ಗೌರವದಿಂದ ಗಾಢವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆಯೋ, ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಈ ಸೋಮರಸವೂ ಸಹ ಅಷ್ಟೇ ವಿಸ್ತಾರವಾದುದೂ ಮತ್ತು ಆಳವಾದುದೂ ಆದ ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಆಗಿರಲಿ. ಮತ್ತು ನಿಮ್ಮ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವಷ್ಟು ಪರ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿರಲಿ.

English Translation

Vast as is the whole universe in expanse, and profound in depth, such, Indra and Agni, may this Soma be for your beverage, sufficient for your desires.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳ ಸೋಮರಸದ ಪಾನಕ್ರಮವನ್ನೂ, ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಸೋಮರಸದ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಸಮಸ್ತಜಗತ್ತಿನ ವಿಸ್ತಾರಕ್ಕೂ ಗಂಭೀರತೆಗೂ ಹೋಲಿಸಿದೆ.

ಉರುವ್ಯಚಾ—ಉರು ವಿಸ್ತೀರ್ಣಂ ವ್ಯಚಃ ವ್ಯಾಪನಂ | ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಮತ್ತು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವುಳ್ಳದ್ದು. ಈ ಪದವು ಅಧಿಕವಾಗಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೂ, ಅದಿತಿಗೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಈ ಪದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವ ವೈಶಾಲ್ಯದ ಅಧಿಕವು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉರುವ್ಯಚಸಾ ಮಹಿನೀ ಅಸಶ್ಚತಾ ಸಿತಾ ಮಾತಾ ಚ ಭುವನಾನಿ ರಕ್ಷತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೦-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ವಿಸ್ತಾರವನ್ನೂ,

ಭಗೋ ವಿಭಕ್ತಾ ಶವಸಾವಸಾ ಗಮದುರುವ್ಯಚಾ ಅದಿತಿಃ ಶ್ರೋತು ಮೇ ಹವಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೬-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯ ಮಹತ್ತ್ವಪೂರಿತವಾದ ವೈಶಾಲ್ಯವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಇದರಂತೆಯೇ ವರಿಮತಾ ಎಂಬ ಪದವೂ ಸಹ ಈ ವಿಸ್ತೃತಿಯನ್ನೇ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದಲೇ,

ಗಂಭೀರಂ—ಗಹನಾತೀತವಾದುದು. ಸೋಮನ ಮಹಿಮೆಯು ಯಾರಿಗೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರ್ಥವಾಗದೇ ಗಂಭೀರವಾದುದೂ ಗಹನಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಆಗಿದೆ.

ರಾಜ್ಞೋ ನು ತೇ ವರುಣಸ್ಯ ವ್ರತಾನಿ ಬೃಹದ್ಗಭೀರಂ ತವ ಸೋಮ ಧಾಮ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೧-೩ ಅಥವಾ ೯-೮೮-೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅನುವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಋ. ಸಂ. ೯-೯೮-೮ ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಮನ ಗಂಭೀರವಾದ ಧಾಮದ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವರ್ಣನೆಯಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಆ ಮಹತ್ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ಅಷ್ಟು ಅಧಿಕವಾದ ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳ ಸೋಮರಸವು ನಿಮಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಇಂದ್ರನ ಸೋಮರಸವಾನು ಅತ್ಯತಿಶಯವಾದುದು. ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ,

ತ್ರೀಣಿ ಸರಾಂಸಿ ಪೃಶ್ನಯೋ ದುದುಹ್ರೇ ವಜ್ರಿಣೇ ಮಧು |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೭-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಇಂದ್ರನು ತನಗೆ ಆದ್ಯತವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಒಂದೇ ಗುಟುಕಿಗೆ ಮೂವತ್ತು ಘಟಗಳ ತುಂಬ ಕುಡಿದುದೂ, ಇವನ ಉದರದ ಕುಕ್ಷಿಯು ಸಾಗರದಂತೆ ಅಳವಾಗಿರುವುದೂ, ಇಂತಹ ಮಹಚ್ಛಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನು ಅಧಿಕವಾದ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿದುದೂ ಇದೇ ಭಾಗದ ೧೦೪ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೯ನೇ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನು ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವಾಗಲೆಲ್ಲಾ ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ತೇಭಿರೇತಂ ಸಜೋಷಾ ನಾವಶಾನೋ ೩ ಗ್ನೀಃ ಪಿಬ ಜಿಹ್ವಯಾ ಸೋಮಮಿಂದ್ರ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೫-೯)

ಇತ್ಯಾದಿಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕಾದ ಸೋಮರಸಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳಿಗೆ ಪರ್ಯಾಪ್ತವಾಗುವಷ್ಟು ಸೋಮವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ಕುರಿತು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಅರಂ—ಅಲಂ | ಪರ್ಯಾಪ್ತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವಷ್ಟು ಪರ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿರಲಿ, ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ. ಪರ್ಯಾಪ್ತವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆಯೇ ಈ ಪದವು ಸಿದ್ಧವಾಡು, ಸೇವಿಸು ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ವಾಯವಾ ಯಾಹಿ ದರ್ಶತೇಮೇ ಸೋಮಾ ಅರಂಕೃತಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೧)

ಅರಂ ಕೃಣ್ಣಂತು ನೇದಿಂ ಸಮಗ್ನಿ ಮಿಂಧತಾಂ ಪುರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೭೦-೪)

ಇತ್ಯಾದಿಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅರಂಕೃತೆ ಅರಂಕೃಣ್ಣಂತು ಎಂದರೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೂ,

ತ್ವಮಗ್ನೇ ದ್ರವಿಣೋದಾ ಅರಂಕೃತೇ ತ್ವಂ ದೇವಃ ಸನಿತಾ ರತ್ನಧಾ ಅಸಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೭)

ಇತ್ಯಾದಿಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪೂಜೆಮಾಡು, ಸೇವಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ,

ದುರೋಕಶೋಚಿಃ ಕೃತುರ್ನ ನಿತ್ಯೋ ಜಾಯೇವ ಯೋನಾವರಂ ವಿಶ್ವಸ್ಮೈ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೬-೫)

ಸೋಮರುದ್ರಾ ಧಾರಯೇಥಾಮಸುರೈಃ ಪ್ರ ನಾಮಿಷ್ಟಯೋಽರಮುಶ್ನುವಂತು |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೭೪-೧)

ಇತ್ಯಾದಿಬುಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವಷ್ಟು ಪರಾಪ್ರವಾಸುಮು ಎಂಬರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಉರುವ್ಯಚಾ — ವ್ಯಚ ವ್ಯಾಜೀಕರಣೇಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಅಸುನ್ — ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕುಟಾದಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುವು ಸೇರಿದರೂ ವ್ಯಚೀಃ ಕುಟಾದಿತ್ವಮನಸಿ—ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಅನಸಿ ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜಾತ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸು ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಡಾ ದೇಶ. ಡಿತ್ವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವರಿಮತಾ—ಉರು ಶಬ್ದ. ಪೃಥ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪೃಥ್ವಾದಿಭ್ಯ ಇಮನಿಚ್ ವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಸ್ಯಭಾವಃ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಮನಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ಪ್ರಿಯಸ್ಪಿರಸ್ಪಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉರು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವರಾದೇಶ. ವರಿಮನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೂ ಪುನಃ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ತಸ್ಯಭಾವಸ್ವ್ಯತಲ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪದಸಂಜ್ಞಾಇರುವುದರಿಂದ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ. ತಲಂತಂಸ್ತ್ರಿಯಾಂ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಅಥವಾ ತೃತೀಯಾ ಪರವಾದಾಗ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ತುಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ.

ತಾನಾನ್—ತದ್ ಶಬ್ದ. ತತ್ ಪರಿಮಾಣಂ ಅಸ್ಯ. ತಾನಾನ್. ಯತ್ತದೇತೇಭ್ಯಃ ಪರಿಮಾಣೇ ವತುಪ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಿಮಾಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವತುಪನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ತದಿಗೆ ಆತ್ಮ. ತಾವತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಸು ಪರವಾದಾಗ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ.

ಪಾತನೇ—ಪಾ ಪಾನೇ. ಧಾತು. ತುಮನರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಸೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತವೇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ವಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರಮ್—ವಾಲಮೂಲ ಲಘ್ವಲಮಂಗುಲೀನಾಂ ವಾ ಲೋರಮಾಪದ್ಯತೇ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಮ. ೮-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲತ್ವವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಯುವಭ್ಯಾಮ್—ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದ. ಭ್ಯಾಮ್ ಪರನಾದಾಗ ಯುನಾನೌ ದ್ವಿವಚನೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಸರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಯುನಾದೇಶ. ವೃತ್ಯಯದಿಂದ ಆತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಶೇಷೇ-
ಲೋಪಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಸರ್ಯಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೆ (ದ್) ಲೋಪ. || ೨ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಚಕ್ರಾಥೇ ಹಿ ಸಧ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಂ ಭದ್ರಂ ಸದ್ವೀಚೀನಾ ವೃತ್ತ-
ಹಣಾ ಉತ ಸ್ಥಃ ।

ತಾವಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಸಧ್ಯಂಚಾ ನಿಷದ್ಯಾ ವೃಷ್ಟಃ ಸೋಮಸ್ಯ ವೃ-
ಷಣಾ ವೃಷೇಧಾಂ || ೩ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಚಕ್ರಾಥೇ ಇತಿ । ಹಿ । ಸಧ್ಯಂ । ನಾನು । ಭದ್ರಂ । ಸದ್ವೀಚೀನಾ । ವೃತ್ತ-
ಹಣಾ । ಉತ । ಸ್ಥಃ ।

ತೌ । ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತಿ । ಸಧ್ಯಂಚಾ । ನಿಷದ್ಯಾ । ವೃಷ್ಟಃ । ಸೋಮಸ್ಯ । ವೃ-
ಷಣಾ । ಆ । ವೃಷೇಧಾಂ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಭದ್ರಂ ಕಲ್ಯಾಣಂ ನಾನು ಸ್ವಕೀಯಂ ನಾಮಧೇಯಂ ಸಧ್ಯಂ ಸಹಗತ-
ಮಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತ್ಯೇವಂ ಸಂಯುಕ್ತಂ ಚಕ್ರಾಥೇ । ಯುನಾಂ ಕೃತವಂತಾಃ । ಉತಾಪಿ ಚ ಹೇ ವೃತ್ತಹಣಾ
ವೃತ್ತಸ್ಯಾಸುರಸ್ಯ ಹಂತಾರಾವಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಸದ್ವೀಚೀನಾ ಸಹಾಂಚಂತೌ ವೃತ್ತವಧಾರ್ಥಂ ಸಂಗತೌ

ಸ್ಥಃ | ಭವಥಃ | ಹಿ ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾದ್ಧೇ ವೃಷಣಾ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾರಾವಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ತೌ
ಯುನಾಂ ಸಧ್ಯಂಚೌ ಸಹಿತಾವೇವ ಸಂತೌ ನಿಷದ್ಯ ವೇದ್ಯಾಮುಪವಿಶ್ಯ ವೃಷ್ಣಃ ಸೇಕ್ತುಃ ಸೋಮ-
ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರೀಯಂ ಭಾಗಮಾ ವೃಷೇಥಾಂ | ಸ್ಯಕೀಯ ಉದರೇ ಅಸಿಂಚೇಥಾಂ || ಸಧ್ಯಕ್ | ಸಹಶಬ್ದೋ-
ಪಪದಾದಂಚಿತೇರ್ಬುತ್ಪ್ರಿಗತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ವಿನ್ | ಅನಿದಿತಾಮಿತಿ ನಲೋಪಃ | ಸಹಸ್ಯ ಸಧ್ಯಃ | ಅದ್ರಿಸಧ್ಯೋ-
ರಂತೋದಾತ್ತನಿಪಾತನಂ ಕೃತ್ಸ್ರರನಿವೃತ್ತ್ಯರ್ಥಂ | ಪಾ ೬-೩-೯೫-೧ | ಇತಿ ವಚನಾತ್ಸಧ್ಯಾದೇಶೋಽಂ-
ತೋದಾತ್ತಃ | ಯಜಾದೇಶ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣ ಇತಿ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ | ಸಧ್ರೀಚೀನಾ | ವಿಭಾ-
ಷಾಂಚೇರದಿಕ್ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮಿತಿ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಖಃ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರಾಜಾದೇಶಃ | ವೃತ್ರಹಣಾ |
ಸಂಹಿತಾಯಾಮಾದೇಶೇ ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯೇತಿ ವಲೋಪಃ | ವೃಷೇಥಾಂ | ವೃಷ ಸೇಚಿನೇ |
ವೃತ್ಯಯೇನ ಶ ಆತ್ಮನೇಪದಂ ಚ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ | ಭದ್ರಂ—ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕವಾದ | ನಾಮ—(ನಿಮ್ಮ) ಹೆಸರನ್ನು |
ಸಧ್ಯಕ್—(ಯಾವಾಗಲೂ) ಒಡಗೂಡಿ ಸಂಯುಕ್ತವಾದುದನ್ನಾಗಿ | ಚಕ್ರಾರ್ಥೇ—(ನೀವು) ಪ್ರಸಿದ್ಧಮಾಡಿದ್ದೀರಿ |
ಉತ—ಮತ್ತು | ವೃತ್ರಹಣಾ—ವೃತ್ರನ ಹಂತಕರಾದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ | ಸಧ್ರೀಚೀನಾ—(ವೃತ್ರಹನನ ಕಾಲ
ದಲ್ಲಿಯೂ) ಒಡಗೂಡಿದವರಾಗಿಯೇ | ಸ್ಥಃ—ಆಗಿದ್ದೀರಿ | ಹಿ—ಆದ್ದರಿಂದಲೇ | ವೃಷಣಾ—(ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು)
ಸುರಿಸುವ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ | ತೌ—ಆ ನೀವು | ಸಧ್ಯಂಚೌ—ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ | ನಿಷದ್ಯ—(ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ)
ಕುಳಿತು | ವೃಷ್ಣಃ—ಸ್ರವಿಸುತ್ತಿರುವ | ಸೋಮಸ್ಯ—ಸೋಮರಸದ ಭಾಗವನ್ನು | ಅ ವೃಷೇಥಾಂ—[ಕುಡಿಯಿರಿ]
ನಿಮ್ಮ ಉದರಕ್ಕೆ ಸುರಿಯಿರಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ನೀವು ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕವಾದ ನಿಮ್ಮ ಹೆಸರನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಯುಕ್ತವಾಗಿ
ಒಡಗೂಡಿರುವುದೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಮಾಡಿದ್ದೀರಿ. ಮತ್ತು ವೃತ್ರನಹಂತಕರಾಗಿ ವೃತ್ರಹನನಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ
ಒಡಗೂಡಿದವರಾಗಿಯೇ ಇದ್ದೀರಿ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ, ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದರಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ಆ ನೀವಿಬ್ಬರೂ
ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸ್ರವಿಸುತ್ತಿರುವ ನಿಮ್ಮ ಭಾಗದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕುಡಿಯಿರಿ.

English Translation

You have made your associated names renowned, since, slayers of
Vritra, you have been allied (for his death, ; the showerers of benefits, Indra
and Agni, are the two seated together (on the altar); receive (your portion)
of the libation.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಚಕ್ರಾರ್ಥೇ ಸಧ್ಯಂಚೌ ಭದ್ರಂ—ಯೌ ಚಕ್ರಾರ್ಥೇ ವೃತ್ರಹನನಹರ್ವಿನಯನಾದಿನಾ ಸ್ಥೇನ
ನ್ಯಾಪಾರೇಣ | ಸೂರ್ಯರೂಪದಿಂದ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ತರುವುದೂ, ವೃತ್ರಹನನದಿಂದ ವೃಷ್ಣ್ಯವಕಾದಿಗಳನ್ನು

ಹರಿಸಿ ಲೋಕದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವುದೂ, ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಯಾಜಮಾನರಿಗೆ ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದೂ ಇವೇ ಮುಂತಾದ ಲೋಕಕಲ್ಯಾಣಕರವಾದ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು ತಮ್ಮ ನಾಮಧೇಯವನ್ನು ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಅವರ ಹೆಸರುಗಳ ರೂಪ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಅವರ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಲೋಕರಕ್ಷಣವೇ ಇಂದ್ರ ಶಬ್ದಾರ್ಥ; ಹೇಗೆಂದರೆ; ಇರಾಂ ದೃಣಾತೀತಿ ನಾ—ಇರಾಂ ಅನ್ನಂ ಪ್ರೀಹ್ಯಾದಿ, ದೃಣಾತಿ ವಿಹಾರಯತಿ | ವರ್ಷಕ್ಲೇದಿತಮಂಕುರಂ ಬೀಜಂ ಭಿನತ್ತಿ ತದಿಂದ್ರಕಾರಿತಂ | ಮಳೆಯಿಂದ ತೋಯಲ್ಪಟ್ಟ ಅಂಕುರವನ್ನೂ ಬೀಜವನ್ನೂ ಸೀಳಿ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ಇರಾಂ ದಧಾತೀತಿ ನಾ ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡುವವನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಇರಾಂ ದಧಾತೀತಿ ನಾ ಅನ್ನವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಇಂದವೇ ದ್ರವತೀತಿ ನಾ ಸೋಮರಸ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗುವವನಾದುದರಿಂದಲೂ; ಇಂಥೇ ಭೂತಾನೀತಿ ನಾ ಭೂತಗಳನ್ನು ಜೈತನ್ಯದಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಬೆಳೆಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ, ಅಥವಾ ಇಂದನ್ ಶತ್ರುಣಾಂ ದಾರಯಿತಾ ದ್ರಾವಯಿತಾ ನಾ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಓಡಿಸುವವನು ಮತ್ತು ನಾಶಮಾಡುವವನಾದುದರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ಆದರಯಿತಾ ಚ ಯಜ್ಞನಾಂ | ಯಜ್ಞಕರ್ತರನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುವವನಾದುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಈ ಕರ್ಮಗಳೆಲ್ಲಾ ಲೋಕಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ನಾಮವನ್ನು ಭದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು. ಹಾಗೆಯೇ ಅಗ್ನಿಯೂ ಕೂಡ ಸೂರ್ಯಾದಿರೂಪಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಲೋಕಹಿತವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ (ನಿ ೭-೧೪; ೧೦-೮) ಇಬ್ಬರ ಹೆಸರೂ ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕವಾಗಿವೆ.

ಸದ್ರೀಚೀನಾ ವೃತ್ರಹಣಾ ಉತಸ್ಥಃ—ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ವೃತ್ರವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಸಂಹರಿಸಿದನೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ನವತಿಂ ಪುರೋ ದಾಸಪತ್ತೀರಧೂನುಕಂ |

ಸಾಕಮೇಕೇನ ಕರ್ಮಣಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧೨-೬)

ಇತ್ಯಾದಿಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳಿಬ್ಬರೂ ತಮ್ಮ ಸಮಾನವಾದ ಒಂದೇ ಕರ್ಮದಿಂದ ತೊಂಭತ್ತು ಶತ್ರುರಕ್ಷಿತಗಳಾದ ಕೋಟಿಗಳನ್ನು ಮುರಿದರೆಂದೂ, ಇದರಂತೆಯೇ,

ಸಖಾ ಸಖ್ಯೇ ಅಪಚಿತ್ತಾಯಮಗ್ನಿರಸ್ಯ ಕ್ರೆತ್ವಾ ಮಹಿಷಾ ತ್ರೀ ಶತಾನಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೨೯-೭)

ಇತ್ಯಾದಿಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಶತ್ರುಹನನಸಾಧನವಾದ ಆಹಾರವನ್ನು ಪಾಕಮಾಡಿಕೊಟ್ಟನೆಂದೂ, ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಶತ್ರುಹನನದಿಂದ ಲೋಕಕ್ಕೆ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರವಾಹವೂ, ಬೆಳಕೂ, ಇತರವಿಧವಾದ ಸಂಪತ್ತೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಲಭಿಸಿದವು.

ಅ ವೋ ಯಜ್ಞೈರ್ಮೃತತ್ವಂ ಸುವೀರಂ ಯಥಾ ವೋ ದೇವಾ ವರಿವಃ ಕರಾಣಿ |

ಅ ಬಾಹ್ನೋರ್ವಪ್ರಮಿಂದ್ರಸ್ಯ ಧೇಯಾಮಥೇಮಾ ವಿಶ್ವಾಃ ಪೃತನಾ ಜಯಾತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೨-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅದರಿಂದ ಶತ್ರುಹನನಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದೂ, ಇಂತಹ ತನ್ನ ಉಪಕಾರಕವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳ ಮುಂದೆ ಹೇಳಿಕೊಂಡು ಅವರಿಗೆ ಜಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಡುವುದಾಗಿ ಭರವಸೆಕೊಡುವುದೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರಾग्ನಿಗಳ ಇಂತಹ ಸಂಯುಕ್ತವಾದ ಶತ್ರುಹನನ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ.

ತಾ ಯೋಧಿಷ್ಟಮುಭಿ ಗಾ ಇಂದ್ರ ನೂನಮಪಃ ಸ್ವರುಷಸೋ ಅಗ್ನಿ ಊಲ್ಹಾಃ |
ದಿಶಃ ಸ್ವರುಷಸ ಇಂದ್ರ ಚಿತ್ರಾ ಅಪೋ ಗಾ ಅಗ್ನೇ ಯುವಸೇ ನಿಯುತ್ವಾನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೬೦-೨)

ಇಂದ್ರಾग्ನಿಗಳು ಅಪಹೃತವಾದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ತರಬೇಕೆಂದೂ, ಅಪಹೃತವಾದ ಬೆಳಕನ್ನು ತಂದುಕೊಡಬೇಕೆಂದೂ, ಉದಕಗಳನ್ನು ಸುರಿಸಬೇಕೆಂದೂ, ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಇಂತಹ ಉಪಕಾರಕರಾದ ಇಂದ್ರಾग्ನಿಗಳು ಸಧ್ಯಂಚಾ ನಿಷದ್ಯ ವೃಷ್ಟಃ ಸೋಮಸ್ಯ ವೃಷೇಥಾಂ | ಒಟ್ಟಿಗೆ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಹರ್ಷದಾಯಕವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕುಡಿಯಲಿ ಎಂದು ಕೃತಜ್ಞತಾ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

||ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಚಿತ್ರಾಥೇ ಡುಕ್ಯುಚ್ ಕರಣೇ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಆಧಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯ ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಸದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಧ್ಯುಕ್—ಸಹ ಎಂಬುದು ಉಪಸದವಾಗಿರುವಾಗ, ಅಂಚುಗತಿಪೂಜನಯೋಃ ಧಾತುನಿಗೆ ಋತ್ವಿಕ್ ದಧ್ಯುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನಿಧಿತಾಂ ಹಲಉ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಂಚುಪರವಾದಾಗ ಸಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ—ಸಹಸ್ಯ ಸದ್ರಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸದ್ರಿ ಆದೇಶ. ಚೋಃ ಕುಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಅದ್ರಿ ಸಧ್ಯೋರಂತೋದಾತ್ತನಿಪಾತನಂ ಕೃತ್ ಸ್ವರನಿವೃತ್ತೈರ್ಥಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯೫-೧) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಸದ್ರಿ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಗೆ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ಉದಾತ್ತಸ್ವರತೆಯೋ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸದ್ರೀಚೀನಾ—ವಿಭಾಷಾಂ ಚೇರದಿಕ್ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಖ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಯನೇಯೀ—ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಕ್ಕೆ ಈನಾದೇಶ. ಸದ್ರೀಚೀನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಚಾದೇಶ. ಇದು ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ರೇಣಾ—ವೃತ್ರಂ ಹತವಂತೌ ವೃತ್ರಹಣೌ. ಬ್ರಹ್ಮಭೂಣಿವೃತ್ರೇಷು—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿವಚನ ಟೆ ಪರವಾದಾಗ ಇನ್ ಹನ್ ಪೂ—(ಪಾ. ಸೂ.

೬-೮-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಯಮನಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವೃತ್ತಹಣ್ಣು+ಉತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಏಚೋವಯೋ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆವಾದೇಶ. ಲೋಪೇಶಾಕಲ್ಯಾಣ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ.

ಸ್ಥಿತಿ—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಥಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಜಾತ್ಯ ವಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪೇಶ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿಷದ್ಯ—ಷದ್ ಲೃ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು. ಧಾತು. ಸಮಾಸೇನೇಷ್ವರ್ವೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೃಬಾದೇಶ. ಸದಿರವುತೇಶಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷತ್ಯ. ಛಾಂದಸನಾಗಿ ಅಂತ್ಯದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃಷೇಥಾಮ್—ವೃಷ ಪೇಚನೇ. ಧಾತು. ವೃತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವೂ, ಶವಿಕರಣವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಜಾತ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಆಧಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ಆಮೇತೇಶಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಮಾದೇಶ. ಆತೋಜಾತೇಶಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ. ಲೋಪೋವ್ಯೋವಲಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕಾರಲೋಪ. ಗುಣ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಸಮಿ॑ದ್ಧೇ॒ಷ್ಟ್ವಗ್ನಿ॑ಷ್ವಾನ॒ಜಾನಾ॑ ಯ॒ತಸ್ತು॑ಚಾ ಬ॒ರ್ಹಿರು॑ ತಿಸ್ತಿ॒ರಾಣಾ॑ ।

ತೀ॒ವ್ರೈಃ ಸೋ॒ಮೈಃ ಪರಿ॑ಷಿಕ್ತೇ॒ಭಿರ॒ವಾಗೇ॑ಂದ್ರಾಗ್ನಿ॒ ಸೌಮ॑ನ-

ಸಾಯ॑ ಯಾತಂ || ೪ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಸಂ ೨ ಇ॑ದ್ಧೇ॒ಷು । ಅ॒ಗ್ನಿ॒ಷು । ಆ॒ನ॒ಜಾ॒ನಾ । ಯ॒ತಃ ಸ್ತು॑ಚಾ । ಬ॒ರ್ಹಿಃ । ಊಂ

ಇ॒ತಿ । ತಿಸ್ತಿ॒ರಾಣಾ॑ ।

ತ್ರಿವೈಃ | ಸೋಮೈಃ | ಪರಿ ಸಿಕ್ತೇಭಿಃ | ಅರ್ವಾಕ್ | ಆ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ
ಇತಿ | ಸೌಮನಸಾಯ | ಯಾತಂ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಗ್ನಿಷು ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿಷ್ವನ್ನಾಧಾನಾದಿನಾ ಸಮಿದ್ಧೇಷು ಸಮ್ಯಗಿದ್ಧೇಷು ದೀಪ್ತೇಷು ಸತ್ಸಾ-
ನಜಾನಾ ಹವೀಂಷ್ಯಾಜ್ಯೇನಾಂಜಂತೌ ಯತಸ್ಪೃಚಾ ತದನಂತರಂ ಯಾಗಾರ್ಥಂ ಗೃಹೀತಸ್ಪೃಚೌ ಬರ್ಹಿರು
ವೇದ್ಯಾಂ ಬರ್ಹಿರಸಿ ತಿಸ್ತಿರಾಣಾ ಅಸ್ತೀಣಿಂ ಕೃತವಂತಾವಧ್ಯಯುಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತಾರಾವೇವಂಭೂತಾವ-
ಭೂತಾಂ | ತಥಾ ಸತಿ ಹೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ತೀವ್ರೈಃ ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ಮದಕರೈಃ ಪರಿಷಿಕ್ತೇಭಿಃ ಪರಿತಃ ಸರ್ವೇಷು
ಗೃಹಚಮಸಾದಿಷ್ವಾಸಿಕ್ತೈಃ ಸೋಮೈರ್ಹೇತುಭೂತೈರರ್ವಾಗಸ್ಮದಭಿಮುಖಮಾ ಯಾತಂ | ಆಗ-
ಚ್ಚಿತಂ | ಕಿಮರ್ಥಂ | ಸೌಮನಸಾಯ ಸೌಮನಸ್ಯಾಯ | ಅಸ್ಮಾಕಮನುಗ್ರಹಾಯೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಅನಜಾನಾ |
ಅಂಜೂ ವ್ಯಕ್ತಿಮ್ರಕ್ಷಣಗತಿಷು | ಲಿಟಃ ಕಾನಚ್ | ಅನಿದಿತಾಮಿತಿ ನಲೋಪಃ | ದ್ವಿಭಾವೇತ್
ಆದೇರಿತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀರ್ಘಃ | ತಸ್ಮಾನ್ನಡ್ವಿಹಲ ಇತ್ಯದ್ವಿಹಲೋಽಸಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ನುಟ್ |
ತಿಸ್ತಿರಾಣಾ | ಸ್ತೌರ್ವಾ ಆಚ್ಛಾದನೇ | ಪೂರ್ವವತ್ಕಾನಚ್ | ಋತ ಇದ್ವಾತೋರಿತೀತ್ವಂ | ದ್ವಿರ್ವಚನೇ
ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃ ಖಯಃ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ನಿಭಕ್ತೀರಾಕಾರಃ | ಚಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಗ್ನಿಷು—ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿ ಅಗ್ನಿಗಳು | ಸಮಿದ್ಧೇಷು—(ಸಮಿತ್ತುಗಳಿಂದ) ಪ್ರಜ್ವಲಿತಗಳಾದಾಗ |
ಅನಜಾನಾ—ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಘೃತದಲ್ಲಿ ಅದ್ದಿದವರಾಗಿಯೂ | ಯತಸ್ಪೃಚಾ—(ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ) ಸೌಟುಗಳನ್ನು
ಎತ್ತಿಹಿಡಿದವರಾಗಿಯೂ | ಬರ್ಹಿರು—(ವೇದಿಕೆಯಮೇಲೆ) ದರ್ಭಾಸನಗಳನ್ನೂ | ತಿಸ್ತಿರಾಣಾ—ಹರಡಿದವ
ರಾಗಿಯೂ ಆಗಿ (ಅಧ್ವರ್ಯುಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತೃಗಳು ಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ) | ತೀವ್ರೈಃ—
ವೇಗವಾಗಿ ಹರ್ಷವನ್ನಂಟುಮಾಡುವವೂ | ಪರಿಷಿಕ್ತೇಭಿಃ—(ಚಮಸಾದಿಗಳಲ್ಲಿ) ಸುರಿದಿರುವವೂ ಆದ |
ಸೋಮೈಃ—ಸೋಮರಸಗಳ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ (ಅಥವಾ ಸೋಮರಸಗಳಿಂದ ಆಕರ್ಷಿತರಾಗಿ) | ಅರ್ವಾಕ್—ನಮ್ಮ
ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ | ಸೌಮನಸಾಯ—(ನಮಗೆ) ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಆ ಯಾತಂ—ಬನ್ನಿರಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಸಮಿತ್ತುಗಳಿಂದ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿ ಅಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಜ್ವಲಿತಗಳನ್ನಾಗಿಸಿಮಾಡಿ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಘೃತದಲ್ಲಿ
ಅದ್ದಿದವರಾಗಿಯೂ, ಯಾಗಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೌಟುಗಳನ್ನು ಎತ್ತಿಹಿಡಿದವರಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ವೇದಿಕೆಯಮೇಲೆ ದರ್ಭಾ
ಸನಗಳನ್ನು ಹರಡಿದವರಾಗಿಯೂ ಆಗಿ ಅಧ್ವರ್ಯುಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತೃಗಳು ನಿಮ್ಮನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ
ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ವೇಗವಾಗಿ ಹರ್ಷವನ್ನಂಟುಮಾಡುವವೂ, ಚಮಸಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸುರಿದಿರುವವೂ ಆದ ಸೋಮ
ರಸಗಳಿಂದ ಆಕರ್ಷಿತರಾಗಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಮ್ಮ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬನ್ನಿರಿ.

English Translation

The fires being kindled, the two (priests stand by) sprinkling the clarified butter from the ladles, which they raise, and spreading the sacred grass (upon the altar); therefore, Indra and Agni, come before us for our gratification, (attracted) by stimulating Soma juices sprinkled all around.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಆನಜಾನಾ—ಹವೀಂಷ್ಯಾಜ್ಯೇನಾಂಜಂತೌ | ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಆಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅದ್ದಿ ಪರಿಷ್ಕೃತಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಅಂಜೇರ್ಗತ್ಯರ್ಥಸ್ಯ ಇದಂ ರೂಪಂ | ಆಗತವಂತೌ | ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಅಂಜು ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ ಬಂದ ಎಂದು ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಯಣರು ಆನಜಾನಾ, ಯತಸ್ಪೃಚಾ ಮತ್ತು ತಿಸ್ತಿರಾಣಾ ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಅಧ್ವರ್ಯುಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತ್ಯಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಹಾಗಾದರೆ, ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಆಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅದ್ದಿ ದವರೂ, ಯತಸ್ಪೃಚಾ ಯಾಗಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೌಟುಗಳನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿರುವವರೂ ಮತ್ತು ತಿಸ್ತಿರಾಣಾ ದರ್ಭಾ ಸಸಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವವರೂ ಆದ ಅಧ್ವರ್ಯುಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತ್ಯಗಳೆಂದರ್ಥ. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಈ ಮೂರು ಪದಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆನಜಾನಾ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ ಬಂದವರು, ಯತಸ್ಪೃಚಾ ಎಂದರೆ ಸರ್ವೈಃ ಯಜಮಾವೈಃ ಉದ್ಯತಾ ಸ್ಪೃಚೋ ಯಯೋರರ್ಥಾಯ ತೌ ಯತಸ್ಪೃಚೌ ಯಾವ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಾಗಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಸೌಟುಗಳು ಎತ್ತಲ್ಪಟ್ಟವೋ ಆ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು ಎಂದೂ ಮತ್ತು ತಿಸ್ತಿರಾಣಾ ಇತ್ಯಪಿ ಋತ್ವಿಕೈರ್ತೃಕಸ್ಯಾಪಿ ಸ್ತರಣಸ್ಯ ಹೇತುಭೂತತ್ವಾತ್ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಏವ ಕರ್ತಾರೌ ಉಚ್ಯೇತೇ ಬರ್ಹಿಗಳಮೇಲೆ ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದು ಋತ್ವಿಕಗಳ ಕರ್ಮವಾದರೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ ಆ ಕರ್ಮಕರ್ತೃಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ತೀವ್ರೈಃ—ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ಮದಕರೈಃ | ಬಹಳ ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಮದರೂಪವಾದ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ (ಸೋಮರಸಗಳು).

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಆನಜಾನಾ—ಅಂಜೂ ವ್ಯಕ್ತಿಮೃಕ್ಷಣಗತಿಷು. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಟ್ ಬಂದಾಗ ಲಿಟಃ ಕಾನಜಾಂ- (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾನಜಾದೇಶ. ಇದು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನಿಧಿತಾಂ ಹಲ— ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲ್‌ಲೋಪ ಬಂದಾಗ ಅತೆ ಆದೇಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಧಾತುವು ದ್ವಿಹಲ್ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗದಿದ್ದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ತಸ್ಮಾನ್ನು ಟ್‌ದ್ವಿಹಲಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಡಾಗಮ. ಆನಜಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನ ಔಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಚಿತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ

ಬಂದಾಗ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಹೀಗೆಯೇ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ತಿಸ್ತಿರಾಣಾ—ಸ್ತೃಜ್ ಆಚ್ಛಾದನೇ. ಧಾತು. ಹಿಂದಿನಂತೇ ಲಿಟಿಗೆ ಕಾನಜಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ಧಾತು ವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಲೋಕೇಷತ್‌ಧಾತೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಧಾತುವಿಗೆ ಇತ್ವ. ಉರಣ್ರಪರಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಾಗ ಶರ್‌ಪೂರ್ವಕವಾದ ಖಯ್ ಅಭ್ಯಾಸ ದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಶರ್‌ಪೂರ್ವಾಃ ಖಯಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಖಯ್ ಗೆ (ತ) ಶೇಷ ಬರುತ್ತದೆ. ರೇಫ ನಿಮಿತ್ತವಿರುವುದರಿಂದ ಅಟ್‌ಕುಪ್ಪಾಜ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಅಂತೋಽಽತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಏಕಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಿಸಿಕ್ತೇಭಿಃ—ಔಚಿರ್ ಕ್ಷರಣೇ. ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಚೋಃ ಕುಃ—ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಕುತ್ವ. ಗತಿರನಂತರಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಪರಿ) ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಭಿಃ ಪರವಾದಾಗ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಐಷ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇ ರ್ಬುಲೈತ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ.

ಸೌಮನಸಾಯ—ಸುಮನಸಃ ಭಾವಃ ಸೌಮನಸಮ್. ತಸ್ಮೈ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ತದ್ವಿತ್ಯೇಷ್ವ- ಚಾಮಾದೇಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೪ ||

ಸಂಹಿತಾಶಾಹ:

ಯಾನೀಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಚಕ್ರಧುರ್ವೀರ್ಯಾಣಿ ಯಾನಿ ರೂಪಾಣ್ಯುತ

ವೃಷ್ಟ್ಯಾನಿ ।

ಯಾ ವಾಂ ಪ್ರತ್ನಾನಿ ಸಖ್ಯಾ ಶಿವಾನಿ ತೇಭಿಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಿಬತಂ

ಸುತಸ್ಯ || ೫ ||

| ಸವಪಾಠಃ |

ಯಾನಿ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತಿ | ಚಕ್ರಘ್ನಃ | ವೀರ್ಯಾಣಿ | ಯಾನಿ | ರೂಪಾಣಿ |

ಉತ | ವೃಷ್ಟ್ಯಾನಿ |

ಯಾ | ನಾಂ | ಪ್ರತ್ನಾನಿ | ಸಖ್ಯಾ | ಶಿವಾನಿ | ತೇಭಿಃ | ಸೋಮಸ್ಯ | ಪಿಬತಂ |

ಸುತಸ್ಯ || ೫ ||

ಸಾಯಾಜಘಾಸ್ಯಂ

ಹೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಯಾನಿ ವೀರ್ಯಾಣಿ ವೃತ್ರವಧಾದಿರೂಪಾಣಿ ಚಕ್ರಘ್ನಃ ಕೃತವಂತೌ ಯುನಾಂ ಯಾನಿ ಚ ರೂಪಾಣಿ ನಿರೂಪ್ಯಮಾಣಾನಿ ಗವಾಶ್ವಾದೀನಿ ಭೂತಜಾತಾನಿ ಕೃತವಂತೌ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಭ್ಯಾಂ ಹಿ ಸರ್ವಂ ಜಗತ್ಪ್ರಜ್ಯತೇ | ಇಂಧ್ರಃ ಸೂರ್ಯಾತ್ಮನಾ ವೃಷ್ಟಿಂ ಸೃಜತ್ಯಗ್ನಿಶ್ಚಾಹುತಿದ್ವಾರಾ ವೃಷ್ಟ್ಯುತ್ಪಾದಕಃ | ವೃಷ್ಟೇಃ ಸಕಾಶಾತ್ಸರ್ವೇ ಪ್ರಾಣನ ಉತ್ಪದ್ಯಂತೇ | ಉತಾಹಿ ಚ ಯಾನಿ ವೃಷ್ಟ್ಯಾನಿ ವೃಷ್ಟಿಭವಾನಿ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದಾನಾದಿರೂಪಾಣಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕೃತವಂತೌ | ತಥಾ ನಾಂ ಯುವಯೋಃ ಸಂಬಂಧೀನಿ ಪ್ರತ್ನಾನಿ ಚಿರಂತನಾನಿ ಶಿವಾನಿ ಶೋಭನಾನಿ ಯಾ ಯಾನಿ ಸಖ್ಯಾ ಸಖಿತಾನಿ ಸಂತಿ | ತೇಭಿಸ್ತೈಃ ಸರ್ವೈಃ ಸಹಿತೌ ಯುನಾಂ ಸುತಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯಾಭಿಷುತಂ ಸೋಮಂ ಪಿಬತಂ || ಸಖ್ಯಾ | ಸಮ್ಯುರ್ಭಾವಃ ಸಮ್ಯಂ | ಸಮ್ಯುರ್ಯ ಇತಿ ಯೇಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಶೇಷ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತಿ ಶೇಲೋಪಪಃ | ತೇಭಿಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಭಿಸ ಐಸಭಾವಃ | ಸಾವೇಕಾಚ ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ವಿಭಕ್ತೃದಾತ್ತತ್ವಸ್ಯ ನ ಗೋಶ್ವನ್ನಾವವರ್ಣೇತಿ ಪ್ರತಿವೇದಃ ||

ಸತಿಪದಾರ್ಥ

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ— ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ | ಯಾನಿ ವೀರ್ಯಾಣಿ— (ವೃತ್ರವಧಾದಿರೂಪನಾದ) ಯಾವ ವೀರ್ಯಕರ್ಮಗಳನ್ನು | ಚಕ್ರಘ್ನಃ—(ನೀವು) ಮಾಡದ್ದೀರೋ | ಯಾನಿ ರೂಪಾಣಿ—ಕಣ್ಣಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗತಕ್ಕ ಯಾವ ಯಾವ ರೂಪಗಳನ್ನು (ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದೀರೋ) | ಉತ—ಅಲ್ಲದೇ | ವೃಷ್ಟ್ಯಾನಿ—(ಯಾವ ಯಾವ) ವೃಷ್ಟಿ ಪ್ರದಾನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡದ್ದೀರೋ (ಹಾಗೆಯೇ) | ನಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೆ ಸೇರಿದ | ಪ್ರತ್ನಾನಿ—ಪ್ರಾಚೀನಗಳಾದವೂ | ಶಿವಾನಿ—ಮಂಗಳಕರವಾದವೂ ಆದ | ಯಾ ಸಖ್ಯಾ—ಯಾವ ಯಾವ ಸ್ನೇಹರೂಪಗಳಾದ ಬಂಧುತ್ವಗಳಿವೆಯೋ | ತೇ—ಅವುಗಳೊಂದಿಗಲ್ಲಾ ಕೂಡಿಕೊಂಡು | ಸುತಸ್ಯ—ಹಿಂದಿದ | ಸೋಮಸ್ಯ—ಸೋಮರಸದ (ನಿಮ್ಮ ಭಾಗವನ್ನು) | ಪಿಬತಂ—(ನೀವಿಬ್ಬರೂ) ಕುಡಿಯಿರಿ

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ನೀವಿಬ್ಬರೂ ವೃತ್ರವಧಾದಿರೂಪಗಳಾದ ಯಾವ ಯಾವ ವೀರ್ಯಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದ್ದೀರೋ, ಮತ್ತು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗತಕ್ಕ ಯಾವಯಾವ ರೂಪಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದೀರೋ ಅದೂ

ಅಲ್ಲದೇ, ಉಪಕಾರಕಗಳಾದ ಯಾವ ಯಾವ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದಾನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಿರೋ ಮತ್ತು ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸೇರಿದ ಪ್ರಾಚೀನಗಳಾದವೂ ಮಂಗಳಕರವಾದವೂ ಆದ ಯಾವ ಯಾವ ಸ್ನೇಹರೂಪಗಳಾದ ಬಂಧುತ್ವಗಳಿವೆಯೋ ಅವುಗಳೊಂದಿಗೆಲ್ಲಾ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ನಾವು ಹಿಂಡಿರುವ ಸೋಮರಸದಲ್ಲಿ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿಕೊಂಡು ನಿಮ್ಮ ಭಾಗವನ್ನು ಕುಡಿಯಿರಿ.

English Translation

Whatever heroic exploits you have achieved, whatever forms (you have created), whatever benefits (you have poured down) whatever ancient and fortunate friendships (you have contracted, come with them all) and drink of the effused Soma juice.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಕ್ಷಿಗಳ ವೀರೈಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ, ಅವರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಸೌಂದರ್ಯಪೂರಿತವಾದ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಅವರಿಬ್ಬರ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಬ್ಬರೂ ಒಂದೇ ಸಮನಾದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾ ಇಬ್ಬರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಬಂದು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಯಾನಿ ವೀರ್ಯಾಣಿ— ಇಂದ್ರನು ಜನನಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ತನ್ನ ವೀರೈವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾ ತನ್ನ ಶತ್ರುಗಳು ಯಾರ್ಯಾರೆಂದು ತನ್ನ ಜನನಿಯನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದನೆಂದು ಕಥೆಯು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಅ ಬುಂದಂ ವೃತ್ತೇಹಾ ದದೇ ಜಾತೇ ಸೃಷ್ಟಿದ್ವಿಮಾತರಂ |

ಕ ಉಗ್ರಾಃ ಕೇ ಹ ಶೃಣ್ವಿರೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೫-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ತಾಯಿಯನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಅಗ್ನಿಯೂ ಸಹ ತನ್ನ ಉತ್ಪತ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಸೌಂದರ್ಯಗಳೆರಡನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಅವಿಷ್ಣೋ ವರ್ಧತೇ ಚಾರುರಾಸು ಜಿಹ್ಮಾನಾಮೂರ್ಧ್ವಃ ಸ್ವಯೇಶಾ ಉಪಸ್ಥೇ |

ಉಭೇ ತ್ವಷ್ಟುರ್ಬಿಭೃತುರ್ಜಾಯಮಾನಾತ್ಪ್ರತೀಚೀ ಸಿಂಹಂ ಪ್ರತಿ ಜೋಷಯೇತೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೫-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಚಿತ್ತಾಕರ್ಷಕವಾದ ರಮಣೀಯತೆಯಿಂದಲೂ, ಭೀತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಭೀಮಗುಣಗಳಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಆಕರ್ಷಕ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ವೇಗದಿಂದಲೂ ದಾಹದಿಂದಲೂ ಲೋಕವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸುವಾಗ ಸಿಂಹದಂತೆ ಭಯಜನಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ ಈ ಅಗ್ನಿಗೆ ಗೌರವವನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿ ಸೇವಿಸುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು

ವಿ ಯೆತ್ತಿರೋ ಧರುಣಮಚ್ಯುತಂ ರಜೋಽತಿಷ್ಠಿಪೋ ದಿವ ಆತಾಸು ಬರ್ಹಣಾ |

ಸ್ಯಮೀಳ್ವೇ ಯನ್ಮದ ಇಂದ್ರ ಹರ್ಷಾಹನ್ವತ್ಸಂ ನಿರಸಾಮಾಬ್ಜೋ ಅರ್ಣವಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೬-೫)

ಅನಂಶೇ ಧ್ಯಾನಮಸ್ತುಭಾಯದ್ವೈಹಂತಮಾ ರೋದಸೀ ಅಪ್ಯಣದಂತರಿಕ್ಷಂ |
ಸ ಧಾರಯತ್ಪ್ರೇಥಿನೀಂ ಪಪ್ರಥಚ್ಛ ಸೋಮಸ್ಯ ತಾ ಮದೇ ಇಂದ್ರಶ್ಚಕಾರ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೫-೨)

ಜಘಾನ ವೃತ್ರಂ ಸ್ವಧಿತಿರ್ವನೇವ ರುರೋಜ ಪುರೋ ಅರದನ್ನ ಸಿಂಧೂನ್ |
ಬಿಭೇದ ಗಿರಿಂ ನವಮಿನ್ನ ಕುಂಭಮಾ ಗಾ ಇಂದೋ ಅಕೃಣುತ ಸ್ವಯುಗ್ವಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೯-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಯಾವ ವೀರೈ ಕರ್ಮಗಳುಂಟೋ ಅವುಗಳು ಇಂದ್ರನ ವೀರೈಕರ್ಮಗಳು, ಇಂದ್ರಕೃತವಾದವು. ಇದರಂತೆಯೇ,

ನೈಶ್ವಾನರೋ ದಸ್ಯುಮಗ್ನಿರ್ಜಘನ್ತಾ ಅಧೂನೋತ್ಕಾಷ್ಠಾ ಅವ ಶಂಬರಂ ಭೇತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೯-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ವೀರೈಕರ್ಮಗಳು ಅಗ್ನಿಕೃತವಾದವು.

ಯಾನಿ ರೂಪಾಣಿ—ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನಗಳೇ ರಮ್ಯವಾದವು ಇವರು ತಾವೂ ಸ್ವತಃ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವರು ಮತ್ತು ಇವರ ಕರ್ಮಗಳೂ ಸಹ ಸುಂದರವೂ ಆಕರ್ಷಕವೂ ಆದವು.

ಸ ಹಿ ದ್ವರೋ ದ್ವರಿಷು ವಪ್ರ ಊಧನಿ ಚಂದ್ರಬುಧ್ನೋ ಮದವೃದ್ಧೋ ಮನೀಷಿಭಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೨-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಚಂದ್ರಬುಧ್ನಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಸರ್ವಾಸಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಮಾಹ್ಲಾದಕಮೂಲಃ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯ ಸರ್ವಾಹ್ಲಾದಕತ್ವಾತ್ | ಸರ್ವರಿಗೂ ಆಹ್ಲಾದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಷ್ಟು ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷವೇ ಇಂದ್ರನ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವಾಗಿದೆ

ಹರಿತ್ವತಾ ವರ್ಚಸಾ ಸೂರೈಸ್ಯ ಶ್ರೇಷ್ಠೈ ರೂಪೈಸ್ತನ್ವಂ ಸ್ಪರ್ಶಯಸ್ವ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೨-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ರಮ್ಯವಾದ ದೇಹದ ರೂಪವೂ ವಿಸ್ತೃತಿಯೂ ಚಂದ್ರಬುಧ್ನವಾದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯೂ ಅತ್ಯಂತ ರಮಣೀಯವಾಗಿಯೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಇದೇ ಅಂತರಿಕ್ಷವು ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಗೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವು. ಈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಸೌಂದರ್ಯದೊಡನೆ ತಮ್ಮ ಕೃತಿಗಳಿಲ್ಲೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಆಹ್ಲಾದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ತಮಸ್ಸು, ಅನ್ನಾಭಾವ, ಶತ್ರುಪೀಡೆ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಮಾನವನಿಗೆ ಅತ್ಯಂತವಿಕಾರವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು, ಈ ವಿಕಾರಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನೂ, ಅನ್ನವನ್ನೂ, ಶತ್ರುನಾಶದ ಮೂಲಕ ಸಂರಕ್ಷಣೆಯನ್ನೂ ಕೊಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು ತಮ್ಮ ಕೃತಿಗಳಿಲ್ಲೂ ಸುರೂಪವನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸಿದರು.

ಕೇತುಂ ಕೃಣ್ವನ್ಮತೇತವೇ ಪೇಶೋ ಮರ್ಯಾ ಅಸೇಶಸೇ |

ಸಮುಷದ್ಭಿರಜಾಯಥಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯರೂಪವಾದ ಇಂದ್ರನು ರೂಪರಹಿತವಾದ ಭೂತಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ರೂಪಾವಿಷ್ಕರಣವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿರುವ ಅಂಶವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯೂ ಈ ಆದಿತ್ಯನ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನಾವೃತವಾದ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಸುರೂಪವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು ಅಗ್ನಿಯ ಕರ್ಮವೂ ಆದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳ ಸಾಹಚರ್ಯದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಈ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಯಾ ವಾ ಪ್ರತ್ನಾನಿ ಸಖ್ಯಾ—ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವು ಸಮಾನವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಸೃಷ್ಟಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಇವರ ಕರ್ಮಗಳೂ ಸಮಾನವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಇವರ ಸಾಹಚರ್ಯವೂ ಸಂಬಂಧವೂ ಶಾಶ್ವತವಾದುದರಿಂದಲೂ ಇವರ ಸಖ್ಯವೂ ಪ್ರತ್ನವಾದುದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದೇ ಅಲ್ಲದೇ,

ಹ್ರೇಂ ನಾ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ | ವಿಶೋ ವಿಶ್ವೇದೇನಾಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೪-೩-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ವ್ಯಾಕೃಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳ ಹ್ರಾತ್ರರೂಪವಾದ ಸಖ್ಯವನ್ನೂ |

ನಾಗ್ವಾ ಅಗ್ನಿಃ ಸ್ರಾಣ ಇಂದ್ರಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧-೨-೨೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಸ್ರಾಣರೂಪವಾದ ಸಖ್ಯವನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದು. ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳ ಈ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಸಖ್ಯಗಳೂ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಮಂಗಳಕರಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶಿನಾನಿ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಚಕ್ರಧುಃ—ಡುಕ್ಯುರ್ ಕರಣೇ. ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಮಧ್ಯವ ಪುರುಷದ್ವಿವಚನರೂಪ. ಯಚ್ಚಬ್ಧ ಸಂಬಂಧ ವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವ್ಯತ್ನಾನ್ನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೃಷ್ಣಾಣಿ—ವೃಷ್ಣಿ ಭವಾನಿ ವೃಷ್ಣಾಣಿ. ಭವೇಛಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲೋಪೋನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ಆಕಾರಲೋಪ. ಯತೋನ್ಯನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರತ್ನಾನಿ—ನಶ್ಚ ಪುರಾಣೇ ಸ್ರಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೨೫-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪುರಾಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತ್ನಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸಖ್ಯಾ—ಸಖ್ಯುರ್ಭಾವಃ ಸಖ್ಯಮ್. ಸಖ್ಯುರ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜಸಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶಬಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಶೇಷ್ಠಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ತೇಭಿಃ—ತದ್ಶಬ್ದ. ಭಿಸ್ ಪರವಾದಾಗ ತೈದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ವ ಪರರೂಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಐಸ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏತ್ವ. ಏಕಾಚಾದುದರಿಂದ ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತುತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ನಗೋಶ್ವನ್ ಸಾವವರ್ಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪುನಃ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯದಬ್ರವಂ ಪ್ರಥಮಂ ವಾಂ ವೃಣಾನೋಽಯಂ ಸೋಮೋ
ಅಸುರೈರ್ನೋ ವಿಹವ್ಯಃ ।

ತಾಂ ಸತ್ಯಾಂ ಶ್ರದ್ಧಾಮಭ್ಯಾ ಹಿ ಯಾತಮಥಾ ಸೋಮಸ್ಯ
ಪಿಬತಂ ಸುತಸ್ಯ ॥ ೬ ॥

ಪದಪಾಠಃ

ಯತ್ | ಅಬ್ರವಂ | ಪ್ರಥಮಂ | ವಾಂ | ವೃಣಾನಃ | ಅಯಂ | ಸೋಮಃ |
ಅಸುರೈಃ | ನಃ | ವಿಹವ್ಯಃ |

ತಾ | ಸತ್ಯಾಂ | ಶ್ರದ್ಧಾಂ | ಅಭಿ | ಆ | ಹಿ | ಯಾತಂ | ಅಥ | ಸೋಮಸ್ಯ | ಪಿಬ-
ತಂ | ಸುತಸ್ಯ ॥ ೬ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಪ್ರಥಮಂ ಕರ್ನೋಪಕ್ರಮ ಏವ ವಾಂ ಯುವಾಂ ವೃಣಾನಃ ಸಂಭಜಮಾನೋ
ಯದಬ್ರವಂ ಸೋಮೇನ ಪ್ರೀಣಯಿಷ್ಯಾಮೀತಿ ಯದವೋಚಂ ಸತ್ಯಾಂ ಯಥಾರ್ಥಾಂ ತಾಂ ಶ್ರದ್ಧಾಂ
ಶ್ರದ್ಧಯಾದರಾತಿಶಯೇನ ಕೃತಾಮುಕ್ತಿಮಭ್ಯಭಿಲಕ್ಷ್ಯಾಹಿ ಯಾತಂ | ಅಗಚ್ಛತಮೇವ ನೋದಾ-
ಸಾಥಾಂ | ಅಥಾಗಮನಾನಂತರಮಭಿಷುತಂ ಸೋಮಂ ಪಿಬತಂ | ತಥಾ ಸತ್ಯಸುರೈರ್ಹವಿಷಾಂ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಕೈ-
ರ್ಬುಕ್ಷಿಗ್ವಿರಯಂ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಸೋಮೋ ವಿಹವ್ಯೋ ವಿಶೇಷೇಣ ಹೋತವ್ಯೋ ಭವತಿ | ಇತರಥಾ
ವ್ಯರ್ಥಃ ಸ್ಯಾತ್ | ತಸ್ಮಾದಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಅಗಚ್ಛತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ವೃಣಾನಃ | ವೃಣಾ ಸಂಭಕ್ತಾ | ಲಟಃ
ಶಾನಚ್ | ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತ ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಅಸುರೈಃ | ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ | ಅಸೇರುರನ್ |
ಉ. ೧-೪೩ | ಇತ್ಯುರನ್ವ್ರತ್ಯಯಃ | ವಿಹವ್ಯಃ | ಹುದಾನಾದನಯೋಃ | ಅಚೋ ಯತ್ | ಗುಣಃ |
ಧಾತೋಽಸ್ತನ್ನಿಮಿತ್ತಸ್ಯೈವೇತ್ಯನಾದೇಶಃ | ಯತೋಽನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕೃದುತ್ತರಪದ-
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಪ್ರಥಮಂ—(ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ) ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಮೊದಲೇನೇ | ನಾಂ—ನಿಮ್ಮನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ |
 ವೃಣಾನಃ—ಪೂಜಿಸುತ್ತಾ | ಯದಬ್ರವಂ—(ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸೋಮರಸದಿಂದ ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು) ಯಾವ
 ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಪೂರ್ವಕವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದನೋ | ಸತ್ಯಾಂ—ಯಥಾರ್ಥವಾದ (ಮತ್ತು) | ತಾಂ ಶ್ರದ್ಧಾಂ—
 ಶ್ರದ್ಧಾ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಆ ಉಕ್ತಿಯನ್ನೇ | ಅಭಿ—ಗಮನಿಸಿ | ಆ ಹಿ ಯಾತಂ—ಬಂಡಿತವಾಗಿಯೂ
 ದಯಮಾಡಿರಿ | ಅಥ—ಅನಂತರ | ಸುತಸ್ಯ—ಹಿಂಡಿರುವ | ಸೋಮಸ್ಯ—ಸೋಮರಸದ (ನಿಮ್ಮ ಭಾಗವನ್ನು) |
 ಪಿಬತಂ—ಕುಡಿಯಿರಿ | ಅಸುರೈಃ—ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳಿಂದ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಅಯಂ ಸೋಮಃ—ಈ ಸೋಮ
 ರಸವು | ವಿಹವ್ಯಃ—ಹೋಮಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಮೊದಲೇನೇ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾ “ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸೋಮರಸದ
 ಅರ್ಪಣೆಯಿಂದ ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುತ್ತೇನೆ” ಎಂದು ಯಾವ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಪೂರ್ವಕವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ನಾನು ಹೇಳಿದನೋ,
 ಯಥಾರ್ಥವಾದುದೂ ಮತ್ತು ಶ್ರದ್ಧಾ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹೇಳಿದುದೂ ಆದ ನನ್ನ ಆ ಮಾತನ್ನೇ ಗಮನಿಸಿ ಬಂಡಿತವಾ
 ಗಿಯೂ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡಿರಿ. ನಮ್ಮ ಈ ಸೋಮರಸವು ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳಿಂದ ಹೋಮಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದುದಾಗಿ
 ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನೀವು ಬಂದು ಹಿಂಡಿರುವ ಈ ಸೋಮರಸದ ನಿಮ್ಮ ಭಾಗವನ್ನು ಕುಡಿಯಿರಿ.

English Translation

Come and witness the sincere faith with which, selecting you two,
 I first promised (you the libation); drink of the effused libation, for the Soma
 juice is prepared by the priests.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಸುರೈಃ—ಹವಿಷಾಂ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಋತ್ವಿಗ್ವಿಃ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಬೀಳಿಸುವ (ಅರ್ಪಿಸುವ) ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳಿಂದ
 ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಅಸುರಿತಿ ಪ್ರಾಣಿನಾಮ, (ನಿ. ೩-೮) ತದ್ವಂತಃ ಅಸುರಾಃ ಋತ್ವಿಜಃ ಪ್ರಾಣವುಳ್ಳವರು
 ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸುರೈಃ ಎಂದರೆ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳಿಂದ ಎಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಸುರ ಶಬ್ದವು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸ ಶಬ್ದದ ಸರ್ವಾಯವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ನಾನಾರ್ಥ
 ಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಅಸುವೆಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿ, ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಸೆಯುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳಿರು
 ವುದರಿಂದ ಅಸುರ ಶಬ್ದವೂ ಈ ಅರ್ಥಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದನ್ನು ಸಂದರ್ಭಾ
 ನುಸಾರವಾಗಿ ಅನ್ವಯಮಾಡಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಬೃಹಚ್ಛ್ರವಾ ಅಸುರೋ ಬರ್ಹಣಾ ಕೃತಃ ಪುರೋ ಹರಿಭ್ಯಾಂ ವೃಷಭೋ ರಥೋ ಹಿ ಷಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೨೪-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಸುರ ಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಸುರಃ ಶತ್ರುಣಾಂ ನಿರಸಿತಾ | ಯದ್ವಾ | ಅಸುಃ ಪ್ರಾಣೋ ಬಲಂ ನಾ ತದ್ವಾನ್ | ರೋ ಮತ್ಪರ್ಥೀಯಃ | ಅಥವಾ ಅಸವಃ ಪ್ರಾಣಾಃ ತೇನ ಚ ಆಪೋ ಲಕ್ಷ್ಯಂತೇ | ತಾನ್ ರಾತಿ ದದಾತೀತಿ ಅಸುರಃ | ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ದೂಡುವವನು ಅಥವಾ ಅಸು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣ, ಬಲ ಎಂಬರ್ಥಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣವುಳ್ಳವನು, ಅಥವಾ ಬಲವುಳ್ಳವನು, ಅಥವಾ ಅಸವಃ ಎಂದರೆ ಉದಕಗಳು. ಅವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಅಸುರ ಎಂದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಈ ವಿಧವಾದ ನಾನಾಶಕ್ತಿಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಬಹುದು. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಕ್ಷಯಸ್ತಸ್ಮಭ್ಯಮಸುರ ಪ್ರಚೇತಾ ರಾಜನ್ನೇನಾಂಸಿ ಶಿಶ್ರಃ ಕೃತಾನಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೪-೧೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅನಿಷ್ಟಕ್ಷೇಪಣಶೀಲಃ ಅನಿಷ್ಟವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ ವರುಣನಿಗೆ ಅಸುರನೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವೂ, ಹೀಗೆಯೇ ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ,

ತ್ವಮಗ್ನೇ ರುದ್ರೋ ಅಸುರಃ ಮಹೋ ದಿವಸ್ತ್ವಂ ಶರ್ಧೋ ಮಾರುತಂ ಪೃಕ್ಷ ಈಶಿಷೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೬)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ, ವರುಣ, ಅಗ್ನಿ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ-

ವಿ ಸುಪರ್ಣೋ ಅಂತರಿಕ್ಷಾಣ್ಯುದ್ಗಭೀರವೇಸಾ ಅಸುರಃ ಸುನೀಥಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೫-೭)

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಸುರಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿದಾತನಾದ ಎಂದೂ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ,

ಪೃಷದ್ಯೋನಿಃ ಸಂಚಿಹೋತಾ ಶೃಣೋತ್ಪತೂರ್ತಪಂಥಾ ಅಸುರೋ ಮಯೋಭುಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೨-೧)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿದಾತನಾದ ಎಂದು ವಾಯುವಿಗೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಘೃತಪ್ರಸತ್ತೋ ಅಸುರಃ ಸುಶೇವೋ ರಾಯೋ ಧರ್ತಾ ಧರುಣೋ ವಸ್ತೋ ಅಗ್ನಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧೫-೧)

ನೈರಿಗ್ನಿಃ ಸೀದದಸುರೋ ನ ಹೋತಾ ಹುವಾನೋ ಅತ್ರ ಸುಭಗಾಯ ದೇವಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೩೦-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಬಲವಾನ್ ಎಂದರ್ಥವೂ,

ಅಸ್ಮೀ ನೀರೋ ಮರುತಃ ಶುಷ್ಕಸ್ತು ಜನಾನಾಂ ಯೋ ಅಸುರೋ ವಿಧರ್ತಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೫೬-೨೪)

ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಜ್ಞಾವಾನ್ ಎಂದೂ,

ಶತಂ ಕಕ್ಷೀವಾ ಅಸುರಸ್ಯ ಗೋನಾಂ ದಿವಿ ಶ್ರವೋಜರಮಾ ತತಾನ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೬-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ದಾನಶೀಲನೆಂದೂ,

ತ್ರಿರುತ್ತಮಾ ದೂಣಶಾ ರೋಚಿನಾನಿ ತ್ರಯೋ ರಾಜಂತ್ಯಸುರಸ್ಯ ವೀರಾಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೨-೫೬-೮)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಸ್ಯತಿ ಕ್ಷಿಪತಿ ಸರ್ವಮಿತ್ಯಸುರಃ ಕಾಲಾತ್ಮಾ ಸಂವತ್ಸರಃ ಎಂದು ಕಾಲ ಪರ್ವಾಯವಾಗಿಯೂ

ಯಥಾ ರುದ್ರಸ್ಯ ಸೂನವೋ ದಿವೋ ವಶಂತ್ಯಸುರಸ್ಯ ವೇಧಸಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೮-೨೦-೧೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಘ ಎಂಬರ್ಥವೂ

ಅನಾಯುಧಾಸೋ ಅಸುರಾ ಅದೇವಾಶ್ಚ ಕ್ರೇಣ ತ್ವಾ ಅಪ ವಪ ಋಜೀಷಿನ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೮-೯೬-೯)

ಪರೋ ದಿನಾ ಪರ ಏನಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಪರೋ ದೇವೇಭಿರಸುರೈರ್ಯದಸ್ತಿ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೮೨-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಸುರರೆಂದರೆ ರಾಕ್ಷಸ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದ ದೈತ್ಯರೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಮೇಲೆಯೇ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಹವ್ಯಃ—ವಿಶೇಷೇಣ ಹೋತವ್ಯೋಭವತಿ—ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡಲು ಸಂಸ್ಕೃತವಾಗಿ ಯೋಗ್ಯವಾದುದೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಸತ್ಯಾಂ ಶ್ರದ್ಧಾಂ—ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದುದೂ, ಶ್ರದ್ಧಾಭಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ ಆದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಭಾವಿಯಾದ ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನು ಲಕ್ಷಿಸಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸದ ಪಾನಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಬ್ರವಮ್—ಬ್ರೂಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ. ಧಾತು. ಲಜ್ ಉತ್ತಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಥಸ್ಥಸ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಅದಿಪ್ರಭೃಶಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಅನಾದೇಶ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂಗಳಿಗೆ ಬಂದಿರುವ ಅಡಾಗಮ ಉವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೃಣಾನಃ—ವೃಜ್ ಸಂಭಕ್ತಾ. ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕ್ರಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ ಸೂ. ೩-೧-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾವಿಕರಣ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜುತ್ವಾತಿದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ವಾಭ್ಯಸ್ತಯೋ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸುರೈಃ—ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ. ಧಾತು. ಅಸೇರುರನ್—(ಉ. ಸೂ. ೧-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಸುರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾಬಹುನಚನಾಂತರೂಪ.

ವಿಹವ್ಯಃ—ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಧಾತು. ಅಚೋಯೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಯತ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಓಕಾರ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತೋಸ್ತನ್ನಿಮಿತ್ತಸ್ಯೈವ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅವಾದೇಶ. ಹವ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯತೋನಾವಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿ ಎಂಬ ಗತಿಯೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿ-ಕಾರಕೋಪೇಸದಾತ್ ಕೃತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿತ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಥ—ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ||೬||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯದಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಮದಧಃ ಸ್ವೇ ದುರೋಣೇ ಯದ್ಬ್ರಹ್ಮಣಿ ರಾ-

ಜನಿ ನಾ ಯಜತ್ರಾ ।

ಅತಃ ಪರಿ ವೃಷಣಾವಾ ಹಿ ಯಾತಮಧಾ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಿಬತಂ

ಸುತಸ್ಯ ॥ ೭ ॥

ಪದಪಾಠಃ

ಯತ್ । ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತಿ । ಮದಧಃ । ಸ್ವೇ । ದುರೋಣೇ । ಯತ್ । ಬ್ರಹ್ಮಣಿ ।

ರಾಜನಿ । ನಾ । ಯಜತ್ರಾ ।

ಅತಃ | ಪರಿ | ವೃಷಣೌ | ಆ | ಹಿ | ಯಾತಂ | ಅಥ | ಸೋಮಸ್ಯ | ಪಿಬತಂ |

ಸುತಸ್ಯ || ೭ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಯಜತ್ರಾ ಯಷ್ಟವ್ಯಾ ಹೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಸ್ವೇ ದುರೋಣೇ ಸ್ವಕೀಯೇ ಗೃಹೇ ನಿನಾಸಸ್ಥಾನೇ ಯದ್ಯದಿ ಮದಥಃ ಹೃಷ್ಯಥಃ | ಯದ್ಯದಿ ನಾ ಬ್ರಹ್ಮಣಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇನೃಸ್ಮಿನ್ಯಜಮಾನೇ ಹವಿಸ್ವೀಕರಣಾ-ಯಾಗತ್ಯ ಹೃಷ್ಯಥಃ | ಯದಿ ನಾ ರಾಜನಿ ಕ್ಷತ್ರಿಯೇ ಯುದ್ಧೇ ಸಹಾಯ್ಯಂ ಕರ್ತುಮಾಗತ್ಯ ಹೃಷ್ಯಥಃ | ಅತಃ ಪರಿ ಪಂತೋಽಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಸ್ಮಾತ್ಸ್ಥಾನಾತ್ ಹೇ ವೃಷಣೌ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾರಾಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಆ ಯಾತಂ ಹಿ | ಅಗಚ್ಛತಮೇವ | ಔದಾಸೀನ್ಯಂ ಮಾ ಕಾಷ್ಟ್ಯಂ | ಅನ್ಯತ್ಪೂರ್ವವತ್ || ಮದಥಃ | ಮದೀ ಹರ್ಷೇ | ವೃತ್ಯಯೇನ ಶಸ್ | ಯಜತ್ರಾ | ಅಮಿನಕ್ಷೇತ್ಯಾದಿನಾ ಯಜತೇಃ ಕರ್ಮಣ್ಯತ್ರನ್ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರಾಕಾರಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯಜತ್ರಾ—ಯಜ್ಞಾರ್ಹರಾದ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ— ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ | ಸ್ವೇ ದುರೋಣೇ— ನಿಮ್ಮ ಸ್ವಗೃಹದಲ್ಲಿ | ಯತ್— ಒಂದು ವೇಳೆ | ಮದಥಃ— ಹರ್ಷಗೊಂಡಿದ್ದರೂ ಸರಿ | ಯತ್ ನಾ— ಅಥವಾ ಒಂದು ವೇಳೆ | ಬ್ರಹ್ಮಣಿ— ಇತರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ (ಹವಿಸ್ಸಿನ ಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಗಿದ್ದರೂ ಸಹ) ಅಥವಾ | ರಾಜನಿ—ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಗೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದು (ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ಸಹ) ಅತಃ ಪರಿ— ಈ ಎಲ್ಲಾ ಸ್ಥಳಗಳಿಂದಲೂ | ವೃಷಣೌ— ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸತಕ್ಕ ನೀವುಗಳು | ಆ ಯಾತಂ ಹಿ— ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ (ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೂ) ಬನ್ನಿರಿ | ಅಥ—ಇಲ್ಲಿ ಬಂದು | ಸುತಸ್ಯ— ಹಿಂಡಿರತಕ್ಕ | ಸೋಮಸ್ಯ—ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಪಿಬತಂ— ಕುಡಿಯಿರಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಜ್ಞಾರ್ಹರೂ, ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಸುರಿಸುವರೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ನೀವು ನಿಮ್ಮ ಸ್ವಗೃಹದಲ್ಲಿಯೇ ಹರ್ಷಪಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ಸರಿ, ಅಥವಾ ಇತರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲು ಹೋಗಿ ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ಸರಿ, ಅಥವಾ ಇತರ ಇತರ ಕ್ಷತ್ರಿಯನ ಸಹಾಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಹರ್ಷಪಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ಸರಿ, ಇಲ್ಲಿಯೂ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಬಂದು ನಾವು ಹಿಂಡಿರತಕ್ಕ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕುಡಿಯಿರಿ.

English Translation

If, adorable Indra and Agni, you have ever been delighted (with libations) in your own dwelling, in that of a Brahman, or in that of a prince, then, showers of benefits, come hither from wherever you may be, and drink of the effused libation.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ದುರೋಣೇ—ದುರೋಣಶಬ್ದವು ಗೃಹನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೩) ದುರೋಣೇ ಎಂದರೆ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ.

ಸ್ವೇ ದುರೋಣೇ ಮದಥಃ—ಸ್ವಕೀಯೇ ಗೃಹೇ ಎಂದು ಏಕವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಇಬ್ಬರ ಗೃಹವೂ ಒಂದೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳಲ್ಲೂ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲೂ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳ ಸಮಾನವಾದ ಮಾತಾಪಿತೃತ್ವವೂ ಸಾಹಚರ್ಯವೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಬ್ಬರ ವಾಸಸ್ಥಾನವೂ ಒಂದೇ ಎಂದು ಸ್ವೇ ದುರೋಣೇ ಎಂದು ಏಕವಚನವಿದೆ.

ಸಮಾನೋ ನಾಂ ಜನಿತಾ ಭ್ರಾತರಾ ಯುವಂ ಯಮಾನಿಹೇಹಮಾತರಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೬.೫೯.೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸಿರುವ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳ ಸಮಾನವಾದ ಸ್ಥಾನವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಯದ್ವೈಹೃಣಿ—ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಅನ್ಯಸ್ಮಿನ್ಯಜಮಾನೇ ಹವಿಸ್ವೀಕರಣಾಯಾಗತ್ಯ ಹೃಷ್ಯಥಃ | ಪ್ರಕೃತವಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಲ್ಲದೇ ಇತರ ಯಜಮಾನರ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಹವಿಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಗಿದ್ದರೂ ಸೋಮರಸಪಾನದಿಂದ ಹರ್ಷಚಿತ್ತರಾಗಿ ಇದ್ದರೂ ಸಹ.

ರಾಜನಿ ನಾ—ಕ್ಷತ್ರಿಯೇ ಯುದ್ಧೇ ಸಾಹಾಯ್ಯಂ ಕರ್ತುಂ ಇತರ ಕ್ಷತ್ರಿಯನ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಗಿದ್ದರೂ ಮತ್ತು ಆ ಯುದ್ಧದಿಂದ ಹರ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರೂ ಸಹ, ಎಂದರೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯಿಸಿತಾನು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ದೇವತೆಗಳಾಗಲಿ ಮಾನವರಾಗಲಿ ಆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕೂ ಸಂತೋಷಕ್ಕೂ ತಡೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಋ. ಸಂ. ೮-೭೦.೩) ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ಹರ್ಷಿತವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಆದರೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಯುಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯೆ

ಮದಥಃ—ಮದೀ ಹರ್ಷೇ ಧಾತು. ದಿನಾದಿ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಥಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ವಿಕರಣ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. **ಯದ್ವೈಹೃಣಿ ತೈಮ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ವ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. **ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಯಜತ್ರಾ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣ್ಯಲ್ಲಿ ಅಮಿ-ನಕ್ಷತ್ರಿಯಜವಧಿ—(ಉ ಸೂ. ೩-೩೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಯಜತ್ರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನ ಪರನಾದಾಗ—**ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. **ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಾತೇನಾ—ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ. ಧಾತು ಅದಾದಿ. ಲೋಟ್ ನುಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಲಜ್ಜ
ದ್ವಾವವಿರುವುದರಿಂದ ತೇಸಥಸ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮಾದೇಶ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ
ಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಹಿ ಎಂಬುದರ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಚೆ—
(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ
ನಾಗುತ್ತದೆ. || ೭ ||

ಸಂಹಿತಾಶಾತಃ

ಯದಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಯದುಷು ತುರ್ವಶೇಷು ಯದ್ದು ಹ್ಯುಷ್ವನುಷು
ಪೂರುಷು ಸ್ಥಃ |

ಅತಃ ಪರಿ ವೃಷಣಾನಾ ಹಿ ಯಾತಮಥಾ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಿಬತಂ
ಸುತಸ್ಯ || ೮ ||

ಪದಶಾತಃ

ಯತ್ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತಿ | ಯದುಷು | ತುರ್ವಶೇಷು | ಯತ್ | ದ್ರುಹ್ಯುಷು |
ಅನುಷು | ಪೂರುಷು | ಸ್ಥಃ |

ಅತಃ | ಪರಿ | ವೃಷಣೌ | ಆ | ಹಿ | ಯಾತಂ | ಅಥ | ಸೋಮಸ್ಯ | ಪಿಬತಂ | ಸುತಸ್ಯ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅತ್ರ ಯದುಷ್ವಿತ್ಯಾದೀನಿ ಪಂಚ ಮನುಷ್ಯನಾಮಾನಿ | ಹೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಯದ್ಯದಿ ಯದುಷು
ನಿಯತೇಷು ಪರೇಷಾಮಹಿಂಸಕೇಷು ಮನುಷ್ಯೇಷು ಸ್ಥಃ ಭವಥಃ ವರ್ತೇಥೇ | ಯದಿ ನಾ ತುರ್ವ-
ಶೇಷು ಹಿಂಸಕೇಷು ಮನುಷ್ಯೇಷು ವರ್ತೇಥೇ | ಯದ್ಯದಿ ನಾ ದ್ರುಹ್ಯುಷು ದ್ರೋಹಂ ಪರೇಷಾಮುಪ-

ದ್ರವಮಿಚ್ಛತ್ಸು ಮನುಷ್ಯೇಷು ವರ್ತೇಥೇ | ಯದಿ ನಾನುಷು ಪ್ರಾಣಿತ್ಸು ಸಫಲೈಃ ಪ್ರಾಣೈರ್ಯುಕ್ತೇಷು
ಜ್ಞಾತೃಷ್ಣನುಷ್ಠಾತ್ಸು ಮನುಷ್ಯೇಷು | ಅನ್ಯೇಷಾಂ ಹಿ ಪ್ರಾಣಾ ನಿಷ್ಫಲಾ ಜ್ಞಾನಹೀನತ್ವಾದನುಷ್ಠಾನಾ-
ಭಾವಾಚ್ಛ | ತೇಷು ಯದಿ ಭವಥಃ | ತಥಾ ಪೂರುಷು ಕಾಮೈಃ ಪೂರಯಿತನ್ಯೇಷ್ವನ್ಯೇಷು ಸ್ತೋತ್ರೈ-
ಜನೇಷು ಯದಿ ಭವಥಃ | ಅತಃ ಸರ್ವಸ್ಮಾತ್ಸ್ಥಾನಾತ್ ಹೇ ಕಾಮಾಭಿವರ್ಷಕಾವಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಆಗಚ್ಛತಂ |
ಅನಂತರಮಭಿಷುತಂ ಸೋಮಂ ಪಿಬತಂ || ಯದುಷು | ಯಮ ಉಪರಮೇ | ನಿಯಮ್ಯಂತ ಇಂದ್ರಿ-
ಯಾಣ್ಯೇಭಿರಿತಿ ಯದನಃ | ಯಮೇರ್ದುರ್ ಚೇತಿ ಕುಪ್ರತ್ಯಯೋ ದುಗಾಗಮತ್ | ಅನುದಾತ್ತೋಪ-
ದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾನುನಾಸಿಕಲೋಪಃ | ತುರ್ವಶೇಷು | ತುರ್ವೀ ಹಿಂಸಾರ್ಥಃ | ಔಣಾದಿಕೋಽತಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ದ್ರುಹ್ಯುಷು | ದ್ರುಹ ಚಿಘಾಂಸಾಯಾಂ | ಸಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣೋ ಭಾವೇ ಕ್ವಿಪ್ | ದ್ರುಹಂ ಪರೇಷಾ-
ಮಿಚ್ಛಂತಿ | ಭಂದಸಿ ಪರೇಚ್ಛಾಯಾಮುಪೀತಿ ಕ್ಯಚ್ | ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಅನುಷು | ಅನ
ಪ್ರಾಣಿನೇ | ಅಣಶ್ಚ | ಉ.೧-೮ | ಇತಿ ವಿಧೀಯಮಾನ ಉಪ್ರತ್ಯಯೋ ಬಹುಲವಚನಾದಸ್ಮಾದಪಿ ಭವತಿ |
ನಿದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇರಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪೂರುಷು | ಪೂರೀ ಆಪ್ಯಾಯನೇ | ಪೂರ್ಯಂತ ಇತಿ ಪೂರನಃ |
ಔಣಾದಿಕ ಉಪ್ರತ್ಯಯಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, (ನೀವಿಬ್ಬರೂ) | ಯತ್—ಒಂದುವೇಳೆ | ಯದುಷು—
(ಇತರರಿಗೆ) ಅಹಿಂಸಕರಾದ ಮಾನವರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ | ಸ್ಥಃ—ಇದ್ದರೂ | ತುರ್ವಶೇಷು—(ಅಥವಾ) ಹಿಂಸಕರಾದ
ಮಾನವರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿದ್ದರೂ | ಯತ್—ಅಥವಾ ಒಂದುವೇಳೆ | ದ್ರುಹ್ಯುಷು—(ಇತರರಿಗೆ) ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸು
ವವರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೂ | ಅನುಷು—(ಜೀವನವನ್ನು ಸಫಲಗೊಳಿಸುವ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮ
ಗಳಿಂದ) ಜೀವಿಸುವ ಯಜಮಾನರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿದ್ದರೂ | ಪೂರುಷು—(ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ) ಇಷ್ಟಾ
ರ್ಥಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಮಾನವರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸಹ | ಅತಃ ಪರಿ—ಆ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳ ನಡುವೆ ಎಲ್ಲಿದ್ದರೆ
ಅಲ್ಲಿಂದ | ವೃಷಣೌ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥ ಪ್ರದರಾದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ | ಆ ಯಾತಂ ಹಿ—ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ (ನಮ್ಮ
ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ) ಬನ್ನಿರಿ | ಅಥ—(ಬಂದ) ಅನಂತರ | ಸುತಸ್ಯ—ಹಿಂಡಿರುವ | ಸೋಮಸ್ಯ—ಸೋಮರಸದ
(ಭಾಗವನ್ನು) | ಪಿಬತಂ—ಕುಡಿಯಿರಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವ ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಅಹಿಂಸಕರಾದ ಮಾನವರ
ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿದ್ದರೂ, ಅಥವಾ ಹಿಂಸಕರಾದವರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಒಂದುವೇಳೆ ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸುವವರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ
ದ್ದರೂ, ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಜೀವನವನ್ನು ಸಫಲಗೊಳಿಸುವ ಯಜಮಾನರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ
ದ್ದರೂ ಅಥವಾ ಒಂದುವೇಳೆ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಮಾನವರ
ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸಹ ಆ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳ ನಡುವೆ ಎಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿಂದ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಗೆ
ಬಂದು ನಿಮ್ಮ ಭಾಗದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕುಡಿಯಿರಿ.

English Translation

If, Indra and Agni, you are amongst men who are inoffensive,
malevolent, or tyrannical, or those who live (to fulfil the duties of life), or

those who receive the fruits (of good deeds), then, showerers of benefits, come hither from wherever you may be, and drink of the effused libation.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯೆದುಷು—ಯೆದುಷು ಇತ್ಯಾದೀನಿ ಪಂಚಮನುಷ್ಯನಾಮಾನಿ | ಯೆದು, ತುರ್ವಶ, ದ್ರುಹ್ಯ. ಅನು ಮತ್ತು ಪೂರು ಇವು ಐದೂ ಮನುಷ್ಯನಾಮಗಳು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯೆದುವೆಂಬ ಗುಂಪಿನವರು ಯಾವಾಗಲೂ ಇತರರಿಗೆ ಅಹಿಂಸಕರಾಗಿದ್ದವರು, ಯೆದುಷು ನಿಯತೇಷು ಪರೇಷಾಂ ಅಹಿಂಸಕೇಷು | ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಒಂದು ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಹೆಸರೂ ಆಗಬಹುದು; ಅಥವಾ ಒಂದು ಗುಂಪಿನ ಹೆಸರೂ ಆಗಬಹುದು. ಯೆದುವೆಂಬ ರಾಜನ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ ಯೆದುವೆಂಬ ಒಂದು ಗುಂಪಿನ ಹೆಸರೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ

ತುರ್ವಶೇಷು—ತುರ್ವಶ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಸಹ ವ್ಯಕ್ತಿನಾಮವಾಗಿಯೂ ಸಂಘನಾಮವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಹಿಂಸಕೇಷು ಮನುಷ್ಯೇಷು ಹಿಂಸಕರಾದ ಮಾನವರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಎಂದು ತುರ್ವಶರ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಯೆದು ಮತ್ತು ತುರ್ವಶ ಎಂಬ ಎರಡು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಹೆಸರು ಬರುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅವರಿಬ್ಬರೂ ರಾಜರ್ಷಿಗಳೆಂದೂ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾದವರೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಯೆದುಷು, ತುರ್ವಶೇಷು ಎಂದು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳೂ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಇದೊಂದೇ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಅಗ್ನಿನಾ ತುರ್ವಶಂ ಯೆದುಂ ಪರಾವತ ಉಗ್ರಾದೇವಂ ಹವಾಮಹೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೬-೧೮)

ತ್ವಮಾವಿಥ ನರೈಂ ತುರ್ವಶಂ ಯೆದುಂ ತ್ವಂ ತುರ್ವೀತಿಂ ವಯ್ಯಂ ಶತಕ್ರತೋ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೪-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ರಾಜರ್ಷಿಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆದುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತುರ್ವಶನ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯವು ಸುದಾಸನೊಂದಿಗೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದುದು.

ಪುರೋಳಾ ಇತ್ತುರ್ವಶೋ ಯಕ್ಷುರಾಸೀದ್ರಾಯೇ ಮತ್ಸ್ಯಾಸೋ ನಿಶಿತಾ ಅಪೀವ |

ಶ್ರುಷ್ಟಿಂ ಚಕ್ರುರ್ಭೃಗವೋ ದ್ರುಹ್ಯವಶ್ಚ ಸಖಾ ಸಖಾಯಮತರದ್ವಿಷೂಚೋಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೮-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತುರ್ವಶನ ಯುದ್ಧವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ತುರ್ವಶನು ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆದನೇ ಅಥವಾ ನಿಗ್ರಹವನ್ನು ಪಡೆದನೇ ಎಂಬುದೇ ವಿಶದವಾಗಿಲ್ಲ. ಸಾಯಣರು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ತುರ್ವಶನು ಇಂದ್ರನ ಸಖನಾದ ಸುದಾಸನೊಂದಿಗೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೋದಾಗ ಇಂದ್ರನು ತುರ್ವಶನನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಿ ತನ್ನ ಸುಹೃತ್ತನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದನು ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ತುರ್ವಶನಿಗೂ ಅವನ ವಿರೋಧಿಗಳಿಗೂ ಯುದ್ಧವು ಸಂಭವಿಸಿದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಸಖನಾದ ತುರ್ವಶನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದನೆಂದೂ

ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ವಿಶದವಾಗಿಲ್ಲ. ಇದೇ ರೀತಿ ಯದು ಮತ್ತು ತುರ್ವಶ ಇಬ್ಬರೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಪರಾಜಯವನ್ನು ಪಡೆದುದಾಗಿ,

ಪುರಃ ಸದ್ಯ ಇತ್ಥಾಧಿಯೇ ದಿವೋದಾಸಾಯ ಶಂಬರಂ |

ಅಥ ತ್ಯಂ ತುರ್ವಶಂ ಯದುಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೬೧-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಸಖನಾದ ದಿವೋದಾಸನಿಗಾಗಿ ಯದುವನ್ನೂ ತುರ್ವಶನನ್ನೂ ನಿಗ್ರಹಿಸಿದುದಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ,

ಪ್ರಯತ್ನಮುದ್ರಮತಿ ಶೂರ ಪರ್ಷಿ ಪಾರಯಾ ತುರ್ವಶಂ ಯದುಂ ಸ್ಯಸ್ತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೭೪-೯)

ಉತ ತ್ಯಾ ತುರ್ವಶಾಯದೂ ಅಸ್ಮಾಕಾರಾ ಶಚೀಪತಿಃ |

ಇಂದ್ರೋ ವಿದ್ವಾ ಅಪಾರಯತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೩೦-೧೭)

ತ್ವಮಪೋ ಯದವೇ ತುರ್ವಶಾಯಾರಮಯಃ ಸುದುಘಾಃ ಪಾರ ಇಂದ್ರ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩೧-೮)

ಮಹತ್ತೇ ವೃಷ್ಣೋ ಅಭಿಚಕ್ಷ್ಯಂ ಕೃತಂ ಪಶ್ಯೇನು ತುರ್ವಶಂ ಯದುಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪-೭)

ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಯದು ಮತ್ತು ತುರ್ವಶರಿಬ್ಬರೂ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆದ ವಿಷಯವು ಹೇಳಿದೆ.

ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಈ ಹೆಸರುಗಳು ಬಂದಾಗೆಲ್ಲಾ ಇವೆರಡೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸಂತತಿಯಿಂದೂ ಮತ್ತು ಎರಡು ಗುಂಪುಗಳಿಗೂ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವಿತ್ತೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ತ್ರಿಂಶಚ್ಚತಂ ವರ್ಮಿಣ ಇಂದ್ರ ಸಾಕಂ ಯನ್ಯಾವತ್ಯಾಂ ಪುರುಹೂತ ಶ್ವವಸ್ಯಾ |

ವೃಚೀವಂತಃ ಶರವೇ ಪತ್ಯಮಾನಾಃ ಸಾತ್ರಾ ಭಿಂದಾನಾ ನೈರ್ಥಾನ್ಯಾಯನ್ |

ಯಸ್ಯ ಗಾವಾವರುಷಾ ಸೂಯವಸ್ಯೂ ಅಂತರೂ ಷು ಚರತೋ ರೇರಿಹಾಣಾ |

ಸ ಸ್ಯಂಜಯಾಯ ತುರ್ವಶಂ ಪರಾದಾಪ್ತ್ವಚೀವತೋ ದೈವತಾತಾಯ ಶಿಕ್ಷನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೨೭-೬, ೭.)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಿಂದ ವೃಚೀವತ್ಸಂತತಿಯೂ ತುರ್ವಶಸಂತತಿಯೂ ಸಹ ಒಂದೇ ವಂಶದ ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳೆಂದು Zimmer ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಆ ಎರಡು ಹೆಸರು

ಗಳೂ ಒಂದೇ ವಂಶದ ಹೆಸರುಗಳೆಂದು ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಅವೆರಡೂ ಸಮೀಪಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಂಶಗಳ ಹೆಸರುಗಳೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಮತ್ತು

ಶೋಣಃ ಸಾತ್ರಾ ಸಹ ಈಜೇ ಸಾಂಚಾಲೋ ರಾಜಾ ತದೇತದ್ಗಾಢಯಾಭಿಗೀತಂ ಸಾತ್ರಾಸಹೇ
ಯಜಮಾನೇಽಶ್ವಮೇಧೇನ ತೌರ್ವಶಾಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೫-೪-೧೬)

ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯದಿಂದ ತುರ್ವಶರು ಪಾಂಚಾಲರ ಸಖರೆಂದೂ ಅವರ ಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಮಾಡಿದರೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ತುರ್ವಶರ ಯುದ್ಧವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಪರುಷ್ಣೀ ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಿದರೆಂದು (ಋ. ಸಂ. ೭-೧೮) ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಯಾವ ದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ಎನ್ನುವುದು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಇತರ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮದಿಂದ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ದಾಟಿದರೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಯದುಗಳಿಗೂ ಇವರಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವಾವುದೆಂಬುದನ್ನೂ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೇಳಲು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ.

ದ್ರುಹ್ಯುಷು—ದ್ರೋಹಂ ಪರೇಷಾಮುಪದ್ರವಮಿಚ್ಛತ್ಸು ಮನುಷ್ಯೇಷು | ಇತರರಿಗೆ ಉಪದ್ರವವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಒಂದು ಗುಂಪೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಸಂತತಿಯ ಹೆಸರೂ ಸಹ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಆನೇಕಸಲ ಬಂದಿದೆ. ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ಋ. ಸಂ. ೭-೧೮-೬ನೇ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರನ ನಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿದ ಗುಂಪೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ,

ಯದ್ವುಹ್ಯವ್ಯನನಿ ತುರ್ವಶೇ ಯದಾ ಹುನೇ ವಾಮಥ ಮಾ ಗತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೦-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಗಳ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದೆ.

ಯದ್ವಾ ತೃಕ್ಷೌ ಮಘವನ್ ದ್ರುಹ್ಯಾವಾ ಜನೇ ಯತ್ಪೂರಾ ಕಚ್ಛ ವೃಷ್ಟ್ಯಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೪೬-೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಿನ ವಿವರಣೆಯಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಬಲಶಾಲಿಯಾದ ಗುಂಪೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ವಾಯವ್ಯದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಒಂದು ಜನಾಂಗವೆಂದು ಆಧುನಿಕ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸಂಶೋಧಕರ ಮತವಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸಂತತಿಗೂ ಗಾಂಧಾರ ಸಂತತಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.

ಅನುಷು—ಜ್ಞಾತೃಷ್ಣನುಷ್ಣಾತೃಷು ಮನುಷ್ಯೇಷು | ಅನುವೆಂಬುದು ಜ್ಞಾನಿಗಳೂ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವವರೂ ಆದ ಒಂದು ಸಂತತಿಯ ಹೆಸರು, ಎಂದು ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆ. ಆದರೆ,

ನಿ ಗವ್ಯವೋಽನವೋ ದ್ರುಹ್ಯವಶ್ಚ ಷಷ್ಠಿಃ ಶತಾ ಸುಷುಪ್ತಃ ಷಟ್ ಸಹಸ್ರಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೮-೧೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಿನಿಂದ ಅನು ಇಂದ್ರನ ನಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿದ ರಾಜನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸಿಮಾ ಪುರೂ ನೈಷೂತೋ ಅಸ್ಯಾನವೇಸಿ ಪ್ರಶರ್ಥ ತುರ್ವಶೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಭಕ್ತರಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನು, ಅನವ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ನಿಷ್ಪ್ರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅನವಸ್ತೇ ರಥಮಶ್ವಾಯ ತಪ್ತನ್ ತಪ್ತಾ ವಜ್ರಂ ಪುರುಹೂತ ದ್ಯುಮಂತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩೧-೪)

ಅಗನ್ತ ವೃತ್ತೇಹಂತಮಂ ಜ್ಯೇಷ್ಠಮಗ್ನಿಮಾನವಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೭೪-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರು ಅನವ, ಅನವ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಅನುವೆಂಬ ದೊರೆಗೆ ಸೇರಿದ ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಸಾಯಣರು ಮಾನವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಎಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನವಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮನುಷ್ಯನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೭) ಈ ಅರ್ಥವೂ ಸರಿಯಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದ ಅನುವಿನ ವಿಷಯವು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಯೇದುಷು—ಯಮ ಉಪರಮೇ. ಧಾತು. ನಿಯಮ್ಯಂತೇ ಇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ವಿಭಿರಿತಿ ಯದವಃ ಯಮೇರ್ದುರ್ಕಚಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ದುಕಾಗಮ. ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶನ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚ ನಾಂತರೂಪ.

ತುರ್ವಶೇಷು—ತುರ್ವೀ ಹಿಂಸಾಯಾಂ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕ ಅಶಪ್ರತ್ಯಯ. ತುರ್ವಶ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ದ್ರುಹ್ಯುಷು—ದ್ರುಹ ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಮ್. ಧಾತು. ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್—(ವಾ. ೨೨೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ದ್ರುಹಂ ಪರೇಷಾಮಿಚ್ಛಂತಿ ದ್ರುಹ್ಯಂತಿ. ಭಂದಸಿ-ಪರೇಚ್ಛಾಯಾಮಸಿ ಆತ್ಮಸಂಬಂಧಿ ಇಚ್ಛಾದಲ್ಲಿ ಕ್ಯಚ್ವಿಹಿತವಾದರೂ ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪರೇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಚನದಿಂದ ಪರೇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ಯಚ್. ಕ್ಯಾ ಭಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಯಜಂತಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತೋಲೋಪಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ತನ್ನಿ ಮಿತ್ರವಾಗಿ ಆಕಾರಲೋಪ. ದ್ರುಹ್ಯು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅನುಷು—ಅನ ಪ್ರಾಣನೇ. ಧಾತು. ಉಣಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುಲವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಅಣಶ್ಚ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಉಪ್ರತ್ಯಯವು ಇದಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿತ್—ಎಂದು ಹಿಂದಿನ

ಸೂತ್ರದಿಂದನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ವೈತದಾತ್ಮ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೂರುಷಃ— ಪೂರ್ವಿ ಅಸ್ಯಾಯನೇ. ಧಾತು. ಪೂರ್ಯಂತೇ ಇತಿ ಪೂರವಃ ಔಣಾದಿಕ ಉಪ್ರತ್ಯಯ. ಪೂರು ಶಬ್ದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ಥಃ—ಅಸ ಭುವಿ. ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ನುಧ್ಯನುಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಧಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯತ್ ಸಂಬಂಧ ವೀರುವುದರಿಂದ ನಿಪಾತೈರ್ಯದ್ಯದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದ ರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೮ ||

—:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯದಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಅವಮಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಮಧ್ಯಮಸ್ಯಾಂ ಪರ-
ಮಸ್ಯಾಮುತ ಸ್ಥಃ |

ಅತಃ ಪರಿ ವೃಷಣಾವಾ ಹಿ ಯಾತಮಥಾ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಿಬತಂ
ಸುತಸ್ಯ || ೯ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಯತ್ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತಿ | ಅವಮಸ್ಯಾಂ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ | ಮಧ್ಯಮಸ್ಯಾಂ | ಪರ-
ಮಸ್ಯಾಂ | ಉತ | ಸ್ಥಃ |

ಅತಃ | ಪರಿ | ವೃಷಣೌ | ಆ | ಹಿ | ಯಾತಂ | ಅಥ | ಸೋಮಸ್ಯ | ಪಿಬತಂ | ಸುತಸ್ಯ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಅವಮಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಸನ್ನಿ ಕೃಷ್ಣಾಯಾಮಸ್ಯಾಂ ಭೂಮ್ಯಾಂ ಯದ್ಯದಿ ಸ್ಥಃ | ವರ್ತಮಾನಾ ಭವಥಃ | ಯದಿ ನಾ ಮಧ್ಯಮಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಂತರಿಕ್ಷಲೋಕೇ | ಅತ್ರ ಪೃಥಿವೀ-ಶಬ್ದಸ್ತಿಷ್ಠಸಿ ಲೋಕೇಷು ವರ್ತತೇ | ಯಥಾ “ಯೋ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾಂ ತೃತೀಯಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಸ್ಯಾ-ಯುಷಾ ನಾನ್ನೇ”ತಿ | ಉತಾಪಿ ಚ ಪರಮಸ್ಯಾಮುತ್ಕೃಷ್ಟಾಯಾಂ ದೂರೇ ವರ್ತಮಾನಾಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ದ್ಯುಲೋಕೇ ಯದಿ ನಾ ವರ್ತೇಥೇ | ಅತಃ ಸರ್ವಸ್ಮಾತ್ಸ್ಥಾನಾತ್ ಹೇ ವೃಷಣಾವಾಗಚ್ಛತಂ | ಆಗಮಾನಂತರಂ ಸುತಂ ಸೋಮಂ ಪಿಬತಂ || ಅವಮಸ್ಯಾಂ | ಅವಮಶಬ್ದಾದುತ್ತರಸ್ಯ ಜೀರ್ವ್ಯತೈಯೇನ ಸ್ಯಾಡಾಗಮಃ | ಏವಮುತ್ತರತ್ವಾಪಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ—ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ | ಯತ್—ಒಂದುವೇಳೆ | ಅವಮಸ್ಯಾಂ—(ಹತ್ತಿರವಾಗಿ) ಕೆಳಭಾಗದ ಪೃಥ್ವೀಲೋಕದಲ್ಲಿ | ಸ್ಥಃ—ಇದ್ದರೂ ಸರಿ (ಅಥವಾ) | ಮಧ್ಯಮಸ್ಯಾಂ—ಮಧ್ಯಮಲೋಕವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೂ ಸರಿ | ಉತ—ಅಲ್ಲದೇ (ಅಥವಾ) | ಪರಮಸ್ಯಾಂ—ದೂರದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಅತಿಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೂ ಆದ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸರಿ | ಅತಃ ಪರಿ—ಆ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳ ನಡುವೆ ಅಲ್ಲಿಂದ | ವೃಷಣಾ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದರಾದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ | ಆ ಹಿ ಯಾತಂ—ಖಂಡಿತವಾಗಿ ದಯಮಾಡಿರಿ | ಅಥ—ಬಂದನಂತರ | ಸುತಸ್ಯ—ಹಿಂಡಿರುವ | ಸೋಮಸ್ಯ—ಸೋಮರಸದ (ಭಾಗವನ್ನು) | ಪಿಬತಂ—ಕುಡಿಯಿರಿ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದರಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ನೀವು ಒಂದು ವೇಳೆ ಬಹಳ ಹತ್ತಿರವಾದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಪೃಥ್ವೀಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅಥವಾ ಮಧ್ಯಮಲೋಕವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸರಿ, ಅಥವಾ ದೂರದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಮತ್ತು ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೂ ಆದ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸರಿ ಆ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳ ನಡುವೆ ಎಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅಲ್ಲಿಂದ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡಿರಿ. ಬಂದನಂತರ ನಾವು ಹಿಂಡಿರುವ ನಮ್ಮ ಸೋಮರಸದಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮ ಅಂಶವನ್ನು ಕುಡಿಯಿರಿ.

English Translation

Whether, Indra and Agni, you are in the lower, the central, or the upper region of the world, showerers of benefits, come hither from wherever you may be, and drink of the effused libation.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

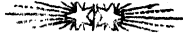
ಅವಮಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ—ಸನ್ನಿ ಕೃಷ್ಣಾಯಾಮಸ್ಯಾಂ ಭೂಮ್ಯಾಂ | ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಪೃಥ್ವಿ ಯಲ್ಲಾಗಲಿ ಎಂದು ಅವಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮೀಪವೆಂದರ್ಥವಾಡಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದವು ಅಂಕಿತನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯) ಅವಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕನಿಷ್ಠ ಅಥವಾ ಕೆಳಮಟ್ಟದ, ಕೆಳ ಅಂತಸ್ತಿನ ಎಂಬರ್ಥವಾದರೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ

ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅತ್ಯಂತ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಅತಿ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು ಇರುತ್ತಾರೆ.

|| ಸ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅವಮಸ್ಯಾಮ್—ಅವಮು ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನ ಜಿ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧ ಅ೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಯಾಟಾಗಮು. ಜೀರಾಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿಗೇ ಅನಾದೇಶ. ಹೀಗೆಯೇ ಮಧ್ಯಮಸ್ಯಾಮ್, ಪರಮಸ್ಯಾಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ.

ಪೃಥಿವ್ಯಾಮ್—ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದಿ ಪಠಿತನಾದುದರಿಂದ ಜೀನಂತನಾದ ಶಬ್ದ. ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ಉದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ ಪೂರ್ವಾತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೯ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯದಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಪರಮಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಮಧ್ಯಮಸ್ಯಾಮವ-

ಮಸ್ಯಾಮುತ ಸ್ಥಃ |

ಅತಃ ಪರಿ ವೃಷಣಾವಾ ಹಿ ಯಾತಮಥಾ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಿಬತಂ

ಸುತಸ್ಯ || ೧೦ ||

ಸದಪಾಠಃ

ಯತ್ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತಿ | ಪರಮಸ್ಯಾಂ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ | ಮಧ್ಯಮಸ್ಯಾಂ | ಅವ-

ಮಸ್ಯಾಂ | ಉತ | ಸ್ಥಃ |

ಅತಃ | ಸರಿ | ವೃಷಣಾ | ಆ | ಹಿ | ಯಾತಂ | ಅಥ | ಸೋಮಸ್ಯ | ಸಿಬತಂ |

ಸುತಸ್ಯ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪೂರ್ವವದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ | ಏತಾನಾಂಸ್ತು ನಿಶೇಷಃ | ಪೂರ್ವಂ ಭೂಮ್ಯಾದಿಷು ತ್ರಿಷು ಲೋಕೇಷು ಯಾವಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ತಾನಾಗಚ್ಛತಾಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ | ಇದಾನೀಂ ತು ದ್ಯುಪ್ರಭೃತಿಷ್ವರೋಹ-
ಕ್ರಮೇಣ ವರ್ತಮಾನೇಷು ತ್ರಿಷು ಲೋಕೇಷು ಯಾವಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ವರ್ತೇತೇ ತಾನಾಗಚ್ಛತಾಮಿತಿ ಪ್ರಾರ್ಥತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, (ನೀವಿಬ್ಬರೂ) | ಯತ್—ಒಂದು ವೇಳೆ | ಸರಮಸ್ಯಾಂ—
ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೂ ದೂರವಾಗಿರುವುದೂ ಆದ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ—ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ | ಸ್ಥಃ—ಇದ್ದರೂ ಸರಿ |
ಅಥವಾ ಮಧ್ಯಮಸ್ಯಾಂ—ಮಧ್ಯಮಲೋಕವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸರಿ | ಉತೇ—ಅಲ್ಲದೇ, | ಅವಮಸ್ಯಾಂ—
ಅತಿ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಪೃಥ್ವೀಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸರಿ | ಅತಃ ಸರಿ—ಆ ಎಲ್ಲಾ
ಪ್ರದೇಶಗಳ ನಡುವೆ ಎಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅಲ್ಲಿಂದ | ವೃಷಣಾ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, | ಆ ಹಿ-
ಯಾತಂ—ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ (ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ) ಬನ್ನಿರಿ. | ಅಥ—ಬಂದನಂತರ | ಸುತಸ್ಯ—ಹಿಂಡಿರುವ |
ಸೋಮಸ್ಯ—ಸೋಮರಸದ (ನಿಮ್ಮ ಭಾಗವನ್ನು) | ಸಿಬತಂ—ಕುಡಿಯಿರಿ. |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದರಾದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಒಂದು ವೇಳೆ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೂ
ಮತ್ತು ಅತಿ ದೂರದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಆದ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸರಿ, ಅಥವಾ ಮಧ್ಯಮಲೋಕವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿದ್ದರೂ
ಸರಿ, ಅಲ್ಲದೇ ಅತಿ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವುದೂ, ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಆದ ಪೃಥ್ವೀಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸರಿ, ಆ ಎಲ್ಲಾ
ಪ್ರದೇಶಗಳ ನಡುವೆ ಎಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅಲ್ಲಿಂದ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಬಂದು ನಿಮ್ಮ ಭಾಗದ ಸೋಮರಸ
ವನ್ನು ಕುಡಿಯಿರಿ.

English Translation

Whether, Indra and Agni, you are in the upper, central, or lower region of the world, come showerers of benefits, hither from wherever you may be, and drink of the effused libation.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ಮತ್ತು ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯೆ

ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಮಿನಲ್ಲಿ ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ. || ೧೦ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯದಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ದಿವಿ ಸ್ತೋ ಯತ್ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಯತ್ಪರ್ವತೇ-
ಸ್ತೋಷಧೀಷ್ವಪು |

ಅತಃ ಪರಿ ವೃಷಣಾನಾ ಹಿ ಯಾತಮಥಾ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಿಬತಂ
ಸುತಸ್ಯ || ೧೧ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಯತ್ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತಿ | ದಿವಿ | ಸ್ಥಃ | ಯತ್ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ | ಯತ್ | ಪರ್ವ-
ತೇಷು | ಓಷಧೀಷು | ಅಸೌ ಸು |

ಅತಃ | ಪರಿ | ವೃಷಣಾ | ಆ | ಹಿ | ಯಾತಂ | ಅಥ | ಸೋಮಸ್ಯ | ಪಿಬತಂ | ಸುತಸ್ಯ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ದಿವಿ ದ್ಯುಲೋಕೇ ಯದ್ವದಿ ಸ್ಥಃ ಭವಥಃ | ಯದಿ ನಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ
ಭೂಲೋಕೇ ಯದಿ ನಾ ಪರ್ವತೇಷು ಮೇರ್ವಾದಿಷು ಮೇಘೇಷು ನಾ | ತಥಾ ಓಷಧೀಷು ತಿಲಮಾಷ-
ಪ್ರೀಹ್ಯಾದಿಷ್ವಪ್ಸು ದಕೇಷು ಚಾನುಗ್ರಾಹಕತಯಾ ಯದಿ ನಾ ಸ್ಥಃ | ಹೇ ಕಾಮಾಭಿವರ್ಷಕಾ ಯುನಾ-
ಮತಃ ಸರ್ವಸ್ತಾತ್ಸ್ಥಾನಾದಾಗಚ್ಛತಂ | ಆಗತ್ಯ ಚಾಭಿಷುತಂ ಸೋಮಂ ಪಿಬತಂ || ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ |
ಉದಾತ್ತಯಣ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಓಷಧೀಷು | ಓಷಃ ಸಾಕ ಆಸು ಧೀಯತ ಇತಿ
ಓಷಧೀಯಃ | ಕರ್ಮಣ್ಯಧಿಕರಣೇ ಚೇತಿ ಕಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ದಾಸೀಭಾರಾದಿತ್ಯಾತ್ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ |
ತಚ್ಚ ಘಂಟಮಾದ್ಯುದಾತ್ತಂ | ಓಷಧೀಶ್ಚ ವಿಭಕ್ತಾವಪ್ರಥಮಾಯಾಮಿತಿ ದೀರ್ಘಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, (ನಿವಿಬ್ಬರೂ) | ದಿನಿ—ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ | ಯತ್—
 ಒಂದು ವೇಳೆ | ಸ್ಥಃ—ಇದ್ದರೂ ಸರಿ, | ಯತ್—ಒಂದು ವೇಳೆ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ—ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ (ಇದ್ದರೂ)
 ಯತ್—ಅಥವಾ ಒಂದು ವೇಳೆ | ಪರ್ವತೇಷು—ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ, (ಮೇಘಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ) | ಓಷಧೀಷು—
 ಮೂಲಿಕೆಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ, | ಅಪ್ಸು—ನೀರುಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ, | (ಸ್ಥಃ—ಇದ್ದರೂ ಸರಿ) | ಅತಃ ಪರಿ—ಈ ಎಲ್ಲಾ
 ಪ್ರದೇಶಗಳ ನಡುವೆ ಎಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿಂದ | ವೃಷಣಾ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದರಾದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, | ಆ ಹಿ ಯಾತಂ—
 ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬನ್ನಿರಿ. | ಅಥ—ಬಂದನಂತರ | ಸುತಸ್ಯ—ಹಿಂಡಿರುವ | ಸೋಮಸ್ಯ—
 ಸೋಮರಸದ (ನಿಮ್ಮ ಅಂಶವನ್ನು) | ಪಿಬತಂ—ಕುಡಿಯಿರಿ |

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದರಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ನಿವಿಬ್ಬರೂ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅಥವಾ ಭೂಲೋಕ
 ದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅಥವಾ ಒಂದು ವೇಳೆ ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ, ಮೂಲಿಕೆಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ, ನೀರುಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ಇದ್ದರೂ ಸರಿ,
 ಈ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳ ನಡುವೆ ಎಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿಂದ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡಿರಿ. ಬಂದು
 ಇಲ್ಲಿ ನಿಮಗಾಗಿ ಹಿಂಡಿರುವ ಸೋಮರಸದಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮ ಭಾಗವನ್ನು ಕುಡಿಯಿರಿ.

English Translation

Whether, Indra and Agni, you are in heaven or upon earth, in the mountains, in the herbs, or in the waters, showerers of benefits, come hither from wherever you may be, and drink of the effused libation.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದಿನಿ—ಊದಿದಂ ಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೃಥಿವ್ಯಾಮ್—ಉದಾತ್ತಯಣೋಹ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಓಷಧೀಷು—ಓಷಃ ಪಾಕಃ ಆಸು ಧೀಯತೇ ಇತಿ ಓಷಧಯಃ ಧುಧಾಜ್ ಧಾರಣವೋಷಣಯೋ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣ್ಯಧಿಕರಣೇ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ದಾಸೀ ಭಾರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಓಷಃ ಎಂಬುದು ಘಜಂತವಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀವಿಭಕ್ತಿ ಸುಪ್ ಪರವಾದಾಗ ಓಷಧೇಶ್ಚ ವಿಭಕ್ತಾವಪ್ರಥಮಾಯಾಮ್—ಎಂಬ ನಚನದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸೌಸು—ಉಡಿದಂಸದಾಡಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೧ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯದಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಉದಿತಾ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಮಧ್ಯೇ ದಿವಃ ಸ್ವಧಯಾ
ನಾದಯೇಥೇ ।

ಅತಃ ಪರಿ ವೃಷಣಾವಾ ಹಿ ಯಾತಮಥಾ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಿಬತಂ
ಸುತಸ್ಯ || ೧೨ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಯತ್ । ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತಿ । ಉತ್ ಇತಾ । ಸೂರ್ಯಸ್ಯ । ಮಧ್ಯೇ । ದಿವಃ ।
ಸ್ವಧಯಾ । ನಾದಯೇಥೇ ಇತಿ ।

ಅತಃ । ಪರಿ । ವೃಷಣಾ । ಆ । ಹಿ । ಯಾತಂ । ಅಥ । ಸೋಮಸ್ಯ । ಪಿಬತಂ ।
ಸುತಸ್ಯ || ೧೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಉದಿತಾ ಉದಿತಸ್ಯೋದಯಂ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ಸೂರ್ಯಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನೋ
ದಿವೋ ದ್ಯೋತಮಾನಸ್ಯಾಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯ ಮಧ್ಯೇ ಮಧ್ಯಭಾಗೇ ಸ್ವಧಯಾತ್ತೀಯೇನ ತೇಜಸಾ ಹವಿರ್ಲ-

ಕ್ಷಣೇನಾನ್ನೇನ ನಾ ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾನ್ಮಾದಯೇಥೇ ತೃಪ್ತಾ ಭವಥಃ | ತಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದತಃ ಸರ್ವ-
ಸ್ಮಾದಂತರಿಕ್ಷಭಾಗಾತ್ ಹೇ ಕಾಮಾಭಿವರ್ಷಕಾನಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಆಗಚ್ಛತಂ | ಆಗಮನಾನಂತರಮುಭಿಷುತಂ
ಸೋಮಂ ಪಿಬತಂ || ಉದಿತಾ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸ್ವಾಡ್ಯಾ ದಾದೇಶಃ | ದಿವಃ | ಊಡಿಧಮಿತಿ
ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮಾದಯೇಥೇ | ಮದ ತೃಪ್ತಿಯೋಗೇ | ಚುರಾದಿರಾತ್ಮನೇಪದೀ ||

ಸತಿಪದಾರ್ಥ

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ (ನೀವಿಬ್ಬರೂ) | ಉದಿತಾ - ಉದಯಿಸಿರುವ | ಸೂರ್ಯಸ್ಯ—
ಆದಿತ್ಯನ ಸಂಬಂಧವಾದುದೂ | ದಿವಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದೂ ಆದ ಅಂತರಿಕ್ಷದ | ಮಧ್ಯೇ—ಮಧ್ಯಭಾಗ
ದಲ್ಲಿ | ಸ್ವಧಯಾ—(ನಿಮ್ಮ) ಸ್ವತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ (ಬೆಳಗುತ್ತಾ) | ಯತ್—ಒಂದುವೇಳೆ | ಮಾದಯೇಥೇ—
ತೃಪ್ತರಾಗಿ ಹರ್ಷಿತರಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ | ಅತಃ ಪರಿ—ಆ ಸಮಸ್ತವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷಭಾಗದಿಂದಲೂ | ವೃಷಣಾ—
ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದರಾದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ | ಆ ಹಿ ಯಾತಂ—ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ದಯಮಾಡಿರಿ | ಅಥ—ಬಂದ
ನಂತರ | ಸುತಸ್ಯ—ಹಿಂಡಿರುವ | ಸೋಮಸ್ಯ—ಸೋಮರಸದ (ನಿಮ್ಮ ಅಂಶವನ್ನು) ಪಿಬತಂ—ಕುಡಿಯಿರಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದರಾದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಉದಯಿಸಿರುವ ಆದಿತ್ಯನ ಸಂಬಂಧ
ವಾದುದೂ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದೂ ಆದ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮ ಸ್ವತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಾ ಒಂದು
ವೇಳೆ ಹರ್ಷಿತರಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಆ ಸಮಸ್ತವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಭಾಗದಿಂದಲೂ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ದಯ
ಮಾಡಿರಿ. ಬಂದನಂತರ ನಿಮಗಾಗಿ ಹಿಂಡಿರುವ ಸೋಮರಸದಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮ ಭಾಗವನ್ನು ಕುಡಿಯಿರಿ.

English Translation

Although, Indra and Agni, in the midst of the sky, on the rising
of the sun, you may be exhilarated by your own splendour, yet, showerers of
benefits, come hither from wherever you may be, and drink of the effused
libation.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಉದಿತಾ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ದಿವಃ ಮಧ್ಯೇ—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು—ಉದಯಂ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ಆದಿತ್ಯಸ್ಯ
ಸಂಬಂಧಿನಃ ದ್ಯೋತಮಾನಸ್ಯ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯ ಮಧ್ಯಭಾಗೇ | ಉದಯಿಸಿರುವ ಆದಿತ್ಯನ ಸಂಬಂಧವಾದುದೂ,
ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದೂ ಆದ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಂದೂ, ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಎರಡು
ಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ, ಯದಿ ಉದಯೇತ್ಯಸ್ಯ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ | ಆದಿತ್ಯಸ್ಯ ಉದಯನೇಲಾಯಾಂ ಸೂರ್ಯನ
ಉದಯದಕಾಲದಲ್ಲಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಯದಿ ಮಧ್ಯೇ ದಿವಃ ಎಂದರೆ ಅಹಸ್ಸಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಮಧ್ಯಾಹ್ನ
ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹರ್ಷಪಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ
ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕುಡಿಯಲು ಬನ್ನಿರಿ ಎಂದು ಒಂದು ಅರ್ಥವೂ, ಸೂರ್ಯೋದಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಿದ್ದರೂ

ಅಥವಾ ಮಧ್ಯಾಹ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹರ್ಷವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕುಡಿಯಲು ಬನ್ನಿರಿ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವೂ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಧಯಾ ಮಾದಯೇಥೇ—ಸ್ವಧಯಿಂದ ಹರ್ಷಿತರಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಧಯಾ ಎನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮೀಯೇನ ತೇಜಸಾ ಹರ್ವಿಲಕ್ಷಣೇನ ಅನ್ನೇನ ನಾ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಸ್ವಧಾ ಶಬ್ದವನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೨೩) ಅನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (೩-೯) ಸೇರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಧಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವಮಹಿಮೆ, ಸ್ವತೇಜಸ್ಸು ಅಥವಾ ಸ್ವಾತ್ಮಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳೂ ಆಗುತ್ತವೆ.

ಅಥೋ ವೈಚ್ಛಾಪುತ್ಕರಾ ಅನು ದ್ಯೋಸಜರಾಮೃತಾ ಚಿರತಿ ಸ್ವಧಾಭಿಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೧೩-೧೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಉಷಸ್ಸಿನ ಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸ್ವತೇಜೋಭಿಃ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಯದ್ವಾ ಸ್ವಧಾಭಿರಧಿತಿಷ್ಠೋ ರಥಮತ ಆ ಯಾತಮುಶ್ವಿನಾ |

(ಮ. ಸಂ. ೮-೧೦-೬)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆತ್ಮೀಯೈಸ್ತೇಜೋಭಿರ್ಬಲೈರ್ವಾ ಸಾರ್ಥಂ | ನಿಮ್ಮ ಸ್ವತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಸ್ವಶಕ್ತಿಗಳೊಡನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಆಸ್ಥಾದೃಢಂ ಸ್ವಧಯಾ ಯುಜ್ಯಮಾನಮಾ ಯಮಶ್ವಾಸಃ ಸುಯುಜೋ ವಹಂತಿ |

(ಮ. ಸಂ. ೭-೭೮-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಗಳು ಸಹ ಅಂತಃಸತ್ತ್ವ ಅಥವಾ ಮಹಿಮೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಧಾಂ ಅನು ; ಅಥವಾ ಅನು ಸ್ವಧಾಂ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿರುವಾಗ ಸಹಜವಾಗಿ, ಸ್ವಧಾನತಃ, ಸದ್ಧತಿಯಂತೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ಸ್ವಧಾಮನು ಶ್ರಿಯಂ ನರೋ ಮಹಿ ತ್ವೇಷಾ ಅಮವಂತೋ ವೃಷಸ್ಸವಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೮-೨೦-೭)

ವಿ ವಿದ್ಯುತೋ ನ ವೃಷ್ಟಿಭಿಃ ರುಚಾನಾ ಅನು ಸ್ವಧಾಮಾಯುರ್ಭೈರೃಚೈಮಾನಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೭-೫೬-೧೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಜವಾಗಿ, ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅನೀದವಾತಂ ಸ್ವಧಯಾ ತದೇಕಂ ತಸ್ಮಾದ್ಧಾನ್ಯನ್ನ ಪರಃ ಕಿಂ ಚಿನಾಸ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೯-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಸ್ವಸ್ಮಿನ್ ಧೀಯತೇ ಧ್ವಿಯತ ಆಶ್ರಿತ್ಯ ವರ್ತತೇ ಇತಿ ಸ್ವಧಾ, ಸ್ವಾಶ್ರಯಾ ವಲಂಬಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವಧಾ ಎಂದು ಮಾಯೆಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆಯೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಚಕ್ರಯಾ ಯತ್ಸ್ವಧಯಾ ಸುಪರ್ಣೋ ಹವ್ಯಂ ಭರನ್ನನವೇ ದೇವಜುಷ್ವಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೬-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ರಥೇನ ಎಂತಲೂ

ಅಸತ್ಯಂ ಗ್ರಾಮಂ ವಹಮಾನಮಾರಾಚಚಕ್ರಯಾ ಸ್ವಧಯಾ ವರ್ತಮಾನಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೭-೧೯)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಯಮಾತ್ಮಾನಂ ಧಾರಯಂತ್ಯಾ ಸೇನಯಾ ಎಂತಲೂ,

ಯಸ್ಯ ತ್ರೀ ಪೂರ್ಣಾ ಮಧುನಾ ಪದಾನ್ಯಕ್ಷೀಯಮಾಣಾ ಸ್ವಧಯಾ ಮದಂತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೪-೪)

ಅಜಾತಶತ್ರುಮಜರಾ ಸ್ವರ್ವತ್ಯನು ಸ್ವಭಾಮಿತಾ ಜಸ್ಮಮೀಯತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೨೪-೧)

ಪ್ರಾದಾಃ ಪಿತೃಭ್ಯಃ ಸ್ವಧಯಾ ತೇ ಅಕ್ಷನ್ನದ್ಧಿ ತ್ವಂ ದೇವ ಪ್ರಯತಾ ಹವೀಂಷಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫-೧೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅನ್ನವೆಂದೂ ಅದರಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅನ್ನವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಅಥವಾ ತೇಜಸ್ಸುಗಳೊಡನೆ ಎಂದಾದರೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ಪ್ರಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಉದಿತಾ—ಇಹ ಗತೌ ಧಾತು. ನಿಷ್ಪಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಗತಿರನಂತರಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಉತ್) ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಷ್ಟೀ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ-ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಡಾದೇಶ.

ಸೂರ್ಯಸ್ಯ—ಷೂಙ್ ಪ್ರಸವೇ. ಧಾತು. ರಾಜಸೂಯಸೂರ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಬಂತನಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಷ್ಟೀಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ದಿವಃ—ಊದಿದಂ ಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾದಯೇಥೇ—ಮದ ತೃಪ್ತಿಯೋಗೇ. ಧಾತು. ಚುರಾದಿ. ನಿತ್ಯಾತ್ಮನೇಸದೀ. ಸತ್ಯಾಪಸಾಶ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್. ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಆಧಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆತೋಜಾತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ. ಲೋಪೋವ್ಯೋವಲಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಲೋಪ. ರಪ್ ವಿಕರಣ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚಿಗೆ ಗುಣ ಅಯಾದೇಶ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಪಾತೈರ್ಯದ್ಧಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ. ಪ್ರತಿಷೇಧ

ಬರುವುದರಿಂದ ಚಿಹ್ನಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು. ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೨ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಏ॒ವೇ॒ಂದ್ರಾ॒ಗ್ನೀ॒ ಪ॒ಪಿ॒ವಾಂ॒ಸಾ ಸು॒ತಸ್ಯ॑ ವಿ॒ಶ್ವಾ॒ಸ್ಮ॒ಭ್ಯಂ ಸಂ ಜಯ॑-
ತಂ ಧ॒ನಾನಿ॑ ।

ತನ್ನೋ॑ ಮಿ॒ತ್ರೋ॑ ವರು॒ಣೋ॑ ಮಾ॒ಮಹಂ॑ತಾ॒ಮದಿ॑ತಿಃ ಸಿಂ॒ಧುಃ
ಪೃ॒ಥಿ॒ವೀ ಉ॒ತ ದ್ಯೌಃ॑ || ೧೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಏ॒ವ । ಇಂ॒ದ್ರಾ॒ಗ್ನೀ ಇ॒ತಿ । ಪ॒ಪಿ॒ವಾಂ॒ಸಾ । ಸು॒ತಸ್ಯ॑ । ವಿ॒ಶ್ವಾ । ಅ॒ಸ್ಮ॒ಭ್ಯಂ ।
ಸಂ । ಜಯ॑ತಂ । ಧ॒ನಾನಿ॑ ।

ತತ್ । ನಃ॑ । ಮಿ॒ತ್ರಃ । ವರು॒ಣಃ । ಮಾ॒ಮಹಂ॑ತಾಂ । ಅ॒ದಿ॒ತಿಃ । ಸಿಂ॒ಧುಃ । ಪೃ॒-
ಥಿ॒ವೀ । ಉ॒ತ । ದ್ಯೌಃ॑ || ೧೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಸುತಸ್ಯಾಭಿಷುತಂ ಸೋಮನೇವೈವಂ ಪಪಿವಾಂಸಾ ಸೀತವಂತೌ ಯುನಾ-
ಮಸ್ಮಭ್ಯಂ ವಿಶ್ವಾ ಸರ್ವಾಣಿ ಧನಾನಿ ಸಂ ಜಯತಂ | ಪ್ರಯಚ್ಛತಂ | ಯದನೇನ ಸೂಕ್ತೇನ ಪ್ರಾರ್ಥಿತಂ
ತನ್ನಿತ್ರಾದಯೋ ಮಾಮಹಂತಾಂ | ಪೂಜಯಂತು || ಪಪಿವಾಂಸಾ | ಪಾ ಪಾನೇ | ಲಿಟಃ ಕೃಪುಃ | ವಸ್ತೇ-
ಕಾಜಾಧ್ಯಸಾಮಿತಿಡಾಗಮಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ | ಸುತಸ್ಯ—ಹಿಂದಿನ ಸೋಮರಸದ (ನಿಮ್ಮ ಭಾಗವನ್ನು) ಏವ—
ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ | ಪಸಿನಾಂಸಾ—ಕುಡಿದವರಾಗಿ (ನೀವಿಬ್ಬರೂ) ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ—ನಮಗೆ | ವಿಶ್ವಾ—ಸಮಸ್ತವಾದ |
ಧನಾನಿ—ಧನಗಳನ್ನೂ | ಸಂಜಯತಂ—ಒದಗಿಸಿಕೊಡಿರಿ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ತತ್—(ನಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತ
ವಾದುದೂ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳಿಂದ ದತ್ತವಾದುದೂ ಆದ) ಧನವನ್ನು | ಮಿತ್ರಃ—ಮಿತ್ರನೂ | ವರುಣಃ—
ವರುಣನೂ | ಅದಿತಿಃ—ಅದಿತಿಯೂ | ಸಿಂಧುಃ—ಸಾಗರಾಧಿ ದೇವತೆಯೂ | ಪೃಥಿವೀ—ಪೃಥಿವಿಯೂ | ಉತ—
ಮತ್ತು | ದ್ಯೌಃ—ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿ ದೇವತೆಯೂ | ಮಮಹಂತಾಂ—ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ನಿಮ್ಮಭಾಗದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕುರಿತು ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ
ಕುಡಿದವರಾಗಿ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ನಮಗೆ ಸಮಸ್ತವಾದ ಧನಗಳನ್ನೂ ಒದಗಿಸಿಕೊಡಿರಿ. ನಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತ
ವಾದುದೂ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳಿಂದ ದತ್ತವಾದುದೂ ಆದ ಧನವನ್ನು ಮಿತ್ರನೂ, ವರುಣನೂ, ಅದಿತಿಯೂ,
ಸಾಗರಾಧಿ ದೇವತೆಯೂ, ಪೃಥಿವಿಯೂ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿ ದೇವತೆಯೂ ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

English Translation

Thus Indra and Agni, drinking deep of the libation, grant to us all
(kinds of) wealth ; and may Mitra, Varuna, and Aditi,—ocean, earth, and
heaven, preserve it to us.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಏವ—ಏವಂ ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ. ಏವಂ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಏವ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವು ಅನೇಕ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ
ಬಂದಿದೆ.

ಏವೇದೇತೇ ಪ್ರತಿ ಮಾ ರೋಚಮಾನಾ ಅನೇದ್ಯಃ ಶ್ರವ ಏಷೋ ದಧಾನಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೫-೧೨)

ಏನಾ ಬಭ್ರೋ ವೃಷಭ ಚೇಕಿತಾನ ಯಥಾ ದೇವ ನ ಹೃಣೇಷೇ ನ ಹಂಸಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೩-೧೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಸ್ವಾರಲೋಪವಾಗಿ ಏವ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವೇ ಇದೆ.

ಪಸಿನಾಂಸಾ—ಪೀತವಂತಾ | ಪಾನಮಾಡಿದವರಾಗಿ.

ಸಂಜಯತಂ—ಪ್ರಯಚ್ಛತಂ | ಕೊಡಿರಿ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪಸಿವಾಂಸಾ—ಪಾ. ಪಾನೇ. ಧಾತು ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಟ್ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿಡಾಗ ಕ್ವಸುಶ್ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಸುಪ್ರತ್ಯಯ. ವಸ್ತೇಕಾಚಾಡ್ಯಸಾಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾಚ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ವಸುವಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪಸಿವಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಗಿದಚಾಂ ಸ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ.

ವಿಶ್ವಾ—ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶಿ ಆದೇಶ ಬಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಶೇಶ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦)—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ಜಯತಮ್—ಜಿ ಜಯೇ. ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಲಜ್ಜದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ತನಾದೇಶ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ ಅಯಾದೇಶ ತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೩ ||

ನೂರ ಎಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತಿಯಾದುದು.

—:೦:—

ನೂರ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ವಿ ಹೀತ್ಯಷ್ಟರ್ಚಂ ಚತುರ್ಥಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಅನುಕ್ರಾಂತಂ ಚ | ವಿ ಹ್ಯಷ್ಟಾನಿತಿ | ಋಷ್ಯಾಧ್ಯಾಃ ಪೂರ್ವವತ್ | ಸೂಕ್ತವಿನಿಯೋಗೋ ಲೈಂಗಿಕಃ ||

ಅನುವಾದವು— ವಿ ಹ್ಯಖ್ಯಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹದಿನಾರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಿ ಹ್ಯಷ್ಟಾನಿತಿ ಎಂದು ನೊದಲಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಋಷಿದೇವತಾ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆ. ವಿನಿಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವು.

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೦೯

ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೧೬ ॥ ಸೂಕ್ತ— ೧೦೯ ॥

ಅಷ್ಟಕ—೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೭ ॥ ವರ್ಗ— ೨೮, ೨೯ ।

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೮ ॥

॥ ಋಷಿಃ—ಕೃತ್ವ ಅಂಗಿರಸಃ ॥

॥ ದೇವತಾ— ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ॥

॥ ಭಂಡಃ— ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ॥

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ವಿ ಹೃ॒ಖ್ಯಂ ಮನ॑ಸಾ ವಸ್ಯ॑ ಇಚ್ಛ॒ನ್ನಿಂದ್ರಾ॑ಗ್ನೀ ಜ್ಞಾ॒ಸ ಉ॒ತ ವಾ
ಸ॒ಜಾತಾನ್ ॥

ನಾನ್ಯಾ ಯುವತ್ಪ್ರ॑ಮತಿರಸ್ತಿ ಮಹ್ಯಂ ಸ ವಾಂ ಧಿಯಂ ನಾಜ॒
ಯಂತೀ॑ಮತಕ್ಷಂ ॥ ೧ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ವಿ ಹಿ । ಅ॒ಖ್ಯಂ । ಮನ॑ಸಾ । ವಸ್ಯಃ । ಇಚ್ಛ॑ನ್ । ಇಂದ್ರಾ॑ಗ್ನೀ ಇತಿ । ಜ್ಞಾ॒ಸಃ ।
ಉ॒ತ । ನಾ । ಸ॒ ಜಾತಾನ್ ॥

ನ । ಅನ್ಯಾ । ಯುವತ್ । ಪ್ರ॑ಮತಿಃ । ಅಸ್ತಿ । ಮಹ್ಯಂ । ಸಃ । ವಾಂ ।
ಧಿಯಂ । ನಾಜ॑ಯಂತೀಂ । ಅತಕ್ಷಂ ॥ ೧ ॥

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ವಸ್ಯಃ ಪ್ರಶಸ್ತಂ ಧನಮಿಚ್ಛನ್ ಕಾಮಯಮಾನೋಽಹಂ ಜ್ಞಾಸೋ ಜ್ಞಾತೀನ್
ಉತ ವಾಸಿ ನಾ ಸಜಾತಾನ್ | ಸಮಾನಜನ್ಮಾನೋ ಜ್ಞಾತಿವ್ಯತಿರಿಕ್ತಾ ಬಂಧವಾ ತಾಂಶ್ಚ ಮನಸಾ
ಬುದ್ಧ್ಯಾ ವಿ ಹ್ಯಖ್ಯಂ | ಯುವಾನೇವ ಜ್ಞಾತಿರೂಪೇಣ ಬಂಧುರೂಪೇಣ ಚ ವ್ಯಜ್ಞಾಸಿಷಂ | ತೇ ಹಿ
ಧನಸ್ಯ ದಾತಾರೋ ಭವಂತಿ | ಅಸಿ ಚ ಯುವದ್ಯುವಾಭ್ಯಾಮನ್ಯಾನ್ಯೇನ ಕೇನಚಿನ್ನಹ್ಯಂ ದತ್ತಾ
ಪ್ರಮತಿಃ ಪ್ರಕೃಷ್ಟಾ ಬುದ್ಧಿರ್ನಾಸ್ತಿ | ಮದೀಯಾ ಯೇಷಾ ಪ್ರಕೃಷ್ಟಾ ಬುದ್ಧಿಃ ಸಾ ಯುವಾಭ್ಯಾಮೇವ
ದತ್ತಾ | ಸ ತಾದೃಶ್ಯಾ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಯುಕ್ತೋಽಹಂ ನಾಂ ಯುವಯೋಃ ಸಂಬಂಧಿನೀಂ ವಾಜಯಂತೀ-
ಮನ್ನಮಸ್ಮಭ್ಯಮಿಚ್ಛಂತೀಂ ಧಿಯಂ ಧ್ಯಾನೇನ ನಿಷ್ಪನ್ನಾಂ ಸ್ತುತಿಮತಕ್ಷಂ | ಅಕಾರ್ಷಂ || ಅಖ್ಯಂ |
ಲುಚ್ಯಸ್ಯ ತಿವಕ್ತಿಖ್ಯಾತಿಭ್ಯೋಽಜಾತಿ ಚ್ಛೇರಜಾದೇಶಃ | ವಸ್ಯಃ | ವಸುಶಬ್ದಾದೀಯಸುನ್ | ಟೀರಿತಿ
ಟೀಲೋಪಃ | ಛಾಂದಸ ಈಕಾರಲೋಪಃ | ಜ್ಞಾಸಃ | ಸುಖದುಃಖಾದಿಕಂ ಸಾಮ್ಯೇನ ಜಾನಂತೀತಿ
ಜ್ಞಾಸೋ ಜ್ಞಾತಯಃ | ಜ್ಞಾ ಅವಬೋಧನೇ | ಔಷಾದಿಕೋಽಸುನ್ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ಯುವತ್ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರ್ಲುಕ್ | ದ್ವ್ಯರ್ಥಾಭಿಧಾಯಕತ್ವಾದ್ಯುವಾವಾ-
ದ್ವಿವಚನೇ | ಪಾ. ೭.೨.೯೨ | ಇತಿ ಯುಷ್ಮದೋ ಮಸರ್ಯಂತಸ್ಯ ಯುವಾದೇಶಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ | ವಸ್ಯಃ—ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಧನವನ್ನು | ಇಚ್ಛನ್—ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನಾಗಿ (ನಾನು) | ಜ್ಞಾಸಃ—(ನನಗೆ ಸೇರಿದ) ಜ್ಞಾತಿಗಳನ್ನಾ | ಉತ ವಾ—ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ | ಸಜಾತಾನ್—ಇತರ ಬಂಧುಗಳನ್ನಾ | ಮನಸಾ—ಮನಃ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ | ವಿ ಹ್ಯಖ್ಯಂ—(ನೀವಿಬ್ಬರೇ ಎಂಬುದಾಗಿ) ಚಿನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದೆನು | ಯುವತ್—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗಿಂತಲೂ | ಅನ್ಯಾ—ಬೇರೆ ಯಾರಿಂದಲೂ | ಮಹ್ಯಂ—ನನಗೆ (ಅನುಗೃಹೀತವಾದ) | ಪ್ರಮತಿಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಬುದ್ಧಿಯು | ನ ಅಸ್ತಿ—ಇಲ್ಲವು | ಸಃ ಅಹಂ—ಅಂತಹ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಾನು | ನಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನಾ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ | ವಾಜಯಂತೀಂ—ಅನ್ನವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದೂ | ಧಿಯಂ—ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ ಆದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ಅತಕ್ಷಂ—ನಿರ್ಮಿಸಿದೆನು ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ನಾನು ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಧನವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನಾಗಿ, ನೀವಿಬ್ಬರೇ ನನಗೆ ನಿಜವಾದ ಜ್ಞಾತಿಗಳು ಮತ್ತು ಬಂಧುಗಳು ಎಂಬುದನ್ನು ಮನಃಪೂರ್ವಕವಾಗಿ (ಅರಿತು) ತಿಳಿದೆನು. ನನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಬುದ್ಧಿಯು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿಯೂ ನಿಮ್ಮಿಂದಲೇ ಅನುಗೃಹೀತವಾದುದೇ ಹೊರತು ಮತ್ತಿನ್ನಾರಿಂದಲೂ ಅಲ್ಲವು. ಅಂತಹ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಾನು ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನಾ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದೂ ಮತ್ತು ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ ಆದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದೆನು.

English Translation

Indra and Agni, desirous of wealth, I consider you, in my mind as kinsmen and relations; the clear understanding you have given me, (is

given) by no one else, and, (so gifted), I have composed this hymn to you intimating my wish for sustenance.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಸ್ಯಃ—ಪ್ರಶಸ್ತಂ ಧನಂ | ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಧನವನ್ನು ಎಂದು ಧನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗುಣಾತಿಶಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಅರ್ಥವು ಇನ್ನೂ ಮುಂದುವರಿದು ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಯೋರೂಪವಾದ ಧನವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ಲಾಘ್ಯವಾದ, ದಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವೂ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಸ ನೋ ನೇಷನ್ನೇಷತಮೈರಮೂರೋಽಗ್ನಿರ್ವಾಮಂ ಸುವಿತಂ ವಸ್ಯೋ ಅಚ್ಛ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೧-೧೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಮೂರಃ, ವಸ್ಯಃ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದರೂ ವಸನೀಯಃ ಎಂದರೆ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಉತ ತ್ವಾ ಸ್ತ್ರೀ ಶತೀಯಸೀ ಪುಂಸೋ ಭವತಿ ವಸ್ಯಸೀ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೬೧-೬)

ಅತಶ್ಚಿದಾ ನ ಉಪ ವಸ್ಯಸಾ ಹೃದಾ ಯುನಾನ ಆ ವವೃಧ್ವಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨೦-೧೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ದಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಎಂಬರ್ಥವು ತೋರುತ್ತದೆ.

ನಹಿ ತ್ವದಿಂದ್ರ ವಸ್ಯೋ ಅನ್ಯದಸ್ಯ ಮೇನಾಶ್ಚಿಜ್ಜನಿವತಶ್ಚಕರ್ಥ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩೧-೨)

ನಹಿ ತ್ವದನ್ಯನ್ತಘವನ್ನ ಆಸ್ಯಂ ವಸ್ಯೋ ಅಸ್ತಿ ಪಿತಾ ಚನ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೩೨-೧೯)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಸ್ಯಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರಶಸ್ತಃ | ಶ್ಲಾಘ್ಯವಾದ ಪಾಲಕನೆಂದರ್ಥವೆಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಉತ ಪ್ರೇಣೇಷ್ಯಭಿ ವಸ್ಯೋ ಅಸ್ಮಾನ್ತಸ್ಯಂ ನಃ ಸೃಜ ಸುಮತ್ಯಾ ವಾಜವತ್ಯಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೧-೧೮)

ಅನಾಗಾಸ್ತೇನ ಹರಿಕೇಶ ಸೂರಾಹ್ನಾಹ್ನಾ ನೋ ವಸ್ಯಸಾವಸ್ಯಸೋದಿಹಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೭-೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಯಸ್ಕರೇಣ ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಶ್ರೇಯಸ್ಸನುಂಟುಮಾಡುವ ಎಂಬ ನೈತಿಕವಾದ ಮತ್ತು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ.

ಹಸ್ತಾವಿವ ತನ್ನೇ ೩ ಶಂಭವಿಷ್ಣು ಪಾದೇವ ನೋ ನಯತಂ ವಸ್ಯೋ ಅಚ್ಛ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೯-೫)

ಯೋಯಮಸ್ಥಾನೈತ ವಸ್ಯೋ ಅಚ್ಛಾ ನಿರಂಹತಿಭ್ಯೋ ಮರುತೋ ಗೃಣಾನಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೫೫-೧೦)

ಎಂಬ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಸ್ಯಃ ವಸೀಯೋ ಧನಂ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಲಕ್ಷಣಂ ಸ್ಥಾನಂ ವಾ | ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಧನ ಅಥವಾ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಸ್ಥಾನ ಎಂಬರ್ಥವು ತೋರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ವಸ್ಯಃ, ವಸ್ಯಸಾ ಎಂದು ವಸುಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನಗಳಾದ ಪದಗಳು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಧನವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಜ್ಞಾ ಸಃ, ಸಜಾತಾನ್—ಅಯೋನಿಸಂಬಂಧಾ ಯೇ ಜ್ಞಾತಯಃ ತೇ ಇಹ ಜ್ಞಾಸ ಉಚ್ಯಂತೇ | ಯೋನಿಸಂಬಂಧಾಸ್ಸಜಾತಾಃ | ಯೋನಿಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದ ಜ್ಞಾತಿಗಳನ್ನು ಜ್ಞಾಸರೆಂದೂ ಯೋನಿಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ ಜ್ಞಾತಿಗಳನ್ನು ಸಜಾತರೆಂದೂ ಕರೆಯುವ ವಾಡಿಕೆಯೆಂದು ಸ್ಕಂದಪ್ರಾಮಿಗಳು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯುವಾಮೇವ ಮಮ ಜ್ಞಾತೀ ಯುವಾಮೇವ ಸಜಾತಾನಿತ್ಯೇವಂ ಪಶ್ಯಾಮೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಜ್ಞಾಸರೂ, ಸಜಾತರೂ ಎಲ್ಲರೂ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ಇವರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇನ್ನಾರೂ ಇಲ್ಲವು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಪರಾ ಯಾಹಿ ಮಘವನ್ನಾ ಚ ಯಾಹೀಂದ್ರ ಭ್ರಾತರುಭಯತ್ರಾ ತೇ ಅರ್ಥಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೩-೫)

ಕಿಮಾದಮತ್ರಂ ಸಖ್ಯಂ ಸಖಿಭ್ಯಃ ತದಾ ನು ತೇ ಭ್ರಾತ್ರಂ ಪ್ರ ಬ್ರವಾಮು |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೩-೬)

ತ್ರಾತಾ ನೋ ಬೋಧಿ ದದೃಶಾನ ಆಪಿರಭಿಖ್ಯಾತಾ ಮರ್ಡಿತಾ ಸೋಮ್ಯಾನಾಂ |

ಸಖಾ ಪಿತಾ ಪಿತೃತಮಃ ಪಿತೃಣಾಂ ಕರ್ತೇಮು ಲೋಕಮುಶತೇ ವಯೋಧಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೭-೧೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ವುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೇ ಪಿತನು, ಭ್ರಾತೃವು, ಸಖನು, ಸಕಲವಿಧವಾದ ಪಾಲಕನು, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ಬಂಧುತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವಂತೆಯೂ,

ಇಳಾಮಕೃಣ್ಣಿನ್ಮನುಷಸ್ಯ ಶಾಸನೀಂ ಪಿತುರ್ದೃಷ್ಟ್ರೋ ಮಮಕಸ್ಯ ಜಾಯತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೧-೧೧)

ಆ ಹಿ ಷ್ಮಾ ಸೂನವೇ ಪಿತಾಪರ್ಯಜತ್ಯಾಪಯೇ |

ಸಖಾ ಸಖ್ಯೇ ವರೇಣ್ಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೬-೩)

ತ್ವಂ ಜಾಮಿರ್ಜನಾನಾಮಗ್ನೇ ಮಿತ್ರೋ ಅಸಿ ಪ್ರಿಯಃ |

ಸಖಾ ಸಖಿಭ್ಯ ಈಡ್ಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೭೫-೪)

ತ್ವಾಮಗ್ನೇ ಪಿತರಮಿಷ್ಟಿಭರ್ನರಸ್ತ್ವಾಂ ಭ್ರಾತ್ರಾಯ ಶಮ್ಯಾ ತನೂರುಚಂ |

ತ್ವಂ ಪುತ್ರೋ ಭವಸಿ ಯಸ್ತೇವಿಧತ್ತ್ವಂ ಸಖಾ ಸುಶೇವಃ ಪಾಸ್ಯಾಧ್ಯುಷಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೇ ಪಿತೃವು, ಭ್ರಾತೃವು, ಪುತ್ರನು, ಸಖನು ಅತ್ಯುತ್ತಮನಾದ ಬಂಧುವು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯ ಬಂಧುತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವಂತೆಯೂ ಸಹ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ ಉತ್ತಮವಾದ ಜ್ಞಾಸರೂ ಸಜಾತರೂ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸುಖದುಃಖಾದಿಕಂ ಸಾಮ್ಯೇನ ಜಾನಂತೀತಿ ಜ್ಞಾಸೋ ಜ್ಞಾತಯಃ | ನಮ್ಮ ಸುಖದುಃಖಗಳನ್ನು ಒಂದೇ ರೀತಿಯಿಂದ ನೋಡಿ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಸಹಾನುಭೂತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರಾದ್ದರಿಂದ ಜ್ಞಾತಿಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಾಸಃ | ಎಂಬ ಹೆಸರೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವಿ ಹ್ಯಖ್ಯಂ—ವಿ ಅಖ್ಯಮಿತ್ಯೇತದ್ವಿಚಿಷ್ಟೇ ಇತ್ಯೇತಸ್ಯ ಪಶ್ಯತಿಕರ್ಮಣೋ ರೂಪಂ | ಯುವಾಮಹಂ ವಿವಿಧಂ ಪಶ್ಯಾಮಿ ಮನಸಾ | ಪಶ್ಯತಿಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವ ವಿಚಿಷ್ಟೇ ಎಂಬ ಪದದ ರೂಪಾಂತರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿ ಹ್ಯಖ್ಯಂ ಎಂದರೆ ನೋಡುವುದು, ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳ ನಾನಾವಿಧವಾದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧ್ಯಾನರೂಪದಲ್ಲಿ ನೋಡುವುದೆಂದರ್ಥ, ಎಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ; ಯುವಾಮೇವ ಬಂಧುರೂಪೇಣ ವ್ಯಜ್ಞಾಸಿಷಂ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೇ ಬಂಧುಗಳನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವೆನು ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಪ್ರಮತಿಃ—ಪ್ರಕೃಷ್ಟಾ ಬುದ್ಧಿಃ | ಮದೀಯಾ ಯೈಷಾ ಪ್ರಕೃಷ್ಟಾ ಬುದ್ಧಿಃ ಸಾ ಯುವಾಭ್ಯಾಮೇವ ದತ್ತಾ | ನನ್ನಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಬುದ್ಧಿಯು ಯಾವುದಿದೆಯೋ ಅದು ನಿಮ್ಮಿಂದಲೇ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಎಂದ ಸಾಯಣರೂ ; ಪ್ರಮತಿರಿತಿ ಮನ್ಯತೇರರ್ಚತಿಕರ್ಮಣೋ ರೂಪಂ | ಕಿಂಚಿ ನಾನ್ಯಾ ಯುವತ್ ಯುವಾಭ್ಯಾಮಸ್ಯಾ ದೇವತಾ ಪ್ರಮತಿರಸ್ತಿ ಮಹ್ಯಂ | ಮಹ್ಯಮಿತ್ಯಪಿ ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥೇ ಚತುರ್ಥೀ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸ್ತುತ್ಯಾಸ್ತಿ ಮಮ | ಯುವಾಂ ಮುಕ್ತಾ ನಾಹ ಮನ್ಯಾ ದೇವತಾಃ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸ್ತಾಮೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಮನ್ಯತೇ ಎಂದ ಪದವು ಅರ್ಚತಿಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೯). ಪ್ರಮತಿಃ ಎನ್ನುವ ಪದವು ಮನ್ಯತೇ ಎಂಬುದರ ರೂಪಾಂತರ. ಮಹ್ಯಂ ಎಂಬ ಚತುರ್ಥಿಗೆ ಮಮ ಎಂಬ ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ನಾನ್ಯಾ ಯುವತ್ ಪ್ರಮತಿರಸ್ತಿ ಮಹ್ಯಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನನಗೆ ಸ್ತುತ್ಯರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಇತರರಾರೂ ಇಲ್ಲ. ನೀವಿಬ್ಬರೇ ನನ್ನ ಆರಾಧ್ಯ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಯಣರು ಈ ಪದವು ಬರುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಪ್ರಕೃಷ್ಟವಾದ ಬುದ್ಧಿ ಅಥವಾ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಬುದ್ಧಿ ಯುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ,

ಅಥಾಹಂ ತ್ವಾ ಮಘವನ್ ಜೋಹವೀಮಿ ತ್ವಂ ನ ಇಂದ್ರಾಸಿ ಪ್ರಮತಿಃ ಪಿತೇವ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೨೯-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಮತಿಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಬಂಧುಃ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಭಿಮಾನ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಬಂಧುವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಧಿಯಂ—ಧ್ಯಾನೇನ ನಿಷ್ಪನ್ನಂ ಸ್ತುತಿಂ | ಧ್ಯಾನದೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ಸ್ತುತಿ, ಅಥವಾ ಯಾಗರೂಪವಾದ ಕರ್ಮ ಎಂದರ್ಥ,

ಅತಃಪ್ರಂ—ಅಕಾರ್ಷಂ | ನಿರ್ಮಿಸಿದೆನು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅಖ್ಯಮ್—ಖ್ಯಾ ಪ್ರಕಥನೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲುಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಿಸಿಗೆ ತೆಸ್ಥಸ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ಚ್ಚಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ಅಸ್ಯತಿವಕ್ತಿಖ್ಯಾತಿ-ಭ್ಯೋಽಜ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಜಾದೇಶ. ಆತೋಲೋಪ ಇಟೀಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಹಿಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಯೋಗನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಸ್ಯಃ—ಅತಿಶಯಂ (ಪ್ರಶಸ್ತಂ) ವಸು. ವಸ್ಯಃ. ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನವಿಭಜ್ಯೋಪಪದೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟೀಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ (ಉ) ಲೋಪ. ವಸೀಯಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಈಕಾರಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ವಸ್ಯಸ್ ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಚ್ಛನ್—ಇಷು ಇಚ್ಛಾಯಾಮ್. ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ ವಿಕರಣ. ಇಷು-ಗಮಿಯಮಾಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಾದೇಶ. ಪರರೂಪ. ವಿಕರಣಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜ್ಞಾಸಃ—ಸುಖದುಃಖಾದಿಕಂ ಸಾಮ್ಯೇನ ಜಾನಂತೀತಿ ಜ್ಞಾಸಃ ಜ್ಞಾತಯಃ (ಸುಖದುಃಖವನ್ನು ತನ್ಮೃತೇ ತಿಳಿಯುವವರು ಬಂಧುಗಳು) ಜ್ಞಾ ಅವಬೋಧನೇ. ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುನಿಬಂಧನವಾದ ಔಣಾದಿಕ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜ್ಞಾಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯುವತ್—ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಭ್ಯಾಮ್ ಪರವಾದಾಗ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ದ್ವಿತ್ವವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಯುವಾವೌ ದ್ವಿವಚನೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಸರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಯುವಾದೇಶ. ವಿಭಕ್ತಿಪರವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅದಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಾವಸಾನೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ.

ಅತೆಪ್ತಮ್—ತಕ್ಷ ತನೂಕರಣೇ. ಧಾತು. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಲಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಅಶ್ರವಂ ಹಿ ಭೂರಿದಾವತ್ತರಾ ನಾಂ ವಿಜಾನಾತುರುತ ವಾ
ಘಾ ಸ್ಯಾಲಾತ್ |

ಅಥಾ ಸೋಮಸ್ಯ ಪ್ರಯತೀ ಯುವಭ್ಯಾಮಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಸೋ-
ಮಂ ಜನಯಾಮಿ ನವ್ಯಂ || ೨ ||

| ಸದಪಾಠಃ |

ಅಶ್ರವಂ | ಹಿ | ಭೂರಿದಾವತ್ ತರಾ | ನಾಂ | ವಿ ಜಾನಾತುಃ | ಉತ |
ವಾ | ಘ | ಸ್ಯಾಲಾತ್ |

ಅಥ | ಸೋಮಸ್ಯ | ಪ್ರಯತೀ | ಯುವಭ್ಯಾಂ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತಿ |
ಸೋಮಂ | ಜನಯಾಮಿ | ನವ್ಯಂ || ೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ನಾಂ ಯುನಾಂ ಭೂರಿದಾವತ್ತರಾತಿಶಯೇನ ಬಹುಧನಸ್ಯ ದಾತಾರಾ-
ವಿತ್ಯಶ್ರವಂ ಹಿ | ಅಶ್ರವಂ ಖಲು | ಕಸ್ಮಾತ್ಪುರುಷಾತ್ | ವಿಜಾನಾತುಃ | ಶ್ರುತಾಭಿರೂಪ್ಯಾದಿಭಿ-
ರ್ಗುಣೈರ್ವಿಹೀನೋ ಜಾನಾತಾ ಯಥಾ ಕನ್ಯಾವತೇ ಬಹು ಧನಂ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ ಕನ್ಯಾಲಾಭಾರ್ಥಂ
ತತೋಽಸ್ಯತಿಶಯೇನ ದಾತಾರಾವಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಉತ ವಾಪಿ ಚ ಸ್ಯಾಲಾತ್ | ಸ್ಯಂ ಶೂರ್ಪಂ |
ತಸ್ಮಾಲ್ಲಾಜಾನಾವಸತಿ ವಿನಾಹಕಾಲ ಇತಿ ಸ್ಯಾಲಃ ಕನ್ಯಾಭ್ರಾತಾ | ಸ ಯಥಾ ಭಗಿನೀಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥಂ ಬಹು
ಧನಂ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ ತತೋಽಸ್ಯತಿಶಯೇನ ದಾತಾರಾವಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ | ಘೇತಿ ಪಾಪಪೂರಣಃ | ತಥಾ ಚ ಸತ್ಯ-
ಥಾನಂತರಂ ಹೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಯುನಾಭ್ಯಾಂ ಸೋಮಸ್ಯ ಪ್ರಯತೀ ಅಭಿಷುತಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಪ್ರದಾನೇನ
ಸಹ ನವ್ಯಂ ನವತರಂ ಪ್ರತ್ಯಗ್ರಂ ಸೋಮಂ ಸೋತ್ರಂ ಜನಯಾಮಿ | ನಿಷ್ಪಾದಯಾಮಿ | ಅತ್ರ ನಿರುಕ್ತಂ |
ಅಶ್ರವಂ ಹಿ ಬಹುದಾತೃತರಾ ನಾಂ ವಿಜಾನಾತುರಸುಸಮಾಸ್ತಾಜ್ಞಾನಾತುಃ | ವಿಜಾನಾತೇತಿ ಶತ್ವದ್ವಾ-
ಪ್ತಿಣಾಜಾಃ ಕ್ರೀತಾಪತಿಮಾಚಕ್ಷತೇಽಸುಸಮಾಸ್ತ ಇವ ನರೋಽಭಿಪ್ರೇತೋ ಜಾನಾತಾ ಜಾ ಅಪತ್ಯಂ

ತನ್ನಿರ್ಮಾತಾ | ಉತ ವಾ ಘಾ ಸ್ಯಾಲಾದಸಿ ಚ ಸ್ಯಾಲಾತ್ ಸ್ಯಾಲ ಅಸನ್ನಃ ಸಂಯೋಗೇನೇತಿ ನೈದಾನಾಃ |
 ಸ್ಯಾಲಾ ಜಾನಾವಸತೀತಿ ವಾ | ಲಾಜಾ ಲಾಜತೇಃ ಸ್ಯಂ ಶೂರ್ಪಂ ಸ್ಯತೇಃ | ಶೂರ್ಪಮಶನಪವನಂ ಶೃಣಾತೇಃ
 ಶಮ್ನಾ ತೇರ್ನಾ | ಅಥ ಸೋಮಸ್ಯ ಪ್ರದಾನೇನ ಯುವಾಧ್ಯಾಮಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಸ್ತೋಮಂ ಜನಯಾಮಿ ನವ್ಯಂ
 ನವತರಂ | ನಿ. ೬-೯ ಇತಿ || ಅಶ್ರವಂ | ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ | ಲಜ್ಯುತ್ಪನುಪುರುಷೈಕವಚನೇ ಬಹುಲಂ ಛಂದ-
 ಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ಭೂರಿದಾವತ್ತರಾ | ಡುದಾಇತ್ ದಾನೇ | ಆತೋ ಮನಿಸ್ಸಿತಿ ವನಿಪ್ |
 ಅತಿಶಯೇನ ಭೂರಿದಾವಾ ಭೂರಿದಾವತ್ತರಃ | ಭೂರಿದಾವ್ನಸ್ತುಡ್ವಕ್ತವ್ಯಃ | ಸಾ. ೭-೨-೧೭-೨ | ಇತಿ
 ತರಪಸ್ತುಟ್ | ಪದಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ನಲೋಪಃ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೀರಾಕಾರಃ | ಘ | ಋಚಿ
 ತುನುಘೇತ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಅಥ | ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚೇತಿ | ಪ್ರಯತೀ | ಯಮ
 ಉಪರಮೇ | ಕ್ತಿಸ್ಯನುದಾತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾನುನಾಸಿಕಲೋಪಃ | ತಾದೌ ಚೇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿ-
 ಸ್ವರತ್ವಂ | ಯುವಭ್ಯಾಂ | ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತ ಇತಿ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶ
 ಇತ್ಯಾತ್ಯಾಭಾವಃ | ಶೇಷೇ ಲೋಪ ಇತಿ ದಕಾರಲೋಪಃ ||

ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಸಹ | ವಿಜಾಮಾತುಃ—(ತನಗೆ
 ಹೇಗಾದರೂ ಕನ್ಯೆಯು ದೊರೆತರೆ ಸಾಕೆಂದು ಕನ್ಯಾಪಿತೃವಿಗೆ ಅತಿ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ) ಅಯೋ
 ಗ್ಯನೂ, ಸದ್ಗುಣರಹಿತನೂ ಆದ (ಅಳಿಯನಾಗುವ) ವರನಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ ವಾ—ಅದೂ ಅಲ್ಲದೇ | ಸ್ಯಾಲಾತ್—
 (ಸಹೋದರಿಯಮೇಲಿನ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವ) ಮೈದುನನಿಗಿಂತಲೂ | ಭೂರಿ
 ದಾವತ್ತರಾ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ದಾನಮಾಡುವವರೆಂಬುದನ್ನಾಗಿ | ಅಶ್ರವಂ ಹಿ—(ನಾವು) ಕೇಳಿಯೇ
 ಇದ್ದೇವೆ | ಅಥ—ಅನಂತರ (ಆದ್ದರಿಂದ) | ಯುವಭ್ಯಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೂ | ಸೋಮಸ್ಯ—ಸೋಮರಸದ
 (ಭಾಗವನ್ನು) | ಪ್ರಯತೀ—ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾ (ಅದರ ಜೊತೆಗೆ) | ನವ್ಯಂ—ನೂತನವಾದ | ಸ್ತೋಮಂ—ಸ್ತೋತ್ರ
 ವನ್ನು | ಜನಯಾಮಿ—ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತೇನೆ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ತನಗೆ ಹೇಗಾದರೂ ಕನ್ಯೆಯು ದೊರೆತರೆ ಸಾಕೆಂದು ಕನ್ಯಾಪಿತೃವಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಅತಿ
 ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಅಯೋಗ್ಯನೂ ಸದ್ಗುಣರಹಿತನೂ ಆದ ವರನಿಗಿಂತಲೂ ಮತ್ತು ಸಹೋದರಿಯ
 ಮೇಲಿನ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಮೈದುನನಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನೀವಿಬ್ಬರೂ
 ಧನವನ್ನು ದಾನಮಾಡುವವರೆಂದು ನಾನು ಕೇಳಿಯೇ ಇದ್ದೇನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೂ ಈ ಸೋಮ
 ರಸವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾ ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ನೂತನವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation

I have heard, Indra and Agni, that you are more munificent givers
 than an unworthy bride-groom, or the brother of a bride ; therefore, as I offer
 you a libation, I address you, Indra and Agni, with a new hymn.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳ ಔದಾರ್ಯವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಧನವನ್ನು ದಾನಮಾಡುವಾಗ ಧನದ ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಅಧಿಕೃತವನ್ನೂ ತೋರಿಸಲು ಎರಡು ಉಪಮಾನಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದು ವಿಜಾಮಾತೃವಿನ ಉಪಮಾನ. ಜಾಮಾತೃವಿನ ಮುಖ್ಯ ಗುಣಗಳು ಸತ್ಕುಲಪ್ರಸೂತತ್ವವೂ ಸದ್ಗುಣ ಯುಕ್ತತ್ವವೂ ಆಗಿವೆ. ಅವುಗಳಿಂದ ರಹಿತನಾದವನು ವಿಜಾಮಾತೃವು. ವಿಗತಾ ಜಾಮಾತೃಗುಣಾ ಯಸ್ಯ ಸ ವಿಜಾಮಾತಾ ಕ್ರೀತಾಪತಿರುಚ್ಯತೇ | ಎಂದು ಸ್ತಂಧಸ್ತಾಮಿಗಳು ಕ್ರೀತಾಪತಿಯು (ಕ್ರೀತಳಾದವಳ ಪತಿ) ವಿಜಾಮಾತೃವೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವನು ಕೇವಲ ಕಾಮುಕನಾಗಿದ್ದು ಸ್ತ್ರೀತ್ಯಭಿಮಾನಾದಿ ಸದ್ಗುಣಗಳಿಲ್ಲದೆ ಕನ್ಯೆಯು ದೊರೆತರೆ ಸಾಕೆಂದು ಕನ್ಯಾಪಿತೃವಿಗೆ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ (ಇದರಿಂದ ಇಂತಹ ಕನ್ಯಾಪಿತೃಗಳ ಗುಣವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ). ಹೀಗೆ ಆಯೋಗ್ಯರಿಂದ ಧನವನ್ನು ಪಡೆದು ತಮ್ಮ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಧನದಾಸೆಗಾಗಿ ಕಾಮುಕನಿಗಾದರೂ ಕೊಡತಕ್ಕ ಪಿತೃಗಳ ಗುಂಪೊಂದು ಕಡೆಯಿದ್ದರೆ, ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ, ತಮ್ಮ ಸಹೋದರಿಯರ ಮೇಲಿನ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಉದಾರವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಸುದ್ಗುಣಪೂರಿತನಾದ ವರನಿಗೆ ಕನ್ಯಾದಾನವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವರ ಗುಂಪು ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳ ಔದಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ಎರಡು ಉಪಮಾನಗಳನ್ನು ಕೊಡಬೇಕಾದರೆ ಒಂದು ಕಡೆ ಈ ವಿಜಾಮಾತೃಗಳು ಎಷ್ಟು ಧನವ್ಯಯ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ, ಇನ್ನೊಂದುಕಡೆ ಸಹೋದರಿಯರ ಮೇಲೆ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಕನ್ಯಾಭ್ರಾತೃಗಳು ಎಷ್ಟು ಉದಾರವಾಗಿ ಧನದಾನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳ ಧನದಾನವು ಈ ಎರಡು ಗುಂಪುಗಳ ಜನರ ಔದಾರ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಮೀರಿದುದು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ವಿಜಾಮಾತುಃ— ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಋಕ್ಕನ್ನೇ ಉದಾಹರಣೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಋಕ್ಕಿಗೆ ಅವರು ಹೇಳಿರತಕ್ಕ ವಿನರಣೆಯು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

ಅಶ್ರೌಷಂ ಹಿ ಬಹುದಾತೃತರೌ ನಾಂ ವಿಜಾಮಾತುರಸುಸಮಾಸ್ತಾ ಜ್ಞಾಮಾತುಃ | ವಿಜಾಮಾತೇತಿ ಶಶ್ವದ್ವಾಕ್ಷಿಣಾಜಾಃ ಕ್ರೀತಾಪತಿಮಾಚಕ್ಷತೇಽಸುಸಮಾಸ್ತ ಇವ ವರೋಽಭಿಶ್ರೇತೋ ಜಾಮಾತಾ ಜಾ ಅಪತ್ಯಂ ತನ್ನಿರ್ಮಾತಾ | ಉತ ನಾ ಘಾ ಸ್ಯಾಲಾಪಿ ಚ ಸ್ಯಾಲಾತ್ ಸ್ಯಾಲ ಆಸನ್ನಃ ಸಂಯೋಗೇನೇತಿ ನೈದಾನಾಃ | ಸಾಲ್ಲಾ ಜಾನಾವಪತಿತಿ ನಾ| ಲಾಜಾ ಲಂಜತೇಃ ಸ್ಯಂ ಶೂರ್ಪಂ ಸ್ಯತೇಃ | ಅಥ ಸೋಮಸ್ಯ ಪ್ರದಾನೇನ ಯುವಾಭ್ಯಾಮಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಸ್ತೋಮಂ ಜನಯಾಮಿ ನವ್ಯಂ ನವತರಂ | (ನಿ. ೬-೯) ಕ್ರೀತಳಾದ ಕನ್ಯೆಯ ಪತಿಯನ್ನು ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯರು ವಿಜಾಮಾತೃವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈತನ ನಿಜವಾದ ಸಂಬಂಧವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಅಪತ್ಯವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಜಾಮಾತೃವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಎಂದು ಸ್ಯಾಲ ಶಬ್ದಾರ್ಥದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ, ಅತ್ಯಂತ ಹತ್ತಿರವಾದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಪತ್ನಿಯ ಭ್ರಾತೃವಿಗೆ ಸ್ಯಾಲನೆಂದು ಪ್ರಾಜ್ಞರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ಮೊರದಿಂದ ಲಾಜವನ್ನು (ಅರಳು) ತೆಗೆದು ವಿನಾಹ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಹಾಕಲು ಸಹಾಯಮಾಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ಯಾಲನೆಂದೂ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಇಂತಹ ವಿಜಾಮಾತೃವಿಗಿಂತಲೂ ಮತ್ತು ಸ್ಯಾಲನಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಔದಾರ್ಯವುಳ್ಳವರು ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು. ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ನವ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನವತರ ಅತ್ಯಂತ ನೂತನವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಇಂತಹ ನೂತನವಾದುದೂ ಅತಿಶಯವಾದುದೂ ಆದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಶ್ರವಮ್—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ. ಧಾತು. ಲಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಿಹಿಗೆ ತಸ್ಯೋಽಸ್ಯ
—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಅನ್ಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ
ಧಾತುವಿನ ಇಹಿಗೆ ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಶ್ರವಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿ
ಯಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭೂರಿದಾವತ್ತರಾ — ಡುದಾಜ್ ದಾನೇ. ಧಾತು. ಆತೋಮನಿನ್ — (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೪)
ಎಂಬುದರಿಂದ ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಭೂರಿದಾವನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಶಯೇನ ಭೂರಿದಾವಾ ಭೂರಿದಾವ-
ತ್ತರಃ ದ್ವಿವಚನವಿಭಜ್ಯೋಪೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತರಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪದಸಂಜ್ಞಾ ಇರು-
ವುದರಿಂದ ನಲೋಪಃಪ್ರಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ. ಭೂರಿದಾವನ್ ಸ್ತು ಟ್ ವಕ್ತವ್ಯಃ—
(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತರಸಿಗೆ ತುಡಾಗಮ. ಭೂರಿದಾವತ್ತರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ
ದ್ವಿವಚನ ಔ ಪರವಾದಾಗ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಘ—ಋಚಿತುನುಘ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ.

ಅಥ—ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಯೇತೀ — ಯಮ ಉಪರಮೇ. ಧಾತು. ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ
ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ
ಲೋಪ. ತಾದೌ ಚ ನಿತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್ಮಂತವಾದುದು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ
(ಪ್ರ) ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ.

ಯುವಭ್ಯಾಮ್—ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದ. ಚತುರ್ಥೀದ್ವಿವಚನ (ಭ್ಯಾಮ್) ಪರವಾದಾಗ—ಯುವಾವಾ
ದ್ವಿವಚನೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಯುವಾದೇಶ. ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ
ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ—ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಆತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯುವ-
ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜನಯಾಮಿ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ. ಧಾತು. ಹೇತುಮತಿ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದ-
ರಿಂದ ಣಿಚ್. ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಜನೀಜ್ಞಾಪ್ ಕ್ಷಸು—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಿತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದರಿಂದ ಮಿತಾಂ-
ಹ್ರಸ್ವಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಹ್ರಸ್ವ. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಿ.ಪ್
ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ವಿಕರಣ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚಿಗೆ ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ||೨||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಮಾ ಛೇದ್ಮ ರಶ್ಮೀರಿತಿ ನಾಧಮಾನಾಃ ಪಿತ್ತ್ವಣಾಂ ಶಕ್ತಿರನುಯ-
ಚ್ಛಮಾನಾಃ ।

ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಭ್ಯಾಂ ಕಂ ವೃಷಣೋ ಮದಂತಿ ತಾ ಹ್ಯದ್ರೀ ಧಿಷ-
ಣಾಯಾ ಉಪಸ್ಥೇ ॥ ೩ ॥

ಪದಪಾಠಃ

ಮಾ । ಛೇದ್ಮ । ರಶ್ಮೀನ್ । ಇತಿ । ನಾಧಮಾನಾಃ । ಪಿತ್ತ್ವಣಾಂ । ಶಕ್ತಿಃ । ಅ-
ನುಽ ಯಚ್ಛಮಾನಾಃ ।

ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಽ ಭ್ಯಾಂ । ಕಂ । ವೃಷಣಃ । ಮದಂತಿ । ತಾ । ಹಿ । ಅದ್ರೀ ಇತಿ
ಧಿಷಣಾಯಾಃ । ಉಪಽ ಸ್ಥೇ ॥ ೩ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ರಶ್ಮೀನ್ | ರಶ್ಮಿಶಬ್ದೋ ರಜ್ಜುವಾಚೀ | ಯಥಾ ರಶ್ಮಯೋ ದೀರ್ಘಾ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನಾ ಭವಂತಿ |
ಏವಮವಿಚ್ಛಿನ್ನಾಸ್ಪೃತ್ರಸೌತ್ರಾದೀನ್ ಮಾ ಛೇದ್ಮ ಮಾ ವಿಚ್ಛಿನ್ನಾಸ್ತುರ್ಮೇತಿ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ನಾಧಮಾನಾ
ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಭ್ಯಾಃ ಸಕಾಶಾತ್ತಥಾವಿಧಾನಸ್ತದ್ರೀನ್ಯಾಚಮಾನಾಃ | ತದನಂತರಂ ಪಿತ್ತ್ವಣಾಂ ಶಕ್ತಿಃ
ಶಕ್ತ್ಯುತ್ಪಾದಕಾನ್ವೀರ್ಯೋತ್ಪಾದಕಾಂಸ್ತಾಸ್ತದ್ರೀನನುಯಚ್ಛಮಾನಾ ಅನುಕ್ರಮೇಣ ನಿಯತಾನ್
ಕುರ್ವಂತೋ ವೃಷಣಃ ಸೇಕ್ತಾರಃ ಪುತ್ರೋತ್ಪಾದನಸಮರ್ಥಾಃ | ಸಸತ್ವೀಕಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂಭೂತಾ
ಯಜಮಾನಾ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಭ್ಯಾಂ ಕಂ ಸುಖಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ಮದಂತಿ | ಸ್ತುವಂತಿ | ಹಿ ಯಸ್ಮಾ-
ದದ್ರೀ ಶಕ್ತೃನಾದೃಣಂತೌ ಹಿಂಸಂತೌ ವಿದಾರಯಂತೌ ತಾವಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಧಿಷಣಾಯಾಃ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಉಪಸ್ಥ
ಉಪಸ್ಥಾನೇ ಸಮೀಪೇ ಭವತಃ | ತಸ್ಮಾತ್ತತ್ಪ್ರಾನ್ವಿಧ್ಯಾಯ ಸ್ತುವಂತೀತಿ ಭಾವಃ | ಯದ್ವಾ ನಿಸಾತಾ-
ನಾಮನೇಕಾರ್ಥತ್ವಾತ್ ಹಿಶಬ್ದೋ ಯದೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದಾ ತಾವಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಉದ್ದಿಶ್ಯಾದ್ರೀ ಅಭಿಷವ-

ಸಾಧನಭೂತಾ ಗ್ರಾಹಣೋ ಧಿಷಣಾಯಾ ಉಪಸ್ಥೇ | ಧಿಷಣಾಧಿಷವಣಚರ್ಮ | ತಸ್ಯೋಪರಿಷ್ಠಾದಿಂದ್ರಾ-
ಗ್ನೈರ್ಧಂ ಸೋಮಮಭಿಷುಣ್ವಂತಿ | ತದಾ ತದಾ ಯಜಮಾನಾ ಸ್ತುವಂತೀತಿ ಯೋಜನೀಯಂ || ಭೇದ್ಯ |
ಭಿದಿರ್ ದ್ವೈಧೀಕರಣೇ | ಲಜ್ಞ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ಭಂವಸ್ಯುಭಯೇಭೇತ್ಯಾರ್ಥ-
ಧಾತುಕತ್ವೇನ ಜ್ಞತ್ವಾಭಾವಾಲ್ಪಘೋಷಧಗುಣಃ | ನ ಮಾಜ್ಯೋಗೇ ಇತ್ಯದಭಾವಃ | ರಶ್ಮೀನ್ | ದೀರ್ಘಾ-
ದಟಿ ಸಮಾನಸಾದ ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ನಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ವಂ | ಅತ್ರಾನುನಾಸಿಕಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ತು ವೇತೀ-
ಕಾರಃ ಸಾನುನಾಸಿಕಃ | ನಾಧಮಾನಾಃ | ಣಾದ್ಯ ಯಾಚ್ಛಾಯಾಂ | ಪಿತ್ಯಣಾಂ | ನಾಮನ್ಯತರಸ್ಯಾಮಿತಿ
ನಾಮ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮದಂತಿ | ಮದಿ ಸ್ತುತೌ | ಅಗಮಾನುಶಾಸನಸ್ಯಾನಿತ್ಯತ್ವಾನ್ನಮಭಾವಃ |
ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ರಶ್ಮೀನ್—ರಜ್ಜುವಿನಂತೆ ಅತಿ ದೀರ್ಘವಾದುದೂ ಮತ್ತು ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದುದೂ ಆದ ನಮ್ಮ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿ
ಗಳ ಸಂತತಿಗಳನ್ನು | ಮಾ ಚ್ಛೇದ್ಯ—ನಾವು ತುಂಡುಮಾಡಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ನಿಂತುಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡುವವರಾಗಿ ಆಗ
ದಿರಲಿ ಎಂಬ ಉದ್ದಿಷ್ಟದಿಂದ | ನಾಧಮಾನಾಃ—(ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳಿಂದ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಸಂತತಿಯನ್ನು) ಪ್ರಾರ್ಥಿಸು
ವವರಾಗಿ (ಅನಂತರ) | ಪಿತ್ಯಣಾಂ—ಪಿತೃಗಳ | ಶಕ್ತೀಃ—ಶಕ್ತ್ಯುತ್ಪಾದಕರಾದ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು |
ಅನುಯಚ್ಛೇಮಾನಾಃ—ಅವರವರ ಕ್ರಮದಂತೆ ಪಡೆಯುತ್ತಾ | ವೃಷಣಃ—ಪುತ್ರೋತ್ಪಾದನ ಸಮರ್ಥರೂ,
ಸಪತ್ನೀಕರೂ ಆದ ಯಜಮಾನರು | ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಭ್ಯಾಂ—ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳಿಂದ | ಕಂ—ಸುಖವು ಲಭಿಸುವಂತೆ |
ಮದಂತಿ—(ಅವರನ್ನು) ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. | ಹಿ—ಆದುದರಿಂದಲೇ | ಅದ್ರೀ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೀಳಿಹಾಕಿ ನಾಶ
ಮಾಡುವ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು | ಧಿಷಣಾಯಾಃ—(ಯಜಮಾನರ) ಸ್ತೋತ್ರದ | ಉಪಸ್ಥೇ—ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ
(ಇರುತ್ತಾರೆ).

ಭಾವಾರ್ಥ

ರಜ್ಜುವಿನಂತೆ ದೀರ್ಘವಾದುದೂ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದುದೂ ಆದ ನಮ್ಮ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳ ಸಂತತಿಗಳನ್ನು
ಅಲ್ಲಿಯೇ ನಾವು ವಿಚ್ಛಿನ್ನ ಗಳಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವವರಾಗಬೇಡ "ಎಂಬ ಉದ್ದಿಷ್ಟದಿಂದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳಿಂದ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನ
ವಾದ ಸಂತತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ, ಅನಂತರ ಪಿತೃಗಳ ಶಕ್ತ್ಯುತ್ಪಾದಕರಾದ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಅವರವರ
ಕ್ರಮದಂತೆ ಪಡೆಯುತ್ತಾ ಪುತ್ರೋತ್ಪಾದನ ಸಮರ್ಥರೂ, ಸಪತ್ನೀಕರೂ ಆದ ಯಜಮಾನರು ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳಿಂದ
ತಮಗೆ ಸುಖವು ಲಭಿಸುವಂತೆ ಅವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತರಾಗಿ ಶತ್ರುನಾಶಕ
ರಾದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಯಜಮಾನರ ಸ್ತೋತ್ರದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Never may we cut off the long line (of posterity); thus soliciting
and asking for descendants endowed with the vigour of their progenitors, the
(worshippers), begetting children, praise Indra and Agni for their happiness,
and they two, destroyers of foes, are nigh (to hear this adoration).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ರಶ್ಮೀನ್—ಕಿರಣ, ಹಗ್ಗ, ಕಡಿನಾಣ ಮುಂತಾದ ಅರ್ಥಗಳಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ರಶ್ಮಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಗ್ಗವೆಂದರ್ಥ. ರಜ್ಜುವಿನಂತೆ ದೀರ್ಘವಾದುದೂ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದುದೂ ಆದ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿ ಸಂತತಿಗಳು ಮಾ ಛೇದ್ಯ—ತುಂಡಾಗಿ ನಿಂತುಹೋಗುವಂತೆ ಆಗಬೇಡ ಎಂಬುದಾಗಿ,

ಸಾಧಮಾನಾಃ—ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವವರಾಗಿ (ನಿ. ೪-೩).

ಅನುಯಚ್ಛಮಾನಾಃ—ಅನುಕ್ರಮೇಣ ನಿಯತಾನ್ ಕುರ್ವಂತಃ ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಅನು ಬದ್ಧಂತಃ ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ಯಾದಿಕರ್ಮಸಂತಾನಾವಿಚ್ಛೇದಾರ್ಥಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ಎಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಎರಡು ವಿಧವಾದ ವಿನರಣೆಗೂ ಸಹ ಅನುಸೂತವಾದ ಸಂತಾನವನ್ನು ಬೆಳೆಸುವವರಾಗಿ ಎಂದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇದೇ ಪದವು,

ಋತಸ್ಯ ರಶ್ಮಿಮನುಯಚ್ಛಮಾನಾ ಭದ್ರಂಭದ್ರಂ ಕೃತುಮಸ್ಮಾಸು ಧೇಹಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೩-೧೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಅನುಕೂಲೈನ ಪ್ರವರ್ತಮಾನಾ ಅನುಕೂಲಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸುವವಳಾಗಿ ಎಂದು ಉಪ ಸ್ಥನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪ್ರಸರಣವೆಂಬುದೇ ಭಾವವಾಗಿದೆ.

ಮದಂತಿ—ಮದತಿ ಎಂಬ ಪದವು ಅರ್ಚತಿಕರ್ಮಾನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೨೯) ಸಾಧಾರಣ ವಾಗಿ ಮದಂತಿ ಎಂಬ ಪದವು ಹೃಷ್ಯಂತಿ, ಹೃಷ್ವಾ ಭವಂತಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲೇ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸ್ತುವಂತಿ ಎಂಬರ್ಥವು ಅಪರೂಪವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಸ್ತುವಂತಿ, ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಅದ್ರೀ ಧಿಷಣಾಯಾಃ ಉಪಸ್ಥೇ—ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಸಾಯಣರು ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಅದ್ರೀ ಶತ್ರುನಾದ್ಯಣಂತಾ ಹಿಂಸಂತಾ ವಿದಾರಯಂತಾ ತಾವಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಧಿಷಣಾಯಾಃ ಸ್ತುತ್ಯಾಃ ಉಪಸ್ಥೇ ಉಪಸ್ಥಾನೇ ಸಮೀಪೇ ಭವತಃ | ತಸ್ಮಾತ್ತತ್ಸನ್ನಿಧ್ಯಾಯ ಸ್ತುವಂತೀತಿ ಭಾವಃ | ಅದ್ರೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೀಳುವ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು ಎಂದೂ, ಧಿಷಣಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತುತಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥ ಮಾಡಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು ಸ್ತೋತ್ರದ ಸಮೀಪದಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಒಂದು ಅರ್ಥವೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಯದಾ ತಾವಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಉದ್ದಿಶ್ಯ ಅದ್ರೀ ಅಭಿಷವಸಾಧನಭೂತಾ ಗ್ರಾನಾಣೋ ಧಿಷಣಾಯಾಃ ಉಪಸ್ಥೇ | ಧಿಷಣಾ ಅಭಿಷವಚಿರ್ಮ | ತಸ್ಮೋಪರಿಷ್ವಾದಿಂದ್ರಾಗ್ನೈರ್ಧಂ ಸೋಮಮಭಿಷು-ಣ್ಣಂತಿ | ತದಾ ತದಾ ಯಜಮಾನಾ ಸ್ತುವಂತೀತಿ ಯೋಜನೀಯಂ | ಅದ್ರೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಸಾಧನವಾದ ಕಲ್ಲುಗಳೆಂದೂ, ಧಿಷಣಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ತುಂಬುವ ಚೀಲವೆಂದೂ, ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವಾಗ ಯಜಮಾನರು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅದ್ರೀ—ಅದ್ರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಸೀಳುವುದು ಮತ್ತು ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲು ಎಂಬ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲದೇ ಇನ್ನೂ ಇತರ ಅರ್ಥಗಳೂ ಇವೆ.

ಇಂದ್ರೋ ದೀರ್ಘಾಯ ಚಕ್ಷಸ ಅ ಸೂರ್ಯಂ ರೋಹಯದ್ಧಿವಿ |

ವಿ ಗೋಭಿರದ್ರಿವೈರಯತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೭-೩)

ಪರಾವತಃ ಸುಮತಿಂ ಭಿಕ್ಷವಾಣಾ ನಿ ಸಿಂಧವಃ ಸಮಯಾ ಸಸ್ಪರದ್ರಿಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೭-೬)

ಉತ ಪನ್ಯಾ ರಥಾನಾಮದ್ರಿಂ ಭಿಂಜಂತ್ಯೋಜಸಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೫೨-೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪರ್ವತವೆಂದೂ,

ಮುಷಾಯದ್ವಿಷ್ಟಃ ಪಚಿತಂ ಸಹೀಯಾನ್ವಿಧ್ಯದ್ವರಾಹಂ ತಿರೋ ಅದ್ರಿಮಸ್ತಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೧-೭)

ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಮೇ ಮತಯಃ ಶಂ ಸುತಾಸಃ ಶುಷ್ಮ ಇಯರ್ತಿ ಪ್ರಭೃತೋ ಮೇ ಅದ್ರಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೫-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ವಜ್ರಾಯುಧವೆಂದೂ,

ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ಭಿನದೆದ್ರಿಂ ವಿದದ್ಗಾಃ ಸಮುಸ್ರಿಯಾಭಿರ್ವಾವಶಂತ ನರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೨-೩)

ವೀಳು ಚಿದ್ವಿಷ್ಟಾ ಪಿತರೋ ನ ಉಕ್ಥೈರದ್ರಿಂ ರುಜನ್ಸಂಗಿರಸೋ ರವೇಣ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೭೧-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಸುರನೆಂದೂ,

ಪ್ರಯದ್ರಭೇಷು ಪೃಷ್ಠತೀರಯುಗ್ಧೃಷಂ ನಾಜೇ ಅದ್ರಿಂ ಮರುತೋ ರಂಹಯಂತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೫-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಘವೆಂದೂ,

ಮಹಃ ಸ ರಾ ರಾಯ ಏಷತೇ ಪತಿರ್ದನ್ನಿನ ಇನಸ್ಯ ವಸುನಃ ಪದ ಆ |

ಉಪ ಧ್ರಜಂತಮದ್ರೆಯೋ ವಿಧನ್ನಿತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೯-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅದ್ರಿಗಳುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳುಳ್ಳ ಯಜಮಾನರೆಂದೂ ಹೀಗೆಯೇ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಅದ್ರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ವಜ್ರಾಯುಧ, ರಾಕ್ಷಸ, ಕಲ್ಲು, ಪರ್ವತ, ಮೇಘ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಾಗುವುದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ನಿರ್ವಚನಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಅದ್ವಿರಾಧ್ಯಾಣಾತ್ಯೇತೇನ | ಅಸಿ ವಾ ಆತ್ಮೇಃ ಸ್ಯಾತ್ |

(ನಿ. ೪. ೪)

ಸೀಳು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ದ್ವೈ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ತಿನ್ನು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಅದ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅದ್ವಿ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಪರ್ವತಾದಿಗಳನ್ನು ಸೀಳುವುದರಿಂದ ವಜ್ರಾಯುಧಕ್ಕೆ ಅದ್ವಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದರಂತೆಯೇ ಭಕ್ಷಕಃ ವಜ್ರಃ ಎಂದು ೧-೧೬೧-೪ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಅದ್ವಿ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯಿದೆ. ಮತ್ತು ಆತ್ತಾರಂ, ಅಸುರಂ, ಭಕ್ಷಕಂ ಪಣಿಂ ಎಂದೂ ಸಹ ೧-೬೨-೩, ೧-೭೧-೧ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವಾಗ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಯಾದಿದ್ರ ಚಿತ್ರ ಮೇಹನಾಸ್ತಿ ತ್ವಾದಾತಮದ್ರಿವಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩೯.೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಯನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಅದ್ರಿವಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಜ್ರವನ್ ಇಂದ್ರ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆಯೇ,

ಪ್ರೈತೇ ವದಂತು ಪ್ರ ವಯಂ ವದಾಮ ಗ್ರಾವಭ್ಯೋ ವಾಚಿಂ ವದತಾ ವದದ್ವೈಃ |

ಯದದ್ರಯಃ ಪರ್ವತಾಃ ಸಾಕಮಾಶವಃ ಶ್ಲೋಕಂ ಘೋಷಂ ಭರಭೇಂದ್ರಾಯ ಸೋಮಿನಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೪.-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಯನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಅವ್ರಯಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆದರಣೀಯಾಃ (ನಿ. ೯-೯) ದೈಧಾಃ, ಸೀಳಲ್ಪಡದಿರುವುದು; ದೃಢವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಾರ್ಹವಾದ ಪರ್ವತಗಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆ ಅದ್ವಿ ಶಬ್ದದ ಮೂಲಧಾತುವು ಅಥವಾ ಧಾತುಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅದ್ವೀ ಎಂದರೆ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೀಳಿಹಾಕತಕ್ಕ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೆಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಸೋಮರಸವನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ಧಿಷಣಾಯಾಃ—ಧಿಷಣಾ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಾಚನಾಮಗಳೆಲ್ಲೂ (ನಿ. ೨-೨೩) ಮತ್ತು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀನಾಮಗಳೆಲ್ಲೂ (ನಿ. ೩-೨೧) ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಋ. ಸಂ. ೨-೩೭-೩ನೇ ಋಕ್ಯನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಧಿಷ್ಣಾಂಧಿಷ್ಣೋಃ ಧಿಷಣೋಃ ಧಿಷಣಾಭವಃ ಧಿಷಣಾ ವಾಗ್ಧಿಷೇರ್ಧಧಾತ್ಯೇರ್ಥೇ | ಧೀಸಾದಿನೀತಿ ವಾ | ಧೀಸಾನಿನೀತಿ ವಾ | (ಅರ್ಥವನ್ನು) ಹಿಡಿದಿರು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಧಿಷ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ವಾಕ್ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಪ್ರಸರಿಸು ಅಥವಾ ಸಂಪಾದಿಸು ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಧಿಷಣಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಾಕ್ ಎಂದರ್ಥ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಇತರ ಅರ್ಥಗಳೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅಪಶ್ಚ ಮಿತ್ರಂ ಧಿಷಣಾ ಚ ಸಾಧಸ್ತೇನಾ ಅಗ್ನಿಂ ಧಾರಯೆತ್ತವಿಣೋದಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೬-೧)

ಇಮಾಂ ತೇ ಧಿಯಂ ಪ್ರ ಭರೇ ಮಹೋ ಮಹೀಮಸ್ಯ ಸ್ತೋತ್ರೇ ಧಿಷಣಾ ಯತ್ತ ಅನಜೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೨-೧)

ಇತ್ಯಾದಿಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯ ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿ ಎಂದೂ

ಮಹಸ್ವರಭೋ ವರಿವೋ ಯಥಾ ನೋಽಸ್ಮೇ ಹ್ರಿಯಾಯ ಧಿಷಣೇ ಅನೇಹಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೫೦-೩)

ಸಮೀಚೀನೇ ಧಿಷಣೇ ವಿ ಸ್ವಭಾಯತಿ ವೃಷ್ಟಃ ಪೀತ್ವಾ ಮದ ಉಕ್ಥಾನಿ ಶಂಸತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೪-೮)

ಇತ್ಯಾದಿಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆಂದೂ, ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿ ಅಥವಾ ಸೋಮರಸವನ್ನು ತುಂಬುವ ಚರ್ಮಚೀಲವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಪಸ್ಥೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಉಪಗಮ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ದೇವಾ ನಾ ಯತ್ರ ತಿಷ್ಠಂತಿ ಸ ಉಪಸ್ಥೋ ಯಜ್ಞಃ | ದೇವತೆಗಳಾಗಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಾಗಲಿ ಸಮೀಪಿಸಿ ಬಂದು ನಿಲ್ಲುವುದರಿಂದ ಉಪಸ್ಥವೆಂದರೆ ಯಜ್ಞವೆಂದರ್ಥವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

||ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

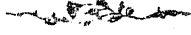
ಛೇದ್—ಛಿದಿರ್ ದ್ವೈಧೀಕರಣೇ. ಧಾತು. ಲಜ್ ಉತ್ತಮವುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಂ ಜಾತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಛಂದಸ್ಯಭಯಥಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಸಿಗೆ ಅರ್ಥಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಾತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಮಾಜ್ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನ ಮಾಜ್ಯೋಗೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಶ್ಮೀನ್—ಇದಕ್ಕೆ ಇತಿ ಎಂಬುದು ಪರನಾದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಪಾದೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಅತ್ರಾನುನಾಸಿಕಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ತು ನಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುತ್ವದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಾಥಮಾನಾಃ—ನಾಥ್ಯ ಯಾಚ್ಛಾ ಯಾಮ್. ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಶಾನ್‌ಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶವ್‌ವಿಕರಣ. ಅನೇ ಮುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಂತಾಂಗೆ ಮುಕಾಗಮ. ಅದುಪ ದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತನಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಪಿತ್ವಣಾಮ್—ನಾಮಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜಂತಾಂಗೆ ದೀರ್ಘ. ನಾಮ- ನೈತರಸ್ಯಾಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಾಮಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಋಕಾರದ ಪರ ದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ.

ಮದಂತಿ—ಮದಿ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಇದಿತ್ತಾದರೂ ಅಗಮಾನುಶಾಸನಮನಿತ್ಯಮ್—ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ—(ಪಾ ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯುನಾಭ್ಯಾಂ ದೇವೀ ಧಿಷಣಾ ಮದಾಯೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಸೋಮಂ
ಮುಶತೀ ಸುನೋತಿ |

ತಾವತ್ತ್ವಿನಾ ಭದ್ರಹಸ್ತಾ ಸುಪಾಣೀ ಆ ಧಾವತಂ ಮಧುನಾ
ಪೃಂಕ್ತಮಪ್ಸು || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯುನಾಭ್ಯಾಂ | ದೇವೀ | ಧಿಷಣಾ | ಮದಾಯ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತಿ | ಸೋ
ಮಂ | ಮುಶತೀ | ಸುನೋತಿ |

ತೌ | ಅತ್ತ್ವಿನಾ | ಭದ್ರಹಸ್ತಾ | ಸುಪಾಣೀ ಇತಿ ಸುಪಾಣೀ | ಆ | ಧಾವ-
ತಂ | ಮಧುನಾ | ಪೃಂಕ್ತಂ | ಅಪ್ಸು ಸು || ೪ ||

ಸಾಯಾಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಯುನಾಭ್ಯಾಂ ಮದಾಯ ಯವಯೋರ್ಹರ್ಷಾರ್ಷಾಯ ದೇವೀ ದ್ಯೋತ-
ಮಾನೋಶತೀ ಯುನಾಂ ಕಾಮಯಮಾನಾ ಧಿಷಣಾ ಮಂತ್ರರೂಪಾ ವಾಕ್ ಸೋಮಮಭಿಷುಣೋತಿ |

ಯದ್ವಾ | ಧಿಷಣಾಧಿಷವಣಿಚರ್ಮ | ದ್ಯೋತಮಾನಂ ತದ್ಭವಯೋರ್ಮದಂ ಕಾಮಯಮಾನಂ ಸತ್ಸೋ-
ಮಮುಭಿಷುಣೋತಿ | ಗ್ರಾವಭಿಃ ಸ್ವಸ್ಥಿನ್ನ ಭಿಷವಾತ್ಸ್ರಾಭಿಷವಕರ್ತೃತ್ವಂ | ಅಶ್ವಿನಾಶ್ವವಂತೌ ಭದ್ರಹಸ್ತಾ
ಶೋಭನದೋದ್ಧಂಡೌ ಸುಪಾಣೀ | ಮಣಿಬಂಧಾದೂರ್ಧ್ವಭಾಗಃ ಪಾಣಿಃ | ಶೋಭನಪಾಣೀ ಏವಂ-
ಭೂತೌ ಹೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ತೌ ಯುನಾಮಾ ಧಾವತಂ | ಶೀಘ್ರಮಾಗಚ್ಛತಂ | ಅಗತ್ಯ ಚಾಪ್ಸದಕೇಷು
ವರ್ತಮಾನೇನ ಮಧುನಾ ಮಾಧುರ್ಯೋಪೇತೇನ ಸಾರಾಂಶೇನ ಸೃಂಕ್ತಂ | ಅಸ್ತದೀಯಂ ಸೋಮಂ
ಸಂಯೋಜಯತಂ | ಯದ್ವಾ | ಅಪ್ಸು ವಸತೀವರೀಷು ಮಧುನಾ ಮಾಧುರ್ಯಂ ಸಂಯೋಜಯತಂ |
ವಿಭಕ್ತಿವ್ಯತ್ಯಯಃ || ಯುನಾಭ್ಯಾಂ | ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥೇ ಚತುರ್ಥೀ | ಉಶತೀ | ವಶ ಕಾಂತೌ | ಅದಾದಿತ್ಯಾ-
ಚ್ಛಪೋ ಲುಕ್ | ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಉಗಿತಶ್ಚೇತಿ ಜ್ಞೇಷ್ | ಶತುರನುಮ ಇತಿ ನದ್ಯಾ
ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸೃಂಕ್ತಂ | ಪೃಚೀ ಸಂಪರ್ಕೇ | ರೌಧಾದಿಕಃ | ಲೋಟಿ ಧಸಸ್ತಂ | ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ |
ಅನುಸ್ವಾರಪರಸವರ್ಣಾಃ | ನ ಚಾಚಃ ಪರಸ್ಥಿನ್ನಿತ್ಯಲ್ಲೋಪಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿವತ್ತ್ವಂ ನ ಪದಾಂತೇತ್ಯಾದಿನಾ
ನಿಷೇಧಾತ್ ||

ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥ

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ— ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ಯುನಾಭ್ಯಾಂ— ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ | ಮದಾಯ ಹರ್ಷಕ್ಕಾಗಿ |
(ಸಂತೋಷಾರ್ಥವಾಗಿ) ದೇವೀ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದೂ | ಉಶತೀ—(ನಿಮ್ಮಸಾನ್ನಿಧ್ಯವನ್ನು) ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದೂ
ಆದ | ಧಿಷಣಾ—ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯ ಅಥವಾ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಚರ್ಮ ಪಾತ್ರೆಯು | ಸೋಮಂ-
ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಸುನೋತಿ—ಹಿಂಡಿ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತದೆ | ಅಶ್ವಿನಾ—ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಉಳ್ಳವರೂ | ಭದ್ರಹಸ್ತಾ-
ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ತೋಳುಗಳುಳ್ಳವರೂ | ಸುಪಾಣೀ—ಮನೋಹರವಾದ ಕೈಗಳುಳ್ಳವರೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ
ತೌ—ನೀವಿಬ್ಬರೂ | ಅ ಧಾವತಂ—ಶ್ರೀಘ್ರವಾಗಿ ಬನ್ನಿರಿ (ಬಂದನಂತರ) | ಅಪ್ಸು—(ಸೋಮಯಜ್ಞದ ಹಿಂದಿನ
ದಿನ ತಂದು ಶೇಖರಿಸಿರುವ) ನೀರುಗಳಲ್ಲಿರುವ | ಮಾಧುನಾ—ಮಾಧುರ್ಯದೊಂದಿಗೆ | ಸೃಂಕ್ತಂ—(ನಮ್ಮ) ಸೋಮ
ರಸವನ್ನು (ಸೇರಿಸಿರಿ).

|| ಭಾನಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದೂ,
ನಿಮ್ಮ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯವನ್ನು ಪೇಕ್ಷಿಸುವುದೂ ಆದ ನಮ್ಮ ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯ ನಿಮಗೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ
ಅರ್ಪಿಸುತ್ತದೆ. ಕುದುರೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿರುವವರೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ತೋಳುಗಳುಳ್ಳವರೂ, ಮನೋಹರವಾದ
ಕೈಗಳುಳ್ಳವರೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಬನ್ನಿರಿ. ಅನಂತರ ನಾವು
ಸೋಮಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಶೇಖರಿಸಿರುವ ನೀರುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮಾಧುರ್ಯದೊಂದಿಗೆ ನಮ್ಮ ಸೋಮರಸದ ಮಾಧುರ್ಯವನ್ನು
ಸೇರಿಸಿರಿ.

English Translation

The sacred prayer, desiring your presence, offers to you both, Indra and Agni, for your exhilaration, the Soma libation ; do you two, who have

horses, handsome arms, and graceful hands, come quickly and mix (the libation) with sweetness in the waters.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು.

ದೇವೀ ಧಿಷಣಾ—ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ನಂತೆಯೇ ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಧಿಷಣಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ದ್ಯೋತಮಾನಾ ಮಂತ್ರರೂಪಾ ವಾಕ್ ಎಂದು ಒಂದರ್ಥವೂ, ದ್ಯೋತಮಾನಂ ಧಿಷಣಚರ್ಮ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವೂ ಆಗಬಹುದು.

ಅಶ್ವಿನಾ—ಅಶ್ವವಂತಾ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕುದುರೆಯುಳ್ಳವರು. ಇಂದ್ರಾಕ್ಷಿಗಳ ಅಶ್ವಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿಯೂ, ಪ್ರಬಲವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದವಾಗಿಯೂ ಇರತಕ್ಕವೆಂದು ಅನೇಕಕಡೆ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಂದ್ರನ ರಥವನ್ನೂ ಅಶ್ವಗಳನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಭಾವವನ್ನೂ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ವರ್ಣಿಸುತ್ತವೆ.

ಅ ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಹರಿಭ್ಯಾಮಿಂದ್ರ ಯಾಹ್ಯಾ ಚತುರ್ಭಿರಾ ಷಡ್ಭಿರ್ದೂಯಮಾನಃ |
ಅಷ್ಟಾಭಿರ್ದಶಭಿಃ ಸೋಮಪೇಯಮಯಂ ಸುತಃ ಸುಮಖ ಮಾ ಮೃಧಸ್ತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೮-೪)

ಅ ವಿಂಶತ್ಯಾ ತ್ರಿಂಶತಾ ಯಾಹ್ಯರ್ವಾಜಾ ಚತ್ವಾರಿಂಶತಾ ಹರಿಭಿರ್ಯುಜಾನಃ |
ಅ ಪಂಚಾಶತಾ ಸುರಥೇಭಿರಿಂದ್ರಾಷಸ್ವಾಃ ಸಪ್ತತ್ಯಾ ಸೋಮಪೇಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮-೫)

ಅಶೀತ್ಯಾ ನವತ್ಯಾ ಯಾಹ್ಯರ್ವಾಜಾ ಶತೇನ ಹರಿಭಿರುಹ್ಯಮಾನಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೮-೬)

ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಋಕ್ನುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಅಶ್ವಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಎರಡರಿಂದ ಸಹಸ್ರ ಸಂಖ್ಯೆಗಳವರೆಗೂ ಇರುವುದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ೮-೧-೯ ; ೪-೪೬-೩ ; ೮-೧-೨೪ ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಈ ಸಂಖ್ಯೆಗಳು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ,

ಅ ಮಂದ್ರೈರಿಂದ್ರ ಹರಿಭಿರಾಹಿ ಮಯೂರರೋಮುಭಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪೫-೧)

ಅ ತ್ವಾ ರಥೇ ಹಿರಣ್ಯಯೇ ಹರೀ ಮಯೂರಶೇಷ್ಯಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧-೨೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ನುಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಇಂದ್ರನ ಕುದುರೆಗಳ ರೋಮಗಳೂ ಪುಚ್ಚಗಳೂ ನವಿಲಿನಗರಿಗೆ ಹೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಮತ್ತು ಹೀಗೆಯೇ,

ಘೃತಸೃಷ್ಟಾ ಮನೋಯುಜೋ ಯೇ ತ್ವಾ ವಹಂತಿ ವಹ್ನಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪-೬)

ಯದಯುಕ್ತಾ ಅರುಷಾ ರೋಹಿತಾ ರಥೇ ನಾತಜೂತಾ ವೃಷಭಸ್ಯೇವ ತೇ ರವಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೪-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಕುದುರೆಗಳೂ, ಅವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವೂ ವೇಗವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಅಶ್ವಿನಾ ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ.

ಭದ್ರಹಸ್ತಾ, ಸುಸಾಣೇ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ತೋಳುಗಳುಳ್ಳವರು ಮತ್ತು ಉತ್ತಮವಾದ ಅಂಗೈಗಳುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥ.

ಅ ಧೂರ್ವಸ್ಯೈ ದಧಾತಾಶ್ವಾನಿಂದ್ರೋ ನ ವಜ್ರೀ ಹಿರಣ್ಯಬಾಹುಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೩೪-೪)

ಬೃಹದುಕ್ತಂ ಹನಾಮಹೇ ಸೃಪ್ರಕರಸ್ಸ ಮೂತಯೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೩೨-೧೦)

ಎಂಬವೇ ಮುಂತಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅವರ ಬಾಹುಗಳ ಮತ್ತು ಹಸ್ತಗಳ ವರ್ಣನೆಗಳು ಬಹುವಾಗಿವೆ. ಆ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ಪೃಜ್ಞಮಪ್ನು—ವಸತೀವರಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಹಿಂದಿನ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ನಾನಾ ತೀರ್ಥಗಳಿಂದ ಸಂಭೃತಗಳಾಗಿ ಶೇಖರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಉದಕಗಳ ಮಾಧುರ್ಯದೊಡನೆ ಈ ಸೋಮರಸವೂ ಸೇರಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಮಾಧುರ್ಯವನ್ನೂ ಸೌಗಂಧ್ಯವನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿಸಲಿ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯ

ಯೇನಾಭ್ಯಾಮ್—ಯುಷ್ಮದ್‌ಶಬ್ದ. ಚತುರ್ಥೀದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥೀ ಬಂದಿದೆ.

ಉಶತೀ—ನಶ ಕಾಂತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಿ ಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ—(ಅ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಉಕ್. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜುದ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಗೃಹಿಜ್ಯಾವಯಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಉಶತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾನುಮಾದಿದಾಗ ಉಗಿತಶ್ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್. ನುಮಾರಹಿತವಾದ ಶತ್ಯವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ನದೀ ಬಂದುದರಿಂದ (ಈ) ಶತುರನುಮೋನದ್ಯಜಾದೀ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನದೀಗೆ (ಈಕಾರಕ್ಕೆ) ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುನೋತಿ—ಸುಜ್ ಅಭಿಷವೇ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ

ಅಶ್ವಿನಾ—ದ್ವಿವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಹೀಗೆಯೇ ಮುಂದಿನ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ

ಧಾವತಮ್—ಧಾವು ಗತಿಸುದ್ದಿಃ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೃಚ್ಛಮ್—ಪೃಚೀ ಸಂಪರ್ಕೇ ಧಾತು. ರುಧಾದಿ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಧಸ್ ಬಂದಾಗ ಲೋಟೋ ಲಜ್ಜತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ಜದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ತಸ್ಯಾಫಸ್ಯಾಫ —(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ತನಾದೇಶ. ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಮ್ ವಿಕರಣ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜಾತ್ವಾತಿದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಉಳಿದಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯಝಲಿ— ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ. ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸವರ್ಣ. ಚೋಃ ಕುಃ— ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಇಲ್ಲಿ ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ ಪೂರ್ವವಿಧಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ವಿಕರಣಾಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದುದರಿಂದ ಅದರ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯಮಾಡುವುದ ರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿನವದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ನ ಪದಾಂತ—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೮) ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸವರ್ಣಾನುಸ್ವಾರ ವಿಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿನವದ್ಭಾವ ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಬರಲು ದೋಷವಿಲ್ಲ.

ಅಪ್ಪು—ಊಡಿಡಂ ಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯುವಾಮಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ವಸುನೋ ವಿಭಾಗೇ ತವಸ್ತಮಾ ಶುಶ್ರವ

ವೃತ್ರಹತೈಃ |

ತಾವಾಸದ್ಯಾ ಬರ್ಹಿಷಿ ಯಜ್ಞೇ ಅಸ್ಮಿನ್ ಚರ್ಷಣೀ ಮಾದ-

ಯೇಧಾಂ ಸುತಸ್ಯ || ೫ ||

VOLUME 8

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಯು॒ವಾಂ । ಇ॒ಂದ್ರಾ॒ಗ್ನೀ ಇ॒ತಿ । ವ॒ಸು॒ನಃ । ವಿ॒ಭಾಗೇ॑ । ತ॒ವಃ॑ ತ॒ಮಾ ।

ಶು॒ಶ್ರ॒ವಃ । ವೃ॒ತ್ರ॒ಹತ್ಯೇ॑ ।

ತೌ । ಆ॒ಸ॒ದ್ಯಃ । ಬ॒ರ್ಹಿ॒ಷಿ । ಯ॒ಜ್ಞೇ॑ । ಅ॒ಸ್ಮಿನ್ । ಪ್ರ॒ಚ॒ರ್ಷಣೇ॑ ಇ॒ತಿ ।

ಮಾ॒ದಯೇ॑ಥಾಂ । ಸು॒ತಸ್ಯ॑ । ॥ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ವಸುನೋ ಧನಸ್ಯ ವಿಭಾಗೇ ಸ್ತೋತ್ರಭೋಗ ದಾತುಂ ವಿಭಜನೇ ತಾತ್ಪರ್ಯೇಣ ವರ್ತಮಾನೌ ಯುವಾಂ ವೃತ್ರಹತ್ಯೇ ವೃತ್ರಸ್ಯಾಸುರಸ್ಯ ಹನನೇ ತವಸ್ತಮಾತಿಶಯೇನ ಬಲಿನೌ ಪ್ರವೃದ್ಧ- ತಮೌ ವಾ ಶುಶ್ರವಃ | ಅಶ್ರಾವಂ | ಹೇ ಚರ್ಷಣೇ ಸರ್ವಸ್ಯ ದ್ರಷ್ಟಾರಾವಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ತೌ ಯುವಾಮಸ್ಮ- ದೀಯೇತ್ಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ ಬರ್ಹಿಷಿ ವೇದ್ಯಾಮಾಸ್ತೀರ್ಣೇ ದರ್ಭ ಆಸದ್ಯೋಪವಿಶ್ಯ ಸುತಸ್ಯಾಭಿಷುತಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಸಾನೇನ ಪ್ರ ಮಾದಯೇಥಾಂ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ತ್ರಸ್ತಾ ಭವತಂ || ವಿಭಾಗೇ | ಭಜ ಸೇವಾ- ಯಾಂ | ಭಾವೇ ಘೃಣಾ | ಚರ್ಚೋಃ ಕು ಘಿಣ್ಯತೋರಿತಿ ಕುತ್ವಂ | ಧಾಧಾದಿನೋತ್ತರಪದಾಂತೋದಾ- ತ್ತತ್ವಂ | ತವಸ್ತಮಾ | ತವ ಇತಿ ಬಲನಾಮ | ಲುಪ್ತಮತ್ಪರ್ಥೀಯಾದೇತಸ್ಮಾದಾತಿಶಾಯನಿಕಸ್ತಮುಷ್ | ಯದ್ವಾ | ತವತಿವ್ಯರ್ಥ್ಯರ್ಥಃ | ಸೌತ್ರೋ ಧಾತುಃ | ತಸ್ಮಾದೌಣಾದಿಕಃ ಕರ್ತರ್ಯಸಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ನಿಭಕ್ತೇಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘತ್ವಂ | ವೃತ್ರಹತ್ಯೇ | ಹನಸ್ತ ಚೇತಿ ಹಂತೇರ್ಭಾವೇ ಕೃಪ್ | ತನ್ನಿ ಯೋಗೇನ ತಕಾರಾಂತಾದೇಶಶ್ಚ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ | ವಸುನಃ—ಧನದ | ವಿಭಾಗೇ—(ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ) ಹಂಚಿಕೆ ಗಾಗಿ (ಇರತಕ್ಕ) | ಯುವಾಂ—ನೀವಿಬ್ಬರೂ | ವೃತ್ರಹತ್ಯೇ—ವೃತ್ರಾಸುರನ ನಾಶಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ | ತವಸ್ತಮಾ— ಅತ್ಯಂತ ಬಲಶಾಲಿಗಳೆಂದು | ಶುಶ್ರವಃ—(ನಾನು) ಕೇಳಿದ್ದೇನೆ | ಚರ್ಷಣೇ—ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡಲು ಶಕ್ತರಾದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ | ತೌ—ನೀವಿಬ್ಬರೂ | ಅಸ್ಮಿನ್ ಯಜ್ಞೇ—ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ಬರ್ಹಿಷಿ—ದರ್ಭಾಸನಗಳಲ್ಲಿ | ಆ ಸದ್ಯ—ಕುಳಿತುಕೊಂಡು | ಸುತಸ್ಯ—ಹಿಂಡಿರುವ ಸೋಮರಸದ (ಪಾನದಿಂದ) | ಪ್ರಮಾದಯೇಥಾಂ — ಅತಿಶಯವಾಗಿ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರಿ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಧನವನ್ನು ಹಂಚುವಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಎದುರಿಗೇ ಇದ್ದು ವೃತ್ರಾಸುರನ ನಾಶಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥರೆಂಬುದಾಗಿ ನಾನು ಕೇಳಿದ್ದೇನೆ. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡಲು ಶಕ್ತರಾದ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಕ್ಷಿಗಳೇ, ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಈ ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ದರ್ಭಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ನಾವು ಹಿಂಡಿರುವ ಸೋಮರಸದ ಪಾನದಿಂದ ಅತಿಶಯವಾದ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರಿ.

English Translation

I have heard, (when you were present) at the division of the treasure (among the worshippers), that you two, Indra and Agni, were most vigorous in the destruction of Vritra : beholders of all things, seated at this sacrifice upon the sacred grass, be exhilarated, (by drinking of the effused libation).

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಇಂದ್ರಾಕ್ಷಿಗಳು ಪೃಥಿವೀ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ (ಸಕಲ ಧನಕ್ಕೂ ನಿಧಿಗಳು.) ತೇಜೋರೂಪವಾದುದೂ, ವೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದುದೂ, ಸಸ್ಯರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಸಕಲ ಧನಗಳಿಗೂ ತಡೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ವಿಘ್ನವನ್ನುಂಟು ಮಾಡತಕ್ಕ ಸಕಲ ಅಸುರರನ್ನು ಇಬ್ಬರೂ ಸೇರಿಕೊಂಡು ನಾಶಮಾಡಿ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆ ಒದಗಿಸುವವರಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿದೆ.

ಇಂದ್ರಾಕ್ಷೀ ಯುವೋರಪಿ ವಸು ದಿವ್ಯಾಽನಿ ಪಾರ್ಥಿವಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೨೯-೯)

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತಿಗೂ ಒಡೆಯರಾದ ಇವರು,

ತಾ ಯೋಧಿಷ್ಟಮಭಿ ಗಾ ಇಂದ್ರ ನೊನಮಸಃ ಸ್ವರುಷಸೋ ಅಗ್ನಿ ಊಲ್ಘಾಃ |

ದಿಶಃ ಸ್ವರುಷಸ ಇಂದ್ರ ಚಿತ್ರಾ ಅಪೋ ಗಾ ಅಗ್ನೀ ಯುವಸೇ ನಿಯುತ್ವಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೬೦-೨)

ಹತೋ ವೃತ್ರಾಣ್ಯಾರ್ಯಾ ಹತೋ ದಾಸಾನಿ ಸತ್ತೇತಿ |

ಹತೋ ನಿಶ್ವಾ ಅಪ ದ್ವಿಷಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೬೦-೬)

ಎಂಬಿವೇ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿರುವಂತೆ ಸಕಲವಿಧವಾದ ಅಸುರರನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹಂಚಿದರು ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ತವಸ್ತಮಾ—ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ, ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಮೀರಿದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರು. ಇವರ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಯಸ್ಯ ದ್ವಿಬರ್ಹಸೋ ಬೃಹತ್ಸಹೋ ವಾಧಾರ ರೋದಸೀ |

ಗಿರೀರಜೌ ಅಸಃ ಸ್ವರ್ವೃಷತ್ಸನಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೫-೨)

ಎಂದು ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ

ದಿವಶ್ಚಿತ್ತೇ ಬೃಹತೋ ಜಾತನೇದೋ ವೈಶ್ವಾನರ ಪ್ರ ರಿರಿಚೇ ಮಹಿತ್ವಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೯-೫)

ಎಂದು ಆಗ್ನಿಯ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಆ ಅಂಶವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಚರ್ಷಣೇ—ಸರ್ವಸ್ಯ ದ್ರಷ್ಟಾರೌ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು ಸಕಲವನ್ನೂ ನೋಡತಕ್ಕವರು, ನೋಡಲು ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಮನುಷ್ಯನಾಮ ನಾ ಚರ್ಷಣೇಶಬ್ಧಃ (ನಿ. ೩-೭) ಮನುಷ್ಯಾಕಾರೌ ನಾ | ದ್ರಷ್ಟಾರೌ ನಾ ಸರ್ವಾರ್ಥಾನಾಂ | ಚರ್ಷಣೇಶಬ್ಧವು ಮನುಷ್ಯನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಾನವಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡತಕ್ಕವರು ಎಂದಾದರೂ ಆಗಬಹುದೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ತ್ವಂ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಜಗತಶ್ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಾಸಿ ಚಕ್ಷುಷಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೦೨-೧೨)

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಲೋಕದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸೆಂದೂ,

ಯೋ ವಿಶ್ವಾಭಿ ವಿಪಶ್ಯತಿ ಭುವನಾ ಸಂ ಚ ಪಶ್ಯತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೮೭-೪)

ಇತ್ಯಾದಿಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಆಗ್ನಿಯು ವಿಶ್ವವನ್ನೆಲ್ಲಾ ನೋಡಲು ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೆಂದೂ ಹೀಗೆಯೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು ವೀಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ತೇಜಸ್ಸಿಗೇ ಆಧಾರಗಳಾದ ಸಕಲ ತೇಜೋಮಂಡಲಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದರೆಂದೂ ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇಂತಹ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು ಸೋಮರಸದ ಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಬರಬೇಕೆಂದೂ, ದರ್ಭಾಸನಗಳಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂದೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಿಭಾಗೇ—ಭಜ ಸೇವಾಯಾಮ್. ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಘಂ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆತ ಉಪಧಾಯಾಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಚಜೋಃ ಕುಘ್ರಿಣ್ಯತೋಃ— ಎಂಬುದರಿಂದ ಘ್ರಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ (ಗಕಾರ) ಬರುತ್ತದೆ. ವಿ ಎಂಬುದರೊಡನೆ (ಗತಿ) ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಧಾಥಘ್ರಾಕ್ತಾ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತವಸ್ತಮಾ—ತವ ಎಂಬುದು ಬಲದ ಹೆಸರು. ತವಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ತವಸ್ವೀ. ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಮತ್ಪರ್ಥಿಯಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಂದಾಗ ಲುಪ್ತಮತ್ಪರ್ಥಕವಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅತಿಶಾಯಿನೇ- ತಮುಬಿಷ್ಣುನೌ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫ ೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಥವಾ ತವ ಎಂಬುದು ಧಾತು

ಇದು ವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಇದು ಸೂತ್ರನಾತ್ರನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಅಸಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದರ ಮೇಲೆ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಔ ಪರವಾದಾಗ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣದೀರ್ಘ.

ಶುಶ್ರವ—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ. ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇಲಾದೇಶ. ಇಲುತ್ತ್-
ನೋ ವಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಣಿತ್ವವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಆಚೆಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗುಣ. ಆವಾದೇಶ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ರಹತ್ಯೇ—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಛಾಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹನಸ್ತ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಪನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ. ವೃತ್ರಸ್ಯ ಹತ್ಯಂ ವೃತ್ರಹತ್ಯಂ ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ ಕೃತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದು ತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಸದ್ಯ—ಷದ್ ಲೈ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು. ಧಾತು. ಸಮಾಸೇನ ಇನ್ ಪೂರ್ವೇಕ್ರೋಢೀಲ್ಯಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೈಬಾದೇಶ. ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾದಯೇಥಾಮ್—ಮದ ತೃಪ್ತಿಯೋಗೇ. ಧಾತು. ಚುರಾದಿ. ನಿತ್ಯಾತ್ಮನೇಪದೇ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಆಧಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸತ್ಯಾಪಸಾತ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್. ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಆಯಾದೇಶ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಪ್ರ ಚರ್ಷಣಿಭ್ಯಃ ಪ್ರತನಾಹವೇಷು ಪ್ರ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ರಿರಿಚಾಥೇ
ದಿವಶ್ಚ |

ಪ್ರ ಸಿಂಧುಭ್ಯಃ ಪ್ರ ಗಿರಿಭ್ಯೋ ಮಹಿತ್ವಾ ಪ್ರೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ವಿಶ್ವಾ
ಭುವನಾತ್ಯನ್ಯಾ || ೬ ||

ಸದಪಾಠಃ

ಪ್ರ | ಚರ್ಷಣಿಃ ಭ್ಯಃ | ಪ್ರತನಾಹವೇಷು | ಪ್ರ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ | ರಿರಿಚಾಥೇ
ಇತಿ | ದಿವಃ | ಚ |

ಪ್ರ | ಸಿಂಧುಃ ಭ್ಯಃ | ಪ್ರ | ಗಿರಿಃ ಭ್ಯಃ | ಮಹಿಃ ತ್ವಾ | ಪ್ರ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ
ಇತಿ | ವಿಶ್ವಾ | ಭುವನಾ | ಅತಿ | ಅನ್ಯಾ || ೬ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಇಂದ್ರಾಗ್ನಸ್ಯ ಸರ್ವೋರ್ಹವಿಷಃ ಪ್ರ ಚರ್ಷಣಿಭ್ಯ ಇತ್ಯೇಷಾ ಯಾಜ್ಯಾ | ಪ್ರತನಾನಾಮಿತಿ
ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಪ್ರ ಚರ್ಷಣಿಭ್ಯಃ ಪ್ರತನಾಹವೇಷ್ವಾ ದೇವೋ ಯಾತು ಸವಿತಾ ಸುರತ್ನಃ | ಅ. ೩-೭ |
ಇತಿ ||

ಪ್ರತನಾಹವೇಷು ಪ್ರತನಾಸು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಮಾಹ್ವಾನೇಷು ಸತ್ಸು ಹೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ
ಆಗತವಂತಾ ಯುನಾಂ ಚರ್ಷಣಿಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋಽಸಿ ಮನುಷ್ಯೇಭ್ಯೋ ಮಹಿತ್ವಾ ಮಹತ್ತ್ವೇನ
ಪ್ರ ರಿರಿಚಾಥೇ | ಅತಿರಿಚ್ಯೇಥೇ | ಸರ್ವಾಧಿಕಾ ಭವಥ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತ್ರೋಪಸರ್ಗವಶಾದ್ಭಾತುಃ ಸ್ವಾಭಿ-
ಧೇಯವಿಸರೀತಮರ್ಥಮಾಚಕ್ಷೇ ಯಥಾ ಪ್ರಸ್ಮರಣಂ ಪ್ರಸ್ಥಾನಮಿತಿ | ತಥಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾ
ಭೂಮೇಶ್ವ ಪ್ರ ರಿರಿಚಾಥೇ | ಏವಂ ದ್ಯುಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯೋಽಸಿ | ಸಿಂಧವಃ ಸಂದ್ಯುನಶೀಲಾ ಅಪಃ | ಗಿರಯಃ
ಸರ್ವತಾಃ | ಅಪಿ ಚ ಹೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಜಾತಾನ್ಯನ್ಯೋಕ್ತವ್ಯತಿರಿಕ್ತಾನಿ
ಯಾನಿ ಸಂತಿ ತಾನ್ಯತಿತ್ಯ ಪ್ರ ರಿರಿಚಾಥೇ | ಅಧಿಕಾ ಭವಥಃ || ಪ್ರತನಾಹವೇಷು | ಪ್ರತನಾಸು ಹವಃ
ಪ್ರತನಾಹವಃ | ಹ್ವೇಇಶೋ ಭಾವೇನುಪಸರ್ಗಸ್ಯೇತ್ಯೇಷ್ | ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ
ಥಾಥಾದಿಸ್ವರಾಭಾವೇ ಕೃದುತ್ಪರಸದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ರಿರಿಚಾಥೇ | ರಿಚಿರ್ ವಿರೇಚನೇ | ಛಂದಸಿ
ಲುಜ್ಲಲಜ್ಲಲಿಟ ಇತಿ ವರ್ತಮಾನೇ ಲಿಟ್ | ಯದ್ವಾ | ಲಟ್ಯೇವ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಶ್ಲಃ |
ಮಹಿತ್ವಾ | ಮಹ ಪ್ರಾಜಾಯಾಂ | ಔಣಾದಿಕ ಇನ್ದ್ರತ್ಯಯಃ | ತಸ್ಯ ಭಾವೋ ಮಹಿತ್ವಂ | ಸುಪಾಂ
ಸುಲುಗಿತಿ ತ್ವೇಯಾಯಾಡಾದೇಶಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ | ಪ್ರತನಾಹವೇಷು—ಯುದ್ಧಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ನಿಮಗೆ
ಮೊರೆಯಿಡುತ್ತಿರುವಾಗ (ನೀವುಜೊತೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತಾ) | ಚರ್ಷಣಿ ಭ್ಯಃ—(ಸಕಲ) ಮಾನವರಿಗಿಂತಲೂ | ಮಹಿತ್ವಾ—
(ನಿಮ್ಮ) ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ | ಪ್ರ ರಿರಿಚಾಥೇ—ಮಾರಿಸಿ ಮೇಲಾಗಿರುತ್ತೀರಿ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ—(ವಿಸ್ತಾರವಾದ
ಪೃಥಿವಿಗಿಂತಲೂ) | ಪ್ರ (ರಿರಿಚಾಥೇ)—ಆತೀತವಾಗಿ (ಮೇಲಾಗಿರುತ್ತೀರಿ) | ದಿವಃ ಚ—ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ

(ಅಧಿಕರಾಗಿರುತ್ತೀರಿ) | ಸಿಂಧುಭೈಃ ಪ್ರ—ಪ್ರವಹಿಸುವ ನದಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಮೇಲಾಗಿರುತ್ತೀರಿ | ಗಿರಿಭೈಃ ಪ್ರ—
ಪರ್ವತಗಳನ್ನೂ ಮೀರಿಸಿರುತ್ತೀರಿ | ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾ ಪ್ರ—ಸಕಲ ಭೂತಜಾತಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕರಾಗಿರುತ್ತೀರಿ |
ಅನ್ಯಾ—ಉಳಿದ ಸಕಲ ದೊಡ್ಡವಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತಲೂ | ಅತಿ—ಹೆಚ್ಚು ಉತ್ಕೃಷ್ಟರಾಗಿರುತ್ತೀರಿ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಕ್ಷಿಗಳೇ, ಯುದ್ಧಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮ ಭಕ್ತರು ನಿಮಗೆ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಮೊರೆಯಿಡುವಾಗ ನೀವು ಬಂದು ಅವರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತೀರಿ. ಆಗ ನೀವು ನಿಮ್ಮ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ ಸಕಲಮಾನವರಿಗಿಂತಲೂ, ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ, ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ, ಪ್ರವಹಿಸುವ ನದಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ, ಪರ್ವತಗಳಿಗಿಂತಲೂ, ಸಕಲ ಭೂತಜಾತಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಮತ್ತು ಇನ್ನೂ ಉಳಿದ ಸಕಲ ದೊಡ್ಡವಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತಿಶಯವಾದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಮೀರಿಸಿ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೇಲಾಗಿರುತ್ತೀರಿ.

English Translation

Attending to the summons at the time of battle, you surpass all men (in magnitude) : you are vaster than the earth, than the sky, than the rivers, than the mountains ; you exceed all other existent things.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಂದ್ರಾಕ್ಷಿಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಪಶುಹೋಮದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಪ್ರ ಚರ್ಷಣಿಭೈಃ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಯಾಜ್ಞಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಪ್ರದಾನಾನಾಂ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರ ಚರ್ಷಣಿಭೈಃ ಪೃತನಾಹವೇಷ್ವಾ ದೇವೋ ಯಾತು ಸನಿತಾ ಸುರತ್ನೈಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೩-೨).

ಚರ್ಷಣಿಭೈಃ—ಚರ್ಷಣಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ದ್ರಷ್ಟಾ ಎಂಬ ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಮನುಷ್ಯ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮನುಷ್ಯ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಪದಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ಆ ಯಾಹಿ ಪೂರ್ವೀರತಿ ಚರ್ಷಣೀರಾ ಆರ್ಯ ಆಶಿಷ ಉಪ ನೋ ಹರಿಭ್ಯಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪೩-೨)

ವಿಶ್ವಾ ಯಶ್ವರ್ಷಣೀರಭ್ಯಾ ೩ ಸಾ ನಾಜೇಷು ಸಾಸಹತ್ |

(ಶ ಬ್ರಾ. ೫-೨೩-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಹತ್ತಾರು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರತಕ್ಕ ಚರ್ಷಣಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಮನುಷ್ಯರೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯ ೨ನೇ ಭಾಗದ 49ನೇ ಪುಟದಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ.

ಸಿಂಧುಭ್ಯಃ— ಸಿಂಧುಶಬ್ದವು ನದೀನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೨-೨೪) ಸಿಂಧುಃ ಸ್ತವಣಾತ್ (ನಿ. ೫-೨೭) ಪ್ರವಹಿಸುವುದರಿಂದ ಸಿಂಧು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನದಿಯೆಂದು, ಹೆಸರು. ಪ್ರವಾಹರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ರಶ್ಮಿಗಳೆಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಆಗಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ೧-೯೩-೫ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಿಂಧೂನ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಸ್ಯಂದನಾತ್ ಸಿಂಧವೋ ರಶ್ಮಯೇ ಇಹೋಚ್ಯಂತೇ | ಪ್ರವಹಿಸು ಅಥವಾ ಪ್ರಸರಿಸು ವುದರಿಂದ ರಶ್ಮಿಗಳಿಗೆ ಸಿಂಧುವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆಯೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ನದಿ ಅಥವಾ ಸಮುದ್ರ ಎಂದರ್ಥ. ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭಕ್ತರು ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತಿರುವಾಗ ಇಂದ್ರಾಕ್ಷಿಗಳ ಮಹತ್ವವು ಪೃಥ್ವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಸಿಂಧು, ಗಿರಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳೇ ಅಲ್ಲದೇ ಸಕಲ ಭುವನಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಮೀರಿಸಿತು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ, ಜಾತ ಆಪ್ತೋ ಭುವನಾನಿ ರೋದಸೀ ಅಗ್ನೇ ತಾ ವಿಶ್ವಾ ಪರಿಭೂರಸಿ ತ್ಮನಾ |

(ಮ. ಸಂ. ೩-೩-೧೦)

ದಿವ್ಯದಿಗ್ವೇ ಮಹಿನಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ವಚ್ಯಂತಾಂ ತೇ ವಹ್ನಯಃ ಸಪ್ತಚಿಹ್ವಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೬-೨).

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಮಹತ್ವವನ್ನೂ

ಪ್ರ ಮಾತ್ರಾಭೀ ರಿರಿಚೇ ರೋಚಮಾನಃ ಪ್ರ ದೇವೇಭಿರ್ವಿಶ್ವತೋ ಅಪ್ರತೀತಃ |

ಪ್ರ ಮಜ್ಮನಾ ದಿವ ಇಂದ್ರಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಪ್ರೋರೋರ್ಮಹೋ ಅಂತರಿಕ್ಷಾದ್ವ ಜೀಷೀ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೪೬-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಮಹತ್ವವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇಂದ್ರಾಕ್ಷಿಗಳ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಪೃತನಾಹವೇಷು— ಪೃತನಾಸು ಹವಃ ಪೃತನಾಹವಃ ಹ್ವೇಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾವೇನುಪಸರ್ಗಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೯-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರ ಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದಾಗ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಅಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ ಅವಾದೇಶ. ಹವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಧಾಧಾಘಾಇಕ್ತಾಚೆ— (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬಾರದಿರುವಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಪ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಹವ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ— ಉದಾತ್ತ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಜ್ ಬಂದು ಅದರ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ-ಯಜೋ ಹಲ್ ಪೂರ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಿರಿಚಾಢೇ—ರಿಚಿರ್ ವಿರೇಚನೇ. ಧಾತು. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥತೋರುವಾಗ ಭಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್ ಅಥವಾ ಲಟ್ ಬಂದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಶ್ಲು ಆದೇಶ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಆಧಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಿವಃ—ಊಡಿದಂ ಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಿಂಧುಭ್ಯಃ—ಸ್ಯಂದೂ ಪ್ರಸ್ರವಣೇ. ಧಾತು. ಸ್ಯಂದೇಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಧತ್ವ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಧಕಾರಾಂತಾದೇಶ.

ವಿಶ್ವಾ—ಭುವನಾ—ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಆದೇಶ ಬಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಶೇಶ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ. ಅನ್ಯಾ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ.

ಮಹಿತ್ವಾ—ಮಹಿ ಪೂಜಾಯಾಮ್. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕ ಇನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಹಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಹೇಃ ಭಾವಃ ಮಹಿತ್ವಮ್. ತಸ್ಯಭಾವಸ್ತುತಲೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ತ್ವತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಡಾದೇಶ. || ೬ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಆ ಭರತಂ ಶಿಕ್ಷತಂ ವಜ್ರಬಾಹೂ ಆಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಅವತಂ
ಶಚೀಭಿಃ ।

ಇಮೇ ನು ತೇ ರಶ್ಮಯಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಯೇಭಿಃ ಸಪಿತ್ವಂ ಪಿತ-
ರೋ ನ ಆಸನ್ || ೭ ||

ಶರಣಾಶ್ರಯ

ಆ | ಭರತಂ | ಶಿಕ್ಷತಂ | ವಜ್ರಬಾಹೂ ಇತಿ ವಜ್ರಬಾಹೂ | ಅಸ್ಮಾನ್ |

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತಿ | ಅನತಂ | ಶಚೀಭಿಃ |

ಇಮೇ | ನು | ತೇ | ರಶ್ಮಯಃ | ಸೂರ್ಯಸ್ಯ | ಯೇಭಿಃ | ಸಪಿತೃಂ | ಪಿತ-

ರಃ | ನಃ | ಆಸನ್ || ೭ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಏವ ಪಶಾನಾ ಭರತಮಿತ್ಯೇಷಾ ಪುರೋಡಾಶಸ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಾ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ |
ಆ ಭರತಂ ಶಿಕ್ಷತಂ ವಜ್ರಬಾಹೂ ಉಭಾ ವಾಮಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಆಹುವಧ್ಯೈಃ || ಅ. ೩-೭ | ಇತಿ ||

ಹೇ ವಜ್ರಬಾಹೂ ವಜ್ರಹಸ್ತಾವಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಆ ಭರತಂ | ಅಸ್ಮದರ್ಥಂ ಧನಮಾಹರತಂ | ಅಹುತ್ಯ
ಚ ಶಿಕ್ಷತಂ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ ದತ್ತಂ | ಶಿಕ್ಷತಿದರ್ಶನಕರ್ಮಾ | ಅಸಿ ಚಾಸ್ಮಾನನುಷ್ಠಾತ್ಮಾನ್ ಶಚೀಭಿಃ |
ಕರ್ಮನಾನ್ಮೃತತ್ | ಅತ್ತೀಯೈಃ ಕರ್ಮಭಿರವತಂ | ರಕ್ಷತಂ | ಕಿಂ ಚ ಸೂರ್ಯಾತ್ಮನ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಯೇಭೀ
ರಶ್ಮಿಭಿರ್ಯೈರರ್ಚಿಭಿರ್ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಪಿತರಃ ಪೂರ್ವಪುರುಷಾಃ ಸಸಿತ್ವಂ ಸಹಪ್ರಾಪ್ತವ್ಯಂ ಸ್ಥಾನಮಾಸನ್
ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಮಗಚ್ಛನ್ | ಅರ್ಚಿರಾದಿಮಾರ್ಗೇಣ ಹಿ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಮುಪಾಸಕಾ ಗಚ್ಛಂತಿ | ತಥಾ ಚ
ಶ್ರೂಯತೇ | ತೇಽರ್ಚಿಷಮಭಿಸಂಭವಂತ್ಯರ್ಚಿಷೋಽಹರಿತಿ | ಯದ್ವಾ | ಯೇಭೀ ರಶ್ಮಿಭಿಃ ಸಸಿತ್ವಂ
ಸಮವೇತತ್ಸಮಧ್ಯಗಚ್ಛನ್ | ತೇ ರಶ್ಮಯ ಇಮೇ ನು ಇದಾನೀಮಸ್ಮಾಭಿರ್ವ್ಯಕ್ತಮಾನಾ ಏತ ಏವ ಖಲು |
ಸೂರ್ಯಾತ್ಮನ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಯೇ ರಶ್ಮಯಸ್ತ ಏವಾಗ್ನೇರಪಿ | ತಥಾ ಚ ಶ್ರೂಯತೇ | ಅಗ್ನಿಂ ವಾವಾದಿತ್ಯಃ
ಸಾಯಂ ಪ್ರವಿಶತಿ ತಸ್ಮಾದಗ್ನಿದೂರಾನ್ಮುಕ್ತಂ ದದೃಶೇ | ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೧-೨.೯ | ಇತಿ | ತಸ್ಮಾತ್ಸೂರ್ಯಸ್ಯ
ರಶ್ಮೀನಾಂ ಸ್ತವನೇನೇಂದ್ರಾಗ್ನೋರುಭಯೋರಪಿ ಸ್ತುತಿಃ ಸಿದ್ಧಾ || ಭರತಂ | ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭ ಇತಿ ಭತ್ವಂ |
ಶಿಕ್ಷತಂ | ಶಿಕ್ಷ ನಿದ್ಯೋಷಾದಾನೇ | ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಶಪಃ ಪಿತ್ತಾದ್ವ-
ನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧಾತುಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ತಿಜಃ ಪರತ್ವಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ಸಸಿತ್ವಂ | ಅಪ್ಪ-
ವ್ಯಾಪ್ತಾ | ಅಸ್ಮಾತ್ಪಶಬ್ದೋಪಪದಾತ್ಪ್ರತ್ಯಾಭೇ ತವೈಕೇನಿತಿ ತ್ವನ್ನೈತ್ಯಯಃ | ಪೃಷೋದರಾದಿತ್ಯಾ-
ದ್ಧಾತೋಃ ಪಿಭಾವಃ | ಯದ್ವಾ | ಷಪ ಸಮನಾಯೇ | ಇನ್ನರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಇತೀನ್ | ಸರ್ವೇರ್ಭಾವಃ
ಸಸಿತ್ವಂ | ಆಸನ್ | ಆಸ ಗತಿದೀಪ್ತಾದಾನೇಷು | ಲಜ್ಯಾಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತಃ | ಯದ್ವಾತ್ವಾನ್ನಿತ್ಯಮಿತಿ
ನಿಘಾತಾಭಾವಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ವಜ್ರಬಾಹೂ—ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ |
 ಆ ಭರತಂ—(ನಮಗಾಗಿ) ಧನವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬನ್ನಿರಿ | ಶಿಕ್ಷತಂ—(ಅದನ್ನು) ನಮಗೆ ಕೊಡಿರಿ |
 ಅಸ್ಮಾನ್—ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನು ಮಾಡುವ ನಮ್ಮನ್ನು | ಶಚೀಭಿಃ—(ನಿಮ್ಮ ವೀರ್ಯವಾದ) ಕರ್ಮಗಳಿಂದ |
 ಅವತಂ—ರಕ್ಷಿಸಿರಿ | (ಮತ್ತು) ಯೇಭಿಃ—ಸೂರ್ಯರೂಪದ ಇಂದ್ರನ | ಸೂರ್ಯಸ್ಯ—ಯಾವಕಿರಣಗಳಿಂದ | ನಃ—
 ನಮ್ಮ | ಪಿತರಃ—ಪಿತೃಪಿತಾಮಹಾದಿಗಳು | ಸಪಿತ್ವಂ ಅಸನ್—ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡರೋ
 ಅಥವಾ ಎಲ್ಲರೂ ಒಂದಾಗಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡರೋ | ತೇ ರಶ್ಮಯಃ—ಆ ಕಿರಣಗಳು | ಇಮೇ ನು—ನಮ್ಮ
 ಕಣ್ಣಿಗೂ ಗೋಚರವಾಗತಕ್ಕ ಈ ಕಿರಣಗಳೇ ಅಲ್ಲವೇ ? ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಕೈಯಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ನಮಗಾಗಿ ಧನವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು
 ಬಂದು ನಮಗೆ ಕೊಡಿರಿ. ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನು ಮಾಡುವ ನಮ್ಮನ್ನು ನಿಮ್ಮ ವೀರ್ಯಕರ್ಮಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿರಿ.
 ಸೂರ್ಯರೂಪದ ಇಂದ್ರನ ಯಾವ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ನಮ್ಮ ಪಿತೃಪಿತಾಮಹಾದಿಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು
 ಸೇರಿಕೊಂಡರೋ, ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುವ ಈ ಅದೇ ಕಿರಣಗಳು ನಮ್ಮನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ.

English Translation

Bring wealth, thunderers, and give it to us ; protect us, Indra and
 Agni, by your deeds ; may those rays of the sun, by which our forefathers
 have attained together a heavenly region, shine also upon us.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಮಾಡಿ ಮಾಡುವ ಪಶುಹೋಮದಲ್ಲಿ ಪುರೋ
 ಡಾಶಹೋಮ ಮಾಡುವಾಗ ಆ ಭರತಂ ಶಿಕ್ಷತಂ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪ
 ಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಆ ಭರತಂ ಶಿಕ್ಷತಂ ವಜ್ರಬಾಹೂ ಉಭಾ ವಾಮಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ
 ಅಹುವಧ್ಯೈ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಆ. ೩-೭)

ಶಿಕ್ಷತಂ—ಶಿಕ್ಷತಿ ಪದವು ದಾನಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ನಮಗೆ ಧನವನ್ನು ಕೊಡಿ ಎಂದರ್ಥ.
 ಲೌಕಿಕವಾದ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಕಲಿಸು ಅಥವಾ ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.
 ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಶಿಕ್ಷ—ವಿದ್ಯೋಪಾಧಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ತೋರಿಸಿ
 ರುತ್ತಾರೆ ಆದರೆ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಡು, ದಾನಮಾಡು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಗ್ರಹಿಸು, ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡು
 ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ತ್ರಿವರ್ತಿಯಾತಂ ತ್ರಿರನುವ್ರತೇ ಜನೇ ತ್ರಿಃ ಸುಸ್ರಾವ್ಯೇ ತ್ರೇಭೇವ ಶಿಕ್ಷತಂ |

(ಮ. ಸಂ ೧-೩೪-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷತಂ ಎಂದರೆ ಉಪದೇಷ್ಯವ್ಯಂ ಎಂದೂ,

ಯತ್ರ ನಾರ್ಯಸಚ್ಯವಮುಪಚ್ಯವಂ ಚ ಶಿಕ್ಷತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೮-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸಂ ಕರೋತಿ ಎಂದೂ, ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ,

ಇಂದ್ರೋ ಯಜ್ಞನೇ ಪೃಣಿತೇ ಚ ಶಿಕ್ಷತ್ಯುಪೇದ್ವದಾತಿ ನ ಸ್ವಂ ಮುಷಾಯತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೨೮-೨)

ಪ್ರ ಸ ಮಿತ್ರ ಮರ್ತೋ ಅಸ್ತು ಪ್ರಯಸ್ವಾನ್ಯಸ್ತ ಆದಿತ್ಯ ಶಿಕ್ಷತಿ ವ್ರತೇನ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೯-೨)

ಯುನಾದತ್ತಸ್ಯ ಧಿಷ್ಠಾ ಯುನಾನೀತಸ್ಯ ಸೂರಿಭಿಃ |

ಅಹರಹವ್ಯಷಣಾ ಮಹ್ಯಂ ಶಿಕ್ಷತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨೬-೧೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ದದಾತಿ, ಪ್ರಯಚ್ಛತಂ ಎಂಬರ್ಥವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ದತ್ತಂ ಕೊಡಿರಿ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಸಸಿತ್ವಂ—ಆಸ್ತೌ ವ್ಯಾಸ್ತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಸಹ ಪ್ರಾಪ್ತವ್ಯಂ ಸ್ಥಾನಂ | ಎಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹೋಗಿ ಸೇರಬೇಕಾದ ಸ್ಥಾನವೆಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಸಹ ಸ್ಥಾನಂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸಾನಮಾಡತಕ್ಕ ಸ್ಥಾನವೆಂದು ಫೃಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯ ವಿವರಣೆಯಂತೆ ಆಸನ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಸಸಿತ್ವವನ್ನು ಹೋಗಿ ಸೇರಿದರೆಂದೂ, ಎರಡನೆಯ ವಿವರಣೆಯಂತೆ, ಆಸನ್ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಪ್ತೃರ್ಥವಾಗಿ ಸಸಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದರೆಂದೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥವು ಹೆಚ್ಚು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಏತಕ್ಕೇಂದರೆ, ಅರ್ಚಿರಾದಿಮಾರ್ಗದಿಂದ ಉಪಾಸಕರು ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಹೋಗಿ ಸೇರುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಸೂರ್ಯದ್ವಾರೇಣ ತೇ ವಿರಜಾಃ ಪ್ರಯಾಂತಿ |

(ಮು. ಉ. ೨-೧೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆಯೂ ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೫-೧೬ನೇ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಅಂಶವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ) ಮತ್ತು

ತೇರ್ಚಿಷಮಭಿಸಂಭವಂತ್ಯರ್ಚಿಷೋಽಹಃ

(ಭಾ. ಉ. ೫-೧೦-೧)

ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಉದಹರಿಸಿ ವಿವರಿಸುವಂತೆಯೂ ಉಪಾಸಕರಾದ ಪೂರ್ವಪಿತೃಗಳು ಅರ್ಚಿರಾದಿಮಾರ್ಗದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಸೇರಿದರು ಎಂದು ಹೇಳುವುದೇ ಇಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಯೇಭೀ ರಶ್ಮಿಭಿಃ ಸಸಿತ್ವಂ ಸಮವೇತತ್ಸಮಧ್ಯಗಚ್ಛನ್ ತೇ ರಶ್ಮಯಃ ಇಮೇ ನು ಇದಾನೀಂ ಅಸ್ಮಾಭಿದ್ಯೌಶ್ಯಮಾನಾ ಏತ ಏವ ಖಲು

ಸೂರ್ಯಾತ್ಮನ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಯೇ ರಶ್ಮಯಸ್ತ ಏನಾಗ್ನೀರಸಿ | ಸಸಿತ್ತಂ ಎಂದರೆ ಸಮವೇತತ್ವಂ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಒಂದಾಗುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗಿ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಸೂರ್ಯಕಿರಣಗಳೂ ಅಗ್ನಿ ಕಿರಣಗಳೂ ಒಂದೇ ಆದುದರಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳ ರಶ್ಮಿಗಳು ಸೂರ್ಯ ರಶ್ಮಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಒಂದಾದವು ಎಂದೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗಬಹುದೆಂದು ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿ

ಅಗ್ನಿಂ ನಾನಾದಿತ್ಯಃ ಸಾಯಂ ಪ್ರವಿಶತಿ ತಸ್ಮಾದಗ್ನಿರ್ದೂರಂತ್ಯ ಕ್ತಂ ದೃನಶೇ |

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೧-೨೯)

ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಭರತಮ್—ಪ್ರೌಢ್ ಹೆರಣೇ ಧಾತು ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಸ್ಯಾಥಸ್ಯಾಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮಾದೇಶ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಉರಣ್ವಿಪರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹರತಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭಶ್ಚಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಿಕ್ಷತಮ್—ಶಿಕ್ಷ ವಿಧ್ಯೋಪಾದಾನೇ. ಧಾತು. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನಾಂತ ರೂಪ ಅತಿಜಃ ಎಂದು ಪರ್ಯದಾಸಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ತಿಜಂತವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುವದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅವತಮ್—ಅವ ರಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯೇಭಿಃ—ಯದ್ ಶಬ್ದ. ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಐಸ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎತ್ಯ ಬಂದು ಯೇಭಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಸಸಿತ್ತಮ್—ಆಪ್ ಲೃ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತು. ಸಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ ತವ್ಯೇಕೇನ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪೃಷೋದರಾದೀನಿ ಯಥೋಪವಿಷ್ಟಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೦೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಪೃಷೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಪಿಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಪಪ ಸಮವಾಯೇ. ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಇನ್. (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೫-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಇತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಪಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪೇರ್ಭಾವಃ ಸಸಿತ್ತಮ್ ತಸ್ಯಭಾವಸ್ತುತಲೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಸನ್—ಅಸ ಗತಿ ದೀಪ್ತಿ ಆದಾನೇಷು. ಥಾತು. ಲಜ್ಞ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿಪ್ರತ್ಯಯ. ರೋಂಠಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಶಪ್ವಿಕರಣ. ಅತೋಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಅಡಜಾದೀನಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಂತ್ಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಸನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯೇಭಿಃ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಯಚ್ಚ ಬ್ಬ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೈತನ್ವಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೭ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಪುರಂದರಾ ಶಿಕ್ಷತಂ ವಜ್ರಹಸ್ತಾಸ್ತಾಂ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಅವತಂ
ಭರೇಷು ।

ತನ್ನೋ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣೋ ಮನುಹಂತಾಮದಿತಿಃ ಸಿಂಧುಃ
ಪೃಥಿವೀ ಉತ ದ್ಯೌಃ || ೮ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ಪುರಂ ದರಾ । ಶಿಕ್ಷತಂ । ವಜ್ರಹಸ್ತಾ । ಅಸ್ಮಾನ್ । ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತಿ ।
ಅವತಂ । ಭರೇಷು ।

ತತ್ । ನಃ । ಮಿತ್ರಃ । ವರುಣಃ । ಮನುಹಂತಾಂ । ಅದಿತಿಃ । ಸಿಂಧುಃ ।
ಪೃಥಿವೀ । ಉತ । ದ್ಯೌಃ || ೮ ||

ಹೇ ವಜ್ರಹಸ್ತಾ ಹಸ್ತೇನ ಗೃಹೀತವಜ್ರಾ | ಪುರಂದರಾಸುರಪುರಾಣಾಂ ದಾರಯಿತಾರಾ-
ವಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಶಿಕ್ಷತಂ | ಅಸ್ಮದಪೇಕ್ಷಿತಂ ಧನಂ ಪ್ರಯಚ್ಛತಂ | ಅಸಿ ಚ ಭರೇಷು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷ್ವಸ್ಮಾನ-
ವತಂ | ರಕ್ಷತಂ | ಯದನೇನ ಸೂಕ್ತೇನ ಸ್ತಾರ್ಥಿತಂ ತದಸ್ಮದೀಯಂ ಮಿತ್ರಾದಯೋ ಮಮಹಂತಾಂ |
ಪೂಜಯಂತಾಂ || ಪುರಂದರಾ | ಪೂರ್ವಯೋರ್ವಾರಿಸಹೋಃ | ಪಾ. ೩-೨-೪೧ | ಇತಿ ಖಚ್ |
ನಾಚೀಯಮಪುರಂದರಾ ಚ | ಪಾ. ೬-೩-೬೯ | ಇತಿ ನಿಸಾತನಾದಮ್ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ
ವಿಭಕ್ತೇರಾಕಾರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಜ್ರಹಸ್ತಾ—ಕೈಯಿನಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವರೂ | ಪುರಂದರಾ—(ಶತ್ರುಗಳ) ಪಟ್ಟಣ
ಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡುವವರೂ ಆದ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ | ಶಿಕ್ಷತಂ—(ನಮಗೆ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ
ಧನವನ್ನು) ಕೊಡಿರಿ | ಭರೇಷು—ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ | ಅಸ್ಮಾನ್—ನಮ್ಮನ್ನು | ಅವತಂ—ರಕ್ಷಿಸಿರಿ | ನಃ—ನಮ್ಮ |
ತತ್—ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು | ಮಿತ್ರಃ—ಮಿತ್ರನೂ | ವರುಣಃ—ವರುಣನೂ | ಅದಿತಿಃ—ಅದಿತಿಯೂ |
ಸಿಂಧುಃ—ಸಾಗರಾಧಿದೇವತೆಯೂ | ಪೃಥಿವೀ—ಪೃಥ್ವಿಯೂ | ಉತ—ಮತ್ತು | ದ್ಯೌಃ—ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿದೇವ
ತೆಯೂ | ಮಮಹಂತಾಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಕೈಯಿನಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವರೂ, ಶತ್ರುಗಳ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡುವವರೂ ಆದ
ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ನಮಗೆ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ಧನವನ್ನು ಕೊಡಿರಿ. ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿರಿ. ನಮ್ಮ ಈ
ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮಿತ್ರನೂ ವರುಣನೂ ಅದಿತಿಯೂ ಸಾಗರಾಧಿದೇವತೆಯೂ ಪೃಥ್ವಿಯೂ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿ
ದೇವತೆಯೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದನ್ನಾಗಿನಾಡಿ ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

English Translation

Indra and Agni, wielders of the thunderbolt, overturners of cities
grant us wealth, defend us in battles ; and may Mitra, Varuna, Aditi—ocean,
earth, and heaven, be propitious to this (our prayer).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಪುರಂದರಾ—ಅಸುರಪುರಾಣಾಂ ದಾರಯಿತಾರಾ | ಶತ್ರು ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವರು.

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ನವತಿಂ ಪುರೋ ದಾಸಪತ್ನೀರಧೂನುತಂ | ಸಾಕಮೇಕೇನ ಕರ್ಮಣಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧೨-೬)

ಪುರಂದರಸ್ಯ ಗೀರ್ಭಿರಾ ವಿನಾಸೇಗ್ನೇವ್ರತಾನಿ ಪೂರ್ವ್ಯಾ ಮಹಾನಿ |

(ಮು. ಸಂ. ೭-೬-೨)

ಇತ್ಯಾದಿಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಶತ್ರುಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದರೆಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ.

ಭರೇಷು—ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯). ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ.

ಶಿಕ್ಷತಂ—ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪ್ರಯಚ್ಛತಂ ಕೊಡಿರಿ ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಶಬ್ದವು ಗ್ರಹಿಸು, ಅಭ್ಯಸಿಸು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಪುರಂದರಾ—ಪುರಂ ದಾರಯತಃ ಇತಿ ಪುರಂದರೌ. ದ್ವಾ ವಿದಾರಣೇ ಧಾತು. ಪೂಃ ಸರ್ವಯೋರ್-
ವಾರಿಸಹೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಪುರ್ವಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಖಚ್
ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಉರಣ್ರಸೆರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.
ವಾಚಂಯಮ ಪುರಂದರೌ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯೯) ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಅಮಾಗಮ.
ಪುರಂದರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿವಚನ ಔಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ
ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಶಿಕ್ಷತಮ್ — ಶಿಕ್ಷ ವಿದ್ಯೋಪಾಧಾನೇ. ಧಾತು. ಲೋಟ್‌ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ.
ಅಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೭-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅತಿಜಂತವು
ಇದ್ದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ (ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ) ವಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಂತಾಗುವುದರಿಂದ
ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಜ್ರಹಸ್ತಾ—ಔಕಾರವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾ
ದೇಶ. ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಳಿದಶಬ್ದಗಳು
ಹಿಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಗಳಾಗಿವೆ. ॥ ಅ ॥

ನೂರ ಹತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ತತಂ ಮ ಇತಿ ನವರ್ಚಂ ಪಂಚಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ಕುತ್ಸಸ್ಯಾರ್ಷಂ ಋಭುದೇವತಾಕಂ | ಪಂಚಮೀ-
ನವಮ್ಯೌ ತ್ರಿಷ್ಟುಭೌ | ತಿಷ್ಟಾಃ ಸಪ್ತ ಜಗತ್ಯಃ | ತಥಾ ಜಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ತತಂ ನವಾರ್ಭವಂ ತು ಪಂಚ-
ಮ್ಯಂತೇ ತ್ರಿಷ್ಟುಭಾವಿತಿ || ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹಸ್ಯ ಚತುರ್ಥೇಹನಿ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರ ಇದಮಾರ್ಭವಂ ನಿವಿ-
ದ್ಧಾನಂ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ ತೃತೀಯಸ್ಯೇತಿ ಖಂಡೇ | ತತಂ ಮೇ ಅಪ ಇತಿ ವೈಶ್ವದೇವಂ | ಅ. ೨-೨ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ತತಂ ಮೇ ಅಪ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹೆದಿನಾರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ
ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಕುತ್ಸನು ಋಷಿಯು. ಋಭುಗಳು ದೇವತೆಯು.
ಈ ಸೂಕ್ತದ ಐದು ಮತ್ತು ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಥಿನವು; ಉಳಿದ ಏಳು ಋಕ್ಕುಗಳು ಜಗತೀ
ಭಂದಸ್ಥಿನವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ತತಂ ನವಾರ್ಭವಂ ತು ಪಂಚಮ್ಯಂತೇ ತಿಷ್ಟುಭಾವಿತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರು-
ವುದು. ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹವೆಂಬ ಯಾಗದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಮಾಡುವಾಗ ಋಭು
ದೇವತಾಕವಾದ ನಿವಿದ್ಧಾನಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶೌತ್ರಸೂತ್ರದ
ತೃತೀಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ತತಂ ಮೇ ಅಪ ಇತಿ ವೈಶ್ವದೇವಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು
(ಅ. ೨-೨).

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೧೦

ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೬ || ಸೂಕ್ತ— ೧೧೦ ||

ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೩೦, ೩೧ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕಂತ್ಯೆ—೯ ||

|| ಋಷಿ—ಕುತ್ಸ ಅಂಗಿರಸಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಋಭವಃ ||

|| ಭಂಡಿ—೧, ೨, ೩, ಜಗತೀ | ೪, ೫. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತತಂ ಮೇ ಅಪಸ್ತದು ತಾಯತೇ ಪುನಃ ಸ್ವಾದಿಷ್ಠಾ ಧೀತಿರುಚ-
ಧಾಯ ಶಸ್ಯತೇ |

ಅಯಂ ಸಮುದ್ರ ಇಹ ನಿಶ್ವದೇವ್ಯಃ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಸ್ಯ ಸಮು
ತ್ಪಪ್ಲುತ ಋಭವಃ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತತಂ | ಮೇ | ಅಸಃ | ತತ್ | ಊಂ ಇತಿ | ತಾಯತೇ | ಪುನರಿತಿ | ಸ್ವಾದಿಷ್ಠಾ |
ಧೀತಿಃ | ಉಚ್ಛಾಯ | ಶಸ್ಯತೇ |

ಅಯಂ | ಸಮುದ್ರಃ | ಇಹ | ನಿಶ್ವದೇವ್ಯಃ | ಸ್ವಾಹಾಕೃತಸ್ಯ | ಸಂ |
ಊಂ ಇತಿ | ತ್ಪಪ್ಲುತ | ಋಭವಃ || ೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಋಭವೋ ಮೇ ಮಯಾಪೋಽಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಾದಿರೂಪಂ ಕರ್ಮ ತತಂ | ವಿಸ್ತಾರಿತಂ | ಬಹುಶಃ
ಪೂರ್ವಮನುಷ್ಠಿತಂ | ತದು ತದೇವ ಪುನಸ್ತಾಯತೇ | ವಿಸ್ತಾರ್ಯತೇ ಅನುಷ್ಠೀಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರ
ಸ್ವಾದಿಷ್ಠಾ ಸ್ವಾಹುತಮಾತಿಶಯೇನ ಪ್ರೀತಿಕರೀ ಧೀತಿಃ ಸ್ತುತಿಶ್ಲೋಚಛಾಯ ಸ್ತುತ್ಯಾಯ ಶಸ್ಯತೇ |
ಸತ್ಯತೇ | ಅಸಿ ಚೇಹಾಸ್ಮಿನ್ಯಾಗೇ ಸಮುದ್ರಃ ಸಮುಂದನಶೀಲೋಽಯಂ ಸೋಮರಸೋ ವಿಶ್ವದೇವ್ಯಃ
ಸರ್ವಭ್ಯೋ ದೇವೇಭ್ಯಃ ಪರ್ಯಾಪ್ತೋ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ಸಂಪಾದಿತಃ | ತಸ್ಯ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಸ್ಯ
ಸ್ವಾಹಾಕಾರೇಣಾಗ್ನಿ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಾನೇನ ಸಮು ತ್ಪಪ್ಲುತ | ಸಮ್ಯಗೇವ ತ್ಪಪ್ತಾ ಭವತ ||
ತತಂ | ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ | ನಿಷ್ಕಾಯಾಂ ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷೇತೀರ್ಪಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶೇ-
ತ್ಯಾದಿನಾನುನಾಸಿಕಲೋಪಃ | ಅಸಃ | ಅಪ್ಲೆ ವ್ಯಾಪ್ತಾ | ಅಸಃ ಕರ್ಮಾಖ್ಯಾಯಾಂ ಹ್ರಸ್ವೋ ನುಟ್ಟ
ನಾ | ಉ. ೪-೨೦೭ | ಇತ್ಯಸುನ್ ಧಾತೋರ್ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ | ತಾಯತೇ | ತನೋತೇರ್ಯಕಿ | ಪಾ- ೬-೪-೪೪ |
ಇತ್ಯಾತ್ಮಂ | ಸ್ವಾದಿಷ್ಠಾ | ಸ್ವಾಹುತಬ್ದಾದಾತಿಶಾಯಿನಿಕ ಇಷ್ಠನ್ | ಟೀರಿತಿ ಟಿಲೋಪಃ | ಉಚ್ಛ-
ಛಾಯ | ವಚಿ ಪರಿಭಾಷಣೇ | ಔಣಾದಿಕೋಽಥಕ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ವಚಿಸ್ವಸೀತ್ಯಾದಿನಾ ಸ್ಕಂಪ್ರಸಾರಣಂ |
ಸಮುದ್ರಃ | ಉಂದೀ ಕ್ಲೇದನೇ | ಸ್ವಾಯಿತಂಚೇತ್ಯಾದಿನಾ ರಕ್ | ಅನಿದಿತಾಮಿತಿ ನಲೋಪಃ | ನಿಶ್ವ-
ದೇವ್ಯಃ | ದೇವಾರ್ಯೋ ಭಾಗೋ ದೇವ್ಯಃ | ಛಂದಸಿ ಚೇತಿ ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇ ದೇವ್ಯಾ
ಯಸ್ಮಿನ್ನೋಮೇ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ವಿಶ್ವಂ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಿತಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಪಿ ಪೂರ್ವ-
ಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸ್ವಾಹಕೃತಸ್ಯ | ಸ್ವಾಹಾಶಬ್ದಸ್ಯ ಉರ್ಯಾದಿತ್ವೇನ ಗತಿಸ್ವಾತ್ | ಪಾ. ೧-೪-೬೧ |
ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ತ್ಪಪ್ಲುತ | ತ್ಪಪ ಪ್ರೀಣನೇ | ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಃ | ಋಭವ
ಇತ್ಯನೇನ ಸಂಹಿತಾಯಾಮೃತ್ಯಕ ಇತಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಋಭವಃ—ಎಲೈ ಋಭುಗಳೇ | ಮೇ—ನನ್ನಿಂದ | ಅಪಃ—ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಾದಿ ಕರ್ಮವು | ತತಂ—
(ಹಿಂದೆ) ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ | ತದು—ಅದೇ ಕರ್ಮವೇ | ಪುನಃ—ತಿರುಗಿಯೂ | ತಾಯತೇ—
ವಿಸ್ತರಿಸಿ ನೆರವೇರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ | ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಾ—ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಕರವಾದ | ಧೀತಿಃ—ಸ್ತೋತ್ರವೂ ಕೂಡ | ಉಚೇ
ಥಾಯ—ಕೀರ್ತನೆಗಾಗಿ | ಶಸ್ಯತೇ—ಪಠಿತವಾಗುತ್ತದೆ | ಇಹ—ಈ ಯಾಗದಲ್ಲಿ | ಸಮುದ್ರಃ—ಸ್ರವಿಸತಕ್ಕ
ಅಯಂ—ಈ ಸೋಮರಸವು | ವಿಶ್ವದೇವ್ಯಃ—ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಪರಾಪ್ತವಾಗು(ಸಾಕಾಗು) ವಷ್ಟು
ಸಂಪಾದಿತವಾಗಿದೆ | ಸ್ವಾಹಾಕೃತಸ್ಯ—‘ಸ್ವಾಹಾ’ ಕಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಈ ಸೋಮ
ರಸದ(ಪಾನದಿಂದ) | ಸಮು ತೃಪ್ಲುತ—ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಿರಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಋಭುಗಳೇ, ನಾನು ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಾದಿ ಕರ್ಮವನ್ನು ಹಿಂದೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಿದ್ದೇನೆ.
ಈಗಲೂ ಅದನ್ನೇ ತಿರುಗಿಯೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತೇನೆ. ಅದರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಕರವಾದ
ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನೂ ಸಹ ಕೀರ್ತನೆಗಾಗಿ ಪಠಿಸುತ್ತೇನೆ. ಸ್ರವಿಸತಕ್ಕ ಸೋಮರಸವು ಈ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸಕಲದೇವತೆಗಳಿಗೂ
ಪರಾಪ್ತವಾಗುವಷ್ಟು ಸಂಪಾದಿತವಾಗಿದೆ. “ಸ್ವಾಹಾ” ಕಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಈ ಸೋಮ
ರಸಪಾನದಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಿರಿ.

English Translation

Ribhus, the rite formerly celebrated by me is again repeated, and
the melodious hymn is recited in your praise ; in this ceremony, the Soma
juice is sufficient for all the gods ; drink of it to your utmost content when
offered on the fire.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಋಭವಃ—ಋಭುರ್ವಿಭಾ ವಾಜ ಇತಿ ಸುಧನ್ವನ ಆಂಗಿರಸಸ್ಯ ತ್ರಯಃ ಪುತ್ರಾ ಬಭೂವುಃ
(ನಿ. ೧೧-೧೬) ತೇ ಅತಿಶಯವದ್ವಿಃ ಕರ್ಮಭಿರ್ದೇವತ್ವಮೀಯುಃ | ತೇತ್ಯತ್ರ ಸಾಹಚರ್ಯಾದನ್ಯತಮವಚನೇ-
ನಾಪ್ಯುಭಯಶಬ್ದೇನ ಸರ್ವೇ ಪ್ರತಿಸಾಧ್ಯಂತೇ | ತದ್ದೇವತ್ಯೇ ದ್ವೇ ಏತೇ ಸೂಕ್ತೇ | ಋಭು, ವಿಭು, ವಾಜ
ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಸುಧನ್ವ ಆಂಗಿರಸನಿಗೆ ಮೂವರು ಪುತ್ರರಿದ್ದರು. ಇವರು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸತ್ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯನ್ನು
ಮಾಡಿ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಹಚರ್ಯದಿಂದ ಹಿರಿಯನನ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಈ ಮೂವರನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ
ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ. ಇದು ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತ ಈ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದೆಯೆಂದು
ಸ್ಯಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ಇವರ ವಿಷಯವಾಗಿ ವಿವರವನ್ನು ಮುಂದಿನ
ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು).

ಅಪಃ—ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಾದಿರೂಪಂ ಕರ್ಮ | ಅಪಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧) ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಾದಿರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥ.

ಪುನಃ ತಾಯತೇ—ಓಂಹಿ ಅನೇಕಸಲ ನೆರವೇರಿಸಿದ ಆ ಕರ್ಮಗಳೇ ಪುನಃ ಈಗಲೂ ಪಠ ವಿಪ್ರರಿಸಿ ನೆರವೇರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ಉಚಿಥಾಯೆ—ಸ್ತುತ್ಯಾಯ | ಸ್ತುತಿಗಾಗಿ.

ಸಮುದ್ರಃ—ಸಮುದ್ರನಶೀಲಃ ಅಯಂ | ಸ್ತವಿಸತಕ್ಕ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಸೋಮರಸವೆಂದು ಸಾಯಣರೂ ಸಮುದ್ರಸದೃಶಃ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭೂತಃ ಸೋಮಃ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭೂತನಾಗಿಯೂ ಅದುದರಿಂದಲೇ ಸಮುದ್ರ ಸದೃಶವಾಗಿಯೂ ಇರತಕ್ಕ ಸೋಮರಸವೆಂದು ಸ್ತುತಿಸ್ತಾಮಿಗಳೂ ಸಮುದ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಮುದ್ರ ಶಬ್ದವು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಸಮುದ್ರ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿರುವರು (ನಿ. ೨-೧೦). ಅನಂತರ ಪಾರ್ಥಿವವಾದ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೂ ಅಂತರಿಕ್ಷಪರಾಯವಾದ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಯದೇ ಸಂದೇಹಕ್ಕನುಕೂಲವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಅರ್ಥಮಾಡುವವರನ್ನು ಕುರಿತು,

ತತ್ರ ಸಮುದ್ರ ಇತ್ಯೇತ್ಯಾರ್ಥವೇನ ಸಮುದ್ರೇಣ ಸಂದಿಹ್ಯತೇ | ಅಂತರಿಕ್ಷ ಪರಾಯವಾದ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಅನೇಕರು ಪಾರ್ಥಿವಸಮುದ್ರವೆಂದು ಭ್ರಮಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡುತ್ತಾರೆ. (ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ) ಎಂದು ಸಮುದ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸಮುದ್ರಃ ಕಸ್ಮಾತ್ಸಮುದ್ರವಂತ್ಯಸ್ಮಾದಾಪಃ ಸಮಭಿದ್ರವಂತ್ಯೇನಮಾಪಃ ಸಂಮೋದಂತೇಽಸ್ಮಿನ್ ಭೂತಾನಿ ಸಮುದ್ರಕೋ ಭವತಿ ಸಮುನತ್ತೀತಿ ವಾ | (ನಿ. ೨-೧೦)

ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಚಲಿಸು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ದ್ರು ಧಾತುವಿನೊಡನೆ ಸಮ್, ಉದ್ ಎರಡು ಉಪಸರ್ಗಗಳೂ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಉಕ್ಕಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆಯಾದ್ದರಿಂದಲೂ, ಅಥವಾ ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಅದೇ ದ್ರು ಧಾತುವಿನೊಡನೆ ಸಮ್, ಅಭಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಸೇರಿಕೊಂಡು (ನದಿಯ) ನೀರುಗಳು ಇದರಕಡೆಗೆ ಹರಿದುಬರುತ್ತವೆಯೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದಲಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಸಂತೋಷಪಡು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮುದ್ ಧಾತುವಿನೊಡನೆ ಸಮ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಜಲಚರ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ಹರ್ಷವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದಲಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಉದಕಕ್ಕೆ ನಿಧಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದಲಾಗಲಿ ಅಥವಾ ತೇವಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಉದ್ ಧಾತುವಿನೊಡನೆ ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ನೆನೆಯಿಸು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದಲಾಗಲಿ, ಸಮುದ್ರವೆಂಬ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಆ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ (ನಿ. ೨-೧೦). ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಪರಾಯವಾದ ಸಮುದ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಪಾರ್ಥಿವವಾದ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಇತಿಹಾಸವನ್ನೂ ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ತೇಯೋರ್ವಿಭಾಗಸ್ತು ಶ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ದೇವಾಪಿಶ್ವಾಷ್ಟ್ರೀಣಃ ಶಂತನುಶ್ಚ ಕಾರವ್ಯಾ
ಭ್ರಾತರಾ ಬಭೂವತುಃ | ಸ ಶಂತನುಃ ಕನೀಯಾನಭಿಷೇಚಯಾಂಚಿಕೇ | ದೇವಾಪಿಸ್ತಪಃ
ಪ್ರತಿಸೇದೇ | ತತಃ ಶಂತನೋ ರಾಜ್ಯೇ ದ್ವಾದಶ ವರ್ಷಾಣಿ ದೇವೋ ನ ವವರ್ಷ | ತಮೂ-
ಚುರ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಅಧರ್ಮಸ್ತುಯಾ ಚರಿತೋ ಜ್ಯೇಷ್ಠಂ ಭ್ರಾತರಮಂತರಿತ್ಯಾಭಿಷೇಚಿತಂ ತಸ್ಮಾ
ತ್ತ ದೇವೋ ನ ವರ್ಷತೀತಿ | ಸ ಶಂತನುರ್ದೇವಾಸಿಂ ಶಿಶಿಕ್ಷ ರಾಜ್ಯೇನ | ತಮುನಾಚ
ದೇವಾಪಿಃ ಪುರೋಹಿತಸ್ತೇಸಾನಿ ಯಾಜಯಾನಿ ಚ ತ್ವೇತಿ ತಸ್ಯೈದ್ವರ್ಷಕಾಮಸಕ್ತ ತಸ್ಯೈವಾ
ಭವತಿ ||

ಕುರುವಂಶಸ್ಥರೂ, ಋಷಿಷೇಣ ಪುತ್ರರೂ ಆದ ದೇವಾಪಿ ಮತ್ತು ಶಂತನು ಎಂಬಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕವನಾದ ಶಂತನುವು
ತಾನೇ ಪಟ್ಟಾಭಿಷಿಕ್ತನಾಗಿ ಆ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ದೊರೆಯಾನನು. ದೇವಾಪಿಯು ತಪಶ್ಚರಣೆಗಾಗಿ ಕಾಡಿಗೆ ಹೊರಟು
ಹೋದನು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮೊದಲು ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳಕಾಲ ಶಂತನುವಿನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಳೆಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಬ್ರಾಹ್ಮ
ಣರು ಶಂತನುವನ್ನು ಕುರಿತು, ನೀನು ಮೊಡ್ದವನಾದ ನಿಮ್ಮಣ್ಣನನ್ನು ಕಾಡಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಿ ನೀನೇ ದೊರೆಯಾಗಿರುವುದ
ರಿಂದ ನೀನು ಪಾಪಕೃತ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿದಂತಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ ವೃಷ್ಟಿದೇವನು ನಿನ್ನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಳೆಯನ್ನು
ಸುರಿಸಿಲ್ಲ ಎಂದರು. ಆಗ ಶಂತನುವು ದೇವಾಪಿಯನ್ನು ರಾಜ್ಯಾಭಿಷಿಕ್ತನನ್ನಾಗಿನಾಡಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದಾಗ
ದೇವಾಪಿಯು ನಾನು ನಿನಗೆ ಪುರೋಹಿತನಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ನಿನಗಾಗಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು
ವೃಷ್ಟಾರ್ಥವಾಗಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ಊರ್ಧ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಅಧೋಭಾಗ
ದಲ್ಲಿರುವ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಮಳೆಯು ಸುರಿಯಿತು ಎಂದು ಎರಡು ಸಮುದ್ರಗಳಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸುವ,

ಆಷ್ಟ್ರೀಷೇಣೋ ಹೋತ್ರಮೃಷಿನಿಷೀದರ್ ದೇವಾಪಿದೇವಸುಮತಿಂ ಚಿಕಿತ್ಸಾನ್ |

ಸ ಉತ್ತರಸ್ಮಾದಧರಂ ಸಮುದ್ರಮುಪೋ ದಿವ್ಯಾ ಅಸೃಜದ್ವಷ್ಟ್ಯಾ ಅಭಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೮-೫)

ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತರಸಮುದ್ರಕ್ಕೂ ಅಧರಸಮುದ್ರಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.
ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಸಮುದ್ರವೆಂದರೆ ಅಂತರಕ್ಷವೆಂದೂ, ಅಧರಸಮುದ್ರವೆಂದರೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿವಸಮುದ್ರವೆಂದೂ ಅರ್ಥ.
ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕರ್ಷವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿವಸಮುದ್ರವೆಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು.
ಆದರೆ,

ಯಥಾ ನಾತೋ ಯಥಾ ವನಂ ಯಥಾ ಸಮುದ್ರ ಏಜತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೭೮-೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಸರ್ವಾಯವೇ ಅಥವಾ ಪ್ರಾರ್ಥಿವ ಸಮುದ್ರವೇ ಎಂದು ಹೇಳಲು ಕಷ್ಟವಾಗುವುದು.

ಅಗ್ನಿಂ ವಿಶ್ವಾ ಅಭಿ ಪೃಕ್ಷಃ ಸಚಂತೇ ಸಮುದ್ರಂ ನ ಸ್ರವತೇ ಸಪ್ತ ಯಹ್ನೀಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೭೧-೭)

ಸಂ ಯಂ ಸ್ತುಭೋವನಯೋ ನ ಯಂತಿ ಸಮುದ್ರಂ ನ ಸ್ರವತೋ ರೋಧಚಿಕ್ರಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೯೦-೭)

ಯಾ ಆಪೋ ದಿನ್ಯಾ ಉತ ನಾ ಸ್ತವಂತಿ ಖನಿಶ್ರೀಮಾ ಉತ ನಾ ಯಾಃ ಸ್ವಯಂಜಾಃ |
ಸಮುದ್ರಾರ್ಥಾ ಯಾಃ ಶುಚಯಃ ಪಾವಕಾಸ್ತಾ ಆಪೋ ದೇವೀರಿಹ ಮಾಮವಂತು |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೪೯-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ಋಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಥಿವಸಮುದ್ರವೆಂದು ನಿಷ್ಕರ್ಷವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಸ್ತವಿಸತೆಕ್ಕೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಅದ್ಭಿಯಾರ್ತಿ ವರುಣಃ ಸಮುದ್ರೈರ್ಯುಷ್ಠಾ ಇಚ್ಛಂತಃ ಶನಸೋ ನಪಾತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೧-೧೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರೈಃ ಸಮುಂದನಸ್ವಭವೈಃ ಅದ್ಭಿಃ ಸ್ತವಿಸತಕ್ಕೆ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಉದಕಗಳೊಡನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಹೀಗೆಯೇ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಮುಂದನಶೀಲಃ ಸೋಮಃ ಎಂದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು. ಅಥವಾ ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಹೇಳುವಂತೆ ಸಮುದ್ರಸದೃಶಃ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭೂತಃ ಸೋಮಃ ಎಂದಾದರೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ಭೀತಿಃ--ಭೀಕರ್ಮತ್ವಾತ್ ಸ್ತುತಿರತ್ರ ಭೀತಿರುಚ್ಯತೇ | ಬುದ್ಧಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ತುತಿಯೆಂದರ್ಥವೆಂದು ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ತತಮ್--ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಠಾ--(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯ ನಿಭಾಷಾ--(೭-೨-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮು ನಿಷೇಧ. ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವನತಿ--(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಪಃ--ಆಪ್ ಲೃ ವ್ಯಾಪ್ತಾ. ಧಾತು. ಅಪಃ ಕರ್ಮಾಖ್ಯಾಯಾಂ ಹ್ರಸ್ವೋ ನುಟ್ ಚ ನಾ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೪೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಇತ್ಯಾದಿ. ನಿತ್ಯಮ್--ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತಾಯತೇ--ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ. ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇಯಕ್--(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್. ಯಕ್ ಪರವಾದಾಗ ತನೋತೇರ್ಯಕಿ--(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಅತ್ಯ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ಯಾದಿಷ್ಠಾ--ಸ್ಯಾದು ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅತಿಶಾಯನೇ ತಮಬಿಷ್ಠನೌ--(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷ್ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಟೀಕಿ--ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ (ಉ)

ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಜಾಡ್ಯತಸ್ಪಾಪ್ — ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್.

ಉಚಛಾಯ—ನಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಅಥಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ವಚಿಸ್ವಪಿಯಜಾದೀನಾಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸಮುದ್ರಃ—ಉನ್ನೀ ಕ್ಲೇದನೇ ಧಾತು. ಸ್ಥಾಯಿತೆನ್ನ ವಂಚಿಕೆ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಅನಿಧಿತಾಂ ಹಲ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗ. ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವದೇವ್ಯಃ—ದೇವಾಹೋ ಭಾಗಃ ದೇವ್ಯಃ. ಭಂದಸಿ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇ ದೇವ್ಯಾ ದೇವಾರ್ಹಭಾಗಾ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸೋಮೇ ವಿಶ್ವದೇವ್ಯಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ವಿಶ್ವಂ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞಾ ತೋರದಿದ್ದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಾಹಾಕೃತಸ್ಯ—ಸ್ವಾಹಾಕಾರೇಣ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತಃ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಃ ತಸ್ಯ. ಸ್ವಾಹಾಶಬ್ದವು ಊರ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಊರ್ಯಾದಿಚ್ಚಿಡಾಚಕ್ಷ—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅದರೊಡನೆ ಸಮಾಸಮಾಡಿದಾಗ ಗತಿರನಂತರಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತೃಪ್ಣತ—ತೃಪ ಸ್ಪೀಣನೇ. ಧಾತು. ಸ್ವಾದಿ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಲಜ್ಯದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಧಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ತಾದೇಶ. ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಚಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚು ವಿಕರಣ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಜಾತ್ಯಾತಿದೇಶ ಬರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಋಕಾರನಿಮಿತ್ತವಿರುವುದರಿಂದ ಣತ್ವ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃಪ್ಣತ+ಋಭವಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಋತ್ಯೇಕಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೮) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆಭೋಗಯಂ ಪ್ರ ಯದಿಚ್ಛಂತ ಐತನಾಪಾಕಾಃ ಪ್ರಾಂಚೋ
ಮಮ ಕೇ ಚಿದಾಪಯಃ |

ಸೌಧನ್ವನಾಸತ್ವರಿತಸ್ಯ ಭೂಮನಾಗಚ್ಛತ ಸನಿತುರ್ದಾಶುಷೋ
ಗೃಹಂ || ೨ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಆಭೋಗಯಂ | ಪ್ರ | ಯತ್ | ಇಚ್ಛಂತಃ | ಐತನ | ಅಪಾಕಾಃ | ಪ್ರಾಂಚಃ |
ಮಮ | ಕೇ | ಚಿತ್ | ಅಪಯಃ |

ಸೌಧನ್ವನಾಸಃ | ಚರಿತಸ್ಯ | ಭೂಮನಾ | ಅಗಚ್ಛತ | ಸನಿತುಃ | ದಾಶುಷಃ |
ಗೃಹಂ || ೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಋಭವೋಽಪಾಕಾಃ ಪರಿಪಕ್ವಜ್ಞಾನಾಃ ಪ್ರಾಂಚಃ ಪೂರ್ವಕಾಲೀನಾ ಮಮಾಪಯಃ ಪ್ರಾಪ-
ಯಿತಾರೋ ಮದೀಯಾ ಜ್ಞಾತಯಃ ಕೇ ಚಿತ್ ಏವಂಭೂತಾ ಯೇ ಕೇಚಿನ ಯೂಯಮಾಭೋಗಯಂ-
ಮುಪಭೋಗ್ಯಂ ಸೋಮಮಿಚ್ಛಂತೋ ಯದ್ಯದಾ ಪ್ರೈತನ ತಪಶ್ಚರಿತುಮರಣ್ಯಂ ಗತವಂತಃ |
ಋಭವೋ ಹಿ ಸುಧನ್ವನ ಅಂಗಿರಸಸ್ಯ ಪುತ್ರಾಃ | ತದುಕ್ತಂ ಯಾಸ್ತೇನ | ಋಭುರ್ವಿಭ್ವಾ ನಾಜ ಇತಿ
ಸುಧನ್ವನ ಅಂಗಿರಸಸ್ಯ ತ್ರಯಃ ಪುತ್ರಾ ಬಭೂವುಃ | ನಿ. ೧೧-೧೬ | ಇತಿ | ಕುತ್ಸೋಽಪ್ಯಾಂಗಿರಸಃ |
ಅತಸ್ತೇನ ಮದೀಯಾ ಜ್ಞಾತಯ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ಹೇ ಸೌಧನ್ವನಾಸಃ ಸುಧನ್ವನಃ ಪುತ್ರಾಃ | ತದಾನೀಂ
ಚರಿತಸ್ಯ ಸಮುಪಾರ್ಜಿತಸ್ಯ ತಪಸೋ ಭೂಮನಾ ಭೂಮ್ನಾ ಬಹುತ್ವೇನ ದಾಶುಷೋ ಹವೀಂಷಿ ದತ್ತವತಃ
ಸನಿತುಃ ಸೋಮಾಭಿಷವಂ ಕುರ್ವತೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿ ಯೇಜ್ಞಗೃಹಮಗಚ್ಛತ | ತಪಸಾ
ಲಬ್ಧಸೋಮಾಃ ಸಂತಃ ಕೃತಪಾನಾ ಯೂಯಂ ಗತವಂತಃ | ಯದ್ವಾ | ದಾಶುಷಃ ಪ್ರಾತಃಸವನಾದಿಷ್ಟ-
ಗ್ನ್ಯಾದಿಭಿರಪಸಾರಿತೇಭ್ಯ ಋಭುಭ್ಯಃ ಸೋಮಪಾನಂ ದತ್ತವತಃ ಸನಿತುರ್ಗೃಹಂ ನಿನಾಸಸ್ಥಾನಂ ತ್ರೈತೀಯ

ಸವನಾಖ್ಯಮಗಚ್ಛತ | ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ | ಏತತ್ಸರ್ವಮಾರ್ಭವಂ ಶಂಸತೀತ್ಯಾದೌ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೦ | ವಿಸ್ವಷ್ಟ-
ಮಾಮ್ನಾತೆಂ || ಆಭೋಗಯೆಂ | ಆ ಸಮಂತಾದ್ಭೋಗ ಆಭೋಗಃ | ತದರ್ಹ ಆಭೋಗಯಃ | ಭಂದಸಿ
ಚೇತಿ ಯಃ | ಯಸ್ಯೇತಿ ಲೋಪಾಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮವರ್ವಸ್ಯೋ-
ದಾತ್ವತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ಅಜಪೂರ್ವಾದ್ಭಜೇರಾಣಾದಿಕಃ ಕರ್ಮಣಿ ಇಪ್ರತ್ಯಯಃ ಕುತ್ವಂ ಚ | ಅಮಿ
ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಗುಣಃ | ಏತನ | ಇಹ ಗತಾ | ಲಜ ಮಧ್ಯಮಬಹುವಚನಸ್ಯ ಧಸ್ಯ ತಾದೇಶಃ | ತಪ್ತನ-
ಪ್ತನಫನಾಶ್ಚೇತಿ ತಸ್ಯ ತನಬಾದೇಶಃ | ಆಡಾಗಮೋ ವೃದ್ಧಿಶ್ಚ | ಅಪಯಃ | ಆಪ್ನೋತೇರಾಣಾದಿಕ
ಇಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಭೂಮನಾ | ಬಹುಶಬ್ದಾತ್ಪ್ರತ್ಯಾದಿಲಕ್ಷಣ ಇಮನಿಚ್ | ಬಹೋರ್ಲೋಪೋ ಭೂ ಚ
ಬಹೋರಿತೀಕಾರಲೋಪೋ ಬಹೋರ್ಭೂಭಾವಶ್ಚ | ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕಸ್ಯ ನಿಧೇರನಿತ್ಯತ್ವಾದಲೋಪಾ-
ಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಋಭುಗಳೇ) ಅಪಾಕಾಃ— ಪರಿಸಕ್ತವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರೂ | ಸ್ತ್ರಾಂಚಿಃ— ಪ್ರಾಚೀ-
ನರೂ | ಮಮ—ನನ್ನ | ಅಪಯಃ—ಜ್ಞಾತಿಗಳೂ ಆದ | ಕೇಚಿತ್—ನೀವು ಕೆಲವರು | ಆಭೋಗ್ಯಂ—
ಉಪಭೋಗಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ (ಸೋಮರಸವನ್ನು) ಇಚ್ಛಂತಃ—ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಪ್ರವಿತನ—
(ತಪಶ್ಚರಣೆಗಾಗಿ) ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋದಿರೋ (ಆಗ) | ಸೌಧನ್ವನಾಸಃ—ಎಲೈ ಸುಧನ್ವನ ಪುತ್ರರಾದ ಋಭುಗಳೇ |
ಚರಿತಸ್ಯ—(ನೀವು) ಆಚರಿಸಿದ ತಪಸ್ಸಿನ | ಭೂಮನಾ—ಆಧಿಕ್ಯದಿಂದ | ದಾಶುಷಃ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸು-
ವವನೂ, (ಮತ್ತು) | ಸವಿತುಃ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವವನೂ ಆದ | ಗೃಹಂ—(ಯಜಮಾನನ) ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ
ಅಗಚ್ಛತ—ಹೋದಿರಿ (ಮತ್ತು ನಿಮ್ಮ ತಪಸ್ಸಿನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿದಿರಿ) [ಅಥವಾ
ದಾಶುಷಃ—(ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಾದಿಗಳಿಂದ ದೂರವಾಗಿ ತಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ ಋಭುಗಳಿಗೆ) ಸೋಮರಸವನ್ನು
ಅರ್ಪಿಸಿದ | ಸವಿತುಃ—ಸವಿತೃವಿನ | ಗೃಹಂ—(ತೃತೀಯಸವನವೆಂಬ) ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ (ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ) |
ಅಗಚ್ಛತ—ಹೋದಿರಿ (ಮತ್ತು ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿದಿರಿ).]

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸುಧನ್ವ ಪುತ್ರರಾದ ಎಲೈ ಋಭುಗಳೇ, ಪ್ರಾಚೀನರೂ, ನನ್ನ ಜ್ಞಾತಿಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವರೂ ಆದ ನೀವು
ನಿಮಗೆ ಪರಿಸಕ್ತವಾದ ಜ್ಞಾನವಿರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಪಭೋಗಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ
ತಪಶ್ಚರಣೆಗಾಗಿ ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋದಿರಿ. ಅಲ್ಲಿ ನೀವು ಆಚರಿಸಿದ ತಪಃಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಭಕ್ತನಾದ ಸವಿತೃವಿನ ಯಜ್ಞ-
ಗೃಹಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸೋಮರಸದ ಪಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದಿರಿ.

English Translation

When Ribhus, you who were amongst my ancestors, yet immature
(in wisdom), but desirous of enjoying (the Soma libations) retired to the forest
to perform (penance), then, sons of Sudhanwan, through the plenitude of
your completed (devotion), you came to the (sacrificial) hall of the worshipper
Savitri.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಇಲ್ಲಿ ಸವಿತುರ್ದಾರುಷೋ ಗೃಹಂ ಅಗಚ್ಛತೇ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದ ಅಥವಾ ಅತಿಥ್ಯವನ್ನು ನೀಡಿದ ಸವಿತೃವಿನ ಮನೆಗೆ ಹೋದಿರಿ ಎಂದು ಪೂರ್ವದ ಇತಿಹಾಸದ ಸಂದರ್ಭವು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಈ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ, ಸಾಯಣರು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ,

ಅತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಋಭವೋ ಯಜ್ಞಿಯತ್ತೇಂ ಪ್ರಾರ್ಥಯಮಾನಾಃ ಪ್ರಜಾಪತೇಃ
ಸಕಾಶಮಗಮನ್ | ಅಥ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸವಿತಾರಮಾಹೂಯಾವೋಚಿತ್ | ಏತೇ೨ ಪಿ ಯಜ್ಞಿ-
ಯಾ ಭವಂತಿತಿ | ತಥೇತಿ ಸವಿತಾ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತಾನ್ ಸ್ವಗೃಹಂ ನೀತ್ವಾ ದ್ವಾದಶ ದಿನಾನ್ಯಾ-
ತಿಥ್ಯಮೇಷಾಮುಕಾರ್ಷೀದಿತಿ | ತದೇತದ್ವಾಮದೇವೋ ವಕ್ಷ್ಯತಿ |

ಋಭುಗಳು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲು ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋದರು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸವಿತೃವನ್ನು ಕರೆದು ಇವರೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಾರ್ಹರಾಗಲಿ (ಅದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡು) ಎಂದು ಹೇಳಿದನಂತರ ಸವಿತೃವು ಹಾಗೇ ಆಗಲೆಂದು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಮನೆಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳು ಅವರಿಗೆ ಅತಿಥಿಸತ್ಕಾರವನ್ನು ನೀರವೇರಿಸಿದನು ಎಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಕಥೆಯನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಹೇಳಿ, ಈ ಕಥಾಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಸೂಚಿಸತಕ್ಕ,

ದ್ವಾದಶ ದ್ಯೂನ್ಯದಗೋಹ್ಯಸ್ಯಾತಿಥ್ಯೇ ರಣನ್ವುಭವಃ ಸಸಂತಃ |

ಸುಕ್ಷೇತ್ರಾಕೃಣ್ಣಿನ್ಮನಯಂತ ಸಿಂಧೂನ್ಮನ್ವಾತಿಷ್ಠನ್ನೋಷಧೀರ್ನಿಮ್ಮಮಾಪಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೩-೭)

ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಋಭುಗಳು ಸವಿತೃವಿನ ಮನೆಗೆ ಹೋಗಲು ಬಂದಿದ ಕಾರಣವನ್ನು ತಿಳಿಸತಕ್ಕ ಅಂಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ದಾರುಷಃ ಪ್ರಾತಃಸವನಾದಿಸ್ವಗ್ನ್ಯಾದಿಭಿರಪಸಾರಿತೇಭ್ಯಃ ಋಭುಭ್ಯಃ ಸೋಮಪಾನಂ ದತ್ತವತಃ
ಸವಿತುಃ ಗೃಹಂ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಂ ತೃತೀಯಸವನಾಖ್ಯಮಗಚ್ಛತ ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ |

ಪ್ರಾತಃಸವನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನ್ಯಾದಿದೇವತೆಗಳಿಂದ ತಿರಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಹೊರಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಲ್ಪಟ್ಟ ಋಭುಗಳಾದ ನಿಮಗೆ ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದ ಸವಿತೃವಿನ ತೃತೀಯಸವನರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞಗೃಹವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದಿರಿ ಎಂದು ಅಗ್ನ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂಭವಿಸಿದ ತಿರಸ್ಕಾರದ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಿಷಯವು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಋಭವೋ ನೈ ದೇವೇಷು ತಸಸಾ ಸೋಮಪೀಥಮಭ್ಯಜಯಂಸ್ತೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ವಾಚಿ
ಕಲ್ಪಯಿಷಂಸ್ತಾನಗ್ನಿರ್ವಸುಭಿಃ ಪ್ರಾತಃಸವನಾದನುದತ ತೇಭ್ಯೋ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಸವನೇ
ವಾಚಿ ಕಲ್ಪಯಿಷಂಸ್ತಾನಿಂದ್ರೋ ರುದ್ರೈರ್ಮಾಧ್ಯಂದಿನಾತ್ಸವನಾದನುದತ ತೇಭ್ಯಸ್ತೃತೀಯ.

ಸವನೇ ವಾಚಿ ಕಲ್ಪಯಿಸಂಸ್ತಾನ್ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಅನೋನುದ್ಯಂತ ನೇಹ ಪಾಸ್ಯಂತಿ ನೇಹೇತಿ ಸ
ಪ್ರಜಾಪತಿರಬ್ರವೀತ್ಸನಿತಾರಂ ತವ ವಾ ಇಮೇಽಂತೇವಾಸಾಸ್ತಮೇನೈಭಿಃ ಸಂಪಿಬಸ್ವೇತಿ ಸ
ತಥೇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ಸನಿತಾ ತಾನ್ವೈ ತ್ವಮುಭಯತಃ ಪರಿಪಿಬೇತಿ ತಾನ್ವಪ್ರಜಾಪತಿರುಭಯತಃ
ಪರೈಪಿಬತ್ | ಇತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೦)

ಋಭುಗಳು ತಮ್ಮ ತಪಃಸಾಧನೆಯಿಂದಲೂ ಉತ್ಕಟವಾದ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೂ ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ ಸೋಮ
ಪಾನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದರು. ಮೊದಲು ಪ್ರಾತಃಸವನದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಹೊಂದಲು ಇಚ್ಛಿಸಿದಾಗ ಅಗ್ನಿಯು ವಸುಗಳೊಂದಿಗೆ
ಸೇರಿಕೊಂಡು ಅವರನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಅಟ್ಟಿಬಿಟ್ಟನು. ಆಗ ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಪಡೆಯಲಿಚ್ಛಿಸಿದಾಗ
ಇಂದ್ರನು ರುದ್ರರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಅವರನ್ನು ಅಟ್ಟಿಬಿಟ್ಟನು. ಪುನಃ ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಪಡೆಯಲಿಚ್ಛಿಸಿದಾಗ
ವಿಶ್ವೇದೇವರು ' ನೀವು ಇಲ್ಲಿ ಖಂಡಿತ ಸೋಮಪಾನಮಾಡಲರ್ಹರಲ್ಲ, ನೀವು ಮಾಡಕೂಡದು ' ಎಂದು ಕಠಿಣವಾದ ಮಾತಿನಿಂದ ಅಲ್ಲಿಯೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದರು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸವಿತೃವನ್ನು ಕುರಿತು ' ಈ
ಋಭುಗಳು ನಿನ್ನ ಶಿಷ್ಯರು. ನೀನು ಇವರೊಂದಿಗೆ ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಮಾಡು ' ಎಂದರು. ಅನಂತರ ಸವಿತೃವು
ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡನು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ ಸಹ ಅವರ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲೇ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿದನು, ಎಂಬುದಾಗಿ
ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಅಪಾಕಾಃ—ಅಪಕ್ವವ್ಯಪ್ರಜ್ಞಾಃ | ಅತ್ಯಂತಪರಿಪಕ್ವವ್ಯಪ್ರಜ್ಞಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಪರಿಪಕ್ವ
ವಾಗಬೇಕಾಗಿಲ್ಲದೇ ಆಗಲೇ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪರಿಪಕ್ವವಾಗಿರುವ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥ.

ಪ್ರಾಂಚಃ—ಪೂರ್ವಕಾಲೀನಾಃ ; ಆಪಯಃ—ಜ್ಞಾತಯಃ ; ಕುತ್ಸೋ ಹ್ಯಾಂಗಿರಸಃ | ಋಭು-
ವೋಽಪಿ ಸುಧನ್ವನ ಅಂಗಿರಸಸ್ಯ ಪುತ್ರಾಃ | ಅತ ಅಂಗಿರಸತ್ವಾತ್ ಕುತ್ಸಸ್ಯ ಭವಂತ್ಯುಭಯಃ ಕೇಚಿತ್
ಜ್ಞಾತಯಃ | ಕುತ್ಸನೂ ಅಂಗಿರಾ ಋಷಿಯ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ಋಭುಗಳೂ
ಅದೇ ವಂಶೋತ್ಪನ್ನರಾದುದರಿಂದಲೂ ಋಭುಗಳು ಕುತ್ಸನಿಗೆ ಪ್ರಾಚೀನರಾದ ಬಂಧುಗಳೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇದೇ ಋಕ್ಕು
ನಲ್ಲಿ ಸೌಧನ್ವನಾಸಃ—ಸುಧನ್ವನಃ ಪುತ್ರಾಃ ಎಂಬ ಸಂಬೋಧನೆಯು ಋಭುಗಳು ಅಂಗಿರಸ್ಸಿನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ
ಸುಧನ್ವನ ಮಕ್ಕಳೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯವು ಋಕ್ಕುಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.
ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಸಖ್ಯಮ್ನುಭವಃ ಸಮಾನಶುರ್ಮನೋರ್ನಸಾತೋ ಅಪಸೋ ದಧನ್ವಿರೇ |

ಸೌಧನ್ವನಾಸೋ ಅಮೃತತ್ವಮೇರಿರೇ ವಿಷ್ಟ್ವೇ ಶಮೀಭಿಃ ಸುಕೃತಃ ಸುಕೃತ್ಯಯಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೬೦-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಗಾಢಪುತ್ರನಾದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನೂ ಹೀಗೆಯೇ ೪-೩೩-೫ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಮ
ದೇವಾದಿ ಗಳೂ ಮೇಲಿನ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಂಗಿರಸ್ಸಿನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಈ ಸುಧನ್ವನ
ವಿಷಯವು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದೆ.

ಅಥ ಹೈನಂ ಭುಜ್ಯುರ್ಲಾಹ್ಯಾಯನಿಃ ಸಪ್ರಚ್ಛ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೇತಿ ಹೋನಾಚಿ | ಮದ್ರೇಷು
ಚರಕಾಃ ಪರೈವಚಾಮ ತೇ ಪತಂಚಲಸ್ಯ ಕಾಪ್ಯಸ್ಯ ಗೃಹಾನೈಮ ತಸ್ಯಾಸೀದ್ಬಹಿತಾ
ಗಂಧರ್ವಗೃಹೀತಾ ತಮಪ್ಯಚ್ಛಾಮ ಕೋಽಸೀತಿ ಸೋಽಬ್ರವೀತ್ಸುಧನ್ವಾಂಗಿರಸ ಇತಿ |

(ಬೃ. ಉ. ೩-೩-೧)

ಮದ್ರದೇಶದ ಪತಂಚಲಕಾಪ್ಯನ ಮಗಳು ಗಂಧರ್ವಗೃಹೀತಳಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಗಂಧರ್ವನನ್ನು ಕುರಿತು ನೀನು
ಯಾರೆಂದು ಕೇಳಲು ಅವನು ಸುಧನ್ವಾಂಗಿರಸನೆಂದು ಉತ್ತರಕೊಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ಭುಜ್ಯು ಲಾಹ್ಯಾಯನಿಯು
ಜನಕನ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನಿಗೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯವು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಕಥೆಯು
ಮಹಾಭಾರತಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಸುಧನ್ವನೂ ಸುಧನ್ವಪುತ್ರರಾದ ಋಭುಗಳೂ, ಈ ಸೂಕ್ತದ
ದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಕುತ್ಸಮುಷಿಯೂ ಎಲ್ಲರೂ ಅಂಗಿರಾಮುಷಿಯ ವಂಶೋತ್ಪನ್ನರಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ
ಕುತ್ಸನು ಋಭುಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರಾಂಚಿಃ ಆಪಯಃ ಹಿಂದಿನ ಜ್ಞಾತಿಗಳು ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಆಪಯಃ—ಜ್ಞಾತಿಗಳು ಅಥವಾ ಇತರ ಬಂಧುಗಳು. ಆಪ್ಯಮಾಸ್ತೋತೇಃ (ನಿ. ೬-೧೪) ಆಪ್
ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಅತ್ಯಂತ ಹಿತಕರವಾದ ಬಾಂಧವ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಚರಿತಸ್ಯ ಭೂಮನಾ—ತಪಶ್ಚರ್ಮದ ಅಧಿಕೃದಿಂದ, ಅಥವಾ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ತಮ್ಮ ಅಸಾಧಾರಣ
ವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಾವುವು, ಇವುಗಳಿಂದ ತಮ್ಮ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು
ಹೇಗೆ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿದರು ಎಂಬ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಭೋಗಯಮ್—ಆ ಸಮಂತಾತ್ ಭೋಗಃ ಅಭೋಗಃ ಭುಜಪಾಲನಾಭ್ಯವಹಾರಯೋಃ ಧಾತು
ಘೌ ಪ್ರತ್ಯಯಮಾಡಿದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಚೇಜೋಃ ಕುಘಿಣ್ಯತೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ.
೭-೩-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುತ್ವ. ತದಹಃ ಅಭೋಗಯಃ ಛಂದಸಿ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೧೪೨) ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ.
ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇದ್ದರೂ ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವು ಛಂದಸವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ
ಬಹುಲಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಜಃನೋಡನೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ
ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಅಜ್ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಭುಜ ಧಾತುವಿಗೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಇ ಪ್ರತ್ಯ
ಯವು ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಅಭೋಗಿ ಎಂದು ರೂಪ
ವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಮ್ ಪರವಾದಾಗ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ
ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಗಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಚ್ಛಂತೇ—ಇಸು ಇಚ್ಛಾಯಾಮ್. ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ—
ಎಂಬುದರಿಂದ ಶವಿಕರಣ. ಇಷುಗಮಿಯಮಾಂ ಛಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಛಾಂತಾ
ದೇಶ. ವಿಕರಣಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಐತನ—ಇಣ್ ಗತಾ. ಧಾತು ಉಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಧ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ತಸ್ಯಥಸ್ಥ
—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಾದೇಶ. ತಸ್ತನಸ್ತನಭನಾಶ್ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೫) ಎಂಬುದ

ರಂದ ತನಾದೇಶ. ಆಡಜಾದೀನಾಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ. ಆಟಶ್ಚ—
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಯದ್ವಿಜೇಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಡಾಗಮ
ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಸಯೇ—ಆವಲ್ಯ ವ್ಯಾಪ್ತ ಧಾತು. ಔಣಾದಿಕ ಇಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಪಿ ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.
ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಜಸಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ
ಅಯಾದೇಶ.

ಭೂಮನಾ—ಬಹು ಶಬ್ದವು ವೃದ್ಧಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಾದಿಭ್ಯ ಇಮನಿಜಾ,
(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಮನಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹೋಲೋಪೋ ಭೂ ಚಿ ಬಹೋಃ (ಪಾ.
ಸೂ. ೬-೪-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಹುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಇಮನಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಬಹು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಭೂಭಾವ.
ಆದೇಶಪರಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಇಮನಿಚಿಗೆ ಎಂದುದರಿಂದ ಅದರ ಆದಿ
ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಭೂಮನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.
ಇದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾ ಟಾ ಪರವಾದಾಗ ಭ ಸಂಜ್ಞಾನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಲೋಪೋನಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ
ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಸಂಜ್ಞಾ ಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಗಚ್ಚಿತ—ಗಮಲ್ಯ ಗತೌಧಾತು. ಲಜ್ ನುಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಧಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ತಾದೇಶ.
ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಇಷುಗಮಿಯಮಾಂ ಛಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಭಾದೇಶ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ.
ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದಾಶುಷಃ—ದಾಶ್ವಾನ್ ಸಾಹ್ವಾನ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಸುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ
ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಷಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿ ಭ ಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರ
ಸಾರಣ, ಪೂರ್ವರೂಪ. ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷತ್ವ. || ೨ ||

ತತ್ಸವಿತಾ ವೋಮೃತತ್ವಮಾಸುವದಗೋಹ್ಯಂ ಯಚ್ಚವ-

ಯಂತ ಐತನ ।

ತ್ಯಂ ಚಿತ್ವಮಸಮಸುರಸ್ಯ ಭಕ್ವಣಮೇಕಂ ಸಂತಮಕೃಣುತಾ

ಚತುರ್ವಯಂ || ೩ ||

ಓದಪಾಠಃ

ತತ್ | ಸವಿತಾ | ವಃ | ಅನ್ಯತತ್ತ್ವಂ | ಆ | ಅಸುವತ್ | ಅಗೋಹ್ಯಂ |

ಯತ್ | ಶ್ರವಯಂತಃ | ಐತನ |

ತ್ಯಂ | ಚಿತ್ | ಚಮಸಂ | ಅಸುರಸ್ಯ | ಭಕ್ಷಣಂ | ಏಕಂ | ಸಂತಂ | ಅಕೃ-

ಣುತ | ಚಿತುಃ ಸವಯಂ || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಋಭವಸ್ತತ್ತದಾನೀಂ ಸವಿತಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರೇರಕೋ ದೇವೋ ವೋ ಯುಷ್ಮಾಕಮನ್ಯತತ್ತ್ವಂ ದೇವತ್ವಮಾಸುವತ್ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಪ್ರೇರಿತವಾನ್ | ದತ್ತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ಯದಾ ಯೋಯಮ- ಗೋಹ್ಯಂ ಗೌಹಿತುಮಕಕ್ಯಂ ಸರ್ವೈರ್ಧ್ಯಶ್ಯಮಾನಂ ಸವಿತಾರಂ ಶ್ರವಯಂತೋಽಪೇಕ್ಷಿತಂ ಸೋಮಪಾನಂ ವಿಜ್ಞಾಪಯಂತಃ ಸಂತ ಐತನ ಅಗಚ್ಛತ | ತದಾನೀಮಿತಿ ಪೂರ್ವೇಣಾನ್ವಯಃ | ಯಸ್ಮಾದ್ಯಾಯಂ ದೇವೈರಾಜ್ಞಾಪಿತಾಃ ಸಂತೋಽಸುರಸ್ಯ ತ್ವಷ್ಟುಃ ಸಂಬಂಧಿನಂ | ತೇನ ನಿರ್ಮಿತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಭಕ್ಷಣಂ ಸೋಮಪಾನಸಾಧನಂ ತ್ಯಂ ತಂ ಚಮಸಮೇಕಂ ಚಿತ್ ಅಸಹಾಯಮೇವ ಸಂತಂ ಚಿತುರ್ವಯಂ ಚಿತುರ್ವ್ಯಾಹಮಕೃಣುತ | ಕೃತವಂತಃ | ಸೃಷ್ಟ್ವಾದೌ ತ್ವಷ್ಟ್ವಾ ಕೃತಂ ಚಮಸಂ ಹೋತೃಚಮಸಾದಿ ಮುಖ್ಯಚಮಸ ಚಿತುಷ್ವಯಿರೂಪೇಣ ಋಭವಃ ಕೃತವಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಅಸುವತ್ | ಪೂ ಪ್ರೇರಣೇ | ತಾದಾದಿಕಃ | ಶ್ರವಯಂತಃ | ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ | ಛಾಂದಸೋ ವೃದ್ಧಭಾವಃ | ಐತನ | ಲಜಃ ಮಧ್ಯಮ- ಬಹುವಚನಸ್ಯ ತಾದೇಶೇ ತಪ್ತನಪ್ತನಥನಾಶ್ವೇತಿ ತನಬಾದೇಶಃ | ಭಕ್ಷಣಂ | ಕರಣೇ ಲ್ಯುಟ್ | ಅಕೃಣುತ | ಕೃನಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ | ಲಜಃ ಮಧ್ಯಮಬಹುವಚನೇ ಧನ್ವಿ ಕೃಣ್ಣೋರಚ್ಛೇತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ ಚಿತುರ್ವಯಂ | ವಯಾ ಅವಯವಾಃ | ಚಿತ್ವಾರೋಽವಯವಾ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಎಲೈ ಋಭುಗಳೇ) ಯತ್—ಯಾವಾಗ (ನೀವುಗಳು) | ಅಗೋಹ್ಯಂ—ಮುಚ್ಚಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸುಲಭವಾಗಿ ಗೋಚರನಾಗುವ ಸವಿತೃವನ್ನು | ಶ್ರವಯಂತಃ—(ಸೋಮರಸಪಾನಕ್ಕಾಗಿ) ವಿಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಂಡವರಾಗಿ | ಐತನ—ಬಂದಿರೋ | ತತ್—ಆಗ | ಸವಿತಾ—ಸವಿತೃದೇವನು | ವಃ—ನಿಮಗೆ | ಅನ್ಯತತ್ತ್ವಂ—ಮರಣರಹಿತವಾದ ದೇವತ್ವವನ್ನು | ಅಸುವತ್—ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿಕೊಟ್ಟನು (ಆದ್ದರಿಂದ) | ಅಸುರಸ್ಯ—ತ್ವಷ್ಟೃವಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದುದು | ಭಕ್ಷಣಂ—ಸೋಮರಸದ ಪಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದುದು | ತ್ಯಂ—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು | ಏಕಂ ಚಿತ್ ಸಂತಂ—(ಅದರ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಒಂದೇಒಂದಾಗಿ ಇದ್ದುದು ಆದ | ಚಮಸಂ—ಚಮಸ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು | ಚಿತುರ್ವಯಂ—ನಾಲ್ಕರಷ್ಟನ್ನಾಗಿ | ಅಕೃಣುತ—ಮಾಡಿದ್ದೀರಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಋಭುಗಳೇ, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸುಲಭವಾಗಿ ಗೋಚರವಾಗಿ ಯಾರಿಂದಲೂ ಮರೆಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ ಸವಿತೃವನ್ನು ನೀವು ಸಮೀಪಿಸಿ ಸೋಮರಸದ ಪಾನದಲ್ಲಿ ನೀವೂ ಭಾಗವಹಿಸಬೇಕೆಂದು ವಿಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಸವಿತೃ ದೇವನು ನಿಮಗೆ ಮರಣರಹಿತವಾದ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿಕೊಟ್ಟನು. ಆದ್ದರಿಂದ ತ್ವಷ್ಟೃವಿ ನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದುದೂ, ಸೋಮರಸಪಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದುದೂ, ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೂ, ಅದರ ಸೃಷ್ಟಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಒಂದಾಗಿ ಸೃಷ್ಟವಾದುದೂ ಆದ ಚಮಸ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಅಗುನಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದೀರಿ.

English Translation

Then Savitri bestowed upon you immortality, when you came to him who is not to be concealed, and represented (your desire) to partake of the libations; and that ladle for the sacrificial viands which the Asura had formed single, you made fourfold.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಸುರಸ್ಯ ಏಕಂ ಚಿತ್ ಸಂತಂ ಚಮಸಂ ಚತುರ್ವಯಂ ಅಕೃಣುತ—ತ್ವಷ್ಟೃವಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದಾಗ ಒಂದೇ ಆಗಿ ಇದ್ದ ಚಮಸಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ನಾಲ್ಕುರಷ್ಟನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದಿರಿ ಎಂದು ಋಭುಗಳ ಕಲಾಕೌಶಲ್ಯವನ್ನು ಶ್ಲಾಘಿಸಿದೆ.

ಉತ ತ್ವಂ ಚಮಸಂ ನನಂ ತ್ವಷ್ಟುರ್ದೇವಸ್ಯ ನಿಷ್ಕೃತಂ |

ಅಕರ್ತ ಚತುರಃ ಪುನಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೦-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆಯೂ ಮತ್ತು ಇದೇ ವಿವರವನ್ನು ಮುಂದೆಯೂ

ಜ್ಞೇಷ್ಯ ಆಹ ಚಮಸಾ ದ್ವಾ ಕರೇತಿ ಕನೀಯಾನ್ತ್ರಿಃ ಸ್ತೃಣಿವಾಮೇತ್ಯಾಹ |

ಕನಿಷ್ಠ ಆಹ ಚತುರಸ್ಥರೇತಿ ತ್ವಷ್ಟ ಋಭವಸ್ತತ್ಪನಯದ್ವಚೋ ವಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೩೩-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆಯೂ ಸಹ ಒಂದಾದ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಲಾಕೌಶಲ್ಯದಿಂದ ನಾಲ್ಕುನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ ವಿಷಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲೂ ಸಹ ತ್ವಷ್ಟೃವಿನ ಶಿಕ್ಷಣದಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಈ ಶಕ್ತಿಯು ಬಂದಿ ತೆಂದೂ, ಇವರು ತ್ವಷ್ಟೃವಿನ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿದ್ದರೆಂಬುದೂ ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಸುಧನ್ವನ ಆಂಗಿರಸಸ್ಯಾಸನ್ನತ್ರಾಸ್ತ್ರಯಃ ಪುರಾ |

ಋಭುರ್ವಿಭ್ವಾ ಚ ವಾಜಶ್ಚ ಶಿಷ್ಯಾಸ್ತೃಷ್ಟುಶ್ಚ ತೇಭವನ್ ||

ಶಿಷ್ಯಯಾಮಾಸ ತಾಂಸ್ತೃಷ್ಣಾ ತ್ವಾಪ್ಪ್ರಂ ಯತ್ಕರ್ಮ ಕಿಂಚನ |

ಪರಿನಿಷ್ಠಿತಕರ್ಮಾಣೋ ನಿಶ್ಚೇದೇನಾ ಉಪಾಹ್ವಯನ್ ||

ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ತೇ ತತಶ್ಚಕ್ಷುರ್ನಾಹನಾನ್ಯಾಯುಧಾನಿ ತು |
 ಧೇನುಂ ಸಬರ್ದುಘಾಂ ಚಕ್ಷುರಮೃತಂ ಸಬರುಚ್ಯತೇ ||
 ಬೃಹಸ್ಪತೇರಥಾಸ್ತ್ರಿಭ್ಯಾಂ ರಥಂ ದಿವ್ಯಂ ತ್ರಿವಂಧುರಂ |
 ಇಂದ್ರಾಯ ಚ ಹರಿಃ ದೇವಪ್ರಹಿತೇನಾಗ್ನಿನಾಪಿ ಯತ್ ||
 ಏಕಂ ಚಮಸಮಿತ್ಯುಕ್ತೇ ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಆಹೇತ್ಯಥೋ ದಿವಿ |
 ಉಕ್ತ್ವಾ ತತಶ್ಚಕ್ಷುಮಸಾನ್ ಯಥೋಕ್ತಂ ತೇನ ಹರ್ಷಿತಾಃ ||
 ತ್ವಷ್ಟಾ ಚ ಸವಿತಾ ಚೈವ ದೇವದೇವಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ||
 ಸರ್ವಾನ್ದೇವಾನ್ ಸಮಾಮಂತ್ರೈ ಅಮೃತತ್ವಂ ದದುಶ್ಚ ತೇ ||
 ತೇಷಾಮಾದ್ಯಾಂತ್ಯಯೋರ್ನಾಮ್ನಾ ದೃಶ್ಯತೇ ಬಹುವತ್ ಸ್ತವಃ |
 ತೃತೀಯಸವನೇ ತೇಷಾಂ ತೈಸ್ತು ಭಾಗಃ ಪ್ರಕಲ್ಪಿತಃ ||
 ಅಪಿಬತ್ಸೋಮಮಿಂದ್ರಶ್ಚ ತೈಸ್ತತ್ರ ಸವನೇ ಸಹ |

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೮೩ರಿಂದ ೮೯)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಧನ್ವಪುತ್ರರಾದ ಋಭು, ವಿಭ್ವ, ವಾಜ ಎಂಬ ಮೂವರೂ ಸಹ ತ್ವಷ್ಟ್ಯವಿನ ಶಿಷ್ಯರಾದರು. ಸಕಲಕಲಾಕುಶಲನಾದ ತ್ವಷ್ಟ್ಯವು ಅವರಿಗೂ ಸಹ ಎಲ್ಲಾ ಕಲೆಗಳನ್ನೂ ಕಲಿಸಿದನು. ಆಗ ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿಪುಣರಾದ ವಿಶ್ವೇದೇವರು ಅವರನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟನಾದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಎದುರಿಸಿದರು. ಆಗ ಇವರು ಸಕಲದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸಹ ಆಯುಧಗಳನ್ನೂ ವಾಹನಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಅಮೃತದಾಯಿಯಾದ ಧೇನುವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದರು. ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ಆಸನತ್ರಯಗಳುಳ್ಳ ರಥಗಳನ್ನೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅಶ್ವಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ದೂತನಾಗಿ ಕಳುಹಲ್ಪಟ್ಟ ಅಗ್ನಿಗೆ ಯಥೋಕ್ತವಾದುದನ್ನೂ, ಎಂದರೆ,

ಕಿಮು ಶ್ರೇಷ್ಠಃ ಕಿಂ ಯವಿಷ್ಠೋ ನ ಆಜಗನ್ವಿನೀಯತೇ ದೂತ್ಯಂ ೧ ಕದ್ಯದೂಚಿಮು |
 ನ ನಿಂದಿಮು ಚಮಸಂ ಯೋ ಮಹಾಕುಲೋಽಗ್ನೇ ಭ್ರಾತರ್ದುಣ ಇದ್ಭೂತಿಮೂದಿಮು ||
 ಏಕಂ ಚಮಸಂ ಚತುರಃ ಕೃಣೋತನ ತದ್ವೋ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ತದ್ವ ಆಗಮುಂ |
 ಸೌಧನ್ವನಾ ಯದ್ಯೇವಾ ಕರಿಷ್ಯಥ ಸಾಕಂ ದೇವೈರ್ಯಜ್ಞಿ ಯಾಸೋ ಭವಿಷ್ಯಥ ||
 ಅಗ್ನಿಂ ದೂತಂ ಪ್ರತಿ ಯದಬ್ರವೀತನಾಶ್ವಃ ಕರ್ತೋ ರಥ ಉತೇಹ ಕರ್ತೃಃ |
 ಧೇನುಃ ಕರ್ತಾರ್ವ ಯುವಶಾ ಕರ್ತಾರ್ವ ದ್ವಾ ತಾನಿ ಭ್ರಾತರನು ವಃ ಕೃತ್ಯೇಮಸಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೧-೧ ರಿಂದ ೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವದೂತನಾಗಿ ಸುಧನ್ವಪುತ್ರರಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಒಂದೇ ಆಗಿರುವ ಚಮಸ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ನಾಲ್ಕನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ಅವರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸ ಪಾನಕ್ಕೆ ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು ಅವರು ಪಡೆಯುವರೆಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ಅವರು ನಿಮಗೆ ಇದೊಂದು ಕೆಲಸಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ಅಶ್ವನಿರ್ಮಾಣವಾಗಲಿ, ರಥನಿರ್ಮಾಣವಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಧೇನುನಿರ್ಮಾಣವಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ವೃದ್ಧರಾದ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳನ್ನು ಯುವಕರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದಾಗಲಿ ಇವೆಲ್ಲಾ ನಮ್ಮಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದ್ದು, ಅದರಂತೆಯೇ ಈಗಲೂ ಸಹ

ನಿಮಗೆ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದುದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಮಾಡಿಕೊಡುವೆವು ಎಂದು ಅದನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರು ಎಂಬ ಎಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಅಂತಹ ಕುಶಲಕಾರ್ಯದಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಹಾಯವನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಆಗ ತ್ವಷ್ಟ್ಯವೂ ಸವಿತ್ಯನೂ, ದೇವದೇವನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ ಸಕಲದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಕರೆದು ಋಭುಗಳಿಗೆ ಅಮೃತತ್ವವು ಲಭಿಸುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದರು. ಆಗ (ಅವರನ್ನು ಮೊದಲು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದ್ದ) ಇಂದ್ರನೂ ಸಹ ಅವರೊಂದಿಗೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿದನು ಎಂಬ ಕಥೆಯು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಗೋಹ್ಯಂ— ಅತ್ಯಂತತೇಜಸ್ವಿತ್ವಾತ್ ಗೂಹಿತುಮಶಕ್ಯಂ ಸವಿತಾರಂ | ಅತ್ಯಂತ ತೇಜಸ್ವಿ ಯಾದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸುಲಭವಾಗಿ ಗೋಚರನಾಗುವ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸವಿತ್ಯಪರವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಅದರ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ; ಋ. ಸಂ. ೮-೯೮-೪ನೇ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ೧೦-೬೪-೨ರಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಸವಿತಾ ಅಮೃತತ್ವಂ ಅಸುವತ್— ಸವಿತ್ಯವು ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಕೊಟ್ಟನು. ಈ ಸನ್ನಿವೇಶ ವನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ನಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯೆ

ಸವಿತಾ—ಸೂ ಪ್ರೇರಣೇ. ಧಾತು. ಕರ್ತೃಯಲ್ಲಿ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಡಾಗಮ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತು ನಿಗೆ ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಎಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಸುವತ್—ಸೂ ಪ್ರೇರಣೇ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆತ್ತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧ ೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶವಿಕರಣ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಜುದ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀ ಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಅಚಿಶ್ಚ ಧಾತುಭ್ಯುವಾಮ್—**ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪವಾದೇಶ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅತಿಜಂತದ ಪರನಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶ್ರವಯಂತೇ—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ. ಧಾತು. ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥತೋರುವುದರಿಂದ ಹೇತುಮತಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅಚೋಞ್ಚಿತಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗುಣ, ಅವಾ ದೇಶ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚಿಗೆ ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಶ್ರವಯತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಶಪ್, ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು, ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಣಿಚ್ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಐತನ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಧಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ತಾದೇಶ. ತಪ್ತೆ- ನಪ್ತನಿಭನಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ತನಾದೇಶ. ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಟಿಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಐತನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಸುರಸ್ಯ—ಅಸು ಸ್ವೇಪಣೆ. ಧಾತು. ಅಸೇರುರನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ- ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮನಾಗುತ್ತದೆ

ಭಕ್ಷಣಮ್—ಭಕ್ಷ ಅದನೇ. ಧಾತು. ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುಷೋರನಾಕೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ಸಕಾರನಿಮಿತ್ತವಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಕೃಣುತ—ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಚ್ಚ. ಧಾತು. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತಸ್ಮ- ಥಸ್ಥ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಾದೇಶ. ಇದಿತೋನುಮ್‌ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ ಧಿನ್ವಿಕೃಣ್ಣೋರಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಕಾರಾಂತಾದೇಶ. ಉವಿಕರಣ. ಉನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅತೋಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಚಿಃ ಪರಸ್ಮಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಉ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂ ಸಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಋಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಣತ್ವ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚತುರ್ವಯಮ್—ವಯವೆಂದರೆ ಅವಯವ. ಚತ್ವಾರೋ ಅವಯವಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಚತುರ್ವಯಃ ತಮ್. ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ವಿಷ್ಟೀ ಸಮೀ ತರಣಿತ್ವೇನ ವಾಘತೋ ಮರ್ತಾಸಃ ಸಂತೋ

ಅನ್ಯುತತ್ವಮಾನಶುಃ |

ಸೌಧನ್ವನಾ ಯುಭವಃ ಸೂರಚಕ್ಷಸಃ ಸಂವತ್ಸರೇ ಸಮಸೃಚ್ಯಂತ

ಧೀತಿಭಿಃ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿಷ್ಟೀ | ಶಮೀ | ತರಣಿತ್ವೇನ | ವಾಘತಃ | ಮರ್ತಾಸಃ | ಸಂತಃ | ಅ-
ಮೃತತ್ವಂ | ಆನಶುಃ |

ಸೌಧನ್ವನಾಃ | ಋಭವಃ | ಸೂರಚಕ್ಷಸಃ | ಸಂವತ್ಸರೇ | ಸಂ | ಅಪೃಚ್ಯಂತ |
ಧೀತಿಃ ಭಿಃ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಾಘತಃ | ಋತ್ವಿಜ್ಞಾನ್ಮೃತತ್ | ಅತ್ರ ಚ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ತ್ವದ್ವಂತೋ ಲಕ್ಷ್ಯಂತೇ | ಋತ್ವಿಗ್ನಿ-
ರುಪೇತಾ ಋಭವಃ ಶಮೀ | ಕರ್ಮನಾನ್ಮೃತತ್ | ಯಾಗದಾನಾದೀನಿ ಕರ್ಮಾಣ್ಯನ್ಯಾನ್ಯವ್ಯೇಕಂ
ಚಮಸಂ ಚತುರಸ್ತುಜೋತನ | ಋ. ೧-೧೬-೨ | ಇತ್ಯಾದಿನಾ ದೇವೈರುಕ್ತಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ತರಣಿತ್ವೇನ |
ತರಣಿರಿತಿ ಪ್ರಪ್ರನಾಮ | ಪ್ರಪ್ರತ್ವೇನ ಶೈಷ್ಟ್ಯೇಣ ವಿಷ್ಟೀ | ಯದ್ಯವ್ಯೇತತ್ಕರ್ಮನಾಮ ತಥಾಪ್ಯತ್ರ
ಕ್ರಿಯಾಪರಂ ವ್ಯಾಪ್ಯ ಕೃತ್ವೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕೃತ್ವಾ ಮರ್ತಾಸೋ ಮನುಷ್ಯಾ ಅಪಿ ಸಂತೋಽ-
ಮೃತತ್ವಂ ದೇವತ್ವಮಾನಶುಃ | ಆನಶೀರೇ | ಕೃತ್ವಃ ಕರ್ಮಭಿರ್ಲೇಭಿರೇ | ದೇವತ್ವಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಚ ಸೌಧನ್ವನಾಃ
ಸೌಧನ್ವನಃ ಪುತ್ರಾಃ ಸೂರಚಕ್ಷಸಃ ಸೂರ್ಯಸಮಾನಪ್ರಕಾಶಾಃ ಸೂರ್ಯಸದೃಶಜ್ಞಾನಾ ವಾ ತೇ ಋಭವಃ
ಸಂವತ್ಸರೇ ಸಂವತ್ಸರಾವಯವಭೂತೇ ವಸಂತಾದಿಕಾಲೇಽನುಷ್ಠೇರ್ಧೀಧೀತಿಭಿರಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಾದಿಕರ್ಮಭಿಃ
ಸಮಪೃಚ್ಯಂತ | ಸಂಯುಕ್ತಾ ಅಭವನ್ | ಹವಿರ್ಭಾಗಾರ್ಹಾ ಬಭೂವುರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತ್ರ ನಿರುಕ್ತಂ |
ಕೃತ್ವಾ ಕರ್ಮಾಣಿ ಪ್ರಪ್ರತ್ವೇನ ವೋಧಾರೋ ಮೇಧಾವಿನೋ ವಾ ಮರ್ತಾಸಃ ಸಂತೋಽಮೃತತ್ವಮಾನ-
ಶೀರೇ ಸೌಧನ್ವನಾ ಋಭವಃ ಸೂರಖ್ಯಾನಾ ವಾ ಸೂರಪ್ರಜ್ಞಾ ವಾ ಸಂವತ್ಸರೇ ಸಮಪೃಚ್ಯಂತ ಧೀತಿಭಿಃ
ಕರ್ಮಭಿರ್ಯುರ್ವಿಭಿರ್ವಾ ವಾಜ ಇತಿ ಸೌಧನ್ವನ ಅಂಗಿರಸಸ್ಯ ತ್ರಯಃ ಪುತ್ರಾ ಬಭೂವುಃ | ನಿ. ೧೧-೧೬ |
ಇತಿ || ವಿಷ್ಟೀ | ವಿಷ್ಟ್ಯ ವ್ಯಾಪ್ತಾ | ಸ್ನಾತ್ವಾತ್ಮಾದಯಶ್ಚ | ಸಾ. ೭-೧-೪ | ಕ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಈಕಾ-
ರಾಂತಾದೇಶಃ | ಶಮೀ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಶಸೋ ಲುಕ್ | ಆನಶುಃ | ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತಾ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ
ಪರಸ್ಮೈಪದಂ | ಅಶೋತೇಶ್ವೇತ್ಯಭ್ಯಾಸಾದುತ್ತರಸ್ಯ ನುಡಾಗಮಃ | ಅಪೃಚ್ಯಂತ | ಪೃಚೀ ಸಂಪರ್ಕೇ |
ಕರ್ಮಾಣಿ ಲಬ್ಧ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ವಾಘತಃ—ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳೊಡಗೂಡಿದ ಋಭುಗಳು | ಶಮೀ—ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು | ತರಣಿ-
ತ್ವೇನ—ಅತೀತಿವಾಗಿ | ವಿಷ್ಟೀ—ನಿರವೇರಿಸಿ | ಮರ್ತಾಸಃ—(ಮರ್ತ್ಯರಾದ) ಮನುಷ್ಯರಾಗಿ | ಸಂತಃ—

ಇದ್ದರೂ ಕೂಡ | ಅಮೃತತ್ವಂ—ಮರಣರಹಿತವಾದ ದೇವತ್ವವನ್ನು | ಅನಶುಃ—(ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ) ಪಡೆದರು (ಅನಂತರ) | ಸೌಧನ್ವನಾಃ—ಸುಧನ್ವಪುತ್ರರೂ | ಸೂರಚಕ್ಷಸಃ—ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವರೂ ಅಥವಾ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರೂ ಆದ | ಋಭವಃ—ಆ ಋಭುಗಳು | ಸಂವತ್ಸರೇ—ಸಂವತ್ಸರದ ಅವಯವಗಳಾದ ವಸಂತಾದಿ ಋತುಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ (ಅನುಷ್ಠಿಸಬೇಕಾದ) | ಧೀತಿಭಿಃ—ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಾದಿ ಕರ್ಮಗಳೊಡನೆ | ಸಮಪೃಚ್ಛಂತೆ—ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡರು. (ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯರಾದರು) ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳೊಡಗೂಡಿಕೊಂಡು ಋಭುಗಳು ಯೂಗಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಅತೀಪ್ರವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಿ ಮಾನವರಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಮರಣರಹಿತವಾದ ದೇವತ್ವವನ್ನು ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಸುಧನ್ವ ಪುತ್ರರೂ, ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವರೂ ಆದ ಆ ಋಭುಗಳು ಸಂವತ್ಸರದ ಅವಯವಗಳಾದ ವಸಂತಾದಿಋತುಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಷ್ಠಿಸಬೇಕಾದ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಾದಿಕರ್ಮಗಳೊಡನೆ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡಲು ಅರ್ಹರಾದರು.

English Translation

Associated with the priests, and quickly performing the holy rites, they, being yet mortals, acquired immortality, and the sons of Sudhanwan, the Ribhus, brilliant as the sun, became connected with the ceremonies (appropriated to the different seasons) of the year.

■ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಸಿಗೆ ನಿರುಕ್ತವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

ಕೃತ್ಯಾ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕ್ರಿಸ್ಪತ್ವೇನ ವೋಧಾರೋ ಮೇಧಾವಿನೋ ವಾ ಮರ್ತಾಸಃ ಸಂತೋ
ಅಮೃತತ್ವಮಾನಶಿರೇ ಸೌಧನ್ವನಾ ಋಭವಃ ಸೂರಖ್ಯಾನಾ ಸೂರಪ್ರಜ್ಞಾ ವಾ ಸಂವತ್ಸರೇ
ಸಮಪೃಚ್ಛಂತೆ ಧೀತಿಭಿಃ ಕರ್ಮಭಿಃ | (ನಿ ೧೧-೧೬) .

ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರೂ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವರೂ ಆದ ಋಭುಗಳು ತಮ್ಮ ತಪಃಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ ಇತರ ಆಸಾಧಾರಣವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಸಹ ಮಾನವರಾದರೂ ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಮತ್ತು ಸಂವತ್ಸರದ ಅವಯವಗಳಾದ ವಸಂತಾದಿ ಋತುಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಷ್ಠಿಸಬೇಕಾದ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಾದಿ ಕರ್ಮಗಳೊಂದಿಗೆ ಒಂದಾದರು ಎಂದರೆ ಸಕಲ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹವಿಸ್ಸಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕೆ ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು ಪಡೆದರು ಎಂದಿದೆ.

ವಾಘತಃ -- ಈ ಶಬ್ದವು ಋತ್ವಿಜ್ಞಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೯) ಸಾಯಣರು ಋತ್ವಿಜ್ಞಾನೈಕತಾ ಆತ್ರ ಚ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ತದ್ವಂತೋ ಲಕ್ಷ್ಯಂತೇ | ಋತ್ವಿಗ್ನಿರುಸೇತಾ ಋಭವಃ | ಋತ್ವಿಜ್ಞಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿರುವ ಋಭುಗಳು ಎಂದರ್ಥವೆಂದು

ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ವೋಧಾರೋ ಮೇಧಾವಿನೋ ನಾ ಎಂದಿದೆ. ವೋಧಾರಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದುರ್ಗಾ ಚಾರ್ಯರು ಯಜ್ಞಸ್ಯಾನುಷ್ಠಾತಾರಃ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನು ಮಾಡುವವರು ಅಥವಾ ಮೇಧಾವಿನಃ ನ ಹ್ಯಮೇಧಾವಿನಃ ಸಂವತ್ಸರೇಣ ಸಕಲಂ ಕರ್ಮ ಸಮಾಪಯಿತುಂ ಶಕ್ತಾಃ | ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿಯೇ ಸಕಲ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ನೆರವೇರಿಸಲು ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವಿಷ್ಣು—ಈ ಶಬ್ದವು ೨೬ ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೧). ಆದರೆ, ವಿಷ್ಣುತಿ ನ ಕರ್ಮನಾಮ | ಶಮೀಕೈನೇನ ಪಾನರಕ್ತೈಪ್ರಸಂಗಾತ್ | ಕಿಂ ತರ್ಹಿ | ವಿಷೇರ್ವ್ಯಾಪ್ತೈರ್ಭಸ್ಯ ಕ್ರಿಯಾಶಬ್ದೋಽಯಂ ವಿಷ್ಣುತಿ | ವಿಷ್ಣವ್ಯಾ ವ್ಯಾಪ್ತಾಃ | ಕೃತ್ವಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಕರ್ಮವಾಚಕವಾದ ಶಮೀ ಎಂದು ಪುನರುಕ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತೈರ್ಭವುಳ್ಳ ವಿಷ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನೆರವೇರಿಸಿ ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಶಮೀ—ಈ ಪದವೂ ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೧) ಯಾಗದಾನಾದೀನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ | ಅನ್ಯಾನ್ಯಸಿ “ ಏಕಂ ಚಮಸಂ ಚತುರಃ ಕೃಣೋತನ ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೧-೨) ಇತ್ಯಾದಿನಾ ದೇವೈರುಕ್ತಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ | ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವೆಂದರೆ ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳು ಮತ್ತು “ ಒಂದು ಚಮಸವನ್ನು ನಾಲಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡಿ ” ಎಂದಿವೇ ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾದ ಕರ್ಮಗಳೆಂದರ್ಥ.

ಸೂರಚಕ್ಷಸಃ—ಸೂರ್ಯಸಮಾನಪ್ರಕಾಶಃ ಸೂರ್ಯಸದೃಶಜ್ಞಾನಾ ನಾ | ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವರು ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥ. ಋಭು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉರು ಭಾಸಮಾನೋ ಮೇಧಾವೀ ನಾ | ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನು ಅಥವಾ ಮೇಧಾವಿಯೆಂದರ್ಥವುಂಟು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ತ್ವಮಗ್ನಿ ಋಭುರಾಕೇ ನಮಸ್ಯ ೧ ಸ್ತಂ ನಾಜಸ್ಯ ಹ್ವಮತೋ ರಾಯ ಈಶಿಸೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಋಭು ಶಬ್ದವು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಮೇಲಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸೂರಚಕ್ಷಸಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಋಭುಗಳ ಈ ವಿಶೇಷಗುಣವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಧೀತಿಭಿಃ—ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಾದಿಕರ್ಮಭಿಃ | ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಾದಿ ಕರ್ಮಗಳೊಡನೆ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಧೀತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮ, ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥವೂ ಉಂಟು. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಂಗುಳಿನಾಮಗಳಲ್ಲೂ ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೮) ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಕರ್ಮ, ಪ್ರಜ್ಞೆ ಎಂದೆರಡರ್ಥಗಳೂ ಇರತಕ್ಕ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪಾರಾವತಸ್ನೀಮವಸೇ ಸುವೃತ್ತಿಭಿಃ ಸರಸ್ವತೀಮಾ ವಿನಾಸೇಮು ಧೀತಿಭಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೬೧-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಧೀತಿಭಿಃ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮಭಿಃ ಎಂದೂ,

ಮತಸ್ಯ ಹಿ ಶುರುಧಃ ಸಂತಿ ಪೂರ್ವೀ ಋತಸ್ಯ ಧೀತಿರ್ವರ್ಜಿನಾನಿ ಹಂತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೩-೮)

ಎಂಬ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂದೂ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಸ್ತುತಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೆಲ ವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ಸಮಪ್ರಚ್ಯಂತೆ—ಸಂಯುಕ್ತಾ ಅಭವನ್ | ಹವಿರ್ಭಾಗಾರ್ಹಾ ಬಭೂವುಃ | ಕರ್ಮಗಳೊಂದಿಗೆ ಐಕ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದರು ಎಂದರೆ ಹವಿಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕೆ ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು ಪಡೆದರು ಎಂದರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ನಿಷ್ಕ್ವೀ—ನಿಷ್ಲ್ಯ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತು. **ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಯೋಃ ಪೂರ್ವ—**(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತೌ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾತ್ವಾದಯೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಕಾರ ಅಂತಾದೇಶ. ಷ್ವತ್ವದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮರ್ತಾಸಃ—ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಜ್ಞಸೇರಸುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಗಮ.

ಶಮೀ—ಇದಕ್ಕೆ ಶಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್.

ಆನಶುಃ—ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತು. **ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್—**(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಸಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಆದಿಶೇಷ. **ಅಶೋತೇಶ್ಚ—**(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಅಚಿಗೆ ನುಡಾಗಮ. **ಅತೇ ಅದೇಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಆನಶುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪ್ರಚ್ಯಂತೆ—ಸೃಚೀ ಸಂಪರ್ಕೇ. ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ರೋಂತೇಃ—**ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ **ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್—**(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಕ್. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಸಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಅತೋಗುಣೇ—**ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ ಏಕಾದೇಶ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಅಪ್ರಚ್ಯಂತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಕ್ಷೇತ್ರಮಿವ ನಿ ಮಮುಸ್ತೇಜನೇನ ಏಕಂ ಪಾತ್ರಮ್ಭವೋ
ಜೇಹಮಾನಂ |

ಉಪಸ್ತುತಾ ಉಪಮಂ ನಾಧಮಾನಾ ಅಮರ್ತ್ಯೇಷು ಶ್ರವ
ಇಚ್ಛಮಾನಾಃ || ೫ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಕ್ಷೇತ್ರಂ ಇವ | ನಿ | ಮಮುಃ | ತೇಜನೇನ | ಏಕಂ | ಪಾತ್ರಂ | ಋಭವಃ |
ಜೇಹಮಾನಂ |

ಉಪಸ್ತುತಾಃ | ಉಪಮಂ | ನಾಧಮಾನಾಃ | ಅಮರ್ತ್ಯೇಷು | ಶ್ರವಃ |
ಇಚ್ಛಮಾನಾಃ | || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಉಪಸ್ತುತಾಃ ಸಮಾಪಸ್ಥೈರ್ಯಭಿಃ ಸ್ತುತಾ ಋಭವೋ ಜೇಹಮಾನಂ ಹೋಮಕ್ರಿಯಾಂ ಪ್ರತಿ
ಪ್ರಯತಮಾನಮೇಕಮಸಹಾಯಂ ಪಾತ್ರಂ ಪಾನಸಾಧನಂ ತೃಷ್ಣಾ ನಿರ್ಮಿತಂ ಚಮಸಂ ಮಾನದಂಡೇನ
ಕ್ಷೇತ್ರಮಿವ ಭೂಮಿಮಿವ ತೇಜನೇನ ತೀಕ್ಷ್ಣೇನ ಶಸ್ತ್ರೇಣ ಚಮಸಚಿತುಷ್ಪಯರೂಪೇಣ ಕರ್ತುಂ
ನಿ ಮಮುಃ | ವಿಶೇಷೇಣ ಮಾನಂ ಕೃತವಂತಃ | ಕಿಮಿಚ್ಛಂತಃ | ಉಪಮಂ ಸರ್ವೇಷಾಮುಪಮಾನಭೂತಂ
ಪ್ರಶಸ್ತಂ ಸೋಮಲಕ್ಷಣಮನ್ನಂ ನಾಧಮಾನಾ ಯಾಚಮಾನಾಃ | ಏತದೇವ ವಿವೃಣೋತಿ | ಅಮ-
ರ್ತ್ಯೇಷು ಮರಣರಹಿತೇಷು ದೇವೇಷು ಮಧ್ಯೇ ಶ್ರವೋ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಮನ್ನಮಿಚ್ಛಮಾನಾ ಇಚ್ಛಂತಃ |
ದೇವೈಃ ಸಹ ಸೋಮಪಾನಂ ಕಾಮಯಮಾನಾಸ್ತಲ್ಲಾಭಾಯ ಚಿತುರಕ್ಷಮಸಾನಕಾರ್ಷುರಿತ್ಯರ್ಥಃ ||
ಮಮುಃ | ಮಾಜ್ ಮಾನೇ ಶಬ್ದೇ ಚ | ವೃತ್ಯಯೇನ ಪರಸ್ಪೃಹದಂ | ತೇಜನೇನ | ಅಣೋಪ್ರಗೃಹ್ಯ-
ಸ್ಯಾನುನಾಸಿಕಃ | ಪಾ. ೮-೪-೫೭ | ಇತ್ಯನವಸಾನೇ ವೃತ್ಯಯೇನಾಕಾರಸ್ಯಾನುನಾಸಿಕ್ಯಂ | ಈಷಾ ಅಕ್ಷಾದಿ-
ತ್ವಾತ್ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ | ಜೇಹಮಾನಂ | ವೇದ್ಯ ಜೇಹ್ಯ ನಾಹ್ಯ ಪ್ರಯತ್ನೇ | ಭಾವಾದಿಕಃ | ಅನುದಾತ್ತೇ-
ತ್ವಾದಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಉಪಸ್ತುತಾಃ | ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಉಪಮಂ | ಮಾಜ್
ಮಾನೇ | ಆತಶ್ಲೋಕಸರ್ಗ ಇತಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಇಚ್ಛಮಾನಾಃ | ವೃತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಉಪಮಂ - (ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ) ಮಾದರಿಯಾಗಿ ಪ್ರಶಸ್ತನಾದ ಮತ್ತು ಸೋಮರಸರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು | **ನಾಥಮಾನಾಃ** - ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವವರಾಗಿಯೂ | **ಅಮರ್ತ್ಯೇಷು** - ಮರಣರಹಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ | **ಶ್ರವಃ** - ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ ಅನ್ನವನ್ನು | **ಇಚ್ಛೆಮಾನಾಃ** - ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವರಾಗಿಯೂ ಆಗಿ | **ಉಪಸ್ತುತಾಃ** - (ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಋಷಿಗಳಿಂದ) ಹೊಗಳಲ್ಪಟ್ಟ | **ಋಭುವಃ** - ಋಭುಗಳು | **ಜೇಹಮಾನಂ** - (ಹೋಮಕರ್ಮದಲ್ಲಿ) ಉದ್ಯುಕ್ತವಾದುದೂ | **ವಿಕಂ** - ಒಂದೇ ಒಂದಾಗಿ ಇರುವುದೂ | **ಪಾತ್ರಂ** - (ತ್ವಷ್ಟೃನಿರ್ಮಿತವಾದುದೂ ಆದ) ಚಮಸಪಾತ್ರೆಯನ್ನು | **ಪ್ರೇತ್ರಮಿವ** - (ಅಳಿಯುವ ಕೋಲಿನಿಂದ) ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಳತೆಮಾಡಿ ಹಂಚಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ | **ತೇಜಸೇನ** - ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಶಸ್ತ್ರದಿಂದ | **ವಿ ಮಮುಃ** - ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಳತೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಹಂಚಿಕೊಂಡರು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮಾದರಿಯಾಗಿ ಪ್ರಶಸ್ತನಾದುದೂ ಮತ್ತು ಸೋಮರಸರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಅನ್ನವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವವರಾಗಿಯೂ, ಮರಣರಹಿತರಾದದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ ಅನ್ನವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವರಾಗಿಯೂ ಆಗಿ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಋಷಿಗಳಿಂದ ಹೊಗಳಲ್ಪಟ್ಟ ಋಭುಗಳು ಹೋಮಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಉದ್ಯುಕ್ತವಾದುದೂ, ಒಂದೇ ಒಂದಾಗಿ ಇರುವುದೂ, ತ್ವಷ್ಟೃನಿರ್ಮಿತವಾದುದೂ ಆದ ಚಮಸಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಅಳಿಯುವಕೋಲಿನಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಳತೆಮಾಡಿಹಂಚಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಶಸ್ತ್ರದಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಳತೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಹಂಚಿಕೊಂಡರು. (ನಾಲ್ಕು ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು)

English Translation

Lauded by the bystanders, the Ribhus, with a sharp weapon, meted out the single sacrificial ladle like a field (measured by a rod), soliciting the best (libations), and desiring (to participate of) sacrificial food amongst the gods.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಜೇಹಮಾನಂ - ಜೇಹತೇ ಎಂಬ ಪದವು ೧೨೨ ಗತಿಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯) ಪ್ರಯತ್ನಪಡು, ಉದ್ಭವಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಜೇಹ್ಯ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ -

ಶಿರೋ ಅಪಶ್ಯಂ ಪಥಿಭಿಃ ಸುಗೇಭಿರರೇಣುಭಿರ್ಜೇಹಮಾನಂ ಪತತ್ರಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೩-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸು ಎಂಬರ್ಥವೂ,

ಅಸ್ಯ ಶುಷ್ಮಾಸೋ ದದೃಶಾನಸವೇರ್ಜೇಹಮಾನಸ್ಯ ಸ್ವನಯನ್ನಿಯುದ್ಧಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩-೬)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಗಮನಾರ್ಥದಲ್ಲೂ, ಎಂದರೆ ದೇವಾನ್ ಪ್ರತಿ ಗಚ್ಛತಃ ಎಂದೂ,

ಯೇ ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥವತ್ತಾ ಜೇಹಮಾನಾ ಹೋತ್ರಾವಿಧಃ ಸ್ತೋಮತಷ್ಟಾಸೋ ಅರ್ಕೈಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫-೯)

ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ ಎಂಬರ್ಥವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುತ್ಕಟವಾದ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸತತವಾಗಿ ಹೋಮಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಉದ್ಯುಕ್ತವಾದುದು ಎಂದು ಚಮಸಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಉಪಮಂ ನಾಥಮಾನಾಃ—ಉಪಮಂ ಸರ್ವೇಷಾಮುಪಮಾನಭೂತಂ ಪ್ರಶಸ್ತಂ ಸೋಮಲಕ್ಷಣಮನ್ನಂ ಯಾಚಮಾನಾಃ | ಅನ್ನಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಮಾದರಿಯಾದುದೂ, ಸೋಮರೂಪವಾದುದೂ ಅದ ಅನ್ನವನ್ನು ಎಂದು ಉಪಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾದರಿ ಯೆಂದರ್ಥವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಉಪಮ ಇತ್ಯಂತಿಕನಾಮ | ನಾಥಿಯಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸನ್ನಿಕೃಷ್ಟತ್ವಂ ಪ್ರಾರ್ಥಯಮಾನಾಃ | ದೇವೇಷ್ಟಂತರ್ಗತಿ ಮಿಚ್ಛಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಉಪಮಶಬ್ದವು ಅಂತಿಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನು ಯಾಚಿಸುವವರಾಗಿ ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತರಾಗಲು ಯಾಚಿಸುವವರಾಗಿ ಎಂದು ಉಪಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಮಾನ್ಯವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ತೇಜನೇನ—ತೀಕ್ಷ್ಣೇನ ಶಸ್ತ್ರೇಣ ಚಮಸಚತುಷ್ಟಯರೂಪೇಣ ಎಂದು ತೇಜನೇನ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಚಮಸಚತುಷ್ಟಯರೂಪವಾದ ಶಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ಸಹ ಮೊದಲು ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ತೇಜನೇನ | ತಿಜ ನಿಶಾನೇ | ನಿಶಿತೇನ ವ್ಯಥನೇನ | ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಶಸ್ತ್ರದಿಂದ ಎಂದು ಮೊದಲು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ತೇಜನಶಬ್ದಃ ತೇಜಃ ಪರ್ಯಾಯಃ | ಸ್ತೇನ ತೇಜಸಾ | ತೇಜನ ಶಬ್ದವು ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ಪರ್ಯಾಯಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತಮ್ಮ ಸ್ವತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಎಂದು ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಮುಃ—ಮಾಜ್ ಮಾನೇ ಶಬ್ದೇ ಚ. ಧಾತು. ಜಾತ್ತಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫)—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಿಗೆ ಉಸಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ಧ್ವಿತ್ವ. ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಹ್ರಸ್ವಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತೇಜನೇನ—ತಿಜ ನಿಶಾನೇ. ಧಾತು. ನಿಶಾನವೆಂದರೆ ತೀಕ್ಷ್ಣೀಕರಣವು. ಲ್ಯುಟ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುಪೋರನಾಕೌ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಲಿತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅಣೋಽಪ್ರಗೃಹ್ಯಸ್ಯಾನುನಾಸಿಕಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೭)

ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಸಾನದಲ್ಲಿ (ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ) ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕತ್ವ. ಈಷಾ ಅಕ್ಷಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜೇಹಮಾನಮ್—ವೇಹ್ಯ ಜೇಹ್ಯ ಬಾಹ್ಯ ಪ್ರಯತ್ನೇ. ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಜುತ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ವಿಕರಣ. ಅನೇ ಮುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಮುಕಾಗಮ. ಶಪ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಉಪಸ್ತುತಾಃ—ಪ್ಲುಜ್ ಸ್ತುತೌ. ಧಾತು. ನಿಷ್ಠಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨)—ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಗತಿರನಂತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಉಪ) ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಪಮಮ್—ಮಾಜ್ ಮಾನೇ. ಧಾತು. ಆತಶ್ಚೋಪಸರ್ಗೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ ಕೃತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಾಥಮಾನಾಃ—ನಾಥ್ಯ ಯಾಜ್ಞಾಯಾಮ್. ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್-ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಮುಕಾಗಮ. ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಮರ್ತೇಷು—ನ ಮರ್ತ್ಯಾಃ ಅಮರ್ತ್ಯಾಃ ತೇಷು. ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಚ್ಛಮಾನಾಃ—ಇಷು ಇಚ್ಛಾಯಾಮ್ ಧಾತು. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶವಿಕರಣ. ಇಷುಗಮಿಯನಾಂ ಭಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಭಾದೇಶ. ವಿಕರಣಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಆ ಮನೀಷಾಮಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯ ನೃಭ್ಯಃ ಸ್ತುಚೇವ ಘೃತಂ ಜುಹ-
ವಾಮ ವಿದ್ಮನಾ ।

ತರಣಿತ್ವಾ ಯೇ ಪಿತುರಸ್ಯ ಸತ್ತಿರ ಋಭವೋ ವಾಜಮರುಹಃ
ದ್ವಿವೋ ರಜಃ ॥ ೬ ॥

ಪದಪಃ ಪಃ

ಆ । ಮನೀಷಾಂ । ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯ । ನೃಭ್ಯಃ । ಸ್ತುಚಾ ಇವ । ಘೃತಂ ।
ಜುಹವಾಮ । ವಿದ್ಮನಾ ।

ತರಣಿತ್ವಾ । ಯೇ । ಪಿತುಃ । ಅಸ್ಯ । ಸತ್ತಿರೇ । ಋಭವಃ । ವಾಜಂ ।
ಅರುಹನ್ । ದಿವಃ । ರಜಃ ॥ ೬ ॥

ಸಾಯಣಿ ಭಾಷ್ಯಂ

ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯಾಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಸ್ಯ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿಭ್ಯೋ ನೃಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನೇತ್ಯಭ್ಯ
ಋಭುಭ್ಯಃ । ಋಭವೋ ಹಿ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನೇತಾರಃ । ತೇನ ಹಿ ದೇವತ್ವಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ । ಯದ್ವಾ । ಅಂತ-
ರಿಕ್ಷಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ನೇತ್ಯಭ್ಯಃ । ಮಧ್ಯಮೇ ಸ್ಥಾನೇ ಹ್ಯೇತೇ ಪಠ್ಯಂತೇ । ತಾದೃಶೇಭ್ಯಃ ಸ್ತುಚೇವ ಯಥಾ
ಸ್ತುಚಾ ಜುಹ್ವಾ ಘೃತಂ ಕ್ಷರಣಶೀಲಾಜ್ಯೋಪೇತಂ ಹವಿರಾ ಜುಹವಾಮ । ಮರ್ಯಾದಾಯಾಮಾಕಾರಃ ।
ಯಥಾಶಾಸ್ತ್ರಂ ಪ್ರಯಚ್ಛಾಮ । ಏವಮೇವ ಮನೀಷಾಂ ಸ್ತುತಿಂ ವಿದ್ಮನಾ ವೇದನೇನ ಜ್ಞಾನೇನ ಕುರ್ಮ
ಇತಿ ಶೇಷಃ । ಅಪಿ ಚ ಯೇ ಋಭವಃ ಪಿತುಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಜಗತಃ ಪಾಲಕಸ್ಯಾಸ್ಯ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ತರಣಿತ್ವಾ
ತರಣಿತ್ವಾನಿ ತರಣಿಕಾಶಲಾನಿ ಸತ್ತಿರೇ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಭೂತಾಃ ಸಂತಃ ಪ್ರಾಪ್ತುಃ । ತದುತ್ತಂ । ಆದಿತ್ಯರಶ್ಮಿ-
ಯೋಽಪ್ಯುಭವ ಉಚ್ಯಂತ ಇತಿ । ತೇ ಋಭವೋ ದಿವೋ ರಜಃ । ರಜಃಶಬ್ದೋ ಲೋಕವಾಚೀ ।
ದ್ಯೋಲತಮಾನಸ್ಯ ಸ್ವರ್ಗಾಖ್ಯಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನಂ ವಾಜಂ ಸೋಮಲಕ್ಷಣಮುನ್ನಮರುಹನ್ ।
ಯಾಗದಾನಾದಿಭಿಃ ಕರ್ಮಭಿರನ್ಯೈಶ್ಚ ದೇವೋಕ್ತೈಶ್ಚ ಮಸಚಿತುಷ್ವಯಕರಣಾದಿಕ್ಯಃ ಪ್ರಾಪ್ನುವನ್ ॥
ಸ್ತುಚೇವ । ಸಾವೇಕಾಚೇ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಜುಹವಾಮ । ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ । ಲೋಹ್ಯಾ-
ಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಪಿಚ್ಛೇತ್ಯಾಡಾಗಮಃ । ವಿದ್ಮನಾ । ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ । ಔಣಾದಿಕೋ ಮನಿಃ । ನ ಸಂಯೋಗಾ-

ದ್ವಮಂತಾದಿತ್ಯಲ್ಲೋಸಾಭಾವಃ | ತರಣಿತ್ವಾ | ತ್ವಾ ಸ್ಲವನತರಣಯೋಃ | ಅರ್ತಿಸೃಭೃಧಮ್ಯಶ್ಯವಿತ್ಯಾಭ್ಯೋ-
ನಿತ್ಯ ಕರ್ತರ್ಯನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ತರಣಿತ್ವಂ | ಶೇಶ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತಿ ಶೇಲೋಪಃ | ಸಶ್ವಿರೇ |
ಗುಣೈಃ ಸ್ವಸ್ತ ಗತಾವಿತ್ಯತ್ರ ಸಶ್ವಿಮಸ್ಯೇಕೇ ಪಠಂತಿ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ | ದ್ವಿರ್ವಚನಪ್ರಕರಣೇ
ಭಂದಸಿ ವೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮಿತಿ ವಚನಾದ್ವಿರ್ವಚನಾಭಾವಃ | ಇರೇಚಶ್ಚಿತ್ತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮಿತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿವೇಧಃ | ಆರುಹನ್ | ರುಹ ಬೀಜಜನ್ಮನಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಚ |
ಲುಜ' ಕೃಮ್ಯದ್ವರುಹಿಭೃಶ್ವಂದಸೀತಿ ಚ್ಛೇರಜಾದೇಶಃ | ದಿವಃ | ಉಡಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ರಜಃ | ರಂಜ ರಾಗೇ | ರಜಂತೈಸ್ಸಿನ್ನಿತಿ ರಜೋ ಲೋಕಃ | ತದುಕ್ತಂ | ಲೋಕಾ ರಜಾಂಸ್ಯು-
ಚ್ಯಂತೇ | ನಿ. ೪-೧೯ | ಇತಿ | ಔಷಾದಿಕೋದಧಿಕರಣೇಽಸುನ್ | ರಜಕರಜನರಜಸ್ಸುಪಸಂಖ್ಯಾನಮಿತಿ
ನಲೋಪಃ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಷಷ್ಠ್ಯಾ ಲುಕ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯ—ಅಂತರಿಕ್ಷ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರೂ | ನೃಭೃಕಿ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ನೇತೃಗಳೂ ಆದ ಋಭುಗಳಿಗೆ
ಅಥವಾ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಲೋಕಕ್ಕೆ ನೇತೃಗಳಾದ ಋಭುಗಳಿಗೆ | ಸ್ತುಚೇವ—ಸೌಟುಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವಂತೆಯೇ |
ಸ್ತುತಂ—ಸ್ತವಿಸುವ ಅಜ್ಞದೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು | ಆ ಜುಹವಾಮು—ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವೆವು
(ಅದರಂತೆಯೇ) | ಮನೀಷಾಂ—ಸ್ತುತಿಯನ್ನೂ ಸಹ | ವಿದ್ಮನಾ—ಜ್ಞಾನದೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿ (ಅರ್ಪಿಸುವೆವು) |
ಯೇ ಋಭವಃ—ಯಾವ ಋಭುಗಳು | ಪಿತುಃ ಸಕಲಜಗತ್ತಿಗೂ ಪಾಲಕನಾದ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಸೂರ್ಯನ |
ತರಣಿತ್ವಾ—ವೇಗಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು | ಸಶ್ವಿರೇ—(ಸೂರ್ಯ ರಶ್ಮಿಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು) ಹೊಂದಿದರೋ (ಆ
ಋಭುಗಳು) | ದಿವಃ ರಜಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ | ವಾಜಂ—ಸೋಮರೂಪವಾದ
ಅನ್ನವನ್ನು | ಅರುಹನ್—(ಯಜ್ಞಾದಿ ನಾನಾಕರ್ಮಗಳಿಂದ) ಪಡೆದರು.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರೂ, ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ನೇತೃಗಳೂ ಆದ ಋಭುಗಳಿಗೆ ಸೌಟುಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವಂತೆಯೇ
ಸ್ತವಿಸುವ ಅಜ್ಞದೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವೆವು. ಅದರಂತೆಯೇ ಜ್ಞಾನದೊಂದಿಗೆ
ಕೂಡಿದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನೂ ಅರ್ಪಿಸುವೆವು. ಯಾವ ಋಭುಗಳು ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಸಕಲಜಗತ್ತಿಗೂ
ಪಾಲಕನಾದ ಈ ಸೂರ್ಯನ ವೇಗ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದರೋ ಆ ಋಭುಗಳು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷ
ಲೋಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಸೋಮರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಯಜ್ಞಾದಿನಾನಾಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಪಡೆದರು.

English Translation

To the leaders (of the sacrifice), dwelling in the firmament, we present,
as with a ladle, the appointed clarified butter, and praise with knowledge
those Ribhus, who, having equalled the velocity of the protector (of the
univers, the sun), ascended to the region of heaven, through (the offerings) of
sacrificial food.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯ—ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಸ್ಯ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿಭ್ಯಃ ನೃಭ್ಯಃ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನೇತ್ರಭ್ಯಃ ಋಭುಭ್ಯಃ | ಮಧ್ಯಮಲೋಕನಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಋಭುಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಅಥವಾ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ನೇತ್ರಭ್ಯಃ | ಮಧ್ಯಮೇ ಸ್ಥಾನೇ ಹ್ಯೇತೇ ಹಿ ಪತ್ಯಂತೇ | ಮಧ್ಯಮಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದವರೆಂದು ಇವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದ ಋಭುಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷ ಲೋಕಕ್ಕೆ ನೇತ್ರಗಳು, ಅಂತಹ ಋಭುಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಘೃತಂ ಆಜುಹವಾಮ ಅಜ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವೆವು ಎಂದೂ ಮತ್ತು ಮನೀಷಾಂ ವಿದ್ಮನಾ (ಕುರ್ಮಃ) ಸ್ತುತಿಯನ್ನೂ ಸಹ ಜ್ಞಾನದೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರಜ್ಞಾಯುಕ್ತನಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನೂ ಅರ್ಪಿಸುವೆವು ಎಂದೂ ಸಹ ಸಾಯಣರು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳ ಅನ್ವಯವು ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿದೆ. ಅವರು ಮನೀಷಾಂ ಸ್ತುತಿಮಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯ | ಷಷ್ಠೀಶ್ರುತೇರತ್ರ ಯೋಗ್ಯಾಂ ಸದೃಶೀಂ ನೇತ್ರೈರ್ಧ್ಯಾಹರ್ತವ್ಯಂ | ಆತಿಮಹತ್ಕೋಽಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯಾಪಿ ಯೋಗ್ಯಾಂ ಸದೃಶೀಂ ನಾ | ಅತ್ಯಂತಮಹತೀಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ನೃಭ್ಯಃ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಋಭೂಣಾಮರ್ಥಾಯ | ಮನುಷ್ಯಾನೃಭೂನ್ ಸೋತುಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ್ತುಚೇವ ಘೃತಮಾಜುಹವಾಮಾ ಯಥಾ ಕಷ್ಟಿ ದಾಹವನೀಯಾದೌ ಸ್ತುಚಾ ಘೃತಂ ಮರ್ಯಾದಯಾ ಪ್ರಕ್ಷಿಪೇತ್ ಏವಂ ಪ್ರಕ್ಷಿಸಾಮಃ | ಉಚ್ಚಾರಯಾಮೇತೈತದಾಶಾಸ್ಮಹೇ ಎಂಬ ಈ ಅನ್ವಯದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಗೂ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷ ಶಬ್ದದ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷಯೋಗ್ಯನಾದ ಅಥವಾ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಸದೃಶವಾದ ಎಂದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಮಹತ್ತಾದ ಸ್ತುತಿಯೆಂದು ಸ್ತುತಿಯ ಮಹತ್ವವು ತೋರುತ್ತದೆ. ಆಹವನೀಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಘೃತವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವಂತೆ ನೇತ್ರಗಳಾದ ಋಭುಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಹತ್ತಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಅನ್ವಯದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ವಿದ್ಮನಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೂ ಮನೀಷಾಂ | ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸಿಲ್ಲ. ವಿದ್ಮನಾ ಸ್ವೇನ ಜ್ಞಾನೇನ ಋಭವಃ ಸಶ್ಶಿರೇ | ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಪಾಲಕನಾದ ಸೂರ್ಯನ ನೇಗಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದರು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಶ್ಶಿರೇ—ಸಶ್ಶತಿಗತಿಕರ್ಮಾ | ಅಧಿಗತವಂತಃ | ಲಬ್ಧವಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಗತಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಶ್ಶತಿ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಶ್ಶಿರೇ ಎಂದರೆ ಹೊಂದಿದರು ಪಡೆದರು ಎಂದರ್ಥ. ಋಭುಗಳು ಸೂರ್ಯರತ್ನಿಗಳಲ್ಲಿ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದರು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಅಂಶವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಋಭುಗಳಿಗೂ ಸೂರ್ಯರತ್ನಿಗಳಿಗೂ ಇರುವ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಆದಿತ್ಯರತ್ನಿಯೋಽಸ್ಯ ಭವ ಉಚ್ಯಂತೇ | (ನಿ. ೧೧-೧೭) ಆದಿತ್ಯರತ್ನಿಗಳಿಗೂ ಋಭುಗಳೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಉದ್ಯತ್ನೈಸ್ತಾ ಅಕೃಣೋತನಾ ತೃಣಂ ನಿವತ್ನೈಷಃ ಸ್ವಪಸ್ಯಯಾ ನರಃ |

ಆಗೋಹ್ಯಸ್ಯ ಯದಸಸ್ತನಾ ಗೃಹೇ ತದಬ್ಯೇದಮ್ಭವೋ ನಾನು ಗಚ್ಛಥ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೧-೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಆಗೋಹ್ಯನಾದ ಸೂರ್ಯನ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಋಭುಗಳು ಇದ್ದುಕೊಂಡು ವೈರುಪಕ್ಷಿಗಳನ್ನು ಬೆಳೆ ಯುವಂತೆ ಮಾಡುವುದೂ ಉದಕಗಳನ್ನು ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದೂ ಇದೇ ಮುಂತಾದ ಲೋಕೋಪಕಾರಕ

ಗಳಾದ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವುದರಿಂದ ಕೃತಜ್ಞತಾ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದೆ. ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಉದಹರಿಸಿ ಋಭುಗಳಿಗೂ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳಿಗೂ ಇರುವ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಹೇಳಿ ಇಂತಹ ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಸೋಮರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಪಡೆದರು ಎಂದು ಅವರ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸುಚೇವ—ಸುಕಶಬ್ದ ಏಕಾಚಾದುದರಿಂದ ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತುತೀಯಾದಿಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ (ಟಾ) ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜುಹವಾಮು—ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಉತ್ತಮ. ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಬ್ಧದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ನಿತ್ಯಂಜಿತಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಲೋಪ. **ಅಡುತ್ತಮಸ್ಯಪಿಚ್ಚ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ, ಶ್ಲ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿದ್ಮನಾ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಮನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿದ್ಮನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭಸಂಜ್ಞಾ ವಿದ್ವ ರೂ ಮಾಂತಸಂಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಸಂಯೋಗಾದ್ವಮಂತಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತರಣಿತ್ವಾ—ತ್ವಾ ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಅರ್ತಿಸ್ಯಭೃಥ್ಯದಮ್ಯಶ್ಯವಿತ್ಪಾಭ್ಯೋಽನಿಃ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೨೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಉರಣ್ರಪರಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ರೇಫ ನಿಮಿತ್ತವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ತರಣಿ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ತರಣೀಃ ಭಾವಃ ತರಣಿತ್ವಮ್. **ತಸ್ಯಭಾವಸ್ತೌತಲಾ** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಶಿ ಅದೇಶ ಬಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಶೇಶ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ಸಶ್ಚಿರೇ—ಗ್ಲಾಙ್ತ್ಯಾ ಷಸ್ ಗತೌ. ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಸಶ್ಚ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಾಠ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. **ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿರ್ವಚನಪ್ರಕರಣೇ ಛಂದಸಿ ನೇತಿವಕ್ತಮ್—ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಲಿಟಿನಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಲಿಟಸ್ತರ್ಯುಯೋರೇಶೀರೇಚ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇರೇಚ್ ಅದೇಶ. ಇದು ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಯೇ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವ್ಯತ್ಯಾನ್ವಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರುಹನ್—ರುಹ ಬೀಜಜನ್ಮನಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಚ. ಧಾತು. ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ
ರೋಲಂತೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಇತೆಶ್ಚ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಚಿ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದಾಗ
ಕೃತ್ಯದ್ವರುಹಿತ್ವಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಜಾದೇಶ. ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ
ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಿನಃ—ಊಡಿದಂಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ
ಬರುತ್ತದೆ.

ರಜಃ—ರಜ್ಜು ರಾಗೇ. ಧಾತು. ರಜಂತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ರಜೋಲೋಕಃ ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಯಾಸ್ವರೂ
ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಲೋಕಾ ರಜಾಂಸ್ಯುಚ್ಯಂತೇ—(ನಿರು. ೪-೧೯) ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಟೆಣಾದಿಕನಾದ ಅಸುನ್
ಪ್ರತ್ಯಯ. ರಜಕರಜನರಜಃ ಸೂಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್—ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾ ನಕಾರಕ್ಕೆ
ಲೋಪ. ರಜಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಷ್ಠಿವಿಭಕ್ತಿಪರನಾದಾಗ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. || ೬ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾ ಪಾಠಃ

ಋ॒ಭು॒ರ್ನ ಇ॒ಂದ್ರಃ ಶ॒ವ॒ಸಾ ನ॒ವೀ॒ಯಾನ್ಯ॒ಭು॒ರ್ನಾಜೇ॒ಭಿ॒ರ್ವಸು॒-
ಭಿ॒ರ್ವಸು॒ರ್ದದಿಃ ।

ಯು॒ಷ್ಮಾಕಂ ದೇ॒ವಾ ಅವ॒ಸಾಹ॑ನಿ ಪ್ರಿ॒ಯೇ॒ಽಭಿ ತಿ॒ವ್ಯೇಮ ಸೃ॒-
ತ್ಸು॒ತೀರ॑ಸು॒ನ್ವತಾಂ ॥ ೭ ॥

ಪದಪಾಠಃ

ಋ॒ಭುಃ । ನಃ । ಇ॒ಂದ್ರಃ । ಶ॒ವ॒ಸಾ । ನ॒ವೀ॒ಯಾನ್ । ಋ॒ಭುಃ । ನಾಜೇ॑ಭಿಃ ।
ವಸು॑ಃ ಭಿಃ । ವಸುಃ । ದದಿಃ ।

ಯುಷ್ಮಾಕಂ | ದೇವಾಃ | ಅವಸಾ | ಅಹನಿ | ಪ್ರಿಯೇ | ಅಭಿ | ತಿಷ್ಠೇಮ |

ಪೃತ್ನುತೀಃ | ಅಸುನ್ವತಾಂ || ೭ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಋಭುರ್ವಿಭಾ ನಾಜ ಇತಿ ತ್ರಯಃ ಸುಧನ್ವನಃ ಪುತ್ರಾಃ | ತತ್ರ ಶವಸಾ ಬಲೇನ ನನೀಯಾನ್ ನವತರಃ ಪಶಸ್ತರ ಋಭುರ್ನೋಽಸ್ಮಾಕಮಿಂದ್ರಃ ಪರಮೇಶ್ವರಃ | ಅಸ್ಮಾಕಂ ರಕ್ಷಕ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಇಂದ್ರ ಏವ ಪ್ರಸಂಗಾದುರು ಭಾತೀತಿ ನೈರುಕ್ತವ್ಯುತ್ಪತ್ತಾ ಋಭುರಿತಿ ಸ್ತಾಯತೇ | ಅಸಿ ಚ | ನಾಜೇಭಿರ್ವಾಜೈರಸ್ಮಭ್ಯಂ ದಾತವ್ಯೈರನ್ನೈರ್ವಸುಭಿರ್ನಿವಾಸಹೇತುಭಿರ್ಧನೈಶ್ಚ ಋಭುರ್ವಸುರಸ್ಮಾಕಂ ನಿವಾಸಯಿತಾ | ಅತ ಏವ ದದಿಸ್ತೇಷಾನ್ಮಾನಾನಾಂ ಧನಾನಾಂ ಚ ದಾತಾ ಭವತು | ಪರೋಽರ್ಥಾರ್ಥಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತಃ | ಹೇ ದೇವಾ ದಾನಾದಿಗುಣಯುಕ್ತಾ ಋಭುಪ್ರಭೃತಯೋ ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಸಂಬಂಧಿನಾವಸಾ ರಕ್ಷಣೇನ ಯುಕ್ತೇ ಪ್ರಿಯೇಽಸ್ಮಾಕಮನುಕೂಲೇಽಹನಿ ದಿವಸೇ ವರ್ತಮಾನಾ ವಯಮಸುನ್ವತಾಂ ಸುನ್ವದ್ಯಮಾನನಿರೋಧಿನಾಂ ಶತ್ರುಣಾಂ ಪೃತ್ನುತೀಃ ಸೇನಾ ಅಭಿತಿಷ್ಠೇಮ || ನನೀಯಾನ್ | ನವಶಬ್ದಾ- ದಾತಿಶಾಯಿನಿಕ ಈಯಸುನ್ | ನಾಜೇಭಿಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಭಿಸ ಐಸಭಾವಃ ವಸುಃ | ವಸ ನಿವಾಸೇ | ಅಸ್ಮಾದಂತರ್ಭಾವಿತೇಣ್ಯರ್ಥಾತ್ ಶ್ವಾಸ್ವಾಸ್ವಿಹೀತ್ಯಾದಿನೋಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿದಿತ್ಯನುನ್ವತ್ತೇರಾ- ದ್ಯುದಾತ್ತೇತ್ಯಂ | ದದಿಃ | ಡುದಾಞ್ ದಾನೇ | ಅದ್ವಗಮಹನ ಇತಿ ಕಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಲಿಡ್ವದ್ಭಾವಾದ್ವಿ- ಭಾವಾದಿ | ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚೀತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ ||

ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥ

ಶವಸಾ—ಬಲದಿಂದ | ನನೀಯಾನ್—ಅತ್ಯಂತ | ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನೂ | ಋಭುಃ—(ಸುಧನ್ವ ಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೂ ಆದ) ಋಭುವು | ನಃ—ನಮಗೆ | ಇಂದ್ರಃ—ರಕ್ಷಕನಾದ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದಾನೆ ಅಥವಾ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶ ಮಾನನಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೇ ಋಭುವೆಂದು ಪ್ರತಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ | ನಾಜೇಭಿಃ—(ನಮ್ಮಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾಗುವ) ಅನ್ನಗಳಿಂದಲೂ | ವಸುಭಿಃ—ಧನಗಳಿಂದಲೂ | ಋಭುಃ—ಋಭುವು | ವಸುಃ—(ನಮಗೆ) ನೆಲೆಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಆಶ್ರಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ | ದದಿಃ—(ಆ ಅನ್ನಗಳಿಗೂ ಧನಗಳಿಗೂ) ದಾತನಾಗಿ ಆಗಲಿ | ದೇವಾಃ—ದಾನಾದಿಗುಣ ಯುಕ್ತರಾದ ಋಭುಪ್ರಭೃತಿಗಳೇ | ಯುಷ್ಮಾಕಂ—ನಿಮ್ಮ | ಅವಸಾ—ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ (ಕೂಡಿದುದೂ) | ಪ್ರಿಯೇ—(ನಮಗೆ) ಅನುಕೂಲವಾದುದೂ ಆದ | ಅಹನಿ—ದಿವಸದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು (ನಾವು) | ಅಸುನ್ವತಾಂ—ಯಜ್ಞವಿರೋಧಿಗಳಾದ (ರಾಕ್ಷಸರ) ಶತ್ರುಗಳ | ಪೃತ್ನುತೀಃ—ಸೇನೆಗಳನ್ನು | ಅಭಿತಿಷ್ಠೇಮ—ಜಯಿಸುವಂತೆ ಆಗಲಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಬಲದಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ಸುಧನ್ವ ಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಋಭುವು ನಮಗೆ ರಕ್ಷಕ ನಾದ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದಾನೆ. - ನಮ್ಮಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾಗುವ ಅನ್ನಗಳಿಂದಲೂ, ಧನಗಳಿಂದಲೂ ಋಭುವು ನಮಗೆ

ನೆಲೆಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಆಶ್ರಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಆ ಅನ್ನಗಳಿಗೂ ಧನಗಳಿಗೂ ಅವನೇ ದಾತನಾಗಿ ಆಗಲಿ. ದಾನಾದಿ ಗುಣಯುಕ್ತರಾದ ಎಲೈ ಋಭುಪ್ರಭೃತಿಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ, ನಮಗೆ ಅನುಕೂಲ ವಾದುದೂ ಆದ ದಿನದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ನಾವು ಯಜ್ಞವಿರೋಧಿಗಳಾದ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳ ಸೇನೆಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ವರಾಗಿ ಆಗುವಂತೆ ಆಗಲಿ.

English Translation

The most excellent Ribhu is in strength our defender ; Ribhu, through gifts of food and of wealth is our asylum ; may he bestow them upon us, Gods, through your protection ; may we, upon a favourable occasion overcome the hosts of those who offer no libations.

॥ విశ్వవిషయముగలు ॥

ಋಭುರ್ನ ಇಂದ್ರಃ ಶವಸಾ ನವೀಯಾನ್—ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅನ್ವಯವು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಶವಸಾ—ಬಲೇನ; ನವೀಯಾನ್ಯವತರಃ ಪ್ರಶಸ್ತತರಃ; ಋಭುಃ; ನಃ—ಅಸ್ಮಾಕಂ; ಇಂದ್ರಃ—ಪರಮೇಶ್ವರಃ; ರಕ್ಷಕ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಬಲದಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಋಭುವು ನಮಗೆ ರಕ್ಷಕನಾದ ಪ್ರಭು ವೆಂದು ಒಂದು ಅರ್ಥವೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಇಂದ್ರ ಏವ ಪ್ರಸಂಗಾತ್ ಉರು ಭಾತೀತಿ ನೈರುಕ್ತವೃತ್ತತ್ವಾಃ ಋಭುರಿತಿ ಸ್ತೂಯತೇ | ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೇ ಋಭುವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ನಿರ್ವಚನವು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೇ ಋಭುವೆಂದು ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದನ್ನೇ ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಾಸಮಾಡಿ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿ ಗಳು—ಅಥವಾ ಇಂದ್ರ ಇತಿ ಋಭೋರ್ವಿಶೇಷಣಂ | ಇಂದ್ರಸದೃಶಃ ಅತ್ಯಂತೇಶ್ವರೋ ವಾ | ಇಂದ್ರ ಶಬ್ದವು ಋಭುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ನಮಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನೂ ಇಂದ್ರಸದೃಶನೂ ಅದ ಪ್ರಭುವು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇಂದ್ರ ಋಭುಭಿರ್ವಾಜವದ್ಧಿಃ ಸಮುಕ್ಷಿತಂ |

(စ. ဗဗ. ၁၉-ဗ)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಋಭುಗಳ ಅತ್ಯಂತ ನಿಕಟವಾದ ಸಾಹಚರ್ಯವೂ ಸಂಬಂಧವೂ ತೋರುವುದೆ
ರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಯೋಚಿತವಾಗಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ವಾಜೇಭಿರ್ವಸುಭಿರ್ವಸುರ್ವದಿಃ—ವಾಜೇಭಿಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಯಂಜರು ಅಸ್ತಭ್ಯಂ ದಾತವ್ಯಂ-
ರನ್ನೈಃ | ನಮಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾದ ಅನ್ನವೊಂದಿಗೆ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅನ್ಯತರವಚನೇ-
ನಾಸಿ ವಾಜಶಬ್ದೇನಾತ್ರ ಸಾಹಚರ್ಯಾದ್ವಾಜೋ ವಿಭ್ವಾ ಚೋಚ್ಯತೇ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಚ ದ್ವಿವಚನಸ್ಯ
ಸ್ಥಾನೇ ಬಹುವಚನಂ | ವಾಜವಿಭ್ವಾಭ್ಯಾಂ | ವಾಜೇಭಿಃ ಎಂದರೆ ವಾಜ ವಿಭ್ವ ಎಂಬಿಬ್ಬರೊಡನೆ ಎಂದರ್ಥ.
ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಬಹುವಚನ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಅದು ಭಾಂದಸ. ವಾಜ ಮತ್ತು ವಿಭ್ವ ಎಂಬುವರೊಡನೆ
ವಸು ದಿಃ- ಧನಂ ದಾತಾ ನಮಗೆ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವವನಾಗು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ವಸು

ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಅಸ್ಥಾಕಂ ನಿವಾಸಯಿತಾ ನಮಗೆ ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಅತ ಏವ ತೇಷಾಮನ್ನಾನಾಂ ಧನಾನಾಂ ಚ ದಾತಾ ಭವತು | ಅದ್ದರಿಂದಲೇ ನಮಗೆ ಅನ್ನಗಳಿಗೂ ಧನಗಳಿಗೂ ದಾತನಾಗಿರಲಿ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಸುನ್ಯತಾಂ—ಸೋಮಾಭಿಷವಮಕುರ್ವತಾಂ | ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡದೆಯೂ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡದೆಯೂ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಕರ್ತರನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸುವವರಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಶತ್ರುಗಳ ಎಂದರ್ಥ.

ಅಭಿತಿಷ್ಠೇಮು—ಅಭಿತಿಷ್ಠತಿರಕ್ತ ಜಯಾರ್ಥಃ | ಅಭಿತಿಷ್ಠತಿ ಎಂದರೆ ಜಯವೆಂದರ್ಥ. ಅಭಿತಿಷ್ಠೇಮು ಎಂದರೆ ನಾವು ಜಯಿಸೋಣ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಪೃತ್ನುತೀಃ—ಪೃತ್ನು ಶಬ್ದವು ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೯). ಪೃತ್ನು ತಾಯಂತೇ ವಿಸ್ತೀರ್ಯಂತೇ ಇತಿ ಪೃತ್ನುತಯಃ ಸೇನಾಃ | ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತವೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಸೇನೆಗಳಿಗೆ ಪೃತ್ನುತೀಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಪೃತ್ನುತೀಃ ಎಂದರೆ ಸೇನೆಗಳನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ಶತ್ರು ಸೇನೆಗಳನ್ನು ನಾವು ಜಯಿಸುವಂತಾಗಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ನವೀಯಾನ್—ಅತಿಶಯೇನ ನವಃ ನವೀಯಾನ್. ಅತಿಶಾಯನೇ ತಮಬಿಷ್ಣುನ್—ಎಂದು ಅನು ವೃತ್ತವಾಗುವಾಗ ದ್ವಿವಚನವಿಭಜ್ಯೋ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ನವೀಯಸ್ ಶಬ್ದ. ಪ್ರಥಮಾ ಸುಪರವಾದಾಗ ಅತ್ಯಸಂತಸ್ಯೆ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಸಗಮ ಸುಲೋಪ. ಅಂತ್ಯ ಸಕಾರಲೋಪ

ವಾಜೇಭಿಃ—ವಾಜ ಮನ್ಮಂ. ಇದಕ್ಕೆ ಭಿಷ್ ಪರವಾದಾಗ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಐಸ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇ ರ್ಋತ್ಯೇತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ಯ.

ವಸುಃ—ವಸ ನಿವಾಸೇ. ಧಾತು. ಪ್ರೇರಣಾ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಕಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಶ್ವಾ ಸ್ಪೃಸ್ಮಿ ಹಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ ಎಂದು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಇನ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದದಿಃ—ಡುದಾಜ್ ದಾನೇ. ಧಾತು. ಆದಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯಗಮಹನೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿಟ್ಟ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್ಟದ್ವಾವಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಹ್ರಸ್ವಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀ ಕರಿಸಿ ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚಿ—(ಪಾ.ಸೂ.೩-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ತಿಷ್ಠೇಮು—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತಾ. ಧಾತು. ಲಿಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಂ ಜುತಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ಲಿಜಿಗೆ ಯಾಸುಟಾಗಮ. ಪಾಘ್ರಾಧ್ಮಾ—(ಪಾ. ಸೂ.

೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್‌ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ತಿಷ್ಠ ಎಂಬ ಆದೇಶ. ಯಾಸುಟಿಗೆ ಇಯಾದೇಶ. ಯರೋಪ. ಗುಣ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸುನ್ವತಾಮ್—ಷುಞ್ ಅಭಿಷವೆ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ವವಿಕರಣ. ನ ಸುನ್ವಂತಃ ಅಸುನ್ವಂತಃ ತೇಷಾಂ. ನಞ್ ಸಮಾಸ. ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. || ೭ ||

—————:0:—————

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ನಿಶ್ಚರ್ಮಣ ಋಭವೋ ಗಾಮಪಿಂತತ ಸಂ ವತ್ಸೇನಾಸೃಜತಾ

ಮಾತರಂ ಪುನಃ ।

ಸೌಧನ್ವನಾಸಃ ಸ್ವಪಸ್ಯಯಾ ನರೋ ಜಿವ್ರೀ ಯುವಾನಾ ಪಿತ-

ರಾಕೃಣೋತನ || ೮ ||

ಪದಪಾಠಃ

ನಿಃ । ಚರ್ಮಣಃ । ಋಭವಃ । ಗಾಂ । ಅಪಿಂತತ । ಸಂ । ವತ್ಸೇನ । ಅಸೃಜತ ।

ಮಾತರಂ । ಪುನರಿತಿ ।

ಸೌಧನ್ವನಾಸಃ । ಸುಽ ಅಪಸ್ಯಯಾ । ನರಃ । ಜಿವ್ರೀ ಇತಿ । ಯುವಾನಾ । ಪಿತರಾ ।

ಅಕೃಣೋತನ || ೮ ||

|| ಸಾಯ ಜಿಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪುರಾ ಕಸ್ಯ ಚಿದ್ವರ್ಣೇನುಮ್ಪಾತಾ । ಸ ಋಷಿಸ್ತಸ್ಯಾ ಧೇನೋರ್ವತ್ಸಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಋಭುಂ ತುಷ್ಟ್ವಾ ವ । ಋಭವಸ್ತತ್ಸದೃಶೀಮನ್ಯಾಂ ಧೇನುಂ ಕೃತ್ವಾ ತದೀಯೇನ ಚರ್ಮಣಾ ಸಂಪೀಯ ತೇನ ವತ್ಸೇನ ಸಮಯೋಜಯನ್ನಿತಿ । ಅಯಮರ್ಥಃ ಪೂರ್ವಾರ್ಥೇ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತೇ । ಹೇ ಋಭವೋ

ಯೂಯಂ ಚರ್ಮಣಶ್ಚರ್ಮಣಾ ತ್ವಚಾ | ತ್ವತೀಯಾರ್ಥೇ ಸೃಷ್ಟೀ | ಗಾಂ ಧೇನುಂ ನಿರಪಿಂಶತೆ ನಿಶ್ಯೇಷೇ-
ಣಾಶ್ಚಿಷ್ಟಾಂ ಸಂಯುಕ್ತಾಮಕುರುತ | ತದನಂತರಂ ಮಾತರಂ ತಾಂ ಗಾಂ ಪುನರ್ವತ್ಸೇನ ಸಮಸೃಜತ |
ಸಂಸೃಷ್ಟಾಮಕುರುತ | ಸಮಗಮಯತೇತಿ ಯಾವತ್ | ಅಸಿ ಚ ಹೇ ಸೌಧನ್ವನಾಸಃ ಸುಧನ್ವನ ಅಂಗಿರಸಸ್ಯ
ಪುತ್ರಾ ನರೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನೇತಾರ ಋಭವಃ ಸ್ವಸಸ್ಯಯಾ ಶೋಭನಕರ್ಮೇಚ್ಛಯಾ | ಯಾಗದಾನಾ-
ದ್ಯಾಚರಣೇನೇತಿ ಯಾವತ್ | ಜಿವ್ರೀ ಜೀರ್ಣಾ ವೃದ್ಧಾ ಪಿತರಾ ಮಾತಾಪಿತರೌ ಯುನಾನಾ ಪುನರ್ಯೌ-
ವನೋಪೇತಾವಕ್ಯಣೋತನ | ಯೂಯಮಕೃತ್ವಂ || ಅಪಿಂಶತ | ಪಿತ ಅವಯೇನೇ | ತಾದಾದಿಕಃ | ಶೇ
ಮುಚಾದೀನಾಮಿತಿ ನುಮ್ | ಸೌಧನ್ವನಾಸಃ | ಸುಧನ್ವನಃ ಪುತ್ರಾಃ ಸೌಧನ್ವನಾಃ | ಅನ್ | ಪಾ,
೬-೪-೧೬೭ | ಇತಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ | ಅಜ್ಜ ಸೇರಸುಕ್ | ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸ್ವಸಸ್ಯಯಾ |
ಶೋಭನಮಸಃ ಸ್ವಸಃ | ತದಿಚ್ಛಾ ಸ್ವಸಸ್ಯಾ | ಸುಸ ಅತ್ತನಃ ಕೃಚ್ | ಅ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿತಿ ಭಾವೇನಕಾರ-
ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಜಿವ್ರೀ | ಜ್ಞಾಷ್ ವಯೋಹಾನಾ | ಜ್ಞಾತ್ವಾಸ್ತಾಜಾಗೃಭ್ಯಃ ಕ್ವಿನ್ | ಉ. ೪-೫೪ | ಋಗತ
ಇದ್ಧಾತೋರಿತೀತ್ವಂ | ರೇಫವಕಾರಯೋಃ ಸ್ಥಾನವಿಸರ್ಯಯಃ | ಬಹುಲವಚನಾದ್ಧಲಿ ಚೇತಿ ದೀರ್ಘಾ-
ಭಾವಃ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯುನಾನಾ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರಾಕಾರಃ | ಪಿತರಾ | ಪಿತೌ
ಚ ಮಾತಾ ಚ ಪಿತರೌ | ಪಿತಾ ಮಾತ್ರಾ | ಪಾ. ೧-೨-೭೦ | ಇತಿ ಪಿತಾ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಪೂರ್ವವದ್ವಿಭಕ್ತೇರಾ-
ಕಾರಃ | ಅಕೃಣೋತನ | ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ | ಇದಿತ್ಯಾನ್ಮಮ್ | ಧಿವ್ವಿಕ್ಯಣ್ವೋರಚ್ಛೇತ್ಯು-
ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗೇನ ವಕಾರಸ್ಯ ಚಾಕಾರಃ | ಅತೋ ಲೋಪೇ ಸತಿ ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನವದ್ಧಾವಾಲ್ವಘೋ-
ಸಧಗುಣಾಭಾವಃ | ಲಜ್ಜಮಧ್ಯಮಬಹುವಚನಸ್ಯ ತತಬ್ಧಸ್ಯ ತಪ್ತನಪ್ತನಥನಾಶ್ಚೇತಿ ತನಬಾದೇಶಃ | ತಸ್ಯ
ಪಿತ್ವೇನ ಜಿತ್ವಾಭಾವಾದ್ಗುಣಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಋಭವಃ - ಎಲೈ ಋಭುಗಳೇ | ಚರ್ಮಣಃ - (ಮೃತವಾದ ಹೆಸುವಿನ) ಚರ್ಮದಿಂದ | ಗಾಂ - ಬೇರೆ
ಗೋವನ್ನು (ಸೃಷ್ಟಿಸಿ) | ನಿಃ ಅಪಿಂಶತೆ - ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹೊದಿಸಿದಿರಿ (ಅನಂತರ) | ಮಾತರಂ - (ತನ್ನ)
ಮಾತೃಚರ್ಮದೊಂದಿದ್ದ | ತಾಂ - ಆ ಗೋವನ್ನು | ಪುನಃ - ತಿರುಗಿಯೂ | ವತ್ಸೇನ - (ತವಕಿಸುತ್ತಿದ್ದ)
ಕರುವಿನೊಡನೆ | ಸಂ ಅಸೃಜತ - (ಅದರ ತಾಯಿಯೇ ಎಂಬ ಭಾವನೆಯು ಬರುವಂತೆ) ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿದಿರಿ |
ಸೌಧನ್ವನಾಸಃ - ಎಲೈ ಸುಧನ್ವ ಪುತ್ರರೂ | ನರಃ - (ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ) ನೇತೃಗಳೂ ಆದ ಋಭುಗಳೇ | ಸ್ವಸಸ್ಯಯಾ -
ಯಾಗದಾನಾದಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ | ಜಿವ್ರೀ - ಮುದಕರಾದ | ಪಿತರಾ - ಮಾತಾಪಿತೃಗಳನ್ನು |
ಯುನಾನಾ - ಪುನಃ ಯೌವನದೊಡನೆ ಕೂಡಿದವರನ್ನಾಗಿ | ಅಕೃಣೋತನ - ಮಾಡಿದಿರಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಋಭುಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ಭಕ್ತನಾದ ಋಷಿಯ ಹಸುವು ಮೃತಪಟ್ಟಮೇಲೆ ಬೇರೆ ಗೋವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ
ಅದಕ್ಕೆ ಮೃತಗೋವಿನ ಚರ್ಮವನ್ನು ಹೊದಿಸಿದಿರಿ. ಮತ್ತು ತವಕಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಕರುವಿನೊಡನೆ ಅದರ ತಾಯಿಯೇ
ಎಂಬ ಭಾವನೆಯು ಬರುವಂತೆ ಜೊತೆಮಾಡಿ ಸೇರಿಸಿದಿರಿ. ಸುಧನ್ವ ಪುತ್ರರೂ, ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ನೇತೃಗಳೂ ಆದ ಎಲೈ
ಋಭುಗಳೇ, ಯಾಗ ಮತ್ತು ದಾನ ಮುಂತಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮಗಳ ಆಚರಣೆಯಿಂದ ಮುದುಕರಾದ ಮಾತಾ
ಪಿತೃಗಳನ್ನು ಪುನಃ ಯೌವನದೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡವರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದಿರಿ.

English Translation

Ribbus, you covered the cow with a hide, and reunited the mother with the calf; sons of Sudhanwan, leaders (of sacrifice), through your good works you rendered your aged parents young.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ನಿಶ್ಚರ್ಮಣ ಋಭುವೋ ಗಾಮಸಿಂಶತೇ | ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳ ವಿವರಣೆಗಿಂತ ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿದೆ. ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕಥೆಯು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ. ಪುರಾ ಕಸ್ಯ ಚಿದ್ರ್ವೇದೋನುರ್ಮತಾ | ಸ ಋಷಿಸ್ತಸ್ಯಾ ಧೇನೋರ್ವತ್ಸಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಋಭುಂ ತುಷ್ಟ್ವಾ ವ | ಋಭವಸ್ತತ್ಪ್ರದೃಶೀ ಮನ್ಯಾಂ ಧೇನುಂ ಕೃತ್ವಾ ತದೀಯೇನ ಚರ್ಮಣಾ ಸಂವೀಯ ತೇನ ವತ್ಸೇನ ಸಮ ಯೋಜಯನ್ನಿತಿ | ಹಿಂದೆ ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯು ಧೇನುವು ವೃತವಾದಾಗ ಅದರ ಸಣ್ಣ ಕರುವಿನ ಮೇಲಿನ ಕನಿಕರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಋಭುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ಆಗ ಋಭುಗಳು ಬೇರೆ ಹಸುವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸತ್ತ ಹಸುವಿನ ಚರ್ಮವನ್ನು ಹೊದಿಸಿ ಆ ಕರುವಿನೊಂದಿಗೆ ಸೇರುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಇದು ಇವರ ಮಹಿಮೆ. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳ ವಿವರಣೆಯಂತೆ,

ಅತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಋಷೇಃ ಕಸ್ಯ ಚಿದಗ್ನಿ ಹೋತ್ರಧೇನುಸ್ತರುಣವತ್ಸಾ ಮಮಾರ | ತಸ್ಯಾಂ ವಿಕರ್ತೃತಾಯಾಂ ಅರುದತಾ ವತ್ಸೇನ ಉದ್ವೇಜಿತಃ ಋಭೂನ್ ಸ್ವಸಿತರಾ ವೃದ್ಧಾ ಪುನರ್ಯು ವಾನ್ ಕುರ್ವತೋ ದದರ್ಶ | ತಾನುವಾಚ | ಮಮಾಸ್ಯಗ್ನಿ ಹೋತ್ರಧೇನುಂ ಮೃತಾಂ ಪುನರ್ಜೀವಯತೇತಿ | ತಸ್ಯ ಸ್ವಮಾಹಾತ್ಮ್ಯೇನ ತಸ್ಮಾಚ್ಚರ್ಮಣಃ ತಾಮೋವ ಗಾಂ ಅಶೇಷಾ ವಯವೋಪೇತಾಂ ಚಕ್ರುಃ ಇತಿ | ತದೇತದಿಹೋಚ್ಯತೇ ನಿಶ್ಚರ್ಮಣ ಇತಿ |

ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯು ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಧೇನುವು ತನ್ನ ಎಳೆಯ ಕರುವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸತ್ತುಹೋಯಿತು. ಅದನ್ನು ಕುಯ್ಯುವಾಗ ಆ ಎಳೆಯ ಕರುವಿನ ಅರ್ತನಾದವನ್ನು ಕೇಳಿ ಕನಿಕರದಿಂದ ಋಷಿಯು ಋಭುಗಳನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಂಡನು. ಅವರು ತಮ್ಮ ವೃದ್ಧರಾದ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳನ್ನು ಪುನಃ ವಯಸ್ಕರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರ ಆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ಮೃತವಾದ ತನ್ನ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಧೇನುವನ್ನೂ ಬದುಕಿಸಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿಕೊಂಡನು. ಅವರು ಸತ್ತುಹೋಗಿದ್ದ ಆ ಹಸುವನ್ನು ಅದೇ ವಿಕರ್ತೃತವಾದ ಚರ್ಮದ ಹೊದಿಕೆಯಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದ ಅವಯವಗಳುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಆ ಹಸುವನ್ನು ಬದುಕಿಸಿದರು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸಾಯಣರು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೂ ಇದಕ್ಕೂ ಇರುವ ಮುಖ್ಯವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಏನೆಂದರೆ, ಅವರು ಅನ್ಯಾಂ ಧೇನುಂ ಕೃತ್ವಾ ಎಂದಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ತಾಮೋವ ಗಾಂ ಅಶೇಷಾ ವಯವೋಪೇತಾಂ ಚಕ್ರುಃ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಅಸಿಂಶತೇ—ರೂಪವನ್ನು ಕೊಡು, ಆಕೃತಿಯನ್ನು ಕೊಡು, ರಚಿಸು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪಿಶ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವ ಅವಯವಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಒಂದು ರೂಪವನ್ನು ಕೊಡು ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ಒಂದೇ ಅದುವನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅವಯವಗಳುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲೂ ಸಹ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ವರ್ಧಯಂತೀಂ ಬಹುಭ್ಯಃ ಪ್ರೈಕೋ ಅಬ್ರವೀದ್ಯತಾ ವದಂತಶ್ಚ ಮಸೌ ಅಸಿಂಶತೆ |

(ಋ. ಸಂ. ೦-೧೬೧-೯)

ಯಾಭಿಃ ಶಚೀಭಿಶ್ಚ ಮಸೌ ಅಸಿಂಶತೆ ಯಯಾ ಧಿಯಾ ಗಾಮರಿಣೀತ ಚರ್ಮಣಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೬೯-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಸಿಂಶತೆ ಎನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೆ ಅವಯವಿನೋಕ್ತಕುರುತೆ ಚತುರ್ಥಾ ವ್ಯಭಜತ ನಾಲ್ಕು ಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿದರು ಎಂದರ್ಥವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಅಭಿ ಶ್ಯಾವಂ ನ ಕೃಶನೇಭಿರಶ್ವಂ ನಕ್ಷತ್ರೇಭಿಃ ಪಿತರೋ ದ್ಯಾಮಸಿಂಶನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೮-೧೧)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಭಿತೋದೀಪಯನ್ | ಅಯಂ ದೀಪನಾಯಾಂ ವರ್ತತೇ | ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು ಎಂದರೆ ರೂಪವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಬೆಳಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು ಎಂದರ್ಥ.

ಯ ಇಮೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಜನಿತ್ರೀ ರೂಪೈರಸಿಂಶದ್ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಶೇಷಾವಯವೋಪೇತಾಂ ಚಕ್ರೈಃ | ನಿಶ್ಯೇಷೇಣಾಶ್ಲಿಷ್ಠಾಂ ಸಂಯುಕ್ತಾಮಕುರುತೆ | ಬಿಡಿಸಿದ್ದ ಬೇರೆಬೇರೆ ಅವಯವಗಳನ್ನು ಒಂದಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಧೇನುವಿಗೆ ಒಂದು ರೂಪವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು ಎಂದರ್ಥ.

ಜಿವ್ರೀ-ಜೀರ್ಣಾ | ವೃದ್ಧರಾದ ಎಂದರ್ಥ. ಒಂದುಕಡೆ ಮಾತ್ರ ಎಂದರೆ,

ಆ ವಾಂ ದಾನಾಯ ವವೃತೀಯ ದಸ್ರಾ ಗೋರೋಹೇಣ ತಾಗ್ರ್ಯೋ ನ ಜಿವ್ರಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೦-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಜೀರ್ಣ ಅಥವಾ ಜಯೇಶೀಲ ಎಂದು ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳೂ ಆಗಬಹುದೆಂದು ಸಾಯಣರು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸಿರುವ (೩-೨೧).

ಆ ತ್ವಾ ರಂಭಂ ನ ಜಿವ್ರಯೋ ರರಂಭಾ ಶವಸಸ್ತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೫-೨೦)

ಏನಾ ಸತ್ಯಾ ತನ್ನಂ ೧ ಸಂ ಸೃಜಸ್ವಾಧಾ ಜಿವ್ರೀ ವಿದಧಮಾ ವದಾಥಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೫-೨೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಜೀರ್ಣ, ವೃದ್ಧ ಎಂದೇ ಅರ್ಥ. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವೃದ್ಧರಾದ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳೆಂದರ್ಥ. ಅವರನ್ನು ಋಭುಗಳು ಪುನಃ ಯುವಕರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು.

ಸ್ವಸಸ್ಯಯಾ-ಶೋಭನಕರ್ಮೇಚ್ಛಯಾ | ಯಾಗದಾನಾದ್ಯಾಚರಣೇನ ಯಾಗದಾನಾದಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮಗಳ ಆಚರಣೆಯಿಂದ ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅಸಿಂಶತ—ಸಿಶ ಅವಯವೇ. ಧಾತು. ತುದಾದಿ ಮುಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶವಿಕರಣ. ಶೇಮು-ಚಾದೀನಾಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸೃಜತ—ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗೇ. ಧಾತು. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೌಧನ್ವನಾಸಃ—ಸುಧನ್ವನಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುನಾಂಸಃ ಸೌಧನ್ವನಾಸಃ ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿಲೋಪಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅನ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ತದ್ಧಿತೇಷ್ಟಚಾಮಾದೇಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ಸಂಜೋಧನಾ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಆಜ್ಜ ಸೇರಿಸುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುಕಾಗಮ. ಅಂತ್ಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಷ್ಟಮಿಕ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಪಸ್ಯಯಾ—ಶೋಭನಂ ಅಪಃ ಸ್ವಪಃ. ಸ್ವಪಃ ಇಚ್ಛತಿ ಆತ್ಮನಃ ಇತಿ ಸ್ವಪಸ್ಯಾ. ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಪಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದರಮೇಲೆ ಅಪ್ರತ್ಯಯಾತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತೋ-ಲೋಪಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ—ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾವ್ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಜಿವ್ರೀ—ಜ್ಯಾನ್ ವಯೋ ಹಾನೌ ಧಾತು. ಜ್ಯಾಶಸ್ತೌಜಾಗೃಭ್ಯಃ ಕ್ವಿನ್—(ಉ. ಸೂ. ೪-೪೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಋತ ಇದ್ಭಾತೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ. ರವರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ರೇಫನಕಾರಗಳಿಗೆ ವ್ಯತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬಹುಲವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಹಲಿ ಚಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿರ್ವಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ.

ಯುನಾನಾ--ದ್ವಿವಚನ ಔವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂಃಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಸಿತರಾ—ಸಿತಾ ಚ ನೂತಾ ಚ ಸಿತರಾ. ಸಿತಾಮಾತ್ರಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏಕಲೇಷ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಅಕ್ಕಣೋತನ—ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ ಧಾತು. ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಲಜ್ಞಮಧ್ಯಮವುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತಸ್ಥಸ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಾದೇಶ. ಧಿನ್ವಿಕ್ಯಣ್ವೋರಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಕಾರಾಂತಾದೇಶ. ವಕಾರದ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಅತೋ ಲೋಪಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಚಿಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ ಪೂರ್ವವಿಧೌ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಉ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೋಪಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ತಪ್ತನಪ್ತನಥನಾಶ್ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ತನಪಾದೇಶ. ಇದು ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದಲೇ ಗುಣ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೮ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಭಾಷೆ

ವಾಜೇಭಿರ್ನೋ ವಾಜಸಾತಾವನ್ನಿಷ್ಟುಭುಮಾ ಇಂದ್ರ ಚಿತ್ರ-
ಮಾ ದರ್ಷಿ ರಾಧಃ ।

ತನ್ನೋ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣೋ ಮಾಮಹಂತಾಮದಿತಿಃ ಸಿಂಧುಃ
ಪೃಥಿವೀ ಉತ ದ್ಯೌಃ || ೯ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ವಾಜೇಭಿಃ । ನಃ । ವಾಜಸಾತೌ । ಅವಿಷ್ಟಿ । ಋಭುಃ ಮಾನ್ । ಇಂದ್ರ ।
ಚಿತ್ರಂ । ಆ । ದರ್ಷಿ । ರಾಧಃ ।

ತತ್ । ನಃ । ಮಿತ್ರಃ । ವರುಣಃ । ಮಮಹಂತಾಂ । ಅದಿತಿಃ । ಸಿಂಧುಃ । ಪೃಥಿ-
ವೀ । ಉತ । ದ್ಯೌಃ || ೯ ||

|| ಸಾಯಜಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಋಭುಮಾನ್ | ಋಭುರ್ವಿಭಾ ವಾಜ ಇತಿ ತ್ರಯೋಽಸ್ಯ ಭುಕಬ್ಬೇನೋಪಚಾರಾ-
ದತ್ಯೋಚ್ಯಂತೇ | ತ್ರೈಯುಕ್ತಸ್ತ್ವಂ ವಾಜಸಾತೌ ವಾಜಸ್ಯಾನ್ನಸ್ಯ ಸಂಭಜನೇ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇ ಸತಿ
ವಾಜೇಭಿರನ್ನೈರನಿಡ್ಧಿ | ಅಸ್ಮಾನ್ಯಾಪ್ನುಹಿ | ಯದ್ವಾ | ವಾಜಸಾತಿರಿತಿ ಸಂಗ್ರಾಮಾನಾಮು | ವಾಜಸಾತೌ
ಸಂಗ್ರಾಮೇ ವಾಜೇಭಿರ್ವೇಜನಯುಕ್ತೈರನ್ನೈರನಿಡ್ಧಿ | ಅಸ್ಮಾನ್ ರಕ್ಷ | ಅಪಿ ಚ ಚಿತ್ರಂ ಚಾಯ-
ನೀಯಂ ರಾಧೋ ಧನಮಾ ದರ್ಷಿ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ ದಾತುಮಾದ್ರಿಯಸ್ವ | ತೃತೀಯಸವನೇ ಋಭುಭಿಃ ಸಹೇಂದ್ರ-
ಸ್ಯಾವಸ್ಥಾನಾತ್ ಪ್ರಸಂಗಾದತ್ರೇಂದ್ರಸ್ತುತಿಃ | ಯದೇತದಸ್ಮಾಭಿಃ ಪ್ರಾರ್ಥಿತಮಸ್ಮದೀಯಂ ತನ್ನಿತ್ರಾ-
ದಯೋ ಮಮಹುತಾಂ ಪೂಜಯಂತಾಂ || ವಾಜಸಾತೌ | ವನ ಪಣ ಸಂಭಕ್ತಾ | ಭಾವೇ ಕ್ಷಿನ್ |
ಜನಸನಮಿನಾಂ ಸನ್ಯುಲೋರಿತ್ಯಾತ್ವಂ | ವಾಜಾನಾಂ ಸಾತಿಯಸ್ಮಿನ್ | ಬಹುಪ್ರೀಹೌ
ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅನಿಡ್ಧಿ | ವಿಷ್ಣು ವ್ಯಾಪ್ತ | ಲೋಟೋ ಹಿಃ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ
ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಹುರುಲೈಞ್ಯೇ ಹೇರ್ಥಿಃ | ಸ್ವಪ್ನಜಶ್ವೇ | ಭಂದಸ್ಯಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ | ಪಾ-
೬-೪-೭೩ | ಇತಿ ದೃಶ್ಯಗೃಹಣಾಲೋಟ್ಯಡಾಗಮಃ | ಯದ್ವಾ | ಅವತೇರ್ಲೋಟಿ ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟೀತಿ
ಬಹುಲವಚನಾದ್ವಿಕರಣಃ ಸಿಪ್ | ತಸ್ಯಾರ್ಥಧಾತುಕತ್ವಾದಿತ್ | ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋರಿತಿ ಷತ್ವಂ |
ಛಿತ್ಯಾದಿ ಪೂರ್ವವತ್ | ಋಭುಮಾನ್ | ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭಾಂ ಮತುಬಿತಿ ಮತುಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ದರ್ಷಿ |
ದೃಶ್ ಅದರೇ | ಲೋಟಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪರಸ್ಕೃಪದಂ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಋಭುಮಾನ್—(ಅಣ್ಣ ತಮ್ಮಂದಿರಾದ) ಋಭುಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು |
ವಾಜಸಾತೌ—ಅನ್ನದ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವ ನಿಮಿತ್ತವೊದಗಿದಾಗ | ವಾಜೇಭಿಃ—ಅನ್ನಗಳೊಂದಿಗೆ | ಅನಿಡ್ಧಿ—
(ನಮ್ಮನ್ನೂ) ಸೇರಿಸು. (ನಮಗೂ ಒದಗಿಸಿಕೊಡು) | ಅಥವಾ ವಾಜಸಾತೌ—ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ | ವಾಜೇಭಿಃ—
ಕುದುರೆಗಳೊಂದಿಗೆ | ಅನಿಡ್ಧಿ—(ನಮ್ಮನ್ನೂ) ರಕ್ಷಿಸು | ಚಿತ್ರಂ—ಮನೋಹರವಾದ ಅಥವಾ ಅಶ್ವರೈಕರವಾದ |
ರಾಧಃ—ಧನವನ್ನು | ಅದರ್ಷಿ—(ನಮಗೆ) ಕೊಡಲು ಮನಸ್ಸುಮಾಡು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ತತ್—ಆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು |
ಮಿತ್ರೇ—ಮಿತ್ರನೂ | ವರುಣಃ—ವರುಣನೂ | ಅದಿತಿಃ—ಅದಿತಿಯೂ | ಸಿಂಧುಃ—ಸಾಗರಾಧಿ-
ದೇವತೆಯೂ | ಪೃಥಿವೀ—ಪೃಥ್ವಿಯೂ | ಉತ—ಮತ್ತು | ದ್ಯೌಃ—ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿ ದೇವತೆಯೂ | ಮಮ
ಹಂತಾಂ—ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಅಣ್ಣತಮ್ಮಂದಿರಾದ ಋಭುಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಅನ್ನದ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವ
ನಿಮಿತ್ತವೊದಗಿದಾಗ ನಮಗೂ ಅನ್ನವನ್ನು ಒದಗಿಸು. ಮತ್ತು ಮನೋಹರವಾದ ಧನವನ್ನು ಕೊಡಲು ಮನಸ್ಸು
ಮಾಡು. ನಮ್ಮ ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮಿತ್ರನೂ, ವರುಣನೂ, ಅದಿತಿಯೂ, ಸಾಗರಾಧಿದೇವತೆಯೂ, ಪೃಥ್ವಿಯೂ
ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿದೇವತೆಯೂ ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

English Translation

Indra, associated with the Ribhus, supply us, in the distribution of
viands with food, and consent to bestow upon us wonderful riches ; and may
Mitra, Varuna, Aditi—ocean, earth, and heaven, preserve them for us.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರ ಅನ್ವಯಕ್ಕೂ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಮಾಡುವ ಅನ್ವಯಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ಸಾಯಣರು ಋಭುಮಾನ್ ಇಂದ್ರಃ—ಋಭು, ವಿಭ್ವ, ವಾಜ ಎಂಬ ಮೂವರು ಸಹೋದರರೊಡನೆ ಕೂಡಿರುವ ಇಂದ್ರನು, ವಾಜೇಭಿಃ ಅನ್ನಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಅಶ್ವಗಳಿಂದ, ಅವಿಡಿ—ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂದು ವಿನಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ವಾಜೇಭಿಃ ಇಂದ್ರ, ಅವಿಡಿ ಎಂದು ಒಂದು ವಾಕ್ಯವನ್ನೂ, ಋಭುಮಾನ್ ಇಂದ್ರ ಅರ್ಧವು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಾಕ್ಯವನ್ನೂ ಮಾಡಿ, ವಾಜೇಭಿಃ, ಋಭುಮಾನ್ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಇಂದ್ರಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ವಾಜೇಭಿಃ ಎಂದರೆ ವಾಜಪ್ರಭೃತಿ ಸಹೋದರರೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ಎಂದೂ, ಋಭುಮಾನ್ ಎಂದರೂ ಸಹ ಋಭು ಪ್ರಭೃತಿ ಸಹೋದರರೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ಇಂದ್ರ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಯಣರು ವಾಜಸಾತೌ ಎನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೆ ಅನ್ನದ ವಿಭಾಗದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ, ಸಂಗ್ರಾಮವೆಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಸಂಗ್ರಾಮವೆಂದು ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಯಣರ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಾಜಸಾತೌ—ಅನ್ನದ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ, ವಾಜೇಭಿಃ—ಅನ್ನಗಳೊಂದಿಗೆ, ಅವಿಡಿ—ನಮ್ಮನ್ನು ಸೇರಿಸು ಎಂದರೆ ನಮಗೂ ಒದಗಿಸಿಕೊಡು ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಾಜಸಾತೌ—ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ, ವಾಜೇಭಿಃ—ಕುದುರೆಗಳೊಂದಿಗೆ, ಅವಿಡಿ—ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು ಎಂದೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ವಾಜಸಾತೌ ಎನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಾಯಣರ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳೂ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ನಿರುಕ್ತ ಕಾರರು ವಾಜಸಾತೌ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸಂಗ್ರಾಮ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದ್ದರೂ ಸಹ (ನಿ. ೩-೬) ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ,

ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನೀರುಶತೀರವಂತು ನಃ ಪ್ರಾವಂತು ನಸ್ತುಜಯೇ ವಾಜಸಾತಯೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೬-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ವಾಜಸಾತಯೇ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅನ್ನಸಂಸನನಾಯೆ ಅನ್ನಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ (ನಿ. ೧೨-೪೫) ಹೀಗೆಯೇ,

ಪುತ್ರಾಸೋ ನ ಸಿತರಂ ವಾಜಸಾತಯೇ ಮಂಹಿಷಂ ವಾಜಸಾತಯೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೦-೧)

ಅನು ನು ಸ್ಥಾತ್ಯವ್ಯಕಾಭಿರೂತಿಭೀ ರಥಂ ಮಹೇ ಸನಯೇ ವಾಜಸಾತಯೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೧-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅನ್ನಸಂಸನನಾಯೆ ಅಥವಾ ಅನ್ನಸ್ಯ ಸಂಭವನಾರ್ಥಂ ಎಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅವಿಡಿ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದವು ವ್ಯಾಪ್ತಾರ್ಥಕವಾದ ವಿಷ್ಣು ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ವಾಜಸಾತೌ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ಅವಿಡಿ ಎನ್ನುವ ಕ್ರಿಯಾಪದವು ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಕವಾದ ಅವ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಾಜಸಾತಿ ಶಬ್ದವು ಸಂಗ್ರಾಮವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೇ ಅಧಿಕವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಉಗ್ರಂ ಪೂರ್ವೀಷು ಪೂರ್ವ್ಯಂ ಹವಂತೇ ವಾಜಸಾತಯೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩೫-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಾಮವೆಂದರ್ಥ.

ಉರು ಸೋ ನಾಜಸಾತಯೇ ಕೃತಂ ರಾಯೇ ಸ್ವಸ್ತಯೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೬೪-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾಯ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಅದುದರಿಂದ ಸಾಯಣರ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳೂ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಋಭುಮಾನ್ ಇಂದ್ರ ಎಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಭವಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಂಬೋಧನೆಯಿರಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದು ಅಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಶಂಕಿಸಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರಿಬ್ಬರೂ ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ತೃತೀಯಸವನೇ ಋಭುಭಿಃ ಸಹೇಂದ್ರಸ್ಯ ಅವಸ್ಥಾನಾತ್ ಪ್ರಸಂಗಾದತ್ರೇಂದ್ರಸ್ತುತಿಃ | ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಋಭುಗಳೊಂದಿಗೆ ಇಂದ್ರನ ಸಾಹಚರ್ಯವು ನಿಯತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ಸ್ತುತಿಯೆಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಅರ್ಭವತ್ತ್ವಾಚ್ಚ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಉಪಸರ್ಪನತೆಯಾಪಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಾನಾಮೃಭಾಣಾನೇವಾತ್ರ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಂ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ | ಅರ್ಭವಸೂಕ್ತವಾದುದರಿಂದ ಗೌಣವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿದ್ದರೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ಋಭುಗಳಿಗೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವೆಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ವಿಧವಾದ ಅಕ್ಷೇಪವನ್ನೂ ಜೋತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಮಾಧಾನವನ್ನೂ ಸಹ ಐತರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ (೨೮-೪) ನೋಡಬಹುದು. (ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿಯ ಸನ್ನಿವೇಶವು ಬೇರೆಯಾದುದು. ಇಲ್ಲಿ ಆ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿರುವುದು. ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಋಭುಗಳಿಗಿರುವ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನೂ, ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಋಭುಗಳಿಗೂ ಇರುವ ನಿಯತನಾದ ಸಾಹಚರ್ಯವನ್ನೂ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.)

ಇಹೋಪ ಯಾತ ಶವಸೋ ನಪಾತ ಇತಿ ತೃತೀಯಸವನ ಉನ್ನೀಯಮಾನೇಭ್ಯೋಽನ್ವಾಹ
ವೃಷಣ್ಣಿತಿಃ ಪೀತವತೀಃ ಸುತವತೀರ್ಮದ್ವತೀ ರೂಪಸವೃದ್ಧಾಸ್ತಾ ಐಂದ್ರಾರ್ಭವೋ
ಭವಂತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨೮-೪)

ಇಹೋಪ ಯಾತ ಶವಸೋ ನಪಾತಃ ಸೌಧನ್ವನಾ ಋಭವೋ ಮಾಸ ಭೂತ |

ಅಸ್ಥಿನ್ತಿ ವಃ ಸವನೇ ರತ್ನಧೇಯಂ ಗಮನ್ತ್ವಿಂದ್ರಮನು ವೋ ಮದಾಸಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೩೫-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದೂ ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವೃಷಣ್ಣಿತಿಃ, ಪೀತವತೀಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಜ್ಞಾಪನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವುದೂ ಅದ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ತೃತೀಯಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವ ನಾಡಿಕೆ. ಇದು ಇಂದ್ರ ಋಭುಗಳನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ,

ತದಾಹುರ್ಯನ್ವಾರ್ಭವೀಷು ಸ್ತುವತೇಽಥ ಕಸ್ಮಾದಾರ್ಭವಃ ಪವಮಾನ ಇತ್ಯಾಚಿಕ್ಷತ ಇತಿ |

ಇಲ್ಲಿ ಋಭುಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಅರ್ಭವಪವಮಾನವೆಂದು ಏತಕ್ಕೆ ದೇಶಬೇಕೆಂದು ಅಕ್ಷೇಪ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ,

ಪ್ರಜಾಪತೀರ್ಯೈ ವಿ ತ ಋಭೂನ್ಮರ್ತ್ಯಾನ್ಮತೋಮರ್ತ್ಯಾನ್ಮರ್ತ್ಯಾ ತೃತೀಯಸವನ ಅಭಜತ್ತ-
ಸ್ತಾನ್ನಾ ಭವೀಷು ಸ್ತುವತೇಧಾಭವಃ ಪವಮಾನ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ | ಇತಿ |

ಸರ್ವಸಿತನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಮಾನವರಾದ ಋಭುಗಳನ್ನು ಅಮೃತರನ್ನಾಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಟ್ಟುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅಭವಪವಮಾನವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಇಂದ್ರ ಮೇವೈತತ್ಸವನೇನ್ನಾಭಜತೀತಿ | ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಸಹ ಋಭುಗಳೊಂದಿಗೆ ಭಾಗವಿದೆಯೆಂಬ ಈ ವಿವರಣೆಯಿಂದ ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಋಭುಗಳಿಗಿರುವ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನೂ ಇಂದ್ರನ ನಿಯತವಾದ ಸಾಹಚರ್ಯವನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಭಾಷ್ಯಕಾರರಿಬ್ಬರೂ ತಮ್ಮ ಆಶಂಕಾಸಮಾಧಾನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಅಂಶಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿರುವರು.

ಆ ದರ್ಶಿ-ಅಸ್ಯಭ್ಯಂ ದಾತುಮಾದ್ರಿಯಸ್ವ. ಅಭಿನಾನದಿಂದ ನಮಗೆ ಕೊಡುವ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡು ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವಾಜೇಭಿಃ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ-(ಪಾ. ಸೂ. ೭.೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಐಸ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇ ರ್ಬುಲ್ಯೇತ್-ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ.

ವಾಜಸಾತೌ-ವನ ಪಣ ಸಂಭಕ್ತೌ. ಧಾತು. ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ರಿನ್-(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜನಸನಖನಾಂ ಸನ್ ರ್ಬುಲೋಃ-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುನಿಗೆ ಆತ್ವ. ವಾಜಾನಾಂ ಸಾತಿಃ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ ವಾಜಸಾತಿಃ. ತಸ್ಮಿನ್. ಬಹುಮ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅವಿಧಿ-ವಿಷ್ಲ ವ್ಯಾವೃತ್ಯಾ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸೇರ್ಹ್ಯ ಪಿಚ್ಚ-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ-ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ರ್ಬುಲಂತ್ವದ ಪರದಲ್ಲಿ ಹಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಹುರ್ಬುಲ್ ಭೋ ಹೇರ್ಥಃ-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಧಿ ಆದೇಶ. ಪಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಧಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಸ್ಪುನಾ ಸ್ಪುಃ-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ವ. ರ್ಬುಲಾಂ ಜಸ್ ರ್ಬುತಿ-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಡತ್ವ. ಛಂದಸ್ಯಪಿ ದೈಶ್ಯತೇ-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೈತಿಗ್ರಹಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಲೋಟಿನಲ್ಲಿಯೂ ಆಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅವಿಧಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನರಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲೋಟ್. ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟಿ-(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪)-ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಿಕರಣಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ತಿಜ್ ಶಿತ್ಯತ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಇಡಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಪಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಆಗ ರ್ಬುಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಹಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಧತ್ವ. ಮ್ಬತ್ವ. ಜಸ್ತ್ವ. ಆತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಋಭುಮಾನ್-ಋಭು. ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಋಭುಮಾನ್ ತದಸ್ಯಾಸ್ತಿ-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭ್ಯಾಂ ಮತುಪ್-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಸಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ದರ್ಶಿ—ದೃಢ್ ಆದರೆ. ಧಾತು. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಸಿಪ್‌ಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಿಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಸಾರ್ವಧಾತು-ಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕೆಗೆ ಗುಣ. ಉರಣ್ರಪೆರಃ—ಸರಿ ಭಾಷೆಯಿಂದ ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಾಧಃ—ರಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧ. ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಅಸುನ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರಾಧಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿಸಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. || ೯ ||

ನೂರ ಹತ್ತನೇ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

ನೂರ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ತಕ್ಷನ್ನಿತಿ ಪಂಚರ್ಚಂ ಸಷ್ಠಂ ಸೂಕ್ತಂ ಕುತ್ಸಸ್ತಾರ್ಷಮಾರ್ಭವಂ | ಪಂಚಮಿಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ |
ರಿಷ್ಟಾರ್ಕತಸ್ತೋ ಜಗತ್ಯಃ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ತಕ್ಷನ್ ಪಂಚಾಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಬಿತಿ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮೇ
ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರ ಇದಂ ಸೂಕ್ತಮಾರ್ಭವಂ ನಿವಿದ್ಧಾನಂ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ತಕ್ಷನ್ನಥಮಯಂ ವೇನಶ್ಲೋ-
ದಯತ್ಪ್ರಶ್ನಿಗರ್ಭಾ | ಅ ೫-೧೮ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು— ತಕ್ಷನ್ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಹದಿನಾರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಐದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಕುತ್ಸನು ಋಷಿಯು. ಋಭುಗಳು ದೇವತೆಯು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಐದನೆಯ ಋಕ್ಕು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್‌ಛಂದಸ್ಸು. ಉಳಿದ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳು ಜಗತಿ ಛಂದಸ್ಸಿನವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತಕ್ಷನ್ ಪಂಚಾಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಎಂದು ನೊದಲಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವದೇವ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಋಭುದೇವತಾ ಸಂಬಂಧವಾದ ನಿವಿದ್ಧಾನ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ವಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ತಕ್ಷನ್ನಥಮಯಂ ವೇನಶ್ಲೋದಯತ್ಪ್ರಶ್ನಿಗರ್ಭಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಆ. ೫-೧೮)

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೧೧

ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೧೬ ॥ ಸೂಕ್ತ— ೧೧೧ ॥

ಅಷ್ಟಕ—೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೭ ॥ ವರ್ಗ—೩೨, ॥

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೫ ॥

॥ ಋಷಿಃ—ಕೃತ್ಯ ಅಂಗಿರಸಃ ॥

॥ ದೇವತಾ— ಋಭವಃ ॥

॥ ಛಂದಃ—೧೪, ಜಗತೀ ೫. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ॥

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತಕ್ಷನ್‌ರಥಂ ಸುವೃತಂ ವಿದ್ವನಾಪಸಸ್ತಕ್ಷನ್ದರೀ ಇಂದ್ರವಾಹಾ
ವೃಷಣ್ವಸೂ ।

ತಕ್ಷನ್ವಿತ್ಯಭ್ಯಾಮೃಭವೋ ಯುವದ್ವಯಸ್ತಕ್ಷನ್ವತ್ಸಾಯ ಮಾತ-
ರಂ ಸಚಾಭುವಂ ॥ ೧ ॥

ಪದಪಾಠಃ

ತಕ್ಷನ್‌ । ರಥಂ । ಸು೦ವೃತಂ । ವಿದ್ವನಾ೦ಅಪಸಃ । ತಕ್ಷನ್‌ । ಹರೀ ಇತಿ ।

ಇಂದ್ರ೦ವಾಹಾ । ವೃಷಣ್ವಸೂ ಇತಿ ವೃಷಣ್‌೦ವಸೂ ।

ತಕ್ಷನ್‌ । ಪಿತ್ಯ೦ಭ್ಯಾಂ । ಋಭವಃ । ಯುವತ್ । ನಯಃ । ತಕ್ಷನ್‌ । ವತ್ಸಾಯ ।

ಮಾತರಂ । ಸಚಾ೦ಭುವಂ ॥ ೧ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ವಿದ್ವಾನಾಪಸ ಉತ್ಕೃಷ್ಟೇನ ಜ್ಞಾನೇನ ನಿಷ್ಪಾದ್ಯಕರ್ಮಾಣೋ ಲಾಭವತ್ಕರ್ಮಾಣೋ ವಾ
 ಋಭವೋ ರಥಮಶ್ವಿನೋರಾರೋಹಣಾರ್ಥಂ ಸುವೃತಂ ಶೋಭನವರ್ತನಂ ಸುಚಕ್ರಂ ವಾ ತಕ್ಷನ್ |
 ಅಕುರ್ವನ್ | ತಥೇಂದ್ರವಾಹಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ವಾಹನಭೂತೌ ಹರೀ ಹರಣಶೀಲಾವೇತತ್ಸಂಜ್ಞಕಾವಶೌ
 ತಕ್ಷನ್ | ಕೃತವಂತಃ | ಕೀದೃಶೌ | ವೃಷಣ್ಣಸೂ | ಸೇಚನಸಮರ್ಥೇನ ದೃಢತರೇಣ ಧನೇನ ಬಲೇನ ವಾ
 ಯುಕ್ತೌ | ಅಸಿ ಚ ಸಿತೃಭ್ಯಾಂ ಸ್ವಕೀಯಾಭ್ಯಾಂ ಮಾತಾಪಿತೃಭ್ಯಾಂ ವೃದ್ಧಾಭ್ಯಾಂ ಯುವದ್ಯಾವನೋ-
 ಪೇತಂ ವಯ ಅಯುರ್ಯುಭವಸ್ತಕ್ಷನ್ | ಕೃತವಂತಃ | ತಥಾ ವತ್ಸಾಯ ಮಾತರಂ ಗಾಂ ಸಚಾಭುವಂ
 ಸಹಭುವಂ ಸಹ ವರ್ತಮಾನಾಂ ತಕ್ಷನ್ | ಅಕುರ್ವನ್ | ತಕ್ಷನ್ || ತಕ್ಷೂ ತ್ವಕ್ಷೂ ತನೂಕರಣೇ | ಲಜ್
 ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಸೀತ್ಯಡಭಾವಃ | ಸುವೃತಂ | ಶೋಭನಂ ವರ್ತತ ಇತಿ ಸುವೃತ್ |
 ವೃತು ವರ್ತನೇ | ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ವಿದ್ವಾನಾಪಸಃ | ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿ ದೃಶ್ಯಂತೆ ಇತಿ
 ದೃತಿಗ್ರಹಣಾದ್ಭಾವೇ ಮನಿನ್ | ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕಸ್ಯ ವಿಧೇರನಿತ್ಯತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ಬಹುಲವಚನಾದ
 ಲುಕ್ | ಯದ್ವಾ | ವಿದ್ವಾ ಲಾಭೇ | ಔಣಾದಿಕೋ ಭಾವೇ ಮುಕ್ | ತತಃ ಪಾಮಾದಿಲಕ್ಷಣೋ
 ನಪ್ರತ್ಯಯಃ | ವಿದ್ವನಂ ಲಾಭವದಪಃ ಕರ್ಮ ಯೇಷಾಂ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ |
 ಛಂದಸಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘಃ | ಇಂದ್ರವಾಹಾ | ಇಂದ್ರಂ ವಹತ ಇತಿೇಂದ್ರವಾಹೌ | ವಹಶ್ಚೇತಿ
 ಣ್ವಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಅತ ಉಪಧಾಯಾ ಇತಿ ವೃದ್ಧಿಃ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೀರಾಕಾರಃ | ವೃಷಣ್ಣಸೂ |
 ವೃಷ ಸೇಚನೇ | ಕನಿನ್ಯು ವೃಷಿತಕ್ಷೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕನಿನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವೃಷಣ್ಣಸ್ಯಶ್ವಯೋ-
 ರುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ | ಪಾ. ೧-೪-೧೪-೪ | ಇತಿ ವಸುಶಬ್ದ ಉತ್ತರಪದೇ ವೃಷಣ್ಭಾವಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ
 ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಯುವತ್ | ಅತ್ರ ಯುವಾಭ್ಯಾಂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ಪ್ರವೃತ್ತಿ-
 ನಿಮಿತ್ತಂ ಯುವತ್ಪ್ರಮಾತ್ರಮಾಚಿಷ್ಟೇ | ತದಸ್ತಿನೈತಿ ಯುವತ್ | ಛಂದಸೋ ವರ್ಣಲೋಪಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ವಿದ್ವಾನಾಪಸಃ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ನೈಪುಣ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳ ಅಥವಾ ಲಾಭಯುಕ್ತವಾದ
 ಕರ್ಮವುಳ್ಳ ಋಭುಗಳು | ರಥಂ—(ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ವಾಹನಕ್ಕಾಗಿ) ರಥವನ್ನು | ಸುವೃತಂ—ಉತ್ತಮವಾದ
 ರಚನೆಯುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿ ಅಥವಾ ಸುಲಭವಾದ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ಚಕ್ರವುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿ | ತಕ್ಷನ್—
 ನಿರ್ಮಿಸಿದರು | ವೃಷಣ್ಣಸೂ—ದೃಢವಾದ ಬಲದಿಂದ ಅಥವಾ ಧನದಿಂದ ಕೂಡಿದವೂ | ಇಂದ್ರವಾಹಾ—ಇಂದ್ರನ
 ವಾಹನಗಳೂ | ಹರೀ—ಹರಿಯೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವೂ ಆದ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು | ತಕ್ಷನ್—ಸೃಷ್ಟಿಸಿದರು | ಸಿತೃಭ್ಯಾಂ—
 (ವೃದ್ಧರಾದ ತಮ್ಮ) ಮಾತಾಪಿತೃಗಳಿಗೆ | ಯುವತ್—ಯೌವನದಿಂದ ತುಂಬಿದ | ವಯಃ—ವಯಸ್ಸನ್ನು |
 ಋಭವಃ—ಋಭುಗಳು | ತಕ್ಷನ್—ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಟ್ಟರು | ವತ್ಸಾಯ—(ತಾಯಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ)
 ಕರುವಿಗೆ | ಮಾತರಂ—ತಾಯಿಯಾದ ಗೋವನ್ನು | ಸಚಾಭುವಂ—(ಪುನಃ) ಜೊತೆಗೂಡಿಕೊಂಡು ಇರುವಂತೆ |
 ತಕ್ಷನ್—ಮಾಡಿದರು.

ಭಾನಾರ್ಥ

ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ನೈಪುಣ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳ ಋಭುಗಳು ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ವಾಹನಕ್ಕಾಗಿ
 ಉತ್ತಮವಾದ ರಚನೆಯುಳ್ಳ ರಥವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ದೇಹದಾರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದವೂ ಇಂದ್ರನವಾಹನಗಳೂ ಆದ

ಹರಿಯೆಂಬ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದರು. ವೃದ್ಧರಾದ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಯೌವನದವಯಸ್ಸನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಕೊಟ್ಟರು. ತಾಯಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಕರುವಿಗೆ ಪುನಃ ತಾಯಿಯಾದ ಗೋವನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಅದರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು.

English Translation

The Ribhus, possessed of skill in their work, constructed (for the Aswins) a well-built car ; they framed the vigorous horses bearing Indra ; they gave youthful existence to their parents ; they gave to the calf its accompanying mother.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಲ್ಲಿ ಋಭುಗಳ ಕಲಾಕೌಶಲ್ಯವನ್ನೂ, ಅವರ ಪಿತೃಭಕ್ತಿಯನ್ನೂ, ವಿನೇಕವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಗುಣಗಳಿಂದ ಋಭುಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ವಾಮದೇವ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಷಿಗಳಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಈ ವಿಧವಾದ ವರ್ಣನೆಯು ಇರುವುದು.

ಯೇ ಅಶ್ವಿನಾ ಯೇ ಪಿತರಾ ಯ ಉತೀ ಧೇನುಂ ತತಕ್ಷುರ್ಮಭವೋ ಯೇ ಅಶ್ವಾ |

ಯೇ ಅಂಸತ್ಯಾ ಯ ಋಧಗ್ರೋದಸೀ ಯೇ ವಿಭ್ಯೋ ನರಃ ಸ್ವಸತ್ಯಾನಿ ಚಕ್ರುಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೩೪-೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಗುಣಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ವಿದ್ವಾಸಸಃ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟೇನ ಜ್ಞಾನೇನ ನಿಷ್ಪಾದ್ಯಮಾನ ಕರ್ಮಾಣೋ ಲಾಭವತ್ಕರ್ಮಾಣಃ ವಾ ಋಭವಃ | ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕೂಡಿ ನೆರವೇರಿಸತಕ್ಕ ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳ ಅಥವಾ ಲಾಭಯುಕ್ತವಾದ ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳ ಋಭುಗಳು ಎಂದರ್ಥ.

ತಕ್ಷನ್—ತಕ್ಷತಿಃ ಕರೋತಿಕರ್ಮಾ | (ನಿ. ೪-೧೯) ಕೃತವಂತೋ ರಥಂ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ರಥವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು.

ತಕ್ಷನ್ನಾ ಸತ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ಪರಿಜ್ಞಾನಂ ಸುಖಂ ರಥಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೦-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಋಭುಗಳು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ರಥವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಆ ರಥದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಸುವೃತಂ—ಶೋಭನವರ್ತನಂ ಸುಚಕ್ರಂ ವಾ | ಉತ್ತಮವಾದ ರಚನೆಯುಳ್ಳದ್ದು ಅಥವಾ ಸುಲಭವಾದ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾದದ್ದು ಎಂದರ್ಥ.

ಬೃಹಸ್ಪತೇರಥಾಶ್ವಿಭ್ಯಾಂ ರಥಂ ದಿವ್ಯಂ ತ್ರಿವಂಧುರಂ |

ಇಂದ್ರಾಯ ಚ ಹರೀ ದೇವಪ್ರಹಿತೇನಾಗ್ನಿನಾಸಿ ಯತ್ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೮೬)

ಎಂದು ಋಭುಗಳ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಕರ್ಮಗಳು ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪುನಃ ಪರಿತ ವಾಗಿದೆ. ಅದರ ಕುತ್ಸನೂ ಮತ್ತು ಋಭುಗಳೂ ಒಂದೇ ವಂಶದವರಾದ್ದರಿಂದ ಇವನ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ನಾಮದೇವಾದಿ ಗಳ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣನೆಗಿಂತ ಒಂದು ಅತಿಶಯವಾದ ಅಭಿಮಾನವು ಕಂಡುಬರುವುದು.

||ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತಕ್ಷನ್ ತಕ್ಷೂ ತ್ತಕ್ಷೂ ತನೂಕರಣೇ. ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರ್ಛಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರೋಂತೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಇತಶ್ಚ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಿಂತ್ಯಾಕಾರಲೋಪ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಅತೋ ಗುಣೇ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸ್ಯ ಮಾಜೋಗೇಪಿ—(ಪಾ. ಸೂ. (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸುವೃತಮ್—ಶೋಭನಂ ವರ್ತತೇ ಇತಿ ಸುವೃತ್. ವೃತು ವರ್ತನೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ— (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸುವೃತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವಿದ್ಯನಾಪಸಃ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ. ಧಾತು ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೃಶಿಗ್ರಹಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮನಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ —ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿಸ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿದ್ಯನಾ ಅಪಃ (ಕರ್ಮ) ಯೇಷಾಂ ತೇ ವಿದ್ಯನಾಪಸಃ. ಬಹುಲವಚನದಿಂದ (ತತ್ಪುರುಷೇ ಕೃತಿ ಬಹುಲಮ್) ಸಮಾಸವಾದಾಗ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ವಿದ್ ಲೃ ಲಾಭೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಮಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಭಾವಾರ್ಥ ದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಮೇಲೆ ಪಾಮಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ನಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿದ್ಯನಂ ಎಂದರೆ ಲಾಭವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ವಿದ್ಯನಂ ಲಾಭವತ್ ಅಪಃ ಕರ್ಮ ಯೇಷಾಮ್ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. (ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.)

ಇಂದ್ರವಾಹಾ ಇಂದ್ರಂ ವಹತಃ ಇತಿ ಇಂದ್ರವಾಹೌ. ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ. ಧಾತು. ವಹಶ್ಚ— (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಣೈಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ನೃದ್ಧಿ. ಣೈಯಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೂ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರವಾಹ್ ಶಬ್ದ ವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿವಚನ ಔ ವಿಭಕ್ತಿಪರವಾದಾಗ—ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್— (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃಷಣ್ಣಿಸೂ—ವೃಷ ಸೇಚನೇ. ಧಾತು. ಕನಿಸ್ ಯೌವೃಷಿತಕ್ಷಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕನಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ

ಬರುತ್ತದೆ. ವೃಷಣಿಸ್ವಶ್ಚಯೋರುಸಸಂಖ್ಯಾನಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೮-೪) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ವಸು ಶಬ್ದವು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿರುವಾಗ ವೃಷಣಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್— ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ.

ಯುವತ್—ಯು ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಕನಿನ್ಯಯವೃಷಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಲ್ಲಿ ಯುವನ್ ಶಬ್ದವು ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವಾದ ಯುವತ್ವ (ಧರ್ಮ) ವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾವಪ್ರಧಾನನಿರ್ದೇಶವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದರ ಮೇಲೆ ತದಸ್ಮಿನ್ ಅಸ್ತಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಮಧ್ಯೆ ವರ್ಣಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತುಪ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸ್ಯನೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮಿಗೆ ಲುಕ್. || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾವಾಕಃ

ಆ ನೋ ಯಜ್ಞಾಯ ತಕ್ಷತ ಋಭುಮದ್ವಯಃ ಕೃತ್ವೇ ದಕ್ಷಾ-

ಯ ಸುಪ್ರಜಾವತೀಮಿಷಂ ।

ಯಥಾ ಕ್ಷಯಾಮ ಸರ್ವವೀರಯಾ ವಿಶಾ ತನ್ನಃ ಶರ್ಧಾಯ

ಧಾಸಥಾ ಸ್ವಿಂದ್ರಿಯಂ || ೨ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಆ । ನಃ । ಯಜ್ಞಾಯ । ತಕ್ಷತ । ಋಭುಃ ಮತ್ । ನಯಃ । ಕೃತ್ವೇ । ದಕ್ಷಾ-

ಯ । ಸುಃ ಪ್ರಜಾವತೀಂ । ಇಷಂ ।

ಯಥಾ । ಕ್ಷಯಾಮ । ಸರ್ವಃ ವೀರಯಾ । ವಿಶಾ । ತತ್ । ನಃ । ಶರ್ಧಾಯ ।

ಧಾಸಥ । ಸು । ಇಂದ್ರಿಯಂ || ೨ ||

|| ಸಾಯಜಿಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಋಭವೋ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಯಜ್ಞಾಯ ಯಜ್ಞಾರ್ಥಂ ಋಭುಮದುರುಭಾಸನಯುಕ್ತಂ
ವಯೋ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷ್ಮಣಮನ್ನಮಾ ತಕ್ಷತ | ಆ ಸಮಂತಾದುತ್ತಾಪಯತ | ಏತದೇವ ನಿನ್ರಿಯತೇ |
ಕ್ರತ್ವೇ ಕ್ರತೇನೇಸ್ಮದೀಯಾಯ ಕರ್ಮಣೇ ದಕ್ಷಾಯ ಬಲಾಯ ಚ | ತಾದರ್ಥೇ ಚತು-
ರ್ಥೇ | ಏತದುಭಯಾರ್ಥಂ ಸುಪ್ರಜಾವತೀಂ ಶೋಭನಾಭಿಃ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಲಕ್ಷಣಾಭಿಃ ಪ್ರಜಾಭಿಯು-
ಕ್ತಾನಿಷಮನ್ನಮಾ ತಕ್ಷತೇತಿ ಶೇಷಃ | ಆಸಿ ಚ ಸರ್ವವೀರಯಾ ಸರ್ವೈರ್ನೀರೈಃ ಪುತ್ರಾದಿಭಿರುಪೇತಯಾ
ವಿತಾ ಪ್ರಜಯಾ ಸಹ ಯಥಾ ಯೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ ಕ್ಷಯಾಮ ಸುಖೇನ ನಿವಸಾಮ ತತ್ತಾದೃಶನಿಂದ್ರಿ-
ಯಂ | ಧನನಾನ್ವಿತತ್ | ಧನಂ ನೋಽಸ್ಮಭ್ಯಂ ಶರ್ಧಾಯ ಬಲಾರ್ಥಂ ಸು ಧಾಸಥ | ಸುಷ್ಕ ಧತ್ತ |
ಪ್ರಯಚ್ಛತೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಋಭುಮತ್ | ಉರು ಭಾತೀತಿ ನೈರುಕ್ತವೃತ್ತತ್ಯಾ ಋಭುಶಬ್ದಃ ಪ್ರಕಾಶ-
ಮಾತ್ರವಾಚೀ | ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭಾಂ ಮತುಬಿತಿ ಮತುಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕ್ರತ್ವೇ | ಜಸಾದಿಷು ಛಂದಸಿ
ವಾ ವಚನಮಿತಿ ಘೋರ್ಜಾತೀತಿ ಗುಣಾಭಾವೇ ಯಜಾ ದೇಶಃ | ಕ್ಷಯಾಮ | ಕ್ಷಿನಿವಾಸಗತೋಃ | ವೃತ್ಯೇ-
ಯೇನ ಶಪ್ | ಧಾಸಥಾ | ಧಾಜಾಶೋ ಲೇಖ್ಯಡಾಗಮಃ | ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಖೀತಿ ಸಿಪ್ | ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ
ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಋಭವಃ—ಎಲೈ ಋಭುಗಳೇ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಯಜ್ಞಾಯ—ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ | ಋಭುಮತ್—
ಆತ್ಮಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ | ವಯಃ—ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಅನ್ನವನ್ನು | ಆ ತಕ್ಷತ—ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸಿದ್ಧ
ಪಡಿಸಿರಿ | ಕ್ರತ್ವೇ—(ನಮ್ಮ) ಕರ್ಮಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ | ದಕ್ಷಾಯ—ಬಲಕ್ಕಾಗಿಯೂ | ಸುಪ್ರಜಾವತೀಂ—
ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿ ಸಂತಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದ | ಇಷಂ—ಅನ್ನವನ್ನು (ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರಿ) | (ಮತ್ತು) ಸರ್ವ
ವೀರಯಾ—ಸಕಲವೀರ ಪುತ್ರರೊಡಗೂಡಿದ | ವಿತಾ—ಸಂತಾನದೊಂದಿಗೆ | ಯಥಾ—ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ
(ಯಾವ ಧನದಿಂದ) | ಕ್ಷಯಾಮ—(ಸುಖವಾಗಿ) ವಾಸಮಾಡಬಲ್ಲೆವೋ | ತತ್—ಅಂತಹ | ಇಂದ್ರಿಯಂ—
ಧನವನ್ನು | ನಃ—ನಮಗೆ | ಶರ್ಧಾಯ—ಶಕ್ತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ | ಸು ಧಾಸಥ—ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಕೊಡಿರಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಋಭುಗಳೇ, ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ಆತ್ಮಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ ಅನ್ನವನ್ನು
ಸಿದ್ಧಮಾಡಿಕೊಡಿರಿ. ನಮ್ಮ ಕರ್ಮಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ ಬಲಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿ ಸಂತಾನದಿಂದ
ಕೂಡಿದ ಅನ್ನವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಡಿರಿ. ಮತ್ತು ನಾವು ಸಕಲ ವೀರಪುತ್ರರೊಡಗೂಡಿದ ಸಂತಾನದೊಂದಿಗೆ
ಯಾವ ಧನದಿಂದ ಸುಖವಾಗಿ ವಾಸಮಾಡಬಲ್ಲೆವೋ ಅಂತಹ ಧನವನ್ನು ನಮಗೆ ಶಕ್ತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ತುಂಬಿಸಿಕೊಡಿರಿ.

English Translation

Prepare fully for our sacrifice resplendent sacrificial food, and, for our
rite and for our strength, such nutriment as may be the cause of excellent

progeny, so that we may live (surrounded) by vigorous descendants ; such wealth do you confer upon us for our benefit.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಋಭುಮತ್ ವಯಃ—ಋಭವಃ | ಉರು ಭಾಂತೀತಿ ನಾ (ನಿ. ೧೧-೧೫) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯದ ಆಧಾರದಮೇಲೆ, ಉರು ಭಾಸಮಾನಂ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಮನ್ಯಂ | ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ ಅನ್ನವೆಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಋಭವೋ ಯಷ್ಟವ್ಯತ್ಯೇನ ಸಂಬಂಧಿನೋ ಯಸ್ಯ ಸಂತಿ ತದ್ಭುಮತ್ | ಯುಷ್ಮಾಕಮೇವ ಋಭೂಣಾಂ ಯೋಗ್ಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಜ್ಞಾಹರಾಗಿಯೂ, ಈ ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಭಾಗಿಗಳಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಋಭುಗಳನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ಅನ್ನವೆಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇಂದ್ರಿಯಂ—ಇಂದ್ರಿಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಧನವೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ವೀರ್ಯವೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ಶರ್ಧಾಯೆ—ಉತ್ಸಾಹಾಯೆ ಬಲಾಯೆ ನಾ | ನಮ್ಮ ಉತ್ಸಾಹಕ್ಕಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಬಲಕ್ಕಾಗಲಿ ಎಂದರ್ಥ. ಶರ್ಧ ಶಬ್ದವು ಬಲ ನಾನುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಿತವಾಗಿದೆ. ಶರ್ಧ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನೂ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೬-೧ ನೇ ಋಕ್ವನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಯೆಜ್ಞಾಯೆ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು. ಧಾತು. ಯೆಜಯಾಚೆಯತೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ತಕ್ವತೆ—ತಕ್ಷೂ ತನೂಕರಣೇ. ಧಾತು ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಋಭುಮತ್—ಋಭುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉರುಭಾತಿ ಇತಿ ಋಭು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ—(ನಿರು. ೧೧-೧೫) ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಕೇವಲ ಪ್ರಕಾಶಮಾತ್ರವಾಚಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಋಭು ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಋಭುಮತ್. ತದಸ್ತಾಸ್ಯ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭಾಗಂ ಮತುಷ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಷಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕ್ರತ್ವೇ—ಕ್ರತು ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿಪರವಾದಾಗ ಜಸಾದಿಷು ಛಂದಸಿ ನಾ ವಚಿನಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಘೋರ್ಜೀತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಯಣಾದೇಶ

ಯಥಾ—ನಿಸಾತಸ್ಯಚೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕ್ಷಯಾಮು—ಕ್ಷಿ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಬ್ಧದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ನಿತ್ಯಂಜಿತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ವಿವಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀ.

ಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ. ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಪಿಚ್ಛ—(ಪಾ ಸೂ. ೩-೪-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮು. ಯಥಾ ಎಂಬುದು ಹಿಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸರ್ವವೀರಯಾ—ಸರ್ವೇ ವೀರಾಃ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ. ಸರ್ವವೀರಾ. ತಯಾ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶಾ—ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾಸಥ—ಡುಧಾಞ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಥ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲೇಟೀಂಡಾಟಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪)—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮು. ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟಿ—(ಪಾ ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್ ವಿಕರಣ. ಧಾಸಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನ್ಯೇಷಾಮುಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಂದ್ರಿಯಮ್—ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಬಲಮ್ ಇಂದ್ರಿಯಮ್. ಇಂದ್ರಿಯಮಿಂದ್ರಲಿಂಗಮಿಂದ್ರ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ಚಿತಃ—(೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

ಸಂಹಿತಾಸಾಠಃ

ಆ ತಕ್ಷತ ಸಾತಿಮಸ್ಮಭ್ಯಮ್ಭವಃ ಸಾತಿಂ ರಥಾಯ ಸಾತಿಮ-
ರ್ವತೇ ನರಃ |

ಸಾತಿಂ ನೋ ಜೈತ್ರಿಂ ಸಂ ಮಹೇತ ವಿಶ್ವಹಾ ಜಾಮಿನುಜಾಮಿಂ
ಪೃತನಾಸು ಸಕ್ಷಣಿಂ || ೩ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ಆ | ತಕ್ಷತ | ಸಾತಿಂ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ | ಯುಭವಃ | ಸಾತಿಂ | ರಥಾಯ | ಸಾತಿಂ |
ಅರ್ವತೇ | ನರಃ |

ಸಾತಿಂ | ನಃ | ಜೈತ್ರಿಂ | ಸಂ | ಮಹೇತ | ವಿಶ್ವಹಾ | ಜಾಮಿಂ | ಅಜಾಮಿಂ |
 ಸೃತನಾಸು | ಸಕ್ಷಣಿಂ || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ನರೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನೇತಾರ ಋಭವಃ ಅಸ್ಮಭ್ಯಮನುಷ್ಠಾತ್ಮಭ್ಯಃ ಸಾತಿಂ ಸಂಭಜನೀಯಂ-
 ಮನ್ನಂ ಧನಂ ನಾ ತಕ್ಷತ | ಆ ಸಮಂತಾತ್ಕುರುತ | ತಥಾಸ್ಮದೀಯಾಯ ರಥಾಯ ರಂಹಣೀಲಾಯ
 ಪುತ್ರಾದಯೇ ರಥಾಯೈವ ನಾ ಸಾತಿಂ ಸಂಭಜನೀಯಂ ಧನಮಾ ತಕ್ಷತ | ತಥಾರ್ವತೇಶ್ವಾಯ ಸಾತಿಂ
 ಸಂಭಜನೀಯಮನ್ನಂ ಧನಂ ನಾಶ್ವಯೋಗ್ಯಮಾ ತಕ್ಷತೇತ್ಯೇವ | ಕಿಂಚ ವಿಶ್ವಹಾ ಸರ್ವೇಷ್ಟಹಸ್ತ
 ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಜೈತ್ರಿಂ ಜಯಶೀಲಾಮಪರಿಮಿತತ್ಯೇನ ಸರ್ವಾಧಿಕಾಂ ಸಾತಿಂ ಸಂಭಜನೀಯಂ ಧನಂ
 ಸಂ ಮಹೇತ | ಸರ್ವೋ ಜನಃ ಸಮ್ಯಕ್ ಪೂಜಯತು | ವಯಂ ಚ ಸೃತನಾಸು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ಜಾಮಿಂ
 ಸಹಜಾತಮಜಾಮಿಂ ಸಹಾನುತ್ವನ್ನಂ ಶತ್ರುಂ ನಾ ಸಕ್ಷಣಿಮಸ್ಮಾನಭಿಭವಂತಂ ಯುಷ್ಮತ್ಪ್ರಸಾದಾಭಿ-
 ಭವೇನೋತಿ ಶೇಷಃ || ಸಾತಿಂ | ಉತಿಯೂತಿಜೂತಿಸಾತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ರಿನ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮಹೇತ |
 ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ | ಸಕ್ಷಣಿಂ | ಷಹ ಅಭಿಭವೇ | ಔಣಾದಿಕಃ ಸನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಧತ್ವೇಕತ್ವೇಷತ್ವಾನಿ ||

|| ಸ್ತುತಿಪದಾರ್ಥ ||

ನರಃ—(ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ) ನೇತೃಗಳಾದ | ಋಭವಃ—ಎಲೈ ಋಭುಗಳೇ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ—(ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾ-
 ತೃಗಳಾದ) ನಮಗೆ | ಸಾತಿಂ—ಜೀವನಾಧಾರವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು (ಅಥವಾ ಧನವನ್ನು) ಆ ತಕ್ಷತ—(ಎಲ್ಲರಿಗೂ
 ಸಾಕಾಗುವಷ್ಟು) ತುಂಬಿಸಿಕೊಡಿ | ರಥಾಯ—(ನಮ್ಮ) ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ರಥಕ್ಕೆ | ಸಾತಿಂ—ಆಧಾರ
 ಭೂತವಾದ ಧನವನ್ನು (ಕೊಡಿ) | ಅರ್ವತೇ—ನಮ್ಮ ಕುದುರೆಗೆ | ಸಾತಿಂ—ಪುಷ್ಕಲವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಅಥವಾ
 ಧನವನ್ನು (ಕೊಡಿ) | ವಿಶ್ವಹಾ—ಪ್ರತಿದಿನವೂ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಜೈತ್ರಿಂ—ಜಯಶೀಲವಾದ (ಅಥವಾ ಅತ್ಯಂತ
 ಪ್ರಭೂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲರ ಧನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ) | ಸಾತಿಂ—ಧನವನ್ನು | ಸಂ ಮಹೇತ—
 (ಸಕಲರೂ) ಗೌರವಿಸುವಂತಾಗಲಿ | (ನಾವೂ ಕೂಡ) | ಸೃತನಾಸು—ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ | ಜಾಮಿಂ—ನಮ್ಮ ಬಂಧು
 ವಾಗಲಿ | ಅಜಾಮಿಂ—ಬಂಧುವಲ್ಲದಿರಲಿ | ಸಕ್ಷಣಿಂ—ನಮ್ಮ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವ ಶತ್ರುವನ್ನು (ಜಯಿಸುವಂತೆ
 ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ).

ಭಾವಾರ್ಥ

ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ನೇತೃಗಳಾದ ಎಲೈ ಋಭುಗಳೇ, ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾತೃಗಳಾದ ನಮಗೆ ಜೀವನಾಧಾರವಾದ
 ಅನ್ನವನ್ನು ಪುಷ್ಕಲವಾಗಿ ಕೊಡಿ. ನಮ್ಮ ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಗೂ, ನಮ್ಮ ರಥದ ನಿರ್ವಹಣಕ್ಕೂ, ಅಶ್ವಗಳ ಪೋಷಣೆಗೂ
 ಬೇಕಾಗುವ ಧನವನ್ನು ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಕೊಡಿ. ಮತ್ತು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭೂತವಾದುದೂ ಆದ ನಮ್ಮ ಧನವನ್ನು
 ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಎಲ್ಲರೂ ಗೌರವಿಸುವಂತಾಗಲಿ. ನಾವೂ ಕೂಡ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಬಂಧುವಾಗಲಿ ಅಥವಾ ನ
 ಬಂಧುವಲ್ಲದಿರಲಿ, ನಮ್ಮಮೇಲೆ ಬೀಳುವ ಶತ್ರುವನ್ನು ಜಯಿಸುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ.

English Translation

Ribhus, conductors (of sacrifice), bestow ample sustenance upon us, upon our chariots, upon our horses; let every one daily acknowledge our victorious wealth, and may we triumph in battle over our foes, whether strangers or kinsmen.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ತಕ್ಷತೆ—ತಕ್ಷತಿಃ ಕರೋತಿಕರ್ಮಾ | (ನಿ. ೧-೧೯) ಮಾಡಿಕೊಡಿರಿ.

ರಥಾಯ—ರಂಹಣಶೀಲಾಯ ಪುತ್ರಾದಯೇ ಅಥವಾ ರಥಾಯೈವ ನಾ ರಥಃ ರಂಹತೇರ್ಗತಿ ಕರ್ಮಣಃ | ಸ್ಥಿರತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ವಿಪರೀತಸ್ಯ | ರಮಮಾಣೋಽಸ್ಮಿಂಸ್ಥಿಷ್ಯತೀತಿ ನಾ | ರಸತೇರ್ವಾ ರಸತೇರ್ವಾ | (ನಿ. ೯-೧೧). ಗತಿ ಅಥವಾ ವೇಗವೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ರಂಹ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ವರ್ಣ ವ್ಯತ್ಯಯವಾಗಿ ಸ್ಥಿರ ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಲಿ, ಇದರಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಹರ್ಷಪಡುವ ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ರಮ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಶಬ್ದಮಾಡುವ ಎಂದರ್ಥವುಳ್ಳ ರಸ್ ಅಥವಾ ರಸ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ವನಸ್ತೇ ವೀಡ್ವಂಗೋ ಹಿ ಭೂಯಾ ಅಸ್ಮತ್ಪ್ರಾಪ್ತೇ ತರಣಃ ಸುವೀರಃ |

ಗೋಭಿಃ ಸಂನದ್ಧೋ ಅಸಿ ವೀಳಯಸ್ವಾಸ್ಥಾತಾ ತೇ ಜಯತು ಜೇತ್ವಾನಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೭-೨೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ರಥದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ರಂಹ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ರಥಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಓಡಾಡತಕ್ಕ ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಗಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ರಥಕ್ಕಾಗಲಿ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಸ್ವಷ್ಕರ್ತೃಭೇದ ಚತುರ್ಥ್ಯೇಷಾ, ಬಹುವಚನಸ್ಯ ಸ್ಥಾನೇ ಏಕವಚನಂ | ರಥಾನಾಂ ಸಾತಿಂ | ಷಷ್ಠೀ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಚತುರ್ಥಿ, ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಏಕವಚನವೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ರಥಾಯ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥ ರಥಾನಾಂ ರಥಗಳ, ಸಾತಿಂ-ದಾನವನ್ನು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅರ್ವತೇ—ಅಶ್ವಾಯ | ಕುದುರೆಗಳಿಗಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ. ಅರ್ವತ್, ಅರ್ವನ್ ಎಂದು ತಕಾರಾಂತ ಮತ್ತು ನಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಅಶ್ವ ಪರ್ಮಾಯವಾದ ಪದಗಳಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಅತ್ಯೈಕ, ಹಯೈಕ, ಅರ್ವಾ | (ನಿ. ೨-೨೭) ಎಂದು ಅಶ್ವನಾಮಗಳಲ್ಲೇ ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ, ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅರ್ವತ್ ಮತ್ತು ಅರ್ವನ್ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗಗಳೂ ಗಮನಾರ್ಹಗಳು. ಈ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಶತ್ರುಪರ್ಮಾಯಗಳಾಗಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಕ್ರೀಳಂ ವಃ ಶರ್ಘೋ ಮಾರುತಮನರ್ವಾಣಂ ರಥೇ ಶುಭಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧.೩೭-೧)

ಯಸ್ಮೈ ತ್ವಮಾಯಜಸೇ ಸ ಸಾಧತ್ಯನರ್ವಾ ಪ್ವೇತಿ ದಧತೇ ಸುವೀರ್ಯಂ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೯೪-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ವನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶತ್ರುವೆಂದರ್ಥ. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು, ಅನರ್ವಾ ಪ್ರೇಹೀತ್ಯಾದ ಭ್ರಾತೃವ್ಯೋ ವಾ ಅರ್ವಾ ಭಾತೃವ್ಯಾಪನುಕ್ತೌ |

(ಮ. ಸಂ. ೬-೩-೮-೨)

ಎಂಬ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಹಿಸಿ ಅರ್ವನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾತೃವ್ಯ ಎಂದರೆ ಶತ್ರುವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸಿರುವ ಋಕ್ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಹ ಅದೇ ಅರ್ಥವೆಂದು ಸಮರ್ಥಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಅಭಿ ನೋ ವೀರೋ ಅರ್ವತಿ ಪ್ವಮೇತ ಪ್ರ ಜಾಯೇಮಹಿ ರುದ್ರ ಪ್ರಜಾಭಿಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೨-೩೩-೧)

ಅಗ್ನಿಂ ಭೀಷು ಪ್ರಥಮಮಗ್ನಿಮರ್ವತ್ಯಗ್ನಿಂ ಹೈತ್ರಯ ಸಾಧಸೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೮-೭೧-೧೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಹ ಅರ್ವತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶತ್ರುವೆಂದರ್ಥ. ಹೀಗೆಯೇ ಮಂ. ಸಂ. ೫-೫೧-೧೧, ೧೦-೯೨-೧೪ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಪರ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದವೃತ್ತತ್ತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ Wilson ಮತ್ತು Max-Miller ಎಂಬ ಪಂಡಿತರ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು ಅನುಚಿತವಾಗಲಾರದು. ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ಮ. ಸಂ. ೧-೩೭-೧ ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ವನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಆಂಗ್ಲಭಾಷೆಗೆ ಪರಿವರ್ತನಮಾಡಿರುವ Wilson ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಸಾಯಣರ ಭಾಷ್ಯದ ಮೇಲೆ ಟೀಕೆಮಾಡುತ್ತಾ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. —

The phrase is ಅನರ್ವಾಣಂ which the scholiast explains ಭ್ರಾತೃವ್ಯರಹಿತಂ | literally, without a brother's son; which would be a very unintelligible epithet. Arvan is, in its usual acceptation a horse; and being without horses would not be inapplicable to the Maruts, whose chariot is drawn by deer. ಭ್ರಾತೃವ್ಯ may mean an enemy, but it is doubtful if ಅರ್ವತ್ can admit of such an interpretation;

(Rig-Veda Translation Vol. I. 2nd edn. P. 258)

ಇದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವು, ಮರುತ್ತುಗಳ ವಾದನಗಳು ಜಂಕೆಗಳಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕುದುರೆಗಳಿಲ್ಲದೆ ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡುವುದು ಅನುಚಿತವಾಗಲಾರದು ಎಂದು ಈ ಪಂಡಿತನು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ Max Muller ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಇದೇ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪರಿವರ್ತಿಸಿರುವಾಗ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅಶ್ವವೆಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿರುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲವೆಂದು Wilson ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಟೀಕಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ Wilson translates ಅನರ್ವಾಣಂ by without horses, though the commentator distinctly explains the word by without an enemy, Wilson considers it doubtful whether ಅರ್ವನ್ can ever mean enemy. The fact is, that in the Rig-Veda an-arvan never means without horses, but always without hurt or free from enemies; and the commentator is perfectly right, as far as the sense is concerned, in rendering the word by without an enemy or unopposed, (ಅಪ್ರತ್ಯುತ)

(Sacred Books of the East Vol. 32. P. 65)

ಹೀಗೆ ಅಶ್ವನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅರ್ವನ್ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಈ ರೀತಿ ಇವೆ ಆದರೆ ಅಶ್ವವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಯೋಗಗಳೇ ಹೆಚ್ಚು. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಕ್ಕೆ ಎಂದೇ ಅರ್ಥ.

ಸಕ್ಷಣಿಂ—ಅಸ್ಮಾನಭಿಭವಂತಂ | ನಮ್ಮನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸುವ ಮತ್ತು ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ (ಶತ್ರು) ಎಂದರ್ಥ
ಷಹ-ಅಭಿಭವೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥ
ವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರೂ ಯಜ್ಞಕರ್ತರನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸುವವರೂ ಆದ ಶತ್ರುಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ
ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಷಚ-ಸೇವನೇ ಸೇಚನೇ ಚ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೂ ಸಹ ಸಕ್ಷಣಿ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನ
ವಾಗಿ ಸೇವ್ಯ ಎಂದೂ, ಸೇಚನತೀಲ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ಉತ ಸ್ಯ ದೇವೋ ಭುವನಸ್ಯ ಸಕ್ಷಣಿಸ್ತೃಷ್ಠಾ ಗ್ನಾಭಿಃ ಸಚೋಷಾ ಜೂಜುವದ್ರಥಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೧-೪)

ಪ್ರ ಸು ಗ್ತಂತಾ ಧಿಯಸಾನಸ್ಯ ಸಕ್ಷಣಿ ವರೇಭಿರ್ವರಾ ಅಭಿ ಸು ಪ್ರಸೀದತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೨-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವ್ಯ ಎಂಬರ್ಥವೂ,

ಸಮುದ್ರಿಯಾ ಅಪ್ಸರಸೋ ಮನೀಷಿಣಿಮಾಸೀನಾ ಅಂತರಭಿ ಸೋಮಮಕ್ಷರನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೯-೭೮-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಸೇಚಮಾನ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು,

ತಮು ತ್ವಾ ನೂನಮೀಮಹೇ ನನ್ಯಂ ದಂಸಿಷ್ಯ ಸನ್ಯಸೇ |

ಸ ತ್ವಂ ನೋ ವಿಶ್ವಾ ಅಭಿಮಾತೀಃ ಸಕ್ಷಣಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨೪-೨೬)

ಪರಿ ದ್ಯುಕ್ಷಂ ಸಹಸಃ ಪರ್ವತಾವೃಧಂ ಮಧ್ವಃ ಸಿಂಚಂತಿ ಹರ್ಮ್ಯಸ್ಯ ಸಕ್ಷಣಿಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೯-೭೧-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿಭವಿತಾರಂ ಇಂದ್ರಂ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಎಂದು
ಸಹನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಕೃತನಾದ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇದೇ ಪದವು ಶತ್ರುಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ
ದಾಗಿದೆ. ಅಸ್ಮಾನಭಿಭವಂತಂ ಯುಷ್ಮತ್ಪ್ರಸಾದಾಪಭಿಭವೇನೋತಿ ಶೇಷಃ ನಮ್ಮನ್ನು ಸೋಲಿಸುವ
ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ನಾವು ಪಡೆಯುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಾತಿಮ್—ಊತಿಯೂತಿಜಾತಿಸಾತಿಹೇತಿಕೀರ್ತಯಶ್ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಉದಾತ್ತಸ್ವರವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಕ್ರಿನ್ನಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ.

ಋಭವಃ—ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ವತೇ—ಋ ಗತಾ ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿ ದ್ಯಶ್ಯತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ
ವನಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅರ್ವನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.
ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಅರ್ವಣಿಸ್ಪ್ರಸಾವನೇಇಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃ ಅಂತಾ
ದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ತಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ವನಿಸ್ ಪಿತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಮಹೇತ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಮ್. ಧಾತು. ವಿಧಿಲಿಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿಜಃಸೀಯುಟ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸೀಯುಟಾಗಮು. ಸುಟ್‌ತಿಥೋ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಟ್. ಲಿಜಃ ಸಲೋಪೋನಂತ್ಯಸ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೩೯)—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎರಡು ಸಕಾರಗಳಿಗೂ ಲೋಪ. ವಿಕರಣದೊಡನೆ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಮಹೇತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಕ್ಸಣಿಮ್—ಷಹ ಅಭಿಭವೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಟೆಣಾದಿಕ ಸನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಹೋಡಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಡತ್ವ. ಸಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಷಡೋಃ ಕಃ ಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕತ್ವ. ಕಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷತ್ವ. ಕಕಾರಷಕಾರಯೋಗದಿಂದ ಕ್ಷಕಾರ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. || ೩ ||

! ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ !

ಋಭುಕ್ಷಣಮಿಂದ್ರಮಾ ಹುವ ಉತಯು ಋಭೂನ್ವಾಜಾನ್ಮ-

ರುತಃ ಸೋಮಃ ಪೀತಯೇ ।

ಉಭಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ನೂನಮುಶ್ವಿನಾ ತೇ ನೋ ಹಿನ್ಮಂತು

ಸಾತಯೇ ಧಿಯೇ ಜಿಷೇ || ೪ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಋಭುಕ್ಷಣಂ । ಇಂದ್ರಂ । ಆ । ಹುವೇ । ಉತಯೇ । ಋಭೂನ್ । ವಾಜಾನ್ ।

ಮರುತಃ । ಸೋಮಃ ಪೀತಯೇ ।

ಉಭಾ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ನೂನಂ | ಅಶ್ವಿನಾ | ತೇ | ನಃ | ಹಿಂಸ್ತಂತು | ಸಾತಯೇ |
ಧಿಯೇ | ಜಿಷ್ಣೇ || ೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಋಭುಕ್ಷಣಂ | ಮಹನ್ನಾನ್ವಿತತ್ | ಮಹಾಂಮಿಂದ್ರಮಾ ಹುನೇ | ಆಹ್ವಯಾಮಿ | ಕಿಮರ್ಥಂ |
ಊತಯೇ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಂ | ತಥಾ ಋಭೂನ್ವಾಜಾನ್ | ಋಭುವಿಭಾ ವಾಜ ಇತಿ ತ್ರಯಃ ಸುಧನ್ವನಃ
ಪುತ್ರಾಃ | ತತ್ರ ಪ್ರಥಮೋತ್ತಮನಾಚಿಕಶಬ್ದಾಭ್ಯಾಂ ಮಧ್ಯಮೋಽಪಿ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಅತಃ ಶಬ್ದದ್ವಯೇನ
ತ್ರಯೋಽಪ್ಯುಚ್ಯಂತೇ | ತದುಕ್ತಂ ಯಾಸ್ಕೇನ | ಪ್ರಥಮೋತ್ತಮಾಭ್ಯಾಂ ಬಹುವನ್ನಿಗಮಾ ಭವಂತಿ ನ
ಮಧ್ಯಮೇನ | ನಿ. ೧೧-೧೬ | ಇತಿ | ಏವಂವಿಧಾನ್ಯಭೂನ್ಮರುತಶ್ಚ ಸೋಮಪೀತಯೇ ಸೋಮಪಾನಾಯಾ-
ಹ್ವಯಾಮಿ | ತಥೋಭಾ ಯುಗಲರೂಪೇಣ ಸಂದತ್ಯ ವರ್ತಮಾನಾ ದ್ವಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾವಶ್ಚಿನಾ ಚ
ನೂನಮವಶ್ಯಂ ಸೋಮಪಾನಾಯಾಹ್ವಯಾಮೀತಿ ಶೇಷಃ | ಅಸಿ ಚಾಹೂತಾಶ್ಚೇಂದ್ರಾದಯೋ
ನೋಽಸ್ಮಾನ್ ಹಿಂಸ್ತಂತು | ಪ್ರೇರಯಂತು | ಗಮಯಂತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಮರ್ಥಂ | ಸಾತಯೇ | ಸಂಭಜನೀ-
ಯಾಯ ಧನಾಯ ಧಿಯೇ ಧನಸಾಧ್ಯಾಯ ಕರ್ಮಣೇ ಜಿಷ್ಣೇ ಜೇತುಂ ಶತ್ರುಣಾಂ ಜಯಾರ್ಥಂ ಚ ||
ಋಭುಕ್ಷಣಂ | ಉರು ಭಾಸಮಾನೇ ಸ್ಥಾನೇ ಕ್ಷಿಯೇತಿ ನಿವಸತೀತ್ಯಭುಕ್ಷಾಃ | ಉರುಪೂರ್ವಾಭ್ಯಾತೇ-
ರ್ವುಗಯ್ಯಾದಯಶ್ಚ | ಉ. ೧-೩೮ | ಇತಿ ಕುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚೇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ
ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಋಭಾವಶ್ಚ | ಋಭುಶಬ್ದೋಪಸದಾತ್ ಕ್ಷಿ ನಿವಾಸಗತೋರಿತ್ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರತೇಸ್ಥ ಚೇತಿ ವಿಧೀ-
ಯಮಾನ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯೋ ಬಹುಲವಚನಾದ್ಭವತಿ | ಟಿಲೋಪಃ | ಇತೋಽತ್ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ | ಪಾ.
೭-೧-೮೬ | ಇತ್ಯೆತ್ಸಮಿಕಾರಸ್ಯ | ವಾ ಪಪೂರ್ವಸ್ಯ ನಿಗಮ ಇತಿ ವಿಕಲ್ಪನಾದುಪಧಾದೀರ್ಘಭಾವಃ |
ಯದ್ವಾ | ಅರ್ತೇರ್ಭುಕ್ತಿನಕ್ | ಕಿತ್ತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ಅತ ಏವ ನಾವಗೃಹ್ಯತೇ | ಸೋಮಪೀತಯೇ |
ಪಾ ಪಾನೇ | ಸ್ಥಾಗಾಪಾಪಚೋ ಭಾವ ಇತಿ ಭಾವೇ ಕ್ತಿನ | ಘುಮಾಸ್ಥೇತೀತ್ಸಂ | ದಾಸೀಭಾರಾದಿತ್ಯಾ-
ತ್ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಹಿಂಸ್ತಂತು | ಹಿ ಗತೌ ವೃದ್ಧಾ ಚ | ಅಸ್ಮಾದಂತರ್ಭಾವವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಾಲೋಪಿ
ಸ್ವಾದಿತ್ಯಾತ್ ಶ್ರುಃ | ಜಿಷ್ಣೇ | ಜಿ ಜಯೇ | ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಿತಿ ಕ್ಲೇಪ್ರತ್ಯಯಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಋಭುಕ್ಷಣಂ—ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾದ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಊತಯೇ—ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ |
ಆ ಹುನೇ—ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ | ಋಭೂನ್ ವಾಜಾನ್—(ಸುಧನ್ವ ಪುತ್ರರಾದ) ಋಭು, ವಿಭ್ವ ಮತ್ತು ವಾಜ ಎಂಬ
ಮೂವರನ್ನೂ | ಮರುತಃ—ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನೂ | ಸೋಮಪೀತಯೇ—ಸೋಮರಸದ ಪಾನಕ್ಕಾಗಿ (ಕರೆಯು-
ತ್ತೇನೆ. ಹಾಗೆಯೇ) | ಉಭಾ—ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ—ಮಿತ್ರಾವರುಣರನ್ನೂ |
ಅಶ್ವಿನಾ—ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ | ನೂನಂ—ಬಂಡಿತವಾಗಿಯೂ (ಸೋಮರಸದ ಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ) |
ತೇ—ಅವರೆಲ್ಲರೂ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಸಾತಯೇ—ಧನ ಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿಯೂ | ಧಿಯೇ (ಧನಾರ್ಜನೆಯ

ಸಾಧನವಾದ) ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕಾಗಿಯೂ | ಜಿನೇ—ಜಯಕ್ಕಾಗಿಯೂ | ಹಿಂಸ್ತಂತು—ಪ್ರೇರಿಸಲಿ (ಮಾರ್ಗ ದರ್ಶಕರಾಗಲಿ).

ಭಾವಾರ್ಥ

ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಾನು ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ. ಋಭು, ವಿಭ್ವ ಮತ್ತು ವಾಜ ಎಂಬ ಸುಧಸ್ತಪುತ್ರರನ್ನೂ, ಹಾಗೆಯೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಮಿತ್ರಾನರುಣರನ್ನೂ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನೂ, ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಸೋಮರಸಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ. ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಸಹ ನಮ್ಮನ್ನು ಧನಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿಯೂ, ಧನಾರ್ಜನೆಯ ಸಾಧನವಾದ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಜಯಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿಯೂ ಪ್ರೇರಿಸಲಿ. ಮತ್ತು ನಮಗೆ ಮಾರ್ಗ ದರ್ಶಕರಾಗಲಿ.

English Translation

I invoke the mighty Indra for protection, and the Ribhus, Vajas, and Maruts to drink the Soma juice ; also both Mitra, Varuna, and the Aswins, and may they direct us to opulence, to holy rites, and to victory.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಋಭುಕ್ಷಣಂ—ಮಹನ್ನಾಮೃತತ್ (ನಿ. ೩-೧೩) ಮಹಾಂತಂ ಇಂದ್ರಂ | ಮಹತ್ತಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಋಭುಭಿಃ ಸಹ ಕ್ಷಿಣೋತಿ ಹಿಂಸಸ್ತಿ ಶತ್ತ್ರಾನಿತಿ ಋಭುಕ್ಷಾ| ಋಭುಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿ ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಆದುದರಿಂದ ಋಭುಕ್ಷಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಮರುತ್ತುಗಳ ಪರವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿಯೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತ್ವಂ ಸತ್ಯ ಇಂದ್ರ ಧೃಷ್ಟೋರೇತಾನ್ವಮೃಭುಕ್ಷಾ ನರೃತ್ವಂ ಷಾಟ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೩-೩)

ಇಂದ್ರ ಇನೇ ದದಾತು ನ ಋಭುಕ್ಷಣವೃಭುಂ ರಯಿಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೯೩-೩೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ,

ಯಾಯಂ ಹಿ ಷ್ಠಾ ಸುದಾನವೋ ರುದ್ರಾ ಋಭುಕ್ಷಣೋ ದಮೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೭-೧೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಮತ್ತು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಉದಹರಿಸಿರುವ,

ಮಾ ನೋ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣೋ ಅರೃಮಾಯುರಿಂದ್ರ ಋಭುಕ್ಷಾ ಮರುತಃ ಪರಿ ಖ್ಯಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೨-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ತನಲ್ಲಿ ಋಭುಣಾಂ ರಾಜಾ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. (೯-೩) ಸಾಯಣರು ದೇವಾನಾಂ ನಿವಾಸಭೂತಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಎಂದು ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಏತನ್ಮಹನ್ನಾಮ ಇಂದ್ರವಿಶೇಷಣಂ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ- ಯಾರಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾದರೂ ಸಹ ಆ ದೇವತೆಯ್ತಮಹತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ತನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮಹಾಂತಂ ಇಂದ್ರಂ ಎಂದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ ಉರುಭಾಸ

ಮಾನೇ ಸ್ಥಾನೇ ಕ್ಷಿಯತಿ ನಿವಸತೀತಿ ಋಭುಕ್ಷಾಃ | ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಋಭೂನ್ವಾಜಾನ್—ಅತ್ರ ಪ್ರಥಮೋತ್ತಮವಾಚಕಶಬ್ದಾಭ್ಯಾಂ ಮಧ್ಯಮೋಽಪಿ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಅತಃ ಶಬ್ದದ್ವಯೇನ ತ್ರಯೋಽಪ್ಯುಚ್ಯಂತೇ | ಪ್ರಥಮೋತ್ತಮಾಭ್ಯಾಂ ಬಹುವನ್ನಿಗಮಾ ಭವಂತಿ ನ ಮಧ್ಯಮೇನ | (ನಿ. ೧೧-೧೬) ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮವಾದ ಋಭು ಎಂಬ ಪದವನ್ನೂ ಕೊನೆಯದಾದ ವಾಜ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನೂ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದೂ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮವಾದ ವಿಭ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬಿಡುವುದೂ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ವಾಡಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಋಭೂನ್—ವಾಜಾನ್ ಎಂದು ಇರುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಮೂವರನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಹಿಸ್ತಂತು—ಹಿನ್ನು ಗತಾ | ಪ್ರವೃದ್ಧಾ ಚ ಆಸ್ಮಾನ್ ಸ್ತುತಿಗಚ್ಛಂತು | ಆಸ್ಮಾನ್ ವರ್ಧಯಂತು | ನಮ್ಮನ್ನು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ ಅಥವಾ ಧನಲಾಭಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಶತ್ರುಜಯಕ್ಕಾಗಿಯೂ ನಮ್ಮನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಲಿ ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಋಭುಕ್ಷಣಮ್—ಉರು ಭಾಸಮಾನೇ ಸ್ಥಾನೇ ಕ್ಷಿಯತಿ—ನಿವಸತಿ ಇತಿ ಋಭುಕ್ಷಾಃ ಉರುಪೂರ್ವವಾಗಿರುವಾಗ ಭಾ ದೀಪ್ತಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಮೃಗಯೋದಯಕ್ಕೆ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುಪ್ರತ್ಯಯ-ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅತೋಲೋಪ ಇಟಿ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ (ಉರು) ಋ ಎಂಬ ಆದೇಶ. ಋಭುಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕ್ಷಿ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಸೇತೇಽಽಚಿ—(ಉ. ಸೂ. ೪-೪೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯವು ಉಣಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುಲವಚನವಿರುವುದರಿಂದ (ಇದಕ್ಕೂ) ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದಲೇ ಇನಿ ಪರವಾದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಋಭುಕ್ಷನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನ ಅಮ್ ಪರವಾದಾಗ ಇತೋತ್ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ತ. ಋಭುಕ್ಷನ್+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಾ ಷಪೂರ್ವಸ್ಯ ನಿಗಮೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉಪಧಾದೀರ್ಘವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಷಕಾರನಿಮಿತ್ತವಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ತ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಕ್ಷಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಋಗತ್ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಟೇಣಾದಿಕ ಭುಕ್ಷಿನಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಪದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವಗ್ರಹಮಾಡಲಿಲ್ಲ.

ಹುನೇ—ಹ್ವೇಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ. ಧಾತು. ಲಡುತ್ತಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ತ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಉನಣಾದೇಶ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಊತಯೇ—ಊತಿಯೋತಿಜೂತಿ (ಪಾ ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಿನ್ನಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ.

ದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಘುಮಾಸ್ಥಾಗಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಈತ್ಯ. ಸೋಮಸ್ಯ ಸೀತಿಃ ಸೋನುಪೀತಿಃ. ದಾಸೀಭಾರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಭಾ—ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಔಕಾರ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹಿನ್ವಂತು—ಹಿ ಗತೌ ವೃದ್ಧೌ ಚ. ಧಾತು. ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯಾರ್ಥಕ ವಾದ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿಪ್ರತ್ಯಯ. ರೋಂತೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಏರುಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ಪ. ಸ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವವಿಕರಣ. ಉನಜಾದೇಶವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಹುಶ್ವಾ ವೋಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ಹಿನ್ವಂತು ಎಂದು ರೂಪ ವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಥಿಯೇ—ಸಾನೇಕಾಚಸ್ತ್ವತೀಯಾದಿಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಿಣೇ—ಜಿ ಜಯೇ. ಧಾತು. ತುಮನರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಸೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಸೇ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೪ ||

—:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಮುಭುರ್ಭರಾಯ ಸಂ ಶಿಶಾತು ಸಾತಿಂ ಸಮರ್ಯಜಿದ್ವಾಜೋ

ಅಸ್ಮಾ ಅವಿಷ್ಟು ।

ತನ್ನೋ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣೋ ಮಾಮಹಂತಾಮದಿತಿಃ ಸಿಂಧುಃ

ಪೃಥಿವೀ ಉತ ದ್ಯೌಃ || ೫ ||

ಸದಶಾತಃ

ಋಭುಃ | ಭರಾಯ | ಸಂ | ಶಿಶಾತು | ಸಾತಿಂ | ಸಮರ್ಯಜಿತ್ | ವಾಜಃ |

ಅಸ್ಮಾನ್ | ಅವಿಷ್ಟು |

ತತ್ | ನಃ | ಮಿತ್ರಃ | ವರುಣಃ | ಮಮಹಂತಾಂ | ಅದಿತಿಃ | ಸಿಂಧುಃ | ಪೃಥಿವೀ |

ಉತ | ದ್ಯೌಃ || ೫ ||

ಸಾಯಣ ಭಾಷ್ಯಂ

ಋಭುಃ ಪ್ರಥಮೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಸಾತಿಂ ಸಂಭಜನೀಯಂ ಧನಂ ಭರಾಯ ಸಂಗ್ರಾಮಾರ್ಥಂ ಸಂ ಶಿಶಾತು | ಸಮ್ಯಕ್ ತಿಕ್ಷ್ಣೀಕರೋತು | ಸಂಗ್ರಾಮೋಚಿತಂ ಧನಮಸ್ಮಭ್ಯಂ ಪ್ರಯಚ್ಛತ್ಯೈರ್ಥಃ | ತಥಾ ಸಮರ್ಯಜಿತ್ | ಮರ್ಯಾ ಮನುಷ್ಯಾಃ | ತೈಃ ಸಹ ವರ್ತತ ಇತಿ ಸಮರ್ಯಃ ಸಂಗ್ರಾಮಃ | ತತ್ರ ಶತ್ರುಣಾಂ ಜೇತಾ ವಾಜ ಏತಶ್ಚಂಜ್ಞಸ್ತೃತೀಯತ್ವಾ ಸ್ಮಾನ್ ಸ್ತೋತ್ವಾನವಿಷ್ಟು | ಅವತು | ಸಂಗ್ರಾಮಾದ್ರಕ್ಷತ್ಯೈರ್ಥಃ | ಯದನೇನ ಸೂಕ್ತೇನ ಪ್ರಾರ್ಥಿತಮಸ್ಮದೀಯಂ ತನ್ನಿತ್ರಾದಯೋ ಮಮಹಂತಾಂ | ಪೂಜಯಂತು || ಶಿಶಾತು | ಶೋ ತನೂಕರಣೇ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಶ್ರುಃ | ಆದೇಚಿ ಇತ್ಯಾತ್ಮಂ | ದ್ವಿರ್ಭಾವಃ | ಹ್ರಸ್ವತ್ಯೇ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೇತ್ವಂ | ಅವಿಷ್ಟು | ಅವತೇ-ಲೋಽಪಿ ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟೀತಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣಾತ್ಸಿಪ್ | ಇಡಾಗಮಃ | ಸತ್ವಷ್ಟುತ್ಯೇ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಋಭುಃ—ಋಭುವು | ಸಾತಿಂ—ಧನವನ್ನು | ಭರಾಯ—(ನಮ್ಮ) ಯುದ್ಧದ ನಿರ್ವಹಣಕ್ಕಾಗಿ | ಸಂ ಶಿಶಾತು—(ಹುರುಪನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವಂತೆ) ಹಾನಮಾಡಲಿ | ಸಮರ್ಯಜಿತ್—ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುವನ್ನು ಜಯಿಸತಕ್ಕ | ವಾಜಃ—ವಾಜನು | ಅಸ್ಮಾನ್—ಭಕ್ತರಾದ ನಮ್ಮನ್ನು | ಅವಿಷ್ಟು—ರಕ್ಷಿಸಲಿ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ತತ್—ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು | ಮಿತ್ರಃ—ಮಿತ್ರನೂ | ವರುಣಃ—ವರುಣನೂ | ಅದಿತಿಃ—ಅದಿತಿಯೂ | ಸಿಂಧುಃ—ಸಾಗರಾಧಿದೇವತೆಯೂ | ಪೃಥಿವೀ—ಪೃಥಿವಿಯೂ | ಉತ—ಮತ್ತು | ದ್ಯೌಃ—ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿದೇವತೆಯೂ ಮಮಹಂತಾಂ—ಪೂಜ್ಯವಾದುದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸುಧನ್ವ ಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯವನಾದ ಋಭುವು ನಮ್ಮ ಯುದ್ಧನಿರ್ವಹಣಕ್ಕಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡಲಿ. ಮತ್ತು ಸುಧನ್ವ ಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯವನೂ ಮತ್ತು ಶತ್ರುವನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯಿಸುವವನೂ ಆದ ವಾಜನು ಭಕ್ತರಾದ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ನಮ್ಮ ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮಿತ್ರನೂ, ವರುಣನೂ, ಅದಿತಿಯೂ, ಸಾಗರಾಧಿದೇವತೆಯೂ, ಪೃಥಿವಿಯೂ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿದೇವತೆಯೂ ಸಹ ಪೂಜ್ಯವಾದುದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

English Translation

May Ribhu supply us with wealth for war; may Vaja, victorious in battle, protect us, and may Mitra, Varuna and Aditi,— ocean, earth, and heaven, be propitious to this our prayer.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಸಮರ್ಯಜಿತ್—ಸಮರ್ಯ ಶಬ್ದವು ಸಂಗ್ರಾಮನಾನುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಯುದ್ಧ ವೆಂದರ್ಥ. ಮರ್ಯಾಃ ಮನುಷ್ಯಾಃ | ತೈಃ ಸಹ ವರ್ತತ ಇತಿ ಸಮರ್ಯಃ ಸಂಗ್ರಾಮಃ ಯಾವಾಗಲೂ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮಾನವರು ಗುಂಪುಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದ ಸಮರ್ಯ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಸಮರ್ಯಜಿತ್ ಎಂದು ಜಯಾರ್ಥಕವಾದ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಸಮರ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಗ್ರಾಮವೆಂದರ್ಥ. ಆದರೆ ಕೇವಲ ಸಮರ್ಯ ಶಬ್ದವಿರುವಾಗ ಯುದ್ಧವೆಂಬ ಅರ್ಥವೇ ನಿಯತವಾಗಿರಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಮರ್ಯರೊಂದಿಗೆ (ಮನುಷ್ಯರೊಂದಿಗೆ) ಯುದ್ಧಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಕೂಡಿರುವುದು ಯಜ್ಞವೂ ಆಗಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಯೋ ವಾಂ ಯಜ್ಞೋ ನಾಸತ್ಯಾ ಹವಿಸ್ತಾನ್ಮೃತಬ್ರಹ್ಮ ಸಮರೋಽತಿ ಭವಾತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೭೦-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಗ್ರೂಪೈರ್ಮರ್ತ್ಯೈಃ ಸಹಿತಃ ಯಜ್ಞಕರ್ತಾ ಯಜಮಾನಃ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಆದರೆ ಸೂಡಿಯಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಯಶಬ್ದವು ಸಂಗ್ರಾಮಪರಾಜಯವಾಗಿಯೇ ಉಪಯೋಗದಲ್ಲಿದೆ.

ಸಂ ಶಿಶಾತು—ಅತ್ಯರ್ಥಂ ಸಂಸ್ಕರೋತು | ಸಮ್ಯಕ್ ತೀಕ್ಷ್ಣೀಕರೋತು | ನಮಗೆ ಚೈತನ್ಯವನ್ನು ಉತ್ಪಾದನೆಮಾಡಲಿ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ತೀಕ್ಷ್ಣ, ಹರಿತ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಪದವನ್ನು ಪೋಗಿಸಿದೆ. ನಿರುತ್ತಕಾರರು ಮನ್ಯು ಪದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಆ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕುಚಿತವಾದ,

ತ್ವಯೋ ಮನ್ಯೋ ಸರಥಮಾರುಜಂತೋ ಹರ್ಷಮಾಣಾಸೋ ಧೃಷಿತಾ ಮರುತ್ಸಃ |

ತಿಗ್ಮೇಷವ ಆಯುಧಾ ಸಂಶಿಶಾನಾ ಅಭಿ ಸ್ರ ಯಂತು ನರೋ ಅಗ್ನಿರೂಪಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೪-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಸನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಶಿಶಾನಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ತೀಕ್ಷ್ಣ, ಹರಿತ, ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಚೈತನ್ಯ, ಹುರುಳು, ಉತ್ಸಾಹ ಎಂಬರ್ಥವಾಗಿ ನಮಗೆ ಸಂಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕವಾದುದೂ ಉತ್ಸಾಹವನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡಲಿ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಋಭುಃ—ಉರು ಭಾತಿ ಇತಿ ಋಭುಃ | ಭಾ ದೀವೃತೈ. ಧಾತು ಔಣಾದಿಕ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತೋ ಲೋಪೇ ಇಟಿ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ಉರು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಋಭಾವ. ,ತ್ವಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶಿಶಾತು—ಶೋ ತನೂಕರಣೇ. ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಏರುಕಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಶ್ಲ ಆದೇಶ. ಅದೇಚ ಉಪದೇಶೇಶಿತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಏಚಿಗೆ ಆತ್ಮ. ಶ್ಲ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಹ್ರಸ್ವಕಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದಾಗ—ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಶಿಶಾತು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಮರ್ಯಜಿತ್—ಜಿ ಜಯೇ. ಧಾತು. ಕ್ವಿಸ್ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಸಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ತುಕಾಗಮ. ಗತಿ-ಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನಿಷ್ಟು—ಅವ ರಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಗೆ ತು ಆದೇಶ. ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಟಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಅರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಶ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಇಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಪಕಾರವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯತಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ವತ್ವದಿಂದ ಟಕಾರಾದೇಶ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

ನೂರ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

:೦:

ನೂರ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಈಳಿ ಇತಿ ಪಂಚವಿಂಶತ್ಯೇಚಂ ಸಪ್ತಮಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಅಂಗಿರಸಸ್ಯ ಕುತ್ಸಸ್ಯಾಷ್ವಂ | ಚತು-
• ವಿಂಶೀಸಂಚವಿಂಶ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಭಾ ಶಿಷ್ಟಾಸ್ತುಯೋವಿಂಶತಿರ್ಜಗತ್ಯಃ | ಅದ್ಯಃ ಸಾದೋ ದ್ಯಾನಾಪೃಥಿವ್ಯಃ |
ದ್ವಿತೀಯ ಆಗ್ನೇಯಃ | ಶಿಷ್ವಂ ಸೂಕ್ತಮಾಶ್ವಿನಂ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಈಳೀ ಸಂಚಾಧಿಕಾಶ್ವಿನ-
ಮಾದ್ಯೌ ಸಾಹೌ ಲಿಂಗೋಕ್ತದೇವತಾಂತ್ಯೇ ತ್ರಿಷ್ಟುಭಾವಿತಿ || ಪ್ರವರ್ಗ್ಯೇಭಿಷ್ಟವೇಪ್ಯೇತತ್ಸೂಕ್ತಂ |
ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಗ್ರಾವಾಣೇನೇಳೀ ದ್ಯಾನಾಪೃಥಿವೀ ಇತಿ | ಅ. ೪-೬ | ಇತಿ || ಪ್ರಾತರನುನಾಕೇ ಚಾಶ್ವನೇ
ಕ್ರತೌ ಜಾಗತೇ ಛಂದಸ್ಯೇತತ್ಸೂಕ್ತಂ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಅಗನ್ಮಮಹಾತಾರಿಷ್ಟೇಳೀ ದ್ಯಾನಾಪೃಥಿವೀ ಇತಿ
ಜಾಗತಂ | ಅ. ೪-೧೫ | ಇತಿ || ಅಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರೇಪ್ಯೇತತ್ ಪ್ರಾತರನುನಾಕನ್ಯಾಯೇನ | ಅ. ೬-೫ | ಇತ್ಯೇತಿ-
ದೇಶಾತ್ | ತಥಾಪ್ರೋರ್ಯಾಮೇ ಸಂತಿ ಚಿತ್ವಾರ್ಯತಿರಿಕ್ತೋಕ್ತಾನಿ | ತತ್ರಾಚ್ಛಾ ನಾಕಾತಿರಿಕ್ತೋಕ್ತಂ

ಏತತ್ಸೂಕ್ತಂ ಯಸ್ಯ ಪಶವ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಈಳೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಉಭಾ ಉ ನೂನಂ |
ಅ. ೯-೧೧ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಈಳೇ ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹದಿನಾರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಕುತ್ಸ ಅಂಗಿರಸನೆಂಬವನು ಋಷಿಯು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಮತ್ತು ಇಪ್ಪತ್ತೈದನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಭಂದವಾಗಿವೆ. ಉಳಿದ ಇಪ್ಪತ್ತು ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಜಗತೀ ಭಂದವಾಗಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದವು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ದೇವತಾಕವು; ಎರಡನೆಯ ಪಾದವು ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವು. ಉಳಿದ ಸೂಕ್ತಭಾಗವೆಲ್ಲಾ ಅಶ್ವಿನಿದೇವತಾಕವು ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಈಳೇ ಸಂಚಾಧಿಕಾಶ್ವಿನಮಾದ್ಯಾ ಪಾದಾ ಅಂಗೋಕ್ತದೇವತಾವಂತ್ಯೇ ತ್ರಿಷ್ಟು-
ಭಾವಿತಿ | ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅಭಿಷ್ಠವಸೂಕ್ತಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಗ್ರಾವಾಣೇವೇಳೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಇತಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೪-೬) ಮತ್ತು ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನಕ್ರತುಸಂಬಂಧವಾದ ಜಗತೀ ಭಂದವಾಗಿರುವ ಋಕ್ಕುಗಳ ಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—
ಅಗನ್ತ ಮಹಾತಾರಿಷ್ಠೇಳೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಇತಿ ಜಾಗತಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೪-೧೫) ಮತ್ತು ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ (ಅ. ೬-೫) ಹೇಳಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಅಪ್ಪೋರ್ಯಾಮುನೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅತಿರಿಕ್ತೋಕ್ತಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಸೂಕ್ತಗಳ ಪಠನವನ್ನು ಮಾಡುವರು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಅಚ್ಛಾವಾಕನೆಂಬ ಋಷಿಜನು ಪಠಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಯಸ್ಯ ಪಶವ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಈಳೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಉಭಾ ಉ ನೂನಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೯-೧೧)

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೧೨

ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೬ || ಸೂಕ್ತ— ೧೧೨ ||

ಅಪ್ಯಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ— ೭ || ವರ್ಗ—೩೩, ೩೪, ೩೫, ೩೬, ೩೭ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ— ೨೫ ||

|| ಋಷಿ—ಕುತ್ಸ ಅಂಗಿರಸಃ ||

|| ದೇವತಾ— ೧ ಸೇಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ೧ ಪಾದಕ್ಕೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ | ಎರಡನೆಯಪಾದಕ್ಕೆ
ಅಗ್ನಿಃ | ಮೂರು ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯಪಾದಗಳಿಗೆ ಅಶ್ವಿನೌ || ೨-೨೫ ಅಶ್ವಿನೌ

|| ಭಂಡೆ— ೧೨೩ ಜಗತೀ | ೨೪-೨೫ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಈಳೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಪೂರ್ವಚಿತ್ತಯೇಽಗ್ನಿಂ ಘರ್ಮಂ ಸುರು-
ಚಂ ಯಾಮುನ್ನಿಷ್ವಯೇ |

ಯಾಭಿರ್ಭರೇ ಕಾರಮಂಶಾಯ ಜಿನ್ನಥಸ್ತಾಭಿರೂ ಸು ಊತಿ-
ಭಿರಶ್ವಿನಾ ಗತಂ || ೧ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಈಳೇ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಇತಿ | ಪೂರ್ವಚಿತ್ತಯೇ | ಅಗ್ನಿಂ | ಘರ್ಮಂ |

ಸುರುಚಂ | ಯಾಮುನ್ | ಇಷ್ವಯೇ |

ಯಾಭಿಃ | ಭರೇ | ಕಾರಂ | ಅಂಶಾಯ | ಜಿನ್ನಥಃ | ತಾಭಿಃ | ಊಂ ಇತಿ | ಸು |

ಊತಿಃ ಭಿಃ | ಅಶ್ವಿನಾ | ಆ | ಗತಂ || ೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಹಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ನೀಳೇ | ಸ್ತಾಮಿ | ಕಿಮರ್ಥಂ | ಪೂರ್ವಚಿತ್ತಯೇ |
ಪೂರ್ವಮೇವಾಶ್ವಿನೋಃ ಪ್ರಜ್ಞಾಪನಾಯ | ತೇ ಹ್ಯಶ್ವಿನೌ ಪ್ರತ್ಯಾಸನ್ನೇ | ಯದ್ವಾ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ
ಅಶ್ವಿನೌ ಸ್ತಾಮಿ ಪೂರ್ವಚಿತ್ತಯೇಽನ್ಯದೀಯಾತ್ಮೋತ್ರಾತ್ಪೂರ್ವಮೇವಾಸ್ಮದೀಯಸ್ಯ ಸ್ತೋತ್ರಸ್ಯ
ಪ್ರಬೋಧನಾಯ | ತಥಾ ಚೋಕ್ತಂ | ತತ್ತ್ವವಶ್ವಿನೌ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ನಿತ್ಯೇಕೇ | ನಿ. ೧೨-೧ | ಇತಿ |
ಅಪಿ ಚ | ಯಾಮುನ್ ಯಾಮುನ್ಯಶ್ವಿನೋರಾಗಮನೇ ಸತೀಷ್ವಯೇ ತದೀಯಯಾಗಾರ್ಥಮಾಹವನೀಯ-
ರೂಪೇಣ ಸ್ಥಾಪಿತಮಗ್ನಿಂ ಸ್ತಾಮಿತಿ ಶೇಷಃ | ಕೀದೃಶಮಗ್ನಿಂ | ಘರ್ಮಂ ಪ್ರವೃಂಜನೇನ ದೀಪ್ತಂ
ಸುರುಚಂ ಅತಃ ಏವ ಶೋಭನಕಾಂತಿಯುಕ್ತಂ | ಹೇ ಅಶ್ವಿನೌ ಭರೇ | ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮೈತತ್ | ಸಂಗ್ರಾ-
ಮೇಽಂಶಾಯ ಯುಷ್ಮದೀಯಭಾಗಾಯ ಜಯಪ್ರಾಪ್ತೈರ್ಭಂ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿಃ ಪಾಲನೈಃ ಸಹಾಗತ್ಯ
ಕಾರಂ | ಕಾರಶಬ್ದಃ ಶಂಖನಾಚೀತ್ಯಭಿಯುಕ್ತಃ ಸಂಗಿರಂತೇ | ತೇನ ಹ್ಯಭಿಯುಕ್ತಃ ಸಂಗಿರಂತೇ | ಕಾರಂ
ಶಬ್ದಕಾರಿಣಂ ಶಂಖಂ ಜಿನ್ನಥಃ ಮುಖೇನಾಪೂರಯಥಃ | ತಾಭಿಸ್ತದ್ವೈಶ್ವರೂತಿಭಿಃ ಪಾಲನೈಃ ಸಹ | ಉ

ಇತಿ ಸಮುಚ್ಚಯೇ | ಅಸ್ಮಾನಸಿ ಸುಷ್ಪಾ ಗತಂ | ಆಗಚ್ಛತಂ || ಈಳೇ | ಈಡ ಸ್ತುತಾ | ಉತ್ತಮೈಕವಚನ-
ಮಿಹ | ಅದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛಪೋ ಲುಕ್ | ಅನುದಾತ್ತೇತ್ವಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ |
ದಾನಾಪೃಥಿವೀ | ದ್ಯೌಶ್ಚ ಪೃಥಿವೀ ಚ | ದಿವೋ ದ್ಯಾವೇತಿ ದ್ಯಾವಾದೇಶ ಅದ್ಯುದಾತ್ತೋನಿಸಾತಿತಃ | ಪೃಥಿವೀ
ಶಬ್ದೋ ಜ'ೇಷಂತೋನ್ಮೋದಾತ್ತಃ | ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚೇತ್ಯುಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅಪೃಥಿ-
ವೀತಿ ಪರ್ಯುದಾಸಾನೋತ್ತರಪದೇನುದಾತ್ತಾದಾನಿತಿ ನಿಷೇಧಾಭಾವಃ | ನಾ ಛಂದಸೀತಿ ಪೂರ್ವ-
ಸವರ್ಣದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಪೂರ್ವಚಿತ್ತಯೇ | ಚಿತಿ ಸಂಜ್ಞಾನೇ | ಅಸ್ಮಾದಂತರ್ಭಾವಿತಲ್ಯರ್ಥಾದ್ಭಾವೇ
ಕ್ರೀನ್ | ಮರುದ್ವೃದಾದಿತ್ವಾತ್ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸುರುಚಿಂ | ರುಚಿ ದೀಪ್ತಾವಭಿಸ್ಪ್ರೀತ್ಯಾಂ
ಚ | ಸಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣೋ ಭಾವೇ ಕ್ರಿಸ್ | ಶೋಭನಾ ರುಗ್ಯಸ್ಯ | ನೞ್ನಾಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂ-
ತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯಾಮನ್ | ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ | ಆತೋ ಮನಿಸ್ಸಿತಿ ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಮಿತಿ
ಬಹುಲವಚನಾದ್ಭಾವೇ ಮನಿನ್ | ಕಾರಂ | ಕ್ರಿಯತೇನ್ಯೇನೇತಿ ಕಾರಃ | ಕರಣೇ ಘೞ್ |
ಕರ್ಷಾತ್ವೇ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಜಿನ್ವಥಃ | ಜಿವಿ ಪ್ರೀಣನಾರ್ಥಃ | ಅತ್ರ ಪ್ರೀಣನಾರ್ಥೇತುಭೂತಮಾ-
ಪೂರಣಂ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಧನೇನಾಪೂರಿತೋ ಹಿ ಪುರುಷಃ ಪ್ರೀತೋ ಭವತಿ | ಇದಿತ್ವಾನ್ಮಮ್ | ಭಾವಾ-
ದಿಕಃ | ಶಪಃ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಜೋನ್ಮದುಪದೇಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರಃ
ಶಿಷ್ಯತೇ | ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮಿತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ತತ್ರ ಹಿ ವ್ಯವಹಿತೇಪಿ ಕಾರ್ಯಮಿಷ್ಯತೇ
ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ಕಾ. ೮.೧-೬೬ | ಊಷು | ಇಕಃ ಸುಞ'ೇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಸುಞ ಇತಿ ಷತ್ವಂ | ಈಷಾ-
ಅಪಾದಿತ್ವಾತ್ಸುಞ ಉಕಾರಸ್ಯ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ | ಊತಿಭಿಃ | ಅವತೇರ್ಭಾವೇ ಕ್ರೀನ್ | ಜ್ವರತ್ವೇತ್ಯಾದಿನಾ
ವಕಾರಸ್ಯೋಪಧಾಯಾಶ್ಚ ಊಘ್ | ಊತಿಯೂತೀತ್ಯಾದಿನಾ ನಿಸಾತನಾತ್ ಕ್ರೀನ್ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಗತಂ |
ಗಮೇಲೋಟಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾನುನಾಸಿಕ-
ಲೋಪಃ ||

ಸ್ತುತಿಪದಾರ್ಥ

ಪೂರ್ವಚಿತ್ತಯೇ—(ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ಆಗಮನಕ್ಕೆ) ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾದ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯನ್ನು ಕೊಡು
ವುದಕ್ಕಾಗಿ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ—(ಅವರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ) ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು | ಈಳೇ—ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ |
[ಅಥವಾ ಪೂರ್ವಚಿತ್ತಯೇ—(ಇತರ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗಿಂತಲೂ) ಮೊದಲೇ ನನ್ನ ಸ್ತೋತ್ರವು ಅವಗಾಹನೆಗೆ ಬರ
ಲೆಂದು | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ—ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಈಳೇ—ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ] ಯಾಮನ್—(ಅವರ) ಆಗಮನ
ಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಇಷ್ಟಯೇ—(ಅವರನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ) ಯಾಗಾರ್ಥವಾಗಿ | ಘರ್ಮಂ—(ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿ)
ದೀಪ್ತನಾದವನೂ | ಸುರುಚಿಂ—(ಆದುದರಿಂದಲೇ) ಮನೋಹರವಾದ ಕಾಂತಿಯುಕ್ತನಾದವನೂ ಆದ | ಅಗ್ನಿಂ—
ಅಗ್ನಿಯನ್ನು (ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ) | ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳೇ | ಭರೇ—ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ | ಅಂತಾಯಂ—
ನಿಮ್ಮ ಭಾಗದ ಜಯಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ (ಬಂದು) | ಕಾರಂ—ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕ
ಶಂಖವನ್ನು | ಜಿನ್ವಥಃ—ಊದಿ. ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತೀರೋ | ತಾಭಿಃ—ಅಂತಹ | ಊತಿಭಿಃ ಉ—ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಂದಿ
ಗೆಲ್ಲಾ ಕೂಡಿಕೊಂಡು | ಸು ಆಗತಂ—(ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ) ಆದರದಿಂದ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಬನ್ನಿರಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ಆಗಮನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾದ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯನ್ನು ಅವರಿಗೆ ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರ
ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ. ಅವರ ಆಗಮನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವರನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ಯಾಗಾ

ರ್ಥವಾಗಿ ದೀಪ್ತವಾದುದೂ, ಮನೋಹರವಾದ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ. ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳೇ, ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಬಂದು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮ ಭಾಗದ ಜಯಕ್ಕಾಗಿ ಶಂಖವನ್ನು ಉದಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತೀರೋ ಅಂತಹ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಂದಿಗೆಲ್ಲಾ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ ಆದರದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ.

English Translation

I praise Heaven and Earth for preliminary meditation, (prior to the coming of the Aswins); I praise the hot and shining Agni upon their approach, (as preparatory) to their worship : with those appliances with which you sound the conch shell in battle for your share (in the booty), with those aids, Aswins, come willingly hither.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಈಳೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಪೂರ್ವಚಿತ್ತಯೇ—ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಪೂರ್ವಚಿತ್ತಯೇ—ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾದ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಈಳೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ; ಪೂರ್ವಚಿತ್ತಯೇ ಇತರ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ನನ್ನ ಸ್ತೋತ್ರವು ಅವಗಾಹನೆಗೆ ಬರಲೆಂದು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ—ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು. ಈಳೇ—ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವಾಗ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಮತಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿದೆ, ತತ್ತ್ವಾವಶ್ಚಿನೌ ದ್ಯಾವಾ-ಪೃಥಿವ್ಯಾವಿತ್ಯೇಕೇ | (ನಿ. ೧೨-೧) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ಮತವನ್ನು ಈ ಎರಡನೇ ಅರ್ಥವು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಶ್ರುತ್ಯಂತರದ ಆಧಾರವೂ ಸಾಹಾಯಕವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ—

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಮುಶ್ಚಿನಾವಿಮೋ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮಾಶ್ನು ವಾತಾಂ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೧-೫-೧೬)

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ಸಕಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ ಸಹ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ಎನ್ನುವ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಬೋಧಕವಾದ ವಾಕ್ಯವು ಈ ಮತವನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ವ್ಯಾಪಕವಾದ ಧರ್ಮವನ್ನೇ ನಿರುಕ್ತಕಾರರೂ ಸಹ ಅಶ್ವಿನೌ ಯದ್ವೈಶ್ನವಾತೇ ಸರ್ವಂ ರಸೇನಾನ್ಯೋ ಜ್ಯೋತಿಷಾನ್ಯಃ | ರಸದಿಂದಲೂ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಧರ್ಮವುಳ್ಳವರು ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವ ಎರಡನೇ ಅರ್ಥವೂ ಸಹ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಯಾಮನ್—ಅಶ್ವಿನೋರಾಗಮನೇ ಸತಿ | ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಆಗಮನನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಥವಾ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಯಾಂತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನೇತತಾ ದ್ವಿಜಾತಯಶ್ಚ ಇತಿ ಯಾನೋ ಯಜ್ಞಃ | ದೇವತೆಗಳೂ ದ್ವಿಜಾತಿನಾನ್ವರೂ ಇಲ್ಲಿ ಬಂದು ಸೇರುತ್ತಾರಾದ್ದರಿಂದ ಯಾಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞವೆಂದರ್ಥವೆಂಬುದಾಗಿ ಸ್ಕಂದ

ಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಯಾ-ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಾಮನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಅರ್ಥಭೇದವೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ಅಜೋಹವೀನ್ಮಾಸತ್ಯಾ ಕರಾ ನಾಂ ಮಹೇ ಯಾಮನ್ಪರುಭುಜಾ ಪುರಂದಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೧೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿರುವ ಯಾಮನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಯಾತಿ ಗಚ್ಛತಿತಿ ಯಾಮ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಎಂದೂ ; ಸ್ಕಂದರು ಯಾಂತಿ ಯೋದ್ಧಾರೋ ಯೆಸ್ಮಿನ್ ಸ ಯಾಮಃ ಸಂಗ್ರಾಮ ಇಹಾಭಿಪ್ರೇತಃ | ಇಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧವೆಂದ ಭಿಪ್ರಾಯವೆಂದೂ ; ಮತ್ತು

ಇಂದ್ರಂ ನಮಸ್ಯನ್ಮಹಮೇಭಿರರ್ಕೈರ್ಯಃ ಸ್ತೋತ್ರೈಭ್ಯೋ ಹವ್ಯೋ ಅಸ್ಮಿ ಯಾಮನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೩-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿರುವ ಯಾಮನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಸಂಗ್ರಾಮವೆಂದೂ, ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಯೆಜ್ಞವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಇದರಂತೆಯೇ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅರ್ಥಭೇದವಿರುತ್ತದೆ.

ಯಾಭಿರ್ಭರೇ ತಾಭಿರೂತಿಭಿಃ— ನೀವು ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ಶಂಖಧ್ವನಿಯಿಂದಲೂ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆಯೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಬಂದು ಹಿಂದೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿರೋ ಈಗಲೂ ಸಹ ಅಂತಹ ರಕ್ಷಣಾಯುತರಾಗಿ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ ಬನ್ನಿರಿ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಅವರು ಭಕ್ತರಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಸ್ಕಂದ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಆ ಸನ್ನಿವೇಶದ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಅಂಶನಾಮಾನಮಾದಿತ್ಯಾನಾಮನ್ಯತಮಂ ಪರೈಃ ಪಂತಮಸುರಾ ಜಗೃಹುಃ | ಸೋಽಸ್ತಿನಾವಾಜುಹಾವ | ತಮಸ್ತಿನೌ ಶಂಖಮಾಪೂರಯಂತಾನಾಜಗ್ಮತುಃ | ತಸ್ಮಾಚ್ಛಂಖಶಬ್ದಾದೇವ ಬಿಭೃತೋಽಸುರಾ ನೇಶುರಿತಿ | ತದೇತದಿಹೋಚ್ಯತೇ | ಹಿಂದೆ ಆದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಅಂಶನು ಸಂಚಾರಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಅವನನ್ನು ಅಸುರರು ಹಿಡಿದು ಕೊಂಡರು. ಆಗ ಅವನು ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದನು. ಅವರು ತಮ್ಮ ಶಂಖವನ್ನೊಡುತ್ತಲೂ ಅದರಿಂದ ಅಸುರರಿಗೆ ಭೀತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಲೂ ಬಂದಾಗ ಆ ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಭೀತರಾದ ಅಸುರರೆಲ್ಲಾ ನಾಶವಾದರು. ಆ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದೆಯೆಂದಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಯಣರು ಅಂಶ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಗವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿ ಯುದ್ಧಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಬೇಕಾದ ಜಯಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಯಾವ ಶಂಖಧ್ವನಿಗಳಿಂದಲೂ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದಲೂ ಬರುತ್ತೀರೋ ಅದೇ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ ಬನ್ನಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆಯೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಕಾರಂ—ಕಾರಶಬ್ದಃ ಶಂಖವಾಚೀತ್ಯಭಿಯುಕ್ತಾಃ ಸಂಗಿರಂತೇ | ಕಾರಂ ಶಬ್ದ ಕಾರಿಣಂ ಶಂಖಂ | ಕಾರಶಬ್ದವು ಶಂಖವಾಚಿಯೆಂದು ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶಬ್ದವನ್ನಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಶಂಖವೆಂದರ್ಥ. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಸಮರ್ಥಿಸಲು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು—

ಅಗಸ್ತೋ ನರಾಂ ನೃಷು ಪ್ರಶಸ್ತಃ ಕಾರಾಧುನೀವ ಚಿತಂಪ್ರಹಸ್ರೈಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೦-೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಕಾರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶಂಖವೆಂಬರ್ಥವಾಗುವಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅದೇ ಅರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಕಾರಂ ಎಂಬ ಪದವು ಇರುವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಶಂಖವಾಚಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಪದವು ಕೃ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಶಬ್ದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಸಾಧನವೆಂದು ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖವಾಚಿಯಾಗಬಹುದು, ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಚೇಕರ್ಥ ಕಾರವೋಚ್ಯಃ ಪೃತನಾಸು ಪ್ರವಂತನೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೧-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕಾರಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಸಿಂಹನಾದಲಕ್ಷಣಂ ಶಬ್ದಂ ಸಿಂಹನಾದರೂಪವಾದ ಶಬ್ದವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ನಿಯತವಾಗಿ ಶಂಖವಾಚಿಯಲ್ಲವೆಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ಸಹ ಅಥವಾ ಕ್ರಿಯತೆ ಇತಿ ಕಾರಶಬ್ದ ಇಹೋಚ್ಯತೇ | ಕಾರ ಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೊಡುತ್ತದೆ | ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ಶಂಖಶಬ್ದವೆಂದು ಅರ್ಥವೆಂದೂ ಸಹ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ,

ಪಶ್ವಯಂತ್ರಾಸೋ ಅಭಿ ಕಾರಮರ್ಚಸ್ವಿದಂತೆ ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚ ಕೃಪಂತ ಧೀಭಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧-೧೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಕೇವಲ ಕರ್ತಾರಂ ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಶಬ್ದ ಕಾರಿಯಾದ ಶಂಖವಾಚಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಜಿನ್ಯಥಃ—ಪ್ರೀಣಿತವಂತಾ ಅಪೂರಿತವಂತಾ ಸ್ಥಃ | ಶಬ್ದದಿಂದ ತುಂಬಿದಿರೋ, ಎಂದರೆ ಶಬ್ದವನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿದಿರೋ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಜಿನ್ಯತಿ ಶಬ್ದವು ಗತಿಕರ್ಮ ನಾನುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ, ಯೈರ್ಗಮನೈರಂಶಂ ಪ್ರತಿ ಗಂತವಂತಾ ಸ್ಥಃ ತಾಭಿಃ.....ಯಾವ ರೀತಿ ಅಂಶನ ಸಹಾಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೋದಿರೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಎಂದು ಜಿನ್ಯತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಗಮನಾರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಎರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಸಹ ಜಿನ್ಯತಿಯೆಂಬ ಪದವು ಮಾಡುವ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತ್ಯತಿಶಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಜಿನ್ಯತಿಃ ಪ್ರೀತಿಕರ್ಮ, (ನಿ. ೬-೨೨) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವ ಪ್ರೀತ್ಯತಿಶಯವನ್ನು ತೋರಿಸಲು,

ಭೂಮಿಂ ಪರ್ಜನ್ಯಾ ಜಿನ್ಯಂತಿ ದಿವಂ ಜಿನ್ಯಂತೈಗ್ನಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೪-೫೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಶಂಖಶಬ್ದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ತಮ್ಮ ಗಮನದಿಂದಾಗಲಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಭಕ್ತರಿಗೆ ಜೈತನ್ಯದಾಯಿಗಳಾದರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಹಿಂದೆ ಮಾಡಿದಂತೆ ಈಗಲೂ ಸಹ ಅದೇ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ ಬರಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಘರ್ಮಂ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಅಥವಾ ಜ್ವಲಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಘರ್ಮಶಬ್ದವು ಅಹರ್ನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೨೦); ಯೆಜ್ಞನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೧೯) ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೀಪ್ತನಾದ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಈಳೇ—ಈಡ ಸ್ತುತೌ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತ ಅತ್ಯನೇಪದಾನಾಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಏತ್ಯ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಸಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುವು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಾದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ದ್ಯಾನಾಪೃಥಿವೀ—ದ್ಯೌಶ್ಚ ಪೃಥಿವೀ ಚ ದ್ಯಾನಾಪೃಥಿವೀ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ದಿವೋ ದ್ಯಾನಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ಯಾನಾದೇಶವು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಪೃಥಿವೀ ಶಬ್ದವು ಶಾರ್ಜರವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಜೀಷಂತವಾಗಿ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿತ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ನೋದಾತ್ತ—ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಪೃಥಿವೀ ಎಂದು ಪರ್ಯಾಯವಾಚನವಾದುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ದ್ವಿವಚನ ಔ ಪರವಾದಾಗ ನಾ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೂರ್ವಚಿತ್ತಯೇ—ಚಿತ್ತೀ ಸಂಜ್ಞಾನೇ. ಧಾತು. ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧಾತು. ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ-ಕ್ರೀನ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರೀನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮರುದ್ವೈಧಾನೀಂ ಛಂದ-ಸ್ಯುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೦೩-೨) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿತ್ವರ ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುರುಚಿಮ್—ರುಚಿ ದೀಪ್ತಾನಭಿಪ್ರೀತ್ಯಾಂ ಚ. ಧಾತು. ಸಂಶದಾಡಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್—(ಪಾ. ೨-೨೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್. ಶೋಭನಾ ರುಕ್ ಯಸ್ಯ ಸುರುಕ್. ನಜ್ಜಾಸುಭ್ಯಾಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಯಾಮನ್—ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೀ. ಧಾತು. ಆತೋ ಮನಿನ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೩) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕಾರಮ್—ಕ್ರಿಯತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ಕಾರಃ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಜ್‌ಧಾತುವಿಗೆ ಘಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಚೋಷ್ಣಾತಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಚಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಕರ್ಷಾತ್ಪ್ರೇತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಿನ್ನೇಥಃ—ಜಿವಿ ಪ್ರೀಣನೇ. ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಗೆ ಹೇತುವಾದ ಆಪೂರಣವು (ತುಂಬಿಸುವಿಕೆ) ಲಕ್ಷಣಾದಿಂದ ಬೋಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಧನದಿಂದ ತುಂಬಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮನುಷ್ಯನು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಧಸ್

ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಜನ್ಮಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅದುವದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲವಾರ್ಥಾತುಕವು ಬಂದುದರಿಂದ (ಥಸ್) ತಾಸ್ಯನುಪಾತ್ತೇತ್-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಯದ್ಯೋಗವೆಂಬುದು ಅನ್ಯವಧಾನದಿಂದಿದ್ದರೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದರೂ ಆ ಸೂತ್ರ ದಲ್ಲಿ-(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ವ್ಯವಹಿತವಾದರೂ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

ಊಷು-ಇಕಃ ಸುಜಾ-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಜಾಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ ಸುಜಾ-(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಷತ್ವ. ಸು+ಊತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಈಕಾ ಅಕ್ಷಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. (ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ)

ಊತಿಭಿಃ-ಅನ ರಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್-(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜ್ವರತ್ವರಸ್ರಿವ್ಯವಿ-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಕ್ಯಾ (ಅಕಾರ) ವಕಾರಕ್ಯಾ ಊತಾದೇಶ ಊತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಊತಿಯೂತಿ-(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪಾತನಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ತಿನಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗತಮ್-ಗಮಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಲಜ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ತಸ್ಯತ್ಸತ್-(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ-ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮುನಿತ್-ಎಂಬುದರಿಂದ ಜುದ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾ-ತ್ತೋಪವನತಿತನೋ-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯುಪೋದ್ಧಾನಾಯ ಸುಭರಾ ಅಸಶ್ಚತೋ ರಥಮಾ ತಸ್ಥುರ್ವ-

ಚಸಂ ನ ಮಂತನೇ ।

ಯಾಭಿರ್ಧಿಯೋ ವಧಃ ಕರ್ಮನ್ನಿಷ್ಕಯೇ ತಾಭಿರೂ ಸು

ಊತಿಭಿರಶ್ವಿನಾ ಗತಂ || ೨ ||

ಪದಮಾಠಃ

ಯು॒ವೋಃ | ದಾ॒ನಾಯ | ಸು॒ಭರಾಃ | ಅ॒ಸಶ್ಚ॑ತಃ | ರ॒ಥಂ | ಆ | ತ॒ಸ್ತುಃ |

ವ॒ಚಿ॒ಸಂ | ನ | ಮಂ॑ತವೇ |

ಯಾ॒ಭಿಃ | ಧಿ॒ಯಃ | ಅವ॑ಥಃ | ಕ॒ರ್ಮನ್ | ಇ॒ಷ್ಟಯೇ | ತಾ॒ಭಿಃ | ಊಂ ಇ॒ತಿ |

ಸು | ಊ॒ತಿಃ | ಭಿಃ | ಅ॒ಶ್ವಿನಾ | ಆ | ಗ॒ತಂ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸುಭರಾಃ ಶೋಭನಸ್ತೋತ್ರಭರಣಾ ಅಸಶ್ಚತೋನ್ಯತ್ರಾನಾಸಕ್ತಾಃ ಸ್ತೋತಾರೋ ಹೇ ಅಶ್ವಿನೌ
ಯು॒ವೋರ್ಯು॒ವಯೋ ರಥ॑ಮಾ ತಸ್ತುಃ | ಅತಿ॑ಷ್ಠಂತಿ | ಪ್ರಾಪ್ನು॑ವಂತಿ | ಕಿ॒ರ್ಮ॑ಫಂ | ದಾ॒ನಾಯ
ಯು॒ಷ್ತತ್ಯ॑ತ್ಯಕದಾನಾರ್ಥಂ | ಧನ॑ಲಾಭಾಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರ॑ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ವಚಿ॑ಸಂ ನ | ಯಥಾ
ನ್ಯಾಯೋಪೇತೇನ ವಚಿಸಾ ವಾಕ್ಯೇನ ಯುಕ್ತಂ ವಿಪಶ್ಚಿತಂ ಮಂತವೇ ಬುಭುಕ್ಷಿತಾರ್ಥಪ್ರತಿಪತ್ತಯೇ
ಸ್ತೋತಾರಃ ಪ್ರಾಪ್ನು॑ವಂತಿ ತದ್ವತ್ | ಅಸಿ ಚ | ಕರ್ಮ॑ನ್ ಕರ್ಮಣೇಷ್ಟಯೇ ಯಾಗಾರ್ಥಂ ಪ್ರವೃ॑ತಾ-
ನ್ನಿ॒ಯೋ ಧ್ಯಾ॒ತ್ವಾನ್ನಿ॒ಶಿಷ್ಟ॑ಜ್ಞಾನೋಪೇತಾನ್ಯಾಭಿರೂಪಿಭಿಃ ಸಾಲನೈರವಥಃ ಯು॒ವಾಂ ರಕ್ಷ॑ಥಃ | ತಾ॒ಭಿ-
ರಿತ್ಯಾದಿ ಪೂರ್ವವತ್ || ವಚಿ॑ಸಂ | ಅಶ್ವ॑ಆದಿತ್ವಾನ್ಮತ್ಸರ್ಥೀಯೋಽಚ್ | ಮಂ॑ತವೇ | ಮನ॑ ಜ್ಞಾನೇ |
ಕಮಿ॑ಮನಿಜನೀತ್ಯಾದಿನಾ ತುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಧಿ॒ಯಃ | ಧ್ಯಾ॒ಯಂತಿ॑ತಿ ಧಿ॒ಯಃ ಸ್ತೋ॑ತಾರಃ | ಧೈ॒ಯಂ ಚಿ॑ತಾ-
ಯಾಂ | ಕ್ವಿ॒ಷ್ಟೇತಿ॑ ಕ್ವಿ॒ಪ್ | ಚಿ॒ಶಬ್ದೇ॑ನ ದೃಶಿ॒ಗ್ರಹಣಾ॑ನುಕರ್ಷಣಾತ್ಪ್ರಸಾರಣಂ | ಕರ್ಮ॑ನ್ | ಸು॒ಸಾಂ
ಸುಲು॑ಗತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಲುಕ್ | ನ ಜಿ॑ಸಂಬುದ್ಧ್ಯೋರಿತಿ ನಲೋಪಪ್ರತಿಷೇಧಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನಿ ದೇವತೆಗಳೇ) ಮಂತವೇ—ತಮಗೆ ಬೇಕಾದ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದು
ವುದಕ್ಕಾಗಿ | ವಚಿ॑ಸಂ ನ—ವಿವೇಕಪೂರಿತವಾದ ಬೋಧನಾ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರಾಜ್ಞನನ್ನು ಶಿಷ್ಯರು ಸುತ್ತು
ವರಿದು ನಿಲ್ಲುವಂತೆ | ಸು॒ಭರಾಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳುಳ್ಳವರೂ | ಅ॒ಸಶ್ಚ॑ತಃ—ಬೇರೆಕಡೆಯ ಗಮನವಿಲ್ಲದೆ
ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು ಇಟ್ಟಿರುವವರೂ ಆದ ಭಕ್ತರು | ಯು॒ವೋಃ -- ನಿಮ್ಮ | ರ॒ಥಂ — ರಥವನ್ನು |
ದಾ॒ನಾಯ—ನೀವು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವ ಧನವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಆ ತ॒ಸ್ತುಃ—ಸುತ್ತುವರಿದು ನಿಂತಿದ್ದಾರೆ |
ಅ॒ಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನಿ ದೇವತೆಗಳೇ | ಕರ್ಮ॑ನ್—ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ | ಇ॒ಷ್ಟಯೇ—ಯಾಗಾರ್ಥವಾಗಿ (ಪ್ರವೃ॑
ತ್ತರಾದವರೂ) | ಧಿ॒ಯಃ—ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದವರೂ ಆದ ಭಕ್ತರನ್ನು | ಯಾ॒ಭಿಃ ಊ॒ತಿಭಿಃ—ಯಾವ
ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ | ಅವ॑ಥಃ—ರಕ್ಷಿಸುತ್ತೀರೋ | ತಾ॒ಭಿಃ ಊ॒ತಿಭಿಃ ಉ—ಆ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಂದಿಗೆಲ್ಲಾ ಕೂಡಿ |—(ನಮ
ಸ್ತಿಗೂ) | ಸು॒ ಆಗ॑ತಂ—ಅದರದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳೇ, ತಮಗೆ ಬೇಕಾದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಿನೇಕ ಪೂರಿತವಾದ ಬೋಧನಾ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರಾಜ್ಞನನ್ನು ಶಿಷ್ಯರು ಸುತ್ತವರಿದು ನಿಲ್ಲುವಂತೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳುಳ್ಳವರೂ, ಬೇರೆಕಡೆಯ ಗಮನವಿಲ್ಲದೇ ನಿಮ್ಮಲ್ಲೇ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು ಇಟ್ಟಿರುವವರೂ ಆದ ನಿಮ್ಮ ಭಕ್ತರು ನೀವು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವ ಧನವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿಮ್ಮ ರಥವನ್ನು ಸುತ್ತವರಿದು ನಿಂತಿದ್ದಾರೆ. ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಯಾಗಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾದವರೂ, ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದವರೂ ಆದ ಭಕ್ತರನ್ನು ಯಾವ ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ನೀವು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತೀರೋ ಆ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಂದಿಗೆಲ್ಲಾ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ ಆದರದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ.

English Translation

Earnest and exclusive adorers stand, Aswins, round your car, (to benefit) by your bounty, as (disciples listen) to the words (of a teacher) for instruction : With those aids with which you defend the pious who are engaged in acts of worship, come Aswins willingly hither.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಸಶ್ವತಃ ಆ ತಸ್ಮುಃ—ಅನ್ಯತ್ರಾನಾಸಕ್ತಾಃ ಸ್ತೋತಾರಃ ಆತಿಷ್ಠಂತಿ ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ | ಬೇರೆಕಡೆ ಗಮನವಿಲ್ಲದೇ ನಿಮ್ಮಲ್ಲೇ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು ಇಟ್ಟಿರುವ ಭಕ್ತರು ನಿಮ್ಮ ರಥವನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಸುತ್ತವರಿದು ನಿಂತಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಅಸಂಗಚ್ಛಮಾನಾಃ ಅಸಂಯುಕ್ತಾಃ ಸ್ತುತಯಃ ರಥಂ ಆತಿಷ್ಠಂತಿ | ನಿಮ್ಮನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ಸ್ತುತಿಗಳು (ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ) ಸರ್ವದಾ ನಿಮ್ಮ ರಥವನ್ನು ಸುತ್ತವರಿದು ನಿಂತಿವೆಯೆಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಬಹಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥದಂತೆ, ಸುಭರಾಃ ಅಸಶ್ವತಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲು ಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವ ಭಕ್ತರು ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥದಂತೆ ಸುಭರಾಃ—ಯುಷ್ಮದ್ಗುಣೈಃ ಸಂಪೂರ್ಣಾಃ ನಿಮ್ಮ ಕಲ್ಯಾಣಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದವೂ ಮತ್ತು ನಿಮ್ಮನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿದವೂ ಆದ ಸ್ತುತಿಗಳು ಎಂದೂ ಸುಭರಾಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದ ಅರ್ಥ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ವಚಸಂ ನ ಎಂಬ ಉಪಮಾಬೋಧಕವಾದ ಪದಕ್ಕೂ ಸಹ ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯಂತೆ, ವಚಸಂ ನ ಯಥಾ ನ್ಯಾಯೋಪೇತೇನ ವಚಸಾ ವಾಕ್ಯೇನ ಯುಕ್ತಂ ವಿಪಶ್ಚಿತಂ, ಮಂತವೇ—ಋಬುಕ್ತಿ ತಾರ್ಥಪ್ರತಿಪತ್ತಯೇ ಸ್ತೋತಾರಃ ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ ತದ್ವತ್ ಯುವೋಃ ಸ್ತೋತಾರಃ ರಥಂ ಆತಸ್ಮುಃ | ವಿನೇಕ ಪೂರಿತವಾದ ಬೋಧನವಾಕ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರಾಜ್ಞನನ್ನು ಶಿಷ್ಯರು ತಮಗೆ ಬೇಕಾದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸುತ್ತವರಿದು ನಿಲ್ಲುವಂತೆ ನಿಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ನಿಮ್ಮ ರಥವನ್ನು ಸುತ್ತವರಿದು ನಿಂತಿದ್ದಾರೆ ಎಂದಿದೆ. ವಚಸಂ ನ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ವಾಚ್ಯಮಿವಾರ್ಥಂ ಶಬ್ದಃ | ಮಂತವೇ ಯುನಾಂ ಸ್ತೋತುಂ ಯಥಾ ವಾಚ್ಯಮರ್ಥಂ ಶಬ್ದಃ ಸರ್ವ ಅತಿಷ್ಠತಿ ಏವಂ ಯುಷ್ಮತ್ಸ್ತುತಯಃ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಅವಿನಾಭಾವವಾದ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಯಾವರೀತಿ ಶಬ್ದವು ಅನವರತವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ನಿಯತವಾಗಿಯೂ ಸುತ್ತವರಿದು ನಿಂತಿದೆಯೋ ಅದರಂತೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಮಂತನೇ ಎನ್ನುವ ತುಮರ್ಥಭೋಧಕವಾದ ಪದವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಪ್ರಾಜ್ಞನ ಶಿಷ್ಯರಪರವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸಿ ಬುಭುಕ್ಷಿತಾರ್ಥಪ್ರತಿಪತ್ತಯೇ | ಇಷ್ಟಾರ್ಥದ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದಲು ಎಂದೂ, ಸ್ವಂದ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ಸರವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸಿ ಯುವಾಂ ಸ್ತೋತುಂ | ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಂದರ ವಿವರಣೆಯಂತೆ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸಂಬಂಧವಿರುವಂತೆ ನಿಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳ ಸ್ತುತಿಗಳಿಗೂ ನಿಮ್ಮ ರಥಕ್ಕೂ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸಂಬಂಧವಿದೆಯೆಂದರ್ಥ. ಎಂದರೆ ನಿಮ್ಮ ರಥವನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದು ನಿಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸರ್ವದಾ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ರಥಂ—ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ರಥವು ಅಲೌಕಿಕವಾದ ರಚನೆಯಿಂದಲೂ ಸೌಂದರ್ಯದಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುವುದಾಗಿ ಅನೇಕಕಡೆ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಆ ನೋ ಯಾತಂ ದಿವೋ ಆಚ್ಛಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಹಿರಣ್ಯಯೇನ ಸುವೃತಾ ರಥೇನ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೪೪-೫)

ಸಹಸ್ರಕೇತುಂ ವನಿನಂ ಶತದ್ವಸುಂ ಶ್ರುಷ್ಟೀವಾನಂ ವರಿವೋಧಾಮುಭಿ ಪ್ರಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೯-೧)

ತ್ರಿವಂಧುರೇಣ ತ್ರಿವೃತಾ ರಥೇನ ತ್ರಿಚಕ್ರೇಣ ಸುವೃತಾ ಯಾತಮರ್ವಾಕ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೮-೨)

ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ, ಹಿರಣ್ಯನಿರ್ಮಿತವಾದುದೂ, ಸಹಸ್ರಕೇತುವುಳ್ಳದ್ದೂ, ತ್ರಿವಂಧುರದಿಂದಲೂ ತ್ರಿಚಕ್ರದಿಂದಲೂ ಅಂಕೃತವಾದುದೂ, ಇನ್ನೂ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯದಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದ ರಥವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ರಥವನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದು ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಅವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ಭಾವವು.

ಧಿಯಃ ಅವಥಃ—ಧ್ಯಾಯಂತಿ ಇತಿ ಧಿಯಃ ಸ್ತೋತಾರಃ ತಾನ್ | ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನೋಪೇತಾನ್ ಧ್ಯಾತ್ವಾನ್ ರಕ್ಷಥಃ ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದವರೂ ಧ್ಯಾನಾಸಕ್ತರೂ ಆದ ಭಕ್ತರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವಂತೆ ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಅನ್ಯೇಷಾಂ ಯಜಮಾನಾನಾಂ ಸ್ವಭೂತಾನಿ ಯಾಗಲಕ್ಷಣಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ | ಅವಥಃ | ಅವತಿ ಗರ್ಭ್ಯಥಃ | ಯುವಾಂ ಗಚ್ಛಥಃ | ಯಾಗಕರ್ತರಾದ ಇತರರ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿಟ್ಟು ನೀವು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗುವಂತೆ ಎಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇತರ ಭಕ್ತರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವಂತೆ ನಮ್ಮನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸಿ ಎಂದು ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥವೂ, ಈತರ ಭಕ್ತರ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವಂತೆ ನಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಬನ್ನಿರಿ ಎಂದು ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಧೀ ಶಬ್ದವು ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೧) ಮತ್ತು ಪ್ರೇಜ್ಞಾನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೧೩) ಪರಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತವೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ತಸ್ಯಃ—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ. ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಙ್‌ಲಙ್‌ಲಿಟಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರ್ಛಿಗೆ ಉಸಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಚಸಮ್—ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ. ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುನಿಬಂಧನವಾದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಚಃ ಅಸ್ಯ ಅಪ್ಪಿ ಇತಿ ವಚಸಃ ತಮ್. ವಚಸಮ್. ಅರ್ಥ ಆದಿಭ್ಯೋ ಅಚ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಂತವೇ—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ. ಧಾತು. ಕಮಿಮನಿಜನಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣ. ನಿತ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಧಿಯಃ—ಧ್ಯಾಯಂತಿ ಇತಿ ಧಿಯಃ. ಸ್ತೋತಾರಃ (ಸ್ತುತಿಸುವವರು) ಧೈ ಚಿಂತಾಯಾಂ ಧಾತು ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಕಾರದಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೃತಿಗ್ರಹಣವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುನಾಂತರೂಪ.

ಕರ್ಮನ್—ಕರ್ಮನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮಿ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ನಜಃ ಸಂಬುದ್ಧೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞಾ ಇದ್ದರೂ ನಲೋಪನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಷ್ಟಯೇ—ಕ್ರಿಚ್ ಕೌಚಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. || ೨ ||

—:೦:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯು॒ವಂ ತಾ॑ಸಾಂ ದಿ॒ವ್ಯಸ್ಯ॑ ಪ್ರ॒ಶಾಸ॑ನೇ ವಿ॒ಶಾಂ ಕ್ಷಯ॑ಥೋ ಅ॒-
ಮೃ॑ತಸ್ಯ ಮ॒ಜ್ಜನಾ॑ ।

ಯಾ॑ಭಿ॒ರ್ಧೇನು॑ಮ॒ಸ್ಕಂಠಿ॑ ಪಿ॒ನ್ದಥೋ॑ ನರಾ ತಾ॑ಭಿ॒ರೂಷಾ॑
ಊ॒ತಿಭಿ॑ರ॒ಶ್ಚಿನಾ॑ ಗತಂ || ೩ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಯು॒ವಂ । ತಾ॒ಸಾಂ । ದಿ॒ವ್ಯ॑ಸ್ಯ । ಪ್ರ॒ಶಾ॑ಸ॒ನೇ । ವಿ॒ಶಾಂ । ಕ್ಷಯ॑ಥಃ । ಅ॒ಮೃ॑ತಸ್ಯ ।
ಮ॒ಜ್ಞ॑ನಾ ।

ಯಾ॒ಭಿಃ । ಧೇ॒ನುಂ । ಅ॒ಸ್ತಂ । ಪಿ॒ನ್ವ॑ಥಃ । ನ॒ರಾ । ತಾ॒ಭಿಃ । ಉ॒ಂ ಇತಿ॑ । ಸು ।

ಉ॒ತಿಃ ಭಿಃ । ಅ॒ಶ್ವಿ॒ನಾ । ಆ । ಗ॒ತಂ ॥ ೩ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ನರಾ ನೇತಾರಾವಶ್ವಿನೌ ದಿವ್ಯಸ್ಯ ದಿವಿ ಭವಸ್ಯ ಸ್ವರ್ಗಸಮುತ್ಪನ್ನಸ್ಯಾಮೃತಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಾನೇನೋತ್ಪನ್ನೇನ ಮಜ್ಞನಾ ಬಲೇನ ಯುಕ್ತೌ ಯುವಂ ಯುನಾಂ ತಾಸಾಂ ಯಾಸ್ತೃಷು ಲೋಕೇಷು ವರ್ತಂತೇ ತಾಸಾಂ ಸರ್ವಾಸಾಂ ವಿಶಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಪ್ರಶಾಸನೇ ಪ್ರಕೃಷ್ಟಾನುಶಾಸನೇ ಶಿಕ್ಷಣೇ ಕ್ಷಯಥಃ । ಐಶ್ವರ್ಯಕರ್ಮಾಯಂ । ಈಶಾಥೇ । ಸಮರ್ಥಾ ಭವಥಃ । ಯದ್ವಾ । ಮಜ್ಞನಾನ್ಯೇಷಾಮಸಾಧಾರಣೇನ ಬಲೇನ ವಿಶಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ ದಿವಿಭವಸ್ಯಾಮೃತಸ್ಯ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಸ್ಯ ಪ್ರಶಾಸನೇ ಪ್ರದಾನೇ ಕ್ಷಯಥಃ । ಈಶ್ವರಾ ಭವಥಃ । ಅಸಿ ಚ ಯಾಭಿರೂತಿಭೀ ರಕ್ಷಾಭಿರಸ್ತಂ ಪ್ರಸನಾಸಮರ್ಥಾಂ ಧೇನುಂ ಗಾಂ ಶಯುನಾಮ್ನೇ ಋಷಯೇ ಪಿನ್ವಥಃ ಸಿಂಚಥಃ । ಪಯಸಾ ಪೂರಿತವಂತಾವಿತ್ಯರ್ಥಃ । ತಾಭಿರೂತಿಭಿರೀತ್ಯಾದಿ ಪೂರ್ವ-
ವತ್ ॥ ಅಸ್ತಂ । ಪೂರ್ಣಾ ಪ್ರಾಣಿಗರ್ಭವಿಮೋಚನೇ । ಸವನಂ ಸೂಃ । ಸಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣೋ ಭಾವೇ ಕ್ವಿಪ್ । ನಾಸ್ತಿ ಸೂರ್ಯಸ್ಯಾಮಿತ್ಯಸೂಃ । ನ ಇನ್ಸಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ಅಮಿ ಓಃ ಸುಪೀತಿ ಯಣಾದೇಶಃ । ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣ ಇತಿ ಪರಸ್ಯಾನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿ ತತ್ವಂ । ಪಿನ್ವಥಃ । ಪಿವಿ ಸೇಚನೇ । ಇದಿತ್ತ್ವಾನ್ಮಮ್ । ಭಾವಾದಿಕಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ॥

ನರಾ— ನೇತೃಗಳಾದ ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ । [ದಿವ್ಯಸ್ಯ— ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ । ಅಮೃತಸ್ಯ— ಅಮೃತಪಾನದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ । ಮಜ್ಞನಾ— ಬಲದಿಂದ (ಕೂಡಿದವರಾಗಿ) । ಯುವಂ— ನೀವಿಬ್ಬರೂ । ತಾಸಾಂ— ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ಇರುವ । ವಿಶಾಂ— ಪ್ರಜೆಗಳೆಲ್ಲರಿಗೂ । ಪ್ರಶಾಸನೇ— ಆಳುವ ಪ್ರಭುಗಳಾಗಿ ರಲು । ಕ್ಷಯಥಃ— ಸಮರ್ಥರಾಗಿದ್ದೀರಿ] ॥ ಅಥವಾ [ಮಜ್ಞನಾ— (ಇತರರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವ) ಅಸಾಧಾರಣ ವಾದ ಬಲದಿಂದ । ತಾಸಾಂ— ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿರುವ । ವಿಶಾಂ— ಪ್ರಜೆಗಳೆಲ್ಲರಿಗೂ । ದಿವಿ ಭವಸ್ಯ— ದೇವ ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ । ಅಮೃತಸ್ಯ— ವೃಷ್ಟ್ಯದಕದ । ಪ್ರಶಾಸನೇ— ಹಂಚುವಿಕೆಯಲ್ಲಿ । ಕ್ಷಯಥಃ— ಸಮರ್ಥರಾ ಗಿದ್ದೀರಿ] ॥ (ಮತ್ತು ಎಲೈ) ಅಶ್ವಿನೀ-ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಯಾಭಿಃ— ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ । ಅಸ್ತಂ— ಬಂಜೆ ಯಾದ । ಧೇನುಂ— ಧೇನುವನ್ನು । ಪಿನ್ವಥಃ— ಹಾಲಿನಿಂದ ತುಂಬಿದಿರೋ । ತಾಭಿಃ ಉತಿಭಿಃ ಉ— ಆ ರಕ್ಷ ಣೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ । ಸು ಆಗತಂ— ಆದರದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ ॥

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ನೇತ್ರಗಳಾದ ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ದೇವಲೋಕದ ಅಮೃತಪಾನದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಬಲದಿಂದ ಕೂಡಿ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಮೂರು ಲೋಕದ ಪ್ರಜೆಗಳೆಲ್ಲರಿಗೂ ಆಳುವ ಪ್ರಭುಗಳಾಗಿರಲು ಸಮರ್ಥರಾಗಿದ್ದೀರಿ. ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳೇ ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ನೀವು ಶಯುವೆಂಬ ಋಷಿಯ ಬಂಜೆಯಾದ ಧೇನುವನ್ನು ಹಾಲಿನಿಂದ ತುಂಬಿದಿರೋ ಆ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ ಆದರದಿಂದ ದಯಮಾಡಿರಿ.

English Translation

By the vigour infused from celestial nectar, you are able, leader (of sacrifice), to rule over those beings (who people the three worlds) : with those aids by which you gave (milk) to the barren cow, come, Aswins willingly hither.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ದಿವ್ಯಸ್ಯ ಅಮೃತಸ್ಯ ಮಜ್ಜನಾ—ಸಾಯಣರು ಇಲ್ಲಿ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ದಿವ್ಯಸ್ಯ-ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ; ಅಮೃತಸ್ಯ—ಅಮೃತಪಾನದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ; ಮಜ್ಜನಾ—ಬಲದಿಂದ ಎಂದೂ ; ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಮಜ್ಜನಾ—ತಮ್ಮ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಬಲದಿಂದ ದಿವ್ಯಸ್ಯ—ದೇವಲೋಕೋತ್ಪನ್ನವಾದ ; ಅಮೃತಸ್ಯ ವೃಷ್ಟ್ಯುಗಕದ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವಾಗ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಪ್ರಶಾಸನೇ ಎಂಬ ಪದವು ವಿಶಾಂ ಎಂಬ ಪದದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಅಮೃತಸ್ಯ ಎಂಬುದರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ವಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ, ಅಮೃತವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಮೂರುಲೋಕಗಳ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುಗಳಾಗಿರಲು (ಕ್ಷಯಥಃ) ಸಮರ್ಥರಾಗಿದ್ದೀರಿ ಎಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ; ನಿಮ್ಮ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ದಿವ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ವೃಷ್ಟ್ಯುಗಕವನ್ನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಹಂಚುವುದರಲ್ಲಿ (ಪ್ರಶಾಸನೇ) ಸಮರ್ಥರಾಗಿದ್ದೀರಿ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಈ ಪೂರ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಂತೆ ; ದಿವ್ಯಸ್ಯ ಅಮೃತಸ್ಯ ಮಜ್ಜನಾ ದಿವ್ಯಶಬ್ದೋಽತ್ರಾತ್ಮಂತೋತ್ಕೃಷ್ಟವಚನಃ | ಅಮೃತಶಬ್ದೋಽಸ್ಯಂತರೇಣಾಪಿ ಭಾವಪ್ರತ್ಯಯನುಮೃತತ್ವವಚನಃ | ಮಜ್ಜನೇತ್ಯಪಿ ಬಲನಾಮ | ಅತ್ಯಂತೋತ್ಕೃಷ್ಟಸ್ಯ ದೇವತ್ವಸ್ಯ ಬಲೇನೇತ್ಯರ್ಥಃ—ದಿವ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅಮೃತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಮೃತತ್ವರೂಪವಾದುದೂ ದೇವಸಂಬಂಧವಾದುದೂ ಎಂದರ್ಥ. ಇಂತಹ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದುದೂ, ಅದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದವರಾಗಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ವಿಶಾಂ ಪ್ರಶಾಸನೇ ಕ್ಷಯಥಃ—ಯಾಃ ಸ್ತೋತುಂ ಯಷ್ಟುಂ ಚೇಚ್ಛಂತಿ ಯುವಾಂ ತಾಸಾಂ ವಿಶಾಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಪ್ರಶಾಸನೇ ಅನುಶಾಸನೇ ವಚನೇ ನಿವಸಥಃ | ತಾ ವಿಶಃ ಯತ್ರ ಬ್ರುವಂತಿ ಇಹ ಯುವಾಭ್ಯಾಂ ವ್ಯವಸ್ಥಾತವ್ಯಮಿತಿ ತತ್ತ್ವವ ವ್ಯವತಿಷ್ಠೇಥೇ | ಯಾವ ಪ್ರಜೆಗಳು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಲೂ ಮತ್ತು ಯಾಗಮಾಡಲೂ ಇಚ್ಛಿಸಿ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಅವರ ಅನೇಕ್ಷೆಗನುಗುಣವಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತರಾಗಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ ನೀವು ಅವರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗೆ ಮನ್ನಣೆಯಿಟ್ಟು ಅದೇ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತೀರಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ಸಹ ದಿವ್ಯಸ್ಯ

ಅಮೃತಸ್ಯ ಮಜ್ಜನಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಶ್ರುತ್ಯಂತರವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ,

ದಧ್ಯಜ್ ಹ ಯನ್ಮಧ್ಯಾಭರ್ವಣೋ ನಾಮಶ್ವಸ್ಯ ಶೀರ್ಷ್ಣಾ ಪ್ರ ಯದೀಮುವಾಚೆ |

(ಋ. ಸಂ. ೧.೧೧೬-೧೨)

ಅಭರ್ವಣಾಯಾಶ್ವಿನಾ ದಧೀಚೀಶ್ವರಂ ತಿರಃ ಪ್ರತ್ಯೈರಯತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧.೧೧೭-೨೨)

ಎಂಬ ಎರಡು ಋಕ್ಪುಗಳನ್ನೂ ಉದಹರಿಸಿ ಇತಿ ಮಂತ್ರಾಂತರದೃಷ್ಟಜ್ಞಾನಮತ್ರಾನ್ಮತಸಾದೃಶ್ಯಾದಮೃತ-ಮಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಅತ್ಯಂತೋತ್ಕೃಷ್ಟಸ್ಯ ಅಮೃತಸದೃಶಸ್ಯ ಜ್ಞಾನಸ್ಯ ಬಲೇನೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಆ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುವಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಜ್ಞಾನವು ಅಮೃತಸದೃಶವಾದುದರಿಂದ ಅಮೃತವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಜ್ಞಾನದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ನೀವು ಪ್ರಶಾಸನದಲ್ಲಿದ್ದೀರಿ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಯಾಭಿಃ ಅಸ್ತಂ ಧೇನುಂ ಪಿನ್ವಥಃ - ನಿಮ್ಮ ಯಾವ ಸಹಾಯಕವಾದ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅಸ್ತವಾದ ಗೋವನ್ನು ಕರುವಿನೊಡಗೂಡಿದ ಧೇನುವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದಿರೋ ಆ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಎಂದು ಹಿಂದಿನ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಆ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಶ್ರೇಶಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಶಯುರ್ನಾಮ ರಾಜರ್ಷಿಃ | ಸೋಽಶ್ವಿನೌ ಪರಿಚರ್ಮಯಾ ತುಷ್ಟಾವುವಾಚೆ | ಮಮ ಗೌರಧೇನುರ್ನಿವೃತ್ತಪ್ರಸವಾ ವೃದ್ಧಾ ಚ | ತಾಂ ಮೇ ಧೇನುಂ ಕುರುತಮಿತಿ | ತಾನುಸ್ಮೈ ಅಶ್ವಿನೌ ಧೇನುಂ ಚಕ್ರತುರಿತಿ | ಶಯುವೆಂಬ ರಾಜರ್ಷಿಯು ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದಾಗ ಆ ಪೂಜೆಯಿಂದ ಅವರು ತುಷ್ಟರಾದರು- ಆಗ ರಾಜರ್ಷಿಯು ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು ನನ್ನ ಗೋವು ಬಂಜೆಯಾಗಿದೆ. ಅದು ಕರುವನ್ನು ಹಾಕುವಂತೆಯೂ ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆಯೂ ಮಾಡಿ ಅದನ್ನು ಧೇನುವನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿಕೊಂಡನು. ಮುದಿಯಾದ ಆ ಗೋವನ್ನು ಅವರು ಆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಮೇಲೆ ಧೇನುವಾಗಿ ಆಗುವಂತೆ ಪರಿವರ್ತಿಸಿಸರು ಎಂದು ಆ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಇದೇ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವ,

ಅಧೇನುಂ ದಸ್ಯಾ ಸ್ತರ್ಮಂ ೧ ವಿಷಕ್ತಾಮುಪಿನ್ವತಂ ಶಯವೇ ಅಶ್ವಿನಾ ಗಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೭-೨೦)

ಯುವಂ ಧೇನುಂ ಶಯವೇ ಸಾಧಿತಾಯಾಪಿನ್ವತಮುಶ್ವಿನಾ ಪೂರ್ವಾಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೮-೮)

ಎಂಬ ಎರಡು ಋಕ್ಪುಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಶಯುವಿಗೆ ಮಾಡಿದ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಈ ಋಕ್ಪಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ ಇದರಂತೆಯೇ—

ದಶಸ್ಯಂತಾ ಶಯವೇ ಪಿಸ್ಕಧುರ್ಗಾಮಿತಿ ಚೈವಾನಾ ಸುಮತಿಂ ಭುರಣ್ಯಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೬೨-೭)

ವ್ಯಕಾಯ ಚಿಜ್ಜಸಮಾನಾಯ ಶಕ್ತಮುತ ಶ್ರುತಂ ಶಯನೇ ಹೂಯಮಾನಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೬೮-೮)

ತಾ ವರ್ತಿಯಾರ್ತಂ ಜಯುಷಾ ವಿ ಸರ್ವತಮಪಿನ್ದತಂ ಶಯನೇ ಧೇನುಮುಪ್ತಿನಾ |

(ಋ. ಸ. ೧೦-೩೯-೧೩)

ಇತ್ಯಾದಿಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಇದೇ ರೀತಿ ಅಸ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಶಯುವಿನ ಬಂಜೆಯಾದ ಗೋವನ್ನು ಧೇನುವನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದ ಸನ್ನಿವೇಶವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮತ್ತು ಹೀಗೆಯೇ ಅಗ್ನಿಯೂ ಸಹ ಶಯುವಿಗೆ ಇದೇ ಸಹಾಯವನ್ನು ಮಾಡಿದುದಾಗಿ

ಸ ದ್ವಿಬಂಧುರ್ವೈತರಣೋ ಯಷ್ಠಾ ಸಬರ್ಧುಂ ಧೇನುಮುಪ್ತಂ ದುಹಭ್ಯೈ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೧-೧೭)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶಯುವೆಂಬ ರಾಜನ ಹೆಸುವನ್ನು ಎಂದು ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಸಾಯ ಇರು ನಿವೃತ್ತಪ್ರಸನಾಂ ಶಯನೇ ದೋಹಾಯಾಕರೋತ್ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಸ್ತಂ—ಪ್ರಸವಾಸಮರ್ಥಾಂ | ಪ್ರಸವಿಸಲು ಅಸಮರ್ಥನಾದ ಎಂದರೆ ಬಂಜೆಯಾದ ಎಂದರ್ಥ.

ಪಿನ್ದಃ—ಸಿಂಚಃ | ಪಯಸಾ ಪೂರಿತವಂತಾನಿತ್ಯಾರ್ಥಃ | ಹಾಲಿನಿಂದ ತುಂಬಿದರು | ಎಂದರೆ ಕರುವನ್ನು ಹಾಕಿ ಸ್ತನವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಯುವಮ್—ಪ್ರಥಮಾಯಾಶ್ಚ ದ್ವಿವಚನೇ ಭಾಷಾಯಾಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆತ್ಮವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನೇದದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ದಿವ್ಯಸ್ಯ—ದಿವಿ ಭವಮ್. ದಿವ್ಯಮ್. ಭವೇ ಛಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಷ್ಟೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವಿಶಾಮ್—ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಯಥಃ—ಪ್ರ ಧಾತುವು ಐಶ್ವರ್ಯಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ತಮ್—ಷೂರ್ ಪ್ರಾಣಿಗರ್ಭವಿಮೋಚನೇ. ಧಾತು. ಸವನಂ ಸೂಃ ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್—(ಪಾ. ೨-೨೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆದಿಗೆ ಸತ್ಯ. ನಾಸ್ತಿ ಸೂಃ ಸವನಂ ಯಸ್ಯಾಂ ಸಾ ಅಸೂಃ ಸೌಘ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾವಿಕವಚನ ಅನ್ ಪರವಾದಾಗ ಹಿಃ ಸುಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣಾದೇಶ

ಬಂದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತ ಬಂದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ ಸ್ವರಿತೋನುದಾತ್ತಸ್ಯ—
ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಿನ್ನಃ — ಪಿವಿ ಸೇಚನೇ. ಧಾತು. ಇದಿತೋನುಮ್‌ಧಾತೋಃ— (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮)
ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ
ಯದ್ವ್ಯತ್ಪನ್ನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಯಾಭಿಃ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ
ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಲಸಾರ್ವಧಾತಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ನರಾ—ಪ್ರಥಮಾ (ಸಂಜೋಧನ) ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಔವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ.
೭-೧-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಆನುಂತ್ರಿತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

ಸಂಹಿತಾಶಾತಃ

ಯಾಭಿಃ ಪರಿಜ್ಞಾ ತನಯಸ್ಯ ಮಜ್ಜನಾ ದ್ವಿಮಾತಾ ತೂರ್ಷು

ತರಣಿವಿಭೂಷತಿ |

ಯಾಭಿಸ್ತ್ರಮಂತುರಭವದ್ವಿಚಕ್ಷಣಸಾ ಭಿರೂಸು ಊತಿಭಿರಶ್ಚಿನಾ

ಗತಂ || ೪ ||

|| ಪದಮಾತಃ ||

ಯಾಭಿಃ | ಪರಿಜ್ಞಾ | ತನಯಸ್ಯ | ಮಜ್ಜನಾ | ದ್ವಿಮಾತಾ | ತೂರ್ಷು | ತ-

ರಣಿಃ | ವಿಭೂಷತಿ |

ಯಾಭಿಃ | ತ್ರಿಮಂತುಃ | ಅಭವತ್ | ವಿಚಕ್ಷಣಃ | ತಾಭಿಃ | ಊತಿ |

ಸು | ಊತಿಭಿಃ | ಅಶ್ಚಿನಾ | ಆ | ಗತಂ || ೪ ||

॥ ಸಾಯಜಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಪರಿಜ್ಞಾ ಪರಿತೋ ಗಂತಾ ವಾಯುಸ್ತನಯಸ್ಯಾ ತೀಯಸ್ಯ ಪುತ್ರಸ್ಯಾಗ್ನೀಃ | ಅಗ್ನಿರ್ಹಿ ವ್ಯಾನ-
ವೃತ್ತಾತ್ಮನಾ ವರ್ತಮಾನೇನ ವಾಯುನಾ ಮಧ್ಯಮಾನಃ ಸನ್ ಜಾಯತೇ | ತಥಾ ಚ ಶ್ರೂಯತೇ |
ಅಥ ಯಃ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಯೋಃ ಸಂಧಿಃ ಸ ವ್ಯಾನಃ | ಅತೋ ಯಾನ್ಯನ್ಯಾನಿ ವೀರ್ಯವಂತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ
ಯಥಾಗ್ನೇರ್ಮಂಥನಮಾಜೀಃ ಸರಣಂ ದೃಢಸ್ಯ ಧನುಷ ಆಯಮನಮಪ್ರಾಣನ್ನನಪಾನಂಸ್ತಾನಿ ಕರೋ-
ತಿತಿ | ಛಾ. ಉ. ೧-೩-೩, ೪, ೫, | ಯದ್ವಾ | ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ದೌ ವಾಯುಸಕಾಶಾದುತ್ಪನ್ನತ್ವಾದಗ್ನೇ |
ಪುತ್ರತ್ವಂ | ಆಮ್ನಾಯತೇ ಚ | ವಾಯೋರಗ್ನಿರಿತಿ | ಏವಂ ಸ್ವಪುತ್ರಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ಮಂಜ್ಮನಾ ಬಲೇನ
ಯುಕ್ತಃ ಸನ್ ದ್ವಿಮಾತಾ ದ್ವಯೋಲೋಕೀರ್ಯೋರೇನಿರ್ಮಾತಾ | ಅಗ್ನಿಃ ಸೃಥಿವೀಸ್ಥಾನೋ ವಾಯು-
ರಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥಾನಃ | ಉಭಯೋರ್ಮಿಲಿತಯೋರುಭಯನಿರ್ಮಾತೃತ್ವಮುಪಪನ್ನಂ | ಯದ್ವಾ | ದ್ವಿಮಾತೇತಿ
ತನಯಸ್ಯ ವಿಶೇಷಣಂ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಷಷ್ಠ್ಯಾಃ ಸುಃ | ದ್ವಿಮಾತೃಕಸ್ಯ ದ್ವಾಭ್ಯಾ ಮರಣಿಭ್ಯಾಃ
ಜಾತಸ್ಯ | ಏವಂ ಭೂತೋ ವಾಯುರ್ಹೇ ಅಶ್ವಿನೌ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿರ್ಹೇತುಭೂತೈಃ ಸಾಲನೈಸ್ತೂರ್ಷು
ತರೀತ್ಯಷು ಧಾವತ್ಸು ಮಧ್ಯೇ ತರಣಿರತಿಶಯೇನ ತರೀತಾ ತೀಘ್ರಗಾಮಿಾ ವಿಭೂಷತಿ ವ್ಯಾಪ್ತೋ ಭವತಿ |
ಯದ್ವಾ | ವಿಭಾವತಿ ವಿಶೇಷೇಣ ಸರ್ವಮಲಂಕರೋತಿ | ಅಪಿ ಚ | ತ್ರಿಮಂತುಸ್ತ್ರಯಾಣಾಂ ಮಂತಾ
ತ್ರಿವಿಧೇಷು ಪಾಕಯಜ್ಞಹವಿರ್ಯಜ್ಞಸೋಮಯಜ್ಞೇಷ್ವಾಸಾದಿತಜ್ಞಾನಃ ಕಕ್ಷೇವಾನ್ ಯಾಭಿರ್ಯುಷ್ಣ-
ದೀರ್ಯಾಭಿರೂತಿಭಿರ್ವಿಚಕ್ಷಣೋ ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನಯುಕ್ತೋಽಭವತ್ | ತಾಭಿಃ ಸರ್ವಾಭಿರೂತಿಭಿರಸ್ಮಾನಾ-
ಗಚ್ಛತಂ || ಪರಿಜ್ಞಾ | ಪರಿಪೂರ್ವಾದಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋರಿತ್ಯಸ್ಮಾತ್ ಶ್ವನ್ನುಕ್ಷನ್ನಿತ್ಯಾದೌ ನಿಸಾತ್ಯತೇ |
ತೂರ್ಷು | ತ್ವಾ ಪ್ಲವನತರಣಿಯೋಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯುತ್ವಂ | ಹಲಿ ಚೇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಯದ್ವಾ |
ತರತೇಃ ಕ್ವಿಪ್ | ಜ್ವರತ್ಪರೇತ್ಯಾದಿನಾ ವಕಾರೋಪಧಯೋರೂಹಿ | ಸಾನ್ವೇಕಾಚೇ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾ
ತ್ತತ್ವಂ | ವಿಭೂಷತಿ | ಭವತೇರ್ಲೇಟೈಡಾಗಮಃ | ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟೇತಿ ಸಿಪ್ | ಯದ್ವಾ | ಭೂಷ
ಅಲಂಕಾರೇ | ಭೌನಾದಿಕಃ | ವಿಚಕ್ಷಣಃ | ಅನುದಾತ್ರೇತಶ್ಚ ಹಲಾದೇರಿತಿ ಯುಚ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಪರಿಜ್ಞಾ—ಸುತ್ತಲೂ ಸಂಚರಿಸುವವನೂ (ಮತ್ತು) | [ತನಯಸ್ಯ—(ತನ್ನ) ಪುತ್ರನಾದ ಅಗ್ನಿಯ
ಮಜ್ಜನಾ—ಶಕ್ತಿಯೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು | ದ್ವಿಮಾತಾ—ಎರಡು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಆಳಿಯುವವನೂ] || ಅಥವಾ
[ದ್ವಿಮಾತಾ—ಅರಣಿರೂಪದ ಎರಡು ಮಾತೃಗಳನ್ನೂ | ತನಯಸ್ಯ—ತನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ಅಗ್ನಿಯ | ಮಜ್ಜನಾ—
ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದವನೂ ಆದ ವಾಯುವು] || ಯಾಭಿಃ—(ನಿಮ್ಮ) ಯಾವ ಒತ್ತಾಸೆಗಳಿಂದ | ತೂರ್ಷು—
ವೇಗಗಾಮಿಗಳ ನಡುವೆ | ತರಣಿಃ—ಆತ್ಯಂತ ವೇಗಗಾಮಿಯಾಗಿ | ವಿಭೂಷತಿ—ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಅತಿಶಯವಾಗಿ
ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, ಅಥವಾ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ; (ಅಲ್ಲದೇ) | ತ್ರಿಮಂತುಃ—(ಪಾಕಯಜ್ಞ,
ಹವಿರ್ಯಜ್ಞ ಮತ್ತು ಸೋಮಯಜ್ಞ) ಈ ಮೂರು ಯಜ್ಞಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದ ಕಕ್ಷೇವಂತನು |
ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ಒತ್ತಾಸೆಗಳಿಂದ | ವಿಚಕ್ಷಣಃ—ವಿಶಿಷ್ಟ ಜ್ಞಾನಯುಕ್ತನಾಗಿ | ಅಭವತ್—ಆದನೋ |
ಅಶ್ವಿನೌ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ತಾಭಿಃ ಊತಿಭಿಃ ಉ—ಆ ಎಲ್ಲಾ ಒತ್ತಾಸೆಗಳೊಡನೆಯೂ
ಕೂಡಿಕೊಂಡು ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ ಸಹ) | ಸು ಆ ಗತಂ—ಆದರದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಸುತ್ತಲೂ ಸಂಚರಿಸುವವನೂ ಮತ್ತು ತನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ಅಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಎರಡು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಅಳಿಯುವವನೂ ಆದ ವಾಯುವು ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ವೇಗಗಾಮಿಗಳ ನಡುವೆ ಅತ್ಯಂತ ವೇಗಗಾಮಿಯಾಗಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, ಅಲ್ಲದೆ, ಯಜ್ಞತ್ರಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದ ಕಕ್ಷೀವಂತನು ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಆ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದನೋ, ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳೇ, ಆ ನಿಮ್ಮ ಸಕಲ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಗೂ ಆದರದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ ||

English Translation

With those aids by which the circumambient (wind,) endowed with the vigour of his son, the measurer of the two worlds (of heaven and earth), and swiftest of the swift, beautifies (all things), and by which (Kakshivat) became learned in the three kinds of sacrifice ; with them come, Aswins, willingly hither.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪರಿಜ್ಞಾ—ಪರಿತಃ ಗಂತಾ—ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ವಾಯುವು. ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸತಕ್ಕ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅನೇಕಕಡೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಪದವು ಈ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅವರ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ವಾಯುವಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಉಚಿತವಾದ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ತನಯಸ್ಯ ಮಜ್ಮನಾ ದ್ವಿಮಾತಾ—ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಸ್ತಂದಸ್ತಾಮಿಗಳು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸಾಯಣರ ಮೊದಲನೆಯ ವಿವರಣೆಯಂತೆ ತನಯಸ್ಯ—ತನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ; ಮಜ್ಮನಾ—ಶಕ್ತಿಯೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು, ದ್ವಿಮಾತಾ—ಎರಡು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಅಳಿಯತಕ್ಕ ವಾಯುವು (ವಿಭೂಷತಿ) ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯ ವಿವರಣೆಯಂತೆ, ದ್ವಿಮಾತಾ—ಅರಣಿರೂಪದ ಎರಡು ಮಾತೃಗಳುಳ್ಳ, ತನಯಸ್ಯ—ತನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ಅಗ್ನಿಯ, ಮಜ್ಮನಾ—ಶಕ್ತಿಯಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ವಾಯುವು (ವಿಭೂಷತಿ) ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತಂದಸ್ತಾಮಿಗಳ ವಿವರಣೆಯಂತೆ—ಯಾಭಿಃ ಅತ್ಯಂತಶೀಘ್ರಾಭಿಃ ಊತಿಭಿಃ ಪರಿಜ್ಞಾ ಸರ್ವತೋಗಾಮೀ ವಾಯುಃ—ಅತ್ಯಂತ ಶೀಘ್ರವಾದ ಎಂದರೆ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಜನಕಾರಿಯಾದ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡಗೂಡಿದವನೂ ಸರ್ವತೋಗಾಮಿಯಾದವನೂ ಆದ ವಾಯುವು ತನಯಸ್ಯ—ಅಪತ್ಯಭೂತಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಿಜಾತಸ್ಯ ಅರ್ಥಾಯ—ತನ್ನ ಪುತ್ರರೂಪರಾದ ಪ್ರಾಣಿಜಾತಗಳಿಗಾಗಿ ; ಮಜ್ಮನಾ—ತನ್ನ ಸ್ಪೃಶಕ್ತಿಯಿಂದ ; ದ್ವಿಮಾತಾ—ದ್ವಯೋಃ ಪ್ರಾಣಿಜಾತಯೋಃ ನಿರ್ಮಾತಾ | ಎರಡುವಿಧವಾದ ಪ್ರಾಣಿಜಾತಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನೂ ಆದವನಾಗಿ ಅಥವಾ ಉತ್ಪಾದಿಕೇ ಪ್ರಕೃತೀ ಮಾತರಾವಿಹೋಚ್ಛೇತೇ | ತೇ ದ್ವೇ ಯಸ್ಯ ಏಕಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಾಂ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಅನ್ಯಾ ದೇವಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಸ ದ್ವಿಮಾತಾ | ಅಥವಾ ಬ್ರಾಹ್ಮೀ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲಳಾದ ಮೂಲಪ್ರಕೃತಿಯೂ ಮತ್ತು ದೇವ, ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲಳಾದ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕಪ್ರಕೃತಿಯೂ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಈ ಎರಡು ಅಂಶಗಳನ್ನೂ ತಾಯಿಯಾಗಿ

ಉಳ್ಳವನೂ, ತೊರ್ಪು ತರಣಿ ವೇಗಗಾಮಿಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತ ವೇಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕವನೂ ಆದ ವಾಯುವು ವಿಭಾಷತಿ—ವಿವಿಧಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ವಿಮಾತಾ—ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಗ್ನಿ ಪರವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಅಗ್ನಿ ಪರವಾದಾಗ ಅರಣಿ-ರೂಪಗಳಾದ ಎರಡು ಜನನಿಯರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನ ನಾದವನ್ನು ಎಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀರೂಪರಾದ ಎರಡು ಜನನಿಯರನ್ನುಳ್ಳವನೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ದ್ವಯೋರ್ಲೋಕಯೋರ್ನಿರ್ಮಾತಾ ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ದ್ವಿಮಾತಾ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಇರುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅಗ್ನಿ ಪರವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ವಿಭುರ್ವಿತ್ವಸ್ಮೈ ಭುವನಾಯ ನೇಧಿರೋ ದ್ವಿಮಾತಾ ಶಯುಃ ಕತಿಥಾ ಚಿದಾಯೇವೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೧-೨)

ದ್ವಿಮಾತಾ ಹೋತಾ ವಿದಥೇಷು ಸಮ್ರಾಳನ್ಯಗ್ರಂ ಚರತಿ ಕ್ಷೇತಿ ಬುಧ್ನಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೫-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿಮಾತಾ ಎಂಬ ಪದವು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅರಣೀ ವಾ ಮಾತೃ-ಸ್ಥಾನೀಯೇ ಯಸ್ಯ ಸ ದ್ವಿಮಾತಾ ಅಥವಾ ದ್ವಯೋರ್ಲೋಕಯೋರ್ನಿರ್ಮಾತಾ | ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ದ್ವಿಬಂಧುಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವೂ ಇದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಸ ದ್ವಿಬಂಧುರ್ವೈತರಣೋ ಯಸ್ಯಾ ಸಬರ್ಭುಂ ಭೇನುಮಸ್ತಂ ದುಹಧ್ಯೈ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೧-೧೭)

ಎಂಬಲ್ಲಿ (ದ್ವಿಮಾತಾ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಂತೆ) ದ್ವಿಬಂಧುಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮೇಲಿನ ವಿನರಣೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದವನ್ನು ಅಗ್ನಿ ಪರವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ ಯಾದ್ದರಿಂದ ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವ ಎರಡನೇ ಅರ್ಥವು ಹೆಚ್ಚು ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರುವುದು.

ತೊರ್ಪು ತರಣಿ—ತರೀತ್ಯೇಷು ಧಾವತ್ಸು ಮಧ್ಯೇ ಅತಿಶಯೇನ ಕರಿತಾ ಶೀಘ್ರಗಾಮೀ ವೇಗಗಾಮಿಗಳ ನಡುವೆ ಅತ್ಯಂತ ವೇಗಗಾಮಿಯಾದ ಎಂದು ವಾಯುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ ವೇಗ ವಾಯುವಿನ ವೇಗವು ಅಧಿಕವಾದುದು ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಥಾ ರೂಪದಲ್ಲಿದೆ.

ದೇವಾ ನೈ ಸೋಮಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋಽಗ್ರಪೇಯೇ ನ ಸಮಸಾದಯನ್ನಹಂ ಪ್ರಥಮಃ ಪಿಬೇಯ-
ಮಹಂ ಪ್ರಥಮಃ ಪಿಬೇಯಮಿತ್ಯೇವಾಕಾಮಯಂತ ತೇ ಸಂಸಾದಯಂತೋಽಬ್ರುವನ್
ಹಂತಾಜಿಮಯಾಮ ಸ ಯೋ ನ ಉಜ್ಜೇಷ್ಯತಿ ಸ ಪ್ರಥಮಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಾಸ್ಯತೀತಿ ತಥೇತಿ
ತ ಆಜಿಮಯುಸ್ತೇಷಾಮಾಜಿಂ ಯತಾನುಭಿಸೃಷ್ಟಾನಾಂ ವಾಯುರ್ಮುಖಂ ಪ್ರಥಮಃ
ಪ್ರತ್ಯಪದ್ಯತಾಥೇಂದ್ರೋಽಥ ಮಿತ್ರಾಪರುಷಾನಥಾತ್ಮಿನೌ ಇತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೨೫)

ಹಿಂದೆ ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾರು ಮೊದಲು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಕ್ರತಿಪತ್ತಿಯುಂಟಾಗಿ ನಾನು ಮೊದಲು ತಾನು ಮೊದಲು ಎಂದು ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರೂ ಆಪೇಕ್ಷಿಸಿದರು

ಆಗ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಓಡುವ ಪಂದ್ಯ ವನ್ನಿಟ್ಟು ಅದರಲ್ಲಿ ಯಾರು ಗೆಲ್ಲುವರೋ ಅವರು ಮೊದಲು ಸೋಮರಸ ವನ್ನು ಪಾನಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು ಎಂಬ ಒಂದು ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಬಂದು ಎಲ್ಲರೂ ಓಡಲುಪಕ್ರಮಿಸಿದಾಗ ವಾಯುವು ಅವರಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದನು ಎಂಬ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ವಾಯುವು ತೂಷುರ್ ತರಣೀ ಎಂಬುದರ ಸತ್ಯಾಂಶ ವನ್ನು ವಿನೂಸಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ವಾಯವೇ ತ್ವಾ ಜುಷ್ಯಂ ಪ್ರೋಕ್ಷಾಮೀತಿ | ವಾಯುರ್ವೈ ದೇವಾನಾಮಾಶಿಷ್ಮೋ ಜವನೇವಾಸ್ಮಿ-
ನ್ಮಧಾತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೧-೨-೨)

ಎಂಬ ನಾಕೃದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆ ವಾಯುವೇ ಸಕಲದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೆಚ್ಚು ವೇಗವುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಅಂಶವನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ತ್ರಿಮಂತುಃ ಯಾಭಿಃ ವಿಚಕ್ಷಣಃ ಅಭವತ್ — ಮೂರು ಯಜ್ಞಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದ ಕಕ್ಷೀವಂತನು ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ಒತ್ತಾಸೆಗಳಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನಯುಕ್ತನಾಗಿ ಆದನೋ (ತಾಭಿಃ ಉತಿಭಿಃ), ಎಂದು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಎಂಬುವನಿಗೆ ಮಾಡಿದ ಸಹಾಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ತ್ರಿಮಂತುಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ತ್ರಯಾಣಾಂ ಮಂತಾ ತ್ರಿವಿಧೇಷು ಪಾಕಯಜ್ಞ ಹವಿರ್ಯಜ್ಞ ಸೋಮಯಜ್ಞೇಷ್ವಾಸಾದಿತಜ್ಞಾನಃ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ | ಪಾಕಯಜ್ಞ, ಹವಿರ್ಯಜ್ಞ ಮತ್ತು ಸೋಮಯಜ್ಞ ಎಂಬ ಈ ಮೂರು ಯಜ್ಞಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದ ಕಕ್ಷೀವಂತನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿಗಳ ಅತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಕಕ್ಷೀವಾನ್ನಾಮರ್ಷಿರತ್ಯಂತಮೂಢೋ ಬಭೂವ | ಸೋಽತೀತಾನಾಗತವ-
ರ್ತಮಾನೇಷು ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ಯಪ್ರಹತಂ ಜ್ಞಾನಮರ್ಥಯಮಾನಃ ಅಶ್ವಿನಾವಿಯಾಜ ತುಷ್ಟಾವ ಚ | ತಸ್ಮೈ ಅಶ್ವಿನೌ ತ್ರಿಕಾಲವಿಷಯಂ ಜ್ಞಾನಂ ಸರ್ವಾರ್ಥವಿಷಯಂ ಚ ದದತುರಿತಿ | ತದೇತತ್ಕಕ್ಷೀವಾನೇವ ವಕ್ಷ್ಯತಿ | ಕಕ್ಷೀವಂತನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯು ಅತ್ಯಂತ ಮೂಢನಾಗಿದ್ದು ಅವನಿಗೆ ಭೂತಭವಿಷ್ಯದ್ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲಗಳ ವ್ಯವಹಾರಗಳ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಬೇಕೆಂಬ ಉತ್ಕಟವಾದ ಇಚ್ಛೆಯುಂಟಾಗಿ ಅವನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಜ್ಞಮಾಡಿದನು ಮತ್ತು ಅವರನ್ನು ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿ ಸಂತೋಷಪಡಿಸಿದನು. ಅದರಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟರಾದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಅವನಿಗೆ ತ್ರಿಕಾಲವಿಷಯಕವಾದುದೂ ಸರ್ವಾರ್ಥವಿಷಯಕವಾದುದೂ ಆದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದರು ಎಂಬ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಮುಂದೆ ಕಕ್ಷೀವಂತನೇ ಹೇಳಿರತಕ್ಕ

ಯುವಂ ನರಾ ಸ್ತುವತೇ ಪಜಿಯಾಯ ಕಕ್ಷೀವತೇ ಅರದತಂ ಪುರಂಧಿಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದುದರಿಂದ ತ್ರಿಮಂತುಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ತ್ರಯಾಣಾಮುತೀತಾನಾಗತವ-
ರ್ತಮಾನಾನಾಂ ಪ್ರಜ್ಞಾ | ಭೂತಭವಿಷ್ಯದ್ವರ್ತಮಾನಕಾಲಗಳ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಎಂದೂ ; ವಿಚಕ್ಷ-
ಣಃ—ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ವಿದ್ವಾನ್ | ಸರ್ವಾರ್ಥಾನಾಂ ಚ ಜ್ಞಾತಾ | ಪಂಡಿತವಚಿನೋ ವಾ ವಿಚಕ್ಷಣಶಬ್ದಃ |
ಪಂಡಿತಶ್ಚಾ ಭವತ್ | ಸರ್ವಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಎಂದರೆ ಪಂಡಿತನು ಎಂದರ್ಥ. ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ಸಹಾಯಗಳಿಂದ

ಕಕ್ಷೀವಂತನನ್ನು ಪಂಡಿತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದಿರೋ ಅದೇ ರಕ್ಷಣಾಸಹಾಯಗಳಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನೂ ಮಾಡಿರಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಪರಿಜ್ಞಾ—ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಧಾತು. ಪರಿಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವಾಗ ಶ್ವನ್ನು ಪ್ತೆನ್—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಸ್ಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ತೂರ್ಷ್—ತ್ಯಾ ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಬಹುಲಂ ಭಂದೇಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ಪ. ಉರಣ್-ಪರಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. **ಹಲಿಚಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಅಥವಾ ತ್ವರ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜ್ವರತ್ವರ ಸ್ತ್ರೀ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಕ್ಕಾ (ಅಕಾರ) ವಕಾರಕ್ಕಾ ಉಠಾದೇಶ. ತೂರ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕಾಚಾದುದರಿಂದ ಸಾವೇಕಾಚೆಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಭೂಷತಿ—ವಿ ಉಪಸರ್ಗ. ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಲೇಟೋಽಡಾಟ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ. ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್ ವಿಕರಣ. ಭೂಷತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಭೂಷ ಅಲಂಕಾರೇ. ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಯಾಭಿಃ ಎಂದು ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ತಿಪ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ತಿಜಾಚೋದಾತ್ತವತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ವಿ) ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಭವತ್—ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಿಚಿಕ್ಷಣಿ—ಚಕ್ಷಿ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ. ಧಾತು. ಅನುದಾತ್ತೇತ್. ಅನುದಾತ್ತೇತೆತ್ವ ಹಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುವೋರನಾಕೌ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಚಿತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಾಭೀ ರೇಭಂ ನಿವೃತಂ ಸಿತಮದ್ಭ್ಯ ಉದ್ವಂದನಮೈರಯತಂ
ಸ್ವದ್ವೃಶೇ ।

ಯಾಭಿಃ ಕಣ್ವಂ ಪ್ರ ಸಿಷಾಸಂತಮಾವತಂ ತಾಭಿರೂ ಷು ಊ-
ತಿಭಿರಶ್ವಿನಾ ಗತಂ ॥ ೫ ॥

ಸದಪಾಠಃ

ಯಾಭಿಃ । ರೇಭಂ । ನಿವೃತಂ । ಸಿತಂ । ಅತ್ ಭ್ಯಃ । ಉತ್ । ವಂದನಂ ।
ವರಯತಂ । ಸ್ವಃ । ದ್ವಶೇ ।

ಯಾಭಿಃ । ಕಣ್ವಂ । ಪ್ರ । ಸಿಷಾಸಂತಂ । ಆವತಂ । ತಾಭಿಃ । ಊಂ ಇತಿ । ಸು ।
ಊತಿಃ ಭಿಃ । ಅಶ್ವಿನಾ । ಆ । ಗತಂ ॥ ೫ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಶ್ವಿನೌ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿಃ ರೇಭಮೇತತ್ಸಂಜ್ಞಮೃಷಿಂ ನಿವೃತಮಸುರೈಃ ಕೂಪೇಽಪ್ಪ
ನಿವಾರಿತಂ ಸಿತಂ ತದೀಯೈಃ ಪಾಶೈರ್ಬದ್ಧಮೇವಂಭೂತಮೃಷಿಮದ್ಭ್ಯಃ ಸಕಾಶಾದುದೈರಯತಂ ಉದ-
ಗಮಯತಂ । ತಥಾ ವಂದನಮೇತತ್ಸಂಜ್ಞಮೃಷಿಂ ಚ ತಥಾಭೂತಮುದೈರಯತಂ । ಕಿಮರ್ಥಂ ।
ಸ್ವರಾದಿತ್ಯಂ ದ್ವಶೇ ಪ್ರಸ್ಥಂ । ಅಪಿ ಚ ಕಣ್ವಮಸುರೈರಂಧಕಾರೇ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತಂ ಸಿಷಾಸಂತಮಾಲೋಕಂ
ಸಂಭಕ್ತುಮಿಚ್ಛಂತಂ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿಃ ಪ್ರಾವತಂ ಪ್ರೇಕರ್ಷಣಾರಕ್ಷತಂ ತಾಭಿರಿತ್ಯಾದಿ ಸಮಾನಂ ॥ ರೇಭಂ ।
ರೇಭ್ಯ ಶಬ್ದೇ । ರೇಭತೇ ಸ್ತೌತಿತಿ ರೇಭಃ । ಪಚಾದ್ಯಚ್ಛ । ನಿವೃತಂ । ವೃಷ್ಣಿ ವೃಷಣೇ । ಅಸ್ಮಾದಂತ-
ರ್ಭಾವಿತಾಣ್ಯರ್ಥಾತ್ಕರ್ಮಣಿ ನಿಷ್ಠಾ । ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ಸಿತಂ । ಪಿಷ್ಠಾ
ಬಂಧನೇ । ಅದ್ಭ್ಯಃ । ಊಡಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ । ವಂದನಂ । ವದಿ ಅಭಿವಾದನ-
ಸ್ತುತಿಯೋಃ । ವಂದತೇ ಸ್ತೌತಿತಿ ವಂದನಃ । ನಂದ್ಯಾದಿಲಕ್ಷಣೋ ಲ್ಯುಃ । ಲಿತ್ಸೇವೇಣ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮನೋ-

ವರ್ಸೋದಾತ್ತೇತ್ಯಂ | ಸ್ವರಿತ್ಯೇತದ್ವಿವಶ್ವಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಚ ಸಾಧಾರಣನಾಮಧೇಯಂ | ತದುಕ್ತಂ ಯಾಸ್ಯೇನ |
ಸ್ವರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ಸು ಅರಣಃ ಸು ಈರಣಃ | ದಿ. ೨-೧೪ | ಇತಿ | ಸ್ವರಾದಿನಿಪಾತಂ | ಪಾ.
೧-೧-೩೭ | ಇತ್ಯೈವ್ಯಯತ್ನಾತ್ಪೂರ್ವೋ ಲುಕ್ | ದೃಶೇ | ದೃಶೇ ವಿಖ್ಯೇ ಚೇತಿ ದೃಶೇ ಸ್ತುತುರ್ಭೇ ಕೇಪ್ರತ್ಯೇ-
ಯಾಂತೋ ನಿಸಾತ್ಯತೇ | ಸಿಷಾಸಂತಂ | ವನ ಪಣ ಸಂಭಕ್ತಾ | ಸನಿ ಸನೀವಂತರ್ಥೇತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಕಲ್ಪನಾ-
ದಿದಭಾವಃ | ಜನಸನಖನಾಂ ಸನ್ನ ಲೋರಿತ್ಯಾತ್ಯಂ | ದ್ವಿರ್ಭಾವೇಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವತ್ಯಂ | ಸಸ್ಯತ ಇತೀತ್ಯಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಶ್ವಿನಾ-- ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳೇ | ಯಾಭಿಃ-- ಯಾವ (ನಿಮ್ಮ) ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ | ನಿವೃತಂ--
(ರಾಕ್ಷಸರಿಂದ ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ) ತಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟವನೂ | ಸಿತಂ-- ಬಂಧಿತನಾದನೂ ಆದ | ರೇಭಂ-- ರೇಭನೆಂಬ ಋಷಿ
ಯನ್ನು | ಅದ್ಭ್ಯಃ-- ನೀರಿನಿಂದ | ಉತ್ ಏರಯತಂ-- ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿದಿರೋ (ಹಾಗೆಯೇ) | ವಂದನಂ--
(ಅದೇ ಕಷ್ಟಕ್ಕೆಸಿದ್ಧ) ವಂದನನನ್ನು | ಸ್ವಃ ದೃಶೇ-- ಆದಿತ್ಯನ ದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ಮತ್ತು (ಭಾವಿಯಿಂದ
ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿದಿರೋ) | ಸಿಷಾಸಂತಂ--(ಅಸುರರು ಅಂಧಕಾರಕ್ಕೆ ತಳ್ಳಿದಾಗ) ಬೆಳಕನ್ನು ನೋಡಬೇಕೆಂದು ಆಸೆ
ಪಟ್ಟ | ಕಣ್ವಂ-- ಕಣ್ವನೆಂಬ ಋಷಿಯನ್ನು | ಯಾಭಿಃ-- ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ | ಪ್ರ ಅವತಂ--
ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸಿದರೋ, | ತಾಭಿಃ ಊತಿಭಿಃ ಉ-- ಆ ಎಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆಯೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು
(ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ) | ಸು ಆ ಗತಂ-- ಆದರದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ರಾಕ್ಷಸರು ಬಂಧಿಸಿ ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ತಳ್ಳಿದಾಗ ರೇಭನೆಂಬಋಷಿಯನ್ನೂ ಮತ್ತು
ವಂದನನೆಂಬ ಋಷಿಯನ್ನೂ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನ ದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿದಿರೋ,
ಮತ್ತು ಅಸುರರು ಅಂಧಕಾರಕ್ಕೆ ತಳ್ಳಿದಾಗ ಬೆಳಕನ್ನು ನೋಡಬೇಕೆಂದು ಆಸೆಪಟ್ಟ ಕಣ್ವನೆಂಬ ಋಷಿಯನ್ನೂ ಯಾವ
ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಕಾಪಾಡಿದಿರೋ, ಆ ನಿಮ್ಮ ಎಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆಯೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ ಆದರ
ದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ.

English Translation

With those aids by which you raised up from the water, Rebha,
who had been cast bound (into a well), and also Vandana (similarly circum-
stanced) to behold the sky ; by which you protected Kanwa, when longing
to see the light ; with them, Aswins, come willingly hither.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ನಿವೃತಂ ಸಿತಂ ರೇಭಂ ಅದ್ಭ್ಯಃ ಉದೈರಯತಂ-- ಅಸುರರಿಂದ ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ತಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟವನೂ, ಪಾಶ
ಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟವನೂ ಆದ ರೇಭನನ್ನು ನೀರಿನಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿದಿರಿ, ಎಂದು ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಇತಿ
ಹಾಸವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು, ಅಶ್ರೀತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲೇ ಸ್ನಾತ್ವಾ ಹೃದಾದುತ್ತೀ
ರ್ಣಂರೇಭಮೃಷಿಂ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಂ ಹೋತುಂ ಸ್ವಾಶ್ರಮಂ ಗಚ್ಛಂತಮಸುರಾ ದದೃಶುಃ | ತೇ ದೇವಾನಾ

ಮಯಂ ಯಷ್ಟಾ ಸ್ತೋತಾ ಚೇತಿ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಸಂಕ್ರುದ್ಧಾಃ ತಂ ತಾಡಯಿತ್ವಾ ಬದ್ಧ್ವಾ ಚ ತಸ್ಮಿನ್ ಹೃದೇ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ಯ ದಶರಾತ್ರಂ ಧಾರಯಾಂಚಕ್ರುರಿತಿ ತದಪಿ ಕಕ್ಷೀವಾನೇವ ವಕ್ಷ್ಯತಿ | ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿ ಹೋತ್ರಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಲು ತನ್ನ ಅಶ್ವಮುಕ್ತೆ ಹೊರಟಿದ್ದ ರೇಭನೆಂಬ ಋಷಿಯನ್ನು ಅವನು ನೋಡಿ ಈತನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಅವನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡತಕ್ಕ ಭಕ್ತನು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಕೋಪಗೊಂಡು ಅವನನ್ನು ಹೊಡೆದು, ಪಾಶಗಳಿಂದ ಅವನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ಅದೇ ಕೊಳದಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ತಳ್ಳಿ ಹತ್ತು ರಾತ್ರಿಗಳಕಾಲ ಅವನನ್ನು ಅಲ್ಲೇ ಬಂಧಿಸಿಟ್ಟರು ಎಂದು ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಈ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಕಕ್ಷೀವಂತನೂ ಸಹ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆಂದು ಅವನಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ದಶ ರಾತ್ರೀರಶಿವೇನಾ ನವ ದ್ಯೂನವನದ್ಧಂ ಶ್ರುತಿತಮಸ್ತ್ವಂ ನ ಸ್ತಃ |

ವಿಪ್ರತಂ ರೇಭಮುದನಿ ಪ್ರವೃತ್ತಮುನ್ನಿನ್ಯಥುಃ ಸೋಮಮಿವ ಸ್ತುವೇಣ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೨೪)

ಅಶ್ವಂ ನ ಗೂಹ್ಯಮಸ್ತಿನಾ ದುರೇವೈರ್ಯುಷಿಂ ನರಾ ವೃಷಣಾ ರೇಭಮಪ್ಸು |

ಸಂ ತಂ ರಿಣೇಭೋ ವಿಪ್ರತಂ ದಂಸೋಭಿರ್ನ ವಾಂ ಜೂರ್ಯಂತಿ ಪೂರ್ವ್ಯಾ ಕೃತಾನಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೭-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಎಂಬ ಋಷಿಯೂ ಸಹ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ಅವರು ರೇಭನಿಗೆ ಮಾಡಿದ ಸಹಾಯವನ್ನೂ, ಅವನನ್ನು ಬಾವಿಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ ಗಾಯಗೊಂಡ ಅವನನ್ನು ತಮ್ಮ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗಳಿಂದ ಗುಣಪಡಿಸಿದುದನ್ನೂ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ಇಂತಹ ಉಪಕಾರಗಳಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಯಾರೂ ಎಂದೂ ಮರೆಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಕಕ್ಷೀವಂತನ ಮಗಳಾದ ಘೋಷಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನಿಯೂ ಸಹ ಇದೇ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು

ಯುವಂ ಹ ರೇಭಂ ವೃಷಣಾ ಗುಹಾ ಹಿತಮುದೈರಯತಂ ಮಮೃವಾಂಸಮಸ್ತಿನಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೯-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾಳೆ.

ವಂದನಂ ಸ್ತಃ ದೃಶೇ—ಅದೇ ಕಷ್ಟಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿದ್ದ ವಂದನನ್ನೂ ಸಹ ಅದಿತ್ಯನ ದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ ದಿರಿ ಎಂದು ಇತಿಹಾಸವಿದೆ. ಇದನ್ನೂ ಸಹ ಸ್ಕಂದಪುರಾಣಗಳು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ತಥಾಪರಮಿತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ವಂದನಋಷಿರ್ಜರಯಾ ಪರೀತಃ ಕೂಪಸಮೀಪೇ ಗಚ್ಛನ್ ಕೂಪೇ ಪಪಾತ | ಸ ತತ್ರ ಸ್ಥೋತ್ರೈನಾ ತುಷ್ಟಾವ | ತಮಸ್ತಿನಾವಾಗತ್ಯೋತ್ತಾರಯಾಂಚಕ್ರುರಿತಿ | ವಾರ್ಧಕ್ಯದಿಂದ ತುಂಬಿದ ವಂದನನೆಂಬ ಋಷಿಯು ಕೂಪಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಕೂಪದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದುಬಿಟ್ಟನು. ಅಲ್ಲಿಂದಲೇ ಅವನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದಾಗ ಅವರು ಅವನನ್ನು ಬಾವಿಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿದರು ಎಂದು ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಇದೇ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಕಕ್ಷೀವಂತನೂ ಮತ್ತು ಅವನ ಪುತ್ರಿಯಾದ ಘೋಷಾ ಎಂಬ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನಿಯೂ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆಂದೂ ಸಹ ಅವರಿಂದ ಸಹಿತಗಳಾದ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ತದ್ವಾಂ ನರಾ ಶಂಸ್ಯಂ ರಾಧ್ಯಂ ಚಾಭಿಷ್ಟಿಮನ್ನಾಸತ್ಯಾ ವರೂಥಂ |

ಯದ್ವಿದ್ವಾಂಸಾ ನಿಧಿಮಿವಾಪಗೂಲ್ಮಮುದ್ಧರ್ಶತಾದೂಸಥುರ್ವಂದನಾಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೧೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ಬಾವಿಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿದುದನ್ನೂ,

ಯುವಂ ವಂದನಂ ನಿರ್ಋತಂ ಜರಣ್ಯಯಾ ರಥಂ ನ ವಸ್ರಾ ಕರಣಾ ಸಮಿನ್ವಥಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೯-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧನಾದ ವಂದನನ್ನು ಪುನಃ ಯುವಕನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ದೀರ್ಘಾಯುವನ್ನು ಕೊಟ್ಟದ್ದನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಸಿಷಾಸಂತಂ ಕಣ್ವಂ ಪ್ರ ಆವತಂ—ಅಸುರರು ಅಂಧಕಾರಕ್ಕೆ ತಳ್ಳಿದಾಗ ಬೆಳಕನ್ನು ನೋಡಬೇಕೆಂದು ಆಸೆಪಟ್ಟ ಕಣ್ವನನ್ನೂ ಸಹ ನಿಮ್ಮ ಸಹಾಯಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿದಿರಿ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಇತಿಹಾಸವಿದೆ. ಅತ್ರಾಪೀತಿ-ಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಕಣ್ವಋಷಿರಂಧೋ ಬಭೂವ | ಸ ಚಕ್ಷುಷ್ವಾಮೋಽಶ್ವಿನೌ ತುಷ್ಪಾವ | ತಸ್ಮೈ ಅಶ್ವಿನೌ ಚಕ್ಷುರ್ದದತುರಿತಿ | ಕಣ್ವಋಷಿಯು ಅಂಧನಾದಾಗ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲು ಅವರು ಅವನಿಗೆ ಕಣ್ವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅಂಧತ್ವವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿದರು ಎಂಬ ಕಥೆಯು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಕಣ್ವನ ಹೆಸರೂ ಕಣ್ವಸಂತತಿಯ ಹೆಸರೂ ಸಹ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೂ ಆಗಿವೆ. ಕಣ್ವನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನೂ ಅವನ ದಿವ್ಯವಾದ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಯಮುಗ್ನಿಂ ಮೇಧ್ಯಾತಿಥಿಃ ಕಣ್ವ ಈಧ ಋತಾದಧಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೬-೧೧)

ಅಗ್ನಿರ್ವಸ್ತೇ ಸುನೀರ್ಯಮುಗ್ನಿಃ ಕಣ್ವಾಯ ಸೌಭಗಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೬-೧೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಣ್ವನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಪಡೆದುದನ್ನೂ,

ಯಾಭಿಃ ಕಣ್ವಮಭಿಷ್ಟಿಭಿಃ ಪ್ರಾವತಂ ಯುವಮಶ್ವಿನಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೪೭-೫)

ಯುವಂ ಕಣ್ವಾಯಾಪಿರಿಷ್ತಾಯ ಚಕ್ಷುಃ ಪ್ರತ್ಯೃಧತ್ತಂ ಸುಷ್ಪತಿಂ ಜುಜುಷಾಣಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೮-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ (ಋ. ಸಂ. ೮-೫-೨೩, ೮-೫-೨೫) ಸಹ ಕಣ್ವನು ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆದುದನ್ನೂ, ಇದೇ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಕಣ್ವಪುತ್ರರೂ ಅವನ ಸಂತತಿಯವರೂ ಸಹ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳ ದ್ರಷ್ಟೃಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಎಂಟನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಇದು ಉಳಿದ ಭಾಗವೆಲ್ಲಾ ಕಾಣ್ವಸಂತತಿಯವರದು ಎಂದೇ ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಆಶ್ವಲಾಯನರು ಈ ಮಂಡಲಕಾರರನ್ನು ಪ್ರಗಾಢರೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಗಾಢರೇ ಕಾಣ್ವವಂಶದವರೂ ಪ್ರಥಮಸೂಕ್ತದ ಕರ್ತರೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಶ್ವಲಾಯನರು ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಗಾಢರೆಂದು ಕರೆದಿರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಕಣ್ವನೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಗಾಢನೂ ಸಹೋದರರೆಂದೂ, ಕಣ್ವಸಹೋದರನಾದ ಪ್ರಗಾಢನು ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದಲೂ ಆತ್ಮಶುದ್ಧಿಯಿಂದಲೂ ಸಹ ಸೂಕ್ತನಿರ್ಮಾತೃವಾಗಲು ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದನೆಂದೂ ಸಹ ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಕಥೆಯಿದೆ.

ಕಣ್ವಶ್ಚೈವ ಪ್ರಗಾಢಶ್ಚ ಘೋರಪುತ್ರೌ ಬಭೂವತುಃ |
 ಗುರುಣಾ ತಾವನುಜ್ಞಾ ತಾವೂಷತುಃ ಸಹಿತೌ ವನೇ ||
 ವಸತೋಸ್ತು ತಯೋಸ್ತತ್ರ ಕಣ್ವಪತ್ನಾಃ ಶಿರಃ ಸ್ಪೃಶತ್ |
 ಕೃತ್ವಾ ಕನೀಯಾನ್ಕಣ್ವಸ್ಯ ಉತ್ಸಂಗೇ ನಾನ್ವಬುಧ್ಯತ ||
 ಶಪ್ತುಕಾಮಸ್ತು ತಂ ಕಣ್ವಃ ಕ್ರುದ್ಧಃ ಪಾಪಾಭಿಶಂಕಯಾ |
 ಬೋಧಯಾಮಾಸ ಪಾದೇನ ದಿಧಕ್ಷನ್ನಿವ ತೇಜಸಾ ||
 ವಿದಿತ್ವಾ ತಸ್ಯ ತಂ ಭಾವಂ ಪ್ರಗಾಢಃ ಪ್ರಾಂಜಲಿಸ್ಥಿತಃ |
 ಮಾತೃತ್ವೇ ಚ ಪಿತೃತ್ವೇ ಚ ವರಯಾಮಾಸ ತಾವುಭಾ ||
 ಸ ಘಾರೋ ನಾಥ ಕಾಣ್ವೋ ನಾ ವಂಶಜೈರ್ಬಹುಭಿಃ ಸಹ |
 ದದರ್ಶಾನ್ಯೈಶ್ಚ ಸಹಿತ ಋಷಿಮಂಡಲಮಷ್ಟಮಂ |

(ಬೃ. ದೇ. ೬-೨೫ ರಿಂದ ೩೯)

ಕಣ್ವ ಮತ್ತು ಪ್ರಗಾಢರಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ಘೋರನ ಪುತ್ರರು. ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಗುರುವಿನ ಅನುಜ್ಞೆಯಿಂದ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ನಾಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಒಂದುಸಲ ತಮ್ಮನಾದ ಪ್ರಗಾಢನು ಕಣ್ವನ ಪತ್ನಿಯ ತೊಡೆಯಮೇಲೆ ತಲೆಯನ್ನಿಟ್ಟು ಮಲಗಿ ನಿದ್ರೆಮಾಡುತ್ತಾ ಎಚ್ಚರಗೊಳ್ಳಲೇ ಇಲ್ಲ. ಕಣ್ವನು ಇದನ್ನು ನೋಡಿ ಅನುಮಾನಪಟ್ಟು ಅವನನ್ನು ಶಪಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಅವನನ್ನು ಕಾಲಿನಲ್ಲಿ ಮೆಟ್ಟಿ ಎಬ್ಬಿಸಿ ತನ್ನ ಕ್ರೋಧಾಗ್ನಿಯಿಂದ ದಹಿಸಿಬಿಡುವಂತೆ ನೋಡಿದನು. ಪ್ರಗಾಢನು ಅಣ್ವನ ಉದ್ದಿಶ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದು ಕೈಜೋಡಿಸಿ ಅವರನ್ನು ತಾನು ಮಾತಾಪಿತೃಗಳೆಂದು ತಿಳಿದಿರುವನೆಂದೂ ಅದರಂತೆಯೇ ತನ್ನನ್ನು ಪುತ್ರನಂತೆ ಕಾಣಬೇಕೆಂದೂ ವಿನಯದಿಂದ ಬೇಡಿಕೊಂಡನು. ಈ ವಿಧವಾದ ಆತ್ಮಶುದ್ಧಿಯಿಂದ ಎಂಟನೆಯ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತಗಳ ದರ್ಶನವನ್ನು ಪಡೆದು ಕಾಣ್ವಸಂತತಿಯ ಇತರ ಋಷಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಎಂಟನೆಯ ಮಂಡಲದ ನಿರ್ಮಾತೃವಾದನೆಂದು ಕಥೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಕಣ್ವನ ಮತ್ತು ಕಾಣ್ವಸಂತತಿಯ ಪ್ರಭಾವದ ವರ್ಣನೆಯಾಗಿದೆ. ಕಣ್ವನ ಮಹಿಮೆಯ ಅಧಿಕೃತವನ್ನು

ಸ ಇದಗ್ನಿಃ ಕಣ್ವತಮಃ ಕಣ್ವಸಖಾರ್ಯಃ ಪರಸ್ಯಾಂತರಸ್ಯ ತರುಷಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೫-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಕಣ್ವನು ಅಗ್ನಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಸಖನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಇದೇ ರೀತಿ ವಾಜಸನೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ, (೧೬-೭೪), ಸಂಚವಿಂಶಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (೮-೨೨), ಕೌಷೀತಕೀ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (೨೮-೮) ಸಹ ಕಣ್ವನ ಮಹಿಮೆಯು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಸಹ,

ಚಿತ್ರಾಮಾಹಂ ವೃಣೇ ಸುಮತಿಂ ವಿಶ್ವಜನ್ಯಾಂ ಯಾಮಸ್ಯ ಕಣ್ವೋ ಅದುಹತ್ಪ್ರಸೀನಾಂ ಸಹಸ್ರ
 ಧಾರಾಂ ಪಯಸಾ ಮಹೀಂ ಗಾಮಿತಿ ಕಣ್ವೋ ಹೈನಾಂ ದದರ್ಶ ಸಾ ಹಾಸ್ಮೈ ಸಹಸ್ರಧಾರಾ
 ಸರ್ವಾ ನ್ನಾಮಾನ್ತು ದುಹೇ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೨-೩-೩೮)

ಸಹಸ್ರಧಾರೆಗಳುಳ್ಳದ್ದೂ ಸಕಲರಿಗೂ ಹರ್ಷದಾಯಕವಾದದ್ದೂ, ಪೂಜ್ಯವಾದದ್ದೂ ಆದ ಗೋವನ್ನು ಕಣ್ವನು ದರ್ಶನಮಾಡಿದುದೂ, ಅದನ್ನು ಕರೆದಾಗ ಇವನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸುರಿಸಿದುದೂ ಸಹ ವಾಜಸನೇಯ ಸಂಹಿತೆ

ಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದೆ. ಇಂತಹ ಪ್ರಭಾವವುಳ್ಳ ಕಣ್ವಿನಿಗೆ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿ ಅಂತಹ ರಕ್ಷಣೆಯು ತನುಗೂ ದೊರಕಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ರೇಭಮ್—ರೇಭ್ಯ ಶಬ್ದೇ. ಧಾತು. ರೇಭತೇ ಸ್ತೌತಿ ಇತಿ ರೇಭಃ ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ನಂದಿಗ್ರಹಪ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ನಿವೃತಮ್—ನೃಜ್ ವರಣೇ ಧಾತು. ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣಿ ಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಗತಿರನಂತರಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಿತಮ್—ಷಿಜ್ ಬಂಧನೇ ಧಾತು. ನಿಷ್ಠಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ

ಅಭ್ಯೈಃ—ಅಪ್ಶಬ್ದ. ಭ್ಯಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಪೋಭಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ. **ಊಡಿದಂಪದಾದಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಂದನಮ್—ವದಿ ಅಭಿವಾದನಸ್ತುತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ವಂದತೇ ಸ್ತೌತಿ ಇತಿ ವಂದನಃ. ನಂದ್ಯಾದಿ ಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯ. **ಯುವೋರನಾಕೌ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಿತ್ತಾದುದ ರಿಂದ ಲಿತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸ್ವಃ—ಸ್ವರ್ ಎಂಬುದು ಆಕಾಶಕ್ಕೂ ಆದಿತ್ಯನಿಗೂ (ಸೂರ್ಯ) ಸಾಧಾರಣವಾದ ಹೆಸರು. ಇದನ್ನು ಯಾಸ್ಕರೂ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಸ್ವರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ಸು ಅರಣಃ ಸು ಈರಣಃ (ನಿರು ೨-೧೪) ಇತಿ. **ಸ್ವರಾದಿ ನಿಸಾತಮವ್ಯಯಮ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಾ-
ದಾಪ್ಸುಸುಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪಿಗೆ ಲುಕ್. **ನೃಜಸ್ವರೌ ಸ್ವರಿತೌ**—(ಫಿ. ಸೂ. ೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೃಶೇ—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. **ದೃಶೇ ವಿಖ್ಯೇಚಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಮನರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಸಾತವಾಗಿದೆ. **ಕೃನ್ವೇಜಂತಃ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಜಂತವಾದುದರಿಂದ

ಸಿಷಾಸಂತಮ್—ನನ ಪಣ ಸಂಭಕ್ತೌ. ಧಾತು. ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸನೀವಂತರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪೯) ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಜನಸನಖನಾಂ ಸನ್ಯುಲೋಃ ೬-೪-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸನ್ಯಜೋಃ—(ಪಾ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಹ್ರಸ್ವ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಸನ್ಯತೇಃ—(ಪಾ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಸನ್ನಂತದ ಮೇಲೆ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ—(ಪಾ. ೧ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅವತಮ್—ಅನ ರಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ಲಜ್ಜಾಮಧ್ಯಮವುರುಷ ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

—:೦:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಾಭಿರಂತಕಂ ಜಸಮಾನಮಾರಣೇ ಭುಜ್ಯಂ ಯಾಭಿ
ಜಿಜಿನ್ನಧುಃ |

ಯಾಭಿಃ ಕರ್ಕಂಧುಂ ವಯ್ಯಂ ಚ ಜಿನ್ನಧಸ್ತಾಭಿಃ
ಊತಿಭಿರತ್ತಿನಾ ಗತಂ || ೬ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಯಾಭಿಃ | ಅಂತಕಂ | ಜಸಮಾನಂ | ಆಽ ಅರಣೇ | ಭುಜ್ಯಂ | ಯ
ಥಿಽ ಭಿಃ | ಜಿಜಿನ್ನಧುಃ |

ಯಾಭಿಃ | ಕರ್ಕಂಧುಂ | ವಯ್ಯಂ | ಚ | ಜಿನ್ನಧಃ | ತಾಭಿಃ | ಊಂ
ಊತಿಽ ಭಿಃ | ಅತ್ತಿನಾ | ಆ | ಗತಂ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅರಣ್ಯಗಾಧಂ ಕೂಪಾದಿ | ತತ್ರಾಸುರೈಃ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತಂ ಜಸಮಾನಂ ತೈರ್ಹಿಂಸ್ಯಮಾನಮಂತಕಂ
ಶತ್ರುಣಾಮಂತಕರಮೇತತ್ಸಂಜ್ಞಂ ರಾಜರ್ಷಿಂ ಹೇ ಅಶ್ವಿನೌ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿರವಥಃ ರಕ್ಷಥಃ | ತಥಾ
ಭುಜ್ಯಂ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪಾಲಕಮೇತತ್ಸಂಜ್ಞಂ ಸಮುದ್ರಮಥ್ಯೇ ನಿಮಗ್ನಂ ತುಗ್ರ್ಯಂ ತುಗ್ರಸ್ಯ ಪುತ್ರಂ
ರಾಜರ್ಷಿಂ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿಃ ರಕ್ಷಣಹೇತುಭೂತಾಭಿರವ್ಯಥಿಭಿರ್ವ್ಯಥಾರಹಿತಾಭಿರ್ನಾಭಿರ್ಜಿಜ್ಞಃ |
ಯುನಾಮತರ್ಪಯತಂ | ಏತಚ್ಚ ನುಂತ್ರಾಂತರೇ ತುಗ್ರೋ ಹ ಭುಜ್ಯಮಶ್ವಿನೋದಮೇಘೇ | ಋ.
೧-೧೧೬-೩ | ಇತ್ಯಾದಿಕೇ ವಿಸ್ತಷ್ಟಯಿಷ್ಯತೇ | ಅಸಿ ಚ ಕರ್ಕಂಧುಂ ವಯ್ಯಂ ಚೈತತ್ಸಂಜ್ಞಾ ಕೌ ಚಾಸುರೈಃ
ಪೀಡ್ಯಮಾನೌ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿರ್ಜಿಜ್ಞಃ ಪ್ರೀಣಯಥಃ | ಗತಮನ್ಮತ್ || ಜಸಮಾನಂ | ಜಸ ಹಿಂಸಾ-
ಯಾಂ | ಯಕಿ ಸ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಪ್ | ಅರಣೇ | ಅರ್ಜಪೂರ್ವಾದರ್ತೇಲ್ಯುಟ್ | ಜಿಜಿನ್ನಥಃ |
ಜಿವಿಃ ಪ್ರೀಣನಾರ್ಥಃ | ಅಖ್ಯಥುಸಿ ರೂಪಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಶ್ವಿನೌ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, | ಅರಣೇ—ಅಗಾಧವಾದ ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ (ಎಸೆಯಲ್ಪಟ್ಟು) |
ಜಸಮಾನಂ—(ಅಸುರರಿಂದ) ಹಿಂಸಿತನಾಗುತ್ತಿದ್ದ | ಅಂತಕಂ—ಅಂತಕನೆಂಬ ರಾಜರ್ಷಿಯನ್ನು | ಯಾಭಿಃ—
ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ (ರಕ್ಷಿಸಿದರೋ) | ಭುಜ್ಯಂ—ಭುಜ್ಯನೆಂಬ ರಾಜರ್ಷಿಯನ್ನು | ಅವ್ಯಥಿಭಿಃ—ಶೋಧರೆ
ಕೊಡದಿರುವ | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ (ನೌಕೆಗಳಿಂದ) | ಜಿಜಿನ್ನಥಃ—ರಕ್ಷಿಸಿದರೋ | (ಮತ್ತು)
ಕರ್ಕಂಧುಂ—ಕರ್ಕಂಧುವನ್ನೂ | ವಯ್ಯಂ ಚ—ವಯ್ಯನನ್ನೂ | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ |
ಜಿನ್ನಥಃ—(ಅಸುರ ಪೀಡೆಯಿಂದ) ರಕ್ಷಿಸಿದರೋ | ತಾಭಿಃ ಊತಿಭಿಃ ಉ—ಆ ಎಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿ
ಕೊಂಡು (ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ) | ಸು ಆ ಗತಂ—ಆದರದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ. |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಅಗಾಧವಾದ ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ಎಸೆಯಲ್ಪಟ್ಟು ಅಸುರರಿಂದ ಹಿಂಸಿತನಾಗುತ್ತಿದ್ದ
ಅಂತಕನೆಂಬ ರಾಜರ್ಷಿಯನ್ನು ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿದರೋ ; ಭುಜ್ಯನೆಂಬ ರಾಜರ್ಷಿಯನ್ನು ಅಹಿಂಸಕಗಳಾದ
ಯಾವ ರಕ್ಷಣಾನ್ೌಕೆಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿದರೋ, ಮತ್ತು ಕರ್ಕಂಧುವನ್ನೂ ವಯ್ಯನನ್ನೂ ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಅಸುರ
ಪೀಡೆಯಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿದರೋ ಆ ಎಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ ಆದರದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ.

English Translation

With those aids by which you rescued Antaka, (when cast into) a deep
(pool), and about to be destroyed ; by which, inflicting no distress, you
preserved Bhujyu, and by which you relieved Karkandhu and Vayya ; with
them, Aswins, come, willingly hither.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಯಾಭಿಃ ಜಸಮಾನಂ ಅಂತಕಂ (ಅನಥಃ)—ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಅಂತಕನೆಂಬ ರಾಜರ್ಷಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದರೋ ಎಂದು ಅಂತಕನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ-
ಅರಣಂ ಅಗಾಧಂ ಕೂಪಾದಿ | ತತ್ರಾಸುರೈಃ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತಂ | ಜಸಮಾನಂ ತೈರ್ಹಿಂಸ್ಯಮಾನಂ | ಅಂತಕಂ ಶತ್ರುಣಾಮಂತಕರಂ ಏತತ್ಸಂಜ್ಞಂ ರಾಜರ್ಷಿಂ ಅನಥಃ | ಅಗಾಧವಾದ ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ತಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟವನೂ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಹಿಂಸಿತನಾದವನೂ ಆದ ಅಂತಕನೆಂಬ ರಾಜರ್ಷಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದರೆಂದಿದೆ. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂತಕೋ ನಾಮ ರಾಜಾ ನದ್ಯಾಃ ಸ್ತೋತಸಿ ತಪಶ್ಚಚಾರ | ವೃಷ್ಟ್ಯಾ ಪ್ರವೃದ್ಧಜಲಾ ನದ್ಯುವಾಹ | ಸ ಉಹ್ಯಮಾನಸ್ತಪಃಕ್ಷಾಮತಯಾ ಬಾಹುಭ್ಯಾಂ ತಾಂ ನದೀಂ ತರಿತುಮಶಕ್ನುವನ್ ಮೃತಕಲ್ಪೋಽಶ್ವಿನೌ ದಧೌ | ತಂ ಧ್ಯಾತಮಾತ್ರಾವೇವಾಶ್ವಿನೌ ಅದ್ಭ್ಯ ಉತ್ತಾರಯಾಂಚಿಕ್ರತುರಿತಿ | ಅಂತಕನೆಂಬ ರಾಜನು ನದಿಯ ಪ್ರವಾಹದ ಮಧ್ಯೆ ನಿಂತು ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಆಗ ಮಳೆಯು ಬಂದು ಪ್ರವಾಹವು ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಇವನನ್ನು ಕೊಚ್ಚಿಕೊಂಡುಹೋಯಿತು. ತಪಶ್ಚರಣೆಯಿಂದ ದೇಹವು ಕೃಶವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವನು ನದಿಯ ವೇಗವಾದ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ದಾಟಲಸಮರ್ಥನಾದನು | ಆಗ ಶ್ರವದಿಂದ ಮೃತಕಲ್ಪನಾಗಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿದನು. ಒಡನೆಯೇ ಅವರು ಬಂದು ಇವನನ್ನು ನದಿಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿದರು ಎಂದಿದೆ.

ಜಸಮಾನಂ—ಹಿಂಸಾರ್ಥಕವಾದ ಜಸು ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ ಸಾಯಣರೂ, ಜಸು ಮೋಕ್ಷಣೀಸ್ಯತ್ರ | ಇಹ ತು ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ನಿಮಜ್ಜನಾರ್ಥಃ | ನಿಮಜ್ಜಂತಂ | ಜಸ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೋಕ್ಷವೆಂದರ್ಥವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ನಿಮಜ್ಜನ ಎಂದರೆ ಮುಳುಗುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿದ್ದ ಅಥವಾ ಮುಳುಗಿಹೋಗುತ್ತಿದ್ದ ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಜಸು, ತಾಡನೇ ; ಜಸು-ಮೋಕ್ಷಣೇ ಎಂಬ ಎರಡು ಧಾತುಗಳೂ ಇರುವುದಾದರೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ನಿಮಜ್ಜನವೆಂಬುದು ಸರಂಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂಸೆಯೆಂಬುದು ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪರಿತಾಪ ಹಿಂಸೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ ಕ್ಷಯಿಸು, ಆಯಾಸಪಡು, ಹಸಿವಿನಿಂದ ಹಿಂಸೆಪಡು ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲೇ ಜಸ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಪದಗಳು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗದಲ್ಲಿವೆ ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಶಯೇವೇ ಚಿನ್ನಾಸತ್ಯಾ ಶಚೀಭಿರ್ಜಸುರಯೇ ಸ್ತುರೈಃ ಪಿಸ್ಯಥುರ್ಗಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೨೨)

ವೃಕಾಯ ಚಿಜ್ಜಸಮಾನಾಯ ಶಕ್ತಮುತ ಶ್ರುತಂ ಶಯೇವೇ ಹೂಯಮಾನಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೬೮-೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರಾಂತಾಯ, ಉಪೇಕ್ಷೇಣಮಾಣಾಯ ಎಂದರೆ ಬಳಲಿದ, ಆಯಾಸಗೊಂಡ, ಹಿಂಸಿತನಾದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಹಿಂಸಿತನಾದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆರಣೇ—ಆರಣಶಬ್ದೋತ್ರ ಅಗಾಧವಚನಃ | ಅತ್ಯಂತ ಆಳವಾದ ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ಸ್ತಂಭಸ್ವಾಮಿಗಳು ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಆರಣಶಬ್ದವನ್ನು ಸಂಯೋಗಿಸಿರುವ,

ಯೋ ಗಾಧೇಷು ಯೆ ಆರಣೇಷು ಹವ್ಯೋ ವಾಜೇಷ್ವಸ್ತಿ ಹವ್ಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೭೦-೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಉಪಹರಿಸಿ ಅದರಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಗಾಧವೆಂದರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅಗಾಧವಾದ ಪ್ರವಾಹದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿಬಿದ್ದ ಅಂತಕನೆಂದು ಸ್ತಂಭರೂ, ಅಗಾಧವಾದ ಕೂಪದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿದ್ದವನನ್ನು ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿ, ಅಂತಹ ಕಷ್ಟಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿಬಿದ್ದ ಅಂತಕನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದಂತೆ ನಮ್ಮನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸಿ ಎಂದರ್ಥವೆಂದಿದ್ದಾರೆ.

ಭುಜ್ಯಂ ಯಾಭಿಃ ಜಿಜಿನ್ವಥುಃ—ಭುಜ್ಯವೆಂಬುವನೂ ಒಬ್ಬ ರಾಜನು. ಅವನ ಕಥೆಯನ್ನು ಸ್ತಂಭ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಈರಿತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ತತ್ರಾಪರಮಿತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಭುಜ್ಯಂ ನಾಮ ರಾಜಾನಂ ಸಮುದ್ರಮಧ್ಯೇ ವಿಸನ್ನನಾಂ ಸಖಾಯಃ ತತ್ಯಜುರಿತಿ | ತದೇತದ್ವಸಿಷ್ಠೋ ವಕ್ಷ್ಯತಿ |

ಉತ ತ್ಯಂ ಭುಜ್ಯಮುತ್ಪಿನಾ ಸಖಾಯೋ ಮಧ್ಯೇ ಜಹುದುರೇವಾಸಃ ಸಮುದ್ರೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೬೮-೭)

ಇತಿ ಸ ಸಖಿಭಿಃ ತ್ಯಕ್ತೋತ್ಪಿನಾ ತುಷ್ಟಾವ | ತಮುತ್ಪಿನಾವಾಗತ್ಯ ನೌಭೀ ರಥೈರತ್ಪೈರುತ್ತಾರಿತವಂತಾವಿತ್ಸಿ ತದೇತತ್ತ್ವೇವಾನ್ ವಕ್ಷ್ಯತಿ | ಭುಜ್ಯವೆಂಬ ಒಬ್ಬ ದೊರೆಯು ಸಮುದ್ರದ ಮೇಲೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅರ್ಧ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಅವನ ನಾವೆಯು ಕೆಟ್ಟುಹೋಯಿತು. ಆಗ ಅವನ ಸ್ನೇಹಿತರು ಅವನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡದೇ ಕೈಬಿಟ್ಟರು ಸಖಿಗಳಿಂದ ತ್ಯಕ್ತನಾದ ಭುಜ್ಯನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ಅವರು ಬಂದು ನೌಕಾ ಸಹಾಯದಿಂದಲೂ, ರಥ ಮತ್ತು ಕುದುರೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದಲೂ ಅವನನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿದರು ಎಂದು ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ ವಸಿಷ್ಠ ಮತ್ತು ಕಕ್ಷೀನಂತ ಇವರು ಈ ಕಥೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿರುವ ಋಕ್ವುಗಳನ್ನು ಉಪಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷೀನಂತನು ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಕಾರ,

ತುಗ್ರೋ ಹ ಭುಜ್ಯಮುತ್ಪಿನೋದಮೇಘೇ ರಯಿಂ ನ ಕಶ್ಚಿನ್ಮಮೌ ಅನಾಹಾಃ |

ತಮೂಹಥುರ್ನೌಭೀರಾತ್ಮನ್ವತೀಭಿರಂತರಿಕ್ಷಪ್ರದ್ವಿರಪೋದಕಾಭಿಃ ||

ತಿಸ್ರಃ ಕ್ಷಸಸ್ತ್ರೀರಹಾತಿವ್ರಜದ್ವಿರ್ನಾಸತ್ಯಾ ಭುಜ್ಯಮೂಹಥುಃ ಪತಂಗೈಃ |

ಸಮುದ್ರಸ್ಯ ಧನ್ವನ್ನಾದ್ರಸ್ಯ ಸಾರೇ ತ್ರಿಭೀ ರಥೈಃ ಶತಪದ್ವಿಃ ಪಳಶೈಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೩ ರಿಂದ ೪)

ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯನಾದ ತುಗ್ರನೆಂಬ ರಾಜರ್ಷಿಯು ತನ್ನ ಮಗನಾದ ಭುಜ್ಯವನ್ನು ದ್ವೀಪಾಂತರಗಳಿಂದ ತೊಂದರೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ ತನ್ನ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕಳುಹಿಸಿದನು. ಆಗ ಆ ನೌಕೆಯು ಸಮುದ್ರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುರಿಯಿತು ಎಂದೂ ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಮಾಡಿದ ಸಹಾಯವನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೨-೫ ರಿಂದ ೭ ; ೧-೧೧೮-೬ ; ೧-೧೧೯-೪ ; ೧-೧೫೮-೩ ; ೬-೬೨-೬ ; ೭-೬೯-೭ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಋಕ್ವುಗಳಲ್ಲಿ ಭುಜ್ಯವಿನ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅಂತಹ ಕಷ್ಟಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಮಾಡಿದ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. (ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನ ಸಮಕಾಲೀನನೂ ಲಾಹ್ಯಾಯನ ವಂಶೋತ್ಪನ್ನನಾದವನೂ ಆದ ಭುಜ್ಯವೆಂಬ ಗುರುವಿನ ಹೆಸರೂ ಸಹ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇವನು ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿರಬೇಕು.)

ಕರ್ಕಂಧುಂ ವಯ್ಯಂ ಚ—ಕರ್ಕಂಧುಃ ವಯ್ಯಶ್ಚ ರಾಜರ್ಷೀ ಅತಿಹ್ವಾತ್ರೈ ತಪಸ್ತಪ್ಯಮಾನೌ ಯದ್ವಚ್ಛಯಾ ಪರೈಃ ತಂತಾವಶ್ಚಿನೌ ದದ್ಯಶಪುಃ | ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಚ ತಾವಮೃತೇನಾಪ್ಯಾಯಯಾಂಚಕ್ರ-
ತುರಿತಿ | ತದೇತದಿಹೋಚ್ಯತೇ | ಯಾಭಿಶ್ಚೋತಿಭಿರ್ಗತ್ವಾ ಕರ್ಕಂಧುಂ ವಯ್ಯಂ ಚ ಜಿನ್ನಥಃ ಅಮೃತೇನ
ತರ್ಪಿತವಂತೌ ಸ್ಥಃ ಅಸ್ಮಾನಸಿ ಪ್ರತಿ ತಾಭಿಃ | ರಾಜರ್ಷಿಗಳಾದ ಕರ್ಕಂಧು ಮತ್ತು ವಯ್ಯ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಸಹ
ಅತ್ಯಂತ ಕಾರ್ಶ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅವರನ್ನು ಅಶ್ವಿನೀ
ದೇವತೆಗಳು ಆಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ನೋಡಿದರು. ಅನಂತರ ಅವರಿಗೆ ಅಮೃತದಾನದಿಂದ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದರು
ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಕರ್ಕಂಧುವಿನ ವಿಷಯವು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಲ್ಲದೆ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಇನ್ನೆಲ್ಲಾ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಆದರೆ
ವಯ್ಯನು ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಬಲೂ ಸಹ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆದ
ಅಂಶವನ್ನು ಇತರಕಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ತ್ವಮಾವಿಥ ನರೈಃ ತುರ್ವಶಂ ಯದುಂ ತ್ವಂ ತುರ್ವೀತಿಂ ವಯ್ಯಂ ಶತಕ್ರತೋ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೪-೬)

ಅರಮಯಃ ಸರಪಸಸ್ತರಾಯ ಕಂ ತುರ್ವೀತಯೇ ಚ ವಯ್ಯಾಯ ಚ ಸ್ತುತಿಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೩-೧೨)

ತ್ವಂ ಮಹೀಮವನಿಂ ವಿಶ್ವಧೇನಾಂ ತುರ್ವೀತಯೇ ವಯ್ಯಾಯ ಹ್ವರಂತೀಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೯-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವಯ್ಯನ ವಿಷಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಋ. ಸಂ ೧-೫೪-೬ ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ
ವಯ್ಯಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ವಯ್ಯಕುಲಜಂ ತುರ್ವೀತಿನಾಮಾನಂ ರಾಜಾನಂ | ವಯ್ಯಕುಲೋತ್ಪನ್ನ
ನಾದ ತುರ್ವೀತಿಯೆಂಬ ದೊರೆಯನ್ನು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಎಂದರೆ ವಯ್ಯನೂ ಅವನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ
ಇತರ ರಾಜರ್ಷಿಗಳೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧರೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಜಸಮಾನಮ್—ಜಸು ಹಿಂಸಾಯಾಮ್. ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ.
ಯಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಬರುತ್ತದೆ.
ಆನೇಮುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಕಾಗಮ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ
ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ತಾಸ್ಯನುದಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಪ್
ಪಿತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಆಗ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಆರಣೇ—ಋ ಗತೌ ಧಾತು. ಆರ್ ಪೂರ್ವವಾಗಿರುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುಮೋರ-
ನಾಕೌ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ರಸರ
ವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ರೇಫವಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಲಿತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೯-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಭುಜ್ಯಮ್—ಭುಜ ವಾಲನಾಭ್ಯವಹಾರಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕಕ್ಯು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ
ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಜಿಜಿನ್ಸೆಭುಃ—ಜಿವಿ ಪ್ರೀಣನೇ ಧಾತು. ಇದಿತೋನುಮ್‌ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ
ಲಿಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಹೆರಸ್ಮೈಸದಾನಾಂ— (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಥುಸಾದೇಶ.
ಲಿಣ್ಮಿತ್ತನಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಯದ್ವೈತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬)
ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಾಭಿಃ ಶುಚಂತಿಂ ಧನಸಾಂ ಸುಷಂಸದಂ ತಸ್ತಂ ಘರ್ಮನೋ-
ಮ್ಯಾವಂತಮತ್ರಯೇ |

ಯಾಭಿಃ ಪೃಶ್ನಿಗುಂ ಪುರುಕುತ್ಸನಾವತಂ ತಾಭಿರೂ ಸು ಊ-
ತಿಭಿರಶ್ಶಿನಾ ಗತಂ || ೭ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಯಾಭಿಃ | ಶುಚಂತಿಂ | ಧನಸಾಂ | ಸುಸಂಸದಂ | ತಸ್ತಂ | ಘರ್ಮಂ |
ಓಮ್ಯಾವಂತಂ | ಅತ್ರಯೇ |

ಯಾಭಿಃ | ಪೃಶ್ನಿಗುಂ | ಪುರುಕುತ್ಸಂ | ಆನತಂ | ತಾಭಿಃ | ಊಂ ಇತಿ |

ಸು | ಊತಿಭಿಃ | ಅಶ್ಶಿನಾ | ಆ | ಗತಂ || ೭ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಶ್ಶಿನಾ ಧನಸಾಂ ಧನಸ್ಯ ಸಂಭಕ್ತಾರಂ ಶುಚಂತಿಮೇತನ್ನಾಮಾನಂ ಸುಷಂಸದಂ |
ಸಂಸೀದಂತ್ಯಸ್ಥಿನ್ನಿತಿ ಸಂಸದ್ಗೃಹಂ | ಶೋಭನಸಂಸದಂ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿರಕುರುತಂ | ತಥಾತ್ರಯೇ ಯಾಭಿ-

ಶ್ಲೋಕಿಭಿಸ್ತಪ್ತಂ ಪ್ರವೃಂಜನೇನ ಸಂತಪ್ತಂ ಘರ್ವಂ ಮಹಾವೀರನೋಮ್ಯಾವಂತಂ ಸುಖಯುಕ್ತಂ
 ಸುಖೇನ ಸ್ಪೃಷ್ಟಂ ಶಕ್ಯಮಕುರುತಂ | ಯದ್ವಾ | ಶತದ್ವಾರೇ ಯಂತ್ರಗೃಹೇಽಸುರೈಃ ಪೀಡ್ಯಮಾನಾಯ
 ಘರ್ವಂ ದೀಪ್ತಂ ಪೀಡಾಸಾಧನಮಗ್ನಿಂ ತಪ್ತಂ ತಾಪಕಾರಿಣಿನೋಮ್ಯಾವಂತಂ ಸುಖವಂತಮಕುರುತಂ |
 ಯಥಾಸ್ಥೈ ಸುಖಂ ಭವತಿ ತಥಾ ಹಿಮೇನೋದಕೇನ ತನುಗ್ನಿಮನಾರಯೇಥಾಂ | ಯಾಸ್ಥಪಕ್ಷೇ
 ತ್ವತ್ರಯೇ ಹವಿಷಾಮತ್ರೇಽಗ್ನಯೇ ಹವಿರುತ್ಪತ್ತ್ಯರ್ಥಂ ಸೂರ್ಯಕಿರಣಸಂತಪ್ತಂ ಘರ್ವಂ ನೈದಾಘ-
 ಮಹರೋಮ್ಯಾವಂತಂ ತೃಪ್ತಿಹೇತುವೃಷ್ಟ್ಯದಕೋಪೇತಂ ಕೃತವಂತಾನಿತಿ ಯೋಜ್ಯಂ | ಅಪಿ ಚ
 ಯಾಭಿರೂತಿಭಿಃ ಪೃಶ್ನಿಗುಂ ಪುರುಕುತ್ಸಂ ಚಾವತಂ ಅರಕ್ಷತಂ | ತಾಭಿಃ ಸರ್ವಾಭಿರೂತಿಭಿರಸ್ಮಾನಾಗ-
 ಚ್ಛತಂ || ಶುಚಂತಿಂ | ಶುಚಿ ದೀಪ್ತಾ | ಔಣಾದಿಕೋ ರ್ಪುಚ್ | ಧನಸಾಂ | ಜನಸನಖನಕ್ರಮಗಮೋ
 ವಿಟ್ | ವಿಡ್ವನೋರನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾದಿತ್ಯಾತ್ವಂ | ಸುಷಂಸದಂ | ಶೋಭನಾ ಸಂಸದ್ಯಸ್ಯ | ನೌಸುಭ್ಯಾ-
 ಮಿತ್ಯುತ್ಪರಸದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಓಮ್ಯಾವಂತಂ | ಅವತೇರನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೆ ಇತಿ ಮನಿನ್ |
 ಜ್ವರತ್ವೇತ್ಯಾದಿನಾ ವಕಾರಸ್ಯೋಪಧಾಯಾಶ್ಚ ಊಟ್ | ಗುಣಃ | ಛಂದಸಿ ಚೇತ್ಯರ್ಹಾರ್ಥೇ
 ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಸ್ತದ್ವಿತ ಇತಿ ಟಿಲೋಪಃ | ಯೇ ಚಾಭಾವಕರ್ಮಣೋರಿತಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಸ್ತು ವ್ಯತ್ಯ-
 ಯೇನ ನ ಪ್ರವರ್ತತೇ | ಪೃಶ್ನಿಗುಂ | ಪೃಶ್ನಯೋ ನಾನಾವರ್ಣಾ ಗಾವೋ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ |
 ಗೋಸ್ತ್ರಿಯೋರುಪಸರ್ಜನಸ್ಯ | ಪಾ. ೧-೨-೪೮ | ಇತಿ ಗೋಶಬ್ದಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ ||

|| ಪತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಶುಚಂತಿಂ—ಶುಚಂತಿಯನ್ನು | ಧನಸಾಂ—ಧನಪೂರಿತನನ್ನಾ
 ಗಿಯೂ | ಸುಷಂಸದಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನವುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿಯೂ | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ
 (ಮಾಡಿದಿರೋ ಮತ್ತು ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ) | ಅತ್ರಯೇ—ಅತ್ರಿಗೆ | ತಪ್ತಂ—ಸಂತಪ್ತವಾದುದೂ |
 ಘರ್ವಂ—ತೀವ್ರವಾದುದೂ ಅದ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಯಾಗದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಓಮ್ಯಾವಂತಂ—ಸುಖಮಯವಾಗುವಂತೆ
 (ಮಾಡಿದಿರೋ) ಅಥವಾ ಪೀಡಾಯಂತ್ರಗೃಹದಲ್ಲಿ ಅಸುರರು ಅತ್ರಿಯ ಹಿಂಸೆಗಾಗಿ ಉರಿಸಿದ ತೀವ್ರವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು
 ಅತ್ರಿಗೆ ಸುಖಮಯವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದಿರೋ, (ಅಲ್ಲದೇ) | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ | ಪೃಶ್ನಿಗುಂ—
 ಪೃಶ್ನಿಗುವನ್ನು | ಪುರುಕುತ್ಸಂ—ಪುರುಕುತ್ಸನನ್ನೂ | ಅವತಂ—ರಕ್ಷಿಸಿದಿರೋ | ತಾಭಿಃ ಊತಿಭಿಃ ಉ—ಆ
 ಎಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು (ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ) | ಸು ಆ ಗತಂ—ಆದರದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಶುಚಂತಿಯನ್ನು ಧನಪೂರಿತನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠ
 ವಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನವುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡಿದಿರೋ ಮತ್ತು ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ತೀವ್ರವಾದುದೂ ಮತ್ತು
 ಸಂತಪ್ತವಾದುದೂ ಅದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅತ್ರಿಗೆ ಸುಖಮಯವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದಿರೋ ಅಲ್ಲದೇ ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ
 ಪೃಶ್ನಿಗುವನ್ನೂ ಪುರುಕುತ್ಸನನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸಿದಿರೋ ಆ ಎಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ
 ಆದರದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ.

English Translation

With those aids by which you enriched Suchanti and gave him a handsome habitation, and rendered the scorching heat pleasurable to Atri, and by which you preserved Prsnigu and Purukutsa, ; with them, Aswins, come willingly hither.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಶುಚಂತಿಂ— ಅತ್ರಾಪೀತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಶುಚಂತಿನಾಮ ರಾಜಾ ರಾಜಯಕ್ಷ್ಮಣಾ ಗೃಹೀತಸ್ತದ್ವ್ಯಾಪ್ತಯೇ ಸರ್ವಸ್ವಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇಭ್ಯೋ ದದಾ | ಅಶ್ವಿನೌ ಚ ತುಷ್ಠಾವ | ತಮಶ್ವಿನಾವಾ-
ಗತ್ಯ ಸ್ವೈರ್ಭೇಷಜೈರ್ನಿರಂಜಂ ಚಕ್ರತುರಿತಿ | ಶುಚಂತಿಯೆಂಬ ರಾಜನು ರಾಜಯಕ್ಷ್ಮವೆಂಬ ವ್ಯಾಧಿಗ್ರಸ್ತನಾ-
ದಾಗ ಆ ರೋಗದ ಉಪಶಮನಾರ್ಥವಾಗಿ ತನ್ನಲ್ಲಿದ್ದ ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ದಾನಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಅಶ್ವಿನೀ-
ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಂಡನು. ಅವರು ತಮ್ಮ ಔಷಧಗಳ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಅವನ ರೋಗ-
ವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದರು ಎಂಬ ಕಥೆಯನ್ನು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯಂತೆ ಶುಚಂ-
ತಿಯು ರಾಜನೆಂದು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿತಕ್ತೆಂವರೆ ಸುಷಂಸದಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಸಂಸೀದಂತೈ-
ಸ್ತಿನಿತಿ ಸಂಸತ್ ಗೃಹಂ | ಶೋಭನಸಂಸದಂ ಅಕುರುತಂ | ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನವುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ-
ದರು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಶುಚಂತಿಯು ದೊರೆಯಾಗಿದ್ದರೆ ಈ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು
ಸಂಸತ್ ಸಭೋಚೈತೇ | ಶೋಭನಸಭಂ | ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸಭೆಯುಳ್ಳವನು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ದೊರೆ-
ಯೆಂಬ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿದೆ.

ಅತ್ರಿಂ— ಅತ್ರೀನಾಮುಷಿಃ | ತಮಸುರಾ ಅಗ್ನಿಕೂಟೇ ಪ್ರಚಿಕ್ಷಿಪುಃ | ಸೋಽಶ್ವಿನೌ ತುಷ್ಠಾವ
ತಮಶ್ವಿನಾವಾಗತ್ಯ ವೃಷ್ಟ್ಯಾ ನಿಶಮಯ್ಯಾಗ್ನಿಂ ತತ ಉಜ್ಜಹ್ರತುಃ | ಬಲಂ ಚಾಸುರಪ್ರತಿಬಂಧಸಮರ್ಥ-
ಮಸ್ಮೈ ಸಹಾನ್ನೇನ ದದತುರಿತಿ | ಅತ್ರಿಯೆಂಬ ಋಷಿಯನ್ನು ಅಸುರರು ಅಗ್ನಿ ಕೂಟದಲ್ಲಿ ತಳ್ಳಿಬಿಟ್ಟರು. ಅವನು
ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ಅವರು ಬಂದು ವೃಷ್ಟ್ಯದಕದಿಂದ ಅಗ್ನಿಶಮನವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು
ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿದರು. ಅನಂತರ ಅಸುರರನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟಲು ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟರು ಎಂದು ಕಥೆಯಿದೆ.

ತಪ್ತಂ ಘರ್ಮನೋಮ್ಯಾವಂತಮುತ್ರಯೇ— ಇಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು
ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಸಂತಪ್ತವಾದುದೂ, ಘರ್ಮಂ—ತೀವ್ರವಾದುದೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಓಮ್ಯಾ-
ವಂತಂ—ಸುಖಮಯವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ತಪ್ತಂ ಘರ್ಮಂ—ಯಂತ್ರಗೃಹದಲ್ಲಿ
ಅಸುರರು ಅತ್ರಿಯ ಹಿಂಸೆಗಾಗಿ ಉರಿಸಿದ ತೀವ್ರವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು, ಓಮ್ಯಾವಂತಂ—ಅತ್ರಿಗೆ ಸುಖಮಯವಾಗ-
ವಂತೆ ಮಾಡಿದರು ಎಂದೂ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಯಾಸ್ಮೈ ಮತವನ್ನೂ ಉದಹರಿಸಿ ಯಾಸ್ಮೈ ಸಪ್ತೇ ತು ಅತ್ರಯೇ
ಹವಿಷಾಮತ್ತ್ರೀಗ್ರಯೇ ಹವಿರುಪ್ಪತ್ಯರ್ಥಂ ಸೂರ್ಯಕಿರಣಸಂತಪ್ತಂ ಘರ್ಮಂ ನೈದಾಘಂ ಆಹಃ
ಓಮ್ಯಾವಂತಂ ತೃಪ್ತಿಹೇತುವೃಷ್ಟ್ಯದಕೋಪೇತಂ ಕೃತವಂತೌ ಇತಿ ಯೋಜ್ಯಂ | ಯಾಸ್ಮೈ ಮತದಲ್ಲಿ
ಅತ್ರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸತಕ್ಕ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ, ಇಂತಹ ಅಗ್ನಿಗೆ ಸೂರ್ಯಕಿರಣಸಂತಪ್ತವಾದುದೂ, ನಿದಾಘ

ಕಾಲಿಕವಾದುದೂ ಅದ ಅಹಸ್ಸನ್ನು ತೃಪ್ತಿಕರವಾದ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕದಿಂದ ಕೂಡಿದುದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು ಎಂದರ್ಥವಾ ಗುತ್ತದೆಂಬುದಾಗಿಯೂ ಸಹ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ವಿಧವಾಗಿ,

ಹಿಮೇನಾಗ್ನಿಂ ಘ್ರಂಸಮವಾರಯೇಥಾಂ ಪಿತುನುತೀಮೂರ್ಜಮಸ್ಮಾ ಅಧತ್ತಂ |
ಋಬೀಸೇ ಅತ್ರಿಮತ್ಪಿನಾವನೀತಮುನ್ನಿನೈಃ ಸರ್ವಗಣಂ ಸ್ವಸ್ತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೮)

ಯುವಮತ್ರಯೇವನೀತಾಯ ತಪ್ತಮೂರ್ಜನೋಮಾನಮತ್ಪಿನಾವಧತ್ತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೮-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷೇವಂತನೇ ಮುಂತಾದ ಇತರ ಋಷಿಗಳೂ ಸಹ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಈ ಉಪಕಾರಕವಾದ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿರುವರು. ಆದರೆ,

ಅಗ್ನಿರತ್ರಿಂ ಘರ್ಮ ಉರುಷ್ಯದಂತರಗ್ನಿರ್ಯಮೇಧಂ ಪ್ರಜಯಾಸೃಜತ್ಸಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೦-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಅತ್ರಿಯನ್ನು ಈ ಹಿಂಸೆಯಿಂದ ಬಿಡಿಸಿದುದಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಓಮ್ಯಾವಂತಂ—ಸುಖಯುಕ್ತಂ | ಸುಖಕರವಾದುದನ್ನಾಗಿ ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ ; ಅವತೇಃ ಪಾಲ-
ನಾರ್ಥಸ್ಯ ಇದಂ ರೂಪಂ | ಪಾಲಯಂತಂ ಯುಷ್ಮತ್ಪ್ರಸಾದಾತ್ ಶೀತೀಭೂತಂ | ಅದಾಹಕಂ | ಪಾಲನಾ
ರ್ಥಕವಾದ ಅವ ಧಾತುವಿನ ರೂಪವು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿದೆ. ಅದಾಹಕವಾದುದು, ಅದುದರಿಂದ ಪಾಲಕವಾದುದು
ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪುರುಕುತ್ಸಂ—ಅತ್ರಾಪೀತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಪುರುಕುತ್ಸಃ ಪುತ್ರೇಕಾನ್ಮೋ ಮಹತ್ತಸತ್ತ್ವಚಾರಾ-
ತ್ಪಿನೌ ತುಷ್ಟಾವ ಚ | ತಸ್ಮೈ ಅಶ್ವಿನೌ ಪುತ್ರಂ ದದತುರಿತಿ | ಅಪುತ್ರನಾದುದರಿಂದ ಪುರುಕುತ್ಸನು ಪುತ್ರೇಚ್ಛಿ-
ಯಿಂದ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಸಿದನು. ಅವರು ಇವನಿಗೆ ಪುತ್ರರೂಪವಾದ ವರವನ್ನು
ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದರು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಪೃಶ್ನಿಗುಂ—ಪೃಶ್ನಿಗುವೆಂಬ ಒಬ್ಬ ಭಕ್ತನೆಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿ
ಗಳು ಈ ಪದವನ್ನು ಪುರುಕುತ್ಸನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ, ಪೃಶ್ನಿಶಬ್ದೋ ವ್ಯಾಘ್ರಸರೂಪವರ್ಣವಚನಃ |
ಪೃಶ್ನಯೋ ಗಾವೋ ಯಸ್ಯ ಸ ಪೃಶ್ನಿಗುಃ | ತಂ ಪೃಶ್ನಿಗುಂ ಪುರುಕುತ್ಸಂ | ವ್ಯಾಘ್ರದ ಬಣ್ಣದಂತೆ ರೂಪ
ವುಳ್ಳ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದುದರಿಂದ ಪುರುಕುತ್ಸನಿಗೆ ಪೃಶ್ನಿಗುವೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆಯೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.
ಪುರುಕುತ್ಸನೆಂಬ ರಾಜನು ಐಕ್ವಾಸ್ವಕ ನಂಶದವನೆಂದು ಶತಸಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಪುರುಕುತ್ಸೋ ದೌರ್ಗಹೇಣೇಜ ಐಕ್ವಾಸ್ವಕೋ ರಾಜಾ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೫-೪-೫)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಐಕ್ವಾಸ್ವಕನಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಪುರುಕುತ್ಸನೆಂಬ ರಾಜನು ದೌರ್ಗಹ ರೂಪವಾದ ಅಶ್ವಮೇಧವನ್ನು
ಮಾಡಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವು,

ಅಸ್ಮಾಕಮತ್ರ ಪಿತರಸ್ತು ಆಸನ್ತಸ್ತು ಋಷಯೋ ದೌರ್ಗಹೇ ಬಧ್ಯಮಾನೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೪೨-೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ದೌರ್ಗಹ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅಂಕಿತನಾಮವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿ ದುರ್ಗಹಸ್ಯ ಪುತ್ರೇ ಪುರುಕುತ್ಸೇ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ತ್ವಂ ಹ ತ್ಯದಿಂದ್ರ ಸಪ್ತ ಯುಧ್ಯನ್ತುರೋ ವಜ್ರನ್ತುರುಕುತ್ಸಾಯ ದರ್ಶಃ |

ಬರ್ಹಿರ್ನ ಯತ್ಸದಾಸೇ ವೃಥಾ ವರ್ಗಂಹೋ ರಾಜನ್ವರಿವಃ ಪೂರವೇ ಕಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೩-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ಅಧಾರದಿಂದ ಇವನು ಸುದಾಸನೆಂಬ ರಾಜನ ಸಮಕಾಲೀನನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸನೇಮ ತೇವಸಾ ನನ್ಯ ಇಂದ್ರ ಪ್ರ ಪೂರವಃ ಸ್ತವಂತ ಏನಾ ಯಜ್ಞೈಃ |

ಸಪ್ತ ಯತ್ಪುರಃ ಶರ್ಮ ಶಾರದೀರ್ದರ್ಧನ್ ದಾಸೀಃ ಪುರುಕುತ್ಸಾಯ ಶಿಕ್ಷನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೨೦-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪುರುಕುತ್ಸನು ಪೂರುವೆಂಬ ಜನಾಂಗದ ರಾಜನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ದಾಸರನ್ನೆಲ್ಲಾ ಜಯಿಸಿದನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಇವನಿಗೆ ತ್ರಸದಸ್ಯವೆಂಬ ಪುತ್ರನಿದ್ದನೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆ ಪುತ್ರನು ಪುರುಕುತ್ಸನ ಮರಣಾನಂತರ ಹುಟ್ಟಿರಬಹುದೆಂಬ ಶಂಕೆಗೂ ಆಧಾರವಿದೆ.

ಪುರುಕುತ್ಸಾನೀ ಹಿ ನಾಮದಾತದ್ವ್ಯೇಭಿರಿಂದ್ರಾವರುಣಾ ನಮೋಭಿಃ |

ಅಥಾ ರಾಜಾನಂ ತ್ರಸದಸ್ಯಮಸ್ಯಾ ವೃತ್ರಹಣಂ ದೇಧುರರ್ಧದೇವಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೪೨-೯)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪುರುಕುತ್ಸನ ಪತ್ನಿಯು ಇಂದ್ರಾವರುಣರನ್ನು ಹವಿಸ್ಸಗಳಿಂದಲೂ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದಲೂ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿದಾಗ ತ್ರಸದಸ್ಯವೆಂಬ ಪುತ್ರನನ್ನು ಹಡೆಯುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದರೆಂದಿದೆ. ಈ ಆಧಾರದಮೇಲೆ ಪುರುಕುತ್ಸನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮೃತನಾದನಂತರ ಅವನ ಪತ್ನಿಯು ಇಂದ್ರಾವರುಣರನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ತ್ರಸದಸ್ಯವೆಂಬ ಮಗನನ್ನು ಹಡೆದಳೆಂದ ಕಥೆಯಿದೆ.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಶುಚಂತಿಮ್—ಶುಚಿ ದೀಪ್ತಾ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಝಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರೋಂತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

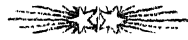
ಧನಸಾಮ್—ಷಣ ಸಂಭಕ್ತಾ. ಜನಸನಖನಕ್ರೆಮಗನೋ ವಿಟ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಟ್. ಇದು ಪರವಾದಾಗ ವಿಡ್ವನೋರನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ವ. ಕಾರಕಪೂರ್ವಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸುಷಂಸದಮ್—ಶೋಭನಾ ಸಂಸತ್ ಯಸ್ಯ ಸುಷಂಸದ್. ನೆಜ್ಜಾಸುಭ್ಯಾಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಸದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತಪ್ತಮ್—ತಪ ಸಂತಾಪೇ. ಧಾತು. ನಿಷ್ಠಾ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಓಮ್ಯಾವಂತಮ್—ಅವ ರಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿದೃಶ್ಯಂತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜ್ವರತ್ವರಸ್ರಿವಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವಕಾರಗಳಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಮನಿನ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಓಮನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸಿ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ನೆಸ್ತದ್ಧಿತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ (ಅನ್) ಲೋಪ. ಯದ್ಯಪಿ ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಯೇಚಾಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನಬೇಕು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಓಮ್ಯಮಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಓಮ್ಯಾವಾನ್ ತದಸ್ಯಾಸ್ತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಾದುಸಧಾಯಾಶ್ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಸಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಸ. ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪೃಶ್ನಿಗುಮ್—ಪೃಶ್ನಿ ಎಂದರೆ ನಾನಾವರ್ಣಗಳು. ಪ್ರಶ್ನಯಃ ನಾನಾವರ್ಣಾಃ ಗಾವೋ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಪೃಶ್ನಿಗುಃ ತಂ. ಪೃಶ್ನಿಗುಮ್. ಗೋಸ್ತ್ರಿಯೋರುಪಸರ್ಜನಸ್ಯ — (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗೋಶಬ್ದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಚಿಇಕ್ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೮) ಎಂದು ನಿಯಮನಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಉಕಾರನೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವ ಪದಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೭ ||

| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಯಾಭಿಃ ಶುಚೀಭಿರ್ವೃಷಣಾ ಸರಾವೃಜಂ ಪ್ರಾಂಧಂ ಶ್ರೋಣಂ

ಚಕ್ಷಸ ಏತನೇ ಕೃಧಃ |

ಯಾಭಿ॑ವರ್ತಿ॒ಕಾಂ ಗ್ರ॒ಸಿತಾ॑ಮ॒ಮುಂಚ॑ತಂ ತಾ॒ಭಿರೂ॒ಷು ಊ॒-
ತಿ॒ಭಿರ॒ತ್ವಿನಾ॑ ಗತಂ ॥ ೮ ॥

ಸದ ಪಾಠಃ

ಯಾ॑ಭಿಃ | ಶಚೀ॑ಭಿಃ | ವೃ॒ಷ॒ಣಾ | ಪ॒ರಾಽವೃ॑ಜಂ | ಪ್ರ | ಅ॒ಂಧಂ | ಪ್ರೋ॒ಣಂ |
ಚ॒ಕ್ಷು॒ಸೇ | ಏತ॑ನೇ | ಕೃ॒ಥಃ |

ಯಾ॑ಭಿಃ | ವರ್ತಿ॒ಕಾಂ | ಗ್ರ॒ಸಿತಾಂ | ಅ॒ಮುಂಚ॑ತಂ | ತಾ॒ಭಿಃ | ಊ॒ಂ ಇತಿ॑ | ಸು॒-
ಊ॒ತಿ॒ಭಿಃ | ಅ॒ತ್ವಿನಾ॑ | ಆ | ಗತಂ ॥ ೮ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ವೃಷಣಾ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾರಾವತ್ವಿನಾ ಯಾಭಿಃ ಶಚೀಭಿಃ ಕರ್ಮಭಿಃ ಪ್ರಜ್ಞಾಭಿರ್ನಾ
ಪರಾವೃಜಮೇತನ್ನಾಮಕಮೃಷಿಂ ಸಂಗುಂ ಸಂತಮಸಂಗುಮಕುರುತಂ | ತಥಾಂಧಂ ದೃಷ್ಟಿರಹಿತಂ
ಸಂತಮೃಜಾತ್ವಮೃಷಿಂ ಚಕ್ಷುಸೇ ಪ್ರಕಾಶಾಯ ಸಮ್ಯಕ್ ಚಕ್ಷುಷಾ ದರ್ಶನಾಯ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿಃ ಪ್ರ
ಕೃಥಃ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಕುರುಥಃ | ಯಾಭಿಶ್ಚ ಪ್ರೋಣಂ ವಿಗುಣಜಾನುಕಮೇವ ಸಂತಮೃಷಿಮೇತನೇ ಗಂತುಂ
ಪ್ರಕೃಥಃ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಕೃತವಂತಾ | ಅಪಿ ಚ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿರ್ವರ್ತಿಕಾಂ ಚಟಕಸದೃಶಸ್ಯ ಪಕ್ಷಿಣಃ
ಸ್ತ್ರಿಯಂ ಗ್ರಸಿತಾಂ ವೃಕೇಣ ಗ್ರಸ್ತಾಮಮುಂಚತಂ | ವೃಕಾಸ್ಯಾನ್ನಿರ್ಮುಕ್ತಾಮಕುರುತಂ | ಯಾಸ್ತ-
ಪಕ್ಷೇ ತು ವೃಕೇಣ ವಿವೃತಜ್ಯೋತಿಷ್ಠೇಣ ಸೂರ್ಯೇಣ ಯಾಭಿರ್ಗ್ರಸ್ತಾಂ ವರ್ತಿಕಾಂ ಪ್ರತ್ಯಹಮಾವರ್ತ-
ನಾನಾಮುಷಸಂ ತಸ್ಮಾದನೋಚಯತಮಿತಿ ಯೋಜ್ಯಂ | ತಾಭಿಃ ಸರ್ವಾಭಿರೂತಿಭಿರಸ್ಮಾನಪ್ಯಾಗಚ್ಛತಂ ||
ವೃಷಣಾ | ವೃಷ ಸೇಚನೇ | ಕನಿನ್ಯುವೃಷೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕನಿನ್ | ಪರಾವೃಜಂ | ವೃಜೀ ವರ್ಜನೇ | ಪರಾ-
ವೃಣಕ್ತಿ ತಪಸಾ ಪಾಪಂ ವಿನಾಶಯತೀತಿ ಪರಾವೃಕ್ | ಕ್ಷಿಪ್ತೇತಿ ಕ್ಷಿಪ್ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ |
ಏತನೇ | ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಿತ್ಯೇತೇಸ್ತವೇನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕೃಥಃ | ಡುಕೃಞ್ ಕರಣೇ | ಬಹುಲಂ
ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ವೃಷಣಾ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸಿಕೊಡುವ | ಅತ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅತ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಯಾಭಿಃ
ಶಚೀಭಿಃ—ಯಾವ ಸಹಾಯಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಜ್ಞಾನಗಳಿಂದ | ಪರಾವೃಜಂ—(ಕುಂಟನಾಗಿದ್ದ) ಪರಾವೃಜ

ನೆಂಬ ಋಷಿಯನ್ನು (ನೇರವಾಗಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದರೋ) | ಅಂಧಂ—ಕುರುಡನಾಗಿದ್ದ (ಋಜ್ರಾಶ್ವನನ್ನು) | ಚಕ್ಷುಸೇ—ಕಣ್ತೆರೆದು ನೋಡುವಂತೆ | ಪ್ರಕೃಥಃ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರೋ, (ಮತ್ತು) | ಶ್ರೋಣಂ—(ಮಂಡಿ ಮುರಿದ) ಶ್ರೋಣನನ್ನು | ಏತೇವೇ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ನಡೆಯುವಂತೆ (ಮಾಡಿದರೋ) ಅಲ್ಲದೆ | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ರಕ್ಷಣಾ ಸಹಾಯಗಳಿಂದ | ಗ್ರಸಿತಾಂ—(ತೋಳನಿಂದ) ಕಚ್ಚಿಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟ | ವರ್ತಿಕಾಂ—ವರ್ತಿಕೆಯೆಂಬ ಹೆಣ್ಣು ಪಕ್ಷಿಯನ್ನು | ಅಮುಂಚಿತಂ—(ತೋಳನ ಬಾಯಿಂದ) ಬಿಡಿಸಿದರೋ | ತಾಭಿಃ ಊತಿಭಿಃ ಉ—ಆ ಎಲ್ಲಾ ನಿಮ್ಮ ವಿಧವಾದ ಸಹಾಯ ಕರ್ಮಗಳೊಡನೆ (ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ) | ಸು ಆ ಗತಂ—ಅದರದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸಿಕೊಡುವ ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಯಾವ ಸಹಾಯಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಕುಂಟೆ ನಾಗಿದ್ದ ಪರಾವ್ರಜನೆಂಬ ಋಷಿಯನ್ನು ನೇರವಾಗಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದರೋ, ಕುರುಡನಾಗಿದ್ದ ಋಜ್ರಾಶ್ವನನ್ನು ಕಣ್ತೆರೆದು ನೋಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದರೋ ಮತ್ತು ಮಂಡಿಮುರಿದ ಶ್ರೋಣನನ್ನು ಜಿನ್ನಾಗಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದರೋ ಹಾಗೆಯೇ ತೋಳನು ಕಚ್ಚಿಕೊಂಡಿದ್ದ ವರ್ತಿಕಾ ಪಕ್ಷಿಯನ್ನು ಅದರ ಬಾಯಿನಿಂದ ಬಿಡಿಸಿದರೋ ಆ ಎಲ್ಲಾ ನಿಮ್ಮ ಸಹಾಯ ಕರ್ಮಗಳೊಡನೆಯೂ ಸಹ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ ಅದರದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ.

English Translation

Showerers (of benefits) with those aids by which you enabled (the lame) Paravrij (to walk), the blind (Rijraswa) to see, and (the cripple) Srona to go, and by which you set free the quail when seized (by a wolf) ; with those aids Aswins, come willingly hither.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಪರಾವ್ರಜಂ, ಅಂಧಂ, ಶ್ರೋಣಂ—ಪರಾವ್ರಜಂ ಏತನ್ನಾಮಕವ್ಯುಷಿಂ ಪಂಗುಂ ಸಂತಮಪಂಗುಮು-ಕುರುತಂ | ತಥಾ ಅಂಧಂ ದೃಷ್ಟಿರಹಿತಂ ಸಂತಮೃಜ್ರಾಶ್ವಮೃಷಿಂ ಚಕ್ಷುಸೇ ಚಕ್ಷುಷಾ ದರ್ಶನಾಯ ಕೃತವಂತಾ | ಶ್ರೋಣಂ—ವಿಗುಣಜಾನುಕಂ ಋಷಿಂ ಏತೇವೇ ಗಂತುಂ ಕೃಥಃ | ಇದು ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆ. ಈ ವಿವರಣೆಯಂತೆ ಪರಾವ್ರಜ ಎಂಬ ಪದವು ಅಂಕಿತನಾಮವೆಂದೂ, ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯ ಹೆಸರೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಸ್ಕಂದಪುರಾಣಗಳು ಈ ಪದವನ್ನು ಅಂಕಿತನಾಮವೆಂದು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಪರಾವ್ರಜಂ—ಪರಾವರ್ಜಿತಂ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಆಂಗ್ಲವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರರೂ ಅನುಸರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಸಾಯಣರು ಮಾಡಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿಯೂ ಇದ್ದಾರೆ. Vedic Index ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಈ ಪದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಮಾಡಿರುವ ವಿಮರ್ಶೆಯು ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು. Paravrij is a term found in four passages of the Rig-Veda. (I-112-8 ; II 13-12 ; II-15-7 ; X-61-8) in all of which it refers to a person in a forlorn condition, while one of them also speaks of him as going south. Sayana's view that the word is a proper name is most unlikely, while grassmann's expla-

nation of it as cripple' is still less probable. Roth's Interpretation of it as 'exile' seems clearly right in the passage.

(Vedic Index of names and subjects by Macdonell and Keith Vol. I P. 492-493)

ಸಾಯಣರು ಪರಾವೃಜ, ಋಜ್ರಾಶ್ವ, ಶ್ರೋಣ ಎಂಬ ಮೂರು ಅಂಕಿತನಾಮಗಳೂ ಮೂವರು ಋಷಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅನ್ವಯಕ್ರಮದಲ್ಲೂ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸಾಯಣರಿಗೂ, ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳಿಗೂ ಬಹಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳವರಣೆಯಂತೆ, ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ; ಅತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಘೋರೋ ನಾಮಾಗ್ನೇಃ ಪುತ್ರಃ | ತಸ್ಯ ಜ್ಯೇಷ್ಠಃ ಪುತ್ರಃ ಕುಷ್ಠೀ ಶ್ಯಾವಣಃ ಗಮನಾಸಮರ್ಥೋ ಬಭೂವ | ಸೋಽಶ್ವಿನೌ ತುಷ್ಠಾವ | ತಮಶ್ವಿನೌ ವಿಕೃತ್ಯ ಜಂಘಾಯೋರ್ಮಧ್ಯೇ ಶಿರಸಿ ಛಿತ್ತಾ ಪುನಶ್ಚ ಸಂಧಾಯ ಗಮನಸಮರ್ಥಂ ಹಿರಣ್ಯತ್ವಚಂ ಚ ಪುನರುಜ್ಜೀವಯಾಂಚಕ್ರತುರಿತಿ | ಅಗ್ನಿಪುತ್ರನಾದ ಘೋರನೆಂಬುವನ ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರನು ಕುಷ್ಠರೋಗಗ್ರಸ್ತನಾಗಿ ಕುಂಟನಾದುದರಿಂದ ನಡೆಯಲ ಸಮರ್ಥನಾದನು. ಆಗ ಅವನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಆಗ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಅವನ ತೊಡೆಯನ್ನು ಸೀಳಿ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕತ್ತರಿಸಿ ಪುನಃ ಸೇರಿಸಿದರು. ಆಗ ಅವನಿಗೆ ಹಿರಣ್ಯರೂಪವಾದ ಚರ್ಮವುಂಟಾಗಿ ನಡೆಯಲು ಸಮರ್ಥನಾದನು ಎಂಬ ಕಥೆಯಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿ, ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೭-೮ ಮತ್ತು ೧-೧೧೭-೧೪ ನೇ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ಆ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ತಥಾಪರಮಿತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ನಾರ್ಷಾಗಿರಃ ಋಜ್ರಾಶ್ವೀ ನಾಮ ರಾಜಾ | ತಮಶ್ವಿನೋಃ ಸ್ವಭೂತಾ ಕಶಾ ವೃಕೀ ಭೂತ್ವಾ ಉಪತಸ್ಥಾ | ಸಃ ತಾಂ ದಿವ್ಯೇನ ಚಕ್ಷುಷಾ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಅಹನ್ಯಹನಿ ವಿಶಸ್ಯ ಮೇಷ-ಶತಂ ತಸ್ಯೈ ಆಹಾರಂ ಕಲ್ಪಯಾಂಚಕಾರ | ತತ್ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ತಸ್ಮೈ ಪಿತಾ ಚುಕೋಪ | ಸ ತಂ ಶಾಪೇ-ನಾಂಧಂ ಚಕಾರ | ಅಥ ಮೃತೇ ವೃಷಾಗಿರಿ ಋಜ್ರಾಶ್ವಮಂಧಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ತಚ್ಚತ್ರವಃ ತತ್ಪುರಮುಪರು-ರುಧುಃ | ತಾನ್ನಿಷ್ಟ್ರಮ್ಯ ಸಾ ವೃಕೀ ಬಭಂಜೇ | ಭಗ್ನೇಷು ಶತ್ರುಷು ಪುನರಪ್ಯುಸೇರೋಧಮಾತಂಕ-ಮಾನ ಋಜ್ರಾಶ್ವೋಽಶ್ವಿನೌ ತುಷ್ಠಾವ | ತಸ್ಮೈ ಆಶ್ವಾಗತ್ಯಾಶ್ವಿನೌ ಅಕ್ಷಿಣೀ ದದತುರಿತಿ | ವೃಷಾಗಿರನ ಪುತ್ರನಾದ ಋಜ್ರಾಶ್ವನೆಂಬ ದೊರೆಯಿದ್ದನು. ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ಕಶೆಯು ತೋಳನರೂಪದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಅವನನ್ನು ಅಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿತು. ಅಗ ಅವನು ಅದರ ಸುಳಿವನ್ನು ತಿಳಿದು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಅದಕ್ಕೆ ನೂರು ಕುರಿಗಳನ್ನು ಆಹಾರವನ್ನಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಅವನ ತಂದೆಯು ತಿಳಿದು ಕೋಪಗೊಂಡು ಅವನನ್ನು ಕುರುಡನಾಗುವಂತೆ ಶಪಿಸಿದನು. ವೃಷಾಗಿರನ ಮರಣಾನಂತರ ಅವನ ಶತ್ರುಗಳು ಋಜ್ರಾಶ್ವವನ್ನು ಕುರುಡನೆಂದು ತಿಳಿದು ಇವನ ನಗರವನ್ನು ಮುತ್ತಿ ಇವನನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿದರು. ಆಗ ಆ ತೋಳನು ಅವರನ್ನು ಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಓಡಿಸಿ ನಾಶಮಾಡಿತು. ಆದರೂ ಸಹ ಋಜ್ರಾಶ್ವನು ಪುನಃ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಮುತ್ತಿಗೆಯಾಗಬಹುದೆಂಬ ಭಯದಿಂದ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಮೊರೆಯಿಟ್ಟನು. ಆಗ ಅವರು ವೇಗವಾಗಿ ಬಂದು ಇವನಿಗೆ ಕಣ್ಣನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು ಎಂದು ಕಥೆಯಿದೆ.

ಋಜ್ರಾಶ್ವನು ಇಂದ್ರನ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೂ ಪಾತ್ರನಾದನು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಇದೇ ಭಾಗವ ೧೦೦ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೧೬ನೇ ಋಕ್ವಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮೂರನೆಯದಾಗಿ, ತಥಾಪರಮಿತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ನಾರ್ಷದಋಷಿರ್ಬಧಿರೋ ಬಭೂವ | ಸೋಽಶ್ವಿನೌ ತುಷ್ಠಾವ | ತಸ್ಮೈ ಅಶ್ವಿನೌ ಶ್ರೋತ್ರಂ ದದತುರಿತಿ | ನಾರ್ಷದನೆಂಬ ಋಷಿಯು ಕಿವುಡನಾದಾಗ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಆಗ ಅವರು ಅವನಿಗೆ ಕಿವಿ ಕೇಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು ಎಂಬ ಕಥೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಮೂರು ಕಥೆಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಈ ಋಕ್ವಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದ ಪದಗಳನ್ನು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪರಾವೃಜಂ—ಅವಯವೈಃ ಪರಾವರ್ಜಿತಂ | ವೃತಂ ಛಿನ್ನಜಂಘಂ ವಾ ಸಂತಂ ಘೋರಸ್ಯ ಜ್ಯೇಷ್ಠಂ ಪುತ್ರಂ ಅಂಧಂ ಚ ಋಜ್ರಾಶ್ವಂ | ಶ್ರೋಣಂ ಬಧಿರಂ ಚ ನಾರ್ಷದಂ | ಚಕ್ಷುಸೇ-ದರ್ಶನಾಯ, ಏತನೇ ಗಮನಾಯ ಚ | ಸಾಕಾಂಕ್ಷತ್ವಾತ್ ಶ್ರವಣಾಯ ಚ ಇತಿ ನಾಕ್ಯಶೇಷಃ ಪೂರ್ವಾರ್ಧ ಸಹ ಯೋಗ್ಯತಯಾ ಏಷಾಂ ಸಂಬಂಧಃ | ಚಕ್ಷುಸೇ ಅಂಧವೃಜ್ರಾಶ್ವಂ ಏತನೇ ಪರಾವೃಜಂ ಶ್ರವಣಾಯ ನಾರ್ಷದಂ | ಅಂಧನಾದ ಋಜ್ರಾಶ್ವನನ್ನು ದೃಷ್ಟಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಕುಂಟನಾದ ಘೋರಪುತ್ರನನ್ನು ನಡೆಯಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುವಂತೆಯೂ, ಕಿವುಡನಾದ ನಾರ್ಷದನನ್ನು ಕಿವಿಕೇಳುವ ಯೋಗ್ಯತೆಯುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡಿದರೆಂದರ್ಥ.

ಯಾಭಿವರ್ತಿಕಾಂ ಗ್ರಸಿತಾಮುಮುಂಚಿತಂ—ತೋಳನಿಂದ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ವರ್ತಿಕೆಯೆಂಬ ಪಕ್ಷಿಯನ್ನು ತೋಳನ ಬಾಯಿಯಿಂದ ಬಿಡಿಸಿದರು ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಕಥೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಇದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅತ್ರಾಸೀತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ವರ್ತಿಕಾನಾಮು ಚಟಕಜಾತಿಃ ಶೀಘ್ರಗತಿಃ ಶ್ರಮವರ್ಜಿತಾ ಚ | ಚವದ್ಯ ಇತ್ಯೇವ ಯಾ ಲೋಕೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ | ಅಸ್ಯಾ ಗಚ್ಛಂತ್ಯಾಃ ಸಮುದ್ರಮಧ್ಯೇಽಪಿ ಶಬ್ದಃ ಶ್ರೂಯತೇ ಇತಿ ನಾವಿಕಾ ಅಚಕ್ಷತೇ | ತಾಂ ಶೀಘ್ರಗತಿತ್ವಾದೃಷಯಃ ಪ್ರೇಷಯಾಮಾಸುಃ | ತಾಂ ಗಚ್ಛಂತೀಂ ವೃಕೇ ಜಗ್ರಾಹ | ಸಾಶ್ವಿನಾನಾಜುಹಾವ | ತಾಮಶ್ವಿನೌ ಮೋಚಯಾಂಚಕ್ರತುರಿತಿ | ಗುಬ್ಬಚ್ಛಿ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ವರ್ತಿಕೆಯೆಂಬ ಪಕ್ಷಿಯು ಅತ್ಯಂತ ವೇಗಗಾಮಿಯಾದುದು ಮತ್ತು ಶ್ರಮರಹಿತವಾದ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳದ್ದು. ಅದು ಸಮುದ್ರಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಾರುತ್ತಿರುವಾಗಲೂ ಅದರ ಶಬ್ದವು ಕೇಳಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದು ನಾವಿಕರು ಹೇಳುವರು. ಅದು ಅಷ್ಟು ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಋಷಿಗಳು ಅದನ್ನು ಒಂದುಸಲ ಕಾರ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಕಳುಹಿದರು. ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತಿರುವಾಗ ಅದನ್ನು ಒಂದು ಹೆಣ್ಣುತೋಳವು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಿತು. ಆಗ ಅದು ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಕರೆದಾಗ ಅವರು ಬಂದು ಅದನ್ನು ತೋಳನ ಬಾಯಿಯಿಂದ ಬಿಡಿಸಿದರು. ಇದೇ ಕಥೆಯನ್ನು,

ಅಜೋಹವೀದಶ್ವಿನೌ ವರ್ತಿಕಾ ವಾಮಾಸ್ತೋ ಯಶ್ಚೀಮುಮುಂಚಿತಂ ವೃಕಸ್ಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೭-೧೬)

ಅಮುಂಚಿತಂ ವರ್ತಿಕಾಮಂಹಸೋ ನಿಃಪ್ರತಿ ಜಂಘಾಂ ವಿಶ್ವಲಾಯಾ ಅಧತ್ತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೮-೮)

ವೃಕಸ್ಯ ಚಿದ್ವರ್ತಿಕಾಮಂತರಾಸ್ಯಾದ್ಯವಂ ಶಚೀಭಿರ್ಗ್ರಸಿತಾಮುಮುಂಚಿತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೯-೧೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ವುಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವೃಷಣಾ—ವೃಷ ಸೇಚನೇ. ಧಾತು. **ಕನಿನ್ಯುವೃಷಿ**—(ಉ ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಂಬೋಧನಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿವಚನ ಪರವಾದಾಗ **ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಾವೃಜಮ್—ವೃಜೇ ವರ್ಜನೇ. ಧಾತು. ಪರಾವೃಣಕ್ತಿ ತಪಸಾ ಪಾಸಂ ವಿನಾಶಯತೀತಿ ಪರಾವೃಕ್. (ತಪಸ್ಸಿನ್ನಿಂದ ಪಾಪವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದು) ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ವಿಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪ. **ಗತಿಕಾರಕೋಪಸಪದಾತ್ ಕೃತ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಚಕ್ಷುಸೇ—ಚಕ್ಷಿಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ. ಧಾತು. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಔಣಾದಿಕ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಕ್ಷುಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇಷ್ಟಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವತನೇ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ತುಮರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ **ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಸೇ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತವೇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ತವೇನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. **ಕೃನ್ಮೇಜಂತೇ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಜಂತ ವಾದುದರಿಂದ ಅನ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೃಥಿ—ಡುಕ್ಯು ಕರಣೇ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಥಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ (ಉ) ಲುಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ **ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಡ್ವ ದ್ವಾವವಿರುವುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಮುಂಚಿತಮ್—ಮುಚಲ್ಯ ಮೋಕ್ಷಣೇ ಧಾತು ತುದಾದಿ. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ **ತಸೌಥಸ್ಥ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮಾದೇಶ. **ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶವಿಕರಣ. **ಶೇಮುಚಾದೀನಾಮ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ. ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗ್ರಿಸಿತಾಮ್—ಗ್ರಸು ಅದನೇ. ಧಾತು. ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಡಾಗಮ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಾಭಿ ಸಿಂಧುಂ ಮಧುಮಂತಮಸಶ್ಚತಂ ವಸಿಷ್ಠಂ ಯಾಭಿರಜ-
ರಾವಜಿನ್ವತಂ |

ಯಾಭಿಃ ಕುತ್ಸಂ ಶ್ರುತರ್ಯಂ ನರ್ಯಮಾವತಂ ತಾಭಿರೂಷು
(ಉತಿರಶ್ವಿಭಿನಾ ಗತಂ) || ೯ || ಲೂತಿಭಿರಶ್ವವಾಸತಂ ||

| ಪದಪಾಠಃ |

ಯಾಭಿಃ | ಸಿಂಧುಂ | ಮಧುಮಂತಂ | ಅಸಶ್ಚತಂ | ವಸಿಷ್ಠಂ | ಯಾಭಿಃ |

ಅಜರೌ | ಅಜಿನ್ವತಂ |

ಯಾಭಿ | ಕುತ್ಸಂ | ಶ್ರುತರ್ಯಂ | ನರ್ಯಂ | ಆವತಂ | ತಾಭಿಃ | ಉಂ ಇತಿ |

ಸು | ಉತಿ | ಭಿಃ | ಅಶ್ವಿನಾ | ಆ | ಗತಂ || ೯ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಶ್ವಿನೌ ಸಿಂಧುಂ ಸ್ಯಂದನಶೀಲಾಂ ನದೀಂ ಮಧುಮಂತಂ ಮಧುಸದೃಶೇನೋದಕೇನ
ಪೂರ್ಣಾಂ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿರಸಶ್ಚತಂ ಅಗಮಯತಂ | ಪ್ರಾನಾಹಯತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಹೇ ಅಜರೌ
ಜರಾರಹಿತಾವಶ್ವಿನೌ ವಸಿಷ್ಠಮೃಷಿಂ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿರಜಿನ್ವತಂ | ಅಪ್ರೀಣಯತಂ | ಯಾಭಿಶ್ಚ ಕುತ್ಸಾದೀಂ-
ಸ್ತ್ರೀನೃಷೀನಾವತಂ | ಅರಕ್ಷತಂ | ತಾಭಿಃ ಸರ್ವಾಭಿರೂತಿಭಿರಸ್ಮಾನಸಿ ಸುಷ್ಣಾಗಚ್ಛತಂ || ಮಧುಮಂತಂ |
ಮಧುಶಬ್ದಾಡ್ಭೂಮಿ ಮತುಷ್ | ಲಿಂಗವ್ಯತ್ಯಯಃ | ಅಸಶ್ಚತಂ | ಸಶ್ಚತಿರ್ಗತಿಕರ್ಮಾ | ಅಸ್ಮಾದಂತ-
ರ್ಭಾವಿತ ಣ್ಯರ್ಥಾಲ್ಲುಜ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಶ್ವಿನೌ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಮಧುಮಂತಂ—ಮಧುವಿಗೆ ಸಮಾನವಾಗಿ ಮಧುರೃವುಳ್ಳ
ಉದಕದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದ | ಸಿಂಧುಂ—ನದಿಯನ್ನು | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ | ಅಸಶ್ಚತಂ—ಪ್ರವಹಿ
ಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದರೋ | ಅಜರೌ—ಜರಾರಹಿತರಾದ ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನಿಗಳೇ, | ವಸಿಷ್ಠಂ—ವಸಿಷ್ಠನೆಂಬ ಮೃಷಿಯನ್ನು |

ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ | ಅಜಿನ್ವತಂ—ಸಂತ್ಯಪ್ತಿಗೊಳಿಸಿದಿರೋ (ಮತ್ತು) | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ | ಕುತ್ಸಂ—ಕುತ್ಸನನ್ನೂ | ಶ್ರುತರ್ಯಂ—ಶ್ರುತರ್ಯನನ್ನೂ | ನರಯಂ—ನರಯನನ್ನೂ ; ಅವತಂ—ರಕ್ಷಿಸಿದಿರೋ | ತಾಭಿಃ ಉತಿಭಿಃ ಉ—ಆ ಎಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ | ಸು ಆ ಗತಂ—ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಜರಾರಹಿತರಾದ ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳೇ, ಮಧುವಿನಂತೆ ಮಾಧುರ್ಯವುಳ್ಳ ಉದಕದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದ ನದಿಯನ್ನು ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ಸಹಾಯಗಳಿಂದ ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದಿರೋ, ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ವಸಿಷ್ಠನನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸಿದಿರೋ ಮತ್ತು ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಕುತ್ಸನನ್ನೂ ಶ್ರುತರ್ಯನನ್ನೂ ನರಯನನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸಿದಿರೋ, ಆ ಎಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಂದಿಗೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ.

English Translation

With those aids by which you caused the sweet stream to flow, by which you, who are exempt from decay, gratified Vasishtha, and by which you protected Kusta, Srutarya, and Naraya; with them, Aswins, come willingly hither.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮಧುಮಂತಂ ಸಿಂಧುಂ ಯಾಭಿಃ ಅಸತ್ವತಂ—ನದಿಯನ್ನು ಮಧುವಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಮಾಧುರ್ಯವುಳ್ಳ ಉದಕದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದಿರಿ ಎಂಬ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಸ್ತಂಭಸ್ತಾಮಿಗಳು ಹಿಂದಿನ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರೋ ವಸಿಷ್ಠಂ ಜಿಘಾಂಸುಃ ಸರಸ್ವತೀಮಾಹೂಯೋನಾಚ | ಮತ್ಸಮೀಪಂ ವಸಿಷ್ಠಂ ಶೀಘ್ರಮಾನಯ ಇತಿ | ಸಾ ತಚ್ಚಿತ್ತಾ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಾಽದಸಿ ವಸಿಷ್ಠಾಽದಸಿ ಶಾಪಾತ್ ಬಿಭೃತಿ ಕಿಂಚಿದಸ್ಯ ಪ್ರತಿಸದ್ಯಮಾನಾ ಚಿಂತಾಕೃಶಾ ವಿವರ್ಣಾ ಬಭೂವ | ಅಥೈನಾಮೇವಂರೂಪಾಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಕೃಪಾಶೀಲತಯಾ ವಸಿಷ್ಠ ಉವಾಚ |

ರಕ್ಷಾತ್ಮಾನಂ ಸರಿಚ್ಛ್ರೇಷ್ಠೇ ವಹ ಮಾಂ ಶೀಘ್ರಗಾಮಿನಿ |

ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ಶಪೇದ್ಧಿ ತ್ವಾ ಮಾಕೃಥಾಸ್ತ್ವಂ ವಿಚಾರಣಾಂ ||

ಇತಿ |

ಒಂದು ಸಲ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ವಸಿಷ್ಠನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸಿ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ತನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬರಬೇಕೆಂದು ಆಜ್ಞೆಮಾಡಿದನು. ಆಗ ಸರಸ್ವತಿಯು ಆಜ್ಞೋಲ್ಲಂಘನೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಶಾಪಕೊಡುವನೆಂದೂ, ತನ್ನ ಹಿಂಸೆಗೆ ಕಾರಣಳಾಗುವುದರಿಂದ ವಸಿಷ್ಠನು ಶಾಪ ಕೊಡುವನೆಂದೂ ಇಬ್ಬರ ಶಾಪಕ್ಕೂ ಬೆದರಿ ಏನೂ ತಿಳಿಯದೆ ಯೋಚನೆಯಿಂದ ವಿವರ್ಣಳಾದಳು. ಆಗ ಅವಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನರಿತು ದಯಾಶಾಲಿಯಾದ ವಸಿಷ್ಠನು ಅವಳನ್ನು ಕುರಿತು ಎಲೈ ನದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮಳಾದ ಸರಸ್ವತಿಯೇ, ನನ್ನನ್ನು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅವನು ಶಪಿಸಿಯಾನು ಎಂದು. ಆಗ—

ಅಥ ತಂ ಸ್ವಕೂಲೇ ಜಪಂತಂ ಸರಸ್ವತೀ ಮಹತಾ ಜಲೌಘೇನ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಾಶ್ರಮಂ ಪ್ರತ್ಯು-
ವಾಹ | ಊರ್ಧ್ವಾ ಚ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಾಯ ನಿವೇದಯಾಮಾಸ | ನಿವೇದ್ಯ ಚ ಪ್ರಹರಣಾ-
ನ್ವೇಷಣವ್ಯಾಕುಲೇ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರೇ ಕೃತಂ ಮಯಾ ಸ್ವಕಾರ್ಯಮಿತಿ ಮನ್ಯಮಾನಾ ಬ್ರಹ್ಮ-
ಹತ್ಯಾಭಯಾತ್ ಸರಸ್ವತೀ ವಸಿಷ್ಠಂ ತತೋ ದೂರಮಪೋವಾಹ | ಅಥ ತತ್ ಜ್ಞಾತ್ವಾ
ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ಕ್ರುದ್ಧಃ ಸರಸ್ವತೀಂ ಶಶಾಪ ಶೋಣಿತಂ ವಹೇತಿ | ಸಾ ಶೋಣಿತಮುವಾಹ |

ಆಗ ಸರಸ್ವತಿಯು ತನ್ನ ದಡದಲ್ಲಿ ಜಪವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ವಸಿಷ್ಠನನ್ನು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು
ಹೋಗಿ ಆ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದಳು. ಆಗ ಅವನು ವಸಿಷ್ಠನನ್ನು ಹೊಡೆಯುವ ಪ್ರಯತ್ನ
ಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ ಸರಸ್ವತಿಯು ತಾನು ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯೆಗೆ ಕಾರಣಳಾಗುವಳೆಂದು ಬೆದರಿ ವಸಿಷ್ಠನನ್ನು ಅಲ್ಲಿಂದ
ಬಹುದೂರಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಹೊರಟುಹೋದಳು. ಆಗ ಕ್ರುದ್ಧನಾದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಸರಸ್ವತಿಯ ಪ್ರವಾಹವೆಲ್ಲವೂ
ರಕ್ತಮಯವಾಗಲಿ ಎಂದು ಶಾಪಕೊಟ್ಟನು. ಆಗ ರಕ್ತದ ಪ್ರವಾಹವು ಹರಿಯಲು ಆರಂಭವಾಯಿತು.

ಅಥರ್ಷಯಶ್ಚ ದೇವಾಶ್ಚ ಗಂಧರ್ವಾಪ್ಸರಸಸ್ತಥಾ |

ಸರಸ್ವತೀಂ ತದಾ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಬಭೂವುದುರ್ದುಖಿತಾ ಭೃಶಂ ||

ಜ್ಞಾತ್ವಾ ತದಶ್ಚಿನೌ ತಸ್ಯಾಸ್ತಂ ಶಾಪಮಪನಿನ್ಯತುಃ |

ತತಃ ಸರಸ್ವತೀ ಜಾತಾ ಪ್ರಸನ್ನಸಲಿಲಾ ಶಿವಾ ||

ಭಾರತೇ ತು ಋಷಯಃ ಶಾಪಾತ್ಸರಸ್ವತೀಂ ಮೋಚಯಾಮಾಸು ರಿತ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ | ತದಶ್ಚಿನೋಃ

ಪ್ರಸಾದೇನೇತೀ ವರ್ಣಯಿತವ್ಯಂ |

ಆಗ ಋಷಿಗಳೂ ದೇವತೆಗಳೂ ಗಂಧರ್ವರೂ ಅಪ್ಸರಸ್ಸುಗಳೂ ಅಂತಹ ರಕ್ತದ ಹೊಳೆಯುಳ್ಳ ಸರಸ್ವತಿ
ಯನ್ನು ನೋಡಿ ದುಃಖಿತರಾದರು. ಅದನ್ನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ನೋಡಿ ಅವಳ ಶಾಪವಿಮೋಚನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ-
ದರು. ಆಗ ಸರಸ್ವತಿಯು ಪ್ರವಾಹವು ಶುದ್ಧವಾದುದೂ ಪವಿತ್ರವಾದುದೂ ಆದ ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿದುದಾಯಿತು
ಈ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. (ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಋಷಿಗಳು ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಶಾಪಮುಕ್ತಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ
ರೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ಅಂಶವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಸ್ಕಂದ
ಸ್ಥಾಮಿಗಳು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ).

ವಸಿಷ್ಠಂ ಯಾಭಿಃ ಅಜಿನ್ಯತಂ—ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ವಸಿಷ್ಠನನ್ನು ತಮ್ಮ ಸಹಾಯಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿ
ಗೊಳಿಸಿದ ವಿಷಯ—ಅಥಾಪರಮಿತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ವಸಿಷ್ಠೋ ಹತಪುತ್ರಃ ಪುತ್ರಾರ್ಥೇ ಅಶ್ವಿನಾವಿಯಾಜ |
ತಸ್ಮೈ ಅಶ್ವಿನೌ ಪುತ್ರಂ ದದತುರಿತಿ | ಹತಪುತ್ರನಾದ ವಸಿಷ್ಠನು ಪುತ್ರೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು
ದ್ವೀಶಿಸಿ ಯಾಗಮಾಡಿದಾಗ ಅವರು ತುಷ್ಟರಾಗಿ ಅವನಿಗೆ ಪುತ್ರನನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ವಸಿಷ್ಠ
ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿಯೇ

ಅವಿಷ್ಟಂ ಧೀಷ್ಟಶ್ಚಿನಾ ನ ಅಸು ಪ್ರಜಾವದ್ರೇತೋ ಅಹ್ರಯಂ ನೋ ಅಸ್ತು |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೬೭.೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ಅದನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸಿಂಧುಮ್—ಸ್ಯಂದೂ ಪ್ರಸ್ತವಣೇ. ಧಾತು. ಸ್ಯಂದೇಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಧತ್ವ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ, ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಉಪ್ರತ್ಯಯ.

ಮಧುವಂತಮ್—ಭೂಮನಿಂದಾ ಪ್ರಶಂಸಾಸು ನಿತ್ಯಯೋಗೇತಿಶಾಯನೇ | ಸಂಸರ್ಗೇಸ್ತಿ ವಿವ—
ಕ್ವಾಯಾಂ ಭವಂತಿ ಮತುಪಾದಯಃ || ಎಂದು ತದಸ್ತಾಸ್ತ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರು
ವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮಧು ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಭೂಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ (ಬಹುತ್ವದಲ್ಲಿ) ಬರುತ್ತದೆ. ಮತುಪ್ ಪಿತಾದುದರಿಂದ
ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಸಶ್ಚತಮ್—ಸಶ್ಚಧಾತುವು ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಣಾತೋರುವುದರಿಂದ
ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಕವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಲುಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ವೈತ್ತಾ-
ನ್ನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತ
ವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜರೌ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಜರಾ ಯಯೋಸ್ತೌ ಅಜರೌ. ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯)
ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಜಿನ್ವತಮ್—ಜಿವಿ ಪ್ರೀಣನೇ ಧಾತು. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ
ದ್ವಿವಚನರೂಪ. ಯಾಭಿಃ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಯಚ್ಚಬ್ಧಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದು
ದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅವತಮ್—ಅವ ರಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನರೂಪ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಡಾ
ಗಮದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೯ ||

—:೦:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಾಭಿವಿತ್ಪಲಾಂ ಧನಸಾಮಧರ್ವ್ಯಂ ಸಹಸ್ರನಿಾಳ್ತ ಆಜಾವ-
ಜಿನ್ವತಂ ।

ಯಾಭಿ॑ರ್ವ॒ಶಮ॒ಶ್ವ್ಯಂ ಪ್ರೇ॑ಣಿ॒ಮಾವ॒ತಂ ತಾ॑ಭಿ॒ರೂ ಸು ಉ॒ತಿ-
ಭಿ॑ರ॒ಶ್ವಿನಾ ಗತಂ ॥ ೧೦ ॥

ಸದಪಾಠಃ

ಯಾ॑ಭಿಃ | ವಿ॒ಶ್ವಲಾಂ | ಧ॒ನಸಾಂ | ಅ॒ಥವ್ಯಂ | ಸ॒ಹಸ್ರಂ ಮಿ॒ಾಳ್ವೇ | ಆ॒ಜೌ |

ಅ॒ಜಿನ್ವ॑ತಂ |

ಯಾ॑ಭಿಃ | ವ॒ಶಂ | ಅ॒ಶ್ವ್ಯಂ | ಪ್ರೇ॑ಣಿಂ | ಆ॒ವತಂ | ತಾ॑ಭಿಃ | ಉ॒ಂ ಇತಿ॑ | ಸು |

ಉ॒ತಿ ಭಿಃ | ಅ॒ಶ್ವಿನಾ | ಆ | ಗ॒ತಂ ॥ ೧೦ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ಅಶ್ವಿನೌ ಧನಸಾಂ ಧನಂ ಸಂಭಜಮಾನಾಮಥವ್ಯಮಗಚ್ಛಂತೀಂ ಭಿನ್ನಜಂಘಾತ್ಪ್ರೇನ ಗಂತುಮಸಮರ್ಥಾಂ | ಧರ್ವತಿರ್ಗತಿಕರ್ಮಾ | ವಿಶ್ವಲಾಮೇತತ್ಸಂಜ್ಞಾಮಗಸ್ತ್ಯಪುರೋಹಿತಸ್ಯ ಖೇಲಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನೀಂ | ಸಹಸ್ರಮಿಾಳ್ವೇ | ಮಿಾಳ್ವಮಿತಿ ಧನನಾಮ | ಬಹುಧನೋಪೇತ ಆಜೌ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿರಜಿನ್ವತಂ | ಗಂತುಂ ಸಮರ್ಥಾನುಕುರುತಂ | ಏತಚ್ಚ ಚರಿತ್ರಂ ಹಿ ವೇರಿವಾಚ್ಛೇದಿ ಸರ್ಣಂ | ಋ. ೧-೧೧೬-೧೫ | ಇತ್ಯೇತ್ರ ವಿಸ್ತಷ್ಟಯಿಸ್ಯತೇ | ಯಾಭಿಶ್ಚಾಶ್ವ್ಯಮಶ್ವಾಖ್ಯಸ್ಯ ಪುತ್ರಂ ಪ್ರೇಣಿಂ ಸ್ತುತೇಃ ಪ್ರೇರಯಿತಾರಂ ವಶಮೇತತ್ಸಂಜ್ಞಮೃಷಿಮಾವತಂ | ಅರಕ್ಷತಂ | ತಾಭಿಃ ಸರ್ವಾಭಿರೂತಿಭಿಃ ಸಹಾಸ್ಮಾನಸ್ಯಾಗಚ್ಛತಂ || ಪ್ರೇಣಿಂ | ಪ್ರೇಣ್ಯ ಗತಿಪ್ರೇರಣಶ್ಲೇಷಣೇಷು | ಔಣಾದಿಕ ಇಪ್ರತ್ಯಯಃ |

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಧನಸಾಂ—ಧನಾರ್ಥಿನಿಯೂ | ಅಥವ್ಯಂ—(ಆದರೆ) ಕಾಲು ಮುರಿದಿರುವುದರಿಂದ ನಡೆಯಲಸಮರ್ಥಳೂ ಆದ | ವಿಶ್ವಲಾಂ—(ಖೇಲನ ಸತ್ತ್ವಿಯಾದ) ವಿಶ್ವಲೆಯನ್ನು | ಸಹಸ್ರಮಿಾಳ್ವೇ—ಪ್ರಭೂತವಾದ ಧನದಿಂದ ತುಂಬಿದ | ಆಜೌ—ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆ ಗಳಿಂದ | ಅಜಿನ್ವತಂ—ನಡೆಯಲು ಸಮರ್ಥಳಾಗುವಂತೆಮಾಡಿದರೋ (ಮತ್ತು) | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ಸಹಾಯಗಳಿಂದ | ಅಶ್ವ್ಯಂ—ಅಶ್ವನ ಪುತ್ರನೂ | ಪ್ರೇಣಿಂ—ಕೀರ್ತನಕಾರನೂ ಆದ | ವಶಂ—ವಶನೆಂಬ ಋಷಿಯನ್ನು | ಆವತಂ—ರಕ್ಷಿಸಿದರೋ | ತಾಭಿಃ ಉತಿಭಿಃ ಉ—ಆ ಎಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆಯೂ (ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ) | ಸು ಆ ಗತಂ—ಆ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ ||

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಧನಾರ್ಥಿನಿಯೂ ಆದರೆ ಕಾಲುಮುರಿದಿರುವುದರಿಂದ ನಡೆಯಲಸಮರ್ಥಳೂ ಆದ ಖೇಲನಪತ್ನಿಯಾದ ವಿಶ್ವಲೇಯನ್ನು ಪ್ರಭೂತವಾದ ಧನದಿಂದ ತುಂಬಿದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ನಡೆಯಲು ಸಮರ್ಥಳಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದಿರೋ, ಮತ್ತು ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ಸಹಾಯಗಳಿಂದ ಅಶ್ವನ ಪುತ್ರನೂ, ಕೀರ್ತನಕಾರನೂ ಆದ ವಶನೆಂಬ ಋಷಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದಿರೋ ಆ ಎಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆಯೂ ಸಹ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ.

English Translation

With those aids by which you enabled the opulent Vispala, when she was unable to move, to go to the battle rich in a thousand spoils, and by which you protected the devout Vasa, the son of Aswa ; with them, Aswins, come willingly hither.

■ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ವಿಶ್ವಲಾಂ ಅಜಿನ್ನತಂ— ಅತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಅಗಸ್ತ್ಯಪುರೋಹಿತಃ ಐಳೋ ನಾಮ ರಾಜಾ ಬಭೂವ | ತಸ್ಯ ಸೇನಾಯಾಂ ಯೋಧ್ರೇ ವಿಶ್ವಲಾ ನಾಮ ಸ್ತ್ರೀ | ತಸ್ಯಾ ಅನ್ನಾರ್ಥಂ ಧನಾರ್ಥಂ ಚ ಯುಧ್ಯಮಾನಾಯಾಃ ಶತ್ರುವೋ ಜಂಘಾನ್ ಚಿಚ್ಛಿದುಃ | ತಸ್ಯಾಶ್ಚಿನ್ನಾಂ ಜಂಘಾಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಪುರೋಹಿತೋಽಗಸ್ತ್ಯೋಽಶ್ವಿನೌ ತುಷ್ಪಾವ | ತೌ ವಿಶ್ವಲಾಂ ಪ್ರತಿ ಜಗ್ಮತುಃ | ಆಗತ್ಯ ಚ ಸದ್ಯೋ ಲೋಹಮಯೀಂ ಜಂಘಾಂ ವಿಶ್ವಲಾಯಾಶ್ಚಕ್ರತುಃ | ತದೇವೇಹಾಪ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಐಳನೆಂಬ ದೊರೆಯ ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಲೇಯೆಂಬ ಒಬ್ಬ ಸ್ತ್ರೀಯೋಧ್ರೆಯಿದ್ದಳು. ಅನ್ನಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ಧನಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಯುಧ್ಯಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಅವಳ ಮೊಣಕಾಲನ್ನು ಶತ್ರುಗಳ ಮುರಿದರು. ಅದನ್ನು ತಿಳಿದು ರಾಜಪುರೋಹಿತನಾದ ಅಗಸ್ತ್ಯನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದನು | ಅವರು ಒಡನೆಯೇ ಬಂದು ಉಕ್ಕಿನ ಜಂಘವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟು ವಿಶ್ವಲೇಯನ್ನು ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವಕಥೆ, ಈ ಕಥೆಯು ಕರ್ಷೇವತ್ಕೃತವಾದ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಚರಿತ್ರಂ ಹಿ ವೇರಿವಾಚ್ಛೇದಿ ಪರ್ಣಮಾಜಾ ಖೇಲಸ್ಯ ಪರಿತಕ್ತ್ಯಾಯಾಂ |

ಸದ್ಯೋ ಜಂಘಾಮಾಯಸೀಂ ವಿಶ್ವಲಾಯೈ ಧನೇ ಹಿತೇ ಸರ್ತವೇ ಪ್ರತ್ಯಧತ್ತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೧೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ಇದನ್ನೂ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಥವ್ಯಂ— ಧರ್ವತಿರ್ಗತಿಕರ್ಮಾ | ಛಿನ್ನಜಂಘತ್ವಾದ್ಗಂತುಮಸಮರ್ಥಾಂ | ಧರ್ವತಿಯೆಂಬ ಪದವು ಗತಿಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ. ವಿಶ್ವಲೇಗೆ ಮೊಳಕಾಲು ಮುರಿದುದರಿಂದ ನಡೆಯಲಾರದವಳಾದಳು ಎಂದರ್ಥ.

ಸಹಸ್ರಮೀಳ್ತೇ—ಸಹಸ್ರಮಿತಿ ಬಹುನಾಮ | ಬಹುನಿ ಧನಾನಿ ನಿಮಿತ್ತಭೂತಾನಿ ಯಸ್ಯ ಸಹಸ್ರಮೀಳ್ತೇಃ ಸಂಗ್ರಾಮಃ | ಪ್ರಭೂತವಾದ ಧನವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದಾದ್ದರಿಂದ ಸಹಸ್ರಮೀಳ್ತೇವೆಂಬ ಪದವು ಸಂಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಯಾಭಿಶ್ಚ ವಶಂ—ಅತ್ರಾಸೀತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ವಶೋನಾಮ ರಾಜಾ ಅಶ್ವಪ್ರಾಯಬಲಃ | ಸ ಹಸ್ತಿಬಲೈಃ ಶತ್ರುಭಿಃ ಪರಾಜೀಯಮಾನಃ ಸಾಹಾಯ್ಯಂ ಕರ್ತುಮಶ್ಚಿನಾ ಸ್ತುತ್ವಾಜುಹಾವ | ತಂ ಪ್ರತಿ ತಸ್ಮಿನ್ನೇವಾಹನಿ ಅಶ್ವಿನಾವಾಜಗ್ಮತುರಿತಿ | ಅಶ್ವಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ವಶನೆಂಬ ರಾಜನು ಅನೆಯಬಲವುಳ್ಳ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಪರಾಜಿತನಾದಾಗ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿ ಕರೆದನು. ಆಗ ಒಡನೆಯೇ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಬಂದು ಇವನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಸ್ತುತಿಸ್ವಾಮಿಗಳು ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವ,

ಏಕಸ್ಯಾ ವಸ್ತೋರಾವತಂ ರಣಾಯ ವಶಮಶ್ವಿನಾ ಸನಯೇ ಸಹಸ್ರಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೨೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನೂ ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಶ್ವೈಂ—ಅಶ್ವಾಖ್ಯಸ್ಯ ಪುತ್ರಂ | ಅಶ್ವನೆಂಬುವನ ಮಗನನ್ನು ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಅಶ್ವಸಮೂಹವಂತೆ—ಅಶ್ವಸಮೂಹವುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ಅಶ್ವಸೈನ್ಯವುಳ್ಳ ವಶನನ್ನು ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವಶನು ಅಶ್ವನೆಂಬುವನ ಪುತ್ರನೆಂಬುದನ್ನು ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಋ.ಸಂ. ೮-೪೬ನೇ ಸೂಕ್ತದ ದ್ರಷ್ಟೃವು ಅಶ್ವಪುತ್ರನಾದ ವಶನೆಂಬುದನ್ನು ಆ ಸೂಕ್ತದ ಭಾಷ್ಯದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಇದೇ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಿರುವ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ (೮-೬-೨-೩) ಹೇಳಿದೆ. ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ

ವಶಾಯಾಶ್ವಾಯ ಯತ್ಪ್ರಾದಾತ್ ಕಾನೀತಸ್ತು ಪೃಥುಶ್ಚವಾಃ |

(ಬೃ. ದೇ. ೬-೭೯)

ಎಂದು ಅಶ್ವಪುತ್ರನಾದ ವಶನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರಿಬ್ಬರ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಅಶ್ವಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದವನೂ ಅಶ್ವಪುತ್ರನೂ ಆದ ವಶನೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು.

ಪ್ರೇಣಿಂ—ಪ್ರೀಣ್ ತರ್ಪಣೇ | ತರ್ಪಯಿತಾರಂ ಚ ಸ್ತುತಿಭಿಃ ಹವಿರ್ಭಿಶ್ಚ ದೇವಾನಾಂ | ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದಲೂ ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದಲೂ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪುತ್ರಿಯಾ ||

ಧನಸಾಮ್—ಧನಂ ಸನೋತಿ ಇತಿ ಧನಸಾ. ತಾಂ ಷಣ ಸಂಭಕ್ತಾ. ಧಾತು. ಜನಸನಮಿನ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪರವಾದಾಗ ವಿಡ್ವನೋರನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾಂತಾದೇಶ. ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿವ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಶ್ವಮ್—ಅಶ್ವಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ. ಅಶ್ವಮ್. ಛಂದಸಿಚೆ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇ-
ತಿಚೆ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚ-
ನಾಂತರೂಪ.

ಪ್ರೇಣಿಮ್—ಪ್ರೇಣ್ಯ ಗತಿಸ್ತೇರಣಶ್ಚೇಪಣೇಷು. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಇಪ್ರತ್ಯಯ.
ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. || ೧೦ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ

ಯಾಭಿಃ ಸುದಾನೂ ಔಶಿಜಾಯ ವಣಿಜೇ ದೀರ್ಘಶ್ರವಸೇ ಮ-
ಧು ಕೋಶೋ ಅಕ್ಷರತ್.

ಕಕ್ಷೀವಂತಂ ಸ್ತೋತಾರಂ ಯಾಭಿರಾವತಂ ತಾಭಿರೂ ಸು ಊ-
ತಿಭಿರಶ್ವಿನಾ ಗತಂ || ೧೧ ||

ಪದವಾಕ್ಯಃ

ಯಾಭಿಃ | ಸುದಾನೂ ಇತಿ ಸುಽದಾನೂ | ಔಶಿಜಾಯ | ವಣಿಜೇ | ದೀರ್ಘ-
ಶ್ರವಸೇ | ಮಧು | ಕೋಶಃ | ಅಕ್ಷರತ್ |

ಕಕ್ಷೀವಂತಂ | ಸ್ತೋತಾರಂ | ಯಾಭಿಃ | ಆವತಂ | ತಾಭಿಃ | ಊಂ ಇತಿ |

ಸು | ಊತಿಽಭಿಃ | ಅಶ್ವಿನಾ | ಆ | ಗತಂ || ೧೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಉಶಿಕ್ ಸಂಜ್ಞಾ ದೀರ್ಘತಮಃ ಸತ್ವೀ | ತಸ್ಯಾಃ ಪುತ್ರೋ ದೀರ್ಘಶ್ರವಾ ನಾಮ ಕಶ್ಚಿದೃಷಿರ-
ನಾವೃಷ್ಟ್ಯಂ ಜೀವನಾರ್ಥಮಕರೋದ್ವಾಣಿಜ್ಯಂ | ಸ ಚ ವರ್ಷಣಾರ್ಥಮಶ್ವಿನೌ ತುಷ್ಟಾವ | ತಾ ಚಾಶ್ವಿನೌ
ಮೇಘಂ ಪ್ರೇರಿತವಂತಾ | ಅಯಮರ್ಥಃ ಪೂರ್ವಾರ್ಥೇ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತೇ | ಹೇ ಸುದಾನೂ ಶೋಭನ-
ದಾನಾವಶ್ವಿನೌ | ಔಶಿಜಾಯೇಶಿಕ್ ಪುತ್ರಾಯ ವಣಿಜೇ ವಾಣಿಜ್ಯಂ ಕುರ್ವತೇ ದೀರ್ಘಶ್ರವಸ ಏತತ್ಸಂ-
ಜ್ಞಾಯ ಋಷಯೇ ಯಾಭಿಯುಷ್ಮದೀಯಾಭಿರೂತಿಭಿರ್ಹೇತುಭೂತಾಭಿಃ ಕೋಶೋ ಮೇಘೋ
ಮಧು ಮಾಧುರ್ಯೋಪೇತಂ ವೃಷ್ಟಿಜಲಮಕ್ಷರತ್ ಅಸಿಂಚತ್ | ಯುಷ್ಮತ್ಪ್ರಸಾದಾದಪೇಕ್ಷಿತಾ ವೃಷ್ಟಿ
ರ್ಜಾತೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಸಿ ಚೋಶಿಜಃ ಪುತ್ರಂ ಸ್ತೋತಾರಂ ಕಕ್ಷೀವಂತಮೇತತ್ಸಂಜ್ಞಾವೃಷಿಂ ಯಾಭಿರೂತಿ-
ಭಿರಾನತಂ, ಅಕ್ಷರತಂ ತಾಭಿಃ ಸರ್ವಾಭಿರೂತಿಭಿಃ ಸಹಾಸ್ಮಾನಸ್ಯಾಗಚ್ಛತಂ || ಕಕ್ಷೀವಂತಂ | ಕಕ್ಷ್ಯಾ
ರಜ್ಜುರಶ್ವಸ್ಯ ತಯಾ ಯುಕ್ತಃ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ | ಆಸಂದೀವದಷ್ಟೀವಚ್ಚಕ್ರೀವತ್ಕಕ್ಷೀವದಿತಿ ನಿಸಾತನಾನ್ಮ-
ತುಪೋ ವತ್ಸಂ | ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ||

ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ

ಸುದಾನೂ—ಉದಾರವಾದ ದಾನಿಗಳಾದ | ಅಶ್ವಿನೌ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಔಶಿಜಾಯ—
ಉಶಿಕ್ ಎಂಬುವಳ ಪುತ್ರನೂ | ವಣಿಜೇ—ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಮಾಡುವವನೂ ಆದ | ದೀರ್ಘಶ್ರವಸೇ—ದೀರ್ಘ
ಶ್ರವಸ್ ಎಂಬ ಋಷಿಗೆ | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ಸಹಾಯಗಳ ಕಾರಣದಿಂದ | ಕೋಶಃ—ಮೇಘವು | ಮಧು-
ಮಾಧುರ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು | ಅಕ್ಷರತ್—ಸುರಿಸಿತೋ | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ |
ಸ್ತೋತಾರಂ—ಕೀರ್ತನಕಾರನಾದ | ಕಕ್ಷೀವಂತಂ—ಕಕ್ಷೀವಂತನೆಂಬ ಋಷಿಯನ್ನು | ಅವತಂ—ರಕ್ಷಿಸಿದರೋ |
ತಾಭಿಃ ಉತಿಭಿಃ ಉ—ಆ ಎಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣಾಸಹಾಯಗಳೊಡನೆಯೂ (ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ) | ಸು ಆ ಗತಂ—ಆದರದಿಂದ
ಬನ್ನಿರಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಉದಾರವಾದ ದಾನಿಗಳಾದ ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳೇ, ಉಶಿಕ್ ಎಂಬುವಳ ಪುತ್ರನೂ, ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು
ಮಾಡುವವನೂ ಆದ ದೀರ್ಘಶ್ರವಸ್ ಎಂಬ ಋಷಿಗೆ ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ಸಹಾಯಗಳ ಕಾರಣದಿಂದ ಮೇಘವು ಮಾಧುರ್ಯ
ದಿಂದಕೂಡಿದ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸಿತೋ, ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಕೀರ್ತನಕಾರನಾದ ಕಕ್ಷೀವಂತನೆಂಬ
ಋಷಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದರೋ ಆ ಎಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣಾ ಸಹಾಯಗಳೊಡನೆಯೂ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ ಆದರದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ.

English Translation

With those aids by which, beauteous donors, the cloud (was made
to) shed its sweet (water), for the sake of the merchant Dirghasravas, the son
of Usij, and by which you protected the devout Kakshivat; with them,
Aswins, come willingly hither.'

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಔಶಿಜಾಯ ದೀರ್ಘಶ್ರವಸೇ ಮಧು ಕೋಶೋ ಅಕ್ಷರತ್—ಉಶಿಕ್ ಸಂಜ್ಞಾ ದೀರ್ಘತಮಸಃ ಪತ್ನೀ | ತಸ್ಯಾಃ ಪುತ್ರೋ ದೀರ್ಘಶ್ರವಾ ನಾಮ ಕಶ್ಚಿದೃಷಿರನಾವೃಷ್ಟ್ಯಾಂ ಜೀವನಾರ್ಥಮಕರೋ ದ್ವಾಣಿಜ್ಯಂ | ಸ ಚ ವರ್ಷಣಾರ್ಥಮಸ್ತಿನೌ ತುಷ್ಟಾವ | ಉಶಿಕ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ದೀರ್ಘತಮಸ್ಸಿನ ಪತ್ನಿಗೆ ದೀರ್ಘಶ್ರವಸ್ ಎಂಬ ಮಗನಿದ್ದನು. ಅವನು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಋಷಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಒಂದುಸಲ ಅನಾವೃಷ್ಟಿಯ ದೆಸೆಯಿಂದ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಶ್ರಮವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಾರ ಮಾಡತೊಡಗಿದನು. ಆಗ ವೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಅತ್ತಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸುತ್ತಿಸಲು ಅವರು ಮೇಘದಿಂದ ಮಧುರವಾದ ನೀರನ್ನು ಸುರಿಸಿದರು ಎಂದು ಹಿಂದಿನ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಕೋಶಃ—ಮೇಘನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ (೨-೨೧).

ಕಕ್ಷೀವಂತಂ—ಯಾಭಿಸ್ತ್ರಮಂತುಃ ಎಂದು ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ನಾಲ್ಕನೇ ಋಕ್ನಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷೀವಂತನ ವಿಷಯವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಈ ಋಕ್ನಿನ ಮತ್ತು

ಸೋಮಾನಂ ಸ್ವರಣಂ ಕೃಣುಹಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತೇ | ಕಕ್ಷೀವಂತಂ ಯ ಔಶಿಜಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಿನ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಕಕ್ಷೀವಂತನು ಉಶಿಕ್ ಎಂಬುವಳ ಮಗನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇವನು ದೀರ್ಘ ತಮಸ್ಸೆಂಬ ಋಷಿಯಿಂದ ಉಶಿಕ್ ಎಂಬುವಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು ಎಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯ ಆಧಾರದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಂಗರಾಜಗೃಹೇ ಯುಕ್ತಾಂ ಉಶಿಜಂ ಪುತ್ರಕಾಮಯಾ |

ರಾಜ್ಞಾ ಚ ಪ್ರಹಿತಾಂ ದಾಸೀಂ ಭಕ್ತಾಂ ಮತ್ಸಾ ಮಹಾತಪಾಃ |

ಜನಯಾಮಾಸ ಚೋತ್ಥಾಯ ಕಕ್ಷೀವತ್ಪ್ರಮುಖಾನ್ಯಸೀನ್ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೪-೨೪, ೨೫)

ಅಂಗರಾಜನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಇದ್ದ ಉಶಿಕ್—ಎಂಬುವಳನ್ನು ದೊರೆಯು (ರಾಣಿಯು ?) ಪುತ್ರೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ದೀರ್ಘತಮಸ್ ಎಂಬ ಋಷಿಯ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿದನು. ಇವಳು ಬಹಳ ಭಕ್ತಿಯುತಳಾಗಿ ಅವನಿಗೆ ಸೇವೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವನು ತುಷ್ಟನಾಗಿ ಇವಳಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷೀವತ್ಪ್ರಮುಖರಾದ ಋಷಿಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಕಥೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಯುವಂ ನರಾ ಸ್ತುವತೇ ಪಜ್ರಿಯಾಯ ಕಕ್ಷೀವತೇ ಅರದತಂ ಪುರಂಧಿಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೭)

ತದ್ವಾಂ ನರಾ ಶಂಸ್ಯಂ ಪಜ್ರಿಯೇಣ ಕಕ್ಷೀವತಾ ನಾಸತ್ಯಾ ಪರಿಜ್ಞನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೭-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಇವನು ಸಜ್ಜ ಸಂತತಿಯವನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಮದಚ್ಯುತಃ ಕೃಶನಾವತೋ ಅತ್ಯಾನ್ಯಕ್ಷೀವಂತ ಉದನ್ವೃಕ್ಷಂತ ಸಜ್ಜಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೬-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇವನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರೂ ಸಜ್ಜರೆಂದೇ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ- ಇದೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸಿಂಧೂ ನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿದ್ದ ಭಾವಯವ್ಯನ ಮಗನಾದ ಸ್ವನಯನು ತನಗೆ ಅತಿಪ್ರಭೂತವಾದ ಕೊಟ್ಟು ದಾಗಿ ದಾನವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ದಾನವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕಾದ ಸಂದರ್ಭವೂ, ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಉಂಟಾದ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವೂ ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಕಥೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಧಿಗಮ್ಯ ಗುರೋರ್ವಿದ್ಯಾಂ ಗಚ್ಛನ್ ಸ್ತನಿಲಯಂ ಕಿಲ |

ಕಕ್ಷೀವಾನಧ್ವನಿ ಶ್ರಾಂತಃ ಸುಷ್ಪಾಸಾರಣ್ಯಗೋಚರಃ ||

ತಂ ರಾಜಾ ಸ್ವನಯೋ ನಾಮ ಭಾವಯವ್ಯಸುತೋ ವ್ರಜನ್ |

ಕ್ರೀಡಾರ್ಥಂ ಸಾನುಗೋಽಪಶ್ಯತ್ ಸಭಾರ್ಯಃ ಸಪುರೋಹಿತಃ ||

ಅಭೈನಂ ರೂಪಸಂಪನ್ನಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ದೇವಸುತೋಪಮಂ |

ಕನ್ಯಾದಾನೇ ಮತಿಂ ಚಕ್ರೇ ವರ್ಣಗೋತ್ರಾವಿರೋಧತಃ ||

ಸಂಜೋಢ್ಯೈನಂ ಸ ಪಪ್ರಚ್ಛ ವರ್ಣಗೋತ್ರಾದಿಕಂ ತತಃ |

ರಾಜನ್ನಾಂಗಿರಸೋಽಸ್ತೀತಿ ಕುಮಾರಃ ಪ್ರತ್ಯುನಾಚಿ ತಂ ||

ಪುತ್ರೋಽಹಂ ದೀರ್ಘತಮಸ ಡೇಚಫ್ಯಸ್ಯ ಋಷೇರ್ವಪ |

ಅಥಾಸ್ತೈ ಸ ದೇವಾ ಕನ್ಯಾ ದಶಾಭರಣಭೂಷಿತಾಃ ||

ತಾವತಶ್ಚ ರಥಾಞ್ಞಾನ್ವಾವಾನ್ವೀಡ್ಯಂಗಾಸ್ತೈ ಚತುರ್ಯುಜಃ |

ವಧೂನಾಂ ವಾಹನಾರ್ಥಾಯ ಧನಕುಪ್ಯಮುಜಾವಿಕಂ ||

ನಿಷ್ಕಾಣಾಂ ವೃಷಭಾಣಾಂ ಚ ಶತಂ ಶತಮದಾತ್ಮನಃ |

ಏತದುತ್ತರಸೂಕ್ತೇನ ಶತಮಿತ್ಯಾದಿನೋದಿತಂ ||

ಶತಮಶ್ವಾಞ್ಞತಂ ನಿಷ್ಕಾನ್ ರಥಾ ದಶ ವಧೂಮತಃ |

ಚತುರ್ಯುಜೋ ಗನಾಂ ಚೈವ ಸಹಸ್ರಂ ಷಷ್ಠ್ಯಪಾಧಿಕಂ ||

ಸ್ವನಯಾದ್ಭಾವಯನ್ಯಾದ್ಯಃ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ಪ್ರತ್ಯಸದ್ಯತಃ |

ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಯ ಚ ತುಷ್ಪಾವ ಪ್ರಾತಃ ಪಿತ್ರೇ ಶಶಂಸ ಚ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೧೪೨-೧೫೦)

ಗುರುವಿನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಕಕ್ಷೀವಂತನು ಮನೆಗೆ ಹಿಂತಿರುಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರಾಂತನಾಗಿ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಮಲಗಿ ನಿದ್ರೆಹೋದನು. ಆಗ ಭಾವಯವ್ಯ ಪುತ್ರನಾದ ಸ್ವನಯನೆಂಬ ರಾಜನು ತನ್ನ ಪತ್ನೀಭೃತ್ಯಾದಿಪರಿವಾರಗಳೊಡನೆ ಕ್ರೀಡಾರ್ಥವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಾಗ ಅವನನ್ನು ನೋಡಿದನು.

ಅವನ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿ ಸಂತೋಷಗೊಂಡು ವರ್ಣ ಮತ್ತು ಗೋತ್ರಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಏನೂ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ ದಿದ್ದರೆ ಅವನಿಗೆ ತನ್ನ ಮಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ವಿವಾಹವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಎಬ್ಬಿಸಿ ಅವನ ವಂಶಾದಿಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಕೇಳಿದನು. ಆಗ ಕಕ್ಷೀವಂತನು ತಾನು ಅಂಗರಸ್ಸಿನ ವಂಶದವನೆಂದೂ ಉಚಥ್ಯ ಪುತ್ರ ನಾದ ದೀರ್ಘತಮಸ್ಸೆಂಬ ಋಷಿಯ ಮಗನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೊಡನೆಯೇ ಸ್ವನಯನು ಅವನಿಗೆ ಅಲಂಕೃತರಾದ ಹತ್ತು ಕನ್ಯೆಯರನ್ನು ದಾನಮಾಡಿದನು. ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಅಶ್ವಗಳನ್ನೂ ರಥಗಳನ್ನೂ ಧನವನ್ನೂ ಅಜಾದಿ ಸಂಪತ್ತು ಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ದಾನಮಾಡಿದನು. ಈ ವಿಷಯವು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ

ಅಮಂಜಾನ್ಮೋಮಾನ್ವ ಭರೇ ಮನೀಷಾ ಸಿಂಧಾವಧಿ ಕ್ಷಿಯತೋ ಭಾವ್ಯಸ್ಯ |
ಯೋ ಮೇ ಸಹಸ್ರಮಮಿಮೀತ ಸನಾನತೂರ್ತೋ ರಾಜಾ ಶ್ರವ ಇಚ್ಛಮಾನಃ ||
ಶತಂ ರಾಜ್ಞೋ ನಾಥಮಾನಸ್ಯ ನಿಷ್ಠಾ ಇಹ ತಮಶ್ವಾನ್ಪ್ರಯತಾನ್ಸದ್ಯ ಆದಂ |
ಶತಂ ಕಕ್ಷೀವಾ ಅಸುರಸ್ಯ ಗೋನಾಂ ದಿವಿ ಶ್ರವೋಽಜರಸಾ ತತಾನ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೬-೧,೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇವನು ಪ್ರಾಜ್ಞನೂ, ಪೂಜ್ಯನೂ ಆದ ಋಷಿಯೆಂದು ಇವನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಅಹಂ ಮನುರಭವಂ ಸೂರ್ಯತ್ವಾಹಂ ಕಕ್ಷೀವಾ ಋಷಿರಸ್ಮಿ ವಿವ್ರೇಕ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೬-೧)

ಅಯಂ ಕಕ್ಷೀವತೋ ಮಹೋ ವಿ ವೋ ಮದೇ ಮತಿಂ ವಿಪ್ರಸ್ಯ ವರ್ಧಯ ದ್ವಿವಕ್ಷಸೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೫-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ,

ಏತಾಭಿರ್ವಾಶ್ವಿನೋಃ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ಪ್ರಿಯಂ ಧಾನೋಷಾಗಚ್ಛತ್ಸ ಪರಮಂ ಲೋಕಮಜಯತ್ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೨೧)

ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೦-೧ ರಿಂದ ಿ ವರೆಗಿನ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿಕೊಂಡು ಕಕ್ಷೀವಂತನು ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ನಿವಾಸಕ್ಕೆಹೋಗಿ ಸೇರಿ ಅವರಿಂದ ಅನುಗ್ರಹಿತನಾಗಿ ಇನ್ನೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಲೋಕವನ್ನು ಸೇರಿದನು ಎಂದು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ,

ಕಕ್ಷೀವಂತಂ ಯಃ ಔಶಿಜಃ | ಯೋ ದೇವಾನ್ಯೋಽಮೀವಹಾ ವಸುನಿತ್ಪುಷ್ಟಿವರ್ಧನಃ | ಸ ನಃ

ಸಿಷಕ್ತು ಯಸ್ತುರಃ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮-೧,೨ ಮತ್ತು ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೩-೪-೩೫)

ಪುಷ್ಟಿಮಂತನೂ, ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ, ಧನದಾತನೂ, ಸಂಪದ್ವರ್ಧಕನೂ ಉಶಿಜೆಯ ಪುತ್ರನೂ ಆದ ಕಕ್ಷೀವಂತನು ನಮ್ಮೊಂದಿಗಿರಲಿ ಎಂದು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಕಕ್ಷೀವಂತನು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಯೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಕೆಲವು ಆಂಗ್ಲವಿಮರ್ಶಕಾರರು ಇವನನ್ನು ಕ್ಷತ್ರಿಯನೆಂದೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೆಲ್ಲವೆಂದೂ ತಮಗೆ ತೋರಿದ ಆಧಾರಗಳಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವರು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸುದಾನೂ—ಶೋಭನಂ ದಾನು ದಾನಂ ಯಯೋಸ್ತೌ ಸುದಾನೂ. ಅನುಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಔಶಿಜಾಯ—ಉಶಿಜಃ ಅಸತ್ಯಂ ಪುನಾನ್ ಔಶಿಜಃ | ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭೨-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೇವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ

ಅಕ್ಷರತ್—ಕ್ಷರ ಸಂಚಲನೇ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಕವಚನರೂಪ. ಯದ್ವೃತ್ತಾ-ನ್ನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ವ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕಕ್ಷೀನಂತಮ್—ಕಕ್ಷ್ಯಾ ರಜ್ಜುರಶ್ವಸ್ಯ (ಅಶ್ವದ ಹೆಗ್ಗ=ಕಡಿವಾಣ) ತದಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಯಾ ಯುಕ್ತಃ ಕಕ್ಷೀನಾನ್. ಆಸಂದೀವದಷ್ಟೀನಚ್ಚಕ್ರೀವತ್ ಕಕ್ಷೀವತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೨) ಎಂದು ನಿಪಾತಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಮತುಪಿಗೆ ನತ್ವ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಕಕ್ಷೀವತ್ ಶಬ್ದ. ಮತುಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸ್ತೋತಾರಮ್—ಸ್ತುಜ್ ಸ್ತುತೌ. ಧಾತು. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಅನ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಪ್ತೃತ್ಯಚ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ನೊದಲು ಋತೋಜಾಸ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. || ೧೧ ||

—:೦:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಾಭೀ ರಸಾಂ ಕ್ಷೋದಸೋದ್ಧಃ ಪಿಪಿನ್ವಧುರನಶ್ವಂ ಯಾಭೀ

ರಥಮಾನತಂ ಜಿಷೇ |

ಯಾಭಿಸ್ತೋಕ ಉಸ್ರಿಯಾ ಉದಾಜತ ತಾಭಿರೂ ಷು ಊ-

ತಿಭಿರಶ್ವಿನಾ ಗತಂ || ೧೨ ||

ಸದಸಾತಃ

ಯಾಭಿಃ | ರಸಾಂ | ಕ್ಷೋದಸಾ | ಉದ್ಭಃ | ಸಿಪಿನ್ನಭುಃ | ಅನಶ್ಚಂ | ಯಾಭಿಃ |

ರಥಂ | ಅವತಂ | ಜಿಷೇ

ಯಾಭಿಃ | ತ್ರಿ ಶೋಕಃ | ಉಸ್ರಿಯಾಃ | ಉತ್ ಆಜತ | ತಾಭಿಃ | ಊಂ ಇತಿ |

ಸು | ಊತಿ ಶ ಭಿಃ | ಅಶ್ವಿನಾ | ಆ | ಗತಂ || ೧೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ರಸಾ ನದೀ ಭವತಿ ರಸತೇಃ ಶಬ್ದಕರ್ಮಣ ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ನಿ. ೧೧-೨ಃ | ಹೇ ಅಶ್ವಿನೌ ಯಾಭಿ-
ರೂತಿಭಿರ್ಹೇತುಭೂತಾಭಿಃ ರಸಾಂ ನದೀಮನಾವೃಷ್ಟ್ಯಾ ಜಲರಹಿತಾಂ ಕ್ಷೋದಸಾ ಕೂಲಾನಿ ಸಂಪಿಂಷ-
ತೋದ್ಭ ಉದಕೇನ ಸಿಪಿನ್ನಭುಃ ಯುವಾಂ ಪೂರಿತವಂತೌ | ತಥಾನಶ್ಚಮಶ್ಚೈರ್ವಿರ್ಯೋಕ್ತಮಾ-
ತ್ತೀಯಂ ರಥಂ ಜಿಷೇ ಜೇತುಂ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿರಾವತಂ ಅಗಮಯತಂ | ಅಸಿ ಚ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿಃ
ಕಣ್ವಪುತ್ರಸ್ತ್ರಿಸೋಕ ಋಷಿರುಸ್ರಿಯಾ ಅಪಹೃತಾ ಗಾ ಉದಾಜತ ಉದಗಮಯತ್ ಅಸುರಸಕಾ-
ಶಾಲ್ಲೇಭೇ | ತಾಭಿಃ ಸರ್ವಾಭಿರೂತಿಭಿಃ ಸಹಾಸ್ಮಾನಸ್ಯಾಗಚ್ಛತಂ || ಕ್ಷೋದಸಾ | ಕ್ಷುದಿರಾ ಸಂಪೇಷಣೇ |
ಔಣಾದಿಕೋಽಸುನ್ | ಉದ್ಭಃ | ತೃತೀಯೈಕವಚನಸ್ಯ ಸುಪಾಂ ಸುಪ್ರೋ ಭವಂತೀತಿಶಸಾದೇಶಃ | ಪದ್ವನ್ನಿ-
ತ್ಯಾದಿನೋದಕಶಬ್ದಸ್ಯೋದನ್ ಭಾವಃ | ಭಸಂಜ್ಞಾ ಯಾಮಲ್ಲೋಪೋಽನ ಇತ್ಯಕಾರಲೋಪಃ | ಸಿಪಿ-
ನ್ನಭುಃ | ಸಿವಿ ಸೇಚನೇ | ಇದಿತ್ತ್ವಾನ್ನಮ್ | ಜಿಷೇ | ಜಿ ಜಯೇ | ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಿತಿ ಕ್ಷೇಪ್ರತ್ಯ-
ಯಃ | ಉದಾಜತ | ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ||

|| ಪತಿಪವಾರ್ಥ ||

ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಯಾಭಿಃ — ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ | ರಸಾಂ—(ಅನಾವೃಷ್ಟಿ
ಯಿಂದ ಜಲರಹಿತವಾದ) ನದಿಯನ್ನು | ಕ್ಷೋದಸಾ— ದಡಗಳಿಗೆ ಬಡಿಯತಕ್ಕ (ದಡಗಳನ್ನು ಕೊರೆಯತಕ್ಕ) |
ಉದ್ಭಃ— ನೀರಿನಿಂದ | ಸಿಪಿನ್ನಭುಃ— ತುಂಬಿದಿರೋ (ಹಾಗೆಯೇ) | ಅನಶ್ಚಂ— ಕುದುರೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದಾದರೂ
ರಥಂ— ರಥವನ್ನು | ಜಿಷೇ— ಜಯಕ್ಕಾಗಿ | ಯಾಭಿಃ— ಯಾವ ರಕ್ಷಣಾಸಹಾಯಗಳಿಂದ | ಅವತಂ—
ಓಡುವಂತಿಮಾಡಿದಿರೋ ಮತ್ತು | ಯಾಭಿಃ— ಯಾವರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ | ತ್ರಿ ಶೋಕಃ — ತ್ರಿಸೋಕನೆಂಬ ಋಷಿಯು |
ಉಸ್ರಿಯಾಃ— (ಅಸುರರಿಂದ) ಅಪಹೃತಗಳಾದ ಗೋವುಗಳನ್ನು | ಉದಾಜತ— (ಅಸುರರಿಂದ) ಪುನಃ ಹಿಂತಿರುಗಿ
ಪಡೆದನೋ | ತಾಭಿಃ ಊತಿಭಿಃ ಉ— ಆ ಎಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆಯೂ (ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ) | ಸು ಆ ಗತಂ—
ಆದರದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ |

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಅನಾವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಜಲರಹಿತವಾದ ನದಿಯನ್ನು ದಡಗಳನ್ನು ಕೊರೆಯತಕ್ಕ ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿದರೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಕುದುರೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದಾದರೂ ಸಹ ರಥವನ್ನು ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣಾಸಹಾಯಗಳಿಂದ ಜಯಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಓಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದರೋ ಮತ್ತು ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ತ್ರಿಶೋಕನೆಂಬ ಋಷಿಯು ಅಸುರರಿಂದ ಅಪಹೃತವಾದ ತನ್ನ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅವರಿಂದ ಪುನಃ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಪಡೆದನೋ, ಆ ಎಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆಯೂ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ ಆದರದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ.

English Translation

With those aids by which you filled the (dry) river-bed with water, by which you drove the chariot without horses, to victory, and by which Trisoka recovered his (stolen) cattle ; with them, Aswins, come willingly hither.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಯಾಭಿಃ ರಸಾಂ ಜೋಧಸೋದ್ವಃ ಸಿಪಿನ್ವಥುಃ—ಜಲರಹಿತವಾದ ದೇವನದಿಯನ್ನು ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿದರೆಂದು ಒಂದು ಕಥೆ. ಅತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಪಣಿಭಿರಸುರೈರಸಹ್ರಿಯಮಾಣಾ ಗಾ ಅನು-
ಗಚ್ಛಂತಃ ದೇವಗೋಪಾಲಾ ರಸಾಂ ನಾಮಾಂತರಿಕ್ಷನದೀಮಗಾಧೋದಕಾಂ ನೋತ್ತರಿತುಂ ಶೇಕುಃ |
ತದ್‌ಜ್ಞಾತ್ವಾ ದೇವಾಃ ಸಂಕ್ರುದ್ವಾಃ ರಸಾಂ ಶೇಪುಃ ನಿರುದಕಾ ಭವೇತಿ | ಸಾ ಪ್ರತ್ಯಾನೀತಾಸು ಗೋಷು
ಅಶ್ವಿನೌ ಪರಿಚಚಾರ | ತಾಮಶ್ವಿನೌ ಗತ್ವಾ ಪುನರಗಾಧೋದಕಾಂ ಚಕ್ರತುರಿತಿ | ಪಣಿಯೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸರ
ಗುಂಪು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋದಾಗ ದೇವಗೋಪಾಲಕರು ಆ ಮಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಅಸುರರನ್ನು
ಅಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋದಾಗ ಅಗಾಧವಾದ ನೀರುಳ್ಳ ರಸಾಯೆಂಬ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥವಾದ ನದಿಯು ಅಡ್ಡಲಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ
ಅವರಿಗೆ ಅದನ್ನು ದಾಟಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಅವರು ಅದನ್ನು ಒಣಗಿಹೋಗಲೆಂದು ಶಪಿಸಿದರು. ಒಡನೆಯೇ ನೀರೆಲ್ಲಾ
ಇಂಗಿಹೋಯಿತು. ಪುನಃ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆಟ್ಟುಕೊಂಡು ಹೋದನಂತರ ರಸೆಯು ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನು
ಆರಾಧಿಸಲು ಅವರು ಸಮೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ನೀರನ್ನು ತುಂಬಿದರು ಎಂದು ಕಥೆಯನ್ನು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.
ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯು ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿದೆ. ರಸಾ ನದೀ ಭವತಿ ರಸತೇಃಶಬ್ದಕರ್ಮಣಃ (ನಿ. ೧೧-೨೮)
ಶಬ್ದವನ್ನುಂಟುಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ರಸ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ರಸಾ ಎಂದಾಗಿದೆಯೆಂದು
ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನವನ್ನುದಹರಿಸಿ ರಸಾಂ ಅನಾವೃಷ್ಟ್ಯಾ ಜಲರಹಿತಾಂ ಅನಾವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇಂಗಿಹೋದ
ನೀರುಳ್ಳ ಎಂದು ಜಲರಾಹಿತಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಕಾರಣವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಉದಹರಿಸಿರುವ
ಕಥೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿಲ್ಲ.

ರಸಾಂ—ರಸಾ ಎಂಬುದು ನದಿಯ ಹೆಸರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ,

ಸಿಂಧುರ್ಹ ನಾಂ ರಸಯಾ ಸಿಂಚದಶ್ವಾನ್ಯೌಣಾ ವಯೋರುಷಾಸಃ ಪರಿ ಗೃನ್ .

(ಋ. ಸಂ. ೪-೪೩-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ರಸವೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗಿ ರಸವುಳ್ಳ ನದಿಯೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ—

ಕಾಸ್ತೇಹಿತಿಃ ಕಾ ಪರಿತಕ್ತ್ಯಾಸೀತ್ಯಥಂ ರಸಾಯಾ ಅತರಃ ಪಯಾಂಸಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೦೮-೧)

ತೃಷ್ಣಾಮಯಾ ಪ್ರಥಮಂ ಯಾತನೇ ಸಜೂಃ ಸುಸರ್ವಾ ರಸಯಾ ಶ್ವೇತ್ವಾ ತ್ಯಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೫-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಕಿತನಾಮವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ವಾಯವ್ಯದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ನದಿಯೆಂದು ವಿನುಶ್ವನಕಾರರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. (cf, J. A. O. S. XIX 100 Seq.).

ಪ್ರೋದಸಾ—ಕೂಲಾನಿ ಸಂಪಿಷತಾಃ ಉದ್ವಾಃ—ಉದಕೇನ ಎಂದರೆ ದಡಗಳನ್ನು ಕೊರೆಯತಕ್ಕ ನೀರಿನಿಂದ ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ ; ಪ್ರೋದ ಇತ್ಯುದಕನಾಮ | ತೃತೀಯಾನಿದೇಶಾಚ್ಚ ರಹಿತಾಮಿತಿ ವಾಕ್ಯಶೇಷಃ | ಪ್ರೋದ ಶಬ್ದವು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉದಕದಿಂದ ರಹಿತವಾದ ಎಂದರೆ ಇಂಗಿಹೋದ ನೀರುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅನಶ್ವಂ ರಥಂ ಜಿಷೇ ಆನತಂ—ಅಶ್ವರಹಿತವಾದ ತಮ್ಮ ರಥಗಳಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳಿಗಭಿಮುಖವಾಗಿ ಓಡಿಸಿದರು ಎಂದು ಅವರ ಚಮತ್ಕಾರವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಅಶ್ವಿನೋರಸನಂ ರಥಮನಶ್ವಂ ವಾಜಿನೀವತೋಃ | ತೇನಾಹಂ ಭೂರಿ ಚಾಕನ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೦-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳ ರಥವು ಅಶ್ವರಹಿತವಾದುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ರಥವನ್ನು ಓಡಿಸಿದರೆಂದು ಅವರನ್ನು ಶ್ಲಾಘಿಸಿದೆ.

ಯಾಭಿಃ ತ್ರಿಶೋಕಃ—ಅತ್ರಾಸೀತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ತ್ರಿಶೋಕೋ ನಾಮ ರಾಜರ್ಷಿಃ ಅಶ್ವೀ-ಯಾಭಿಃ ಗೋಭಿಸ್ಸಹ ಸ್ವರ್ಗಂ ಗಚ್ಛೇಯಮಿತಿ ಕಾಮಯಮಾನೋಽಶ್ವಿನೌ ತುಷ್ಪಾವ | ತಸ್ಯಾಗತ್ಯಾಶ್ವಿನೌ ಸ್ವರ್ಗಂ ಗಾಃ ನಿನ್ಯತುರಿತಿ | ತ್ರಿಶೋಕನೆಂಬ ರಾಜರ್ಷಿಯು ತನ್ನ ಗೋವುಗಳೊಡನೆಲ್ಲಾ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸಿ ತನಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ ಅವರು ಇವನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದರೆಂಬ ಕಥೆಯನ್ನು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಕಣ್ವಪುತ್ರಃ ತ್ರಿಶೋಕಃ ಅಪಹೃತಾಃ ಗಾಃ ಅಸುರಸಕಾಶಾತ್ ಲೇಭೇ | ಅಸುರರು ಅಪಹರಿಸಿದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಪುನಃ ತ್ರಿಶೋಕನಿಗೆ ಸೇರುವಂತೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದರೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವನು ಕಾಣ್ವಗೋತ್ರದವನೆಂದೂ ಎಂಟನೆಯ ಮಂಡಲದ ನಲವತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತದ ದ್ರಷ್ಟೃನೆಂದೂ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದ—

ಯಃ ಕೃಂತದಿದ್ವಿ ಯೋನ್ಯಂ ತ್ರಿಶೋಕಾಯ ಗಿರಿಂ ಪೃಥುಂ | ಗೋಭ್ಯೋ ಗಾತುಂ ನಿರೇತನೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೫-೩೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ತ್ರಿಶೋಕನು ಇಂದ್ರನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಅನೇಕ ಅನುಕೂಲಗಳನ್ನು ಪಡೆದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ

ದ್ವಿಚತ್ವಾರಿಂಶಕಾಸ್ತ್ರಿತಸ್ತ್ರಿಶೋಕಾಯ ಪುರಂದರಃ ||

ಗಿರಿಂ ನಿಕ್ಯತ್ಯ ವಜ್ರೇಣ ಗಾ ದದಾನಾಸುರೈರ್ಹೃತಾಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೬-೮೧-೮೨)

ಈ ಋಷಿನಿರ್ಮಿತವಾದ ನಲವತ್ತೆರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಹೃಷ್ಯನಾದ ಇಂದ್ರನು ಅಸುರರಿಂದ ಅಪಹೃತಗಳಾದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬರಮಾಡಿಕೊಟ್ಟನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಕ್ಷೋದಸಾ—ಕ್ಷುದಿರ್ ಸಂಪೇಷಣೇ. ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತು ನಿಬಂಧನವಾದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧೆಗೆ ಗುಣ. ಕ್ಷೋದಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ **ಇತ್ಯಾದಿ ನಿತ್ಯಮ್**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಉದ್ಭಿ—ಉದಕ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ (ಛಾ) ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಪೋ ಭವಂತಿ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಶಸಾದೇಶ. **ಪದ್ಮನ್ನೋಮಾಸ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದನ್ ಆದೇಶ. ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ **ಅಲ್ಲೋಪೋನಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. **ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚ ಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಿಸಿನ್ವಥುಃ—ಪಿವಿ ಸೇಚನೇ. ಧಾತು. ಇದಿತೋನುಮ್‌ಧಾತೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ. ಲಿಟ್‌ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ **ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಥುಸಾದೇಶ. ಲಿಟ್ಟಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಆದಿಹಲ್‌ಶೇಷ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರದಿಂದ ಅಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅನಶ್ವಮ್—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಅಶ್ವಃ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ ಅನಶ್ವಃ. **ನ ಇಹ ಸುಭ್ಯಾಮ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಿಷೇ—ಜಿ ಜಯೇ. ಧಾತು. ತುಮನರ್ಥ ತೋರುವಾಗ **ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಸೇ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷೇ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾಜತೆ—ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೨ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಾಭಿಃ ಸೂರ್ಯಂ ಪರಿಯಾಥಃ ಪರಾವತಿ ಮಂಧಾತಾರಂ

ಕ್ಷೈತ್ರಪತ್ಯೇಷು ಆವತಂ ।

ಯಾಭಿರ್ವಿಪ್ರಂ ಪ್ರ ಭರದ್ವಾಜಮಾವತಂ ತಾಭಿರೂ ಸು ಊ-

ತಿಭಿರತ್ತಿನಾ ಗತಂ ॥ ೧೩ ॥

ಸಂವತ್ಸರಃ

ಯಾಭಿಃ । ಸೂರ್ಯಂ । ಪರಿಸ್ತ ಯಾಥಃ । ಪರಾಸ್ತ ವತಿ । ಮಂಧಾತಾರಂ । ಕ್ಷೈ-

ತ್ರಸ್ತ ಪತ್ಯೇಷು । ಆವತಂ ।

ಯಾಭಿಃ । ವಿಪ್ರಂ । ಪ್ರ । ಭರತ್ಸ್ತ ನಾಜಂ । ಆವತಂ । ತಾಭಿಃ । ಊಂ ಇತಿ ।

ಸು । ಊತ್ವಿಭಿಃ । ಅತ್ತಿನಾ । ಆ । ಗತಂ ॥ ೧೩ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅತ್ತಿನೌ ಪರಾವತಿ ದೂರದೇಶೇ ಸ್ಥಿತಂ ಸೂರ್ಯಂ ತನೋರೂಪೇಣ ಸ್ವರ್ಭಾನುನಾವೃತ-
ಮಾದಿತ್ಯಂ ತಸ್ಮಾತ್ತಮಸೋ ಮೋಚಯಿತುಂ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿಃ ಪರಿಯಾಥಃ ಯುನಾಂ ಪರಿತೋ
ಗಚ್ಛೇಥಃ । ತಥಾ ಮಂಧಾತಾರಮೃಷಿಂ ಕ್ಷೈತ್ರಪತ್ಯೇಷು । ಕ್ಷೇತ್ರಾಣಾಂ ಪತಿರಧಿಪತಿಃ ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿಃ । ತತ್ಸಂ-
ಬಂಧಿಷು ಕರ್ಮಸ್ಥಾವತಂ ಅರಕ್ಷತಂ । ಅಪಿ ಚ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿರ್ವಿಪ್ರಂ ಮೇಧಾನಿನಂ ಭರದ್ವಾಜಮೃಷಿ-
ಮನ್ನಪ್ರದಾನೇನ ಸ್ರಾವತಂ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣಾರಕ್ಷತಂ । ತಾಭಿಃ ಸರ್ವಾಭಿರೂತಿಭಿಃ ಸಹ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಮಸ್ಮಾ-
ನಸ್ಯಾಗಚ್ಛತಂ ॥ ಕ್ಷೈತ್ರಪತ್ಯೇಷು । ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದೇವಾಕೃತಿಗಣಿತ್ವಾತ್ಕರ್ಮಣ್ಯಾರ್ಥೇ ಸ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ॥

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅತ್ತಿನಾ—ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀ ದೇವತೆಗಳೇ । ಪರಾವತಿ—ದೂರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ । ಸೂರ್ಯಂ—(ತನೋ-
ರೂಪದ ರಾಹುನಿಂದ ಅವೃತನಾದ) ಸೂರ್ಯನನ್ನು । ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ । ಪರಿಯಾಥಃ—(ಆ ಗ್ರಹಣ

ದಿಂದ ಬಿಡಿಸಲು) ಸುತ್ತುವರಿದು ಹೋದಿರೋ (ಮತ್ತು) | ಮಂಧಾತಾರಂ—ಮಂಧಾತ್ಯ ಋಷಿಯನ್ನು | ಪೈತ್ರೇಷ್ಯೇಷು—ತನ್ನ ಪ್ರಭುತ್ವದ ಕರ್ತವ್ಯ ನಿರ್ವಹಣೆಯಲ್ಲಿ | ಅವತೇಂ—(ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ) ರಕ್ಷಿಸಿದಿರೋ, (ಅಲ್ಲದೆ) | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ | ನಿಶ್ರೇಂ—ಮೇಧಾವಿಯಾದ | ಭರದ್ವಾಜಂ—ಭರದ್ವಾಜ ಋಷಿಯನ್ನು | ಪ್ರ ಅವತೇಂ—(ಅನ್ನಪ್ರದಾನದಿಂದ) ಜಿನ್ನಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸಿದಿರೋ | ತಾಭಿಃ ಉತಿಭಿಃ ಉ—ಆ ಎಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದಲೂ (ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ) | ಸು ಆ ಗತೇಂ—ಆದರದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ತಮೋರೂಪದ ರಾಹುವಿನಿಂದ ಆವೃತನಾದ ದೂರದೇಶದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ಬಿಡಿಸಲು ಸುತ್ತುವರಿದು ಹೋದಿರೋ, ಮತ್ತು ಮಂಧಾತ್ಯ ಋಷಿಯನ್ನು ತನ್ನ ಪ್ರಭುತ್ವದ ಕರ್ತವ್ಯನಿರ್ವಹಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಹಾಯಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿದಿರೋ ಅಲ್ಲದೇ ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಭರದ್ವಾಜ ಋಷಿಯನ್ನು ಅನ್ನಪ್ರದಾನದಿಂದ ಜಿನ್ನಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸಿದಿರೋ ಆ ಎಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದಲೂ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ ಆದರದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ

English Translation

With those aids by which you encompassed the sun, when afar off, (to extricate him from eclipse); by which you defended Mandhatri (in the discharge of) his sovereign functions, and by which you protected the sage Bharadwaja; with them, Aswins, come willingly hither.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮಂಧಾತಾರಂ ಪೈತ್ರೇಷ್ಯೇಷುವತೇಂ—ಮಂಧಾತಾರಂ ಋಷಿಂ | ಪೈತ್ರೇಷ್ಯೇಷು ಪತಿರಧಿಪತಿಃ ಪೈತ್ರೇಷ್ಯೇಷು | ತತ್ತ್ವೇಂಬಂಧಿಷು ಕರ್ಮಸು | ಮಂಧಾತ್ಯವೆಂಬ ಋಷಿಯನ್ನು ಭೂಪತಿಯ ಎಂದರೆ ರಾಜ್ಯರಕ್ಷಣೆಯ ಕರ್ತವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳ ಹಿಂಸೆಯಿಲ್ಲದಂತೆಮಾಡಿ ಅವನು ನಿಶ್ಚಿಂತೆಯಿಂದ ರಾಜ್ಯಪರಿಪಾಲನವನ್ನು ಮಾಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದಿರಿ ಎಂಬ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಕಥೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ, ಅತ್ರೇತಿ ಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಮಂಧಾತುರ್ವಿಷಯಭೂಮಿಮನಂತರೋ ರಾಜಾ ಅಚಕ್ರಾಮ | ಸ ತಂ ಸ್ವಬಲೇನ ನಿಗ್ರಹೀತುಮಶಕ್ನು ವನ್ ಅಶ್ವಿನೌ ತುಷ್ಣಾವ | ಅಗತ್ಯ ಚ ತಸ್ಯಾಶ್ವಿನೌ ಶತ್ರುನ್ ನಿಗ್ರಹ್ಯ ವಿಷಯಂ ಪ್ರತ್ಯರ್ಪಯಾಂಚಕ್ರತುರಿತಿ | ಮಂಧಾತ್ಯನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ನೆರೆಯ ರಾಜನು ಮುತ್ತಿದಾಗ ಅವನನ್ನು ತಡೆಯಲು ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದ ಮಂಧಾತ್ಯನು ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಅವರು ಬಂದು ಇವನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪುನಃ ಕೊಡಿಸಿಕೊಟ್ಟರೆಂಬ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮಂಧಾತ್ಯನು ಯುವನಾಶ್ವನೇಬುವನ ಪುತ್ರನೆಂದೂ ಹತ್ತನೇ ಮಂಡಲದ ೧೩೪ನೇ ಸೂಕ್ತದ ದೃಷ್ಟವೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಇದೇ ಇಲ್ಲದೇ ಇವನ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಗುಣಗಳನ್ನೂ (ಅದುದರಿಂದ) ಇವನು ಪಡೆದಿರುವ ಪದವಿಯನ್ನೂ ಮಕ್ಕಂಹಿತೆಯ ಕೆಲವು ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ತಮಾಗನ್ಮ ತ್ರಿಸಸ್ತ್ಯಂ ಮಂಥಾತುರ್ಧಸ್ಯ ಹಂತಮನುಗ್ನಿಂ ಯಜ್ಞೇಷು ಪೂರ್ವ್ಯಂ ನಭಂತಾ-
ಮನ್ಯಕೇ ಸಮೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೩೯-೮)

ಏವೇಂದ್ರಾಗ್ನಿಭ್ಯಾಂ ಪಿತೃವನ್ನವೀಯೋ ಮಂಥಾತ್ಯವದಂಗಿರಸ್ಸದನಾಚಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೦-೧೨)

ನೇಷಿ ಹೋತ್ರಮುತ ಪೋತ್ರಂ ಜನಾನಾಂ ಮಂಥಾತಾಸಿ ದ್ವಿವಿಣೋದಾ ಋತಾವಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಅವನು ಎಂತಹ ಪೂಜ್ಯಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದನೆಂಬುದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಯಾಭಿಃ ಭರದ್ವಾಜಂ—ಭರದ್ವಾಜಋಷಿರ್ಧನಕಾಮೋಽಶ್ವಿನೌ ತುಷ್ಪಾವ | ತಸ್ಯ ಸ್ವರಥೇನಾನೀ
ಯಾಶ್ವಿನೌ ಪ್ರಭೂತಂ ಧನಂ ದದತುರಿತಿ | ಧನವನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸಿದ ಭರದ್ವಾಜನನ್ನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ
ರಥದಲ್ಲಿಯೇ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದು ಅವನಿಗೆ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆಂದು ಕಥೆಯಿದೆ. ಭರದ್ವಾಜನು
ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಮಂಡಲದ ದ್ರಷ್ಟೃವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಯೋಽಂಗಿರೇಭ್ಯ ಋಷಿರ್ಜಜ್ಞೇ ತಸ್ಯ ಪುತ್ರೋ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ |

ಬೃಹಸ್ಪತೇರ್ಭರದ್ವಾಜೋ ವಿದಥೀತಿ ಯ ಉಚ್ಯತೇ ||

ಮರುತ್ಸ್ವಾಸೀದ್ಗುರುರ್ಯಶ್ವ ಸ ಏವಾಂಗಿರಸೋ ನಸಾತ್ |

ಸಪುತ್ರಸ್ಯ ತು ತಸ್ಯೈತನ್ಮಂಡಲಂ ಷಷ್ಠಮುಚ್ಯತೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೫-೧೦೨, ೧೦೩)

ವಿದಥಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಭರದ್ವಾಜನು ಅಂಗಿರಸಿನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ಪುತ್ರನು. ಮರುತ್ತು
ಗಳಲ್ಲಿ ಗುರುವಾಗಿದ್ದನು. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ಆರನೆಯ ಮಂಡಲವು ಅಂಗಿರಸಿನ ಪೌತ್ರನಾದ ಭರದ್ವಾಜನ ಮತ್ತು
ಅವನ ಪುತ್ರರ ಕೃತಿಗಳು ಎಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಭರದ್ವಾಜನು ದಿವೋದಾಸನ ಪುರೋಹಿತನೆಂದು
ಪಂಚವಿಂಶಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ (೧೫-೩-೭) ಮತ್ತು ಅದೇ ವಂಶದ ಪ್ರತರ್ಧನನೆಂಬವನಿಗೆ ಇವನು ರಾಜ್ಯವನ್ನು
ಕೊಟ್ಟುದಾಗಿ ಕಾರಕಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ (೨೧-೧೦) ಹೇಳಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸೂರ್ಯಮ್—ಸ್ಯ ಗತೌ. ಧಾತು. ರಾಜಸೂಯಸೂರ್ಯ—(ಪಾ. ೩-೧-೧೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಕೃಬಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಪರಿಯಾಥಃ—ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗ
ವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಃಚೋದಾತ್ತವತಿ
(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಪರಿ) ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹೈತ್ರಪತ್ಯೇಷು—ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಯು ಆಕೃತಿಗಣವಾದುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಇದು ಸೇರಿದೆಯೆಂದು ಗುಣ-
ವಚನಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ ಷ್ಯಜ್ಜ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷ್ಯಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ.

(ಕ್ಷೇತ್ರ ಸತಿ ಸಂಬಂಧವಾದ ಕಾರ್ಯ) ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ತದ್ವಿತ್ಯೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೩ ||

ಘಂ

ಸಂಹಿತಾಸೂತ್ರಃ

ಯಾಭಿಽಮುಹಾಽಮತಿಥಿಗ್ವಂ ಕಶೋಜುವಂ ದಿವೋದಾಸಂ ಶಂ-
ಬರಹತ್ಯ ಆವತಂ |

ಯಾಭಿಃ ಪೂರ್ಭಿದ್ಯೇ ತ್ರಸದಸ್ಯುಮಾವತಂ ತಾಭಿರೂ ಮ ಉ-
ತಿಭಿರಶ್ವಿನಾ ಗತಂ || ೧೪ ||

ಪದಸೂತ್ರಃ

ಯಾಭಿಃ | ಮುಹಾಂ | ಅತಿಥಿಃ ಗ್ವಂ | ಕಶಃ ಜುವಂ | ದಿವಃ ದಾಸಂ | ಶಂಬ-
ರಃ ಹತ್ಯೇ | ಆವತಂ |

ಯಾಃ | ಪೂಃ ಭಿದ್ಯೇ | ತ್ರಸದಸ್ಯುಂ | ಆವತಂ | ತಾಭಿಃ | ಉಂ ಇತಿ | ಸು |

ಉತಿಃ ಭಿಃ | ಅಶ್ವಿನಾ | ಆ | ಗತಂ || ೧೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಶ್ವಿನೌ ಮುಹಾಂ ಮುಹಾಂತಮತಿಥಿಗ್ವಮತಿಥಿಭಿರ್ಗಂತವ್ಯಂ ಕಶೋಜುವಮಸುರಭೀತೋ-
ದಕಂ ಪ್ರವೇಷ್ಯಂ ಗಂತಾರಂ ಏವಂಭೂತಂ ದಿವೋದಾಸಮೇತತ್ಸಂಜ್ಞಕಂ ರಾಜರ್ಷಿಂ ಶಂಬರಹತ್ಯೇ |
ಶಂಬ ಆಯುಧಂ | ತದ್ಯುಕ್ತಃ ಶಂಬರೋಽಸುರಃ | ತಸ್ಯ ಹನನೇ ವಿಷಯಭೂತೇ ಸತಿ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿ-

ರಾವತಂ ಅರಕ್ಷತಂ | ಅಸಿ ಚ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿಃ ಪೂರ್ಭಿದ್ಯೇ | ಪುರಾಣಿ ನಗರಾಣಿ ಭಿದ್ಯಂತೇಽಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ
ಪೂರ್ಭಿದ್ಯಃ ಸಂಗ್ರಾಮಃ | ತಸ್ಮಿನ್ ತ್ರಸದಸ್ಯಮೇತತ್ಸಂಜ್ಞಕಮೃಷಿಂ ಪುರುಕುತ್ಸಪುತ್ರಮಾವತಂ
ಅರಕ್ಷತಂ | ತಾಭಿರೀತ್ಯಾದಿಪೂರ್ವವತ್ || ಮಹಾಂ | ಮಹಾಂತಮಿತ್ಯಸ್ಯ ಭಾಂದಸೋ ವರ್ಣಲೋಪಃ |
ಕಶೋಜುವಂ | ಕಶ ಇತ್ಯುದಕನಾಮ | ಕಶ ಗತಿಶಾತನಯೋಃ | ಅಸುನ್ | ಕಶಾಂಸ್ಯುದಕಾನಿ ಜವತೀತಿ
ಕಶೋಜುಃ | ಜು ಇತಿ ಸೌತ್ರೋ ಧಾತುರ್ಗತ್ಯರ್ಥಃ | ಕ್ವಿಬ್ಜಚೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೨-೫೭ | ಕ್ವಿಬ್ಜೀರ್ಣಾಃ |
ದಿವೋದಾಸಂ | ದಿವಶ್ಚ ದಾಸೇ ಷಷ್ಠ್ಯಾ ಅಲುಗ್ನಕ್ತಮ್ಯಃ | ಕಾ. ೭-೩-೨೧-೫ | ಇತ್ಯಲುಕ್ | ದಿವೋ-
ದಾಸಾದೀನಾಂ ಭಂದಸ್ಯುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ | ಪಾ. ೭-೨-೯೧-೧ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶಂಬರ-
ಹತ್ಯೇ | ಹನಸ್ತ ಚೇತಿ ಹಂತೇರ್ಭಾವೇ ಕ್ಯಪ್ | ತತ್ಸನ್ನಿ ಯೋಗೇನ ತಕಾರಾಂತಾದೇಶಶ್ಚ | ಕೃದುತ್ತರಪದ-
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಮಹಾಂ—ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾದವನೂ | ಅತಿಥಿಗ್ವಂ—(ತನ್ನ
ಸತ್ಕಾರದಿಂದ) ಅತಿಥಿಗಳನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುವವನೂ | ಕಶೋಜುವಂ—(ಅಸುರಭೀತಿಯಿಂದ) ನೀರನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿ-
ಸಲು ಹೋದವನೂ ಆದ | ದಿವೋದಾಸಂ—ದಿವೋದಾಸನೆಂಬ ರಾಜರ್ಷಿಯನ್ನು | ಶಂಬರಹತ್ಯೇ—ಶಂಬರಾ-
ಸುರನ ವಧದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ | ಅವತಂ—ರಕ್ಷಿಸಿದಿರೋ, (ಮತ್ತು) | ಯಾಭಿಃ—
ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ | ಪೂರ್ಭಿದ್ಯೇ—ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ | ತ್ರಸದಸ್ಯಂ—ತ್ರಸದಸ್ಯವೆಂಬ ಮುಷಿಯನ್ನು |
ಅವತಂ—ರಕ್ಷಿಸಿದಿರೋ | ತಾಭಿಃ ಊತಿಭಿಃ ಉ—ಆ ಎಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆಯೂ (ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ) | ಸು ಆ-
ಗತಂ—ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾದವನೂ, ತನ್ನ ಸತ್ಕಾರದಿಂದ ಅತಿಥಿಗಳನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸು-
ವವನೂ, ಅಸುರಭೀತಿಯಿಂದ ನೀರನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಹೋದವನೂ ಆದ ದಿವೋದಾಸನೆಂಬ ರಾಜರ್ಷಿಯನ್ನು
ಶಂಬರಾಸುರನವಧದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿದಿರೋ ಮತ್ತು ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ
ತ್ರಸದಸ್ಯವೆಂಬ ಮುಷಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದಿರೋ ಆ ಎಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆಯೂ ಸಹ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ
ಬನ್ನಿರಿ.

English Translation

With those aids by which you defended the mighty and hospitable
Divodasa, (when, having undertaken) the death of Sambara, he hid himself in
the water, (through fear of the Asuras); by which you protected Trasadasyu
in war; with them, Aswins, come willingly hither.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅತಿಥಿಗ್ವಂ ದಿವೋದಾಸಂ—ಅತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ದಿವೋದಾಸೋ ನಾಮ ರಾಜಾ ಶಂಬರ-
ಸಾಮ್ನಾ ಅಸುರೇಣ ಯುಯುತ್ಸಮಾನಃ ಅಶ್ವಿನೌ ಸ್ತುತ್ವಾ ಸಹಾಯೌ ಅಜುಹಾವ | ತಸ್ಯಾಗತ್ಯಾಶ್ವಿನೌ

ಸಹಾಯಾ ಬಭೂವತುರಿತಿ | ಶಂಬರನೆಂಬ ಅಸುರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದಿವೋದಾಸನೆಂಬ ರಾಜನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಸಹಾಯವನ್ನು ವೇಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಅವರು ಇವನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ

ಇಯಮದದಾದ್ರಭಸಮೃಣಚ್ಯುತಂ ದಿವೋದಾಸಂ ವಧ್ಯುತ್ಪಾಯ ದಾಶುಷೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೬೧-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ದಿವೋದಾಸನು ವಧ್ಯುತ್ಪನ ಪುತ್ರನೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಭರತವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ತೃತ್ವ ಸಂತತಿಯ ಸುದಾಸನ ಪಿತಾಮಹನೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ತುರ್ವಶ, ಯದು ಇತ್ಯಾದಿ ರಾಜರು ಇವನ ಶತ್ರುಗಳೆಂದು ತಿಳಿದರೂ ಗುಡ್ಡನಾಡಿನ ಜನರಿಗೆಲ್ಲಾ ಒಡೆಯನಾದ ಶಂಬರನು ಇವನ ಶತ್ರುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಬಲನೆಂದೂ ಅವನನ್ನು ದಿವೋದಾಸನು ಅನೇಕ ಸಲ ಸೋಲಿಸಿದನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳೂ ಇವನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದುದನ್ನು

ಭಿನತ್ಪುರೋ ನವತಿಮಿಂದ್ರ ಪೂರವೇ ದಿವೋದಾಸಾಯ ಮಹಿ ದಾಶುಷೇ ನೃತೋ ವಜ್ರೇಣ ದಾಶುಷೇ ನೃತೋ |

ಅತಿಥಿಗ್ವಾಯ ಶಂಬರಂ ಗಿರೇರುಗ್ರೋ ಅವಾಭರತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೦-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ, ಆದರೆ

ತ್ವಮಸ್ಮೈ ಕುತ್ಸಮತಿಥಿಗ್ವಮಾಯುಂ ಮಹೇ ರಾಜ್ಞೇ ಯೂನೇ ಅರಂಧನಾಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೩-೧೦)

ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಇವನನ್ನು ಇತರ ರಾಜರಿಗಾಗಿ ಸೋಲಿಸಿದನೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇವನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯ ಉಪಾಸಕನು. ಇವನ ಉಪಾಸನೆಯ ಮಹತ್ವದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೂ ಕೂಡ ಒಂದು ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ದೈವೋದಾಸನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ಪ್ರ ದೈವೋದಾಸೋ ಅಗ್ನಿದೇವಾ ಅಚ್ಛಾ ನ ಮಜ್ಜನಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೦೩-೨)

ಎಂದು ಇವನು ಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವಕವಾದ ಆರಾಧನೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಇವನ ನಾಮಧೇಯದಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ತುತ ನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಅಂಗವಿಮರ್ಶನಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು Macdonell ಎಂಬವರು. ಕೆಳಗೆ ಕಂಡಂತೆ ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದಾರೆ—

From one passage (R. V. VI 61-1), where Divodasa is said to have fought against the Pani's, the Paravatas and Brisaya, Hillebrandt has inferred that he was engaged in conflict with tribes of Arachoria and interpreting the name as the heavenly Dasa conjectures that he was himself a Dasa. This conclusion is not probable, for the Saraswathi on which the battle in question took place and which can hardly be the Haragnaiti of Arachosia, would naturally designate the later Saraswathi, while the Paravatas are mentioned in the

Pancha-Vimsa Brahmana (IX. 4-11) as in the east, about the Yamuna. Bergaigne's opinion that Divodasa and Athithigwa were different people cannot be supported in view of the complete parallelism in the acts of the two persons.

ಅತಿಥಿಗ್ವನೂ ದಿವೋದಾಸನೂ ಬೇರೆಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳೂ ತಪ್ಪೆಂದೂ ಸಹ ಈ ವಿಮರ್ಶೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

(Vedic Index of Names and Subjects Mac-donell & Keith. Vol. I P. 393-4)

ಅತಿಥಿಗ್ವ—ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ದಿವೋದಾಸನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರಿಬ್ಬರೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ, ಅತಿಥಿಭಿಃ ಗಂತವ್ಯಂ ಅತಿಥಿಗಳೇ ಇವನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗುವವರೆಂದೂ; ಸ್ಕಂದರ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅತಿಥೀನ್ ಪ್ರತಿ ಪರಿಚಾರಕತೆಯೂ ಗಚ್ಛತಿ ಇತ್ಯಥಿಗ್ವಃ ತಂ | ಅತಿಥಿಗಳನ್ನು ಉಪಚರಿಸಲು ತಾನೇ ಹೋಗತಕ್ಕವನು ಎಂದೂ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಎರಡು ವಿವರಣೆಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವೂ ಒಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಕಶೋಜುವಂ—ಅಸುರಭೀತ್ಯಾ ಉದಕಂ ಪ್ರವೇಷ್ಯಂ ಗಂತಾರಂ | ಅಸುರರ ಭಯದಿಂದ ಉದಕವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಹೋದ ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ ಕಶೇತಿ ವಾಜ್ಞನಾಮ | ಜವತಿಗತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ್ತುತಿಲಕ್ಷಣಯಾ ವಾಚಾ ಯುವಾಂ ಪ್ರತಿ ಗಂತಾರಂ | ಯುವಯೋರೇವ ಸ್ತೋತಾರಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಶಾಶಬ್ದವು ವಾಜ್ಞನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಜವತಿಶಬ್ದವು ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಿನಿಂದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮೀಪಿಸುವನು ಎಂದರೆ ಅವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ಸ್ಕಂದರೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಶಂಬರಹತ್ಯೇ—ಶಂಬರನಾಮ್ನಃ ಅಸುರಸ್ಯ ವಧೇ | ಶಂಬರನೆಂಬ ಅಸುರನ ವಧಕಾಲದಲ್ಲಿ; ಶಂಬರನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಬಲವಾದ ಶತ್ರುವೆಂದು ಹಿಂದೆಲ್ಲಾ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಶುಷ್ಣ, ಸಿಪ್ತು, ವರ್ಜನ್ ಇವರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಹೆಸರು ಬರುವುದು ವಾಡಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ದಿವೋದಾಸಾದಿ ಭಕ್ತರ ಸಹಾಯಕನಾಗಿಯೂ, ಅಥವಾ ಅನೇಕನೇಕೆ ತಾನೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿಯೂ ಇಂದ್ರನು ಈ ಅಸುರರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ತ್ರಸದಸ್ಯಮಾವತಂ—ಅತ್ರಾಪೀತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ತ್ರಸದಸ್ಯೋ ರಾಜ್ಞಃ ಪುರಮುಪರುಧ್ಯ ಬಲಾತ್ ಶತ್ರುವೋ ಗೃಹೀತುಮಾರೇಭಿರೇ | ಸೋಽಶ್ವಿನೌ ಶುಷ್ಣಾವ | ತಸ್ಯಾಗತ್ಯಾಶ್ವಿನೌ ಶತ್ರೂನ್ ಬಭಂಜತುರಿತಿ | ತ್ರಸದಸ್ಯವೆಂಬ ರಾಜನ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಶತ್ರುಗಳು ಮುತ್ತಿದಾಗ ಅವನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಅವರ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆದನೆಂಬ ಕಥೆ ಇದೆ.

ಉತ ತ್ಯೇ ಮಾ ಸೌರುಕುತ್ಸ್ಯ ಸೂರೇಶ್ವಸದಸ್ಯೋರ್ಹಿರಣಿನೋ ರರಾಣಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩೩-೮)

ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಸದಸ್ಯನು ಪುರುಕುತ್ಸನ ಪುತ್ರನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಅಸ್ಮಾಕಮತ್ರ ಪಿತರಸ್ತ ಆಸನ್ತಸ್ತ ಋಷಯೋ ದೌರ್ಗಹೇ ಬಧ್ಯಮಾನೇ |

ತ ಆಜಯಂತ ತ್ರಸದಸ್ಯಮಸ್ಯಾ ಇಂದ್ರಂ ನ ವೃತ್ತತುರಮರ್ಥದೇವಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೪೨-೮)

ಪುರುಕುತ್ಸನು ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಬಂಧಿತನಾಗಿ ಅತ್ಯಂತ ಆಸತ್ಯಾಲದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ (ಅಥವಾ ಮೃತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದಾಗ) ಪುರುಕುತ್ಸಾನಿಯಲ್ಲಿ ಇವನು ಜನಿಸಿದನೆಂದು ಇವನ ಜನನಕಾಲದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒದಗಿದ ದೈವಸಹಾಯವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಪುರುಕುತ್ಸನು ದುರ್ಗಹವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೨-೭) ಈ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ಗಿರಿಕ್ಷಿತ್ (ಋ. ಸಂ. ೫-೩೩-೮) ದುರ್ಗಹ, ಪುರುಕುತ್ಸ, ತ್ರಸದಸ್ಯ ಎಂಬ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಬಹುದು. ತ್ರಸದಸ್ಯನು ಉತ್ಸಾಹಪೂರಿತನೂ ಶಕ್ತಿಯುತನೂ ಆದ ರಾಜನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈತನು ಋ. ಸಂ. ೫-೨೭ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ದ್ರಷ್ಟೃವೆಂದೂ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ದೇಶದ ಸಂಪತ್ತಿಗೂ ತನ್ನ ಪ್ರಜೆಗಳ ಸುಖಕ್ಕೂ ಕಾರಣನಾದನೆಂದು ಅನೇಕ ಕಡೆ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಮಹಾಮ್—ಮಹಾಂತಮ್ ಎಂದು ಮಹತ್‌ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾವಚನದಲ್ಲಿ ರೂಪವಾದಾಗ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ತಕಾರಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕಶೋಜುವಮ್—ಕಶಃ ಎಂಬುದು ನೀರಿನ ಹೆಸರು. ಕಶ-ಗತಿಶಾಸನಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಶಾಂಸಿ ಉದಕಾನಿ ಜವತಿ ಇತಿ ಕಶೋಜೂಃ. ಜು ಎಂಬುದು ಸೂತ್ರ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಧಾತು. ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಕ್ವಿಬ್ಜಚಿಪೃಚ್ಛಾ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದೀರ್ಘ. **ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಚಿಶ್ಚುಧಾತು—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಜಾದೇಶ.

ದಿವೋದಾಸಮ್—ದಿನಶ್ಚ ದಾಸೇ ಷಷ್ಠ್ಯಾ ಅಲುಗ್ವಕ್ತವ್ಯಃ—(ಕಾ. ೬-೩-೨೧-೫) ಎಂಬ ವಚನ ದಿಂದ ಷಷ್ಠಿಗೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ದಾಸಶಬ್ದಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಲುಕ್. **ದಿವೋದಾಸಾದೀನಾಂ ಛಂದಸ್ಯುಪ-ಸಂಖ್ಯಾನಮ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨೧-೧) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಾದ್ಯುಧಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಂಬರಹತ್ಯೇ—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. **ಹನಸ್ತಚಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾಂತಾದೇಶ. ಕಾರಕಪೂರ್ವಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ **ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀವಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪೂರ್ಭಿದ್ಯೇ—ಪುರಾಣೆ ನಗರಾಣಿ ಭಿದ್ಯಂತೇ ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ಪೂರ್ಭಿದ್ಯಮ್. (ಯುದ್ಧ) ಭಿದಿರ್ ವಿದಾರಣೇ. ಧಾತು. ಕ್ಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೪ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಾಭಿ॑ರ್ವ॒ಮ್ರಂ ವಿ॑ಪಿ॒ಪಾನ॑ಮು॒ಪಸ್ತು॑ತಂ ಕ॒ಲಿಂ ಯಾಭಿ॑ರ್ವಿ॒ತ್ತ-
ಜಾನಿ॑ಂ ದು॒ವಸ್ಯ॑ಥಃ |

ಯಾಭಿ॑ರ್ವ್ಯ॒ಶ್ವಮು॒ತ ಪೃ॒ಥಿಮಾ॑ವ॒ತಂ ತಾ॑ಭಿ॒ರೂ ಸು॑ ಊ॒ತಿಭಿ॑-
ರಶ್ವಿ॑ನಾ ಗ॒ತಂ || ೧೫ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಯಾ॑ಭಿಃ | ವ॒ಮ್ರಂ | ವಿ॒ಪಿ॒ಪಾನಂ॑ | ಉ॒ಪ॒ಸ್ತು॑ತಂ | ಕ॒ಲಿಂ | ಯಾ॑ಭಿಃ |

ವಿ॒ತ್ತಂ ಜಾನಿ॑ಂ | ದು॒ವಸ್ಯ॑ಥಃ |

ಯಾ॑ಭಿಃ | ವಿ॒ಶ್ವಂ | ಉ॒ತ | ಪೃ॒ಥಿಂ | ಆ॒ವ॒ತಂ | ತಾ॑ಭಿಃ | ಊ॒ತಿ | ಸು॑ |

ಊ॒ತಿಶ್ವಿ॑ಃ | ಅ॒ಶ್ವಿನಾ॑ | ಆ | ಗ॒ತಂ || ೧೫ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಶ್ವಿನೌ ವಮ್ರಂ ವಿಖನಸಃ ಪುತ್ರಮೇತತ್ಸಂಜ್ಞಮೃಷಿಂ ವಿಪಿಪಾನಂ ವಿಶೇಷೇಣ ಸಾರ್ಥವಂ
ರಸಂ ಪಿಬಂತಂ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿರರಕ್ಷತಂ | ಕೀದೃಶಂ | ಉಪಸ್ತುತಂ ಸಮಾಪಸ್ಥೈಃ ಸಮ್ಯಕ್ ಸ್ತುತಮಿತಿ
ಸ್ತೂಯಮಾನಂ | ತಥಾ ವಿತ್ತಜಾನಿಂ ಲಬ್ಧಭಾರ್ಯಾಂ ಕಲಿಮೇತತ್ಸಂಜ್ಞಮೃಷಿಂ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿರ್ದು-
ವಸ್ಯಥಃ ರಕ್ಷಥಃ | ಉತಾಪಿ ಚ ವ್ಯಶ್ವಂ ವಿಗತಾಶ್ವಂ ಪೃಥಿಮೇತತ್ಸಂಜ್ಞಂ ನೈನಂ ರಾಜರ್ಷಿಂ ಯಾಭಿ-
ರೂತಿಭಿರಾವತಂ ಅರಕ್ಷತಂ | ಅನ್ಯತ್ಪೂರ್ವವತ್ || ವಿಪಿಪಾನಂ | ಸಾ ಸಾನೇ | ತಾಚ್ಛೀಲಿಕಶ್ವಾನಶ್ |
ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪಃ ಶ್ಲಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೇತ್ಸಂ | ಉಪಸ್ತುತಂ | ಸ್ತೌತೇಃ
ಕರ್ಮಣಿ ನಿಷ್ಠಾ | ಪ್ರವೃದ್ಧಾದಿತ್ಯಾದುದತ್ತರಸದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಾ. ೬-೨-೧೪೭ | ವಿತ್ತಜಾನಿಂ |
ವಿತ್ತಾ ಲಬ್ಧಾ ಜಾಯಾ ಯೇನ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ | ಜಾಯಾಯಾ ನಿಜ್ | ಸಾ. ೫-೪-೧೩೪ | ಇತಿ ಸಮಾ-
ಸಾಂತೋ ನಿಜಾದೇಶಃ | ಲೋಪೋ ವ್ಯೋರ್ವಲೀತಿ ವಲಿ ಲೋಪಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ-
ಸ್ವರತ್ವಂ | ವ್ಯಶ್ವಂ | ವಿಗತೋಽಶ್ವೋ ಯಸ್ಮಾತ್ಸ ತಥೋಕ್ತಃ | ಬಹುವ್ರೀಹಿಸ್ವರೇಣ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯೋ-
ದಾತ್ತತ್ವ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣ ಇತಿ ಪರಸ್ಯಾನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಉಪಸ್ತುತಂ—ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿದ್ದವರಿಂದೆಲ್ಲಾ ಹೊಗಳಲ್ಪಟ್ಟವನೂ |
 ವಿಸಿಷಾಸಂ—(ನೆಲದಮೇಲಿನ ಮಂಜು ನೀರನ್ನು) ಕುಡಿಯುತ್ತಿದ್ದವನೂ ಆದ | ವಮ್ರಂ—ವಮ್ರನೆಂಬ ಋಷಿ
 ಯನ್ನು | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿದರೋ, (ಹಾಗೆಯೇ) | ವಿತ್ತಜಾನಿಂ—ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದ |
 ಕಲಿಂ—ಕಲಿಯೆಂಬ ಋಷಿಯನ್ನೂ | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ | ದುವಸ್ಯಥಃ—ಕಾಪಾಡಿದರೋ |
 ಉತ—ಅದೂ ಅಲ್ಲದೇ | ವ್ಯಶ್ವಂ—ಕುದುರೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ | ಪೃಥಿಂ—ಪೃಥಿಯೆಂಬ ಋಷಿಯನ್ನು |
 ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ಸಹಾಯಗಳಿಂದ | ಅವತಂ—ರಕ್ಷಿಸಿದರೋ | ತಾಭಿಃ ಊತಿಭಿಃ ಉ—ಆ ಎಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣೆ
 ಗಳೊಡನೆಯೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು (ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ) | ಸು ಆ ಗತಂ—ಆದರದಿಂದ ದಯಮಾಡಿರಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿದ್ದವರಿಂದೆಲ್ಲಾ ಹೊಗಳಲ್ಪಟ್ಟವನೂ ನೆಲದಮೇಲಿನ ಮಂಜು
 ನೀರನ್ನೂ ಕುಡಿಯುತ್ತಿದ್ದವನೂ ಆದ ವಮ್ರನೆಂಬ ಋಷಿಯನ್ನು ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಕಾಪಾಡಿದರೋ, ಹಾಗೆಯೇ
 ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದ ಕಲಿಯೆಂಬ ಋಷಿಯನ್ನು ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಕಾಪಾಡಿದರೋ, ಅಲ್ಲದೇ, ಕುದುರೆಯನ್ನು
 ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಪೃಥಿಯೆಂಬ ಋಷಿಯನ್ನು ಯಾವ ಸಹಾಯಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿದರೋ, ಆ ಎಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆಯೂ
 ಸಹ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ ಬನ್ನಿರಿ.

English Tranlation

With those aids by which you preserved Vamra, praised by all around
 him, when drinking (the dews of the earth); by which you protected Kali
 when he had taken a wife, and Prithi, when he had lost his horse; with them,
 Aswins, come willingly hither.

| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯಾಭಿಃ ವಮ್ರಂ—ವಮ್ರಋಷಿಗ್ರೀಷ್ಮೇ ತಪಸ್ಯನ್ ಅತ್ಯಂತತೃಪಿತೋ ಬಭೂವ | ಸ ಉದ-
 ಕಾರ್ಥೀ ಅಶ್ವಿನೌ ತುಷ್ಪಾವ | ತಸ್ಮೈ ಆಗತ್ಯಾಶ್ವಿನಾವನಭೇ ನಭಸಿ ವೃಷ್ಟಿಂ ಚಕ್ರತುರಿತಿ | ವಮ್ರನೆಂಬ
 ಋಷಿಯು ಬೇಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಬಹಳ ಬಾಯಾರಿದವನಾಗಿ ಉದಕಾರ್ಥವಾಗಿ ಅಶ್ವಿನೀ
 ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಆಗ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೇಘವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಹ ಮಳೆಯನ್ನು
 ಸುರಿಸಿ ಸಹಾಯಮಾಡಿದರೆಂಬ ಕಥೆಯಿದೆ. ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ವಮ್ರನೆಂಬ ಋಷಿಯು ೧೦ನೇ ಮಂಡಲದ ೯೯ನೇ ಸೂಕ್ತದ ದ್ರಷ್ಟೃವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. 'ಕಂ
 ನಃ' ಇತಿ ದ್ವಾದಶಚರ್ಚಂ ನವಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ವೈಖಾನಸಸ್ಯ ವಮ್ರಸ್ಯಾರ್ಷಂ ತ್ರೈಷ್ಟುಭವೈಂದ್ರಂ |
 (ಸಾ. ಭಾ. ಪೀಠಿಕಾ. ೧೦-೯೯). ಇದೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಋಷಿಯು ತನ್ನ ಹೆಸರನ್ನೇ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ
 ಪ್ರಥಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ವಮ್ರಸ್ಯ ಮನೈ ಮಿಥುನಾ ವಿವಮ್ರೀ ಅನ್ನಮಭೀತ್ಯಾರೋದಯನ್ಮುಷಾಯನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೯-೫)

ಏವಾ ಮಹೋ ಅಸುರ ವಕ್ಷಥಾಯ ವಮ್ರಕಃ ಪದ್ಧಿರುಪ ಸರ್ಪದಿಂದ್ರಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೯-೧೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ತಾನು ಇಂದ್ರಭಕ್ತನೆಂದೂ ಇಂದ್ರಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥನೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೯-೧೧ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ) ವಮ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗ ಸಾಯಣರು ಸ್ತುತ್ಯುದ್ಗಿರಣಶೀಲಃ ಏತತ್ಸಂಜ್ಞಕಃ ಋಷಿಃ | ತಡೆಯಿಲ್ಲದೇ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪಠಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಕಲಿಂ—ಕಲಿರ್ನಾಮ ಋಷಿರ್ಜರಯಾ ತರೀತಸ್ತರುಣೀಂ ಭಾರ್ಯಾಂ ಲೇಭೇ | ಸ ತತ್ಪ್ರೀತ್ಯೈ ಪುನರ್ಯಾವನಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛನ್ ಅಶ್ವಿನೌ ತುಷ್ಟಾವ | ತಮಾಗತ್ಯಾಶ್ವಿನೌ ಪುನರ್ಯಾವನಂ ಚಕ್ರತುರಿತಿ | ಕಲಿಯೆಂಬ ಋಷಿಯು ವೃದ್ಧನಾದಮೇಲೆ ತರುಣಿಯಾದ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾದನು. ಅವಳನ್ನು ಒಲಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪುನಃ ಯೌವನವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದವೇಕ್ಷಿಸಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದಾಗ ಅವರು ಇವನಿಗೆ ಪುನಃ ಯೌವನವು ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು ಎಂಬ ಕಥೆಯಿದೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು—

'ಯುವಂ ನಿಪ್ರಸ್ಯ ಜರಣಮುಪೇಯುಷಃ ಪುನಃ ಕಲೀರಕ್ಪಣುತಂ ಯುವದ್ವಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೯-೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಾದಿನಿಯಾದ ಘೋಷೆಯು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾಳೆ.

ಸೋಮ ಇದ್ವಃ ಸುತೋ ಅಸ್ತು ಕಲಯೋ ಮಾ ಬಿಭೀತನ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೬೬-೧೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇವನ ಸಂತತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವರನ್ನೂ ಮತ್ತು ಇತರ ಜ್ಞಾತಿಗಳನ್ನೂ ಕಲಯಃ ಎಂದು ಕರೆದಿದೆ.

ಉಪಸ್ತುತಂ—ಉಪಸ್ತೋತಾರಂ | ಸ್ತುತಿಮಾಡತಕ್ಕ ಎಂದು ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ, ಸಮೀಪಸ್ಥೈಃ ಸಮ್ಯಕ್ ಸ್ತುತಮಿತಿ ಸ್ತೂಯಮಾನಂ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿದ್ದವರಿಂದೆಲ್ಲಾ ಸ್ತುತನಾದ ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಪೃಥಿಂ—ಅತ್ರಾಪೀತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಋಷಯಃ ಕ್ವಚಿತ್ಸಮೇತಾಃ ಕೋಽಸ್ಮಾಸು ಅಶ್ವಿನೌ ಸಮ್ಯಗ್ಯಜತ ಇತಿ ಜಿಜ್ಞಾಸಮಾನಾ ಊಚುಃ | ಸರ್ವೇಽಶ್ವಿನೌ ಸ್ವಯಂಜ್ಞೇಷು ಸಹಾಹ್ವಯಾಮುಃ | ತದ್ಯಸ್ಯ ನಃ ಅಹೂತಾವಶ್ವಿನೌ ಸ್ವರೂಪೇಣಾಗಮಿಷ್ಯತಃ ಸ ಸಮ್ಯಗ್ಯಜತ ಇತಿ | ತತ್ರ ಅಶ್ವಿನಾವಾಹೂತೌ ಕಕ್ಷೀವತೋ ವ್ಯಶ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘತಮಸಃ ಪೃಥೇಕ್ಷ ಯಜ್ಞೇ ಸ್ವರೂಪೇಣಾಜಗ್ಮತುರಿತಿ | ಒಂದುಸಲ ಋಷಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ಸಭೆಮಾಡಿದಾಗ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಯಾರು ಉತ್ತಮನಾಗಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವವರು ಎಂದು ಜಿಜ್ಞಾಸೆ ಬಂದಾಗ ಅವರು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಎಲ್ಲರೂ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಬೇಕೆಂದೂ, ಆಗ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಯಾರ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಬರುವರೋ ಅವರದೇ ಉತ್ತಮನಾದ ಕ್ರಿಯೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಎಲ್ಲರೂ ಯಜ್ಞಮಾಡಿದಾಗ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ವ್ಯಶ್ವ, ದೀರ್ಘತಮಸ್ ಮತ್ತು ಪೃಥಿ ಇವರ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಬಂದರು ಎಂದು ಪೃಥಿಯ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು

ಯದ್ವಾಂ ಕಕ್ಷೇನಾ ಉತ ಯದ್ವ್ಯಶ್ಚ ಋಷಿರ್ಯದ್ವಾಂ ದೀರ್ಘತಮಾ ಜುಹಾವ |
ಪೃಥೀ ಯದ್ವಾಂ ವೈನೈಃ ಸಾದನೇಷ್ಟೇನೇದತೋ ಅಶ್ವಿನಾ ಚೇತಯೇಥಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೯-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತತಕರ್ಣನೆಂಬ ಮಂತ್ರದೃಷ್ಟ್ಯನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

ವ್ಯಶ್ಚಂ—ಈ ಪದವು ಅಂಕಿತನಾನುವೆಂದೂ ವ್ಯಶ್ಚನೆಂಬ ಋಷಿಯೆಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ, ವಿಗತಾಶ್ಚಂ ಕುದುರೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವಿಸಿಪಾನಮ್—ಪಾ ಪಾನೇ. ಧಾತು. ತಾಚ್ಛೇಲ್ಯವಯೋವಚನೇಷು ಚಾನಶ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಾನಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಶ್ಲ ಅದೇಶ. ಶ್ಲಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಹ್ರಸ್ವಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದಾಗ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ. ಚಿತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಗತಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಪಸ್ತುತಮ್—ಉಪ್ ಉತ್. ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರವೃದ್ಧಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೭) ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿತ್ತಜಾನಿಮ್—ವಿತ್ತಾ ಲಬ್ಧಾ ಜಾಯಾ ಯೇನ ಸಃ ವಿತ್ತಜಾನಿಃ ಜಾಯಾಯಾ ನಿಜ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸಾಂತವಾಗಿ ನಿಜಾದೇಶ. ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಜ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಯಕಾರಲೋಪ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಶ್ಚಮ್—ವಿಗತೋ ಅಶ್ವೀ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಃ ವ್ಯಶ್ಚಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ ಸ್ವರಿತೋನುದಾತ್ತಸ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರದ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. || ೧೫ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಾಭಿ^೧ರ್ನರಾ ಶಯ^೨ವೇ^೩ ಯಾಭಿ^೪ರತ್ರ^೫ಯೇ^೬ ಯಾಭಿಃ^೭ ಪುರಾ^೮ ಮನ^೯ವೇ^{೧೦}
ಗಾತು^{೧೧}ನಿಾ^{೧೨}ಷಢುಃ^{೧೩} ।

ಯಾಭಿಃ^೧ ಶಾರೀ^೨ರಾಜ^೩ತಂ^೪ ಸ್ಯೂ^೫ಮ^೬ರಶ್ಮ^೭ಯೇ^೮ ತಾಭಿ^೯ರೂ^{೧೦} ಸು^{೧೧} ಊ^{೧೨}
ತಿಭಿ^{೧೩}ರಶ್ಮಿ^{೧೪}ನಾ^{೧೫} ಗತಂ^{೧೬} ॥ ೧೬ ॥

ಸದಪಾಠಃ

ಯಾಭಿಃ^೧ । ನರಾ^೨ । ಶಯ^೩ವೇ^೪ । ಯಾಭಿಃ^೫ । ಅತ್ರ^೬ಯೇ^೭ । ಯಾಭಿಃ^೮ । ಪುರಾ^೯ । ಮನ^{೧೦}
ವೇ^{೧೧} । ಗಾತುಂ^{೧೨} । ಈಷಢುಃ^{೧೩} ।

ಯಾಭಿಃ^೧ । ಶಾರೀಃ^೨ । ಆಜತಂ^೩ । ಸ್ಯೂಮ^೪ ರಶ್ಮಯೇ^೫ । ತಾಭಿಃ^೬ । ಊಂ^೭ ಇತಿ^೮ ಸು^೯
ಊತಿಭಿ^{೧೦} । ಅಶ್ಮಿ^{೧೧}ನಾ^{೧೨} । ಆ^{೧೩} । ಗತಂ^{೧೪} ॥ ೧೬ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ನರಾ ನೇತಾರಾವಶ್ಯೇನಾ ಪುರಾ ಪೂರ್ವಸ್ಥಿನ್ಯಾಲೇ ಶಯವ ಏತತ್ಸಂಜ್ಞಕಾಯ ಋಷಯೇ
ಗಾತುಂ ದುಃಖಾನ್ನಿರ್ಗಮನಲಕ್ಷಣಂ ಮಾರ್ಗಂ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿರೀಷಢುಃ ಯುನಾಂ ನಾಂಛಿತವಂತಾ ।
ಕೃತವಂತಾವಿತ್ಯರ್ಥಃ । ಕಿಂ ತತ್ । ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ಶಯವೇ ಚಿನ್ನಾ ಸತ್ಯಾ ಶರೀಭಿಃ । ಋ. ೧-೧೧೬-೨೨ ।
ಇತ್ಯಸ್ಯಾಮೃಚಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತಂ । ತಥಾತ್ರಯೇ ಋಷಯೇ ಶತದ್ವಾರೇ ಯಂತ್ರಗೃಹೇಸುರೈಃ ಪೀಡ್ಯಮಾ-
ನಾಯ ಸಂತಾಪಕಾರಿಣೋಗ್ನೇಃ ಶೀತೇನೋದಕೇನ ಶೀತಕರಣಲಕ್ಷಣಂ ಗಾತುಂ ದುಃಖನಿರ್ಗಮನಹೇತು-
ಭೂತಂ ಮಾರ್ಗಂ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿರ್ಯುನಾನ್ವಿಷ್ಟವಂತಾ । ಏತಚ್ಚ ಹಿಮೇನಾಗ್ನಿಂ ಘ್ನಂಸಮನಾರ-
ಯೇಥಾಂ । ಋ. ೧-೧೧೬-೮ । ಇತ್ಯಾದೌ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ । ತಥಾ ಮನವ ಏತನ್ನಾಮ್ನೇ ರಾಜರ್ಷಯೇ
ಯಾಭಿರೂತಿಭಿರ್ಯುನಾದಿಧಾನ್ಯವಾಸನಾದಿರೂಪಂ ಗಾತುಂ ದಾರಿದ್ರ್ಯನಿರ್ಗಮನಹೇತುಂ ಮಾರ್ಗಂ
ಯುನಾಂ ಕೃತವಂತಾ । ತಥಾ ಚ ಮಂತ್ರಾಂತರಂ । ಯವಂ ವೃಕೇಣಾಶ್ವಿನಾ ವಸಂತಾ । ಋ. ೧-೧೧೭-೨೧
ಇತಿ । ಅಪಿ ಚ ಸ್ಯೂಮರಶ್ಮಯೇ ಸ್ಯೂತಃ ಸಂಬದ್ಧೋ ರಶ್ಮಿದೀಪ್ತಿಯಸ್ಯ ತಸ್ಮೈ ಏತತ್ಸಂಜ್ಞಕಾಯ

ಋಷಯೇ ಯಾಭಿರೂಪಿಭಿಃ ಶಾರೀಃ | ಶರೋ ನಾಮ ನೇಣುನಿಶೇಷಃ | ತದ್ವಿಕಾರಭೂತಾ ಇಷಾರಾ-
ಜತಂ ಶತ್ರುಂ ಪ್ರೈರಯತಂ | ತಾಭಿರೂಪಿರಿತ್ಯಾದಿ ಪೂರ್ವವತ್ || ನರಾ | ನೃ ನಯೇ ಋದೋ-
ರಪ್ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ನಿಭಕ್ತೇಂಕಾರಃ | ಶಯನೇ | ಶೀರ್ಜ್ ಸ್ವಪ್ನೇ | ಭೃಮೃಶೀತ್ಯೇಚಿರೀತ್ಯಾ-
ದಿನಾ | ಉ. ೧-೭ | ಉಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಈಷಫುಃ | ಇಷು ಇಚ್ಛಾಯಾಂ | ಲಿಟ್ಟ್ಯಧುಸ್ಯಸರ್ವಣ ಇತಿ
ಸರ್ಯುದಾಸಾದತ್ | ಪಾ. ೬-೪-೭೮ | ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯೇಯಜಾದೇಶಾಭಾವೇ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘಃ | ಶಾರೀಃ |
ವಿಕಾರಾರ್ಥೇ ಶರಶಬ್ದಾದನುದಾತ್ತಾದೇಶ್ವೇತ್ಯೇಷ್ | ಟಿಡ್ಛಾಣಿ ಇತಿ ಜೀರ್ಷ್ | ಸ್ಯಾಮರಶ್ಮಯೇ | ಪಿಪ್ಪು
ತಂತುಸಂತಾನೇ | ಸಿವೇರಾಣಾದಿಕೋ ಮನ್ವತ್ಯಯಃ | ಭಿನ್ನೋಃ ಶೂಡಿತ್ಯೂಟ್ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವ-
ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ನರಾ—ನೇತ್ರಗಳಾದ | ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳೇ, | ಪುರಾ—ಹಿಂದೆ | ಶಯನೇ—
ಶಯನವೆಂಬ ಋಷಿಗೆ | ಗಾತುಂ—(ದುಃಖದಿಂದ) ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡುಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗವನ್ನು | ಯಾಭಿಃ—
ಯಾವ ಒತ್ತಾಸೆಗಳಿಂದ | ಈಷಫುಃ—ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರೋ, (ಹಾಗೆಯೇ) | ಅತ್ರಯೇ—(ಯಂತ್ರಗೃಹದಲ್ಲಿ
ಅಸುರರು ಹಾಕಿದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ತಪ್ತನಾಗುತ್ತಿದ್ದ) ಅಶ್ವಿಋಷಿಗೆ | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ನೆರವುಗಳೊಡನೆ (ಶೀತೋ-
ದಕವನ್ನು ಸುರಿದು ಅಗ್ನಿತಾಪದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೋ ಮತ್ತು) | ಮನವೇ—ಮನುವೆಂಬ
ರಾಜರ್ಷಿಗೆ | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆ (ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ದಾನಮಾಡಿ ದಾರಿದ್ರ್ಯದುಃಖವನ್ನು
ತಪ್ಪಿಸಿದರೋ ಅಲ್ಲದೇ) | ಸ್ಯಾಮರಶ್ಮಯೇ—ಸ್ಯಾಮರಶ್ಮಿಯೆಂಬ ಋಷಿಗೋಸ್ಕರ | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ನಿಮ್ಮ
ಬೆಂಬಲಗಳೊಡನೆ | ಶಾರೀಃ—ಬಾಣಗಳನ್ನು | ಅಜತಂ—(ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ) ಎಸೆದರೋ | ತಾಭಿಃ
ಊತಿಭಿಃ ಉ—ಆ ಎಲ್ಲಾ ಬೆಂಬಲಗಳೊಡನೆಯೂ ಕೂಡಿಗೂಂಡು ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ | ಸು ಆ ಗತಂ—ಅಭಿಮಾನ
ದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ. |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನೇತ್ರಗಳಾದ ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳೇ, ಹಿಂದೆ ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ಒತ್ತಾಸೆಗಳಿಂದ ಶಯನವೆಂಬ ಋಷಿಗೆ
ದುಃಖದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡುಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರೋ, ಹಾಗೆಯೇ, ಯಂತ್ರಗೃಹದಲ್ಲಿ ಅಸುರರು
ಹಾಕಿದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ತಪ್ತನಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಅಶ್ವಿಋಷಿಗೆ ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ಸಹಾಯಗಳೊಡನೆ ಶೀತೋದಕವನ್ನು
ಸುರಿದು ಅಗ್ನಿತಾಪದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದರೋ, ಮತ್ತು ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆ ಧಾನ್ಯ
ಗಳನ್ನು ದಾನಮಾಡಿ ಮನುವೆಂಬ ರಾಜರ್ಷಿಗೆ ದಾರಿದ್ರ್ಯದುಃಖವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿದರೋ, ಅಲ್ಲದೇ ಸ್ಯಾಮರಶ್ಮಿಯೆಂಬ
ಋಷಿಗೋಸ್ಕರವಾಗಿ ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ಬೆಂಬಲಗಳೊಡನೆ ಶತ್ರುವಿನ ಮೇಲೆ ಬಾಣಗಳನ್ನು ಎಸೆದರೋ ಆ ನಿಮ್ಮ ಎಲ್ಲಾ
ಬೆಂಬಲಗಳೊಡನೆಯೂ ಕೂಡಿಗೂಂಡು ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ ಬನ್ನಿರಿ.

English Translation

With those aids, leaders (of sacrifices), which you afforded to Sayu, to
Atri, and formerly to Manu, anxious (to show them) the way (to escape from
evil); with those by which you shot arrows (upon the foes) of Syumarasmi;
with them, Aswins, come willingly hither.

ಶಯೇನೇ ಅತ್ರಯೇ—ಬಂಜೆಯಾದ ಗೋವನ್ನು ಕರುಹಾಕುವಂತೆಯೂ ಕ್ಷೀರಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆಯೂ ಮಾಡಿ ಶಯುವಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದುದನ್ನು ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ೩ನೇ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ, ಅಸುರರಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಕುಂಡಕ್ಕೆ ಹಾಕಲ್ಪಟ್ಟ ಅತ್ರಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದುದನ್ನು ೨ನೇ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವು ಪುನರುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಮನವೇ— ಅತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಮನುರ್ನಾಮ ರಾಜಾ | ಸ ಮಹತ್ಯಾಮನಾವೃಷ್ಟೌ ವ್ಯತಿತಾಯಾಂ ಅನ್ನಕ್ಷಯಾತ್ ಪ್ರಜಾಸು ಕರ್ಷಿತುನುಶಕ್ನುವಂತೀಷು ಅನ್ನಕ್ಷಯೇಣ ಚ ಬಾಧ್ಯಮಾನಾಸು ಅನ್ನಕಾಮೋಶ್ಚಿನೌ ತುಷ್ಟಾವ | ತಸ್ಮೈ ಆಗತ್ಯಾಶ್ಚಿನೌ ಹಲೇನ ಕರ್ಷಯಿತ್ವಾ ಯವಾನ್ನಂ ದದತುರಿತಿ | ಮನುವೆಂಬ ರಾಜನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಒಂದು ಸಲ ಅನಾವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ದಾರಿದ್ರ್ಯವುಂಟಾಗಿ ಅನ್ನಕ್ಕೂ ಮನು ಒದಗಿ ಜನಗಳೆಲ್ಲಾ ಪೀಡಿತರಾದಾಗ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿದನು. ಆಗ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಸ್ವತಃ ಬಂದು ನೇಗಿಲಿನಿಂದ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನು ಉತ್ತು ಯವಾನ್ನವನ್ನು ಬೆಳೆದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅನ್ನವನ್ನು ಒದಗಿಸಿದರು. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಕಕ್ಷೇವಂತನು,

ಯುವಂ ವೃಕೇಣಾಶ್ಚಿನೌ ವಸಂತೇಷಂ ದುಹಂತಾ ಮನುಷಾಯ ದಸ್ರಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೭-೨೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ, ಸೌಭರಿಯು

ದಶಸ್ಯಂತಾ ಮನವೇ ಪೂರ್ವ್ಯಂ ದಿನಿ ಯುವಂ ವೃಕೇಣ ಕರ್ಷಭಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨೨-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಕುತ್ಸನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

ಸ್ಯಾಮರಶ್ಮಯೇ—ಮರ್ಕಟಗಳ ಬಾಯಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿಬಿದ್ದಿದ್ದ ಸ್ಯಾಮರಶ್ಮಿಯೆಂಬ ಋಷಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಆ ಕಥಾ ಸಂದರ್ಭವು ಈರಿತಿಯಿದೆ. ಇಂದ್ರೋ ಯತೀನ್ ಸಾಲಾ ವೃಕೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಾಯಚ್ಛತ್ | ಸಾಲಾವೃಕಾ ಮರ್ಕಟಾ ಉಚ್ಯಂತೇ | ತೇಷಾಮದ್ಯಮಾನಾನಾಂ ಸ್ಯಾಮರಶ್ಮಿರ್ಯುಷಿ ರಶ್ಚಿನೌ ತುಷ್ಟಾವ | ತಂ ಪ್ರತ್ಯಾಗತ್ಯಾಶ್ಚಿನೌ ಇಷುಭಿಃ ಸಾಲಾವೃಕಾನ್ ನಿರುರುಥುಃ ಇತಿ | ಒಂದು ಸಲ ಇಂದ್ರನುರುಷ್ಣನಾಗಿ ಯತಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ (ತೋಳನಂತೆ ಕ್ರೂರಿಗಳಾದ) ಮರ್ಕಟಗಳಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿಸಿದನು. ಅವು ಇವರನ್ನೆಲ್ಲಾ ತಿನ್ನುವಷ್ಟರೊಳಗೆ ಸ್ಯಾಮರಶ್ಮಿಯೆಂಬ ಋಷಿಯು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಆರಾಧಿಸಿದನು. ಅವರು ಒಡನೆಯೇ ಬಂದು ಆ ಮರ್ಕಟಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಬಾಣಗಳಿಂದ ಹೊಡೆದುಹಾಕಿದರು. ಸ್ಯಾಮರಶ್ಮಿಯು ಕಾಪಾಡಲ್ಪಟ್ಟನು ಎಂಬ ಕಥೆಯ ಇಲ್ಲಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

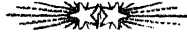
ನರಾ—ನೃ ನಯೇ. ಧಾತು. ಋದೋರಪ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿವಚನಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಯೇನೇ—ಶೀರ್ಜ್ ಸ್ವಪ್ನೇ. ಧಾತು. ಭೈಮೈತೀತ್ಯಚಿರಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ. ಶಯು ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಈಷಛಃ—ಇಸು ಇಚ್ಛಯಾಮ್. ಧಾತು. ಲಿಟ್‌ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಿಣ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾಸವರ್ಣೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭) ಎಂಬುದು ಪರ್ಯುದಾಸಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇಯಜಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸರ್ವನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ

ಶಾರೀಃ—ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತೇತಶ್ಚಹಲಾದೇಃ—(ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತದ್ವಿತ್ವೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೭) ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾನಾದಿದಾಗ ಟಿಡ್ವಾಣಿಜ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ.

ಸ್ಯಾಮರಶ್ಮಯೇ—ಷಿವು ತಂತುಸಂತಾನೇ. ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಃ (೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಇದಕ್ಕೆ ಟೆಣಾದಿಕ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚ್ಛೋ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಊರಾದೇಶ. ಬಹುವ್ರಿಹಿಸಮಾಸ. ಬಹುವ್ರಿಪದಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಸೂತ್ರಃ ||

ಯಾಭಿಃ ಪಠರ್ವಾ ಜಠರಸ್ಯ ಮಜ್ಜನಾಗ್ನಿನಾ
ದ್ವೋ ಅಜ್ಜನ್ನಾ ।

ಯಾಭಿಃ ಶರ್ಯಾತಮವಥೋ ಮಹಾಧನೇ ತ
ತಿಭಿರಶ್ವಿನಾ ಗತಂ || ೧೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಾಭಿಃ । ಪಠರ್ವಾ । ಜಠರಸ್ಯ । ಮಜ್ಜನಾ । ಅಗ್ನಿಃ । ನ ।

ಇದ್ಧಃ । ಅಜ್ಜನ್ । ಆ ।

ಯಾಭಿಃ | ಶರ್ಯಾತಂ | ಅನಃ | ಮಹಾಧನೇ | ತಾಭಿಃ | ಉಂ ಇತಿ |

ಸು | ಉತಿಃ | ಅಶ್ವಿನಾ | ಆ | ಗತಂ || ೧೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಶ್ವಿನೌ ಜತರಸ್ಯ | ಜತರಮುದರಂ ಭವತಿ ಜಗ್ಧಮಸ್ಥಿನ್ಧ್ರಿಯತ ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ನಿ. ೪-೭ |
ಜತರೋಪಲಕ್ಷಿತಸ್ಯ ಶರೀರಸ್ಯ ಮಜ್ಜನಾ ಬಲೇನ ಯುಕ್ತಃ ಸನ್ ಪಠರ್ವತತ್ಸಂಜ್ಞೋ ರಾಜರ್ಷಿರಜ್ಞನ್ |
ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮೈತತ್ | ಅಜ್ಞನಿ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಯುಷ್ಮದೀಯಾಭಿಯಾರ್ಭಿರೂತಿಭಿರಾ ಸಮಂತಾದದೀ-
ದೇತ್ ಅದೀಪ್ಯತ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಚಿತಃ ಕಾಷ್ಠೈರಭಿಚಿತ ಇದ್ಧೋ ಯಜ್ಞಗೃಹ ಋತ್ವಿಗ್ವಿಃ
ಪ್ರಜ್ವಲಿತೋಽಗ್ನಿರ್ನ | ಯಥಾಗ್ನಿಃ ಪ್ರಕಾಶತೇ ತದ್ವದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಪಿ ಚ ಶರ್ಯಾತಂ ಮಾನವ-
ಮಿಂದ್ರೇಣ ಸಹ ಸ್ಪರ್ಧಮಾನಂ ಮಹಾಧನೇ | ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮೈತತ್ | ಮಹತಾ ಧನೇನೋಪೇತೇ
ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿರವಃ ರಕ್ಷಃ ತಾಭಿರಿತ್ಯಾದಿ ಗತಂ || ಅದೀದೇತ್ | ದೀದೇತಿಶ್ಚಾಂದಸೋ
ದೀಪ್ತಿಕರ್ಮಾ | ಅಜ್ಞನ್ | ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ | ಅಜಂತಿ ಪ್ರಸಂತ್ಯಸ್ಥಿನ್ವಾಣಾನಿತ್ಯಧಿಕರಣ
ಔಣಾದಿಕೋ ಮನಿನ್ | ವಲಾದಾವಾರ್ಧಧಾತುಕೇ ವಿಕಲ್ಪ ಇತ್ಯತೇ | ಕಾ. ೨-೪-೫೬-೨ | ಇತಿ ವಚನಾ-
ದ್ವಿಭಾವಾಭಾವಃ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಲುಕ್ | ಮಹಾಧನೇ | ಆನ್ಮಹತ ಇತ್ಯಾತ್ಮಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಜತರಸ್ಯ—(ತನ್ನ) ಶರೀರದ | ಮಜ್ಜನಾ—ಬಲದೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು | ಪಠರ್ವಾ—ಪಠರ್ವನೆಂಬ
ರಾಜರ್ಷಿಯು | ಅಜ್ಞನ್—ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ನೆರವುಗಳೊಡನೆ | ಚಿತಃ—ಕಾಷ್ಠ
ಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದುದು | ಇದ್ಧಿಃ—(ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳಿಂದ) ಪ್ರಜ್ವಲಿತವಾದುದು ಆದ | ಅಗ್ನಿರ್ನ-
ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ | ಆ ಸಮಂತಾತ್—ಸುತ್ತಲೂ | ಅದೀದೇತ್—ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದನೋ, (ಅಲ್ಲದೇ) |
ಶರ್ಯಾತಂ—(ಇಂದ್ರನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಹೋರಾಡುತ್ತಿದ್ದ) ಶರ್ಯಾತನೆಂಬವನನ್ನು | ಮಹಾಧನೇ—ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ |
ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆ | ಅನಃ—ಕಾಪಾಡಿದಿರೋ, | ತಾಭಿಃ ಉತಿಃ ಉ—ಎಲ್ಲಾ
ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆಯೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು (ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ) | ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, | ಸು ಆ ಗತಂ-
ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ. |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಸ್ವಶರೀರದ ಬಲದೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ಒತ್ತಾಸೆಗಳೊಡನೆ
ಪಠರ್ವನೆಂಬ ರಾಜರ್ಷಿಯು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕಾಷ್ಠಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದುದು ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳಿಂದ
ಪ್ರಜ್ವಲಿತವಾದುದು ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದನೋ ಅಲ್ಲದೆ ಇಂದ್ರನ ಜೊತೆ
ಯಲ್ಲಿ ಹೋರಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಶರ್ಯಾತನೆಂಬವನನ್ನು ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆ ಕಾಪಾಡಿದಿರೋ,
ಆ ಎಲ್ಲ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆಯೂ ಸಹ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ.

English Translation

With those aids by which Patharvan shone with strength of form in battle, like a blazing fire piled up (with fuel) ; by which you defended Saryata in war ; with them, Aswins, come willingly hither.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಪಠರ್ವಾ ಆದೀದೇತ್—ಪಠರ್ವಾ ನಾಮ ಋಷಿರಾಮಯೋನೀ ಕೃತೋ ವಿನರ್ಜೋ ಬಭೂವ | ತಮಶ್ವಿನೌ ದೀಪ್ತಾಗ್ನಿಮಿವ ಬಲವಂತಮತೀಜಸ್ವಿನಂ ಚಕ್ರತುರಿತಿ | ಪಠರ್ವನೆಂಬ ಋಷಿಯು ರೋಗ ಗ್ರಸ್ತನಾಗಿ ಕೃಶನಾದನು. ದೇಹದ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ವರ್ಣವೇ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿ ಕಂಗೆಟ್ಟುಹೋದನು. ಆಗ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ಅವನನ್ನು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವ ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ಶಕ್ತಿಯುತನನ್ನಾಗಿ, ಮಾಡಿದರು ಎಂಬ ಕಥೆ.

ಅಜ್ಮನ್—ಅಜ್ಮ ಇತಿ ಗೃಹನಾಮ | ಯಜ್ಞಗೃಹೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಜ್ಮಶಬ್ದವು ಗೃಹನಾಮವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಗೃಹವೆಂಬರ್ಥವೆಂದು ಸ್ಪಂದರೂ, ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮೈತತ್ ಅಜ್ಮನಿ ಸಂಗ್ರಾಮೇ | ಇದು ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮವಾದುದರಿಂದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ಸಾಯಣರೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಮಜ್ಮನಾ—ಮಜ್ಮ ಇತಿ ಬಲನಾಮ | ಶಕ್ತಿಯೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಎಂದರ್ಥ.

ಯಾಭಿಶ್ಚ ಶರ್ಯತಂ—ಅತ್ರಾಪೀತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಶರ್ಯತೋ ನಾಮ ರಾಜಾ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಭಗ್ನಬಲೋ ನಶ್ಯನ್ ಶತ್ರುಭಿರನವಗಮ್ಯಮಾನೋಽಶ್ವಿನೌ ತುಷ್ಟಾವ | ತಸ್ಯಾಗತ್ಯಾಶ್ವಿನೌ ಶತ್ರೂನ್ ಪ್ರತಿ ಬಭಂಜತುರಿತಿ | ಶರ್ಯತನೆಂಬ ರಾಜನು ಒಂದು ಸಲ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾರದವನಾಗಿ ಅವರಿಗೆ ತಿಳಿಯದಹಾಗೆ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಆಗ ಅವರು ಬಂದು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದರೆಂದು ಕಥೆ | ಶರ್ಯತನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಕಥೆಯಿದೆ.

.... ಯತ್ರ ವೈ ಭೃಗವೋ ವಾಂಗಿರಸೋ ವಾ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಸಮಾಶ್ನುವತ | ತಚ್ಚೈವನೋ ವಾ ಭಾರ್ಗವಶ್ಚೈವನೋ ವಾಂಗಿರಸಸ್ತದೇವ ಜೀರ್ಣಃ ಕೃತ್ಯಾರೂಪೋ ಜಹೇ | ಶರ್ಯತೋ ಹ ವಾ ಇದಂ ಮಾನವೋ ಗ್ರಾಮೇಣ ಚಚಾರ | ಸ ತದೇವ ಪ್ರತೀವೇಶೋ ನಿವಿವಿಶೇ ತಸ್ಯ ಕುಮಾರಾಃ ಕ್ರೀಡಂತ ಇಮಂ ಜೀರ್ಣಂ ಕೃತ್ಯಾರೂಪಮನರ್ಥಂ ಮನ್ಯಮಾನಾ ಲೋಷ್ಟೈರ್ವಿಪಿಪಿಷುಃ | ಸ ಶರ್ಯತೇಭ್ಯಶ್ಚ ಕ್ರೋಧ | ತೇಭ್ಯೋಽಸಂಜ್ಞಾಂ ಚಕಾರ ಸಿತ್ತೈವ ಪುತ್ರೇಣ ಯುಯುಧೇ ಭ್ರಾತಾ ಭ್ರಾತಾ | ಶರ್ಯತೋ ಹ ವಾ ಈಕ್ಷಾಂಚಕ್ರೇ | ಯತ್ಕಿಮಕರಂ ತಸ್ಮಾದಿದಮಾಪದೀತಿ ಸ ಗೋಸಾಲಾಂಶ್ಚಾಪಿಸಾಶಾಂಶ್ಚ ಸಂಹ್ವಯಿತವಾ ಉನಾಚಿ | ಸ ಹೋನಾಚಿ | ಕೋ ವೋಽದ್ಯೇಹ ಕಿಂಚಿದದ್ರಾಕ್ಷೇದಿತಿ ತೇ ಹೋಚುಃ ಪುರುಷ ಏವಾಯಂ ಜೀರ್ಣಃ ಕೃತ್ಯಾರೂಪಃ ಶೇತೇ ತಮನರ್ಥಂ ಮನ್ಯಮಾನಾಃ ಕುಮಾರಾ ಲೋಷ್ಟೈರ್ವ್ಯಪಿಪಿಷುಃ | ಸ ವಿದಾಂಚಕಾರ ಸ ವೈ ಚೈವನ ಇತಿ | ಸ ರಥಂ ಯುಕ್ತಾ | ಸುಕನ್ಯಾಂ ಶಾರ್ಯಾತೀಮುಪಾಧಾಯ ಪ್ರಸಿಷ್ಯಂದ ಸ ಆಜಗಾಮ

ಯತ್ರೇಷಿರಾಸ ತತ್ | ಸ ಹೋನಾಚಿ | ಋಷೇ ನಮಸ್ತೇ ಯನ್ನಾವೇದಿಷಂ ತೇನಾಹಿಂ-
ಸಿಷಮಿಯಂ ಸುಕನ್ಯಾ ತಯಾ ತೇಽಪಹ್ನವೇ ಸಂಜಾನೀತಾಂ ಮೇ ಗ್ರಾಮ ಇತಿ ತಸ್ಯ ಹ
ತತ ಏವ ಗ್ರಾಮಃ ಸಂಜಜ್ಞೇ ಸ ಹ ತತ ಏವ ಶರ್ಯಾತೋ ಮಾನವ ಉದ್ಯುಯುಜೇ
ನೇದಪರಂ ಹಿನಸಾನೀತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೧-೫ ರಲ್ಲಿ ೧-೭)

ಭೃಗುಗಳೂ (ಅಥವಾ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳೂ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಿರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭೃಗುವಂಶೋತ್ಪನ್ನನಾದ
ಅಥವಾ ಅಂಗಿರವಂಶೋತ್ಪನ್ನನಾದ ಚ್ಯವನನು ಜರ್ಯುರಿತವಾದುದೂ ಭೂತಾಕಾರವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ದೇಹವನ್ನು
ಹೊಂದಿದ್ದುದರಿಂದ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿಯೇ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟನು. ಇದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಶರ್ಯಾತನೆಂಬುವನು ತನ್ನ ಸಕಲ
ಪರಿವಾರಗಳೊಡನೆ ಚ್ಯವನನು ಇದ್ದ ಪ್ರದೇಶದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಬಂದಿಳಿದನು. ಆಗ ಅವನ ಪರಿವಾರದಲ್ಲಿದ್ದ ತರುಣ
ವಯಸ್ಸಿನ ಬಾಲಕರೆಲ್ಲಾ ಇವನು ನಿರ್ಜೀವಿಯಾದ ಪದಾರ್ಥವೆಂದರಿತು ಚ್ಯವನನ ಮೇಲೆ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನೆಸೆಯುತ್ತಾ
ಆಟವಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಗ ಚ್ಯವನನಿಗೆ ಕೋಪಬಂದು ಇವರನ್ನು ಶಪಿಶಲು ಇವರಲ್ಲಿದ್ದ ಪರಸ್ಪರ ಸೌಹಾರ್ದವು
ಮಾಯವಾಗಿ ಸಕಲರೂ ಒಬ್ಬರೊಡನೊಬ್ಬರು ಜಗಳವಾಡುತ್ತಾ ಅಣ್ಣ ತಮ್ಮಂದರಿಗೂ ತಂದೆಮಕ್ಕಳುಗಳಿಗೂ ದ್ವೇಷವು
ಬೆಳೆಯಿತು. ಆಗ ಶರ್ಯಾತನು ಈ ವಿಧವಾದ ಅನರ್ಥವು ತನ್ನ ಯಾವುದೋ ದುಷ್ಕೃತ್ಯದ ಫಲವೆಂದರಿತು
ಗೋಪಾಲಕರನ್ನು ಕರೆದು ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರಾದರೂ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಏನಾದರೂ ಹೊಸವಸ್ತುವನ್ನು ಕಂಡಿರಾ
ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದನು. ಆಗ ಅವರು ಪಕ್ಕದಲ್ಲೇ ಭೂತಾಕಾರನಾದ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯಿರುವನೆಂದೂ, ಅವನು ನಿರ್ಜೀವಿ
ಯೆಂದರಿತು ಹುಡುಗರೆಲ್ಲರೂ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನೆಸೆದರೆಂದೂ ಹೇಳಲು ಆಗ ಶರ್ಯಾತನು ಆ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಚ್ಯವನನೆಂದರಿತನು.
ಒಡನೆಯೇ ತನ್ನ ರಥದಲ್ಲಿ ಸುಕನ್ಯೆಯೆಂಬ ತನ್ನ ಮಗಳನ್ನು ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡು ಚ್ಯವನನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ತನ್ನ
ಪರಿವಾರದವರು ಮಾಡಿದುದು ತಪ್ಪಾಯಿತೆಂದೂ, ಸುಕನ್ಯೆಯ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ತೃಪ್ತನಾಗಿ ತನ್ನವರೆಲ್ಲರೂ ಪರಸ್ಪರ
ಸೌಹಾರ್ದದಿಂದಲೂ ಶಾಂತಿಯಿಂದಲೂ ಇರುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂತಲೂ ಕೇಳಿದಾಗ ಚ್ಯವನನು ತೃಪ್ತನಾದುದರಿಂದ
ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಶಾಪದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದಿ ಶಾಂತಿಸಮಾಧಾನಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದರು. ಆಗ ಶರ್ಯಾತನು
ತಾನು ಇನ್ನೂ ಅಲ್ಲೇ ಇದ್ದರೆ ತನ್ನವರು ಪುನಃ ಅಂತಹ ಅಕೃತ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದೆಂಬ ಭಯದಿಂದ ಆ ಸ್ಥಳ
ವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೊರಟನು.

ಇದೇ ವಂಶೋತ್ಪನ್ನನಾದ ಶರ್ಯಾತನು ಋ. ಸಂ. ೧೦ನೇ ಮಂಡಲದ ೯೨ನೇ ಸೂಕ್ತದ ದ್ರಷ್ಟೃ-
ವೆಂದೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ರಾಜರ್ಷಿಯೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಅದೀದೇತ್—ದೀದ್ಯಿ ಧಾತುವು ಛಾಂದಸವಾದುದು. ದೀಪ್ತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಲಜ್
ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್.
ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ
ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದ್ಧಿ—ಜಾಇನ್ದೀ ದೀಪ್ತೌ. ಧಾತು. ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉ— ಎಂಬುದರಿಂದ
ಉಪಧಾ ನಕಾರಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜ್ಞನ್—ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಧಾತು. ಅಜಂತಿ ಸ್ವಂತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ಬಾಣಾನಿತಿ ಅಜ್ಞನ್. ಅಧಿ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಜೇರ್ಯಘಾಪೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವೀಭಾವವು ಪ್ರಾಪ್ತ ವಾದರೂ ವಲಾದಾನಾರ್ಥಧಾತುಕೇ ವಿಕಲ್ಪ ಇಷ್ಯತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೫೬-೨) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ವೀಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಪ್ತಮೀ ಜಃಪರವಾದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಲುಕ್.

ಅನಥಃ—ಅವ ರಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಧಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅದುಪ ದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಧನೇ—ಮಹತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನ ಶಬ್ದ ಪರವಾದಾಗ ಅನ್ವಹತಃ ಸಮಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಹಚ್ಛಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾಂತಾದೇಶ. ಸಮಾಸಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. || ೧೭ ||

—:೦:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಾಭಿರಂಗಿರೋ ಮನಸಾ ನಿರಣ್ಯಥೋಗ್ರಂ ಗಚ್ಛಥೋ ವಿ-

ವರೇ ಗೋಅರ್ಣಸಃ |

ಯಾಭಿರ್ಮನುಂ ಶೂರಮಿಷಾ ಸಮಾವತಂ ತಾಭಿರೂ ಪು ಲ್ಲಾ.

ತಿಭಿರಶ್ವಿನಾ ಗತಂ || ೧೮ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಯಾಭಿಃ | ಅಂಗಿರಃ | ಮನಸಾ | ನಿರಣ್ಯಥಃ | ಅಗ್ರಂ | ಗಚ್ಛಥಃ | ವಿವರೇ |

ಗೋಽ ಅರ್ಣಸಃ |

ಯಾಭಿಃ | ಮನುಂ | ಶೂರಂ | ಇಷಾ | ಸಂಽ ಆವತಂ | ತಾಭಿಃ | ಊಂ ಇತಿ |

ಸು | ಊತಿಽ ಭಿಃ | ಅತ್ತಿನಾ | ಆ | ಗತಂ || ೧೮ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಂಗಿರ ಇತ್ಯೇತದಾಮಂತ್ರಿತಂ ವಾಕ್ಯಾದ್ಯುಹಿರ್ಭೂತಂ | ತೇನ ಚಾತ್ಮಾನಂ ಸಂಚೋದ್ಯ ಸ್ತುತಾ-
ವೃಷಿಂ ಪ್ರೇರಯತಿ | ಹೇ ಅಂಗಿರೋಽಅಂಗಿರಸಾಂ ಗೋತ್ರೇಜ ತ್ವಮತ್ತಿನಾ ಸ್ತುಹಿ | ಹೇ ಅತ್ತಿನಾ ಮನಸಾ
ಮನನೀಯೇನ ಸ್ತೋತ್ರೇಣ ಪ್ರೀತೌ ಸಂತೌ ಯುವಾಂ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿರ್ನಿರಣ್ಯಥಃ | ಸ್ತೋತ್ಸ್ಯನ್ ನಿತರಾಂ
ರಮಯಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಮನಸೈವ ಕರಣಭೂತೇನ ರಮಯಥಃ | ತಥಾ ಗೋಅರ್ಣಸೋ ಗೋರೂಪ-
ಸ್ಯಾರಣೀಯಸ್ಯ ಧನಸ್ಯ ಪಣಿಭಿರ್ಗುಹಾಯಾಂ ನಿಹಿತಸ್ಯ ವಿವರೇ ವಿವರಣೇ ಗುಹಾದ್ವಾರಸ್ಯೋದ್ಘಾಟ-
ನೇನ ಪ್ರಕಾಶನೇ ವಿಷಯಭೂತೇ ಸತಿ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿಃ ಸಹ ಯುವಾಮಗ್ನಂ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ದೇವೇಭ್ಯಃ
ಪುರಸ್ತಾದ್ಗಚ್ಛಥಃ | ಅಸಿ ಚ ಶೂರಂ ವೀರ್ಯವಂತಂ ಮನುಮಿಷಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮುಪ್ತೇನ ಯವಾದಿ-
ಧಾನ್ಯರೂಪೇಣಾನ್ನೇನ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿಃ ಸಮಾವತಂ | ಸಮ್ಯಗರಕ್ಷತಂ ತಾಭಿಃ ಸರ್ವಾಭಿರೂತಿಭಿಃ
ಸಹಾಸ್ಮಾನಪ್ಯಾಗಚ್ಛತಂ || ನಿರಣ್ಯಥಃ | ನಿರಮಯಥ ಇತ್ಯಸ್ಯ ವರ್ಣವ್ಯಾಪ್ತೈಶ್ಚೈತದ್ರೂಪಂ | ವಿವರೇ |
ಗೃಹವೃದ್ಧಿನಿಶ್ಚಿಗಮಶ್ಚೇತಿ ಭಾವೇಽಪ್ | ಥಾಥಾದಿನೋತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಂಗಿರಃ—ಎಲೈ ಅಂಗಿರಸ್ಸೇ, (ಅತ್ತಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡು) | ಅತ್ತಿನಾ—ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀ
ದೇವತೆಗಳೇ | ಮನಸಾ—ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ತೃಪ್ತರಾಗುವ ನೀವು | ಯಾಭಿಃ—
ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ಒತ್ತಾಸೆಗಳಿಂದ | ನಿರಣ್ಯಥಃ—(ನಿಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು) ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತೀರೋ (ಅಥವಾ)
[ಮನಸಾ—ನಿಮ್ಮ ತೃಪ್ತವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ಒತ್ತಾಸೆಗಳೊಡನೆ | ನಿರಣ್ಯಥಃ—
ಹರ್ಷಗೊಳ್ಳುತ್ತೀರೋ] (ಹಾಗೆಯೇ) | ಗೋಅರ್ಣಸಃ—(ಪಣಿಗಳಿಂದ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ) ಗೋರೂಪದ ಧನದ |
ವಿವರೇ—ಪ್ರಕಾಶನದಲ್ಲಿ | (ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ಒತ್ತಾಸೆಗಳೊಡನೆ) | ಅಗ್ನಂ—(ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ)
ಮುಂದಾಗಿ | ಗಚ್ಛಥಃ—ಹೋದಿರೋ (ಮತ್ತು) | ಶೂರಂ—ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ | ಮನುಂ—ಮನುವನ್ನು |
ಇಷಾ—ಧಾನ್ಯರೂಪವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ಸಹಾಯಗಳೊಡನೆ | ಸಮಾವತಂ—ಸಂಪೂರ್ಣ
ವಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸಿದಿರೋ | ತಾಭಿಃ ಊತಿಭಿಃ ಉ—ಆ ಸಕಲಬೆಂಬಲಗಳೊಡನೆಯೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು (ನಮ್ಮ ಬಳಿ) |
ಸು ಆ ಗತಂ—ಆದರದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಂಗಿರಸ್ಸೇ, ಅತ್ತಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸು. ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀ ದೇವತೆಗಳೇ, ಯಾವ ನಿಮ್ಮ
ನೆರವುಗಳೊಡನೆ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಕೀರ್ತನಕಾರನನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತೀರೋ, ಮತ್ತು ಪಣಿಗಳು ಗೋ

ರೂಪವಾದ ಧನವನ್ನು ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದಾಗ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಮುಂದಾಗಿಯೇ ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ಸಹಾಯಗಳೊಡನೆ ಗುಹಾದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅಪಹೃತವಾದ ಧನವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶನಪಡಿಸಲು ಸಹಾಯಮಾಡಿ ದಿರೋ, ಮತ್ತು ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆ ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ ಮನುವನ್ನು ಧಾನ್ಯರೂಪವಾದ ಅನ್ನದಾನದಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸಿದಿರೋ, ಆ ನಿಮ್ಮ ಎಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಂದಿಗೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ದಯಮಾಡಿರಿ.

English Translation

Angiras, (praise the Aswins,); Aswins, with those aids by witch (gratified) minds, you delight (in praise), and thence preceded the gods to the cavern to recover the stolen cattle; by which you sustained the heroic Manu with food; with them, Aswins, come willingly hither.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಂಗಿರಃ—ಅಂಗಿರಸಾಂ ಗೋತ್ರಜ ತ್ವಮಶ್ವಿನೌ ಸ್ತುಹಿ | ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳ ವಂಶೋತ್ಪನ್ನನಾದ ಋಷಿಯೇ, ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸು ಎಂದು ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಋಷಿಯು ತನ್ನನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಸೋಮಯಮಿತ್ಯಭಿಸಂಬಂಧಾದಂಗಿರಶ್ಚಬ್ದೇನಾತ್ರಾಂಗಿರಃ ಸಂಬಂಧವಶ್ವಿನೌ ಉಚ್ಯೇತೇ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಚ ದ್ವಿವಚನಸ್ಯ ಸ್ಥಾನೇ ಏಕವಚನಂ | ಅವನೇ ಇವನು ಎಂದು ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸ್ತೋತ್ರಸ್ತುತ್ಯಸಂಬಂಧವು ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳಿಗೂ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಂಗಿರಃ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಏಕವಚನವಿರುವುದು ಛಾಂದಸ ಎಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ವಿಶದೀಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಗೋಅರ್ಣಸಃ—ಗೋರೂಪಸ್ಯ ಅರಣೀಯಸ್ಯ ಧನಸ್ಯ ಪಣಿಭಿರ್ಗುಹಾಯಾಂ ನಿಹಿತಸ್ಯ | ಪಣಿಗಳು ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಚ್ಚಿಟ್ಟಿರುವುದೂ ಗೋರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಧನದ ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಗೋಶಬ್ದೋತ್ರ ಗಮೇಃ ಕ್ರಿಯಾಶಬ್ದಃ ಗಮನಾರ್ಹವಚನಃ | ಅರ್ಣ ಇತ್ಯುದಕನಾಮು ಪ್ರಾಭೂತ್ಯಾತ್ ಸಸ್ಯ ಸಂಪತ್ತಿಕರತ್ವಾಚ್ಚ ಗಮನಾರ್ಹಮುದಕಂ ಯಸ್ಯ ಸ ಗೋಅರ್ಣಾ ಮೇಘಃ ತಸ್ಯ | ಅರ್ಣ ಶಬ್ದವು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಭೂತವೂ ಸಸ್ಯಸಂಪತ್ತುನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೂ ಆದುದರಿಂದ ಉದಕವು ಗಮ್ಯವಾದುದು. ಇಂತಹ ಗಮ್ಯವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಮೇಘಕ್ಕೆ ಗೋಅರ್ಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗೋಅರ್ಣಸಃ ಎಂದರೆ ಮೇಘಃ ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ನಿರಣ್ಯಥಃ—ನಿರಮಯಥ | ಹರ್ಷವನ್ನು ಪಡೆದಿರಿ, ಸಂತೃಪ್ತರಾದಿರಿ ಎಂದರ್ಥ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ರಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಛಾಂದಸವಾದ ಣಿತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿ ರಾರಣಿತ್, ರಾರಣಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಲು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ನಾಹಮಿಂದ್ರಾಣಿ ರಾರಣಿ ಸಖ್ಯುರ್ವೃಷಾಕವೇರ್ಯುತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೬-೧೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ (ನಿ. ೧-೩೯) ರಾರಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಮೇ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ಹರ್ಷಗೊಂಡರು, ರಮಿಸಿದರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ.

ಯಾಭಿಃ ಮನುಂ—ಅನ್ನ ಕ್ಷಾಮದಿಂದ ಪೀಡಿತರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಅನ್ನವನ್ನೊದಗಿಸಲು **ಮನುವಂಬ** ರಾಜನು ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದುದನ್ನೂ ಅವರು ಬಂದು ಇವನ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನುತ್ತು ಅನ್ನವನ್ನು ಒದಗಿಸಿದುದನ್ನೂ ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ೧೬ನೇ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅಂಗಿರಃ—ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ

ನಿರಣ್ಯಥಃ—ನಿ ಉಪಸರ್ಗ. ನಿರಮಯಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗಚ್ಛಥಃ—ಗಮೌಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಥಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಪರವಾದಾಗ ಇಷುಗಮಿಯೇನಾಂ ಛಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾದೇಶ. ಯದ್ಯೋ ದಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಿನರೇ—ವೃಜ್ ಸಂಭಕ್ತಾ. ಧಾತು. ಗ್ರಹವೃದ್ಧಿನಿಶ್ಚಿಗಮುಶ್ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಪ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃದುತ್ತರಪದಸ್ವರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಥಾಥಃಞ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋ ದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಇಷಾ—ಸಾವೇಕಾಚೆಸ್ತ್ವ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಮಾವತಮ್—ಅವ ರಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಆಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೮ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಾಭಿಃ ಪತ್ನೀರ್ವಿಮದಾಯ ನ್ಯೂಹಥುರಾ ಘ್ನಾ ಯಾಭಿ-

ರರುಣೀರಶಿಕ್ಷತಂ ।

ಯಾಭಿಃ ಸುದಾಸ ಊಹಧುಃ ಸುದೇವ್ಯಂ ೧ ತಾಭಿರೂ ಮ
ಊ ತಿಭಿರಶ್ವಿನಾ ಗತಂ || ೧೯ ||

ಸದಸಾಃ

ಯಾಭಿಃ | ಪತ್ನೀಃ | ವಿ ಮದಾಯ | ನಿ ಊಹಧುಃ | ಆ | ಘ | ವಾ |

ಯಾಭಿಃ | ಅರುಣೇಃ | ಅಶಿಕ್ಷತಂ |

ಯಾಭಿಃ | ಸು ದಾಸೇ | ಊಹಧುಃ | ಸು ದೇವ್ಯಂ | ತಾಭಿಃ | ಊಂ ಇತಿ |

ಸು | ಊತಿ ಭಿಃ | ಅಶ್ವಿನಾ | ಆ | ಗತಂ || ೧೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಶ್ವಿನಾ ವಿಮದಾಯೈತನ್ನಮ್ಮ ಋಷಯೇ ಯಾಭಿಯುಷ್ಮದೀಯಾಭಿರೂತಿಭಿಃ ಪತ್ನೀ-
ರ್ಭಾರ್ಯಾಃ ಪುರುಮಿತ್ರಸ್ಯ ದುಹಿತರಂ ನ್ಯೂಹಧುಃ | ನಿತರಾಂ ಯುವಾಂ ಪ್ರಾಪಿತವಂತೌ | ಘೇತಿ
ಸಾದಪೂರಣಃ | ತಥಾ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿರರುಣೇರರುಣವರ್ಣಾ ಆರೋಚಮಾನಾ ಗಾ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನಾ-
ಶಿಕ್ಷತಂ | ಅದತ್ತಂ | ತಥಾ ಪಿಜನವಪುತ್ರಾಯ ಸುದಾಸೇ ಕಲ್ಯಾಣದಾನಾಯ ರಾಜ್ಞೇ ಸುದೇವ್ಯಂ
ಪ್ರಶಸ್ತಂ ಧನಂ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿರೂಹಧುಃ ಪ್ರಾಪಿತವಂತೌ | ತಾಭಿರಿತ್ಯಾದಿ ಗತಂ || ಪತ್ನೀಃ | ಅನೋ
ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಸಾದೇಶಃ | ನ್ಯೂಹಧುಃ | ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ | ಅಥುಸಿ ಯಜಾದಿತ್ವಾತ್ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ |
ದ್ವಿರ್ವಚನಾದಿ | ಸುದಾಸೇ | ಶೋಭನಂ ದದಾತೀತಿ ಸುದಾಃ | ಅಸುನ್ | ಸುದೇವ್ಯಂ | ದಿಗಾದಿತ್ವಾ-
ದ್ಯತ್ | ಪಾ. ೪-೩-೫೪ | ತಿತ್ಸ್ರರಿತ ಇತಿ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, | ವಿಮದಾಯ—ವಿಮದನೆಂಬ ಋಷಿಗೆ | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ
ನಿಮ್ಮ ಒತ್ತಾಸೆಗಳೊಡನೆ | ಪತ್ನೀಃ—ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು | ನ್ಯೂಹಧುಃ—ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟರೋ, | ಯಾಭಿಃ—
ಯಾವ ಬೆಂಬಲಗಳೊಡನೆ | ಅರುಣೇಃ—ಮನೋಹರವಾದ ಹೊಂಬಣ್ಣದ ಗೋವುಗಳನ್ನು | ಆ ಅಶಿಕ್ಷತಂ—
ಸುತ್ತಲೂ ಪುನಃ ಹೊಂದಿಸಿದರೋ, (ಹಾಗೆಯೇ) | ಸುದಾಸೇ—ಸುದಾಸನೆಂಬ ರಾಜನಿಗೆ | ಸುದೇವ್ಯಂ—
ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಧನವನ್ನು | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ | ಊಹಧುಃ—ಹೊಂದಿಸಿದರೋ | ತಾಭಿಃ

ಊತಿಭಿಃ ಉ—ಆ ನಿಮ್ಮ ಎಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು (ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ) | ಸು ಆ ಗತಂ—
ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ದಯಮಾಡಿರಿ |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ಒತ್ತಾಸೆಗಳೊಡನೆ ವಿಮದನೆಂಬ ಪುಷ್ಕರಿಣಿಗೆ ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟರೋ, ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ಸಹಾಯಗಳೊಡನೆ ಮನೋಹರವಾದ ಹೊಂಬಣ್ಣದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿದಿರೋ ಮತ್ತು ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆ ಸುದಾಸನೆಂಬ ರಾಜನಿಗೆ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಧನವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿದಿರೋ ಆ ನಿಮ್ಮ ಎಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ದಯಮಾಡಿರಿ.

English Translation

With those aids by which you gave a wife to Vimada, by which you recovered the ruddy cows by which you conferred excellent wealth upon Sudasa; with them, Aswins, come willingly hither.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ವಿಮದಾಯ—ವಿಮದಪುಷ್ಕರಿಣಿಯ ಮಹತ್ಯಾ ವಿಭೂತ್ಯಾ ಭಾರ್ಯಾಂ ಸ್ವಗೃಹಂ ನಿರೀ-
ಷನ್ ಅಶ್ವಿನೌ ತುಷ್ಣಾವ | ತಸ್ಯಾಗತ್ಯಾಶ್ವಿನೌ ಭಾರ್ಯಾಂ ಸ್ವಸೇನಾಪರಿವೃತೇನ ರಥೇನ ನಿನ್ಯತುಃ |
ಗಾಶ್ವಾಸ್ತೈ ಪ್ರಭೂತಾ ದದತುರಿತಿ | ವಿಮದಪುಷ್ಕಿಯು ವಿನಾಹವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡನಂತರ ತನ್ನ ಭಾರ್ಯೆಯನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ವೈಭವದಿಂದ ತನ್ನ ಮನೆಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಅವರು ಬಂದು ತಮ್ಮ ರಥದಲ್ಲಿ ಅವನ ಭಾರ್ಯೆಯನ್ನು ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ ವೈಭವದಿಂದ ಅವನ ಮನೆಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಬಿಟ್ಟರು ಮತ್ತು ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಗೋವುಗಳನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟರು ಎಂಬುದು ಕಥೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು

ಯಾವರ್ಭಗಾಯ ವಿಮದಾಯ ಜಾಯಾಂ ಸೇನಾಜುವಾ ನ್ಯೂಹತೂ ರಥೇನ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೧)

ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷೇವಂತನೂ, ಮತ್ತು

ಯುವಂ ರಥೇನ ಮಿಮದಾಯ ಶುಂಧ್ಯವಂ ನ್ಯೂಹತುಃ ಪುರುಮಿತ್ರಸ್ಯ ಯೋಷಣಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೯-೨)

ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಾದಿನಿಯಾದ ಘೋಷೆಯೂ ಹೇಳಿರುವರು.

ವಿಮದನು ೧೦ನೇ ಮಂಡಲದ ೨೦ನೇ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ೨೭ನೇ ಸೂಕ್ತದವರೆಗೆ ೭ ಸೂಕ್ತಗಳ ದ್ರಷ್ಟೃವೆಂದು ಅನುಕ್ರಮಣಿಯಿಂದ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಪುಸ್ಕಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಮರ್ಥನೆಯು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

ಏನಾ ತೇ ಅಗ್ನೇ ವಿಮದೋ ಮನೀಷಾಮೂರ್ಜೋ ನಸಾದಮೃತೇಭಿಃ ಸಜೋಷಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೦-೧೦)

ಮಾಕಿರ್ನ ಏನಾ ಸಖ್ಯಾ ವಿ ಯೌಷ್ಠಸ್ತವ ಚೇಂದ್ರ ವಿಮದಸ್ಯ ಚ ಋಷೇಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೩-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಮದಸ್ಯ ಋಷೇಃ ಮಮ ಚ ಎಂದು ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟೃವು ತನ್ನನ್ನು ತಾನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಏತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಕುಹ ಶ್ರುತ ಇಂದ್ರಃ ಕಸ್ಮಿನ್ನದ್ಯೇತಿ ಸೂಕ್ತಂ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೨) ವೈಮದಂ | ಕುಹ ಶ್ರುತ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಸೂಕ್ತವು ವಿಮದಋಷಿಯಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದದ್ದು ಎಂದು ಅದರ ವಿನಿಯೋಗಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. (ಐ. ಬ್ರಾ. ೨೧-೫).

ನ್ಯೂಹಥುಃ—ನಿತರಾಂ ಊಢವಂತಾ | ಅತಿಶಯವಾಗಿಯೂ ವೈಭವದಿಂದಲೂ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋದಿರಿ ಎಂದರ್ಥ.

ಸುದಾಸೇ—ಅತ್ರಾಪೀತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಸುದಾಸನಾಮಾ ಪೈಜವನೋ ರಾಜಾ ಯಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ಪುರೋಹಿತೋ ಬಭೂವ ಸ ಯಷ್ಟ್ಯಕಾಮಃ ಸಾರವತ್ ಪ್ರಭೂತಂ ಧನಮುತ್ಪಿನೌ ಯಯಾಚೇ | ತಸ್ಮೈ ರಥೇನಾನೀಯಾತ್ಪಿನೌ ದದತುರಿತಿ | ಪಿಜವನಪುತ್ರನಾದ ಸುದಾಸನೆಂಬ ರಾಜನು ತನ್ನ ಪುರೋಹಿತನಾದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಯಾಗಮಾಡಲಿಷ್ಟಪಟ್ಟನು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಧನವನ್ನೊದಗಿಸ ಬೇಕೆಂದು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ಅವರು ತಮ್ಮ ರಥದ ತುಂಬ ಧನವನ್ನು ತಂದು ಇವನಿಗೆ ಒದಗಿಸಿದರು ಎಂಬ ಕಥೆ. ಇದನ್ನೇ—

ಸುದಾಸೇ ದಸ್ರಾ ವಸು ಬಿಭ್ರತಾ ರಥೇ ಪೃಕ್ಷೋ ವಹತಮುತ್ಪಿನಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೪೭-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತವೆಂಬ ಋಷಿಯು ಹೇಳಿರುವನು. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇವನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಋಷಿಃ ಸುದಾಸಃ ಪೈಜವನಸ್ಯ ಪುರೋಹಿತೋ ಬಭೂವ | ಪೈಜವನಃ ಪಿಜವನಸ್ಯ ಪುತ್ರಃ | ಪಿಜವನ ಪುತ್ರನಾದ ಸುದಾಸನಿಗೆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಪುರೋಹಿತನಾಗಿದ್ದನೆಂದೂ ಅವನಿಂದ ಸುದಾಸನಿಗೆ ಸಹಾಯವಾಯಿತೆಂದೂ (ನಿ. ೨-೨೪) ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ನಿರ್ವಚನದಿಂದ ದಿನೋದಾಸನು ಸುದಾಸನ ಸಿತಾಮಹನೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಅರ್ಣಾಂಸಿ ಚಿತ್ವಪ್ರಥಾನಾ ಸುದಾಸ ಇಂದ್ರೋ ಗಾಧ್ಯಾನ್ಯಕೃಣೋತ್ಸುಸಾರಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೮-೫)

ಕರ್ತಾ ಸುದಾಸೇ ಅಹ ವಾ ಉ ಲೋಕಂ ದಾತಾ ವಸು ಮುಹುರಾ ದಾಶುಷೇ ಭೂತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೨೦-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಸುದಾಸನು ಹತ್ತುಮಂದಿ ರಾಜರುಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದು ಮರೆದನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಮಹಾ ಋಷಿರ್ದೇವಜಾ ದೇವಜೂತೋಽಸ್ತಭ್ನಾ ಸ್ಥಿಂಧುಮರ್ಣವಂ ನೃಚಕ್ಷಾಃ |

ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರೋ ಯದವಹತ್ಸದಾಸಮಸ್ತಿಯಾಯತ ಕುಶಿಕೇಭಿರಿಂದ್ರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩.೫೩-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸುದಾಸನು ಪುರೋಹಿತನಾದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನೊಡನೆ ವಿಪಾಖ್ ಮತ್ತು ಶುತುದ್ರಿ ನದಿಗಳ ದಡದ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ದಂಡಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದುದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ತ್ವಂ ಧೃಷ್ಣೋ ಧೃಷತಾ ನೀತಹವ್ಯಂ ಪ್ರಾಪ್ತೋ ವಿಶ್ವಾಭಿರೂತಿಭಿಃ ಸುದಾಸಂ |

ಪ್ರ ಸೌರುಕುತ್ಸಿಂ ತ್ರಸದಸ್ಯಮಾವಃ ಕ್ಷೇತ್ರಸಾತಾ ವೃತ್ರಹತ್ಯೇಷು ಪೂರುಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೯-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪುರುಕುತ್ಸುವಿನ ಪುತ್ರನಾದ ತ್ರಸದಸ್ಯನೊಡನೆ ಸುದಾಸನ ಹೆಸರೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಬ್ಬರೂ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಅರ್ಹರೆಂದೂ, ಅದುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ರಕ್ಷಣೆಗಳನ್ನು ಪಡೆದರೆಂದೂ ಅವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ—

..... ಪ್ರೋವಾಚ ವಸಿಷ್ಠಃ ಸುದಾಸೇ ವೈಜವನಾಯ ತೇ ಹ ತೇ ಸರ್ವ ಏವ ಮಹಜ್ಜಗ್ಮುಃ |

(ಐ.ಬ್ರಾ. ೩೫-೮)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಸಿಷ್ಠನು ಸುದಾಸನ ಪುರೋಹಿತನೆಂದೂ, ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ವಸಿಷ್ಠನಿಂದಲೂ ಸುದಾಸನು ಗೌರವಿಸಲ್ಪಟ್ಟನೆಂದೂ, ಮಹತ್ವದವಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದನೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪತ್ನೀಃ — ಪತ್ನೀನೋರ್ಯಜ್ಞಸಂಯೋಗೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ನುಕಾಗಮ. ದ್ವಿತೀಯಾವಕನಚನದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶಸಾದೇಶ. ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ

ನ್ಯೂಹಘಃ—ನಿ ಉಪಸರ್ಗ. ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ. ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ — ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಧುಸಾದೇಶ. ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್‌ಕಿತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ವಚಿ ಸ್ವಸಿ ಯಜಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಲಿಣ್ಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಹಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಶಿಕ್ಷತಮ್—ಶಿಕ್ಷ ವಿದ್ಯೋಪಾದಾನೇ. ಧಾತು. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದ ರೂಪ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸುದಾಸೇ—ಶೋಭನಂ ದದಾತೀತಿ ಸುದಾಃ. ಸರ್ವಧಾತುನಿಬಂಧನವಾದ—(ಉ. ಸೂ. ೪-೬೨೮) ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ದಾಸ್ ಶಬ್ದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದಾಗ ಗತಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀವಕನಚನಾಂತರೂಪ.

ಸುದೇವ್ಯಮ್— ದಿಗಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ದಿಗಾದಿಭ್ಯೋ ಯತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೩-೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಕಾರಲೋಪ. ಯತ್ ತಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ತಿತ್ ಸ್ವರಿತಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿತ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೯ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಾಭಿಃ ಶಂತಾತೀ ಭವಥೋ ದದಾಶುಷೇ ಭುಜ್ಯಂ ಯಾಭಿರ-
ವಥೋ ಯಾಭಿರದ್ವಿಗುಂ ।

ಓನ್ಯಾವತೀಂ ಸುಭರಾಮೃತಸ್ತುಭಂ ತಾಭಿರೂ ಸು ಊ ತಿಭಿರ-
ಶ್ಚಿನಾ ಗತಂ || ೨೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಾಭಿಃ । ಶಂತಾತೀ ಇತಿ ಶಂ ತಾತೀ । ಭವಥಃ । ದದಾಶುಷೇ । ಭುಜ್ಯಂ ।

ಯಾಭಿಃ । ಅವಥಃ । ಯಾಭಿಃ । ಅದ್ವಿ ಗುಂ ।

ಓನ್ಯಾವತೀಂ । ಸು ಭರಾಂ । ಮೃತ ಸ್ತುಭಂ । ತಾಭಿಃ । ಊಂ ಇತಿ ।

ಸು । ಊತಿ ಭಿಃ । ಅಶ್ಚಿನಾ । ಆ । ಗತಂ || ೨೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಶ್ಚಿನೌ ದದಾಶುಷೇ ಹವೀಂಷಿ ದತ್ತವತೇ ಯಜಮಾನಾಯ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿಃ ಶಂತಾತೀ ಸುಖಸ್ಯ ಕರ್ತಾರೌ ಭವಥಃ । ಯಾಭಿಶ್ಚೋತಿಭಿರ್ಭುಜ್ಯಂ ತುಗ್ರಸ್ಯ ಪುತ್ರಮವಥಃ । ಯಾಭಿಶ್ಚಾದ್ವಿಗುಂ । ಅದ್ವಿಗುದೇವಾನಾಂ ಶಮಿತಾ ಅದ್ವಿಗುಶ್ಚಾಪಾಪಶ್ಚ ಉಭೌ ದೇವಾನಾಂ ಶಮಿತಾರೌ ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೬-೪ ।

ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಅಸಿ ಚ ಋತಸ್ತುಭಂ | ಋತಂ ಸತ್ಯಂ ಸ್ತೋಭತ್ಯುಚ್ಚಾರಯತೀತ್ಯೈತಸ್ತುಪ್ |
 ಏತತ್ಸಂಜ್ಞಮೃಷಿಂ ಓನ್ಯಾವತೀಂ | ಓನ್ಯೇತಿ ಸುಖನಾಮ | ತದ್ಯುಕ್ತಾಂ ಸುಭರಾಂ ಸುಖೇನ ಭರಣೇ-
 ಯಾಮಿಷಂ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿಃ ಸ್ತಾಪಯಥಃ | ತಾಭಿಃ ಸರ್ವಾಭಿರೂತಿಭಿಃ ಸಹಾಸ್ಮಾನಸ್ಯಾಗಚ್ಛೇತಂ ||
 ಶಂತಾತೀ | ಶಿವಶಮರಿಷ್ಟಸ್ಯ ಕರೇ | ಸಾ. ೪-೪-೧೪೩ | ಇತಿ ತಾತಿಲ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಲಿತೀತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾ-
 ತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ದದಾಶುಷೇ | ದಾಶ್ವ ದಾನೇ ಲಿಟಃ ಕ್ವಸುಃ | ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮಿತಿ
 ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂ ಚೇತಿ ಷತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ದದಾಶುಷೇ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ |
 ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ | ಶಂತಾತೀ - ಸುಖಕಾರಿಗಳಾಗಿ | ಭವಥಃ—ಆಗಿರುತ್ತೀರೋ | ಯಾಭಿಃ—
 ಯಾವ ಬೆಂಬಲಗಳಿಂದ | ಭುಜ್ಯಂ—ಭುಜ್ಯವನ್ನು | ಅವಥಃ—ರಕ್ಷಿಸಿದ್ದೀರೋ | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವುವುಗಳಿಂದ |
 ಅಧ್ರಿಗುಂ—ಅಧ್ರಿಗುವನ್ನೂ (ಅಧ್ರಿಗುವಿಗೂ) | ಋತಸ್ತುಭಂ—ಋತಸ್ತುಭನೆಂಬ ಋಷಿಯನ್ನೂ (ಋಷಿಗೂ) |
 ಓನ್ಯಾವತೀಂ—ಸುಖದಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ | ಸುಭರಾಂ—ಪೋಷಕವಾದುದೂ ಆದ | ಇಷಂ—ಅನ್ನವನ್ನು |
 (ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಹೊಂದಿಸಿದೀರೋ) | ತಾಭಿಃ ಊತಿಭಿಃ ಉ—ಆ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆ
 ಗಳೊಡನೆಯೂ (ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ) | ಸು ಆ ಗತಂ—ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ನೀವು ಹವಿರ್ದಾತನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ
 ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವರಾಗಿ ಆಗಿರುತ್ತೀರೋ, ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ಬೆಂಬಲಗಳಿಂದ ಭುಜ್ಯವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿ ಅಧ್ರಿಗು
 ವಿಗೂ ಮತ್ತು ಋತಸ್ತುಭನೆಂಬ ಋಷಿಗೂ ಸುಖದಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ ಮತ್ತು ಪೋಷಕವಾದುದೂ ಆದ ಅನ್ನವನ್ನು
 ಹೊಂದಿಸಿದೀರೋ ಆ ನಿಮ್ಮ ಸಕಲ ಬೆಂಬಲಗಳೊಂದಿಗೆ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ ಆದರದಿಂದ ದಯಮಾಡಿರಿ.

English Translation

With those aids by which you are bestowers of happiness upon the
 donor (of oblations), by which you have protected Bhujyu and Adhrigu, and
 by which you have granted delighting and nourishing (food) to Ritastubha ;
 with them, Aswins, come willingly hither.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಭುಜ್ಯಂ—ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ತೊಂದರೆಗೊಳಗಾದವನೂ, ಜೊತೆಗಾರರಿಂದ ತ್ಯಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನೂ ಆದ ಭುಜ್ಯ
 ನಿಗೆ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ಸಹಾಯಮಾಡಿದುದನ್ನು ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಅರಣಿ ಋಕ್ವನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ
 ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಧ್ರಿಗುಂ—ಅತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ನಮುಚೌ ಹತೇ ಸುರಮಣೀಯಂ ಮಧು ಅಶ್ವಿಭ್ಯಾಂ
ಸಹ ಸಿಬಂತಮಿಂದ್ರಂ ಪ್ರಮತ್ತ ಇತಿ ಜ್ಞಾತ್ವಾಸುರಾ ಹಂತುಮಿರೇಷುಃ | ತಮಶ್ವಿನಾವಜಾನಂತಮೇನಂ
ಸಾಲಯಾಂಚಕ್ರತುಃ | ನಮುಚಿಹನನವಾದಮೇಲೆ ಮಧುರವಾದ ಮಧುವನ್ನು ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ
ಇಂದ್ರನು ಕುಡಿಯುತ್ತಿರುವಾಗ ಅಸುರರು ಇಂದ್ರನು ಮಧುಪಾನದಿಂದ ಪ್ರಮತ್ತನಾಗುವುದನ್ನೇ ಕಾಯುತ್ತಿದ್ದು
ಅನನಿಗೆ ತಿಳಿಯದಂತೆ ಅವನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಬಂದರು. ಆಗ ಈ ತಂತ್ರವನ್ನು ಅರಿಯದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಅಶ್ವಿನೀ
ದೇವತೆಗಳು ರಕ್ಷಿಸಿದರು ಎಂಬ ಕಥೆ. ಅಧ್ರಿಗು ಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರಪರ್ಮಾಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟದೆಯೆಂದು
ತೋರಿಸಲು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಋಚೀಷಮಾಯಾದ್ರಿಗವ ಓಹಮಿಂದ್ರಾಯ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ರಾತತಮಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೧-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಧ್ರಿಗು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಧ್ಯತಗಮನಃ, ಅಪ್ರತಿಹತಗಮನಃ ಎಂದರ್ಥ.
ಅಗ್ನಿರಸ್ಯ ದ್ರಿಗುರುಚ್ಯತೇ (ಋ-೧೧) ಅಗ್ನಿಗೂ ಅಧ್ರಿಗುವೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿರುತ್ತದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಲು,

ತುಭ್ಯಂ ಶ್ಲೋತಂತ್ಯದ್ರಿಗೋ ಶಚೀವಃ ಸ್ತೋಕಾಸೋ ಅಗ್ನೇ ಮೇದಸೋ ಘೃತಸ್ಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೧-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವೆರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲದೆ, ಅಧ್ರಿಗುರ್ಮುಂತ್ರೋ ಭವತಿ ಗವ್ಯಧಿಕ್ಕೃತತ್ವಾದಸಿ
ವಾ ಪ್ರಶಾಸನಮೇವಾಭಿಪ್ರೇತಂ ಸ್ಯಾತ್ತ್ವಚ್ಛಬ್ದವತ್ತ್ವಾದದ್ರಿಗೋ ಶಮೀಧ್ವಂ ಸುಶಮಿ ಶಮೀಧ್ವಂ ಶಮೀಧ್ವ-
ಮದ್ರಿಗವಿತಿ | (ನಿ. ೫-೧೧). ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಧ್ರಿಗು ಎಂಬುದು ಪರ್ಮಾಯಪದವಾಗಿದೆ. ಗೋವಿಗೆ ಪ್ರಧಾನ
ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಅಥವಾ ಅಧ್ರಿಗೋ ಶಮೀಧ್ವಂ ಎಂದು ವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವಾದುದರಿಂದ
ಅದಕ್ಕೂ ಅಧ್ರಿಗುವೆಂಬ ಹೆಸರು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮಾಡಿ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ
ದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು (೨-೭) ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ (೧೩-೫-೧-೧೮)
ಈ ಮಂತ್ರದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ವಿನಿಯೋಗಗಳನ್ನೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಅಧ್ರಿಗು
ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಇಂದ್ರನೆಂದೂ ಸಾಯಣರು ಅಧ್ರಿಗುವೆಂಬ ಒಂದು ವ್ಯಕ್ತಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.
ಇದು ಅಂಕಿತನಾಮವೆಂದು ತೋರಿಸಲು ಸಾಯಣರು,

ಅಧ್ರಿಗುಶ್ಚಾಸಾಪಶ್ಚ ಉಭೌ ದೇವಾನಾಂ ಶಮಿತಾರೌ |

(ತೈ. ಬ್ರಾ ೩-೬-೬-೪)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿರುವಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಭತ್ತನಾದ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯ
ಹೆಸರೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ತುಂದರು,

ಯುವಂ ಸುರಾಮುಮಶ್ವಿನಾ ನಮುಚಾವಾಸುರೇ ಸಚಾ |

ವಿಪಿಪಾನಾ ಶುಭಸ್ವತೀ ಇಂದ್ರಂ ಕರ್ಮಸ್ತಾವತಂ ||

(ಋ. ಸಂ ೧೦-೧೩೧-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಅದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅದ್ವಿಗುವೆಂಬ ಹೆಸರು ಏತಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು ಎಂಬ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ,

ದೇವಾಸ್ಸರ್ವೇ ಇಂದ್ರಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ವಪ್ತುಃ | ಸೋಽಬ್ರವೀತ್ | ಅವ್ರತೋಽಹಂ ಗವ ಇತಿ |
ಅನೂಬಂಧ್ಯಾದಿ ಗೋಯಾಗವರ್ಜಮಹಂ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವಂ ಕರೋಮೀತಿ | ಗೋಯಾಗೇ ತ್ವಹಮವ್ರತ ಇತಿ |
ತಸ್ಮಾದ್ಗವೇ ಅಧ್ಯತತ್ವಾದುಪಪನ್ನಂ ಇಂದ್ರಸ್ಯಾಧ್ರಿಗುತ್ವಂ | ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ ಅವನು ಅನೂಬಂಧ್ಯಾದಿ ಗೋಯಾಗಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ವ್ರತಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವೆನೆಂದು ಹೇಳಿದನು. ಅವನು ಆ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ನೆರವೇರಿಸಿದ ವ್ರತಗಳಲ್ಲಿ ಗೋವುಗಳು ಅಧ್ಯತ=ವಾದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಅದ್ವಿಗುವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತೆಂದು ಹಿಂದಿನ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಋತಸ್ತುಭಂ—ಋತಂ ಸತ್ಯಾಂ ಸ್ತೋಭತ್ಯುಚ್ಚಾರಯೇತಿ ಋತಸ್ತುಪ್ | ಏತತ್ಸಂಜ್ಞಂ
ಋಷಿಂ | ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಋತಸ್ತುಭವೆಂಬ ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯ ಹೆಸರಿನಿಂದ
ಸಾಯಣರೂ ಋತಮಿತಿ ಸತ್ಯನಾಮ | ಸ್ತೋಭತಿರರ್ಚತಿಕರ್ಮಾ | ಸತ್ಯಸ್ತುತಿಂ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಸ್ತುತಿಯೆಂದು
ಸ್ತುಂದರೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಶಂತಾತೀ—ಶಿವಶಮರಿಷ್ಟಸ್ಯಕರೇ-(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಾತೀಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ.
ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ
ಬರುತ್ತದೆ.

ಭವಥಃ—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ. ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗ
ವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ದದಾಶುಷೇ—ಡುದಾಶ್ಯ ದಾನೇ. ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ವಸುತ್ವ-(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ದದಾಶ್ಯಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀಏಕವಚನಸರ
ವಾದಾಗ ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಪೂರ್ವರೂಪ.
ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂಚಿ-(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉಕಾರ ಉದಾತ್ತ
ವಾಗುತ್ತದೆ.

ಋತಸ್ತುಭಮ್—ಋತಂ ಸ್ತೋಭತಿ ಇತಿ ಋತಸ್ತುಪ್. ಕ್ವಿಪ್ರತ್ಯಯ ಋತಸ್ತುಭ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.
ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. || ೨೦ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಾಭಿಃ ಕೃಶಾನುಮಸನೇ ದುವಸ್ಯಥೋ ಜವೇ ಯಾಭಿ-
ಯೂನೋ ಅವಂತಮಾವತಂ |

ಮಧು ಪ್ರಿಯಂ ಭರಥೋ ಯತ್ಸರಡ್ಭ್ಯಸ್ತಾಭಿರೂ ಸು ಊ-
ತಿಭಿರಶ್ವಿನಾ ಗತಂ || ೨೧ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಯಾಭಿಃ | ಕೃಶಾನುಂ | ಅಸನೇ | ದುವಸ್ಯಥಃ | ಜವೇ | ಯಾಭಿಃ | ಯೂನಃ |
ಅವಂತಂ | ಆವತಂ |

ಮಧು | ಪ್ರಿಯಂ | ಭರಥಃ | ಯತ್ | ಸರಡ್ಭ್ಯಃ | ತಾಭಿಃ | ಊಂ ಇತಿ |
ಸು | ಊತಿಭಿಃ | ಅಶ್ವಿನಾ | ಆ | ಗತಂ || ೨೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಸ್ವಾನಾದಿಷು ಸೋಮಪಾಲೇಷು ಮಧ್ಯೇ ಕೃಶಾನುರೇಕಃ ಸೋಮಪಾಲಃ | ತಥಾ ಚ ತೈತ್ತಿರೀ-
ಯಕಂ | ಹಸ್ತ ಸುಹಸ್ತ ಕೃಶಾನವೇತೇ ವಃ ಸೋಮಕ್ರಯಾಣಾಃ | ತೈ. ಸಂ. ೧-೨-೭ | ಇತಿ | ತಂ
ಕೃಶಾನುಮಸನೇ | ಇಷವೋಽಸ್ಯಂತೇಽಸ್ಮಿನ್ನಿತ್ಯಸನಃ ಸಂಗ್ರಾಮಃ | ತಸ್ಮಿನ್ನಂಗ್ರಾಮೇ ಹೇ ಅಶ್ವಿನೌ
ಯಾಭಿರೂತಿಭಿದುರ್ವಸ್ಯಥಃ | ರಕ್ಷಥಃ | ತಥಾ ಯಾಭಿಶ್ಚ ಜವೇ ವೇಗೇ ಪ್ರವೃತ್ತಂ ಯೂನಸ್ತರುಣಸ್ಯ
ಪುರುಕುಶ್ಚಸ್ಯಾವಂತಮಶ್ವಮಾವತಂ ಅರಕ್ಷತಂ | ಅಪಿ ಚ ಯನ್ಮಧು ಕ್ಷಾದ್ರಂ ಪ್ರಿಯಂ ಸರ್ವೇಷಾ-
ಮನುಕೂಲವೇದ್ಯಂ ತತ್ಸರಡ್ಭ್ಯೋ ಮಧುಮಕ್ಶಿಕಾಭ್ಯೋ ಯಾಭಿಶ್ಚೋತಿಭಿರ್ಭರಥಃ | ಸಂಪಾದಯಥಃ |
ತಾಭಿಃ ಸರ್ವಾಭಿರೂತಿಭಿಃ ಸಹಾಸ್ಮಾನಸ್ಯಾಗಚ್ಛೇತಂ || ಅಸನೇ | ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ | ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋ-
ಶ್ಚೇತ್ಯಧಿಕರಣೇ ಲ್ಯುಟ್ | ಸರಡ್ಭ್ಯಃ | ಸೃ ಗತಾ | ಸರ್ತೇರಟಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ | ಕೃಶಾನುಂ—
ಕೃಶಾನುವನ್ನು | ಅಸನೇ—ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ | ದುವಸ್ಯಥಃ | ರಕ್ಷಿಸಿದ್ದೀರೋ | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆ

ಗಳಿಂದ | ಜನೇ—ವೇಗದಲ್ಲಿ ಉದ್ಯುಕ್ತವಾದ | ಯೋನಃ—ತರುಣನಾದ ಪುರುಕುತ್ಸನ | ಅವಂತಂ—
ಕುದುರೆಯನ್ನು | ಅವತಂ—ರಕ್ಷಿಸಿದಿರೋ | (ಮತ್ತು) ಯತ್ ಮಧು—ಯಾವ ಮಧುವು | ಸ್ತ್ರಿಯಂ—
ಸಕಲರಿಗೂ) ಹಿತಕರವಾಗಿದೆಯೋ (ಅದನ್ನು) | ಸರಙ್ಘೈಃ—ಜೇನುನೋಣಗಳಿಗೆ (ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ಸಹಾಯ
ಗಳೊಡನೆ) | ಭರಥಃ—ಒದಗಿಸಿಕೊಡುತ್ತೀರೋ | ತಾಭಿಃ ಊತಿಭಿಃ ಉ—ಆ ಎಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆಯೂ
ಕೂಡಿಕೊಂಡು (ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ) | ಸು ಆ ಗತಂ—ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ದಯಮಾಡಿರಿ |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಕೃಶಾನುವನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಿಸಿದ್ದೀರೋ,
ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ವೇಗದಲ್ಲಿ ಉದ್ಯುಕ್ತವಾದ ಪುರುಕುತ್ಸನ ಕುದುರೆಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದಿರೋ ಮತ್ತು ಸಕಲರಿಗೂ
ಹಿತಕರವಾಗಿರುವ ಮಧುವನ್ನು ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಜೇನುನೋಣಗಳಿಗೆ ಒದಗಿಸಿಕೊಡುತ್ತೀರೋ ನಿಮ್ಮ ಆ
ಎಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆಯೂ ಸಹ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ದಯಮಾಡಿರಿ.

English Translation

With those aids by which you defended Krisanu in battle, with which
you succoured the horse of the young Purukutsa in speed, and by which you
deliver the pleasant honey to the bees ; with them, Aswins, come willingly
hither.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಕೃಶಾನುಂ—ಕೃಶಾನುರ್ನಾಮ ಸೋಮಪಾಲಃ | ತಂ ಸೋಮಮಪಜಿಹೀಷಂತೋಽಸುರಾಃ
ಅಭಿದುದ್ರುವಃ | ಸ ತಾನ್ದಂತುಮಿಷಾಂಶ್ಚಿಕ್ಷೇಪ | ತಸ್ಮೈ ಇಷಾಂಶ್ಚಿಕ್ಷಿಪ್ತೇಽಶ್ವಿನಾವನೋಘಾನ್-
ಷೂಢ ದದತುರಿತಿ | ಸೋಮಪಾಲನಾದ ಕೃಶಾನುವನ್ನು ಹೊಡೆದು ಸೋಮವನ್ನು ಅಪಹರಿಸಬೇಕೆಂದು ಅನನನ್ನು
ಅಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ತಡೆದು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಕೃಶಾನುವಿಗೆ ಪ್ರಬಲವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಬಾಣ
ಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು ಎಂಬ ಕಥೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ವಾಮದೇವನು—

ಸೃಜದ್ಯದಸ್ಮಾ ಅವ ಹ ಕ್ಷಿಸಜ್ಜಾಂ ಕೃಶಾನುರಸ್ತಾ ಮನಸಾ ಭುರಣ್ಯನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೭-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಕಥೆಯನ್ನು ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಾಸಮಾಡಿ ಹೇಳಿದೆ.

ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಯಾಯತ್ರೀಂ ತ್ವಂ ನ ಇಮಂ ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಮಾಹರೇತಿ ಸಾ
ತಥೇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ತಾಂ ವೈ ಮಾ ಸರ್ವೇಣ ಸ್ವಸ್ತೈಯೇನೇನ ಅನುಮಂತ್ರಯಧ್ಯಮಿತಿ
..... ಸಾ ಪತಿತ್ವಾ ಸೋಮಪಾಲಾನ್ಪೀಷಯಿತ್ವಾ ಪದ್ಭ್ಯಾಂ ಚ ಮುಖೇನ ಚ
ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಂ ಸಮಗೃಭ್ಣಾನ್ಯಾನಿ ಚೇತರೇ ಛಂದಸೀ ಅಕ್ಷರಾಣ್ಯಜಹಿತಾಂ ತಾನಿ
ಚೋಪಸಮಗೃಭ್ಣಾತ್ | ತಸ್ಯಾ ಅನು ವಿಸೃಜ್ಯ ಕೃಶಾನುಃ ಸೋಮಪಾಲಃ ಸವ್ಯಸ್ಯ
ಪದೋ ನಖಮುಚ್ಛಿದತ್ತಚ್ಛೈಲ್ಯಕೋಽಭವತ್ತಸ್ಮಾತ್ಸ ಸ ನಖಮಿವ ಯದ್ವಶಮಸ್ರವತ್.....||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೨೬)

ಒಂದು ಸಲ ದೇವತೆಗಳು ಗಾಯತ್ರಿಯನ್ನು ಕರೆದು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಸೋಮರಾಜನನ್ನು ಹೇಗಾದರೂ ಮಾಡಿ ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಬರಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಲಾಗಿ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಹಾಗೇ ಆಗಲೆಂದು ಶ್ವೇನವಕ್ಷಿರೂಪದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಹಾರಿ ಅಲ್ಲಿನ ಸೋಮಪಾಲಕರನ್ನೆಲ್ಲಾ ಬೆದರಿಸಿ ಸೋಮರಾಜನನ್ನು ತನ್ನ ಕಾಲಿನಿಂದಲೂ ಕೊಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ ಕಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಓಡಿಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಕೃಶಾನುವು ಶ್ವೇನರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಗಾಯತ್ರಿಯನ್ನು ಹೊಡೆದು ಅದರ ಎಡಗಾಲಿನ ನಖವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದನು ಎಂದು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಅಸನೇ—ಅಸುರಾನ್ ಹಂತುಮಿಷೂಣಾಂ ಕ್ಷೇಪಣಕಾಲೇ | ಅಸುರರಮೇಲೆ ಬಾಣವನ್ನು ಎಸೆಯುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ.

ದುವಸ್ಯಥಃ—ದುವಸ್ಯತಿಃ ಪರಿಚರಣಕರ್ಮಾ | ಪಪರಿಚರಿತವಂತೌ ಅನೋಘಾನಾಂ ಇಷೂಣಾಂ ಪ್ರದಾನೇನ ಅನೋಘವಾದ ಇಷುಗಳ ಪ್ರದಾನದಿಂದ ಅನರಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದಿರಿ ಎಂದರ್ಥ.

ಸರಡ್ಭ್ಯಃ—ಸರಡಾ ನಾಮ ಮಧುಕರ್ಮ ಮಕ್ಷಿಕಾಃ | ತಾಃ ಕಸ್ಯಾಂಚಿದನಾವೃಷ್ಟ್ಯಾಂ ಶುಷ್ಕಾಸು ಸರ್ವಪುಷ್ಪಜಾತಿಷು ಹ್ರುಧಾ ಭಾಧ್ಯಮಾನಾ ಮಧ್ವರ್ಥಿನೋಽಪ್ತಿನಾವಾಜುಹುವುಃ | ತಾಭ್ಯ ಉಪಗಮ್ಯಾಪ್ತಿನೌ ಮಧು ದದತುಃ | ಒಂದು ಸಲ ಅನಾವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೀರಿಲ್ಲದೆ ಸಕಲವಾದ ಪುಷ್ಪಗಳೂ ಒಣಗಿ ರಸರಹಿತವಾದಾಗ ಮಧುಕರಿಗಳಾದ ಜೇನುನೋಣಗಳು ತೃಷೆಯಿಂದ ಬಳಲಿ ಮಧುವನ್ನು ಅರಸುತ್ತಾ ಅಪ್ಪಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದವು. ಆಗ ಅಪ್ಪಿನೀದೇವತೆಗಳು ಅವುಗಳಿಗೆ ಮಧುವು ಸಿಕ್ಕುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಕಥೆ. ಇದೇ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು—

ಉತ ಸ್ಯಾ ವಾಂ ಮಧುಮನ್ಮಕ್ಷಿಕಾರಪನ್ಮದೇ ಸೋಮಸ್ಯಾಪ್ತಿಜೋ ಹುವಸ್ಯತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೯-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷೇವಂತನೂ,

ಯುವೋರ್ಹ ಮಹ್ನಾ ಪರ್ಯಪ್ತಿನಾ ಮಧ್ವಾಸಾ ಭರತ ನಿಷ್ಕೃತಂ ನ ಯೋಷಣಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೦-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಾದಿನಿಯಾದ ಘೋಷೆಯೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

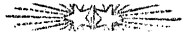
ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅಸನೇ—ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ. ಧಾತು. ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಚ್ಚ-(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುವೋರನಾಕೌ-(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ಲಿತಿ-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅರ್ವಂತಮ್—ಋಗ ತೌ. ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ-ಎಂಬುದರಿಂದ ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ದ್ವಿತೀಯಾವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಅರ್ವಣಸ್ತ್ರಸಾವನೇಇತಿ-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃ ಅಂತಾದೇಶ. ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ನುನಾಗಮ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸರ್ವಣ.

ಭರಥಃ—ಭೃಗೌ ಭರಣೀ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರ ದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜುತಿಜಃ-(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸರಡ್ಭ್ಯಃ—ಸೃಗತೌ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಅಟಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಉರಣ್ರಪರಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾ ತ ಸ್ವರದಿಂದ ರೇಘೋತ್ತರಾಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೨೧ ||

! ಸಂಹಿತಾ ಸಾತಃ !

ಯಾಭಿರ್ನರಂ ಗೋಷುಯುಧಂ ನೃಷಾಹ್ಯೇ ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯ ಸಾತಾ
ತನಯಸ್ಯ ಜಿನ್ವಥಃ ।

ಯಾಭೀ ರಥಾ ಅವಥೋಯಾಭಿರರ್ವತಸ್ತಾಭಿರೂ ಸು ಊತಿ.
ಭಿರಶ್ವಿನಾ ಗತಂ || ೨೨ ||

|| ಪದಸಾತಃ ||

ಯಾಭಿಃ । ನರಂ । ಗೋಷುಽಯುಧಂ । ನೃಽಸಹ್ಯೇ । ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯ । ಸಾತಾ । ತನ-
ಯಸ್ಯ । ಜಿನ್ವಥಃ ।

ಯಾಭಿಃ । ರಥಾನ್ । ಅವಥಃ । ಯಾಭಿಃ । ಅರ್ವತಃ । ತಾಭಿಃ । ಊಂ ಇತಿ ।

ಸು । ಊತಿಽಭಿಃ । ಅಶ್ವಿನಾ । ಆ । ಗತಂ || ೨೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಶ್ವಿನೌ ಗೋಷು ಯುಧಂ ಗೋವಿಷಯಂ ಯುಧಂ ಕುರ್ವಂತಂ ನರಂ ಯೇಜ್ಞಸ್ಯ ನೇತಾರಂ
ಯಜಮಾನಂ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿರ್ನೃಷಾಹ್ಯೇ ನೃಭಿಃ ಸೋಡವ್ಯೇ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಜಿನ್ವಥಃ ಪ್ರೀಣಯಥಃ !

ರಕ್ಷಃ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯ ಗೃಹಾದಿರೂಪಸ್ಯ | ತನಯಶಬ್ದೋ ಧನವಾಚೀ | ತನಯಸ್ಯ ಧನಸ್ಯ ಚ ಸಾತಾ ಸಾತಯೇ ಸಂಭಜನಾರ್ಥಂ ಯಾಭಿರೂಪಿತಾರ್ಥಮಾನಂ ರಕ್ಷಃ | ಯಾಭಿಶ್ಚ ಯಜಮಾನಾನಾಂ ರಥಾನ್ರಕ್ಷಃ | ತದೀಯಾನರ್ವತೋಽಶ್ವಾಂಶ್ಚ ಯಾಭಿರವಃ | ತಾಭಿಃ ಸರ್ವಾಭಿರೂಪಿತಾಃ ಸಹಾಸ್ಮಾನ-
ಪ್ಯಾಗಚ್ಛತಂ || ಗೋಷು ಯುಧಂ | ಯುಧ ಸಂಪ್ರಹಾರೇ | ಗೋಷು ಯುಧ್ಯತ ಇತಿ ಗೋಷುಯುತ್ | ತತ್ಪುರುಷೇ ಕೃತಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯಲ್ಪುಕ್ | ನೃಷಾಹ್ಯೇ | ಷಹ ಮರ್ಷಣೇ | ಶಕಿಸಹೋಲ್ಲೇತಿ ಯತ್ | ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತೆ ಇತಿ ಸಾಂಹಿತಿಕೋ ದೀರ್ಘಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸಾತಾ | ವನ ಷಣ ಸಂಭಕ್ತಾ | ಭಾವೇ ಕ್ತನ್ | ಜನಸನಖನಾಂ ಸನ್ ಯುಲೋರಿತ್ಯಾತ್ವಂ | ಉತಿಯೂತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ತಿನ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ ನಿಸಾತತಂ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಚತುರ್ಥ್ಯಾ ಡಾದೇಶಃ | ಜಿನ್ವಃ | ಜಿವಿ ಪ್ರೀಣ-
ನಾರ್ಥಃ | ಭಾವಾದಿಕಃ | ಇದಿತ್ವಾನ್ಮಮ್ | ರಥಾನ್ | ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಪಾದ ಇತಿ ನಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ವಂ | ಅತೋಽಟಿ ನಿತ್ಯಮಿತಿ ಸಾನುನಾಸಿಕ ಅಕಾರಃ ||

|| ಪತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳೇ | ಗೋಷುಯುಧಂ—ಗೋವುಗಳಿಗಾಗಿ ಯುದ್ಧಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ | ನರಂ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ನೇತ್ರವಾದ ಯಜಮಾನನನ್ನು | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ | ನೃಷಾಹ್ಯೇ—ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ | ಜಿನ್ವಃ—ರಕ್ಷಿಸಿದರೋ, (ಹಾಗೆಯೇ) | ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯ—ವಸತಿಯ (ಮತ್ತು) | ತನಯಸ್ಯ—ಧನದ | ಸಾತಾ—ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ (ಆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ) ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ (ಸಹಾಯಮಾಡಿವಿರೋ) | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ಸಹಾಯಗಳಿಂದ | ರಥಾನ್—ರಥಗಳನ್ನೂ | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ಬೆಂಬಲಗಳಿಂದ ಅವರತಃ—ಕುದುರೆಗಳನ್ನೂ | ಅವಃ—ರಕ್ಷಿಸಿದರೋ | ತಾಭಿಃ ಉತಿಭಿಃ ಉ—ಆ ಎಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆಯೂ ಕೂಡಿ ಕೊಂಡು (ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ) | ಸು ಆಗತಂ—ದಯಮಾಡಿ ಬನ್ನಿರಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳೇ, ಗೋವುಗಳಿಗಾಗಿ ಯುದ್ಧಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಿಸಿದರೋ, ಹಾಗೆಯೇ, ವಸತಿಯ ಮತ್ತು ಧನದ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಸಹಾಯಮಾಡಿವಿರೋ, ಮತ್ತು ಯಾವ ಸಹಾಯಗಳಿಂದ ಅವನ ರಥಗಳನ್ನೂ ಕುದುರೆಗಳನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸಿದರೋ ಅವುಗಳೊಂದಿಗೆಲ್ಲಾ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ ಬನ್ನಿರಿ.

English Translation

With those aids by which you succoured the worshipper contending in war for cattle, by which you assist him in the acquisition of houses and wealth, by which you preserve his chariots and horses ; with them, Aswins, come willingly hither.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅತ್ತಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ನಾನಾವಿಧವಾದ ರಕ್ಷಣೆಗಳನ್ನೂ ಸಹಾಯವನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಸಾತಾ—ಸಾತೆಯೇ ಸಂಭಜನಾರ್ಥಂ | ಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ, ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ.

ಗೋಷುಯುಧಂ—ಗೋಷ್ವಪ್ರಿಯಮಾಣಾಸು | ತದ್ರಕ್ಷಾರ್ಥಂ ಯೋ ಯುಧ್ಯತೇ ಸ ಗೋಷುಯುತ್ ತಂ | ಗೋವುಗಳು ಅಪಹೃತಗಳಾಗುವಾಗ ಯಾರು ಯುಧ್ಧಮಾಡುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಗೋಷು ಯುಧರು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ನರಮ್—ನೃ ನಯೇ. ಧಾತು. ಖೊದೋರಸ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಅಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಗೋಷುಯುಧಮ್—ಯುಧ ಸಂಪ್ರಹಾರೇ. ಧಾತು. ಗೋಷು ಯುಧ್ಯತೇ ಇತಿ ಗೋಷುಯುತ್. ಕ್ವಿಪ್‌ಚ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತತ್ಪುರುಷೇಕೃತಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಅಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ನೃಷಾಹ್ಯೇ—ಷಹ ಮರ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಶಕಿ ಸಹೋಶ್ವ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನೈಷಾ-ಮಸಿ ದೃಶ್ಯತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಾತಾ—ವನ ಷಣಿ ಸಂಭಕ್ತೌ. ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜನಸನಖನಾಂ ಸನ್‌ಝಲೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ವ. ಊತಿಯೂತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್ ಉದಾತ್ತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿಪರವಾದಾಗ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಡಾದೇಶ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿಗೆ (ಇ) ಲೋಪ.

ಜಿನ್ವಥಃ—ಜಿವಿ. ಪ್ರೀಣನೇ. ಧಾತು. ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ರಥಾನ್—ದೀರ್ಘಾದಟೆ ಸಮಾನಪಾದೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ.
ಆತೋಟಿ ನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಆಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ.

—:೦:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಾಭಿಃ ಕುತ್ಸಮಾರ್ಜುನೇಯಂ ಶತಕ್ರತೂ ಪು ತುರ್ವೀತಿಂ
ಪ್ರ ಚ ದಭೀತಿಮಾವತಂ ।
ಯಾಭಿರ್ಧ್ವಸಂತಿಂ ಪುರುಷಂತಿಮಾವತಂ ತಾಭಿರೂ ಸು ಊತಿ
ಭಿರಶ್ವಿನಾ ಗತಂ ॥ ೨೩ ॥

ಸದಪಾಠಃ

ಯಾಭಿಃ । ಕುತ್ಸಂ । ಅರ್ಜುನೇಯಂ । ಶತಕ್ರತೂ ಇತಿ ಶತಕ್ರತೂ । ಪ್ರ ।
ತುರ್ವೀತಿಂ । ಪ್ರ । ಚ । ದಭೀತಿಂ । ಆವತಂ ।
ಯಾಭಿಃ । ಧ್ವಸಂತಿಂ । ಪುರುಷಂತಿಂ । ಆವತಂ । ತಾಭಿಃ । ಊಂ ಇತಿ ।
ಸು । ಊತಿಭಿಃ । ಅಶ್ವಿನಾ । ಆ । ಗತಂ ॥ ೨೩ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಶತಕ್ರತೂ ಬಹುನಿಧಕರ್ಮಾಣಾವಶ್ವಿನೌ । ಅರ್ಜುನೇಯಂ ಅರ್ಜುನ ಇತಿಲಂಢ್ರಸ್ಯ
ನಾಮ । ತಥಾ ಚ ವಾಜಸನೇಯಕಂ । ಏತದ್ವಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಗುಹ್ಯಂ ನಾಮ ಯದರ್ಜುನ ಇತಿ । ತಸ್ಯ
ಪುತ್ರಂ ಕುತ್ಸಂ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿಃ ಸ್ರಾವತಂ । ಪ್ರಕರ್ಷೇಣಾರಕ್ಷತಂ । ತಥಾ ತುರ್ವೀತಿಂ ದಭೀತಿಂ ಚ
ಯಾಭಿರೂತಿಭಿಃ ಸ್ರಾವತಂ । ಅಪಿ ಚ । ಯಾಭಿರ್ಧ್ವಸಂತಿಮೇತತ್ಸಂಜ್ಞಂ ಪುರುಷಂತಿಮೇತನ್ನಾಮಾನಂ ಚ

ಋಷಿಮಾವತಂ | ಅರಕ್ಷತಂ | ತಾಭಿಃ ಸರ್ವಾಭಿರೂತಿಭಿಃ ಸಹಾಸ್ಮಾನಸಿ ಸುಷ್ಪಾಗಚ್ಛತಂ || ಅರ್ಜು-
ನೇಯಂ | ಶುಭ್ರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ | ಪಾ. ೪-೧-೧೨೩ | ಇತಿ ಚ ಶಬ್ದೋಽನುಕ್ತಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥ ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್
ಛಕ್ | ತುರ್ವೀತಿ | ತುರ್ವೀ ಹಿಂಸಾರ್ಥಃ | ಶತ್ರುಂಸ್ತುರ್ವತೀತಿ ತುರ್ವೀತಿಃ | ಔಣಾದಿಕ ಈತಿಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ದಭೀತಿಂ ದನ್ವು ದಂಭೇ ಔಣಾದಿಕಃ ಕೀತಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಧ್ವಸಂತಿಂ ಧ್ವಂಸು ಗತೌ ಚ | ಔಣಾದಿಕೋ ರ್ವಿ-
ಜಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಅನಿದಿತಾಮಿತಿ ನಲೋಪಃ | ರೋಽಂತಃ | ಪುರುಷಂತಿಂ | ಪುರು ಸನೋತಿ ದದಾತೀತಿ
ಪುರುಷಂತಿಃ | ಕ್ತಿಚ್ಚಕ್ತೌ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಿತಿ ಕ್ತಿಚ್ | ನ ಕ್ತಿಚಿ ದೀರ್ಘಶ್ಲೇಷ್ಯನುನಾಸಿಕಲೋ-
ಪೋಪಧಾದೀರ್ಘಯೋರ್ನಿಷೇಧಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಶತಕ್ರತೋ—ಬಹುವಿಧವಾದ ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳ | ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, |
ಅರ್ಜುನೇಯಂ—ಅರ್ಜುನನ ಪುತ್ರನಾದ | ಕುತ್ಸಂ—ಕುತ್ಸನನ್ನು | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆ
ಗಳಿಂದ | ಪ್ರ ಅವತಂ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸಿದರೋ, (ಹಾಗೆಯೇ) | ತುರ್ವೀತಿ—ತುರ್ವೀತಿಯನ್ನೂ | ಚ—
ಮತ್ತು | ದಭೀತಿಂ—ದಭೀತಿಯನ್ನೂ | ಪ್ರ—(ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ) ಕಾಪಾಡಿದರೋ, (ಮತ್ತು) | ಯಾಭಿಃ—
ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ | ಧ್ವಸಂತಿಂ—ಧ್ವಸಂತಿಯನ್ನೂ | ಪುರುಷಂತಿಂ—ಪುರುಷಂತಿಯನ್ನೂ | ಅವತಂ—
ರಕ್ಷಿಸಿದರೋ | ತಾಭಿಃ ಊತಿಭಿಃ ಉ—ಆ ಎಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆಯೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು (ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ) |
ಸು ಆ ಗತಂ—ದಯಮಾಡಿ ಬನ್ನಿರಿ. |

ಭಾವಾರ್ಥ

ನಾನಾವಿಧವಾದ ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳ ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಅರ್ಜುನನ
ಪುತ್ರನಾದ ಕುತ್ಸನನ್ನು ಜಿನ್ನಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸಿದರೋ ಹಾಗೆಯೇ ತುರ್ವೀತಿಯನ್ನೂ, ದಭೀತಿಯನ್ನೂ, ಧ್ವಸಂತಿಯನ್ನೂ,
ಪುರುಷಂತಿಯನ್ನೂ ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಕಾಪಾಡಿದರೋ, ಆ ಎಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆಯೂ ಸಹ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೂ
ದಯಮಾಡಿರಿ.

English Translation

With those aids by which you, who are worshipped in many rites,
protected Kutsa, the son of Arjuna, as well as Turviti, Dhabhiti, Dhwasanti,
and Purushanti ; with them, Aswins, come willingly hither.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅರ್ಜುನೇಯಂ ಕುತ್ಸಂ—ಅರ್ಜುನೀ ನಾಮ ಕುತ್ಸಸ್ಯ ಮಾತಾ | ತಸ್ಯಾಃ ಪುತ್ರಂ | ಅರ್ಜುನಿ
ಯೆಂಬುವಳೆ ಮಗನಾದ ಕುತ್ಸನನ್ನು ಎಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ, ಅರ್ಜುನ ಇತಿಂದ್ರಸ್ಯ ನಾಮ | ತಸ್ಯ ಪುತ್ರಂ
ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಜುನನೆಂದು ಹೆಸರು. ತತ್ಪುತ್ರನನ್ನು ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಜುನ
ನೆಂಬ ಹೆಸರುಂಟು ಎಂಬುದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಲು.—

ಏತದ್ವಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಗುಹ್ಯಂ ನಾಮ ಯದರ್ಜುನಃ |

ಎಂಬ ವಾಜಸನೇಯ ಸಂಹಿತಾನುಂತ್ರವನ್ನು ದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ,

ಅಹಂ ಕುತ್ಸಮಾರ್ಜುನೇಯಂ ನೈಜೇಂದ್ರಹಂ ಕವಿರುಶನಾ ಸತ್ಯತಾಮಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೬-೧)

ದಾಸಂ ಯಚ್ಚಿಷ್ಟಂ ಕುಯೇವಂ ನೈಸ್ಮಾ ಅರಂಧಯೇ ಅರ್ಜುನೇಯಾಯ ಶಿಕ್ಷನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೯-೨)

ವಹತ್ಕುತ್ಸಮಾರ್ಜುನೇಯಂ ಶತಕ್ರತುಃ ತ್ವರದ್ಗಂಧರ್ವಮಸ್ತುತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧-೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಬರತಕ್ಕ ಅರ್ಜುನೇಯ ಪದಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಸಾಯಣರೂ ಸಹ ಅರ್ಜುನ್ಯಾಃ ಪುತ್ರಂ ಕುತ್ಸಂ ಅರ್ಜುನೀ ಎಂಬ ಹೆಂಗಸಿನ ಪುತ್ರನಾದ ಕುತ್ಸನೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅರ್ಜುನ, ಅರ್ಜುನೀ ಎಂಬ ಪದಗಳೂ, ಇಂದ್ರಸಂಬಂಧವಾದವು ಎಂದು ಶ್ರುತ್ಯಂತರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮೇಲಿನ ಎರಡುವಿಧವಾದ ವಿನರಣೆಗಳೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುವು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಫಲ್ಗುನೀಷ್ಟಗ್ನೀ ಆದಧೀತ | ಏತಾ ನಾ ಇಂದ್ರನಕ್ಷತ್ರಂ ಯತ್ಪಲ್ಗುನೋಽಪ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರತಿನಾ-
ಮ್ನೋಽರ್ಜುನೋ ಹ ವೈ ನಾಮೇಂದ್ರೋ ಯದಸ್ಯ ಗುಹ್ಯಂ ನಾಮಾರ್ಜುನೋ ವೈ
ನಾಮೈತಾಸ್ಮಾ ಏತತ್ಪರೋಕ್ಷಮಾಚಕ್ಷತೇ ಫಲ್ಗುನ್ಯ ಇತಿ ಕೋ ಹೇತಸ್ಯಾರ್ಹತಿ ಗುಹ್ಯಂ
ನಾಮು..... |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೧-೨-೧೧)

ಇಂದ್ರೋ ಭವತಿ ಯಚ್ಚ ಕ್ಷತ್ರಿಯೋ ಯದು ಚ ಯಜಮಾನಸ್ತಸ್ಮಾದಾಹಾರಿಷ್ಟೋಽರ್ಜುನ
ಇತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೫-೪-೨-೭)

ಫಲ್ಗುನಿಗಳು ಇಂದ್ರನಕ್ಷತ್ರಗಳು. ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೊಂದಿಕೆಯಿದೆ. ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಅರ್ಜುನನೆಂಬ ಹೆಸರು. ಫಲ್ಗುನೀಗಳಿಗೂ ಅರ್ಜುನಿಗಳೆಂಬ ಹೆಸರು, ಎಂಬುದಾಗಿ ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಕುತ್ಸನನ್ನು ಇಂದ್ರಪುತ್ರ, ಅರ್ಜುನೀಪುತ್ರ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಕರೆಯಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕುತ್ಸನು ಇಂದ್ರನ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ತನ್ನ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಇಂದ್ರಕುತ್ಸರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.

ತ್ವಂ ಶುಷ್ಣಂ ವೃಜನೇ ಪೃಕ್ಷ ಅಣೌ ಯೂನೇ ಕುತ್ಸಾಯ ದ್ಯುಮತೇ ಸಚಾಹನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೩-೩)

ಕುತ್ಸಾಯ ಯತ್ರ ಪುರುಹೂತ ವನ್ಯಞ್ಚಾಷ್ಟ ಮನಂತ್ಯೈಃ ಪರಿಯಾಸಿ ವಧೈಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೧-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳೆಲ್ಲೂ ಹೀಗೆಯೇ ೧-೧೭೪-೫ ; ೧-೧೭೫-೪ ; ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನು ಕುತ್ಸನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತಾ ಶುಷ್ಣನನ್ನು ಕೊಂದನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮತ್ತು

ಅಹಂ ಸಿತೇವ ವೇತಸೋರಭಿಷ್ಟಯೇ ತುಗ್ರಂ ಕುತ್ಸಾಯ ಸ್ಮದಿಭಂ ಚ ರಂಧಯಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೯-೪)

ಕುತ್ಸನಿಗಾಗಿ ನಾನು ವೇತಸು, ತುಗ್ರ ಮತ್ತು ಸ್ಮದಿಭ ಇವರನ್ನೂ ಸಹ ಸೋಲಿಸಿದೆನು ಎಂದು ಇಂದ್ರನೇ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ,

ತ್ವಮಸ್ಮೈ ಕುತ್ಸಮತಿಥಿಗ್ವಮಾಯುಂ ಮಹೇ ರಾಜ್ಞೇ ಯೂನೇ ಅರಂಧನಾಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೩-೧೦)

ಯ ಆಯುಂ ಕುತ್ಸಮತಿಥಿಗ್ವಮರ್ಧಯೋ ವಾವೃಧಾನೋ ದಿವೇದಿವೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೫೩-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಕುತ್ಸಾದಿಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದುದಾಗಿಯೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ತುರ್ವೀತಿಂ—ತುರ್ವೀತಿ, ವಯ್ಯ ಎಂಬ ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ತುರ್ವೀತಿಯೊಬ್ಬನ ಹೆಸರೇ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಈಶಾನಕೃದ್ವಾತುಷೇ ದಶಸ್ಯಂತುರ್ವೀತಯೇ ಗಾಧಂ ತುರ್ವಣಿಃ ಕಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೧-೧೧)

ಅರಮಯಸ್ವರಸಸ್ತರಾಯ ಕಂ ತುರ್ವೀತಯೇ ಚ ವಯ್ಯಾಯ ಚ ಸ್ತುತಿಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೩-೧೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ನದೀಪ್ರವಾಹಗಳನ್ನು ದಾಟಲು ಇಂದ್ರನು ತುರ್ವೀತಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದ ವಿಷಯವು ಹೇಳಿದೆ.

ದಭೀತಿಂ—ದಭೀತಿಯು ಯೋಧನೆಂದು ಕೆಲವು ಕಡೆಯೂ ಋಷಿಯೆಂದು ಕೆಲವೆಡೆಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಇಂದ್ರೋ ಧುನಿಂ ಚ ಚುಮುರಿಂ ಚ ದಂಭಯಙ್ಗ್ರದ್ವಾಮನಸ್ಯಾ ಶೃಣುತೇ ದಭೀತಯೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೩-೯)

ಸ್ವಪ್ನೇನಾಭ್ಯುಷ್ಯಾ ಚುಮುರಿಂ ಧುನಿಂ ಚ ಜಘಂಥ ದಸ್ಯುಂ ಪ್ರ ದಭೀತಿಮಾವಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೫-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ದಭೀತಿಯನ್ನು ರಾಜರ್ಷಿಯೆಂದೂ ಅವನಿಗಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಚುಮುರಿ ಮತ್ತು ಧುನಿಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿದುದಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. ಅವನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಅರ್ಪಿಸಿದುದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಪಡೆದನೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ತಾಪಯದ್ವಭೀತಯೇ ಸಹಸ್ರಾ ತ್ರಿಂಶತಂ ಹಘೈಃ | ದಾಸಾನಾಮಿಂದ್ರೋ ಮಾಯೆಯಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೩೦-೨೧)

ಅರಜ್ವಾ ದಸ್ಯೂನ್ಸಮುನಬ್ಧಭೀತಯೇ ಸುಸ್ರಾವ್ಯೋ ಅಭವಃ ಸಾಸ್ಯುಕ್ಲೈಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೩-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನು ದೆಭೀತಿಗಾಗಿ ಮುವತ್ತುಸಹಸ್ರ ದಾಸರುಗಳನ್ನು ನಿದ್ರಾವಶರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದುದೂ, ದಸ್ಯುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಹೆಗ್ಗವಿಲ್ಲದೇ ಬಂಧಿಸಿದುದೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಧ್ವಸಂತಿಂ, ಪುರುಷಂತಿಂ-ಧ್ವಸಂತಿನಾಮ ನೇಶ್ಯಾ ಪುರುಷಂತಿಃ ತಥಾ | ಉಪಹಾಸಕುಶಲೇ ಇತಿ ಶ್ರುತ್ವಾ ಅಶ್ವಿನೌ ಸಂಭೋಗಾರ್ಥಮುಸಾಜಗ್ಮುತುರಿತಿ | ಧ್ವಸಂತಿ ಮತ್ತು ಪುರುಷಂತಿ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರೂ ನೇಶ್ಯಾಸ್ತ್ರೀಯರು. ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಕಲಾಕುಶಲಿನಿಯರೆಂದೂ, ಪರಿಹಾಸಚತುರಿಯರೆಂದೂ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ತಿಳಿದು ಇವರಲ್ಲಿ ಸಂಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದು ಇವರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದರು ಎಂಬ ಕಥೆ ಇದೆ.

ಸಾಯಣರು ಈ ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳೂ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಸೂಚಕವಾದ ಶಬ್ದವೆಂದೂ ಎರಡು ಋಷಿಗಳ ಹೆಸರೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಧ್ವಸ್ರ ಮತ್ತು ಧ್ವಸಂತಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಒಂದೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಹೆಸರೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ

ಧ್ವಸ್ರಯೋಃ ಪುರುಷಂತ್ಯೋರಾ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ದದ್ಮಹೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೯-೫೮-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳೂ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಅಲ್ಲೂ ಸಹ ಸಾಯಣರು ಧ್ವಸ್ರಃ ಕಶ್ಚಿದ್ರಾಜಾ ಪುರುಷಂತಿಃ ಕಶ್ಚಿತ್ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಶತಕ್ರತೋ-ಬಹುಕರ್ಮಾಣಾ ಬಹುಪ್ರಚ್ಛಾ ವಾ | ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವರು ಅಥವಾ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥ.

|| ಸ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅರ್ಜುನೇಯಮ್-ಶುಭ್ರಾದಿಚ್ಯುತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೨೩) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚಕಾರವು ಅನುಕ್ತವಾದವುಗಳಿಗೆ ಸಮುಚ್ಚಾಯಕವಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೂ ಡಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅರ್ಜುನಸ್ಯ ಅಸತ್ಯಂ ಪುನಾನ್. ಆಯೇನೇಯೀ-(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨)-ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಏಯಾದೇಶ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ-ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ತುರ್ವೀತಿಮ್-ತುರ್ವೀ ಹಿಂಸಾರ್ಥಃ. ಧಾತು. ಶತ್ರುನ್ ತುರ್ವೀತಿ ಇತಿ ತುರ್ವೀತಿಃ. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಈತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಈಕಾರ ಉದಾತ್ತ.

ದೆಭೀತಿಮ್-ದಂಭು ದಂಭೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕೀತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆನಿಧಿತಾಂ ಹಲ-ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ನಕಾರಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಈಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಧ್ವಸಂತಿಮ್-ಧ್ವಂಸು ಗತೌ. ಧಾತು. ಔಣಾದಿಕ ಝಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ರೋಂತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆನಿಧಿತಾಂ ಹಲ-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪುರುಷಂತಿಮ್-ಪುರು ಸನೋತಿ ದದಾತಿ ಇತಿ ಪುರುಷಂತಿಃ ದಾನಾರ್ಥಕ ಷಣು ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತಿಚ್ ಕ್ತೌಚಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್-(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾ ತೋರುವಾಗ ಕ್ತಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ.

ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕಲೋಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, ನಕ್ತಿಚಿ
ದೀರ್ಘತ್ವ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕಲೋಪ, ಉಪಧಾದೀರ್ಘಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ
ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨೩ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅ॒ನ್ನ॒ಸ್ವ॒ತೀ॒ಮ॒ಶ್ವಿನಾ॑ ನಾ॒ಚ॒ಮ॒ಸ್ಮೇ॒ ಕೃ॒ತಂ॑ ನೋ॒ ದ॒ಸ್ರಾ॑ ವೃ॒ಷ॒
ಣಾ॑ ಮ॒ನೀ॒ಷಾಂ॑ |

ಅ॒ದ್ಯಾತ್ಯೇ॑ ವ॒ಸೇ॑ ನಿ ಹ್ವ॒ಯೇ॑ ನಾಂ ವೃ॒ಧೇ॑ ಚ॒ ನೋ॒ ಭ॒ವ॒ತಂ॑
ನಾ॒ಜ॒ಸಾ॒ತೌ॑ || ೨೪ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಅ॒ನ್ನ॒ಸ್ವ॒ತೀಂ॑ | ಅ॒ಶ್ವಿನಾ॑ | ನಾ॒ಚಂ॑ | ಅ॒ಸ್ಮೇ॒ ಇತಿ॑ | ಕೃ॒ತಂ॑ | ನಃ॑ | ದ॒ಸ್ರಾ॑ | ವೃ॒ಷ॒
ಣಾ॑ | ಮ॒ನೀ॒ಷಾಂ॑ |

ಅ॒ದ್ಯಾತ್ಯೇ॑ | ಅ॒ವ॒ಸೇ॑ | ನಿ | ಹ್ವ॒ಯೇ॑ | ನಾಂ॑ | ವೃ॒ಧೇ॑ | ಚ॒ | ನಃ॑ | ಭ॒ವ॒ತಂ॑ |
ನಾ॒ಜ॒ಸಾ॒ತೌ॑ || ೨೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಶ್ವಿನಾ | ಅಸ್ಮೇ ಅಸ್ಮಾಕಂ ನಾಚಮನ್ನಸ್ವತೀಂ | ಅಪ್ಪ ಇತಿ ಕರ್ಮನಾಮ | ನಿಹಿತ್ಯಃ
ಕರ್ಮಭಿಃ ಸಂಯುಕ್ತಾಂ ಕೃತಂ | ಕುರುತಂ | ತಥಾ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಮನೀಷಾಂ ಬುದ್ಧಿಂ ಹೇ ವೃಷಣಾ
ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಕೌ ದಸ್ರಾ ಶತ್ರುಣಾಮುಪಕ್ಷಪಯಿತಾರಾವಶ್ಚಿನೌ ನೇದಾರ್ಥಜ್ಞಾನಸಮರ್ಥಾಂ
ಕುರುತಂ | ಅಪಿ ಚ ಯಸ್ಮಾದ್ಯುನಾಮೇವಂಗುಣವಿಶಿಷ್ಟೌ ತಸ್ಮಾದ್ವಾಂ ಯುನಾಮವಸೇ ರಕ್ಷಣಾಯ

ನಿ ಹ್ವಯೇ | ನಿತರಾಮಾಹ್ವಯೇ | ಕದಾ | ಅದ್ಯೋತ್ಯೇ ದ್ಯೋತನರಹಿತೇ ಪ್ರಕಾಶನರಹಿತೇ ರಾತ್ರೇಃ
ಪಶ್ಚಿಮೇ ಯಾಮೇ | ತಸ್ಮಿನ್ನಾಲೇ ಹಿ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾಶ್ಚಿನಶಸ್ತ್ರಯೋರಿದಂ ಸೂಕ್ತಂ ಪಠ್ಯತೇ | ಆಹೂತೌ
ಚ ಯುನಾಂ ವಾಜಸಾತೌ ವಾಜಸ್ಯಾನ್ನಸ್ಯ ಸಂಭಜನೇ | ಯದ್ವಾ | ಸಂಗ್ರಾಮನಾನ್ಯತತ್ | ಸಂಗ್ರಾಮೇ
ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ವೃಥೇ ವರ್ಧನಾಯ ಭವತಂ || ಅಪ್ನ ಸ್ತೀಂ | ಅಪಃ ಕರ್ಮಾಖ್ಯಾಯಾಂ ಹ್ರಸ್ವೋ ನುಟ್ಟ |
ವೇತ್ಯಸುನ್ ನುಡಾಗಮಶ್ಚ | ತದಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಮತುಪ್ | ಮಾದುಪಧಾಯಾ ಇತಿ ಮತುಪೋ ವತ್ಸಂ |
ತಸೌ ಮತ್ಪರ್ಥ ಇತಿ ಭತ್ವೇನ ಪದತ್ಪಾಭಾವಾದ್ವತ್ಪಾದ್ಯಭಾವಃ | ಅಸ್ಮೇ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಪಷ್ಠಾಃ
ಶೇಷದೇಶಃ | ಕೃತಂ | ಕರೋತೇಲೋಽಪಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ವೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ಅದ್ಯೋತ್ಯೇ |
ದ್ಯುತ ದೀಪ್ತಾ | ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯದಿತಿ ಭಾವೇ ಣ್ಯತ್ | ವರ್ಣವ್ಯಾಪತ್ತಾ ಉಕಾರಃ | ದ್ಯೋತ್ಯಂ
ಪ್ರಕಾಶನಮಸ್ತಿನಾಸ್ತೀತಿ ಬಹುನೀಹೌ ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾಂತಸ್ವರಿತತ್ವಂ | ನಿ ಹ್ವಯೇ | ನಿಸಮುಪವಿಭ್ಯೋ
ಹ್ವ ಇತ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಂ | ವೃಥೇ | ವೃಥು ವೃದ್ಧಾ | ಸಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣೋ ಭಾವೇ ಕ್ವಿಪ್ | ಸಾನೇಕಾಚಿ ಇತಿ
ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, | ಅಸ್ಮೇ—ನಮ್ಮ | ವಾಚಂ—ವಾಕ್ಯವನ್ನು | ಅಪ್ನ-
ಸ್ತೀಂ—ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನ್ನಾಗಿ | ಕೃತಂ—ಮಾಡಿರಿ | ವೃಷಣಾ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವವರೂ |
ದಸ್ರಾ—ಶತ್ರುನಾಶಕರೂ ಆದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಮನೀಷಾಂ—ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು (ವೇದಾರ್ಥ
ವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಶಕ್ತಿಯುತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿರಿ) | ಅದ್ಯೋತ್ಯೇ—ಪ್ರಕಾಶರಹಿತವಾದ ರಾತ್ರಿಯ
ಕೊನೆಯ ಯಾಮದಲ್ಲಿ | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮನ್ನು | ಅವಸೇ—ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ | ನಿಹ್ವಯೇ—ಬಹಳವಾಗಿ ಕರೆ
ಯುತ್ತೇನೆ. | ಚ—ಆ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಕೂಡ | ವಾಜಸಾತೌ—ಅನ್ನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಅಥವಾ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ | ನಃ—
ನಮ್ಮ | ವೃಥೇ—ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗಾಗಿ | ಭವತಂ—ಸಹಾಯಕರಾಗಿರಿ. |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನಮ್ಮ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಕರ್ಮಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿರಿ. ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು
ಸುರಿಸುವವರೂ, ಶತ್ರುನಾಶಕರೂ ಆದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ವೇದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು
ಕೊಳ್ಳುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿರಿ. ಪ್ರಕಾಶರಹಿತವಾದ ರಾತ್ರಿಯ ಕೊನೆಯ ಯಾಮದಲ್ಲಿ ನಾವು ನಿಮ್ಮನ್ನು
ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ. ಆ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ನಮ್ಮ ಕರೆಯನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ ಬನ್ನಿರಿ ಮತ್ತು ನಮಗೆ ಅನ್ನ
ವನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ನಮ್ಮ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಸಹಾಯಕರಾಗಿರಿ.

English Translation

Aswins, sanctify our words with works ; showerers (of benefits),
subduers of foes, (invigorate) our understanding (for the sacred study) ; we
invoke you both, in the last watch of the night, for our preservation ; be to
us for increase in the provision of food.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ಅಸ್ತಸ್ತೀಂ—ಅಸ್ತ ಇತಿ ಕರ್ಮನಾಮ-ವಿಹಿತೈಃ ಕರ್ಮಭಿಃ ಸಂಯುಕ್ತಂ | ಅಸ್ತವೆಂಬವದವು ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ ಶಾಸ್ತ್ರವಿಹಿತವಾದ ಕರ್ಮಯುಕ್ತವಾದುದನ್ನಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ.

ಅದ್ಯಾತ್ಮೇ—ದ್ಯೋತನರಹಿತೇ ರಾತ್ರೇಃ ಪಶ್ಚಿಮೇ ಯಾಮೇ ತಸ್ಮಿನ್ನಾಲೇ ಹಿ ಪ್ರಾತರನು-
ವಾಕಾಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಯೋರಿದಂ ಸೂಕ್ತಂ ಪಠ್ಯತೇ | ಪ್ರಕಾಶರಹಿತವಾದುದೂ, ರಾತ್ರಿಯ ಅಪರಯಾಮವೂ
ಆದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಪಠನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಶಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಈ
ಸೂಕ್ತವು ಪರಿತವಾಗುತ್ತದೆ ಯಾದ್ದರಿಂದ ಆ ಕಾಲದ ಸೂಚಕವಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತರನುವಾಕವೆಂದರೇನೆಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗ
ಮಾಡುವಾಗ ಸೋಮರಸವನ್ನು (ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಜಜ್ಜಿ) ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವ ದಿನಕ್ಕೆ ಸುತ್ಯಾದಿನ ಅಥವಾ ಸ್ತುತ್ಯಾದಿನ
ನೆಂದು ಹೆಸರು. ಈದಿನ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ (ಹಿಂದಿನ ದಿನದ ಅರ್ಧ
ರಾತ್ರಿ ಕಳೆದ ಮೇಲೆ ಸೂರ್ಯೋದಯವಾಗುವುದರೊಳಗಾಗಿ) ಅಧ್ವರ್ಯುವು ದೇವೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಾತರ್ಯಾವಭ್ಯೋ
ಹೋತರನುಬ್ರೂಹಿ ಎಂದು ನೈಷಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿದ ಕೂಡಲೆ ಹೋತೃವು ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು.
ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಹೋತೃವು ಈ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು.
ಇದನ್ನು—ದೇವೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಾತರ್ಯಾವಭ್ಯೋ ಹೋತರನುಬ್ರೂಹೀತ್ಯಾಹಾಧ್ವರ್ಯುಃ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೧೫)
ಎಂದು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಹೋತೃವು ಅನುಸರಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ
ವಿವರಿಸುವೆವು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ಋತ್ವಿಕ್ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸಿರುವ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಇತರ ಋತ್ವಿಜರನ್ನು
ದ್ದೇಶಿಸಿ ಇಂತಹ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನೀನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಆಗಾಗ ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಇಂತಹ
ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರೈಷಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋತೃವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ—ದೇವೇಭ್ಯಃ
ಪ್ರಾತರ್ಯಾವಭ್ಯೋ ಹೋತರನುಬ್ರೂಹಿ—ಎಲೈ ಹೋತೃನೇ, ದೇವತೆಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರ
ಗಳನ್ನು ಹೇಳು ಎಂದು ಹೇಳುವನು. ಆಗ ಹೋತೃವು ಆಗ್ನೇಧ್ರವೆಂಬ ಅಗ್ನಿಕುಂಡದ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ
ವಾಕ್ಯಾದ್ಧಿಗಾಗಿ ಒಂದು ಅಜ್ಯಾಹುತಿಯನ್ನೂ, ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಜ್ಯಾಹುತಿಗಳನ್ನೂ ವಿಧ್ಯುಕ್ತ
ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಹೋಮ ಮಾಡುವನು. ಬಳಿಕ ಹವಿರ್ಧಾನವೆಂಬ (ಸೋಮದ ಗಾಡಿಯನ್ನು ಇಡುವ ಸ್ಥಳ) ಶಾಲೆ
ಯನ್ನು ಪೂರ್ವದ್ವಾರದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅಲ್ಲಿರುವ ಗಾಡಿಗಳ ನೊಗದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಮೊದಲು ಈ ಮಂತ್ರ
ವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು—

ಆಪೋ ರೇವತೀಃ ಕ್ಷಯಥಾ ಹಿ ವಸ್ಯಃ ಕ್ರತುಂ ಚ ಭದ್ರಂ ಭಿಭೃಥಾಮೃತಂ ಚ |

ರಾಯಶ್ಚ ಸ್ಥಸ್ತಪತ್ಯಸ್ಯ ಪತ್ನೀಃ ಸರಸ್ವತೀ ತದ್ಗೃಣತೇ ವಯೋ ಧಾತೃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೦-೧೨)

ಬಳಿಕ ಅಗ್ನಿ, ಉಷಸ್ಸು, ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಇವರನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು.
ಇವು ಮೂರು ಭಾಗಗಳಾಗಿವೆ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಆಗ್ನೇಯಕ್ರತುವೆಂದೂ, ಉಷಸ್ಸು

ನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಉಷಸ್ಯಕ್ರತುವೆಂದೂ ಅಪ್ಪಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಆಪ್ತಿನಕ್ರತುವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಈ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕ್ರತುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಗಾಯತ್ರೀ, ಅನುಷ್ಟುಪ್, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್, ಬೃಹತೀ, ಉಷ್ಣಿಕ್, ಜಗತೀ, ಪಂಕ್ತಿ ಎಂಬ ಏಳು ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಏಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಿಭಾಗಗಳಿರುವುವು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ನೂರಕ್ಕೆ ಕಮ್ಮಿ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಮಧ್ಯರಾತ್ರಿಯಾದ ಬಳಿಕ ಬೆಳಗಾಗುವವರೆಗೂ ಪಠಿಸುತ್ತಿರಬೇಕು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ (ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವುದೆಂದು ಅವುಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿಲ್ಲ) ಉಪಾಂಶಸ್ವರ, ಮಂದ್ರಸ್ವರ ಮುಂತಾದ ಸಪ್ತಸ್ವರಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅಪ್ತ ಸ್ವತೀಮ್—ಆಪಃ ಕರ್ಮಾಖ್ಯಾಯಾಂ ಹ್ರಸ್ವೋ ನುಹಂ ಚಿ ವಾ—(ಉ. ಸೂ. ೪-೬೪೭) ಅಪ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥತೋರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವವೂ, ನುಡಾಗಮವೂ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಅಪ್ತಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ವಿನಕ್ಷಾನಾಡಿದಾಗ ತದಸ್ಯಾಸ್ತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದುಪಥೆಯ ಪರವಾಗಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಮಾದುಪಥಾಯಾಶ್ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಸ. ತಸೌ ಮತ್ಸರ್ಥೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ರುತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿನಕ್ಷಾನಾಡಿದಾಗ ಉಗಿತಶ್ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀವ್.

ಅಪ್ತಿನಾ—ಸಂಬೋಧನಾ ದ್ವಿವಚನ ಔ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಅಸ್ಮೇ—ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದ. ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಷ್ಠಿಗೆ ಶೇ ಆದೇಶ. ಶೇಷೇ-ಲೋಪಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ.

ಕೃತಮ್—ಡುಕೃತ್ ಕರಣೇ. ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಲಜ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ತಮಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಕೃತಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅದ್ಯಾತ್ಯೇ—ದ್ಯುತ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಹಲಂತಧಾತುನಾದುದರಿಂದ ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ಯಾತ್ಯಂ ಪ್ರಕಾಶನಮಸ್ತಿನಾಸ್ತೀತಿ ಅದ್ಯಾತ್ಯಮ್. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ನಿಹ್ವಯೇ—ನಿ ಉಪಸರ್ಗ. ನಿಶಮುಪವಿಭ್ಯೋ ಹ್ವಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃಥೇ—ವೃಥು ವೃದ್ಧೌ. ಧಾತು. ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್—(ವಾ. ೨೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್. ಚತುರ್ಥಿವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಏಕಾಚಾದುದರಿಂದ ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತುತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭವತೇನ್—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ. ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿನಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨೪ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ದ್ಯುಭಿರಕ್ತುಭಿಃ ಪರಿ ಪಾತಮಸ್ಮಾನರಿಷ್ಟೇಭಿರಶ್ವಿನಾ ಸೌಭಗೇಭಿಃ |
ತನ್ನೋ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣೋ ಮಾಮಹಂತಾಮದಿತಿಃ ಸಿಂಧುಃ
ಪೃಥಿವೀ ಉತ ದ್ಯೌಃ || ೨೫ ||

ಋದಪಾಠಃ

ದ್ಯುಃ ೨ ಭಿಃ | ಅಕ್ತುಃ ೨ ಭಿಃ | ಪರಿ | ಪಾತಂ | ಅಸ್ಮಾನ್ | ಅರಿಷ್ಟೇಭಿಃ | ಅಶ್ವಿನಾ |
ಸೌಭಗೇಭಿಃ |
ತತ್ | ನಃ | ಮಿತ್ರಃ | ವರುಣಃ | ಮಮಹಂತಾಂ | ಅದಿತಿಃ | ಸಿಂಧುಃ | ಪೃ-
ಥಿವೀ | ಉತ | ದ್ಯೌಃ || ೨೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಶ್ವಿನಾ ದ್ಯುಭಿರವಸೈರಕ್ತುಭೀ ರಾತ್ರಿಭಿಶ್ಚಾಸ್ಮಾನ್ ಸ್ತೋತೃಸ್ವರಿ ಪಾತಂ | ಪರಿತೋ ರಕ್ಷತಂ | ಸರ್ವದಾಸ್ಮಾನ್ ರಕ್ಷತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾರಿಷ್ಟೇಭಿರಹಿಂಸಿತೈಃ ಸೌಭಗೇಭಿಃ ಸುಭಗತ್ವೈಃ ಸುಭಗತ್ವಾಪಾದಕೈರ್ಧನೈರಸ್ಮಾನ್ರಕ್ಷತಂ | ಯದಸ್ಮಾಭಿಃ ಪ್ರಾರ್ಥಿತಂ ನೋಽಸ್ಮದೀಯಂ ತನ್ನಿತ್ರಾದೇಯಃ ಷಡ್ವೇವತಾಃ ಮಮಹಂತಾಂ | ಪೂಜಯಂತು | ಉತಶಬ್ದಃ ಸಮುಚ್ಚಯೇ || ದ್ಯುಭಿಃ | ದಿವ ಉದಿತ್ಯುತ್ಪಂ | ದಿವೋ ಝಲ್ | ಪಾ. ೬-೧-೧೮೩ | ಇತಿ ಸಾವೇಕಾಚ ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ನಿಭಕ್ತೃ-ದಾತ್ತತ್ವಸ್ಯ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಅರಿಷ್ಟೇಭಿಃ | ರಿಷ ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ನಿಷ್ಕೇತಿ ಕ್ತಃ | ನಞ್ನಮಾಸೇಽವ್ಯಯಪೂರ್ವ-

ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಭಿಸ ಐಸಭಾವಃ | ಅಶ್ವಿನಾ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇ-
ರಾಕಾರಃ | ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೇತಿ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸೌಭಗೇಭಿಃ | ಶೋಭನೋ ಭಗಃ ಶ್ರೀರ್ಯಸ್ಯಾಸೌ
ಸುಭಗಃ | ತಸ್ಯ ಭಾವಃ ಸೌಭಗಂ | ಸುಭಗಾನ್ಮಂತ್ರ ಇತ್ಯುಕ್ತಾದಿಷು ಪಾಶಾದಿಷ್ಠಾಪ್ತಯಃ | ಹೃದ್ಯ-
ಗಸಿಂಧ್ಯಂತೇ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಚೇತ್ಯುಭಯಪದವೃದ್ಧಿರ್ನ ಭವತಿ ತಸ್ಯ ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ
ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ ಇತಿ ವಿಕಲ್ಪಿತತ್ವಾತ್ | ಪೂರ್ವವದ್ಯಸಭಾವಃ | ಇತ್ಯುಕ್ತಾದಿನಿತ್ಯಮಿತ್ಯಾದ್ಯುಕ್ತತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳೇ | ದ್ಯುಭಿಃ—ಹಗಲು ಕಾಲಗಳಲ್ಲೂ | ಅಕ್ಷುಭಿಃ—ರಾತ್ರಿಕಾಲ
ಗಳಲ್ಲೂ | ಅಸ್ಮಾಕ್—ಭಕ್ತರಾದ ನಮ್ಮನ್ನು | ಅರಿಷ್ಟೇಭಿಃ—ಅಹಿಂಸಿತವಾದವೂ | ಸೌಭಗೇಭಿಃ—ಮಂಗಳಾತ್ಮಕ
ವಾದವೂ ಆದ ಧನಗಳಿಂದ | ಪರಿ ಪಾತಂ—ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಜಿನ್ನಾಗಿ ಪಾಲಿಸಿರಿ | ನಃ — ನಮ್ಮ | ತತ್—
ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು | ಮಿತ್ರಃ—ಮಿತ್ರನೂ | ವರುಣಃ—ವರುಣನೂ | ಅದಿತಿಃ—ಅದಿತಿಯೂ | ಸಿಂಧುಃ—
ಸಾಗರಾಧಿದೇವತೆಯೂ | ಪೃಥಿವೀ—ಪೃಥಿವಿಯೂ | ಉತ—ಮತ್ತು | ದ್ಯೌಃ—ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿದೇವತೆಯೂ |
ಮಮಹಂತಾಂ—ಪೂಜ್ಯವಾದುದನ್ನಾಗಿನಾಡಿ ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಹಗಲುಕಾಲಗಳಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿಕಾಲಗಳಲ್ಲೂ ಭಕ್ತರಾದ ನಮ್ಮನ್ನು
ಮಂಗಳಾತ್ಮಕವಾದವೂ ಅಹಿಂಸಿತವಾದವೂ ಆದ ಧನಗಳ ದಾನದಿಂದಲೂ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೂ ಜಿನ್ನಾಗಿ ಪಾಲಿಸಿರಿ.
ನಮ್ಮ ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮಿತ್ರನೂ, ವರುಣನೂ, ಅದಿತಿಯೂ, ಸಾಗರಾಧಿದೇವತೆಯೂ, ಪೃಥಿವಿಯೂ ಮತ್ತು
ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿದೇವತೆಯೂ ಸಹ ಪೂಜ್ಯವಾದುದನ್ನಾಗಿನಾಡಿ ರಕ್ಷಿಸಲಿ-

English Translation

Cherish us, Aswins, always, by night or day, with undiminished
blessings ; and may Mitra, Varuna, Aditi,—ocean, earth, and heaven, be
favourable to this our (prayer)-

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅಕ್ಷುಭಿಃ—ಶ್ಯಾವೀ, ಕ್ಷಪಾ, ಶರ್ವರೀ, ಅಕ್ಷುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ೨೩ ರಾತ್ರೀನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.
(ನಿ. ೧-೧೮) ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಾಗುವಂತೆ ರಾತ್ರಿಯೆಂದೇ ಅರ್ಥ. ಆದರೆ
ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಕಿರಣ, ಆಯುಧ. ಕತ್ತಲು ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಅಂಜ್ಞ
ಧಾತುವಿಗೆ ಆವರಿಸು, ಮುಚ್ಚು ಬಳಿ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಛಾಯೆಯಿಂದ ಮುಚ್ಚುವ ಕತ್ತಲೆಯೆಂದೂ,
ಸುತ್ತಲೂ ಆವರಿಸತಕ್ಕ ಕಿರಣವೆಂತಲೂ, ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಮುಚ್ಚುವ ರಾತ್ರಿಯೆಂದೂ ದೇಹವನ್ನು ಆವರಿಸುವ ಆಯುಧ
ವೆಂದೂ ಅರ್ಥಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ- ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಯೋ ಮರ್ತ್ಯಃ ಶಿಶೀತೇ ಅತ್ಯೈಕ್ಯಭಿರ್ಮಾ ನಃ ಸ ರಿಪುರೀಶತೆ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೬-೧೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಆಯುಧವೆಂದೂ,

ಶಿರಿಣಾಯಾಂ ಚಿದಕ್ತುನಾ ಮಹೋಭಿರಪರೀವೃತೋ ವಸತಿ ಪ್ರಚೇತಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೦-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತಮಸ್ಸೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಈ ಪದವು ರಾತ್ರಿ ಸರ್ವಾಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೇ ಅಧಿಕವಾಗಿದೆ.

ಅರಿಷ್ಟೇಭಿಃ - ಅಹಿಂಸಿತೈಃ | ಹಿಂಸಾರಹಿತವಾದುದೂ ಸುರಕ್ಷಿತವಾದುದೂ ಎಂದರ್ಥ.

ತನ್ನೋ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣೋ ಮಾಮಹಂತಾಂ - ಮಿತ್ರಾದಯಃ ಷಡೈವತಾಃ ಅಸ್ಮಾಭಿಃ ಸ್ಪಾರ್ಥಿತಂ ಪ್ರಾಜಯಂತು ಇತಿ | ಈ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದ್ಯುಭಿಃ - ದಿನ್ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾಬಹುವಚನ ಪರವಾದಾಗ ದಿವ ಉತ್ - (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ಪ. ಯಣಾದೇಶ. ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ - (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ದಿವೋಝಲ್ - (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರಿಷ್ಟೇಭಿಃ - ರಿಷ ಹಿಂಸಾಯಾಂ. ಧಾತು. ನಿಷ್ಠಾ - (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ವತ್ವದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಿತ್ವ. ನರಿಷ್ಟಃ ಅರಿಷ್ಟಃ ನೌತತ್ಪರುಷಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ತತ್ಪರುಷೇ ತುಲ್ಯಾ - (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಭಿನ್ ಪರವಾದಾಗ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ - ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಐನ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್ - (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ.

ಅಶ್ವಿನಾ - ದ್ವಿವಚನ ಔ ಪರವಾದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ - (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ - (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೌಭಗೇಭಿಃ - ಶೋಭನೋ ಭಗಃ ಶ್ರೀಃ ಯಸ್ಯ ಅಸೌ ಸುಭಗಃ ತಸ್ಯ ಭಾವಃ ಸೌಭಗಮ್. ಸುಭಗಾ-ನ್ಮಂತ್ರೇ - ಎಂದು ಉದ್ಗಾತ್ರಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅರ್ಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹೃದ್ಭಗ-ಸಿಂಧ್ವಂತೇ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯಚಿ - (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭಯಪದವೃದ್ಧಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಸರ್ವವಿಧಯಃ ಭಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪಿತವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದಿ ನಂತಿ ಭಿಸಿನಲ್ಲಿ ಐಸಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಅರ್ಜ್ ಇತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ - (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ವೈದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಾತಮ್—ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲೋಟ್, ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ
ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಶಬ್ದಗಳು ಹಿಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿತಗಳಾಗಿವೆ. || ೨೫ ||

ನೂರ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

ವೇದಾರ್ಥಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶೇನ ತಮೋ ಹಾರ್ದಂ ನಿವಾರಯನ್ |

ಪುಮರ್ಥಾಂಶ್ಚ ತುರೋ ದೇಯಾದ್ವಿದ್ಯಾ ತೀರ್ಥಮಹೇಶ್ವರಃ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಜಾಧಿರಾಜಪರಮೇಶ್ವರವೈದಿಕಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕಶ್ರೀವೀರಬುಕ್ಕಮಹೀಪಾಲಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ-

ಧುರಂಧರೇಣ ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯೇಣ ವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶೇ

ಖುಕ್ಕಂಹಿತಾಭಾಷ್ಯೇ ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕೇ ಸಪ್ತಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ ಸಮಾಪ್ತಃ

|| ಓಂ ತತ್ಸತ್ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತವೂ ಕರ್ನಾಟಕಭಾಷಾನುವಾದಯುತವೂ ಆದ

ಖುಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯ ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ

ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

—:೦:—

ಯದಕ್ಷರಪದಭ್ರಷ್ಟಂ ಮಾತ್ರಾಹೀನಂ ತು ಯದ್ಭವೇತ್ |

ತತ್ಸರ್ವಂ ಕ್ಷಮ್ಯತಾಂ ದೇವ ವಾಗೀಶ್ವರ ನಮೋಽಸ್ಮು ತೇ ||

|| ಶುಭಂ ಭೂಯಾತ್ ||

|| ಮಂಗಳಂ ||

ಕೆ. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯ, ಪ್ರಿಂಟರ್, ಶ್ರೀ ವಿನಾಯಕ್ ಪ್ರಿಂಟಿಂಗ್ ವರ್ಕ್ಸ್, ಮೈಸೂರು